



# Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı



20-22 Eylül 2023

İstanbul



SOSYOLOJİ  
DERNEĞİ

# Krizler Çağının Toplumsal Halleri

# Krizler Çağının Toplumsal Halleri

X.

## Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı

20-22 Eylül 2023 Galatasaray Üniversitesi

Editör  
Akın Bakioğlu

Sosyoloji Derneği Yayın No: 28

ISBN: 978-975-98503-9-5

Krizler Çağının Toplumsal Halleri: X. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı

Editör: Akın Bakioğlu

Kapak Kelime Bulutu: Besim Can Zırh

Sosyoloji Derneği Aralık 2023

Her hakkı saklıdır. Bildirilerdeki fikir ve görüşler yazarlara aittir. Kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

## **SOSYOLOJİ DERNEĞİ**

Adres: Mebusevleri Mah. Mareşal Fevzi Çakmak Cad. No:9/5 Çankaya Ankara

Tel: (0312) 222 12 52

Üyelik ve Genel İletişim İçin: [sosyolojidernegi@gmail.com](mailto:sosyolojidernegi@gmail.com) / [info@sosyolojidernegi.org.tr](mailto:info@sosyolojidernegi.org.tr)

Sosyoloji Araştırmaları Dergisi Hakkında Bilgi Almak İçin: [sosder@gmail.com](mailto:sosder@gmail.com)

Facebook: <https://www.facebook.com/sosyolojidernegi>

Twitter: <https://twitter.com/sosyolojidernek>

Kongre web sayfası: <https://www.sosyolojikongresi.org/>

## **DÜZENLEME KURULU**

Prof. Dr. Sibel Kalaycıoğlu  
Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Başkanı

Prof. Dr. İpek Merçil  
Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölüm Başkanı

Prof. Dr. Ali Ergur  
Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Nilay Çabuk Kaya  
Sosyoloji Derneği Başkan Yardımcısı  
A.Ü. DTCF Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Kezban Çelik  
Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi  
TED Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı

Doç. Dr. Günnur Ertong Attar  
Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi  
Mersin Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Besim Can Zırh  
Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi  
ODTÜ Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Akın Bakioğlu  
Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi  
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü Öğretim Üyesi

Dr. Gözde Aytemur  
Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi

Dr. Hasan Kürşat Akcan  
Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi

Dr. Feray Artar  
Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi

Aygül Fazlıoğlu  
Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi  
T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı

İpek Boldağ  
Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi

Ahmet Kerem Yılmaz  
Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi



## BİLİM KURULU

Prof. Dr. Ali Ergur	Prof. Dr. Oya Açıkalın Rashem
Prof. Dr. Aylın Baran	Prof. Dr. Serap Suğur
Prof. Dr. Ayşe Azman	Prof. Dr. Sevinç Güçlü
Prof. Dr. Ayşe Canatan	Prof. Dr. Songül Sallan Gül
Prof. Dr. Ayşe Güneş Ayata	Prof. Dr. Suvat Parin
Prof. Dr. Ayşe N. Saktanber	Prof. Dr. Şevket Ökten
Prof. Dr. Bahattin Akşit	Prof. Dr. Yaşar Erjem
Prof. Dr. Biray Kolluoğlu	Prof. Dr. Yıldız Akpolat
Prof. Dr. Birsen Şahin Kütük	Prof. Dr. Yıldız Ecevit
Prof. Dr. Bülent Kara	Prof. Dr. Zafer Cirhinlioğlu
Prof. Dr. Esmâ Durugönül	Prof. Dr. Zühal Yonca Odabaş
Prof. Dr. F. Umut Beşpınar	Doç. Dr. Ayşe İdil Aybars
Prof. Dr. Faruk Kocacık	Doç. Dr. Çağatay Topal
Prof. Dr. Fuat Güllüpınar	Doç. Dr. Emre Gökalp
Prof. Dr. G. Demet Lüküslü	Doç. Dr. Günnur Ertong Attar
Prof. Dr. Gülsen Demir	Doç. Dr. Haktan Ural
Prof. Dr. H. Sibel Kalaycıoğlu	Doç. Dr. Murat Arpacı
Prof. Dr. Halime Ünal Reşitoğlu	Doç. Dr. Yasemin Yüce
Prof. Dr. Hayriye Erbaş	Dr. Öğr. Üyesi Akın Bakioğlu
Prof. Dr. Helga Rittersberger Tılıç	Dr. Öğr. Üyesi Aylın Çakıroğlu Çevik
Prof. Dr. Hülya Yüksel	Dr. Öğr. Üyesi Barış Mücen
Prof. Dr. Kezban Çelik	Dr. Öğr. Üyesi Besim Can Zırh
Prof. Dr. Lütfi Sunar	Dr. Öğr. Üyesi Erhan Akarçay
Prof. Dr. M. Aytül Kasapoğlu	Dr. Öğr. Üyesi Gülçin Con Wright
Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın	Dr. Öğr. Üyesi İlhan Zeynep Karakılıç
Prof. Dr. Mehmet Ecevit	Dr. Öğr. Üyesi Zerrin Arslan
Prof. Dr. Muammer Tuna	Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Kurnaz
Prof. Dr. Nadir Suğur	
Prof. Dr. Nevin Güngör Ergan	
Prof. Dr. Nilay Çabuk Kaya	
Prof. Dr. Nuran Erol Işık	

# İçindekiler

İçindekiler .....	5
Önsöz .....	11
KONGRE AÇILIŞ KONUŞMALARİ.....	12
Prof. Dr. Abdurrahman Muhammed Uludağ.....	13
Galatasaray Üniversitesi Rektörü.....	13
Prof. Dr. İpek MERÇİL.....	15
Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Başkanı .....	15
Prof. Dr. Ali Ergur.....	16
Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi .....	16
Prof. Dr. Ligia Ferro.....	5
Avrupa Sosyoloji Derneği Başkanı .....	5
Prof. Dr. Sibel Kalaycıoğlu .....	9
Sosyoloji Derneği Başkanı .....	9
AÇILIŞ BİLDİRİSİ.....	5
Prof. Dr. Jan Spurrk, Université Paris-Cité (Sorbonne) .....	6
Kriz Mi? Çağdaş Toplum ve Olası Geleceği Üzerine Sosyolojik Düşünceler.....	6
AÇILIŞ PANELİ: CUMHURİYETİN 100. YILINDA SOSYOLOJİ.....	11
Türkiye'de Sosyolojinin Kuruluşu ve Gelişmesi .....	12
Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN .....	12
Sosyolojinin Türkiye Güzergahında Bazı Bilimsel Araştırma Programlarının Gelişmesi.....	17
Prof. Dr. Bahattin AKŞİT .....	17
Cumhuriyet'in Yüzüncü Yılında Sosyoloji: Bilanço ve Gelecek .....	24
Prof. Dr. Ali ERGUR .....	24
BİLDİRİLER .....	27
Suriyeli Göçmen Annelerin Ebeveynlik Deneyimleri ve Uyum Sorunları: Bursa İli Örneği . 28	
Alev AKBAL .....	28
Fabrika Emek Sürecinde Kapitalist Denetim ve Mühendislerin Sınıfsal Konumlarına Dair Saha Araştırması .....	38
Atilla ÖZTEKİN .....	38
Mevsimlik Tarım İşçiliğinde Kadın “Tarlada Doğdum, Tarlada Büyüdüm, Tarlada Doğurdum” .....	45
Aygül FAZLIOĞLU .....	45
Biz ve Onlar: Siyasi Söylemlerin İç-Grup ve Dış-Grup İkiliğinin İnşası Bağlamında Analizi .....	63

Ayşe AYDIN.....	63
Sosyal Yardım Derneklerinde İş Bölümü .....	70
Ayşenur ÖZEN.....	70
Mültecilerin Yerel Entegrasyonunda Türkiye’deki Devlet-Dışı Aktörlerin Rolü: Mersin’deki Suriyeli Mülteciler Örneği .....	79
Barış Can SEVER .....	79
COVID-19 Pandemisi Sürecinde Toplumsal Ontolojide Göçmenler ve Göçmen Emeginin Bedenleşmesi: New York City Örneği.....	86
Bayram SEVİNÇ.....	86
Engelli Bireylerin Erişilebilirliğinin Sağlanmasında Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine Sosyal Adalet Temelinde Bir Bakış .....	94
Begüm ARDAHANLIOĞLU .....	94
Türkiye’de Şiddet Gören Kadınların Korunmasında 6284 Sayılı Kanun’daki İşlevsizlikler	103
Beril UĞUZ.....	103
Elektronik Spor Oyunlarında Siber Zorbalık .....	111
Bilal ÇAVDAR .....	111
Felaketin Yeniden Hatırlanması: 6 Şubat 2023 Depremlerinin Ardından Haber Metinlerinde Geçmiş Depremlerin Toplumsal İzleri ve Bellek.....	119
Burcu Tekait ÇAL .....	119
Çoklu Krizler Döneminde Araştırma Yürütmek: Araştırmacıların Katılımcı Gözlem Deneyimleri.....	129
Büşra AKTÜRK.....	129
Rotında ÇAĞDAŞ.....	129
Yeni Türden Bir Gerilim: Türkiye’de Orta-Sınıf Mesleklerde Sosyo-Ekonomik Gerilemeler ve Pratik Değersizleşmeler.....	134
Cem ÖZKURT .....	134
Merkez-Çevre Modeli Bağlamında Aldatılmış Bireylerin Yaşadığı Duygusal Krizlerin Toplumsal Hayata Yansımalarının İncelenmesi .....	141
Çağla ÇOLUM.....	141
Kırsal Alanda Kadının Görünmeyen Emeginin İncelenmesi Tire/İzmir Örneği.....	149
Dilek KARDAŞ .....	149
Ebru AÇIK TURGUTER .....	149
Okul Öncesi Çağda Çocuk Sahibi Kadınların Gözünden Çocuk Bakımı Nedeni ile Çalışma Hayatına Son Vermeleri Sonrası Değişen Aile İçi İlişkileri: İstanbul İli Örneği.....	156
Ebru YILMAZ .....	156
Türkiye’de Şirket Elitleri: Sınıflandırma ve Haritalandırma Çalışması.....	165
Ece Bengi SAĞLAMER TÜFEKÇİOĞLU .....	165

“Yukarı Doğru” Sosyal Hareketlilikte Sınırötesi Evlilik Tipolojileri: Türkiye’deki Kırgız Kadınlar Örneği.....	169
Emel COŞKUN.....	169
Helga RİTTERSBERGER-TILIÇ.....	169
Mevsimlik Tarım İşçisi Aileleri ile Çocuklarının Yaşam ve Çalışma Koşullarına İlişkin Sosyolojik Bir Araştırma: Ordu İli Ünye İlçesi Örneği .....	178
Emine ANKARALI.....	178
Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER .....	178
Dijital Oyun Kültürünün Küresel ve Yerel Dinamikleri: Oyuncu Tercihleri ve Oyun İçerikleri Üzerine Bir Değerlendirme .....	186
Enes DEMİREL .....	186
Koruyucu ve Kısıyıcı Şiddet: Erken Cumhuriyet Dönemi Hikâyelerinde Eşkıyalık.....	196
Eren YILDIRIM.....	196
Çalışma Yaşamındaki Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığının Film Endüstrisindeki Görünümü: Bir Alan Çalışması .....	203
Ezgi ORAN .....	203
Elif HACISALİHOĞLU .....	203
Sosyal Kimlik Kuramı Bağlamında Toplumsal Cinsiyet ve Aidiyet: Ankara’daki Afganistanlılar Örneği.....	213
Ezgi TOSUN .....	213
İstisna Halinin Dayatılması Olarak Covid-19 Salgını: Agamben’in Temel Kavramları Üzerinden Salgına Bakış .....	222
Fikriye Gözde MOCAN.....	222
Demokrasinin Krizi ve “Bizim Evin Halleri” .....	229
Gülçin Özge TAN .....	229
Rumeli Değerler Seti Araştırması .....	235
Gülen AKSU TÜRKER.....	235
Ayhan OLCAY .....	235
Rakamlarla Açıklanan Krizi Çiftçilerle Yorumlamak: Kalecik Örneği .....	242
Günce DEMİR .....	242
Krizle Sınanan Dünyanın Parlayan Yıldızı .....	248
“Evden Çalışma” .....	248
Günce Demir .....	248
Bir Halkla İlişkiler Uygulaması Olarak Kriz İletişiminin Sosyolojik Değerlendirmesi: .....	255
Kriz İletişimi Krizler Çağının Hayal Kırıklıklarını Onarmada Yeterli Mi(ydi)? .....	255
H. Burcu ÖNDER MEMİŞ .....	255

İklim Kaynaklı Hareketliliğin İki Hali: “İklim Mültecileri” Ve “İklim Değişikliğine Uyumun Failleri” .....	265
Hacer GÖREN.....	265
21. Yüzyıldaki Kapitalist Üretim Tarzı:.....	273
Küresel Krizin Yörünge İzleri.....	273
Hayati TÜFEKÇİOĞLU .....	273
Günümüz 'Gıda Krizi' Sorununa Behice Boran Perspektifiyle Bakmak .....	279
Hayriye Erbaş.....	279
İklim Krizi, Yenilenebilir Enerji ve Yerel Direnişler: Jeotermal Santral Protestoları .....	286
Hayriye ÖZEN .....	286
Yerelin Sınırlarını Aşan Bir Belediye Başkanı: Ekrem Orhon .....	293
İlker ASLAN .....	293
Güvence Nerede? Üniversite Öğrencilerinin Çalışma Hayatına Yönelik Devletçi ve Liberal Eğilimleri.....	305
İlknur EKİZ ATAŞER .....	305
Deprem, Felaket Kapitalizmi ve İstanbul'da Barınma Krizi.....	312
K. Murat Güney.....	312
Suç Mağduru Kadınların Öykülerine Bağlı Olarak Oluşan Korku Kültürü ve Değişen Gündelik Yaşam Pratikleri: Amasya Merzifon Örneği.....	319
Keziban AKDAĞ .....	319
Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER .....	319
Türkiye'de Göçmenlerin Günlük Hayatta Duyguları: Somali ve Cibuti Örneği .....	327
Leyla TAŞKIN .....	327
Endüstri 4.0 ile Beraber Gelen Dijitalleşmenin Çalışma Hayatına Etkileri: Sosyal Adalet ve Neoliberalizm Üzerinden Bir Değerlendirme .....	343
M. Büşra TUFAN.....	343
“Diyette Kal”: Bir Gözetim İlişkisi Olarak Çevrimiçi Diyet .....	354
M. Dilara CILIZOĞLU .....	354
Çağatay TOPAL.....	354
Saha ve Mevzuat Arasında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıf Personeli'nin Yoksulluk Algısı.....	359
Mehmet Emin BALCI.....	359
İklim ve Çevre Krizi Çağında Permakültürcü Olmak.....	368
Melisa MERCİMEK .....	368
Şebnem ÖZKAN.....	368
Kişisel Olanın Politik Hikayesi: Adalet Ağaoğlu'nun <i>Dar Zamanlar</i> Üçlemesinde Benliğin Feminist İnşası .....	373



Merve ÇOPUROĞLU .....	373
Uykunun ve Uykusuz Öznenin Politikleştirilmesi .....	381
Merve Gizem UĞUR .....	381
Yapay Zekâ Meslekleri Nasıl Dönüştürüyor? .....	386
Merve Sultan AKÇAKAYA .....	386
“Herkes Enteresan Gelen Bize Normal Geliyor”: Sosyal Hizmet Çalışanlarının Şiddet Algısı Üzerine Bir Araştırma .....	391
Merve Şimşek.....	391
Abdurrahman Yılmaz.....	391
Eğitim Sürecinden Duyulan Memnuniyet ve Sosyal Sermaye İlişkisi.....	399
Merve TÜZÜNOĞLU .....	399
Yurttaşlığın İmkânı .....	409
Nihal DEMİR.....	409
Kriz Dönemlerinde Anlam Arayışı: .....	414
Komplo İnancı.....	414
Nuh AKÇAKAYA .....	414
Influencerlaşan Siyasal Hareketler Türkiye İşçi Partisi Örneği .....	421
Oğuz ÖZTOSUN.....	421
Afet Dönemlerinde Sosyologların Araştırmacı Roller ve Konumları: Karaman-Sudurağı’ndan Yansımalar .....	436
Oya AÇIKALIN.....	436
Gamze KAÇAR TUNÇ.....	436
Erdiñ KİNEŞÇİ .....	436
Neoliberal Politikalar Bağlamında Nükleer Karşıtı Hareketin Dönüşümü: Mersin İncelemesi .....	444
Pınar DEMİRCAN .....	444
Küçültülen ve Yalıtılan Mekanlar: Kiralık Müstakil Odalar Barınma Sorununa Çözüm Olabilir Mi? .....	452
Ramazan Oruç.....	452
6 Şubat Deprem Felaketinin Toplumsal Sonuçları: İstanbul Örneği.....	462
Reyhan KULLUK.....	462
Tedavi Gören Uyuşturucu Madde Bağımlılarının Perspektifinden Aile İçi Sorunların Bağımlılıklarını Ne Ölçüde Tetiklediğinin Belirlenmesi .....	471
Handan KARAKAYA.....	471
Senanur ARSLAN.....	471
Türkiye Kökenli Evlilik Göçmenleri Örneğinde Habitus Analizi.....	478
Serçin ŞAHİN .....	478

Sahadaki Krizden Sanaldaki Krize: Kahramanmaraş Depremi Sonrası Medya İhlalleri ve Toplumsal Sonuçları .....	487
Sertaç Timur DEMİR .....	487
Ali ÖZCAN .....	487
Muhammed Said TUĞCU .....	487
Yasemin GÜNEY .....	487
Ulusal Medya Çerçevesinde 2023 Türkiye Depremi .....	516
Simay ÖZLÜ DİNİZ .....	516
“Sezonluk” Turizm Çalışanlarının Maruz Kaldıkları Total Kurum Stratejileri .....	525
Songül Çilem KAYA .....	525
Göçmen Sağlığına İçeriden Bakmak: Eskişehir Örneği .....	532
Temmuz GÖNÇ-ŞAVRAN .....	532
Etno-dini Kimlik ve Medeni Durumun Kamusal Alan Kullanımındaki Kesişimi: İstanbul’daki Yüksek Eğitimli Ermeni Kadınlar Örneği .....	539
Tomris Derya KERESTECİ .....	539
Kentsel Çevre Adaletsizliğinin Politik Ekolojisi: Eskişehir Gündoğdu Mahallesi Örneği ...	546
Umut Berk KARAASLAN .....	546
Elit Okul Aidiyetinin Söylemsel İnşası .....	554
Vildan ÖZERTÜRK SOFU .....	554
Büyük Veri’nin Gargantua Metaforu ile İncelenmesi .....	562
Volkan ALTUNBUDAK .....	562
Kızlarının Gözünden Çalışan Anneleri .....	570
Yasemin YÜCE .....	570
Miki SUZUKİ HİM .....	570
Ailenin İnşası ve Ev Sahipliği Arasındaki İlişki .....	576
Zeynep ARSLAN TAÇ .....	576

## Önsöz

Bu kitap, 20-22 Eylül 2023 tarihlerinde Galatasaray Üniversitesi'nde gerçekleştirilen 10. Sosyoloji Kongresi açılış konuşmalarından ve sunulan 65 bildirinin tam metinlerinden oluşmaktadır. Kongre, "Krizler Çağının Toplumsal Halleri" teması altında, günümüzü tanımlayan küresel salgın, savaşlar, afetler, ekonomik durgunluk, işsizlik, iklim ve çevre krizi, düzensiz göç, teknolojik değişim gibi konuları ele almıştır. 20-22 Eylül 2023 tarihlerinde Galatasaray Üniversitesi'nde gerçekleşen kongre, sosyal bilimler alanındaki uzmanları, araştırmacıları ve akademisyenleri bir araya getirerek, bu zorlu çağın toplumsal dinamiklerini anlamaya ve çözümlenmeye yönelik önemli bir platform sağlamıştır. 11 panel ve 73 oturumda toplam 384 sunumun gerçekleştirildiği kongre, 1000'den fazla katılımcının yoğun ilgisiyle gerçekleşmiştir.

Kapaktaki kelime bulutu Sosyoloji Derneği üyeleri ve Türkiye'deki tüm Sosyoloji Bölümleri akademik personelinin günümüzü tanımlayan kavram önerilerinden elde edilmiştir. Sosyoloji derneği yönetime kurulu olarak, Türkiye'deki tüm sosyoloji bölümlerinde çalışan akademik personele dernek üyelerine kongremizin temasının ne olması gerektiği bir form aracılığıyla sorulmuş ve üç kavram yazmaları istenmiştir. 187 katılımcıdan gelen cevaplar doğrultusunda kongremizin teması ve afişimiz demokratik çoğulcu bir katılımı oluşturulmuştur.

Bu kitap, kongrede sunulan özgün araştırmaların ve çeşitli disiplinlerden gelen değerli katkıların bir araya getirildiği bir kaynaktır. Kongrenin tamamlanmasının ardından, bu derleme aracılığıyla, sosyoloji alanındaki güncel sorunlara dair farklı bakış açılarını keşfetmeniz ve analiz etmeniz amaçlanmaktadır. Söz konusu çalışmalar, günümüz toplumlarının karşılaştığı zorluklar karşısında sosyolojinin sunduğu perspektifleri derinlemesine anlama ve değerlendirme fırsatı sunmaktadır. Bu kitap, sosyal bilimlere ilgi duyan herkesin, kongrenin zengin içeriğine erişim sağlayarak, toplumsal dinamikleri daha iyi anlamalarına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu kitabın, sosyoloji alanında çalışan ve ilgi duyan herkese faydalı olmasını dileriz.

## **KONGRE AÇILIŞ KONUŞMALARI**

**Prof. Dr. Abdurrahman Muhammed Uludağ**  
**Galatasaray Üniversitesi Rektörü**

Değerli katılımcılar, meslektaşlar, sosyologlar,

Sizleri Galatasaray Üniversitesi'nde misafir etmekten büyük mutluluk duyuyorum. Hoş geldiniz. Türkiye'nin en köklü sosyoloji kuruluşu olan Sosyoloji Derneği'nin 1993 yılından beri istikrarlı bir şekilde düzenlediği Ulusal Sosyoloji Kongresi'nin onuncusuna üniversitemizde ev sahipliği yapmak, bizim için hem mutluluk hem onur kaynağıdır. Bugüne kadar Türkiye'nin farklı üniversitelerinde, farklı şehirlerinde düzenlenmiş olan Ulusal Sosyoloji Kongresi ilk kez İstanbul'da yapılıyor. Böyle bir ilkin, her bakımdan öncü ve ayrıcalıklı bir konumda olan Galatasaray Üniversitesi'nin ev sahipliğinde yapılıyor olması bizi gururlandırıyor.

Galatasaray Üniversitesi, yanlış bilinen kalıp yargıların hilâfına, bir devlet üniversitesidir. Özel konumu, 1992 yılında Türkiye ve Fransa arasında imzalanmış bir uluslararası antlaşmayla kurulmuş olmasından kaynaklanır. Fransız üniversiteleriyle çeşitli boyutlarda iş birliği projelerine dayalı bir akademik sisteme sahiptir. Benim de bir öğretim üyesi olmaktan gurur duyduğum Fen-Edebiyat Fakültesi'nin uluslararası eğitim, araştırma ve yayın bağlamında mühim bir bileşeni olan Sosyoloji Bölümü'nün, bu değerli bilimsel toplantıyı üniversitemize taşımış olmasından mutluluk duyduğumu ifade etmek isterim. Bu kapsamda, Ulusal Sosyoloji Kongresi'nin düzenlenmesinde fiili olarak girişimde bulunan ve emek veren, Sosyoloji Bölümü üyelerine teşekkür ederim.

Ulusal Sosyoloji Kongresi'nin, Türkiye'nin hızla değişen, bu nedenle hem analiz etmesi hem uygun sosyal politikalarla çözüme kavuşturulması gereken yapısal özelliklerini, bilimsel standartlar içinde, yetkin uzmanların etrafıca tartışabilecekleri bir ortam sunacağına kuvvetle inanıyorum. Türkiye'nin her yöresinden, birçok farklı üniversitesinden veya bağımsız araştırmacı olarak katılan siz değerli sosyal bilimcilerin hem Türkiye hem dünya açısından bu karmaşık dönemin toplumsal sorunlarını tespit etmede, bunlara yönelik çözüm önerilerinizin, bu önemli toplantıda şekilleneceğini ümit ederim.

Sizlerin de çok iyi bildiğiniz gibi sosyoloji disiplini, yalnız kuramsal tartışmaların yapıldığı bir sosyal felsefe alanı değildir. Sosyoloji, toplumun nabzını tutan, ancak bunu bilimsel araç ve ölçütlerle yapmayı hedef edinen bir disiplindir. Bu niteliği sayesinde, sosyoloji, toplum içinde yaşayan her bireyin, hakkında az ya da çok fikir sahibi olabileceği olguları, basmakalıp ve dar düşünce kalıplarıyla ya da popülist söylemlerle değerlendirme tuzağına düşmemizi engelleyen, bunun yerine çok boyutlu, analitik, olabildiğince nesnel, somut verilerin değerlendirmesine dayanan bir bakış açısı sunar. Özellikle günümüzde olduğu gibi, çok katmanlı ve hızlı dönüşüm dönemlerinde, toplumsal sorunları gözlemlemek, teşhis etmek, analiz etmek, onları doğru kavramsal tartışmalar içinde tasavvur etmek özel önem arz eder. Sosyoloji bilimi ve sosyologlar, herkesin bildiğini sandığı, ama tam anlamıyla anlamak için derinlemesine bir bilimsel donanım gerektiren konulara özgün tartışmalarla katkı yapabilirler. Bu nedenle, sosyoloji, toplumsal sorunlarla ilgili karar alma konumunda olan herkesin kulak vermesi gereken bir bilim olarak tanımlanabilir. Bu özelliğiyle de vazgeçilmezdir. Onuncu Ulusal Sosyoloji Kongresi, Türkiye'nin birçok büyük ölçekli yapısal sorunla mücadele etmek zorunda olduğu bir dönemde yapılıyor. Bu kongrede çok farklı alanlarda yapılmış araştırmaların sonuçlarını tartışacaksınız. İşte bu nedenle, bu kongre yalnızca sıradan bir bilimsel etkinlik değil, aynı zamanda Türkiye'nin ve dünyanın geçmekte oldukları bu karmaşık dönemi anlamlandırmak için önemli bir platform oluşturacağı kanısındayım.



Değerli sosyologlar,

Bu tarihten bir sene evvel YZ alanındaki önemli gelişmeler büyük heyecan yarattı. Sohbet robotlarının harikulade başarısını hepimiz denedik. Öğrenci ödevlerinde, akademik çıktı üretiminde kullanılması gibi kötü kullanımlarının farkına vardık. Ancak bu heyecan dalgası yavaşça kayboldu ve ilgimizi yitirdik. Oysa bizim dikkatimizi farklı gündemlere çevirmemizle YZ alanındaki gelişmeler durulmadı. Adına gelecekte muhtemelen büyük YZ devrimi diye diyeceğimiz bu alan için para muslukları açıldı ve devasa büyüklükteki bir sermaye bu alana akmaya başladı. Önümüzdeki günlerde tedricen YZ teknolojilerinin hayatın her alanına girişine şahit olacağız. Bu ortamda eğitim ve araştırma anlayışının değişimi kaçınılmazdır. Bu gelişmeler bilim adamları için de büyük sorumluluklar getirmekte ve yeni çalışma sahaları vadetmektedir. Ancak katkı yapabilmek için öncelikle YZ'nin bilgisayarlılara has bir alan olmayıp disiplinler arası çalışma gerektirdiğinin kavranması gerekmektedir. Matematikçi kimliğimle, farklı disiplinler arasında bu maksada matuf köprüler kurulmasının gereğine inanıyorum. Üniversitelerin de bu gelişmelere sadece araştırma açısından değil, eğitim ve yönetim açılarından da ayak uydurması gerekmektedir. Galatasaray Üniversitesi yönetimi olarak üniversitemizin bilhassa genç öğretim elemanlarının bu konuda bilinçlenmesi için gayret sarf etmekteyiz.

Değerli katılımcılar, Onuncu Ulusal Sosyoloji Kongresi'ni açarken, sizlere verimli bir toplantı, üretken bir etkinlik temenni ederim. Yerleşkemizin eşsiz manzarası, özgür düşünceye açık düşünsel ortamı, bilimsel düşüncenin gelişmesine yapacağınız katkılarla birleştiğinde sizlere unutulmaz bir anı oluşturacaktır. Hepinize tekrar hoş geldiniz der, başarılı bir kongre dilerim.

**Prof. Dr. İpek MERÇİL**  
**Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Başkanı**

Sayın Rektör, Sayın Başkan, değerli sosyologlar,

X. Sosyoloji Kongresi'nin açılış oturumuna, kampüsümüze hoş geldiniz. Sizleri ağırlamaktan büyük mutluluk duyuyoruz. Birkaç ay önce Ali Hoca Sosyoloji Derneğinin Kongresine ev sahipliği yapacak Üniversite bulmakta sıkıntı yaşadığını ve bu Kongrenin bizim kampüsümüzde yapılmasını arzu ettiğini söyledi. Konuyu hızlıca bölüm kurulumuzda değerlendirerek GSÜ rektörlüğüne arz ettik. Rektörlük olumlu görüş bildirince hazırlıklarımıza başladık. Bu zor işe soyunurken 2008 yılında 1350 katılımla gerçekleştirdiğimiz Uluslararası Fransızca Konuşan Sosyologlar Derneğinin Kongresinden edindiğimiz tecrübeye ve sevgili öğrencilerimizin desteğine güvendik.

Kongre programına baktığımda çok çeşitli konularda sunumlar, zengin oturumlar dikkatimi çekiyor, Afet, göç, cinsiyet eşitliği, kentsel dönüşüm, toplumsal eşitsizlikler, covid 19, gibi Türkiye'nin önde gelen sorunlarını konu alan bildirilerin kongrenin oturumlarında da geniş yer bulunduğunu görüyorum. Türkiye halen sosyoloji açısından çok bakir bir ülke. Bir öğleden sonra kuşağı programını ya da haber bültenini seyretmek biz sosyologlara farklı makale, araştırma konuları sunabiliyor. Ancak Türkiye'de Sosyoloji yapmak, saha çalışması yürütmek, araştırma yapmak için izin almak her geçen gün zorlaşıyor. Sosyolog Alain Touraine'in de dediği gibi sosyolojinin bize sunduğu düşünsel araçları kullanarak her toplumda söylenmeyi, sansürleneni görünenin ardında gizlenen güç ve iktidar ilişkilerini ortaya çıkartır. Hızlı dönüşümler, derin krizlere varan çok katmanlı sorunlar yaşayan ülkemizde söylenmeyi, sansürleneni ortaya çıkartan, kendi toplumuna eleştirel bakan sosyolog olmak bazen istenmeyen kişi ilan edilmeyi de beraberinde getirebiliyor. Bu durum sosyologlar arasında dayanışmayı gerekli kılıyor. Birkaç sene önce pek çok meslektaşımız ile birlikte ciddi sorunlar yaşayan, ifade özgürlüğü tehdit edilen bir bölüm olarak bu dayanışma duygusuyla bugün Sosyoloji Derneğinin kongresine ev sahipliği yapıyoruz.

Bu toplantıyı organize ederken bizden desteklerine esirgemeyen GSÜ Rektörlüğüne, ihtiyacımız olan her belgeyi ivedilikle temin eden Genel Sekreter Yusuf Gocuk'a, Senem Kudat'ın şahsında Halkla İlişkiler Birimine, çok çeşitli görevleri aynı anda gerçekleştiren bölüm asistanlarımıza ve kongre öncesinde gösterdikleri özverili çalışmalar ve kongre boyunca bize verecekleri destek için Sosyoloji bölümün öğrencilerine çok teşekkür ediyorum.

Sözü daha fazla uzatmadan bu güzel organizasyonu Üniversitemize getiren ve son iki haftadır en ufak detayı atlamamak için insanüstü bir dikkat ve özveriyle çalışan Ali Ergur Hocama çok teşekkür ediyorum.

Sizlere sunduğumuz özgür tartışma ortamında verimli çalışmalar diliyorum. Kongrenin başarılı geçmesi dileğiyle tekrar hoş geldiniz diyorum.

**Prof. Dr. Ali Ergur**

**Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi**

Sayın Rektör, sayın Sosyoloji Derneği Başkanı, değerli toplumbilimciler, sayın konuklar hoş geldiniz.

Galatasaray Üniversitesi olarak Onuncu Ulusal Sosyoloji Kongresi'ne ev sahipliği yapmaktan mutluluk ve onur duyuyoruz. Böylece, Ulusal Sosyoloji Kongresi ilk kez İstanbul'da düzenlenmiş oluyor.

Sosyoloji Derneği öncü bir meslek kuruluşudur. Sosyal bilimlerin 12 Eylül 1980 darbesinden sonra görece bir suskunluk içine girdiği sürecin başka bir yöne girmesini sağlayan önemli aktörlerden biri Sosyoloji Derneği olmuştur. Nitekim 1990 yılında kurulan Sosyoloji Derneği, kısa sürede Türkiye'deki sosyoloji hayatını canlandırmaya, toplumbilimcileri bir araya getirip bir akademik ortam yaratmaya çabalamaya başlamıştır. Bu doğrultuda, kuruluşundan üç yıl sonra ilk Ulusal Sosyoloji Kongresi'ni İzmir'de düzenlendi. Başarılı ve verimli bir toplantı oldu. Böylece Türkiye çapında bir sosyoloji etkileşim ortamının temelleri atıldı. Türkiye'de entelektüel çevrelerde yaygın bir eğilim olarak sürekli milat yaratma gözlemlenir. Her kuruluş, her aktör, kendinden önceki tarihsel birikimi genellikle göz ardı ederek, kendi girişimlerini bir ilk olarak tanıtır. Oysa düşün yaşamının gelişmesi süreklilik ve aktarımının önemini idrak etmekle mümkün olur. Ulusal Sosyoloji Kongresi bu görevi başarıyla sürdüren bir etkinliktir. Türkiye'nin yaşadığı çeşitli siyasi ve ekonomik sorunlara karşın sürdürülebilmesi önemli bir niteliğidir.

Kongre bir yandan Türkiye'deki farklı sosyoloji aktörlerini bir araya getirmeyi hedeflemekte, diğer yandan büyük şehirlerin dışında kalan Anadolu üniversitelerine bu etkileşimi yaymayı amaçlamaktaydı. Nitekim kongreler bu amaca uygun olarak üç yıllık aralarla Anadolu üniversitelerinde düzenlendi. Bu süreç 2010'lara kadar devam etti. Ancak maalesef bir süredir kongre bu amacına ulaşamamaktadır. Türkiye'ye hâkim olan otoriter kültür ortamı, üniversite yöneticilerini de etkiledi. Bu nedenle kongreye ev sahipliği yapacak üniversite ve sosyoloji bölümü bulmak zorlaşmaya başladı. Onuncu kongreyi düzenlemek için aday belirlemek zorlaşmış durum belirsizleşmeye başlayınca, biz Galatasaray Üniversitesi olarak aday olmaya karar verdik. Bu aşamada, başka üniversitelerde meslektaşlarımıza randevu vermeyi reddeden yöneticilerin olduğu düşünülürse, Galatasaray Üniversitesi'nin bir önceki ve hâlihazırdaki rektörleri sayın Prof. Dr. Ertuğrul Karsak ve sayın Prof. Dr. Muhammed Uludağ'ın destekleri ayrıca önem kazanır. Kendilerine müteşekkirimiz. Sosyoloji Bölümü olarak bu kongreye ev sahipliği yapmak bizim için bir mutluluk kaynağıdır. Ancak emeğe saygı ve adalet gereği olarak, bu kongreye bütün Sosyoloji Bölümü'nün değil yalnızca beş öğretim elemanının inanıp destek verdiğini de belirtmek zorundayım. Bu kapsamda, Bölüm Başkanı Prof. Dr. İpek Merçil, Dr. Gözde Aytemur, araştırma görevlileri Kerem Yılmaz ve İpek Boldağ'a şükranlarımı arz ederim. Diğer yandan, kongre organizasyonunu mümkün kılan yirmi altı sevgili öğrencimize yürekten teşekkür ederim. Ayrıca kongre organizasyonunun her aşamasında yanımızda olan, irili ufaklı bütün engelleri aşmamızda bize destek veren Halkla İlişkiler Birimi çalışanları sevgili Senem Kudat, Taner Yalçın ve Emre Gökoğlan özel bir teşekkürü hak ediyorlar. Yanı sıra, organizasyonun başarılı olmasında doğrudan payı olan temizlik ve güvenlik emekçilerine teşekkür ederim. Yine, maddî ve manevî destekleri için Fen-Edebiyat Fakültesi idari personeline teşekkür ederim. Özetle kongre, bir iş birliği ve dayanışma sürecinin ürünüdür. İyi bir ekip çalışmasının eseridir.

Zor bir dönemden geçiyoruz. Türkiye ve dünya için belirsizlik, çatışma, karmaşa içeren bir krizler ortamına girmiş bulunuyoruz. Bu nedenle kongrenin teması da *krizler çağının toplumsal halleri*

olarak belirlendi. Nitekim krizin süreklilik hâline geldiği bir çağda yaşıyoruz. Türkiye, çatışmalı ancak bir o kadar hızla değişen bir toplum hâlinde hem kriz hem dinamizm kaynağı olarak özel bir önem arz etmektedir. Bu karmaşık durum, değişmeyi doğru anlamayı gerektirir. Bu ise yüzeysel gözlemlerle değil, iyi donanmış bir sosyoloji pratiğiyle mümkün olur. İşte çağımızda, özellikle Türkiye’de toplumbilimcinin görevi bu değişmeyi çok boyutlu bir şekilde çözümlenektir. Tarihin akışı, toplumbilimciye bir sorumluluk yükler; bu ise bir görev tanımlar. Max Weber’in dilinin izini sürersek, toplumbilimci bir Dienst (görev) ile yüklenir. Dienst ise Weber’in altını çizdiği Beruf (meslek, uğraş, çağırılma, vocation) sahibi olmayı gerektirir. O nedenle sosyoloji yalnızca kuramsal ve teknik bilgiyle yapılmaz; coşkuyla ve tarihsel sorumluluk bilinciyle yapılır. Bu kongrenin, sosyoloji bilgisine olduğu kadar coşkusuna da vesile olmasını, Türkiye’nin içinden geçtiği kriz ortamının özelliklerini derinlikli bir şekilde çözümleneye temel teşkil etmesini dilerim.

Değerli toplumbilimciler, Onuncu Sosyoloji Kongresi’ni açarken, Avrupa kıtasının sınırında konumlanan yerleşkemizde üç gün boyunca güzel zaman geçirmenizi, bilimsel oturumlardan yeterli verimi almanın yanı sıra Boğaziçi’nin güzelliklerinin keyfine varmanızı dilerim.

Tekrar hoş geldiniz!

**Prof. Dr. Ligia Ferro**

**Avrupa Sosyoloji Derneği Başkanı**

İyi günler, günaydın. Türk Sosyoloji Derneği Başkanı Profesör Sibel Kalaycıoğlu'dan bu açılış oturumu davetini almak benim için büyük mutluluktur, umarım adımı iyi telaffuz ediyordumdur. Çevrimiçi olarak katıldığım için çok üzgünüm, ancak önceden verilmiş sözler nedeniyle seyahat edemedim. Umarım bir dahaki sefere yüz yüze bir toplantıda size katılabilirim. O zamana kadar teknolojinin açtığı çevrimiçi çalışma olanaklarından da yararlanmamız, bilimin ve tabii ki toplumun gelişimine katkımızı sürdürmeye devam etmek için çok iyi alternatiflerin var olduğunu bilmemiz gerekiyor.

Bu açılış vesilesiyle herkese iyi bir konferans diliyorum ve Türk Sosyoloji Derneği'nde çalışan, çok aktif, çok üretken tüm meslektaşlarıma selamlarımı iletiyorum. Ayrıca günümüzün bazı zorluklarını da düşünmemizi istiyorum.

İklim değişikliği, sağlıkla ilgili acil durumlar, savaşlar, zorunlu göç, otoriter güçlerin yükselişi, çatışmalar; cinsiyet, etnik kökene, cinsel kimliğe ve bildiğiniz gibi diğer değişkenlere dayalı kimlik anlaşmazlıkları gibi birçok sorun nedeniyle sosyal zorlukların olduğu bir dünyada yaşadığımızı biliyoruz. Bildiğiniz gibi toplumun dijitalleşmesi ve teknolojilerin çoklu kullanımı arasındaki çelişkiler, diğerlerinin yanı sıra ifade özgürlüğünü de tehdit ediyor. Pandemi eşitsizlikleri yoğunlaştırdı ve gerçekliği analiz eden, güvenilir veriler sağlayan ve yeni çözümler hayal eden profesyonellere pek çok kısıtlamayı dayattı.

Biz sosyologların bu gergin ve belirsiz zamanları aşmanın alternatif yollarını araştırmaya, anlamaya ve hayal etmeye hazır olduğumuzu söylemek önemlidir. Özellikle son birkaç yıldır başta pandemi ile ilgili olmak üzere kişisel ve mesleki pek çok zorlukla karşılaştık. Yine de ailelerimizde, işyerlerimizde ve tabii ki genel olarak topluluklarımızda gelişen canlı dayanışmayı ve ortak çalışmayı deneyimlemek heyecan vericiydi. Her şey parçalanıyor gibi görüldüğünde sosyal ilişkilerin gücü gerçekten bir fark yaratabilir. Sosyologlar her gün sosyal bağların toplumumuzun temel dokusu olduğunu ve sosyolojik bilginin, yapıların ve eşitsizliklerin kendini nasıl ifade ettiği, yeniden ürettiği ve oluşturduğu karmaşık ağla nasıl başa çıktığını gösteriyor.

Sosyal eşitsizlikleri tartışmanın, sosyolojinin özel katkısıyla, karşılaştığımız zorlukları yeniden çerçevelemek için çok iyi bir başlangıç noktası olduğunu düşünüyorum. Ve bu önemli zorlukları çerçevelemek için bize teorik perspektifler, araçlar, metodolojik araçlar sağlandığını görüyoruz. Öncelikle, sosyoloji ve sosyologlar için sürdürülebilir bir hedef olarak toplumsal eşitsizliklerle mücadele etmek ve toplumu daha iyiye doğru dönüştürmek önemlidir. Cinsiyet, yaş, sınıf, etnik aidiyet, ikamet edilen bölge gibi temellere dayalı sosyal eşitsizlikler, sosyolojik araştırmalarda geniş çapta araştırılmaktadır. Ancak sosyal eşitsizliklerin nasıl üretildiğini ve yeniden üretildiğini daha iyi anlamamıza yardımcı olabilecek kesişimsel yaklaşımlar üzerinde çalışmak için hızlı kavramsal çerçeveler geliştirmemiz çok önemlidir.

Sürdürülebilirlik sosyologların katkıda bulunabileceği bir hedef olarak ortaya çıkıyor. Uzun vadede daha sürdürülebilir bir toplum, vatandaşların aynı yaşam fırsatlarıyla karşı karşıya olduğu, kesinlikle daha dengeli ve eşit bir toplumdur. Herkes için eğitim önemli bir rol oynasa da, farklı alanlardaki toplumsal eşitsizliklerin nasıl azaltılacağı ve toplumlarımızın doğal çevreyle bütünleşirken nasıl daha istikrarlı ve sürdürülebilir hale getirileceği konusunda sosyolojinin de katkıda bulunacağı çok şey var. Hızla değişen dünyada toplumsal yeniden üretim süreçlerinin nasıl değiştiğini deşifre ederken, varoluşu, eşitsizlikleri üreten, hatta yeniden üreten yeni yollar ve güçleri araştırmaya devam etmeliyiz.



Bahsettiğimiz bölgeye göre farklı yoğunluklarda da olsa, dünyanın bir kriz içinde olduğunu biliyoruz. Elbette ayrıcalıklı grup ve aktörlerin daha da ayrıcalıklı hale gelmesi, özellikle toplumsal yeniden üretim süreçlerini ve dinamiklerini izole etmek, karşı karşıya olduğumuz hızlı değişimleri takip etmemize ve bu süreçlerin yeniden şekillendirilmesine katkı sağlamamıza ve toplumsal eşitsizlikleri yeniden üreten güçler karşı çıkmamıza yardımcı olacaktır.

Analiz etmek istediğim üçüncü nokta ise şu: Geçmişini yeniden ürettiğimiz, bugün yaşadığımız ve geleceği inşa ettiğimiz günlük yaşamımızda toplumsal yeniden üretimin boyutları hakkında düşünmeye nasıl katkıda bulunabiliriz? Her şeyin hızla ve kökten değiştiğini düşündüğümüzde bile günlük hayatımızın sosyal etkileşim yoluyla yapılanmaya devam ettiğini görüyoruz. Toplumsal durumları tanımlayan, günlük hayatlarımızı yapılandıran, toplum üzerinde etki yaratan aktörler olarak biz ne kadar belirleyiciyiz? Erving Goffman'ın kariyerinin çeşitli anlarında hepimize açıkladığı terimlerle, "Günlük hayatımızın sürekliliği toplumumuzun temelini oluşturur", dolayısıyla bu sürekliliği anlamak da hepimiz için merkezi bir görevdir.

Burada çözümlenmek istediğim başka bir nokta da sağlıkla ilgili yeni tahayyüllere odaklanmak. Birleşmiş Milletler, yarım milyardan fazla insanın sağlık harcamaları nedeniyle aşırı yoksulluğa sürüklendiğini doğruladı ve BM Genel Sekreteri Antonio Guterres şunları söyledi- burada kendisinden alıntı yapıyorum- "Adil, dayanıklı ve mental sağlık da dahil olmak üzere herkesin ihtiyaçlarını karşılayabilecek kapasitede olmasını sağlamak için acilen sağlık sistemlerimizi güçlendirmeliyiz." Pandemi yeni zorlukları da beraberinde getirdi. Bu uzun zaman önce olmuş gibi görünüyor, ancak etkileri şu an da devam ediyor ve sağlık sistemine erişimdeki bu yeni zorlukların üstesinden gelmesi gerekiyor. Ama aynı zamanda bedenlerimizle nasıl yüzleştiğimizi ve bedenlerimiz üzerindeki bireysel haklarımızı da düşünmemiz gerekiyor.

Bir sonraki nokta; pandemi sonrası bağlamda, gerçekten önemli olarak, Avrupa'da ve dünyada yaşadığımız sorun hakkında düşünmektir: kolektif bilincin, kurumların ve siyasetin meşrulaştırılması. Kurumlar ve siyasete geleneksel katılım, meşruiyet için zaman ve mekan bulma konusunda kolektif mücadelelerin yaşandığı bir meşruiyet kriziyle karşı karşıyadır. Ve yeniden örgütlenmemiz gerekiyor; Vatandaşların motivasyon bulmasını ve siyasi katılım için kanallar bulmasını ve, çok önemli olarak, kurumlarına güvenmelerini garanti altına alarak toplumlarımızı daha iyiye doğru dönüştürmemiz gerekiyor.

Bir sonraki ve çok önemli olan nokta ise bu kriz bağlamında toplumun refahı ve eğitim süreçlerine odaklanmaktadır. Evden eğitim dönemlerinde ebeveynlerin çocuklarının öğretmeni rolünü edinirken salgının eğitim süreçlerini nasıl etkilediğini biliyoruz. Refah sistemi en azından bazılarımız için eğitimin evde yapılmasına izin verse de buna rağmen toplumun genel olarak eğitim süreçlerindeki rolü azaldı. Robert Putnam, araştırmasıyla bize resmi ve resmi olmayan öğrenme süreçlerinin geliştirilmesinde okul ile daha geniş toplum arasındaki bağlantının önemli rolünü çok iyi açıkladı. Bu bağlantı bir süredir kopmuş durumda ve biz hala bu kayıpların etkilerini yaşıyoruz. Dolayısıyla sosyologların eğitim üzerinde çalışmaya devam etmeleri ve şunu düşünmeleri gerekiyor: Bu bağlantıyı nasıl yeniden keşfedebiliriz? Peki bu bağlantıların yeniden inşasına nasıl olumlu bir katkı sağlayabiliriz?

Ayrıca dijitalleşme sürecini toplumsal yaşamın yeniden üretimi ve eşitsizlikler bağlamında düşünmemiz gerekiyor. Bu günümüzün büyük bir sorunudur. Çeşitli uygulamalarda kullanılan yapay zeka teknolojileri ve yüz tanıma algoritmalarının toplumsal eşitsizlikleri nasıl güçlendirdiğine, hatta yenilerini yarattığına dair elimizde yeterli veri var. Sosyolog Shoshana Zuboff'un "Gözetleme Kapitalizmi Çağı" adlı kitabında harika bir şekilde gösterdiği gibi, sosyoloji, teknolojilerin ve yapay zekanın güçlerini, dinamiklerini ve bunların toplum üzerindeki etkilerini bir kez daha ortaya çıkarmak zorundadır. Peki bu teknolojilerden nasıl daha iyi

yararlanabiliriz? Çünkü önemli olan teknolojilerin kendisi değil, teknolojilerden nasıl faydalandığımızdır.

Sonuncu ama bir o kadar da önemli; sivil toplumu ve elbette kurumları dinlerken ve onlarla yakın diyalog halindeyken; sosyologların ve sosyolojinin kamusal katılımını vurgulamak çok önemlidir. Bu, işimizin bir başka önemli noktası ve benimsememiz gereken zorluklardan biridir. Yani hepimiz biliyoruz ki, krizlerle yeniden şekillenen bir dünyada ve belirsiz zamanlarda yaşıyoruz. Belirsizlik sosyal etki sürecinde önemli bir faktördür. Sosyologların eşitsizliklerin küresel düzeyde nasıl üretilip yeniden üretildiğini, yerel ve bölgesel düzeyde insanların yaşamlarında nasıl yansıdığını ve somut sonuçlar doğurduğunu gösterdiğini söyleyebiliriz. Belirsizliğin ve çok boyutlu risklerin var olduğu bir anda yani günlük hayatta eşitsizliklerin küresel ölçekte nasıl oluşturulduğunu incelerken yerel düzeydeki ifadesine bakmak, belirsizliği ve riski azaltmanın bir yolu olabilir çünkü sağlam bilgi üretmek, geleceği tahmin etmenin ve planlamanın tek yoludur.

Sosyolojide, araştırmada ve öğretimde dünya çapındaki meslektaşlarımız arasındaki bağlantıları yoğunlaştırmalıyız. Birlikte çalışmak ve bilgi üretimi yoluyla topluma olumlu katkı sağlamak için dünya çapındaki meslektaşlarımızla bağlantı kuruyoruz. Ayrıca ulusal ve uluslararası toplumlar, dernekler ve sosyoloji arasındaki bağlantılar ve girişimler geliştirmek, sosyolojinin toplumla ilgisine ilişkin tartışmaları teşvik etmektedir. Türk Sosyoloji Derneği gibi dernekler ortak ağ oluşturmanın birçok avantajından yararlanabilirler. Sosyoloji alanında, üyelerinin söz sahibi olduğu, temsil edildiği, kararların yoğun diyaloglarla alındığı güçlü ve demokratik örgütlenmeleri de bu yüzden inşa ettik. Organizasyonlarımız artık daha şeffaf ve şunu söylemeliyim ki, her zamankinden daha sorumlular. Akademi ile sivil toplum arasında bağlantılar kurmaya devam etmek için buna odaklanabiliriz.

Dünya çapında büyük sosyoloji derneklerimiz var çünkü okullarda, belediyelerde ve toplumun diğer alanlarında çalışan çok sayıda profesyonel sosyolog bu derneklere üye oluyor ve aktif olarak katılıyor. Gerçekten bilim, eğitim ve meslek arasındaki bağlantı üzerinden halkın katılımını artırmak istiyorsanız herkesi derneklerimize dahil etmemiz ve bu bağlantıyı öncelik olarak ele almamız gerekiyor. İlgili tüm aktörleri dahil ederek riskleri ve fırsatları değerlendirmek, bu alanda ilerlemenin verimli bir yolu olabilir. Burada başkan olarak temsil ettiğim Avrupa Sosyoloji Derneği ve Avrupa sosyolojisinin devam etmek ve ilerlemek için demokratik, yaratıcı, organize bir alanı var ve Türk meslektaşlarımızın katkısı dernek ve Avrupa sosyolojisi açısından çok önemlidir.

Avrupa Sosyoloji Derneği olarak dünyaya kapalı değiliz, bunun aksine başka bilgi alanlarına, başka coğrafyalara, başka kıtalara kapı açıyoruz. Ama tabii ki bu başarı sürekli çalışmayı ve ilerlemeyi gerekiyor. Türk sosyoloji camiası çok dinamik davranarak sosyolojinin hem ulusal hem de uluslararası düzeyde toplumun gelişmesine nasıl katkıda bulunabileceğini göstermeye devam ediyor. Avrupa Sosyoloji Derneği'nde de oldukça aktif olup, kolektif ve bireysel üyelik yoluyla geçmiş yönetim kurullarında çalışan ve Avrupa Sosyoloji Derneği'ne çok değerli katkılar sağlayan Türk meslektaşlarımız bulunmaktadır. Şu anda, Avrupa Sosyoloji Derneği'nin yönetim kurulu üyesi ve değerli bir meslektaşım olan Nilay Çabuk Kaya, ulusal dernekler ile Avrupa arasındaki sosyolojik bağları teşvik etme konusunda çok iyi bir iş çıkarıyor ve Avrupa'nın en olumlu çıkarları için çalışıyor.

Türk Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu ve başkanının öncülüğünde gerçekleşen bu toplantıda hepimizle konuşmak çok ilham verici. Bilimsel sosyoloji topluluğunun; toplumsal gerçekliği ve toplumsal eşitsizlikleri yaratan ve yeniden üreten çoklu mekanizmalara ve olgulara ışık tutabilecek sağlam bilimsel bilgilerden yola çıkarak, bu önemli bilimsel toplantıda toplum için daha parlak bir gelecek tasavvur edebileceğini umuyorum. Konuşmamı tüm meslektaşlarıma ve

konferans katılımcılarına selamlarımı göndererek, verimli bir toplantı dileyerek bitirmek istiyorum. Bundan sonra Türkiye'de yapılacak toplantılarda sizlerle birlikte olmak ve bizzat katılmak dileklerimi yineliyorum. Çok teşekkür ediyorum ve hepinize harika bir konferans diliyorum.

Çeviren: Simay Hurşidi Çakır

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü

Nüfusbilim Anabilim Dalı

**Prof. Dr. Sibel Kalaycıoğlu**  
**Sosyoloji Derneği Başkanı**

Herkese merhaba, sayın katılımcılar, sayın konuklarımız, sayın bölüm başkanı, Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün sevgili üyeleri, Ali Hocam, Uluslararası Sosyoloji Derneği Başkanı Geoffrey Pleyers, sevgili meslektaşlarım, sevgili öğrenciler hepiniz hoş geldiniz ve herkese katıldığımız için çok teşekkür ediyorum. Kongrelerimizin sürekliliğini sağlamaya katkıda bulunduğunuz için çok çok teşekkür ediyoruz. 10. Kongre özellikle pandemi sürecinden sonra tekrar buluşmamızı sağlayacağı için çok önemli idi. Cumhuriyet'in 100. Yılında böyle bir kongreyi gerçekleştirilmiş olmak ve Galatasaray Üniversitesi'nin destekleriyle bunu yapmış olmak gerçekten çok haz verici, huzur verici ve bunu büyük bir minnettarlıkla ifade etmek istiyorum. Bu kongrenin gerçekleşmesinde katkıda bulunanlara öncelikle teşekkürlerimi iletelim; başta Galatasaray Üniversitesi Rektörü Sayın Muhammed Uludağ, Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölüm Başkanı Sayın İpek Merçil'e teşekkürler. Sevgili Hocamız Ali Ergür'ün büyük katkıları ve destekleri ile mümkün olabildi bu kongre. Sevgili öğrencilerimize, gönüllü olarak çalışan öğrencilerimize, asistanlarımıza, bölüm üyelerimize, teknik ekibe, hepsine çok çok teşekkürler. Bu anlamda hem ev sahibimiz olarak Galatasaray Üniversitesi'nin tüm çalışanlarına, tüm bölüm elemanlarına, tüm teknik ekibe, gönüllü öğrencilere, derneğimizin kıymetli Yönetim Kurulu üyelerine, hem de siz katılımcılara bu güzel kongreyi hep birlikte gerçekleştirdiğimiz için çok teşekkür ederim.

Sosyoloji Derneği, 91 yılından bu yana kurulan en eski derneklerdendir. Sosyolojik Derneği bir sivil toplum kuruluşu ve kamu yararına bir dernektir. Kamu yararına dernek olma statüsünü kazanması için Birsen Hocamızın zamanında çok büyük çabalar sarf edildi. Bu anlamda Birsen Hoca'yı her zaman minnetle anıyoruz. şu anda aşağı yukarı 700- 750 tane üyesi ile sürekli ilginin arttığı bir dernek olmaktan çok mutluyuz. Akademik faaliyetleri ağır basan bir dernek olarak Ulusal Kongreler bizim en önemli faaliyetlerimizden bir tanesidir. Çünkü bu kongreler sayesinde tüm Türkiye'nin çok farklı yerlerinden, Anadolu'nun farklı yerlerinden, büyük şehirlerin farklı üniversitelerinden, farklı deneyimleri, farklı fikirleri olan genç yaşlı farklı kuşaklardan sosyologları bir araya getirmek, burada fikir alışverişinde bulunmak, birbiriyle etkileşimi sağlamak, farklı alanlarda yapılan çalışmalarını görmek, yeni çalışmalarını, yeni fikirleri duymak kongrenin bize sağladığı önemli kazançlardır. Yurt dışından davetli konuşmacıları getirmek ve yurt dışı ile akademik bilimsel etkileşimi sağlayabilmek de diğer bir amacımız dernek olarak. Bu üç günü çok faydalı ve en yüksek etkileşimle geçirmeyi umut ediyorum. Gerçekleşen kayıtlara göre kongrede 300'e yakın bireysel sunumla katılımcı ve ayrı sunumların olduğu 15 tane panel var. Bu anlamda büyük ilgi görmüş bir Kongre olacak diyebiliriz.

Bir başka konuda Kongre temasını nasıl ve neden "Krizler Çağının Toplumsal Halleri" olarak belirlediğimiz. Bu temayı belirleyebilmek için farklı, katılımcı ve interaktif bir yöntem kullanmaya karar verdik. Bunun için Sosyoloji bölümlerinden yani ulaşabildiğimiz hocalarımıza, bölüm üyelerine, bölüm başkanlarına ve bölümlerin dışında çalışan bağımsız sosyologlara mail yolu ile ulaştık. Ayrıca Facebook'tan ve farklı sosyal medya kanallarını da kullanarak herkese şu soruyu yönelttik: "şu anda sizce Türkiye'de sosyolojiyi tanımlamak isteseyiz, 3 ana temel kavram ne olabilirdi?" Cevaplar gelmeye başladı ve biz bu cevapları Kelime Bulutu Tekniği ile analiz ettik. Oradan da şu anda afişlerde gördüğümüz kavramlardan oluşan grafik ortaya çıktı. O kelime bulutunun içinde en çok dile getirilen kavram 'Kriz' kavramı idi. Bunun yanında göç, yoksulluk, dijitalleşme gibi kavramlar da diğer bahsedilen kavramlardı. Ama esas olarak en çok söylenen kavram kriz olarak görüldü. Bu konuda 'toplumsal kriz', 'toplumun krizi', 'sosyal krizi'

şeklinde ifade edenlerde vardı. Dolayısıyla kelime bulutu analizine dayanarak kongre tamamını kriz üzerine belirledik.

Buradan çıkardığımız sonuç, Türkiye’de sosyologların temel gündemini kriz kavramının oluşturduğudur. Bu sosyolojinin krizi de olabilir, yoksulluğun getirdiği kriz olabilir, göçün getirdiği kriz, ekonomik kriz olabilir, siyasi kriz olabilir, bireysel krizler olabilir, insanların ailevi durumlarının krizleri, sağlığın krizi olabilir. Tabii ki yakın tarihte yaşadığımız pandeminin de yansıması, etkisi olabilir bu gündemi belirleyen. Bu temanın belirlenmesini takiben Kongre sunumları içinde yoksulluk oturumları, toplumsal eşitsizlik oturumları, göç oturumları, toplumsal cinsiyet konusunda oturumlar ve çeşit çeşit göç oturumları alt başlıklar halinde yoğunlaştı. Bunların dışında iklim ve çevre konuları ve afetler çok önemli ve o alanlarda yaşanan krizde gündeme geldi.

Krizin tanımı doğal olarak herkes için farklı olabilir. “Kriz nedir?” dendiğinde benim anlatımım “Verili koşullarda ‘yerinden edilmek’ tir”. Yerinden edilmek denilince de ilk akla gelen göç ve memleketinden vatanından ayrı olmaktır. Ama yaşadığımız daha çeşitli ve önemli yerinden edilmişlik hallerinden bahsetmek te mümkün. Örneğin, toplumsal cinsiyet konusuna bakarsak; şu anda kadınlar özellikle pandemi ve sonrasında, bütün eski elde ettikleri hakların çoğunu kaybetmek riskiyle karşı karşıyadır. Yani kadınlar, kadın haklarında elde ettikleri konumdan ve statüden yerinden edilmiş, uzaklaştırılmış olacaklar yakın gelecekte. Bu anlamda bu toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyet eşitliği haklarından yerinden edilmiş olma bir kriz konusu olarak ele alınabilir. Bir başka konu, toplumsal eşitsizliklerdir. Toplumsal eşitsizlikler dendiğinde yine farklı toplumsal grupların ve sınıfların toplumsal konumlarını kaybetmiş olduklarından bahsetmek mümkün. Orta sınıfın yoksullaşması, konumunu kaybetmesi, işçi sınıfının prekarya konumuna düşmesi, insanların “benim babam / annem şöyle bir konumdaydı, ben de şöyle bir yere gelirim” diyeceği bir toplumsal konum beklentisinin, statüsünün gerçekleşmesinin zor olacağı durumlar yaşanmaktadır. Bir başka deyişle, birçok insanın çeşitli belirsizliklerle yerinden edilmiş olma durumları vardır. Bir başka yerinden edilmek toplumsal kurumlarla ilgilidir. Toplumsal kurumlar iş bölümünü belirleyen kurumlardan bahsediyorum. Kurumlar yerinden ediliyor. Kurumların işlevleri, kurumlar yok oluyor, kurumlar yerinden edindiriliyor, kurumlara ilişkin normlar ve değerler değişiyor. Örneğin, hukuk ve adalet kurumları, eğitim kurumu, ekonomiyi düzenleyen kurumlar, bürokrasi gelenekleri, inanç kurumları, gibi. Bu da yaşatılan bir kriz, dolayısıyla eskiden beri anladığımız bildiğimiz toplumsal kurumların artık orada olmadığını, yerinden olduğunu, farklı değer ve normlarla o kurumların çalışmaya devam ettiğini veya başka alışık olmadığımız eğilimleri ortaya çıktığını görüyoruz. Toplum olarak biz buna alışık değiliz, bu belirsizlik yaratıyor hepimiz için. Bir başka yerinden edindirilmiş olarak; afetler, iklim değişikliğine bağlı yerinden edilmişlikler. Bütün bunları düşünerek kriz dendiğinde ben temel olarak yerinden edinilmeyi, toplumsal konumunu, statüsünü, kazanımlarını, haklarını, hatta duruşunu kaybetme olarak düşünüyorum. Krizlerin yerinden edinilmenin yol açtığı belirsizliklerin sonucu olduğunu düşünüyorum. Örneğin, pandemi de yeni normal, eski normal, yeni normal sonrası diye konuştuk. Yeni normal ne demektir acaba? Yeni normal salgın sonrası ortaya çıkan belirsizliklere e adapte olmak mı idi? Nasıl adapte olabildik? Acaba, biraz evvel Geoffrey’in söylediği gibi, yeni normal değil de eski normal ve belirsizlikler, yerinden edinilmek halleri ile mi baş etmek zorunda kaldık? Ve de bu durum bizi Kriz düşüncesine sevk etti. Herkesin gündeminde olan kriz bence böyle bir belirsizlik ve yerinden olma haline karşılık gelmektedir.

Son sözü şöyle söyleyeceğim: Madem bir derneğimiz var; dernek, sivil toplum, toplumun en güçlü halidir. Toplumun kendini örgütlediği, haklarını aradığı, kendi normalini oluşturduğu hali. Bu anlamda sivil toplum ve de bu değişimi sağlayacak aktör sivil toplum olmalı veya sivil toplum bu değişimi getirecek aktörlere öncü olmalı, önyak olmalı. Ben her zaman örgütlenmenin,



toplumda örgütlenmenin gücüne önemine halen inanan bir kişi olarak bireyselliğe hiçbir şekilde yakın hissetmedim kendimi. Bu anlamda, değişim veya krizden çıkış istiyorsak yine bir toplu hareket, toplu örgütlenme ve toplu yönelme, toplu eylem halini öneriyorum ve bunun da aktörü sivil toplum olacaktır. Yani o anlamda Sosyoloji Derneği'nin bu kongrede sosyologları, toplumsal konularda düşünenleri bir araya getirmesi bir siyasi eylem halidir. Herkesi bir araya getirmek, konuşurmak, tartışmak krizi tartışmak; bu bir eylemliliktir aslında bir toplumsal eylemliliktir. Ancak biliyorsunuz sivil toplum öyle eli kolu rahat değil, üzerinde çeşitli baskılar var. Bu anlamda sivil toplum kuruluşu olarak kendi çapımızda daha çok kendimizi akademik faaliyetlere, eylemlere yönlendirerek insanları buluşturmaya çalışıyoruz ve bu şekilde de belki o değişime bir önyak olmaya çalışıyoruz. Bu anlamda derneğimizin bu kongreden beklentisi, benim de en azından sonuç beklentim, acaba öyle bir değişime yol açacak fikirler, eylemlilik halleri ortaya çıkacak mı? Bütün bu oturumlarda aklımızda bu olursa ve bunlara yönelikte tartışırsak çok mutlu olacağım. Tekrar herkese teşekkürlerimi iletir başarılı bir Kongre geçirmemizi dilerim.

## **AÇILIŞ BİLDİRİSİ**

# Kriz Mi? Çağdaş Toplum ve Olası Geleceği Üzerine Sosyolojik Düşünceler

Prof. Dr. Jan Spurk, Université Paris-Cité (Sorbonne)

## Giriş

Bu kongrenin başlığına ilk tepkim şu oldu: Kendime şunu sordum: Kriz mi? Ne krizi? Bu kongrenin başlığına verdiğim ilk tepki bir soruydu: Kendime sordum: Kriz mi? Ne krizi? Bu konferansta, krizin aktörler için taşıdığı anlamlar ve deneyimlerden yola çıkarak bu soruya verdiğim yanıtın bazı unsurlarını açmak istiyorum; çünkü Adorno'nun Minima Moralia'sının alt başlığıyla ifade edecek olursak, krizi ancak kendi hayatlarımızdan, krizin sakatladığı hayatlarımızdan yola çıkarak anlayabilir ve açıklayabiliriz.

Antik Yunan'dan günümüz toplumuna kadar kriz kavramının uzun ve büyüleyici tarihi başka bir dersin konusu olabilir.

Bugün tartışacağım konular:

1. Günlük yaşamımızda kriz
2. Şu soruyu soracağım: Kriz bitmeyen bir hikaye midir?
3. Kriz ve öznellik arasındaki ilişkiyi tartışacağım
4. Krizin ötesinde bir dünya hayal etmenin mümkün mü?
5. Eleştiri ile krizin ilişkisi nedir? Sosyolojinin görevleri nelerdir

Son olarak kısa bir sonuç sunacağım.

## 1. Günlük Hayatımızdaki Kriz

Kriz gerçek bir gündelik deneyim ve gündelik bir ifadedir: kriz durumlarında yaşıyoruz, kitle iletişim araçları her türlü krizden bahsediyor. Kriz her yerde: aile hayatımızın ve zihin yapımızın krizi ya da ekolojik kriz, jeopolitik krizler, aynı zamanda finansal ve ekonomik sistemin, işgücü piyasasının, üniversitelerin, politik sistemin, şehirlerimizin vb. krizi. Ancak kriz aynı zamanda hayatımızdaki deneyimlerin de olağan adıdır: eski bir dünyanın çöküşünün deneyimleri ve şimdiki ve gelecekteki dünyanın korkusu. Kriz bizim dışımızda var olur ve hayatımıza hükmeder. Bu bir heteronomidir. Genel anlamda kriz doğal bir olgu olarak kabul edilir, ancak biz onun toplumsal bir inşa olduğunu biliriz. Eleştirel teori geleneğinde söylediğimiz gibi, bu ikinci doğadır. Özneler krizi sanki ayaklarının altında aşınan bir kum tepesinin üzerindeymiş gibi yaşarlar. Kimse bunun nedenlerini bilmiyor; hiçbir şey kesin değil ama kayma kaçınılmaz görünüyor. Bu nedenle ben buna erozyon-krizi diyorum. Deneyimlerimiz bize bu durumun ötesine geçemeyeceğimizi gösteriyor. Zayıf ve çaresiz durumdayız.

Sosyolojik analizin, bu duruma neden geldiğimizi, bu durumu aşma potansiyelimizi ve bu aşmayı engelleyen faktörleri anlamaya ve açıklamaya katkıda bulunması gerektiğini düşünüyorum.

## 2. Sonsuz Kriz Mi?

Sonuçta kriz, hiç bitmeyen bir hikaye midir?

Kapitalizmin krizlerinin onun sonunu getireceği düşüncesi, yani kapitalizmin "ölümcül krizi" düşüncesi, özellikle Avrupa entelektüel solunda uzun bir geçmişe sahiptir. Bu fikre göre, kapitalizm çökecektir çünkü gittikçe daha ciddi ve şiddetli krizlere yol açmaktadır ve bu krizler bir gün onun için ölümcül olacaktır. Kapitalizm, kötüleşen patolojik krizler nedeniyle bir vücut

gibi ölecektir. Bir yandan, bu oldukça doğalcı fikir gerçeklikle örtüşmemektedir: kapitalizm, arka arkası kesilmeyen krizler dizisine rağmen çökmemiştir. Öte yandan, bu fikir teorik düzeyde savunulamaz. En azından Marx'tan beri biliyoruz ki kapitalizm elbette zorunlu olarak krizler üretir, ama aynı zamanda, örneğin Karl Marx'ın da gösterdiği gibi, krizler sayesinde kendini yeniden üretir. Krizler onun sonunun (başlangıcı) değil, varlığının normalliyidir. Dolayısıyla kapitalizmin kendini sonsuza kadar yeniden üretmesi düşünülebilir çünkü özneler her zaman krizlerden doğan yeni biçimler dayatır.

En az ilki kadar yanlış olan ve uzun süredir tartışılan bir diğer fikir ise, kapitalizm "içeriden" çökmeyecekse, siyasi aktörler sayesinde krizleri kıskırtarak ve şiddetlendirerek dışarıdan "öldürülmesi" gerektiği fikridir. Bu düşünceye göre kapitalizm sadece ekonomik bir sistemdir ve siyasi dünya onun dışındadır. Avangard, öznelere, özgürleşmeleri adına, kapitalist heteronomiden başka bir heteronomi, öznelerin bu heteronominin nesnelere olarak kalacağı kapitalizmin bir tür kırmızı kopyasını dayatır.

Son olarak, krizi, krizin ifade ettiği çelişkilerin öznel ve bilinçli bir şekilde sahiplenilmesini mümkün kılması, onları somutlaştırması ve kavranabilir hale getirmesi anlamında olası bir kaïros (fırsat) olarak düşünebiliriz. Bu çelişkiler kapitalizmin iddia ettiği gibi iyi bir yaşamın ya da en azından herkes için daha iyi bir yaşamın yaratıcısı olmadığını göstermektedir. Halkın başka gelecekler araması mümkündür.

Ancak tıpkı kriz deneyimleri gibi öznelerin eylemleri de başka bir dil konuşur.

### 3. Kriz ve Öznellik

Kriz ve öznellik arasındaki ilişkiye bakacak olursak, "krizin" toplumumuzdaki varoluşun normalliyi olduğunu ve kapitalizmin yeniden üretiminin normalliyi olduğunu unutmamalıyız. Normallik "olgularda sergilenen normdur" (Georges Canguilhem). Aktörler bu "gerçekte sergilenen norm" a göre yaşamak isterler ancak bu yaşamı elde etmek zordur, belirsizdir, öznelerin muazzam çabalarını gerektirir ve çoğu zaman başarısız olur. Sonuç, derinden bölünmüş bir toplumdur: bir yanda, belirlenen kriterlere göre ve sürekli krizin normalliyi içinde yaşayan kazananlar vardır; diğer yanda, kötü yaşayan birçok kaybeden vardır; üçüncü olarak, istemeyenler veya tabi oldukları kısıtlamalarla başa çıkamayanlar vardır.

Kriz, dünya görüşlerinin, medya ve siyasi söylemlerin yanı sıra hükümet ve yönetim yöntemlerinin de matrisi haline gelmiştir. Bu dünya görüşlerine göre kriz her yerdedir. Etrafımızda: sosyal, ekonomik, siyasi ve ekolojik çevremiz kriz içinde. Kriz içimizdedir: varlığımız maddi düzeyde, entelektüel, psikik ve duygusal düzeyde belirsiz ve tehdit altındadır. Kriz arkamızda: onlarca yıldır kriz durumlarında yaşıyoruz, ama aynı zamanda önümüzde çünkü krizde yaşamın ya da hayatta kalmanın tek yolu ona uyum sağlamaktır.

Bu durum çoklu eksiklikler, korkular ve acılar yaratmaktadır. Öznelerin geleceği belirsiz ve kaygı vericidir: onlara göre gelecek, bugünden daha da kötü olacaktır. Küçülme, yani kişinin yerleşik sosyal hiyerarşinin aynı seviyesindeki yerini yeniden kazanamaması, kalıcı bir tehdit ve çoğu zaman bir gerçeklik olarak deneyimleniyor. En azından yeni nesli vuracak bir kader olarak kabul edilir. Kriz nedeniyle yaşanan acı, çaresizlik ve güçsüzlük deneyimleri hakim dünya görüşünü şekillendirmektedir.

Çok sayıda ve çok çeşitli, istikrarsızlaştırıcı ve sıkıntı verici kırılma ve kriz deneyimleri, küresel ve evrensel bir krizde, paylaşılmadan egemen olan bir "erozyon krizinde" yaşama deneyiminde birleşir. İşte bu nedenle toplum, Ulrich Beck'in ifadesiyle, özneler için uzun bir süredir bir "risk toplumu" olmuştur.

Bununla birlikte, bu "krizin hüküm sürdüğü" deneyimi- gördüğümüz gibi- bu toplumun sonunun ilanı değildir (ve hatta bir kıyametin, örneğin ekolojik bir kıyametin ilanı bile değildir) çünkü kapitalizm kendini aralıksız bir dizi kriz sayesinde yeniden üretir. Bu nedenle toplum hareketsiz değildir; tam tersine çok daha hızlı hareket etmektedir. Sonuç olarak, öznelere giderek daha fazla istikrarsızlaşır ve bu gerçekliğe giderek daha az tutunurlar. Sosyal bilimlerde hızlanma ya da hızlanma olarak analiz edilen ve sadece bugünün değil geleceğin de belirsiz ve kavranmasının çok zor olduğu gerçeğini pekiştiren, giderek daha hızlı bir ritmi takip eden, Marc Augé anlamında gerçek "içkinlik kültürleri" oluşmuştur. Bu da öznelere giderek daha az tutunmasının bir başka nedenidir.

Dolayısıyla, krizin sürekli tematikleştirilmesi, "başka alternatif yok" (Margaret Thatcher) sloganı altında kurulan topluma destek yaratmak için çok etkili bir araçtır.

Krizler, 2007-2008 mali krizi gibi uç durumlarla sınırlı olmayıp, uzun süredir normallik olarak deneyimlenen varoluşlarına yönelik bir tür kalıcı tehdit olarak var olmaktadır. Sadece Canguilhem ve Foucault'nun anladığı anlamda normallik değil, aynı zamanda eylemlerin ve dünya vizyonlarının normu haline gelmişlerdir; kriz çağdaş dünyanın "gerçeklik ilkesidir" (Freud).

Öznelere için bu duruma karşı kendi başlarına gerçekleştirebilecekleri inandırıcı bir alternatif yoktur. Çoğu özne için akla gelebilecek tek alternatif, "kriz" gibi dışarıdan gelmelidir: bu heteronomdur. Otoriter bir çözümdür, öznelere daha iyi ve güven verici bir yaşamı dayatacak olan ilahi bir erkek ya da kadın sayesinde. Antonio Gramsci'nin sözlerini hatırlarsınız: "Eski dünya ölüyor, yenisi yavaş yavaş ortaya çıkıyor ve bu chiaroscuro'da canavarlar ortaya çıkıyor" (Gramsci).

#### **4. Başka Bir Dünya Hayal Edin, Krizin Ötesinde Bir Dünya**

Başka bir dünyayı, arzu ettiğimiz geleceği hayal etmek hala mümkün mü?

Kriz deneyimleri aynı zamanda yaşamak ve hayatta kalmak için verilen yorucu ve yıpratıcı bir mücadelenin deneyimleridir; bu mücadelenin sonucu kesin olmadığı için kaybedilebilecek bir mücadeledir: öznelere ve hayatları acı çeker ve "sakatlanır".

Hannah Arendt'in bahsettiği, daha iyi bir geleceğe açılacak "gedik" var olmayan ve hayal edilemeyen bir şey gibi görünüyor. Küresel ve yaygın bir krizin içinde edilgen, zayıf ve çaresiz insan olma deneyimleri bu tahayyüle yer bırakmıyor. Kuşkusuz, "kabul edilemez" ve "sürdürülemez" bir eşğin varlığı mümkündür. Bu eşğe ulaşıldığında, her yerde var olan kadercilikten kopuş mümkün olacak ve daha iyi bir geleceğin "gediği" açılacaktır. Peki ama bu eşik nedir? Aşıldığında bunu yalnızca bireyler fark edebilir. Bu onların ahlaki ekonomilerine bağlıdır. Eğer kurulu düzen onların ahlaki ekonomilerine göre saygı duyulması gereken bir sınırı aşmışsa, kopuş düşünülebilir ve gerekli hale gelir.

Ampirik çalışmalar, bu deneyimlerin öznelere bağımsız etik ve ahlaki kriterler geliştirme becerileri ve dolayısıyla daha iyi bir yaşam ve daha iyi bir gelecek beklentisi ufku geliştirme becerileri üzerinde derin bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu nedenle çabaların krize uyum sağlamanın yanı sıra (sosyal, ekonomik ve siyasi düzeyde) bir gerileme deneyimi ve kadercilik beklentisi de hakimdir. Öznelere kendilerini mevcut topluma yansıtırlar; bu toplumun aşılması çok nadiren hayal edilebilir.

Elbette ne bu deneyim ne de bu dünya görüşü yeni değil, ancak bunların temel olduğunu, kültür endüstrisi tarafından her zaman güncellendiğini ve yeniden yazıldığını, aptal pop şarkılarında, filmlerde ve dizilerde ya da sosyolojik veya felsefi anlaşmalarda olduğunu fark etmeliyiz. Dolayısıyla dünya, örneğin bir pop şarkısında, siyasi programlarda ve açıklamalarda olduğu kadar

dünya görüşlerimizde de aynı anlamı taşır. Nihayetinde, küresel krizler içinde insan olarak yaşıyor, hissediyor ve düşünüyoruz.

"Başka bir dünya" tahayyülü imkansız hale gelmişse, bize dayatılan kısıtlamalara ve taleplere rıza göstermek, bunlara katlanmak ve bu heteronomiye uyum sağlamak zorundayız. Bu daha az kötü olurdu, çünkü bu rızanın hayal edilebilecek tek alternatifi, çağdaş yaşamımızdan daha kötü bir dünyada daha kötü bir yaşam sürmek olurdu. Dolayısıyla daha iyi bir dünya fikri gündüz düşlerinden, yani gerçekliğe tutunamayan ve daha iyi bir gelecek taslağı çizmekten aciz fantezilere (hoş) kaçışlardan gelecektir.

Eleştiri, hayal gücünü arzulanan geleceklere, istediğimiz geleceklere doğru açar; bunlar yalnızca "sistemik bir oyalanma" (Rousseau), "saptırma" (Debord) ya da "kaçış çizgileri" (Deleuze) değil, aynı zamanda hayal edilebilir üstesinden gelmelerdir.

### **5. Krizi Aşmak İçin Eleştiri Yapmak Mı?**

Krizi aşmanın yolu eleştiri mi? Sosyolojinin görevi nedir?

Aydınlanma, eleştirinin kurulu düzeni krize sokabileceği, böylece daha iyi geleceğin, daha makul, daha özgür geleceğin ve bireyler için daha fazla özerkliğin ortaya çıkabileceği fikrini savunmuştur.

Çağdaş toplumda kriz ve eleştiri arasındaki ilişki, Aydınlanma anlayışına kıyasla tersine dönmüştür. Uzun süredir eleştiriyi kışkırtan krizdir. Eleştirilerin nesnesi, krizlerin öznelere dayattığı eksiklikler ve acılardır. Amaçları genellikle kriz içindeki devletin restorasyonu ya da öznelere krizin yarattığı yeni konstelasyona daha yumuşak bir şekilde uyum sağlamasıdır. Daha iyi bir gelecek yaratmak için bu konstelasyonu aşmayı amaçlayan eleştiriler nadirdir.

Kendimize, kötülüklerin kınanmasından daha fazlası olan bir eleştirinin hala mümkün olup olmadığını sormalıyız. Bir zamanlar krizle doğrudan bağlantılı olan ve yerleşik toplumda var olan üstesinden gelme potansiyelini geliştiren eleştirinin durumu çok kötü. Bu potansiyeli göstererek, Aydınlanma geleneğinde eleştiri, diğer şeylerin yanı sıra, kurulu düzenin üstesinden gelmek için krizi kışkırtma tutkusuna sahipti. Bugün eleştiri dediğimiz şey, genellikle mevcut normatif çerçeveye olumlu bir şekilde atıfta bulunan skandalların ve işlev bozukluklarının ihbarlarıdır. Bu çerçeveye saygıyı inşa etmek ya da yeniden tesis etmek gerekir, yani bu "eleştiriler" kurulu düzenin ötesine geçmeyi amaçlamaz, ancak bu düzenin (yeniden) kurulması çoğu zaman imkansızdır.

Benim anlayışına göre sosyoloji, Marx'ın Arnold Ruge'a yazdığı ünlü mektuplarında belirttiği gibi, "eski dünyanın eleştirisi temelinde yeni dünyayı bulmak" için eleştiri ipini eline almalıdır. Sosyoloji, eleştirinin nesnesi olan mevcut olgulardan yola çıkarak, yerleşik durumun olası aşılmasını formüle eder. Yani eleştirel sosyoloji ampirik olarak doyurulmuştur. Bu olgunun iddia ettiği şey olmadığını gösterir. Değerlerini, normlarını ve normatifliğini gerçekleştiremez: özdeş değildir. Eksiklik ve acı yaratır. Sosyoloji bu kimliksizliğin nedenlerini ve bu durumun ötesine geçerek bu normları gerçekleştirme potansiyelini arar. Bu olası bir gelecektir çünkü Sartre'in dediği gibi, "[kurulu] düzen yanlış değildir, tersi düşünülebilir".

Marx, Ruge'a "... gerçekliğin karşısına prefabrike bir idealle çıkmamalıyız" diye yazar. İdeal ile gerçeklik arasındaki somut çelişkiler üzerinde ısrar etmeli ve öznelere tarafından eksiklikler ve acılar olarak deneyimlenen bu çelişkilerin üstesinden gelmenin büyük potansiyelleri üzerinde ısrar etmeliyiz: bu Hegel anlamında olumsuzluktur. Adorno ve Horkheimer bu nedenle "[eleştirel] teorisinin nesnesinin iyi değil, kötü olduğunu... unsurunun özgürlük, öznesinin ise baskı olduğunu" belirtir. Eleştirel teori ve eleştirel sosyoloji, gerçekleşmeyen ama mümkün olan ve genellikle

toplumun temel değerleri olarak savunulan özgürlük ve refah adına oluşturulur. Sosyoloji aksiyolojik olarak tarafsız değil, normatiftir.

Özneler, yaşadıkları kırılma ve kriz deneyimleri sayesinde mevcut çelişkilerin farkına varabilirler. Onlara hakim olmak ve onları değiştirmek için, bu kırılmaların nedenlerini ve anlamını anlamaları ve açıklamaları gerekir. Sosyolojinin en önemli görevlerinden biri, kendi pozisyonlarını dayatmadan kamusal alanda toplumu anlama ve açıklama arayışına katılmaktır. Bu anlam arayışı, bu çelişkili durumun yanı sıra kurulu düzen içinde var olan üstesinden gelme potansiyellerini ve olası gelecekleri anlamak için onları kolektif deneyimsel ve öğrenme süreçlerine dahil edebilir.

### **Sonuç**

Konferansın sonuna Hegelci bir teklifle gelmek istiyorum. Kriz onun için tarihsel bir an ve hareket anlamına gelir. Hareketin bir hastalığın yönünü aldığı dönüm noktasıdır. Hegel krizi şüphe, çaresizlik ve umutsuzluk durumları olarak nitelendirir. Bununla birlikte, kopuş bu durumdaki süreksizliği "yeni bir dönemin doğuşu ve geçişi" (Hegel) olasılığı olarak ortaya koyar. Dünyanın ve hakikatin yeni bir biçimi, Hegel'in yeni bir "dünya konfigürasyonu" olarak adlandırdığı bir biçim ortaya çıkar. Diyalektik anlamda kriz, daha iyi bir geleceğe yol açabilecek olumsuzluğun uzun ve sancılı bir çalışmasıdır. Bu gelecek mümkündür ancak belirlenmemiştir.

Sosyologlar olarak bizim görevimiz, toplumumuzun kriz erozyonunun üstesinden gelme olasılığına ve üstesinden gelmeyi engelleyen unsurlara işaret etmektir.

Çeviren: Akın Bakioğlu

**AÇILIŞ PANELİ: CUMHURİYETİN 100. YILINDA  
SOSYOLOJİ**



## Türkiye'de Sosyolojinin Kuruluşu ve Gelişmesi

**Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN**

Değerli katılımcılar, öncelikle hepinizi saygılarımla selamlıyorum. Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılında bizi böyle güzel bir ortamda buluşturdukları için öncelikle Sosyoloji Derneği Başkanı Sayın Prof. Dr. Sibel Kalaycıoğlu ile Sosyoloji Derneği Yönetim Kuruluna ve Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Başkanı Prof. Dr. İpek Merçil Hoca'ya, Prof. Dr. Ali Ergur Hoca'ya ve de Galatasaray Üniversitesi Rektörümüze teşekkürlerimi sunuyorum. X. Ulusal Sosyoloji Kongremizin Açılış Panelini gerçekleştirmek üzere Prof. Dr. Bahattin Akşit Hocam ve Prof. Dr. Ali Ergur Hocamı kürsüye davet ediyorum, buyrunuz sayın hocalarım.

Önce kendimi ve konuşmacı hocalarımı kısaca tanıtayım. Ben 1979 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun oldum. Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde yüksek lisansımı yaparken 1979-1981 yılları arasında TED Ankara Koleji'nde, Felsefe-Psikoloji Grubu öğretmenliği yaptım. Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde 1982 yılında yüksek lisansımı, 1988'de doktoramı tamamladım. 1992'de doçent, 1999'da profesör oldum ve geçen yıl da emekli oldum. İlgili alanlarım olan "Türk Sosyoloji/Düşünce Tarihi" ve "Türkiye'nin Toplumsal Yapısı" üzerine çalışmalarımı sürdürüyorum.

Profesör Doktor Bahattin Akşit Hocam, lisansını ve yüksek lisansını ODTÜ Sosyoloji'de tamamladı. Şikago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde 1975 yılında doktorasını yaptı. ODTÜ'de sürdürdüğü akademisyenliğin yanında bölüm başkanlığı, dekan yardımcılığı ve sosyal bilimler enstitüsü müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Londra Üniversitesi'nde 6 ay, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'nde 2 yıl misafir öğretim üyeliği yaptı. 2007 yılından itibaren Maltepe Üniversitesi'nde öğretim üyesi olmasının yanında 3 yıl Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü yaptı. İlgili alanları arasında metot, İslam, sosyal kurumlar, örgütler ve siyaset yer alıyor.

Profesör Doktor Ali Ergur Hocam, 1985 yılında Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra, Marmara Üniversitesi'nde 1989 yılında Kamu Yönetimi Bölümünde lisansını ve 1992 yılında Siyaset ve Sosyal Bilimler Bölümü'nde yüksek lisansını tamamladı. 1997 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. 1990-2000 yılları arasında Marmara Üniversitesi'nde araştırma görevlisi ve öğretim görevlisi olarak görev yapmış olan Ergur, 2000 yılından itibaren de Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaya devam etmektedir. İlgili alanları arasında Müzik Sosyolojisi, Kitle İletişimi ve Yeni Teknolojilerin Toplumsal Etkileri konuları yer almaktadır.

Şimdi Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye'de Sosyoloji konulu Açılış Panelimize geçelim. Ben Türkiye'de sosyolojinin kuruluşu, gelişmesi ve ekolleşmesi üzerine kısaca bir panorama çizeceğim. Bahattin Akşit Hocam Avrupa ve Türkiye'de sosyoloji çalışmaları üzerine karşılaştırmalı açıklamalar ve değerlendirmeler yapacak. Ali Ergur Hocam Türkiye'de gelişme sürecinde sosyolojinin sorunları ve çözüm önerileri üzerinde duracak.

Konuşmama Osmanlı İmparatorluğu dönemimizden başlayayım. Osmanlı 600 yıl kadar ayakta kalmayı başarmış bir cihan imparatorluğu; içinde farklı dilden, farklı dinden/ mezhepten birçok milleti barındırmış ve yönetmiş, Avrupa'nın siyasî coğrafyasının oluşmasında etkili olmuş bir devlettir. Şemseddin Sami gelişme döneminde Osmanlı Devleti'nin askerî, idarî ve teknolojik açıdan Bizans'tan daha ileri durumda olduğunu, İlber Ortaylı gelişme döneminde Şeyhülislam'ın devleti yönlendirmede etkisinin olmadığını vs. belirtir. Ancak daha 15. Yüzyılda Ali Kuşçu gibi astronomların yetiştiği Osmanlı'da Şeyhülislam fetvasıyla Rasathane yıkılabilmiş, II. Mahmut

döneminde ‘Müslümanların cesetlerinden yararlanılmaz’ fetvası yüzünden Tıbbiye’de anatomi derslerini yürütmek mümkün olamamıştır. ... Osmanlı’da durgunluk gerilemeye dönüşürken, Batı Ortaçağ’ın karanlığındaki koyu taassup ve din savaşlarını takiben medenî bir yükselişe geçmiş, peş peşe Endüstri Devrimi, Fransız İhtilâli, iletişim, ulaşım alanında yenilikler, devrimler gibi önemli değişim ve dönüşümler yaşamaktadır. ... Batı’daki bu köklü değişim ve dönüşümlerden Osmanlı da etkilenmiştir. Batı, 15. ve 16. Yüzyıllardan itibaren dünya egemenliğini ele alıyor. Ama aynı zamanda Endüstri Devrimi’nin, Fransız İhtilali’nin sarsıntıları hem Batı’yı hem diğer ülkeleri etkiliyor ve bu krizler sonucunda da Batı’da sosyoloji bilimi ortaya çıkıyor. İlk sosyoloji kürsüsü Fransa’da, ikinci sosyoloji kürsüsü ise 1914 yılında Türkiye’de İstanbul Darülfünunu’nda kuruluyor.

Türkiye’de sosyolojinin gelişim çizgisi takip edilirse, toplumdaki siyasî dalgalanmalardan ve bu yöndeki kırımlardan çok etkilendiği görülür. 1914-1923 yıllarını Türkiye’de sosyolojinin kuruluş dönemi olarak nitelendirebiliriz. Türkiye’de sosyolojinin kuruluş aşamasında iki isim sosyoloji ve siyaset alanında önemli oluyorlar: Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin.

Ziya Gökalp, Fransa’daki E. Durkheim’ın, Prens Sabahaddin de Fransa’daki Edmond Demolins’in görüşleri çerçevesinde sosyoloji sistemlerini geliştiriyorlar ve Osmanlı’daki toplumsal problemlerle ilgili reçeteler oluşturmaya çalışıyorlar. Prens Sabahaddin temel eserinin ismini Türkiye Nasıl Kurtarılabilir koymasına rağmen “meslek-i içtimaî” adını verdiği sosyolojik yaklaşımıyla Osmanlı’yı kurtarmaya çalışıyor. Ziya Gökalp kısa süre sonra dünyadaki gidişatı, yani İmparatorlukların yerine ulus-devletlerin ve millet tipi toplumların geçtiğini görüyor ve Osmanlı’dan sonra Türkiye Cumhuriyeti ulus devletinin kurulması ve milletleşmenin sağlanması yönünde sosyolojik çalışmalarını sürdürüyor. Tabii Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele sonrası Gökalp’in görüşleri yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti ulus-devleti için esas teşkil ediyor; Mustafa Kemal Atatürk bizzat kendisi fikirlerinin babasının Ziya Gökalp olduğunu belirtiyor. Yine bu dönemde Mehmet İzzet millet, milliyet ve insaniyet üzerine görüşleri ile Türk gençliğine ideal vermeye çalışıyor.

Türk sosyolojisinin 1923-1938 dönemi yeni bir millî kimlik, yeni bir toplum oluşturma dönemidir. Sosyoloji daha çok kavramsal ve kuramsal boyutta ele alınıyor, toplumsal meseleler sosyal bilimlerin çerçevesinde tartışılıyor. Batı’daki gibi sosyolojik determinizm ve pozitivist paradigma geçerli. Gökalp erken yaşta vefat etmişti, sosyolojide ikinci nesil Türk sosyologları olan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken önce Anadoluçuluk fikir akımı içinde yer alıyorlar, daha sonra millî kültür yaratarak/üreterek milletleşmenin sağlanması ve Türk toplumunun kalkındırılması yönünde, sosyal bilimlerin çeşitli dallarında çalışmalar yapıyorlar, temel ders kitaplarını yazıyorlar. Bu dönemde Almanya’da Hitler rejiminden kaçarak Türkiye’ye gelen bilim insanları özellikle 1933 Üniversite Reformunun gerçekleştirilmesinde ve İstanbul Üniversitesi’nin teşkilatlanmasında etkili oluyorlar. 1936 yılında İstanbul’da İktisat Fakültesi’nin, Ankara’da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’nin kuruluş çalışmaları başlıyor.

1938-1950 dönemine gelindiğinde savaşa girmemesine rağmen İkinci Dünya Savaşı Türkiye’de de etkili oluyor, yine de felsefe ve sosyoloji alanında birçok gelişme kaydediliyor. Sosyal bilimlerin alanında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nde Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Hilmi Ziya Ülken, Ankara’da DTCF’de Behice Boran ve Niyazi Berkes önemli isimler olarak ortaya çıkıyorlar. Tek parti yönetiminin fikir atmosferinde 1946-1948 yıllarında Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Muzaffer Şerif Başoğlu’nun üniversiteden tasfiye süreci yaşanıyor.

1950-1960 dönemine baktığımızda Demokrat Parti iktidarının Türkiye’yi Küçük Amerika yapma söylemleri var. Bu dönem liberal ekonomi dönemi ve toplumda anti Marksist, milliyetçi, muhafazakâr bir zihniyet egemen oluyor. Türkiye’nin kalkınması meselesi etrafında Batılılaşma

konuları tartışılıyor. Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Mümtaz Turhan, Cahit Tanyol gibi isimlerin ön planda olduğu bu dönemde 1948 tasfiyesinin etkisiyle Türk sosyologlarının saha çalışması yapmakta istekli olmamaları karşısında İngiliz Paul Sterling, Amerikalı George Helling gibi yabancı bilim insanlarının kırsal alan araştırmaları yapmaları ilginç görülebilir.

Türk sosyolojisinin 1960-1970 yılları arasındaki gelişim çizgisine baktığımızda, 1960 ihtilâli toplumda bir özgürlük havası estiriyor. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Nurettin Şazi Kösemihal, Cahit Tanyol, İktisat Fakültesi'nde Cavit Orhan Tütengil, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde İbrahim Yasa, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Mübeccel Belik Kıray, Atatürk Üniversitesi'nde Orhan Türkdoğan ... Sosyal bilimlerin teorik ve uygulamalı alanlarında önemli isimler olarak ortaya çıkıyorlar. Sosyal Bilimler Derneği kuruluyor. 1960'ların ortalarında Devlet Planlama Teşkilatı'nın kuruluşuyla birlikte Şerif Mardin, Mübeccel Belik Kıray vb. sosyologlar önemli çalışmalara imza atıyorlar.

1970-1980'li yıllara baktığımızda 1971 muhtırası ile sosyolojide yine bir sessizlik dönemi yaşanıyor. Ankara'daki sosyologların bir kısmı yurt dışına, bir kısmı İstanbul'a gidiyorlar. 1980'li yıllara 12 Eylül darbesi ve YÖK yasası damgasını vuruyor. YÖK Yasası ile birçok yeni üniversite kuruluyor, 1982 yılında Türkiye'de üniversite sayısının 29'a çıktığını hatırlıyorum. Bu yıllarda sosyologlar daha çok mikro konularla ilgileniyorlar. Kalkınma sosyolojisi ağırlıklı çalışmalar devam ediyor; bu açıdan nüfus konusu ve Batının telkinleriyle Türkiye'de aile planlaması konuları tartışılıyor.

1990'lı yıllara geldiğimizde, Sovyetler Birliği'nin parçalanması sonucu Amerika Birleşik Devletleri tek güç olarak dünya liderliğine soyunuyor ve dünyanın geleceğini yeniden şekillendirme üzerine politikaları belirliyor. Bu yılların egemen paradigması, ulus devletlerin evrenselliğinin, tekçi anlayışın ve modernliğin reddi; yerelliğin, sistem karşıtlığının, melezliğin, post-modern toplum tartışmalarının, çok hukukluluğunun öne çıktığı görülüyor. Sosyolojide pozitivist paradigmanın üstünlüğü tartışılıyor, yorumsamacı paradigma ve tarihselci yaklaşım önem kazanıyor. Sosyoloji araştırmalarında kimlik, risk toplumu, demokratikleşme, sivilleşme, küreselleşme, kadın, yoksulluk gibi çok çeşitli konular işleniyor.

2000'li yıllara gelindiğinde sosyolojiye 1990'lı yılların genel paradigmaları ile giriliyor. Amerika önderliğindeki Batı Bloğu, dünyayı tamamen kontrolü altına almış, Orta Doğu'ya olabildiğince yerleşmiş durumda. Amerika, 2001 saldırılarından sonra İslamcılara yönelik Radikal İslam, İlimli İslam gibi yeni sınıflandırmalar yapıyor ve İslam'ı mücadele edilecek bir düşman konumuna yerleştiriyor. Bu yıllarda Türkiye'de AB'ye katılım rüzgarı estiriliyor; Avrupa ve Dünya ile bütünleşme, küreselleşme, evrensel hukuk ilkelerinin kabulü gibi tartışmalar yapılıyor. Sosyolojide artık konu çeşitliliği var, sosyologlar her konuyu işliyorlar. Pozitivist paradigmanın yetersizlikleri tartışılıyor; yorumsamacı paradigma önem kazanıyor, yapısal işlevselci yaklaşımın yanında tarihselci yaklaşım da ön planda yer alıyor.

Türk sosyolojisi 2014 yılında 100. Yılı'nı dolduruyor ve birçok alanda gelişme kaydediyor. Sosyoloji artık kurumsallaşmış, ekoller oluşmuş, birçok sosyoloji bölümü kurulmuş, çeşitli alanlarda çok sayıda yayın yapılmış durumda.

Türkiye'deki sosyoloji ekollerine baktığımızda kuruluş döneminde başlıca iki ekolden söz edebiliriz: Ziya Gökalp Fransa'daki Emile Durkheim'in dayanışmaya dayalı Sosyoloji Ekolü'nün görüşlerini temsil ediyor. Gökalp sosyolojinin konusu ve metodolojisi konusunda Durkheim'den etkileniyor, ancak Türk toplumunun sosyo-kültürel bütünleşmesi ve milletleşmesi konusundaki teorik görüşlerini Türk toplumunun tarihinden çıkarıyor. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Necmettin

Sadık Sadak, Fuat Köprülü bu ekolden isimler. Prens Sabahaddin Fransa'da Le Play'in Sosyal Bilim Ekolü'nün o dönemde temsilcisi olan Edmond Demolis'in toplum sınıflamasını benimsiyor ve bu sınıflama çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun cemaatçı yapıda olduğunu, idarî alanda adem-i merkezîyet, ekonomi ve özel hayat alanında şahsî teşebbüs ilkelerini esas alarak yapılacak ıslahatla Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtarılabilceğini belirtiyor. Mehmet Ali Şevki, Selahaddin Demirkan bu ekolden isimler. Sosyolojinin kurulduğu dönemde Endüstri Devrimi'nin ve Fransız İhtilali'nin rayından çıkardığı Fransız toplumunda ferdiyetçi yapıyı savunan Le Play'in değil, dayanışmacı toplum yapısını savunan Durkheim'in görüşlerinin etkili olması gibi; parçalanma sürecindeki Osmanlı'dan sonra Türkiye Cumhuriyeti ulus-devletinin kurulması döneminin Türk toplumunda da Gökalp'in toplumcu/dayanışmacı görüşleri etkili oluyor.

Kuruluş döneminde kısa süren hayatı nedeniyle bir ekol olmasa da Türkiye'de idealist felsefenin kurucusu ve güçlü temsilcisi olarak Mehmet İzzet'i takdim etmek gerekir. Mehmet İzzet'in önemli bir hizmeti Türkiye'de bütüncü ve tenkitçi yaklaşımıyla pozitivist paradigmanın sarsılmasını sağlamasıdır. Sosyolojinin gelişmesi şartlarını ileriye sürüyor, önerilerde bulunuyor. Mehmet İzzet milliyet duygusunun esaslarını tartıştıktan sonra; millet, milliyet ve insaniyet konularına giden teorik görüşleri ile Hegelyen tez-antitez-sentez yöntemini çok özgün şekilde uygulayan bir Türk sosyoloğudur.

Türkiye'de gelişme döneminde sosyoloji ekollerine baktığımızda, üç ekolden söz edebiliriz: İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi içindeki sosyoloji bölümünün ikinci nesil sosyologlar olan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken'den sonra ayrı ekoller olarak çalışmalarını sürdürdüklerini ifade edebiliriz.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümü mensupları ekollerini tarihe dayalı olarak sosyoloji yapan “Yerli Sosyoloji Ekolü” ya da “Özgün Sosyoloji Ekolü” olarak tanıtır. Ziya Gökalp'tan sonra gelen çizgi üzerinde Hilmi Ziya Ülken, Baykan Sezer, Korkut Tuna'dan sonra Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Hayati Tüfekçioğlu vb. isimler burada yer alıyorlar.

1933'te Almanya'dan İstanbul'a gelen Gerhard Kessler tarafından 1936 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi içerisinde kurulmuş olan Sosyoloji ve Sosyal Siyaset Enstitüsü daha sonra Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları kürsüsü adını alıyor. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu 1936 yılında buraya geçiyor ve bu kürsüdeki sosyologlar Ziya Gökalp'tan gelen çizgi üzerinde “millet inşa etme” sürecine yönelik olarak sosyoloji yapıyorlar. Kurulmuş bir ulus devlet var ve bunun içini doldurmak, gelişmesini sağlamak amacıyla sosyoloji yapıyorlar ve bu yüzden de isimleri “Millî İnşacı Ekol” olarak geçiyor. Âmiran Kurtkan Bilgiseven, Orhan Türkdoğan, Mehmet Eröz, Mustafa Erkal, Enis Öksüz, Mümtaz Turhan ve Erol Güngör'ü de bu ekol içinde değerlendirmek mümkün.

Ankara'da DTCF Felsefe şubesi içinde kurulan Ankara Ekolü sosyologları metodoloji olarak Prens Sabahaddin'in uygulamalı sosyoloji/tecrübî sosyoloji ekolünden etkilendiklerini belirtiyorlar. Amerika'da doktora eğitimlerinin tamamını ya da bir kısmını tamamlayıp gelen Niyazi Berkes ve Behice Boran 1939 yılından itibaren bu ekolde, bir taraftan 1940-1941 yıllarında felsefe kürsüsünün içerisinde sosyoloji derslerini vermeye başlıyorlar, bir taraftan da Anadolu köylerinde kırsal yapı araştırmaları yapıyorlar. Altı yedi yıllık bir çalışma döneminden sonra bu ekol sosyologlarından Niyazi Berkes ve Behice Boran kovuşturılmaya uğruyor ve 1948 yılında mahkeme kararıyla tasfiye ediliyorlar. Bu iki isimden sonra, İbrahim Yasa, Mübeccel Belik Kıray, Birsen Gökçe, Emre Kongar'ı ve çok sayıda sosyoloğu bu ekol içinde değerlendirebiliriz. Türk toplumunda İbrahim Yasa'nın “taygeldi aile” ve “Alamancı aile” tiplerini tespitleri; Mübeccel Belik Kıray'ın “kız evlada dayalı geniş aile”, “tampon kurum” ve “saçaklanma” olguları üzerine tespitleri kavramsal açıdan Türk sosyolojisine katkıdır.

Görüldüğü üzere, sosyoloji Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti ulus-devletine geçiş sürecinde işlevsel bir bilim olarak kuruluyor. Türk sosyologları hem Türkiye Cumhuriyeti ulus-devletinin kuruluş döneminde hem milletleşme sürecinde hem de daha sonraki dönemlerde toplumdaki önemli mevkilerde bulunuyorlar, önemli işlevler üstleniyorlar.

Yorum ve değerlendirme için vaktimiz yok, ancak günümüzde, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında, Türkiye'de sosyoloji bölümlerinin ve sosyoloji öğrencilerinin durumları ile ilgili sayısal bazı verilere de işaret etmek istiyorum: "15.09.2023 tarihinde 2023 YKS yerleştirme sonuçlarına ilişkin sayısal bilgileri içeren Tablo 4'ten aldığımız verilere göre", bugün YÖK'e bağlı 225 üniversite mevcut. Bunlardan 24'ü Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Kırgızistan, Kazakistan, Makedonya, Bosna-Hersek ve Azerbaycan'da bulunuyor; öğrenciler bu üniversitelere YKS ile yerleştiriliyorlar. Kalan 201 üniversitenin 127'si devlet, 74'ü vakıf üniversitesi statüsünde. Türkiye'de 84'ü devlet, 23'ü vakıf üniversitesi olmak üzere toplam 107 üniversitede sosyoloji bölümü var. Eğitim dili 6 devlet üniversitesinde İngilizce, 1 devlet üniversitesinde (Galatasaray Üniversitesi) Fransızca, 1 devlet üniversitesinde (Türk-Alman Üniversitesi) Almanca ve İngilizce ağırlıklı olmak üzere Türkçe, 10 vakıf üniversitesinde İngilizce. Bu yıl üniversitelerimizde (devlet ve vakıf üniversiteleri ile açıköğretim bölümleri dahil) toplam 7816 kontenjan sosyoloji bölümlerine ayrıldı. Bu 7816 kontenjandan 705 adedi vakıf üniversitelerine, 7111 adedi devlet üniversitelerine bağlı sosyoloji bölümlerine ayrıldı. Devlet üniversitelerindeki sosyoloji bölümlerine ayrılan 7111 kontenjandan 1900'ü açıköğretim öğrencilerine, 5211'i ise örgün öğrenime ayrıldı. 11 devlet üniversitesinde 2. Öğrenim imkânı mevcut. 107 sosyoloji bölümünden 11'i FEDEK, 1'i AQAS olmak üzere toplamda sadece 12'si akredite durumda. Sosyolojide son YKS verilerine göre en yüksek ve en düşük başarı sıralamasına bakıldığında; YKS'de 455. olan öğrenci Koç Üniversitesi'ne tam burslu olarak yerleşmiş. En düşük sıralamada ise 1656376. olan öğrenci Maltepe Üniversitesi'ne ücretli kontenjandan yerleşmiş...

Ben konuşmamı daha fazla uzatmadan burada sonlandıracağım, sözü hemen Prof. Dr. Bahattin Akşit Hoca'ya devredeyim. Buyrunuz Bahattin Hocam.

## Sosyolojinin Türkiye Güzergahında Bazı Bilimsel Araştırma Programlarının Gelişmesi

**Prof. Dr. Bahattin AKŞİT**

Bu panel için daha uzun zaman olabilseydi şu üç konuda konuşacaktım: Birinci olarak, Türkiye sosyoloji tarihi açısından önemli olan “Ankara ekol”ü meselesini biraz açmak istiyorum. Ankara DTCF’deki oluşumu, ODTÜ’deki oluşumun da başlangıcı olarak görüyorum. Mübeccel Kıray yoluyla benim kendime doğru giden bu güzergahı sosyolojinin sosyolojisi olarak anlamak ve anlatmak istiyorum. İkinci olarak, genel anlamda ve daha uzun bir tarihsel perspektifte Türkiye’de sosyolojinin gelişme çizgilerini, çıkmazlarını konuşmak istiyorum. Daha önce yazdığım bu bölmelenmişlikten farklılaşmaya ve çeşitlenmeye doğru gidiş meselesini biraz daha açmak istiyorum. Türkiye’de sosyolog olma güzergahlarının bir tipolojisi geliştirilebilir mi onu denemek istiyorum? Bir de üçüncü olarak, bu yüzyılda Türkiye’de sosyolojinin değişmesini konuşuyoruz ama dünyada da durmadı sosyoloji. Son yüzyılda Almanya’da, Fransa’da, Amerika’da İngiltere’de, sadece Avrupa’da Amerika’da değil Mısır’da, Brezilya’da, Hindistan’da, Japonya’da sosyolojinin gelişmesinin güzergâhları ne oldu bunları ortaya koyup Türkiye’deki gelişmeler ile karşılaştırmak istiyorum/istiyordum, ancak zaman kısıtlaması dolayısıyla bu üç konuyu kısaca açımlayabileceğim sanıyorum.

Benden önce konuşan Nevin Güngör Ergan hocam Türkiye’de sosyolojinin gelişme çizgilerine kısaca değindi. İstanbul ve Ankara’daki bölümlerden başlayarak Türkiye düzeyindeki bölüm sayılarını da belirtti. Ben şimdi Ankara Üniversitesi’ndeki sosyal bilimcilerin nasıl üretken bir çekirdek oluşturduklarına değineyim. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde (DTCF),1940’larda, sosyoloji, psikoloji halk bilimi ve antropolojinin bir araya gelerek oluşturduğu saha araştırmalarına dayalı sosyal bilim çekirdekleşmesini oluşturanlar ve alanları şöyledir: Bir sosyal psikolog (Muzaffer Şerif) Üç sosyolog (Niyazi Berkes, Mediha Berkes ve Behice Baran) bir halk bilimci (Pertev Naili Boratav) ve bir Sinelog/Halkbilimci (Wofram Eberhard), bir antropolog (Muzaffer Şenyürek) ve bir bilim felsefecisi (Nusret Hızır). Bu sosyal bilimcileri, menzup oldukları sosyal bilim disiplinleri, eğitimleri, yaklaşımları ve formasyonları ile bir sinerjik bir çekirdek, bir “çağ açıcı bir odaklaşma” oluşturmuşlardır (Kıray 1999: s. 63). Birinci kuşak diyebileceğimi bu grubun öğrencileri arasında daha sonra ikinci kuşak sosyal bilimciler olarak belirtebileceğimiz şu isimler var: Mübeccel Kıray (Sosyoloji), Fatma Başaran (Sosyal Psikoloji), İlhan Başgöz (Halkbilim), Nermin Aygen Erdentuğ (Anthropoloji), Halil İnalçık (Tarih), Mustafa Akdağ (Tarih), Neşet Çağatay (Tarih), Muhaddere Özerdim (Sineloji/Halkbilim), Selahattin Ertürk (Eğitim Bilimleri). Mübeccel Kıray, 1992 yılında Sosyal Bilimler Kongresinde Behice Boran üzerine yaptığı bir konuşmada birinci kuşağın yukarıda andığım üyelerini tek tek anıyor ve bir hocasının söylediği şu sözle burada oluşan sinerjiyi niteleyen önemli bir gözlemlerde bulunuyor: "Hoca-Öğrenci ilişkilerinde insanlar birbirlerinin üstüne basmaz, omuzuna basar. Hocalar öğrencilerinin, öğrenciler hocalarının omuzuna basarak yükselirler" (Kıray, 1999, s.62).

DTCF’de bu dönemde Kuhn anlamında hakim bir “paradigma”nın ortaya çıktığını söylemek çok doğru olmaz. Kuhncu anlamda paradigmlar doğa bilimlerinde ortaya çıkıyorlar ve uzun süreli birikimler ve biriken sorunlar üzerine bilimsel devrimlerle ileriye doğru sıcıyorlar. Popper, Kuhn ve Feyerabend arasındaki tartışmalardan Lakatos’un geliştirdiği daha küçük çaplı ve daha verimli “bilimsel araştırma programı” kavramını sosyal bilimlerde daha geçerli olduğunu düşünüyorum ve sosyolojinin sosyolojisi anlamındaki çalışmalarında bu kavramı kullanıyorum (Akşit, 2012).

Daha da küçük çaplı bir kuramsal-metodolojik çerçeve arayışına girecek olursak Alhuserci anlamda “problematique”/sorunsal” kavramının daha uygun olduğunu düşünüyorum.

DTCF’de 1940’larda ortaya çıkan sosyal bilimlerdeki bu bilimsel araştırma programını biraz daha açalım. Niyazi Berkes, Mediha Berkes, Behice Boran, Muzaffer Şerif dörtlüsü ve Pertev Naili Boratav ve Wolfram Eberhard ikilisi sahada yaptıkları araştırmalarla bu bilimsel araştırma programının sahadan doğru geliştiriyorlar. Bu bilimsel araştırma programı ne diyor? Diyor ki: Modernite öncesi, sanayileşme öncesi toplumların kendileri hakkında baskın olarak dinsel ama onunla iç içe geçmiş olarak dünyevi ve dindışı bilgileri var. Temel bilgi ve beceri sağlayan kurumlar din, devlet ve aile. Aydınlanma sonrası sanayi ve demokrasi devrimleriyle birlikte toplum hakkında bilgi ve beceri sağlanması artık normatif değil, bilişsel ve anlatımsal-estetik oluyor. Bilişsel, sanatsal ve hukuki konular hakkındaki bilimsel bilgilerin hızla artıyor olmasını ve önemini sabahki konuşmasında Galatasaray Üniversite’sinin rektörü de belirtti.

DTCF’de geliştirilen sosyal bilimsel araştırma programı, doğa bilimleri alanında nasıl deneyler ve araştırmalar belirli bir kuramsal çerçevede yapılıyorsa, sosyal bilimlerde de toplumsal yapı, toplumsal dönüşüm ve değişimler genel bir kuram çerçevesi içinde saha araştırmaları yoluyla saptanmalı diyor. Yani bu bilimsel araştırma programının vurgusu, Mübeccel Hoca’nın da belirttiği üzere; Kant bunu dedi, Comte şunu dedi, Weber ötekini dedi değil; kuramlardan kavramlar ve kuramsal çerçeveler geliştirip toplumsal yaşama alanlarına, sahaya gidip o kavramları alanda deneyip, onları dönüştürüp toplumun bilgisini aşağıdan yukarıya doğru üretmektir. Yani Bourdieu’nun da belirttiği gibi bir yandan yukarıdan aşağıya doğru kuramlardan kavramlar ve kuramsal çerçeveler oluşturulacak ama araştırmaz kuram boş olur, laf olur veya felsefe olur. Felsefe, sahaya gidip araştırma yapmak zorunda değil, kuramları anlatıp orada kalabilir ama sosyoloji sadece kuramları anlatırsa felsefe düzeyinde kalır. Dolayısıyla sahaya inmeli ve araştırma yapmalıdır. Öte yandan aşağıdan yukarıya doğru kuramsız araştırma da kör olur diyor Bourdieu. Veri yığını olur, laf yığını olur ama anlamlı bilimsel bilgi olmaz. Boşluk ve körlüğü aşmak için yukarıdan aşağı, tümenden gelimsel bir şekilde kavram ve kuramsal çerçeve ve hipotezler geliştirmek ve bunları karşılamak üzere aşağıdan yukarıya yani tüme varımsal bir şekilde araştırma verileri ve bulguları üretmek ve hipotezleri yanlışlamaya çalışarak sınamak gerekiyor diyor bilimsel araştırma programı yaklaşımı. Niyazi Berkes’in Ankara Köyleri (Berkes, 1942) ve Behice Boran’ın Manisa Köyleri (Boran,1945) araştırmalarından Nevin hocam söz etti.

Niyazi Berkes’in 200 Yıldır Niçin Bocalıyoruz (Berkes,1965) kitabı da benim için çok önemli olmuştur. ODTÜ Sosyoloji üçüncü sınıfta Ankara ve Antalya’da köy araştırmalarını yapıp Türkiye’de Az Gelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi (Akşit, 1967) kitabını yazdığım da bu kitabın tarihsel sosyolojik giriş kısmında Berkes’in kitabı çok önemli bir kaynak olmuştur. Az Gelişmiş Kapitalizm ve Köyler Girişi kitabının ampirik kısımları Boran ve Berkesin yukarıda andığım kitapları ve Mübeccel Kıray’ın Ereğli köyleri ve Adana Köyleri araştırmalarının devamıdır. Mübeccel Kıray’ın Ereğli Kasabası Araştırması (Kıray 1964) ve Adana Köyleri Araştırması (Kıray, 1966; 1968), Behice Boran’ın DTFCF’deki bilimsel araştırma programının devamıdır. Kıray’ın öğrencileri olan bizlerin çalışmaları, yani ben kendi adıma söyleyeyim benim yukarıda söz ettiğim Ankara ve Antalya Köyleri Araştırması, DTFCF Bilimsel Araştırma Programının bir uzantısıdır. Bu bağlamda 1966 ve 1967’de geliştirdiğim Az Gelişmiş Kapitalizm kavramlaştırması, DTFCF Bilimsel Araştırma Programının, 1930’larda Kadro Mecmuası çerçevesinde geliştirilen Bilimsel Araştırma Programının (Hüsrev, 1934), Paul Baran (1962) ve Paul Sweezy’nin (1966) 1960’larda geliştirdikleri yaklaşımın ve bir de Oskar Lange’nin (1965) o dönemde Türkçeye çevrilen kitabındaki analizlerinin bir sentezidir. Az Gelişmiş Kapitalizm kavramını geliştirmemde Sencer Divitçioğlu’nun 1966 yılında yayınladığı Asya Tipi Üretim Tarzı

ve Az-Gelişmiş Ülkeler kitabına yönelttiğim eleştiriler de ona karşı bir tez geliştirme açısından etkili olmuştur.

Türk Sosyolojisinde Mübeccel Belik Kıray başlıklı İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden Yücel Bulut'un editörlüğünü yaptığı bir kitap çıktı (Bulut, 2023). Bu kitapta "Mübeccel Kıray'ın Mantosundan Çıkanlar" başlıklı Mehmet Ali Akyurt'un network analizi çizgisinde yazdığı bir bölüm var. Şu anda panelin yapıldığı bu salonda Sibel Kalaycıoğlu ve ben bu mantodan çıkanlara dahiliz. Network analizi kullanarak benzer araştırmaların yapılması çok yararlı olacaktır. Bu arada "Mübeccel Kıray'ın Mantosu"ndan kasıt nedir diye soracak olursanız, bu Rus edebiyatının önemli isimlerinden Gogol'la ilgili şu cümleye göndermedir: "Hepimiz Gogol'un mantosundan çıktık". Bu cümle Dostoyeski'ye atfedilir ancak Rusaya'daki ve dünyadaki birçok gerçekçi yazar kendisinin bu paltodan çıktığını sev seve söyler.

Sosyolojinin sosyolojisi anlamında DTCF'deki bilimsel araştırma programına ve onun devamı olarak benim ODTÜ'de öğrenciyken yaptığım köy araştırmalarına odaklandım yukarıda. Bu bölümü bitirmeden önce yine ben ODTÜ'de iken Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden gelerek ODTÜ'de ders veren Şerif Mardin ve ABD'den gelerek ODTÜ'de ders veren Kemal Karpat'dan da dersler aldığımı belirtmeliyim. Ancak onların etkileri din ve eğitim sosyolojisi alanlarında araştırma yaparken benim bilimsel araştırma programıma dahil oldular. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğretim üyesi olan İbrahim Yasa ve Nermin Abadan Unat da daha sonraki dönemlerde benim araştırmalarımda etkili olmuşlardır. Nermin Abadan Unat'ı anmışken Cumhuriyet'in ilanından bir-iki yıl önce Viyana'da doğan ve "Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün kızlara değer veren ve kaybettiğim babamın da ülkesi olan Türkiye'sinde okumak istiyorum ben" diyerek Türkiye'ye tek başına trenle gelen ve bu yıl 102. Yaşını yaşayan hocamıza da bu kongreden bir selam gönderelim.

Evet, ikinci olarak konuşacağım dediğim konuya Türkiye'de sosyolojinin sorunları, çatalanmaları, dilemmaları ve çıkmazları konusuna yavaşça geçebilirim. Önce, 1985 yılında Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ilgili bir sempozyumda sunulup 1986 yılında yayınlanan "Bölmelenmişlik" başlıklı yazımdaki saptamalardan söz etmek istiyorum. Bu yazıdaki saptamalar, 1980'lerin ortasına doğru ODTÜ Sosyoloji Bölümünde vermekte olduğu Türk Sosyologları dersi bağlamında İbrahim Yasa'nın Türkiye'deki sosyoloji bölümlerine gönderdiği bir ankete cevap veren 80 civarında sosyoloğun listelerinden Yasa'nın benimle paylaştığı listelerin analizinden çıkmıştır (Akşit, 1986). 1980'lerin ortasında Türkiye'de sosyolojinin durumunu nasıldı ve şimdi içinde yaşadığımız dönemde nasıl sorusuna kısaca cevap vermeye çalışayım. Bu yayın listelerindeki yayınları siyaset sosyolojisi, köy sosyolojisi, tabakalaşma ve sınıf sosyolojisi, eğitim sosyolojisi ve diğer alanlara dağıttığımızda oldukça farklılaşmış ve çeşitlenmiş bir tablo ortaya çıkıyor. Ancak bu sosyologlar birbirlerine hangi düzeyde referans/atıf veriyorlar? Sosyologlar, kendi toplumsal ve akademik uzamlarında/mekanlarında "bölmelenmişlik" durumundan ne kadar çıkıp birlikte ortak araştırma yapıyorlar; ortak sempozyum ve kongrelerde araştırmalarını konuşup tartışıyorlar? Dikkat ederseniz bölünmüş veya bölümlenmiş kavramlarını değil "bölmelenmiş" kavramını kullanıyorum: Bölümler arasında ve/veya aynı bölümdeki sosyologların birbirlerine referans vermeme, birlikte araştırma yapmama, birbirlerinin araştırmalarını pek fazla tartışmama durumunu anlatmak için kullandım bu kavramı. Esasında ben bu yazıda bölmelenmişliğin 1960'lar öncesinde kaldığını ve 1960-1985 döneminde alanlar arasındaki ayrışmanın arttığını ve sosyolojinin alt bilim dallarına doğru farklılaştığını ve çeşitlendiğini de belirtiyorum iyimser bir şekilde. Türkiye'de sosyolojinin bölmelenmişlik durumunu aşarak, kendi iç dinamikleriyle işleyen özerk bir alan olması o yazının dileğiymiş, ne kadar gerçektir atıf sayılarını inceleyecek veri ve kaynak olmadığı için o dönemde bu soruyu cevaplayamazdım. Peki içinde bulunduğumuz dönemde Bölmelenmişlik ne düzeyde aşıldı?



Galatasaray Üniversitesi'ndeki bu sosyoloji kongresinin katılımcılarının ve konularının dağılımına bakınca iyimser olmamızı sağlayacak bir dağılım gözlemledim. Türkiye'deki bütün sosyoloji bölümlerinden 400 civarındaki bildirili katılımcı çok sevindirici bir durum. Sosyoloji Derneğini bu katılım düzeyini sağladığı için tebrik ediyorum. Ancak bölmelenmişlik ne kadar aşıldı sorusunun cevabını vermek için atıf analizleri yapmak gerekiyor. Bu araştırmayı yapmayı programlama ve yapay zeka bilerek "büyük veri" analiz edebilen gençlere öneriyorum. Mübeccel Kıray'ın Mantosundan

Türkiye'de sosyolojinin bölmelenmişlik sorununun altında yatan daha derinde ve daha uzun erimdeki eğilimleri, çıkmazları ve sorunları nelerdir diye sordüğümüzda yirminci yüzyılın başındaki sosyolojinin iki kurucusu olan Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp'in iki kutuplu yaklaşımından başlayabiliriz. Ziya Gökalp bir anlamda devlet merkezli olarak, yukarıdan aşağıya doğru bakıyor hem bir ulus devletinin oluşturulması hem de ulus devletinin toplumunun oluşturulması meselesine odaklanıyor. Çünkü henüz ulus devlete tekabül edecek bir sosyolojik anlamda toplum yoktu. Daha önceki Osmanlı imparatorluğunun cemaatleri var, köyleri var, şehirleri var ama ulus devletin kurulması ve ona tekabül eden toplumun oluşturulması gerekiyor. Gökalp, sosyolojiye devletle birlikte bu toplumun oluşturulması görevini veriyor. Prens Sabahaddin ise bunun zıttı olan bir kutuptan adem-i merkezîyetçilik yaklaşımıyla yerelden, köyden, kasaba ve şehir pazarlarından başlayarak yukarıya doğru eğitilmiş girişimcilerin ulusal pazarı oluşturmasını vurguluyor. Yani bir kutupta merkezîyetçi direktif veren bir devlet ve öbür kutupta halkı eğiten ve pazarın işlerini düzenleyen bir devlet vurgulaması. Esasında bu ikilik Türkiye siyasetinde ve sosyolojisinde hep devam etmiştir. Siyasal sistem düzeyinde baktığımız zaman 1950'ye kadar merkezîyetçi devletçilik hakim 1950'den sonra ademi-merkezîyetçi, pazarı ve periferiyi öne çıkararak bir iktidar oluşuyor. Ancak 1950'lerin sonuna doğru ekonomik krizle birlikte iktidar kavgası sertleşiyor ve iktidardaki parti ve hükümet merkezîyetçiliğe doğru kayıyor ve askeri darbeye birlikte sarkaç merkezîyetçi kutba kaymış oluyor. Merkezîyetçilik ve ademi-merkezîyetçilik arasındaki bu sarkaç salınımı Türkiye siyasetinin tekrarlanan bir sarkaç salınımı.

Sosyologlar da sarkacın konumuna göre kendi konumlarını belirlemeye çalışıyorlar. Daha önce İstanbul üniversitesindeki iki bölüm arasında başlayan çatallanma yukarıda ayrıntılı olarak anlattığım Ankara DTCF ekolüyle birlikte daha çok ortaya çıkıyor ve özellikle 1960'lardan sonraki sosyolojinin iki zıt eğilimi haline geliyor. DTCF'de oluşan bilimsel araştırma programı sanayileşmeyi, kentleşmeyi ve toplumsal yapısal dönüşümleri daha belirleyici, daha hayati değişkenler olarak görüyor ve bu yapısal sorunlarının çözülmesiyle birlikte din, laiklik, kültür ve kimlik sorunlarının da çözüleceğini ima ediyor. Toplumsal yapısal dönüşümleri anlarsak, toplumun geri kalan kültüründe, normlarında, değerlerinde bütün o alanlardaki değişimi anlayabiliriz diyor bu yaklaşım. Yani bir anlamda kimlik ve kültür ikincil yani bir anlamda bağımlı değişken gibi. Ama İstanbul ekolu yani Hilmi Ziya Ülken, Fındıkoğlu, Amiran Kurtkan Bilgiseven gibi isimler de diyor ki: Önemli olan, birincil olan kimliğimizdir. Yani ulusal kimliğimizdir, dini kimliğimizdir. Onların korunarak devam ettirilmesi önceliklidir diyorlar. Ancak şunu da demiyorlar, kimlik, kültür bağımsız değişkendir demiyorlar. Öyle diyenler de var: İstanbul Üniversitesinde bir dönem bulunan Zimmerman ve ABD'de birlikte çalıştığı Sorokin, Hegelci bir idealizm çerçevesinde ideanın/kültürün bağımsız değişken olarak alınması gerektiğini savunuyorlar.

ODTÜ Sosyoloji Bölümünde Mehmet Ecevit'le doktora yapan bir mesektaş Anıl Mühürdaroğlu, Türkiye sosyolojisindeki bu toplumsal yapıcı eğilim ve kültürcü eğilimi sürdürülebilirlik ve kimlik çifte çıkmazı (Survival/Identity doublebind) olarak analiz ediyor ve Batı/Doğu, Modern/Geleneksel gibi diğer ikiliklerle paralelliklerini kuruyor (Mühürdaroğlu, 2014). Çok iyi bir çalışma kutluyorum kendisini.

Türkiye’de sosyolojinin bir başka temel meselesi evrensellik ve tikelcilik. Avrupa’da ortaya çıkıp dünyaya yayılan Sosyolojinin evrenselliği haklı olarak sorgulandı ve sorgulanmaya devam ediyor. Bu Avrupa-merkezcilik karşılanmak üzere birçok ülkede tikelci ve yerlici sosyolojik yaklaşımlar geliştirildi. Ancak bu evrenselcilik/tikelcilik, uluslararasıcilik/yerlicilik/millicilik sosyolojinin aşılması gereken önemli ikiliklerinden/çıkılmazlardan birisi. Yerli ve milli bir sosyolojik yaklaşım aşılması gereken bir yaklaşımdır, çünkü bilimsel bir sosyoloji, toplumlar arası, kültürler arası ve tarihsel karşılaştırmalar ve analizler yaparak toplumlardaki yapılaşma ve değişme dinamiklerini ve örüntülerini ortaya çıkarıp anlayabilir. Bu süreç içinde Batı Sosyolojisi de Avrupa-merkezcilikten çıkmaya çalışarak uluslararasılaşma yönelimine girdi.

Uluslararası Sosyoloji Derneği 1980’lerden başlayarak sosyolojiyi uluslararasılaştırma yönünde çok yoğun çalışmalar yaptı (Burawoy, 2016). Sadece yerel ve ulusal düzeyde kalıp kendi içine kapalı bir şekilde yerelin ve ulusalın bilgisini üretemezsiniz küresel ve uluslararası düzeyle ilişki içinde olmak durumundasınız; sadece küresel ve uluslararası düzeyde kalıp sosyolojik bilgi üretemezsiniz, yerel ve ulusal düzeylerle ilişkili olmak durumundasınız. Cumhuriyetin 75. yılında Türkiye’de Sosyoloji başlıklı İstanbul Üniversitesi’nde yapılan bir toplantıda bunu söyledim. Dedim ki: Yerelden küresele gitmeliyiz, oradan yerele geri gelmeliyiz, oradan tekrar küresele gitmeliyiz. Oradaki sosyolog bir arkadaş dedi ki: “Ya madem yerele geri geleceğiz niye küresele gidiyoruz, uluslararasına gidiyoruz?”

Ulusal ve uluslararası/küresel ve yerel ağlarda gidip gelmeliyiz. Sadece yerelde kalamayacağımız gibi sadece küreselde de kalamayız. 2003 yılında Ünal Nalbantoğlu’nun “Üniversite A.Ş.’de Ersatz Yuppie Akademisyen” başlıklı bir makalesi yayınlandı (Nalbantoğlu, 2003). Bu makalede küresel düzeyde ve küresel içinde kalarak bilim yapmayı çok şiddetli bir şekilde eleştiriyor Nalbantoğlu. Küresel içinde ve küresel için sosyolojik araştırma yapan ve sadece küresel dergi ve kitaplarda yayın yapan Simmelvari veya Ulus Bakervari bir “sosyal tip” geliştiriyor. “Ersatz yuppie akademisyen” olarak adlandırdığı bu sosyal tip sadece batıdaki kuramcılarını bilir, sadece batıdaki kuramcılarının, sosyologların sorunlarıyla meşgul olur. Bu kuramların Türkiye’deki uygulamasını yapar ve bir batı dilinde yazar ve uluslararası bir dergide yayınlar. Türkiye’yle, kendi toplumuyla ilgili bir şey yapmak kaygısı derdi pek yoktur veya ikincil düzeydedir. Türkiye’de böyle birisinin olduğunu düşünmüyorum ben; ancak sosyal tip Weberci anlamda ideal bir tip ve soyutlanıp abartılmış olması gerekiyor.

Ben de acaba bunu aşabilir miyiz diye durumu analiz etmeye çalışan bir yazı kaleme aldım ve Tunus’ta 2004 yılında yapılan Arap Dünyası, İran ve Türkiye’de Sosyal Bilimler başlıklı bir sempozyumda bu ülkelerden gelen sosyal bilimcilere sundum (Akşit, 2004). Bu yazı, daha önce Türkiye’deki üniversitelerin devlet ve vakıf olması, metropollere uzaklığı, öğretim dili gibi değişkenleri dikkate alarak yapmaya çalıştığım bir tipoloji çalışmasının sosyal bilimcileri dikkate alarak yeniden geliştirilmesiydi. Oraya sunduğum tebliğde acaba dedim: Küresel tip sosyal bilimci, yerel tip sosyal bilimci tipleştirilmesi yapılabilir mi? Acaba bu ikili çıkmazdan çıkış olabilecek bir üçüncü tip, ikisi arasında gidip gelen sosyal bilimci tipi olabilir mi? İngilizce olarak “global”, “local” ve ikisinin birleşimi “glocal” var biliyorsunuz. “Glocal” sosyal bilimci tipi kavramını Türkçe olarak düşünürken iki alt tip olarak kavramlaştırmanın daha doğru olduğunu düşündüm. Türkçe’ye çevirirken de de öyle yaptım: Küyerel sosyal bilimci: küreseli az yereli çok. Küreyel sosyal bilimci, küreseli çok yereli az. Bu yazıyı “Academia.edu”ye yükledim ilgilenen oradan okuyabilir.

Zamanımız daraldı; burada bitireyim. Türkiye’deki Sosyolojinin 100 yıllık gelişmesini daha iyi analiz edip anlayabilmek için dünyadaki diğer ülkelerin deneyimlerine bakıp karşılaştırma yapmalıyım diye düşünmüştüm üçüncü olarak. Ancak ona zaman kalmadı. Belki de soru gelir

Mısır'daki, Hindistan'daki, Japonya'daki veya Brezilya'da sosyolojinin ikileleriyle bizim ülkemizin ikilemleri benziyor mu diye. O zaman daha ayrıntılı anlatabilirim. Soru gelseydi bir cümleyle cevap şöyle olurdu: evet bu ülkelerde de çifte çıkmazlar ve bu ülkelerdeki ikilemler de Türkiye'dekilere çok benziyor, ancak önemli farklılıklar da var.

### **Kaynakça**

- Akşit, B. (1967) Türkiye'de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi, Ankara: Şark Matbaası, ODTÜ Öğrenci Birliği Yayını.
- Akşit, B. (1986) "Türkiye'de Sosyoloji Araştırmaları: Bölmelenmişlikten Farklılaşma ve Çeşitlenmeye" S. Atauz (der.) Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayını, 1986, ss. 195-232.
- Akşit, B. (2004) "The Challenge of Glocal Complexity: Development of Sociology and Social Sciences in Turkey" in Hafaiedh, A. B. and El Jaziri, M. (eds.) Social Sciences in the Arab world, Turkey and Iran: Determinants, State and Potentials, Tunis: Published by Middle East Awards for Population and Social Sciences and Centre d'Etudes et de Recherches Economiques et Sociales, s. 39-60.
- Akşit, B. (2012) "Türkiye'de Modernleşmelerin ve Modernliklerin Kavramlaştırılması: M. B. Kıray'ın Araştırma Programından Yola Çıkan Bir Kuramlaştırma Denemesi" Tüzün, S. (der.) Değişmenin ve Geçiş Toplumunun Sosyoloğu: Mübeccel B. Kıray, İstanbul: Bağlam Yayınları, ss. 74-108
- Baran, P. (1962) The Political Economy of Growth, New York, Monthly Review Press.
- Baran, P ve Sweezy, P. (1966) Monopoly Capital, New York, Monthly Review Press
- Berkes, N. (1942), Bazı Ankara Köyleri Üzerine Araştırma, Ankara Üniversitesi Yayını
- Berkes, N. (1965) 200 Yıldır Niçin Bocalıyoruz, İstanbul Matbaası
- Boran, B. (1945) Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki, Ankara Üniversitesi yayını
- Bulut, Y. (2023) Türk Sosyolojisinde Mübeccel Belik Kıray, İstanbul, Alfa Yayınları.
- Burawoy, M. (2016). The Promise of Sociology: Global Challenges for National Disciplines. *Sociology*, 50(5), 949-959.
- Divitçioğlu, S. (1966) Asya Tipi Üretim ve Az-Gelişmiş Ülkeler, İstanbul Elif yayınları.
- Hüsrev, İ. (1934) Türkiye Köy İktisadiyatı, İstanbul Kadro mecmuası neşriyatı.
- Kıray, M. (1964) Ereğli: Ağır Sanayiden Önce bir Sahil Kasabası: Ankara: DPT yayınları.
- Kıray, M. (1966) 'Interdependencies Between Agro-Economic Development and Social Change: A Comparative Study in Çukurova', Abant (Bolu) Sempozyumu
- Kıray, M. (1968) 'Values, Social Stratification and Development', *Journal of Social Issues*, sayı 24 (2), s. 87-100.
- Kıray, M. (1999) Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme, İstanbul: Bağlam Yayınları
- Mühürdaroğlu, A. (2014) "Turkish Sociology in a Sociology of Knowledge Perspective: The Doublebind of Survival/Identity", ODTÜ Sosyoloji, Doktora tezi.

Nalbantoğlu, H.Ü. (2003) Üniversite A. Ş.de bir 'homo academicus': "ersatz" yuppie akademisyen, Toplum ve Bilim, No. 97: 7-42

Lange, O. (1966) Sosyalizmin Ekonomi Teorisi, İstanbul, Ataç Kitabevi.

## Cumhuriyet'in Yüzüncü Yılında Sosyoloji: Bilanço ve Gelecek

Prof. Dr. Ali ERGUR

Geoffrey Pleyers'ı dinlerken en ilgimi çeken saptamalardan bir tanesi kriz olduğu zaman biz hızdan bahsetmek zorundayız demeseydi. Yani krizin olduğu yerde aynı zamanda bir hız sorunu vardır, hızlanma sorunu vardır. Onun için bizde de bir kriz tarihi yapıdır. Bizim dışımızda nedenlerle biraz geç başladık. Onun için hızla gideceğim, aynen D&R ya da Remzi Kitabevi'ne gittiğiniz zaman kasanın yanında duran 40 Dakikada Kant kitapları gibi. Size maddeler halinde hap yap ver olacak. Önünüze maddeler halinde bazı şeyleri sayacağım.

Öncelikle özür dilerim, sürekli telefonuma bakmak zorundayım. Biliyorsunuz senfoni orkestrası, sanayi toplumunun bir ürünüdür ve aynı zamanda metaforudur. Ben Durkheim'ın organik dayanışma kavramını anlatırken senfoni orkestrası örneği veririm. İdeal bir organik dayanışma modelidir aslında, ama buraya birdenbire gelmemiştir. Sanayi Devrimi sürecinde kalmış, Sanayi Devrimi'ne giden yolda da bu ansamblla birlikte -biz de teganni heyeti denen- faz grubunun yavaş yavaş çok sesli hale gelmesi, onun bir yöneticisinin olmasını gerektirmiştir. Kimdir bu yönetici? Besteci, kendisi klavsen çalar veya keman çalar nadiren, orkestrayla birlikte çalar. Sonra müzikler karmaşıktıkça Konzertmeister denen o birinci kemancı ilk girişi verir çalgıcılara ve devam ederler ama bu da yetmez artık. 18, 19. Yüzyıla geldiğimiz zaman orkestra çok karmaşıktır, eserler çok karmaşıktır. Orkestra şefi diye bir kişi çıkar ortaya, artık bu bir çalgı çalmaz. Onun çaldığı çalgı, orkestranın ta kendisidir. Şimdi bütün görevleri aynı anda yapmaya kalkarsanız hem orkestra şefi hem Konsertmeister, hem besteci olmak isterseniz böyle olur. Ben bu arada aynı zamanda kongrenin sizin görmediğiniz kulisini yönetmekle meşgulüm. Onun için böyle bir özür diliyorum. Ama vazgeçemezdim; çünkü çok değerli hocalarımla burada birlikte olma ayrıcalığına kavuştuk. Onun için de ayrıca teşekkür ederim size.

Şimdi bütün bu birikim Cumhuriyet dönemi sosyolojisi hatta biraz öncesinden başlayarak Darülfünun'daki İçtimaiyat Kürsüsü'nden başlayarak olagelen bütün bu akımlar, ekoller -acaba bunlara ekol demeli miyiz? bu ayrı bir tartışma konusu- hızla akan ama kesintilerle de mâlul. Sabahki konuşmamda da söylediğim gibi, genellikle siyasi nedenlerle ama siyaset dışı nedenlerle de kesintiye uğrayan bir süreçten bahsediyoruz. İyi-kötü bunun kendi çapında mütevazı de olsa kuramsal bir birikimi, aynı zamanda bu kurumsal birikimin kesintilerle mâlul olmak üzere ve birtakım bir genel belleği ve pratiği oluştu diyelim.

Maddeler halinde bu birikimin bu bütün bu deneyimin olumsuz yönlerini, negatif kazanımlarından bahsedeceğim. Bunlar Türkiye'ye çok mahsus olmayabilir. Bazıları çok Türkiye'ye mahsus ama dünyanın başka yerlerinde de görebildiğimiz olumsuz özellikler, bunları fark edip bunları aşmaya çalışmamız gerekiyor kanımca.

Birincisi; modalar, kavramlar, kurumlar ve yöntemler. Araştırma teknikleri örneğin, modalar halinde geliyor. Yani bir araştırma, belli bir yöntemi, belli bir tekniğin uygulanmasını gerektirdiği için ya da belli bir kuramsal model sizin araştırdığınız sahaya daha uygun olduğu için değil, -çok duygusal bir yerden konuşuyoruz- o kuramcıyı sevdiğimiz için, ona sempati duyduğumuz için onunla bir araştırma yapmak istiyoruz. Örneğin ilişkisel bir olguyu anlatmak istiyorsunuz ama Luhmann'dan bahsediyoruz; çünkü Luhmann'ı çok seviyorsunuz. Bunun gibi... Daha popüler örnekleri özellikle vermiyorum. Eskiden Avrupa Yakası diye bir dizi vardı, orada Gaffur diye yarı-akıllı bir tip vardı; "Anladın sen onu" derdi; işte öyle.

İkinci patoloji; Türkiye'de çok eleştirel bir sosyoloji olmasının yanında her zaman hegemonyayı meşrulaştırıcı bir damar da oldu. Bu günümüzde iyice güçlenmiş gibi görünüyor. Bu mutlaka belli

bir siyasi partinin sözcülüğünü yapmak şeklinde olmaz. Hadi ben de cümle içinde kullanayım, Foucault'nun dediği gibi; iktidar her yerdedir, her yere yayılmıştır. Dolayısıyla yalnızca siyasi temsilcilik, ideolojilik düzeyinde değil, belli düşünsel konuları savunmak, kurulu düzenin müesses nizamın çeşitli ideolojik uzantılarını savunma şeklinde meşrulaştırma şeklinde bir işlev. Bunu bir kenara yazmamız gerek.

Üçüncüsü; kuramlaştırma zafiyeti. Biz ezbere ne kadar Edward Said okusak, kıraat etsek, bir çeşit şey gibi böyle hıfzedilmiş bir kitap gibi... Sonunda aslında benzer şeyleri yani kendimize oryantalizm yapmaya devam ediyoruz. İster yurt dışında doktora tezi yazarken, ister burada kendi özgün araştırmamızı yaparken, özgün bulguları toplayıp gelmişken, aslında içimizden bir ses bize, “ben kimim ki bir kuram ortaya koyacağım?” diye söylüyor. Bunu ya yüksek sesle içimizden söylüyor ya uzaktan söylüyor, edinilmiş bir azgelişmişliğin içselleştirilmesi diyorum. Bu ciddi anlamda aşılması gereken bir sorun, bir kompleks. Tabii bunun panzehiri, desteksiz aklına estiği gibi sosyal felsefe yapmak değildir. Hemen onu, “kuram çalışıyorum” diyen arkadaşlar var. Ben o düzeye gelemediğim için çalışmıyorum!

Dördüncüsü; yöntem fetişizmi. Az önce söyledim, yöntemin kendisi de bir fetişizm. “Ben yalnızca sözlü tarih yaparım” demek mesela... Bu anlamsız bir önerme, anlamsız bir tavrıdır. Sahanız neyi gerektiriyorsa onunla çalışırsınız. Aslında doğrusu, sanki yeni keşfediliyormuş gibi bugün mix methods olarak gündemimize gelen karma yöntemler aslında, aklı eren herkes bunu kullanıyor. Mix methods derken daha havalı oluyor ama birçok büyüğümüz bu farklı teknikleri bir arada kullandı.

Beşincisi; “kuram cemaatleri” diyorum ben. Belli bir düşünür ya da kuramın Türkiye mümessilliğini alan ve her konuyu onunla açıklayan yani gençlik, spor, futbol, kadın, cinsiyet her konuyu. Bunlardan da bu kuram cemaatlerinden de gene isim zikretmeyim “... muhipleri cemiyeti” diyorum bunlara. Bunların da ciddi bir sorun olduğunu düşünüyorum.

Altıncısı; aşırı siyasileşmeyle, yani siyasi bir yerden konuşmayla, steril söylem arasında gidip gelme. Bu metinler tez olabilir, kitap olabilir, makale olabilir, her şey olabilir. Bu akademik üretimler ya çok ideolojik bir yerden güncel siyasetten konuşuyor ya tamamen steril mekanik, tatsız, tuzsuz. O kadar kendini apolitikleştiriyor ki orada herhangi bir tutumu olmuyor. Bu da sosyal bilimlerin hastalıklarından bir tanesi.

Yedinci olarak; bütün bunlara bağlı bunların hem nedeni hem sonucu olan bir genel akademik nitelik yitimi söz konusu. Profesörlük, doçentlik dosyalarını inceleyen değerli hocalarımız maalesef her geçen gün daha da bunun kötüye yittiğini görüyor; ama tek mecra buralar değil, başka yerlerde de görüyoruz.

Sekizinci sorun; kavramsallaştırma sorunu. Bir metni tartışırken saha bulgularımızı alıp bir araya getirirken bunları betimselliğin ötesine taşıyamıyoruz çoğu zaman. Hele genç araştırmacılar yine o iç sesleriyle “ben kimim ki bunlara böyle özgün kavramsallaştırmalar yapayım?” diye betimselliğe kaçan bir tutumu benimsiyor.

Dokuzuncusu ise; bunun tam tersi ya da bunun bir varyantı diyebileceğimiz sayı fetişizmi. Sayı fetişizminde de ne kadar somut sayı gösterirsek istatistik gösterirsek o kadar inandırıcı oluruz diye düşünüyoruz. Bunun tam tersi bir tutum, buna tepki gösteren bir tutum da arkaik sosyal felsefeye kaçan başka bir tür; gereken tutum ne o ne bu.

Bir diğer sorun; yine sabahki konuşmamda söylemiştim, eğer sosyoloji yapmak istiyorsak, biz bunu bir çeşit toplumsal ve tarihsel görev olarak de Dienst olarak görmeliyiz. Bu Dienst'i bir Berufla, bir çağrılmayla, yani bir tutkuyla karşılamak zorundayız. Bu tutkumuz yoksa sosyoloji

yapmanın hiçbir anlamı yok. Bütün meslekler için bu geçerlidir, ama sosyoloji için inanın daha çok geçerlidir.

On birinci mesele ise; bence sosyolojinin saygınlığını savunmada inançsızlıktır. Sosyolojinin saygınlığına biz inanmıyoruz. Ondan sonra tıpçıların, mühendislerin, hukukçuların, Kant'ın o büyük fakülteler yüksek fakülteler dediği fakültelerin bize karşı takındıkları tutumun karşısında kızıyoruz, tepki gösteriyoruz. Oysa biz sosyolojiye peşin olarak inanmıyoruz ya da yeterince inanmıyoruz.

Ve nihayet bütün bunların sonucunda ben, Richard Sennett'in ünlü *The Corrosion of Character* adını verdiği karakter aşınması olgusuyla karşı karşıya olduğumuzu düşünüyorum. Özellikle bu ChatGPT gibi yeni teknolojilerle desteklenerek bir çeşit etik aşınma içinde olduğumuzu düşünüyorum.

Bunları artık bir etkileşimsellik içinde aşmaya çalışmamız gerekiyor. Yeni değerler, yeni dünyanın değerleri, etkileşimsellik, ilişkisel bir toplumsal tasavvur edebilmek, eski ikilikleri aşmak, mikro-makro, nicel-nitel gibi bizi kamplara cemaatlere ayıran ikilikleri aşmak gerekiyor. Merak... Sevgili Ünal [Nalbantoğlu] hocam bizi görüyordur bir yerden. Bu merakı çok önemserdi. O Stränge derdi. Derinlemesine bakmak. Bu araştırma şevkinin yaratılması bizlere düşüyor, bizim kuşaklarımıza. Genç arkadaşlarımıza bunu aktarmamız gerekiyor. Diyalektik bağlantıları görebilmek, olgular arasında keskin ayrımlar değil, kutuplaşmalar değil diyalektik bağlantılar olduğunu ortaya koyabilmek gerekir. Kültüralist saplantılardan kurtulmak, kültürel özcü yaklaşımlardan kurtulmak, linç kültürü gibi tüyleri diken diken eden laflar etmekten kaçınmak gerekir örneğin; çünkü bir topluluğa bir özellik atfettiğiniz zaman, kültürel özellik affettiğiniz zaman onu aynı zamanda mahkûm ediyor ve ekonomik olandan tamamen yalıtılmış oluyorsunuz.

Nihayet olgu ve değeri karıştırmamayı da öğrenmek gerekiyor. Bu aslında ilkokulda öğretilmeli; ama maalesef bizim en yüksek entelektüel düzeyde dahi olguyla değeri karıştırma sorunumuz var.

Bütün bunları yapabilmemiz için, cumhuriyete geri dönersek cumhuriyetten kazanacağımız ve bize kalacak olan laik bir ahlâktır., Hangi görüşte olursak olalım, hangi ideolojik konumdan bakarsak bakalım bu böyledir. Laik bir düzende yaşamak zorundayız; çünkü cumhuriyetin diğer özellikleri bir yana, laiklik sadece dinle inançla ilgili bir şey değildir; demokrasiyle ilgilidir. Laiklik olmazsa din özgürlüğü başta olmak üzere hiçbirini konuşamayız. Onun için sosyologlara düşen önce bu hastalıkları, patolojileri görmek ve aşmaya çalışmaktır; nasıl bir dünyada yaşadığımızı, onun özelliklerini anlamaya çalışmak. Teşekkür ederim.

## **BİLDİRİLER**



# Suriyeli Göçmen Annelerin Ebeveynlik Deneyimleri ve Uyum Sorunları: Bursa İli Örneği

Alev AKBAL<sup>1</sup>

## Özet

Göç olgusu, insanlık tarihi kadar öncesine dayanmaktadır. Çağımızın en büyük problemlerinden biri olan göç, göçmenler için yeni bir yaşam ve gelecek nesilleri de etkileyen uzun zamanlı bir süreçtir. Göç etmenin itici ve çekici olmak üzere birçok nedeni bulunmaktadır. Bu nedenleri, yetersiz maddi durumlar, doğal afetler, dini, siyasi, kültürel nedenler, ülkede savaşın var olması vb. şeklinde sıralayabiliriz. Savaş nedeni ile göç etmek zorunda kalan ve göçmen annelerin yaşadıkları uyum sorunları ve baş etme stratejileri çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Özellikle farklı bir kültüre adapte olmaya çalışan annelerin yaşadığı psikososyal uyum sorunları çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bu kapsamda savaş nedeni ile farklı bir kültüre adapte olmaya çalışırken annelerin ebeveynlik deneyimleri ve zorluklarla başa çıkma becerilerini tespit etmek çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Çalışmada damgalama kuramı ve pratik kuramdan yararlanılmıştır. Çalışma da nitel araştırma tekniklerinden derinlemesine görüşme tekniği kullanılmış ve toplanan veri eleştirel söylem analiziyle yorumlanmıştır. Bursa'nın Yıldırım ilçesinde yaşayan 10 Suriyeli anne ile görüşülmüştür. Amaca yönelik örneklemeden faydalanılmıştır. Çalışmada yarı yapılandırılmış soru formu kullanılarak nitel araştırma tekniklerinden derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın bulgular bölümünde göçmen annelerin, ebeveynlik deneyimlerine, zorluklarla başa çıkma stratejilerine, göçmen çocuklarının yaşadıkları problemlere, kültür farklılıkları ve uyum sorunlarına ilişkin görüşleri değerlendirilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Göç, Uyum, Göçmen Anne.

## Parenting Experiences And Adaptation Problems Of Syrian Immigrant Mothers: The Case Of Bursa Province

### Abstract

The phenomenon of migration dates back as far as human history . Immigration, one of the biggest problems of our age, immigrants It is a new life for many people and a long-term process that affects future generations. Immigration has both repulsive and attractive aspects. There are many reasons. These reasons include insufficient financial situations, natural disasters, religious, political and cultural reasons, existence of war etc. We can list it as follows. The subject of the study is the adaptation problems and coping strategies experienced by immigrant mothers who had to migrate due to war. Especially experienced by mothers trying to adapt to a different culture. Psychosocial adaptation problems constitute the main problem of the study. In this context, mothers' parenting experiences and coping with difficulties while trying to adapt to a different culture due to war. Identifying coping skills is the main purpose of the study. Stigma theory and practice theory were used in the study . In the study , in-depth interviewing, one of the qualitative research techniques, was used. technique used and collected data critically It was interpreted with discourse analysis. In Yıldırım district of Bursa 10 living Syrian mothers were interviewed. purposeful \_ from the sample has been used. In the study, in-depth interview, one of the qualitative research techniques, was used using a semi- structured questionnaire. technique has been used. In the findings section of the study immigrant mothers' parenting experiences, coping with difficulties exit strategies, immigration of your children about the problems they experience, cultural differences and adaptation problems. opinions has been evaluated.

**Keywords:** Migration, Integration, Migrant Mother.

---

<sup>1</sup> Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, alevakbal@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9240-9660.

## Giriş

Göç, her zaman diliminde ve her toplumda görülen ve toplumlarda önemli değişimlere sebep olan küresel olgulardan biridir. Görgün (2017)'e göre çağımızın en büyük problemlerinden biri olan göç, göçmenler için yeni bir yaşam ve gelecek nesilleri de etkileyen uzun zamanlı bir süreçtir. Nedenleri ve sonuçları itibariyle çok boyutlu ele alınması gereken göç olgusu cinsiyet körü bir duruş sergilemektedir. 1960'lı yıllara kadar özellikle Avrupa literatürü göçmenlerin cinsiyetine yönelik çok fazla araştırmaya rastlanmamaktadır (Kofman vd., 2000). Göç öncesi, göç esnası ve göç sonrasında “kadın kavramsallaştırılması”nın ardından kadınların cinsiyet özelliklerinden dolayı çeşitli şiddete maruz kaldığı ortaya çıkmıştır (Topak ve Çamur, 2022). Savaş (2018)'e göre kadınların eş ve bir ebeveyn olmalarının yanı sıra, toplumsal cinsiyet rollerinin de verdiği sorumlulukların oldukça fazla olması sorunların çeşitlenmesini beraberinde getirmektedir. Toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı dezavantajlı kabul edilen kadınların, göç süreci ile birlikte dezavantajlılıkları yeniden üretilmektedir. Özellikle göçmen kadınlar kaçak yollarla göç etmek durumunda kaldığında güvenlik sorunları nedeniyle kötü şartlara ve muamelelere maruz kalmaktadırlar. Kadınların toplumsal cinsiyet rolleriyle üstlendiği evin sorumluluğu, çocuk bakımı ve yetiştirilmesi gibi sorumluluklar göç ile birlikte daha da artmaktadır. Eşlerinin iş bulamamasından dolayı yaşadığı stresle de yine kadınlar karşı karşıya kalabilmekte hem ev ve çocuklarla ilgili sorumluluklar hem de geçici ve güvenliği olmayan işlerde çalışabilmektedirler. Bununla birlikte çocuklarına ve çevreye karşı sorumluluklarını yerine getiremediği düşüncesiyle suçlu hissetmektedirler (Dedeoğlu, 2011: 34).

Göçmenlerin özelde ise göçmen kadınların yaşadığı en önemli problemlerden birisi de göç edilen ülkenin dilinin bilinmemesidir. Bununla birlikte daha önce buldukları ülkede patriarkal sistemden dolayı sosyal sermayesi zayıf olan kadınlar, dilin öğrenilmesi konusuna da ciddi zorluklar yaşamaktadır. Yabancı dilin bilinmemesi ya da yetersizliği, etnik kökenleri, cinsiyetleri ve göç etmiş olmalarından kaynaklı kadın göçmenler, buldukları ülkede haklarını bilmemektedirler (Kahraman ve Kaypak, 2016).

## 1. Problem

Ünal ve diğerlerine (2018)' a göre çeşitli sebeplerden dolayı göç etmek zorunda kalan göçmen anneler göç öncesi, göç sırası ve sonrası süreçte çocuklarını eğitmek ve göç edilen topluma uyum sağlamaları için bilgilendirme yükümlülüğünü üstlenmektedirler. Ebeveynler çocuklarıyla doğru iletişim ve etkileşimi kurup gereken ilgiyi ve özeni göstermek durumundadırlar. Özellikle ataerkil toplumlarda çocukların bakımı ve eğitimi konusunda “görevlendirilen” anneler, en erken olarak güvenli bağlanmayı sağlayarak daha sonraki dönemler için çocuklarını sosyo-kültürel uyum sürecine hazırlamaktadırlar (Özçatal, 2011: 24).

Göç süreci başta uyum sorunları olmak üzere birçok problemi beraberinde getirmektedir. Bu kapsamda çalışmanın temel problemi, Suriyeli göçmen annelerin göç esnasında ve göç sonrasında yaşanan problemlerle birlikte annelik ve toplumsal yaşamda maruz kaldığı toplumsal cinsiyet eşitsizliği nedeniyle uyum problemlerinin yeniden üretilmesine neden olmasıdır.

### 1.1. Amaç

Çalışmanın temel amacı Suriyeli göçmen kadınların annelik ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan sorunları ve nedenlerini ortaya koymaktır. Bu kapsamda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

Göçmen kadınlar sosyal yaşamda ne tür hangi zorluklarla karşılaşmaktadırlar?

Toplumsal yaşamda karşılaştıkları kültürel farklılıklar nelerdir?

Göçmen kadınlar annelik deneyimlerinde nasıl zorluklarla karşılaşmaktadırlar?

Suriyeli göçmen anneler ve çocukları toplumsal yaşamda nasıl damgalanmaya maruz kalmışlardır?

## 1.2. Kuramsal Yaklaşım

Çalışmada göç kuramlarından, Pierre Bourdieu'nun sermaye kavramlarından ve Erving Goffman'ın damga kuramından faydalanılmıştır.

Göçmenler toplumsal uzamda habitusları ile yeniden konum alırlar. Bourdieu'ye göre (2013) toplumsal uzamda sahip olan konumu korumak, dönüştürmek ve egemenliği sürdürmek için verilen mücadelede alanlar, güç mahalidir. Alanda uzun süre bulunan, konum sahibi sakinleri, yeri geldiğinde alanın güçlerine karşı çıkmaya, direnmeye ya da o alanda sürekli olarak var olma eğilimi ile karşı karşıyadırlar. Ajanlar, alanda edinilmiş yatkınlıklara yani habituslara sahiptirler ve alanın güçleriyle girdikleri mücadelede habitusları yapıları uydurmaktansa, yapıları habituslarına uygun kılmak için yapıları değiştirmeye çalışmaktadırlar.

Alanlardaki sembolik mücadele, ajanların ve yapıların sahip oldukları sermaye biçimleri ile gerçekleşmektedir. Bourdieu'ye göre (2012) toplumda, sembolik gücü belirleyen ekonomik, toplumsal, kültürel ve sembolik sermaye olmak üzere temel dört çeşit sermaye vardır: Ekonomik kaynakların (*mülkiyet, ücret, maaş vb.*) bütünü kapsayan, ekonomik sermaye; bir bireyin ya da grubun kalıcı ilişkiler ağına ve az çok kurumsallaşmış tanıma ve tanınmalara sahip olması ile elde ettiği potansiyel kaynakların tamamı olan toplumsal sermaye ve kültüre ilişkin nesnel bilgiyi, kültürel değerleri, kültürel beğenileri ve ürünleri ve etkinlikleri kapsayan, kültürel sermaye. Bourdieu, kültürel sermayeyi diğer sermaye türlerinden ayırt etmektedir. Çünkü kültürel sermaye uzun yıllar sonucunda ortaya çıkarmakta ve aynı zamanda toplumsal bölünmelerin ve eşitsizliklerin sürmesine neden olmaktadır. Göçmenler göç sürecinden önce sahip oldukları sermayeleri göç esnasında ve göç sonrasında kullanmaktadırlar. Ancak bazı sermayeler kendi kültürlerine özgü olduğu için göç ettikleri yerde yenilerini elde etmeye ihtiyaçları vardır.

Göçmenler göç ettikleri alanda mücadele ederler. Mücadele alanında daha önce sahip oldukları kültürel, ekonomik ve sosyal sermayelerini kullanırlar. Göç ettikleri hedef ülkenin sermayeleri ile sahip oldukları sermayelerin farklı olması göçmenlerin damgalanma sorunuyla karşı karşıya getirmektedir.

Goffman'a göre (1963) damga toplumsal yapı ve ilişkilerin içinde ortaya çıkar. Kişiler kendisini toplumun bir üyesi olarak kabul etmekte ve aidiyet hissetmektedir. Sürekli aynı toplumun içinde benzer davranış kalıplarını sergilediğinde kendisini diğerleri ile ilişkilerinde "normal" olarak tanımlar. Ne zamanki toplum içinde "farklılık" gösterir, o zaman toplumsal yapı içerisinde "farklı" olarak damgalanır. Damgalanan kişi toplum içinde, ötekini itibarsızlaştıran olarak tanımlanmaktadır. Göçmenler de toplum için de tamamen farklı sermayelere sahip oldukları için "farklı ya da öteki" şeklinde damgalanmaya maruz kalmaktadırlar. Damgalanma kişide düşük benlik saygısına neden olmaktadır (Morrison vd., 1993).

Erving Goffman birbirinden farklı üç damga tipinden bahsetmektedir (Goffman, 1963: 33):

- a) Bedenin fiziki deformasyonları.
- b) Sapkın olarak tanımlanan, ahlaksızlık olarak düşünülen, zayıf iradede kaynaklanan doğal olmayan tutkular gibi bireysel karakter bozuklukları gelir; hapis cezası çekmek, madde bağımlılığı, işsizlik, intihar ve radikal siyasi davranışlar vb.

- c) Soy bağıyla aktarılabilen etnik kimlik, Irk, ulus ve din gibi etnolojik damgalar.

Göçmenler çoğunlukla etnik kimlik, ırk ya da ulus farklılıkları açısından damgalanmaya maruz kalabilmektedir. Göçmenlerin sahip oldukları ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye, göçmenlerin hedef ülkede bazen avantajlı bazen de dezavantajlı duruma düşmesine neden olmaktadır.

### 1.3. Yöntem

Çalışmada yorumlayıcı epistemolojiden faydalanılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği kullanılmış ve yarı yapılandırılmış soru formu gönüllü katılımcılara yöneltilmiştir. Suriyeli Göçmen Anneler hakkında yapılan bu çalışmada nitel bir araştırma modelidir. Çalışma betimleyici ve açıklayıcı araştırma tipine uygundur. Araştırmadaki veriler nitel araştırma yöntemiyle Bursa'nın Yıldırım ilçesinde yaşayan Suriyeli 10 göçmen anne ile derinlemesine görüşme yapılarak toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış soru tarzıyla hazırlanan 7 soru Suriyeli göçmen anneye yöneltilmiştir.

Araştırma evrenini Bursa ilinin Yıldırım ilçesinde yaşayan Suriyeli göçmenler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini, Bursa'nın Yıldırım ilçesinde Vatan Mahallesi yaşayan 10 Suriyeli göçmen anneler oluşturmaktadır. Çalışmada kartopu örneklemeden faydalanılmıştır.

## 2. Bulgular

Araştırma, Bursa'nın Yıldırım ilçesinin yaşayan Suriyeli göçmen annelerle yapılan görüşme bulgularına yer verilmekte ve bu bulgulara yönelik verilere yorumlanarak analiz edilmektedir.

### 2.1 Demografik Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde, Suriyeli annelere yönelik demografik bilgiler verilmektedir.

Tablo 1:Suriyeli 5 Göçmen Annenin Demografik Bilgileri

Değişkenler		N	%
Yaşı	23-32	8	80
	65	2	20
Eğitim düzeyi	Eğitim Görmemiş	2	20
	İlkokul	6	60
	Lise	2	20
Medeni hali	Evli	8	80
	Bekâr	2	20
Çalışıyor mu?	Evet	4	40
	Hayır	6	60
Gelir düzeyi	Kötü	4	40
	Orta	4	40
	İyi	2	20
Maddi destek alıyor mu?	Evet	4	40
	Hayır	6	60
Aileniz çekirdek ailemi?	Evet	6	40
	Hayır	4	60

<b>Kiminle yaşıyor?</b>	Çekirdek aile	4	40
	Aile büyükleri ile	6	60
<b>Çocuk Sayısı</b>	1-5	10	100
<b>Engelli çocuk sayısı</b>	0	0	0
<b>Bakımında yardımcı olan biri var mı?</b>	Evet	4	40
	Hayır	6	60

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan Suriyeli annelerin %80'i 23-32 yaş aralığındadır. %20'si ise 65 yaşındadır. Annelerin %20'si hiç eğitim görmemiş, %20'si lise mezunu %60'ı ise ilköğretim mezundur. %80'i evli kalan %20'si ise eşinin vefat sebebiyle bekar. Katılımcıların %40'ı çalışmaktadır. %40'ının ekonomik durumu kötü, %40'ının orta, %20'si ise iyi durumdadır. %40'ı maddi destek alıyor, %60'ı maddi destek almıyor. Katılımcı Suriyeli annelerin %60'ı çekirdek aile, %40'ı ise aile büyükleriyle yaşıyor. %40'ı çocuklarının bakımında aile büyüklerinden yardım alıyor. Çocuk sahibi olan annelerin %80'i 23-32 yaş aralığında ve hepsinin 1'den fazla çocuğu bulunmaktadır. Bu durum erken evlilik yaptıklarının göstergesidir. Ekonomik yetersizlik annenin üzerindeki sorumluluğu arttırdığını göstermektedir. Ekonomik düzeyi orta seviyede olan anneler ise çalışmakta, kirada oturmakta ve temel gereksinimleri karşılayabilmektedir.

**K7:** Türkiye'ye gelmemizin en büyük nedenlerinden biri çocuklarımızı askere yollamamaktı. Uzun yıllardır kendi memleketimin dışına çıkmadığım için farklı bir kültüre adapte olmakta zorlandım. Ama ailem ile birlikte olmak tüm zorlukları beraber yenmemize yardımcı oldu. Eşim de hem çocuklarına hem bana her zaman elinden geleni yapmıştır.

**K10:** Suriye'de kadınların çalışması uygun görülme. Ben çalışmak zorunda kaldım. Bu durum da eşimi psikolojik olarak çok etkiledi. Evde sürekli saçma nedenlerden kavgaya başlamaya başladık. Çocuklarıma ve bana şiddet uyguladığı zamanlar oldu. Belli bir süre çalıştı. Fakat çalıştığı yer ülkenin ekonomik şartlarından dolayı onu çıkarttı. Şimdi ise biraz korkuyorum eskiye dönüp bana ve çocuklarıma karşı göstereceği davranışları tekrarlarsa diye.

Katılımcıların verdiği cevaplara göre babanın ilgi düzeyinin oldukça az olduğu dikkati çekmektedir. Babanın ilgisinin düşük olması anneye kalan yükümlülüklerin artmasına sebep olmaktadır. Katılımcıların evin ve çocukların bakım yükünün kendi üzerlerinde olduklarını belirtmeler de en büyük desteği çocuklarından gördüklerini ileri sürmektedirler.

Göç sürecinin hemen sonrasında eşlerinin tamamının işsizlikle mücadele ettikleri ve bu süreçte evin bütün bakım sorumluluğunun kadınların üzerindedir. Katılımcıları eşine göre daha kısa sürede iş bulduğunu geçici ve gündelik işlerde (temizlik gibi) çalıştıklarını belirtmektedir. Katılımcıların çoğu eşlerinin özellikle işsizlik sürecinde iken eşleri tarafından hem fiziksel hem de psikolojik şiddete maruz kaldığını belirtmektedir.

## 2.2. Damgalanma

Katılımcıların çoğu Türkiye'ye ilk geldiklerinde ve daha sonrasında damgalanmaya maruz kaldıklarını belirtmektedirler. Özellikle ilk geldiklerinde damgalanmayla daha az karşılaştıklarını,

ancak son dönemlerde daha fazla damgalanmaya maruz kaldıklarını belirtmektedirler. Özellikle çocuklarının

**K2,** Çocuklarım daha çok okulda ayrımcılığa uğradı. 11 yaşındaki çocuğumun başka çocuklar tarafından oyuna alınmadığını ve diğer çocukların “annemiz Suriyelilerle oynamamıza çok kızar” dediklerine şahit oldum. Bu sözleri duyduktan sonra çocuğum git gide içine kapandı ve dışarı çıkmak istemedi. Çocuğumun kardeşleriyle konuşurken aniden öfkelenildiğini ve küçük kardeşine de tartışırken vurduğuna birçok kez şahit oldum. Okula gitme konusunda çok isteksiz ve Türkiye’den gitmek istediğini söylüyor sürekli.

**K6** Suriyeli olduğumuz için ben ve çocuklarım dışlandık, kiralık ev bulmakta zorluk çektik. Mahallede Suriyeli olan çocuklarla arkadaşlık yapıyorlar sadece. Çok defa Türk çocuklar tarafından dışlandıklarını söylediler bana. Buradan gitmek istediler, çok ağladılar. Okuldaki çocuklar neden buraya geldiklerini soruyormuş sürekli. Bir de bazıları savaş varsa siz neden geldiniz, korkaksınız, geri gidin gibi kötü şeyler söylüyorlarmış. Oğlum okulundaki biriyle bu yüzden kavga etmiş.

Katılımcıların çoğunluğu etnik kimlikleri nedeniyle “Suriyeli” şeklinde damgalandıkları ve bu damgalamanın toplumsal yaşamda birçok zorluğu beraberinde getirdiğini belirtmektedirler. Özellikle kiralık ev bulma, iş bulma, sağlık hizmetleri, çocuklarının eğitim durumları, temel ihtiyaçları karşılama konularında çok zorluk çektiklerini vurgulamaktadırlar.

Katılımcıların çoğunluğu çocuklarının da etnik kimlikleri nedeniyle hem yaşadıkları bölgede hem de okulda damgalanmaya maruz kaldıklarını ve dışlandıklarını ifade etmektedirler. Bu nedenle çocuklarında öfke davranışlarının arttığını, okula gitmek istemediklerini, sokağa çıkmak istemediklerinin ve ülkelerine dönmek istediklerini belirtmektedirler.

Katılımcılar dışlanmanın temel nedenini dil bilmemelerinden kaynaklandığını düşünmektedirler. Çünkü dilin öğrenilmesiyle birlikte damgalamanın da azaldığını vurgulamaktadırlar. Damgalanmanın varlığı göçmen kadınların ve çocukların toplumsal yaşama uyum sağlamasını da güçleştirmektedir.

### **2.3. Kültürel Sermaye Farklılıkları**

Katılımcıların yaşadıkları kültürel sermayeleri her aileye göre farklılık göstermektedir. Ancak özellikle toplumsal cinsiyet eşitsizliği açısından benzer habituslara sahiptirler. Onun dışında kültürel adetler, gelenek ve görenekler açısından da farklı sermayelere sahiptirler.

**K4:** İnsanların söylediklerini anlayamamak çok zorladı. Dil gerçekten farklı bir ülkeye gittiğinde yaşadığın en büyük problemlerden biridir bence. Bizim Suriye’de çok çocuk kültürü vardır. Ama bu Türkiye’de çok daha farklıymış. Bizde çocuk fazla olur ve çocuklar anne babanın sözünden çıkmazlar. Her nereye giderlerse gitsinler haberimiz olur

**K5:** Suriye’de genel olarak açık olan kadınlar çok nadir bölgelerde vardı. Özellikle benim yaşadığım ilde hiç dışarıda açık kadın görmüyordum. Hayatım boyunca başka bir ülkeye gitmediğim için burada çok farklı geldi. Biz de kapalılık anlayışı da Türkiye’ye göre daha farklı.

Katılımcılar en önemli kültürel farklılığın dilden kaynaklandığını belirtmektedirler. Türkçeyi öğrenmekte çok zorluk yaşadıklarını, dil bilmemenin toplumsal yaşama uyumu çok

zorlaştırdığını, her türlü problemin temel kaynağı olduğunu ve göçün ilk zamanlarında ülkelerine dönmek istediklerini vurgulamaktadırlar.

Suriye’de kültürel etkinliklerde kadın ve erkeklerin ayrı alanlarda bulunurken, Türkiye’de kadın ve erkeklerin aynı alanda bulunmasının kendi kültürlerinde uygun olmadığını belirtmektedirler. Suriye’de karşı cinsten biriyle zorunlu olmadıkları sürece iletişime geçmediklerini ancak Türkiye’de kadın ve erkeklerin sürekli etkileşim halinde olduklarını yadırgadıklarını belirtmektedirler.

Suriye’de genellikle kadınların birçoğunun kapalı giyindiğini, Türkiye’de ise kadınların çoğunun açık olduğunu ve “kapalılık” anlayışının farklı olduğunu ifade etmektedirler.

En belirgin kültürel farklılığın kadın ve erkekler arasında yaşandığını düşünen katılımcılar Suriye’de kadınların çoğunun çalışmadığını, çalışmasının toplumda uygun görülmediği, çalışanların çoğunluğunun hemşire ya da öğretmen olduğunu, Türkiye’de ise kadınların çoğunluğunun çalıştığı ve her meslek grubunda bulunduğunu belirtmektedirler.

Bir diğer kültürel farklılık ise çocuk yetiştirme konusundadır. Katılımcılar Suriye’de ailelerin yüksek sayıda çocuğa sahip olduklarını, çocuklarının ailelerine çok bağlı ve ailelerinin sözünden çıkmadığını belirtmektedirler.

#### **2.4. Annelik Deneyimleri ve Toplumsal Uyum**

Katılımcılar göç sürecinin başından günümüze kadar çocukların bakımının kendilerinde olduğunu, eşlerinin genellikle iş aradığı ya da birden fazla işte çalıştığı için çocukları ile çok ilgilenemediklerini ifade etmektedirler.

**K2:** Eşim iş bulamadı. Elimizdeki paralar da bitti. Bizim oralarda kadınlar da pek çalışmaz. Çok çaresizdik. Ama mecbur ben de çalışmak zorunda kaldım. Devlet de bize destek oldu ama yine de 3 tane çocuğa yetmiyor. Eşimi işten çıkardılar. Yani buraya geldiğimden beri çok kendimi çaresiz hissettim. Yine de Allah yardımcımız oldu. Çocuklarıma bakıyorum, şükrediyorum.

**K4:** Yaşayacak bir yeri zor bulduk. Eşim iş bulamadı. İlk zamanlar çok kötü ve çaresiz hissettim. Çocuklarımla istediği yiyecekleri, eşyaları alamadığım için suçlu hissettim. Eşim de öyle hissettiği için çok sinirli biri olmaya başladı. O zaman çocuklar da korktu. Ne yapacağımı bilemedim. Sonra ben bir anaokulunda iş buldum. Hem orada çalıştım hem de çocuklarımla da yanımdaydım.

**K8:** Eşim iki işte çalıştığı için çok fazla ilgilenemiyor ama çocuğumu artık tek başıma da istediğim yere götürebiliyorum. Bazen zorlanıyorum tek başıma olduğum için ama Allah yardım ediyor.

Göç süreciyle birlikte katılımcılar en önemli problemin temel ihtiyaçlar olan barınma, yeme içme, temizlik konularında yaşandığını belirtmektedir. Özellikle çocuklarının temel ihtiyaçlarını karşılamada, çok büyük zorluklar yaşadıklarını, tüm sorumluluğu kendi üzerlerinde hissettiklerini ifade etmektedirler. Katılımcılar yaşadıkları çaresizlik hissine rağmen toplumsal yaşama uyumu sağlamada en büyük desteği yine çocuklarından aldıkları vurgulamaktadırlar.

Çocuklarının okulda ve yaşadıkları çevrede karşılaştıkları damgalanma sorununun çözümünde dil bilmedikleri için yetersizlikler yaşadıklarını belirtmektedirler. Maddi sıkıntıları çözmek için eşleriyle birlikte birden fazla işte çalıştıkları için çocuklarına gereken zamanı ayıramadıklarını ifade etmektedirler.

Katılımcılar çocuklarının maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayamadıkları durumlarda suçluluk hissine kapıldıklarını, çoğunlukla akrabalarından destek aldıklarını belirtmektedirler. Katılımcılara göre temel ihtiyaçların karşılanamaması ve dil konusunda yaşadıkları zorluklar toplumsal uyumun sağlanmasının önündeki en büyük engellerdir.

## 2.5. Gelecekte Beklenti

Katılımcılara gelecekte beklenti konusundaki düşünceleri benzerlik göstermektedir.

**K1:** Eşimi kaybetmeden önce hayattan pozitif anlamda beklentilerim çok yüksekti. İlk zamanlar intihar eşiğine kadar geldiğim oldu. Ama sonrasında 4 tane çocuğumun benden başka kimselerinin olmadığı aklıma gelince tüm hayatımı onlara adamak istedim. Şimdi ise hayattan tek bir beklentim var. O da çocuklarımın okuyup güzel yerlere gelmesi sonrasında ben onlara nasıl hayatımı adadıysam yaşlandığımda da onların benle olmasını istiyorum

**K4:** Hayattan beklentilerim sanki yok olmuştu. Hatta eşimle önceden hiç tartışmazken buraya gelince her gün kavga eder olduk. Önceliğim kavgasız ve gürültüsüz mutlu, huzurlu bir yuva sahibi olmak. Sonrasın da çocuklarımın okuyup güzel yerlere gelmesini görmek. Zaten benim en büyük hayalim çocuklarım.

Belli bir yaşa geldikten sonra yaşlı bireyler genel olarak ölümü beklerler. Yaşlanmak, elden ayaktan düşmek çoğu yaşlıda psikolojik olarak çöküntülere sebebiyet verebilir. Gençlik zamanlarında hayallerini gerçekleştiremeyen bireyler yaşlılıkta hiç gerçekleştiremem düşüncesine kapılırlar.

Katılımcılar, Suriye’de savaş devam ettiği için ülkelerine dönmek istemedikleri ancak savaşın bitmesi durumunda yeniden ülkelerine dönmek istediklerini belirtmektedirler. Gelecek beklentileri konusunda kaderci bir eğilim sergileyen katılımcılar geleceklerini kurma konusunda en çok Allah’a güvendiklerini vurgulamaktadırlar.

Dil konusunda hala sorunlar yaşadıklarını belirten katılımcılar, Türkiye’ye alıştıklarını, komşularının onları çok desteklediği ve mutlu olduklarını ifade etmektedirler. Çocuklarına dair en önemli beklentilerinin ise onların eğitim sürecini tamamlayarak birer meslek sahibi olmaları olduğu belirtilmektedir.

## Sonuç

Göçmen kadınlar göç ederken “itme-çekme kuramı”nda vurgulandığı gibi itici ve çekici faktörleri göz önünde bulundurmaktadırlar. İtici ve çekici özellikler kişiden kişiye değişmektedir. Göçmen kadınlar Ravenstein’in göç kuramında belirttiği gibi yakın yerlere göç etmektedirler. Bununla birlikte göç edilecek yerdeki iş imkanları da göçün yönünü etkilemektedir.

Goffman’a göre (1963) damga bir ilişki türüdür ve sabit bir nitelik değildir. Zamanla göçmenler üzerindeki damgalanma etkisi azalmakta ve toplumsal yaşamdan daha az dışlanmaktadırlar. Goffman damgalamayı toplumun bir üyesi olan insanın herhangi bir özelliğinden dolayı yine toplum tarafından itibarının sarsılması olarak tanımlar ve bu bağlamda göçmenler üç (3) farklı damga biçiminden ırk, ulus ve din gibi etnolojik damgalara maruz kalmaktadırlar.

Göçmen kadınların maruz kaldığı damga biçimi ise görünebilir damgadır. Damga Teorisi’ne göre toplum insanları normal ve normal olmayan olmak üzere iki gruba ayırıyor. Toplum bireyleri damgalarken, toplumdaki herkesin problemleri olabileceğini yok sayıyor ve damgalanan bireyleri



dışlıyor. Bu nedenle göçmen kadınların karşı karşıya olduğu problemler toplumun diğer kesimi tarafından yok sayılmaktadır.

Damgalamanın temelinde olumsuz inançlar ve davranışlar yer almaktadır. Basın ve sosyal medyanın bu olumsuz yargıların oluşmasındaki rolü büyüktür. Damgalanma ve dışlanma göçmen kadınların yeni kimlik inşasını ya da damgalanan kimliği kabullenışı beraberinde getiriyor. Örgütlülük damgalanmanın önünde önemli bir engel teşkil etmektedir.

Göçmen kadınların sahip olduğu kültürel sermaye ile, Türkiye’de yaşayan kadınların sahip olduğu kültürel sermaye arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum sosyal entegrasyonun önünde engel teşkil etmektedir.

Göçmen kadınlar kaynak ülkede ekonomik sermayeye sahip değillerdir. Ekonomik sermayeye sahip olmak için çalışmaları da toplum tarafından uygun görülmemektedir. Göç sonrası süreçte yaşamı ise temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ekonomik sermaye elde etmek zorunda kalmışlar ve bu durum eşleri ile sorunlar yaşamalarına neden olmuştur. Ayrıca kayıt dışı ve geçici işlerde çalışmak zorunda kalmışlardır.

Sosyal sermayelerinin olmayışı ya da az olması ayrıca dil bilmemeleri ekonomik sermayeyi elde etmelerinin önündeki en büyük engel olmuştur. Sosyal sermayelerinin az olması ya da bulunmaması ve dil bilmemeleri damgalanmanın ve dışlanmanın artmasına sebep olmaktadır. Mevcut toplumsal kimlikten farklılaşmalar benliğin yeniden inşasına sebep olmaktadır.

#### **Kaynakça**

- Bourdieu, P. (2012). Bir Otoanaliz İçin Taslak (Çev. M. Erşen). İstanbul: Bağlam.
- Bourdieu, P. (2013). Bilimin Toplumsal Kullanımları: Bilimsel Alanın Klinik Bir Sosyolojisi İçin (Çev. L. Ünsaldı). Ankara: Heretik.
- Dedeoğlu, S. (2011). Türkiye’de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Hazır-Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 66, (1), 27-48.
- Goffman, E. (1963). Stigma: notes on the management of spoiled identity. Englewood Cliff NJ: Prentice Hall.
- Görgün, M. (2017). Küreselleşme Sürecinde Göçmen İlişki Ağının Önemi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22 (Göç Özel Sayısı), 1317-1327.
- Kahraman, M., Kaypak, Ş. (2016). Türkiye’de Kadının İnsan Hakları ve Anayasal Yansıması. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(33), 298-315.
- Kofman, E., Phizacklea, A., Raghuram, P., Sales, R. (2000). Gender and international migration in Europe: employment, welfare, and politics. London: Psychology Press.
- Morrison M., Man A.D., Drumheller A. (1993). Correlates of socially restrictive and authoritarian attitudes toward mental patients in university students. Social Behavior and Personality, 22(4): 333-338.
- Özçatal, E. Ö. (2011). Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Çalışma Hayatına Katılımı. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(1), 21-39.
- Savaş, G. (2018). Türkiye’de Yaşayan Bireylerin Toplumsal Cinsiyet Eşit(siz)liği Algısı. Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi, 1(2), 101-121.

- Şenses Özcan, N. (2015). Düzensiz Göç Üzerine Bir İnceleme: Küresel Dinamikler. İdeal Kent Dergisi, 6(15), 22-39.
- Topak, E., Çamur, G. (2022). Göçün Kadına Etkileri ve Sosyal Hizmet. Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi. 7(1). 75-88.
- Ünal, K., Taşkaya, S. M., Ersoy, G. (2018). Suriyeli Göçmenlerin Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenirken Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(2), 134-149.

# Fabrika Emek Sürecinde Kapitalist Denetim ve Mühendislerin Sınıfsal Konumlarına Dair Saha Araştırması<sup>2</sup>

Atilla ÖZTEKİN<sup>3</sup>

## Özet

Bu çalışmanın konusu, otomotiv sektöründeki mühendislerin kurumsal hiyerarşideki konumları ile sınıf yapıları ve denetlenme biçimleri arasındaki ilişkidir. Konu kapsamında çalışmanın amacı fabrikaların biyo-politik alan olmasını sağlayan denetim mekanizmalarını açığa çıkarmak ve emek sürecinin parçalanması sonucu mühendislerin dâhil oldukları sınıf konumlarını ortaya koymaktır. Çalışmanın amacı kapsamında Kocaeli’de üretim gerçekleştiren otomotiv fabrikalarının AR-GE ve üretim sistemleri birimlerinde çalışan on beş mühendis ile 10 Nisan 2020-13 Haziran 2020 tarihleri arasında derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada mühendislerin güvencesiz istihdam koşullarında biyo-politik denetim tekniklerine maruz kaldıkları, aralarında örtük rekabet gerçekleştirdikleri görülmüştür. Ayrıca fabrika emek sürecinin parçalanmasıyla birlikte mühendislerin hiyerarşik iş örgütlenmesinde çelişkili sınıf konumlarında buldukları gözlemlenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Biyo-politik Denetim, Çelişkili Sınıf Konumları, Emek Süreci, Mühendis

## Field Research on Capitalist Control and Engineers Class Positions in the Factory Labor Process

## Abstract

The subject of this study is the relationship between the positions of engineers in the corporate hierarchy, their class structures and the way they are supervised in the automotive industry. The aim of working within the scope of the subject is to reveal the control mechanisms that enable factories to become bio-political spaces and to reveal the class positions of engineers as a result of the fragmentation of the labor process. For the purpose of the study, in-depth interviews were held with fifteen engineers working in the R&D and production systems units of automotive factories producing in Kocaeli province between 10 April 2020 and 13 June 2020. In the study, it was observed that engineers were exposed to bio-political control techniques in precarious employment conditions and that they carried out implicit competition among themselves. Moreover with the fragmentation of the factory labor process, it has been observed that engineers occupy contradictory class positions in the hierarchical work organization.

**Keywords:** Bio-political Control, Contradictory Class Positions, Labor Process, Engineer

---

<sup>2</sup> Bu çalışmada Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı’nda 2020 yılında tamamlanan “Emek Sürecinde Mühendislerin Sınıfsal Konumlarının Neo-Marksist Açıdan Değerlendirilmesi: Kocaeli Otomotiv Sanayi Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinin verilerinden yararlanılmıştır.

<sup>3</sup> Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Dekanlığı Beşerî ve Sosyal Bilimler Bölüm Başkanlığı Sosyoloji Anabilim Dalı, Öğr. Gör., Ankara, aoztekin@kho.msu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3380-4297

## Giriş

İnsanın yaratıcı eylemi olan emek süreci, sermaye sınıfı tarafından sürekli denetlenmiş ve kontrol edilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmayı parçalayarak zanaat emeğini ortadan kaldırmış ve çalışanın işin tamamında vasıfsızlaştırılmasını sağlamıştır. Taylorist yönetim parça işin nasıl ve ne kadar sürede yapılacağını belirleyerek sermayenin karını maksimize etmek adına oluşturulan ilk hamledir. Bununla birlikte Taylorist yönetim emek sürecini tasarım ve uygulama olarak ikiye ayırmıştır. Tasarım çalışanları emek sürecinin planlamasını ve denetimini sağlayarak yönetim fonksiyonlarını kuvvetlendirmiştir. Bu açıdan mühendislik; bilimsel yönetim ilkelerinin geniş çaplı üretiminde yönetsel hiyerarşinin kurumsallığı için işleyen tabakalı stratejik oluşum olması nedeniyle (Smith, 1991: 191) mühendisler tasarım çalışanları arasında yer almaktadır.

Emek sürecinde kapitalist denetim mekanizmaları dinamik karaktere sahip olduğu için Taylorist denetim anlayışına ek olarak esnek denetim mekanizmaları gelişmiştir. Esnek denetim mekanizmaları günümüzde vasıflı çalışanlara yönelik hiyerarşik iş ilişkileri, bürokratik kontrol, sorumlu otonomi, işlevsel, sayısal ve ücretsel esneklik gibi stratejiler içermektedir. Emek sürecinin katmanlaşması, üretim araçlarının mülkiyeti ile kontrolünün farklılaşması ve vasıflı çalışana karşı geliştirilen denetim mekanizmaları tasarım çalışanlarının sınıf yapıları içerisindeki konumlarını, ilişkilerini ve pratiklerini şekillendirmektedir. Bu çalışmanın konusu otomotiv sektöründeki mühendislerin kurumsal hiyerarşideki konumları ile sınıf yapıları ve denetlenme biçimleri arasındaki ilişkiyi sosyolojik perspektiften değerlendirmektir. Emek sürecinin parçalanması sonucu mühendislerin dâhil oldukları sınıf konumlarını ortaya koymak ve fabrikaların biyo-politik alan olmasını sağlayan denetim mekanizmalarını açığa çıkarmak çalışmanın amacıdır.

### 1. Fabrika Emek Süreci'nde Kapitalist Denetim Tekniklerinin Dönüşümü

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde çalışmanın doğasındaki dönüşümleri ele alan Harry Braverman *Emek ve Tekelci Sermaye* (2008) çalışmasında *emek-yönetim çatışması*, *emek sürecinin organizasyonu* ve *bilimsel-teknik gelişmeler* temalarına odaklanmıştır. Bilimsel yönetim mekanizmaları ile ilişkili olarak emeğin yeniden organizasyonunun ve teknik dönüşümlerin emek sürecine etkilerini tartışmıştır. Tekelci Kapitalizm aşamasında emek süreci analizinin merkezinde “vasıfsızlaştırmayı” göstermiştir. Braverman emek sürecinin vasıfsızlaştırılmasını Taylorist denetime bağlamaktadır. Taylorist yönetim, üretim sürecinin her aşamasının mekanik hatlarda düzenlendiği, farklı işçi kategorileri arasında sürekli ast-üst ilişkileri ile denetlenerek kontrol altına alındığı emek örgütlenme biçimidir. Fabrika çalışma hiyerarşisi, emek sürecinin denetimi ve kontrolünü sağlayan merkez işçiler ile yerleri kolayca doldurulabilen ast pozisyonlarda yer alan çevre işçiler şeklinde iki temel gruba ayrılmıştır.

Rekabet ve bireysellik temelli Neo-liberal piyasa anlayışı, sömürünün daha soyutlaştığı ve maddi olmayan emeğe (Hardt ve Negri: 2020) yöneldiği esnek çalışma pratikleri oluşturmuştur. Richard Sennett *Karakter Aşınması* (2018) kitabında emek sürecinin esnekleşmesini baba Enrico ile oğlu Riconun çalışma koşulları arasındaki farklılık üzerinden ele almaktadır. Baba Enrico uzun yıllar sabit bir istihdamda aynı çalışma koşullarında çalışarak emekli olmuş ve tahmin edilebilir, sürprize yer olmayan bir hayat sürdürmüştür. Rico ise zamanın denetiminin kaybedildiği, sabit iş bölümünün olmadığı akışkan çalışma hayatına sahiptir. Sennett bu değişimlerin nedenini kurumsal dönüşüme, esnek uzmanlaşmaya ve iktidarın sabit merkeze bağlı kalmadan yoğunlaşmasına bağlamaktadır (Sennett, 2018: 51).

Esnek üretimde merkezi bakış olmadan yönetim anlayışı kendisini sorumlu otonomi denetim mekanizmasında göstermektedir. Sorumlu otonomi endüstriyel üretimde takım olma, takım

halinde hareket etme, fabrikanın üretkenliği için ortak çalışma, takımın gelişmesi için eğitimler düzenleme, iş dışında toplanma, kurumsal aidiyet vb. anlayışlar üzerinden kendini göstermektedir. Bu tarz faaliyetlerle çalışanların hayatı tamamen işten ibaret olmakta ve zaman kontrolü ellerinden alınmaktadır. Sonuç olarak Taylorist yönetimselliğe ek olarak, çalışmayı gündelik hayatın tamamına yayarak yoğunlaştırmayı hedefleyen ve yaşam-çalışma dengesizliğine dayanan üretim ilişkilerini ve toplumsal yaşamı süreklileştiren biyo-politik denetim mekanizmaları ortaya çıkmıştır.

## 2. Mühendislerin Sınıf Konumlarını Eric Olin Wright Açısından Tartışma

Emek sürecindeki kapitalist denetim mekanizmalarının sınıf formasyonuna olan etkilerini açıklamak adına Eric Olin Wright'ın sınıf tartışmaları önemli fırsatlar sunmaktadır. Yirminci yüzyılda üretimin çeşitli formlarının birbirine eklenmesi sınıf ilişkilerini karmaşıklaştırmıştır (Wright, 2014: 25). Wright için merkez çalışanların içinde bulunduğu karmaşık durum; üretim sürecinde haklarının ve yetkilerinin diğer çalışan gruplardan ve burjuva sınıf yapısından farklılaşması ile ilgilidir. Tekelci kapitalizmdeki karmaşık sınıf ilişkilerini çözmek için birbirleri ile bağlantılı olan *-işçilerin emek süreci üzerindeki kontrolünü kaybetmesi, sermayenin fonksiyonlarının farklılaşması, kompleks hiyerarşik ilişkilerin gelişimi, mülkiyetin karakterinin mutlaklığının kırılması-* süreçleri analiz etmek gerekmektedir. (Wright, 1979a: 64). Fabrika içerisinde mühendislerin sermayenin fonksiyonu olarak yönetimsel aygıtın içinde yer almasının ve kompleks hiyerarşik ilişkilere dahil olmasının sonucunda bulunduğu sınıf konumu, sınıf ilişkileri ve sınıf pratikleri Wright'ın ilişkisel sınıf analizleri ile açıklanabilir.

Tekelci Kapitalizm aşamasında değişmez sermayedeki bilimsel-teknik gelişmeler ile üretim sürecinde artık değeri maddi olmayan emek gücü üzerinden oluşturan grupların varlığı hem mülkiyetin mutlaklığının kırılması hem de sermayenin fonksiyonlarının çeşitlenmesi ile ilişkilidir. Birikim süreçleri ve sermaye süreçleri üzerindeki kontrol mekanizmalarını ifade eden para-sermaye temelli toplumsal kontrol ilişkileri, metaların üretimini ve üretim araçlarının kontrolünü ifade eden üretim araçları üzerindeki toplumsal kontrol ilişkileri ve emek sürecindeki yönetimsel hiyerarşiyi ifade eden otorite ilişkileri ile sermayenin fonksiyonları çeşitlenmiş ve günümüz sınıf ilişkileri karmaşıklaşmıştır. (Wright, 1979b: 24-27).

Üretimin çeşitli formlarının birbirine eklenmesi Wright'a göre sınıf konumları ve sınıf yapıları arasındaki mutlak denkliliği kırdığı için *çelişkili sınıf konumlarının ve çoklu sömürü ilişkilerinin* oluşmasına neden olmaktadır. Wright sınıf konumlarını sınıf yapıları tarafından sınırlandırılmış sınıf ilişkilerinde bireylerin yerleştiği sosyal mevkiiler olarak tanımlamaktadır. Toplumsal formasyonda temel sınıf yapılarının kesişimlerinde bulunan sınıf konumları temel sınıf yapıları ile politik-ideolojik-ekonomik bağlamlarda tamamen uyuşmadığı için emek sürecinde çelişki yaratmaktadır. Bu nedenle emek sürecini denetleyen, yöneten kademeler işçi sınıfı yapısı ile burjuva sınıf yapısı arasındaki çelişkili sınıf konumlarını oluştururlar. Wright Tekelci Kapitalizm aşamasında; sermaye varlıklarının mülkiyetine dayalı sömürü, örgütsel varlıkların kontrolüne dayalı sömürü ve beceri-ehliyeteye dayalı sömürü biçimlerinin oluştuğunu ifade ederek çelişkili sınıf konumlarının dahil olduğu çoklu sömürü sarmallarını analiz etmiştir. Bu analiz; üretim araçlarının mülkiyetinden kaynaklanan sömürü ilişkilerini, emek sürecinin düzenliliğini, sürekliliğini sağlayan otorite ilişkilerini ve akademik/mesleki bilginin sağladığı iş becerisine dayalı ilişkileri içermektedir. Fabrikalarda emek sürecinin denetimini ve yönetimini sürdüren kademelerde yer alan mühendisler çoklu sömürü ilişkilerinde hem sömüren hem de sömürülen pozisyonlarda yer almakta ve çelişkili sınıf konumlarında bulunmaktadır.

### 3. Yöntem

Bu çalışma otomotiv sektöründe kurumsal hiyerarşik teşkilatlanma kapsamında çalışan mühendislerin çalışma hayatında kurdukları ilişkilere, sergiledikleri pratiklere ve kendi konumlanmalarına dair farkındalıklarına odaklandığı için eleştirel sosyal bilim metodolojisiyle ve nitel araştırma yöntemiyle yürütülmüştür. Araştırmanın verileri 10 Nisan 2020-13 Haziran 2020 tarihleri arasında Kocaeli’de üretim gerçekleştiren otomotiv fabrikalarının AR-GE ve üretim sistemleri birimlerinde çalışan on beş mühendisten toplanmıştır. Mühendislerin seçiminde maksimum çeşitlilik ve kartopu örneklem seçim teknikleri kullanılmıştır. Maksimum çeşitlilik örneklem seçim tekniğinin kullanılmasının amacı; profesyonel bilimsel perspektiften çeşitli mühendisliklerin emek sürecine dahil olarak bu birimlerde konumlanmasıdır. Ayrıca görüşmecilerin, çalışmayı ilginç bulmaları ve merak etmelerinden dolayı iş arkadaşlarına da bu çalışmadan bahsetmesi ile görüşmecilerin sayısı artmıştır. Bu durum araştırmada kartopu örneklem seçim tekniğinin de oluşmasını sağlamıştır. Görüşmelerde yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. Mülakat formunda mühensilere istihdam edildikleri konumları, birbirileri ve diğer çalışan gruplar ile geliştirdikleri mesleki ilişkileri, iş güvenceleri hakkındaki fikirleri ve boş zaman faaliyetleri hakkında sorular sorulmuştur. Görüşmecilerin verdikleri cevaplar tematik ve sistematik veri analizi tekniği ile analiz edilmiştir.

### 4. Bulgular ve Tartışma

Çalışmanın bu bölümünde fabrikalarda maruz kalınan kapitalist denetim mekanizmalarını açığa çıkarmak ve mühendislerin maruz kaldığı denetim mekanizmaları ile sınıfsal konumları arasındaki ilişkiyi değerlendirmek amacıyla araştırma sahasından elde edilen veriler ele alınacaktır.

#### 4.1. Vasıfsızlaştırma Bileşeni Olarak Mesleğin Alt Parçalara Bölünmesi

Kapitalist denetim zanaat emeğini parçalayarak işçiyi alt görevlere ayırmıştır. İşçilerin alt görevlere ayrılması çalışanların bütün iş üzerindeki zanaat bilgisinin yok olmasına ve yaratıcı potansiyellerinin kaybolmasına neden olmuştur. Bu bağlamda vasıfsızlaştırmanın temel bileşenlerinden olan mesleğin alt bölümlere parçalanması ve vasıf gerektiren işlerin sayıca az olan çalışanlarda toplanması gerçekleşmiştir. (Thompson, 1983: 91).

“Ben AR-GE’de gövde tasarım biriminde çalışıyorum. Gövde tasarım biriminde; alt-gövde tasarım çalışanı, alt gövde kısım yöneticisi, üst gövde tasarım uzmanı, üst gövde kısım yöneticisi, alt-üst gövde tasarım yöneticisi olarak devam ediyor birimler. Ben üst gövde tasarım uzmanlığı biriminde alt-üst gövde tasarımcısı olarak çalışıyorum. Ama hepsinde de çalıştım.” (Bilgisayar Mühendisi, 29/E)

#### 4.2. Bürokratik Kontrol Denetim Mekanizması Olarak Kurumsal Mail Sistemi

İnternet teknolojileri ile desteklenmiş kontrol mekanizmaları emek sürecinin denetimi açısından işlevseldir. Bu noktada görüşme gerçekleştirdiğimiz mühendislerin geneli; fabrikalarda acil kodu ile atılan ayrıca ilgili birim yöneticilerinin de eklendiği elektronik haberleşme sisteminden bahsetmektedir. Kurum içerisinde bürokratik kontrol mekanizmalarının internet ağı üzerinden sürdürülmesi kurumsal hiyerarşik yapıyı ve üretimdeki ast-üst ilişkisini güçlendirmiştir.

“Masa başında internette gazetelere bakabiliyoruz ara ara. Zaten çok fazlasını yapmaya imkân yok. Çünkü firma içindeki yöneticilerden, ya da diğer birimlerden mail yağmuru oluyor. Genelde firma gelecek, toplantı var, tasarım planlaması

isteniıyor, parça ile ilgili mail atıyorlar. Genelde mailler hep acil kodu ile geliyor ve birim yöneticilerimize de aynı mail dağıtımlı geliyor.” (Bilgisayar Mühendisi, 29/E)

### **4.3. Güvencesiz İstihdamda Piyasa Gezgini Olmak**

Rekabet ve bireysellik temelli küresel piyasa anlayışı emeğin esnekleşmesini zorunlu kılmaktadır. Neo-liberal iş piyasasında istihdam, çalışma, vasıf, gelir, temsil güvenlikleri olmayan ve sürekli genişleyen gruplar oluşmaktadır (Standing, 2020: 26). Emek sürecinin merkez çalışan grupları da kısa süreli çalışma, proje süresince çalışma, stajyer çalışma vb. güvencesiz çalışma koşullarında yer almaktadır. Çalışmanın esnekleşmesi bu nedenle zamansal, biçimsel ve ücretsel bağlamlarda gerçekleşmektedir. Güvencesiz istihdam aynı zamanda personellerin bir kısmında örtük rekabete ve güvenden uzak iş ilişkilerine neden olmuştur. İstihdamın güvencesiz olması ve güvenden uzak iş ilişkileri çalışanları piyasada yeni iş arayışına yönlendirmektedir.

“Benim 1 senelik sözleşmem var ve 31 Mayıs’ta bitecek. Bu sürede benim çalışma düzenimi takip ediyorlar, fabrikadaki çözüm önerilerimi değerlendiriyorlar. ... Ama fabrikada devam etme durumum biraz sallantıda. Hazırladığımız bir proje iptal oldu. O yüzden kadroya geçemeyebilirim. Ben zaten birkaç firmaya iş başvurusunda bulundum. Zaten AR-GE'nin beyaz yakalı personelleri piyasada gezgindirler. ... İş ortamı karmaşık bir yer aslında. Resmi bir iş ilişkimiz var. Proje ile ilgili, tasarım ile ilgili bir sorun olduğunda birim yöneticimiz bizi diğer birimlere karşı savunuyor ama kendi içimizde hatayı arıyor. Nasıl hata olduğunu, kimin nerde hata yaptığını arıyor. Kesinlikle birim içinde yarı yolda bırakma gibi bir durum olmaz. Yarı yolda bırakma gibi bir durum yok ama yaptığımız hatalardan çıkar sağlamaya çalışanlarda var yani.” (Otomotiv Mühendisi, 25/E)

### **4.4. Sorumlu Otonomi Denetim Mekanizması: Biz Takımız!**

Taylorist denetim anlayışında emek süreci izomorfik karaktere sahip iken esnek denetim anlayışında birbirleri ile bağlantılı ağ örgütlenmesi şeklindedir (Hardt ve Negri: 2020). Çalışma hayatında küçük takımlar halinde kararlar almak ağ örgütlenmesinin işleyişini açıklamaktadır. Sorumlu otonomi fabrikalarda takım olma, fabrikanın üretkenliği için ortak çalışma, takımın gelişmesi için eğitimler düzenleme, takımın koordinesi için küçük sosyal aktiviteler düzenleme vb. anlayışlar üzerinden kendini göstermektedir. Bu bağlamda sorumlu otonomi takım içerisinde rızaya dayalı denetim mekanizmasıdır. Takımın başarısı için çalışma süreleri ve mekanları çeşitlenerek süreklileşmiş ve mesai saati kavramsallaştırması günün tamamına yayılmıştır. Takımların bütünü ise kurumu oluşturmaktadır. Takım için çalışmak aslında kurum için çalışmak anlamına gelmektedir.

“Takım ruhu. Eğer bir takımın parçasıysanız yani işinizi tek başına yapmıyorsanız, çalışanların size kattığı ve sizin onlara ne kattığınız çok önemli. Diğer çalışma gruplarının yapısal bütünlüğü ne derecede uyumlu ise, sizin takımınızla olan ilişkilerinizde o derece de onlar için önemli. Bu sebepten dolayı sizin de diğer takımlarla ilişkilerinizin iyi olması şarttır. Aslında takımların tümü şirketi oluşturur. Bundan dolayı senin ya da benim takımım diye bir şey yok, biz (şirket) var.” (Otomotiv Mühendisi, 25/E)

### **4.5. Mühendisler ve Sınıf Konumlarındaki Çelişkiler**

Burjuva sınıf yapısı ile işçi sınıf yapısı arasında bu iki sınıf yapısına da tam anlamıyla uymayan denetleyici konumlar ve profesyonel yöneticilerin bulunduğu konumlar çelişkili sınıf konumlarıdır. Bu konumlar; üretimin nasıl gerçekleşeceğine dair kararları alma, çalışanların

performansını takip etme ve sözleşmeleri hakkında görüş belirtme gibi yetkilere sahipken burjuva sınıf yapısına daha yakın konumlanmakta fakat üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmadıkları için işçi sınıfı yapısına yaklaşmaktadır. Bununla birlikte emek sürecini denetleme ve kendi birimlerindeki alt kademeler hakkında karar verme yetkilerine sahip oldukları için örgütsel varlıkların kontrolüne dayalı ilişkilere dahil olurlar. Almış oldukları kararlar artık değeri arttırmaya yönelik olduğu için burjuva sınıf yapısına yaklaşırlar. Fakat üretim araçları, hammadde, sermaye, üretim araçlarının çalıştırılması için gerekli olan yardımcı kaynaklar vb. maddi kaynaklara sahip olmadıkları için sermaye varlıklarının mülkiyetine dayalı ilişkilerde ise işçi sınıfı yapısına yakındırlar.

“Benim sözleşmem var. 31 Mayıs’ta bitecek. Bu sürede benim çalışma düzenimi takip ediyorlar, fabrikadaki çözüm önerilerimi değerlendiriyorlar. Benim devam etmemi istiyor birim yöneticilerim, iş arkadaşlarım ama üst kademede bitecek her şey, kararı onlar verecekler. ... “(Otomotiv Mühendisi, 25/E)

“Halihazırda Proje Müdürü olarak görev yapmaktayım. Ekibimle beraber yeni ürün tasarımı-üretimi ve sertifikasyonu, teknik destek hizmetlerini kapsayan konularda proje yönetim hizmeti veriyoruz. Bu soru aslında yöneticilerin ve diğer çalışanların beklentileri ne diye sordun ya onunla alakalı. Yöneticilerimin beklentisi; proje yönetim hizmetinin belirlenen istekler doğrultusunda, belirlenen süre ve maliyette gerçekleşmesini sağlamamdır. Çalışanlarımın beklentisi ise onlara yol gösterici olmam, huzurlu çalışma ortamları oluşturmam, yeterli kalifikasyonda olmaları için eğitimlerini sağlamam, karar ve onay süreçlerini yönetmemdir.” (Proje Müdürü, 36/E)

## Sonuç

Bu çalışmanın konusu otomotiv sektöründeki mühendislerin kurumsal hiyerarşideki konumları ile sınıf yapıları ve denetlenme biçimleri arasındaki ilişkidir. Bu kapsamda mühendislerin çalışma hiyerarşisindeki konumlarına, bu konumlarından kaynaklanan iş ilişkilerine ve maruz kaldıkları denetim mekanizmalarına odaklanılmıştır.

Neo-liberal piyasada çalışma hayatı zamansal, mekânsal ve ücretsel bağlamlarda esnekleşmeye başlamıştır. Esneklik anlayışını Taylorcu yönetimsellikten ayıran en temel unsur çalışma hayatının dışsal düzenleyici denetim mekanizmalardan ziyade içsel ve rızaya dayalı denetim mekanizmaları ile vasıflı çalışana yönelik olması ve vasıflı iş gücü arasındaki rekabeti ivmelendirmesidir. Tekelci Kapitalizm aşamasında üretim araçlarının mülkiyetinin ve denetiminin birbirinden ayrılması ile katmanlı iş hayatı oluşmuş ve mühendisler çeşitli katmanlarda çalışmaya başlamıştır. Profesyonel yönetim ve denetim katmanlarındaki mühendislerin sınıf ilişkileri buldukları konumlardan dolayı çelişkilidir. Bu çelişki politik-ideolojik-ekonomik bağlamlarda görünürdür.

Çalışmanın konusu kapsamında mühendislerle yapılan görüşmelerde dört sonuç dikkati çekmektedir. İlk sonuç, mühendislerin esnek üretim anlayışına dayalı proje temelli çalışarak güvencesiz istihdama maruz kaldıklarıdır. İkincisi, mühendislerin aralarında örtük rekabet bulunmaktadır. Üçüncü olarak, yönetim kademeleri; mühendislerin verimliliğini arttırmak amacıyla mesleki gelişim kursları düzenlemek ve çalışma takımları kurmak gibi sorumlu otonomi denetim mekanizmaları geliştirmektedir. Bu sonuçla fabrikalar, biyo-politik denetim tekniklerinin gerçekleştirildiği alanlar olarak değerlendirilebilir. Çalışmada son olarak, sınıf ilişkileri bakımından yönetici ve uzman mühendislerin emek sürecindeki denetim ilişkilerinde burjuva



sınıf yapısına, daha alt kademelerdeki mühendislerin parasal ve fiziki sermaye bakımından işçi sınıf yapısına yakınlaştığı görülmüştür.

### **Kaynakça**

- Braverman, H. (2008). *Emek ve Tekelci Sermaye*. (Çev: Çiğdem Çıdamlı). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Sennett, R. (2018). *Karakter Aşınması*. (Çev: Barış Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı.
- Hardt, M. & Negri, A. (2020). *Çökme: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*. (5. Baskı) (Çev: Barış Yıldırım). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, C. (1991). Engineers, and the Labour Process. (Der: Smith, C. ve Knights, D. ve Willmott, H.) içinde *White-Collar Work: The Non-Manual Labour Process*. London: Macmillian LTD. sf 189-216.
- Standing, G. (2020). *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*. (Çev: Ergin Bulut). İstanbul: İletişim.
- Thompson, P. (1983). *The Nature of Work*. Salisbury, Wiltshire: The Macmillan Press LTD.
- Wright, E. O. (1979a). *Class Crisis and the State*. London-New York: Verso.
- Wright, E. O. (1979b). *Class Structure and Income Determination*. New York: Academic Press.
- Wright, E. O. (2014). ‘‘Neo-Marksist Sınıf Analizinin Esasları’’ (Çev: Çiğdem Çıdamlı). (Der: Wright, E. O.) içinde *Sınıf Analizine Yaklaşımlar*. İstanbul: NotaBene Yayınları. sf: 15-48.

## Mevsimlik Tarım İşçiliğinde Kadın

### “Tarlada Doğdum, Tarlada Büyüdüm, Tarlada Doğurdum”

Aygül FAZLIOĞLU<sup>4</sup>

#### Özet

Tarımsal üretimde örgütsüz, güvencesiz ve ağır çalışma koşullarını içeren mevsimlik tarım işçiliği, günümüz tarımında emek ihtiyacının yarısını oluşturmaktadır. Topraksız ya da az topraklı hanelerdeki aileler; kırsal alanda toprak mülkiyeti dağılımındaki dengesizlik, tarımsal girdilerin kullanım oranının azlığı, gelir yetersizliği gibi nedenlerle daha fazla tarımsal iş olanağı bulunan bölgelere geçici (günübirlik) ve/veya gezici (mevsimlik) olarak çalışmaya gitmektedirler. Türkiye’de mevsimlik tarım işçiliği, geçmişte sadece Çukurova’da pamuk üretiminde görülmekte iken, bugün neredeyse bütün ürünlerinin hasat dönemlerini kapsamaktadır. Mevsimlik tarım işçileri, genelde Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Orta Anadolu Bölgeleri’nden, ürünlerin hasat dönemine göre Mart-Kasım ayları arasında İç Anadolu’nun köylerine, Çukurova’ya, Ege’nin pamuk hasadı yapılan ovalarına, Karadeniz’in fındık ve geniş dik çay bahçelerine çalışmaya gitmektedir.

Geçinmek için mevsimlik tarım işçiliğini tercih eden ailelerin çalışma ilişkileri, ‘elçi’ veya ‘dayı’ olarak adlandırılan kişiler ya da komşu/akraba aracılığı ile tamamen enformel bir zeminde belirlenmektedir. Mevsimlik tarım işçiliğinin diğer bir özelliği ise ağırlıklı olarak kadın ve çocuk işçiliğini içermesidir. Kadınlar, genellikle yaşlılarını geride bırakıp çoluk çocuk ailece giderken, bazen de genç kızlar ya da erkek çocukları akrabaları ile birlikte gitmektedirler.

Kırsal alanda yoksulluk ve yoksunluğun etkileri kentlere göre daha fazla hissedilmektedir. Çoğunlukla topraksız ya da az topraklı hanelerdeki kadınlar arazi varlıkları kendi geçimlerini sağlamaya yetmediğinden gelirlerindeki açığı kapatmak için başkalarının işinde çalışmaktadır. Bir anlamda yaşadıkları şehirlerdeki istihdam ve iş olanaklarının sınırlı olması kadınlar ve aileleri için mevsimlik tarım işçiliği tek seçenek olmaktadır.

Bu makalede; insanca yaşam kalitesine uygun olmayan bu çalışma biçiminde kadınların çalışma ve yaşam koşulları Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde gerçekleştirilen saha gözlemleri ve odak grup görüşmelerine dayalı olarak tartışılmakta ve çalışma koşullarının düzeltilmesi ve sorunların giderilmesine yönelik öneriler sunulmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Mevsimlik gezici/geçici iş, sosyal dışlanma, kadın emeği, sosyal koruma, sosyal hizmetlere erişim

#### Women In Seasonal Agricultural Labor

#### "I Was Born in The Field, I Grew Up in The Field, I Gave Birth in The Field"

#### Abstract

Seasonal agricultural labor, which involves unorganized, precarious and harsh working conditions in agricultural production, constitutes half of the labor need in today's agriculture. Landless or landless households go to regions with more agricultural work opportunities for temporary (daily) and/or mobile (seasonal) work due to reasons such as uneven distribution of land ownership in rural areas, low utilization of agricultural inputs, and insufficient income.

While seasonal agricultural labor in Turkey was only seen in cotton production in Çukurova in the past, today it covers the harvest periods of almost all crops. Seasonal agricultural workers, generally from Eastern and Southeastern Anatolia and Central Anatolia, go to the villages of Central Anatolia, Çukurova, the cotton harvesting plains of the Aegean region, the hazelnut and large tea gardens of the Black Sea region between March and November, depending on the harvesting period of the crops.

The working relations of families who prefer seasonal agricultural labor to make a living are determined on a completely informal basis through people called 'ambassadors' or 'uncles' or neighbors/relatives. Another characteristic of seasonal agricultural labor is that it predominantly involves women and children. Women usually leave their elders behind and go with their families, while sometimes young girls or boys go with their peers.

The effects of poverty and deprivation are felt more in rural areas than in urban areas. Women in landless or landless households often work for others to cover the gap in their income since their land assets are not enough to provide for their own livelihood. In a sense, limited employment and job opportunities in the cities where they live make seasonal agricultural labor the only option for women and their families.

In this article, the working and living conditions of women in this form of work, which is not suitable for a decent quality of life, are discussed based on field observations and focus group interviews conducted in the Eastern and Southeastern Anatolia Region and suggestions are presented for improving working conditions and eliminating problems.

**Keywords:** seasonal mobile/temporary workers, social exclusion, women's labor, social protection, access to social services.

---

<sup>4</sup> T.C Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Bakanlık Müşaviri, Sosyolog, aygulof@gmail.com

## Giriş

Türkiye’de hızlı bir iç göç ve kentleşme nedeniyle kırsal nüfusu gittikçe azalmaktadır. Özellikle genç işgücünün kırsal alandan göç etmesi, kırsal alanda geçici (günübirlik) ve/veya gezici (mevsimlik) tarım işçileri ve Suriyeliler başta olmak üzere yabancı işgücüne ihtiyaç artmıştır.

Tarımsal üretimde örgütsüz, güvencesiz ve ağır çalışma koşullarını içeren mevsimlik tarım işçiliği, günümüz tarımında emek ihtiyacının yarısını oluşturmaktadır. Topraksız ya da az topraklı hanelerdeki aileler; kırsal alanda toprak mülkiyeti dağılımındaki dengesizlik, tarımsal girdilerin kullanım oranının azlığı, gelir yetersizliği gibi nedenlerle daha fazla tarımsal iş olanağı bulunan bölgelere geçici (günübirlik) ve/veya gezici (mevsimlik) olarak çalışmaya gitmektedir.

Tarım işgücünün önemli bir bölümünü barındıran mevsimlik tarım işçiliği sürdürülebilir tarımsal üretimin en önemli girdilerinden biridir. Mevsimlik tarımsal üretim için mevsimlik gezici ve geçici tarım işçileri yaşadıkları yerden başka bir yere göç edip, sezon bitimi tekrar evlerine geri dönmektedir. Başta kadınlar ve çocuklar olmak üzere bu grup, yaşam ve barınma koşullarının uygunsuzluğu, yetersiz beslenme, kaza ve yaralanma, pestisit etkilenimi, aşırı sıcak ve soğuk, kamu hizmetlerine erişememe, sosyal dışlanma gibi çalışma yaşamının en kötü şartlarına maruz kalmaktadır.

Ücretsiz aile işçisi olarak kadınlar tarımsal alanda her aşamada görev almaların rağmen kayıt dışı istihdam, ücret adaletsizliği, emeğin istatistiklere yansımaması gibi sorunlar yaşamaktadır. Ayrıca kadınların toprak üzerindeki kullanım hakkı, kontrol ve mülkiyet sahipliği oldukça sınırlıdır (Kaşıkırık, 2022:113).

Tarih boyunca tarımsal üretimin ve kırsal hayatın sürekliliğinin sağlanmasında en önemli rolü kadınlar oynamaktadır. Tarımsal alan kadın emeğinin yoğun olduğu ancak bir o kadarda görünmez olduğu sektördür. Türkiye’de istihdamın sektörel dağılımına bakıldığında istihdam edilen nüfusun %15,8’i tarım sektöründe çalışmaktadır. Bir önceki yıl (%17,2) ile karşılaştırıldığında tarım sektörünün payı 1.4 puan azalma göstermiştir. Tarım sektöründe çalışan kadınların istihdam içindeki payı % 20,56, erkeklerde bu oran %13,56’dır. Tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların oranı %76.9 iken, erkeklerin oranı ise %13,56’dır (TUİK, 2022).

Kadınlar kırsal hayat içerisinde erkekler gibi üretici veya çiftçi olarak görülmemektedir. Üretim rolü açısından kadınlar, erkeklerin yardımcısı konumundadır.

Ülkemizde kırsal nüfus giderek azalmasına rağmen özellikle kırsal alanda mevsimlik tarım işçiliği kadınlar için öncelikli geçim alanı olarak geçerliliğini korumaktadır. Gezici mevsimlik tarım işçisi kadınların kırılganlığını belirleyen temel unsurlar çalışma ve barınma koşullarıdır.

Kadınların sahip oldukları üretim, yeniden üretim ve toplumsal ilişkiler ya da ailenin sosyalizasyonu olarak özetlenebilen roller, kadına toplum içinde çok büyük bir sorumluluk vermektedir. Bununla birlikte gerek ekonomik gerekse sosyal açıdan kadınlar toplumda hak ettikleri sosyo-ekonomik konuma gelememektedirler.

Tarımsal üretim süreçlerine -tarla, bahçecilik ve hayvancılığa- emek-yoğun çalışma açısından katılan kadınlar; sosyo-kültürel yapı, eğitim ve geliri düzeyinin düşüklüğü nedeniyle toplumsal ve ekonomik gelişmenin dışında kalmakta, yaşamlarını saran yeniliklerle baş edebilme yol ve becerilerinden yaşam koşullarını iyileştirecek desteklerden ve başarılı örneklerden yoksun kalmaktadır.

Şanlıurfa'dan Adana'ya gelen 31 yaşındaki üç çocuk annesi mevsimlik tarım işçisi Sevim **“tarlada doğdum, tarlada büyüdüm, tarlada doğurdum”** diyerek mevsimlik tarım işçilerinin yaşamını kısaca özetlemektedir.

Mevsimlik tarım işçisi kadın ve erkek arasında; tarımsal üretim süreçlerinde, hane içi iş bölümü ve kararlarda, sosyal hizmet ve sosyal yardımlara erişimde, sosyal korumaya ilişkin deneyim ve bu konudaki beklentilerde, gelirin kontrol ve yönetiminde güçlerini kullanmaları noktasında toplumsal cinsiyet eşitsizliği hala çok belirgindir. Kadınların birçoğu sosyal güvenceden yoksun olarak çalışmakta ya da sosyal güvenlik primlerini ödeyememektedir. Ancak eşlerinin sosyal güvencesi olduğu takdirde bağımlı olarak sisteme dâhil olmaktadır. Kadınlar hane içi ve dışında içinde hiçbir bedel olmayan işler yapmaktadır. Sosyo-kültürel yapı, yoksulluk, eğitim, gelir düzeyi sıklıkla bu tür eşitsizlikleri sürdüren davranışları beslemektedir.

**“iş sahası daraldı mı, boğazda daralıyor”** Çavuş, Konya-Cihanbeyli

Kırsal alanda topraksız ya da kent/ilçelerin kenar mahallelerinde köylerinden geçinme imkânı bulamamış kent yoksulu kadınların için bir kısmı kendi bölgelerinde diğer bir kısmı ise başta çevre illere olmak üzere ara duraklar yaparak başka illere de göç ederek tarımsal üretim süreçlerine katılmaktadırlar.

**“eşim işsiz 6 çocuk okutuyorum gitmek zorundayız”**

Tarımsal üretim süreçlerinde ve hanede yoğun emek harcayan mevsimlik gezici tarım işçisi kadın çocuk, yaşlısı, engellisi ile birlikte ailece göç etmekte, diğer aile üyeleri ile birlikte mevsimlik tarım işçisi olarak insani olmayan koşullarda yaşamlarını sürdürmektedir.

### **1. Materyal ve Yöntem**

Makalede insanca yaşam kalitesine uygun olmayan bu çalışma biçiminde mevsimlik tarım işçisi kadınların çalışma ve yaşam pratikleri; Doğu Anadolu ve GAP Bölgesi'nde kırsal alanda farklı zamanlarda ve farklı mekânlarda kadın ve genç kızlarla yüz yüze ve odak grup görüşmeleri yapılarak ve katılımcı kırsal değerlendirme yaklaşımının uygulanması ile elde edilen saha gözlemleri ve odak grup görüşmelerine dayalı olarak analiz edilmektedir. Bu çerçevede mevsimlik tarım işçisi kadınların toplumsal ilişkiler sisteminde yeri, sosyal koruma önlemlerine ve kamu hizmetlerine erişimleri, karar alma mekanizmalarına katılımı ve toplumsal cinsiyet rolleri tartışılıp, çalışma koşullarının düzeltilmesi ve sorunların giderilmesine yönelik öneriler sunulmaktadır.

### **2. Göç Örüntüleri; rota değişiyor, ara duraklar oluşuyor.**

**“hayatımız yollarda uçurumlarda geçiyor”**

Mevsimlik geçici ve gezici tarım işçilerinin Çukurova'da pamuk üretiminde başlayan hayatta kalma göç hikâyeleri, bugün neredeyse bütün ürünlerin hasat dönemlerini kapsayacak şekilde devam etmektedir. Her yıl on binlerce aile, kadın, genç, genç çocuk, yaşlı demeden mevsimlik tarım işçisi olarak Mart ayında dönemsel göç yolculuğuna çıkmaktadır. Son zamanlarda ekonomik nedenlerden dolayı göç rotası değişmeye başlamıştır. Mevsimlik tarım işçisi kadınlar yaşadıkları yerden çevre illere gidip, çadır-kentlere yerleşip buradan da diğer illere mevsimlik tarım işçiliğine gitmektedir. Böylece ara duraklar yapıp, ekonomik olarak göç yolunu kısaltmaktadırlar.

### **“nerede iş varsa oraya gidiyoruz”**

Örneğin, Şanlıurfa'dan gelen yerli mevsimlik tarım işçileri Adana –Karataş-Yüreğir-Tuzla ilçelerinde çadır-kentlerde, Suriyeli mevsimlik tarım işçileri de aynı şekilde ayrıca Hatay-Kırıkhan'da köy yerleşimlerine yakın çadır-kentlerde kalarak çevre illere bu yerleşimlerden çalışmaya gidip yine geri dönmektedirler. Bunların önemli bir kısmı ise ürünlerin hasat dönemine bağlı olarak sürekli göç halinde yaşamaktadırlar.

Eylül ayında okulların açılması ile birlikte geç de olsa tarım işçileri 4-5 ay evlerine dönüp, okullar kapanmadan tekrar göç yolculuğuna başlamaktadırlar.

Kadınlar, genellikle yaşlılarını geride bırakıp, çoluk çocuk ailece giderken, bazen de genç kızlar ya da erkek çocukları akranları ile birlikte gitmektedirler.

### **3. Tarımsal Takvim; mevsim ve ürün değişirken göç yolu uzuyor.**

Toprağı ekmek, çapalamak, sulamak, nihayetinde hasadı toplama zamanlarında yüz binlerce gezici ve/veya geçici tarım işçisi geçim için farklı mevsimlerde farklı şehirlere/bölgelere gitmektedir. Bu tarım işçileri "günübirlik" (geçici) ya da "mevsimlik" (gezici) işçi olarak tanımlanmaktadır.

Mevsimlik gezici ve/veya geçici tarım işçilerin geçici yolculuğu en erken mart ayında başlar- arada tekrar gelir, yine giderler- bu dönemsel göç Kasım ayına kadar bitkisel üretim desenine göre devam eder. Bu geçici yolculuk çocuklar için kadınlar için yoksunluk demek, yoksulluk demek ve çaresizlik demek.

Türkiye'nin değişik yörelerine giden gezici ve geçici tarım işçilerine ilişkin resmi bir kayıt sistemi bulunmadığı için sayıları hakkında da güvenilir bilgi vermek zordur. Ancak saha gözlemleri ve yapılan araştırmalara dayalı olarak mevsimlik tarım işçisi olarak 1 milyondan fazla insanın ana geçim kaynağı olarak mevsimlik tarım işçiliğinde çalıştığı söylenebilir.

### **“yatana kadar çalışıyoruz, sabah olmasa da işe gitmesek”**

Tarımsal takvim elçi/dayının götürdüğü bölgelerdeki ürün desenine göre değişebilmektedir. Tarım işçilerinin Mart-Nisan-Mayıs aylarındaki çalışma adresleri; Kayseri'de, Konya'da şekerpancarı tarlaları, Ege de sera, domates dikimi, soğan-sarımsak, pamuk tarlaları, haziran ayındaki çalışma adresleri, mercimek ve nohut yolmaya gittikleri Kırşehir ve Konya bölgesidir. Daha sonraki aylarda da üzüm kesimi yapmaktadırlar. Ağustos ayındaki durakları Ordu, Giresun gibi fındık tarlalarının bulunduğu Karadeniz şehirleridir. Şubat ayıyla birlikte karpuz ekimi için Çukurova bölgesine gitmektedirler. Gittikleri yerde 2-3 ay kalan mevsimlik tarım işçilerinin Çukurova'da başlayan yolculukları, yine aynı topraklarda pamuk toplayarak son bulmaktadır.

### **“girdiler pahalı, destekler ürüne gitmeli” elçi**

### **4. Örgütlenme/İşçi Bulma; elçi/dayı aracılığı ile iş bulmak daha güvenli oluyor.**

### **“14 yaşına kadar olan çocukları çalıştırmıyoruz”**

Geçinmek için mevsimlik tarım işçiliğini tercih eden ailelerin çalışma ilişkileri, ‘elçi’ çavuş, ‘dayı’ olarak adlandırılan kişiler ya da komşu/akraba aracılığı ile tamamen enformel bir zeminde belirlenmektedir.

**“çalışıp parayı alamayınca şikâyet edeceğimiz yer yok, sözleşme yok, parayı alamadığımız zamanlar oluyor, elçi ile gitmek daha güvenli”**

Son dönemlerde Hatay ve Adana’da gözlendiği gibi elçi ve dayılarda kendi içlerinde yeni bir örgütlenme biçimine geçmişlerdir. Bu işi uzun yıllar yapan meslek haline getiren daha kıdemli ve nüfuslu olan elçiler kendi içlerinde hiyerarşik bir yapı oluşturup, her bir çavuşu belirli yerleşimlerden sorumlu tutarak iş yaptırılmaktadırlar.

Bilgi akışı, her daim dikey yönlü bir hareket tarzı izlemektedir Elçiler, işveren/tarla sahipleri ile görüşüp olayları ve durumları çavuşlar aracılığı ile tarım iççilerine ulaştırmaktadır. Çavuşlar da üst kademedeki gelecek talimatları uygulamak ve çözümlenmek durumundadır. Elçiler ücretlerini toprak sahibinden alırken çavuşlar da örneğin günlük 79 TL’lik yevmiye ile çalışan bir tarım işçisinden iş bulduğu için 10 TL’yi çavuş/dayı başı ücreti almaktadır (2018 yılı fiyatı).

**“iş güvenliği sıkıyor, sigorta canımızı alıyor”**. Çavuş, Konya

Çavuşlar özellikle el becerileri daha yüksek, çabuk, dikkatli, makası hızlı kullanabilme becerisi yüksek olan genç kadın işçiyi narenciye hasadında tercih etmektedir.

**“iş öğrenen işçi kendisi tarla sahibi ile bağlantı kurup, gidiyor”**

**5. Gelir Düşük, Çalışma Saatleri Yüksek; kadınlar 40 derece sıcakta ekmek kapısı için çabalıyor.**

Kırsal alanda yaşayan kadınların tarım ve hayvancılık dışında bir gelir kaynağı bulunmamaktadır. Ayrıca tapulu geniş arazilerin çoğunlukla tek elde toplanması, miras yoluyla toprağın bölünmesi -az ya da parçalı- nedeniyle de tarım destekleme ödemelerinden yararlanılmamaktadır.

Kadınlar için mevsimlik tarım işçiliğinde çalışmanın karşılığı çok düşük kazançtır. Bu alanda kadın emeği bilgi ve teknolojiyi gerektirmeyen (vasıfsız) işgücü şeklinde değerlendirilmektedir. Mevsimlik tarım işçilerinin gündelik ücreti kadın erkek fark etmeksizin ürün çeşidine göre belirlenmektedir. Ücretler genelde hasat zamanlarında alınmakta, çok az bir kısmı günlük/aylık/ alınmaktadır. Nakit ihtiyacı olduğunda elçi tarafından kendilerine bir kart/ya da borç para verilmekte, bu süre zarfında elçinin daha önceden anlaştığı bir bakkal veya manavdan kart ile alışveriş yapılmaktadır. Hasat sonrasında da alacaklarından; borçlar düşülmekte, çadır kirası, elektrik ve su giderleri -kişi başına-, düşüldükten sonra anapara kendilerine ödenmektedir. Kazanılan paranın önemli bir kısmı gıda, ulaşım ve sağlık giderleri için harcanırken, hiç bitmeyen bir nakit sıkıntısı devam etmektedir.

Şanlıurfa’dan çocukları ile Konya Cihanbeyli’ye çalışmaya gelen 53 Yaşındaki Fadile **“mecburuz yaz kış çalışmaya 4 çocuk var. Koca hasta çalışmıyor çocuklar ilk, orta liseye gidiyor, okutuyoruz. Onları başkada geçimimiz yoktur.”**

**“Suriyeliler geldi, bizim kıymetimiz kalmadı. Yevmiyelerimiz artmıyor”**  
Adana’da yerli mevsimlik tarım işçisi kadın.

Kadınlar erkeklere nazaran daha az kazanıyor ve yoksulluktan daha fazla etkileniyor. Eğer ailenin sorumlu kişisi bir kadın ise ailenin yoksulluk içinde kalması daha olası bir durum haline geliyor.

**“Suriyeli kadınlar aç kalsa da bakımlı oluyorlar, üstüme kuma gelmesin diye çalışmak zorundayım”**

Suriyeli tarım işçilerinin gelmesi ile birlikte çalışma saatlerinde değişiklikler yaşanmaktadır. Bazı illerde –Hatay, Adana, Konya, Gaziantep gibi- sabah erken saatlerinde başlayan çalışma öğlen saatlerinde 3-4 gibi tamamlanmaktadır. Yerel işçilerde kendilerini bu saatlere göre ayarlamaya başlamıştır. Toplamda 8 ve bazen de 8 saatten fazla çalışılmaktadır. Ortalama çalışma süresi ise 10 saattir. Özellikle yıl içerisinde iklim koşulları kadınlar için bu sürenin çok daha ağır geçmesine neden olmaktadır. Genelde haftanın 4-5 günü ortalama 20 gün çalışılmaktadır. Diğer günlerde iş olmamaktadır.

**“Suriyelilerin gelişi ile birlikte tarımda işgücünün kalitesi düştü...” (Adana)**

**“iş disiplini kalmadı, bizimkilerde onlara uymaya başladı...” (Hatay)**

**Çavuş “bizim yerli tarım işçiler Suriyelilere uydu. Onlar gibi 7.00-13.00 arası çalışıyorlar” (Hatay)**

**“o kadar hava sıcak ki kafamıza yumurta koysan pişer”**

(yerel tarım işçisi kadınlarla odak grup görüşmesi, Konya –Cihanbeyli)

**“bir maaşım olsaydı valla hiçbir işe gitmezdim”**

## **6. Cinsiyetler Arası İş bölümü/Yardımlaşma; kadınlar aynı anda erkeğe göre birkaç iş yapıyor ve çok yönlü düşünüyor.**

Toplumsal cinsiyet rolleri dolayısıyla, kadınlar ve erkekler arasında diğer çalışma alanlarda olduğu gibi tarımsal işlerde de katkı ve sonuçlarından etkilenme bakımından belirgin farklar bulunmaktadır. Kırsal alanda kadının emek yoğunluğu sadece tarımsal üretimde değil, aynı zamanda hane içinde de erkeğe göre de çok yüksektir.

Cinsiyete dayalı toplumsal iş bölümü, kırsal alandaki kaynaklara erişimdeki farklılıklar, toplumsal algı ve normlar kadın ve erkeklerin etkilenme düzeylerini farklılaştırmaktadır. Erkekler tarım-gıda hasat (mahsul, hayvan, ormancılık ve balıkçılık ürünlerinin temizlenmesi, sulaması, işlenmesi, paketlenmesi, depolanması, nakliyesi ve pazarlanması) gibi gelir getiren, karar alma mekanizmalarında yer almalarını sağlayan, onlara toplumsal statü ve saygınlık kazandıran işleri üstlenmektedir. Kadınlar yeniden üretim ile ilintili –çocuk, yaşlı, engelli bakımı, yemek, çamaşır gibi- hane içinde ve tarlada ürünlerin ekimi, toplanması, taşınması gibi işlerle hane dışında ücretli işçi olarak çalışmaktadırlar. Başka bir ifade ile; gündüz erkeklerle tarlada çalışmanın yanı sıra çadıra dönüşlerinde çadırların temizliği, çocukların bakımı –çadırlarda yaşlı/engeli/hastalar yada küçük yaştaki çocuklar kalıyor, onlara genelde 10-12 yaş altı kız çocukları bakıyor, - her şey - çocukların olmadığı durumda- yine kadın tarafından yapılmaktadır.

**“akşama kadar tarlada birlikte çalışırız akşam çadıra geldiğimizde onlar ağaç altına geçer, ellerinde telefonla oynarlar, kadınlar çamaşır, bulaşık yıkar, akşamının yemeğini yapar, ertesi günün yemek sepetini hazırlar” (çadır–kentte yaşayan kadınlardan biri)**

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği kadınları mevsimlik tarım işçiliğinin yol açtığı risklere karşı erkeklere göre daha kırılgan hale getirmektedir. Tarımsal üretim ile bağlantılı olan çevresel sağlık riskleri kadınlar ve erkekler üzerinde farklı etkileri bulunmaktadır. Örneğin kadınlar erken ve sık doğum yapmakta, hamilelik sırasında çalışmak zorunda olmakta, duş ve temiz tuvalete erişememekte, yeterli besin alamamakta hem tarlada hem evde çalışmak, çocuklara bakmak durumunda kalmaktadır.

**“Akşam çocukları yatağa koyuyorum, sabah kalkıyorum tarlaya gidiyorum yine çadıra geliyorum, yine çalışıyorum, iş bitmiyor”** (mevsimlik tarım işçisi kadın, Hatay-Kırıkhan)

Kadın ve erkek işçilere iş başında çavuşlar tarafından işin nasıl yapılması gerektiği öğretilmektedir.

Kadınların erkeklere göre çoklu iş yapma becerisi daha yüksek, örneğin, akşama kadar erkeklerle tarlada çalıştıktan sonra eve gelen kadınlar ev dışında üretimin dışında ev içinde yeniden-üretim -yemek, çamaşır, çocuk bakımı, çadır temizliği vb.- işleri yaparken, erkekler çadır dışında diğer erkekler sohbet edip telefonları ile oyalanmaktadır.

Ürün çeşidine göre kadın erkek arasında iş bölümü farklılaşmaktadır. Örneğin şubat ayında karpuzda kadınlar karpuz ekimi yaparken, erkekler hemen arkasından ekilen karpuzların üstüne naylon örtmektedir. Narenciyede kadın erkek arasındaki iş bölümü farklılıkları daha açık ve net gözlenmektedir.

Narenciye bahçelerinde 35 kişilik ekipler halinde çalışılmaktadır. Genç erkekler daha çok toplama, kesme, küfelerle taşıma ve narenciye kasalarını kamyonlara yüklemede çalışırken, kadınlar ise tarlanın ortasında dizilmiş kasalarda tezgâhçı adı altında hastalıklı ürünleri seçmekte ve boylama adı altında da ürünleri büyüklü küçüklü sıralamaktadır.

Ayrıca erkekler tarafından küfelerden kasalara boşaltılan ürünlerin zedelememesi için kadınlar geniş uzun bir minder tutarak ürünlerin zarar görmeden kasalara irili ufaklı yerleşmesini sağlamaktadır. Bu arada kadınlar narenciye toplama ve kesmede de çalışmaktadır.

Çavuşlar özellikle el becerileri daha yüksek, çabuk, dikkatli, makası hızlı kullanabilme becerisi yüksek olan genç kadın işçiyi narenciye hasadında, çay ve pamuk toplamada tercih etmektedir.

Kadınlar, elçi/çavuş ile görüşme, paranın alımı, sulama, gübreleme, ilaçlama, kısmen taşıma işlerinde yer almazken, bu işler genellikle erkekler tarafından yapılmaktadır.

Kadınlar daha çok ekmek yapımı, yaşlı, engeli ve hasta bakımında yardımlaşmaktadırlar. Böyle durumlarda tek bir çadırdaki toplanıp, birbirlerine destek olmaktadır.

Kadın ve erkek tarım işçilerinin yaptıkları işler bakımında çok keskin bir ayrım olmamasına rağmen soğan, mercimek, ay çiçek vb. ürünlerde ot ayıklama, toplama, çuvallama hep birlikte, domates, patates, biber gibi ürünlerin kova/çuvallarla taşınması ve kamyonlara yüklenmesi ise genellikle erkekler özellikle de genç erkekler tarafından yapılmaktadır.

## **7. Barınma; çadırlarda yaşamak hala büyük bir sorun teşkil ediyor, kadınlar iki odalı tuvaleti ve mutfağı içinde olan bir ev hayali kuruyor.**

Mevsimlik tarım işçileri çalışacakları yerlere vardıklarında, eşyalarını korumak ve uyumak için naylon ya da bezlerden çadırlar oluşturarak, yeni bir yaşam alanı kurmakta ve neredeyse tüm zamanlarını açık havada geçirmektedirler. Çadır yerleşimler köylerin dışında ve sulama kanalı



boylarında yer almaktadır. Kış aylarında rüzgârdan çadırların yırtılması ve su basması, yazın aşırı sıcaklardan naylonların erimesi önemli bir sorun oluşturmaktadır.

Sıcak ve yağışlı ve rüzgarlı havadan yırtılan çadırlar bir müddet sonra çöp olarak çadırların etrafında bir çöp yığını haline gelemektedir.

Kadınlar için öncelikli mekânsal alan mutfak ve banyo/tuvalet, ancak bu mekânlar derme çatma oluşturulmaktadır. Mutfak çadırın bitişiğinde açık alanda, banyo ise çadıra yakın naylonla sarılmış, içinde leğenlerin olduğu küçük bir alanda konuşlandırılmaktadır.

**“mecburluktan Urfa’dan geldik, işimiz zahmetli, çadırın altında yaşıyoruz”** (45 yaşında iki eşi 5 çocuklu Mahmut - Konya)

Tarım işçisi aileler kendi çadırları yanında bir çukur kazıp etrafını perdeyle çevrelediği yapı içinde tuvalet ihtiyaçlarını gidermektedirler. Ancak kalabalık çadır-kentlerde suya erişim imkânlarının kısıtlı olduğu, tüm doğal koşullara açık yerlerde ortak tuvalet kullanımı yaygındır. Özellikle sabahları kadınlar ve kız çocuklar için çok sıra beklemek, tarlada çalışırken tuvalet ihtiyacını gidermek başlı başına sorun alanlarından biridir. Ayrıca bu durum en kötü koşullarda hijyen, sağlık, güvenlik, istismar vb. riski taşıyan tehlikeli alanları da barındırmaktadır.

Bazı mevsimlik tarım işçisi aileler için çadırlarda uzun yıllar yaşamak bir yaşam biçimi halini almıştır. Adana’da 30 yıldır yaşamını çadırlarda sürdüren mevsimlik tarım işçisi ailelere rastlamak mümkündür. Bu durum en çok kadın ve çocukları etkilemektedir. Çocukların çoğu eğitim, kadınlar da sosyal hayatın dışında kalmaktadır. Ancak bazı aileler soğuk kış mevsiminde 2-3 aylığına geldikleri şehirlere gidip, yazın kapattıkları evlerinde yaşamaktadırlar.

Barınma koşullarının uygunsuzluğu ve elektriklerin sık sık kesilmesi kadınların iş yükünü artırmaktadır.

**“akşam çocukları yatağa koyuyorum, sabah kalkıyorum tarlaya gidiyorum yine çadıra geliyorum yine çalışıyorum, iş bitmiyor”** (mevsimlik tarım işçisi kadın, Hatay-Kırıkhan)

## **8. Ulaşım; kap kakak, döşek yorgan ile sarmaş dolaş minibüslerle yolculuklar devam ediyor.**

Mevsimlik tarım işçisi kadınların çalışmaya uzanan yolculukları önceleri kamyon arkalarında ve at arabalarında yanlarına sıkıştırılmış naylon iplerle bağladıkları eşyalarla dolu çuvallarla yapılırken, kazaların artması ve denetimlerin sıklaştırılması ile birlikte şimdilerde yatak, yorgan, kap kaçak vb. mutfak eşyalarının yüklendiği, kapasitesine göre çok fazla ağırlık taşıyan mahalledeki diğer mevsimlik tarım işçileriyle organize olarak kiralık minibüslerle ya da elçinin arabası ile devam etmektedir.

**“işçileri bir arabaya sığdırıp getiriyoruz.”** (45 yaşında çavuş)

## **9. Altyapı Hizmetleri; kadınlar yaşayacakları mekanı belirleyemiyor, ancak o mekanı yaşanacak hale getirme çabası içine giriyor.**

Çadır bölgeleri köylerin dışında, sulama kanalı boylarında yer almaktadır. Çadırlarının olduğu yerler köy dışında ve hazine arazisi olduğu için muhtarlar kendi sorumluluk alanları içerisinde olduğunu düşünmemektedir. Hazine arazisinde oldukları için hane kapı numarası

alınmamaktadır. Bu nedenle elektrik, su, telefon, yol gibi altyapı hizmetlerinin çadır bölgelerine götürülmesi bürokratik olarak mümkün görünmemektedir. Çadırlarda var olan elektrik, elçi veya toprak sahiplerinin çektiği uzun kablolar ile sağlanmaktadır.

Mevsimlik tarım işçilerin yaşadıkları çadırların en büyük sorunu nemli ve rutubetli olmasıdır. Kış aylarında çadırlar su altında kalmaktadır. Çatıların akması, kemirgen hayvan ve böceklerin varlığı, yetersiz içme suyu, elektriklerin sık sık kesilmesi ve elektrik kablolarının saçtığı tehlikeler önemli altyapı sorunlarının başında gelmektedir.

Elektriklerin sık sık kesilmesi, içme suyunun yetersizliği, tarım ilaçlarının kullanımı kadınların iş yükünü artırmakta, sağlık, beslenme, gıda yetersizliği ve yoksullaşmaya neden olmaktadır.

Çadırların kurulduğu yerleşimlerde kanalizasyon altyapısının olmaması hava sıcaklığı ve susuzlukla bir arada düşünüldüğünde önemli bir hijyen sorunu ortaya çıkmaktadır.

Bazı çadırların hem sulama hem de drenaj kanallarının yakınında kurulması başta sivrisinek olmak üzere birçok böcek ve haşere yaşamaları için ortam oluşturmaktadır. Bu durum kadınların ve çocukların yaşamlarını olumsuz etkilemektedir. Ayrıca çadırların hemen yanı başlarına atılan çöpler biriktikçe bir müddet sonra koku yaymakta, sineklerin ve böceklerin üremesine sebebiyet vermektedir.

#### **10. Eğitime Erişim, eğitim şart ancak kadınlar için Türkçe konuşabilmek önemli, tarımsal üretim sürecinde eğitim yetersiz.**

Eğitim, mevsimlik tarım işçisi kadın için öncelikli bir sorun alanı olarak görülmemekte, Türkçe konuşabilme olarak algılanmaktadır.

Eğitim döneminin tarımsal üretim mevsimine denk gelmesi nedeniyle mevsimlik tarım işçisi ailelerin 6-17 yaş arası çocukları eğitime dâhil olması gereken ancak çeşitli nedenlerle dâhil olamayan çocukları var ve bu çocuklar eğitimlerine parçalı biçimde ya da eğitimden tamamen yoksun bir şekilde yaşamlarını sürdürmektedir. Çocukların çoğunluğu okullarını Nisan ayı sonu-Mayıs ayı başı gibi erken terk edip, Eylül-Ekim ayları sonlarına doğru geç başlamaktadır. Bu durum hem çocukların okuldan uzak kalmalarına hem eğitime yeterli ölçüde katılmadıkları için okul başarılarının düşmesine, okula ilginin azalmasına ve okulu erken terk etmelerine neden olmaktadır.

#### **“tarlaya gitmek için çocukları okuldan erken alıyoruz”**

Kadınların tarlada çalışmaları nedeniyle çadırlarda kalan küçük çocuklara, hasta, engelli ve yaşlılara okul çağındaki kız çocukları annelik ve bakıcılık yapmaktadır. Bazı çocukların eğitimden yoksun olmasının nedenleri arasında okul giderlerinin karşılanamaması ve çocuk işgücüne ihtiyaç duyulması yer alabilir.

Kadınların çoğunluğu Türkçe konuşuyor ve anlıyor ancak okum-yazma bilmiyor. Özellikle genç kızlar arasında ortaokul mezunu olanların sayısı fazladır.

Eğitim dönemini parçalı biçimde sürdüren çocukların özellikle taşınmalı eğitim olan bölgelerde servis azlığı ya da serviste yer olmaması sebebiyle okullara devamsızlık yaşanmaktadır.

#### **“okul çadıra 2.5 km uzaklıkta servis olmadığı için çocuğumu okula göndermiyorum” (Bebeli köyü, Adana-Karataş)**

Tarımsal üretim içinde en çok yer alan kadınların iş sağlığı ve güvenliği eğitimi almaları önem arz etmektedir.

### **11. Sağlığa Erişim; kadınlar sağlık alanında kendi kendine çareler üretmekte çok zorlanmadıkça resmi kurumlara başvurmuyor.<sup>5</sup>**

Mevsimlik tarım işçilerinin çalışma saatleri ile sağlık çalışanlarının çalışma saatlerinin çakışmasından dolayı sağlık hizmetlerinde aksamalar yaşanmaktadır. Sağlık hizmetlerinin düzenli yapılması ve hasta kontrolü gibi hizmetlerin götürülmesi önünde önemli engellerin başında sık adres değişikliği ve kadınların mesai saatleri içinde için de tarlada çalışmalarıdır. Ayrıca ilaç ve bakım maliyetinin yüksek olması ve sağlık merkezinin çadır bölgelerine uzak olması da sağlık hizmetlerine erişimde sıkıntılara yol açmaktadır. Sağlık birimlerinin çadır kentlere çok uzak ve gece sağlık hizmeti alınacak bir nokta olmaması bir başka sorunu alanını oluşturmaktadır. Çalışma yerleri ve çalışma koşullarının ürettiği güçlükler erişimi etkilemektedir.

Sulama ve drenaj kanallarının varlığı, kanalizasyon altyapısının olmaması çöplerin çadırların yanında toplanması başta sivrisinek olmak üzere birçok böcek, akrep, yılan ve haşerenin yaşamasına ortam sağlamakta, bu durum brucella, sıtma, ishal vb. hastalıkların ortaya çıkmasına zemin hazırlamakta ve çadır bölgeleri için önemli bir hijyen ve sanitasyon sorunu oluşturmaktadır. Özellikle kadın ve çocuklar yetersiz-dengesiz beslenme, erken doğum, erken yaşta/zorla evlilik, bel ağrısı, romatizma, sedef hastalığı, sosyal ilişki kuramama, stres, pestisit gibi kimyasallara maruz kalma, aşırı sıcak ve soğuk etkilenimi, kamu hizmetlere erişimde yaşanan yetersizlikler gibi yapısal, psikolojik ve toplumsal nedenlerle daha fazla etkilenmektedir.

Yazın çok sıcak geçtiği bölgelerde de zaman zaman yüzme bilmeyen çocukların serinlemek için su kanallarına girdiklerinde ya da oyun oynarken dikkatsizlikleri sonucu bu kanallara düştüklerinde boğulmalar yaşanmaktadır.

### **12. Sosyal Koruma; bu kavramın anlamı eğitilmiş ve eğitimsiz birçok kişi tarafından hala net olarak tanımlanamıyor.**

**“9 yaşından beri tarladayım, önce ailemle başladık, evlendim çocukluğumu yaşayamadım, gençliğimde yine tarladayım”**

Sosyal koruma sosyal güvenlikten daha geniş bir anlam içeren bu kavram olup özellikle bir aile ya da topluluk üyelerinin karşılıklı koru(n)masını, kimi bağlamlarda daha dar bir anlamda, toplumun en yoksul ya da en elverişsiz üyelerini ya da toplumdan dışlananlarını kapsar. Kısaca sosyal koruma, sosyal güvenlik, sosyal yardımlar ve sosyal hizmetlerin dâhil olduğu bireylerin ve ailelerin risklere karşı korunmaları için düzenlenmiş ve onların yaşama koşullarını tehdit eden gelir kaybı ve gider artışlarının karşılanması için ihtiyaç duydukları gereksinim ve dayanışmanın, kamu programları aracılığıyla kurumsallaştırılmasıdır.

Dünyada son 40 yılda yaşanan büyük değişimler sosyal koruma politikalarını kökten etkilemiştir. Küreselleşme, demografik değişimler, dijitalleşme ve otomasyon, çevre ve iklim değişiklikleri, cinsiyet eşitsizlikleri ve artan gelir dağılımı eşitsizlikleri temel etkenlerdir. Bu değişimler özellikle korumasız ve kırılğan gruplar üzerinde daha çok olumsuz etkiler oluşturmaktadır.

<sup>5</sup> İlaçların bozulmaması için naylon bir bidonun içine koyup, toprağın altına gömüyorlar. Çocukların karınları ağrıdığına tencere ısıtıp üzerine oturtuyorlar.

Sosyal koruma sisteminde iki yaklaşım mevcuttur; vatandaşlık veya hayırseverlik esasına göre oluşturulan programlar sosyal güvenlik sistemi içerisinde primli ve primsiz olarak ayrılmaktadır. Primli sosyal güvenlik programlarında hak temelli ve vatandaşlık bazında koruma anlayışı bulunmaktadır. Primsiz programlarda ise hayırseverlik anlayışına göre mağduriyet bazlı uygulamalar mevcuttur. Türkiye’deki uygulama ise birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi bu iki program tipinin karışımından oluşmaktadır.

Mevsimlik tarım işçiliğinde sosyal güvenceden yoksun olarak çalışan kadınlar, sigortadan yararlanma ve hak kazanma koşullarını sağlamaktan uzak ve sağlık hizmetlerine katılım paylarını ödeme gücünden yoksundurlar. Bu nedenle kadınlar ancak eşlerinin sosyal güvencesi olduğu takdirde bağımlı olarak sisteme dâhil olmakta, aileden biri sosyal güvence altına alınacaksa bu genellikle erkek olmaktadır.

Sosyal korumada temel hedef, insan onuruna uygun bir yaşam için vazgeçilemez olan hizmetlere erişimin herkes için güvence altına alınmasıdır.

Sosyal koruma asıl olarak 2006 yılında Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası adı altında sağlık ve sosyal güvenlik alanında gerçekleştirilen dönüşüm ile birlikte tartışılmaya başlanmış, 2006 yılında barınma yardımları, 2009 yılında ise sosyal konut programları uygulamaya konulmuştur. 2012 ve 2013 yıllarında, sırasıyla, eşi vefat etmiş kadınlara ve zorunlu askerlik hizmetini yerine getiren muhtaç asker ailelerine nakit transferleri sağlayan yeni programlar uygulamaya konulmuştur.

Genellikle sosyal koruma programlarından yararlanamayan nüfusun çoğunluğu kırsal alanda yaşamaktadır. Bugün özellikle kırsal alandaki nüfus ve mevsimlik tarım işçileri bazı sosyal koruma araçlarına erişimlerdeki yetersizlikler devam etmektedir. Kırsal nüfusun sahip olduğu sınırlı kaynak ve imkanlar beklenmedik sosyo-ekonomik yapı ve iklim koşullarından olumsuz etkilendiğinde, topraksız ve az topraklı aileler genellikle gelirlerinden mahrum kalarak farklı bir geçim yolu olarak mevsimlik tarım işçiliği ya da başkalarının toprağını kiralayarak ortakçılık/yarıcılık yapmaktadır. Bu tür olumsuz koşullar söz konusu olduğunda, kırsalda yaşayan yoksul aileler, sosyal destek aldıklarında risk ve krizleri daha iyi yönetebilmektedirler.

Kamu görevlilerine göre **sosyal koruma**;

*” eğitim Suriyelilerin sosyalleşmesi, sosyal hayat katılmasıdır.”*

*” sosyal güvenlik ve sosyal yardımlardır.”*

Sivil toplum örgütü temsilcilerine göre **sosyal koruma**;

*“Devletin yurt dışından gelenlere/Suriyelilere yönelik yaptığı işler.”*

*“zor durumdaki bireylerin yaşamına herhangi bir şekilde dokunma.”*

*“yoksul ve yoksun kesimlerin maddi ve manevi haklarına erişimini kolaylaştırmak.”*

Kadınlara göre **sosyal koruma**;

*“kadınlara ve çocuklara yapılan yardımlar.”*

*“aldığımız engelli maaşı.”*

*“vakfın verdiği kömür yardımı.”*

Mevsimlik gezici tarım işçisi olan kadınların çalıştıkları yörelerdeki yaşam koşullarının iyileştirilmesi ayrıca kadınlar yönelik sosyal güvenlik, iş güvenliği ve işçi sağlığı hizmetlerinin etkinleştirilmesi, yoksullukla mücadelede büyük önem taşımaktadır. Yoksulluğu yok etmede önemli rol oynayan sosyal koruma programlarından sağlanan ek gelirin yarattığı artışın, gerekliliği giderek daha çok kabul görmektedir.

### **13. Sosyal Yardımlar; kadınların hayatını kolaylaştırmaya devam ediyor.**

Mevsimlik tarım işçisi kadınlarda sosyal yardımlar konusunda farkındalık/bilgi var ancak erişim konusunda aksamalar yaşanmaktadır. Kadınlar çalışmaya gittikleri yerde sosyal yardımlar içinde başvurduklarında doküman ve belge eksikliğinden dolayı ya da çadırlarda kaldıkları için hane numarası alınamadığından sosyal yardımlardan yararlanamamaktadır. Ayrıca nüfusa kayıtlı oldukları ille çalıştıkları ilin farklı olması, sık sık yer değiştirmeleri nedeniyle düzenli takiplerinin yapılamaması ve kayıt işleminin uzun sürmesi sosyal yardım ve sosyal hizmetlere erişimi zorlaştırmaktadır.

Yoksulluk olgusundan kadınların daha çok etkilendiği ve yoksulluk riski ile daha fazla karşılaştığı düşüncesi ile tasarlanan sosyal yardım programları ile Devlet kadınlara sağladığı destekler her yıl düzenli artmaktadır. Bu yardımlar ‘*çocuk parası*’, ‘*doğum yardımı*’, ‘*süt ve emzirme parası*’, ‘*yarım gün çalışma desteği*’ ve ‘*kreş yardımı*’ olarak öne çıkmaktadır.

Genelde yerel mevsimlik tarım işçileri belirli gelir düzeyine sahip olununca yardımların kesilmesi nedeniyle sigortalı olmak istememektedir.

**”kocam Şanlıurfa’da İşkur’da çalışıyordu. O sigortalı olduğu için aldığımız yardımlar kesildi. Şimdi işten çıktı o da buraya yanımıza çadıra geldi, tarlalarda çalışıyor. Tekrar yardımları almak istiyoruz ancak alamıyoruz, 6 çocuğum var yeni doğum yaptım, doğum parası almak istiyorum...”** Adan-Karataş mevsimlik tarım işçisi kadın.

Suriye krizi ile birlikte bazı yerel ve uluslararası kuruluşlar (SGDD, Kızılay, UNİCEF, Belediyeler, Valilikler) aracılığı hem yerel hem de Suriyeli tarım işçisi kadınlara yönelik psiko-sosyal destek, hijyen, sağlık, beslenme anne-çocuk sağlığı eğitimlerinin yanı sıra, gıda, giyim, eğitim ve hijyen setleri verilmektedir.

Çadır bölgelerinde sosyal güvenceden yoksun biçimde kayıt dışı çalışan kadınlar iş kazaları ya da işe bağlı olarak ortaya çıkan hastalıklar, yetersiz eğitim gibi sosyal korumadan yoksun bir şekilde yaşamlarına devam etmektedirler.

Son yıllarda sosyal yardım ve sosyal hizmetler alanında çok önemli çalışmalar yapıp, yeni destekler hayata geçirilmiştir.

### **14. Sosyal Hizmetler; gerçek ihtiyaç ile istekler karıştırılıyor.**

Bölgesel farklılıklar ve gelir dağılımının yapısı sosyal hizmetlerin ve sosyal yardımların sağlanmasında eşitsizliklere ve kırılmalara sebep olabilmektedir. Genel olarak, kentler ve kentsel yerleşim bölgeleri sosyal hizmetlere erişim bakımından avantajlıdır. Ancak kırsaldaki kırılma grupların bu hizmetlere erişimi - sağlık, eğitim, sosyal sigorta, tarım politikalarının az

topraklı ve yoksul olan köylüyü içermemesi, temiz içme suyu, teknoloji, altyapı hizmetleri, sosyal donatı gibi) oldukça yetersizdir. Başka bir deyişle hizmetlerin etkinliği ve erişimi kırılgan grupların –mevsimlik tarım işçileri, köy yoksulları, kadın, yaşlı ve çocuk- kırılganlığını daha çok etkilemektedir.

Mevsimlik tarım işçisi kadınlar için sosyal hizmet desteği olarak sırasıyla barınma, nakit para, sağlık, gıda ihtiyacı öne çıkmaktadır. Kadınlar ücret düşüklüğü ve işin mevsimlik olmasından şikâyetçiler.

**“eskiden engellileri dışarı çıkarmıyorlardı şimdi para oldu herkes yarışıyor”**

Yerel mevsimlik tarım işçileri kayıtlı oldukları illerden sosyal yardım ve sosyal hizmetlerden yararlanmakta, ancak tarım mevsiminde başka illerde oldukları için özellikle eğitim hizmetlerin de aksamalar yaşanmaktadır.

**“engelli ve yaşlı aylıklar üç aylık olduğunda daha çok para harcıyoruz aylık olsa daha iyi.”**

**“hizmetler arttı, destekler doğru adama gitmiyor.”**

Kadınlar karşılaştıkları sorunlarla başa çıkma yöntemleri ise geleneksel şekildedir. Bir kısmı kaderine razı olurken bir kısmı da akraba ve aile yakınlarından destek almaktadır.

#### **15. Sosyal Dışlanma/Azınlık Dayanışması/Sosyal Uyum; biz ve ötekiler ayrımı gittikçe artıyor.**

Mevsimlik tarım işçisi kadınların barınma ve yaşam koşulları yeterince iyi olmaması nedeniyle yaşadıkları yerleşimlerde sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadırlar. Zaman zaman medyaya da yansıdığı gibi yerel halk ile çatışmalar olabilmektedir. Özellikle çadırlarının olduğu yerler köylerin dibinde hazine arazisi içinde olduğu için köylüler, muhtarlar elçiler/ve mevsimlik tarım işçileri arasında zaman zaman -elektrik, su, telefon, gençlerin köyde dolaşması gibi-, sorunlar yaşanmaktadır.

**“gittiğimiz yerlerde bazen yerel halk bizi kabul etmiyor.”**

Elçiler ve muhtarlar mevsimlik tarım işçileri ile köylüler arasındaki sorunların aşılmasında sosyal iklimi/uyumu sağlamakta, ilişki durumlarını denetlemektedir.

**“şehirler gece saat dokuzdan sonra Suriyelilerin oluyor, özellikle belirli parklarda toplanıyorlar”**

**“Suriyeliler anında her şeyden haberdar oluyorlar, bir bakıyorsunuz bir kişi iken, anında 10 kişi olmuşlar”**

**“köylüler bizi istemiyorlar, çocuklar okullarda zorlanıyorlar”** (yerel mevsimlik tarım işçisi)

Aynı etnik gruba mensup aileler birbirine yakın çadırlar kurup, bir yerde birbirlerine sahip çıkarak, daha çok dayanışma içerisinde kültürel değerlerine sahip çıkmaktadır. Bu durum kültürel kimliklerini sürdürüp azınlık dayanışmasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

**“bazı yerleşimlerde dışlanıyoruz.”**

Toplumun temel yapısında meydana gelen değişimler ve kitle iletişiminin yaygınlaşması ile birlikte yeni anlamlar, değerler ve alt kültür grupları ortaya çıkmaktadır.

Kadınlar akraba, aile ve tanıdık üzerinden ilişki kurarak, paylaştıkları ortak ilgi alanları, düşünce tarzları ve alışkanlıklar çevresinde bir araya gelerek kendi alt gruplarını oluşturmaktadırlar. Bilindiği gibi alt kültürler ekseriyet mülkiyet sahiplerinden uzaktaki sahipsiz yerlere konuşlanmaktadır.

**“derdimizi anlatacak birileri olsa çadır çadır dolaşan”**

Gençler ailelerinden biraz daha bağımsız olarak kendi aralarında küçük gruplar oluşturmaktadır. Telefon ve sosyal medya en önemli iletişim araçları olup kendi içlerinde küçük gruplar kurarak örgütlenmektedirler.

Kadınlar arasından erken yaşta evlenme yüksek, kız çocukları 12 yaşına geldiğinde evliliğe hazırlanmakta, 18 yaşına kadar evlenmediğinde ise endişelenmektedirler.

**“daha çok erkek çocuğu erkekler istiyor, çünkü oğlan olunca, biz araplar böbürlenecğiz, uçacağız.”** (36 yaşında Sabiha 6 kız,1 erkek çocuğu olmak üzere toplam 7 çocuk sahibi Şanlıurfa’dan Adana-Karataş’a ailece mevsimlik tarım işçisi olarak gelmişler.)

**“imkân olursa Kırıkhan’da ev tutmayı düşünüyoruz.”**(Hatay-Kırıkhan’da çadırdaki yaşayan mevsimlik tarım işçisi)

**“bizim hayatımız rezillik...”**( Hatay ‘da tarım işçisi kadın)

Bir yaşam biçimi olarak çadırlarda 5 yıldan fazla yaşayan hem yerli hem de Suriyeli aileler bulunmaktadır. Yerliler özellikle Şanlıurfa’da gelmektedir.

**“babamın evinde çalışıyordum evlendim yine çalışıyorum”** (Fatma 30 yaşında 6 çocuk annesi Şanlıurfa’dan Adana-Karataş’a gelmişler. Çadır-kentte yaşıyorlar)

Çocuğu olmayan hemen hemen hiçbir aile yok gibi çok çocuk özellikle erkek çocuk istemi hem yerel hem de Suriyeli mevsimlik tarım işçisi aileler için öncelik. Hem kadınlar hem de erkekler ile yapılan görüşmelerde çocuk sayısına büyük oranda erkeklerin karar verdiği belirtilmiştir. Kadınlar çaresizlikleri, tükenmişliklerini doğurganlıkları ile taçlandırmaktadırlar<sup>6</sup>.

<sup>6</sup> Suriye’de annen baba ayrıldığında çocuklar babaya ya da baba öldüğünde çocuklar baba tarafından büyükanne ve dedeye verilmektedir. Annenin çocuklar üzerinde bir hakkı olmuyor.

**16. Kadınların Gelecek ile İlgili Beklentileri; kendileri için sadece iki göz oda düşlerken, en büyük hayallerini çocukları üzerinde kuruyorlar.**

**“biz cahil kaldık kızlarımız kalmasın”**

**“ben hayatı yaşamadım, okulu yaşamadım, oğlumda tarlada çalışıyor”**

Mevsimlik tarım işçisi kadınlar, eğitim yetersizliğine bağlı olarak sosyal güvenceye sahip olma arayışında değiller, daha çok eşlerinin düzenli bir maşısı olmasını arzulamaktadırlar.

**“yazın işe gitmek istemiyorum, evimde yaşamak istiyorum tarlada değil.”**

Kadınların çoğu çalışma hayatının içinde yer almak istememektedir. Özellikle çocuklarının okumalarını kendi hayatının zorluklarını onların yaşammasını istemektir.

En büyük hayallerinin içinde banyosu tuvaleti içinde olan iki göz odalı bir eve sahip olmak yer almaktadır.

Şanlıurfa'dan Adana'ya geldiklerini, liseyi bitirdiğini bütün hayalinin İzmir'de yaşamak olduğunu söyleyen 18 yaşındaki Leyla ” *tarım sezonu bittiğinde Urfa'ya döneceğiz kursa yazılacağım, üniversitede çocuk gelişimi okuyup İzmir'de kalmak ve orada yaşamak istiyorum. Çocukları ve İzmir'i seviyorum*” diyor.

**“gelecek bitti, Deyrizor'da istikrar yok.”** (37 yaşında Yusuf, 4 çocuk sahibi Deyrizor'dan Adana'ya gelmişler.)

**“artık hayatımız güzel olsun orda da fakirdik, burada da fakiriz.”** (25 yaşında Ahmet, bekar Adana'ya Hama'dan gelmişler.)

**“hayalim güzel bir evim, eşimin maaşı olsun, diğer kadınlar gibi evde oturmak istiyorum. Güzel elbiseler almak istiyorum, çocuklarımın ayakkabıları olsun...”** Suriyeli mevsimlik tarım işçisi, Hatay-Kırıkhan

Odak grup görüşmelerinde genellikle kadınlar; tarlada çalışma yaşamının zor olduğunu, durumlarının ekonomik olarak zayıf olduğunu, elçi-işveren anlaşmazlığında elçinin hırsını fırça atıp kendilerinden çıkardığını, mola vermeden uzun süreli çalıştıklarını, özellikle tarlada iken kadınlar için tuvaletin sorun olduğunu, narenciyede küfe/kasaların taşınmasını her ne kadar erkekler yapsa da bazen kendilerinde küfe/kasa taşırken çok zorlandıklarını sağlık sorunları yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Çoğunun sağlık güvencesinin olmayışı, çocukların sık sık hastalanması, ücretlerin düşüklüğü, çadırların toz toprak içinde olması onların hayata tutuma arzularını, yaşam koşullarını, topluma, devlete olan güven duygularını zayıflatmaktadır.

**“hayattan ne bekliyoruz, çöl ortasında gibiyiz, herkes zayıfladı”**

**“kendimizi bitirdik, kendimde bittim, bıktım.”** Adana-Yüreğir

**“akşamları gezecek yer yok, hep çadırın içinde ya da dışındayız.”** (Mevsimlik tarım işçisi kadın 48 yaşında 3 erkek çocuk sahibi)



**“herkes akşamları telefonları ile oynuyor”**,

**“eşim ve üç çocuk var tek yevmiye yetmiyor ben çalışamıyorum hastayım”** diye düşüncelerini ifade eden kadınların gelecekle ilgi beklentileri; düzenli bir rmaaş, çocuklarına iyi bir gelecek ve şehirde bir evlerinin olması öne çıkmaktadır.

**“eşimle bir yalnız kalıp muhabbet edemiyoruz. Eşimin kardeşleri, annesi, babası hepimiz aynı çadırda kalıyoruz.”** (Meryem 24 yaşında Suriyeli mevsimlik tarım işçisi, Konya –Cihanbeyli)

**“işten gelince 10 kişi bir çadırda kalıyoruz evimiz olsun istiyoruz”** (Suriyeli tarım işçisi kadınlarla odak grup görüşmesi, Konya –Cihanbeyli)

**“çocuklar anneye hasret büyüyor...”** 55 yaşında 4 çocuk annesi Özler, Konya’lı mevsimlik tarım işçisi

**“bizler çocuklarımızın günahını çekiyoruz.”**

## **17. Çocukların Yaşamı; çocuklar için gündelik yaşam her geçen gün zorlaşıyor**

**“çocuklar, yaz geldiğinde anne bizi nereye götüreceksin.”** diyorlar

**“çocuklar TV’de gördükleri her şeyi istiyorlar, kışın geçim zor, sigortalı iş alanları yaratılmalı”**

Birkaç yıl önceye göre bu yıl 15 yaş altı çocuk içi sayısında düşüş olduğu söylenebilir. Görüşme yapılan elçi/çavuşlar 15 yaş altı çocukların çalışmalarına izin vermediklerini bunun yüksek para cezasının olduğunu bildiklerini belirtmişlerdir. Tarlaya gitmeyen çocuklar daha çok ev işlerini yapıp, küçük kardeşlerine bakmaktadırlar. Çocuklar anne babaya gelene kadar çadırların etrafında naylonlardan yapılmış toplarla, top, saklambaç ve yardım kuruluşlarının getirdiği bebekler/arabalarla oynamaktadırlar.

Bir kız çocuğu bir lirasını kaybettiğinde **“eyvah bir kasa dometes gitti”**( bir kasa domates kesimi bir lira, 2019 yılı fiyatı)

**“çocuklar TV’de gördükleri her şeyi istiyorlar, kışın geçim zor, sigortalı iş alanları yaratılmalı”**

Adana–Karataş çadır-kente yaşayan hem Suriyeli hem de yerel mevsimlik tarım işçilerin çocukları hane tüketimine ya da harçlıklarını çıkartma için ilk ürün toplandıktan sonra arta kalan başak/yer fıstıklarını toplamak için tarlalara gidip çalışmaktadırlar (günlük yarım çuval ya da bir torba yer fıstığı topluyorlar).

**“çocuklara büyük ablalar ya da yaşlılar bakıyor...”** (Mevsimlik tarım işçisi, Adana-Karataş)

**“İdlip’te liseye gidiyordum. Savaş çıkmasaydı okulumu bitirecektim. Öğretmen olmak istiyordum. Buraya geldik, ilk defa tarlada çalışıyorum. Hiç çalışmak istemiyorum, okuluma dönmek istiyorum...”**(Hülya 17 yaşında)

Hatay'da çadır-kentte ailesi ile yaşıyor Suriyeli mevsimlik tarım işçisi, Hatay-Kırıkhan)

Amşı 35 yaşında 8 çocuğu var. En küçüğü 7 aylık. 6 yaşındaki kızı bağırsak kanseri Kırıkhan'da çadırda yaşıyor. Kanser hastası olan kızını daha iyi bakılsın diye Hatay-Kırıkhan'da ev kiralaayan erkek kardeşine bırakmış. Çok güzel aksansız Türkçe konuşuyor. Türkçeyi televizyondan öğrenmiş **“İdlip'den 2011 yılında Hatay-Kırıkhan'a geldik. Kötü iyi diye birşey yok, biz durumumuz olduğunda çadırdan çıkıp, eve geçmek istiyoruz, 8 senden beri evimiz yok, orada iken de çok zayıftık, sabah ezanından akşam ezanına kadar çalışıyoruz, sadece tarlada değil, evde de çalışıyoruz...”**

## Sonuç

Dünyada son 40 yılda yaşanan büyük değişimler sosyal koruma politikalarını kökten etkilemiştir. Küreselleşme, demografik değişimler, dijitalleşme ve otomasyon, çevre ve iklim değişiklikleri, cinsiyet eşitsizlikleri ve artan gelir dağılımı eşitsizlikleri temel etkenlerdir. Bu değişimler özellikle korumasız ve kırılgan gruplar üzerinde daha çok olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Korumasız ve kırılgan gruplar içinde mevsimlik tarım işçisi kadınlar öncelikli gruplardan biri olarak öne çıkmaktadır. Mevsimlik tarım işçisi kadınlar sağlık ve eğitim hizmetlerine erişim, beslenme, barınma koşulları, iş ve gelir güvencesi, emeklilik, geleceğini teminat altına alan tasarruf olanakları gibi birçok alanda eşitsiz, ayrımcı ve dışlayıcı uygulamalar ve koşullar ve politikalarla karşı karşıya kalmaktadır.

Mevsimlik gezici tarım işçiliği Türkiye'nin bir gerçeğidir. Çalışma yasaları açısından kontrolsüz, ucuz emek, güvencesiz, sağlıksız çalışma koşullarını barındıran mevsimlik tarım işçiliği günümüzde hala tarımsal üretimin başat geçim kaynaklarından bir olarak önemini korumaktadır. Bu enformel istihdam alanında yüz binlerce aile ve kadın geçimini sürdürmektedir.

Günümüzde kırsal alanda en kırılgan ve korumasız nüfus grupları başında yer alan mevsimlik tarım işçisi kadınların yaşam ve çalışma şartlarında maalesef çok fazla bir ilerleme kaydedilememiştir.

Kadın, eşit olmayan fırsatlar, kendi tercihi olmayan ve onu çevreleyen sosyal ve ekonomik koşullardan kaynaklanan bir yaşamla başa çıkmak zorunda kalmaktadır.

Kayıt dışı istihdamın yaşandığı en yaygın sektörlerden biri olan tarımda kadın emeği istatistiklere yansımamaktadır.

Kadınların hemen hemen hepsi çadırlarda ev içi rollerinin yanı sıra tarımsal faaliyetlerde ücretsiz aile işçisi olarak yoğun bir şekilde çalışmaktadır.

Kadınların hemen hemen hepsi çadırlarda ev içi rollerinin yanı sıra tarımsal faaliyetlerde ücretsiz aile işçisi olarak yoğun bir şekilde çalışmaktadır. Ücretsiz aile işçileri olarak çalışan kadınlar arazi, krediler, eğitimler, tarımsal girdiler gibi üretim kaynaklarına ve varlıklarına erişimleri sınırlıdır ve bunlar üzerinde sınırlı kontrol sahibidirler.

Erkekler ve kadınlar arasında toplum, iş ve aile yaşamında cinsiyete özgü roller nedeniyle kadınlar geride bırakılma riskleri ile karşı karşıya kalmaktadır.

Tarımda makineleşme, gelir düzeyinin düşüklüğü ve insan-toprak ilişkileri kırsal bölgelerdeki yoksul nüfusun daha iyi bir yaşam düzeyi arayışıyla mevsimlik göç hareketlerinin akışını hızlandırmaktadır.

Bölgesel farklılıklar dikkate alındığında plan, program ve projelerin sonuçlarından kadınlar ve erkekler aynı biçimde etkilenmemektedir. Bu nedenle de herhangi bir topluluğu hedefleyen her türlü girişim, o topluluğun kadın ve erkek üyelerini nasıl etkileyeceğini araştırılmalı ve onların farklı ihtiyaçlarını dikkate alınmalıdır.

Mevsimlik tarım işçisi kadınlar barınma, gıda, ulaşım, üreme sağlığı, eğitim, sosyal hizmetlere erişim ve tarımdaki mesleki riskler açısından dezavantajlı durumdadır. Bu nedenle insanca yaşam kalitesine uygun olmayan bu çalışma biçiminde, koşulların düzeltilmesi ve sorunların giderilmesi önceliklendirilmelidir.

Sosyal koruma kapsamında sigorta konusu tekrar gözden geçirilerek kadınların çaresiz yaşam koşulları düzeltilmeli ve sorunlar giderilmelidir.

Kadınların çalışma süresince işveren tarafından sigortalandırılmalı dolayısıyla tarım işçisi kadınların güvenceli işlerde çalışması sağlanmalıdır.

Mevsimlik gezici ve geçici tarım işçisi kadınlar için özel istatistiksel çalışma yapılmalı ve bu kapsamda mevsimlik tarım işçisi kadın işçileri kayıt altına alınmalı, örgütlenme konusunda bilgileri güncellenmeli ve güçlendirilmelidir.

Mevsimlik tarım işleri kayıt altına alınarak, mülkiyet açısından hisseli tapulu arazilere tüzel kişilik kazandırılarak kadınların hisselerindeki gelir ve payları güvence altına alınmalıdır.

Tarımsal üretim içinde en çok yer alan kadınlara yönelik iş sağlığı ve güvenliği eğitimleri verilmelidir.

Tarımsal işlerde çalışanlara bir tanımlama/mesleklendirme yapılarak meslek elemanı gibi saygın kılınmalıdır.

Mevsimlik tarım işçiliğine katılan ve okullarından erken ayrılıp geç başlamak zorunda kalan 6-17 yaş arası eğitime dâhil olması gereken ancak çeşitli nedenlerle dahil olamayan çocukları çocukların yerinde eğitim vb. düzenlemelerle eğitim dışı kalmalarını önleyecek program/projeler hayata geçirilmelidir.

Kırsal kesimde yaygın olan gizli işsizliğin azaltılması için, organik tarım gibi işgücünün yoğun olarak kullanıldığı üretim yöntemleri desteklenmeli, kır yoksullarının yanı sıra mevsimlik tarım işçilerine de yönelik yerel özelliklere dayalı yerel mesleki eğitimi programları hazırlanmalıdır.

**“12 yaşından beri tarladayım, şimdi 35 yaşındayım hala tarladayım.”**

### **Kaynakça**

Kaşıkırık A. (2022). Tarımsal Emeğin Görünmeyen Yüzü: Tarımda Kadın Temsili Üzerine Bir Araştırma, UPA Strategic Affairs, s. 113.

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK. (2022). Hane Halkı İşgücü İstatistikleri

# Biz ve Onlar: Siyasi Söylemlerin İç-Grup ve Dış-Grup İkiliğinin İnşası Bağlamında Analizi

Ayşe AYDIN<sup>7</sup>

## Özet

Bu çalışmada kriz çıkarma, ötekileştirme, damgalama, kutuplaştırma, çatışma, düşmanlık vb. tutumların doğup gelişmesine ve yıkıcı davranışlara dönüşmesine temel oluşturan dinamiklerden biri olan iç-grup dış-grup ikiliği ile siyasal söylemler arasındaki ilişki hak temelli siyaset anlayışı ekseninde incelenmektedir. Çalışmada siyaset olgusu hak temelli toplumsal düzen ve yönetim bağlamında ele alınmıştır. Çalışma, iç-grup dış-grup ikiliği üreten siyasal söylemlerin, insan hakları odaklı toplumsal düzen ve yönetim hedefi ile çeliştiğini öne sürmektedir. Bu çerçevede çalışmanın amacı, insan hakları anlayışının tutum ve davranışları dönüştürecek ölçüde içselleştirilmesi hedefi doğrultusunda, siyasi partilerin parti programları ile siyasal söylemleri arasındaki çelişkiyi iç-grup dış-grup ikiliği üzerinden görünür kılmaktır. W. G. Sumner'in etnosentrizm kavramı ile iç-grup dış-grup ayrımı çalışmanın kuramsal zeminini oluşturmaktadır. Nitel araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen çalışmada veriler doküman inceleme tekniğiyle toplanmıştır. Buna göre Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 27. Dönemde grubu bulanan bir siyasi partinin genel başkanı tarafından Mart 2022- Şubat 2023 zaman aralığında yapılan 7 grup konuşması, ilgili siyasi partinin parti programı dikkate alınarak incelenmiştir. Grup konuşmaları kodlanarak, kodlardan belirli temalara ulaşılmış ve ulaşılan temalar birbirleriyle ilişkilendirilmiştir. Bulgular söz konusu grup konuşmalarının, ilgili siyasi partinin parti programında belirtilen ilkelerle uyumlu olmadığını; daha ziyade iç-grup dış-grup ikiliğini ürettiğini göstermektedir. Bulgular doğrultusunda bu tür siyasi parti grup konuşmalarının hak temelli siyaset anlayışını değil, insan hakları ihlallerine zemin hazırlayan kriz odaklı bir anlayışı beslediği yargısına varılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** İç-grup, Dış-grup, Siyaset, Söylem, İnsan hakları

## Us and Them: An Analysis Of Political Discourses in The Context of The Construction of in-Group and Out-Group Dichotomy

### Abstract

In this study the relationship between the in-group-out-group dichotomy, which is one of the dynamics that form the basis for the emergence of attitudes lead to some destructive behaviors, such as creating crises, conflict and hostility, marginalizing, labeling, etc. and the political discourses is examined in terms of a sense of politics focused on human rights. Politics, in this study, is discussed in the context of social order and management based on human rights. The study argues that political discourses that produce in-group-out-group dichotomy contradict the goal of social order and governance focused on human rights. Within this framework, the aim of the study, in line with the aim of internalizing the understanding of human rights to the extent of transforming attitudes and behaviors, is to make visible the contradiction between party programs and discourses of political parties through the in-group-out-group dichotomy, W. G. Sumner's concept of ethnocentrism and the in-group-out-group distinction constitute the main theoretical basis of the study. The qualitative research method was used in this study. And the data were collected using the document review techniques. Accordingly, 7 group speeches made by the chairman of a political party whose group was in the 27th Term in the Turkish Grand National Assembly between March 2022 and February 2023 were examined by taking into account the party program of the relevant political party. The speeches were coded. Certain themes were reached from the codes, and the themes reached were associated with each other. The findings showed that the group speeches were not compatible with the principles stated in the party program of the relevant political party. Rather, it shows that it produces the in-group-out-group dichotomy. In line with the findings, it was concluded that such political speeches do not foster a sense of politics based on human rights, but an understanding based on crisis that paves the way for violation of human rights.

**Keywords:** In-Group, Out-Group, Politics, Discourse, Human rights

<sup>7</sup> Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniv., İİSBF, Sosyoloji Blm., Sosyal Sorumluluk Uyg. ve Arş. Merkezi, ayaydin@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2059-3742

## Giriş

W. G. Sumner, ilkel insan topluluklarıyla ilgili antropolojik ve etnografik çalışmaların, bize hayatın ilk görevinin yaşamak olduğunu gösterdiğini söyler. İnsan, yaşamını devam ettirebilmek için temel ihtiyaçlarını karşılamak durumundadır. Dolayısıyla ihtiyaç duymak, insanın ilk deneyimidir ve bitmeyen ihtiyacını karşılamak için insan daimi bir çaba içindedir. Buradan hareketle Sumner, insanın yaşamaya düşünmekle değil, ihtiyaçlarını karşılayabilmek için eylemde bulunarak başladığını ileri sürer (Sumner, 1906, s. 2).

Mücadele bireysel değil; gruplar halinde verilen bir varoluş mücadelesidir. Grubu oluşturan bireyler arasında onları bir araya getiren ve diğerlerinden ayıran; barış, düzen, hukuk temelinde kurulmuş akrabalık, komşuluk, ticaret vb. ilişkileri vardır. Bu tür bir grubun diğerleri olarak konumlandığı tüm yabancılarla veya diğer gruplarla ilişkisi ise genellikle savaş ve yağmaya dayalı bir ilişkidir. Böylelikle “biz” ve “diğer herkes” veya iç-grup ve dış-grup arasında temel bir farklılık ortaya çıkar (Sumner, 1906: 2,12).

Biz grubunu/iç-grubu bir arada tutan ve grubun devamını sağlayan yoldaşlık ve barış temelli ilişki ile diğer/dış-gruplara yönelik savaş ve düşmanlığa dayalı ilişki birbirinden kopuk veya bağımsız değil aksine birbiriyle ilintilidir. Biz grubunda barışı sağlayan, dış-gruplara olan düşmanlık ve dış-gruplarla savaştır. Bu anlamda dış-grupları düşman görmek ve onlarla savaş halinde olmak iç-grubun varlığı ve devamlılığı için bir gerekliliktir. Bu gereklilikler aynı zamanda, grup içi tartışmaları önlemek ve disiplini sağlamak için hükümet ve yasaları da oluşturur (Sumner, 1906: 12).

Demek oluyor ki, iç-grup dış-grup ikiliğini ortaya çıkaran duygular birbirlerine karşılık gelecek şekilde üretilmektedir. Gruba sadakat, ait olunan grup için fedakârlık yapmak ile dış-gruplara yönelik nefret duygusu besleme ve yabancıları hor görme, kısaca iç-gruba karşı kardeşlik, dış-gruplara karşı düşmanlıkla birlikte gelişen; aynı durumun ortak ürünleridir. Bu ilişkiler ve duygular bir sosyal felsefe, dünya görüşü oluşturur ve bu sosyal felsefe din ile de kutsanmaktadır (Sumner, 1906: 12-13).

Sumner’e göre, etnosentrizm, olaylara bu şekilde bakışın teknik ifadesidir. Etnosentrizm insanı kendi hayatındaki adetleri, alışkanlıkları abartmaya ve onlara odaklanmaya sevk eder. Abarttığı, değer yüklediği, odaklandığı adetler kişiyi ve kişinin ait olduğu grubu diğerlerinden farklı kılar. Bu anlayış bu nedenle halk adetlerini güçlendirir. Her grup kendi adetlerinin tek doğru olduğunu düşünür. Her bir grup kendi gururunu ve kibrini besler, kendini üstün görmekle övünür, kendi tanrılarını yüceltir, yabancıları hor görür; başka adetleri aşağılamak, küçümsemek için sıfatlar türetir (Sumner, 1906: 13). Dolayısıyla iç-grup dış-grup(lar) ayrımı, bireyin kendini ait hissettiği grubu kayırmasına yol açmakla kalmaz aynı zamanda oldukça katı ve kalıcı olan kalıp yargıların oluşmasına, dış-gruba/gruplara düşmanca yaklaşılmaya ve dolayısıyla gruplar arası çatışmalara da neden olabilmektedir (Michener vd. Aktaran Demirtaş, 2003: 136).

Sumner’in 1800’lü yılların sonlarında, antropolojik ve etnografik çalışmalara dayanarak geliştirdiği, yukarıda ana hatlarıyla ifade edilen etnosentrizm ve iç-grup ve dış-grup kavramları, bugün de sosyal bilimlerde analiz birimi olarak kullanılmakta ve toplumsal gerçekliklerin anlaşılmasına ışık tutmaktadır. Bu çalışma da etnik merkezci anlayış temelinde belirlenen ve etnik merkezci anlayışın devamlılığını sağlayan iç-grup ve dış-grup ikiliğinin, siyasi söylemler üzerinden hangi durumlarda ve nasıl üretildiği incelemektedir.

## 1. Kuramsal Çerçeve

### 1.1. Sosyal Kimlik

Sumner'in, etnosentrizm ve iç-grup, dış-grup kavramları temelinde yapmış olduğu kuramsal açıklamaları takiben H. Tajfel ve J. C. Turner'in sosyal kimlikle ilgili, sosyal psikoloji alanında yürüttükleri araştırmalara dayanan, açıklamaları da sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde gerçekleştirilen çalışmalara kuramsal zemin oluşturmaktadır. Tajfel ve Turner, öncelikle, bireylerin özsaygılarını korumak ya da artırmak, başka bir anlatımla, olumlu bir benlik oluşturmak için mücadele ettikleri ön kabulünden hareket ederler. Bir diğer ön kabulleri, toplumsal gruplar ve üyelerinin olumlu veya olumsuz olarak kabul edilen değerlerle ilişkilendirildikleri şeklindedir. Buna göre sosyal kimlik, bireyin sosyal kimliğinin şekillenmesine katkıda bulunan grupların değerlendirmelerine bağlı olarak olumlu ya da olumsuz olarak kabul edilmektedir. Tajfel ve Turner'in sosyal kimliğin inşasına ilişkin kuramsal açıklamalarına zemin oluşturan son ön kabulleri ise bireyin kendini ait hissettiği grubun değerlendirmesini, diğer grupları dikkate alarak; toplumsal karşılaştırmalar yoluyla gerçekleştirdiği yönündedir. Bu karşılaştırma değer yüklenen nitelikler ve özellikler temelinde yapılmaktadır. Bireyin kendi grubu (iç-grup) ile diğer gruplar (dış-grup/gruplar) arasında yaptığı karşılaştırmanın kendi grubuna yönelik olumlu bir karşılaştırma olması, iç-grup için saygınlık üretirken, karşılaştırmanın bireyin kendi grubuna yönelik olumsuz bir karşılaştırma olması iç-grubun saygınlığını düşürmektedir (Tajfel ve Turner, 1986: 14).

Tajfel ve Turner, bu ön kabuller çerçevesinde iç-grupların kendilerini bilişsel olarak her dış-grupla karşılaştırmadığını ileri sürerler. Onlara göre iç-grubun karşılaştırma yapması için dış-grup(lar), iç-grup tarafından ilgili bir karşılaştırma grubu olarak algılanmalıdır. Benzerlik, yakınlık ve durumsal belirginlik dış-grubun karşılaştırılabilir olduğunu gösteren değişkenler arasındadır. İç-grubun bu değişkenleri esas alarak kendisini dış-gruplarla karşılaştırması ve böylelikle iç-grubu dış-gruplardan farklı kılmasının amacı ise bazı durumlarda bir dış-grup üzerinde üstünlük sağlamaktır. Dolayısıyla böyle bir karşılaştırma özünde rekabete dayalı bir karşılaştırmadır (Tajfel ve Turner, 1986: 14).

Gruplar arası rekabet değer odaklı karşılaştırmaları ve farklılaşmayı gerektirir. Grupların belirlediği hedefler, yine kendileri tarafından kabul edilen kural ve normlar tarafından kurumsallaştırılıp meşrulaştırılabileceği için gruplar arası karşılaştırma, açık ya da örtük, bir çatışma nesnesi haline de gelebilmektedir. Toplumsal gerçekliklerin karmaşık yapısından dolayı açık ve örtük çatışmayı birbirinden net bir şekilde ayırt edebilmek genellikle olası değildir. Bununla birlikte işlevini anlayabilmek için teorik olarak bir ayırım yapıldığında; açık çatışma, dış gruplara yönelik davranış bağlamında, araçsal ve araçsal olmayan açık çatışma şeklinde iki kategoride incelenebilir. Araçsal açık çatışma, basitçe ifade etmek gerekirse bir yarışı kazanmaya yöneliktir. Yarışın sonuçlanmasıyla çatışma da ortadan kalkar. Araçsal olmayan açık çatışma ise dış-gruba karşı haksız/keyfi ayrımcılık olarak tanımlanabilir. Bu tür ayrımcılık, iç-grup dış-grup farklılığına ilişkin her türlü kalıp yargıları ve iç-grup dış-grup farklılığının diğer tüm ilgisiz/konu dışı yönlerini içerir (Tajfel ve Turner, 1986: 21).

Görüldüğü üzere, araçsal olmayan açık çatışma, iç-grup dış-grup ikiliğini yaratan sosyal kimlik, sosyal sınıflandırma, sosyal karşılaştırma, iç-grup kayırmacılığı, abartma etkisi (Tajfel ve Turner, 1986: 21) ile doğrudan ilişkilidir. Bireylerin olumlu bir benlik oluşturma istekleri, bu isteklerini ait oldukları grubu, benzeri diğer gruplarla karşılaştırma yapmaya yöneltmektedir. Bu anlamda sosyal karşılaştırma, bireyin kendi grubunun düşünce biçimini, inancını, davranış kalıplarını, geleneklerini, normlarını vb. öznel ve keyfi bir şekilde yücelterek benzeri diğer grupları ise bunlar üzerinden küçük görerek, aşağılayarak, değersizleştirerek gerçekleşmektedir. Bu şekilde oluşan

kalıp yargıların sorgulanması ve kırılması giderek zorlaşırken çatışma ise kalıp yargıların yeniden üretimi için sonuç alıcı işlevsel bir araca dönüşebilmektedir.

## 1. 2. Çatışma

K. Marx ve F. Engels, Komünist Parti Manifestosu'nda toplumların tarihinin sınıf çatışmalarının tarihi olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir. Bununla bağlantılı ileri sürdükleri bir diğer görüş ise çatışmanın sadece mevcut toplumlarda görülmediğidir. Çatışma tarih boyunca tüm toplumlarda var olmuştur, dolayısıyla evrensel niteliğe haizdir (Marx ve Engels, 1998: 46). Çatışmayı amacı, işlevi, türü, nedenleri, sonuçları vb. açılardan ele alan güncel çalışmalar incelendiğinde de Marx ve Engels'in çatışmanın evrensel olduğuna ilişkin saptamalarının geçerliliğini koruduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte başka çalışmalar, aynı zamanda, çatışmanın sadece sınıf çatışmaları üzerinden anlaşılacak kadar geniş kapsamlı ve çok boyutlu olduğunu da göstermektedir. L. Coser çatışmayı, değerler ya da güç/iktidar, prestij ve yetersiz kaynakların paylaşımına ilişkin taleplerle ilgili bir anlaşmazlık/uyuşmazlık olarak tanımlar (Coser, 1967: 8). Coser'a göre, bir toplumsal sistem içerisinde belirli gruplar sahip oldukları güç, zenginlik ve prestiji diğer gruplarınkilerle karşılaştırmaları ve bu paylaşımın meşruiyetini sorgulamaları durumunda bir hoşnutsuzluğun/gerilimin ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir (Coser, 1957: 203). Yakın tarihli çalışmalar da çatışmanın geniş kapsamını ve çok boyutluluğunu ortaya koyar niteliktedir. Bir başka anlatımla bugün çatışma, sadece şiddet içeren eylemlerle sınırlı olmayan; toplum yaşamının her alanında ve her düzeyde görülebilen bir olgu (Kenneth'den Aktaran Akyeşilmen, 2013: 18) olarak kabul edilmektedir.

Örtük ve/veya açık, araçsal ve/veya araçsal olmayan çatışma, hem kurumsal/yapısal düzeyde hem de ikili ilişkilerin belirleyici olduğu gündelik yaşamda verilen iktidar mücadelelerinde oldukça işlevseldir. Örneğin toplumsal düzeni sağlamak ve toplumu yönetmek için gerekli kaynakların yönetimine talip olan siyasi partiler arasındaki rekabette çatışma etkili bir araç olarak işlev görmektedir. Zira baskın siyaset anlayışı, kaynak yönetimine talip siyasi rakiplerin iktidar mücadelesinde çatışmayı kaçınılmaz kılmaktadır. "Biz" ve "onlar" ayrımını da gerekli kılan siyaset anlayışı, bu ayrımın inşasında özellikle çatışma dilinin bir araç olarak kullanımını gerektirmektedir. Bu bağlamda çatışma dili, iç-grup ve dış-grup ayrımının oluşmasında etkili olan siyasi söylemlerin üretilmesinde de işlevsel bir role sahiptir.

## 2. Yöntem

Sorgulayıcı bir yaklaşımla gerçekleştirilen çalışmada nitel araştırma yöntemi uygulanmıştır. Araştırmanın verileri doküman inceleme tekniği kullanılarak toplanmıştır. Yöntem ve teknik tercihinde doküman incelemenin, özel anlamı olan belge ve evraklarla sınırlı olmadığı; insan davranışlarının açıklanmasına yardımcı olan her türlü kaynağın doküman inceleme için olgusal kanıt niteliği taşıdığı (Attslander'den Aktan Mayring, 2000: 36) ön kabulü dikkate alınmıştır. Buradan, yazılı ve/veya sözlü olarak, işitsel ve görsel iletişim araçları yoluyla ifade edilen siyasi söylemlerin; iç-grup ve dış-grup anlayışının inşası bağlamında, insan davranışlarını açıklamaya imkân tanıyan olgusal kanıt özelliği taşıdığı yargısına varılarak, çalışmanın verilerinin toplanması için doküman inceleme tekniğinin kullanılması uygun bulunmuştur. Veriler Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) grubu bulunan bir siyasi partinin genel başkanının, Mart 2022- Şubat 2023 tarihleri arasında yapmış olduğu grup konuşmalarından 7'sinin incelenmesiyle toplanmıştır. Sosyal medya platformlarından Youtube veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. 7 grup konuşmasının kaydı öncelikle bilgisayar ortamına aktarılarak kayıt altına alınmıştır. Kayıt altına alınan konuşmalar daha sonra yazıya dökülmüştür. Grup konuşmaları, iç-grup ve dış-grup ikiliğini yansıtan ifadelerle sınırlı tutularak kodlama ve temalara ulaşma işlemleri

tamamlanmıştır. Ulaşılan bulgular ilgili siyasi partinin parti programı da dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

### 3. Bulgular ve Değerlendirme

Çalışma kapsamında incelenmek üzere seçilen ilk grup konuşmasında ilgili siyasi partinin genel başkanı Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) katılım sürecinde Birlik üyelerinin samimiyetsiz davrandıklarını; "Biz ve onlar ayrımı insanlığın başına nice felaketler getirmiştir, musallat etmiştir..." sözleriyle dile getirmiştir. Bu ifadeden genel başkanın, AB üyelerini, Birliğe katılım bağlamında Türkiye'yi "biz" ve "onlar" ayrımı üzerinden ötekileştirdikleri gerekçesiyle eleştirdiği anlaşılmaktadır. Daha geniş bir düzlemde değerlendirildiğinde, bu ifadenin sadece Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği konusunda isteksiz olan Birlik üyelerine yönelik bir eleştiri olmadığı; biz ve onlar ayrımının tarih boyunca insanlığa zarar getirmiş bir ayrım olduğuna vurguda bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu ifadeyi dile getiren anlayışın, her türlü ayrımcı tutuma insanlığa felaket getirdiği gerekçesiyle karşı olduğu gibi bir sonuca ulaşmak mümkün görünmektedir. İfade ayrıca, siyasi partinin parti programında belirtilen temel değer ve hedeflerle de uygun düşmektedir (... Partisi Parti Programı, 2009: 18).

Konuşmanın ilerleyen bölümlerinde iç siyasete yönelik eleştirilerini ise genel başkan; "... ittifakı sinyalci ve teslimiyetçi bir iradenin ağır kusurlu bir tezahürüdür" şeklinde ifade etmiştir. Dile getirilen eleştiride, siyasi partilerin oluşturduğu seçim ittifakının adının anılmasından kaçınıldığı onun yerine küçümseyici bir sıfat kullanıldığı görülmektedir. Bu tutum, iç-grup dış-grup ikiliği üretilirken, kendi grubunu (iç-grup) kayırmak kadar yabancıları (dış-grup) hor görerek, aşağılamak ve küçümsemek için sıfatlar türetilmesine ilişkin Sumner'in açıklamalarıyla örtüşmektedir. Dolayısıyla, ilgili partinin genel başkanı tarafından yapılan grup konuşmasında, muhalif partilerin kurmuş oldukları seçim ittifakının, adı anılmadan; yerine küçümseyici bir sıfat kullanarak eleştirilmesinin iç-grup dış-grup ayrımını keskinleştirmeye yönelik bilinçli bir tercih olduğu söylenebilir. Bu tutumun ayrıca ilgili siyasi partinin parti programında vurgulanan "... kültürler ve medeniyetler arasında ekilmeye çalışılan kin ve nefret tohumları yerine karşılıklı saygı, hoşgörü ve anlayışa dayalı işbirliği..." (... Partisi, Parti Programı 2009: 12) ilkesi ile çeliştiği görülmektedir.

Çalışmada incelenen bir diğer grup konuşmasında genel başkan iç siyasete yönelik değerlendirmeleri sırasında yakın zamanda gerçekleşecek olan genel seçimler ve Cumhurbaşkanlığı seçimi için kurulan ittifakları şöyle tanımlamaktadır:

"... ittifakı abesle direnişi, gayri milli, gayri ahlaki ve gayri meşru tutumunu ısrarla sürdürmektedir. ... ittifakı müstevilerin ittifakıdır, münasebetsizlerin ittifakıdır, müstebitlerin ittifakıdır, kalbi mühürlenmişlerin ittifakıdır, münakaşanın, mütarekenin ve müfritlerin ittifakıdır. Bu ittifakın yolu Türkiye düşmanlarının yoludur. Bu ittifakın ortakları zalimlerin izindedir..."

"... ittifakı ise Türk milletinin muhkem ittifakıdır; adaletin, ahlakın, hakkaniyetin, adil paylaşımın, milli duruşun, milli onurun, parlak bir istikbalin ittifakıdır. ... ittifakı Türkiye'nin yükseliş mimarıdır. İlerleyiş müşiri, istiklal müdafaasıdır..."

İlgili grup konuşmasında yer alan seçim ittifaklarına ilişkin tanımlamalarda iç-grup ve dış-grup anlayışını yansıtan "biz" ve "onlar" ayrımının oldukça net bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Buna göre, Sumner'in kuramsal açıklamalarını (Sumner, 1906: 12-13) doğrularcasına, "biz" olarak görülen siyasi partilerin kurduğu seçim ittifakı övgü dolu sıfatlar kullanılarak yüceltilirken,



“onlar” olarak kabul edilen siyasi partilerin kurmuş olduğu seçim ittifakı küçümseyici sıfatlar kullanılarak aşağılanmaktadır.

Burada son örnek olarak yer verilen bir diğer grup konuşmasında genel başkan, yaklaşmakta olan seçimlere gönderme yaparak şöyle bir yargıda bulunmuştur: “2023 seçimleri iftira ile iffet, irade ile ihanet arasında geçecektir”. Olumsuzluk bildiren “iftira” ve “ihanet” sözcükleri dış-grup, olumluluk bildiren “iffet” ve “irade” sözcükleri ise iç-grup anlayışını yansıttığından, bu söylem üzerinden de “biz” ve “onlar” ayrımının yeniden üretildiği anlaşılmaktadır.

### **Sonuç**

Modern demokratik toplumlarda, toplumsal düzeni sağlamaya ve toplumu yönetmeye talip siyasi kişilikler ve partiler, bu isteklerini gerçekleştirmek amacıyla ihtiyaç duydukları yetkiyi halktan alarak otoritelerini meşrulaştırabilmek için rekabet ederler. Siyasi kişilik ve partilerin hedefi, en azından teoride, insan haklarını gözeten bir toplumsal düzen ve yönetim olmakla birlikte bu hedefe ulaşmak için ideolojileri temelinde belirledikleri politikaların farklılığı, baskın siyaset anlayışının da gereği olarak, rekabete dayalı bir iktidar mücadelesini kaçınılmaz kılmaktadır. Dolayısıyla her siyasi kişilik ve partinin, rakipleri ile kendisi arasındaki farklılıkları görünür kılmak ve keskinleştirmek için ötekileştirme, düşmanlaştırma, damgalamaya vs. dönük çatışma dilini kullanması, baskın siyasi anlayışın aslında bir gereğidir. Böylece, iç-grup ve dış-grup anlayışını pekiştirecek şekilde kullanılan çatışma dili; iyi, doğru, yüce olan “biz” ve kötü, yanlış, aşağı olan “onlar” arasındaki ayrımı da belirginleştirmektedir.

Çalışma kapsamında incelenen siyasi parti grup konuşmalarının, bu bağlamda, iç-grup ve dış-grup ayrımını üreten çatışma diline örnek oluşturduğu görülmektedir. Grup konuşmaları için çatışma dili üzerinden kurulan söylem; kriz çıkarma, düşmanlaştırma, etiketleme, ötekileştirme vb. tutumların hayat bulmasına zemin oluşturur niteliktedir. Bu zemin ilgili siyasi partinin, parti programında vurgulanan; temel insan hak ve özgürlüklerini koruma, toplumsal uzlaşmayı sağlayarak toplumsal dayanışmayı güçlendirme, demokratik olgunluk ve uzlaşma kültürünü hakim kılma vb. hedefleri üzerinde barındırmaya imkan vermeyerek; hak temelli toplumsal düzen ve yönetim anlayışının hayata geçmesini güçleştirir niteliktedir. Bu zemin daha ziyade iç-grup ve dış-grup ayrımını pekiştiren kalıp davranışlar üzerinden damgalama ve düşmanlaştırmayı merkeze alan bir dünya görüşünün yeniden ve yeniden üretilmesine olanak vermektedir. Dolayısıyla bitirirken, yalnızca bu çalışma kapsamında incelenen siyasi parti grup konuşmalarının değil; etnik merkezci anlayış çizgisinde siyaset yapan tüm siyasi kişilik ve partilerin söylemleri üzerine, insan haklarını merkeze alarak yeniden düşünmenin, uzlaşma ve barış eksenli bir dünya anlayışının inşası için yaşamsal önem taşıdığı ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

### **Kaynakça**

- Akyeşilmen, N. (2013). “Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz.” Barışta Konuşmak. Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi. (Der.) Nezir Akyeşilmen. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Coser, L. (1957). “Social Conflict and the Theory of Social Change.” The British Journal of Sociology. (8) 3: 197-207.
- Coser, L. (1967). Continuities in the study of social conflict. New York: Free Press.
- Marx, K. ve Engels F. (1998). Komünist Parti Manifestosu. Çev., Yılmaz Onay. İstanbul: Evrensel Basım Yayım.
- Mayring, (P). (2000). Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş. Çev., Adnan Gümüş ve Sezai Durgun. Adana: Baki Kitabevi

- Sumner, W. G. (1906). *Folkways. A Study of the Sociological Importance of Useages, Manners, Customs, Mores and Morals.* Boston. Ginn and Company.
- Tajfel, H. ve Turner, J.C. (1986). "The Social Identity Theory of Intergroup Behavior." *Psychology of Intergroup Relation.* (Der.) Worchel, S. ve Austin, W.G. Chicago: Hall Publishers. 7-24.
- Milliyetçi Hareket Partisi, (2009). *Parti Programı.* Ankara
- MHP. (2022, 3 Mart). *Grup Toplantısı.* [Video]. YouTube.  
<https://www.youtube.com/watch?v=ZDxK9fEVywm>
- MHP. (2022, 31 Mayıs). *Grup Toplantısı.* [Video]. YouTube.  
<https://www.youtube.com/watch?v=DqaKb7HFfIM>
- MHP. (2022, 25 Ekim). *Grup Toplantısı.* [Video]. YouTube.  
<https://www.youtube.com/watch?v=etOV7lxbpo4>
- MHP. (2022, 8 Kasım). *Grup Toplantısı* [Video]. YouTube.  
[https://www.youtube.com/watch?v=-8j2cohcG\\_Y](https://www.youtube.com/watch?v=-8j2cohcG_Y)
- MHP. (2023, 10 Ocak). *Grup Toplantısı* [Video]. YouTube.  
<https://www.youtube.com/watch?v=2t4ScxLyouQ>
- MHP. (2023, 31 Ocak). *Grup Toplantısı* [Video]. YouTube.  
<https://www.youtube.com/watch?v=unilyI35png>
- MHP. (2023, 14 Şubat). *Grup Toplantısı* [Video]. YouTube.  
<https://www.youtube.com/watch?v=JWa9EcAOm3E&t=219s>

## Sosyal Yardım Derneklerinde İş Bölümü

Ayşenur ÖZEN<sup>8</sup>

### Özet

Bu çalışma; “sosyal yardım derneklerinde işleyiş nasıl gerçekleşmektedir?” ana sorusu ekseninde, derneklerin örgüt içi ve örgütler arası iş bölümünün niteliğinin ve işleyişinin ortaya çıkarılmasını hedeflemektedir. Bu amaçla derneklerde iş bölümüne etki eden iç ve dış faktörler, iş bölümü açısından dernekler arası benzerlik ve farklılıklar, resmi/resmi olmayan iş bölümünün bileşenleri ele alınmıştır. Çalışmada İstanbul’da bulunan tek şubeli, her gün sosyal yardım faaliyetinde bulunan iki dernek odağında Eylül 2022-Mart 2023 tarihleri arasında nitel bir araştırma yürütülerek 12 katılımcı ile derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiş; görüşme ve gözlem yoluyla veri toplanmıştır. Araştırmanın bulguları arasında derneklerde katı/yumuşak örgütlenme biçimlerinin etkili olduğu, dernek içi iş bölümünün yönetim ve gönüllülük özelinde farklılaştığı, dernek dışı iş bölümünde ise STK’lar, kamu kuruluşları, özel sektör ve üniversitelerle birlikte etkileşimli bir yapının hâkim olduğu tespit edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** İş bölümü, örgüt, dernek, sosyal yardım, sivil toplum kuruluşları, kriz zamanı.

### Division of Labour in Social Welfare Associations

### Abstract

This study analyses the functioning of social welfare associations on the basis of the main question "how do social welfare association's function?". This study aims to reveal the nature and functioning of intra-organisational and inter-organisational division of labour. For this purpose, the internal and external factors affecting the division of labour in associations, similarities and differences between associations in terms of division of labour differences and the components of the formal/informal division of labour are discussed. In the study, qualitative research was conducted between September 2022 and March 2023 in the focus of two associations with a single branch in Istanbul, which carry out social aid activities every day, and in-depth interviews were conducted with 12 participants and data were collected through the survey. Among the findings of the research, it was determined that hard/soft forms of organisation are effective in associations, the division of labour within the association differs in terms of management and volunteering, and an interactive structure with NGO's (Non-governmental Organization), public institutions, private sector and universities prevails in the division of labour outside the association. have been made.

**Keywords:** Division of labour, organisation, association, social aid, non-governmental organisations, time of crisis.

---

<sup>8</sup> Bağımsız sosyolog, aysenurozen88@gmail.com

## Giriş

Sosyal yardım dernekleri devlet politikalarının dışında sivil inisiyatifle kurulan örgütlerdir. Sosyal yardım derneklerinin temel işlevi; yaşanan toplumsal krizlerde sosyal yardım sağlama, sosyal politika gerçekleştirme aracı olmasıdır. Kişilerin dayanışmayla oluşturduğu dernek örgütlenmelerinin sürdürülebilirliği için derneklerin nasıl bir yapı oluşturduğuna ve iş bölümünün nasıl gerçekleştirildiğine yönelik sosyolojik araştırmaların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu araştırma Türkiye’de bulunan sosyal yardım derneklerindeki iş bölümünün nasıl olduğu ve bu derneklerdeki işin yapılma biçimi ve görev dağılımı ile ilgilidir. Sosyal yardımların dağıtılması ve eşitsizliğin azaltılması konusunda katkı sağlayan, toplumda yer edinmiş sosyal yardım derneklerinin mevcut yapısını anlamak ve yapısal değişimini öngörmek önem arz etmektedir.

Araştırmanın kapsamı, Türkiye’deki sosyal yardım dernekleridir. Örnekleme İstanbul’da yoksullar, sığınmacılar, çocuklar, afetzedeler, engelliler, kadınlar gibi farklı dezavantajlı kesimlere yönelik sosyal yardım faaliyeti gösteren sekiz derneğin çeşitli pozisyonlarında görev alan 12 kişi dahil edilmiştir. Derneklerin seçilmesinin nedeni

Derneklerdeki iş bölümünün çeşitliliğini ve grup içi değişkenliğin niteliğini kişilerin anlatıları üzerinden ele almak ve anlamak için nitel bir araştırma yürütülmüş; veriler yarı yapılandırılmış soru formlarıyla derinlemesine görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Sosyal yardım derneklerinde işleyişin nasıl olduğu ana sorusu ekseninde, bu örgütler arası ortak iş bölümünün olup olmadığı incelenerek eğer varsa nasıl bir iş bölümü ve işleyiş olduğunu ortaya çıkartmak hedeflenmiştir.

## 1. Bulgular ve Tartışma<sup>9</sup>

### 1.1. Örgütlenme

Dernek organları içindeki iş bölümünün<sup>10</sup> katı ve yumuşak örgütlenme biçimine sebep olduğu görülmüştür. Derneklerdeki iş bölümünün nasıl gerçekleştiği örgütlenme biçimini belirlemekte ve derneğin kimliğini oluşturmaktadır. Derneğin örgütlenme biçimi: derneğin vakfa dönüşmesi, çok şubeli bir derneğe dönüşmesi, iş birliği kurma stili, işletme usulüne yaklaşması; kar elde etme amacı güden bir dernek olması gibi hususlarda dönüşümüne sebep olmaktadır.<sup>11</sup> Örgütlülük biçimi ile işbölümü karşılıklı etkileşime dayanan iç içe geçmiş süreçlerdir.

Örgütlenme biçimlerinin ayırımına dair belirleyici kıstaslar ve kesin bir ayırım mevcut değildir. Fakat bu ayırım; söylemler, hiyerarşi ve bürokratik işlerin varlığı, kurallar ve denetimin varlığı üzerinden anlaşılabilir. Yumuşak örgütlenmeden katı örgütlenme biçimine geçme aşamasında olan C Derneği gibi dernekler de mevcuttur. Bu durum daha çok genişleme çabası ve/veya çok şubeli dernek, vakıf olma çabasında olan derneklerde gözlemlenmiştir.

#### 1.1.1. Katı Örgütlenme

Katı örgütlenme biçimi, hiyerarşik ve bürokratik ilişkilere yakın temelli örgütlenme halidir. Katı örgütlenmede, derneğin işlerinde yumuşak örgütlenmelere nazaran resmi dernek evrakları dışında evrak işleri şeklinde tabir edilecek işler, derneğe gönüllü alımında mülakat yapılması, gönüllüler

<sup>9</sup> Araştırmanın ve bulguların detaylı hali için bkz. Özen, A. (2023). Sosyal Yardım Derneklerinde İş bölümü. Yayınlanmamış bitirme tezi.

<sup>10</sup> İş bölümü kavramı araştırma kapsamında dernek içerisinde olan belirli işlerin, faaliyetlerin belirli grup ve/veya kişilere bölünmesi ve yapılması anlamına gelmektedir. İş birliği ise dernek dışı aktör ve örgütlerle belirli bir işin-faaliyetin aktör, örgütlerce bölünerek gerçekleştirilmesidir. İşleyiş ise tüm bunları -bu iki kavramı- kapsayan bir örgüt merkezinde, çevresindeki bütün bir iş bölümü ve işbirliğini kapsamaktadır.

<sup>11</sup> Derneğin kapasitesinin genişlemesi, iş yükü bindirmekte ve koordinasyonu zorlaştırmaktadır. Dernekler de bu durumda ancak bürokratik, kurumsal örgütlenme modeliyle koordinasyon sağlayabilmektedir.

arasında katmanlar mevcuttur. Maaş karşılığı çalışmanı olan derneklerinin aynı zamanda katı örgütlenme biçimine sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumun sebebi, maaş verme ve meslek elemanı çalıştırma durumuna ulaşılması için örgütün belirli bir bürokratik işleyişi buna yönelik işleri yapacak kişi ihtiyaçları ve kurumsal yapısının olması gerekmektedir.

Derneklerin dernek içi sorun çözme/engelleme mekanizması katı örgütlenmede kurallar ve yasaklar üzerinden gerçekleşmektedir. Görüşmelerde katılımcıların kullandıkları kelimeler ve derneklerdeki diğer kişilerden bahsetme biçimine bakıldığında katı örgütlenmenin olduğu derneklerde “hanım”, “bey” gibi resmi hitaplar kullandıkları gözlemlenmiştir.

### **1.1.2. Yumuşak Örgütlenme**

Yumuşak örgütlenme, samimi sosyal ilişkilere dayalı örgütlenme halidir. Yumuşak örgütlenmede iş bölümü katı örgütlenmelere nazaran daha muğlak bir şekilde gerçekleşmektedir. Yumuşak örgütlenmeye dayalı derneklerin tüzüklerinde belirtilen zorunlu dernek organları haricinde gönüllüler arasında bir katmanlaşma, farklı adlandırmalar bulunmamaktadır.

Yumuşak örgütlenmeye sahip derneklerde dernek içi sorunları çözme mekanizması, birincil sosyal ilişkiler bağlamında şekillenmektedir. Bununla beraber dernek içerisindeki kişiler arasında “abla”, “abi”, “hoca” şeklinde hitapların kullanılması veya isimle hitap edilmesi; dernek içindeki yumuşak örgütlenmeyi söylemler üzerinden yansıtmaktadır.

## **1.2. Resmi ve Gayriresmi İşleyiş**

Dernekler resmiyette tüzükte ve defterlerinde belirttiği kadarıyla var olmaktadır. Dernekler resmiyette ne kadar şeffaf olsa da iş bölümünü tamamen sunmamaktadır. Resmi işleyiş, hukuki olarak derneğin tüzüğünde belirlenmiş kişi, görev ve sorumluluklar üzerinden olan işleyiştir. Bu kapsamda her dernekte yönetim kurulu, denetim kurulu, genel kurul; başkan, başkan yardımcısı, sayman, sekreter, üye vb. temel grup ve unvanlar yer almaktadır. Gayri resmi işleyiş; her derneğe göre değişebilen, o derneğin belirlediği işleyiş ve gruplaşmadır. Bu işleyiştten, tüzükte ve resmi evraklarda bahsedilmemektedir fakat dernek içerisinde kişilerce bilinmektedir. Derneklerde işleyiş irdelenirken, temelde resmiyette olan işleyiş ve gayri resmi işleyişin olduğu tespit edilmiştir.

### **1.2.1. Dernek İçi İş bölümü**

Dernek içi iş bölümünün gönüllü ve yönetim<sup>12</sup> temelinde var olduğu anlaşılmıştır. Faaliyeti koordine eden (yöneten) ile faaliyetin gerçekleşmesine dahil olan (yönetilen); temelde derneğe göre biçimi değişen yönetim ve gönüllüler olmak üzere iki grup mevcuttur.

#### **1.2.1.1. Yönetim**

Yönetim, bir derneğin hem hukuki hem de sosyal olarak var olmasını sağlayan temel gruptur. Yönetim kurulundaki her kişi tüzükte olan görev ve sorumluluklarını gerçekleştiremeyebilir veyahut resmi olarak görevde olsa da gerçeklikte dernekte ve derneğin faaliyetlerinde var olmayabilir. Resmi evraklardaki iş bölümü gerçeklikte kaybolabilirken, orantısız bir şekilde resmi görevlendirmeye bakılmaksızın kişilere dağılabilmekte, gayri resmi iş bölümü daha farklı olabilmekte ve iş bölümünün eşit olmayan dağılımı gerçekleştirebilmektedir.

Yönetim kurulundaki görevler ile örnek tüzükte olan görevlerin birbiriyle uyumlu olduğu görülmüştür. Yönetimdeki gayri resmi işleyiş, resmi evraklarda belirtilen görev tanımlamalarının dışında oluşan yönetime dair görev ve sorumluluklardır. Kişiler kimi zaman bir faaliyet özelinde

---

<sup>12</sup> Bazı derneklerde yönetimle beraber maaş karşılığı görev olan personel de bulunmaktadır. Ancak maaşlı personel iş bölümünü oluşturan temel unsurlardan biri olmadığı için ele alınmamıştır.

çeşitli (örneğin proje koordinatörü vb.) görev ve sorumluluklara sahip olabilmektedir. Bu durum, derneğin faaliyetlerindeki ihtiyaca göre belirlenir ve görevin sürekliliği ise faaliyetin periyodikliğine göre değişkendir.

Yönetimin genel olarak evrak, mali, toplantı, gönüllülerin derneğe kazandırılması, diğer örgütlerle iş birliği kurulması ve sosyal medya faaliyetlerini yürüttüğü; organizasyon ve koordinasyonu sağladığı görülmektedir. Dernekte kendisini gönüllü olarak adlandıran kişilerin de yönetim işlerini gayri resmi işleyiş dahilinde üstlenebildiği gözlemlenmiştir.

### **1.2.1.2. Gönüllülük**

Yönetim, gönüllüleri derneğe kazandırarak derneğin aktif bir şekilde sürdürülmesini sağlar. Sosyal ağ, etkileşim<sup>13</sup> ile gönüllüler derneğe dâhil olur ve bu sayede hem derneğin var olmasına katkı sağlar hem de derneğin genişlemesine sebep olur. Sosyal medya, gönüllülere ve bağışçılara ulaşma aracı olmaktadır. Bağışçılar da derneğin temellerini oluşturmaktadır fakat sadece maddi bir kaynak olarak iş bölümüne dahil olmakta, faaliyete katıldıkları anda ise gönüllü kimliğine bürünmektedirler.

Gönüllüler, faaliyetin gerçekleşmesi için sosyal yardım derneklerinde olmazsa olmaz kişiler olup işi yapıcı, sürdürücü gücü olan gruptur. Bunun sebebi sosyal bir iş olduğu için özellikle bir faaliyet düzenli aralıklarla gerçekleşiyorsa, insan kaynağına duyulan ihtiyaçtır.

Yönetim tarafından adlandırılan ve kasti olarak atanan iş ve sorumluluklar, gönüllüler özelinde resmi işleyişi oluşturmaktadır. Gönüllüler arasında (dernek içinde resmi olarak) atfedilen hiyerarşik iş bölümü, daha çok katı örgütlenmelerde görülmüştür. Yumuşak örgütlenmelere sahip derneklerde ise palyaço, oyun ablası, abisi vb. etkinliğe özel iş bölümü ve görevlendirmeler yapıldığı tespit edilmiştir.

Bu durumun beraberinde dernek içerisinde olan kişilerin adlandırılacak düzeyde fark etmediği gayri resmi olan işleyiş mevcuttur. Gayri resmi işleyişte gönüllüler arası sosyal hiyerarşi olduğu gözlemlenmiştir. Gönüllüler arasında hiyerarşik olarak daha üstte bulunan, tanınan ve sözüne önem verilen, yönetimle yakın ilişkide bulunan *imtiyazlı gönüllüler* bulunmaktadır. Örgütlenme biçimi fark etmeksizin samimi ilişkiler üzerinden yönetimdeki kişilerle yakın ilişki kurduğu için imtiyazlı gönüllüler, diğer gönüllülere göre daha soyut bir iş bölümü içerisindeyler.

Gönüllülerin temelde yaptığı faaliyetlerin, uzmanlaştırma gerektirmeyen belirli süre dernekte bulunma ile yapılabilecek nitelikte işler olduğu görülmüştür. Gönüllülerin dernekte bulunma süresi, derneğe dahil olma/olmama durumuna ilişkin faktörler değişkenlik göstermektedir. Bu da gönüllülüğün esnekliğini ve subjektif değişen yapısını yansıtmaktadır.

### **1.2.2. Dernek Dışı İş birliği**

Dernekteki bazı faaliyetler, çeşitli kurum ve kuruluşlar ile ortak iş birliği gerektirmektedir. Bir sosyal yardım derneği tüm işlerini kendi kendine iş birliği kurmaksızın gerçekleştiremez; belirli hususlarda farklı kurumlara ihtiyaç duyar. İş birliği kurma zorunluluğu afet vb. durumlarda hukuki bağlılıkları mevcutken bazı durumlarda ise fark edilmesi zor olan adeta sicim iplikleriyle<sup>14</sup> bağlıdır.

<sup>13</sup> İş bölümü sosyal etkileşim ve uzlaşmalarla gerçekleşen bir olgudur. İnsanların etkileşimde olduğu kadar kurumların da etkileşimi bu çerçevede gerçekleşebilir çünkü sosyal olan dinamiktir.

<sup>14</sup> Sicim ipliği (metaforu): Bir faaliyetin olması için diğer bir örgüte bağlı olmayı fakat bu bağlılığın varlığı gözle görünmediğini ifade etmektedir. Derneğin bir noktadan sonra başka örgütlerle iletişim kurması gerektiğini, görünmeyen bir zorunluluk olduğunu vurgulamaktadır.

### 1.2.2.1. STK'ler

Dernekler faaliyetini, kapsamını geliştirmek ve tanınırlık sağlamak için diğer STK'lere ilişki kurmaktadır. Yasal olarak dernekler iş birliği yapmak zorunda olmasalar da faaliyeti gerçekleştirebilmek için birbirleriyle dayanışma içerisinde olmaya ihtiyaç duyarlar, bir nevi birbirlerine bağlıdırlar. Bu bağlılıkla STK'ler arası ortak faaliyetler ve buna dayalı işler yürütüldüğü görülmektedir.

### 1.2.2.2. Kamu Kuruluşları

Derneklerin kamu kuruluşlarıyla resmi ve gayri resmi biçimde iş birliği kurduğu gözlemlenmiştir. Afet durumlarında her derneğin AFAD ile koordine olma zorunluluğu olması gibi faaliyet alanına göre değişen, kamu kuruluşlarıyla iş birliğinin mecburi olduğu durumlar vardır. Resmi iş birliği kurma mecburiyetinin dernekte sorunlar yarattığı ve faaliyeti aksattığı durumlar da söz konusudur. Kamu kurumlarıyla gayri resmi iş birlikleri de görülmektedir. Araştırma kapsamında bir derneğinin jandarma ile gayri resmi olarak iş birliği sayesinde derneğin güvenliği sağlanarak yardım malzemelerinin güvenli şekilde faaliyetlerde kullanılabildiği gözlemlenmiştir.

### 1.2.2.3. Özel Sektör

Araştırmadaki dernekler bağış alma, sponsorluk ve resmi işler konusunda gayri resmi biçimde özel sektör kurumlarıyla (süpermarketler, danışmanlık şirketleri vb.) iş birliği gerçekleştirmektedir. Maddi kaynak olarak özel şirketlerle iş birliği kurulması, derneklerin faaliyetini sürdürebilmesi için önem arz etmektedir.

### 1.2.2.4. Üniversiteler

Araştırılan derneklerde faaliyetlerin yürütülmesi için gayri resmi biçimde üniversitelerden gönüllü kaynağı oluşturulmaktadır. Üniversiteliler sosyal ağ içinde, kartopu şeklinde dernekte irtibat kurmaktadır. Derneklerin niversitede kulüp açma, konferans gibi iş birliğini güçlendirecek girişimleri/etkinlikleri olabilmektedir.

### 1.2.2.5. Mahalle

Etnografik alışma sırasında mahalle ile iş birliği yapıldığı gözlemlenmiştir. Derneğin güvenliği, kargo alımı, (kk eşya) bağışlarının saklanması gibi hususlarda mahalleli ve esnaf rol almaktadır. Derneklerin komşuların şikayetçi olmamaları adına mahalleli ile ilişkileri güçlendirmeye çalıştıkları görülmüştür. Mahallelinin bağış yaptığı ve yardım malzemelerine katkı sağladığı gözlenmiştir. Ayrıca komşuların dernek nnden geçerken sözleriyle derneğe motivasyon ve dayanışma sağladığı gözlemlenmiştir.

## 1.3. Mitoz İş bölümü

Toplumsal kriz anlarında dernekler dayanışma veya çatışmayla parçalanarak yeni dernekler üreyebilmekte sosyal olarak mitoz bölünme gerçekleşebilmektedir. *Mitoz iş bölümü*, iş bölümünde çıkan krizin yeni iş bölümü gruplarını doğurmasıdır. Araştırmadaki tüm derneklerin, en az bir kez mitoz bölünme yaşadığı görülmüştür.

Kriz anlarında yoğun sosyal coşku ve duyarlılık artmakta; toplumsal bilinç ön plana çıkmaktadır. Kriz anlarında dernekler kapasitesini, iş birliklerini ve network ağını olabildiğince genişletir. Hem bağış hem de gönüllü olarak kapasitesini maksimize eden bu dernekler, *interfaz* evresindedir; tek şubeli dernek olarak olabildiğince genişlemiş ve kapsamını çoğaltmıştır. Bu kadar maksimize olan bir dernek, bir noktada bölünmeye yönelmektedir.

İnterfaz evresinden sonraki aşama, dernekte bulunan kişilerin dernekten etkilenerak, öğrenerek veya çatışarak sosyal yardım derneği olma durumunu oğaltmasıdır. Bu durum sosyal yardımın

sosyal olan ve çoğalan yapısından kaynaklanmaktadır. Sosyal yardım derneği kişi ilgiliyse kişiyi yararlı ve sosyal olma durumuna ulaştırır.

Kriz anları dışında da küçük tartışma veya belirli durumlar özelinde mitoz bölünme gerçekleşebilmektedir. Dernekten ayrılan kişilerin yeni dernek kurmaya yöneldikleri örnekler gözlemlenmiştir. Derneğin kapsamının çoğalmasından, tetikleyici durumdan sonra; dernek ve yeni kurulacak dernek tarafları oluşur ve zıt kutuplara çekilir sonra dernekten çıkar ve yeni dernek kurarlar. Bu durum yapıcı da olabilmekte, derneğin başkalarında kalıcı-olumlu etki, değer yaratması ve bu etkiyle kişilerin dernek kurmaya yönelmesi durumu görülebilmektedir.

İş bölümünün aksamayacak şekilde yedeklenmesi; -bu yedeklik sosyal olarak kendiliğinden gerçekleşmekte ve kasti olmamaktadır- yönetim kurulunda olabilecek nitelikte gönüllülerin olması, gönüllerin çoğalması ve ardından işbölümünden ayrışan kimselerin kendilerine yeni bir işbölümü oluşturmalarıdır.

#### **1.4. İş bölümünün Farklılaşması**

Afet, savaş gibi toplumsal kriz anlarında derneklerin stabilize iş bölümü farklılaşır. Araştırma sürecinde olağanüstü bir felaket olan 6 Şubat 2023 depremleri yaşanmıştır. Bu afet sonrasında derneklerin deprem bölgesine odaklandığı ve derneklerdeki iş bölümünün farklılaştığı görülmektedir. Kriz anının boyutuna ve durumuna göre, bu durum ilgili dernekleri ve dernektekileri doğrudan etkileyebilmekte, özellikle yaşandığı ilk anlarda daha fazla olmak üzere dernekler içinde karmaşa yaratabilmektedir. Dernekler arasında iş bölümünün farklılaşma düzeyi, yaşanan toplumsal krizin derneğin faaliyet alanına girmesine göre değişmektedir. A, B, E, F ve H derneklerinde doğrudan mekânsal değişim, iş birliklerinin yoğunlaşması gibi kriz anı etkisi görülüyorken, araştırılan diğer derneklerde ise dolaylı olarak gönüllü desteğinin azalması kriz anına odaklanıldığı için yardım akışı belirli bir yere yönelmekte ve diğer dezavantajlı alanlara olan ilgi de süreç içerisinde azalmaktadır gibi etkiler görülmektedir.

#### **1.5. Anomik İş bölümü**

Anomik iş bölümü<sup>15</sup>, iş bölümünün kendi kendine o an denk gelen kişi ve kişinin işi yapabilirlik kapasitesince gerçekleşmesidir. Anomik iş bölümü tipi, düzensiz ve kriz kurtarma odaklı iş bölümüdür. Kuralların belirsiz olduğu anomik iş bölümü, daha çok yumuşak örgütlenmeye dayalı derneklerde gözlemlenmiştir. Anomik iş bölümü kriz anının oluştuğu ilk zamanda sürecin nasıl olacağını muğlaklığı ile de gerçekleşebilmektedir. Kimi dernekler sürekli olarak kriz anlarıyla ilgilendiği için, bu durum *iş bölümünün farklılaşmasından* taşarak sürekli bir hal alıp anomik iş bölümüne sebep olmaktadır. Kriz süreci; sadece derneğin kendi iç dinamiklerine bir etki değil, toplumsal olarak bir etki olmasından mütevellit toplumsal anominin derneklere yansıdığı durumlar da söz konusudur.

Mitoz iş bölümü sonrasında da anomik iş bölümü görülebilmektedir. Durkheim'in kurlsız iş bölümü altında bahsettiği zorlanmış iş bölümü çerçevesinde yaklaşırsa; dernek içerisinde faaliyeti kimin yaptığı tartışması, güç ilişkileri vb. anlaşmazlıklar sonrasında örgütteki dayanışmanın azalması, krizin olması sebebiyle yaşanan mitoz iş bölümü ardından dernekten ayrılan kişilerin yerine gelebilecek kişiler; o an denk gelmesine göre kriz kurtarma odaklı işi devralabilmektedir. Yapılan gözlemlerde, A ve H Derneğinde mitoz iş bölümü gerçekleştikten sonra belirli süre anomik iş bölümü hali gözlemlenmiştir.

---

<sup>15</sup> Durkheim Toplumsal İş bölümü kitabında, kural dışı biçimler başlığı adı altında “iş bölümünün dayanışma sağlayamadığı anormal biçimler” (Durkheim, 2006, s. 14) olarak bu husustan bahsetmiştir. Araştırmanın anomik iş bölümü başlığı altındaki sonuçlarının literatürle desteklendiği görülmektedir.



## **1.6. Uzmanlaşan İş bölümleri**

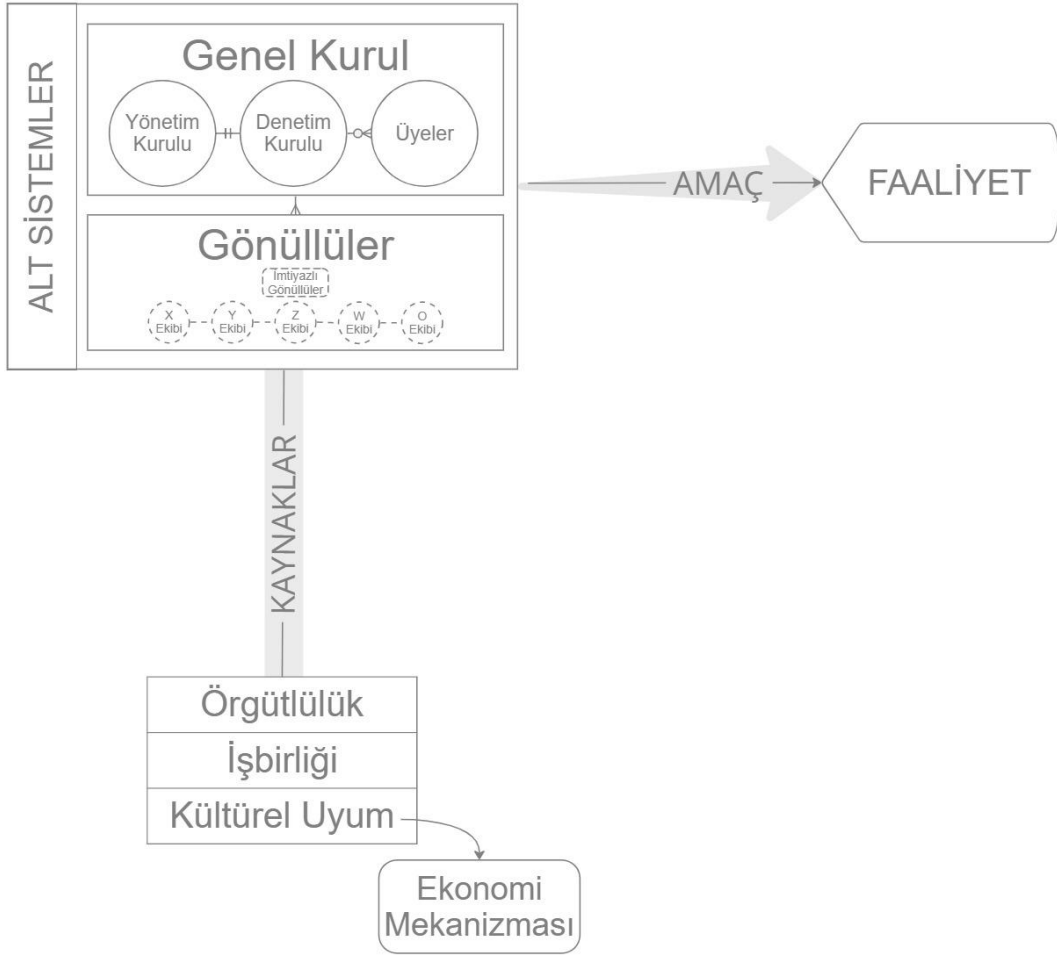
### **1.6.1. Yapılan İşe Dair**

Derneklerde yapılan işin niteliğine göre bir uzmanlaşma olduğu ve uzmanlaşmanın özellikle dernekler arasında iş birliklerinde ön plana çıktığı gözlemlenmiştir. Deprem bölgesinde A Derneğinin arama kurtarma çalışması yapan E, F, H derneklerine ekipman malzeme yardımı yapması; ortak faaliyet sunarken arka planda dernekler arası nasıl bir iş birliğinin olduğunu, derneklerin iş bölümünde uzmanlaştığını göstermektedir. Her derneğin ne yapabileceği ve yetkileri farklılık göstermektedir. Dernekler de kendi kapasitesine göre sorumluluk üstlenerek uzman bir şekilde ortak faaliyetlerde yer alabilmektedir.

### **1.6.2. İşi Yapan Kişiye Dair**

Araştırılan derneklerde faaliyeti yapan kişilerin uzmanlığına göre de bir iş bölümü olduğu gözlemlenmiştir. Faaliyetin ihtiyacına göre belirli alanda uzmanlaşmış kişilerin çalışan olarak yer aldığı görülmektedir. Derneklere çalışan alamama durumunda olan bazı derneklerde ise belirli alanlarda uzmanlaşmış gönüllü ve stajyer arayışı olduğu gözlemlenmiştir. Psikososyal destek yapılacağı, eğitim verileceği faaliyetlerde; sosyal yardım derneklerinde psikolog, sosyal hizmet uzmanı, çocuk gelişimci, öğretmen, eğitmen vb. uzman kişilere ihtiyaç duyulmaktadır. Tüm bu bağlamda belirli faaliyetler özelinde iş bölümü, kişilerin neler yapabildiği ve yetilerine göre gerçekleşmektedir.

## 1.7. İş bölümünü Var Eden Temeller



Şekil 1. Sosyal Yardım Derneğinin İşbölümünü Var Eden Temeller

Araştırmanın dayandırıldığı Parsons'ın AGIL modeliyle uyumlu olarak; sosyal yardım derneklerinde iş bölümünü var eden temellere yönelik bulgular elde edilmiştir. Bir derneğin temelinde denetim kurulu, yönetim kurulu, genel kurul, gönüllüler gibi alt sistemler mevcuttur<sup>16</sup> (Bkn. Şekil 1). Gönüllüler özelinde de gayri resmi olarak her derneğe göre değişen farklı alt gruplar var olabilir<sup>17</sup>. Dernekler bu alt sistemleri ile bütünleşerek sosyal yardım gerçekleştirme amacıyla hareket etmektedirler. Dernek bu süreç içerisinde iş birlikleri, sürekli olarak gönüllü dahil etmesi ve iş bölümünü gerçekleştirilmesiyle hem çevre ile uyum sağlamakta hem de amaca ulaşmak için üyelerince değer üretilmesini sağlamaktadır.

<sup>16</sup> Yönetim kurulu ile denetim kurulu resmi olarak birbirlerine bağlıdırlar ve iş bölümünü oluşturma ve koordine etme konusunda en üstte yer alırlar, üyeler ise onların altında ve onlara bağlı hareket eden resmi gruptur. Yönetimden üyelere yönelik ne yapılacağına dair bir akış vardır.

<sup>17</sup> Bu ekipler, her derneğe göre değişebilir fakat her dernekte adlandırılmayan imtiyazlı gönüllüler vardır ve diğer gönüllülerden daha üstte yer alırlar, iş bölümünü şekillendirebilir hatta samimi ilişkilerle yönetime etki edebilirler. Gerek genel kurul gerek gönüllüler olsun katı örgütlenmelerde daha fazla olmak üzere, yumuşak örgütlenmede de daha adlandırılmamış bir şekilde altı sistemler kendi içlerinde hiyerarşiye sahiptir.

Bu kaynaklardan ilki olan örgütlülük, derneğin kendi içerisinde belirli değer örüntüsüne sahip olması ve bütün bir dernek sistemi ile dayanışma içerisinde var olmasıdır. İkinci olarak işbirliği ise diğer örgütler tarafından kabul görmesi ve birlikte hareket edebilme yetisidir. Üçüncü olarak derneğin üniversite, kamu, yardım, mahalle, sosyal medya ve bu gibi kültürlere uyum sağlayabilmesidir. Örgütlülük, iş birliği, kültürel uyum derneğin varlığını ve işlevini aktif bir şekilde sürdürebilmesi için gerekli olan kaynaklardır.

Ekonomi mekanizması, kültürel uyum kapsamında gerçekleşen mekanizmadır. Dernekler temelde maddi kaynağını bağışlar üzerinden sağlamaktadır. Bu bağışların elde edilmesi, kültürel uyuma gerçekleşmektedir. A Derneği bağış ihtiyacı olduğunda sosyal medya üzerinden duyuru yapmakta, etkinlikleri kültürel ve toplumsal durum ile uyumlu olarak yönlendirmektedir. Tüm bunların sonucunda faaliyet, bir çıktı olarak gerçekleşebilmektedir.

Derneklerin iş bölümünü aktif bir şekilde yapmak ve sürdürmek için ihtiyaç duyduğu temeller:

Belirli gruplar olmadan dernek iş bölümünü sürdüremez. Derneğin iş bölümünün sürdürebilmesi için iş bölümünü koordine edecek aktif yönetim kurulu ve gönüllüler gibi çeşitli ekiplere ihtiyaç duyulmaktadır. Aktif olan her dernekte ekiplerin varlığı vurgulanmıştır. Yani insan kaynağının dernekte aktif bir şekilde varlığı, temel hususlardandır.

Bir işin yapılması için motivasyona, amaca ihtiyaç vardır. İş bölümünün var olabilmesi için bu amacın değer üretip faaliyet ortaya koyması gerekmektedir.

Derneğin tüzel kişilik olarak formal (hukuki ve yasal) işlerini yapması ve buna yönelik sorumluluklarını iş bölümüne dahil etmesi gerekmektedir.

## **Sonuç**

Sonuç olarak derneklerin stabil ve kriz anlarına göre kendi içinde iş bölümünde bir farklılaşma yaşadığı görülmüştür. Resmi işleyiş derneklerin benzer yanlarını yansıtırken gayri resmi işleyiş her derneğin kendi özelinde gerçekleşmektedir. Ancak dernekler arasında katı ve yumuşak örgütlenmede benzerlikler olduğu anlaşılmaktadır.

Özellikle kriz anlarında derneklerin mitoz bölünme yaşayarak sonraki süreç için çoğalması, sosyal yardımın çoğalan yapısını da yansıtmaktadır. Derneklerdeki iş bölümünün temelde; yönetim, gönüllüler ile örgütlülük, iş birliği, kültürel uyum ve ekonomi mekanizması sayesinde belirli bir amaçla faaliyet oluşturması şeklinde var olduğu sonucuna varılmıştır.

## **Kaynakça**

*Dernekler Yönetmeliği*. (2005, Mart 31). T.C. Resmî Gazete. 25772.

Durkheim, E. (2006). *Toplumsal İşbölümü*. (Ö. Ozankaya, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.

Parsons, P. (1970). *Social Systems: The Sociology Of Organizations*. (O. Grusky, & G. Miller, Dü) New York: The Gree Press.

Ryfman, P. (2006). *Sivil Toplum Kuruluşları*. (İ. Yerguz, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2018). *Kalkınma Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları: Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara.

# Mültecilerin Yerel Entegrasyonunda Türkiye'deki Devlet-Dışı Aktörlerin Rolü: Mersin'deki Suriyeli Mülteciler Örneği \*

Barış Can SEVER<sup>18</sup>

## Özet

Suriye'de uzayan savaş koşulları ve Suriyelilerin vardığı yerlerde kalıcı olma durumları, yerel topluluklarda ve yönetimlerinde Suriyeli mültecilerin toplum içerisindeki konumuna dair tartışmaları başlattı. Buna paralel olarak gerçekleştirilen bu çalışma, 2017 yazında Türkiye'nin Mersin kentindeki Suriyelilere ilişkin olarak yapılan saha araştırması aracılığıyla yerel entegrasyon sürecinde devlet dışı aktörlerin rolünü ortaya koymaktadır. Çalışmanın yöntemi gereğince gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler, Suriyeli mültecilerin yerel entegrasyonunda yer alan devlet dışı aktörlerin rolleri hakkında fikir edinme amacıyla, 20 farklı devlet dışı aktöre uygulanmıştır. Devlet dışı aktörlerin bu süreçteki rolü, (i) profilleri, (ii) uyguladıkları başlıca faaliyet ve hizmet türleri ve (iii) yerel entegrasyon sürecine olan katkılarının sunulması ve tartışılması aracılığıyla analiz edilmektedir. Göç yönetiminde yer alan devlet ve devlet dışı tüm kurumların kapasite yetersizliği, kapsamlı göç politikalarına duyulan ihtiyaç ve uluslararası toplumda adil dağılımın olmadığı bir sayıya ulaşan mülteci yoğunluğu çerçevesinde; kentte görüşülen devlet dışı aktörlerin pek çoğu, yerel entegrasyona yönelik uygulanan veya uygulanması beklenen kamusal pratikleri tamamlayıcı bir konumdadır. Ayrıca, aktörler arasında daha koordineli ve kapsayıcı bir iletişimin ve iş birliğinin, bahsi geçen yerel entegrasyon sürecini destekleyeceği düşünülmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Devlet Dışı Aktörler (DDA), Mersin, Suriyeli Mülteciler, Yerel Entegrasyon

## The Role of Non-State Actors within the Local Integration of Refugees in Turkey: The Case of Syrian Refugees in Mersin

### Abstract

The protracted war conditions in Syria and the permanency of Syrians in their destinations have triggered debates in local communities and administrations about the position of Syrian refugees in society. In parallel, this study explores the role of non-state actors in the local integration process through the field research on Syrians in Mersin/Turkey, in the summer of 2017. In line with the study's methodology, semi-structured interviews were conducted with 20 different non-state actors to gain insight into the role of non-state actors concerning the local integration of Syrian refugees. The role of non-state actors in this process is analyzed through the presentation and discussion of (i) their profiles, (ii) the main types of activities and services they implement, and (iii) their contribution to the local integration process. When we take into consideration the context of the lack of capacity of all state and non-state institutions involved in migration governance, the need for comprehensive migration policies, and the high number of refugees which has not been fairly shared by the international community, many of the non-state actors interviewed in the city has taken a complementary position to the public practices implemented or expected to be implemented for local integration. Besides, more coordinated and inclusive communication and cooperation among actors is believed to support the aforementioned local integration process.

**Keywords:** Non-State Actors, Mersin, Syrian Refugees, Local Integration

---

\* Bu çalışma, yazarın 2017 yılında Yaşar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalında yazmış olduğu *The role of non-state actors in Turkey for the local integration of refugees: The case of Syrians in Mersin* başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Ayrıca bu çalışmanın daha geniş bir versiyonunu, İdealKent tarafından yayınlanacak *Dış Göçün Odağın Türkiye Kentleri: Kuram, Uygulama ve Mekânın Değişimi* adlı derleme kitapta farklı bir başlıkla yer alacaktır. Kitap bölümü, 2024'ün ilk aylarında yayınlanmak üzere editörlere teslim edilmiştir.

<sup>18</sup> Doktora adayı, ODTÜ Sosyoloji, baris.sever@metu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1851-7353

## Giriş

Suriye'deki iç savaşın uzaması, Avrupa Birliği (AB) - Türkiye Mutabakatı (2016) çerçevesinde AB sınırlarının geçişlere neredeyse imkan tanımaması ve mevcut koşulların tam olarak güvenli geri dönüşlere izin vermeyişi gibi etmenler Suriyelilerin farklı kentlerdeki yaşamlarını kalıcı hale getirmiş ve bu süreç insani yardımın ötesinde, entegrasyon ve toplumsal bütünleşmeye yönelik politika ve faaliyetlerin gerekliliğini gündeme getirmiştir (Özçürümez ve İçduygu, 2020; Unutulmaz vd., 2016). Bu süreçte hem Suriyeli mültecilerin kalıcılığı hem de sahadaki zorlukların çeşitliliği nedeniyle, devlet dışı aktörler (DDA'lar) de Türkiye'deki Suriyelilere ilişkin çalışmalarda dikkate değer aktörlerden biri haline gelmiştir. Bu çalışmalarda yer alan DDA'lar, mültecilere yönelik politika ve faaliyetlerin geliştirilmesi, uygulanması ve izlenmesindeki rolleri açısından incelenmeye değer görülmektedir. Bu arka plana dayanan çalışma, Mersin kentinde yaşayan Suriyeli mülteciler örneği üzerinden DDA'ların yerel entegrasyon sürecindeki rolünü ortaya koymayı ve analiz etmeyi amaçlamaktadır.

### 1. DDA'lar, Göç Hareketleri ve (Yerel) Entegrasyon

Ulusötesi ve enternasyonal ilişkilerin bir hayli önem kazandığı bir dönemde, DDA'lar da dünya siyasetine yoğun bir katılım göstermektedir (Risse, 2013). Büthe'ye göre (2004: 281) uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları (STK'lar), çok uluslu şirketler, bürokratların resmi ve gayri resmi ulusötesi ağları, genel kamuoyu, meslek örgütleri ve ticari lobi grupları DDA kapsamında yer almaktadır. Ayrıca bireyler, dini kurum ve cemaatler, sendikalar, işveren örgütleri, meslek odaları, siyasi partiler ve gruplar, medya kuruluşları ve diğer sivil toplum aktörleri de DDA'ların geniş kapsamına dahil olmaktadır (Penninx, 2003). DDA'lar göç süreçlerine ilişkin çeşitli roller üstlenebilirler. Bunlar arasında mülteciler için hizmet sağlama, savunuculuk, danışmanlık, göçmenlerle ilgili norm ve politikaları şekillendirmek için lobi faaliyetlerinde bulunma, şeffaflık ve hesap verebilirlik üzerine çalışma, sosyal koruma ve araştırma pratikleri yer almaktadır (IOM, 2016: 47). DDA'lar politika uygulamalarına tamamlayıcı, takip edici ve eleştirel bir konumdan katılabilirken (Sever, 2020: 59-62), aynı zamanda mültecilere yönelik acil insani yardımlara ve uzun soluklu entegrasyon çalışmalarına katkıda bulunabilirler.

Yerel entegrasyon ve bir arada yaşam pratikleri göçmenler, yerel halk ve kamusal aktörler arasındaki çok farklı etkileşimler doğrultusunda gerçekleşir. Buna paralel olarak kültürel, sosyal, ekonomik, siyasi, dini ve yasal boyutlar gibi iç içe geçen çeşitli boyutları içermektedir (IOM, 2008). Dahası, entegrasyon tüm toplumun katılımını gerektiren dinamik bir süreçtir (Läära, 2012: 47). Uluslararası Göç Örgütü, entegrasyonu “ev sahibi toplum ile göçmenler arasındaki karşılıklı uyum süreci” olarak tanımlar (IOM, 2017). Bu karşılıklı temas etme ve göçmenlerin sosyal ve siyasal haklarının temini, entegrasyonun bir çeşit asimilasyon politikasına dönmemesi için elzemdir (Sever, 2020: 46). Benzer bir yaklaşımla, başarılı bir entegrasyon için toplum içerisindeki çeşitli aktörlerin sürece katılımı kritik bir öneme sahiptir. Bu aktörlerin rolü yerel düzeyde, göçmenler ve yerel topluluklarla olan ilişkilerine göre değişmektedir. Yerel idarenin yanı sıra DDA'ların etkin katılımı olmadan yerel entegrasyonun kapsayıcı bir şekilde işlemesi pek mümkün değildir. DDA'lar, yerel topluluklar ile göçmenler arasında bağlantı kurulmasına yardımcı olabilir. Sonuç olarak, DDA'lar günümüzde küresel, bölgesel, ulusal ve yerel göç yönetim ağlarının bir parçası olarak kabul görmeye devam edecektir. Öyle ki, birçok durumda devlet mekanizmalarından daha hızlı ve esnek bir şekilde sürece katkı sağlayabildikleri belirtilmektedir (IOM, 2016: 47).

Türkiye ve Suriyeliler söz konusu olduğunda, DDA'ların göç meselelerindeki rolüne ilişkin kent ölçeğinde yapılan akademik çalışmaların sayısı 2017 yılına gelindiğinde oldukça sınırlıydı. 2017 sonrası ortaya çıkan eserlerde ise, DDA'ları göç ve entegrasyon kapsamında inceleyen

çalışmaların çeşitlendiğini ve sayıca arttığını görmekteyiz (bkz. Aras ve Duman, 2018; Daniş ve Nazlı, 2018; Memişoğlu, 2018; Özдора-Akşak ve Dimitrova, 2021; Seyidov, 2021; Siviş, 2021; Sunata ve Tosun, 2018; Zihnioğlu ve Dalkıran, 2022). Öte yandan, kuramsal ve kavramsal tartışmalar doğrultusunda özgün saha çalışmalarını içeren kapsamlı akademik katkıların devamlılığı önemli bir ihtiyaç olarak belirmektedir. Kent ölçeğinde gerçekleştirilen bu çalışma, benimsediği keşifsel araştırma tasarımı ile bu alandaki mevcut koşulları incelerken, Türkiye'nin diğer kentlerinde yer alan DDA'ların göç, yerel entegrasyon ve toplumsal bütünleşme süreçlerindeki rolüne dair muhtemel saha çalışmalarını bilgilendirici ve teşvik edici nitelikte olabilir.

## **2. Yöntem ve Saha Çalışması**

Bu çalışma, Türkiye'deki Suriyeliler için mekânsal olarak önemli geçiş ve varış noktalarından biri olan Mersin kentinde gerçekleştirilmiştir. 2017 yılında uygulanan saha araştırmasından ortaya çıkan verilerin nitel ve nicel analizi doğrultusunda, görüşme yapılan DDA'ların Mersin'deki Suriyeli mültecilere ilişkin yerel entegrasyon ve toplumsal bütünleşme sürecindeki rollerini ortaya koymaktadır. Mersin, savaştan önceki yıllarda da Suriyelilerin ticari ve sosyal açıdan ilişki içerisinde olduğu bir kenttir. Coğrafi yakınlık, aile bağları, ticari ilişkiler ve Akdeniz kültürü nedeniyle, özellikle Suriye ve Lübnan'dan birçok insan çeşitli nedenlerle Mersin'e gelip gitmektedir. Dini ve etnik temelli farklı toplulukların asırlardır bir arada yaşayabildiği bu kentin kendine özgü kozmopolit dinamikleri mevcuttur (Ayata, 1999: 201; Bozkurt, 2012: 23). Göç hareketlerine baktığımızda, Mersin'in göç veren bir kent olmasından ziyade ağırlıklı olarak göç alan bir kent olduğu bilinen bir olgudur (Batuman, 2023; Erjem, 2017: 5). Bu arka plana dayanarak gerçekleştirilen çalışmada, 20 farklı DDA temsilcisi ile 2017 yılının yaz aylarında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Mersin'de Suriyeli mülteciler ve yerel topluluklarla çalışan farklı kurum ve kişilere ulaşmak için kartopu tekniği uygulanmıştır. Nicel ve nitel verileri bir arada elde etmek için katılımcılarla yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiş, bu da araştırmacının yerel entegrasyon sürecine katkıda bulunan DDA'lara, uygulamalarına ve görüşlerine dair birtakım sayılar ve yorumlar elde etmesini sağlamıştır. Bu veriler, gelen cevaplara uygun olarak belirli temalar altında kodlanmış ve analiz edilmiştir.

## **3. Bulgular**

### **3.1. Görüşme yapılan aktörlerin profilleri**

Bu araştırmada yapılan görüşmelere on STK, iki kent konseyi, iki üniversite araştırma merkezi, iki meslek odası, iki dinî merkez, bir yerel belediye birimi ve bir uluslararası sivil toplum kuruluşu olmak üzere toplam yirmi DDA katılmıştır. Görüşülen DDA'ların hiçbiri, düzenli bir kayıt sistemine sahip olmadığı için temas ettiği kişilerin kesin bir sayısını verememiştir. Mersin'de gözlemlenen yerel entegrasyon çalışmalarına çoğunlukla küçük ölçekli DDA'lar dahil olmuştur. On dört DDA'nın (%70) organizasyon yapısında şube bulunmamaktadır. Diğer altı DDA'nın (%30) Türkiye'nin başka yerlerinde de şubeleri bulunmaktadır. On bir DDA (%55) beş kişiye kadar personel istihdam edebilirken, beş kişiden fazla personeli olan DDA'ların sayısı dokuzda (%45) kalmıştır. Öte yandan, bu DDA'ların finansman kaynakları oldukça çeşitlidir; %30'u dışardan herhangi bir fon almadıklarını ve çalışmalarının sadece kendi kurumsal bütçelerine dayandığını belirtmiştir. Diğer katılımcılar, uluslararası fonlar (%25) ve devlet fonları (%5) dahil olmak üzere farklı türde fon ve mali kaynaklara ulaşabildiklerini belirtirken, %10'u hiçbir mali kaynağa sahip olmadığını ve gönüllü olarak hareket ettiklerini bildirmiştir. Son olarak katılımcıların %30'u, faaliyetlerine ve projelerine destek olan uluslararası fonlar, devlet fonları veya kendi kurumsal bütçeleri de dahil olmak üzere çeşitli kaynaklardan yararlanabildiklerini belirtmiştir.

### 3.2. Hedef gruba erişim

Görüşmelerde yöneltilen soruların bir kısmı, incelenen DDA'ların Suriyeli mültecilerle nasıl iletişim kurduklarını, onlara nasıl ulaştıklarını ve onlarla ne zaman çalışmaya başladıklarını ortaya koymayı amaçlamıştır. On dört DDA (%70) mültecilerle doğrudan iletişime geçtiğini; bir diğer deyişle onlarla kendi çalışanları aracılığıyla diyalog kurduklarını veya ortak yaşam alanlarında onlarla bireysel olarak iletişime geçtiklerini ifade etmiştir. Diğer altı DDA (%30) temsilcisi ise çoğunlukla kuruluş dışından aracılar kullanarak dolaylı yoldan iletişime geçmiş, ayrıca temas kurmaya veya bilgilendirmeye yönelik duyurular yaptıklarını beyan etmiştir. Görüşmeler, sadece altı DDA'nın (%30) Suriyeli mültecilerle Mersin'e ilk geldikleri 2011 yılından bu yana temasa geçtiğini, diğerlerinin (%70) ise çeşitli nedenlerle ancak 2011'den sonraki ilk beş yıl içerisinde onlarla iletişim kurmaya ve çalışmaya başladığını ortaya koymuştur. Bu gecikmeli temasın nedenleri üç ana başlık altında toplanabilir. İlk olarak, görüşülen DDA'ların yarısı (%50) Suriyeli mültecilerin göç hareketini başlangıçta önemli bir olgu olarak algılamadığını belirtmiştir. İkinci olarak, bu kuruluşlar veya uyguladıkları projeleri, mültecilerin zorunlu göç hareketinin başlangıç yıllarında faaliyete geçmeye hazır değildi (%42). Son olarak, birkaç DDA kuruluşu savaşın bu kadar uzun süreceğini veya Suriyeli mültecilerin Mersin'deki yaşamlarına kalıcı olarak devam edeceğini beklemediklerini ifade etmiştir (%8). Bir diğer soru, Mersin'de mültecilerle çalışan DDA'ların çalışmalarını yönelttiği hedef gruplarını keşfetmeyi amaçlamıştır. Dokuz farklı DDA'nın yerel entegrasyon ve toplumsal bütünleşme için çalıştığı *çocuklar* ön plana çıkarken, yedi DDA özellikle *kadınları* desteklemekte, beş DDA ise *genç mültecilerin* entegrasyonu için çalışmaktaydı. Buna karşılık, *LGBTİ+ bireyler* ve *engelliler* gibi kamusal alanda görünürlükleri daha az olan diğer gruplara yönelik destek zayıf kalmıştır. Zira bu DDA'ların sadece beşi bu gruplara yönelik hizmet sağladığını bildirmiştir. Son olarak, beş DDA belirli bir önceliği olmaksızın tüm gruplar için çalışarak sürece katkıda bulunmaya çalıştıklarını belirtmiştir.

### 3.3. Yerel entegrasyona yönelik çalışmalar ve katkılar

Saha çalışmasının bulguları, barınma ve yerleşme, sağlık, eğitim, yasal/hukuki destek, dil kursları, istihdam, beceri geliştirme, sosyal ve kültürel ilişkiler, toplumsal ve siyasal katılım gibi birtakım entegrasyon parametreleri kullanılarak yorumlanmıştır (Ager ve Strang, 2008; Spencer ve Charsley, 2016). Buna ek olarak, Penninx'in (2003) çalışması, bulguların analizinde DDA'lar ile ilgili yapılan sınıflandırmayı değerlendirmek için öne çıkan bir diğer önemli kaynaktır. Nihayetinde bu parametreler (i) beceri geliştirme ve eğitim, (ii) toplumsal yaşam, (iii) sağlık, (iv) hukuki yardım, (v) dil desteği ve (vi) istihdam olarak kümelendirilmiştir.

Katılımcılara göre, beceri geliştirme ve eğitim, Mersin'deki DDA'ların Suriyelilere destek verdiği başlıca alandır. On üç DDA (%65), mültecilerin eğitim ve öğrenim ihtiyaçları ile ilgili faaliyetlerde bulduklarını beyan etmiştir. Bu aktörlerin çalışmaları ve sağladıkları hizmetler arasında mesleki eğitime yönelik projeler, çocukların okullara kaydedilmesi için rehberlik sağlanması, üniversite öğrencilerinin desteklenmesi ve ihtiyaçları konusunda farkındalık yaratılması yer almaktadır. Ayrıca, öğrencilere destek olmak ve mültecilerin eğitim hakları konusunda bilgi vermek, okullardaki mülteci çocukların sorunlarını çözmek için kurumlarla iletişime geçmek, mültecilerin eğitim hayatını sürdürülebilir kılmak için faaliyetler düzenlemek ve Mersin'deki ailelerin çocuklarını eğitim almaya yönlendirmesini teşvik etmek de organize edilen çalışmaların kapsamında yer almıştır. Beceri geliştirme ise, mültecilerin yerel emek piyasasında iş bulabilmeleri adına önemli bir adımdır. Araştırma, istihdamla ilgilenen DDA'ların aynı zamanda mültecilerin beceri geliştirme girişimlerine katıldığını da göstermektedir.

Mersin'deki DDA'lar için ikinci önemli faaliyet alanı sosyo-kültürel ilişkiler ve toplumsal yaşamdır. Dokuz DDA (%45), Suriyeli mülteciler ve yerel topluluklar için bir arada yaşam

pratiklerine yönelik çeşitli etkinlikler düzenlemiştir. STK'lar mülteci çocukların akranlarıyla sosyalleşmesini sağlamak ve onları yerel halkın kültürü, anlayışı ve pratikleriyle tanıştırmak için çoğunlukla satranç, spor, dans ve drama gibi farklı aktiviteler düzenlemiştir. Görüşülen kuruluşlardan bazıları Mersin'de kültürlerarası günler düzenlediklerini ve genç mülteciler ile yerel halkın bir araya geldiği futbol maçlarının organize edildiğini belirtmiştir. Bir araştırma merkezi, Suriyeli temsilciler ve bireylerle kentin sorunlarını tartışmak üzere çeşitli devlet ve devlet dışı aktörlerin katıldığı geniş çaplı bir çalıştay düzenlemiştir. Ayrıca, 2017 yazı saha çalışmasında yer alan birkaç Suriyeli STK, Suriyelilerin Mersin'deki sivil hayata katılmalarına yardımcı olduklarını dile getirmiştir.

Sekiz DDA (%40), mültecilerin sağlık sorunlarının çözümüne ilişkin çaba göstermiş ve çeşitli faaliyetlerde bulduklarını belirtmiştir. Bunlar arasında hastalara rehberlik ve danışmanlık desteği, psikolojik destek, çocuklara aşı, tıbbi gözlem ve rapor hazırlama, diş ve göz taramaları, klinik ve ilaç desteği, sağlık hizmetlerinde çeviri desteği, tıbbi cihaz temini ve doktorlarla iş birliği yer almaktadır. Bunlar arasından iki DDA sahada izleme rolünü üstlendiklerini, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği ve diğer üst düzey kurumlar için raporlar hazırladığını belirtmiştir. Diğer yandan verilen cevaplar, genellikle bu DDA'ların sağlık konusunda oynadıkları tamamlayıcı ve takip edici rolleri vurgulamaktadır.

Mültecilerin yerel entegrasyonuna yönelik DDA'lar tarafından sağlanan bir diğer önemli hizmet de hukuki yardımdır. Özellikle, yasal statülerinin belirlenmesi ve kamusal hizmetlerin engellere takılmadan işlemesi doğrultusunda kent sakinleriyle daha iyi bir entegrasyon sürecine sahip olmaları hedeflenmiştir. Bu çerçevede faaliyet gösteren DDA'lar, toplumsal bütünleşme ve bir arada yaşam pratiklerine katkı sunmak amacıyla mültecilere resmi süreçlerde destek sunmuştur. Sekiz DDA (%40), entegrasyon sürecine ilişkin olarak hukuki yardım konusunda çalıştıklarını belirtmiştir. Bunlar arasında mültecilerin kayıt altına alınmasına yardımcı olmak, kimlik kartları konusunda inisiyatif almak, yasal süreçler hakkında bilgilendirme yapmak, avukatlar aracılığıyla adli süreçlerde mültecilere destek olmak, acil durumlarda resmi kurumlarla iletişim kurmak, mültecilere danışmanlık ve avukatlık yapmak, bürokratik süreçlerde mültecilere destek olmak, çeşitli durumlarda tercümanlık hizmeti vermek ve Mersin'de iş kurmak ya da işini sürdürmek isteyen Suriyeli iş insanlarına kayıt ve bilgilendirme konusunda danışmanlık hizmeti vermek gibi çeşitli konular yer almaktadır.

Yirmi DDA'dan sekizi (%40) Türkçe dilinin öğrenimi açısından destek faaliyetlerinde yer almıştır. Bunlardan bazıları çeşitli aktörlerle iş birliği içerisinde dil eğitimine yönelik özel projelere dahil olurken, bir kısmının kurumsal yapısında mültecilerin entegrasyonunu kolaylaştırmak için dil merkezlerine de yer verilmiştir. Ayrıca altı DDA (%30), mültecilerin konut ve barınma ihtiyaçlarıyla ilgili faaliyetler yürütürken, neredeyse tamamı devletin politika ve faaliyetlerini tamamlayıcı bir rol üstlendiklerini ve süreç içerisinde yaşanan eksiklikleri dile getirmiştir. Bu durumda DDA'ların konut ve barınma alanında yaptığı çalışmalar mültecilerin kalacak yer bulmalarına yardımcı olmayı, ihtiyacı olanların faturalarını ödemeyi, Mersin'de meydana gelen bir sel afetinden sonra etkilenen mültecileri yeni bir yere nakletmeyi ve onlara battaniye ve çeşitli ev eşyaları temin etmeyi içeriyordu. Mersin kentindeki DDA'lar için son faaliyet alanı istihdamla ilgiliydi. Görüşülen DDA'ların altısı (%30) yerel piyasada mülteci istihdamını artırma çabalarına katılmıştır. Ancak, DDA'lar mültecilerin istihdamı konusunda eğitim, sağlık, hukuki yardım ve dil desteğine kıyasla daha az katılım göstermiştir. Katılımlarının içeriğiyle ilgili olarak, birkaç DDA mültecilerin mesleki eğitime katıldıktan sonra iş bulmalarına yardımcı olma sözü verirken, bir DDA mesleki eğitimden bağımsız olarak hassas durumdaki mültecilere iş bulmak amacıyla doğrudan kendi sosyal ağlarından faydalanmıştır.



## Sonuç

Türkiye'deki yerel entegrasyon ve toplumsal bütünleşme konusunda DDA'lar, vazgeçilmez bir aktör grubu haline gelmiştir. Suriye'deki savaşın ilk yıllarından itibaren zorunlu göçün varış noktalarından biri olmuş Mersin kenti, DDA'ların sürece aktif katılımı açısından artıları ve eksileriyle güçlü bir vaka olarak tartışılma potansiyeline sahiptir. Kent ölçeğinde gerçekleştirilen bu çalışma, DDA'ların tamamlayıcı ve takip edici roller üstlenerek göç yönetişimine doğrudan katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma aynı zamanda, Mersin'de yerel entegrasyon ve toplumsal bütünleşme sürecinde aktif olan DDA'ların, temsiliyetleri ve faaliyetleri bakımından büyük ölçüde çeşitlilik göstererek türdeş bir aktör grubu olmadığını gözler sermektedir. Nitekim değişik türde DDA'lar Mersin'de yaşayan Suriyeliler ve yerel halk için çok çeşitli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Görüşülen DDA'lar beceri geliştirme ve eğitim, sosyo-kültürel ilişkiler ve toplumsal yaşam, sağlık, hukuki yardım, dil desteği ve istihdam dahil üzere entegrasyonun neredeyse tüm alanlarında katkı sunmaktadırlar. Ancak bu DDA'ların çoğu, bu tür faaliyetleri uygun bir planlama, yapılandırılmış ihtiyaç analizi ve diğer aktörlerle koordinasyon olmaksızın düzenlemektedir. Bu nedenle yerel aktörler için daha güçlü iletişim ve iş birliği platformlarının kurulması, faaliyetlerinin daha etkin bir şekilde yönetilmesini sağlarken, sahadaki ihtiyaçlara ve DDA'ların uzmanlık alanlarına göre daha uygun bir iş bölümü yapılmasını olanaklı kılabılır. Devlet ve devlet dışı aktörlerin kapasitesi sahadaki gelişmelerin yoğunluğuna tam olarak cevap veremezken, resmi kuruluşlar ve farklı DDA'lar arasında iş birliği yapılması hem kendileri hem yerel halk, hem de Suriyeli mülteciler açısından faydalı ve kapsayıcı olacaktır. Son olarak, görüşülen DDA temsilcilerinin, yerel entegrasyon sürecinin zorluklarına, çıkmazlarına, avantajlarına ve kolaylaştırıcı faktörlerine dair bilgi sahibi ve farkındalığının yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim bu aktörler, sahadaki aktif katılımları sayesinde farklı gruplarla doğrudan temas halindedir. Bu nedenle, mültecilerin ihtiyaçları hakkında daha fazla bilgi edinmek ve yerel halk ile Suriyeliler arasında daha güçlü bağlar kurmak için bu bilgi birikiminden yararlanma konusunda güçlü bir potansiyel bulunmaktadır. Devlet kurumları ayırım gözetmeden, kent ölçeğinde çok farklı DDA'larla sürekli diyalog halinde olarak, bahsedilen bilgi ve deneyim birikimini barışçıl bir kentsel mekânın oluşumu ve sürdürülmesi yönünde kullanabilir.

## Kaynakça

- Ager, A. ve Strang, A. (2008). "Understanding integration: A conceptual framework." *Journal of Refugee Studies*, 21(2): 166-191.
- Aras, B. ve Duman, Y. (2018). "I/NGOs' assistance to Syrian refugees in Turkey: Opportunities and challenges." *Journal of Balkan and Near Eastern*, 21(4): 478-491.
- Ayata, S. (1999). "İçel'de kent dokusu, kent ekonomisi, kent kimliği: Mersin'de sanayileşme ve ekonomik gelişme", İçel Sanayisini Geliştirme Sempozyumu, Mersin.
- Batuman, B. (2023, Ekim 5). "Mersin: Göç katmanlarının kenti." *Gazete Duvar*. Erişim adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/mersin-goc-katmanlarinin-kenti-makale-1640799>
- Bozkurt, İ. (2012). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mersin tarihi (1847-1928)*. Mersin: Mersin Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Büthe, T. (2004). "Governance through private authority? Non-state actors in world politics." *Journal of International Affairs*, 58(1): 281-290.
- Danış, D. ve Nazlı, D. (2018). "A faithful alliance between the civil society and the state: Actors and mechanisms of accommodating Syrian refugees in Istanbul." *International Migration*, 57(2): 143-157.

- Erjem, Y. (2009). Mersin'de göç, kentleşme ve sosyal problemler. Mersin: Mersin Valiliği Yayınları Sosyal Araştırmalar Dizisi.
- IOM. (2008). "Migrants and the host society: Partnerships for success." *International Dialogue on Migration*, 11: 1-109.
- IOM. (2016). "Governance of migration and development: Supporting evidence for thematic area 3." GFMD Research and Policy Initiative, IOM Publications.
- Läärä, J.A.C. (2012). Social integration of unemployed immigrants: A comparison of integration programmes in Jyväskylä and Reykjavík. Yüksek lisans tezi, International Studies in Education at Faculty of Education Studies School of Education, University of Iceland, Reykjavík.
- Memişoğlu, F. (2018). "The Syrian community in Turkey: Perspectives, prospects, and policies." Podem Publications.
- Özçürümez, S. ve İçduygu, A. (2020). Zorunlu göç deneyimi ve toplumsal bütünleşme: Kavramlar, modeller ve uygulamalar ile Türkiye. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özdora-Akşak, E. ve Dimitrova, D. (2022). "Walking on a tightrope: Challenges and opportunities for civil society organizations working with refugees and migrants in Turkey." *Voluntas*, 33: 374-385.
- Penninx, R. (2013). "Integration: The role of communities, institutions, and the state." Migration Policy Institute.
- Risse, Thomas (2013). "Transnational actors and world politics." *Handbook of International Relations*. (Der.) Walter Carlsnaes, Thomas Risse ve Beth A. Simmons. London: SAGE Publications. 426-452.
- Sever, B.C. (2020). The role of non-state actors for refugees in Turkey: Local integration of Syrian refugees in Mersin. Baden-Baden: Tectum Verlag.
- Seyidov, I. (2021). "On social integration process with refugees in Turkey: How can NGOs be more effective?." *International Journal of Inclusive Education*, 25(1): 7-21.
- Siviş, S. (2021). "Integrating bottom-up into top-down: The role of local actors in labour market integration of Syrian refugees in Turkey." *International Migration*, 59(4): 190-206.
- Spencer, S. ve Charsley, K. (2016). "Conceptualising integration: A framework for empirical research, taking marriage migration as a case study." *Comparative Migration Studies*, 4(18): 1-19.
- Unutulmaz, K. O., Sirkeci, İ. ve Utku, D. E. (2017). "Syrian communities in Turkey: Conflict induced diaspora." *Turkey's Syrians: Today and Tomorrow*. (Der.) Deniz E. Utku, K. Onur Unutulmaz ve İbrahim Sirkeci. London: Transnational Press London. 1-22.
- Zihnioglu, Ö. ve Dalkıran, M. (2022). "From social capital to social cohesion: Syrian refugees in Turkey and the role of NGOs as intermediaries." *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48(11): 2455-2472.

# COVID-19 Pandemisi Sürecinde Toplumsal Ontolojide Göçmenler ve Göçmen Emeğinin Bedenleşmesi: New York City Örneği

Bayram SEVİNÇ<sup>19</sup>

## Özet

Günümüzde göçmenlerin toplumsal konumu göçle oluşan ABD’de dahi hiyerarşik bir forma sahiptir. Eşitsizlik literatürünün vurguladığının ötesinde, dönemsel sınır inşaları önem taşımaktadır. COVID-19 pandemisi, mevcut yapısal eşitsizlikleri ve durumsal dezavantajları belirginleştirmiştir. Kapıcılar örneğinde olduğu gibi, olağanüstü dönemlerde göçmen emeğinin çalışma zorunluluğu onun vazgeçilmezlik gibi kriterlerle yorumlanmasına neden olur. Bu çalışmada NYC’de bulunan Müslüman göçmenlerin salgındaki durumları aktivist Müslümanların çaba ve gözlemlerine dayanılarak irdelenmektedir. Konu, Mart-Ağustos 2022 döneminde NYC’de 20 aktivist Müslüman gençle yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlar ve bir yılda katılımlı gözlemlerle elde edilen veriler ışığında ele alınmıştır. Betimsel analiz tekniği ile yorumlanan veriler göstermektedir ki bir yandan göçmenlik konumu pandemi sürecinde vazgeçilmez bir emeğe sahip oldukları aşikâr olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Emeğin bedenleşmesi, NYC’de Göçmen statüsü, aktivist Müslüman göçmenler.

## Immigrants and the Embodiment of Immigrant Labor in Social Ontology During the COVID-19 Pandemic: The Example of New York City

### Abstract

Today, the social position of immigrants has a hierarchical form, even in the USA, which was formed by immigration. Beyond what the inequality literature emphasizes, periodic boundary constructions are important. The COVID-19 pandemic has highlighted existing structural inequalities and situational disadvantages. The necessity of immigrant labor to work in extraordinary times causes it to be interpreted with criteria such as indispensability, just like in the case of janitors. In this study, the situation of Muslim immigrants in NYC during the epidemic is examined based on the efforts and observations of activist Muslims. The subject was discussed considering semi-structured interviews conducted with 20 activist Muslim youth in NYC between March and August 2022 and data obtained through participatory observations over a year. The data interpreted with the descriptive analysis technique shows that, on the one hand, the immigration position has become embodied as insecurity and unemployment for many service sector workers during the pandemic. On the other hand, it has become obvious that they have an indispensable labor during the restrictions process.

**Keywords:** Embodiment of labor, Immigrant status in NYC, activist Muslim immigrants.

---

<sup>19</sup> Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, bsevinc@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5923-8505

## Giriş

Çağdaş uluslararası göç artışındaki ana tartışmalardan biri onun kalkınma ve büyüme için vazgeçilmez olup olmadığıdır. Kontrol ve göç yönetimi sorgulaması, gelecek öngörüsü ile işlemektedir (Uğur-Yüksel, 2019: 13). Küresel hareketlilikle üç yüz milyona yaklaşan popülasyonda dezavantajlı bireyler dikkat çekmektedir (Cardoso Squeff, Neto ve Nicoli Mourão, 2021: 72). Salgın dolayısıyla hem güvencesizlikteki derinleşme hem de göçmen emeğinin vazgeçilmezliği gözlemlenmiştir (Elver, 2020). COVID-19 özellikle tarım-gıda sektöründe “göçmen emeğin güvencesizliğini” ve “temel rolünü ortaya çıkardı” (Corrado ve Palumbo, 2022: 145). En yoğun vakaların bulunduğu NYC’de kapanmayla birlikte göç deseni de farklılaşmıştır (Stringer, 2021). Bu çalışmada, söz konusu kurumsal sistemin pandemiden nasıl etkilendiği ve göçmen emeğinin sistemin işleyişindeki önemi sorgulanmıştır. Konu, nitel araştırma deseni ve yarı yapılandırılmış mülakat ve katılımcı gözlem teknikleriyle TÜBİTAK destekli ve Eylül 2021 ila Eylül 2022 tarihleri arasında NYC’de yürütülen çalışma sürecinde toplanan veriler yoluyla ele alınmıştır. Ölçüt örnekleme tekniğiyle tespit edilen katılımcılar (n=20), NYC’de lisans ve lisansüstü eğitim gören aktivist Müslüman genç göçmenlerden oluşmaktadır. Veriler betimsel analiz tekniği ve uluslararası göç kuramı perspektifi ile yorumlanmıştır.

### 1. Kimlik Odaklı ve İşlevselci Yorum

Göçmen emeği, grup kimliği veya bireysel emeğin sistemdeki işlevine odaklanan perspektifle değerlendirilebilir. Göçmen için “dünya görüşleri, gelenekler, tarihsel inançlar, pratikler, değerler, moral sistemler, imajlar ve semboller” (Allievi, 2010: 86) kimlik referans öğeleridir. Son dönemlerdeki “kültürün dönüşü” gibi göç olguları, demografik niteliklerin ulus devlet nosyonundaki sorunlarını öne çıkarır (s.87). Kimlik odaklı yorumun öğelerinden biri, “kültürel farklılıkların kurumsal ve toplumsal düzeyde tanınması”nı dile getiren söylemlerden oluşan çok kültürlülük olgusudur (Uğur-Yüksel, 2019: 19). Karşıt tutum da söz konusudur, tıpkı 11 Eylül terör olaylarının neden olduğu anti-çok kültürlülük tutumu gibi (Allievi, 2010: 89, 96). Kimlik odaklı perspektif *önyargıya* dayanan göçmen karşıtı tutumla ilişkilidir. Örneğin Müslümanlar ABD’de “ırksal ve dinsel dış grup”a ek olarak “kültürel ve davranışsal dış grup” olarak tanımlanır (Nassar, 2020: 594). Amerikan medyası da genelde olumsuz bir çerçeveleme kullanır (Blecih ve van der Veen, 2021). Göçmen karşıtlığı meselesi, dikkatleri bilgi düzeyine ve sosyal medyanın boşluğu dolduran güçlü konumuna çekmiştir (Brader, Valention ve Suhay, 2008). Göçmen meselesinde “grup odaklı” değerlendirme eğilimi ve “önyargıya” referansla açıklanma dikkat çekmektedir (s.960; Nelson ve Kinder, 1996).

Bazı araştırmalar bireylerin kendilerine ekonomik bir tehdit olmayan ve kişisel etkileşimde bulunmadıkları göçmenleri de grup nosyonu dolayısıyla karşıt tutumla değerlendirdiğini tespit etmiştir (Quillian, 1995: 591). Kimlik odaklı yorumun önemli dezavantajlarından biri, mitolojik veya dezenformasyona dayalı yorumlara açık olmasıdır. Kimlik yorumuna alternatif olarak birey odaklı *fonksiyonel yaklaşım* söz konusudur. Kimlik odaklı yorumda sosyal ve kültürel değişim vurgusu baskın iken fonksiyonel yaklaşımda ise idame ve sürdürülebilirlik öne çıkmaktadır. İşlevsel yaklaşım gruplar arası mesafe dezavantajını yumuşatma eğilimi taşır. Öte yandan maliyet ve algılanan tehdit arasında kurulan geleneksel düşünsel bağın yakın dönem testleri de göstermektedir ki göçmenlere atfedilen potansiyel zarar etkisi ile karşıt tutumlar arasında bir korelasyon bulunmaktadır.

### 2. Göçmen Emeği ve Global Şehirler

Son yılların temel olgularından biri uluslararası göçün ivmelediği küresel entegrasyon ve küresel bir emek pazarıdır (Castles, 2011: 248). İnsan hakları gibi temel kod ihtiyaç ve güvencelerini

sağlayacak üst bir küresel kuruluşun olmayışı, göçmen emeğinin güvencesizliğe ve gölge ekonomiye (informel sektörlere) yönelmesine ve sömürü riskine neden olur. İşgücü “beşerî sermaye” veya “toplumsal cinsiyet, etnisite, ırk ve yasal statü açısından” tasnif edilebilir (s.248-9). Pandemi daha önce çoğunlukla ikincil olduğu gözlemlenen beşerî sermaye kriterini öne çıkarmıştır. Göçmen artışı “ev sahibi toplumların ulusal güvenlik, kimlik ve sosyal uyumuyla ilgili ciddi endişe yaratmaktadır. 2014 Avrupa Parlamentosu seçimlerindeki radikal sağ partilerin yükselişi” (Uğur-Yüksel, 2019: 14), 2016 ABD seçimleri, 2017 Fransa seçimleri bu endişelerin tecessümlerine tanık olur; temel kırılma ise 11 Eylül terör saldırılarıyla oluşur (s.15).

Göçmenlerin ekonomik katkısı uzun yıllar döviz ve kaynak ülke odaklı değerlendirilmiştir ve kalkınmayı desteklediği düşünülmüştür. Hedef ülke açısından söylemdeki değişim, 1980’lerde yerel ekonomiye olumsuz etkisi olan bir göçmen emeği tanımından 2000’lerin başında kalkınmaya katkı anlatisına doğru olmuştur. Böylece “yetenekli göçmen” ve olumlu göçmen katkısını vurgulayan yaklaşımlar baskın olmuştur (Castels, 2011: 249). Pandemi, yetenek odaklı bu değişim hikayesine yeni bir alt başlık açmıştır: Özellikle görünmez yeteneklerin ve emeğin bedenleşmesi. Bu bağlamda NYC’de kapıcı olarak çalışanların vb. emeği cisimleşmiş ve sistemdeki işlevleri belirginleşmiştir. Özellikle yerli nüfusun çalışmak istemediği sektörlerde, koşulların belirlediği bir önem ve görünürlük söz konusu olmuştur. İkinci bir sorgulama, bu emeğin temel (essential) olma niteliğinin ve mevcut hak ve statülerin olağan üstü koşullardan sonra devam edip etmeyeceğine dairdir (Corrado ve Palumbo, 2022: 146, 163).

Çağdaş göçmen emeği, ev işleri ve evde bakımda New York’un ilgili normatif yapısını dönüştürmüş, tüketim alışkanlıklarını biçimlendirmiştir (Foner, 2022: 83-4). Göçmen işleri olarak tanımlananların (yaşlı bakımı gibi) yanı sıra diğer alanlardaki varlığı artmıştır. Bir araştırmaya göre “Ülkedeki yazılım mühendislerinin yüzde 40’ı, doktor ve cerrahların dörtte birinden fazlası yabancı uyrukludur.” (s.78) Ayrıca “yüksek vasıflı göçmenlerin ‘ülkenin yenilik, girişimcilik ve teknolojik değişim kapasitesini artırdığı’” gözlemlenmiştir (s.79); örneğin “2014 yılı itibarıyla ülke çapındaki yaklaşık beş işletme sahibinden biri göçmendi.” (s.86) Göçmen aktörlerin milyonlarca dolarlık yatırımlardaki varlığı ve yürütülmesindeki önemli rolleri bir diğer referans noktasıdır (s.87-8). Göçmenlerin etnik restoranlar, manikür salonları vs. ile sundukları hizmetle Amerikan yaşam tarzının bir parçası olduğu gözlemlenmektedir (s.90). Vietnamlılar için kullanılan “McNailing of America” (Eckstein ve Nguyen, 2011: 652) benzeri tanımlar, bu emeğin olağan dönemdeki tecessümü ve olağanüstü dönemdeki vurgusudur.

### 3. ABD’de Çağdaş Göçmen Emeği

ABD’nin göçmenlere yönelik politikaları ile başkanlarının siyaseti arasında bir korelasyon vardır. Trump döneminin son yılı 2021’de göç neredeyse tarihinin en düşük rakamı olan 15 binde kaldı. Biden döneminde 2021’de 62.500’e, 2022 ve 23 için 125.000’e bir çıkan artışa rağmen “gerçek yeniden yerleşimin hızı gecikti” (Ward ve Batalova, 2023: 1). Dünya çapında 1,1 milyon kişinin 2020’de sığınma talebinde bulunduğu ve bir önceki yıla oranla yüzde 45’lik bir düşüş gösterdiği anlaşılmaktadır. Kurumsal söylemler sığınmacıları “hastalık taşıyıcıları veya iş için rakip olarak günah keçisi ilan” etmiştir (Vijayaraghavan ve Mukhopadhyay, 2022). Pandemide “yanlış bilgilendirme, dil engelleri, kültür-kökenli kaygılar ve ayrımcılık, göçmenlerin kendilerinin veya aile üyelerinin almaya hak kazandığı ihtiyaç duyulan hizmetler ve yardımlar için öne çıkmasını engellemeye devam etti.” (Alulema ve Pavilon, 2022: 3) Birçok gözlemciye göre:

“2020’deki COVID-19 durgunluğunda milyonlarca göçmen, ekonominin en çok etkilenen sektörlerinin çoğunda aşırı temsil edilmeleri nedeniyle işlerini kaybetmeye karşı özellikle savunmasızdı: Oteller ve restoranlar, ofis binaları için temizlik

hizmetleri ... hassas endüstrilerde kitlesel işten çıkarmalarla karşı karşıya kalan ABD’li işçilerin yüzde 20’si göçmendir. Belgesiz göçmenler ve son beş yılda yeşil kart almış olanlar da dahil olmak üzere önemli bir kısmı için bu durum, ihtiyaç anında diğer işçilere sunulan federal gelir testine tabi yardımlardan yararlanamamaları nedeniyle daha da kötüleşti” (Foner, 2022: 95).

Göçmen emeğinin savunmasız ve kırılabilirliği pandemi sırasındaki bulaş ve ölüm oranları bağlamında özellikle belirginleşir: Örneğin “Koronavirus salgını sırasında et paketleme işçileri (aynı zamanda ön saflarda görev yapan göçmen sağlık çalışanlarının büyük bir kısmı) oldukça yüksek enfeksiyon ve ölüm oranlarına maruz kaldı” (Foner, 2022: 90).

### **3. 1. Saha Verileri: Kırılabilir ve Vazgeçilmez Emek**

Görüştüğümüz aktivist bireylerin göçmenlerin Amerika’daki durumuna yönelik betimlemeleri eyalet düzeyindeki farklara dikkat çekmektedir; K3’ün ifadesiyle NYC çeşitlilik ve farklılık açısından öne çıkan bir sosyal doku taşır. Ona göre birden fazla Amerika vardır: “Amerika Birleşik Devletleri’nde birkaç Amerika olduğunu gördüm. New York farklı bir ülke, New York’tan çıkarsanız, Güney’e giderseniz, tamamen farklı bir ülke ...” (K3). Pandemiye okulların kapanmasına karşı greve katılan göçmen bir lisansüstü öğrencisi olarak K3 politik ve sosyal bilinç bağlamında NYC’ye yüksek bir kredi verir. Bu anlamda özelden Müslümanlar için -ortamın temel meselelerden uzaklaştırıcı niteliğini sorgularken- şu ifadeyi kullanır: “Müslümanların toplumsal bilinci yeniden canlandırma yönünde aktif bir girişimi olduğunu düşünüyorum.” Bir başka katılımcı, K4, New York kültürünü şöyle betimler: “Nereden gelerseniz gelin, siyasi görüşleriniz, sosyal görüşleriniz, uyuşunuz veya ırkınız ne olursa olsun, New York’ta her zaman sizin için bir şeyler vardır.”

K1 göçmenlerin yaşadığı çifte dezavantajlı konumdan bahseder; örneğin İslamofobinin Müslüman göçmenin yaşam ve çalışma koşullarını biçimlendiren bir çifte dezavantaj kaynağı olduğunu belirtir. Göçmen emeğine dair kalıp yargıların işlevini şöyle vurgular: “Yani ... iş başvuru sürecinde tıraş olmuş ya da sakallı olmam fark ediyor. Maalesef başvuru yaparken aklımda bulduğum şeyler bunlar.” Onun bir diğer vurgusu, politika yapımcıların ve karar mekanizmalarının yaklaşımındadır; “Evet, kesinlikle Trump’ın başkanlığı işleri daha da kötüleştirdi.” Yaşam ve çalışma koşullarının kısıtlanması bağlamında pandemiye değerlendiren K2, Amerika’daki eyalet uygulamalarının farkını dile getirerek (NY ve Teksas’ı karşılaştırır) evrensel bir normun yokluğunda daha fazla kısıtlama ve tedbire başvuran NYC’nin daha çok etki ürettiğini belirtir. Bu kısıtlamaların farklı uygulanmasını da bir çeşit özgürlük alanı olarak değerlendirir ve barınma meselesini vurgular.

Pandemide özellikle Çinli profiline benzeyen birçok kişinin saldırıya uğraması güvenlik meselesini öne çıkarır. Durumu değerlendiren K4, NYC’nin çokça tercih edilme nedenini dile getirir: “İster inanın ister inanmayın New York, ... diğer büyük şehirlerle karşılaştırıldığında,

Amerika'nın en güvenli büyük şehri olarak kabul ediliyor.” Bunun istatistiksel olduğunu ve onların da tamamen şeffaf olmadığını da belirtir. İnsan hakları aktivisti ve CAIR çalışanı olan K4'ün göçmen emeği konusunda özgül bir niteliği vardır; babası pandemide göçmen emeğinin katkı ve görünürlüğü temsilindedir:

“Biliyorsunuz pandemi ilk geldiğinde birçok insan evden çalışma fırsatına sahipti ama bazılarının bu fırsatı yok. Babam temel (essential) bir çalışandı, işe gitmesi gerekiyordu, çünkü işi bizzat orada olmasını gerektiriyor, o bir kapıcı ve bina bekçisi aslında ve bu yüzden kiracılar için orada olması gerekiyor ve ben çok endişeliydim, belki COVID kapar diye, biliyorsunuz. O da eninde sonunda COVID'e yakalandı, bu aşılardan önceydi, tam Ocak 2021'di, aşılardan çıkmadan hemen önce. ... benim için çok zor bir dönemdi. Bence COVID, ekonominin kaldıraçlarını bir nevi açığa çıkardı, ekonomimizi gerçekten yürütenler yoksul insanlar, göçmenler, babam gibi işçi sınıfından insanlar. Yani, bu yüzden bunu dikkate almanın çok önemli olduğunu düşünüyorum.” (K4)

Pandemi gönüllü çalışma açısından da göçmen emeğinin mobilizasyonuna dikkat çekmiştir. Birçok katılımcı pandemide kendilerinin topluma olan görevleri bağlamında aktivist bazı sorumluluklar yüklenmeye başlamıştır. K11 eğitim alanı olan sağlık sektöründe dikkat çeken zihinsel hastalıklar (ki bu konunun evsizlikle doğrudan ilişkisi de dikkat çekicidir) konusuna işaret eder. Gıda ve yerleşim yardımı gibi alanlarda yerel ve ulusal düzeyde aktivist sorumluluklar yüklenen katılımcılar var. K14 izolasyonda bireylerin dayanışma ihtiyaçlarını fark edip sorumluluk alır ve Ramazan ayında bir çaba içine girer: “Bunu yapan birkaç arkadaş buldum ve Ramazan bağışları konusunda onlara yardım etmeye karar verdim ...” K16 pandemi sürecini zorlaştıran Trump'ın uygulamasından sonra Müslüman göçmenlerin kötüleşen durumlarını gözlemlemiş ve bu bağlamda sorumluluklar almıştır. Onun mücadelesi pandeminin ayna işlevine referanslıdır: “Bence pandemi gerçekten her şeyi öne çıkardı.” K5 evsizlik durumunun şiddetlenişini gözlemler ve mücadelesini bu yönde verir. K7 ise göçmenlerin şehre uyum sistematiğine yardım faaliyetlerinde ve bağışların toplanmasında gönüllü çalışır.

Göçmen emeğinin entegrasyon imkanını sorgulayan K5, kapitalizm ve demokrasi ilişkisinde para baskısını ve sağlık sistemindeki erişim imkânı sorunlarını vurgular. Göçmen emeğinin sisteme katkısı değerlendirirken kapitalizm eleştirisi de yapan K12, istenmeyen katkının bir “zehirli katkı” olduğunu savunur. Sisteme dahil olmanın getirdiği işlevsel katkı, sistem üzerinden değerlendirildiğinde kapitalizm eleştirisini de taşımaktadır: “ABD'deki herkes ya üretici olduğumuz ya da kurumsal Amerika'nın bir parçası olduğumuz bu kapitalist sistemin bir parçasını oluşturur veya şekillendirir .... Bazen toksik olan bir yol, çünkü sistemin kendisi sömürü üzerine kurulu ...” Kapitalizm ve emek ilişkisinde göçmen nüfusun hayatta kalmak ve kente tutunmak

için baskın olarak bir emeğe dönüşmesini ve hayatını kaplayan bir iş ve çalışma döngüsüne kapılmasını eleştiren K16 bu durumun aynı zamanda topluluksak sorumlulukları yüklenmede de engel olduğunu dile getirir.

### 3.2. Güncel Durum: 2023

Sığınmacıların başvuru sonrası çalışma izni alma süresinin (en az 180 gün) getirdiği prosedür yükü, günün koşullarında eleştirilmektedir. Albany’de emek kısıtından şikâyet eden bir işletmeci genel bir durumu betimler: “Eyalet genelinde irili ufaklı pek çok işveren, yeni sığınmacıları işe alma konusundaki güçlü istekliliğini dile getirdi. Göçmenler çalışmaya daha hevesli. Ancak iki tarafı bir araya getirmek sanıldığından çok daha zor.” (McKinley ve Ferré-Sadurní, 2023: par.3). Bu talepler, 120 şirket yöneticisinin Biden’a mektup göndermesinde olduğu gibi, durumun aciliyetini vurgulamaktadır (par.8). Konunun ilginç bir yönü, tersine-göç meselesinin pandemi sürecinde ortaya çıkmasıyla birlikte bir emek kısıtının yaşanmasıdır (par.9). “Robert Duffy, şehrinde çoğu peyzaj, imalat ve konaklama gibi hizmet sektörlerinde olmak üzere yaklaşık 6.000 açık işin bulunduğunu tahmin ediyor. Bazı fabrika ve restoranların iş gücü yetersizliğinden dolayı mesai saatlerini azalttığını kaydetti” (par.10).

Yüz binin üzerinde sığınmacının gittiği NYC’de bu durum kriz olarak tanımlanmıştır. Her beş New Yorkludan dördünün göçmen akınını “ciddi bir sorun” olarak tanımladığı araştırma verisi, Eric Adams için bu akınları hayati bir mesele kılar. Şehirde göçmen emeğine yönelik talep, ülke ortalamasının üzerinde bir işsizlik durumuyla da ilgilidir (McKinley ve Ferré-Sadurní, 2023). Eric Adams, ilgili durumu bir ulusal kriz olarak betimler ve “Bu mesele NYC’yi yok edecek” der (Fitzsimmons, 2023: par.5). Bu betimleme ve iddialar özellikle göçmen haklarını savunanlar tarafından eleştirilir ve bir başka krize neden olur; “New York Göç Koalisyonu İcra Direktörü Murad Awawdeh, belediye başkanının yorumlarının tehlikeli olduğunu ve göçmenlere karşı şiddete yol açabileceğini söyledi.” (Fitzsimmons, 2023: par.5) Hizmet sektörü ve turizm toparlanma sürecindedir; fakat göçmen politikaları önemli bir engeldir ve işverenler Belediye’ye ve Hükümet’e “çalışma izinlerinin hızlandırılması” için talepte bulunmuştur (McKinley ve Ferré-Sadurní, 2023).

### Sonuç

Son tahlilde, bir yandan artan uluslararası göç öte yandan geç kapitalist dönemin performans toplumuna yönelen talepkâr istikrarsızlığı, göçmen emeğinin kendine bir konum edinmesini güçleştirmektedir; bunun yanı sıra pandemi, göçmen emeğinin katkısını öne çıkarırken yönetimsel prekarizasyon düzlemine varan belirsizlik ikliminde yaşamın idaresini mümkün kılan bir güç kaynağı olarak görülebilir. Nihayetinde performans toplumunun dehşeti, “öz-saygıyı kaybetmek ve bunun muhtemel neticeleri: reddedilme, toplum dışına itilme ve dışlanma” (Bkz. Bauman, 2018: 52-3), kırılğan nüfus için ölümcüldür. Bu bağlamda emeğinin önemi ortaya çıkan göçmenin, özellikle illegal olanın, “güvenliksiz, kırılğan ve savunmasız” konumu sorgulanmaya başlanmış ve Sokak Satıcıları ve Oy Kullanma hakkı gibi son dönem pandemi sürecindeki aktivist çabalarda gözlemlendiği gibi normatif bir düzenleme ve hukuksal bir güvence arayışı da dile getirilmiştir. Dolayısıyla bir demokratik adalet düzlemi arayışı söz konusu emeğin görünürlüğü üzerinden yükselmektedir.

### Kaynakça

Alulema. D. ve Paviol, J. (Ocak 2022). “Immigrants’ Use of New York City Programs, Services, and Benefits: Examining the Impact of Fear and Other Barriers to Access.”



<https://cmsny.org/wp-content/uploads/2022/02/Immigrants-Use-of-New-York-City-Programs-Services-and-Benefits-CMS-Report-013122-FINAL.pdf>

- Bauman, Z. (2018). *Kapımızdaki Yabancılar*. Çev. E. Barca. İstanbul: Ayrıntı.
- Bleich, E. ve van der Veen, A. M. (2021). “Media Portrayals of Muslims: A Comparative Sentiment Analysis of American Newspapers, 1996–2015.” *Politics, Groups, and Identities*, 9(1): 20-39.
- Brader, T., Valentino, N.A. ve Suhay, E. (2008). “What Triggers Public Opposition to Immigration? Anxiety, Group Cues, and Immigration Threat.” *American Journal of Political Science*, 52(4): 959-978.
- Cardoso Squeff, T., Neto, A.T.J. ve Nicoli Mourão, L. (2021). “The Role of The U.N. Special Rapporteur on The Human Rights of Migrants on The Supervision of The Conducts of States During the Covid-19 Pandemic and Its Effectiveness.” Ed. Fulvia Staiano ve Giulia Ciliberto. *Labour Migration in The Time of Covid-19: Inequalities and Perspectives for Change* içinde (65-90).  
[https://www.cnr.it/sites/default/files/public/media/attivita/editoria/EULab\\_2021\\_LABOUR\\_MIGRATION\\_IN\\_THE\\_TIME\\_OF%20COVID19.pdf](https://www.cnr.it/sites/default/files/public/media/attivita/editoria/EULab_2021_LABOUR_MIGRATION_IN_THE_TIME_OF%20COVID19.pdf)
- Castles, S. (2011). “Bringing Human Rights into the Migration and Development Debate.” *Global Policy*, 2(3): 248-258.
- Corrado, A. ve Palumbo, L. (2022). “Essential Farmworkers and the Pandemic Crisis: Migrant Labour Conditions, and Legal and Political Responses in Italy and Spain.” Ed.: A. Triandafyllidou, *Migration and Pandemics* içinde (145-166). IMISCOE Research Series. Springer, Cham. [https://doi.org/10.1007/978-3-030-81210-2\\_8](https://doi.org/10.1007/978-3-030-81210-2_8)
- Eckstein, S. ve Nguyen, T.N. (2011). “The Making and Transnationalization of an Ethnic Niche: Vietnamese Manicurists.” *International Migration Review*, 45(3): 639-674.
- Elver, H. (31 Ocak 2020). “Statement by Ms. Hilal Elver, United Nations Special Rapporteur on the right to food, on her visit to Italy, 20-31 January 2020.” <https://www.ohchr.org/en/statements/2020/01/statement-ms-hilal-elver-united-nations-special-rapporteur-right-food-her-visit?LangID=E&NewsID=25512>
- Fitzsimmons, E.G. (7 Eylül 2023). “In Escalation, Adams Says Migrant Crisis ‘Will Destroy New York City’.” <https://www.nytimes.com/2023/09/07/nyregion/adams-migrants-destroy-nyc.html>
- Foner, N. (2022). *One Quarter of the Nation: Immigration and the Transformation of America*. Princeton ve Oxford: Princeton University Press.
- Hamsa Vijayaraghavan H. ve Jhinuk Mukhopadhyay, J. (2 Haziran 2022). “COVID-19 Pandemic Ushered in Unprecedented Slowdown of Asylum Claims.” <https://www.migrationpolicy.org/article/pandemic-unprecedented-slowdown-asylum-claims>
- McKinley, J. ve Ferré-Sadurní, L. (9 Eylül 2023). “New York Employers Are Eager to Hire Migrants. They Can’t.” <https://www.nytimes.com/2023/09/09/nyregion/migrants-work-permits.html>
- Nassar, R. (2020). “Framing Refugees: The Impact of Religious Frames on U.S. Partisans and Consumers of Cable News Media.” *Political Communication*, 37(5): 593-611.

- Nelson, T.E. ve Kinder, D.R. (1996). "Issue Frames and Group-Centrism in American Public Opinion." *The Journal of Politics*, 58(4): 1055-1078.
- Quillian, L. (1995). "Prejudice as a Response to Perceived Group Threat: Population Composition and Anti-Immigrant and Racial Prejudice in Europe." *American Sociological Review*, 60(4): 586-611.
- Stefano, A. (2010). "Immigration and Cultural Pluralism in Italy: Multiculturalism as a Missing Model." *Italian Culture*, 28(2): 85-103.
- Stringer, S.M. (Kasım 2021). "The Pandemic's Impact on NYC Migration Patterns New York City Comptroller." <https://comptroller.nyc.gov/wp-content/uploads/documents/The-Pandemics-Impact-on-NYC-Migration-Patterns.pdf>
- Uğur-Yüksel, G. (2019). *Göçmen Entegrasyonu ve Tanınma Teorisi: "Adil Entegrasyon"*. Çev. M. Kızıltuğ. İstanbul: Pinhan.
- Ward, N. ve Batalova, J. (15 Haziran 2023). "Refugees and Asylees in the United States." <https://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/SPT-Refugees2023-PRINT-final.pdf>

# Engelli Bireylerin Erişilebilirliğinin Sağlanmasında Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine Sosyal Adalet Temelinde Bir Bakış

Begüm ARDAHANLIOĞLU<sup>20</sup>

## Özet

Erişilebilirlik, engelli bireylerin toplumsal hayata eşit ve tam katılımı için temel bir haktır. Erişilebilirliğin sağlanması konusunda Türkiye’de ulusal ve uluslararası yasal dayanaklar ile çeşitli politikalar ve stratejiler bulunmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada, erişilebilirliğe ilişkin çeşitli politika belgelerinin en önemlilerinden birini oluşturan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ele alınmıştır. Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinde doğrudan ya da dolaylı olarak engelli bireylerle ilişkilendirilebilen toplamda 17 hedef bulunmaktadır. Bu hedefler içerisinde 11. hedef ve onun alt hedefleri ise engelli bireylerin erişilebilirlik hakkının temini ile ilişkilidir. Buna göre, 2030 yılına kadar engelli bireylerin konuta, temel hizmetlere, yeşil ve kamusal alanlara erişiminin, ulaşım sistemleri ile kamusal alanların erişilebilirliğinin ve tüm bunlarla birlikte kapsayıcı ve sürdürülebilir kentleşmenin sağlanması hedeflenmektedir. İç politika ile uyumlaştırılan bu hedeflere ulaşılmasında, toplumsal organizasyonun engelli bireyleri kapsayıcı ve adil bir şekilde sağlanmasının önemi anlaşılmaktadır. Burada önemli olan, erişilebilirlikle ilgili politikaların uygulanmasında etkili olan değerlerde dönüşüm yaratılması ve erişilebilirliğin temel bir insan hakkı olduğunun anlaşılmasıdır. Bu da ancak sosyal adalet anlayışı ile mümkün görünmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Erişilebilirlik, Sosyal Adalet, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, Engellilik

## A View of Sustainable Development Goals in Ensuring Accessibility of People with Disabilities on the Basis of Social Justice

## Abstract

Accessibility is a fundamental right for the equal and full participation of people with disabilities in social life. There are national and international legal bases and various policies and strategies in Turkey to ensure accessibility. In this context, this study examines the Sustainable Development Goals, which constitute one of the most important of various policy documents regarding accessibility. There are a total of 17 goals in the Sustainable Development Goals that can be directly or indirectly associated with people with disabilities. Among these goals, the 11th goal and its sub-goals are related to ensuring the right of accessibility of disabled individuals. Accordingly, it is aimed to ensure that people with disabilities have access to housing, basic services, green and public spaces, accessibility of transportation systems and public spaces, and inclusive and sustainable urbanization by 2030. In achieving these goals, which are harmonized with domestic policy, the importance of ensuring that social organization is inclusive and fair to people with disabilities is understood. What is important here is to create a transformation in the values that are effective in the implementation of accessibility-related policies and to understand that accessibility is a fundamental human right. This seems possible only with the understanding of social justice.

**Keywords:** Accessibility, Social Justice, Sustainable Development Goals, Disability

---

<sup>20</sup>Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, begumardahanlioglu@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7945-490X

## Giriş

Engelli bireylerin sahip oldukları tüm insan haklarının içinde erişilebilirlik diğer tüm hak ve özgürlükleri kullanmalarının bir ön koşulu konumundadır (Çağlar, 2012: 587). Ülkemizde engelli bireylerin hakları konusunda temel yasal dayanak olan Engelliler Hakkında Kanun'a (2005) göre erişilebilirlik: "Binaların, açık alanların, ulaşım ve bilgilendirme hizmetleri ile bilgi ve iletişim teknolojisinin, engelliler tarafından güvenli ve bağımsız olarak ulaşılabilir ve kullanılabilir olmasını" (Mevzuat Bilgi Sistemi, t.y.) ifade etmektedir. Aynı kanunda 4. maddeye göre, "Engellilerin bağımsız yaşayabilmeleri ve topluma tam ve etkin katılımları için erişilebilirliğin sağlanması esastır" (Mevzuat Bilgi Sistemi, t.y.).

Ayrıca, ülkemizin de taraf olduğu uluslararası bir sözleşme olan Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin dayandığı temel ilkelerden biri "erişilebilirlik"tir. Bu sözleşmeye göre:

"Taraf Devletler engellilerin bağımsız yaşayabilmelerini ve yaşamın tüm alanlarına etkin katılımını sağlamak ve engellilerin diğer bireylerle eşit koşullarda fiziki çevreye, ulaşma, bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemleri dahil olacak şekilde bilgi ve iletişim olanaklarına hem kırsal hem de kentsel alanlarda halka açık diğer tesislere ve hizmetlere erişimini sağlamak için uygun tedbirleri alacaklardır" (Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, 2009).

Ülkemizde erişilebilirlik konusundaki ilk hukuki düzenleme ise 1999 yılında gerçekleştirilmiştir:

"3030 sayılı Kanun Kapsamı Dışında Kalan Belediyeler Tıp İmar Yönetmeliği'ne 1999 yılında getirilen bir değişiklikle, '... çalışma, sosyal ve kültürel altyapı alanlarında yapılacak tüm yapı, tesis ve açık alan düzenlemelerinin, özürülerin de ulaşmasını ve kullanmasını sağlayacak şekilde Türk Standartları Enstitüsü standartlarına uygun olarak yapılması zorunludur,' hükmü getirilmiş"tir (Gül, 2015: 50-51).

Yukarıda bahsedilen yasa ve uluslararası sözleşmenin yanı sıra çeşitli politika hedefleri çerçevesinde engelli bireylerin erişilebilirliklerinin sağlanması hususunda adımlar atılmıştır. Bunların en önemlilerinden biri Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleridir. Bu çalışmada Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve onunla bağlantılı politikalar ve stratejiler ele alınarak engelli bireylerin erişilebilirliği konusunun sosyal adalet perspektifinden değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

### 1. Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinde Erişilebilirlik

25-27 Eylül 2015 tarihleri arasında New York'taki Birleşmiş Milletler Genel Merkezi'nde yeni küresel Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini kararlaştırılmıştır (UN, 2015: 4). *Dünyamızı Dönüştürmek: Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi (Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development)* başlıklı belgede ifade edildiği üzere 2030 yılına kadar ulaşılacak üzere "insanlık ve gezegen için kritik öneme sahip alanlarda eylemi teşvik edecek" 17 hedef ve 169 alt hedef kabul edilmiştir (UN, 2015: 3). Türkiye bu hedefleri kabul eden ülkelerden biridir ve bunlar ulusal politika süreçlerine entegre edilmiştir (Ministry of Development, 2016).

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma İş birliği Çerçevesi'nin (*United Nations Sustainable Development Cooperation Framework*) 6 ilkesinden biri olan "kimseyi geride bırakma" (leave no one behind), 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin evrensel değerlerinden biri olarak ayrımcılığı ve dışlanmayı sona erdirmeye, insanlığın

potansiyeline zarar veren eşitsizlikleri azaltma konusundaki taahhüdü temsil etmektedir (UNSDG, t.y.). Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinde engelli bireylerin konumuna bakıldığında, *herkes için* insan haklarına, onuruna, eşitliğe ve ayrımcılık yapılmamasına, fırsat eşitliğine dayanan bir dünyaya dair vurgu yapılması önemlidir.

17 hedeften her biri doğrudan veya dolaylı olarak engelli bireylerle ilişkilendirilebilmekle birlikte bunlardan 4., 8., 10., 11. ve 17. hedeflerin alt hedeflerinde ve göstergelerinde engellilere doğrudan atıf yapılmıştır. Bu hedefler içerisinde 11. hedef erişilebilirliğin sağlanması ile ilişkilidir, dolayısıyla bu çalışmada bu hedef üzerinden bir değerlendirme gerçekleştirilmiştir. “Şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmak” (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, t.y) şeklinde açıklanan 11. hedefin erişilebilirlikle ilişkilendirilebilecek alt hedeflerine aşağıda yer verilmiştir.

“Hedef 11.1: 2030 yılına kadar, herkesin yeterli, güvenli ve karşılanabilir konuta ve temel hizmetlere erişimini sağlamak ve gecekondulu alanlarını iyileştirmek

Hedef 11.2: 2030 yılına kadar herkes için, özellikle kırılabilir durumda olan insanların, kadınların, çocukların, engellilerin ve yaşlıların ihtiyaçlarına özel önem gösterilerek, yol güvenliğinin artırılması, başta toplu taşıma sisteminin geliştirilmesiyle herkesin güvenli, ekonomik olarak karşılanabilir, erişilebilir ve sürdürülebilir ulaşım sistemlerine erişimini sağlamak

Hedef 11.3: 2030 yılına kadar, tüm ülkelerde kapsayıcı ve sürdürülebilir kentleşmeyi ve katılımcı, bütünleşik ve sürdürülebilir yerleşim planlaması ve yönetimi için kapasiteleri geliştirmek

Hedef 11.7: 2030 yılına kadar, özellikle kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve engelliler için güvenli, kapsayıcı ve ulaşılabilir, yeşil ve kamusal alanlara genel erişim sağlamak” (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, t.y).

Dolayısıyla 2030 yılına kadar konutların, temel hizmetlerin, yeşil ve kamusal alanların, ulaşım sistemlerinin erişilebilir hale getirilmesi, kapsayıcı ve sürdürülebilir kentleşmenin sağlanması hedeflenmektedir. Engelli bireylerin kentlerdeki güvensiz koşullar karşısında daha az dirençli olmaları (World Health Organization Regional Office for Europe, 2019: 7) sebebiyle bu hedefin yerine getirilmesi engelli bireylerin karşılaştığı bariyerlerin giderilmesi bakımından önemlidir.

## **2. Erişilebilirlikle İlişkili 11. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefinin Türkiye’deki**

### **Göstergeleri**

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019: 160-169) Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu’na göre 11.1, 11.2, 11.3 ve 11.7 hedefleri için ülkemizin stratejik plan ve belgeleri arasında Kalkınma Planları, Yıllık Programlar, ÇŞB Stratejik Planı (2015-2017), Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planı (KENTGES) (2010- 2023), Mülga Ulaştırma, Denizcilik, Haberleşme Bakanlığı Stratejik Planı (2014-2018), Karayolları Genel Müdürlüğü (KGM) Stratejik Plan (2017-2021), Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı (2015-2018), Ulusal Akıllı Ulaşım Sistemleri Strateji Belgesi (2014-2023), ÇŞB Stratejik Planı (2015-2017) ve Mülga ASPB Stratejik Planı (2013-2017) yer almaktadır.

Bu politikaların ve stratejilerin göstergelerine bakıldığında ise engelli bireylerin “ulaşım, sosyal hizmetler ve kamu alanlarına erişimlerinin sağlanması konularında gelişme sağlanması gerektiği” belirtilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019: 165). Bunların yanı sıra

hedef 11.2 kapsamında “dezavantajlı grupların ulaşım erişimleri konusunu değerlendirecek veri bulunmadığı” belirtilmiş ve hedef 11.1, 11.3 ve 11.7 için herhangi bir göstergeye yer verilmemiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019: 178). Sonuç olarak ise Türkiye’nin 11. hedef ve alt hedeflerini gerçekleştirmek için gerekli altyapıya hazır olduğu ancak “hedeflere ulaşılması için ilgili politikaları hayata geçirecek projelerin çeşitlendirilmesinde fayda görüldüğü” ifade edilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019: 180).

Yukarıda da belirtildiği üzere ülkemizde Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleriyle ilişkili çeşitli politikalar ve stratejiler mevcuttur. Engelli bireylerin erişilebilirliği söz konusu olduğunda T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın politikaları ve stratejileri ile bunların göstergelerine de yer vermek gerekmektedir.

Ülkemizde 2020 yılı, “tüm kurum ve kuruluşlar tarafından yapılacak erişilebilirlik çalışmalarının planlı, programlı ve standartlara uygun bir şekilde yürütülmesi, uygulamalara hız verilmesi, bu alanda fiziksel, dijital ve zihinsel dönüşümünün sağlanması ve erişilebilirlik kültürünün oluşturulması için” *erişilebilirlik yılı* olarak ilan edilmiştir (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2020). Burada “zihinsel dönüşüm” ve “erişilebilirlik kültürü” ifadelerinin kullanılması önemlidir. Bu söylem, Yardımcı (2015: 29)’nın erişilebilirlik konusunun tekerlekli sandalyeye uygun rampa açısı gibi teknik meselelerin ötesine geçen bir şekilde düşünülmesi gerektiği ifadesiyle örtüşmektedir.

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2019: 17) 2019-2022 Stratejik Planı’nda temel değerlerden biri “erişilebilirlik ve kapsayıcılık” olarak belirtilmiştir. 2022-2026 Stratejik Planı’nda (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022: 3) ise temel değerler arasında bu ifade yer almamaktadır. 2022-2026 Stratejik Planı’nda Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme ve İhtiyarı Protokolü’ne ilişkin olarak ihtiyaçlar belirlenmiş olup bunlardan erişilebilirlikle ilgili olanlar aşağıdaki gibidir:

“Engelli ve yaşlılar başta olmak üzere herkes için erişilebilirlik yaygınlaştırılmalıdır.

Erişilebilirlik konusunda bilgi ve bilinç düzeyinin artırılması ve erişilebilirliğin hayata geçirilmesinin desteklenmesi gerekmektedir.

Erişilebilirlik mevzuatında yapılan değişikliklerle ilgili kamu kurum ve kuruluşlarında görev yapan teknik personelin bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Engelli vatandaşların temel hak ve hizmetlere tam erişimlerinin sağlanmasına yönelik faaliyetler yürütülmelidir” (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022: 18).

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2022: 94-95) 2021 yılı Faaliyet Raporu’na göre, engelli bireylerin erişilebilirliğinin sağlanması için engellilere yönelik hizmetlerin planlanması ve koordinasyonu kapsamında 2030 Engelsiz Vizyon Belgesi hazırlanmış ve “Erişilebilirlik: Ulaşım” başlığını da içeren Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı Hazırlık Çalıştayı düzenlenmiş ve çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmiştir:

“Mevzuat ve standart düzenlemeleri; bilgilendirme ve bilinçlendirme çalışmaları (eğitimler, erişilebilirlik atölyeleri: kaldırımlar, erişilebilirlik atölyeleri: web içeriği erişilebilirlik eğitimleri); çalıştay ve kongreler; kamu spotu; erişilebilirlik logosu; erişilebilirlik ödülleri ve erişilebilirlik kampanyası; erişilebilirlik izleme ve denetleme faaliyetleri ve koordinasyon çalışmaları; erişilebilirlik uygulamalarının

yaygınlaştırılması; harcamaların izlenmesi; teknik destek; Ulaşılabilirlik/Erişilebilirlik Destek Projeleri (UDEP/ERDEP); diğer kurumlarca yürütülen çalışmalara sağlanan katkılar” (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022: 97-105).

Yukarıda değinilen 2030 Engelsiz Vizyon Belgesinde 8 amaç, 31 hedef ve 107 eylem alanı bulunmaktadır ve bu belgenin temel ilkelerinden birini erişilebilirlik oluşturmaktadır (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022: 7, 13). Bu belgeye göre politika alanlarından birincisi “içermeci ve erişilebilir toplum”dur ve bu politika alanının amacı “engellilerin yaşamın her alanına dahil olduğu erişilebilir bir toplum inşa etmek”tir (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022: 17, 23). Bu amaca dair 7 hedef ve toplamda 26 eylem alanı bulunmaktadır. Bu hedefler aşağıdaki gibidir:

“Hedef 1 Engellilik alanında hak temelli yaklaşımın yaygınlaştırılması

Hedef 2 Engelli bireylerin sosyal, kültürel etkinlikler ile turizm, rekreasyon ve spor faaliyetlerine katılımının güçlendirilmesi

Hedef 3 Kamu kullanımına açık alanların erişilebilirliğinin sağlanması

Hedef 4 Erişilebilir konut hizmetlerinin geliştirilmesi

Hedef 5 Ulaşım hizmetlerinin ve sistemlerinin erişilebilir hale getirilmesi

Hedef 6 Bilgi ve iletişim teknolojileri ile elektronik hizmet sistemlerinin erişilebilirliğinin artırılması

Hedef 7 Erişilebilirlik izleme ve denetiminin güçlendirilmesi” (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022: 25-32).

Tüm bunların yanı sıra Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Faaliyetleri ve Koordinasyon Çalışmaları kapsamında Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Komisyonlarınca bina, açık alan ve toplu taşıma araçları denetlenerek uygun olduğuna karar verilenlere “erişilebilirlik belgesi” verilmektedir. Bu konuda çeşitli göstergeler mevcuttur. T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı 2018 Yılı Faaliyet Raporu ve T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı 2021 ve 2022 Yılları Faaliyet Raporlarına göre Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme komisyonlarının yürüttüğü denetimlerde Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme formlarına uygun olduğu tespit edilen erişilebilirlik belgesi düzenlenen bina, açık alan ve toplu taşıma araçları sayılarına Tablo 1’de yer verilmiştir.

**Tablo 1: T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı 2018, 2021 ve 2022 Yılları Faaliyet Raporlarına Göre Erişilebilirlik Belgesi Verilen Bina, Açık Alan ve Toplu Taşıma Araç Sayıları**

Yıl	Erişilebilirlik Belgesi Verilen Bina, Açık Alan ve Toplu Taşıma Araçları	Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Komisyonları Tarafından Yapılan Denetim
2018	(bilgi yok)	3.408 (ilk altı ay)
2019	242	6.898
2020	680	3.165
2021	343 (ilk dokuz ay)	2.020 (ilk altı ay)
2022	680	2.406 (ilk altı ay)
<b>Toplam</b>	1.945	17.897

Kaynak: (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2019: 130; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022: 219; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023: 119)

Tablo 1’deki verilere bakıldığında “erişilebilirlik belgesi” verilen bina, açık alan ve toplu taşıma araçlarında sürekli artan bir ivme görülmemektedir. Bununla birlikte yapılan denetim sayıları ile erişilebilirlik belgesi verilen bina, açık alan ve toplu taşıma araçları arasında oransal farklılık dikkat çekmektedir. Tüm bu veriler Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinden 11. hedef ve alt hedefleri bağlamında düşünüldüğünde henüz hedeflenen noktaya ulaşılamadığı açıktır.

### **Sonuç**

Ülkemiz engelli bireylerin erişilebilirliği için Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve onunla ilişkili politikalar ve stratejilerle aktif olarak politika üretme çabası içindedir. Göstergelere bakıldığında ise, 2005 yılında Engelliler Hakkında Kanun’un kabul edildiği ve özellikle 2015 yılından bu yana Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin iç politika ile uyumlulaştığı düşünüldüğünde engellilerin en temel haklarından biri olan erişilebilirlik konusundaki ilerlemenin yeterli ivmeye ulaşamadığını söylemek mümkündür.

Engelliler Hakkında Kanun ile 2005 yılında başlayan erişilebilirlik süreci düşünüldüğünde, 11. hedefin içerdiği erişilebilir konut oranları, ulaşım sistemlerinin erişilebilirliği, herkesi kapsayıcı, sürdürülebilir ve katılımcı kentleşme ve yeşil ve kamusal alanlara erişim hedeflerinin gerçekleştirilmesi için 2030 hedefinin yeterli ve gerçekçi bir süre sunmadığı ifade edilebilir.

Bununla birlikte oldukça yoğun bir şekilde üretilen politikaların ve stratejilerin yanında bunların göstergelerinin aynı oranda iyileşmemesi, erişilebilirlik konusunda karşılaşılan sorunların farklı bir perspektiften ele alınması gerektiğine dair ihtiyacı ortaya koymaktadır. Bu noktada şu sorunun sorulması gerekmektedir: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve buna ilişkin politikaların ve stratejilerin üretilmesine rağmen neden hala erişilebilirlik konusunda sorunlarla karşılaşmaktadır? Bu hususta Bezmez, Yardımcı ve Şentürk (2011: 69-73) ülkemizde erişilebilirliğin sağlanmasının önündeki engelleri birkaç maddede özetlemiştir:



1. “Kent planlamasındaki sorunlar (herkes için erişilebilir kent anlayışı olmadan yapılan planlamalar)
2. Toplumsal maliyetin göz ardı edilmesi (Erişilebilirliğin maliyeti. Yüksek ekonomik maliyetin bir mazeret olarak kullanılarak, erişilebilirliğin olmamasının yarattığı "toplumsal maliyet" göz ardı edilmektedir.)
3. Teknik bakış (engelli bireylerin ihtiyaç ve görüşleri dikkate alınmadan kullanılan teknik bilginin sonucunda karşılaşılan sorunlar. Teknik personelin erişilebilirlik konusunda yeterli donanıma sahip olmaması.)
4. Alandaki bilgi eksikliği (engelli bireylere ilişkin istatistik eksikliği, erişilebilirlik konusunda istatistik eksiklikleri-hangi binalar/araçlar vs. erişilebilir)
5. Katılım eksikliği ve engelli bireylerin kendi kaderini tayin hakkı (İlgili engelli bireyleri/STK'ların sürece zamanında dahil edilmemesi sonucu yapılan uygulamaların ihtiyaca cevap vermemesi ya da sadece bir grup engelli bireyin ihtiyacını karşılarken diğerlerini dışarıda bırakması)
6. Engelliler Hakkında Kanun'un uygulanmaması-ertelenmesi
7. Uygulamadaki gönülsüzlük (toplu taşıma sürücülerıyla, müteahhitte, esnafla, engelli yerine park eden vatandaşla karşı karşıya gelmek istenmemesi)
8. Denetim eksikliği”.

Engelli bireylerin karşılaştığı erişilebilirlik sorunu “eşitlik ve sosyal adaletten ziyade kâr arayışını önceleyen belirli bir materyalist dünya görüşünün küreselleşmesine bağlıdır” (Barnes, 2012: 22-23). Erişilebilirliğin maliyeti, engelli bireyleri kapsayıcı ve adil bir toplumsal organizasyonun sağlanmasında adil olmayan bir dağıtımın gerçekleştirilmesine neden olmaktadır. Çünkü erişilebilirlik, engelli bireylerin diğer tüm haklarını ve özgürlüklerini kullanmalarında bir önkoşul olarak görülmemekte ve bir hak meselesi olarak algılanmamaktadır. Engelli bireylerin hak sahibi bireyler olarak görülmemesi sosyal adaletin sağlanmasına engel olmaktadır.

Buradan hareketle Barry (2017: 221)’nin de ifade ettiği üzere esas soru “Sosyal adalete madden gücümüz yetebilir mi?” değil “Sosyal adaleti sağlamamayı madden kaldırabilir miyiz?” olmalıdır (Barry, 2017: 235). Sosyal adaletin sağlanmamasının ortaya çıkaracağı sonuç, sosyal adaletin tesisi için harcanacak maddi miktardan daha önemlidir. Dolayısıyla Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini ele alırken nasıl bir perspektif benimsenirse benimsensin sosyal adaletle ilişkili bir değerlendirmeye ihtiyaç vardır.

Buraya kadar aktarılan bilgiler ışığında erişilebilirliğin sağlanabilmesi için politikalar ve stratejiler belirlemenin yanı sıra başka bir mücadelenin gerekliliği açıktır. Erişilebilirliğin ertelenmesinin engelli bireylere yönelik bir ayrımcılık ifadesi olduğu ve erişilebilirliğin temel bir insan hakkı olduğu kavranmadan politikaların ve stratejilerin yerine getirilmesi mümkün görünmemektedir. Politikalar ve stratejiler belirlemenin soruna tam bir çözüm oluşturmadığı açıkça görüldüğünden, önemli olan politika üretim süreçlerinde ve bunların benimsenip uygulanmasında etkili olan değerlerde dönüşüm yaratılmasıdır. Bu sayede Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinden 11. hedefin gerçekleştirilmesine daha fazla yaklaşılabileceği umut edilmektedir.

## Kaynakça

- Barnes, C. (2012). Understanding the Social Model of Disability: Past, Present and Future. Watson, N., Roulstone, A., Thomas, C. (Ed.), Routledge Handbook of Disability Studies içinde (ss.12-29). London: Routledge.
- Barry, B. (2017). Sosyal Adalet Neden Önemlidir. Çev., Ebru Kılıç. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Bezmez D., Yardımcı S., ve Şentürk Y. (2011). Engelli Hakları ve Kent Vatandaşlığı: İstanbul Özelinde Engelli Kişilerin Yaşamlarını Şekillendiren Aktörler ve Dinamikler. TÜBİTAK SOBAG Projesi yayımlanmamış sonuç raporu. Proje no:109K074
- Çağlar, S. (2012). “Engellilerin Erişebilirlik Hakkı ve Türkiye’de Erişebilirlikleri”. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 61(2), 541-598.
- Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme. (2009, 14 Temmuz). T.C. Resmî Gazete (Sayı: 27288). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm>
- Gül, İ. I. (2015). Engelliliğe Dayalı Ayrımcılıkla Mücadelede Hukukun Rolü. K. Çayır, M. Soran, M. Ergün (Ed.), Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler İçin Temel Metinler ve Örnek Dersler içinde (ss. 45-59). İstanbul: Karekök.
- Mevzuat Bilgi Sistemi. (t.y.). Engelliler Hakkında Kanun. T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5378&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Ministry of Development. (2016, Temmuz). Report On Turkey’s Initial Steps Towards the Implementation of the 2030 Agenda for Sustainable Development. [http://www.surdurulebilirlikkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/07/2030\\_Raporu.pdf](http://www.surdurulebilirlikkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/07/2030_Raporu.pdf)
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. 2018 Yılı Faaliyet Raporu. <https://www.aile.gov.tr/media/81736/2018-yili-faaliyet-raporu.pdf>
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2019). 2019-2023 Stratejik Planı [https://aile.gov.tr/media/33674/acshb\\_2019-2023-stratejik-plan.pdf](https://aile.gov.tr/media/33674/acshb_2019-2023-stratejik-plan.pdf)
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2020). 2020/1 sayılı 2020 Erişilebilirlik Yılı Duyurusu Hakkında Genelge <https://www.aile.gov.tr/media/35649/genelge-2020-1.pdf>
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2022). 2021 Yılı Faaliyet Raporu. <https://www.aile.gov.tr/media/100242/2021-yili-faaliyet-raporu.pdf>
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2022). 2022-2026 Stratejik Planı [https://aile.gov.tr/media/33674/acshb\\_2019-2023-stratejik-plan.pdf](https://aile.gov.tr/media/33674/acshb_2019-2023-stratejik-plan.pdf)
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2022). 2030 Engelsiz Vizyon Belgesi. [https://www.aile.gov.tr/media/94718/2030\\_engelsiz\\_vizyon\\_belgesi.pdf](https://www.aile.gov.tr/media/94718/2030_engelsiz_vizyon_belgesi.pdf)
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2023). 2022 Yılı Faaliyet Raporu. [https://www.aile.gov.tr/media/129482/ashb\\_2022-idare-faaliyet-raporu.pdf](https://www.aile.gov.tr/media/129482/ashb_2022-idare-faaliyet-raporu.pdf)
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (t.y.). Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ve Göstergeleri. <http://www.surdurulebilirlikkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2021/02/SKA-ve-Gostergeleri-Kapak-Birlestirilmis.pdf>

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019) Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu. [https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/03/Surdurulebilir-Kalkinma-Amaclari-Degerlendirme-Raporu\\_13\\_12\\_2019-WEB.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/03/Surdurulebilir-Kalkinma-Amaclari-Degerlendirme-Raporu_13_12_2019-WEB.pdf)
- UN. (2015). Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>
- UNSDG. (t.y.). Leave No One Behind. <https://unsdg.un.org/2030-agenda/universal-values/leave-no-one-behind>
- World Health Organization Regional Office for Europe. (2019). Disability: Fact Sheet on Sustainable Development Goals (SDGs): Health Targets. World Health Organization. Regional Office for Europe. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/340894>
- Yardımcı, S. (2015). Sakatlık ve Siyaset. K. Çayır, M. Soran, M. Ergün (Ed.), Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler İçin Temel Metinler ve Örnek Dersler içinde (ss. 19-30). İstanbul: Karekök.

# Türkiye’de Şiddet Gören Kadınların Korunmasında 6284 Sayılı Kanun’daki İşlevsizlikler

Beril UĞUZ<sup>21</sup>

## Özet

Türkiye’de 8 Mart 2012 tarihinde kabul edilen 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun’un amacı temelde şiddet gören kadınların korunması olmasına rağmen Kanun’un işleyişinde işlevsizlikler gözlenmektedir. Çalışmanın amacına yönelik olarak Kanun’un uygulamasındaki sorunları ortaya koymak için 2021 yılında, Kadın Dayanışma Vakfı’na Türkiye’nin farklı illerinden başvuran ve 6284 sayılı Kanun başvurusu/kararı gözlenen 71 danışanın görüşme formlarındaki şiddet öyküleri nitel veri analizi yöntemi ile incelenmiştir. Analiz çerçevesinde kurumlar ve kanun maddeleri bağlamında uygulamadaki işlevsizlikler yaşanan deneyimler üzerinden ortaya koyulmuştur. Buna göre kadınların Kanun’un varlığına rağmen korku ve güvensizlik içinde yaşamaya devam ettikleri sonucuna varılmıştır.

**AnahtarKelimeler:** 6284 Sayılı Kanun, Kadına Yönelik Şiddet, Kadın Hakları

## Functionality in Law No. 6284 in The Protection of Women Experiencing Violence in Turkey

## Abstract

The purpose of Law No. 6284 on the Protection of Family and Prevention of Violence Against Women, which was adopted in Turkey on March 8, 2012, is primarily to protect women experiencing violence. However, deficiencies in the functioning of the Law are being observed. The aim of this study is to highlight the problems in the implementation of the Law. In this context, the narratives of violence in the interview forms of 71 women counselees who applied to The Foundation for Women's Solidarity from various cities in Turkey in 2021, and whose applications/ decisions under Law No. 6284 were observed, were examined through qualitative data analysis. Within the framework of the analysis, the inefficiencies in the implementation were revealed through the experiences of the counselees in relation to institutions and articles of the Law. Accordingly, it has been concluded that women continue to live in fear and insecurity despite the existence of the Law.

**Keywords:** Law No. 6284, Violence Against Women, Women's Rights.

---

<sup>21</sup> Öğr. Gör. Doktor, Başkent Üniversitesi, beriluguz@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5928-1343

## Giriş

Türkiye’de Medeni Kanun veya Ceza Kanunu gibi temel yasalarda kadına yönelik şiddeti cezalandırmaya yönelik yaptırım ve uygulamalar mevcuttur. Kadına yönelik şiddeti cezalandırmak önemli olmakla birlikte, şiddetin önlenmesi de son derecede önemli bir konudur. Türkiye’de kadınlara yönelik şiddeti engellemeye yönelik olarak düzenlenmiş olan 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun<sup>22</sup> 8 Mart 2012 tarihinde kabul edilmiştir.<sup>23</sup> 6284 sayılı Kanun’un amacı 1. maddenin ilk fıkrasında, “şiddete uğrayan veya şiddete uğrama tehlikesi bulunan kadınların, çocukların, aile bireylerinin ve tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan kişilerin korunması ve bu kişilere yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla alınacak tedbirlere ilişkin usul ve esasları düzenlemektir” şeklinde ifade edilmiştir. Kanun en temel insan hakkı olan yaşam hakkının korunması, kadın cinayetlerinin son bulması amacıyla kurumların şiddetle mücadelenin her aşamasında aktif rol almasını sağlamayı hedeflemektedir (Ercoşkun Şenol, 2019: 429). Şiddetin önlenmesi için Kanun kapsamında şiddete uğrayan veya uğrama ihtimali bulunan kişilerin korunmasına yönelik koruyucu tedbirler ile birlikte şiddet uygulayan veya uygulama ihtimali bulunan kişileri engellemeye yönelik olan önleyici tedbirler söz konusudur. Kanun’da bu amaçlarla alınabilecek koruyucu ve önleyici tedbirler ile kurumların yetki ve sorumlulukları ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir (Günay, 2012: 650).

Kanuna göre hâkimler hem koruyucu hem önleyici tedbir kararlarının tümünü verebilir. Mülki amirler koruyucu tedbir kararlarından bir kısmını verebilir. Koruyucu ve önleyici kararların kısıtlı bir kısmı ise gecikmesinde sakınca bulunan hallerde (Arıkan, 2022: 119) hâkime ek olarak kolluk görevlileri ve amiri<sup>24</sup> tarafından da alınabilmektedir. Koruyucu tedbirler şiddete uğrayan veya uğrama ihtimali bulunan kişileri (kadınlar, çocuklar, aile bireyleri ve tek taraflı ısrarlı takip mağdurları) koruma amaçlı alınan tedbir kararlarıdır. Bunlar barınma yeri sağlanması, geçici maddi yardım yapılması, rehberlik ve danışmanlık hizmeti verilmesi, kişilerin geçici koruma altına alınması, çocuklar için kreş imkânı sağlanması, çalışanlar için işyerinin değiştirilmesi, ayrı yerleşim yeri belirlenmesi, aile konutu şerhi konulması, kimlik ve ilgili bilgi ve belgelerinin değiştirilmesi gibi kararlardan oluşmaktadır.

Önleyici tedbirler ise şiddet uygulayan veya uygulama ihtimali bulunan kişilere yönelik olarak alınan ve onları engellemeye yönelik olan tedbir kararlarıdır. Bunlar şiddet uygulayan kişinin şiddet mağduruna karşı belirli söz ve davranışlarda bulunmaması, korunan kişilere ve buldukları yerlere yaklaşmaması; müşterek konuttan uzaklaştırılması ve müşterek konutun korunan kişiye tahsisi; korunan kişinin yakınlarına, tanıdıklarına ve çocuklarına yaklaşmaması; korunan kişinin eşyalarına zarar vermemesi; korunan kişiyi iletişim araçlarıyla veya sair surette rahatsız etmemesi; kanunen izin verilen veya görev nedeniyle sahip olunan silahların kolluğa teslim etmesi; çocuklarla kişisel ilişkinin refakatçi eşliğinde yapılması, sınırlandırılması veya kaldırılması, korunan kişilerin buldukları yerlerde alkol, uyuşturucu veya uyarıcı madde kullanmaması, muayene veya tedavi için sağlık kuruluşuna başvurması ve tedavisinin sağlanması; çocuk koruma kanununda yer alan koruyucu ve destekleyici tedbirlerin alınması; velayet ve tedbir nafakasına hükmedilmesi gibi kararlardan oluşmaktadır.

<sup>22</sup> Çalışmada Kanun ifadesi kullanılan yerlerde 6284 sayılı Kanun’dan söz edilmektedir.

<sup>23</sup> 6284 sayılı kanun, 20.03.2012 tarih ve 28239 sayılı Resmi Gazete ile yürürlüğe girmiştir. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/03/20120320-16.htm>

<sup>24</sup> Yönetmeliğe göre, kolluk görevlileri polis, jandarma ve sahil güvenlik birimleri, kolluk amiri ise ilgili birimlerden sorumlu kişiler olarak belirtilmiştir (yönetmelik madde 3/1-h,ı). <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=17030&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeli&mevzuatTertip=5>

6284 sayılı Kanun yürürlüğe girdiği ilk yıllarda Kanun'a yönelik eleştiriler yayınlanmış (Şener, 2012); yıllar geçtikçe Kanun'daki eksiklik ve yetersizliklere ilişkin tartışmalar devam etmiştir. Bu eleştirilerin başında Kanun'un etkin bir şekilde uygulanmıyor olması (Çelik ve Erzurum, 2020); Kanun'un, korunan kişiler veya Kanun'u uygulamak zorunda olan kişi ve kurumlar tarafından yeterince bilinmemesi (Ercoskun Şenol, 2019: 453); uygulayıcıların Kanun'u tam olarak içselleştirmemeleri, geleneksel ataerkil kültürün kamu kurumlarında baskın bir değer olması, kamu yetkililerinin Kanun'u aile bütünlüğüne zarar veren bir Yasa olarak değerlendirmeleri ve bu sebeplerle uygulamada dirençlerin söz konusu olması (Alican Şen, 2018: 159) gibi konular gelmektedir.

Bu çalışmanın amacı, şiddet gören kadınların yaşadıkları deneyimler üzerinden 6284 sayılı Kanun'un işlevselliğini ve yeterliliğini sorgulamak, Kanun'un uygulamadaki sorun ve eksikliklerini ortaya koymaktır.

## 1. Yöntem

Çalışmada şiddete uğramış kadınlar tarafından Ankara'da yer alan Kadın Dayanışma Vakfı'na<sup>25</sup> yapılan başvurular kapsamındaki görüşme kayıtları veri olarak incelenmiştir.<sup>26</sup> Pandemi sebebiyle kadına yönelik şiddetin artış gösterdiği (Abay ve Akın, 2021: 13; Şahin vd., 2021: 7360) 2021 yılı seçilerek, bu yıla ait Türkiye'nin farklı illerinden başvuruda bulunmuş olan mevcut 271 adet danışana ait görüşme formu incelenmiş; 6284 sayılı Kanun başvurusu/ kararı olan 71 danışan bulgulanmıştır. 71 danışanın demografik bilgileri (yaş, eğitim, çalışma durumu, medeni durumu, çocuk olup olmadığı) ile şiddeti uygulayan kişi, maruz kalınan şiddetin türü ve hangi kurumlara başvurulduğunu içeren bilgiler istatistiksel olarak ortaya konmuştur. Ardından 71 danışanın görüşme formlarındaki şiddet öyküleri incelenerek bu içeriklere tematik analiz tekniği uygulanmış ve tekrar eden örüntüler ile kodlama ve temaların ortaya konması yoluyla içerikler kategorize edilmiştir. Analizde şiddet gören vakfa başvuran kadınlardan 'danışan' olarak söz edilmiştir. Çalışmada özellikle yapılması gerekenler ve öneriler kısımlarında vakıf çalışanlarının geri dönüşlerinden de faydalanılmıştır.

## 2. Bulgular ve Tartışma

Çalışmanın bu bölümünde danışanlara ait demografik bilgiler ortaya konmuş; ardından danışanların şiddet öyküsü içerikleri 6284 sayılı Kanun ile bağlantıları göz önüne alınarak belirli temalar altında ele alınarak ortaya konulmuştur.

Demografik bilgilere bakıldığında 71 danışanın çoğunluğu üniversite mezunudur (%67) ve diğerleri lise mezunları (%22) ile okuma yazma bilmeyenlerden (%11) oluşmaktadır. Danışanların %41'i maaşlı eleman, %8'i ise kendi hesabına çalışmaktadır; %39'u ev kadınlarından, %8'i işsizlerden, %4'ü ise öğrencilerden oluşmaktadır. Danışanların %61'i resmi nikâhlidir, %20'si boşanmıştır, %12'si bekârdır ve %8'i ayrı yaşamaktadır. Danışanların %60'ı eşi veya eski eşi tarafından şiddet görmüş; geri kalanı ise sevgili, eski nişanlı, baba, kayınpeder, oğul, iş arkadaşı, eşinin ailesi, eski partner gibi farklı kişilerden şiddet görmüştür. Danışanların %57'sinin çocuğu vardır, %43'ünün çocuğu yoktur. Danışanların birçoğu farklı şiddet türlerini

<sup>25</sup> Kadın Dayanışma Vakfı toplumsal cinsiyet ve kadına yönelik şiddet alanında çalışmaları olan bir sivil toplum örgütüdür. Şiddete maruz kalan ya da kalma riski bulunan kadınların yaptığı başvurular üzerinden ücretsiz sosyal ve hukuki destek sağlamaya çalışmaktadır. Çalışmada Kadın Dayanışma Vakfı'ndan 'Vakıf' olarak söz edilecektir.

<sup>26</sup> Yazar Beril Uğuz, Kadın Dayanışma Vakfı gönüllüsü ve eski çalışanıdır. 2021 yılına ait görüşmelere ait veriler Vakfın yazara verdiği izin çerçevesinde kullanılmıştır.

bir arada yaşamaktadır. Danışanların %92'si psikolojik, %89'u fiziksel, %45'i ekonomik, %10'u cinsel, %8'i dijital şiddete, %11'i ısrarlı takibe, %1'i ise mobbinge maruz kalmıştır. Şiddet gördükten sonra danışanların %82'si güvenlik kurumuna, %30'u sağlık kurumuna, %54'ü adli birimlere, %11'i Şönim'e, %4'ü sivil toplum örgütlerine, %1'i ise belediyeye başvurmuştur.

## **2. 1. Kurumlar Bağlamında İşlevsellik**

### **2.1.1. Güvenlik Kurumları Düzeyinde İşlevsellik**

Kanunda kolluk amiri, gecikmesinde sakınca bulunan hallerde şiddete uğrayan kadınlar hakkında koruyucu ve önleyici tedbir kararları verme ile yetkilendirilmiştir. Vakfın danışma merkezi görüşme formlarında kolluk amiri 'güvenlik kurumları' (polis, jandarma) olarak karşımıza çıkar. Kadınların şiddet öykülerine bakıldığında kadın danışanların bir kısmının güvenlik kurumları ile ilgili çoğunluğu olumsuz olmak üzere deneyim paylaşımlarında buldukları gözlenmiştir: Polisin şiddet uygulayan taraf ile şiddet gören tarafı barıştırmaya çalışması; polislerin danışanı istememesine rağmen geç saat olduğu için zorla evine getirmesi; karakolda danışan tarafından yapılan başvurunun alınmaması, kadının başvurusu esnasında ifadesinin alınmasına gerek görülmemesi, polisin bilgi eksikliği veya hatalı yönlendirme yapması, polisin şikâyeti ciddiye almaması, dalga geçmesi, aşağılaması; danışanın hayati tehlikesi olmasına rağmen polisin onu bekletmesi, ağırdan alması; jandarmada kadının ifadesinin şiddet uygulayan tarafa okutulması; polisin şiddet gören kadın ve şiddet uygulayan erkek ile ayrı ayrı konuşmaması, karakolda delil sunulmasına rağmen delil yetersizliği sebebiyle işlem yapılmaması; danışan hayati tehlike içinde iken koruma kararı yerine uzaklaştırma kararı verilmesi.

Araştırma kapsamında güvenlik kurumlarına danışan kadınların şiddet öykülerindeki ifade ve içeriklere bakıldığında 6284 sayılı kanunun güvenlik kurumları düzeyinde işlevinin yetersiz düzeyde kaldığı gözlenmektedir. Yapılan başvurular sonucunda güvenlik kurumları çalışanlarının yeterli müdahalede bulunamamaları sonucu kadınlar güvensizlik, korku ve kaygı içinde yaşamlarını devam ettirmek durumunda kalmaktadır.

### **2.1.2. Adli Birimler Düzeyinde İşlevsellik**

Yukarıda belirtildiği gibi 6284 sayılı Kanun'a göre hâkimler hem koruyucu hem önleyici tedbir kararlarının tümünü verebilmektedir. Adli süreçte hâkim dışında savcı, avukat ve adli yardım birimlerinde çalışan görevlilere kadar çok sayıda farklı birimle karşı karşıya kalınmaktadır. Danışanların şiddet öyküsü içeriklerine bakıldığında adli birimler ve bu birimlerde çalışan kişiler ile ilgili olumsuz deneyimler yaşanmıştır: Kadını korumaya yönelik davaların uzaması; öldürmeye kasteden kişinin adli süreçte serbest bırakılması; danışanın uzlaştırma biriminden aranması; avukatların danışana güven vermeyen ve fail ile işbirliğine yönelik davranış içinde olması; adli yardım birimlerinde danışanın dış görünüşüne bakarak ona yardım edilip edilmeyeceğine karar verilmesi; şiddet tehdidi karşısında kamu görevlisi danışan için başka bir şehre atama kararı çıkmaması; şiddet karşısında suç duyurusunda bulunan danışana kovuşturmaya gerek olmadığına dair tebligat gelmesi.

Adli birimlere bakıldığında gerek karar vericiler, uygulayıcılar, gerekse bu birimlerde çalışan personel açısından şiddet gören kadınların korunmasında adli süreçte birtakım işlevsizlikler gözlenmektedir. Burada sorun olarak görülmesi gereken önemli bir nokta uzlaştırma biriminin varlığıdır. Aile içinde şiddet gören kadının yaptığı başvurular sonrasında şiddet uygulayan kişi ile uzlaştırılması için atılan adımlar ne olursa olsun ataerkiyi ve onun sarsılmaz aile birimini korumaya yönelik bir bakış açısını ortaya koyar (Alican Şen, 2018: 148). Oysa 6284 sayılı Kanun oluşturulurken, şiddet gördüğü için farklı kurumlara başvuran kadınlara uzlaşma veya arabuluculuk önerilmemesi gerektiğine ilişkin açık bir düzenlemenin yer alması gerektiği kadın

örgütleri tarafından belirtilmiştir. Çünkü uzlaştırma veya barıştırma girişimleri, şiddet gören kadını şiddet uygulayan kişilere teslim etmek anlamına gelmektedir (Şener, 2012: s.4). Şiddetin olduğu yerde uzlaşma olamayacağının altını avukatlar da çizmektedir (Yüce, 2019; Yılmaz, 2019).

## **2.2. Kanun Maddeleri Bağlamında İşlevsellik**

### **2.2.1. Uzaklaştırma Kararlarının Uygulamadaki İşlevselliği**

Kanun kapsamında hâkim veya kolluk amiri tarafından verilebilecek önleyici tedbir kararları bulunmaktadır. Bu kararlar şiddet mağduruna karşı belirli söz ve davranışlarda bulunulmaması; şiddet uygulayan kişinin müşterek konuttan veya bulunduğu yerden uzaklaştırılması ve müşterek konutun korunan kişiye tahsisi; korunan kişilere ve buldukları yerlere yaklaşmaması, korunan kişinin yakınlarına, tanıklarına ve çocuklarına yaklaşmaması şeklindedir. Bu önleyici tedbir kararları için toplum içerisinde genellikle ‘uzaklaştırma kararı’ ifadesi kullanılmaktadır (Kadim Hukuk, 2023). Vakıf danışanlarının şiddet öykülerine bakıldığında en sık alınmış olan kararlardan bir tanesi uzaklaştırma kararıdır. Kahraman ve Çetin’in (2023: 49) raporlarına göre “6284 sayılı Kanun neredeyse yalnızca uzaklaştırma için kullanılmıştır”. Danışanlar kendileri için verilmiş olan uzaklaştırma kararları ile ilgili aşağıdaki deneyimleri yaşamışlardır: Uzaklaştırma kararına rağmen şiddetin devam etmesi, kadının eve girmesine engel olunması, evden zorla çıkarılması, şiddet uygulayanın eve zorla girmesi, aynı evde yaşamaya devam edilmesi, şiddet uygulayan kişinin tehditlere farklı yollarla devam etmesi (tanıdıklar, dijital araçlar), uzaklaştırma kararı bittikten sonra şiddetin yeniden başlaması, uzaklaştırma kararının süresinin yetersiz olması.

Danışanların ifadelerine bakıldığında alınan uzaklaştırma kararları ile ilgili aksayan noktaların varlığı tespit edilmiştir. Kararlar şiddet uygulayan erkekler tarafından tanınmamakta, defalarca ihlal edilmekte, kadına yönelik tehdit veya şiddet devam etmektedir. Uzaklaştırma kararları kimi danışanlarda işlevsel olsa da birçoğunda ihlal edilmekte ve ihlal karşısında yaptırım uygulanmamaktadır.

Bu noktada uzaklaştırma kararı ihlali durumunda 6284 sayılı Kanun’da yer alan “zorlama hapsi” yaptırımından söz etmek gerekir. Kanun kapsamında önleyici tedbirlere, şiddet uygulayan veya uygulama ihtimali bulunan kişinin aykırı davranması zorlama hapsi yaptırımına tabi tutulmuştur (m.13/1, m.13/2). Zorlama hapsinin amacı kişiyi kendisine düşen yükümlülüğün gereğini yapmaya zorlamaktır (Günay, 2012: 681).

Her ne kadar zorlama hapsi, uzaklaştırma kararı ihlallerine karşı bir yaptırım olarak Kanun’da yer alsada danışanların yaşadıkları deneyimlere bakıldığında zorlama hapsi kararına rastlanmamaktadır. Öykü içeriklerinden anlaşıldığı kadarıyla zorlama hapsi genel olarak danışanların bilgi sahibi oldukları bir konu değildir; danışanlar uzaklaştırma ihlali karşısında karakola başvurduklarında da kendilerine bu yaptırımdan söz edilmemiştir. Görüşme formları detaylıca incelendiğinde çoğunlukla danışanların vakıf çalışanları tarafından bu yaptırım hakkında bilgilendirildikleri ortaya çıkmaktadır. Formlarda uzaklaştırma kararına uyulmadığında danışanlara zorlama hapsi talep edebilecekleri önerilmiştir.

Ayrıca vakıf görüşmeler sırasında danışanların uzaklaştırma kararının ihlalini belirterek şikâyette bulunmalarının, uzaklaştırma kararlarının işlevsizleşmesine rağmen önemli olduğunu söyledikleri dikkat çeker. Görüşmelerin içeriklerine göre kadınların uzaklaştırma kararı ihlali olsa dahi bu kararların ihlal edildiğine dair şikâyetlerinde ısrarcı olmaları kendilerine önerilmektedir. Buna göre her uzaklaştırma kararı ihlalinin polise bildirilmesi faydalı olabilir. Uzaklaştırma kararı ihlal edildiğinde ve tehditler devam ettiğinde savcılığa suç duyurusunda bulunulabilir, kişiler elektronik kelepçe veya zorlama hapsine mahkûm edilebilir. Vakfın danışanlara önerilerinden bir



diğeri de uzaklaştırma kararının uzatılmasının talep edilmesidir. Çünkü danişanlar çoğunlukla uzaklaştırma kararı bittiğinde ne yapacakları hakkında kaygı duymaktadırlar.

### **2.2.2. Kanun Kapsamındaki Diğer Maddeler ile İlgili İşlevsellik**

Kanun kapsamında yukarıda belirtilen elektronik kelepçe, sığınmak, geçici velayet, aile konutu şerhi, geçici nafaka, iş yeri değişikliği, sağlık tedbiri ve silah bıraktırma gibi çeşitli koruyucu ve önleyici tedbir kararlarından söz edilmektedir. Kanun kapsamında danişanların bir kısmının bu Kanun maddeleri ile ilgili aşağıdaki gibi deneyimleri söz konusudur: Elektronik kelepçeye rağmen şiddetin devam etmesi; koşulları elverişsiz olan sığınma evlerinde kalınmaması; sığınma evinden çıkıldığında şiddetin devam etmesi; tedbir nafakası kararına rağmen nafakanın şiddet uygulayan kişiden alınmaması; kurumlara başvuran danişanın hakları konusunda bilgilendirilmemesi (şehir değişikliği talep etme hakkı, silah teslimi kararı, zorlama hapsi, vb); mahkeme sürecinde adres gizliliği kararına dikkat edilmemesi sonucu şiddetin devam etmesi.

6284 sayılı Kanun kapsamında genel olarak alınan koruyucu ve önleyici tedbir kararları ile ilgili danişanların geri dönüşlerine genel bakıldığında da birtakım işlevsiz noktalar göze çarpar. Burada en dikkat çekici noktalardan bir tanesi şiddet gören kadınların ilk başvurdukları birimler tarafından mevcut hakları konusunda bilgilendirilmemeleridir. Kadını birey olarak şiddetten korumaya yönelik bir çabanın görünür olmamasının sebebi gerek adli birimlerde gerekse güvenlik kurumlarında çalışan kişilerin bu Yasa'nın ailenin bütünlüğünü bozmaya yönelik olduğuna inanmaları (Alican Şen, 2018: 152) ile sistemdeki cinsiyetçi yaklaşımların yanında kadına yönelik şiddetin bir aile problemi olarak algılanması olabilir. Oysa kadına yönelik şiddet bir birey problemidir. Ayrıca koşullarının elverişsizliği sebebiyle özellikle çocuklu kadınların şiddeti sığınağa tercih etmek zorunda kalabildikleri gözlenmektedir.

### **Sonuç ve Öneriler**

Kadını şiddetten korumaya yönelik olarak hazırlanmış olan 6284 sayılı Kanun kapsamında uygulamada çok sayıda işlevsizlik söz konusudur. Kadınların en çok başvuru yaptığı kurumların başında güvenlik kurumları ve ardından adli kurumlar gelmektedir. Her iki birimin işleyişi de, bu birimlerde görevli kişilerin şiddet gören kadınlara yaklaşımları açısından Kanun'un sağlıklı biçimde uygulanmasını engellemektedir. Alican Şen'in (2018: 152, 158) araştırmasına göre Kanun uygulayıcıları arasında koordinasyon eksikliği ve Kanun'un uygulanma biçimine ilişkin bilgi eksikliklerinin yanında, Kanun'un aileyi korumadığına yönelik inanç ve cinsiyetçi yaklaşımın varlığı da 6284 sayılı Kanun'un doğru biçimde uygulanmasını zorlaştırmaktadır.

Şiddet gören ve bu sebeple ilgili kurumlara başvuran kadınların geri dönüşleri arasında en çok sözü geçen karar uzaklaştırma kararıdır. Fakat uzaklaştırma kararının varlığına rağmen, şiddet uygulayan kişiler şiddetlerine ya aynı biçimde ya da şiddetin biçimini değiştirerek devam etmektedirler. Bunun yaptırımı olan zorlama hapsi yaptırımı ile ilgili gerçekleşen bir deneyim de gözlenmez. Kanun kapsamında kadınların görece daha az sayıdaki geri dönüşlerine göre diğer önleyici ve koruyucu kararlara ilişkin de işlevsiz noktalar mevcuttur. Burada dikkat çeken nokta, kurumlarda çalışan kişilerin kadınlara Kanun'dan doğan hakları konusunda yol göstermiyor olmaları ve kadını korumaktan uzak davranışlar içinde bulunmalarındır.

Sonuçta görülmektedir ki şiddet gören kadınların ilgili kurumlara yaptıkları başvurular sonucu gerekli veya yeterli müdahale yapılmamakta ve şiddet aynı veya farklı biçimlerde devam ettiği için kadınlar güvensizlik, korku ve kaygı içinde yaşamlarını devam ettirmek zorunda bırakılmaktadırlar. 6284 sayılı Kanun gerekli olmakla birlikte, yürürlüğe girdiği dönemde Kanun'la ilgili ortaya konulan eksiklikler ve öngörülen sorunlar, günümüzde Kanun'la ilgili farklı noktalardaki işlevsizlikler olarak kendini göstermektedir.

Kanun'un daha iyi uygulanabilmesi ve doğru biçimde işleyebilmesi için geri bildirim ve değerlendirme mekanizmalarının varlığının yanında, Kanun uygulayıcılarının toplumsal cinsiyet eşitliği kavramını da içerecek biçimde daha kapsamlı olarak eğitilmeleri gerekmektedir. Bununla birlikte kadınların da ülke çapında yürütülecek ve yerel çapta uygulanacak bilgilendirme programları kapsamında 6284 sayılı Kanun'dan doğan hakları konusunda bilgilendirilmeleri önerilmektedir. Kahraman ve Çetin'in de (2023: 56) belirttikleri gibi devletin sahip olduğu sorumluluk kapsamında kadına yönelik şiddetle mücadele, devletin en üst düzey kamu kurumları tarafından üzerine politikalar üretilen bir sorun olarak görülmelidir. Kadına yönelik şiddetle mücadele ancak sistematik bir müdahale ile gerçekleşebilir.

### **Kaynakça**

- Abay, E. ve Akın, A. (2021). Covid-19 Salgınında; Dünyada ve Türkiye'de Kadınlara Yönelik Şiddet ve Toplumsal Cinsiyet. (Derleme). *Sağlık ve Toplum*, 31(3), 11-16.
- Alican Şen, A. (2018). Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Kurumlar Arası İşbirliği Süreci ve 6284 Sayılı Yasanın Uygulanabilirliği, *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, 11: 22, 141-161.
- Arıkan, Ş. (2022). 6284 Sayılı Kanun Kapsamında Koruyucu, Önleyici Tedbirler ve Kanundan Yararlanacak Kişiler, *Dicle Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dicle Adalet Dergisi*, 6: 2, 103-155.
- Çelik, Z. B. ve Erzurum, Y. (2020, 2 Ekim). 6284 Sayılı Kanun Üzerine İnceleme, [Blog Yazısı], Erişim adresi: <https://cumhuriyetcihukukcular.org/6284-sayili-kanun-uzerine-inceleme/>
- Ercoşkun Şenol H. K. (2019). Ailenin Korunması Ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun Üzerine Bir İnceleme. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 7: 13, 423-459.
- Ergün, Ö. (2021). İstanbul Sözleşmesi ve Genel Olarak Değerlendirilmesi. *Dicle Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dicle Adalet Dergisi*, 5: 2, 152-214.
- Günay, M. (2012). 6284 Sayılı Kanun'a Göre Koruyucu Ve Önleyici Tedbirler, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 3: 10, 647-686.
- Kadim Hukuk & Danışmanlık, (2023). Erişim Adresi: <https://kadimhukuk.com.tr/makale/koruma-tedbiri-uzaklastirma-karari/>
- Kahraman, İ. ve Çetin, G. (2022). Kadınların Erkek Şiddeti Karşısında Mücadele Deneyimleri: Kadın Danışma Merkezi 2021 Yılı Faaliyet Raporu, *Kadın Dayanışma Vakfı*, Erişim Adresi: <https://www.kadindayanismavakfi.org.tr/faaliyet-raporlari/>
- Şahin, H., Çakmak, A. ve Erdem Y. (2021). Pandeminin Kadına Yönelik Şiddet Üzerine Etkisinin Yazılı Basına Yansıyan Olgular Üzerinden İncelenmesi, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18: 43, 7348-7367.
- Şener, Ü. (2012). 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun Ne Getiriyor? Değerlendirme Notu, *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, Erişim Adresi: <https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/2775>

Yılmaz, Ç. (2019, 25 Aralık). Kadına Şiddetin Uzlaşması Olmaz. *Milliyet*. Erişim Adresi: <https://www.milliyet.com.tr/gundem/kadina-siddetin-uzlasmasi-olmaz-6108349>

Yüce, M. (2019). Şiddet Varsa Uzlaşma Olmaz. *Gazete Duvar*. Erişim Adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2019/12/05/siddet-varsa-uzlasma-olmaz>

## Elektronik Spor Oyunlarında Siber Zorbalık<sup>27</sup>

Bilal ÇAVDAR<sup>28</sup>

### Özet

Siber zorbalık, özellikle sosyal medya ve çevrimiçi oyun topluluklarında yaygınlaşan bir sorundur. Bu çalışmada yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen bulgular, elektronik spor ortamlarının siber zorbalık açısından yoğun olduğunu ve deneyimsiz oyuncuların bu yoğunluğa daha fazla maruz kaldığını göstermektedir. Ücretsiz oyunların, elit oyuncu kitlesinin bulunmadığı ücretli oyunlarla karşılaştırıldığında, siber zorbalığa daha açık bir alan yarattığı da belirtilmektedir. Ayrıca, oyun ortamlarının anonim yapısının da siber zorbalık failleri ve mağdurları arasındaki etkileşimi kolaylaştırdığı vurgulanmıştır. Bu bulgular, çocuklar, ergenler, aileler, eğitimciler, politika yapıcıları ve oyun şirketleri için dikkate alınması gereken önemli konuları ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, çevrimiçi oyun ortamlarındaki olası tehlikelere karşı farkındalığı artırmak ve bilinçli bir şekilde bu ortamlarda davranışlarını yönlendirebilmek için eğitim ve bilgilendirme faaliyetlerinin gerekliliği vurgulanmaktadır. Ayrıca, oyun şirketlerinin siber zorbalığı önlemeye yönelik politikalar ve önlemler geliştirmesi de önemlidir. Siber zorbalık, dijital dünyanın getirdiği yeni bir tehdittir ve toplumun farklı kesimlerinin bu konuda bilinçli olmaları ve önlemler almaları, çevrimiçi ortamları daha güvenli hale getirmek için önemlidir.

**Anahtar Kelimeler:** Elektronik Spor, Oyun, Zorbalık, Siber Zorbalık, Dijital Platformlar

### Cyber Bullying in Electronic Sports Games

### Abstract

Cyberbullying is a widespread issue, particularly in social media and online gaming communities. Findings from this study indicate that electronic sports environments are particularly dense in terms of cyberbullying, with inexperienced players being more exposed to it. It is also noted that free games create a more vulnerable space for cyberbullying when compared to paid games, where elite player communities exist. Furthermore, the anonymity of gaming environments is highlighted as a factor that facilitates interactions between cyberbullying perpetrators and victims. These findings underscore the importance of raising awareness and providing education for children, teenagers, families, educators, policymakers, and gaming companies regarding potential risks in online gaming environments. Additionally, it emphasizes the need for gaming companies to develop policies and measures aimed at preventing cyberbullying. Cyberbullying is a new threat brought about by the digital world, and it is crucial for different segments of society to be aware and take measures to make online environments safer.

**Keywords:** Electronic Sports, Game, Bullying, Cyberbullying, Digital Platforms

---

<sup>27</sup> Bu çalışma, 2020 yılında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyoloji anabilim dalında tamamlanan yüksek lisans tez çalışmasının bulgularını içermektedir.

<sup>28</sup> İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Doktora Öğrencisi. bilalcavdar@gmail.com  
ORCID: 0000-0003-4622-2576

## Giriş

Elektronik Spor oyunları, bireysel ve takım halinde müsabakaya açık olması dolayısıyla oyun içi rekabetin yoğun olduğu dijital ortamlardır. Elektronik spor oyunlarının büyük organizasyonlarla çevrimdışı ve internet aracılığıyla ise çevrimiçi oyun oynanabilmesi oyunların kitlesel olarak ilgi görebilmesini sağlamıştır. Bu ortamlar oyuncuların oyun içi etkileşimde bulunabilme bunun sonucunda yeni sosyal ağlara katılabilme ve yeni toplumsallaşma mekanlarının içerisinde kendilerine yer bulabilmelerini sağlama özelliklerine sahiptir (Jonasson ve Thiborg, 2010). E-spor oyunlarına ilgi ve oyun ortamlarındaki yoğunluğun etkisiyle rekabet de artış eğilimindedir. Rekabetin yüksek olması da oyun oynayan birey sayılarındaki artışı sürekli hale getirmektedir.

Gençler açısından televizyon kültürünün albenisinin yıllar içerisinde dağılması buradan kopanların e-spor oyunlarına yönelmesine neden olmuştur. Oyun oynamanın yanında e-spor organizasyonlarında ve turnuvalara olan ilgi de azımsanamayacak konuma gelmiş durumdadır. Reklam anlaşmaları, sponsorluklar, oyun geliştiricilerinin ücretleri ve diğer gelirler (bilet ve ürün satışları vb.) oyun turnuvalarının ödül havuzunu yükseltmiş durumdadır. Ödül havuzundaki artışın yanında e-spor oyuncularının şöhreti çocuk ve gençlerin profesyonel e-sporcu olma hayali kurmalarına neden olmuştur. Bu durumu sağlayabilmek amacıyla devamlı oyun oynayarak kendilerini gerçekleştirmek ve oyunda belirli bir seviyeye ulaşabilme çabası söz konusu hale gelmektedir. Oyuncuların her kazandıkları oyun onların hedeflerine bir adım daha yaklaşmalarını, her kaybedilen oyun ise mevcut sıralamadaki yerlerini yitirme anlamında geldiğinden dolayı oynanan her oyunun kıymeti oyuncular açısından önemsenmektedir. Takım bazlı oyunlarda oyuncuların bireysel etkinliklerinin yanında diğer takım arkadaşlarının etkisiyle oyun kazanılmakta ya da kaybedilmektedir. Bu durum oyunlardaki etkileşimi sağlamak amacıyla iletişim bölümünü gerekli hale getirmiştir. Oyunlarda bulunan iletişim bölümü aracılığıyla diğer oyunculara karşı saldırganca sözlerin söylenebilme ya da mesajların yazılabilmektedir. Oyunlardaki acemi ve amatör oyuncuların yanı sıra, hata yapan oyunculara da karşı da yoğun ve şiddetli sözler söylenilebilmektedir. Geleneksel toplumdaki cinsiyetçi tutumun yanında cinsel söyleme dayalı tacizler de çevrimiçi ortamda kendinden söz ettirmektedir. E-spor oyunlarına yönelik toplumsal alandaki var olan yoğun ilginin aksine bu platformlar içerisindeki siber zorbalığı anlamaya yönelik çalışmaların yeterli olmadığı görülmektedir. Konuyla ilgili mevcut literatür incelendiğinde önceki çalışmaların çevrimiçi oyunlardaki negatif tutumların davranışsal etkilerine odaklandıkları ancak oyuncuların belirli davranışları siber zorbalık olarak nitelendirmelerindeki ana faktörün ne olduğuna yönelik inceleme yapmadıkları görülmektedir (Achterbosch, Miller ve Vamplew, 2017; Adinolf ve Selen, 2018; Ballard ve Welch, 2015).

E-spor oyunlarına karşı yoğunlaşan bu ilgi bilimin farklı alanlarındaki çalışmaların da oluşmasını sağlamıştır. Ulusal tez merkezi incelenildiğinde de fizyoterapiden halka ilişkiler alanında kadar farklı bilim dallarında yazılan yüksek lisans ve doktora tezleri bulunmaktadır. Oyunun bilimsel incelemeleri kavramın sahip olduğu devingenlik ve insan hayatının içerisindeki merkeziliği açısından geçmişten bugüne kümülatif bir biçimde ilerlemektedir. Johan Huizinga, Roger Callois, Bernard Suits, Eugen Fink, Pierre Bourdieu; Jesper Jull ve Eric Zimmerman oyun kavramına ilişkin incelemelerde bulunan önemli isimlerdendir.

Huizinga (2017) 'oyun' kavramına ilişkin olarak onun hem kültür içerisinde yer almakta hem de kültür oluşturucu etkiye sahip olduğunu belirtmektedir. Onun bu kavramsallaştırmasından hareketle e-spor oyunlarının da aslında toplumsallığın bir yansıtıcısı olduğu ve kültürü yeniden oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bireylerin kendilerini gündelik hayatın dışında hissetmelerini sağlayan bir etkinlik olması onun toplumsallığı yeniden yaratıcı etkisini ortaya koyucu bir etkidedir. Bunun yanında bu çalışmaların oyuncu davranışları hakkında fikir vermesinin yanında

oyuncuların belirli davranışları siber zorbalık olarak nitelendirmelerindeki ana faktörün ne olduğuna yönelik incelemelerin olmadığı anlaşılmıştır. Buradan hareketle bireylerin sahip oldukları boş zamanlarda dinlenme ve yenilenme arzularına ek olarak gündelik hayatın olağanlığından kurtulma isteklerinin de katkısıyla bilgisayar oyunlarına yönelik ilgileri artmaktadır.

İnternet, kablosuz iletişim ağları, dijitalleşen medya, farklı yazılım araçlarının yaygınlaşmasıyla küresel ve yerel alanı birbirine bağlayan yatay etkileşim prensibiyle oluşturulan iletişim ağlarında gelişim yaşanmasına yol açmıştır. İletişim ağları merkezileşirken Castells'e (2016) göre kitlesel öz iletişim kendisini ortaya çıkarmıştır. Kendilerini dijital oyun ortamlarına uyarlayan oyuncuların kendi yaşamsal ortamlarından uzaklaşmaları söz konusu olmaktadır. Adeta simülasyon evreni olarak tanımlayabileceğimiz oyun ortamları yalnızca bireylerin kendisini değil, etkileşim içinde buldukları sosyal grubu da etkileyebilmektedir.

Bu çalışmada ise üniversite e-spor kulüplerinde yer alan öğrencilerin e-spor ortamını nasıl tanımladıkları, oyunlara başlama etkenlerinin neler olduğu, oyunlarda var olan çatışma durumlarında ne tür eylemlerle karşı karşıya kaldıkları ve ne tür eylemlerle bir başkasına siber zorbalık yaptıkları ve bu çatışmalarla nasıl başa çıkma stratejileri uyguladıkları araştırılmak istenmiştir. Oyun ortamlarında siber zorbalığın gerçekleşme biçimlerini anlamının bireylerin bu tür dijital platformlarda olumsuz durumlarla karşılaşmalarını engellemek açısından önemlidir. Bu çalışma neticesinde e-spor oyuncularının siber zorbalığa yönelik algıları, oyuna başlama etkenleri, maruz kaldıkları ve başkalarına uyguladıkları siber zorbalık biçiminin ve siber zorbalıkla baş etme yöntemlerinin ortaya konulmasının yanında oyun türlerine göre siber zorbalık yoğunluğunun anlaşılmış ve ortaya konulmuştur.

### **1. Araştırmanın Metodolojisi**

Bu çalışmada sosyallik, rekabet, saldırganlık ve mütekabiliyet gibi oyun ortamlarında bazı tekrar etmekte olan temaların daha yakından incelemesinin yapılması istenmiştir. E-Spor oyuncularının konuya dair bakış açılarından yararlanabilmek amacıyla belirlenen bu mottolarla siber zorbalık kavramı arasındaki ilişki oyuncularla yapılan nitel görüşmelerden çıkarılmıştır. Araştırmada amaca yönelik ve kartopu örneklem yöntemleri kullanılarak; örneklem Türkiye'de bulunan üniversitelerin<sup>29</sup> e-spor öğrenci kulüplerinde yer alan üniversite öğrencilerinden oluşturulmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak 20 oyuncu ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların en az bir oyunda başarı göstermiş olmaları ve bu oyunu devamlı oynamaları beklenmiştir. Bu doğrultuda Counter Strike Global Offensive (CS GO), League of Legends (LOL) ve Rainbow Six Siege oyunlarını oynayan katılımcılar çalışmaya dahil edilmiştir. Tercih edilen bu oyunlar da araştırmadaki analiz birimlerinden birini oluşturmuştur. Tablo 1'de katılımcılara ilişkin bilgiler bulunmaktadır.

---

<sup>29</sup> Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Doğu Üniversitesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi

1	Katılımcı No.	Yaş	Cinsiyet	Üniversite	Bölüm	Anne Meslek	Baba Meslek	Oynadığı E-Spor Oyunu
2	Katılımcı 1	19	Kadın	ODTÜ	Çevre Mühendisliği	Öğretmen	Doktor	LOL
3	Katılımcı 2	18	Kadın	ODTÜ	Psikoloji Hazırlık	Öğretmen	Ziraat Mühendisi	LOL
4	Katılımcı 3	19	Erkek	ODTÜ	İktisat Hazırlık	Ev hanımı	Giyim Sektörü	CS GO
5	Katılımcı 4	20	Erkek	ODTÜ	Bilgisayar Öğretim Teknolojileri	Ev hanımı	Asker	Rainbow
6	Katılımcı 5	22	Erkek	ODTÜ	Mühendislik	Öğretmen	Asker	CS GO
7	Katılımcı 6	28	Kadın	ODTÜ	Havacılık Mühendisliği	Öğretmen	İnşaat Mühendisi	CS GO
8	Katılımcı 7	19	Erkek	Doğuş Üniversitesi	Gastronomi ve Mutfak Sanatları	Ev hanımı	Esnaf	LOL
9	Katılımcı 8	20	Erkek	İst. Aydın Üniversitesi	Dijital Oyun Tasarımı Bölümü	Öğretmen	İnşaat Mühendisi	CS GO
10	Katılımcı 9	24	Erkek	Çankırı Karatekin Üni.	Bilgisayar Programcılığı	Servis Elemanı	Satış Elemanı	CS GO
11	Katılımcı 10	24	Erkek	Cumhuriyet Üni.	Metalurji Mühendisliği	Ev hanımı	Polis	CS GO
12	Katılımcı 11	23	Erkek	Aksaray Üniversitesi	Elektrik Elektronik Mühendisliği	Ev hanımı	Mühendis	LOL
13	Katılımcı 12	20	Erkek	İst. Aydın Üniversitesi	Dijital Oyun Tasarımı Bölümü	Öğretmen	İnşaat Mühendisi	LOL
14	Katılımcı 13	22	Erkek	İst. Aydın Üniversitesi	Dijital Oyun Tasarımı Bölümü	Ev hanımı	Emekli	CS GO
15	Katılımcı 14	26	Erkek	ODTÜ	Elektrik Elektronik Mühendisliği	Hemşire	Elektrik Teknisyeni	LOL
16	Katılımcı 15	19	Erkek	İst. Aydın Üniversitesi	Dijital Oyun Tasarımı Bölümü	Öğretmen	Öğretmen	Rainbow
17	Katılımcı 16	19	Erkek	İst. Aydın Üniversitesi	Dijital Oyun Tasarımı Bölümü	Ev hanımı	Bakkal	LOL
18	Katılımcı 17	22	Erkek	İst. Aydın Üniversitesi	İngiliz Dili Edebiyatı	Stilist	Muhasebeci	Rainbow
19	Katılımcı 18	20	Erkek	İst. Aydın Üniversitesi	Bilgisayar Programcılığı	Ev hanımı	Öğretmen	Rainbow
20	Katılımcı 19	20	Erkek	İst. Aydın Üniversitesi	Dijital Oyun Tasarımı Bölümü	Öğretmen	Sigortacı	LOL
21	Katılımcı 20	19	Erkek	İst. Aydın Üniversitesi	Dijital Oyun Tasarımı Bölümü	Tıbbi Sekreter	Şoför	LOL

**Tablo 1: Katılımcı Listesi**

Amerikalı sosyologlar Barney Glaser ve Anselm Strauss tarafından geliştirilmiş olan gömülü teori yaklaşımıyla tasarımı şekillendirilmiş ve yürütülen bu çalışmada veriler sistematik biçimde toplanmış ve analiz edilmiştir. Görüşmelerden elde edilen verilerin düzenlenmesi ve kavramsal kategoriler arasında karşılaştırmaların kurulabilmesiyle veriler ve kavramlar arasında bağların kurulabilmesi ve hangi veri gurubunun daha anlamlı olduğu keşfetmek gerekmektedir. Araştırmada nitel veri analizi ATLAS Ti. 8 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma analiz sürecinin sonunda 7 tema ve 49 kod oluşturulmuştur. Bu temalar ise ‘Oyunculardaki Siber Zorbalık Algısı’, ‘Oyun Oynamaya Başlama Etkeni’, ‘Oyuncunun Bir Başkasına Yöneltiği Siber Zorbalık’, ‘Oyuncunun Maruz Kaldığı Siber Zorbalık’, ‘Oyundaki Siber Zorbalığın Yoğunluğu’, ‘Oyunculardaki Siber Zorbalığın Nedeni’, ‘ve ‘Siber Zorbalıkla Baş Etme Yöntemi’ olarak keşfedilmiştir. Tablo 2’de oluşturulan temalara ilişkin alıntı sayıları bulunmaktadır.

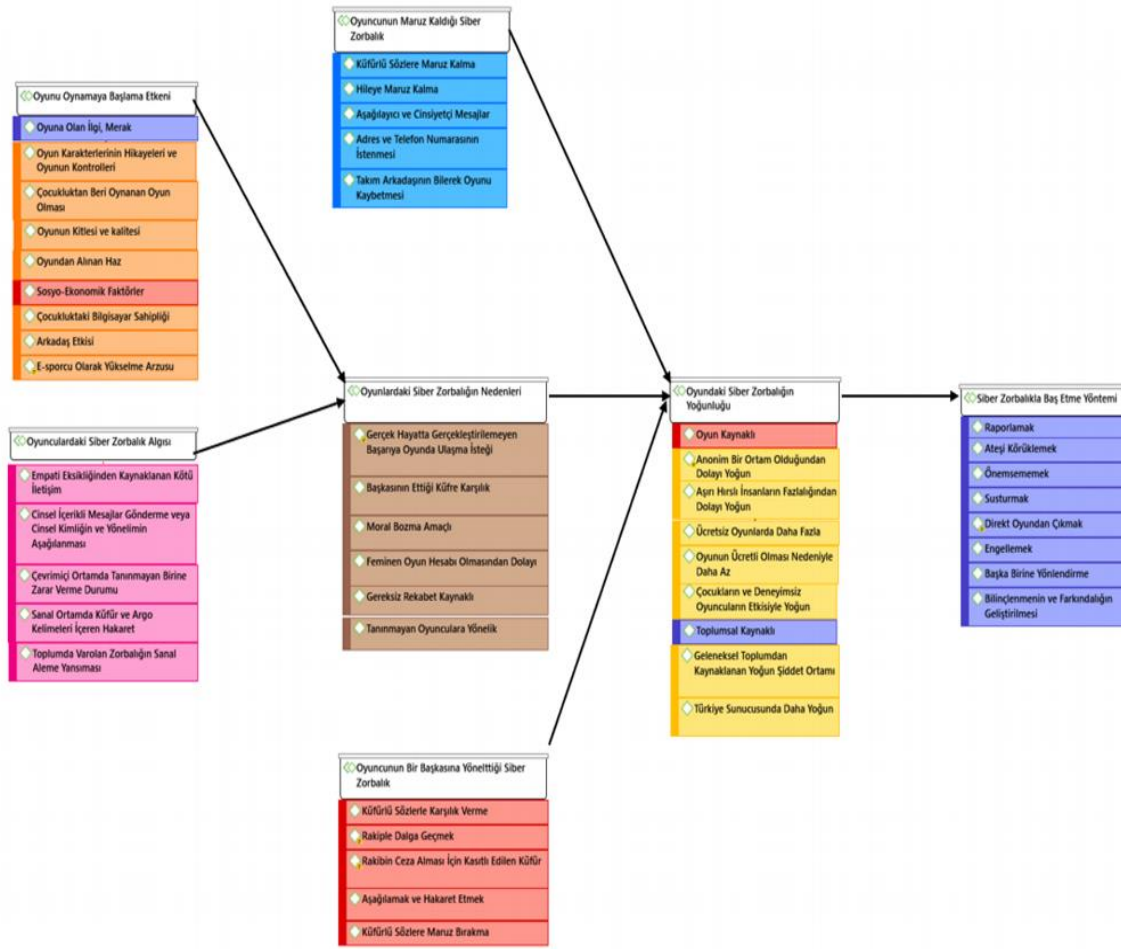
	1: CS GO 35	2: LOL 48	3: Rainbow... 17	Totals
Oyunculardaki Siber Zorbalık Algısı	5 3,88%	8 6,20%	4 3,10%	17 13,18%
Oyuncunun Bir Başkasına Yönelttiği Siber Zorbalık	6 4,65%	8 6,20%	2 1,55%	16 12,40%
Oyuncunun Maruz Kaldığı Siber Zorbalık	6 4,65%	8 6,20%	2 1,55%	16 12,40%
Oyundaki Siber Zorbalığın Yoğunluğu	7 5,43%	10 7,75%	5 3,88%	22 17,05%
Oyunlardaki Siber Zorbalığın Nedeni	8 6,20%	10 7,75%	1 0,78%	19 14,73%
Oyunu Oynamaya Başlama Etkeni	6 4,65%	9 6,98%	3 2,33%	18 13,95%
Siber Zorbalıkla Baş Etme Yöntemi	7 5,43%	10 7,75%	4 3,10%	21 16,28%
<b>Totals</b>	<b>45</b> 34,88%	<b>63</b> 48,84%	<b>21</b> 16,28%	<b>129</b> 100,00%

**Tablo 2: Temalar ve Alıntı Sayıları**

## 2. Bulgular

Katılımcıların sahip oldukları genel siber zorbalık algılarının ortaya konulduğu ilk temada çevrimiçi ortamda tanınmayan birine zarar verme durumu nitelendirmesinin en çok dikkat çeken değerlendirme olduğu anlaşılmıştır. Buna ek olarak siber zorbalığın en belirgin yönlerinden birisi olan küfür ve argo kelimelerin kullanımı da değerlendirmeler arasında yer almıştır. Oyun oynamaya başlama etkeni ise oyunlardaki siber zorbalığın çözümlenebilmesi için önemli bir arka plana sahip durumdadır. Oyuna olan ilgi ve merakın yanında oyuncuların sosyo-ekonomik faktörleri en önemli gösterge olmuştur. Ancak araştırmanın birimlerinden olan oynanan oyun da oyuncuların oyunlara başlama etkenlerini farklılaştırdığı anlaşılmaktadır. League of Legends oyununun takım oyunu olması ve sahip olduğu oyun karakterlerinin çeşitliliği oyuna ilişkin ilgiyi arttırmaktadır. Rainbow Six Siege oyununun ücretli olması nedeniyle sahip olduğu kitlenin göreceli olarak daha seçkin olması oyunun seçilmesinde direkt etkilidir. CS GO'da ise önceki versiyonlarına yönelik aşinalığın oyuna başlanmasındaki etkilidir.





**Tablo 3: Elektronik Spor Oyunlarındaki Siber Zorbalığa İlişkin Kuramsal Model**

Oyunculardaki siber zorbalığın yoğunluğuna ilişkin olarak ‘oyun kaynaklı’ ve ‘toplumsal kaynaklı’ olan iki ana etkenin varlığı dikkat çekmektedir. Toplumda var olan şiddet ve iletişimsizlik halinin oyundaki yansımalarının yanı sıra aşırı hırsla oyun oynama eğiliminin fazlalığı da belirleyici etmendir. İçlerinde çocukların da yer aldığı deneyimsiz oyuncuların varlığı, ücretsiz oyunlar ve oyun ortamlarının anonimliği gibi etkenler de siber zorbalığın yoğunluğunu etkilemektedir. Oyunculardaki siber zorbalığın nedenleri de oyuncular arasındaki rütbe farkı ve bunun sonucunda gerçekleşen gereksiz rekabetin varlığıdır. Oyunlarda maruz kalınan siber zorbalık hususuna ilişkin olarak hileye maruz kalma, küfür ve hakaret içeren sözlere maruz kalma ve bilerek oyun kaybetme gibi durumlar söz konusudur. Oyuncuların bir başkasına yöneltilmiş olduğu siber zorbalık durumları ise rakibin ceza alması için kasti edilen hakaret, rakiple dalga geçmek ve mütekabiliyeti sağlama girişimidir. Siber zorbalıkla mücadele edebilmek için ise oyuncular ateşi körüklemekte, başka birine yönlendirmekte, raporlamakta ve susturmaktadırlar.

## Sonuç ve Tartışma

Üniversite e-spor kulüplerinden bir grup üniversite öğrencisinin e-spor oyunlarında siber zorbalık deneyimlerini incelendiği bu çalışma; katılımcıların rekabet düzeyine bağlı olarak farklı siber zorbalık türlerine maruz kaldıklarını belirttiklerini ortaya koymaktadır. Çalışmanın sonuçlarına

göre, siber zorbalığın çevrimiçi oyunları genel olarak olumsuz etkilediği ve elektronik spor oyun ortamlarında meydana gelen siber zorbalığın grup dinamikleri, sosyal ilişkiler, rekabet ve iş birliği üzerinde olumsuz etkilere neden olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, siber zorbalığın e-spor topluluklarında toksik bir atmosfer yarattığını ve oyuncuların deneyimlerini olumsuz yönde etkilediğini vurgulamaktadır. Ayrıca, katılımcıların siber zorbalığa yönelik düşüncelerinin genel olarak dijital ortamların anonimlik özelliği ile ilgili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu, çevrimiçi oyun platformlarının oyuncuların kimliklerini gizleyebilmelerine ve bazen daha agresif veya olumsuz davranışlar sergilemelerine olanak tanıdığı anlamına gelir. Bu anonimlik, bazı oyuncuların siber zorbalık yapma eğilimini artırabilir çünkü kendilerini yargılanmamış hissetmektedirler. Bu sonuçlar, siber zorbalığın çevrimiçi oyunların genel deneyimini etkileyen bir sorun olduğunu ve bu sorunun kök nedenlerinin ele alınması gerektiğini göstermektedir. Elektronik spor toplulukları ve şirketlerinin, siber zorbalıkla mücadele etmek için çeşitli önlemler alabilmeleri ve oyuncuların güvenliğini ve deneyimlerini artırmak için daha fazla çaba sarf etmeleri gerekmektedir. Bunun yanında oyuncuların da kendi koruyucu önlemlerini alarak siber zorbalığa karşı başa çıkmaya çalıştıkları görülmektedir. Oyuncuların kullandıkları stratejiler oyundan çıkmak, yabancılarla oyun oynamamak, cinsiyetlerini gizlemek, kendilerini oyun ortamına göre ayarlamak ve saldırgan kişilik kullanmak şeklindedir.

Elektronik spor oyunları, sürekli olarak yeni oyunlar ekleyebilen ve büyük bir gelişim içinde olan bir sektör olarak öne çıkmaktadır. Elektronik sporlar, özellikle profesyonel oyunculara getirdiği şöhret ve maddi kazanç nedeniyle gençlerin ve çocukların ilgisini çekmektedir. Ancak bu ilgi, olumsuz davranışların artmasına yol açabilir. Özellikle deneyimsiz oyuncular, çevrimiçi oyunlarda ağır küfürler ve siber zorbalıkla karşılaştıklarında oyunlara olan heveslerini kaybedebilirler. Bu, oyuncuların ya oyunlardan vazgeçmelerine ya da kendilerinin de siber zorbalık yapma eğilimine girmelerine neden olabilir. Bu tür durumlarla başa çıkabilme yetenekleri ve siber zorbalıkla mücadele konusunda bilinç ve farkındalık kazanma önemlidir. Ayrıca, siber zorbalığın çevrimiçi platformlardaki anonimlikle yakından ilişkili olduğu gözlemlenmektedir. Bu anonimlik, bazı oyuncuların kimliklerini gizlemelerine ve olumsuz davranışlar sergilemelerine olanak tanır. Siber zorbalığın önlenmesi ve çözümü için bu anonimlik sorununun ele alınması ve saygılı davranışların (fair-play) teşvik edilmesi ve ödüllendirilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak, elektronik sporlar ve çevrimiçi oyunlar gençler ve çocuklar arasında büyük bir ilgi uyandırıyor, ancak bu popülerlik siber zorbalık gibi sorunları beraberinde getirebilir. Bu tür sorunların çözümü için, oyun şirketleri, ebeveynler ve toplumun bilinçlenmesi ve eğitim çalışmaları önemlidir. Aynı zamanda, anonimlik sorununu ele alarak daha sağlıklı bir oyun ortamı oluşturulması gerekmektedir.

### **Kaynakça**

- Achterbosch, L., Miller, C., ve Vamplew, P. (2017). A taxonomy of griefer type by motivation in massively multiplayer online role-playing games. *Behaviour & Information Technology*, 36(8), 846-860.
- Adinolf, S., ve Selen, T. (2018). Toxic Behaviors in Esports Games: Player Perceptions and Coping Strategie. *Proceedings of the 2018 Annual Symposium on Computer-Human Interaction in Play Companion Extended Abstracts* (pp. 365-372). CHI PLAY 2018.
- Ballard, M. E., ve Welch, K. M. (2015). Virtual Warfare: Cyberbullying and Cyber- Victimization in MMOG Play. *Games and Culture*, 10(1), 1-26.
- Castells, M. (2016). İletişim Gücü. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Huizinga, J. (2017). Homo Ludens. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Jonasson, K., ve Thiborg, J. (2010). Electronic sport and its impact on future sport. Sport in Society, 287-299.

## Felaketin Yeniden Hatırlanması: 6 Şubat 2023 Depremlerinin Ardından Haber Metinlerinde Geçmiş Depremlerin Toplumsal İzleri ve Bellek

Burcu Tekaut ÇAL<sup>30</sup>

### Özet

Sosyal bilimler ve özellikle sosyolojide bellek çalışmaları, felsefenin zaman tartışmalarından ve tarihsel pozitivizmin her daim şüpheyle yaklaştığı belleğin kavramsal konumundan bağımsızlaşabildiği noktada, belleğin toplumsal, kültürel ve tarihsel olanın aktarımındaki yeri üzerinden gelişmiştir. Geçmişin doğrulanabilirliği üzerine yapılan akıl yürütmeler özellikle 1980li yıllardan bu yana dünya çapında büyük toplumsal travmaların izleri, ötelenmeleri ve anımsanmaları üzerine yoğunlaşmış bir bellek çalışmaları literatürü oluşturmuştur.

Bu çalışma tarihsel anlatının aktarımında bir araç olmanın ötesinde tarihsel doğruluğa ulaşmanın imkânını, ideolojik olarak kurulmuş ve ister istemez tahrif edilmiş belleğin nasıl toplumsal hatırlama biçimleri oluşturduğunu araştıracaktır. Deprem gibi gündelik hayatın olağan akışının kesintiye uğradığı kapsayıcı felaketler kişisel ve toplumsal belleklerde yer alan benzer felaket süreçlerinin anımsanmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede 6 Şubat 2023 Depremleri'nin ardından toplumsal belleğin anımsama mekanizmalarının ve geçmiş felaketlerin izlerinin depremi takip eden 3 gün içinde dijital basın organlarında nasıl ortaya çıktığı haberlerin eleştirel söylem analizi yöntemi ile incelenmesiyle ortaya koyulacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Bellek, Unutma, 6 Şubat 2023 Depremi, Haber Söylemi

### Re-Remembering The Disaster: Memory And Social Traces Of Past Earthquakes In News Texts Following The Earthquakes Of February 6, 2023

#### Abstract

In the social sciences, and especially in sociology, memory studies have developed through the place of memory in the transmission of the social, cultural, and historical, to the point where it can become independent from the philosophical debates on time and the conceptual position that historical positivism has always been skeptical of. Reasoning about the verifiability of the past has generated a body of memory studies literature, especially since the 1980s, focused on the traces, deferrals, and remembrances of major social traumas around the world.

This study will explore the possibility of achieving historical truth beyond being a tool in the transmission of historical narrative, and how ideologically constructed and inevitably distorted memory creates forms of social remembrance. Catastrophic disasters such as earthquakes, which interrupt the ordinary flow of daily life, lead to the recollection of similar catastrophic processes in personal and collective memory. framework, it will be revealed how the mechanisms of remembrance of social memory and the traces of past disasters emerged in the digital media organs in the 3 days following the earthquake after the February 6, 2023 Earthquakes by examining the news through critical discourse analysis method.

**Keywords:** Memory, oblivion, 6 February 2023 Earthquakes, News Discourse

---

<sup>30</sup> Dr. Öğr. Üyesi Burcu Tekaut Çal, Beykent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, burcutekaut@beykent.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8882-0537

## Giriş

Birçok farklı sosyal bilimin kavramsal ve kuramsal olarak incelediği bir alan olarak bellek aynı zamanda son derece gündelik bir kavramdır. Belleğin gündelik yaşamda kazandığı anlamlar sosyal bilimlerinde kavramsallaştırma biçimlerini etkilemiştir. Bellek çalışmaları yakın dönem çalışmalarının zeminini bellek mefhumunun tarih ile ilişkilendirilerek çözümlenmesini toplumsal olayların izlerinin bellek aracılığıyla toplumsal, kültürel ve tarihsel olanın aktarımındaki yeri üzerine yoğunlaşmıştır. Özellikle 1980’li yıllardan bu yana çeşitli toplumsal travmaların izleri, yeniden hatırlanma pratikleri ve anımsamanın imkânı geçmişte olup bitmiş olanın tarih tarafından kurulmuş ve aynı zamanda süreç içinde onun tarafından tahrif edilmiş, yaralanmış bir bellek tarafından sahiplenebilmesinin koşulları gerek anmanın gerekse belleğin ve unutmanın kötüye kullanımları, yani “aşırı bellek” kullanımı ve “aşırı bir unutuş” ile kendini göstermektedir. (Ricoeur, 2010: 98-100) Kollektif bellek kavramını ele alırken Halbwachs belleği toplumsal grupların karşılıklı etkileşimi ve iletişimi içinde, toplumsallıkta inşa edilen bir kavram olarak ele almıştır: “*Bellek toplumsallıkta inşa edilir ve bu toplumdaki bir başka bellek ya da kişi bu çerçevede dışında varolmayan hatıralarını burada saptayabilir ya da yeniden bulabilir.*” (Halbwachs, 2002: 20)

Tarihsel olayların hatırlanması mutlak bir tarihsel doğruluğa ulaşma hedefinin yanında ideolojik olarak kurulmuş ve ister istemez tahrif edilmiş belleğin nasıl toplumsal hatırlama biçimleri oluşturduğu tartışmalarını da ortaya çıkmıştır. Deprem gibi geniş toplumsal grupları etkileyen felaketler kişisel ve toplumsal belleklerde yer alan benzer felaket süreçlerinin anımsanmasına neden olmaktadır. Bellekte yer alan toplumsal olayların izlerinin su yüzüne çıkacağı bu süreçler aynı zamanda yaşanan ölümler, fiziksel yıkımlar ve yardımlaşma biçimleri üzerinden ortaya çıkan çeşitli toplumsal dayanışma modelleri ile sosyolojinin toplumsal olanı yeniden yorumlaması gerekliliğini de ortaya çıkarmaktadır. Bu gerekliliğin kendisi depremin ardından sosyal bilimciler arasında böylesi bir insani yıkımın ortasında sosyolojik araştırmanın etik olarak gerçekleştirilebilme imkanını da tartışmaya açmıştır. Bu çalışmanın yöntemi sosyal bilimcilerin bu etik kaygılar ile sahaya temas etme zorunluluğunun farkındalığı tartışmalarının en canlı olduğu dönemde, 6 Şubat Depremlerinin ardından sahaya araştırma yapmak için çıkmaya etik gerekçelerle mesafeli olan bir sosyolog olarak benim depremin etkilerine dair sosyolojik bir araştırma yapmak için analiz edilecek birimin insan değil toplumsal belleği ve unutuşun izlerini taşıyan yazılı veriler olarak tercih etmemle belirlenmiştir.

Bu çerçevede 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş’da ilki saat 04.17’de 7,7, ikincisi 13.24’te 7,6 büyüklüğünde gerçekleşen, Gaziantep, Hatay, Osmaniye, Adıyaman, Şanlıurfa, Diyarbakır, Malatya ve Adana başta olmak üzere, geniş bir bölgeyi etkileyen depremlerin ardından toplumsal belleğin ve anımsama mekanizmalarının depremleri takip eden üç gün içinde yayımlanan haberlerde eski deprem felaketleri ile nasıl ilişkilendirilerek işlediği araştırılmıştır. Araştırma kapsamında 6,7,8 Şubat tarihlerinde dijital yayın organlarında yer alan haberler nicel olarak raporlanmış ve eleştirel söylem analizi yöntemi ile incelenmiştir.

### 1. Haber Metinlerinde Eski Depremlerin İzlerini Sürme Yönteminin Belirlenmesi

Haber metinlerinde geçmiş depremlerin izlerini aramak için öncelikle araştırma için hangi içeriğin kullanılıp hangisinin kullanılmayacağı ve bu içeriğin hangi yöntem ile inceleneceğinin tespiti gereklidir. Bu kapsam da öncelikle araştırmanın yöntemi eleştirel yöntem analizi olarak belirlenmiştir. İkinci olarak araştırılacak içeriğin yayım türü tespit edilmiştir. Üçüncü olarak ise araştırma kapsamında incelenecek eski depremler tespit edilmiştir.

İlk aşamada depremlerin toplumsal izlerinin haber metinlerinde sürülmesi için en uygun yöntemin iktidar mekanizmasının medyayı bir tahakküm aracı olarak kullandığı göz önünde bulundurularak eleştirel söylem analizi olarak tespit edilmiştir. Türkiye gibi coğrafi olarak deprem kuşağı üzerinde yer alan bir ülkede eski depremlerin toplumsal, kültürel ve ekonomik etkilerinin hatırlanma biçimlerinin tespitinde hatırlama kadar unutmanın da toplumun biçimlenişindeki önemi nedeniyle ideolojik olarak üretilmiş söylemin eleştirilerek incelenmesi elzemdir. Ernest Renan'ın 1882 tarihli, "Ulus Nedir?" başlıklı kadim çalışmasında yer alan "*unutma ve hatta tarih alanında yanılma diyeceğim, her milletin teşekkülünde esaslı bir amildir ve tarih araştırmaları bir millet için çok zaman bir tehlikedir.*" (Renan, 1946; 103) tespitinde olduğu gibi unutma günümüzde de toplumsal belleğin ideolojik olana uygun olarak yeniden üretiminde ve toplumsal yapının devamlılığını korumasında halen aynı işlevini sürdürmektedir. Türkiye'de depremler tüm boyutlarıyla deprem öncesi alınmayan tedbirler ve deprem anında örgütlenemeyen resmi kuruluşlar üzerinden geçmiş depremlerin unutulması temelinde tartışılmaktadır. Bu çalışma depremin haber metinlerine taşınma sürecine hem metnin anlam ve biçim hem de eylem ve etkileşim boyutlarıyla toplumsal olarak üretilmiş (ve hatta yeniden üretilmiş) olan söylemin eleştirilerek inceleneceği Teun van Dijk'in eleştirel söylem analizi ile incelenecektir. (Fairclough, 2012: 452). Söylemin ideolojilerin üretimindeki yerine vurgu yapan van Dijk haber metinlerini de kamusal söylemin bir formu olarak kabul etmektedir. (van Dijk, 1988: 9) Haber metninin üretiminde ortaya çıkan söylem bu yapıyla ideolojik unsurları da barındırmaktadır ve eleştirel söylem analizi yöntemi haber metinlerinin dilbilimsel bulguların analizi ile bu söylemi sistematik bir şekilde ortaya koyabilecektir.

Eleştirel söylem analizini tarif ederken van Dijk söylemi bir sosyal eylem biçimi olarak kabul edecek ve yorumlayıcı, açıklayıcı yapıyla metin analizini aşacak olan yöntem olarak tanımlayacaktır. (Fairclough, vd. 1997: 452, Akt. Sallan Gül vd., 2021: 192). Bu aşamada incelenecek metinlerin seçimi bahsi geçen eylem biçiminin vücut bulduğu, söylemin yeniden inşa edildiği ana unsur olacaktır. Bu nedenle iletişim sosyolojisinde içerik ve söylem analizi yöntemleri ile haberlerin incelenmesinde sıklıkla kullanılan yazılı basın yerine hızlı ve sürekli erişime açık olan dijital kaynaklarda yer alan haber metinleri seçilmiştir. Depremin hemen ardından haber metinlerinde yeniden üretilen söylemin analizi hedeflendiği için, gerek yayımlanma aşaması ve süresinin kısalığı gerekse bilgiye erişim için dijital kaynakların tercih edilmesi dijital içeriğin seçilmesine neden olmuştur. Bu kapsamda 6, 7 ve 8 Şubat 2023 tarihlerinde yayımlanan dijital haber metinleri araştırmaya alınmıştır. Salt sayısal veri aktaran son dakika haberleri, depremlerin büyüklüğü ve vefat sayısı ile ilgili güncelleme haberleri (hangi internet sitesinde yayımlandığına bakılmaksızın), yerel gazete haberleri, STK, dernek, vakıf, belediye, kamu kuruluşları, sendika vb. kurumların internet sitelerinde yayınlanan haberler, haber teyit sitelerinde yer alan teyit haberleri, ekşisözlük vb. sanal anonim bilgi paylaşım platformlarında yer alan metinler, uzmanlaşmış internet sitelerinin deprem ile ilgili bilgilendirme duyuruları (Örn: sağlık haberleri siteleri, sigorta şirketlerine ait özellikle DASK koşulları ile ilgili sigorta bilgilendirme haberleri, borsa bilgilendirmeleri) ve kaynak göstererek ya da göstermeyerek diğer internet sitelerinden alıntılanmış haber metinleri araştırmaya katılmamıştır.

Üçüncü olarak, 6 Şubat Depremlerinin ardından geçmiş depremlerin toplumsal bellekte bırakmış oldukları izlerin araştırılmasında bölgede yüzyıllara yayılmış bir zaman aralığında birçok ve birbirinden farklı sosyal, siyasal, ekonomik izler bırakmış deprem olması nedeniyle araştırmanın tek bir deprem ile karşılaştırmalı olarak yürütülmesi seçilmiştir. İki kriter göz önünde bulundurularak bu karşılaştırmanın 6 Şubat 2023 Depremleri ile 17 Ağustos 1999 Depremi arasında yapılmasına karar verilmiştir. İlk kriterin temelinde depremlerin analizinin aynı siyasal iktidar dönemi ile ilişkilendirilmeyecek şekilde genişletilmesi vardır. Depremler arasındaki 24

yıla yakın fark siyasal iktidarlar üstü bir söylemin yeniden üretilme imkanının tartışılmasını mümkün kılacaktır. İkinci kriter ise araştırma verisinin toplanacağı alan olarak dijital alanın seçilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. 24 yıllık bir geçmişi olsa da 1999 Depremi hakkında dijital alanda birçok içeriğe erişilebilmektedir.

## **2. Haber Metinlerinin Çözümlemesi**

Bu çerçevede aşağıdaki tabloda nicel detayları paylaşılmış olan 6, 7 ve 8 Şubat 2023 tarihlerinde 98 farklı haber sitesinde yer alan 183 haber metni incelenmiş, incelenen bu içerik içinden 50 haber sitesinde yayınlanan 90 haber metni araştırmaya alınmıştır. Araştırmada ilgili zaman aralığında haber metinlerinde yer alan 1999 Depremi'nin farklı isimleri taranmıştır. Bu anahtar kelimeler ya da kalıp ifadeler sırasıyla “17 Ağustos”, “17 Ağustos 1999”, “17 Ağustos 1999 Depremi”, “99 Depremi”, “1999 Depremi”, “Gölcük Depremi”, “Kocaeli Depremi”, “İzmit Depremi” ve “Marmara Depremi”dir. Tek bir depremin isimlendirilmesinde haber metninin söyleminde ortaya çıkan bu çok isimlilik araştırmanın başlangıcında toplumsal bellekte unutmanın nasıl işlediğinin bir örneği olarak karşımıza çıkmıştır.

Tablo 1: İnternet Haber Sitelerinde Yer Alan Haberlerin Günlere Göre Dağılımı

Taranan 50 Haber Sitesi	6 Şubat 2023	7 Şubat 2023	8 Şubat 2023	Toplam Haber Sayısı
aa.com.tr	1	1	0	2
ahaber.com.tr	1	1	0	2
aksam.com.tr	0	1	0	1
artigercek.com	1	0	0	1
birgun.net	1	1	0	2
bloomberght.com	1	0	1	2
cnnturk.com	2	0	0	2
cumhuriyet.com.tr	4	1	1	6
dha.com.tr	1	1	1	3
diken.com.tr	1	1	1	3
dunya.com	0	1	1	2
ensonhaber.com	0	0	2	2
evrensel.net	1	0	0	1
gazeteduvar.com.tr	1	0	0	1
gazetevatan.com	1	0	0	1
gazeteoksijen.com	1	0	0	1
haber.com	1	0	0	1
haberler.com	0	1	1	2
haber7.com	1	1	0	2
haberglobal.com.tr	1	0	0	1
haberturk.com	0	0	1	1
halktv.com.tr	1	1	0	2
hurriyet.com.tr	0	1	1	2
indyturk.com	1	0	1	2
iha.com.tr	1	0	0	1
ilerihaber.org	0	1	0	1
karar.com	0	1	0	1
medyascope.tv	1	0	0	1
milliyet.com.tr	1	0	1	2
mynet.com	1	0	0	1
ntv.com.tr	1	1	0	2
ntvspor.net	0	0	1	1
odatv4.com	1	1	1	3
onedio.com	1	1	0	2
posta.com.tr	1	0	1	2
sabah.com.tr	2	1	2	5
sondakika.com	0	1	0	1
star.com.tr	0	1	0	1
sozcu.com.tr	1	0	0	1
t24.com.tr	1	1	1	3
takvim.com.tr	1	1	0	2
tgrthaber.com.tr	1	0	1	2
trhaber.com	0	0	1	1
trthaber.com	1	0	0	1
turkiyegazetesi.com.tr	1	1	1	3
tv100.com	1	1	0	2
yeniakit.com.tr	1	0	0	1
yeniasir.com.tr	0	1	0	1
yenicaggazetesi.com.tr	1	0	1	2



## 2.1. Haber Metinlerinin Başlık, Spot ve Girişlerinde Kıyaslama Üzerine Kurulu Bir

### Hatırlama

6 Şubat 2023 depremlerinin ardından yapılan ilk haberler Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü tarafından depremle ilgili yapılan basın açıklamasının haberleşmesi örnekleridir. Bu aşamada Enstitü Müdürü Prof. Dr. Haluk Özener ve Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Bölgesel Deprem-Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi (BDTİM) Müdürü Doç. Dr. Doğan Kalafat'ın yapmış oldukları sözlü basın açıklaması metinleşirken depremin toplumsal bellekteki yeri ve söylemin bu yeri nasıl ideolojik olarak konumlandığı gözler önüne serilmektedir. Haber metinlerinde aynı basın açıklamasının aktarımında uzman bilim adamlarına ait ifadelerin geçmiş depremler ile ilgili olarak karşılaştırmalı ve birbiriyle çelişen ifadelerde başlıklara taşındığı görülmektedir.

“Prof. Dr. Haluk Özener: Bu deprem, 17 Ağustos 1999'dakinin büyüklüğüne eşit bir deprem.” (AA, 6 Şubat)

“Enstitü Müdürü Prof. Dr. Haluk Özener, Pazarcık merkezli depremin 17 Ağustos 1999'da meydana gelen Gölcük depreminden sonra yaşanan en büyük deprem olduğunu söyledi.” (AA, 6 Şubat)

“Kandilli'den peş peşe açıklamalar! 17 Ağustos 1999 depreminden sonra en büyük deprem, artçıları 1 yıl sürecek.” (Milliyet, 6 Şubat)

“Kahramanmaraş merkezli büyük deprem... Kandilli'den ilk açıklama: 17 Ağustos'tan sonra en büyüğü” (Cumhuriyet, 6 Şubat)

“1999 depreminden sonra en büyük deprem! Kandilli: Artçılar yıllarca sürebilir” (Posta, 6 Şubat)

“Son 100 yılın en büyük depreminde üç fay birden kırıldı: Gölcük ve Düzce'nin toplamından daha uzun.” (NTV, 7 Şubat)

Depreme dair sayısal verilerin aktarımı eski depremlerle kurulan bir kıyaslama üzerinden hatırlamayı ortaya çıkarıyor. Burada haber metninde söylem okuyucunun haber içeriğine ilk temas ettiği haber başlıklarında, spot ve haber girişlerinde ideolojik olarak ortaya çıkmış felaketin daha önce gerçekleşmiş felaketler kadar ya da daha büyük olması üzerinden deprem sonrası müdahalenin sınırlarını kuruyor. Söylemle gelen bu kıyaslama aynı zamanda son derece insani bir tecrübenin hatırlanmasında geçmiş ve günümüzde gerçekleşen felaketler ile okuyucu arasında bir mesafenin kurulmasını hedefler nitelikte görünüyor. Felaketler arasındaki bu kıyaslama mevcut felaketi söylem içinde sayısal verilere indirgenmiş, nicelleştirilmiş bir felaket anlatısını bir müsabaka anlatımı gibi ortaya koyuyor ve Atom Bombasının tarihsel anlamı gibi insani ya da toplumsal düzeyde kıyaslanması güç tarihsel olayları birbirine ideolojik olarak eşitleme girişiminde bulunuyor.

“Kahramanmaraş Depremi 17 Ağustos'u geçti!” (İHA, 6 Şubat)

“Cumhuriyet Tarihinin en büyük ikinci depremi: Kahramanmaraş depremi 17 Ağustos'u Geçti.” (Haber Global, 6 Şubat)

“Cumhuriyet Tarihinin en büyük ikinci felaketi: 17 Ağustos’u geçti.” (Yeni Asır, 7 Şubat)

“Kahramanmaraş’ta meydana gelen depremle ilgili çarpıcı değerlendirme: 130 atom bombası büyüklüğünde bir enerji birikimiyle gerçekleşti.” (Sondakika.com, 7 Şubat)

## 2.2. Haber Metinlerinde Geçmişin Nicelleştirilmiş Bir Üslupla Hatırlanması

Haber başlık, spot ve girişlerinde yer alan kıyaslama eğilimi Cumhuriyet tarihi boyunca yaşanmış tüm depremlerin büyüklükleri ve yarattıkları yıkımın ansiklopedik nitelikte sayısal verilere dayandırılarak haber metninin tamamına yayılmakta ve sayısal verilere indirgeyerek tarihsel olayları anlatıdan kopararak yeni bir söylem üretmektedir. Sayısal verilerin kullanımı haber metinlerinde inandırıcılığın artırılması için anlamlı olmakla birlikte bu örnekte belleğin kötüye kullanımı olarak tanımlanabilecek düzeyde hatırlamanın sayısal olanın dökümüne indirgenmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Erzincan ve Gölcük depreminden daha şiddetli... Dünya tarihindeki en büyük depremler” (Posta, 6 Şubat)

“Cumhuriyet tarihinin en büyük depremleri! Acıları hala tazeliğini koruyor! İşte 7 ve üzerindeki depremlerin listesi...” (Ahaber, 6 Şubat)

“Türkiye’yi sarsan büyük depremler” (Cnntürk, 6 Şubat)

“Türkiye’de en büyük deprem hangi şehirde, ne zaman oldu? Türkiye’deki en büyük depremler...” (Cumhuriyet, 6 Şubat)

“17 Ağustos depremi kaç şiddetinde oldu, kaç saniye sürdü? 1999 Gölcük Depreminde kaç kişi öldü?” (Haber.com, 6 Şubat)

“Türkiye’de 84 yılda 56 bin 65 kişi depremlerde yaşamını yitirdi” (Evrensel Gazetesi, 6 Şubat)

## 2.3. Haber Metinlerinde Kesinleşmemiş Verinin Belli Bir Söyleme Hizmet Etmeden

### Habere Dönüşme Örnekleri

Araştırma sırasında karşımıza çıkan örneklerin az bir kısmında ise eleştiriye tabi tutulacak düzeyde hatırlamanın ideolojik olanın yeniden üretimini sağlamadan haber metnine dönüşme ya da başlığa taşınmasına rastlanmıştır. Bu içeriklerde depremler arasındaki ilişkinin doğru dil kullanımı ile henüz kesinleşmemiş bilimsel verilerin kıyaslamadan nicelleştirilmeden de ifade edilebileceğini gözler önüne sermiştir.

“Kahramanmaraş depremi Cumhuriyet tarihinin en büyük felaketlerinden biri oldu.” (Oksijen Gazetesi, 6 Şubat)

“Kahramanmaraş depremi dünya basınında: bölgenin tarihindeki en büyüğü olabilir” (T24, 6 Şubat)

## 2.4. Haber Metninde Dört Farklı Yöntemle Ortaya Çıkan İktidar Eleştirisi

Haber metinleri içinde özellikle siyasi olsun olmasın mevcut iktidarı ve sürekli yeniden üretilen söylemi eleştiren anlatılara da rastlanmaktadır. İnsani yıkımın son derece büyük olduğu depremin ardından ancak bir gün sonra toplumsal bellek ile ilişkilendirerek bu eleştirel dilin haber metinleri içinde ortaya çıktığını tespit edebiliyoruz. Bu iktidar eleştirisi dört farklı şekilde haberlere taşınmıştır. İlkinde toplumsal belleğin izleri haber metni içinde geçmiş depremlerin tanıklarının hatıralarının aktarımı vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Deprem bölgesine müdahalenin gecikmesiyle ortaya çıkan toplumsal tepkilerin ardından 1999 Depremine müdahale konusunda kişilerin özgün tecrübelerinin aktarımı haber metinlerinde kendilerine yer bulmuştur.

“Amiral Cem Gürdeniz’den deprem için çağrı: Gölcük’teki hata yapılmasın, Amfibileri İskenderun’a yönlendirin.” (Cumhuriyet, 6 Şubat)

“Odatv Editörü depreme Adana’da yakalandı: çaresizliğin ağır sessizliği... o acı ses yeniden yankılandı” (Odatv, 6 Şubat)

“17 Ağustos depreminde İçişleri Bakanı olan Tantan afetin nasıl yönetildiğini anlattı” (Cumhuriyet, 7 Şubat)

İkinci tür eleştiri içeren haber metinlerinde daha doğrudan bir dille eleştirinin metne taşındığı tespit edilebilmektedir. Bu haber metinleri geçmiş depremler ile kıyaslamalara giderek aşağıdaki örneklerdeki gibi eleştiriye metne doğrudan taşınmıştır.

“1999’dan 2023’e ‘devletin çöküşü’ (T24, 7 Şubat)

“24 yıldır enkaz altındayız, sesimizi duyan var mı?” (Diken, 7 Şubat)

“1999 depreminden sonra 2 bin 100 dava açıldı...” (OdaTv, 8 Şubat)

“Müdahale neden yetersiz kaldı?” (Yeniçağ, 8 Şubat)

Üçüncü eleştiri yöntemi daha gizil bir şekilde geçmiş depremlere tanıklık etmiş bireysel örneklerin yardımlaşma girişimleri üzerinden haber metinlerinde kendilerine yer bulmuş ve üretilemeyen afet sonrası kurumsal müdahalenin aynen kişisel belleğin toplumsal olayların hatırlanmasında aracı olarak konumlandırılması gibi kişisel yardımlaşma pratiklerinin sunumuyla ortaya koyulmuştur. Bu tür haberlerin ortaya çıkışının ise ancak depremin üçüncü gününde olduğunu görüyoruz.

“Gölcük’te enkazdan çıktı; şimdi Hatay’a yardıma koşuyor.” (NtvSpor, 8 Şubat)

“1999 gölcük depreminden kurtulan Kerem Aktürkoğlu Hatay’da!” (Sabah, 8 Şubat)

Son eleştiri türü ise uluslararası yardımlaşma haberlerinin aktarımında karşımıza çıkmaktadır. Bu haberlerde gizil bir şekilde uluslararası kurumlara yansıtılarak sunulan eleştiri yöntemi olarak haberlerde yer almıştır.

“Dünya acele ediyor! Türkiye’ye akın akın geliyorlar” (Milliyet, 8 Şubat)

“Depremın ardından tek yürek olduk: Yunanistan’dan Meksika’ya onlarca ülke yardıma koştı” (Türkiye, 8 Şubat)

## 2.5. Haber Fotoğraflarında Belleğin İyiye Kullanımı

Üç günlük görsel içeriğin tamamının taranmasının ardından elde edilen en önemli bulgulardan bir tanesi haber anlatısını desteklemek için kullanılan fotoğrafların seçiminde elde edilmiştir. Depremın ardından geçmiş depremlerle ilişkilendirilmediği için bu araştırmaya veri olmamış olan haber metinlerinde kişisel ve etik sınırları ihlal eden birçok görsel kullanıldığı görülmüştür. Ancak toplumsal bellekte yer alan bu olumsuz görseller geçmiş depremlerle ilişkilendirilerek kurulan haber metinlerinde hiçbir kişisel ya da etik sınırı ihlal etmeyecek şekilde kullanılmıştır. Fotoğraflarda depremzedelerin tanınır yüzleri ya da insanlık onurunu zedeleyici görseller kullanılmamıştır. Kullanılan görseller basın açıklamalarında çekilen, konu olan kişilerin gündelik hayatlarında çektikleri fotoğraflardan ya da hiç insan bulunmayan fotoğraflardan seçilmiştir. Deprem ile ilgili insan olmayan görseller ise yer ve zaman belirtilmeyen yıkıntı fotoğraflarından ibarettir.

### Sonuç

Bellek çalışmalarının zeminini kuran Halbwachs, Nora ve Ricoeur gibi düşünürlerin tümü, tarihin pozitivistin etkisiyle XX. yüzyıl boyunca asıl hedefin mutlak doğruluğa ulaşmak olması gerektiği için belleğe her daim şüphe ve güvensizlik ile yaklaşıldığını ve arşivlenmiş olana yöneldiğini bu yaklaşımında bugün karşılaştığımız çarpıtılmış tarih yazınlarıyla karşı karşıya kalınmasına sebep olduğunu savunmuşlardır. Çarpıtılmış olan bu tarihsel bilgi ancak unutmayla, belleğin kötüye kullanımlarıyla ya da doğrudan tahrifatıyla ortaya koyulan ve iktidar tarafından sürekli yeniden üretilen söylemin çözümlenmesi ile çarpıtılmış yapısından uzaklaşabilecektir. Günümüzde arşiv niteliği taşıyan haber metinlerinin bu çalışmada incelenmesinin temel nedeni de unutulmuş ya da tahrif edilmiş olanın nasıl unutulduğu ya da tahrif edildiğinin çözümlenmesinin mevzu bahis çarpıtmaların ortadan kaldırılmasının tek yolu olmasıdır.

Bu çalışma bu nedenle 6 Şubat 2023 Depremlerinin ardından yaşanan insani yıkımın ortasında karşı karşıya kalınan toplumsal değişime yıkımı bilfiil yaşayan değil uzaktan şahitlik eden insanlara sunulan söylemin analizi hedeflenerek gerçekleştirilmiştir. Bellek Halbwachs’ın da belirttiği gibi muhakkak bir bireye ait olmak zorunda değildir, kimi zaman toplumların mensuplarının ortaklaşa hatırladıkları ya da unuttukları da kolektif bir belleği işaret edebilir. Unutulmuş olanın anımsanmasını mümkün kılan toplumsal grup aynı zamanda unutulması gerekeni de söyleyecektir. Belleğin ve anımsamanın öznesi her zaman birey olsa da ona neyi anımsanacağına ya da unutulacağına karar veren ise toplumsal bir çerçeve içinde yaşamaktadır. Bu çalışma 6 Şubat 2023 depremleri gibi büyük toplumsal grupların farklı şekillerde de olsa aynı anda etkilendiği felaketlerin hemen ardından toplumsal bellekte neyin unutulup neyin anımsanacağına karar veren o toplumsal çerçevenin nasıl kırıldığı mevcut söylemin yeniden üretilirken aynı zamanda eleştirildiği haber metinleri üzerinden incelemiştir.

### Kaynakça

- Fairclough, N. ve Wodak, R. (1997). “Critical Discourse Analysis.” *Discourse As Social interaction, Discourse Studies: A Multidisciplinary introduction*, (Der.) T. A. van Dijk. London: Sage Publications.
- Fairclough, N. (2012). “Critical Discourse Analysis.” *International Advances in Engineering and Technology*, 7: 452-487.
- Halbwachs, M. (2002). *La mémoire collective*. Paris: Editions Albin Michel.

- Renan, E. (1946). Nutuklar ve Konferanslar: Millet Nedir? Çev. Ziya İshan, Ankara: Sakarya Basımevi.
- Ricoeur, P. (2010). Hafıza, Tarih, Unutuş. Çev. M. Emin Özcan. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sallan Gül, S. ve Kâhya Nizam, Ö. (2021). "Sosyal Bilimlerde İçerik ve Söylem Analizi." Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 42(1): Ö181-Ö198.
- van Dijk, A. T. (1988). New Analysis: Case Studies of International and National News in the Press, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

# Çoklu Krizler Döneminde Araştırma Yürütmek: Araştırmacıların Katılımcı Gözlem Deneyimleri

Büşra AKTÜRK<sup>31</sup>

Rotinda ÇAĞDAŞ<sup>32</sup>

## Özet

Türkiye’de son on yıldaki otoriter neoliberal dönemde yoksulluk, ekolojik yıkım, zorunlu göç, ötekileştirilme ve akademik sansür gibi krizler derinleşmiştir. Bu kriz sürecini yaşayanların bir kesimi de akademisyenlerdir. Bu çalışma, yukarıda belirtilen çoklu krizler bağlamında katılımcı gözlem yapan araştırmacıların saha deneyimlerini merkeze almaktadır. Çalışmada, 2010-2022 yılları arasında katılımcı gözlemle saha çalışması yapan araştırmacılarla Kasım 2022-Mart 2023 arasında derinlemesine mülakat yöntemiyle görüşülerek, bu krizlerin etkisi anlaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcı gözlem yöntemine odaklanılmasının sebebi, araştırmacıların ekonomik ve politik olarak bu krizleri yaşayanlarla birlikte kendilerinin de aynı süreci deneyimliyor olmasıdır. Birlikte deneyimleme durumu, çift boyutlu ve birbirinden bağımsız olmayan karşılıklı bir etkileşim hali oluşturmaktadır. Araştırmacılar, katılımcı gözlem yöntemiyle sahada yaşayanlarla birlikte gündelik hayat pratiklerini deneyimlemiş ve kriz döneminin etkilerini hem katılımcılar yönünden hem kendileri açısından gözlemlemişlerdir. Türkiye’de değişen siyasi ve ekonomik iklim, araştırmacının ekonomik olarak sahaya erişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca siyasi iklimin sonucu olan akademik sansür, araştırmacının sahasını ve hatta çalışma konusunu ve perspektifini değiştirip dönüştürmesine zorlayan bir unsur haline gelmiştir. Akademik sansürün karşısında çalışma konularını ve teorik perspektiflerini değiştirmeseler de kimi zaman dönüştürmek zorunda kalmışlardır. Sahada yaşanan tüm çoklu krizlere rağmen araştırmacılar, karşılıklı etkileşim içerisinde çalışmalarını sürdürmeye çalıştığını belirtmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Antropoloji, Sosyoloji, Katılımcı Gözlem, Çoklu Kriz, Derinlemesine Mülakat

## Conducting Research In A Period Of Multiple Crisis: Researchers

### Abstract

In the authoritarian neoliberal period of the last decade in Turkey, crises such as poverty, ecological destruction, forced migration, marginalization and academic censorship have deepened. Academics are among those who are experiencing this crisis process. This study focuses on the field experiences of researchers who conduct participant observation in the context of the multiple crises mentioned above. In the study, researchers who conducted participant observation fieldwork between 2010 and 2022 were interviewed between November 2022 and March 2023 to understand the impact of these crises. The reason for focusing on the participant observation method is that the researchers are experiencing the same process together with those who are experiencing these crises economically and politically. Co-experiencing constitutes a two-dimensional and mutual interaction that is not independent of each other. Through participant observation, the researchers experienced daily life practices together with those living in the field and observed the effects of the crisis period both for the participants and for themselves. The changing political and economic climate in Turkey negatively affected the researcher's economic access to the field. Moreover, academic censorship, which is a result of the political climate, has become a factor that forces researchers to change and transform their field and even their subject and perspective. In the face of academic censorship, they have sometimes had to transform, if not change, their fields of study and theoretical perspectives. Despite all the multiple crises in the field, the researchers stated that they tried to continue their work in mutual interaction.

**Keywords:** Anthropology, Sociology, Participant Observation, Multiple Crisis, In-depth Interview

<sup>31</sup>Doktora Öğrencisi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Bölümü, busra.akturk@std.yeditepe.edu.tr Orcid:0009-0004-3530-3682

<sup>32</sup>Doktora Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bölümü, 20233203007@ogr.msgsu.edu.tr ORCID: 0000-0002-1158-6997

## Giriş

Sosyal bilimler alanlarında yapılan saha çalışmaları, araştırmacının kim tarafından yapıldığından neye hizmet etmesi gerektiğine kadar bir takım kurum ve çıkar gruplarının etkisinde kalarak ortaya çıkmıştır. Ancak özellikle 20. Yüzyılın ilk yarısından sonra, sömürgecilerin veya toplumu takip ve kontrol etme arzusundaki kurumların tekelinden çıkmaya başlamıştır. Her ne kadar saha araştırmasının çıkış noktasında antropoloji ve sosyolojinin birtakım iktidar kurumlarının etkisi altında yapıldığı gerçeği önem arz etse de kümülatif bir deneyim olarak nitelendirebileceğimiz saha çalışmasıyla ilgili asıl tartışılan yöntemsel olarak nasıl yapılması gerektiğidir. Gupta ve Ferguson'un (1997) da belirttiği gibi etnografik bilgi, büyük ölçüde araştırmacının sahadaki varlığına ve katılımlı gözlem deneyimine bağlıdır (Gupta & Ferguson, 1997: 15). Ancak araştırmacının bakış açısı, saha deneyimi ve sahadan edinilen bilgilerin analizi süresince merkezdedir. Araştırmacının neyi hangi bakış açısıyla hangi sınırlar içerisinde tartışabileceği de otoriteler tarafından belirlenmiştir. Belkıs Kümbetoğlu, sahada araştırmacı ve katılımcı arasında oluşan hiyerarşiye neden olan koşulları yıkmak gerektiğini aktarır. Akademik dünyada var olan hakim zihniyetin 'özerklik' meselesine bakış açısını değiştirmesi gerekmektedir. Nitekim bilimsel alanda araştırmacıların birbiriyle karşılaştıklarında bilimsel olmayan silahları, özellikle de akademik otoritenin silahlarını bırakarak özerk bir alan oluşturmaları gerekmektedir (Kümbetoğlu, 2021: 27).

Araştırmacıların saha çalışmalarını yaparken göz önünde bulundurmaları gereken unsurlardan biri de iktidar ve akademik otoriteler tarafından belirlenmiş sınırların içerisinde nasıl çalışabilecekleridir. Araştırmacının; hangi bakış açısıyla, hangi toplulukla, hangi soruları sorarak çalışabileceği ve yazma sürecinde nelere dikkat etmesi gerektiğini düşünmek durumunda kalması bilimsel özerklik meselesinin tartışılması gerekliliğini doğurmuştur.

## 1. Gereç ve Yöntem

Bu çalışma, doktora sürecinde saha çalışmasını tamamlamış ve katılımcı gözlem ve/veya derinlemesine mülakat yöntemini kullanmış Türkiyeli araştırmacıların saha deneyimlerine odaklanmıştır. Kasım 2022 ile Mart 2023 tarihleri arasında online ve yüz yüze gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar ile araştırmacıların saha deneyimleri süresince yaşadıkları zorluklar anlaşılmasına çalışılmıştır. Araştırma, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde araştırmacıların sahada karşılaştıkları ve çözüm yolları bulmaya çalıştıkları ortak zorluklara odaklanılmıştır. Araştırmacının konumu, araştırmacıdan beklenen nesnellik ve sosyal bilimlerin ne kadar nesnel olduğu veya olabileceği, bunun araştırmacıyı nasıl etkilediği, araştırmacının duygularının ve değer yargılarının bu nesnellikte ne kadar rol oynadığı, feminist yöntemin nesnellik beklentisini nasıl değiştirdiği, sahada araştırmacı ve katılımcı arasında kurulan veya yıkılmaya çalışılan hiyerarşi, araştırmacının cinsiyetinin araştırmaya etkisi gibi zorluklar irdelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise nesnellik sorununa araştırmanın yapıldığı dönemi de merkeze alarak başka bir perspektiften bakılmaya çalışılmıştır. Araştırmacıların saha çalışmalarını sürdürürken ne kadar özgür olduğu, kimin bilgisini kim için ürettikleri veya üretmek durumunda kaldıkları, Türkiye'de değişen siyasi ve ekonomik iklimin saha çalışmasına etkisinin ne olduğu, bu makalenin odak noktası olmuştur. Derinlemesine mülakat yapılan araştırmacılar, 2010 sonrasında doktora çalışmasını tamamlamıştır. Çalışmasını 2010 sonrasında tamamlamış araştırmacıların seçilmesinin sebebi, Türkiye'de önemli ekonomik ve siyasi kırılmaların yaşandığı sürecin merkeze alınmak istenmesidir. Ayrıca araştırmacının saha çalışmasına başladığı dönemin siyasi iklimi ile çalışmayı bitirdiği dönemin siyasi ikliminin ve bu dönemlerdeki politik söylemin değişmesinin araştırmanın özellikle yazma ve yayınlama sürecini etkilediği, bu çalışmaya katılan araştırmacılar tarafından belirtilmiştir.

## 2. Araştırmacının Özgürlüğü

Araştırmacılarla yapılan derinlemesine mülakatlarda, siyasi iklimin ve derinleşen kriz döneminin çalışmalarına etkisinin ne olduğu sorulmuştur. Araştırmacılar; duyulmak isteneni söyleme baskısının saha deneyimlerinde yazma sürecini etkileyen önemli bir unsur olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmacının hangi toplulukla çalışıp çalışamayacağı, bu topluluğa hangi soruları sorup soramayacağı, bunların analizinde hangi milli ve dini hassasiyetleri ne kadar gözetip gözetmediği gibi kaygıların araştırma sürecinde bir sansür ve nihayetinde otosansüre sebep olduğu belirtilmiştir. Bu kaygılar, araştırmacının çalışmayı seçtiği konu, alan ya da o topluluğa bağlı olarak değişebilmektedir ancak çoklu krizler döneminde araştırma yürütürken araştırmacıların en temel problemlerinden birinin Türkiye’de değişen siyasi konjonktür olduğu aktarılmıştır. Araştırmacılar bir sosyoloğun ya da antropoloğun saha çalışması süresince ne kadar özgür olup olamayacağını etkileyen birçok dış faktörden bahsetmişlerdir ve bu sınırların ‘birileri’ tarafından çizildiğini vurgulamışlardır. Bu ‘birileri’ bazen doktora ve yüksek lisans çalışmaları yürüttükleri üniversite, bazen çalıştıkları üniversite, bazen de bunların da dışında veya bunlarla iç içe geçmiş bir biçimde egemen söylemdir. İktidar, egemen söylemine uygun bir biçimde neyin üretilebileceğinin, hangi bilginin tartışmaya ve nihayetinde yazmaya değer olabileceğinin, hangi konunun egemen söylemle ters düşmeyecek şekilde analiz edilip yazılması gerektiğinin sınırlarını çizmeye çalışırken, araştırmacılar da bu baskı altında araştırmalarını yürütmeye çalışmışlardır. Örneğin derinlemesine mülakat yapılan bir araştırmacı, doktora tezinin son aşamasında tezinde yazdığı bir kısmın doktora tez jürisindeki hocalar tarafından çıkartılmasının talep edildiğini belirtmiştir. Araştırmacının sahadaki yaptığı derinlemesine mülakatlar ve gözlemlerinin sonucundaki yazma deneyimi araştırmacının öznelliğinden bağımsız değildir. Davies’in belirttiği gibi, tıpkı iç gerçekliğimizin dış dünyanın etkilerinden kaçamayacağı gibi, dış temsillerimiz ve yorumlarımız da iç gerçekliğimizden etkilenir (Davies, 2010: 229). Dolayısıyla araştırmacının kimliği ve sahadaki konumlanışı araştırmayı etkiler, ancak yukarıdaki örnekte araştırmacıya sadece kendi analizinin mi yoksa katılımcının anlattıklarının da mı çıkarılmasının istendiği sorulduğunda, ikisinin de çıkarılması gerektiğinin söylendiğini belirtmiştir. Araştırmacı, ‘milli’ hassasiyetlerin gözetilmediği suçlamasıyla maruz kaldığı bu sansürü, tezini tamamlayabilmek için görmezden gelmek durumunda kalarak aşmaya çalışmıştır. Bu örnekte de görüldüğü gibi, ‘öteki’ni çalışan bir araştırmacının, katılımcının anlattığı bir bölümü çalışmasından çıkarmak durumunda kalması tam da krizler çağında araştırmacı olmak ve saha deneyiminin yazma sürecinin de uğradığı sansürü örnekler niteliktedir. Spivak, entelektüelin toplumun ötekisinin söylemini ortaya çıkarması ve bilmesi gerektiğini söyler. Ancak entelektüelin de dahil olduğu ideolojik sorunun ve ekonomik tarihin göz ardı edildiğini belirtir (Spivak, 2016). Özellikle madunlarla birlikte çalışan araştırmacıların, Türkiye’nin siyasi iklimine ve egemenin politik çizgisine uyumlanarak araştırma yapması konusunda maruz kaldığı baskı bilimsel özerklik kavramını da yerinden etmektedir. İktidar, araştırmacının analizi kendi söylemiyle örtüşmediğinde araştırmacıyı yanlışlıkla ve dolayısıyla ‘nesnel olmamakla’ suçlar. Harding’e göre nesnellik bir çağın egemen düşüncesinin inançlarının yeniden üretilmesidir (Harding, 2020). Çoğu zaman da nesnellik referansı, egemenin söylemiyle örtüşüp örtüşmemesine ve dönemin siyasi konjonktürüne göre değişmektedir.

Saha deneyimleri ile ilgili derinlemesine mülakat yaptığımız bir başka araştırmacı ise, Türkiye akademisinin ‘makul’ bilginin üretilmesi beklentisi olduğunu belirtmiştir. Birini ya da bir şeyi diğerinden üstün görme ve üzerinde tahakküm kurma hali akademide ve dolayısıyla sosyal bilimcilerin sahayla ve sahadakilerle kurduğu ilişkide de kendini göstermektedir. Araştırmacı da bir yandan kendi sahasındaki katılımcılarla arasındaki hiyerarşiyi kırmaya çalışırken, bir yandan egemen söylemin araştırmacı üzerinde kurduğu hiyerarşiye ve çizilen sınırlara karşı araştırmasını



yürütmeye çalışır. Türkiye’de 2013 yılında başlayan Çözüm Süreci’nde akademide Kürt Çalışmaları üzerindeki sansür azalırken, bu sürecin bittiği 2016 yılı ve sonrasında ise araştırmacıların da değişen siyasi konumlanışa uyum sağlanması beklenmiştir. Araştırmasına çözüm sürecinin başında başlayan bir araştırmacı, bu süreci bir bahar havası olarak tanımlamış ve araştırmasını yaptığı dönemin seçtiği sahayı, katılımcılarla kurduğu ilişkiyi olumlu yönde etkilediğinin üzerinde durmuştur. Araştırmacıların uyumlanmak zorunda kaldıkları egemen söylem sadece Kürt Çalışmaları özelinde değil, madun çalışmalarının birçoğu için üzerlerinde bir baskı unsuru haline gelmiştir. Bunun yanında örneğin 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrasında ülke genelinde ilan edilen OHAL ve sokağa çıkma yasakları da araştırmacıların sahalarına erişimini zorlaştırmıştır. Ayrıca tüm bu siyasi süreçlerin akademi için en kritik dönemeçlerinden biri de üniversitelerden ihraç edilen veya uzaklaştırılan akademisyenlerin, saha çalışmalarında veya akademik bilgi üretim sürecinde karşılaştıkları zorluklardır. Dönemin siyasi konjonktürüne ters bir yerde konumlanan araştırmacılar, ekonomik olarak da kritik bir süreç yaşamıştır. Derinleşen ekonomik krizin yanı sıra, hegemonik söylem de araştırmacının sahaya erişimini etkilemiştir. Nahya ve Harmanşah’ın belirttiği gibi, araştırmacılar genellikle sınırlı burs imkanlarını kullanarak veya kişisel imkanlarıyla çalışmalarını gerçekleştirmektedir. Birçok araştırmacı uzun süre alanda kalmayı planlasa da sınırlı olanaklar sebebiyle bu süreci kısaltmak durumunda kalmış veya alanı sık sık ziyaret ederek çalışmalarını tamamlamışlardır. Araştırmacı, sahaya erişimi konusunda maddi bir destek, burs veya fon bulmak istediklerinde de araştırma alanlarının ve konularının egemen söylemle örtüşmesi ve belirli aralıklarla raporlanarak kontrol edilmesi beklenmektedir (Nahya & Harmanşah, 2018: 29).

## **Sonuç**

Krizler çağında katılımcı gözlem veya derinlemesine mülakat yaparak saha araştırması yürütmenin zorluklarına değinmeyi amaçlayan bu çalışma, araştırmacıların saha deneyimleri boyunca taşıdıkları en büyük kaygının araştırmacının bu süreçte ne kadar özgür olduğu sorusuyla derinleştiğini belirtmişlerdir. Hangi toplulukla birlikte çalışacakları, hangi soruları sorabilecekleri ve bunları nasıl yazabileceklerini siyasi konjonktüre göre düzenlemek durumunda kalma halinin, sahada araştırmacı olarak özgür olmadıkları anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Bunların yanında siyasi iklimin yumuşadığı ve daha önce çalışılması “tehlikeli” olabilecek konuların veya “hakkında kalem oynatması zor” toplulukların çalışılabildiği dönemlerin de sürekliliğinin olmamasının, araştırmacı sürecini zorlaştırdığı aktarılmıştır. Türkiye’de sosyal bilimler alanında araştırma yürütürken gözetilmesi gereken “yerli ve milli” hassasiyetler, sadece araştırmacının seçtiği konuyu veya bunu nasıl tartışacağını değil ayrıca ekonomik olarak sahaya erişimini etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Akademisyenlerin üniversiteden ihraç edilmesi ve bu sebeple araştırmalarını yürütememelerinin yanı sıra, burs veya fon bulma süreçlerinde de çalışma konuları üzerinde kurulmaya çalışılan tahakkümün akademisyenin bilimsel özerkliğini etkileyen unsurlardan olduğu belirtilmiştir. Politik iklime bağlı olarak, ekonomik olarak sahaya ulaşamamanın yanında derinleşen ekonomik kriz döneminde de araştırmacı sahada planladığı kadar vakit geçirmek için sahip olması gereken ekonomik olanaklara sahip olmadığını ve bu sebeple sahada geçirdiği süreyi bölmek veya kısaltmak durumunda kaldığını belirtmiştir. Araştırmacının sahada katılımcılarla kurduğu ilişkideki konumlanışı, toplumsal cinsiyet rollerinin veya araştırmacının diğer kimlikleri veya değer yargılarının sahaya etkisi, katılımcılarla kurulmaya çalışılan güven ilişkisi, araştırmacının duyduğu etik kaygılar, tanımadığı bir kültürle çalışırken karşılaştığı zorluklara bulduğu çözüm önerileri veya tanıdığı bir kültürle çalışırken düşebileceği handikapları ve ev körlüğü gibi unsurlar hali hazırda sahada karşılaştığı problemlerdendir. Ancak tüm bu başlıkları tartışabilmek ve araştırma yönteminin sahaya etkisini farklı perspektiflerden değerlendirebilmek için araştırmacının sahada özgürce, sansüre veya

yönlendirmeye maruz kalmadan, araştırması için gerekli bütçenin sağlandığı koşullarda araştırma yürütmesi elzemdir.

### **Kaynakça**

- Davies, J. (2010). Subjectivity in the Field: A History of Neglect. D. Spencer, & J. Davies içinde, *Anthropological Fieldwork: A Relational Process* (s. 229-244). Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Erdoğan, E., & Gündoğdu, N. (2020). Niçin Türkiye'de Feminist Yöntem? E. Erdoğan, & N. Gündoğdu içinde, *Türkiye'de Feminist Yöntem* (s. 15-37). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gupta, A., & Ferguson, J. (1997). Discipline and Practice: "The Field" as Site, Method, and Location in Anthropology. A. Gupta, & J. Ferguson içinde, *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science* (s. 1-47). Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Harding, S. (2020). Bakış Açısı Epistemolojisini Yeniden Düşünmek: "Güçlü Nesnellik" Nedir? E. Erdoğan, & N. Gündoğdu içinde, *Türkiye'de Feminist Yöntem* (s. 52-93). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kümbetoğlu, B. (2021). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Nahya, Z. N., & Harmanşah, R. (2018). Kendini ve Ötekini Yazmak: Alan Araştırması ve Deneyim. R. Harmanşah, & Z. N. Nahya içinde, *Etnografik Hikayeler: Türkiye'de Alan Araştırması Deneyimleri* (s. 17-35). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Spivak, G. C. (2016). *Madun Konuşabilir mi?* Ankara: Dipnot Yayınları.

# Yeni Türden Bir Gerilim: Türkiye’de Orta-Sınıf Mesleklerde Sosyo-Ekonomik Gerilemeler ve Pratik Değersizleşmeler

Cem ÖZKURT<sup>33</sup>

## Özet

Günümüz dünyasının toplumsal ilişkiler evreni çok boyutlu olarak karmaşıklaşıyor, geleneksel anlam kalıplarıyla ve geçmişin analitik tutarlılıklarıyla anlaşılmaktan uzak bir konum alıyor. 30 yıl öncesiyile karşılaştırıldığında akrabalık, eşlik ve dostluk ilişkilerini istikrarlı biçimde sürdürmek zorlaşıyor ve hatta sevgi bağının inşasıyla ortaya çıkan bu insansal ilişkilerin hem içeriksel mahiyeti hem de ontolojisi anlam kaybına uğruyor, kırılanlaşıyor ve manipülasyona açık hale geliyor. Etkileşimin pratiklerindeki bu değişim, farklılaşma ve olumsuz yönlü geri gidişlerin bir dizi sosyolojik gerekçeler setleri vardır. Şüphesiz ki, bu gerekçeler çok yönlüdür ama biz burada sadece, çalışma ilişkilerindeki dönüşümler, orta sınıf mesleklerdeki sosyo- ekonomik kapsayıcılığın kayboluşu, prekarizasyon ve bununla ilişkili pratik değersizleşmeler üzerinde duracağız. Bildiride, tartışmanın yükseldiği ampirik dayanak, 2018 yılında doktora çalışmam çerçevesinde olgun ve genç kuşak orta sınıf meslek mensuplarıyla: Öğretmenler, avukatlar, bankacılar ve mühendislerle icra ettiğimiz derinlemesine görüşme verilerinin sadece öğretmenler ve avukatlar bölümünden oluşmaktadır. Genç kuşak öğretmen ve avukat meslek mensuplarının hem özgün mesleki pratiklerinde hem de olgun kuşakla karşılaştırmasında, sosyo-ekonomik bakımdan çok boyutlu gerilemeler bulgulanmıştır: Mülkiyete erişim kapasitesindeki daralmalar, istikrarlı iş olanaklarındaki kısıtlıklar, güvencesizlik, içe dönük kapanma ve yaşam olanakları bakımından alternatifsizler. Bu bildiride, mesleğin sosyo-ekonomik kapsayıcılığındaki daralma, genç kuşak öğretmen ve avukatların deneyimlerinden hareketle karşılaştırmalı olarak ortaya konulacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Meslekler, Orta-sınıf, Sosyo-Ekonomi, Mülkiyet ilişkileri

## A New Kind of Tension: Socio-Economic Regressions and Practical Devaluations in Middle-Class Professions in Turkey

### Abstract

The social relations universe of today's world is becoming multidimensionally complex, it is taking a position far from being understood with traditional meaning patterns and analytical coherence of the past. compared to 30 years ago, it is becoming difficult to maintain kinship, companionship and friendship relations in a stable manner, and even the contextual nature and ontology of these human relationships, which arise with the construction of a love bond, are losing meaning, becoming fragile and open to manipulation. There are a number of sociological justifications for this change in the practices of interaction, differentiation and negative reversals. Undoubtedly, these reasons are multifaceted, but we will focus here only on the transformations in labor relations, the disappearance of socio-economic inclusion in middle-class professions, precarization and the practical devaluations associated with it. In the statement, the empirical basis on which the discussion has risen consists only of the teachers and lawyers section of the in-depth interview data that we conducted with mature and young generation middle-class professionals: Teachers, lawyers, bankers and engineers within the framework of my doctoral study in 2018. Both in the original professional practices of the younger generation of teachers and lawyers and in comparison with the mature generation, we found multidimensional social and economic setbacks: reduced access to property, restrictions on stable job opportunities, insecurity, introverted closure and lack of alternatives in terms of life opportunities. In this paper, the narrowing in the socio-economic inclusiveness of the profession will be revealed comparatively based on the experiences of the younger generation of teachers and lawyers.

**Keywords:** Professions, Middle-class, Socio-Economics, Property relations

---

<sup>33</sup> Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, cemozkurt@trabzon.edu.tr ORCID: 0000-0003-1438-6517

## Giriş

Çağdaş toplumlarda insanın yaşam ve geçim olanaklarına erişimi ve bunula ilişkili onur ve haysiyet mücadelesi çok boyutlu engellerle ve kısıtlarla karşı karşıya gibi gözüküyor. Değerimiz kadar kazanmadığımız ama kazandığımız kadar değerimizin olduğu (Bauman, 2000: 93), sıkıştırılmış ve tektipleştirilmiş bir dünya. Bu dünyada, geniş toplumsal kesimler ve kitleler sosyo-ekonomik zorlukların üstesinden gelmek açısından bireysellemiş durumdadır. En azından kırk yıl önce kendilerini dayanışma halinde buldukları kamusal güçler ve sorumluluk mercileri artık yerlerinde yok. İleri kapitalizmde, işletme ideolojisi aile, okul, sosyal ilişkiler gibi geçmişte ekonomik ilkelere göre işlemeyen yapılara nüfuz etmiş durumda (Hartman, 2014: 29). Günümüz yaşatışında, toplumsallığın bu düzeyde, para ve mülkiyet ilişkilerine gömülü hale gelmesi, benzerine az rastlanır bir yarılma yaratmıştır: Bireylerin bir bölümü sınıfsal bakımdan tüm sınırlardan bağımsız, mekân ve zamana aşkın olarak yaşarken; bir bölümü de gelir hiyerarşisinde dibe doğru yol almakta ve sınıf tahakkümünü tunçtan bir yasa gibi deneyimlemektedir. Çağdaş toplumlarda sınıf, kurumsal yapılaşmalarda otorite ilişkilerine gizlenerek işlevselleşmektedir. Yönetmelik firması mantalitesi, insanal psişik enerjiyi iş gücüne dönüştürmek için bir sosyo-psişik egemenlik sistemi kurmuştur (Gaulejac, 2013: 139). Hardt ve Negri (2012)'nin bio-iktidar olarak tanımladıkları, bu yeni türden tahakkümün kurbanları "çokluk" tur. Yorumculara göre çokluk, plazalarda ve teknoloji komplekslerinde çalışan milyonlardır ve bu kitleler, tüm yaşam enerjilerini çalışmak üzere seferberliğe zorlanmaktadır. 1980'lerde, André Gorz, çalışma ilişkilerindeki bu yönlü radikal değişiminin saptamasını, sınıfın ölümü olarak ilan etmişti. Gorz'a göre, 20. yüzyıl yeni proleterleri artık işleriyle ve toplumsal üretim süreçleri içindeki konumlarına göre adlandırılmaz çünkü üretken işçi sınıfının nerede başlayıp nerede bittiği muğlaklaşmıştır. Çalışanlar, düzenli biçimde icra edilemeyecek işleri yapmakta ve eğitimini almadıkları mesleklere yönelmektedir (Gorz, 1986: 75). Çalışma ilişkilerine esneklik stratejisi hâkimdir ve bu strateji iki düzeyde uygulanmaktadır: Düzenli çekirdek ve periferik el emeği. Düzenli çekirdekte yer alan işgücü, iş güvenliğine karşılık; yer değiştirme, yeniden görevlendirme, kurum içi eğitim, kariyer planlarında dayatma gibi uygulamalara maruz kalmaktadır. Periferik el emeği ise vasıfsız işleri içermekte, güvencesizlik ve gelir düzensizliğiyle karşı karşıya kalmaktadır (Gorz, 1995: 88,89). Bazı yorumculara göre, Batı toplumlarında çalışma ilişkileri ve sınıfsal yerleşimlerdeki bu büyük boyutlu değişimler, çağcıl kapitalist üretim rejimindeki radikal bir farklılaşmayla açıklanır: 1972'den beri geliştirilen finansal sistemler, üretimin merkezindeki güç dengelerini değiştirmiştir. Bu güç dengesi değişimi, büyük şirketlere, devlete ve kişisel finansmana karşı finans sektörüne özerklik kazandırmıştır (Harvey, 2012: 188). Fordist sistemin çöküşü ve esnek üretim modellerine geçiş, refah devletinin temel saç ayakları tam istidam, çalışma güvencesi, uzun vadeli ve düzenli gelir, mülkiyet edinimi gibi kazanımların hayata geçirilmesinde kısıtlılıklar ortaya çıkarmıştır (Özkurt, 2018). Post-fordizm, endüstri sonrası dünya sistemi ve enformasyon toplumu küresel kapitalizmin çağdaş dünyadaki nesnel dayanaklarını güçlendirmiş ve geniş toplumsal kesimler üzerindeki yıkıcı etkiler artmıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 2007 küresel istidam eğilimleri raporuna göre dünya ekonomisinin yıllık ortalama büyüme hızı yüzde 4,1 olduğu halde, 1996-2006 döneminde işsizlikteki azalmanın sadece yüzde 0,2 olması dikkat çekicidir (Buğra, 2015: 74). Bu veriler, post-fordist üretim rejiminin, tam istihdam ve yoksulluğu önleyici ekonomik sistemden uzaklığı göstermektedir. Son istatistiklere göre, 25 AB ülkesinde toplamda 18 milyon kişi işsiz ve yoksul sayısı 72 milyondur (2015: 75). İstidamdaki artış, görece yoksulluğu düşürememektedir. 1980'lerin ortasından 1990'ların ortasına kadar istihdam konusunda en iyi performans gösteren 5 ülkede görece yoksulluk oranında artışlar görülmektedir (Buğra ve Keyder, 2012: 68). Küresel kapitalizm, uluslar, halklar ve kıtalar arasındaki gelir eşitsizliğini artırmıştır. Dünya üzerinde yaklaşık bir milyar insan açlık çekerken ve günde en az 20.000'i açlıktan ölerken, endüstri ülkelerinde imal edilen gıdaların yarısı çöpe gitmektedir (Hartmann, 2014: 55). Tüketim

gücü olmayan kitleler artık geçici bir arıza olarak değil, toplumsal sistemin dışında tutulması gereken bir kategori olarak görülmektedir (Bauman, 2011: 97). Avrupa’da 3 milyon evsiz, 20 milyon çalışma yaşamından izole edilmiş birey ve 30 milyonu yoksulluk sınırının altında yaşamaya mahkum bir kitle söz konusudur (2011: 108). Bauman’a göre, günümüz dünyasında, en tepedeki 358 küresel milyarderin serveti, en yoksul 2.3 milyar insanın yani dünyanın yüzde 45’inin maddi birikimine denk gelmektedir (2011: 109). Çağcıl ekonomik sistem, insanlık durumunu homojenleştirmekten çok kutuplaştırmaktadır (Bauman, 2006: 26) Bu bildiriye, genç kuşak meslek mensuplarının karşı karşıya kaldıkları sosyo-ekonomik gerileme üç eksenle tartışılacaktır. İlki, her iki grupta da bulgularan meslek içi hiyerarşilenmenin, dış dünya karşılığının hangi türden gerilim ve yarılmalar yarattığını ortaya koymaktır. İkincisi, öğretmen ve avukatların sınıfsal konumlanmaları ve mülkiyet ilişkilerindeki verili durumunu göstermeye çalışmaktır. Üçüncüsü ise, ilk iki eksenle bağlantısında, aktörlerde bir mesleki ethos kaybı ve aşınması olup olmadığını analiz etmektir.

## **1. Bulgular**

### **1.1 Mesleki Pratikte Keskin Bölümlenmeler ve Çok katmanlı Parçalanmalar**

2017 verileriyle değerlendirdiğimizde, genç kuşak öğretmen ve avukatların meslek içi hiyerarşilenme ve alt bölümlenmesi şöyle bir görünüm almıştı. Öğretmen gruplar; ücretli öğretmenler, dersane öğretmenleri, özel okul öğretmenleri, sözleşmeli öğretmenler ve milli eğitim öğretmenleri. Avukat gruplar, bir büroda maaşlı çalışan (1-4yıl deneyim) işçi avukatlar, büro sahibi serbest avukatlar, özel kurumlara eklenmiş avukatlar ve devlete bağlı çalışan avukatlar. Hem öğretmenlerde hem de avukatlarda meslek içi hiyerarşik kategoriler maddi mülkiyet olanaklarına erişim kapasitesi, net gelir konumlanması ve toplumsal kaynaklara ulaşım açısından farklı türden kariyerler inşa etmiştir. Öğretmen gruplarda, bu olanaklara erişim kapasitesi bakımından hiyerarşinin en altındaki kesim ücretli ve dersane öğretmenleridir. Bu gruplar, mülkiyete erişim ve net gelir bağlamında öğretmenler hiyerarşisinin sosyo-ekonomik bakımdan en kırılğan kesimidir. Statü kaybını, mesleki saygınlık ve prestij yitimini çok boyutlu olarak deneyimlemektedir. Avukatlar gruplarda ise, bir büroda maaşlı olarak çalışan işçi avukatlarla, ücretli ve dersane öğretmenlerinin sosyo-ekonomik gerilemeleri benzer bir görünüm sergilemektedir. Meslekler dünyasında ortaya çıkan yeni türden hiyerarşilenmeler, aynı mesleki kategori içerisinde yer alan, az ya da çok, eksik ya da fazla benzer yeterliliklere sahip aktörlerin yeni sınıflandırmalarla ayrımlanmalarına ve sosyo- ekonomik açıdan gerilemelerine zemin hazırlamıştır. Hatta bu kategoriler aracılığıyla statü kaybı çok boyutlu olarak meşrulaştırılmıştır.

Türk toplumunda geleneksel olarak zaten kırılğan toplumsal kesimlere mensup bireylerin oluşturduğu bir mesleki kategori olarak öğretmenlik, 2000’ler periyodunda yeni eğreti grupların meslek dünyasına dâhil olmasıyla düşük sosyo-ekonomik görünümle yaygınlaşmıştır. Ücretli öğretmenler asgari ücretin altındaki gelir gerçeklikleriyle bu mensubiyetin günümüz öğretmen dünyasındaki en trajik ayrımını oluşturmaktadır. Genç İşçi avukatların verili durumu ise olgun kuşak avukatların aynı iş deneyimine sahip oldukları 80’li yıllar mesleki pratikleriyle karşılaştırmayla görülür. Bu deneyimde, olgun kuşak avukatlar ortalama on yıllık mesleki uğraşlar sonucunda ev ve araba mülkiyeti edinebilmektedir. Genç kuşak ücretli avukatlar ise ortalama 10 yıllık deneyimle kentsel ortamda ancak geçimlerini sağlamaktadır. Düzenli ve istikrarlı iş ve çalışma pratiği hem genç kuşak öğretmen gruplarda hem de avukatlarda yoktur. Genç kuşak öğretmenler, mesleklerine felsefi ve ilkesel prensiplerle bakmamaktadır. İdealizm, göreceli heyecan, ülkü birliği ve meslek üzerinden sürdürülen insan ilişkileri ağı söz konusu olmadığı gibi, mesleğe yönelik bir anı ve hatıra biriktirme pratiği de bulunmamaktadır. Burada mesleğin sosyo-ekonomik kapsayıcılığındaki daralmanın zamanla mesleğe yönelik bir öfkeye, bu

öfkenin de sonraki aşamada bireyin kendine yönelttiği bir şiddete dönüştüğü söylenebilir. Genç avukat gruplarda ise, hukuk nosyonunun ayrılmaz bir parçası olan adalet, hak, vicdan gibi kavramların öne çıkmadığı bulgulanmıştır. Genç avukatlar para, güç ve prestij sarmalındaki kentsel ilişki ağlarında kompoze olmaktadır. İşçi avukat gruplar, kentsel yoksulluğu en derin boyutuyla deneyimleyen kitledir. Genç avukat grupların mesleki dünyalarındaki temel ayrımlardan biri de özellikle İstanbul’da meslek pratiğini sergileyen avukatlarda gözlemlenmektedir. Temel ayırım, İstanbul kökenli ailelerden gelen İstanbullu avukatlarla, taşradan hukuk okumak için İstanbul’a gelen avukatlar arasındadır. Bu ayırım, sadece kavramsal ve kategorik düzeyde inşa edilen bir soyutlama değil, avukatlar dünyasının piyasa temelli yoğun ilişkileriyle tutarlı, bu ilişkileri genişleten bir aile kökeninden, ticari çevreden ve sosyal sermayeye sahip olmakla ilgilidir. Buradaki ayırım, toplumsal sınıfsal verili durumlara gömülü, İstanbul kökenli avukatlarla taşra kökenli avukatlar arasındaki sosyo/ekonomik ve kültürel/sosyal sermayeler toplamının etki gücünün karşılaştırılmasında, İstanbullu genç avukatların lehine, taşralı genç avukatların aleyhine meslek hayatının başlarında, daha ilk kertedeki mağlubiyetin ilanıdır (Özkurt, 2018: 165,166). İçe kapanma, sosyo-ekonomik dışlanma ve yalnızlaşmanın yoğun biçimde gözlemlendiği gruplar genç kuşak ücretli ve dersane öğretmenleridir. Mesleğin bir sosyal ağ olarak kapsayıcılığının en sınırlı işlediği gruplardır. Atama krizinin yarattığı travma, sağlıklı etkileşimin önündeki en temel engel görünümündedir. Krizin mahiyeti, akrabalık ve arkadaşlık ilişkilerinde hayat boyu devam etmiş olağan akışın radikal sapmaya uğramasıdır. Genç kuşak ücretli ve dersane öğretmenleri bir yandan atanamamış bir öğretmen olmanın maddi dezavantajlarını aşmaya çalışırken, öte yandan da insan ilişkilerindeki baskıyla ve aşağılanmayla baş etmek zorundadır. Artık onlar, olağan olarak mensubu oldukları arkadaş gruplarına davet edilmezler, aile toplantılarında sesleri daha az çıkmaya başlar ve her zaman oturdukları sofralarda yer bulamazlar. Aktörler, atama sorununu çözdüklerinde ve devlet merkezli öğretmenlik pratiğini icra etmeye başladıklarında, yaşamla ve sosyal ilişkilerle bağlarını yeniden inşa ederler. Genç kuşak işçi avukat gruplar ise, İstanbul gibi para ilişkilerinin hiper düzeyde yaşandığı ve tüm mesleki alanların bu duruma göre konumlandığı özel türden bir yapılaşmada, kendi toplumsal kültürel ve değer dünyalarından kopuşa gönderme yapan, olağan sosyalizasyon süreçlerini alt-üst eden bir “yeniden sosyalizasyona” maruz kalırlar. Yeniden sosyalizasyonun anlamı, piyasa süreçlerinin ve para ilişkilerinin biçimlendirdiği ve avukatların iş hayatındaki pratiklerden gözlemledikleri, performans ve sunumlardan çıkarsadıkları yeni türden yakınsamalar, uzaklaşmalar, söylemler, düşünme biçimleri ve duygulanımları içerir. Toplumsal mesafelerin yeniden tanımlandığı bu süreç, bütünüyle kentsel karakterli ve para ilişkilerinin organize ettiği bir toplumsallığın ürünü olarak ortaya çıkar ve ağırlıklı olarak alt-orta ailelere mensup genç avukatların yeni türden bilgi stoklarıyla kültürlenmeleri sonucunu doğurur. Öğrencilikte kır pidesi yemekle başlayan ama avukat olduktan sonra Etilerdeki lüks restoranlarda müvekkil ağırılmaya (Avukat, Erkek, 36) doğru gelişen bu süreç, bir nüve ve öz olarak hukuk nosyonunun felsefi ve ilkesel düzeyde farkındalığını unutturuyorsa, 2000’ler dünyasının genç kuşak avukatlarında mesleki ethos bakımından önemli bir gerileme söz konusudur.

## **1.2. Sınıfın Kudreti ve Sosyo-Ekonomik Gerileme**

Öğretmen gruplar içerisinde, genç kuşak ücretli ve dersane öğretmenleri ve avukat gruplarda da işçi avukatlar net gelirden daralma ve mülkiyet edinim süreçlerindeki kısıtlar bakımından öne çıkar. 2017 koşullarında, bir ücretli öğretmen haftalık 30 saatlik maksimum ders saatini doldursa bile, eline geçen net gelir asgari ücretin altında, 1100-1200 ytl gibi oldukça düşük bir ücret konumundadır. Ortama ücretli öğretmen maaşı ise 800 ytl gibi bir ücrettir. Maaşlar 12 ay üzerinden yatırılmamakta, haziran ayında derslerin kesilmesiyle maaş sona ermektedir ayrıca çalışılan sürede sigortalar 30 gün üzerinden değil, 15 gün üzerinden yatmaktadır. Aynı dönemde,

milli eğitimde kadrolu olarak çalışan bir öğretmen ek derslerle birlikte 3000-3500 ytl kazanmaktadır ve sigorta 30 gün üzerinden yatırılmaktadır. Dershane öğretmenleri ise 10 ay üzerinden 3000-4000 ytl arası bir gelire geçinmeye çalışmaktadır. Üç aylık yaz döneminde maaş alamadıkları göz önüne alındığında, dershane öğretmenlerinin gelirlerinin ücretli öğretmenlerin seviyelerine gerilediği söylenebilir. Özel okul öğretmenlerinin net gelir konumlanması ücretli ve dershane öğretmenlerinden görece olarak daha iyidir. 4000-5000 bandında seyreden maaşlar, 12 ay üzerinden verilmektedir. İşverenin ödediği sigorta ise gerçek maaş üzerinden yatırılmaktadır. Özel okul öğretmenlerinin dezavantajı, iş güvencesi yoksunluğudur bu durum uzun dönemli kredilerle mülkiyet edinmenin önündeki en büyük engeldir. Genç kuşak öğretmenlerde en avantajlı grup milli eğitim kökenli öğretmenlerdir. Tam zamanlı istihdam, düzenli gelir ve devlet memuriyetinin güvencesi, mülkiyet edinim süreçlerini kolaylaştırmaktadır. Genç kuşak avukatların ise mesleki gelire ilgili karşı karşıya kaldıkları ilk olumsuzluk, stajyerlik döneminde başlamaktadır. Stajyer olarak çalıştıkları dönemde sigorta girişleri yapılmadığı gibi, bir yıllık zorunlu staj dönemini de para almadan geçirmek zorundadırlar. Dar gelirli ailelere mensup genç kuşak avukatlar bu dönemde de tıpkı öğrencilik döneminde olduğu gibi ekonomik olarak ailelerinden destek almaktadır. Genç kuşak avukatlar meslek yaşamlarının yaklaşık olarak ilk beş yıllık döneminde emek sömürü mahiyetinde bir işçileşme sürecinden geçmektedir. Hukuk bürolarında maaşlı olarak çalışan avukatların sigortaları asgari ücretten yatırılmakta, denk gelen ücret banka hesabına ödenmekte, geri kalan ücret ise elden verilmektedir. Genç kuşak avukatlarda 7 yılın üzerindeki meslek deneyimine sahip bir büroda ücretli olarak çalışan avukatlarda, gelir düzeyi açısından avantajlı bir konumlanma gözlemlense de mülkiyete aktarılabilir düzeyde değildir. Genç kuşak avukatlardan kentsel ortamda yeni dar gelirli kesimler oluşmuştur. Burada, dar gelirlilik gündelik rutinler, giyim, kendini takdim, barınma ve ulaşım gibi masrafları karşılamada yaşanan zorluklara gönderme yapar. Genç kuşak avukatların sınıfsal konumlanmalarını genel hatlarıyla belirli kriterlere göre kategorileştirmek olanaklıdır. Buna göre, bir hukuk bürosunda maaşlı çalışan avukatlarla, büro sahibi avukatları temel olarak ayırmak gerekir. Maaşlı grup stajyerlik süresi hariç 1-4 yıllık kıdemle ortalama 1500-3000 ytl arası bir gelire sahiptir. 5 yıl ve üzeri gruplarda maaş aralığı 4000-5000 ytl düzeyindedir. Bir hukuk bürosu sahibi 10 yıl ve üzeri genç kuşak avukatlarda ise gelir aralığı, 8000-10000 ytl düzeyine çıkmaktadır. Kurumsal özel firmalarda çalışan avukatların gelir aralığı 4000-4500 düzeyindedir. Kurumsal avukatların sigortaları aldıkları bürüt ücret üzerinden yatırılmakta, ayrıca kıdem ve ihbar tazminatı gibi haklara sahip olmaktadır. Genç kuşak avukatların gelir hiyerarşisinde ayrıksı bir durum oluşturan 10 yıl ve üzeri deneyime sahip büro sahibi avukatlar tek çalışmakta hem avukat hem de büro elemanı çalıştırmayı tercih etmemek ve en basit evrak işlerini bile kendileri yapmaktadır. Bu gruplarda gelir yüksek olmakla birlikte mülkiyet edinimleri sınırlıdır. Katılımcıların hiçbiri ev sahibi değildir ve bağkur (sigorta) ödemelerini geciktirmektedirler.

### **1.3. Bir Olumsuzlama Olarak Meslek**

Weber'in modern toplum analizinde önemli bir bağlamı oluşturan, bireylerin teknik mesleki yeterlilik ve pazar kapasiteleriyle üretim ilişkilerinde yer aldıkları ve mesleğin bir dünya inşa ettiğine yönelik saptamasının üzerinden uzun yıllar geçti fakat, kapitalist toplumlarda mesleğin göreceli özerkliği artmakla kalmadı, aynı zamanda bireylerin çağcıl üretim ilişkilerine saygın ve onurlu katılımlarının biricik belirleyeni haline geldi. Bugün, ileri kapitalist toplumlarda bireylerin sistem tarafından içerilmesi hala teknik mesleki yeterliliğe ve pazar kapasitesine bağlıdır. Ancak, kendisini iyiden iyiye hissettiren bir farklılaşma da dikkat çekmektedir. Bu farklılaşmanın yönü, çağcıl bireyler açısından meslek sahibi olarak üretim ilişkilerine girilse de yaşam ve geçim olanaklarının genişlemesinin çok sınırlı düzeylerde kalmasıdır. Bu sınırlılık, günümüz toplumlarında bir olanak olarak orta sınıflaşmanın ortadan kalkması ya da geç orta sınıflaşma

biçiminde cereyan etmektedir. Genç kuşak orta sınıf meslek mensuplarıyla icra ettiğimiz derinlemesine görüşmelerde de bu orta sınıf krizini bulgulamıştık. Bu krizin mahiyeti, genç kuşak öğretmenlerin ve avukatların içinde yaşadıkları toplumda, bir orta sınıf birey olmalarının her geçen gün zorlaşmasıdır. Bu durumun inşa ettiği çıkmaz, bireylerin kendi meslek dünyalarına, o mesleğin içinde olmak bakımından olumsuz bir anlam yüklemeleri ve mesleki kimlikleriyle sürekli bir çatışkı durumuna doğru sürüklenmeleridir. Bu çatışkı, bir süre sonra mesleğin duygusal, düşünsel ve pratik bakımdan bir kariyer olanağı sunma işlevini ortadan kaldırmaktadır. Sonuç olarak, mesleğin yaşama yönelik kapsayıcı bir anlam atfı olan “ethos” özneliği, aktörlerin zihin dünyalarında olgunlaşamaz. Ethos yitimini tetikleyen iki etmeden ilki, mesleğin sosyo-ekonomik kapsayıcılığındaki gerilemedir. İkincisi, aktörlerin mesleki saygınlık ve prestiji pozitif yönde algılayıp algılamadıklarıyla ilişkilidir. Bu iki etmenin olumsuz yönde gelişimi öğretmen gruplarda gözlemlenmektedir. Ücretli ve dersane öğretmenleri mesleki saygınlık ve prestiji en düşük seviyede deneyimlemektedir. Onların dünyasında “atanamamış” bir öğretmen olmak meslekle ilişkili tüm saygınlığı ve prestiji yitirmek anlamına gelir ve adeta örtük bir sabıka kaydına sahip olmakla aynı şeydir. Sosyal ilişki ve arkadaş ortamlarından dışlanmak ve her zaman ortak olunan dost sohbetlerinden uzaklaştırılmak atanamamış öğretmenin etkileşim dünyasının olağan bir parçasıdır. Özel okul öğretmenlerinin konumlanması ise ücretli ve dersane öğretmenleri kadar trajik olamamakla birlikte, devlet güvencesinde öğretmenlik pratiğini icra edememek, özel okul öğretmenleri için de bir prestij kaybı olarak görülmektedir. Sosyo-ekonomik açıdan güvenceli bir konumlanma alan mili eğitim öğretmenleri ise mesleki ethos yitimini, bir statü endişesi biçiminde deneyimlemektedir. Bu deneyimin iki yönü vardır. İlki, Türk toplumunda öğretmenlik mesleğinin göreceli düşük statülü bir meslek olarak algılanmasının, öğretmenlerin kanıksadıkları ama bir o kadar da hoşlanmadıkları bir toplumsal gerçeklikle birlikte yaşamaya zorlanmalarınıdır. Bu çerçevede, milli eğitim öğretmenleri eğer bir şansları olsaydı, öğretmenlik mesleğinin kariyer alanında var olmak istemediklerini beyan etmektedirler. İkincisi doktorluk, mühendislik, akademisyenlik/profesörlük gibi meslek türlerinin gelir hiyerarşisindeki konumuyla karşılaştırıldığında, öğretmenliğin ekonomik sermaye inşa etme kapasitesindeki sınırlılıktır ve buradan kaynaklı olarak öğretmenler kendi çocuklarına öğretmenliği bir mesleki alan olarak tercih etmemelerini önermektedir. Avukat gruplarıdaki mesleki ethos yitimi ise üç eksende cereyan etmektedir. İlk eksen, 1-4 yıllık mesleki tecrübeye sahip işçi avukatlara ilişkindir. Genç avukatlar, İstanbul koşullarındaki zor ekonomik şartlar ve yaşam/geçim olanaklarındaki daralmadan kaynaklı olarak meslek dünyalarından uzaklaşmaktadır. Ayrıca, para ilişkilerine gömülü meslek pratikleriyle, genç avukatların verili sınıfsal durumlarının biçimlendirdiği çatışkı, uzun dönemde hukuk nosyonunun ayrılmaz ilkeleri sayılabilecek adalet, iyi, vicdan, diğerkâmlık gibi kavramları aşındırmaktadır. Bu durum, genç avukatları duygusal olarak rahatsız etmekte ve kendi iç dünyalarındaki mesleki saygınlığa zarar vermektedir. Genç avukatlar, bir meslek alanı olarak serbest avukatlığı gelecek yaşamlarında tercih etmemektedir. Beklentileri, hâkim ya da savcı olarak devlet istidamı içerisinde yer almaktır. İkinci grubu oluşturan 5- 10 yıllık deneyime sahip serbest avukatlar ise müvekkillerle yapılan ücret görüşmelerinin bir “at pazarlığı” biçimine dönüşmesinden ve mesleğin “ye kürküm ye” mottosuna dönüşmesinden ve kendilerinin bir nevi esnaf olarak algılanmalarından rahatsızdırlar. Bunu, mesleki prestiji ve saygınlığı azaltan bir durum olarak görmektedirler. 10 yıl ve üzeri mesleki tecrübeyle büro sahibi olan serbest avukatlar ise, akademisyenlik ve doktorluk gibi meslek evrenlerinde yer almak istediklerini ve serbest avukatlıktan manevi açıdan tatmin olmadıklarını beyan etmişlerdir.



## Sonuç

Her türlü toplumsal sınır ve mesafenin yeniden tanımlandığı bir aşırılıklar çağında yaşıyoruz. Tarihin hiçbir döneminde kültür, çağcıl kültürümüzdeki kadar gerilemenin ve ilerlemenin, düzenin ve kaosun, sevginin ve nefretin, vicdanla reddin, öfkeyle dinginliğin, iyilikle kötülüğün iç içe geçtiği, melezleştiği ve birlikte var olarak karmaşıklaştığı bir görünümü sergilememiştir. Bugünün epistemolojik düzeyli kopma ve kırılmaları, geçmişin insan tasarımlarından, toplum ve gelecek tahayyüllerinden bütünlüklü bir ethos, ideal ve tavsiye edilebilir bir yaşama, davranma ve düşünceler seti önermemesi bakımından keskin bir biçimde ayrılır. Çalışma ilişkilerinin günümüz toplumlarındaki vaziyeti de, toplumsal alandaki diğer yerinden çıkmalarla tutarlı bir görünüm sergilemektedir. Artık bireylerin ve toplumsal grupların tam zamanlı olarak çalışabilecekleri ve ömür boyu gelir güvencesiyle mütevazî mülkiyet edinim süreçlerine katılabilecekleri koşulların çok uzağındayız. İş ve çalışma dünyasında eğretiliğin, geçiciliğin ve güvencesizliğin yaygınlaşmasıyla birlikte, yeni beyaz yakalı iş gücünün sistem içine çekilmesi güçleşmekte ve bir “geç orta sınıflaşma” sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu bildiriye tartışmaya dâhil ettiğimiz genç kuşak öğretmen ve avukatların sosyo-ekonomik gerilemeleri, genç iş gücünün deneyimlediği “orta sınıf” krizini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

## Kaynakça

- Bauman, Z. (2000). *Siyaset Arayışı*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları
- Bauman, Z. (2011). *Bireyselleşmiş Toplum*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2006). *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Buğra, A. & Keyder, Ç. (der.) (2007). *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru*, çev. İsmail Çekem, ikinci baskı, 2012. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, A. (2015). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gaulejac, V.D. (2013). *İşletme Hastalığına Tutulmuş Toplum*, Çev. Özge Erbek, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gorz, A. (1995). *İktisadi Aklın Eleştirisi*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gorz, A. (1986). *Elveda Proletarya*, Çev. Hülya Tufan, İstanbul: Afa Yayınları
- Hardt, M., & Negri, A. (2012). *İmparatorluk*, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hartmann, K. (2014). *Küresel Çarkın Dışında Kalanlar Tüketim Toplumundaki Yeni Fakirlik*, Çev. Etem Levent Bakaç, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harvey, D. (2012). *Postmodernliğin Durumu Kültürel Değişimin Kökenleri*, çev. Sungur Savran, İstanbul: Metis Yayınları.
- Özkurt, C. (2018). *Sınıf ve Ötesi*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Özkurt, C. (2018). “Yeni Krizler Çağı, Çalışmanın İflası ve Prekarya”, *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi (iç.)*, Sayı: 2, ss. 111-122.

# Merkez-Çevre Modeli Bağlamında Aldatılmış Bireylerin Yaşadığı Duygusal Krizlerin Toplumsal Hayata Yansımalarının İncelenmesi

Çağla ÇOLUM<sup>34</sup>

## Özet

Toplumsal hayatın her alanında bireyler çeşitli krizler ile karşı karşıya gelmektedir. Yaşanan krizlerin büyük çoğunluğu özelde bireyi genelde ise toplumu etkilemektedir. Küreselleşen dünyayla birlikte insanlar arası etkileşim gelişen internet teknolojisi ile artmıştır. Sosyal medya sayesinde bireyler aldatma veya aldatılma durumlarıyla sıklıkla karşılaştığı görülmektedir. Bu nedenle çalışma kapsamında bireylerin yaşamış olduğu duygusal krizlerden biri olan aldatılma duygusunun toplumsal yansımaları ele alınacaktır. Çalışma kapsamında 30 kadın ve 30 erkek birey olmak üzere toplam 60 kişiye anket yöntemi uygulanmıştır. Araştırmanın örneklemini en az bir yıl birlikteliği olan sevgili, boşanmış veya evli bireylerdir. Elde edilen veriler SPSS programı ile incelenmiş ve analiz edilmiştir. Yapılan çalışma kapsamında ele alınan kadın ve erkek bireylerin yaşamış olduğu bu krizler merkez-çevre modeli çerçevesinde değerlendirilmiştir. Merkez çevre modelinin çalışmaya uygun görülmesinin nedeni toplumsal bir varlık olan bireyin çevre ile sürekli iletişim ve etkileşim halinde olmasından kaynaklanmaktadır. Gündelik yaşamda birey hem merkez hem çevre konumunda yer almakla beraber ikili ilişki süresince birey merkezi konumdadır. Ancak çalışmada ele alınan "aldatma" süreciyle beraber birey merkezi konumdan çıkmaktadır. Çevreden merkeze dâhil olan üçüncü kişi yeni bir merkez çevre oluşmasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı merkezden çevreye geçiş yapan kadın ve erkek bireylerin aldatılma süreci sonrasında yaşadığı durumun toplumsal yansımalarını anlamak ve açıklamaktır. Bireylerin bu süreç içerisinde sergilemiş olduğu davranış, tutum ve değerleri ele alınmıştır. Aynı zamanda toplumun bu kişiler olan tutumu ve toplumsal hayat içerisindeki bireyin konumu değerlendirilmiştir. Bu bağlamda aldatma süreci sonrasında bireyin geliştirdiği stratejiler ve toplumsal yaşam içerisinde oluşturduğu gündelik hayat pratikleri incelenmiştir. Çalışma kapsamında duygusal krizlerden birisi olan aldatılma duygusu ile başa çıkmada toplumun rolünün oldukça fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda kadın ve erkek bireylerin duygusal kriz ile başa çıkma konusunda birbirlerinden farklı stratejileri geliştirdiği görülmüştür.

**Anahtar kelimeler:** Merkez-Çevre, Duygusal Krizler, Aldatılma Duygusu, Aldatma Eğilimi

## Examining the Reflection of Emotional Crises Experienced by Betrayed Individuals on Social Life in the Context of Center-Environment Model

### Abstract

Individuals face various crises in all areas of social life. Most of the crises affect the individual in particular and the society in general. With the globalizing world, interaction between people has increased with the developing internet technology. Thanks to social media, it is seen that individuals frequently encounter deception or deception. For this reason, within the scope of the study, the social reflections of the feeling of deception, which is one of the emotional crises experienced by individuals, will be discussed. Within the scope of the study, a total of 60 people, 30 female and 30 male individuals, were surveyed. The sample of the research is lovers, divorced or married individuals who have been together for at least one year. The data obtained were examined and analyzed with the SPSS program. These crises experienced by male and female individuals were evaluated within the framework of the center-periphery model. The reason why the center-periphery model was deemed appropriate for the study is that the individual, who is a social being, is in constant communication and interaction with the environment. In daily life, the individual is in both the center and the periphery, but the individual is in the central position during the bilateral relationship. However, with the "deception" process discussed in the study, the individual leaves the central position. The third person who is included in the center from the periphery causes the formation of a new center periphery. In this context, the aim of the study is to analyze male and female individuals who transition from the center to the periphery.

**Keywords:** Center-Environment, Emotional Crises, Feeling of Infidelity, Infidelity Tendency

<sup>34</sup> Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilimdalı, caglacolum99@gmail.com

## Giriş

### 1. 1. Merkez Çevre Kuramına Bir Bakış

Toplumunu anlama ve açıklama adına çeşitli düşünürlerce farklı kuramlar ortaya konmuştur. Bunlardan birisi de Edward Shlis'in ortaya koyduğu merkez ve çevre kuramıdır. Ona göre, her toplumsal yapıdan söz ettiğimizde bir merkeze de işaret etmekteyiz. Shlis'e göre (2002) bu merkeze belirli bir kutsalm eşlik ettiğinden söz eder. Toplumsalın içerisinde onun devamlılığını sağlayan ahlak, değerler ve statü sistemi gibi pek çok ağır koruyucu temsilcisi merkezin ta kendisidir. Bu bağlamda toplumsala ait olan her şey merkezin içerisinde yer almaktadır. İçinde barındırdığı tüm bu sistemlerin düzeni, yapısı, işleyişi ve ilerleyişi birbiriyle bağlantılıdır. Çünkü merkez var olan sistemin devamlılığını sağlayan esas etmendir (Gülener, 37-38). Merkezin aldığı tüm kararlardan çevre direkt olarak etkilenmektedir. Merkez sahip olduğu ekonomik ve siyasal güç sayesinde çevre üzerinde sürekli bir baskı kurmaktadır. Ayrıca merkez toplumdaki kurumlar ile bütünlük göstermektedir. Shils için merkezi temsil eden esas unsur devletin ta kendisidir. Devlet sahip olduğu otoriteyi devam ettirme idealindedir. Bu sebeple merkezin benimsemiş olduğu paradigmayı devletin seçkinleri muhafaza etmeye ve yaymaya çalışırlar (Gülener, 2007: 38).

Merkez gücünü toplum içinde var olan kurumlarla ve bürokratik güç ile korumaktadır. Çevre ise daha özel anlamda toplumsal ilişkiler ağı ile devamlılık sağlamaktadır. Çalışma kapsamında odaklanılan merkez-çevre ilişkisi bireyler özelindedir. İlişki içinde olan birey merkez olarak kabul edilir, çevre ise bireyin partner, aile ve arkadaş çevresi gibi sosyal ortamlarını baz almaktadır. Sözü edilen merkez-çevre paradigmasının özel yaşama yansımaları aldatma üzerinden ele almaya çalıştığımız bu çalışmada, aldatmanın bu çarkın işleyişinde yarattığı tahribat ele alınacaktır. Bu bağlamda "aldatılmak" birey için çarkın işleyişini yavaşlatan veya durduran bir hastalık gibidir. Kişi sahip olduğu ikili ilişkiler içerisinde merkezi konumda yer almaktadır. Ancak sağlıklı bir ilişki içerisinde kendisi çevre konumuna geçer. Bu durum toplum için oldukça yıpratıcıdır.

### 1.2. İlişkiyi Anlamlandırmak

İlişki; iki şey arasında karşılıklı oluşan bağ, ilgi ve temas olarak tanımlanabilir (Topkara, 2011: 22). Çalışma kapsamında ele alınacak olan ise kadın- erkek arasında olan ikili ilişkidir. İkili ilişki; duygusal, sosyal ve çeşitli bağlar ile birbirine bağlanmış kadın ve erkek bireyleri ele almaktadır. İkili ilişkiler bireylerin gündelik hayat pratiklerinin bir parçasıdır. Bireyler arasındaki ilişkiler ağı toplumun işleyişi ve devamlılığı için önemlidir. Bu anlamda toplumsal düzenin devamlılığı için sağlıklı bireylerin olması beklenmektedir. Ancak aldatılan birey bir süreliğine toplumsal hayattan kopmaktadır. Aldatmak bir nevi sadakatsizliktir.

Sadakatsizlik; sahip olunan ilişki veya birliktelik durumu dışında üçüncü bir kişinin duygusal ve fiziksel anlamda bu ilişkiye zarar vermesi olarak tanımlanabilir. Aldatma, sadakatsizlik sonucu ortaya çıkan bir durumdur. Sadakatsizliği bir seçim olarak düşünüldüğünde aldatma yaşanan sadakatsizliğin sonucudur (Sungur, 2013:213). Belirtildiği şekilde gerçekleşen sadakatsizlik durumu bireyin sosyal hayatında olumsuz etkilere sebep olmaktadır. Kimlik ve kişilik bunalımı, yetersizlik hissi ve toplum tarafından dışlanmak gibi durumları yaşatmaktadır.

### 1.3. Toplumsal Bir Olgu Olarak Aldatmak

Aldatma, ifade etmesi zor bir kavram olarak karşımıza çıkar. Toplum aldatmayı sapkın davranış olarak nitelemektedir (Kaya, 2021: 253). Aldatmanın cinsel gerilime ihtiyacı, kabul görme, onaylanma, özgürlük, arzulama ihtiyacı ve çocukluktan gelen kültürel kodlardan kaynaklanabileceği gibi peşi sıra pek çok sebepten kaynaklanabileceği bilinmektedir (Öncü, 2017

akt. Büyük & Kaya, 2021: 5232). Aynı zamanda ahlaki değerler, toplum oluşturmada ve böylece toplum bir grubun sahip olduğu ahlak grubun davranış, inanç duygu ve değer kalıplarını kontrol eden güçlü bir norm oluşturmaktadır. Yani doğru ve yanlış oluşumunu grubun tamda kendisi oluşturmaktadır (Allan, 2020: 173). Aldatma bu bağlamda topluma aykırı değerlerden biri olarak görülmektedir.

Toplumsal olgular Durkheim'a göre maddi olgular; yasal kodlar, şehrin mimarisi ve teknolojik gelişime sahip olanlarken maddi olmayan olgular; toplumu kontrol eden mekanizmaların tümüdür (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 79). Durkheim, maddi olmayan toplumsal olgu tiplerinden biri olan ahlaki değerlerin bireyin toplumun beklentisi doğrultusunda ona uygun yaşam biçimi ürettiğini ve bireyin hayatına yön veren bir olgu olduğundan bahseder. Bu anlamda yasal otorite bireyleri zorlayıcı ahlaki değerler ortaya koymaktadır (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 80). Bakıldığında ahlaki değerleri aslında biz kendimiz oluşturmuyor muyuz?

Durkheim bu konu hakkında toplumun sağlıklı biçimde işlemesi ve varlığını koruması için ahlaki değerleri aslında toplumun var ettiğini ileri sürmektedir. Ona göre ahlaki bağlar, giderek büyüyen hırs, çıkar ve tutku sahibi bizleri esir olmaktan kurtarandır. Aksi halde insan doğası gereği çıkarlarını düşünecek ve bu doğrultuda doyumsuzlaşacaktır. Bu doyumsuzluk ve hırs toplumsal düzeni aksatacaktır. Kısaca, bitmek bilmeyen arzuya sahip bizlerin özgür olmak için bile bir kısıtlamaya ihtiyacı vardır (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 81). Bu anlamda toplumsalda var olan aile, çevre, ekonomik ve kültürel kodlar güçlü kontrol bağlarındandır.

#### **1.4. Duygulara Bir Bakış**

Duygunun temelini toplum oluşturmada, şekillendirmekte ve devam ettirmektedir. Duyguların iyiliğini veya kötülüğünü yine her toplumun kendisi tanımlamaktadır. Örneğin mutluluk duygusu evrenseldir. Mutluluk toplum içinde vardır ancak toplumun kültürel öğeleriyle birlikte yeniden şekillenebilmekte ve değişebilmektedir. Bu bağlamda bireyler içinde bulunduğu toplumun vermiş olduğu tepkilerden ve duygulardan etkilenendir. Böylece birey yaşadığı durum karşısında toplumun deneyimi kuralları ve bağlamı çerçevesinde cevap vermektedir. (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 370).

Duygu sosyolojisinde toplumsal etkileşimin ve toplumsal örgütlenmede duygunun rolü üzerinde duran iki düşünür Thomas Scheff ve Arlie Hochschild'e adlı düşünürlerdir. Hochschild'e göre duygu biyolojiktir ancak duyguyu biyoloji belirlemez. Biliş ve kültürel düzen duyguları anlamlandırmamızı sağlamaktadır. Duygular aslında eylemlerin bir ürünüdür (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 373-374).

Scheff ise belirli duyguların doğasının oluşmasında kuramlaştırmanın öneminden bahsetmektedir aynı zamanda onun için toplumsalda üretilen ilk duygu utanç duygusudur. Burada utanç duygusu ahlaki yargıları içerdiğinden toplumsal bağı bir arada tutma ve diğer duyguları düzenleme özelliğine sahiptir. Aynı zamanda utanç duygusu; öfke, acı, mutluluk gibi duygularımızı dışa vurma konusunda frenleyici role sahiptir. Bireyler duygularını yaşarken temas halinde olduğu diğer bireyler ile içsel deneyimlerini dışa vurma konusunda topluma ayak uydurma eğilimi göstermektedir (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 371).

#### **2.Yöntem**

Çalışma kapsamında sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan nicel araştırma yöntemlerinden biri olan anket yöntemi seçilmiştir. Kullanılan anket yöntemi ise son zamanlarda maliyet ve ulaşılabilirlik açısından daha rahat fonksiyona sahip internet yolu ile (online) gerçekleştirilen anket yöntemi seçilmiştir. Bozkurt'a (2015: 73) göre nicel araştırma yöntemlerinin en popüler olan anket araştırması (survey) "ölçme ve istatistikî araştırmayı içermektedir". Araştırma kapsamında anket

yönteminin uygun görülme sebepleri ise hızlı ve kolay şekilde geniş kitlelere erişim sağlamaktır. Ayrıca bilgilerin anonim şekilde olması ve maliyetinin az oluşu sebebiyle tercih edilmiştir. Araştırmanın amacı toplumsal anormalliklerden biri olan aldatılmış kadın ve erkek bireylerin gündelik hayat pratiklerinin ve toplumsal hayat süreçlerinin nasıl farklılık gösterdiğini anlamak ve açıklamaya çalışmaktır. Araştırma kapsamında basit/tesadüfi örneklem yolu ile 30 kadın 30 erkek bireye ulaşılmış ve online anket formu uygulanmıştır. Tesadüfi örneklem, seçimin rastlantısal yapıldığı örneklemdir (Bozkurt, 2015: 75). Araştırma toplamda 75 sorudan oluşmakta ve soruların bazılarının açık uçlu olması sebebiyle araştırmacıya esneklik sağlamaktadır. Hazırlanan anket formunda cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve medeni durum gibi bazı demografik bilgilere yer verilmiştir. Aynı zamanda “Aldatmak ve Aldatılmak nedir?” gibi sorular yöneltilip katılımcıların bakış açısının ve bu kavramlara olan düşüncelerinin ne olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcıların vermiş olduğu cevaplar SPSS programı ile analiz edilmiştir. Bu analiz ile kadın ve erkek bireylerin verdikleri cevap farklılıkları veya benzerlikleri incelenmiştir. Aynı zamanda geçerlilik ve güvenilirlik açısından araştırma kapsamında seçilen kişilerin hiçbir kişisel bilgisinin alınmayacağı ve deşifre edilmeyeceği bilgisi iletilmiştir.

### 3.Bulgular ve Verilerin Değerlendirilmesi

Tablo1: Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

	N	%
<b>Cinsiyet</b>		
Kadın	30	50
Erkek	30	50
<b>Medeni Hal</b>		
Bekar	38	61,3
Evli	11	17,7
Boşanmış	11	17,7
Eşi vefat etmiş	-	-
Diğer	-	-
<b>Yaş</b>		
18-25	28	45,2
26-35	14	23,3
36-45	15	25,0
46-55	3	5,0
55-65	-	-
<b>Eğitim düzeyi</b>		
Okur-yazar	-	-
İlkokul	-	-
Ortaokul	2	3,2
Lise	16	25,8
Lisans-Lisansüstü	34	54,8
Ön lisans	6	9,7
İlkokul-Ortaokul terk	-	-
Lise-Lisans terk	2	3,2
Total	60	100,0

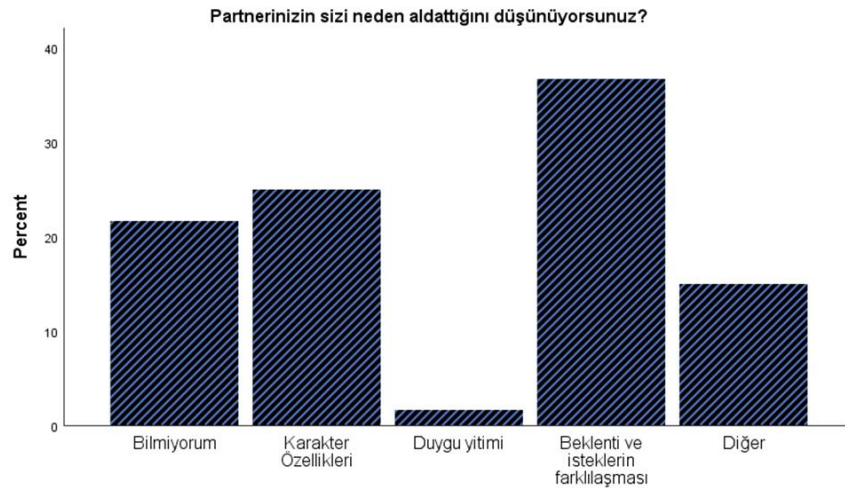
Araştırma sonucu ulaşılan örneklem grubuna ait veriler ayrı ayrı gruplanarak kodlanmış ve tablo ile gösterilmiştir. Katılımcıların eşit şekilde dağılım gösterdiği 30 kadın ve 30 erkek bireyden oluşmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu bekâr %61,3 bireyler olup yaş ortalamasının 18-25 yaş aralığında %45,2 olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcı grubu %54,8 lisans- lisansüstü, %9,7 ön lisans ve %25,8 lise eğitim düzeyine sahip olup görece yüksek eğitim seviyesine sahiptir.

**Tablo 2: Aldatılan Bireyin Hayatı Ne Kadar Etkileniyor?**

Hayatınızı bütünüyle etkiledi mi?		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Evet	43	69,4	71,7	71,7
	Hayır	17	27,4	28,3	100,0
	Total	60	96,8	100,0	
Missing	System	2	3,2		
Total		62	100,0		

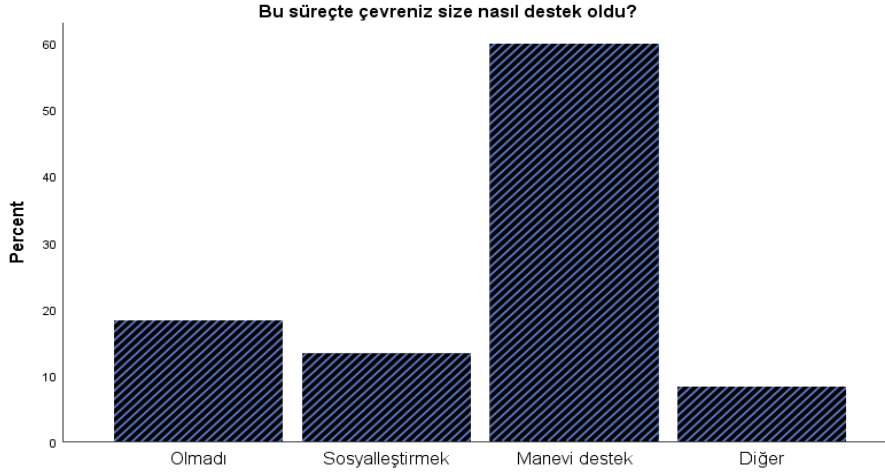
Hayatınız bütünüyle etkilendi mi?" sorusuna yönelik bireylerin %69,4'ünün etkilendiğini söyleyebiliriz. Toplumsal hayatı etkilenen bireylerin gündelik yaşamlarında iş, arkadaşlık, sosyal ve aile yaşantılarında gündelik görevlerini aksattığı görülmektedir. Böylece sistem bütünüyle etkilenmektedir. Habermas bu konuda sistemin birbiriyle bağlantılı aktivitelere sahip olduğunu ve tamamlayıcı niteliğe sahip olduğunu ifade eder (Gökçe, 2005: 76).

**Tablo3: Partnerinizin Sizi Neden Aldattığını Düşünüyorsunuz?**



Tablo 3' te görüldüğü üzere, genel olarak beklentilerin farklılaşması ve karakter özelliklerinin ön planda olduğu görülmektedir. Katılımcıların karakersiz söylemleri oldukça fazladır. Bu bağlamda toplumun bireysel düşüncelerinin yansması olarak karakterin gelişmediği ifadesini kullandığını söyleyebiliriz.

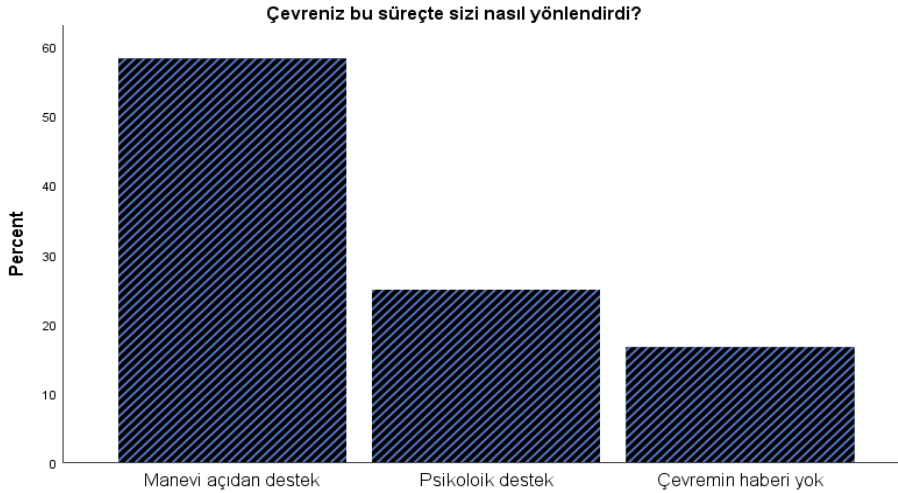
**Tablo4: Bu Süreçte Çevreniz Size Nasıl Destek Oldu?**



Genel olarak katılımcıların aldatılan kişiye manevi destekte bulunduğu söylenebilir. Verilen cevaplara bakıldığında genel olarak aldatılan birey çevresinin, derdini dinlediklerini, gezdirdiklerini ve onu yalnız bırakmadıklarını ifade etmiştir. Kısacalar bireylerin verdikleri telkinlerin benzerlik gösterdiği görülmektedir.

Sembolik etkileşimci Mead ise, semboller ve duygular üzerinde durarak insanların dışa vurduğu duyguların başka insanların deneyimleriyle aynı olduğunu ifade eder. Aldatılmış bireylerinde yaşadığı ortak süreçlere bakıldığında toplum tarafından aynı tepkisel davranışları aldığı görülmektedir (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 370).

**Tablo 5: Çevreniz Bu Süreçte Sizi Nasıl Yönlendirdi?**



Çevre aldatılma sonrasında bireylere duygusal ve manevi destek sağlamaktadır. Burada çevrenin verdiği destek cümleleri şu şekildedir; sen değerlisin, bunu hak etmedin, daha iyilerine layıksın, onun sorunu ve kimse için değmez gibi söylemlerdir. Burada ortak görüş kişiye olumlu telkinler vermektir. Çalışma kapsamında 10 kişi ise çevresiyle paylaşmadığını bildirmektedir.

**Tablo 6: Aldatıldığımızda Ne Hissettiniz?**

Valid	Boşluk	4	6,5	6,7	6,7
	Üzüntü ve acı	13	21,0	21,7	28,3
	Hayal kırıklığı	7	11,3	11,7	40,0
	Hissizlik	1	1,6	1,7	41,7
	Güvensizlik	1	1,6	1,7	43,3
	Anlamdıramamak yıkılmışlık	ve10	16,1	16,7	60,0
	Öfke	8	12,9	13,3	73,3
	Kötü	4	6,5	6,7	80,0
	Diğer	12	19,4	20,0	100,0
	Total	60	96,8	100,0	
Missing	System	2	3,2		
Total		62	100,0		

Katılımcıların büyük çoğunluğu aldatıldıklarını öğrendiklerinde öfke, yıkılmışlık, acı ve üzüntü duygularını yaşadığı görülmektedir. Bu anlamda genelde negatif duygular yaşayan bireylerin aslında var olan duruma uygun duygu benimsediği görülmüştür. Çalışmaya bakıldığında aldatılan bir bireyin mutlu olması toplumun beklediği bir tepkisellik değildir.

### **Sonuç Olarak**

Beklenti, çıkar ve isteklerin farklılaşması sonucunda birey aldatma eğilimi gerçekleştirmektedir. Bireyin bu eğilimi gerçekleştirmesi yine toplumun dayattığı durumlardan kaynaklı olarak gerçekleşmektedir. Çünkü kendi içinde belirli bir sisteme sahip toplum, normal ve anormal olanı yine kendisi belirlemektedir. Bu bağlamda aldatma sonucu ortaya çıkan duygu ve davranışların toplumsal hayatın yansıması olduğu söylenebilir.

Aynı zamanda içinde bulunduğumuz toplum aslında aldatmaya ve aldatılmaya izin veren bir sisteme sahiptir. Kişinin çıkarları doğrultusunda mütevazı bir sapma yapması toplum tarafından kabul edilebilmektedir. Yapılan çalışma bu durumu destekler niteliktedir. Nitekim aldatılan bireylerin toplum tarafından dışlanmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda önemli bulgulardan biri olan aldatmak kavramı toplumun üyelerine göre neyi ifade ediyor diye bakıldığında, ulaşılan sonuca göre aldatmak; açgözlülük, karakersizlik, sadakatsizlik, doyumsuzluk, hastalık, kandırmak, güvensizlik, hayal kırıklığı olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda aldatılmış bireylerin, aldatılma durumuna genel bakışlarının benzerlik göstererek, kin ve nefret söylemleri, kişiyi hastalıklı birey olarak anlamlandırma ve güven duygusu yitimine sebep olan eylemsel yönelim olduğu şeklindedir. Genel itibari ile çalışma sonucu ulaşılan bilgi ışığında aldatmanın bilinçli yapılan bir eylem olduğu düşünülmektedir.

### **Kaynakça**

Allan, K. (2020). Çağdaş Sosyal ve Sosyolojik Teori: Toplumsal Dünyaları Görünür Kılmak. (Çev. H. Ergül). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bozkurt, V. (2015). Değişen Dünyada Sosyoloji, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.



- Büyük, A. & Kaya Cicerali, L. (2021). Evli Bireylerin Aldatma Eğilimi ile Büyüklenmeci Narsisistik Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *OPUS International Journal of Society Researches* , 18 (42) , 5230-5249 .
- Gökçe, O. (2005). *İletişim Bilimine Giriş*, Ankara: Turhan Kitapevi.
- Gülener, S. (2007). Türk Siyaseti'nde Merkez-Çevre İlişkilerinin Seyri ve 27 Mayıs 1960 Darbesi. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1) , 36-67 .
- Kaya, E. (2021). Bağlanma Kuramı Çerçevesinde Aldatma ve Boşanma. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10) , 248-263 .
- Shils**, Edward (2002), “Merkez ve Çevre” (Çeviri: Yusuf Ziya Çelikkaya, **Türkiye Günlüğü**, 70: 86-96.
- Ritzer, G. & Stepnisky J. (2013) *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri* (Çev. Ertuna Howinson, I.) Deki Yayıncılık.
- Ritzer, G. & Stepnisky J. (2014) *Sosyoloji Kuramları*. (Çev. H. Hülür). Deki Yayıncılık.
- Tatlıdil, E. (1992). Kent Sosyolojisi Kuram ve Kavramlar. *Sosyoloji Dergisi*, (3).
- Tezcan, M. (2016). *Sosyolojiye Giriş*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Topkara, M. (2015). *Kadın Erkek İlişkilerin Psikolojisi*, İstanbul: Karma Kitaplar Yayıncılık.

# Kırsal Alanda Kadının Görünmeyen Emeğinin İncelenmesi Tire/İzmir Örneği

Dilek KARDAŞ<sup>35</sup>

Ebru AÇIK TURĞUTER<sup>36</sup>

## Özet

Kadın, aile içindeki rol dağılımında, ev işlerinin tamamından sorumlu tutulur. Toplumsal cinsiyet rolleri açısından bu dağılım doğaldır. Kadın ev içinde ortaya koyduğu bu emeğe karşılık bir kazanç sağlamaz. Kültürel olarak kadına atfedilen bu görevler oldukça kapsamlıdır. Evin temizliği, ailedeki bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması, çocuk bakımı bunlardan bazılarıdır. Kırsal alanda ise kadının ev işi adı altındaki sorumluluklarının arttığını görürüz. Kırsal alanda özellikle küçük aile işletmelerinde iş yeri ve ev ayrımı oldukça karmaşıktır. Kadın klasik tanımdaki ev işlerinin yanında aile işletmelerinde her türlü işe yardım etmekte, tarımsal üretimin bir parçası olmaktadır. Bu üretim faaliyetine rağmen kadın herhangi bir ücret almamakta ve ekonomik özgürlüğe sahip olamamaktadır. Bu çalışmanın amacı ev-iş ayrımının belirsiz olduğu kırsal alanda kadının emeğinin nasıl görünmez hale geldiğini İzmir-Tire örneğinden hareketle göstermektir. Bu bağlamda, İzmir'in Tire ilçesine bağlı Büyükkemerdere mahallesinde yaşayan ve ücretli bir işte çalışmayan kadınlarla derinlemesine görüşmeler yapılmış ve elde edilen veriler betimsel analiz ve saha notlarıyla yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Görünmeyen Emek, Kırsal Emek, Toplumsal Cinsiyet, Tarımsal Üretim.

## Examining The Invisible Labor Of Women In Rural Areas: A Case Study Of Tire/İzmir

### Abstract

In the distribution of roles within the family, women are held responsible for all household chores. This distribution is considered natural in terms of gender roles. Women do not receive any compensation for the labor they contribute within the household. Culturally, the responsibilities attributed to women in the household are extensive. These include maintaining the cleanliness of the home, meeting the needs of family members, and childcare, among others. In rural areas, we observe an increase in women's responsibilities under the label of household chores. In rural areas, especially in small family businesses, the distinction between workplace and home is quite complex. Women, in addition to the traditional household chores, also assist in various tasks within family businesses and become a part of agricultural production. Despite their involvement in these production activities, women do not receive any wages and cannot achieve economic independence. The aim of this study is to demonstrate how the division of labor between home and work becomes unclear in rural areas and how women's labor becomes invisible, using the example of Tire, Izmir. In this context, in-depth interviews were conducted with women who reside in the Buyukkemerdere neighborhood of Tire, Izmir, and do not work in paid employment. The data obtained were analyzed through descriptive analysis and field notes.

**Keywords:** Invisible labor, rural labor, gender roles, agricultural production

<sup>35</sup>Lisans öğrencisi, MSKÜ Sosyoloji Bölümü, dilekkardas1@gmail.com, ORCID: 0009-0005-4002-1738

<sup>36</sup> Dr.Öğr.Üyesi, MSKÜ Sosyoloji Bölümü, ebruacik@mu.edu.tr., ORCID::0000-0002-6412-5510

## Giriş

Kadınlar dünya nüfusunun yarısını oluşturmakta ve dünyadaki işlerin yarısından fazlasını yapmakta ancak emeklerinin karşılığını alamamaktadır. Bu durum patriarkal ilişkilerle örülmüş özel alanı ve onun bir yansıması olan kamusal alanı kadınlar için eşitsizliklerle dolu bir alan haline getirmektedir. Böylece kadınlar bir iş yerinde çalışsalar bile ev içi işlerinin de ilk elden muhatabı olmaya devam etmekte kadının emeği formel sektörlerde ikincilleştirilmekte özel alanda ise görünmez olmaktadır. Aldemir'in tanımıyla görünmeyen emek, kadının ev içinde harcadığı karşılıksız emektir. Bu emek herhangi bir mübadele değeri taşımadığı için karşılıksız kalmaktadır (Aldemir, 2016:45). Görünmeyen emek kapsamındaki işler; temizlik, yemek, çamaşır, alışveriş gibi ev işlerinin yanı sıra kendine bakamayacak durumda olan aile üyeleri ve yakınlar (çocuklar, yaşlılar, hastalar ve engelliler) ile kendine bakabilecek durumda olan kocalar/sevgililer için harcanan "bakım emeği"nden oluşur. Kırsal alandaki kadının emeğine odaklandığımızda ise bunların yanında kadının ücretsiz aile işçisi olarak çalıştığını görürüz (Acar-Savran ve Demiryontan, 2020). Dahası modern devletler, çalışma hayatınca aktif rol oynayan bireylere sosyal haklar vermekte ve kadınlar kırsal alanda aktif çalışmalarına rağmen bu haklardan yararlanamamakta; sigorta, emeklilik gibi hakları olmamaktadır. Erkeklerle yan yana tarlada üretime katıldıkları halde; erkekler ekonomik olarak bağımsızken kadınlar ekonomik bağımsızlıklarından yoksun yaşamaktadırlar. Kırsalda yaşayan kadınların üretime katılma şekilleri kültürden kültüre toplumdan topluma değişiklik gösterse de üretime katıldıkları gerçeği hep aynı kalmaktadır. Fakat üretime katıldıkları ölçüde üründen pay alamamaları, "yardım" adı altında aktif ve sürekli olarak çalışmalarına rağmen ekonomik özgürlük, sigorta, mülk edinme gibi getirilerden yararlanamamaları söz konusudur.

Bu durum çok uzun süredir kadınlarca sorunsallaştırılmış ve özellikle ikinci dalga feminizmle beraber gündemde tutulmuştur. 1970'lerde ilk olarak hane içi kadın emeğinin durumu tartışılmaya başlanmış ve kadının karşılıksız olarak harcadığı emeğin maddi karşılığını arayan sosyalist feminizmin sorunu tartışmaya açmıştır. Buradaki en önemli mesele hane içi emeğin maddi karşılığının belirlenmesinin zorluğudur. Çünkü ev içinde kadının çalışma saati ve şekli belirli ve sabit değildir. Kadının ev içindeki mesaisi sabah uyandığı andan uykuya daldığı ana kadar devam etmektedir. Bu arada her ev kadınının aynı sıra ve zamanla aynı işleri yaptığı söylenemez. Örneğin şehirdeki bir çekirdek ailede kadının işleri ile kırsal alanda geniş ailedeki bir kadının işleri aynı değildir. Aynı zamanda burada işin içine duygusal emek ve toplumsal cinsiyet rolleri dahil olur. Bütün bunların sonucunda hane içi kadın emeği genellenip ölçülemez bir hal alır. Kadının ev içindeki mesaisi saatleri tanımlanamaz olsa da görevleri oldukça kapsamlı ve zorlayıcıdır. Kadın çoğu zaman ev içinde harcadığı bu emeğin bir değeri olduğunu dahi düşünmemektedir. Çünkü içinde yaşadığı toplum ona bunları kendilerinden bağımsız bir iş olarak değil bizzat kadınlığın gerektirmiş olduğu birer görev olarak öğretmektedir (Karakaya, 2018: 78; Kırışik, 2019).

## 2.Kırsal Alanda Kadının Emeğini Görünmez Kılan Faktörler

TÜİK 2021 verilerine göre Türkiye'de toplam istihdamın %17,2'sini tarım sektörü oluşturur. Kayıtlı istihdamın yanı sıra kayıt dışı istihdam oranları da tarımda oldukça yüksektir. Kayıt dışı istihdamın büyük bir bölümünü ise kadınlar oluşturmaktadır. Kadınların kırsal alanda tarımsal üretimde üretime sağladıkları katkı yadsınamayacak kadar büyüktür. TÜİK 2021 verilerine göre cinsiyete göre tarımda kayıt dışı istidam oranı erkeklerde %77,7 iken kadınlarda bu oran %94,2'lere çıkar. Bir diğer TÜİK araştırmasına göre 2021 yılında cinsiyete göre ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların istihdam içindeki oranı erkeklerde %4,5 iken kadınlarda %20,1'dir. Bütün bu veriler bize kırsal alanda kadın emeğinin neden incelenmesi gereken bir sorun olduğunu kısaca

göstermektedir. Kırsal alanda kadın emeğini incelerken ilk olarak kadının bu alandaki emeğini görünmez kılan nedenlere odaklamak gerekmektedir.

Kırsal alanda kadının emeğini görünmez kılan faktörler arasında ilk sırada Türkiye’de tarımın nitelikleri gelmektedir. Türkiye’de kırsal alandaki nüfusun büyük bir bölümü tarımsal faaliyetlerle geçimlerini sağlamaktadırlar. Tarımsal üretim ise genellikle küçük ölçekli aile işletmelerinde yapılmaktadır. Bu işletmelerde çoğu zaman tarımsal faaliyete ek olarak hayvancılık yapıldığı da görülmektedir. Candal ve Günel’a göre, tarımın küçük ölçekli, aile içi ve geçimlik üretimi amaçlayan bir üretim faaliyeti olması, tarımda kadın emeğinin görünmez hale gelmesinin bir sebebidir (Canan ve Günel, 2013:93). Bu noktada karşımıza çıkan bir diğer neden ise kırsal alandaki iş bölümüdür. Cinsiyete dayalı iş bölümü insanlık tarihinde yapılmış ilk iş bölümüdür. Yerleşik hayata geçişle birlikte kadınlar çocuklara bakmaya ve toplayıcılık yapmaya; erkeler ise avlanarak eve yemek getirmeye başlamışlardır. İnsan toplumu gelişip değiştikçe bu iş bölümü de dönüşmektedir. Örneğin tarımsal toplumda kadın hem ev içinde hem de kırsal alanda aktif olarak çalışır. Ancak modern toplum, kamusal ve özel alanı birbirinden ayırmaktadır. Bu ayrımında kadın özel alanın erkek ise kamusal alanın aktörüdür. Ev işleri ve çocuk bakımı kadının görevi, çalışıp eve bakmak da erkeğin görevi olmaktadır. Bu ayrımla iş hayatından kopan kadın, erkeğe bağımlı, kendi hayatı ile ilgili kararları vermekten yoksun kalmaktadır. İşte bu iş bölümü toplum düzeninin bir parçası haline gelerek kadının ev içindeki emeğini “doğallaştırmasına” sebep olmaktadır. Kırsal alanda ise bütün bunlara paralel olarak evin reisi olma, kamusal alanda olma hakkına erkek sahipken kadın ev işleri ve çocuk bakımıyla özel alanda sorumluluk alır. Bunun yanında kadın, erkeğe yardım adı altında sürekli olarak tarımsal üretimde yer alır ve ev işi adı altında çiftlik hayvanlarının bakımı da onun sorumluluğundadır. Kırsal alanda genellikle geniş aile tipinin yaygın olması kadının iş yükünü paylaşabileceği aile bireyleri sağlaması açısından önemli bir noktadır. Çoğu zaman ailede kadının sorumlulukları yine bir başka kadın tarafından paylaşılmaktadır. Bütün bunlar bize kırsal alanda iş bölümünün cinsiyete dayalı, adil olmayan, kadının aleyhine işleyen ve ataerkil bir düzen olduğunu göstermektedir. Kadınların üretime katıldıkları ölçüde üründen pay alamamaları, “yardım” adı altında aktif ve sürekli olarak çalışmalarına rağmen ekonomik özgürlük, sigorta, mülk edinme gibi getirilerden yararlanamamaları söz konusudur. Toplumsal cinsiyet rolleri de bu duruma hizmet etmektedir. En basit tanımıyla toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten farklı olarak toplumun bireylere yüklediği kadınlık ve erkeklik rolleri ile oluşturduğu kimliktir. Kadının varoluşundan dolayı yapması gereken görevler olarak görülen ev işleri ve çocuk bakımı doğallaşmakta ve bir emek olarak algılanmamaktadır. Savran ve Demiryontan da kadın emeğinin görünmez hale gelmesinin altındaki nedenlerden biri olarak “emeğin doğallaştırılması”nı gördüklerini belirtmektedirler (Savran ve Demiryontan, 2020:11). Toplumsal cinsiyet rollerinin etkisiyle kadının ev içindeki çalışması, doğuştan yapması gereken bir görev olarak görülmektedir. Başka bir deyişle kadın ev içinde bir üretim yapmamakta, cinsiyetinin gerektirdiği rolü yerine getirmektedir. Katma değer yaratmadığı için aile içi işler üretim olarak görülmemektedir. Aile içindeki bu çalışmanın bir mesaisi, saati, molası ve ücreti yoktur. Kadının bütün hayatını kapsamaktadır. Kadın dinlenirken dahi ev işlerini (kıyafet katlama, dikiş dikme, yemeğe hazırlık vb.) yapmaktadır. Ayrıca aile içinde yapılan işler, duygusal sevgi bağları ile süslenerek her türlü eleştiriyi ve başkaldırıyı bertaraf etmeye çalışmaktadır. Bu aile içi işler her gün devamlı olarak tekrar etmektedir. Kadınlar başka bir işte çalışıyor olsalar dahi bu aile içi işlerin sorumluluğunu aynı şekilde taşımaya devam etmektedirler. Bu durum “çifte mesai, ikinci vardiya” (Hochschild ve Machung, 2012) olarak adlandırılmaktadır. Kırsal alanda ise çift vardiya yapan, kendini ev kadını olarak tanımlayan fakat en az bir çiftçi kadar emek veren ve tarımsal üretime hakim olan bir kadın tipi vardır. Kadınlar yaptıkları işleri birer “iş, üretim faaliyeti, maddi kazanç sağlayan faaliyet” olarak görmemekte,

doğuştan kadın olmanın getirdiği bir sorumluluk olarak görmektedir. Kadın çoğu zaman ev içinde harcadığı bu emeğin bir değeri olduğunu dahi düşünmemektedir. Çünkü içinde yaşadığı toplum ona bunları kendilerinden bağımsız bir iş olarak değil bizzat kadınlığın gerektirmiş olduğu birer görev olarak öğretmektedir. Bu öğretiy zamanla bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde kadın tarafından içselleştirilmektedir. Bu noktadan sonra eril tahakkümün aktif olarak kadını baskı altında tutmaya çalışmasına gerek yoktur. Kadın artık eril güçler tarafından kurgulanan toplumun ona atfettiği rolleri içselleştirmektedir.

### **3.Kırsal Alanda Kadın Emeğinin Görünmezleşmesinin Kadın Açısından Sonuçları**

Kırsal alanda kadının emeğinin görünmezleştirilmesinin kadın açısından sonuçlarının tamamının olumsuz olduğu görülecektir. İlk olarak kırsal alanda kadının harcadığı aktif emeğe rağmen herhangi bir ücret almaması ve kişisel iktisadını tutamaması ekonomik olarak yoksun kalmasına yol açmaktadır. Kadının hane içi emeği emek sömürüsü yönünden feminist çevrelerce konu edilirken kırsal alanda kadının durumu bunun ötesindedir. Kadın ev işi adı altında kabul ettirilmiş tarımsal üretim faaliyetlerinde ciddi bir mesai harcamaktadır. Kırsal alandaki hayatın devamlılığı için kadın emeği oldukça önemlidir. Bu emek kadına hiçbir maddi karşılık getirmemekte ve sosyal haklar sağlamamaktadır. Kadınlar ücretsiz aile işçisi olarak kalmakta ve ekonomik olarak bağımlı olmaktadır.

Kadının kırsal alanda emeğinin görünmezleşmesinin ortaya çıkardığı sorunlardan biri de kadınların mülkiyet haklarının sınırlı olmasıdır. Tarımsal üretim sürecinde aktif emek göstermesine rağmen mülkiyet hakkı hane içindeki erkeğe kıyasla daha azdır. Bunun yanında kadınların eşit mülkiyet haklarına karşı bilinçlerinin var olduğu görülmektedir. Katılımcı2 bu konudaki bilincin varlığını kanıtlayan şu sözleri söylemektedir.

“Var benim. Yine biraz kadının da olmalı bence. Çünkü sadece erkeğin olsa adam ölmüş olsa çocuklar da kalanları bölseler, ben açıkta kalırım. Ben malsiz mülksüz kalacağım. O kadar zaman çalıştım. Azıcık biraz kadının da olsun istiyorum ben.” (K2,59 yaş)

Kırsal alanda yaşayan kadınların sarf ettikleri emeğin farkında olup bunun getirdiği hakları isteyebilmeleri oldukça önemlidir. Bu farkındalığın zaman içerisinde yerleştiği görülmektedir. Zira 68 yaşındaki katılımcı bu konuda şunları söylemektedir.

“Mülkiyetim var. Valla kocamın olsa yeter ya. Biz bilmiyorduk hiç de istemiyorduk öyle bir şey zaten. Seninmiş benimmiş bilinmiyordu ki.” (K1,68 yaş)

Bireyselliğin gelişmediği kırsal alandaki geleneksel toplumda kadın “ben” demekten yoksundur. Bunun yerine her zaman “biz” der. Kocanın mülkiyeti ailenin mülkiyeti olarak görülmektedir. Bunun sonucuna kadın kendi hakkı olanı gözetmekten vazgeçmektedir.

Kırsal alanda kadının emeğinin görünmezleşmesinin sonuçlarından biri de kadınların devletin sağladığı çalışan haklarından yararlanamamalarıdır. Emeklilik, sigorta hakkı çoğu zaman kadınların mahrum kaldığı şeyler olmuştur. Burada ilk olarak kadının kendini çalışan olarak tanımlamaması hususu karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar kırsal alanda sürekli tarımsal üretime katılsalar da çiftlik hayvanlarına baksalar da kısaca bir çiftçi gibi yaşasalar da kendilerini ev hanımı olarak tanımlamaya meyletmektedirler. Kendini tarımsal alanda verdiği onca emekten uzaklaştırarak “ev hanımı” olarak tanımlamaktadır.

“Ev hanımıyım yani.” (K1,68 yaş)

“Valla zamanında çok çalıştık da artık ev hanımı diyelim artık. İş zamanında zor da şimdilerde kışın serbest oluyoruz, ev hanımı sayılırız bu aralar.” (K2,59 yaş)

Kendini çalışan kadın olarak tanımlamama meselesinin de yıllar içinde değiştiği gözlemlenmektedir. Araştırmada yaşça büyük olan katılımcılar kendilerini çalışmayan kadın, ev hanımı olarak görmektedirler. Daha genç nesle baktığımızda bunun değişmeye başladığı görülmektedir. Genç nesil kendini çalışan emekçi kadın olarak tanımlarken ev hanımı olmak için şehirde yaşamak gerektiğine ve sadece yemek yapmak, bulaşık yıkamak gibi klasik ev işlerinden sorumlu olmak gerektiğine inanmaktadır. Kadınların çalışan haklarına sahip olmak için öncelikle bu hakları talep edebilmeleri gerekir. Bu nedenle kendilerini tanımlama biçimleri oldukça önemlidir.

Toplumda çalışan bireylere devletler tarafından bir takım sosyal güvenceler tanınmaktadır. Bunların başında emeklilik hakkı gelmektedir. Kırsal alanda yaşayan bireyler BAĞ-KUR sistemi ile bir dönem prim ödeyip emekli olmaktadır. Çalışan olarak tanımlanmayan, aktif emeğine karşılık resmi olarak çiftçi sayılmayan kadınlar ise bu haklardan mahrum kalabilmektedirler. Çalıştıkları süre boyunca ekonomik bağımsızlık elde edemedikleri gibi yaşlılıkları için de bir güvence sahibi olamamaktadırlar. Kırsal alanda genelde hane içinden bir kişinin emeklilik primi ödenmektedir. O da erkekler olmaktadır. Kadın erkeğin emeklilik primini ödemek için çalışmakta ve onun maaşıyla geçinmeyi planlamaktadır. Eşleri öldüğünde ise maaşlarının kendilerine geçeceğini bilmektedirler. Kırsal alanda yaşayan kadınların yaşlılıklarında genelde bir erkeğin, bu baba ya da eş olabilir, maaşıyla geçindikleri görülmektedir Katılımcı2 emeklilik primi ödeyip ödemediği sorulduğunda şöyle cevaplamaktadır;

“Ödedik, alıyoruz hatta maaş. Eşimin emeklilik primini ödedik. Birlikte çalıştık çalıştık, onunkini ödedik. O ölünce ben yiyeceğim artık, ben ölürsem artık o yer. (güldü)” (K2, 59 yaş)

Katılımcı2'nin bu cevabı üzerinde durmanın faydalı olacağı düşünülmektedir. J.C.Scott, *Tahakküm ve Direniş Sanatları* kitabını etkili bir Etiyopya atasözü ile açmaktadır; “Akıllı köylü, büyük efendinin karşısında yerlere kadar eğilir; ama sessizce oturur.” Scott'a göre her direniş en yaygın bilinen haliyle bir eylem ya da aksi yönde yüksek sesli itirazlar barındırmayabilmektedir. Ona göre bir bakış, gülüş, alaya alma mevcut doğruya karşı direniş sayılabilmektedir. Katılımcı2'nin buradaki söylemlerinde takındığı tavır ve olayı alaya alma şekli tam olarak Scott'un anlattığı direnişle örtüşmektedir. Kendi yoğun emeğine karşılık kendisinin değil de sadece eşinin emeklilik primini ödemenin ve kendisinin emekliliği boyunca da kocasına muhtaç kalmasının, ekonomik bağımsızlık ve emeklilik hakkı için kocasının ölmesini beklemenin ne denli mantıksız ve kendisine yapılan bir haksızlık olduğunu bilen kadın bu durumu alaya alarak hislerini göstermektedir. Zira kadın tarımsal alanda her daim kocasının yanında çalışırken eşit bir şekilde sorumluluk paylaşmakta, ev işlerinin tamamını üstlenmekte, kırsalda hayatlarının devamlılığı ve işlerinin aksamaması için oldukça yoğun bir emek ortaya koymaktadır. Fakat konu sosyal, ekonomik ve toplumsal haklara geldiğinde ikincil olmaktan kendini kurtaramamaktadır.

Kırsal alanda kadının emeğinin görünmezleşmesinin sonuçlarına baktığımızda son olarak karşımıza sosyal olarak yetersizlik çıkmaktadır. Kadın kamusal alana çıkamamakta, kırsal alanda erkekten daha izole bir şekilde sadece özel alandaki aile fertleri ile kısıtlı sosyalleşerek hayatlarını yaşamaktadırlar. Bu kadınlara sorulduğunda sadece hastaneye ya da acil devlet işleri için şehir merkezine gittikleri görülmektedir. Bu da kadınları sosyal becerileri ve kendilerini geliştirme konusunda imkanlardan yoksun bırakmaktadır.

## Sonuç

Kırsal alanda kadınların tarımsal üretim süreçlerinde aktif rol oynadığı, burada sarf edilen emeğin ise kadına yeterli ekonomik ve sosyal güvenceleri sağlamadığı görülmektedir. Gerek yapılan literatür incelemesinde gerek ise yürütülen görüşmelerde kırsal alanda kadının emeğinin görünmezleşmesine neden olan belli başlı unsurlar tespit edilmiştir. Bunlardan ilki Türkiye’de tarımın nitelikleridir. Ülkemizde tarımsal faaliyetler çoğunlukla küçük çaplı aile işletmelerince gerçekleştirilmektedir. Bu durum ekonomik kazanç sağlayan tarımsal üretim ile ev içi işlerin birbirine karışmasına neden olmaktadır. Kadın bu noktada ev işi adı altında tarımsal üretim sürecine dahil görevleri de üstlenmektedir. Buna neden olan ve meşrulaştıran bir diğer unsur ise toplumsal cinsiyet rolleridir. Kültürel kodlar kadını bütün ev işlerinden sorumlu tutmakta ve özel alanı kadının alanı olarak tanımlamaktadır. Kırsal alandaki ev iş ayrımının olmaması tarımsal üretime dair, ekonomik getiri sağlaması gereken işlerin ev işi olarak algılanıp kadının doğal görevi olarak görülmesine neden olmaktadır. Kadının burada sarf ettiği emek çoğu zaman “yardımcı olmak” olarak adlandırılrsa da araştırma sonuçları bize aile içi kadın ve erkek arasındaki iş bölümünün birbirini destekleyen değil tamamlayan işlerden oluştuğu görülmektedir. Kırsal alanda kadının çalışan olarak görülmemesi kadının toplumsal sistemin verdiği çalışan haklarından da yararlanamamasına neden olmaktadır. Bu haklar emeklilik, sigorta, sağlık güvencesi olarak örneklendirilebilir. Araştırma sonuçları bize göstermektedir ki: kırsal alanda yaşayan kadınlar çoğunlukla emeklilik primi ödememekte, aile içinde bir başka erkeğin (eş, baba) sosyal güvencesinden yararlanmaktadırlar. Bu durum aktif çalıştıkları süreçte olduğu gibi emeklilik döneminde de ekonomik bağımsızlıktan muaf kaldıklarını göstermektedir. Mülkiyet hakkına ise gerek ekonomik çıkarlar gerek ise miras hakkı sebebiyle kadınların eşit olmasa da sahip olduğu görülmektedir. Bu noktada karşımıza çıkan sorun ise kadının sahip olduğu mülkiyet üzerinde söz hakkının kısıtlı olmasıdır. Küçük çaplı aile işletmeleri mülkiyet ve kazanç ayrımının bulunmadığı daha doğru ifadeyle ise kadın lehine kurgulanmadığı alanlardır. Bu noktada kadın ekonomik bağımsızlığa ve çalışma haklarına uzak kalmaktadır.

Kadının kırsal alanda emeğinin görünmezleşmesinin bir diğer sonucu kadının sosyal açıdan güçsüz kalmasıdır. Kamusal alana çıkma durumu kısıtlı olan kadın özel alanda kısıtlı, sosyalleşme pratikleri yetersiz, kendini eğitime ve gelişme konusunda imkansız bırakılmaktadır. Bunun sonucunda kendi emeği ve hakları üzerinde düşünme ve emeğinin karşılığını talep etmede yetersiz kalmaktadır.

Tüm bunların önlenmesi için kadının öncelikli olarak ev içi emeğinin ücretlendirilmesi ve sigortalanması gerekmektedir. Bununla birlikte tarımsal alanda yaptığı her işinde ücretlendirilmesi, emeklilik ve tazminat gibi haklarının sağlanması gerekmektedir.

## Kaynakça

- Acar-Savran, G., Tura Demiryontan, N. (2020). *Kadının Görünmeyen Emeği*. Yordam Kitap. İstanbul.
- Aldemir, Ç. (2016). “Kadının Görünmeyen Emeğinin Görünür Kılınması: Ev İçi Emeğin Ücretlendirilmesi”. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Candan, E. ve Özalp Günel, S. (2013). “Tarımda Kadın Emeği”. *Tarım Ekonomisi Dergisi*. 19(1):93-101.
- Hochschild, A. ve Machung, A. (2012). *The Second Shift: Working Families and the Revolution at Home*. Newyork: Penguin Groups

- Karakaya, H. (2018). “Görünmez Emek ve Ev Kadınları”. *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. Cilt:2, Sayı:1.
- Kırışık, H. (2019). “İnformal Yaşlı Bakımında Kadın Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Rollerinde Bağlamında Değerlendirilmesi”. Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Gerontoloji Anabilim Dalı.
- Özdemir, Ö. (2017). “İki Sistemli Kuram Olarak Sosyalist Feminizm”. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt:9, Sayı:2.
- Scott, James C. (2021). “*Tahakküm ve Direniş Sanatları*”; Çev. Alev Türker. Ayrıntı Yayınları. İstanbul.



# Okul Öncesi Çağda Çocuk Sahibi Kadınların Gözünden Çocuk Bakımı Nedeni ile Çalışma Hayatına Son Vermeleri Sonrası Değişen Aile İçi İlişkileri: İstanbul İli Örneği

Ebru YILMAZ<sup>37</sup>

## Özet

Mevcut çalışma kapsamında İstanbul kentinde, okul öncesi çağda çocuk sahibi olan ve çocuk bakımı nedeni ile çalışma hayatına son veren kadınların gözünden değişen aile içi ilişkileri incelenmiştir. Aile içi rollerin dağılımı, kadının istihdam dışı kalmasına etki eden faktörler, kadının yeni duruma yönelik algıları, istihdam alanlarından uzak kalma halinin kadının mesleki yeterliliğine ve iş gücüne katılım ihtimaline yönelik etkilerinin irdelenmesi adına İstanbul'da ikamet eden ve araştırma konusu hakkında deneyim sahibi dört kadın ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Mevcut araştırmanın sonucunda ise okul öncesi çağda çocuk sahibi olan kadınların çocuk bakımı ve ev içi sorumluluklarını yerine getirmek adına çalışma yaşamına son verdikleri tespit edilmiştir. Katılımcıların çalışma yaşamına son vermelerinde etkili olan diğer faktörler ise çocuğun eğitim saati ile çalışma saatlerinin uyumaması, çocuğun bakımı ve yetiştirilmesi konusunda bakıcı ve kreşlerden destek alma maliyetinin oldukça yüksek oluşu, kadının çalışma sonrası almış olduğu ücretin düşüklüğü ve hane içi maddi geliri karşılamaktan sorumlu birincil kişinin erkek olduğu yönündeki kabuller etkili olmuştur. Mevcut durum kadın ve erkeğin çalıştığı süreçte aileye çocuğun katılımı ardından erkeğin aksine iş ve aile yaşamı arasında kalan kadının çalışma yaşamına son vermesi ile sonuçlanmıştır. Bu durum ise katılımcıların ekonomik yaşamını, sosyal yaşamını, öz güvenlerini, mevcut yaşama dair bakış açılarını ve gelecek beklentilerini yeniden şekillendirmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Çalışan anne, Annenin iş yaşamı, Çalışma yaşamında karşılaşılan zorluklar, Çalışma yaşamına son verme kararı ve Geri dönme düşüncesi.

## Changing Domestic Relationships of Women With Preschool-Age Children After They Stop Working Due to Child Care: The Case Of Istanbul Province

### Abstract

Within the scope of the current study, the changing family relations of women who have children in preschool age in Istanbul and who end their working life due to child care are examined. In order to examine the distribution of roles within the family, the factors affecting women's exclusion from employment, women's perceptions towards the new situation, and the effects of being away from employment areas on women's professional competence and the possibility of labor force participation, in-depth interviews were conducted with four women residing in Istanbul and who have experience on the subject of research. As a result of the current research, it was determined that women who had children in preschool age ended their working life in order to fulfill their childcare and domestic responsibilities. Other factors that were effective in the termination of the working life of the participants were the incompatibility of the child's education hours and working hours, the high cost of receiving support from caregivers and nurseries for the care and upbringing of the child, the low wage received by the woman after working and the assumptions that the primary person responsible for meeting the domestic financial income was the man. The current situation has resulted in the participation of the child in the family during the working period of the man and the termination of the working life of the woman who is caught between work and family life unlike the man. This situation reshaped the economic life, social life, self-confidence, current perspectives and future expectations of the participants.

**Keywords:** Working mother, Mother's work life, Difficulties encountered in working life, Decision to end working life and Thought of returning.

<sup>37</sup> Doktora Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın ve Aile Çalışmaları, ebru.yilmaz@student.asbu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9517-8589

## **Giriş**

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de ekonomik, sosyal özgürlüğünü edinmek adına çalışma hayatına katılmak isteyen kadınlar, çocuk sahibi olduktan sonra çeşitli kısıtlılıklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durumda kadın hem çalışma yaşamını devam ettirme hem de aile içi sorumluluklarını yerine getirme yükümlüğünün arasında kalmaktadır. Özellikle aile içi rol dağılımında kadın ve erkek arasında eşitliğin sağlanmadığı durumlarda anne hem maddi hem de manevi açıdan yıpranmaktadır. Çocuk sahibi kadının ev içi sorumlulukları, çocuk bakımı ve çalışma yaşamının gerektirdiği sorumluluklar arasında kalması ise kadının mevcut yaşamdan memnuniyet durumunu ve gelecek yaşama dair beklentilerine etki etmektedir. Bu anlamda çalışan anneler dâhil tüm kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları kısıtlılıkların farkına varmak, kadınları çalışma hayatından alıkoyan engellerle mücadele etmek özelde kadının genel anlamda ise toplumun huzuru ve güçlendirilmesi için elzem bir meseledir.

Bu farkındalıkla gerçekleştirilmiş, çalışma kapsamında çocuk bakımı sorumluluğu nedeni ile çalışma yaşamına son veren kadınların aile ilişkilerine ve çocuk sahibi olma süreçlerine dair düşünceleri, aile içinde rolleri ve sorumlulukları, çalışma yaşamına son verme sonrası değişen yaşam koşulları, geçmiş çalışma deneyimleri ve yeniden çalışma yaşamına katılma konusundaki düşünceleri hakkında bilgi edinmek hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra, mevcut çalışma sayesinde kadın ve çalışma deneyimine yönelik çalışmalara çocuk sahibi olma sonrası çalışma yaşamına son verme kararına etki eden toplumsal cinsiyet rollerindeki farklılaşma, kadınlık ve erkeklik pratikleri gibi yeni sorgulama alanları da kazandırılacaktır.

## **2. Literatür Tarama ve Değerlendirme**

### **2.1 Toplumsal Cinsiyet Roller ve Kadın İstihdamı**

Birçok toplumda kadından çocuk büyütmesi, çocuk yetiştirme ve eğitiminin yanı sıra eşin bakımını üstlenmesi, kocasına sadık kalması, temizlik, bakım ve evin düzenini sağlama beklenmektedir (Uşen ve Güngör, 2011: 133). Kadınlara yüklenen bu roller sanayi devrimi sonrasında kısmen de olsa değişmişse de aile içinde kadının ve erkeğin cinsiyet temelli rol dağılımları, iş yaşamında da varlığını korumaya devam etmiştir (Çaha, 1996: 35; Dedeoğlu, 2000: 150-151). Çalışan kadının iş yaşamının gerektirdiği sorumlulukların yanı sıra ev içi sorumlulukları da karşılaması gerektiğine dair görüş ise kadının büyük bir yük altında kalmasına, psikolojik olarak sıkışmış hissetmesine ve en nihayetinde ise iş yaşamı veya ev içi sorumlulukları arasında bir tercihte bulunma konusunda zorunluluk hissetmesine neden olmaktadır (Demirbilek, 2007:17; Arat, 1994: 45).İşgücü piyasasında kadınlar ayrıca fırsat eşitsizliği ve ücret eşitsizliği gibi diğer sorunlarla da baş etmek zorunda bırakılmaktadır. Mevcut durumlar ise toplumsal yaşamda dezavantajlı konumda bulunan kadınların sosyal, ekonomik ve kültürel hayata katılımını arttırmak adına mücadele edilmesi gereken alanlar olarak ele alınmalıdır.

Kadının istihdam dışı kalmasının önemli bir diğer nedeni ise çocuk bakımınıdır. Ülkemizdeki kadın istihdamını olumsuz yönde etkileyen diğer etkenleri ise kadının hane içi ve aileye ilişkin sorumlulukları, toplumsal sosyo-kültürel yapının kadına yüklediği rol ve sorumluluklar, işgücü piyasasından kaynaklı olarak kadının mücadele etmek zorunda kaldığı olumsuz koşullar, yasal düzenlemelerin ve politikaların yetersiz kalması şeklinde sıralamak mümkündür (Hüseyinli ve Hüseyinli, 2016: 108). Kadının istihdam yaşamına katıldığı durumda ise kadına geleneksel kurallarla örtüşen roller yüklenmeye çalışılmaktadır (Türkkahraman ve Şahin, 2010: 85). Oysa kadınların eğitim düzeyi, kişisel yetkinliklerinin farkında olma hali, meslek edinme konusunda kadınların kendilerine olan güvenlerini artırmaktadır (Lipovetsky, 1999:167).

## 2.2.Çocuk Sonrası İstihdamı ve Aile İçi İlişkilere Etkisi

Çocuk bakımı, manevi değeri yüksek bir iş olmasa da toplumsal yaşamda büyük bir öneme ve/veya değere sahip bir iş olarak algılanmamaktadır (Koray, 2011: 27). Çocukların bakımı, çalışan aileler açısından oldukça önemli bir soruna dönüşmektedir. Çalışan kadının hem ev içi hem de iş yaşamında sahip olduğu sorumluluklar kadını yıpratmakta ve kadının bu iki sorumluluk arasında bir tercih yapmasına neden olabilmektedir. Çocuk bakımı gibi sorumluluklar ise kadının tercihini ev içi sorumluluklardan yana kullanmasına sebebiyet verebilmektedir (Berber ve Eser, 2000: 34; Eyüboğlu ve diğ., 1998: 214).

Kadınların tam zamanlı olarak işgücüne katılımı, küçük yaştaki çocukları olup olmadığına bağlı olarak farklılık göstermektedir (Aytaç ve diğ., 2002). Çalışan kadın bir yandan iş hayatının gerektirdiği sorumlulukları yerine getirirken bir yandan da toplum ve/veya dini değerler tarafından kendisine sunulan ve kendisinin de benimsediği anne olma rollerinden ödün vermek durumunda kalmaktadır. Bu durum kadının iş ve aile yaşamında üstlendiği roller arasında çatışma yaşamasına neden olmaktadır. Mevcut çatışma hali, kadın emeğinin ikincil bir gelir kaynağı olarak görüldüğü, kadına yönelik cinsiyet temelli sorumlulukların verilmesine devam edildiği ve ücret politikasında adillik sağlanamadığı süre boyunca kadınların istihdam dışında kalmalarına neden olacaktır (Abadan-Unat, 1979). İstihdam alanında kalmaya devam eden kadın ise yoğun ve uzun süreli çalışma yaşamı ile karşı karşıya kalmakta, aile ve iş yaşamında kendinden beklenen rol ve sorumlulukları yerine getirme konusunda kendini yetersiz hissetmektedir. Çalışan kadının aile ve iş yaşamındaki beklentileri karşılayamama durumu huzursuzluk ve tatminsizlik duygusunu da beraberinde getirmektedir (Önel, 2006:12). Bu durum bazı zamanlarda ailenin çocuk bakımı için yakınlarından, bakıcılardan veya kreşlerden destek alması ile çözüme kavuşturulmaya çalışılmaktadır.

Çocuğa bakacak veya bu konuda destek alınacak birilerinin bulunmadığı durumlarda ise kadından beklenen türdeki roller erkekten beklenmemektir. Bu nedenle aile içerisinde maddi yetersizlik yaşandığı çoğu durumlarda kadının çalışma yaşamına son vermesi dışında bir seçeneği kalmamaktadır (Önel, 2006: 28). Çocuk bakımı nedeni ile istihdam dışında kalma ihtimali veya aile içerisinde yaşanması muhtemel olumsuz deneyimlerden kaçınma duygusu içerisinde olan kadınlar ise evlenme ve çocuk sahibi olma konusunda isteksiz davranarak, bekâr ve/ veya çocuksuz olmayı tercih edebilmekte ve böylelikle kendilerini iş ve aile yaşamındaki rol çatışmalarından korumayı hedeflemektedir (Aytaç, 2001: 44).

## 3. Metodoloji

### 3.1.Yöntem ve Örneklem

Araştırma kapsamında nitel araştırma tekniği olarak yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma, çeşitli toplumsal ortamlarda anlamların nasıl inşa ettiğiyle ilgili anlayışlar sağladığını keşfetmenin yanı sıra nicelleştirilmesi güç olan hedeflere ulaşılmasına imkân vermektedir (Neuman, 2006: 440).Nitел araştırma tekniği olarak görüşmeyi karşılıklı konuşmalar şeklinde, çoğunlukla yüz yüze önceden belirlenmiş bir amacı olan ve araştırma sorularının önceden belirlendiği bir bilgi toplama tekniği şeklinde tanımlamak mümkündür (Şahin, 2010: 147–148).Nitел veri analizi türlerinden biri olan fenomenolojik analiz ise bireylerin deneyimledikleri ve gözlemedikleri olayları nasıl değerlendirdiklerini ve nasıl anlamlandırdıklarını keşfetmeye çalışmaktadır (Özdemir, 2010: 334, Slattey, 2011: 230-240). Mevcut çalışmada da fenomenolojik analizin seçilerek çalışma hayatına son veren kadınların deneyimleri konusunda etkili ve verimli bilgi toplanacağı düşünülmektedir.

07 Temmuz Aralık 2022 ve 02 Eylül 2022 tarihlerinde gerçekleştirilen saha çalışmasına T.C. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları ve Bilimsel Yayın Etik Kurulu'nun onayı ile 2022 yılında 56094 sayılı karar uyarınca hazırlanmış Etik Onay Belgesi'nin alınması sonrasında başlanmıştır.

Katılımcıların belirlenmesi esnasında ise kartopu örnekleme yapılmıştır, araştırma konusu ile ilgili deneyim sahibi kilit bir isim üzerinden diğer katılımcılara ulaşılmaya çalışılmıştır. Görüşmelere başlamadan önce ise katılımcılara araştırma konusu ve amacı hakkında bilgi verilmiştir.

### **3.2.Veri Analiz Yöntemi**

Saha çalışması sonrasında katılımcıların rızaları doğrultusunda alınan ses kayıtları deşifre edilmiştir. Deşifre edilen görüşmeler sonrası araştırmanın amacı doğrultusunda belirli kodlar etrafında tematik analizler gerçekleştirilmiştir. Bu sayede deşifrelerdeki benzerlik ve farklılıklara vurgu yapılarak, katılımcıların deneyimlerine dair derinlemesine bir değerlendirme yapılabilmektedir. Görüşmelerin analiz ve deşifre sürecinde etik kurallar gözetilerek katılımcıların kişisel bilgileri paylaşılmamış bunun yerine katılımcılara kodlar verilmiştir.

### **3.2.Araştırma Tasarımı**

Görüşmelerde zaman zaman mahremiyet normları, güven kazanma biçimleri, gizlilik hakkındaki inançlar ve şive farklılıkları gibi meseleler ortaya çıkabilmektedir (Neuman,2006, s.292). Bu bağlamda, İstanbul'da yaşayan, çalışan bir kadın olarak araştırmaya moderatörlük etme durumu katılımcıların motivasyonuna katkı sağlamıştır.

Araştırma kapsamında İstanbul'da ikamet eden ve okul öncesi çağda çocuk sahibi olan katılımcılarla görüşmeler yüz yüze ve Türkçe olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında sayısal çoğunluğa değil derinlikli verilere ulaşılması hedeflenmektedir. Veri doygunluğuna ulaşılan dek görüşmelere devam edilen çalışmada toplamda dört katılımcının deneyimlerine dair detaylı bilgilere ulaşılmıştır.

### **3.4.Araştırma Soruları**

Araştırma kapsamında başlıca cevap aranan sorular şu şekildedir:

1. Çocuk bakımı nedeni ile istihdam dışı kalan kadınların mevcut evlilik ilişkilerine dair düşünceleri nelerdir?
2. Aile içi rol dağılımları nasıldır ve bu dağılıma etki eden faktörler nelerdir?
3. Kadının çalışma hayatına dair deneyimleri nelerdir?
4. Çocuk bakımı sorunluluğu dışında kadının istihdam dışı kalma kararında dışında belirleyici olan diğer faktörler nelerdir?
5. Kadının istihdam dışı kalma hali, aile içi ilişkileri nasıl etkilemiştir?
6. Kadının yeniden istihdam hayatına katılmaya dair düşünceleri nasıldır?
7. Çalışma hayatına son veren kadının mevcut yaşama ve geleceğe dair duygularını nasıldır?

Araştırma kapsamında katılımcılara yukarıda belirtilen yedi ana soru etrafında birçok alt soru da yöneltilmiştir. Araştırma soruları yarı yapılandırılmış sorulardan oluşmuştur. Böylelikle araştırma süreci içerisinde katılımcıların deneyimlerine göre yeni sorular da araştırma sürecine dâhil edilebilmiş, katılımcıların deneyimlerine dair detaylı bilgilere erişilebilmiştir.

### 3.5. Çalışma Grubu

Araştırma sürecinde toplam 4 katılımcı ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler öncesinde katılımcıların eğitim, yaş, medeni durum, meslek, eşin mesleği, aylık gelir, çocuk sahibi olma durumu, çocuğun eğitim durumu gibi birtakım demografik bilgileri alınmıştır.

Katılımcıların başlıca özellikleri şu şekildedir:

- Katılımcıların üçü lisans öncesi düzeyde eğitime biri ise lisans düzeyinde eğitime sahiptir.
- Katılımcıların yaş aralığı 31 ile 43 yaş arasındadır.
- Katılımcıların tamamı hem resmi hem de dini nikaha sahip olmakla beraber üçten daha az sayıda çocuğa sahiptir.
- Katılımcıların gelir düzeyleri aylık 10.000 TL'den daha azdır.
- Üç katılımcı hane içi gelire destek olmak adına evden gelir getirici online işlerde çalışmaktadır.

## 4.Araştırma Bulguları ve Analiz

### 4.1.Aile ve Evli Olmanın Anlamı

Katılımcılara göre aile olmak demek karşılıklı sevgi, saygı, güvene dayalı bir ilişki demektir. Evlilik kavramı ise katılımcılar için huzur, mutluluk, sorumluluk, sabır gibi duygulara karşılık gelmektedir.

“Kadının da erkeğin de birbirine sahip çıkması, sevgi -saygı çerçevesi içerisinde çocuğuyla, eşiyle birlikte olmalarıdır.” (K1).

“İnsan hayat arkadaşı istiyor. Hayata aynı pencereden bakmak, çocuk sahibi olup, çoğalmak güzel”(K2).

### 4.2.Annelik Hakkındaki Düşünce

Çocuk sahibi olmak katılımcılara gelecek yaşam için bir umut, yaşama sevinci sağlamaktadır. Bu durumu katılımcıların gelecekteki hayallerini genelde çocuklarının yaşamlarını iyileştirmek, onlara daha konforlu bir yaşam kurmak üzerine inşa etme eğilimleri üzerinden de görebilmek mümkündür. Katılımcılar kendilerine böylesi güzel duyguları yaşatan anneliğin dezavantajlarını ise hayat boyu devam eden sorumluluk, çocuk için ideal bir anne olabilme-çocuğa yetebilme kaygısı ve yorgunluk şeklinde ifade etmişlerdir.

“Anne olmak tarifi olmayan bir duygu.”(K2).

“Keyifli olduğu yanı kadar keyifsiz olduğu yanları da var. Tamamen kendinden ödün vererek, birçok şeyi fedakârlık yaparak birçok şeyi gerçekleştirebiliyorsunuz” (K4).

### 4.3.İlk Gebelik ve Sonraki Gebelik Sürecindeki Deneyimler

İkinci çocuğuna sahip olan katılımcılar ikinci çocukları ile deneyimleri sırasında kendilerini daha sakin daha yetkin hissettiklerini, ilk çocukları ile deneyimleri sırasında ise ne yapmaları

gerektiğini bilmemenin, tecrübesizliğin kendilerinde strese neden olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar için ikinci çocukları ile olan deneyimleri daha sakin ve daha bilinçli geçmiş bu süreç ise anne ve çocuk arasındaki bağı kuvvetlendirmiş, anneliği daha keyifli hale getirmiştir.

*“İkinci anneliğimden sonra da tabii daha bilinçliydim. Bu sefer daha keyifli hale gelmiş oldu annelik benim için.” (K2).*

*“Bilmeyerek büyütebildim kızımı. Ama oğlumda neler yapılması gerektiğini, ne almam gerektiğini biliyordum” (K3).*

#### **4.4.Çocuk Sahibi Olduktan Sonra Aile İçi İlişkiler**

Katılımcılar bir yandan aileye yeni bir üyenin katılımından heyecan ve mutluluk duymuşlarsa da bir yandan aileye yeni katılan bireyin sorumluluklarını karşılama konusunda kaygı ve yorgunluk yaşamışlardır. Bu konuda özellikle anneler daha fazla iş yüküne sahip olmuşlardır. Bu durum ise eşler arasındaki iletişimi zedelemiş zaman zaman çatışmalara sebebiyet vermiştir.

*“Kızım ilk geceler hiç uyumuyordu. Eşim sabah erken kalkıp işe gideceği için kızımı duymuyordu. Ben de her gece uykusuz kalmaktan rahatsızdım. Hem gece hem gündüz onun bakımıyla ilgilenmek benim için çok zordu. Dinlenemiyorum, uyuyamıyorum. Ondandır dolayı sorun yaşayabiliyorduk” (K3).*

*“Eşinizin size biraz yardımcı olması gerekiyor ama benim eşimin öyle bir desteği olmadı. O yüzden bayağı yoruldu” (K1).*

#### **4.5.Katılımcıların Sağlık Durumlarının Aile İçi İlişkileri Etkisi**

Katılımcıların ikisi daha önce psikolojik rahatsızlık geçirdiği paylaşmıştır. Özellikle yoğun stres dönemlerinde iletişim konusunda sıkıntı yaşamaları katılımcıların mevcut psikolojik durumlarını daha da olumsuz çeken bir durum olarak nitelendirilmiştir.

*“Daha öncesinde bir panik atak sorunlarım vardı. Ama kızımından sonra uykusuzlukla beraber kendimi fazla sıkıntıya soktuğum için psikoterapi görmek durumunda kaldım.” (K3).*

#### **4.6. Çocuk Sahibi Olma Sonrasındaki Sosyal Yaşam**

Kadının hane içi sorumluluklarının fazla oluşu ve çocuk bakımı ve yetiştirilmesi görevinin annenin görevi olduğuna yönelik toplumsal kabuller kadınların bu konudaki kısıtlanmalarında önemli birer etken olmuştur. Mevcut durum ise katılımcıların birçok konuda (sosyal yaşama katılma, kişisel gelişim, çalışma hayatına katılma gibi) fedakârlık etmesine neden olmuştur.

*“Daha önce çalıştığım için arkadaşlarım olurdu, dışarı çıkardım, gezerdim. Çocuk olduktan sonra bütün zamanını çocuğa ayırıyorsun. Bütün zamanını evde geçiriyorsun” (K1).*

*“Çocuktan sonra genelde ev ziyaretleri, dışarıda piknik olayları vesaire bu şekilde ilerliyor. Arkadaş olarak çok sosyal değiliz” (K4).*

#### 4.7.Hane İçi İş Bölümü

Katılımcılar genel olarak hane içi işlerden kendilerinin sorumlu olduklarını, eşlerinin ise daha çok hane dışındaki işlerle uğraştıklarını dile getirmişlerdir.

“Her şeyle ben ilgilenirim. Eşim çalışıp gelir işte. Çok nadir bana yardım eder. Çünkü onlar öyle bir aile de yetmişmiş yani erkek çocuğu iş yapmaz onlara göre” (K1).

“Eşim eğer mesaili çalışmıyorsa, şayet yorgun bir şekilde gelmezse bana da ev içinde gerek sofra toplamak olsun o şekilde yardımcı olur.” (K3).

#### 4.8.Çocuk Bakımı Konusunda Destek Alma

Katılımcıların geneli çocuk bakımı konusunda birincil desteği eşinden alan katılımcıların zor zamanlarında çocuk bakımı için destek aldığı diğer kişiler ise yakın çevresi ve komşuları olmuştur. Katılımcılar arasında çocuk bakımı için kurumsal bir destek alan kişiye rastlanmamıştır. Katılımcıların böylesi bir destek alamamalarının başlıca nedeni ise kreş ücretlerinin pahalılığı olmuştur.

“Eşim dışında babaanneden, anneanneden destek alıyorum.” (K2).

“Çalışmak istediğim zaman kızıma kreş aramıştım. Ama mesafeden dolayı ve çocuğumun kreş masrafını karşılamada sıkıntı yaşayacağından dolayı vazgeçtim” (K3).

#### 4.9.Çocuk Sahibi Olduktan Sonra Çalışma Hayatına Yeniden Katılma Düşüncesi

Katılımcılara göre eğer eş hane içi işlerde ve çocuk bakımında kadına yardım ediyorsa bu durumda çalışma yaşamına geri dönebilir. Aksi durum ise kadının daha fazla yorulmasına devamında ise eşler arasındaki iletişimin yıpranmasına neden olacaktır.

“Eğer eşi yardımcı olmuyorsa kadın daha çok yıpranıyor.” (K1).

“Dört yaşına kadar çocuk, anneyle güvenli bağlanmalı. Ondan anne iş hayatına tekrar geri dönebilir” (K3).

Yeniden tam zamanlı, ücretli bir işlerde çalışma konusunda istekleri bulunan katılımcılar çalışma hayatına uzun süre ara verilmesi, çalışma sürecinde elde edilen yetkinlikleri kaybetme endişesi, sosyal yaşamdan sıyrılma sonrası çalışma ortamına ve kurallarına uyum sağlayamama korkusu ve ev içi işler ve çocuk bakımı sorumluluklarının sebep olduğu tahammülsüzlük hissinin çalışma ortamına uyum sağlama konusunda çekinceler yaşamaktadır.

“Eskiden çok uyumlu bir insandım gerçekten herkesle iyi anlaşırdım. Şimdi tahammül sınırim düşük. Anlaşabilir miyim insanlarla diye endişeleniyorum” (K1).

“Ara vermiş kadınların sorunu bu. Acaba işte elim soldu mu? Tekrar eskisi gibi çalışabilir miyim diye bilgi ve donanıma sahip olabilir miyim? Diye düşünüyor”. (K4).

#### 4.10.Çocuk Sahibi Kadınlar İçin İdeal Çalışma Ortamı

Katılımcılar, çocuk sahibi kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları kısıtlılıkları aşmak adına ise kısa çalışma saatleri veya online çalışma imkanlarının sunulmasını önermişlerdir.

“Devletimiz özellikle ev kadınlarına destek vermeli. Okuyanlar belki bir şekilde işini buluyor ama okuyamayanlar. Belki kısa çalışma olabilir çözüm.” (K 1).

#### Sonuç ve Öneriler

İstanbul’da yaşayan çocuk sahibi 4 anne ile gerçekleştirdiğimiz çalışmanın sonucunda kadınların anneliği kutsallaştırdığı ve anneliğin kendilerini mutlu ve heyecanlı hissettirdiği, katılımcıların ikinci çocuğa sahip olduktan sonraki annelik deneyimlerinin ilk çocuğa sahip olunan döneme göre daha pozitif ilerlediği, bu ilerlemede ise ilk çocuğa bakım sürecinde edinilen deneyim ve tecrübelerin etkili olduğu tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında annelik deneyiminin katılımcılarda olumlu etki yaratmışsa da çocuk sahibi olduktan sonra gelen ikinci bir iş yükünün altında ezilmiş ve yorgun hissetmişlerdir. Böylesi bir yıpranma süreci içerisinde iş yaşamı ve aile yaşamı arasındaki dengeyi sağlamak zorlaşmış en nihayetinde ise katılımcılar çalışma yaşamına son vererek aile içi sorumluluklarını öncelemişlerdir. Mevcut bulgular bu konuda daha önce yapılmış literatürle de paralellik göstermiştir (Budd, 2011’den akt, Altıok Gürel, 2018: 34; Sennett, 2002’den akt. Altıok Gürel, 2018: 34; Günay ve Bener, 2011:160). Hane içinde bakımından yükümlü olunan çocuğun varlığı, çocuk sayısının kadının çalışma yaşamına katılım sürecini biçimlendirdiğini bir kez daha gözler önüne sermiştir. Kadının yeniden çalışma ve sosyal yaşama katılımı için ise kısa çalışma saatleri veya online çalışma imkanlarının sunulmasını önermişlerdir.

#### Kaynakça

- ABADAN–UNAT, N. (1979), *Toplumsal Değişme ve Türk Kadını*, Editör: Abadan-Unat, N., “Türk Toplumunda Kadın”, Sosyal Bilimler Derneği, Ankara.
- ALTIOK-GÜREL, P. (2018). İş-Yaşam Dengesini Sağlayan Faktörlerin Kadın Akademisyenler İçin Belirlenmesi: Lojistik Regresyon Analizi. İstanbul Üniversitesi *Kadın Araştırmaları Dergisi* (I). 3 1-44.
- AYTAÇ, S. (2001), *Çift Kariyerli Eşler ve Çalışma Yaşamındaki Yeri*, Ezgi Kitapevi Yayınları.
- BERBER, M. ve Yılmaz E., B. (2008). Türkiye’de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz, “İş-Güç” *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 10 Sayı: 2, Nisan.
- ÇAHA, Ö. (1996). “*Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*”, Ayrıntı, İstanbul.
- DEDEOĞLU, S. (2000). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye’de Aile ve Kadın Emegi, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 86.
- DEMİRBILEK, S. (2007). Cinsiyet Ayrımcılığının Sosyolojik Açısından İncelenmesi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt: 44, Sayı: 5.
- EYÜBOĞLU, A., ÖZAR, Ş. ve TANRIÖVER TUFAN H. (1998). “*Kentli Kadınların Çalışma Koşulları ve Çalışma Yaşamını Terk Nedenleri*”, 20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek, ODAİE, Yayın No. 285, Ankara.
- GÜNAY, G. ve BENER, Ö. (2011). Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rollerini Çerçevesinde Aile İçerik Yaşamı Algılamaya Biçimleri, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 153(1), 157-171.



- HÜSEYİNLİ, N. ve HÜSEYİNLİ, T. (2016). Çocuk Bakımının Kadın İşgücü Üzerinde Etkileri ve Hukuki Düzenlemeler. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (34) 2016, 108-137.
- LIPOVETSKY, G. (1999). “Üçüncü Kadın: Kadında Süreklilik ve Yenilik”, (Çev. Filiz Nayır DENİZTEKİN), Varlık Yay., İstanbul.
- NEUMAN, W, L. (2006). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar* (2). Sedef ÖZGE (ÇEV). Ankara: Yayınodası Toplumbilim Dizisi. 7.Basım.
- ÖNDER, N., (2013), Türkiye’de Kadın İşgücünün Görünümü, *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, 1(1), 35-61.
- SLATTERY, M. (2011). *Sosyolojide Temel Fikirler*. Tatlıcan Ü, Demiriz G. (Ed.). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- ŞAHİN, Ç. (2010). *Veri Toplama Teknikleri. Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Remzi Yavaş Kıncal (Ed.), 121–179. Ankara: Nobel Akademik.
- TÜRKKAHRAMAN, M. ve ŞAHİN, K. (2010). Kadın ve Kariyer, *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 2. Sayı: 1, Alanya.
- UŞEN, Ş. ve GÜNGÖR-DELEN, M. (2011). Eğitimli Kadınların Çalışma Hayatına İlişkin Tercihleri: İstanbul Örneği, *Kamu-İş*; Cilt: 11, Sayı: 4, Ankara.

## Türkiye’de Şirket Elitleri: Sınıflandırma ve Haritalandırma Çalışması

Ece Bengi SAĞLAMER TÜFEKÇİOĞLU<sup>38</sup>

### Özet

Küreselleşmenin etkisinin artışı ile yöneticiler yalnızca şirketleriyle ilgili kararlarda değil, ulusal ve uluslararası piyasalarda karar almada, ekonomik ve siyasi düzenlemelerde giderek daha fazla söz sahibi olmaya başlamışlardır. Şirket elitlerinin toplumsal hayatta yarattığı değişiklikler yöneticilerin kim olduğu sorusundan hareketle sosyolojik bir inceleme gerekliliği doğurmaktadır. Doktora tezi araştırmasından hareketle yapılmış bu çalışmada ise 2023 yılında en yüksek ciroya sahip 10 şirketin üst yönetim kadrosundaki 87 yöneticinin eğitim, yabancı dil, meslek gibi verileri incelenerek kesişim noktaları anlaşılmasına çalışılmıştır. Araştırmanın nihayetinde erkek ağırlıklı üst yönetim kadrosu göze çarpmakta, yüksek lisans eğitimini tamamlamış yöneticiler sayı olarak öne çıkmaktadır. 10 şirket ile yapılmış ön çalışmanın geliştirilerek ve veri doygunluğuna ulaşarak şirket yöneticisi kimliği üzerine söz söylenebilecek bir çalışma haline dönüşmesi hedeflenmektedir.

**Anahtar kelimeler:** Şirket elitleri, üst yönetim, elit haritalandırması, elit sınıflandırması

### Corporate Elites in Turkey: A Classification and Mapping Study

#### Abstract

With the increasing impact of globalization, managers have started to have more and more say not only in decisions related to their companies, but also in decision-making in national and international markets, economic and political regulations. The changes created by corporate elites in social life necessitate a sociological analysis based on the question of who the managers are. In this research, which is based on the research of a doctoral dissertation, the intersection points were tried to be understood by analyzing the data such as education, foreign language and occupation of 87 executives in the senior management staff of the 10 companies with the highest turnover in 2023. At the end of the research, a predominantly male senior management team stands out, and executives with a master's degree stand out in terms of number. The preliminary study conducted with 10 companies is aimed to be developed and transformed into a study that can have a say on the identity of company managers by reaching data saturation.

**Keywords:** Corporate elites, executives, elite mapping, elite classification

---

<sup>38</sup> İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Araştırma Görevlisi, ecebengi.saglamer@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8375-231X

## Giriş

Belirli bir üst kesimin karar almada etkili oluşu uzun yıllardır sosyoloji biliminin çalışma alanına girmektedir. Bahsi geçen üst kesimin “elit” olarak tanımlanıp sosyolojiye konu edilmesi ise Vilfred Pareto’nun toplumu “yöneten” ve “yönetilen” olarak ayırdığı çalışmasıyla başlamaktadır (Pareto, 2018). Bu araştırmaya yol veren önemli kuramlardan biri ise C. Wright Mills’in yönetici elit sınıfın karakteristik özelliklerini tartıştığı “iktidar seçkinleri” teorisidir (Mills, 2019).

*The Power Elite* çalışmasında toplumu yöneten üst kesimin bir üçgen şeklinde yapılandığını ve bu üçgenin üç ayağını ekonomik, siyasi ve askeri elitlerin oluşturduğunu belirten Mills’in çalışmasında elitler incelenirken okudukları okullar, meslekleri, üye oldukları sosyal kulüpler, evlilikleri incelenerek bir analiz gerçekleştirilmiştir. Yönetici elitlerin “ortak geçmiş”lerini önemseyen Mills, benzerliklerin daha güçlü bir yönetici sınıf oluşturduğunu ileri sürmektedir (Mills, 2019).

Son araştırmalara bakıldığında ise çalışmanın ana odağı olan “şirket elitleri” ile ilgili yapılmış çalışmalarda Davis ve arkadaşlarının şirket elitleri arasındaki bağlantıları irdelediği araştırma ön plana çıkmaktadır. Çalışmanın bulgularından en dikkate değer olarak görülen ise şirket elitleri yapılanmasında önemli olanın aktörler değil, sosyal ağlar oluşudur (Davis, Yoo, & Baker, 2003).

Nas ve arkadaşlarının yaptığı Türkiye şirket elitleriyle ilgili bir araştırmada ise 10 firmanın yönetim kurul üyelerinin daha önce çalıştıkları yerler arasındaki ortaklıklar irdelenmiştir. Üst yönetici olan elitlerin aile yapılarının ve deneyimlerinin analiz edildiği bu çalışmada şirket tiplerine göre yönetim kurullarındaki aile bağları ve deneyim ilişkisinin yoğunluğu fark edilmiştir (Nas, Çaka, & Okan, 2019).

Yapılan bu araştırmada ise Türkiye’deki şirket elitlerinin kesiştiği noktalar hakkında fikir sahibi olunabilmesi için 2022 yılının en yüksek ciroya sahip 10 şirketinin üst yönetici kadrosu incelenerek 87 yönetici araştırmaya dahil edilmiştir. Capital dergisinin her yıl ağustos ayında yayınladığı “Türkiye’nin En Büyük 500 Şirketi” sıralamasında ilk 10 sırada olan şirketin üst yönetim kadrolarının kamuya açık özgeçmişlerinden ve kendilerinin güncellediği profesyonel sosyal ağ olan LinkedIn sayfalarından eğitim, çalışma süresi, çalışılan şirketler gibi verilere ulaşılarak betimsel bir analiz gerçekleştirilmiştir.

### 1. Türkiye’nin Üst Yönetici Profili

Türkiye’nin en büyük 500 şirketi listesinde ilk on sıradaki şirketten beşinin “enerji-petrol” sektöründe olduğu görülmektedir. Dünya geneli ile yapılan kıyaslamada ise 2023 verilerine göre marka değeri en yüksek olan şirketlerde ise “perakende” sektörü ağırlıklı olarak öne çıkmaktadır (Brand Finance, 2023).

Araştırmada ele alınan on şirketin 87 yöneticisinin 80 tanesinin mezun olduğu fakülterlere ulaşılabilmektedir. Yönetim kadrosunda ağırlıklı olarak mühendislerin ve iktisadi ve idari bilimler mezunu iş insanlarının ağırlığı dikkat çekmektedir. 35 iş insanı ve 34 mühendisin bulunduğu yöneticilerde otomotiv, ulaştırma ve perakende sektörlerinde mühendis yönetici ağırlığı görülürken, enerji-petrol sektöründe ise iş insanları ön plana çıkmaktadır.

87 üst yöneticiden 83 tanesinin eğitim durumlarına ulaşılan bu çalışmada yalnızca lisans mezunu yöneticilerin 28 tane olduğu, uzmanlığa sahip yüksek lisans mezunu yöneticilerin sayısının ise 47 olduğu görülmektedir. Doktor unvanına sahip yöneticilerin sayısı 6 iken bu 6 kişiden 3 tanesinin aynı ulaştırma şirketi bünyesinin üst yönetim kadrosunda bulunduğu dikkat çekicidir.

83 yöneticiden 32 tanesi eğitim süreçlerinden en az birini yurtdışında tamamlamıştır. Yurtdışından aldıkları derecelere profillerinde ayrıntılı yer veren yöneticilerin aynı zamanda uluslararası

geçerliliği olan sertifikalarını da kamuya açık profillerinde sunduğu ve sertifika veren üniversiteleri de profillerinde öne çıkardıkları gözlemlenmiştir.

Bildikleri yabancı dilleri LinkedIn profillerinde ve çalıştıkları firmaların kurumsal web sitelerindeki özgeçmişlerinde belirten 59 üst düzey yönetici bulunmaktadır. Bilinen dillerde İngilizce ilk sırada yer alırken, devamında Almanca ve Rusça dilleri gelmektedir.

Paylaşılan yabancı dil bilgisine bakıldığında en az bir yabancı dil bilme oranının en fazla enerji-petrol sektöründe ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak veriler yorumlanırken dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri kullanıcıların kendi beyanları üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir. Bu sebepten ötürü “87 yöneticiden 59 tanesi en az bir yabancı dil biliyor” tespitinden ziyade “87 yöneticiden 59 tanesi en az bir yabancı dil bildiğini paylaşmıştır” bağlamı üzerinden tartışmak daha anlamlı olacaktır.

Şirket yöneticilerinin lise mezuniyetleri incelendiğinde ise 87 yöneticiden 42 tanesinin mezun olduğu liseyi paylaştığı görülmektedir. Paylaşılan liseler arasında ön plana çıkan iki nokta dikkat çekmektedir: memleket ve “önemli okullar”. Özel yabancı liseler, üniversite yerleştirme derecelerinde üst sıralarda olan liseler ve köklü bir tarihi olan liselerin daha fazla paylaşıldığı araştırmanın bulguları arasındadır. Önemli okullar tanımı ise lisenin sayılan özellikleri ile diğer liselerden öne çıkmasını aktarmak için kullanılmıştır. Mezunlarının kimliklerinde bir parça olarak hissettiği liseler özgeçmişlerde ve LinkedIn profillerinde bir adım öne çıkmaktadır.

İstanbul Erkek Lisesi, Bornova Anadolu Lisesi, Kadıköy Anadolu Lisesi ve TED Kolejlere mezunu yöneticilerin birden fazla olduğu görülmektedir. Kendini sunarken mezun olunan lise, lisans eğitimi ya da yurtdışı deneyimi ön plana çıkan yöneticiler gözlenmiştir. Bu husus ise kimlik oluşumunda aidiyet hissedilen veyahut kişiyi ön plana çıkaracağı hissedilen basamakların üzerinde durulduğunu ortaya koymaktadır.

Yöneticilerin cinsiyet dağılımlarına bakıldığında 87 şirket çalışanından 11 tanesinin kadın olduğu görülmektedir. Kadın çalışanlarını ve cinsiyet eşitliği politikalarını ön plana çıkaran şirketlerin karar alıcı kadrolarına bakıldığında erkeklerin sayıca fazla olduğu bir yapılanma göze çarpmaktadır.

Doğum yılı hususunda neredeyse hiç paylaşımcı olmayan yöneticiler ve kurumlar çalışanların deneyim yıllarının ise özellikle altını çizmektedir. 87 yöneticinin 86 tanesinin meslekte geçirdiği süre bulgusuna ulaşılabilmektedir. Çalışma hayatında geçen yıllar ile en son çalışılan şirkette geçirilen seneler vurgulanmaktadır. Bu bulgu da hem mesleki deneyimin sergilenmesine hem de kuruma bağlılığın ön plana çıkarılmasına verilen önemi göstermektedir.

Medeni durum ve çocuk sayısı gibi özel hayat bilgilerini çok az şirket kurumsal web sitesinde paylaşmaktadır. Aynı şekilde eğer kurumsal olarak özel bir hassasiyet yoksa çalışan profillerinde hobiler ve kulüp üyeliklerine yer verilmediği görülmektedir.

Genel olarak eğitim ve deneyim üzerine vurgulanan yönetici profilleri çalışan çalışma hayatında ön plana çıkaracak veriler üzerine vurgulanmıştır. Profesyonel sosyal ağlarda yöneticilerin kendi hazırladıkları profillere bakıldığında da en dikkat edilen başlığın çalışma hayatı olması bu araştırmanın profesyonel benlik sunumu ile ilgili tespitlerinden bir tanesi olarak vurgulanmaktadır.

## **Sonuç**

Küreselleşmenin ekonomik ve sosyal etkilerini giderek artırdığı son yıllarda düzenleyici ve karar alıcı noktada önemli rol oynayan şirketlerin en tepedeki yöneticilerinin kimlikleriyle ilgili

çıkarımlarda bulunmak yönetenin kim olduğu sorusunun anlaşılmasında önemli bir adım olarak görülmektedir.

Enerji-petrol sektörünün 2023 yılında Türkiye'deki en yüksek ciroya sahip şirketler içerisindeki payı da dikkate değer bir bulgudur. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri menşeli şirketlerin durumuna bakıldığında on yıl önce enerji-petrol sektörünün hakimiyeti görülmektedir. 2023 yılında dünyanın en büyük on şirketinden yedi tanesinin ABD şirketi olması küresel piyasada ilgili ülkenin rolünün altını çizmektedir. Bu bulgu ise gelecek yıllarda Türkiye'deki sektörlerin piyasadaki paylarıyla ilgili öngöründe bulunmak için de faydalıdır.

Ele alınan on şirketin 87 yöneticisinin büyük bir kısmının lisansüstü eğitiminin bulunması, yurtdışı eğitim deneyimlerinin olması ve Harvard Business School gibi uluslararası geçerliliği olan kurumlardan sertifika almayı önemsemesi küreselleşme bağlantısının altını çizmektedir.

Profesyonel hayatın sosyal medyası olarak nitelendirilebilecek LinkedIn profillerinde yöneticilerin kendilerini en fazla çalışma deneyimi üzerinden tanıttığı görülmektedir. İş arama platformundan ziyade iş ile ilgili sosyal paylaşım mecrası olarak konumlanan LinkedIn'de profillerini oluşturan yöneticiler özel hayatları, hobileri, ilgi alanları ile ilgili bilgilerden ziyade özellikle çalıştıkları şirketler üzerinden kendilerini konumlandırmaktadır.

Şirket elitlerinin ortak noktalarına bakıldığında yüksek lisans eğitimi, yurtdışı deneyimi, bildikleri yabancı diller ve mezun oldukları liseler ön plana çıkmaktadır. Bu sayılanları kimlik oluşturmak için kullanışları ise hem aralarındaki ilişkiye yardımcı olmakta hem de kurumsal dünyadaki görünürlüklerini artırmaktadır.

### **Kaynakça**

Brand Finance. (2023). Global 500 2023.

Davis, G. F., Yoo, M., & Baker, W. E. (2003). The Small World of the American Corporate Elite, 1982-2001. *Strategic Organization*, 1(3), 301-326.

Mills, C. W. (2019). İktidar Seçkinleri. (Ü. Oskay, Çev.) İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Nas, T. İ., Çaka, M. Ö., & Okan, T. (2019). Türk İşletme Gruplarında Ortak Yönetim Kurulu Üye Profili. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 26(2), 625-650.

Pareto, V. (2018). Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü: Kuramsal Bir Sosyoloji Uygulaması. (M. Z. Doğan, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.

# “Yukarı Doğru” Sosyal Hareketlilikte Sınırötesi Evlilik Tipolojileri: Türkiye’deki Kırgız Kadınlar Örneği

Emel COŞKUN<sup>39</sup>

Helga RİTTERSBERGER-TILIÇ<sup>40</sup>

## Özet

Bu bildiri 2000’lerden itibaren değişmekte olan Türkiye’nin göç ve vatandaşlık yasaları çerçevesinde göçmen kadınların sınırötesi evliliklerine ve yakın ilişkilerine odaklanmaktadır. 2021 ve 2022 yılları yaz aylarında toplam 18 Kırgızistanlı kadınla yapılan derinlemesine görüşmelere dayanan bu çalışma evlilik göçü ve göçmen kadınların bu ilişkilerdeki rollerine dair derinlemesine bir kavrayış için farklı tipolojiler sunmaktadır. Bu çalışmada göçmen kadınların yukarı doğru sosyal hareketliliği gerçekleştirmek için eğitim, yaş, mesleki deneyim ve beceriden etkilenen yüksek kültürel sermayeleri aracılığıyla stratejik pazarlık ettikleri ileri sürülmektedir. Evlilik statüleri fark etmeksizin göçmen kadınlar içinde buldukları kısıtlamalarda kültürel sermayelerini kullanarak ataerki ile pazarlık etmekte ve geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine sarılarak yukarı doğru sosyal hareketlilik kazanmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Evlilik göçü, sınır ötesi evlilikler, göçmen kadınlar, Kırgızistanlı kadınlar, Türkiye

## Crossborder Marriage Typologies in “Upward” Social Mobility: The case of Kyrgyz Women in Turkey

### Abstract

This paper focuses on migrant women’s strategic intimacies in crossborder marriages in light of Turkey’s new migration and citizenship regulations since the early 2000s. Based on in-depth interviews with 18 Kyrgyz women in 2021 and 2022, this paper offers different typologies of marriage related migration in order to gain a deeper understanding of marriage migration and migrant women’s positions in these intimacies. It is argued that women strategically bargain through their cultural capital such as education, professional skills, age, experience and hardworking in order to realise an upward social mobility. Regardless of their marriage status, women use their cultural capital to bargain with patriarchy within a set of concrete constrains, and gain upward social mobility by embracing traditional gender roles.

**Keywords:** Marriage migration, crossborder marriage, migrant women, Kyrgyz women, Turkey

---

<sup>39</sup> Doç. Dr. Düzce Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, emelcoskun@duzce.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9562-7775

<sup>40</sup> Prof. Dr. ODTÜ, Sosyoloji Bölümü, helga@metu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0486-4503

## Giriş

Göçmen kadınlar ile yerel erkekler arasında yapılan sınır ötesi evlilikler, 1990'ların ortalarından bu yana Türkiye'de toplumsal cinsiyete dayalı hareketliliğin örüntülerinden birisidir. Bu evliliklerin sayısı hala artış eğilimindedir: 2019'da 23.264'ten 2021'de 28.633'e yükselmiştir ve göçmen eşlerin yüzde 80'inden fazlası kadındır (TÜİK 2020). Sınır ötesi evlilikler, Türkiye'nin göç politikalarında istenmeyen göç ve 'sahte' evlilikler yoluyla kadın ticaretine referansla tartışılmakla birlikte (Erder ve Kaşka 2003, 15; GİB 2020, 29-30), mevcut çalışmalar bu evlilikleri harekete geçiren birincil mekanizmanın Türkiye'deki ikamet ve çalışma izinlerine erişimdeki kısıtlamalar olduğunu göstermektedir (Bloch, 2011; Deniz ve Özgür, 2020; Ekiz-Gökmen; 2011; Filyeva Erkeç, 2017; Yüksek, 2003). Nitekim başta Türkiye'nin AB'ye katılım süreci olmak üzere artan göçmen ve sığınmacı sayısı gibi diğer gelişmeler çerçevesinde 2000'li yılların başından itibaren Türkiye'nin göç mevzuatı değişmektedir. Başta çalışma veya ikamet izinleri olmak üzere pek çok alanda mevzuat değişiklikleri yapılırken 2003 yılında evlilik yoluyla Türk vatandaşlığına geçiş kriterleri de değişmiştir (Vatandaşlık Yasası 2009), son olarak da Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile düzenlenmiştir (YUKK 2013). Bu değişiklikler ile vatandaşlığa başvuru hakkı için evlilik birliği içerisinde en az üç yıl kalmak ve çiftlerin detaylı incelenmesi koşulları getirilmiştir.

Bu çalışma da Türkiye'deki yeni düzenlemeler ışığında evlilik aracılığıyla göçü ve göçmen kadınların bu evliliklerdeki konumlarını daha iyi anlamak için kadınların *stratejik yakınlaşmalarına* (*strategic intimacies*) odaklanmaktadır. Türkiye'de yerel erkeklerle evlilik yapmış ya da bir yakınlaşma içerisindeki on sekiz Kırgızistanlı göçmen kadınla yapılan derinlemesine mülakatlara dayanan bu yazı, sınır ötesi evliliklerin dinamiklerini ve göçmen kadınların yukarı doğru sosyal hareketliliği çerçevesinde bu evliliklerdeki konumlarını daha iyi anlayabilmek için dört farklı evlilik tipolojisi sunmaktadır.

### 1. Evlilik Göçü aracılığıyla Kadınların Yukarı Doğru Sosyal Hareketliliği

Evlilikle bağlantılı göç, küresel bağlamda toplumsal cinsiyete dayalı hareketlilik örüntülerinden biridir. Hiç şüphesiz bu küresel yakınlaşmalar, göçmen kadınlar (ve erkekler) için yukarı doğru bir sosyal hareketlilik fırsatı sağlamaktadır. Bu sınır ötesi evlilikler genellikle kadınların yoksulluktan, boşanma damgasından veya fuhuştan çıkış stratejisi olarak değerlendirilmektedir (Constable 2005). Williams, evlilik göçünün bireysel olduğu kadar ailesel boyutu da olan bir sosyal hareketlilik stratejisi ya da göç yolları daraldığında ülkeler arasında güvenli bir geçiş yolu olarak görülebileceğini savunmaktadır (2012, 35).

Evlilik ile ilişkili göç biçimleri basit bir tipoloji oluşturmanın zor olduğu akışkanlık ve etkileşim tarafından belirlenmektedir (Kofman 2004, 246). Örneğin, Lui (2019) 'postayla gelin siparişi' (mail order bride) evliliklerinin bir tipolojisini sunmakta ve kadınların evliliklerdeki konumunun ve evlilik biçiminin yaş, nesil, ebeveyn statüsü, gelir gibi farklı faktörler tarafından şekillendirildiğini göstermektedir. Constable (2005) göçmen kadınların genellikle modern, ilerici ve eşitlikçi eş beklentisine işaret etse de Lui'nin çalışması (2019) müstakbel Amerikalı eşlerinden geleneksel, 'eve ekmek getiren erkek' rolü bekleyen orta yaşlı Çinli kadınlar için durumun böyle olmadığını ortaya koymaktadır. Nitekim genellikle orta sınıf, 40 yaş üstü ve eğitilmiş olan bu kadınlar genç, yoksul ve hiç evlenmemiş posta siparişi gelin stereotipine uymamaktadır. Benzer şekilde Chosonjok kadınlarının Güney Koreli çiftçilerle evlenmesi (Freeman, 2005) ya da orta sınıf Vietnamlı kadınların ABD'de yaşayan düşük ücretli Vietnamlı erkeklerle evlenmesi (Cam Tai, 2005) gibi göçmen kadınlar, evlilik aracılığıyla toplumsal hareketlilik için 'yukarıya doğru evlilik yapma' (marrying up) seçeneği olmadığında 'aşağı doğru evlilik' (marrying down) yaptıklarını göstermektedir.

Sınır ötesi evliliklere dair farklı tipolojiler kadınların bu ilişkilerdeki konumlarının farklı kaynaktan etkilendiğini göstermektedir. Literatürde sıklıkla kullanılan ‘pazarlık gücü’ kavramı, kadınların bu evlilikler içerisindeki konumlarını, eylemliliklerini ve ataerkilliğe karşı direnişlerini açıklamak için kullanılmaktadır. Buradaki ‘pazarlık’ terimi genellikle kadınların sınır ötesi evliliklerdeki eşitsiz güç ilişkileri içerisinde ekonomik ve sosyal güvenliklerini en üst düzeye çıkarmak için cinsel ve yeniden üretim güçleri ile sosyal sermayelerini kullanmalarına işaret etmektedir (Hirsch, 2003: 6-7; Kandiyoti, 1988). Göçmen kadınların sosyal sermayeleri Bourdieu'nun ‘kültürel sermaye’ (2021, 55-57) kavramına referansla açıklanabilir. Göçmen kadınlar söz konusu olduğunda, eğitim geçmişi, dil bilgisi, ücretli emeğe erişim, yaş, ailenin sosyal sınıfı ve kentsel-kırsal arka plan, önceki evlilik deneyimi veya ikamet durumu, kadınların kültürel sermayesini tanımlayan önemli kaynaklar olarak görülebilir.

Kadınların cinsel ve yeniden üretim güçlerini toplumsal koruma ve toplumsal statü elde etmek karşılığında değiştirmesi genellikle bu ‘ataerkil pazarlığın’ zeminini oluşturmaktadır. Kandiyoti'nin ‘ataerkil pazarlık’ kavramı, kadınların içinde pazarlık yaptıkları ve "toplumsal cinsiyet ilişkilerini düzenleyen kurallar ve senaryoların varlığına" direndikleri bir dizi somut kısıtlamaya işaret etmektedir (1998, 286). Kandiyoti'ye göre ataerkil pazarlıklar, kadınların bu ataerkil baskılara karşı pasif ya da aktif direniş potansiyelini de etkilemekte ve şekillendirmektedir (A.g.e., 275). Kadınların bu dirençleri genellikle güvenlik ve korumayı en üst düzeye çıkarmak için farklı taktikler benimsemeyi içermektedir. Örneğin bunlar kadınların gönüllü bir şekilde geleneksel rolleri benimsemek, ‘itaatkâr’ ve ‘makbul’ bir anne ya da eş olmak, çocuk doğurmak, oğullarının ve kocalarının sevgilerini manipüle etmek gibi aşağı bir konumdan yola çıkarak toplumsal korumaya erişim için benimsedikleri taktikler olarak düşünülebilir (A.g.e., 283). Biz de bu yazıda Kırgız kadınların deneyimlerinden yola çıkarak Türkiye’deki göçle ilişkili evlilik tipolojilerini incelemek için ‘pazarlık gücü’ ve ‘ataerkil pazarlık’ kavramlarını ödünç aldık. Ayrıca bu yazıda evlilikle ilgili göçün farklı örüntülerini kapsayabilmek için 'evlilik göçü' ve 'sınır ötesi evlilik' terimleri eşanlamlı olarak kullandık. 'Sınır ötesi evlilik' sadece coğrafi ve ulusal sınırlara değil, aynı zamanda çiftler arasındaki kültürel, etnik, sınıfsal ve toplumsal cinsiyete dayalı sınırlara da atıfta bulunmaktadır (Constable 2005; Yual 2010'dan akt. Charsley 2012, 16-17).

## 2. Tipolojiler

### 2.1. Tipoloji 1: Eğitilmiş Erkeklerin Eğitilmiş Partnerleri

Bu grupta Ankara'da ve İstanbul'da yaşayan, 30'lu yaşlarının ortasında, evli ve çocuklu beş kadınla tanıştık. Bu kadınlar 2008 ve 2011 yılları arasında Türkiye'ye öğrenci olarak gelmiş ve Türkiye'nin en iyi devlet üniversitelerinden bazılarında eğitim görmüşlerdir. Bu grubun belirgin özellikleri hem kendilerinin hem de eşlerinin yüksek öğrenim görmüş olmaları ve nispeten yüksek refah düzeyidir. Eşleri kamuda ya da özel sektörde iyi işlerde çalışan kadınların çoğu ücretli bir işte çalışmamakla birlikte kolayca ekonomik avantaja dönüştürülebilecek bir kültürel sermayeye sahiptir. Örneğin Zhyun (37) Ankara'da doktora yaparken, bir siyasi partinin iletişim danışmanlığını yapan Maya (36) ve Şayırkul (37) yüksek lisans derecesine sahiptir. Bu kadınların göç motivasyonu da asıl olarak yüksek öğrenim görme isteği ile şekillenmektedir. Şayırkul (37, Ankara) anlatıyor:

“Buraya evlilik için gelmedim, önce okulu bitirdim sonra yüksek lisans yaparken bir kamu kurumunda çalışmaya başladım. Evlilik ve buraya yerleşme gibi bir düşüncem yoktu. Ekonomik ve sosyal olarak iyiydim. ... Evlilik kendiliğinden oldu. Bir spor salonunda tanıştık ve 4-5 ay görüştüğümüzden sonra evlendik.”



Bu gruptaki kadınlar ev işleri ve çocuk bakımı konusunda da eşleriyle pazarlık yapabildikleri için diğer gruplara göre daha 'rahat' görünmekte. Örneğin Zhyun (37), Ayana (44) ve Şayırkul (37) evde daha eşitlikçi bir işbölümü resmetmekle birlikte çoğu kadın ev işleri ve çocukların bakımından birinci derecede sorumlu tutulmaktadır. Bu kadınların ev işlerini üstlenmesi küçük yaşta çocukları ve geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri ile ya da erkeklerin ev işleriyle ilgilenememesi ile gerekçelendirilmektedir. Meerim (36) bu durumu şöyle açıklıyor:

“Ben de ona hiçbir şey yapmamasını söyledim, sen sadece bizimle ilgilen, çocukların kreşlerini vs. ayarla ama ev işlerine karışma dedim. Alışveriş vs. hepsi bende çünkü o yapamıyor ama benim harcamalarımla ilgili de bir şey sormuyor.”

Bu gruptaki göçmen kadınların yüksek kültürel ve sosyal sermayesi yerel eşlerinin ailesiyle olan ilişkilerini de belirliyor. Örneğin, Kırgızistan'daki tanınmış bir aileden gelen ve Türkiye'den yüksek lisans derecesine sahip olan Maya (36, İstanbul), yeni akrabaları tarafından kendisine nasıl iyi davranıldığını “ayıptır söylemesi ama kayınvalidem bana hizmet ediyordu” sözleriyle anlatıyor.

Yüksek sosyal statüleri ve pazarlık güçlerine rağmen, bu kadınlar da kamu çalışanlarının damgalanmasına ve kötü muamelesine maruz kalmaktadır. Göç İdaresi Başkanlığı personelinin muamelesi tüm görüşülenlerin ortak şikayet konusu. Sahte evlilikler yaptıkları ya da 'kolay kadın' olarak görüldükleri için eski-Sovyet ülkelerinden gelen kadınlara yönelik damgalama katılımcılar tarafından sıklıkla dile getirildi. Tümü Türkiye'de vatandaşlığa sahip olan katılımcılar bu durumu yorucu bürokratik süreçlerle açıkladılar:

“Bize ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapıyorlar. ... En son oraya gittiğimde çok kötüydü. Kimseye saygıları yok. Size bir koyun gibi davranıyorlar ... sizi gönderiyorlar ve sonra bazı kağıtların eksik olduğunu fark ediyorsunuz.” (Ayana, 44)

Bu tipolojideki kadınlar daha yüksek kültürel, sosyal veya ekonomik sermayeye sahip olmaları bakımından diğer gruplardaki kadınlara göre daha fazla pazarlık gücüne sahiptir. Bu da kendi akranları olan yüksek öğrenimli ve iyi bir gelire sahip erkeklerle yaptıkları evliliklerde gözlemlenebilmektedir. Ancak her ne kadar bu gruptaki kadınların ev işlerini ve çocuk bakımını paylaşmak için aile içindeki konumlarını pazarlık etme potansiyelleri daha yüksek olsa da hem kamudaki yetkililerinin damgalayıcı ve şüpheli yaklaşımları onları daha geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini benimsemeye itmektir.

## **2.2. Tipoloji 2: Yaşlı Erkekler için Evliliği Mümkün Kılan Orta Yaşlı 'Bakıcı-Eşler'**

Bu grupta 50'li yaşlarının ortalarında olan beş Kırgız kadınla tanıştık. İki yerel erkeklerle evliydi, diğerleri ise Ankara'da uzun yıllardır bakıcı olarak çalışan Azat (55) ya da ticaret ve pansiyonculuk gibi kendi işini yapan ve Kırgız bir erkekle evli olan Aygül (57) ile Antalya'da danışmanlık firması olan Urussa (52) idi. Bu kadınlarla görüşmemizin nedeni Türkiye'deki deneyimleri ve İstanbul, Ankara ve Antalya'daki Kırgız topluluklarındaki aktif konumlarıydı. Sovyet rejiminde büyüyen ve üniversite mezunu olan bu kadınlar hem Kırgızistan'da hem de Türkiye'de çalışma deneyimine sahiplerdi. Örneğin Aruuzat (55) Kırgız ordusunda kıdemli asker, Batma (56) ise eski bir mühendisti. Her iki kadının da Türkiye'de süresiz oturma izinleri vardı, Batma (56) Türk eski kocasından dul maaşı alıyordu ve aile izniyle kalıyordu, Aruuzat (55) ise Türkiye'deki üçüncü evliliğinden dolayı vatandaşlığa sahipti. Çocuklarına ve hasta olan annesine daha iyi bakabilmek için ordudaki işini bırakan Aruuzat, 2010 yılında İstanbul'a geldiğinde 40 yaşında olduğunu söylüyor.

“Ben fabrikada baskıcıda [matbaa] bir ay çalıştım. Sonra orda karşıma çıktı, evlendim, ev hanımı oldum oturdum. Çok hızlı oldu böyle ciddi ciddi çıktı, konuştu. Zaten ben tavrımı koydum benim 2 çocuğum var dedim üniversite mezunuyum sonra alacaksın böyle böyle olmasın dedim” (Aruuzat, 55)

Türkiye’deki ikinci eşinin ölümünden neredeyse hemen sonra kendisinden yirmi yaş büyük bir erkekten evlilik teklifi aldığı “Onunla tanıştığımızda bana 'çok çalıştın ve yoruldu, şimdi sen evde otur, ben çalışıp sana bakacağım' dedi” sözleriyle anlattı. Aruuzat (55) 70 yaşında bir adamla, bir muhtarla evliydi ve İstanbul yakınlarındaki küçük bir kasabada izole bir yaşam sürüyordu. Geniş bahçeli evinden ve ekonomik durumundan memnun olsa da ne zaman dışarı çıkmak istese kocasını haberdar ettiğini ima etti. Eski bir ateist ve şimdiki Müslüman olarak, kocasının ve akrabalarının isteği üzerine başörtüsüyle dışarı çıkmak zorunda kalan Aruuzat nadiren dışarı çıktığını ve genellikle Kuran okumak için kocasının aynı mahalledeki akrabalarını ziyarete gittiğini söylüyor.

Kendisinin din konusunda eşiyile anlaşamadığını ifade eden Batma (56) ise Türkiye’de üçüncü evliliğinde özgürlüğünü koruyabildiğini vurguluyor. Göç yolculuğu, kızlarının okul masrafları için biraz para biriktirmek amacıyla Kırgızistan’daki muhasebecilik işini bırakıp 2007 yılında Türkiye’ye gelmesiyle başlamış. Yine 2007 yılında çalışma izni alabilmek ve Antalya’da kalabilmek için işvereniyle ikinci evliliğini yapmış. Eşinin ölümünden sonra bir süre İstanbul’da ölen eşinin akrabalarının yanında kalan Batma daha sonra uzun yıllar dört farklı aile için yatılı bakıcı olarak çalışmış. Bir okuldaki küçük bir kantin işleten şimdiki partneriyle kiralık ev ararken tanıştığını söylüyor.

“Resmi nikah yapmadık, dini nikahla devam ediyoruz. Ben istemedim çünkü benim bir garantim var, oturma iznine ihtiyaç duymuyorum, maddi olarak da onların da bir şüphesi olmasın bu bayan maddi imkanlar için geldi diye şüphesi olmasın diye, uyandırmamak için ben de aynı şekilde öyle yaşıyoruz, onun vicdanına kalmış.” (Batma, 56)

Akrabaların damgalamasından kaçınmak için evlenmediğini söyleyen Batma, maddi olarak hiçbir şeye ihtiyacı olmasa da “bir insan olarak yalnız kalmak istemedim, insanlar hastalanabiliyor vs. yabancı bir kadın için yalnız yaşamak zor” derken duygusal ve insani ihtiyaçları olduğunu söylüyor. Batma, partnerinin ailesi dindar olmasına rağmen başörtüsü takması ya da onlar tarafından hor görülen ev işçisi olarak çalışmaktan vazgeçmesi yönündeki baskılara karşı çıkabilmiş.

Yaşları, yüksek öğrenimleri, her iki ülkedeki iş deneyimleri, çalışkanlıkları ve evlilik piyasasındaki konumları nedeniyle bu gruptaki göçmen kadınların pazarlık güçlerinin ve yukarı doğru hareketliliklerinin diğer gruplara göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Bakıcı olarak iş deneyimleri ve çalışkanlıkları ile bu gruptaki göçmen kadınlar yaşlı erkekler için arzu edilen eşler olarak görülmekte ve Türkiye’deki ‘evlilik piyasasında’ önemli bir açığı doldurmaktadır. Ancak bu gruptaki kadınların da diğer tipolojilerde olduğu gibi geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini benimsedikleri anlaşılmaktadır.

### **2.3. Tipoloji 3: Cinsel Açıdan Çekici, Eğitimli Ev Kadınları ve Annelerin ‘Aşağı Doğru’**

#### **Evlilikleri**

Bu tipolojideki göçmen kadınlar da yüksek eğitim düzeyleri, büyük kentlerden gelmeleri ve iş deneyimlerinin yanı sıra göç etmeden önce Türkçe ve Türkiye’ye dair bilgi sahibi olmaları ile dikkat çekmektedir. Bu grupta değerlendirilebilecek ve 2008-2015 yılları arasında 30’lu

yaşlarının başında Türkiye'ye gelen ve birisi hariç daha önce evlilik deneyimi olmayan dört kadınla tanıştık. Örneğin Roza (33), Eliza (37) ve Aybike (37) turizmde çalışmak için geldikten sonra müstakbel eşleriyle tanıştıklarını söylerken Alia (38) Türkiye'ye ilk ziyaretinin sağlık nedeniyle olduğunu söyledi. Kadınların tanıklıkları göç için öncelikli motivasyonlarının iyi maaşlı bir iş bulmak olduğuna işaret etse de Türkiye'de 30lu yaşlarda evlilik olasılığının da cezbedici olduğunu göstermektedir. Eski bir İngilizce öğretmeni olan Aybike (37, Antalya) 29 yaşındayken Kırgızistan'da evlilik için kendisini çok yaşlı hissettiğini ve şansını Türkiye'de denediğini söylüyor.

Bu gruptaki katılımcılar iyi eğitilmiş, Türkiye'de ve Kırgızistan'da daha önce iş deneyimleri olan ve çok dilli (Rusça, İngilizce ve Türkçe) Kırgız kadınlardır. Örneğin, Roza (33) ekonomi, Aybike (37) İngiliz edebiyatı ve Aliya (38) bilgisayar programcılığı alanında lisans derecesine sahiptir. Kadınların yüksek öğrenimleri ve kentli geçmişleri ile karşılaştırıldığında eşlerinin neredeyse tamamının kırsal kökenli, ortaokul mezunu ve aşçı, teknisyen ya da sanayi sitelerinde işçi olarak çalışmaktadır. Eşleri ile aynı yaş grubunda olan bu kadınlar eşlerine kıyasla hiç şüphesiz daha yüksek bir kültürel sermayeye sahiptir.

“[Aramızda] tabii ki bir fark var. Köyde büyümüş, bakış açıları farklı. Cep telefonu ya da bilgisayar bilmiyor. Kendine çeki düzen vermeye alışık değildi. Evlendikten sonra artık kendine bakıyor... ona modern kıyafetler aldım (gülüyor). Kavga ettiğimizde ben köylüyüm sen üniversite mezunusun, her şeyi biliyorsun diyor (gülüyor).” (Aybike, 37)

Diğer gruptakiler gibi bu gruptaki kadınlar da ev işlerinden ve çocuk bakımından sorumlu olduklarını anlatıyorlar. Örneğin Aliya'nın (38) evi, yaşları 4 ile 12 arasında değişen dört çocuklu bir kreşi andırıyordu. Kendisi sadece tüm ev işlerini yapmakta kalmıyor aynı zamanda çocuklara matematik, bilgisayar ve Rusça öğrettiğini söylüyor. Hepsisi de evlendikten ve doğum yaptıktan sonra, eşlerinin de baskısıyla, çocukları yeterince büyüyene kadar çalışmaktan uzak kaldıklarını söylediler.

Bu gruptaki kadınların geleneksel rolleri benimsemesi, eşlerin ve akrabaların baskıları ile sadece çocuk sahibi olmak ya da ücretli bir işte çalışmamakla sınırlı kalmayıp kapalı kıyafetler giymeyi, Kuran okumayı ve bekar arkadaşlarından uzaklaşmayı da kapsamaktadır. Bu gruptaki bazı katılımcılar, kadın akrabaları tarafından kendilerine Kuran öğretildiğini söylüyor. İstanbul'a geldiğinde başörtüsü takmaya başladığını ve ilk başta alışamadığını söyleyen Aliya (38) gülerek “güneşten koruyor” diyor. Aybike (37) ise eşi namaz kılmayı bıraktığında kendisinin de bıraktığını söylüyor.

Göçmen kadınların tanıklıkları muhafazakâr toplumsal cinsiyet rollerine uyum sağlayarak, iyi bir eş ve anne olarak gelecekteki ekonomik ve sosyal güvenlik beklentileri doğrultusunda konumlarını iyileştirdiklerini göstermektedir. Bu gruptaki yüksek öğrenimli kadınlar “aşağı doğru” evlenerek toplumsal hareketliliğe sahip olmakta ve geleneksel rollerini en iyi şekilde yerine getirerek bu evlilikleri mümkün kılmaktadırlar.

#### **2.4. Tipoloji 4: Çocuklu Boşanmış Kadınlar: ‘Metres’ Olmak**

Bu göçmen kadın grubunun en belirgin özellikleri Türkiye'deki görece güvencesiz konumları, düşük eğitim seviyeleri ve kırsal aile geçmişleridir. Çoğunlukla erken yaşta ya da zorla evlendirilme geçmişi olan bu kadınların önceki evliliklerinden çocukları bulunmaktadır. Alanya/Antalya ve İstanbul'da dört kadınla tanıştık. Kırgızistan'da evlilik teklifi aldığını söyleyen Leyla (33) hariç Gülce (33), Melek (35) ve Hasret (46) çocuklarını Kırgızistan'da bırakıp çalışmak

için Türkiye'ye geldiklerini anlattılar. Dini nikahlı oldukları partnerlerine 'kocam' olarak hitap etseler de görüştüğümüz kadınlar 'ikinci eş' ya da başka bir deyişle 'metres' olarak yaşamaktaydılar. İçlerinden sadece Hasret (46) resmi olarak evli olduğunu ancak o da kocası cezaevinde olduğu için oturma izni başvurusu reddedildiğini söyledi. Partnerlerinin bazı ortak özellikleri arasında kendilerinden yaklaşık 10 ila 20 yaş büyük olmaları ve daha yüksek kültürel ve/veya ekonomik sermayeye sahip olmaları sayılabilir. Örneğin, içlerinden birisi bir kamu kurumunda mühendis iken, diğer ikisinin kendi işlerini yaptıkları söylendi.

Bu gruptaki kadınların erken yaşta evlilik geçmişleri, yeni gelen konumları, görece daha düşük eğitim düzeyleri ve kırsal kökenleri gibi dezavantajları aynı zamanda yerel erkeklerle kurdukları ilişkileri belirlemektedir. Nitekim yaptığımız görüşmeler yerel erkeklerin gözünde 'daha az değerli' ve kolay bir hedef olarak görülen bu kadınların erkeklerin daha kolay hedefi haline geldiğini ortaya koymaktadır. Örneğin Melek (35) ve Leyla (33) sahte evlilik vaatleriyle kandırıldıklarından bahsettiler. Gülce ise bir aldatılmadan ziyade eşinin evliliğini kendi ihtiyaçları ve "yaşam koşullarından dolayı" kabul ettiğini söyledi. İki küçük kızıyla birlikte Antalya/Alanya'da yaşayan Melek'in (35) hikayesi benzer bir ilişki içerisinde olan pek çok Kırgız kadınının tipik hikayesi olarak kabul edilebilir.

"Burada bir kız kardeşim vardı, [2017'de] onu takip ettim. Üç ay sonra eşimle tanıştım. ... Burada bir otelde çalışmaya geldim. Onunla patronum olarak tanıştım ama sonra sevgili olduk. Sonra beni evlilik konusunda kandırdı, on yıldır ailesiyle yaşamadığını, onu terk edeceğini söyledi. Beni annesine götürdü, babasının mezarına bile götürdü."

Sokakta yaşadığı her sorunda 'kocasına' başvurduğunu söyleyen Gülce (33) hariç, bu gruptaki tüm kadınlar Türkiye'de partnerlerinin şiddetine maruz kaldıklarını söylediler. Resmi olarak evli olmamaları ve sürekli ikamet alma endişesi yaşamaları bu kadınları daha kırılgan ve yerel erkeklerle bağımlı yapmaktadır. Örneğin partneri tarafından şiddete uğradığında polise gittiğini ancak 'evli olmadığı' gerekçesiyle onu eve gönderdiklerini söyleyen Melek (35) polisin kendisini yarım saat bile karakolda tutmadığını içerleyerek anlattı. Melek'in tanıklığı göçmen kadınlara yönelik toplumsal damgalanmanın ve şiddet riskinin boyutlarını göstermektedir.

Bu kadınlar Türkiye'de göçmen olarak istikrarlı bir hukuki statüye veya vatandaşlığa sahip olmadıkları için diğer gruplara kıyasla dezavantajlı konumda olsalar da erkeklerle cinsel birliktelik ya da birlikte çocuk sahibi olma yoluyla kurdukları yakınlık onlara belli ölçüde sosyal ve mali koruma sağlamaktadır. Örneğin Melek (35), buradaki partnerinin üzerine kayıtlı olan kızının vatandaşlığı sayesinde uzun süreli oturma iznine erişebilmiş, Gülce (33) ise partneri sayesinde eski kocasından olan kızı ile birlikte yaşadığı bir daire satın alabilmiş. Bu gruptaki kadınlar da belirli bir pazarlık gücüne ve sosyal hareketliliğe sahiptir.

### **Sonuç Yerine**

Bu çalışma, Türkiye'de evliliğe bağlı göç dinamiklerinin daha iyi anlaşılması için bazı tipolojiler sunmaktadır. Kuşkusuz bu çalışma Lui (2019) ve diğerlerinin çalışmalarına benzer şekilde genç, yoksul ve hiç evlenmemiş göçmen kadınlarla zengin ve bekâr yerel erkeklerin evlendiği basmakalıp bir sınır ötesi evlilik imajını çürütmektedir. Aksine, bu göçmen kadınlar yerli 'evlilik piyasasında' pek de rağbet görmeyen ileri yaşlı erkekler ile 'daha az çekici' olduğu düşünülen erkekler için bu sınır ötesi evlilikleri ve yakınlaşmaları mümkün kılmaktadır. Kültürel sermayesi daha yüksek olan 30'lu yaşlarının başındaki bazı göçmen kadınlar yerel erkeklerle 'aşağı doğru' evlenerek sosyal hareketlilik kazanmaktadır. Bazı genç kadınlar ise kültürel sermayeleri ve evlilik geçmişleriyle dezavantajlı bir konumdan başlasalar da, bu stratejik yakınlaşmalarda konumlarını

iyileştirme ve 'itaatkar' bir konumdan toplumsal korunmaya erişme potansiyeline sahiptirler. Nitekim evlilik durumları ne olursa olsun, göçmen kadınlar kültürel sermayelerini ataerkiyle pazarlık etmek için ve devlet gözetimi ile sosyal damgalama gibi bir dizi somut kısıtlamalara direnmek için kullanmaktalar. Bu direnç genellikle kadınların çocuk sahibi olmak, iyi bir eş ve kadını olmak gibi geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini benimsedikleri "pasif bir biçimde" (Kandiyoti, 1988) gerçekleşmektedir.

### **Kaynakça**

- Bloch, A. (2011). "Intimate circuits: modernity, migration and marriage among post-Soviet women in Turkey." *Global Networks* 11(4):502-521.
- Bourdieu, P. (2021). *Ayırım*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Cam Tai, H. (2005). "Clashing Dreams in the Vietnamese Diaspora: Highly Educated Overseas Brides and Low-Wage U.S. Husbands." *Cross-Border Marriages: Gender and Mobility in Transnational Asia*, İçinde. N. Constable (Ed.). Philadelphia: University of Pennsylvania Press, ss. 145-165.
- Charsley, K.A.H. (2012). "Concepts: Transnational Marriage." *Transnational Marriage: New Perspectives from Europe and Beyond*, İçinde. K.A.H. Charsley (Ed.). London: Routledge, ss.3-22.
- Constable, N. (2005). "Introduction: Cross-Border Marriages, Gendered Mobility, and Global Hypergamy." *Cross-Border Marriages: Gender and Mobility in Transnational Asia*, İçinde. N. Constable (Ed.). Philadelphia: University of Pennsylvania Press, ss.1-17.
- Freeman, C. (2005). "Marrying Up and Marrying Down: The Paradoxes of Martial Mobility for Chosonjok Brides in South Korea." In *Cross-Border Marriages: Gender and Mobility in Transnational Asia*. N. Constable (Ed.). Philadelphia: University of Pennsylvania Press, ss. 80-101.
- Deniz, A. ve Özgür, M. (2020). Mixed marriage and transnational marriage migration in the grip of political economy: Russian-Turkish Case, *Turkish Studies*. 21(3):437-461.
- Ehrenreich, B. and Hochschild, A.R. 2003. "Introduction." In *Global woman: Nannies, maids and sex workers in the new economy*. Ehrenreich, B. and Hochschild, A.R. (Eds.). Macmillan: London, ss.1-14
- Ekiz-Gökmen, Ç. (2011). Türk Turizminin Yabancı Gelinleri: Marmaris Yöresinde Turizm Sektöründe Çalışan Göçmen Kadınlar. *Çalışma ve Toplum*, 2011/1: 211-231.
- Filiyeva Erkeç, U. 2017. Evlilik Yoluyla Kadın Göçü ve Türkiye'de "Rus Gelin"lerin Durumu. *Journal of Social Sciences and Humanities*, 1(2):21-43.
- Hirsch, J. S. (2003). *A Courtship after Marriage. Sexuality and Love in Mexican Transnational Families*. Berkeley: University of California Press.
- Kandiyoti, D. 1988. "Bargaining with Patriarchy." *Gender and Society, Special Issue to Honor Jessie Bernard* 2(3):274-290.
- Lui, M. 2019. "Seeking Western Men: Divergent Trajectories of China's "Email-Order Brides"". *Qualitative Sociology* 42:431-453.

- GİB (Göç İdaresi Başkanlığı) (2020). “2020 Türkiye İnsan Ticareti ile Mücadele Yıllık Raporu”. [online] Erişim, 12 Ağustos 2022. <https://www.goc.gov.tr/turkiyenin-insan-ticaretiyle-mucadele-yillik-raporlari>
- TÜİK (2020). Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2019. [online] 12 Ocak 2023.
- Williams, L. (2012). Global Marriage, London: Palgrave Macmillan.
- Yükseker, D. (2003). *Laleli-Moskova Mekiği: Kayıtdışı Ticaret ve Cinsiyet İlişkileri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

# Mevsimlik Tarım İşçisi Aileleri ile Çocuklarının Yaşam ve Çalışma Koşullarına İlişkin Sosyolojik Bir Araştırma: Ordu İli Ünye İlçesi Örneği<sup>41</sup>

Emine ANKARALI<sup>42</sup>

Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER<sup>43</sup>

## Özet

Mevsimlik tarım işçileri, sürekli yaşadıkları bölgeden her sene çalışmak için farklı farklı bölge ve şehirlere göç eden gruplardır. Doğu Karadeniz bölgesi Ağustos ve Eylül aylarında fındık toplama işi zamanı mevsimlik tarım işçilerinin çok yoğun bir şekilde göç ettiği bölgelerdendir. Mevsimlik tarım işçilerinin göç ettiği bu süreçte beraberindeki çocukların kimi çocuk işçi olarak çalışma hayatına dâhil olmakta kimi ise çalışma bile ailesiyle birlikte göç sürecinde dâhil olmak durumunda kaldığı için bu göç sürecinden etkilenmektedir. Bu araştırma, mevsimlik tarım işçilerinin ve çocuklarının yaşam ve çalışma koşullarına sosyolojik bir perspektiften bakmak üzerine kurgulanmıştır. Bu amaçla mevsimlik tarım işçilerinin sosyo-demografik görünümleri, çalışma ve barınma alanlarına ilişkin genel izlenimler ve aileleriyle beraber göç etmek ve mevsimlik işçilik sürecine dâhil olmak durumunda kalan çocukların bu süreçten nasıl etkilendikleri yaşadıkları dünyayı nasıl anlamlandırdıkları ortaya konmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Mevsimlik Tarım, Mevsimlik Göç, Mevsimlik Tarım İşçiliği, Çocuk, Çocuk İşçiliği

## A Sociological Research on the Living and Working Conditions of Seasonal Agricultural Worker Families and Their Children: The Case of Ünye, Ordu Province

## Abstract

Seasonal agricultural workers are the groups that migrate to different regions and cities to work every year from the region where they live permanently. Eastern Black Sea region is one of the regions where seasonal agricultural workers migrate intensively during hazelnut harvesting in August and September. In this process, in which seasonal agricultural workers migrate, some of the children accompanying them are involved in working life as child workers, and some are affected by this migration process, as even working is forced to be involved in the migration process with their families. This research is designed to look at the living and working conditions of seasonal agricultural workers and their children from a sociological perspective. For this purpose, the socio-demographic views of seasonal agricultural workers, general impressions of their working and accommodation areas, and how children who had to migrate with their families and were involved in the seasonal labor process were affected by this process and how they made sense of the world they live in were revealed.

**Keywords:** Seasonal Agriculture, Seasonal Migration, Seasonal Agricultural Work, Child, Child Labor

<sup>41</sup>Bu çalışma, Prof. Dr. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER'in danışmanlığında tamamlanan yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiş olup 20-21 Eylül 2023 tarihinde gerçekleştirilen "X. Ulusal Sosyoloji Kongresinde" sunulan bildiri özetinin genişletilmiş halidir.

<sup>42</sup>Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyolog, eankarali94@gmail.com, ORCID: 0009-0000-2239-7262

<sup>43</sup>Prof. Dr. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER, KTÜ Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, mgozubuyuk74@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6362-7626

## Giriş

Türkiye’de tarım işinde mevsimlik çalışmanın tarihi çok eskiye gitmektedir. Mevsimlik tarım işçileri, sürekli yaşadıkları yerden tarım ürünleri hasadının yapıldığı bölgelere giderler. Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşayan mevsimlik tarım işçilerinin, çoğu zaman tüm aile beraber olmak üzere fındık, pamuk, kayısı, şekerpancarı, üzüm, tütün ve narenciye tarım ürünlerinin yapıldığı bölgelere hasat dönemlerinde göç ettikleri bilinmektedir.

Mevsimlik tarım işçileri ağır çalışma koşulları ve karşılaştıkları sorunlar bakımından çetin koşullarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu konuda yapılan çalışmalar da bu tespiti destekler mahiyettedir. Çalışma süresince konaklamanın nerede ve nasıl olacağı işverenler tarafından belirlenmektedir. Genelde aileleriyle birlikte tarım sektöründe çalışmaya geldikleri için aile üyelerinin yaş durumları ve yaşa bağlı olarak ihtiyaçları da yaşam şartlarını zorlaştırabilmektedir. Çocukların da bu süreçte bu göçebe yaşama dâhil olduğunu görmekteyiz. Çocuklar katıldıkları bu göç sürecinde ya aktif bir şekilde çalışma hayatına dâhil olmakta ya da çalışma hayatına dâhil olmayıp ailesiyle birlikte olumsuz şartlarda yaşamını sürdürmektedir. Bu durum kimi zaman çocukların eğitimlerini bitirmeleri bakımından sorun oluşturmakta ve bundan dolayı çocuk işçiliği sorunu meydana gelmekte ve bu çocukların başka meslekler kazanmalarını güçleştirmektedir (Yiğit, Çiçek vd., 2017: 1). Bu çerçevede mevsimlik tarım işçiliğinde, çocuk işçiliği de gündeme gelmektedir. Çalışmanın odağında “Fındık Toplama İşçiliği” yer aldığından Ordu ili Ünye ilçesinde mevsimlik göç sürecine dâhil olan ailelerin tüm bireyleri yer almaktadır. Bu çalışma, “Mevsimlik Tarım İşçisi Ailelerin ve Çocukların Yaşam ve Çalışma Koşullarına” sosyolojik bir perspektiften bakmak üzerine kurgulanmıştır. Bu minvalde çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır: ilki, mevsimlik tarım işçilerinin sosyo-demografik görünümünün resmedilmesi, çalışma ve barınma alanlarına ilişkin genel görünümünün ortaya konması, bu süreçte karşılaştıkları sorunları tespit ederek onlara çözüm önerilerinin sunulmasıdır. İkincisi ise aileleriyle birlikte göç etmek ve mevsimlik işçilik sürecine eşlik etmek durumunda kalan çocukların bu göç sürecinden nasıl etkilendikleri, yaşadıkları dünyayı nasıl resmettiklerini açığa çıkarmaktır.

## 1. Araştırmanın Metodolojisi

Bu çalışmada nitel ve nicel araştırma yöntemlerin bir arada yer aldığı karma bir metot uygulanmıştır. Nitel araştırma yöntemi içinde “örnek olay deseni/durum çalışması” kullanılmıştır. Araştırmanın nicel boyutunda mevsimlik tarım işçileri için anketler kullanılmıştır. Anket çalışması 178 kişiye araştırmacı tarafından 2020 yılında yüz yüze uygulanmıştır. Alanda, mevsimlik tarım işçileri için hazırlanan anketlerde temelde dört bölümden oluşan 43 soru (12+8+14+9) yer almaktadır. Araştırmanın anket formunun birinci bölümünde görüşülen bireylerin demografik özelliği; yaşı, cinsiyeti, eğitim durumları, medeni durum gibi sorular (12 soru) yer almıştır. İkinci bölümde yaşam koşullarına değinilmiş nerede konakladıkları, konakladıkları yerde kaç kişinin yaşadığı, hangi temel hizmetlere erişimi olduğu gibi sorulara (8 soru) yer verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışma pratikleri ve deneyimlerine yer verilmiş ve kaç gün, kaç saat çalıştığı, ücretleri ve gittikleri illerle ilgili 14 soru dâhil edilmiştir. Son olarak dördüncü bölümde ise görüşmecilerin çocuk emeğine yönelik görüşlerine yer veren çocukların çalışma alanında ya da konaklanılan alandaki durumuna, kendi çocukluk deneyimlerine, kendi çocuklarını bu süreçte nasıl anlamlandırdıklarına yer veren sorular (9 soru) yöneltilmiştir. Araştırmanın nitel boyutunun ilk aşamasında anket çalışması yapılan 18 yaşından büyük 178 kişiye, üç tane açık uçlu soru sorulmuştur. Fındık tarımının çocuklar için uygunluk durumu, ailelerin gözünden çocuk çalışma yaşı yine ailelerin perspektifinden çocukların eğitim ve okula devam sorunu açık uçlu sorularla sorularak derinlemesine görüşme yapılmış ve cevaplar



temalarına göre değerlendirilmiştir. Araştırmanın nitel boyutunun ikinci aşamasında çocuk resimleri yer almaktadır. Çalışmanın asıl hedef grubu, Ordu ilinde fındık hasat etme işinde çalışan veya aileleri bu sürece katıldığından dolayı geçici olarak göç sürecine katılmak durumunda kalan çocuklardır. Araştırma temel olarak bu çocukların gerek çalışma gerekse sosyal deneyimleri yaşam ve çalışma koşullarına odaklanmıştır. Araştırmanın nitel bölümünün ikinci aşamasında ailesi ile birlikte bu bölgelere göç etmek durumunda kalan çocuklara resimler çizdirilmiş ve mecazlar yoluyla veri temin edilmiştir. Araştırmanın bu kısmına 23 çocuk katılmıştır. 23 çocuktan elde edilen resimler analiz edilmiştir. Nicel araştırma sonucunda ortaya çıkan veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir. Nitel araştırma sürecinde elde edilen veriler ise betimsel analiz tekniğiyle yorumlanmıştır. Çocuk resimleri ise resim öğretmeni yapan alanında bilgi ve deneyim sahibi öğretmenler eşliğinde yorumlanmış ve analizi yapılmıştır.

## **2. Kavramsal Çerçeve**

Bu başlık altında mevsimlik göç, mevsimlik iş ve mevsimlik işçi kavramları tanımlanmıştır. İnsanların senenin belirli bir aralığında diğer bir şehirde çalışma, tatil yapma, gezme ve dinlenme vb. sebeplerle gittikleri alanlarda belirli bir süre içerisinde ikamet etmeleri mevsimlik göç olarak nitelendirilmektedir (Koçak ve Terzi, 2012: 167).

Mevsimlik iş, iş gücü ihtiyacının karşılanması ile ilgili diğer şehirlerden iklim ve mevsime bağlı olmak suretiyle temelde tarım ürünleri özelinde yapılan bir işçilik biçimidir (Çınar ve Lordoğlu, 2011: 420). Mevsimlik işçiler genellikle Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinden tarım sektörünün yoğunlaştığı Ege ve Çukurova'ya bazı bitkilerin çapası, sulaması ve hasadı için göçmektedir (Kutlu, 2011: 1-2). Bu işçilere günöbirlikçi (geçici) veyahut mevsimlik işçi denilebilir (Karaman ve Yılmaz, 2011). Mevsimlik tarım işçilerinin bulunduğu ortak nokta, sahibi olduğu arazilerden yeterince kazancının olmaması, arazilerinin çok küçük olması ya da hiç olmaması, kazanç elde etmek için imkanları yüksek olan bölgelere intikal etmeleridir (Karaman ve Yılmaz, 2011: 215).

## **3. Araştırmanın Bulguları**

Araştırma kapsamında 115 erkek ve 63 kadın olmak üzere toplam 178 kişi ile anket yapılmıştır. Araştırma grubunda yer alan bireylerin %23,6'sı 18-25 yaş, %32,6'sı 26-35 yaş aralığında %37,1'i 36-45 yaş ve %6,7'si 46-55 yaş aralığında yer almaktadır. Katılımcıların doğum yerleri sırasıyla Şanlıurfa, Batman, Mardin ve Diyarbakır şeklindedir. Çalışmaya katılan katılımcıların çocuğunun okuryazar olup okula gitmediği görülmüştür. Araştırmaya katılan bireylerin %39,9'u okuryazar ama okula gitmemiş, %27,5'lik kısım ilkököl mezunu, %27,5'i ise diğer seçeneğini seçmiştir. Diğer seçeneğini seçenler ise ortaokul, lise ve üniversite seçeneklerini dile getirmişlerdir. Lise ve üniversite mezunu olanların büyük çoğunluğu 18-25 yaş aralığındadır. Kadınların eğitim seviyesinin daha düşük olduğunu görülür. Yine kadınların büyük çoğunluğu ailelerinin okumasına/okula devam etmesine izin vermediğini ya da okul döneminde mevsimlik işçi olarak çalışmaya gittikleri için eğitim hayatından uzak kaldıkları için kendi rızasıyla okulu bıraktıklarını dile getirmişlerdir. Araştırmaya katılanların %79,2'si mevsimlik tarım işi dışında başka bir işinin olmadığını, %20,8'i mevsimlik tarım işi dışında başka bir işi bulunduğunu belirtmişlerdir. Başka bir mesleği olanlara sorulduğunda ya inşaat işi ya da büyük çoğunlukla hayvancılıkla uğraştıklarını dile getirmişlerdir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun mevsimlik tarım işi dışında bir işi olmadığı görülür. Buradan da genel olarak ailelerin işsizlik problemi yaşadığını ve bu ailelerin sadece mevsimlik tarım işçiliği yaparak geçindikleri gerçeğini ortaya çıkmaktadır.

Mevsimlik tarım işçiliği yaptıkları bölgelerde "nerede konakladıkları" sorulmuştur. Ailelerin %78,7'sinin bahçe sahibinin gösterdiği evlerde, %15,2'si köyde atıl durumda olan/kullanılmayan

bir evde, %2,2'si METİP alanında, %3,9'u ise çadırda yaşadıklarını bildirmişlerdir. Katılımcılara konakladıkları alanda kaç oda bulunduğu sorulmuştur. Katılımcıların %51,1'i iki odalı, %37,6'sı üç odalı bulunduğunu, %9'u tek oda bulunduğunu ve %2,2'nin ise üçten fazla oda bulunduğunu belirtmiştir. Konakladıkları yerlerde kaç aile kaldıkları sorulduğunda %6,7'sinin sadece kendi ailesiyle kaldığını, %52,2'si üç aile kaldıklarını, %23,6'sının iki aile kaldıklarını ve %17,4'ünün de üçten fazla aile ile birlikte konakladıklarını belirtmişlerdir. Mevsimlik tarım işçiliğinde çalışan aileler genellikle çok çocuklu olduğundan ve tüm aile beraber geldiklerinden iki, üç odalı yerlerde tanınmadıkları başka ailelerle birlikte sağlığa elverişli olmayan koşullarda kalabalık bir şekilde barınmaktadırlar. Anketler incelendiğinde genellikle iki odalı konaklama alanlarında 6-10 kişi, üç odalı konaklama alanlarında 11-25 kişi ve üç ve üzeri odalı alanlarda 16-20 kişi arası kaldıkları görülmektedir. Mevsimlik tarım işçileri kendilerine konaklama alanı bulan iş araçlarının yönlendirdiği evlerde tanınmadıkları diğer ailelerle yaşadıklarını belirtmişlerdir.

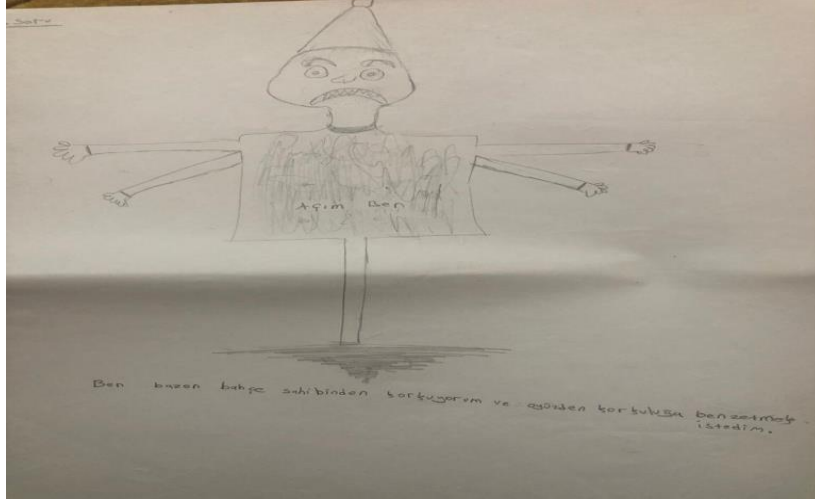
Katılımcılara hafta kaç gün çalıştıkları sorulduğunda katılımcıların tamamı haftanın yedi günü de çalıştığını belirtmiştir. Buradan yola çıkarak mevsimlik tarım işçilerinin hiç dinlenme günü olmadan çalıştıklarını söylemek mümkündür. Fındık hasadının yaklaşık bir buçuk ay sürdüğü düşünülürse ve işçiler ücretlerini günlük yevmiye usulüyle aldıkları için bu işçi grubunun daha çok kazanmak için her gün aralıksız çalışmak zorunda kaldığı söylenebilir. Araştırmaya katılan katılımcılara ne kadar ücret alacaklarını bilip bilmediği sorulmuş ve katılımcıların %55,6'sı kazanacakları ücreti bildiklerini, %44,4'ü ise kazanacakları ücreti bilmediklerini belirtmişlerdir. Bu yanıtlar değerlendirildiğinde hiç azımsanmayacak kadar büyük bir kısmın sürekli çalıştıkları halde ne kadar ücret alacaklarını bilmediklerini ve kendilerine ne kadar ücret verilirse kabul edecekleri sonucuna ulaşılabilir. Bunun yanı sıra ücretler çalışan bireylere teslim edilmeyip çalışan ailenin aile büyüğüne, bu kişi genellikle erkektir, teslim edilmektedir.

Ordu ili Ünye ilçesine çalışmaya gelen ve geçici olarak bu bölgede konaklayan mevsimlik tarım işçisi ailelerin gözünden çocukların alandaki durumu değerlendirilmiştir. Araştırmaya katılan kişilere kendileri ile birlikte bahçelerde 18 yaş altında çocuk çalışıp çalışmadığı sorulmuş, katılımcıların %62,9'u 18 yaş altının kendileri ile birlikte çalıştığını, %37,1'i ise 18 yaş altı çocukların bahçelerde çalışmadığını beyan etmiştir. Buradan hareketle çok büyük bir oranla 18 yaş altının bahçelerde çalıştığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Araştırmaya katılan kişilere kendilerinin de çocukken mevsimlik tarım işçisi olarak çalışıp çalışmadığı sorulduğunda %2,8'i çalışmadığını, çok büyük oranla %97,2'si ise çocukken mevsimlik tarım işçisi olarak çalıştıklarını belirtmiştir. Buradan hareketle mevsimlik tarım işçiliğinin aslında bir döngü, bir yoksulluk döngüsü oluşturduğundan bahsedilebilir. Araştırmaya katılan kişilere fındık tarımının çocuklar için uygun olup olmadığı sorulduğunda %62,9'u uygun olmadığı, %37,1'i ise uygun olduğunu söylemiştir. Araştırmaya katılan kişilere bir çocuğun kaç yaşından itibaren çalışabileceği sorulmuş ve çok farklı cevaplar alınmıştır. Katılımcıların neredeyse yarısı %46,1 oranıyla 15 yaşından itibaren çalışabileceğini belirtirken onu %12,9 oranıyla çocuğun 18 yaşından itibaren çalışabileceğini belirtenler takip etmektedir.

Mevsimlik tarım işçilerine kapalı uçlu sorular yanında açık uçlu sorularda yöneltilmiştir. Katılımcılardan alınan cevaplar belli temalar üzerinden sunulmuştur. Fındık tarımının çocuklar için uygun olup olmadığı sorulduğunda uygun olduğunu düşünenlerin cevapları "fındığın diğer ürünlere göre daha kolay olduğu, zorlamadığı, yaz dönemine/okulların kapalı olduğu döneme denk geldiği için uygun olduğu, kendi eğitim masrafları için çalışması gerektiği ve ekonomik nedenlerden dolayı ihtiyaçları olduğu için çalışmak zorunda kaldıkları" gibi temalar üzerinde cevaplar yoğunlaşmıştır. Fındık tarımının çocuklar için uygun olmadığını düşünenlerin cevapları "fındık bahçelerinin dik oluşu ya da bahçelerdeki haşere ve tehlikeli böceklerden dolayı uygun olmadığı, çocukların bünyeleri için uygun olmadığı" gibi temalar üzerinde cevaplar

yoğunlaşmıştır. Burada uygun olmadığını düşünenler de genellikle uygun bulmadığını ama ekonomik sıkıntılardan ve ihtiyaçtan dolayı çalışmak zorunda olduklarını belirtmiştir. Araştırmaya katılan kişilere bir çocuğun kaç yaşından itibaren çalışabildiği sorulmuş ve çok farklı cevaplar alınmıştır. Katılımcıların neredeyse yarısı %46,1 oranıyla 15 yaşından itibaren çalışabileceğini belirtirken onu %12,9 oranıyla çocuğun 18 yaşından itibaren çalışabileceğini belirtenler takip etmektedir. Açık uçlu bir soru olup cevap verenlerin yanıtları genellikle “çocukların, ailenin maddi desteğe ihtiyaç duyduğu için erken yaşta çalışabileceği” şeklindedir. Çocuklarının okula devam sorunu ile ilgili ailelere ne düşündükleri/yaptıkları sorulmuştur. Açık uçlu bir soru olup cevap verenlerin yanıtları genellikle “fındık hasadı yaz dönemine yani okulların kapalı olduğu döneme denk geldiği için çocuklarını yanlarında getirdiklerini ve böylece çocuğun yazın çalışarak kendi eğitim masraflarını da çıkardıklarını; diğer tarım ürünlerinin hasadına gittikleri zaman ise memlekette bir aile büyüğü ile kaldıkları” şeklindedir.

Çocuklarla yapılan birebir görüşmelerde çocuklara belli temalar verilmiş ve bu temalarla ilgili resim yapmaları istenilmiştir. Araştırmaya toplam 23 çocuk katılmıştır. Hayalindeki meslek temalı resimlerde çocukların genelde bir işin merkezinde olmak karar verici otorite ve bir işin kahramanı olma yönünde meslekler hayal ettiği gözlenmiştir. Büyük olasılıkla, merkezde kendilerinin olması, benmerkezci düşünme durumları buna sebep oluyor. Buldukları şartların zorluğu istemeden ve kendilerinin fikri alınmadan mevsimlik işçi olan anne babalarıyla birlikte buldukları ortamdaki dolayısıyla daha fazla hayal edebilme durumlarının olduğu tespit edilmiştir. Çocuklara “fındık işinde bahçe sahiplerini bir canlıya (hayvan, bitki vb) ya da bir nesneye benzetecek olsaydınız nelere benzetirdiniz?” diye sorulmuştur.



**Resim 1: Bahçe Sahibini Korkuluğa Benzetiyorum-Çocuk 20**

Bahçe sahibini bir nesneye ya da eşyaya benzettikleri resimlerde bir çocuk çok belirgin bir şekilde ürkütmek ve kokutmak amacıyla kullanılan korkuluk çizmiştir. Korkulukla özdeşleşmiş olması açık bir şekilde bahçe sahibinde korktuğunu göstermiş. Korkuluktaki yüz ifadesi çocuğun üzgün olduğunu, korkuluğun dört adet kolunun olması onu güçlü ve otoriter bulduğunun göstergesidir.



Resim 2: Fındık Bahçesinde Olmak Nasıl Bir Duygu-Çocuk 2

Bunun yanında fındık bahçesinde olmak nasıl bir duygu sorusu ile ilgili yapılan çizimlerde çocukların resimleri daha sıcak ve samimi olduğu görülmektedir. Çalışırken ki ortamda aileleri ile birlikte olmanın çocukların daha iyi hissetmelerine neden olduğunu söylemek mümkündür fakat buna karşılık bahçe sahibi söz konusu olunca bu durumun değiştiğini görmekteyiz.

### Sonuç

Araştırmaya dahil olan mevsimlik gezici tarım işçilerinin genelinde akrabalık ilişkileri olduğu için geldikleri iller açısından homojenlikten bahsedilebilir. Mevsimlik tarım işçilerinin eğitim durumlarına baktığımız zaman genel olarak eğitim seviyelerinin düşük olduğu ve genellikle kadınların eğitim seviyesinin daha düşük olduğu söylenebilir. Mevsimlik tarım işinde ailenin bütün fertlerinin iş gücüne dâhil olduğu, çocuklar ile beraber bütün ailenin çalışıp aile ekonomisine katkıda bulunduğu tespit edilmiştir. Yine mevsimlik tarım işçiliği dışında başka bir mesleğinin olmadığını ve bu ailelerin sadece mevsimlik tarım işçiliği yaparak geçindikleri tespit edilmiştir.

Mevsimlik tarım işçilerinin çalışmak için gittikleri bölgedeki geçici yaşam alanlarının değerlendirmesi yapıldığında; bu araştırmaya katılan mevsimlik tarım işçilerinin genel olarak konaklama için çok uygun olmayan ve bahçe sahiplerinin temin ettiği derme çatma evlerde konamaktadır. Mevsimlik tarım işçiliğinde çalışan aileler genellikle çok çocuklu olduğu için ve bütün aile birlikte geldikleri için iki, üç odalı yerlerde tanımadıkları başka ailelerle birlikte sağlığa elverişli olmayan koşullarda kalabalık bir şekilde barınmaktadırlar. Bu barınma alanları işçilerin uzun çalışma sürelerinden geriye kalan sürede dinlenmek, yemek yemek ve uyumak için yeterli konforu sağlamada elverişsiz kalmaktadır. Mevsimlik tarım işçilerinin genel olarak yanlarında 18 yaş altı çocuklarda geldiği hatta gelen grupların içerisinde 16-18 yaş grubunun kalabalık olduğunu söylemek mümkündür. Aile fertleri içinde çalışabilecek durumda olan herkes, aile bütçesine katkı yapabileceği düşünüldüğünden, potansiyel yevmiye olarak değerlendirilmektedir.

Mevsimlik tarım işçilerinin çalışma ortamları değerlendirildiğinde, çalışılacak işi genellikle tarım iş araçları bulmaktadır. Bu sebeple de işçilere iş bulduğu için tarım araçlarının tüm çalışanların günlük ücretlerinden %10'luk bir kesinti yaptığı görülmektedir. Mevsimlik tarım işçileri daha çok kazanmak için hiç ara vermeden hiç dinlenme günü olmadan 7 gün de çalışmaktadır. Bu araştırmaya katılan mevsimlik tarım işçilerinin yasalarca belirlenen çalışma saati sınırının çok üstünde çalıştıkları uzun saatlerce bahçelerde kaldıkları sonucuna ulaşmaktayız. Görüşülen

işçilerin tamamının maddi sıkıntılardan dolayı ve başka işi olmadıkları için ve sürekli yaşadıkları memleketlerinde ise iş imkânı olmadığından dolayı bu işi yapmak zorunda kaldıkları söylenebilir.

Mevsimlik tarım işçilerinde 18 yaş altında bireylerin bahçelerde aileleriyle birlikte çalıştığını söylemek mümkündür. 15-18 yaş arasının genellikle fındık toplama işinde çalıştıkları, 15 yaş altında bahçelerde çalışan çocuklarınsa genellikle çuval taşıma ve su getirip götürme gibi işleri tespit edilmiştir. Bu perspektiften değerlendirildiğinde çocuklar fındık toplama gibi bir iş yapmasa dahi diğer ebeveynleri ile birlikte bütün gün bahçede bulunmakta dolayısıyla böcek/yılan sokması ya da uzun süre güneşin altında kalmalarından dolayı güneş çarpması gibi birçok riskle karşı karşıya kalmaktadır. Mevsimlik tarım işçiliğinin bir yoksulluk döngüsü oluşturduğunu görmekteyiz çünkü araştırmaya katılan katılımcıların çocuğunun ailesinin de mevsimlik tarım işçisi olduğu ve çocukluktan beri bu işi yaptığı görülmektedir. Çocuklar rol olarak tarım işi ailelerini gördükleri için ve bir şekilde çalışmasa dahi bu göç sürecine dâhil olup eğitim hayatından uzaklaştığı için çalışmak ve kazanmak adına gelecekte de bu işe yönelmektedirler.

Kelimelerden ve cümlelerden daha kuvvetli bir anlatım aracı olan resimler bize çocukların iç dünyası ile ilgili bilgiler vermektedir. Çocuklara verilen temalar bu doğrultuda değerlendirilecek olursa, hayalindeki meslek temasında genel olarak bir işin merkezinde olmak, bir işin kahramanı olmak şeklinde meslekler hayal ettikleri görülmektedir. Bahçe sahiplerini nasıl düşündüklerine dair çizilen resimlerde ise genellikle bahçe sahibini korkulacak bir kişi ya da otorite sahibi olarak yansıtmışlardır. Fındık bahçesinde olmak nasıl bir duygu temalı resimlerde ise çalışırken ki ortamda aileleri ile birlikte olmanın çocukların daha iyi hissetmelerine neden olduğunu söylemek mümkündür.

Tüm bu bilgiler ışığında Mevsimlik Tarım işçileri ve çocuklarının bu süreçteki deneyimlerine ilişkin olarak şu öneriler sunulmuştur: Mevsimlik tarım işçilerine yönelik yasal mevzuatta boşluklar bulunmaktadır. Bazı hukuki düzenlemelerde mevsimlik tarım işçilerine değinilmekte fakat doğrudan onları ilgilendiren kapsamlı bir yasa bulunmamaktadır. Mevsimlik tarım işçilerini içeren mevcut hukuki düzenlemeler sağlanmalıdır. Barınma sorunu, eğitim, sağlık gibi konular toplumsal refahı etkilediği için devletin bu yöndeki mekanizmalarını harekete geçirerek denetimler gerçekleştirmesi gerekmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının yasa/politika güçlendirme konusunda daha etkin olmaları yine benzer şekilde kamunun güçlendirilmesinde aktif rol oynamaları önerilmektedir.

### **Kaynakça**

- Çınar, Sidar ve Lordoğlu, Kuvvet (2011). “Mevsimlik tarım işçileri: marabandan ücretli fındık işçiliğine” III. Sosyal Haklar Sempozyumu Bildiriler Kitabı, , Petrol İş Yayınları, İstanbul, s.419-448.
- Karaman, Kasım ve Ali Sırrı Yılmaz (2011), "Mevsimlik Tarım İşçileri Ve Enformel İlişkiler Ağı: Giresun'da Çalışan Mevsimlik Tarım İşçileri Üzerine Bir Araştırma", Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks 3.1, 211-226.
- Koçak, Yüksel. ve Terzi, E. (2012). “Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri” İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3 (3): 3-19
- Kutlu, Seher (2011) “Erişkin Göçebe Mevsimlik Tarım İşçilerinin Yaşam Kalitesi Düzeyi Ve Etkileyen Faktörler” Yüksek Lisans Tezi Harran Üniversitesi – Sağlık Bilimleri Enstitüsü
- Özer, İnan, (2004). Kentleşme Kentlileşme ve Kentsel Değişme, Ekin Kitabevi, Bursa.

Yiğit, Berna, Özal Çiçek ve Mustafa Öztürk (2017), "Gezici Mevsimlik Tarım İşçileri ile Yerel Mevsimlik Tarım İşçilerinin Karşılaştırmalı Analizi: Isparta İli Örneği." Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1.2,1-25.

# Dijital Oyun Kültürünün Küresel ve Yerel Dinamikleri: Oyuncu Tercihleri ve Oyun İçerikleri Üzerine Bir Değerlendirme

Enes DEMİREL<sup>44</sup>

## Özet

Bu bildiri her geçen gün kapsamını genişleten dijital oyun kültürünün küresel ve yerel dinamikler tarafından nasıl şekillendiğini anlamak üzerinedir. Dijital oyun oynama eylemi küresel bir fenomen haline gelirken; ortak jargonu, normları ve değerleri olan bir dijital oyun alt kültürü oluşmaktadır. Bu alt kültür, bir yandan ABD ve Japonya gibi küresel aktörler tarafından, diğer yandan oyuncuların yerel kültürlerinden getirdikleri değer ve anlayışlarla şekillenmektedir. Bildiride, sosyolojide önemli bir yer teşkil eden küresellik-yerellik ikiliği üzerinden 20.yüzyılın son yıllarında şekillenen dijital oyun kültürünün yapısal özellikleri ve bu kültürün küresel ve yerel dinamikler tarafından nasıl şekillendiği tartışılmıştır. Bir değerlendirme çalışması olan bu bildiride, dijital oyunların küresel ve yerel dinamiklerine yoğunlaşan çalışmalar incelenmiş ve çalışmalardan elde edilen bulguların bütüncül bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular, dijital oyunların küresel ve yerel dinamiklerin iç içe geçtiği hibrit bir kültürel yapı ortaya çıkardığını göstermektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Dijital Oyun Kültürü, Video Oyunu Kültürü, Küreselleşme, Yerellik, Oyun ve Kültür

## Global And Local Characteristics Of Video Game Culture: An Evaluation Of Player Preferences And Game Content

## Abstract

This paper is about understanding how the ever-expanding digital game culture is shaped by global and local factors. As the act of playing video games has become a global phenomenon, a video game subculture with common jargon, norms and values has emerged. This subculture is shaped by global actors such as the US and Japan on the one hand, and by the values and understandings that players bring from their local cultures on the other. This paper discusses the structural characteristics of the video game culture that took shape in the last years of the 20th century and how this culture was shaped by global and local dynamics through the dichotomy of globalization and localization, which constitutes an important place in sociology. In this paper, which is an evaluation study, studies focusing on the global and local dynamics of video games were examined and a holistic evaluation of the findings obtained from the studies was made. The findings of the study show that video games create a hybrid cultural structure in which global and local dynamics are intertwined.

**Keywords:** Digital Game Culture, Video Game Culture, Globalization, Locality, Game and Culture

---

<sup>44</sup> Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, enes.demirel@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2446-4523

## Giriş

Oyunları kültürel bir olgu olarak konumlandırmak yeni bir şey değildir. Ünlü tarihçi ve oyun kuramcısı Johan Huizinga (2020) kültürün bizatihi oyunun içinde ve oyun yoluyla ortaya çıktığını ileri sürerek oyun ve kültür arasındaki ilişkiye yönelik önemli bir bakış açısı kazandırmıştır (Masters, 2008: 857). Öte yandan bu kavrayışın üzerinden oldukça uzun bir süre geçmiş, oyun oynama eylemi giderek farklı bir hale bürünmüştür. Dijital oyunlar oyun oynamanın mevcut haldeki son durağı olarak görülebilir. Bilgisayar, konsol ya da mobil cihaz gibi dijital araçlar üzerinden oynanan dijital oyunlar, bugün 3 milyarı aşkın kişi tarafından deneyimlenmekte ve milyarlarca dolar gelir üretmektedir (Newzoo, 2022: 20-26; Demirel, 2022a: 281). Diğer eğlence sektörlerinin daralma ya da sabit kalma eğilimine karşın her geçen gün daha da popülerlik kazanan ve insanlar için önemli bir aktivite haline gelen dijital oyunlar, sosyal açıdan da önemli bir inceleme nesnesi haline gelmiştir (Demirel, 2022a; Chatfield, 2011: 27). Bu oyunları oynayanların arasındaki etkileşim, ortak norm, dil ve tartışma konularının varlığıyla birlikte dijital oyunların bir alt kültür oluşturduğuna yönelik fikirler gündeme gelmeye başlamıştır. Dijital oyun alt kültürü bir yandan ABD ve Japonya gibi küresel aktörler, diğer yandan oyuncuların yerel kültürlerinden getirdikleri değer ve anlayışlarla şekillenmektedir. Bir değerlendirme/keşif çalışması olan bildiride, dijital oyun kültürüne yönelik yapılan çalışmalar bütüncül bir şekilde değerlendirilmiş ve dijital oyun kültürünün yapısal özellikleri küresellik-yerellik ikiliği üzerinden analiz edilmiştir.

### 1. Dijital Oyun Kültürü

Frans Mäyrä (2008: 27-28) dijital oyun kültürünün bir çeşit alt kültür olarak kabul edilebileceğini iddia etmektedir: “Oyun kültürleri genellikle oyun ve oynama etrafında organize olmuş, konuşmalarında ve davranışlarında bu oyun biçimlerine yüklenen anlamları organize eden hevesli oyuncuları bir araya getiren alt kültürler olarak kabul edilir.” Kültürü, onları paylaşan insanların dil, düşünce ve eylemlerinin altında yatan anlam yapıları olarak tanımlayan Mäyrä, dijital oyunlardaki anlamın belirli kültürel bağlamlarda gerçekleşen eğlenceli etkileşimler aracılığıyla var olduğunu ifade etmektedir. Mäyrä’ya göre oyun alt kültürlerinin üyeleri nadiren ayırt edici işaretler taşısa da kongreler, oyuncu buluşmaları ve sanal sohbetler gibi etkinliklere katılabilirler (Mäyrä, 2008: 25-27).

Oyuncu grupları arasında dijital oyunları bir alt kültür olarak değerlendirebilmeyi sağlayan ayırt edici özellikler gözlemlenebilir (Mäyrä, 2008: 25). Örneğin oyuncuların daha koordineli hareket edebilmelerini sağlayan ve özel anlamları olan binlerce sözcükten oluşan kapsamlı bir jargon mevcuttur (Winkler, 2006: 147). Wright, Boria ve Breidenbach’in (2002) çalışması, Counter Strike adlı oyunda acemilikten ustalığa terfi etmek için bu oyun jargonuna hakim olmanın önemli bir gereklilik olduğunu göstermektedir. Ayrıca dijital oyun alt kültüründe, hem genel oyuncu kimliği hem de özelleşmiş oyuncu grupları çerçevesinde ortak değer, norm ve ritüeller geliştirilmektedir. Örneğin Binark ve Bayraktutan-Sütcü (2008), Silkroad Online oyunundaki bazı oyuncu gruplarının; bir tepenin klan için değerli bir bölge olarak kabul edilmesi, haftalık toplantılarda çember şeklinde bir oturma düzeni ve söz alırken ayağa kalkmak gibi çeşitli norm, değer ve ritüeller geliştirdiğini keşfetmiştir.

Kültürün önemli gerekliliklerinden birisi, belirli bir kültüre mensup olan kişiler arasındaki sosyal etkileşimdir. Çok oyunculu dijital oyunlardaki dayanışma ve iş birliği gibi sosyal dinamikler, oyun takımlarının ve doğal olarak samimi sosyal ilişkilerin doğmasını sağlayabilir (Demirel, 2022b: 38). Dahası, dijital oyunlardaki sosyal etkileşim oyun oynama eylemi ve anından daha fazlasını ifade eder, çünkü oyun oturumu sona erse bile sosyal etkileşim sürmeye devam eder. Oyunlardaki zorlu bölümlerin nasıl geçileceği, en iyi ekipman diziliminin nasıl yapılacağı gibi oyunlarla ilgili



bilgi paylaşımı, dijital oyunlardaki sosyal etkileşimin önemli bir parçasıdır (Newman, 2004: 153-157). Sonuç olarak dijital oyunları ortak bir ilgi alanı olarak kabul eden ve birbirleriyle etkileşime geçen milyonlarca insan; ortak bir jargon, değer seti ve sembollere sahip bir çeşit kültür meydana getirmektedir. Bu kültür, başka bir büyük kültür içinde varlık gösterdiği için “alt kültür” olarak tanımlanmaya daha uygundur (Mäyrä, 2008: 25).

## 2. Dijital Oyun Kültürünün Küresel Dinamikleri

Küresel-yerel ikiliği dijital oyun kültürü için önemli bir tartışma konusudur. Toftedahl, Marklund, Engström ve Backlund’a (2016) göre dijital oyun içerikleri küresel olarak baskın olan aktörler tarafından yönlendirilmektedir. ABD ve Japonya, 1980’li yıllardan bu yana dijital oyun endüstrisi üzerinde teknolojik ve kültürel olarak yönlendirici konumda olan küresel aktörlerdir (Gonzalez, 2021; Kerr, 2017). Özellikle ABD’nin kültürel anlamdaki etkisi bir hayli fazladır. Günümüzde küresel anlamda başarı sağlayan dijital oyunların pek çoğu ABD kültüründen izler taşımakta ve dijital oyunlar bağlamında Amerikan kültürü küresel bir nitelik kazanmaktadır. Üstelik bu dijital oyunlar arasında ABD menşeli olmayan oyunların sayısı da azımsanmayacak kadar fazladır. Örneğin merkezi Almanya’da olan Crytek şirketinin geliştirdiği “Crysis” adlı oyun serisi, Amerikan donanmasına mensup olan özel kıyafetli askerlerin dünyayı uzaylı işgalinden kurtarmasını konu edinmektedir. ABD kültürünün baskınlığına ek olarak, zaman zaman ABD’nin bakış açısıyla egzotik olarak tanımlanan yerel kültürler dijital oyunlarda yer almaktadır. Öte yandan bu kültürlerin dışarıdan ve egemen bir bakış açısıyla ele alınmasından dolayı çoğu zaman önyargı ve abartılı tasvirler ortaya çıkmaktadır. Örneğin bir kısmı İstanbul’daki bir sarayda geçen Uncharted 2 oyununda İstanbul, hayal ürünü ve ürkütücü bir doğu kenti olarak tasvir edildiği için Türkiye’de eleştirilerin hedefi olmuştur (NTV, 2009).



Resim 1. Crysis 2 oyununda New York sokakları

Endüstrideki hakim aktörlerin yanı sıra, son zamanlarda daha küçük ölçekli bağımsız oyunların piyasadaki yükselişi göze çarpmaktadır. Bağımsız oyunlar, küresel aktörlerin baskınlığını zayıflatma potansiyeline sahip olsalar da başarıya ulaşabilmeleri için endüstrideki hakim aktörlerin belirlediği bazı kurallara uymaları gerekiyor gibi görünmektedir. Sebastian Baeza-Gonzalez (2021) çalışmasında, Şili menşeli oyunlarda Şili ya da Latin Amerika kültürünü temsil eden oyun içeriğine neredeyse hiç rastlanmadığı sonucuna ulaşmıştır. Şili menşeli oyunlar, Şili dışındaki beğeni kalıplarına yönelik geliştirilen ve daha önce yaygın olan oyun mekaniklerini kopyalamaktadır. Şili’li oyun geliştiriciler Şili’deki oyun pazarının küçük olmasından dolayı küresel pazara hitap eden oyunlar geliştirmektedir. Gonzalez’in elde ettiği sonuçlar yerel kültürel temaların küresel kapitalizmin çıkarları nedeniyle dijital oyunlarda yeteri kadar temsil edilemediğini ve dijital oyun içeriklerinin yoğun şekilde ABD gibi baskın kültürel aktörler tarafından şekillendirildiğini göstermektedir.

Küresel aktörlerin dijital oyun kültürü üzerindeki etkisinin oyun içeriğiyle sınırlı olmadığını da vurgulamak gerekmektedir. Küreselleşen dijital oyun içerikleri oyuncuları belirli davranış kalıpları içine sıkıştırabilir. Örneğin dijital oyunlarda kullanılan jargon büyük oranda İngilizce temelli sözcüklerden üretilmekte ve küçük değişiklikler olmakla birlikte dünyanın hemen hemen her yerinde kullanılmaktadır. Pek çok yerel dil, konuşan kişi sayısının az olması ya da yerelleştirme çalışmalarına harcanan paranın yeteri kadar kâr getirmeyeceği düşünülerek dijital oyunlara eklenmemektedir. Bu da oyuncuların İngilizce temelli jargonu öğrenmelerine, yerel dillerini dijital oyunlarda kullanamamalarına ve sonuç olarak oyuncu gruplarının küresel dinamikler etrafında şekillenmesine neden olmaktadır.

## **2. Dijital Oyun Kültürünün Yerel Dinamikleri**

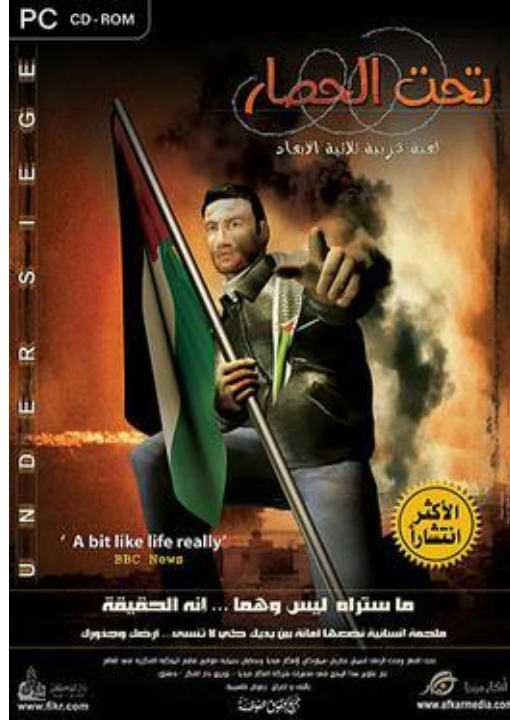
Dijital oyun endüstrisindeki hakim aktörlerin, oyun içeriğini büyük ölçüde şekillendirdiği ve endüstride görece daha düşük pozisyonlarda yer alan yerel kültürlerin dijital oyunlarda yeteri kadar temsil edilemediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yerel kültürlerin dijital oyun içeriğinde hiçbir şekilde yer bulamadığını söylemek bir hayli zordur. Šisler, Švelch ve Šlerka (2017), İran ve Çek Cumhuriyeti’ndeki dijital oyun kültürünü incelemiş ve hem İran da hem de Çek Cumhuriyeti’nde ABD ve Batı’daki oyun alışkanlıklarını taklit eden fakat yerel olarak yeniden inşa edilmiş melez oyunların üretildiğini tespit etmiştir. Bu melez oyunlar bir yandan küresel oyun kültürünün hâkim anlayışından etkilenirken aynı zamanda ayırt edici yerel içeriklerin etkisiyle ulusal tarih, din ve kültürle bağlantısını sürdürmekte ve onları yeniden şekillendirmektedir (Šisler, Švelch, & Šlerka, 2017: 3875-3876).

Yerel kültürlerle bağlantılı dijital oyunlar hem nicelik hem de nitelik olarak küresel eğilimlere uyan dijital oyunların gerisindedir. Buna rağmen oyuncular, içinde buldukları kültürü oyunlarda görmekten keyif alır. Sourı’nın (2007) çalışması; Call of Duty, Battlefield ve Medal of Honor gibi Amerikan militarist ideolojisinin taşıyıcılığını yapan, genellikle Rus ve Arapların şeytani amaçlara sahip düşmanlar olarak resmedildiği küresel anlamdaki popüler oyunlara karşılık; çok daha basit yapılı ama Arap bakış açısıyla inşa edilmiş Special Force ve Under Ash gibi oyunların Arap dünyasında popülerlik kazandığını göstermektedir. Sourı’nın görüştüğü 12 yaşındaki kız çocuğu Jenin, oyunlarda hiçbir zaman bir Arap olarak oynayamadığını ve bu oyunlarda kendi halkını vurmak zorunda kaldığını ifade etmiştir (Sourı, 2007: 536):

“Diğer t¼m oyunlarda Saddam’ı (H¼seyin) vurabilirsin, İnan ve Libya’yı vurabilirsin... Suriye zaten bir hedef. Arkadaşlarım ve ben uçakları İsrail’e ateş etmek için çevirmeye çalışırdık ama oyun buna izin vermezdi. Amerika ve Avrupa’ya da ateş edemezsiniz. Bir arkadaşımdan Hizbullah’ın kuralları değiştirdiğini öğrendim. Şimdi tabii ki hepimiz yalnızca bu oyunu (Special Force) oynuyoruz.”



Resim 2. Call of Duty Modern Warfare



Resim 3. Under Ash oyununun kapak fotoğrafı

Oyuncuların kendi kültürlerini temsil eden dijital oyunlara yöneldiğinin bir diğer göstergesi oyun modları olabilir. Oyun modlama, oyun geliştiricisinin eklediği içeriğin kullanıcılar tarafından değiştirilmesi olarak tanımlanabilir. Ne kadar yaygın olarak tercih edildiğine yönelik herhangi bir bilimsel veri olmasa da Türk oyuncuların mod desteği sunan oyunlara kendi kültürlerini yansıtan modlar geliştirdiği bilinmektedir. Örneğin “Air Guard” adlı savaş uçağı oyunu için hazırlanan “İstikbal Göklerde” moduyla oyuna; Ayten Alpman’ın seslendirdiği “Bir Başkadır Benim Memleketim” şarkısı, ulusal mesajlar içeren diyaloglar ve Türk bayrağı olan uçak tasarımları eklenmiş, ayrıca oyundaki düşman birlikleri Yunanistan bayraklarıyla donatılarak Air Guard oyunu ulusal bir bağlama oturtulmuştur. Bu oyun modları, en azından bazı Türk oyuncuların kendi kültürleri ve değerleriyle bağ kuran oyunlar oynamak istediğini ve buna yönelik bir çaba içinde olduklarını göstermektedir.





Resim 4. "Air Guard" oyunu için geliştirilen "İstikbal Göklerde" Modu

Yerel dinamiklerin dijital oyun kültürü üzerindeki daha önemli bir etkisi oyuncu davranışları ve tercihleri üzerine olabilir. Oyuncuların oyunları oynama biçimleri ya da oyun içindeki davranışları, içinde buldukları yerel kültürlerle bağlı olarak değişim gösterebilir. Zira oyuncular, içinde buldukları yerel kültürden edindikleri değer ve normları dijital oyunlara taşıyabilirler. Medina'nın çalışması (2019) oyuncuların yerel kültürlerinden etkilenerek farklı oyun oynama kalıpları ve davranış biçimleri geliştirdiğini belgelemektedir. World of Warcraft adlı MMORPG oyunundaki Latin Amerikalı oyuncu topluluğuyla Kuzey Amerikalı oyuncu topluluğu arasındaki oyun oynama biçimleri ve oyun içindeki davranışlarını inceleyen Medina, bu iki topluluk arasında bir takım farklılıklar keşfetmiştir. Dikkate değer en büyük farklılık oyun takımlarına (klan) girebilmek için aranan şartlardır. Latin Amerika grupları birlikte oynayacakları oyunculardan genellikle dakiklik gibi performansa yönelik özellikler beklerken, Kuzey Amerika grupları genellikle espri anlayışı olan eğlenceli oyuncular aramaktadır. Diğer bir farklılık da politika, cinsiyet ilişkileri ve kişisel olayların ele alınması üzerinedir. Latin Amerika sunucularında oyuncular, birbirlerine karşı genellikle dostane bir şekilde yaklaşırken, kadınların daha sık dışlandığı ve eşcinsellere yönelik daha alaycı bir dil kullanıldığı gözlemlenmiştir. Kuzey Amerika sunucularındaysa genel iletişimin daha agresif olduğu; fakat kadınlara ve eşcinsellere karşı daha saygılı davranıldığı görülmektedir (Medina, 2019: 133-139). Medina'nın çalışması dijital oyun kültürünün yerel kültürlerden etkilenerek farklı yapılara bürünebileceğini göstermektedir.

## Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada günümüzün popüler eğlence araçlarından birisi olan dijital oyunların kültürel açıdan nasıl bir yapıya sahip olduğu ve bu kültürel yapının küresel ve yerel dinamikler tarafından nasıl inşa edildiği incelenmiştir. Sonuçlar dijital oyunların ortak jargon, normlar, değerler ve sosyal etkileşim çerçevesinde inşa edilen bir alt kültür olduğunu ve bu kültürün hem küresel hem de yerel dinamikler tarafından inşa edilen hibrit bir yapıda olduğunu göstermektedir.

Dijital oyunların içeriği, büyük oranda ABD ve Japonya gibi egemen aktörlerin kültürel bakış açılarıyla şekillenirken, yerel kültürler dijital oyun içeriğinde kendilerine çok daha az yer bulmaktadır. Küresel pazarda kar edinmeyi amaçlayan oyun geliştiricileri, doğal olarak geliştirdikleri dijital oyunları küresel kültüre entegre bir şekilde geliştirme çabası içerisindedir. Hemen hemen tüm küresel eğlence endüstrilerinde görülen bu durum, dijital oyun endüstrisinde biraz daha yoğun hissedilmektedir. Çoğu durumda dijital oyun yapımı oldukça sıkıntılı, maliyetli ve zaman gerektiren bir süreçtir (Schreier, 2021: 11). Dijital oyun endüstrisindeki ekonomik riskler nedeniyle oyun geliştiricileri ve dağıtımçıları, başarısı kanıtlanmış oyun formüllerinin dışına çıkmaktan çekinmekte ve küçük bir yerel pazara hitap etmek yerine küresel pazara açılarak kârlarını maksimize etmek istemektedir (Boulton & Cremin, 2011: 344). Küresel pazarda en çok kabul gören kültürel motiflerin ABD ve Japon kültürü olduğu göz önünde bulundurulursa, bu durum ABD ve Japonya dışında kalan yerel kültürleri dijital oyunlar açısından periferik hale getirmektedir (Gonzalez, 2021).

Küresel aktörlerin dijital oyun kültürü üzerindeki baskınlığı, eleştirel kuram açısından incelenmeye müsait bir durum oluşturmaktadır. Çoğu durumda ABD ideolojisinin tek tarafı olarak işlendiği popüler oyunlar, Gramscinin eşitsizliği güçlendiren ve eleştirel düşünce girişimlerinin önünü kesen hakim kültürel motifler olarak tanımladığı (Smith, 2007: 62) kültürel hegemonyaya neden olmaktadır. Ayrıca Adorno ve Horkheimer'ın (2014); kültürel ve sanatsal eserlerin kâr sağlayan birer meta haline getirilerek içeriklerinin boşaltılmasına vurgu yaptıkları kültür endüstrisi kavramı da dijital oyun kültürüne sıklıkla uyarlanan eleştirel bakış açılarının başında gelmektedir. Bu bakış açısıyla dijital oyunlar, sağlayacakları maddi getiriden dolayı belirli formüller çerçevesinde inşa edilmekte, alelaide birer tüketim nesnesi haline dönüşmekte ve sanatsal özelliklerini yitirmektedir. Eleştirel analizlere karşın dijital oyun kültürünü şekillendiren küresel dinamikler hakkında "olumlu" şeyler söylemek de mümkündür. Dijital oyun kültürünün küresel dinamikleri, tüm dünyayı kapsayan ve farklı geçmişlere sahip oyuncuların birbirleriyle etkileşime geçmesine olanak tanıyan uluslararası bir dijital oyun kültürünün doğmasının temel nedenidir. Küresel dinamiklerin sağladığı ortak jargon ve oyun içeriği sayesinde dijital oyunlar, Binark ve Bayraktutan-Sütçü'nün de (2008: 112-113) belirttiği gibi kültürlerarası iletişim için benzersiz fırsatlar sunmaktadır.

Dijital oyun kültüründe küresel dinamiklerin yoğun etkisinin olmasına karşın bu, yerel kültürlerin dijital oyun kültürü üzerinde hiçbir etkisi olmadığı anlamına gelmemektedir. Oyuncular, oyunlarda kendi kültürlerini görmekten keyif almakta ve kendi kültürlerini işleyen az sayıda oyuna ilgi göstermekte, hatta zaman zaman kendi kültürlerini oyunlara eklemektedir. Ayrıca oyuncuların oyun oynama biçimi ve oyun içindeki davranışları; oyuncuların yerel kültürlerinden getirdikleri değer ve bakış açıları tarafından şekillenmektedir. Shaw (2010)'ın da belirttiği gibi dijital oyun kültürü ana akım kültürün bir parçasıdır. Dijital oyun kültürünün içinde yer alan oyuncular farklı geçmişlere ve yerel kültürlere sahip olmaları bakımından çeşitlilik gösterirler. Oyuncular yerel kültürlerinden edindikleri değerleri, ideolojileri hatta önyargıları bile dijital oyunlara taşırlar. Böylelikle dünyanın dört bir yanında farklı yerel kültürler etrafında şekillenen dijital oyun kültürleri inşa edilir. Küresel dinamikler dijital oyun kültürünün bütünlüklü bir

yapıya, yerel dinamikler ise bu kültürün kendi içinde farklı özelliklere sahip alt parçalara sahip olmasını sağlamaktadır.

### Kaynakça

- Adorno, T. ve Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. Çev., N. Ülner ve E. Ö. Karadoğan. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık
- Binark, M. ve Bayraktutan-Sütçü, G. (2008). "Silkroad Online'da Sanal Cemaat İnşası ve Türk Klan Kimliği." *XIII. Türkiye'de İnternet Konferansı Bildirileri* (105-114). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Boulton, E. ve Cremin, C. (2011). The Sociology of Videogames. *Being Cultural* (341-357). (Der.) B. Cohen. Pearson.
- Chatfield, T. (2011). *Fun Inc: Why Gaming Will Dominate the Twenty-First Century*. New York: Pegasus.
- Demirel, E. (2022a). "Sosyolojik Bir Araştırma Nesnesi Olarak Dijital Oyunlar." *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 25(2): 278-298. doi:10.18490/sosars.1111375
- Demirel, E. (2022b). *Dijital Oyunlarda Göçmen İlişki Ağları: Türk Göçmenler Üzerinden Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.
- Gonzalez, S. B. (2021). "Video games development in the periphery: cultural dependency." *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 103(1): 39-54. doi:10.1080/04353684.2021.1894077
- Huizinga, J. (2020). *Homo Ludens*. Çev., M. A. Kılıçbay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kerr, A. (2017). *Global Games: Production, Circulation and Policy in the Networked Era*. London: Routledge.
- Masters, P. A. (2008). "Play Theory, Playing, and Culture." *Sociology Compass*, 2(3): 856-869.
- Mäyrä, F. (2008). *An Introduction to Game Studies*. London: Sage Publications.
- Medina, V. V. (2019). National cultures and digital space: Interpersonal communication in World of Warcraft, from Latin to North America. *Video games and the global South*. (Der.) P. P. Tadsen. Pittsburgh: ETC Press. 129-142.
- Newman, J. (2004). *Videogames*. London: Routledge.
- Newzoo. (2022). *Newzoo Global Games Market Report 2022*. Kasım 25, 2022 tarihinde <https://newzoo.com/insights/trend-reports/newzoo-global-games-market-report-2022-free-version> adresinden alındı
- NTV. (2009, Kasım 4). *Hazine avcıları (maalesef) İstanbul'da*. Temmuz 28, 2023 tarihinde <https://www.ntv.com.tr/turkiye/hazine-avcilari-maalesef-istanbulda,-XnNvrxSSUqdoNkw0j3QYQ> adresinden alındı
- Schreier, J. (2020). *Kan, Ter ve Pikseller*. Çev., M. İ. Tatari. İstanbul: İthaki.
- Shaw, A. (2010). "What Is Video Game Culture? Cultural Studies and Game Studies." *Games and Culture*, 5(4): 403-424.

- Šisler, V., Švelch, J. ve Šlerka, J. (2017). "Video Games and the Asymmetry of Global Cultural Flows: The Game Industry and Game Culture in Iran and the Czech Republic." *International Journal of Communication*, 11: 3857-3879.
- Smith, P. (2007). *Kültürel Kuram*. Çev., S. Güzelsarı, & İ. Gündoğdu. İstanbul: Babil Yayınları.
- Souri, H. T. (2007). "The political battlefield of pro-Arab video games on Palestinian screens." *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 27(3): 536-551. doi:10.1215/1089201x-2007-031
- Toftedahl, M., Marklund, B. B., Engström, H. ve Backlund, P. (2016). "Global influences on regional industries; game development in nordic countries", *Chinese Digra '16*. Taichung City: Digra. <http://www.digra.org/digital-library/publications/global-influences-on-regional-industries-game-development-in-nordic-countries-china-and-india/> adresinden alındı
- Winkler, W. K. (2006). "The business and culture of gaming. *Gaming as culture: Essays on reality, identity, and experience in fantasy games.*" (Der.) J. P. Williams, S. Hendricks, ve W. D. Winkler. Jefferson: McFarland and Company. 140-153
- Wright, T., Boria, E. ve Breidenbach, P. (2002). "Creative Player Actions in FPS Online Video Games." *Game Studies*, 2(2).



## Koruyucu ve Kıyıcı Şiddet: Erken Cumhuriyet Dönemi Hikâyelerinde Eşkîyalık<sup>45</sup>

Eren YILDIRIM<sup>46</sup>

### Özet

Eşkîyalık olgusu, Türkçe edebiyatta özellikle 1950 sonrasında yazarların rağbet ettiği temalar arasında yer alır. Olgunun 1950 sonrasındaki zaman diliminde nicelik olarak edebî üretimlere yansımalarının nedeni de toplumcu-gerçekçi edebiyat anlayışının dönemin etkili düşünce yapısı arasında yer almasından kaynaklanmaktadır. Eşkîyalık olgusu üzerine kaleme alınan yazınlarda eşkıyalığın iki ana kuram üzerinde ilerlediği anlaşılır. Bunlardan ilki Eric Hobsbawm'ın eşkıyalığı sosyal bir zemine oturttuğu soylu/sosyal eşkıyalar, ikincisi ise bu görüşe itiraz eden ve eşkıyaları devletin merkezileşme sürecinde siyasal iktidarın yarattığı bir şiddet sarmalı olduğunu öne süren Karen Barkey'in "karşı-sosyal eşkıya"larıdır. Her iki düşünürün eşkıyalar üzerindeki bu ihtilafı Türkçe edebiyatta Yaşar Kemal ve Kemal Tahir'in kalemlerine çok daha önce yansımıştır.

Türkçe edebiyatta eşkıyalığı farklı pencerelerden ele alan yazarların varlığına rağmen eşkıyalık kendi içinde şiddeti barınması nedeniyle zaten ikircikli bir yapıda yol almaktadır. Söz konusu tartışma ise eşkıyaların uyguladığı şiddetin halkın yararına mı olduğu [Hobsbawm], yoksa ağa/mütegalibe ve Devlet'in merkezî otoritesini güçlendirme adına bu kişilere ve yapıya hizmet eden sadık çalışanlar mı [Barkey] oldukları üzerinedir. Bu makale, her iki görüşe de yer geldiğinde değinecek ve eşkıyalığın şiddet boyutunu Walter Benjamin'in "Şiddetin Eleştirisi Üzerine" adlı makalesi çizgisinde ele alarak sosyolojik yapıda meydana gelen değişikliklerin erken Cumhuriyet Döneminde Türkçe edebiyatta hikâyelere yansımalarını irdeleyecektir. İrdeleme metodolojik açıdan Benjamin'in işaret ettiği "yasa koruyucu" devlet ve "yasa koyucu" şiddet kavramsallaştırmaları bağlamında; Devlet-eşkîya, eşkıya-yerel halk ve Devlet-yerel halk ilişkisini açılacaktır.

**Anahtar kelimeler:** Sosyoloji, Türkçe edebiyat, Toplumsal Kriz, eşkıyalık, şiddet.

### Protective and Destructive Violence: Banditry in Early Republican Stories

#### Abstract

The thematic exploration of banditry has found resonance within the corpus of Turkish literature, particularly in the post-1950 era. This surge in literary engagements with the phenomenon during this period can be attributed to the pervasive influence of the socialist-realistic paradigm on literary thought. In the realm of literature addressing banditry, two principal theories emerge as foundational. The first, posited by Eric Hobsbawm, situates banditry within a social framework, notably conceptualizing certain figures as "noble" or "social" bandits. The second theory, advanced by Karen Barkey, challenges this perspective, characterizing bandits as "counter-social," contending that they represent a manifestation of spiraling violence instigated by political powers during the process of state centralization. This theoretical contention between Hobsbawm and Barkey has found its reflection in Turkish literature, notably prefigured in the works of seminal authors such as Yaşar Kemal and Kemal Tahir, whose literary contributions serve as early manifestations of the intellectual conflict surrounding the nature and genesis of banditry, echoing the broader debates within the academic discourse.

In the realm of Turkish literature, the exploration of banditry, viewed through divergent lenses, reveals an inherently ambivalent structure marked by its intrinsic proclivity towards violence. Central to the scholarly discourse is the contention surrounding whether the acts of violence perpetrated by bandits are to the advantage of the populace, as posited by Hobsbawm, or if these brigands function as loyal operatives reinforcing the dominion of malevolent feudal lords and the State, a perspective championed by Barkey. This article aims to traverse both perspectives judiciously, delving into the violent dimensions of banditry through the analytical lens provided by Walter Benjamin's seminal work, "On the Critique of Violence." Concurrently, the investigation will scrutinize the nuanced sociological shifts during the early Republican Period in Turkish literature. Methodologically, this analysis will elucidate the intricate interplay between the State and banditry, as well as the dynamic relationships between bandits and local communities, within the framework of Benjamin's conceptual dichotomy of the "law-protecting" state and the notion of "law-making" violence. By engaging with these conceptualizations, the study seeks to unravel the complex tapestry woven by the State, bandits, and local populations, shedding light on the dialectics of power, authority, and violence inherent in the narratives of Turkish literature during the formative years of the Republic.

Key words: Sociology, Turkish literature, Social Crisis, banditry, violence

<sup>45</sup> Bu makale, 20-22 Eylül 2023 tarihleri arasında Sosyoloji Derneği aracılığıyla Galatasaray Üniversitesi'nde düzenlenen X. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Krizler Çağının Toplumsal Halleri temalı kongrede sunulan "Koruyucu ve Kıyıcı Şiddet: Türkçe Edebiyat ve Eşkîyalık" başlıklı bildirimini genişletilmiş hâlidir.

Ek olarak, bu sayfada ve sonraki sayfalarda hem hikâyelerden hem de diğer teorik kaynaklardan yapılacak doğrudan alıntılar, yazarların eserlerine sadık kalma düşüncesiyle yazım ve imla farklılıklarına rağmen herhangi bir değişiklik yapmadan çalışmaya eklenecektir.

<sup>46</sup> Dr., ernyildirim@gmail.com, ORCID 0000-0001-5412-8278

## Giriş

Şiddet içeren bir olgu olması nedeniyle eşkıyalık hareketleri Türkçe edebiyatta zaman zaman yazarların/şairlerin tercih ettiği temalar arasında yer alır. Olgunun ortaya çıktığı ilk günden bugüne değin eşkıyalığın kırsalda beliren bir mefhum olması ve eşkıya olarak adlandırılan kişilerin sergiledikleri şiddet eylemlerinin Devlet ve halk nazarında farklı anlamlar taşıması; eşkıyalığı ikircikli kılan özelliklerin başında gelir. Toplumsal yapıda meydana gelen değişiklikler, gelir dağılımındaki adaletsizlik, ağalık düzeni, feodal toplum yapısı ve ezenin ezilen karşısında haklı olması; Türkiye’de ve diğer ülkelerde eşkıyalığın ortaya çıkmasında etkili olan nedenler arasında yer alır. Eşkıyalığa “romantik” bir pencereden dahi yaklaşıldığında olgunun suç ve şiddet eylemlerinden örülü olması; olgu hakkındaki ihtilafın ilk halkasını oluşturur. Zira eşkıya olarak adlandırılan kişilerin birer halk kahramanı mı yoksa ağa/mütegalibe takımının veya zaman zaman siyasi seçkinlerin yanında yer alan acımasız/kıyıcı kişiler mi oldukları tartışması; eşkıyalar hakkında kadim anlaşmazlıkların yaşanmasına yol açmıştır.

Eşkıyalar üzerine yaşanan ihtilaf başat iki görüş üzerine inşa edilir. İlki, eşkıyalığı “ilkel bir köy isyanı” olarak değerlendiren ve bu kişileri birer modern Robin Hood olarak kabul eden İngiliz Marksist yazar ve tarihçi Eric Hobsbawm’ın ileri sürdüğü sosyal/soylu eşkıya; ikincisi ise bu görüşe en şiddetli eleştiriyi getiren ve eşkıyaları Devlet mekanizmasının yarattığı bir suç/şiddet aracı olarak gören Karen Barkey’in “karşı-sosyal eşkıya” tezidir.<sup>47</sup>

Eşkıyalık yazınında Hobsbawm ve Barkey isimlerini yegâne kılan özellik ise her iki araştırmacının olgunun kuramsallaşmasını sağlamalarıdır. Kısaca, kutuplaşmanın bir ucunda Hobsbawm yer alırken diğer ucunda da Barkey yer almaktadır. Olguya bu anlayışla yaklaşıldığında makalede sosyal ve karşı-sosyal eşkıya çatışmasının izleri suç ve şiddet bağlamında sürülecektir. Hobsbawm ve Barkey isimlerinden bağımsız her iki eşkıyalık yazınında da şiddetin tercih edilen bir yöntem olması; yazıda şiddet düşünürlerinin isimlerini ve onların şiddet hakkındaki görüşlerine değinmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu makalede sadece Walter Benjamin’in “Şiddetin Eleştirisi Üzerine” isimli makalesine yer verilecek ve irdelenen meselenin daha net anlaşılması için yeri geldikçe Benjamin’in şiddet hakkındaki görüşlerine başvurulacaktır. Olguya dair esas almetifarika ise Avrupa’da eşkıyalık yazınıyla ilgili kaleme alınan eserlerden çok daha önce Türkiye’de de eşkıyalığın hem sosyoloji hem de edebiyat sahasında aydınlar ve yazarlar tarafından tartışılmış olmasıdır. Bu yazı, “suç” ve “şiddet” bağlamında her ne kadar Walter Benjamin’in düşünceleri üzerine inşa edilecek olsa da Hikmet Kıvılcımlı, Behice Boran ve İsmail Beşikçi isimleri de yeri geldikçe çalışmada zikredilecek isimler arasında yerini alacaktır.

### 1. Avrupa’da ve Türkiye’de Eşkıyalık Yazınına Kısa Bir Bakış ve Walter Benjamin’in

#### Şiddet Söylemi

Başkaldırı, itaatsizlik, kriz ve çatışma mefhumları üzerine yapılan araştırmalarda ısrarla vurgulanan nosyonlardan biri de suç ve şiddettir. İktidarın/gücün elde edilmesinde ve korunmasında, haksızlıklar karşısında bir savunma mekanizması olmasında ve özgürlük ediminde şiddet; hemen her zaman tercih edilen bir yöntem olmasıyla dikkati çeker. Özetle, şiddet kimi zaman araçsallık olurken kimi zaman da amacı ifade eden bir pratik olmasıyla öne çıkar. Her iki durumda da olgunun “kaba kuvveti” ve “sertliği” barındırıyor olması, eşkıyalığı; yukarıda sözü

<sup>47</sup> Yazıda geçen karşı-sosyal eşkıya ifadesi, eşkıyalık olgusu üzerine kaleme aldığı yazılarla literatüre önemli bir katkı sağlayan Ahmet Özcan’a aittir İfadenin geçtiği kaynaklar için bkz. Ahmet Özcan, “Eşkıyanın ‘Adi’ Şiddetinin Siyasallığı ve Yasa Yapıcı Mirası”, *Kebikeç*, 34, 2012, s. 7–23; “*Ama Eşkıyalık Çağı Kapandı!*” *Modern Türkiye’de Son Kürt Eşkıyalık Çağı: 1950–1970*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s. 21

edilen mefhumlardan ayrı düşünmeyi mümkün kılmamaktadır. Öyle ki *Güncel Türkçe Sözlük*'te şiddet kelimesinin açılımı şu şekilde yapılmaktadır; “1. Bir hareketin, bir gücün derecesi, yeğinlik, sertlik. 2. Hız. 3. Bir hareketten doğan güç: Rüzgârın şiddeti. 4. Karşıt görüşte olanlara kaba kuvvet uygulama. 5. Kaba güç. 6. Duygu veya davranışta aşırılık” (TDK, <https://sozluk.gov.tr/> E. T. 13.08.2023).

Etimolojik tanımların hemen hepsinde şiddetle ilgili “sertlik”, “kaba kuvvet” ve “aşırıya kaçma” kavramları öne çıkmaktadır. Ancak şiddet, siyasî ve sosyolojik yelpazede çok daha fazlasını karşılayan bir kavram olarak dikkati çeker. Burada üzerinde durulması gereken nokta ise eğer şiddet bir suç yaratacaksa bu şiddetin kimin tekelinde olacağıyla ilgilidir. Zira şiddet yarattığı yasayı korumakla da mükelleftir. Yani yaratılan şiddet ve yarattığını korumaya çalışan şiddet, kendi içlerinde yaşanan bir çatışmanın da izdüşümüdür.

Şiddet hakkında ileri sürdüğü görüşlerle kavramın kuramsallaşmasına katkı sağlayan Walter Benjamin, “Şiddetin Eleştirisi Üzerine” adlı makalesinde yasa koruyucu ve yasa koyucu şiddet türlerinden bahseder. Aykut Çelebi, “Şiddetin Eleştirisi Üzerine” makalesiyle ilgili yapmış olduğu değerlendirmelerde hukuk-şiddet mefhumlarına dikkat çekerek şu görüşlere yer verir:

“Max Weber’den bu yana devletin en kabul gören tanımı, ‘meşru zor/şiddet tekel’ olmasıdır. Söz konusu tarife zor ya da şiddetin devlete bağımlı olduğu varsayımı yer alır. Benjamin ise önceliğini devlet yerine yasanın şiddetine verir. Devlet sadece yasanın şiddetini icra eden bir organ oluşu, ya da yasanın uygulandığı bir alan olması nedeniyle önemlidir. (...) Sadece ama sadece şiddet ya da zor yasayı yapar. Benjamin yasayı yapan şiddeti de ikiye ayırır: *Yasa koyucu şiddet ve yasa koruyucu şiddet*. İkincisi ordu/ve veya polis tarafından temsil edilir. Bu ayırımı önemli olan yasa koyucu şiddettir. Benjamin, kurulu bir düzende dahi yasayı yürürlüğe koyanın, yasayı yapanın şiddet olduğunu düşünür. Bu şiddet, yasayı kuran ‘saf’ şiddet -yani hiçbir amaca hizmet etmeyen bir şiddet- olmaktan ziyade, iki farklı şiddet biçimini yakınlaştırmaktadır” (2014: 266-267).

Çelebi’nin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere yasa koruyucu şiddet Devlet’i temsil ederken yasa koyucu şiddet daha çok bireyselliği veya yasayı koruyanın karşısında yeni bir şiddet yaratma motivasyonu gösteren herhangi bir topluluğu temsil eder. Burada oluşan kısır döngü ise şiddete şiddetle karşı koyma eğilimidir.

Hobsbawm, eşkıyalara dair görüşlerini 1969 yılında kaleme aldığı *Eşküyalar (Bandits)* adlı eserinde kuramsal bir çizgide açıklarken yazarın sosyal eşkıyalık tezi çok daha önceye 1959’da yayımlanan *İlkel Asiler (Primitive Rebels)* kitabına kadar gitmektedir. Hobsbawm’a göre eşkıyalar mevcut sistemi değiştirmeye çalışmayan ancak maruz kaldıkları haksızlıklar karşısında da düzeni iyileştirmeye/düzeltelemeye çalışan birer halk kahramanıdır (Hobsbawm, 2011: 39).

Hobsbawm’ın çalışması olgu hakkında araştırma yapacaklara ciddi kolaylıklar sağlarken yazarın tezine birtakım sert eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Bu isimlerin başında ise sosyolog Karen Barkey yer alır. Barkey, *Eşküyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi* (1994) başlıklı kitabında eşkıyalığı Osmanlı Devleti özelinde ele alıp değerlendirmeye tabii tutar. 16. ve 17. yüzyıllarda İmparatorluk sınırları içerisinde meydana gelen Celâli İsyanlarını eserinin merkezine alan Barkey, eşkıyaları Hobsbawm’ın aksine kırsalda köy bilincinin gelişmesindeki en büyük engel olarak tanımlamaktadır:

“Eşküyalık, imparatorluk toprakları üzerindeki hâkimiyetin pekiştirilmesi ve idari denetimin sürdürülmesi gibi, Osmanlı devletinin başlıca işlevlerini yerine getirdiği

yepyeni bir bağlam yarattı. Devletin konsolidasyonu Batı Avrupa'nın pek çok bölümünde uluslararası savaşların, vergilendirmelerin, sermaye ve toprak sahiplerinin çıkarlarının merkezinkilerle eklenmesinin, her bölgenin kendine özgü niteliklerinin gerektirdiği biçimde bir arada yürütülmesiyle sağlanmıştır” (2016: 9).

Hobsbawm'ın ve Barkey'in zihin açıcı tespitleri dışında Türkiye'de de eşkıyalığa dair kayda değer çalışmalar yapıldığı görülür. Söz konusu çalışmalar her ne kadar kuram olma özelliğinden uzak bir görüntü çizse de Türk aydınlarının konuya kayıtsız kalmamaları adına önemli bir gelişmedir. Öyle ki söz konusu çalışmalar Hobsbawm'ın soylu/sosyal eşkıya tezini ileri sürmesinden çok daha önceye; 1930'lu yıllara dayanmaktadır. Bu çalışmalardan ilki Marksist yazar Hikmet Kıvılcımlı'ya aittir. Kıvılcımlı, olgu hakkındaki düşüncelerini açıklayarak bir anlamda Türkiye'de “romantik” bakışa yakın duran isimler arasında yerini çoktan almıştır:

“(...) Hikmet Kıvılcımlı sosyal eşkıyalık tezini, Hobsbawm'ın *İlkel İsyanlılar* (1959) adlı çalışması dahi yayımlanmadan önce, 1930'larda öne sürmüştü bile. Kıvılcımlı, eşkıyalığı köylülerin 'bireysel isyanlar'ı bölümüne yerleştirmiş ve 'parçalanmış orta sınıflar arasındaki köylülüğe ait bir tür anarşizm' olarak tanımlamıştı. Kıvılcımlı'ya göre, köylülüğün zulme karşı aşkın isyanı dinî mezhepçilikse, bu isyanın dünyevi biçimi de eşkıyalıktır” (Özcan, 2018: 25).

Kıvılcımlı dışında Türkiye'de eşkıyalığa romantik bir bakış açısıyla yaklaşan bir diğer isim de İsmail Beşikçi'dir. Beşikçi, Kürt sorunu özelinde eşkıyalığı ele aldığı *Doğu Anadolu'nun Düzeni* (1969) adlı eserinde, kırsalda eşkıyalığın ortaya çıkışını baskıcı ağalara ve feodal düzeni kırma düşüncesindeki mazlum/sahipsiz köylünün zamanla eşkıyaya dönüşmesine bağlamaktadır:

“Eşkıyalık, ağalığın baskıcı rolüne karşı ortaya çıkan bir direnme şeklidir. Ağanın toprağa dayanan gücünü tamamen baskı tedbirleriyle sürdürmeye başlamasından itibaren feodalitenin bünyesinde bulunan hukukilik ve meşruluk kaybolup, derebeylik başlar. Eşkıyalık, düzene karşı bir hareket olmakla birlikte bilinçli değildir” (1992: 56).

Kronolojik sıra takip edildiğinde yerli sahada Kıvılcımlı'nın sosyal eşkıyalık tezine itiraz eden isimlerin başında Behice Boran gelir. Boran, eşkıyalığa dair görüşlerini açıkladığı *Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki* (1945) başlıklı eserinde, eşkıyaları; köy toplumunun karşısında olan ve insanları zoraki göçe iterek kırsalda tarımın gelişmesini engelleyen “adi” suçlular olarak betimlemektedir:

“(...) Bizim sekiz köyden Kepenekli ve Sarı Çam eşkıyalar yüzünden, Adiloba'da hastalık yüzünden yer değiştirmişler. Bu köyler, eskiden başka mevkilerde başka isimlerle mevcut köylerin dağılması ile yeni mevkilerde yeni adlarla teşekkül etmiş köylerdir. Cumhuriyet idaresinde kadar eşkıyalık köylerin baş belası imiş; eşkıyalık vakaları, hikâyeleri halâ hafızalarda canlı olarak yaşıyor” (1992: 36).

Türkiye'de eşkıyalık olgusuyla ilgili ihtilafın kırılma noktası ise 1950'lerde edebiyat sahasında yaşanır. Toplumcu-gerçekçi yazarların etkisiyle edebiyatta hızla kendine yer edinen eşkıya temalı eserler ayrıca birtakım uzlaşmazlıkları da beraberinde getirmiştir. Kıvılcımlı ve Boran gibi sosyologlar arasında yaşanan ihtilaf, edebiyatta Yaşar Kemal ve Kemal Tahir arasında yaşanacaktır. Yaşar Kemal 1955 yılında yayımladığı *İnce Memed* romanıyla eşkıyalığa romantik

bir pencereden yaklaşarak roman kahramanı Memed aracılığıyla soylu/sosyal bir eşkıya miti yaratacaktır.

Yaşar Kemal'in *İnce Memed*'i (1955) yayımlamasının hemen ardından 1957 yılında Kemal Tahir, *Rahmet Yolları Kesti* romanını yayımlayarak Yaşar Kemal'in eşkıyalık okumasına en şiddetli eleştiriyi getiren isim olacaktır. Eşkıyalar, Yaşar Kemal romanında ne kadar halk kahramanı ve kurtarıcı bir figür görüntüsündeysen; Kemal Tahir romanında da o derece sefil, aciz ve adi birer suçlu görüntüsündedir. Bir anlamda Tahir'in kıyııcı eşkıyası Uzun İskender, Kemal'in reformist eşkıyası Memed'in tam karşısında bir karşı-sosyal eşkıya imajı çizmektedir.

## 2. Erken Cumhuriyet Dönemi Türkçe Edebiyatta Eşkıyalığın Hikâyelere Yansıması

Anlatıya dayalı türler arasında özellikle roman sahasında kendisine fazlasıyla yer edinen eşkıyalık olgusu nicelik olarak romanlar kadar olmasa da dönemin hikâyelerine de yansımıştır. Bu hikâyelerden ilki Sabahattin Ali'ye ait *Çakıcı'nın İlk Kurşunu* (?), ikincisi Münir Hayri Egeli'nin *Uryan Efe*'sidir (1944).<sup>48</sup> Her iki hikâyenin de Ege eşkıyalığına/efeliğine odaklanması dönemin genel kabul gören eşkıyalık anlayışının, romanlardan sonra hikâyelerde de devam ettiğinin ispatı niteliğindedir. Sabahattin Ali'nin eserine sık sık müdahale ederek bir anlamda sözünü emanet ettiği Çakırcalı üzerinden Abdülhamit yönetimine getirdiği eleştiriler ise *Çakıcı'nın İlk Kurşunu* hikâyesini farklı kılan özellikler arasında yer alır. Egeli'nin kaleme aldığı *Uryan Efe*'de ise okur alışlageldik eşkıya anlatılarından ziyade hazin bir aşk hikâyesine şahit olacaktır.

*Çakıcı'nın İlk Kurşunu* (?) hikâyesi, genel hatlarıyla değerlendirildiğinde daha önce Çakırcalı hakkında yazılan romanlarla/anlatılarla örtüşmektedir. Önceki anlatılarda olduğu gibi bu hikâyede de Efe'nin eşkıyalığa başlaması, eşkıyalığı süresince sergilediği eylemleri ve nihayetinde ölümü anlatılır. Hikâyenin kurgusu Çakırcalı'nın babası Ahmet Efe'nin intikamını almak istemesi üzerine inşa edilmiştir. Ancak Sabahattin Ali'nin hikâyesini farklı kılan yegâne özellik yazarın eserine sık sık müdahale etmesidir. Sabahattin Ali, Çakırcalı üzerinden Abdülhamit yönetimine ağır eleştiriler getirerek hikâyesinde idealize edilmiş bir kahraman yaratır. Efe'nin eylemleri de Abdülhamit yönetiminin yerine getir(e)mediği eylemler olarak kabul edilir:

“Cahil Çakıcı, kalbinden kopup gelen bu isyan ile eşkıya diye anılmasına rağmen, koca bir taç ve saltanatı benimsemiş olan II. Abdülhamit'in, unuttuğu ve aklına getirmek istemediği şeyler düşünüyor, onları yapmakla, yaptırmakla ne kadar büyük bir zevk duyacağını şimdiden hissederek seviniyordu. Fakat hiç bilmiyordu ki, onun bu halleri o kanlı saltanatı, kendisinin en aman bilmez bir düşmanı haline sokacak, onu durdurulması, kırılması lazım bir rakip haline koyacaktı. Saltanat, sefih sülalenin bu melun gaddar padişahı, kendisinin bir türlü yapmak istemediği bu hayırları başkasının yapmasına da tahammül edemez, bu gibi teşebbüsleri saltanata, saltanatın hakkına bir taarruz telakki ederdi. Çakıcı söylediği vaadini tuttuğu takdirde, işte bu sefih saltanatın bilmeyerek bir rakibi, bir düşmanı, bir yıkıcısı kesilecekti” (Sabahattin Ali, 2002: 50).

Hikâyede ağırlıklı olarak Sabahattin Ali tarafından Abdülhamit'e bu tarz eleştirilerin getirildiği görülür. Sabahattin Ali, eşkıyalığın yaygın bir gelenek olmasını, köylünün ağa/mütegalibe ve jandarma arasında ezilmesini, fakirlikten evlenemeyen gençlerin ve ilaçsızlıktan ölen insanların dramını Abdülhamit'in “adaletsiz” yönetimine bağlar. Hikâyede devleti temsil eden Abdülhamit

<sup>48</sup> Edebiyat tarihlerinde *Çakıcı'nın İlk Kurşunu* adlı eserin yayımlanma tarihiyle ilgili net bir bilgi yer almaz. Ancak yaygın görüş hikâyenin 1928–1940 yılları arasında kaleme alındığı yönündedir.

sömürü düzeninin sebebi ve kurucusu, Çakırcalı ise bu düzeni yık(a)masa da sarsacak olan ölümsüz bir halk kahramanı olarak ele alınır.

Hikâye türünde yayımlanan eşkıya anlatılarının sonuncusu ise Münir Hayri Egeli'nin *Uryan Efe*'sidir (1944). Eserde vaka zamanı net olmasa da hikâye kahramanlarından birinin "Korkma efendi, dedi, şimdi Cumhuriyet devrindeyiz. Artık eşkıya kalmadı" (Egeli, 1944: 6) cümlesinden olayların Osmanlı Devleti yıllarında geçtiği anlaşılır. Hemen her Ege eşkıyalığına/efeliğine odaklanan anlatılarda olduğu gibi bu hikâyede de kahraman-eşkıya mitinin ele alındığı görülür. Hikâye, bilindik eşkıya anlatısı olarak başlamasına rağmen okur ilerleyen sayfalarda hazin bir aşk öyküsüne şahitlik eder. Sevdiği kadının ölümü sonrası çetesini dağıtan Uryan Efe, kahraman-eşkıya mitinin ele alındığı anlatılardaki gibi kısa zamanda halk tarafından mitleştirilerek ölümsüz bir kahramana dönüşür:

"Efe o gün çetesini dağıtmış. Çok ısrar etmişler ama, kendi ormanda kalmış. Efe'nin tek başına kaldığını haber alan kırk zaptiye bütün ormanı taramış.. fakat şu mezar taşının başında Efe'nin bütün elbiselerini silâhlarını bulmuşlar.. kendisinin ne olduğunu kimse öğrenememiş. (...) Sır olduğuna inanır halk.. Uryan Efe diye anarlar onu.. Efe'nin kayboluşundan sonra yıllar geçti. Ama ormanın dibindeki kütüğe Efe'ye istida mıhlamaktan vazgeçmedi köylüler" (Egeli, 1944: 32).

Benzer bir mitleştirme eğilimi Ege'nin ünlü eşkıyası Çakırcalı Mehmet Efe'de de görülür. Çünkü eşkıya olarak nitelendirilen kişiler sıradan hayatlarına olağanüstü bir durum sonrasında suçlu olarak devam etmek zorunda kalırlar. Hemen hemen bütün eşkıya anlatılarında bu kişiler tek çocuk olarak dünyaya gelirler ve mutlaka başlarından olumsuz bir olay geçer. Bu olay, baskıcı bir ağanın şiddeti, kan davası veya namus cinayeti olabilir. Ancak en çetin çatışmalardan dahi burnu kanamadan kurtulan eşkıya, kısa zamanda halk tarafından mitolojik bir kahramana dönüştürülerek öldürülmesi veya yaralanması imkânsız bir figür olarak anlatılarda yerini alır.

## Sonuç

Eşkıyalık tüm bu tartışmaların ışığında sosyolojide ve edebiyatta kendine yer bulurken konunun suç ve şiddet boyutu yeni bir sorunsal gündeme getirmektedir. Şiddet düşünürü Walter Benjamin, "Şiddetin Eleştirisi Üzerine" adlı makalesinde meseleyi etraflıca irdeleyerek insanların neden "büyük" suçlulara hayranlık beslediğini şu cümlelerle açıklar:

"İnsan, büyük bir suçlunun amaçları ne kadar sapkın olursa olsun, nasıl da sıklıkla, halk arasında gizli bir hayranlık yarattığını düşünmeden edemiyor. Bunun nedeni ise suçlunun ortaya koyduğu eylemleri değil, bunun tanıklık ettiği şiddettir" (Özcan, 2012: 31-32).

Erken Cumhuriyet Dönemi eşkıya temalı hikâyelere göz atıldığında gerek Sabahattin Ali'nin gerekse Egeli'nin eserinin Ege eşkıyalığına/efeliğine odaklandığı görülür. Romanlardaki hâkim anlayışın benzer motiflerle hikâyelere de yansıdığı anlaşılır. Mekân bir kez daha Ege'dir ve yazarlar eserlerinde eşkıyalığın salgına dönüştüğü Osmanlı Devleti'nin son yıllarını konu edinir. Romanlarda olduğu gibi hikâyelerde de bu tarih aralığının seçilmesi tesadüfi değildir.

Eşkıyalık; savaşın, merkezî otorite boşluğunun, ekonomik sorunların, kan davasının, namus meselesinin ve asker kaçaklığının yaygın olduğu dönemlerde beliren bir olgudur. Her iki eserde hikâye kahramanları soylu eşkıya imajı çerçevesinde ele alınıp işlenmiştir. Ancak temsilin iki örneği arasında Sabahattin Ali'nin eserini ideolojik kaygılarla kısmen manifestoya dönüştürmesi bu hikâyeyi farklı kılan özellikler arasında yer alır. Sabahattin Ali, Çakırcalı üzerinden aslında

Abdülhamit yönetimini eleştirmekte ve kendince haksız bulduğu toplumsal meseleleri eserine yansıtmaktadır. Bu durum da yer yer anlatının aksamasına neden olmaktadır. Egeli tarafından kaleme alınan *Uryan Efe* hikâyesinde ise okur eşkıya anlatısından ziyade bir aşk hikâyesine tanıklık eder. Hemen her eşkıya anlatısında olduğu gibi bu eserde de soylu/sosyal eşkıyanın halk tarafından mitleştirilerek ölümsüz bir kahramana dönüştürülmesi söz konusudur.

### **Kaynakça**

- Barkey, K. (2016). *Eşkîyalar ve devlet: Osmanlı tarzı devlet merkezileşmesi* (Çev. Zeynep Altok). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Benjamin, W. (2014). “Şiddetin eleştirisi üzerine.” Metis defterleri (Yay. haz. Aykut Çelebi, Çev. Ece G. Çelebi). Metis Yayınları, 19–42.
- Beşikçi, İ. (1970). Doğu Anadolu’nun düzeni: sosyo–ekonomik ve etnik temeller 1. Yurt Kitap Yayın.
- Boran, B. (1992). Toplumsal yapı araştırmaları. Sarmal Yayınları.
- Egeli, M. H. (1944). Uryan efe. Ahmet Halit Kitabevi.
- Hobsbawm, E. (2011). Eşkîyalar (Çev. Osman Akınhay). Agora Kitaplığı.
- Hobsbawm, E. (2014). İlkel Asiler (Çev. Uygur Kocabaşoğlu). İletişim Yayınları.
- Kemal Tahir (20017). Rahmet yolları kesti. İthaki Yayınları.
- Özcan, A. (2012). Eşkîyanın ‘adi’ şiddetinin siyasallığı ve yasa yapıcı mirası. *Kebikeç*, 34, 7–23.
- Özcan, A. (2018). “Ama eşkıyalık çağı kapandı!” modern Türkiye’de son Kürt eşkıyalık çağı: 1950–1970. İletişim Yayınları.
- Sabahattin Ali (2002). Çakıcı’nın İlk Kurşunu (Tereke): Öyküler, Şiirler, Derlenmemiş Yazılar (Yay. haz. Nüket Esen, Zeynep Uysal, Engin Kılıç, Olcay Akyıldız). Yapı Kredi Yayınları.
- Yaşar Kemal (2018). İnce Memed 1–4. Yapı Kredi Yayınları.
- <https://sozluk.gov.tr/kelime=siddet>. Erişim tarihi: 13.08.2023

# Çalışma Yaşamındaki Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığının Film Endüstrisindeki Görünümü: Bir Alan Çalışması<sup>49</sup>

Ezgi ORAN<sup>50</sup>

Elif HACISALİHOĞLU<sup>51</sup>

## Özet

20. yüzyılın başlarından bu yana gelişimini sürdüren sinemanın yanında, 1980'li yıllardan itibaren önce televizyonun, ardından internetin de yaygınlaşmasıyla çekilen dizi ve sinema filmlerinde büyük artış yaşanmıştır. Bu süreç, hacmi genişleyen film sektöründe daha fazla işgücüne ihtiyaç duyulmasını beraberinde getirmiştir. Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin kodlar film endüstrisinde de kendine yer bulmuş ve sektörün kendine içkin yönleriyle çalışan deneyimlerini şekillendirmeye devam etmektedir. Bu çalışmada, film endüstrisinde toplumsal cinsiyet ayrımcılığı deneyimlerini açığa çıkarmak adına, sektörde çalışanlarla derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. 9 kamera arkası ve 7 kamera önü çalışanı olmak üzere toplam 16 kişi ile görüşülmüştür. Elde edilen bulgular doğrultusunda, film setlerindeki toplumsal cinsiyet ayrımcılığının çalışma yaşamı öncesinde, çalışma esnasında ve özel hayata etkileri olarak üç ana başlıkta deneyimlendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Film Endüstrisi, Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı, Film Setleri

## The Appearance of Gender Discrimination in Working Life In The Film Industry: A Field Study

### Abstract

Since the early 20th century, there has been a great increase in the number of TV series and feature films shot in addition to cinema, which has been developing since 1980s, first with the widespread use of television and then the Internet. This process has brought about the need for more workforce. Codes regarding gender roles became visible through the film industry and still shaping experiences of people working in this industry. In order to reveal experiences of gender discrimination in the film industry in-depth interviews were conducted with 16 people (9 behind the scenes, and 7 in front of the camera). In line with the findings, it has been observed that gender discrimination on film sets is experienced under three main headings: before working life, during working life, and its effects on private life.

**Keywords:** Film Industry, Gender Discrimination, Film Sets

---

<sup>49</sup> Bu çalışma Ezgi Oran tarafından, Dr. Öğr. Üyesi Elif Hacısalihoğlu danışmanlığında 2023 yılında tamamlanan “Türk Film Endüstrisinde Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı: Film Setleri Üzerine Bir Alan Araştırması” başlıklı yayınlanmamış yüksek lisans tezi çerçevesinde yapılan alan araştırmasına dayanmaktadır.

<sup>50</sup> Trakya Üniversitesi, Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Programı, ezgioran35@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0617-5912

<sup>51</sup> Dr. Öğretim Üyesi, Trakya Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, elifhasal@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3003-663X



## Giriş

19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve 20. yüzyılın başlarıyla gelişen sinema, zamanla büyük bir endüstri halini almıştır. Bu gelişimde özellikle Hollywood sineması ve televizyonun önemli bir yer tuttuğu görülür. Teknolojik gelişim ve artan film üretimi ekseninde sektörde işgücüne talep artmış, nihayetinde film endüstrisinin farklı aşama ve konumlarında çalışan çeşitli meslek grupları oluşmuştur.

Sektörün hacminin giderek genişlemesi ve çalışan sayısındaki artış, bir yandan sektörün diğer sektörlerle benzeşen, diğer taraftan ise sektöre özgün sorunlarının da ortaya çıkmasına zemin sunmuştur. Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, -erkek egemen bir sektör olarak- sektörde deneyimlenen ancak sektör çalışanları deneyimleri açısından literatürde noksan bırakılan bir başlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, film endüstrisinde toplumsal cinsiyet ayrımcılığı deneyimlerini açığa çıkarmak adına, kamera arkası ve kamera önünü içerecek şekilde çalışanlarla derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, “çalışma yaşamı öncesinde”, “çalışma esnasında” ve “özel hayata etkileri” olmak üzere üç ana başlıkta ele alınmıştır.

### 1. Toplumsal Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık ve Çalışma Yaşamında İzdüşümü

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeklerin zaman içerisinde değişen toplum içindeki rollerini yansıtan, kültürler arası farklılıkları da barındıran bir kavram olarak karşımıza çıkar (Kaos GL, 2020: 94). İnsan bedeninin cinsiyetlendirilmesi, zaman içerisinde toplumsal kaynaklı ilişkilerin de cinsiyetlendirilmesi anlamına gelmektedir (Sancar, 2013: 191). Bedenle sınırlı kalmasa da en görünür hâlini bedende bulan ve cisimleşen toplumsal cinsiyet kodları, toplumsal ilişkilerin yer aldığı birçok farklı alanda yansımaları bulur.

Biyolojik ayrımlara dayandırılarak yeniden üretilen (Sancar, 2020:26) toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık, üretim ve yeniden üretim alanlarında da süregelen biçimde karşımıza çıkar. Toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü olarak da bilinen bu durum, ataerki düzene göre kadın ve erkeklerin toplumsal olarak yaptıkları faaliyetlere göre genel bir iş bölümü olarak işler (Marshall, 1999: 358). Bu doğrultuda, tarih boyunca toplumsal olarak belirlenen cinsiyet rollerinden kaynaklı, birçok insan ayrımcılık ve eşitsizliğe maruz bırakılmıştır. Ecevit’in (2021: 36) de değindiği gibi, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, toplumsal cinsiyet eşitliğine giden yolda en büyük engel olarak ifade edilebilir. Ayrımları besleyen ataerki temelli cinsiyet odaklı anlayış, çalışma yaşamında kişiler açısından meslek/ sektör/işyerinde konum gibi birçok farklı eşitsiz ayrıma da yol açmaktadır. Nihayetinde erkeklerle birlikte rekabet ortamına girseler de kadınlar çalışma yaşamında halen ‘yedek işgücü’ olarak görülüp daha az kazançlı, vasıfsız işlerde yer almakta (Mies, 2022: 59), meslek seçimi ve iş bulmada eşitsizlik, ücret eşitsizliği, cinsel taciz gibi temel başlıklarda cinsiyetlerinden kaynaklı sorunlarla sıklıkla karşılaşabilmektedirler (Pekel, 2019: 35).

### 2. Film Endüstrisinin Gelişimi ve İşgücü

Teknolojinin gelişmesi, birçok endüstri gibi sinemanın da önünün açılmasını sağlamıştır. Avrupa’da temellenen film endüstrisi, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Hollywood’da gelişmeye devam etmiş ve Hollywood sineması zamanla film endüstrisinde egemen haline gelmiştir (Decherney, 2019: 40). 1970’li yıllarla beraber televizyonun icadı ve dizi sayısının da artması ile film izleme pratiklerinin değişerek yeni bir Hollywood sisteminin oluştuğu söylenebilir (Özen ve Çelenk, 2006: 81-82). 21. yüzyıla gelindiğinde ise artık dijitalleşme ile birlikte önce internet yayınları, beraberinde de internet dizilerinin sayısında artış gözlemlenmiştir.

Yıllar içerisinde coğrafi yaygınlık, üretim imkanı ve kapasitesindeki gelişim sektörde üretimin farklı aşamalarında yer alan işgücünü de çeşitlendirmiş, sektörde yeni meslek alanları açılmış ve çalışma biçimleri de çeşitlenmiştir. Filmin yapımına başlanmadan önce bir de ekibin oluşması gerekmektedir (Barnwell, 2015: 14). Film endüstrisinde çalışanlar bu kapsamda iki ana kategoride ele alınabilir: ‘‘Sahne önündekiler’’ (kamera önü) ve ‘‘sahne arkasındakiler’’ (kamera arkası) (Özkan Töre, 2010: 23).

Türk sinemasına bakıldığında ise film ekibine 1950’li yıllarda ihtiyaç duyulmuş, böylelikle yalnızca sinemayla uğraşan meslek gruplarının da ortaya çıktığı bilinmektedir (Özön, 1995: 232). Önce televizyonun yaygınlaşması, ardından internetin gelişmesiyle üretilen dizi ve sinema filmlerinin sayısının ve sürelerinin artması Türkiye’de de film endüstrisinde çalışanları etkilemiş, yıllar içinde teknik elemana ihtiyacı da arttırmıştır (Ergüney, 2017: 53).

Sektör cinsiyet odaklı ele alındığında, film endüstrisinde Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra katı bir iş bölümünün gerçekleştiği ve kadınların film yapımcılığında ilerlemesinin önünün kapandığı görülür (Mahar, 1960: 193). Teknik işgücünün aksine, diğer taraftan Hollywood sinemasında ekonomiyi yeniden canlandırmak ve izleyiciyi çekmek adına, kadınlara özel ‘‘B-filmler’’ üretildiği görülmektedir. Türk sinemasında da 1970’li yıllarda televizyon kaynaklı girilen bunalımdan çıkış adına, izleyiciyi sinema salonlarına çekebilmek için seks filmleri ile birlikte kadın bedeni kullanılabilir hale gelmiştir (Pösteki, 2004:11-17).

### **3. Türkiye’de Film Endüstrisinde Çalışanların Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığına İlişkin**

#### **Deneyimleri**

Film endüstrisi hem ekonomik hem de üretim çıktısı olarak büyük bir sektör olarak kendini var etmektedir. Ancak literatürün, üretim çıktıları üzerine yoğunlaştığı, sektörde çalışanlar ve koşullarına ilişkin araştırmaların eksikliği dikkat çekicidir. Bu çalışmada ilgili boşluğa ilişkin, film endüstrisinin yapım aşamasında, setlerde çalışanların deneyimledikleri toplumsal cinsiyet ayrımcılığına odaklanılmıştır. Amaç, film endüstrisinde toplumsal cinsiyet ayrımcılığının nasıl deneyimlendiğinin kamera önü ve kamera arkası çalışanların kendi ifadeleri ile görünür kılınmasıdır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış, yarı yapılandırılmış görüşme formu ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Sorular tarafımızca hazırlanmış, görüşmecilerin isimleri değiştirilmiştir. İstanbul ve çevre illerinde yaşayan 9’u kamera arkası çalışanı, 7’si kamera önü çalışanı olmak üzere, toplam 16 kişi ile görüşmeler gerçekleştirilmiş; görüşmecilerden 1’isi kendisini non-binary, 7’si erkek, 8’i kadın olarak ifade etmiştir.

Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre film endüstrisinde yapım aşamasında toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık, üç aşamada ele alınabilir: Çalışma yaşamı öncesinde, çalışma esnasında ve çalışma yaşamının özel hayata etkileri. Film endüstrisinde çalışma esnasında deneyimlerin farklı olması nedeniyle ilgili başlıkta kamera önü ve kamera arkası çalışanlarının deneyimleri ayrı ayrı ele alınmıştır.

#### **3.1 Çalışma Yaşamı Öncesinde Yaşanan Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı**

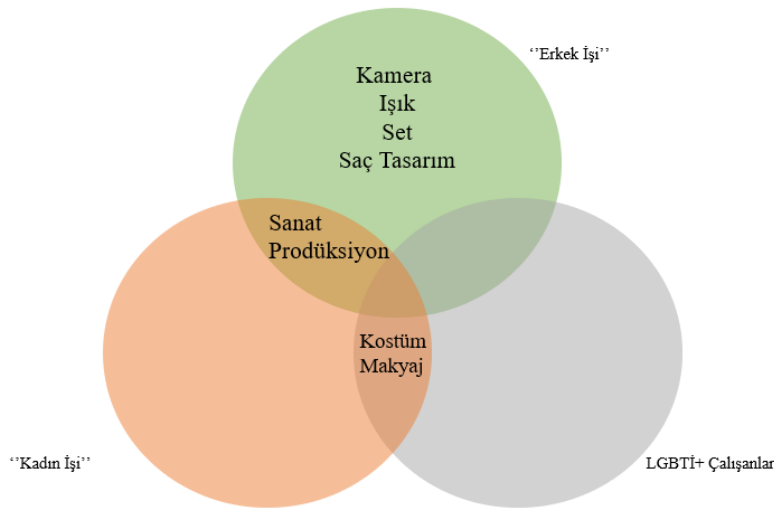
##### **3.1.1 İşe Alım Esnasında Yaşanan Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı**

Yapılan görüşmelerde, film endüstrisinde yapım aşamasında yer alan meslek gruplarının toplumsal cinsiyet rollerine dayalı olarak ‘‘erkek işi ve kadın işi’’ olarak ayrıldığı ve bu durumun işe alımlarda etkili olduğu belirtilmiştir. İlgili meslek gruplarının kendi içerisinde de görev dağılımlarının toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümüne göre ayrıldığı görülmüştür. Özellikle kamera arkasında çalışan kadınların, film endüstrisinde ‘‘ağır iş’’ olarak görülen meslek gruplarında tercih edilmediği ifade edilmiştir. İstisnai olarak kadınlar, setteki argo ve küfürlü

konuşmayı azaltmak, ortamdaki eril iletişimi dönüştürmek gibi amaçlarla işe alım esnasında kimi zaman özellikle tercih edilebilmektedirler.

İşe alımlarda cinsel yönelimi heteronormatif düzenin dışında olan kamera arkası çalışanları, film endüstrisinde yönelimlerini gizlemekte ya da kostüm ve makyaj gibi belirli departmanlara yönlendirilmektedirler. Bir görüşmeci sektördeki cinsiyet odaklı ayrımın görünümünden olan bu durumu şu cümlelerle ifade etmiştir: ‘‘Eşcinseller genelde kostümde yer alır. Daha bir moda hakimi gibi görüldüğü için. Eşcinsel kostümcüler daha ağırlıklıdır mesela eşcinsel bir ışıkçı göremedim ya da bilmiyorum.’’ (Berk, Erkek, Reji Devamlılık Asistanı, 28)

Film endüstrisinde, yapım aşamasında yer alan set çalışanlarının toplumsal cinsiyet ayrımcılığına göre yer aldıkları departmanları görüşmecilerin ifadelerinden hareketle şu şekilde grafiklemek mümkündür:



Şekil 1. Set Çalışanlarının Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığına Göre Yer Aldıkları Departmanlar

### 3.2 Çalışma Esnasında Yaşanan Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı

#### 3.2.1 Kamera Arkası Çalışanlarının Çalışma Deneyimleri

Film endüstrisinde çalışma esnasında, kamera arkası çalışanları toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, bireysel özel ilişkilerle oluşan terfi ve üsluba dayalı toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ve statü ayrımcılığı, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine dayalı ayrımcılık ve son olarak da dış görünüş ve kıyafet ayrımcılığı olarak deneyimlemektedirler.

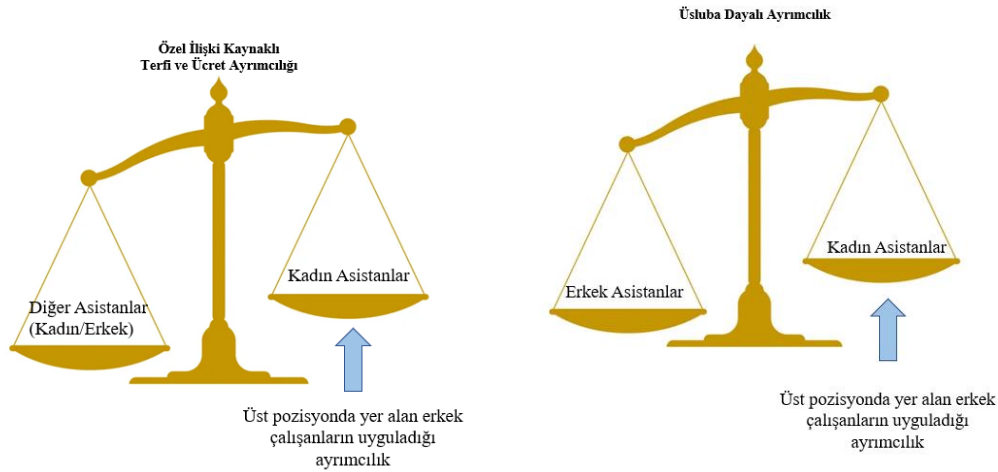
Film endüstrisinde, erkek set çalışanları tarafından altı çizilen bir durum, üst pozisyondaki erkek çalışanların konumlarının yetkisini kullanarak, özel/yakın ilişki içerisinde olduğu kadın çalışanlara daha fazla ücret ve terfi etme durumlarında ayrıcalık tanımlarıdır. Burada dikkat çeken, görüşmeci erkeklerin sektörde maruz kaldıklarını belirttikleri eşitsiz durumdan yalnızca kadınları sorumlu görmeleridir. ‘‘Bu seviyeye kim bilir nasıl geldi?’’ (Batuhan, Erkek, Yardımcı Oyuncu, 26) sorusunda/yargısında olduğu gibi görüşmeciler sıklıkla kadın çalışanları sorumlu kişi olarak işaret etmekte, hiyerarşik olarak üstte yer alan, karar merciinde olan erkek çalışanlarla ilgili eleştiride bulunmamaktadırlar. Diğer erkek görüşmeciler de, erkek olarak film endüstrisinde

kolay yükselmediklerini ve kadınların kendi bedenlerini meta haline getirerek iş bulduklarını yer yer aktarmışlardır:

“Erkek olarak kolay yükseldiğimizi düşünmüyorum.” (Berk, Erkek, Reji Devamlılık Asistanı, 28)

“Kendi bedenlerini meta haline getirerek iş bulabileceklerini düşünüyorlar ve buluyorlar açıkçası.” (Talha, Erkek, Görüntü Yönetmeni, 30)

Hiyerarşik olarak üst konumda yer alan erkek set çalışanlarının, üsluba yönelik de ayrımcılık yaptığı belirtilmiştir. Benzer pozisyonlardaki erkek set çalışanlarına kadınlardan daha kaba davrandıkları ifade edilmiştir. Yüksel’in ifadesiyle: “X bir yönetmenle çalışıyoruz. (...) Sırf kadın olduğu için onunla kibar konuşuyor. (...) [S]ırf erkek olduğum için: “Lan yürü git şimdi seninle mi uğraşacağım?” diyor.” (Yüksel, Erkek, Sanat Asistanı, 36). Benzer durumu bir kadın set çalışanı da vurgulamıştır: “Erkek asistanlara inanılmaz kötü davranıyordu. Küfürler, işte hakaretler, setin içinde aşağılamalar. Çalışan tek kadın asistan bendim. Bana karşı da inanılmaz ilgili saygılı işte hani böyle sanki işte çocuğuyum ya da ne bileyim sanki onun kız kardeşiymişim gibi bir tavırla” (Nehir, Kadın, Reji Hazırlık Asistanı, 30).

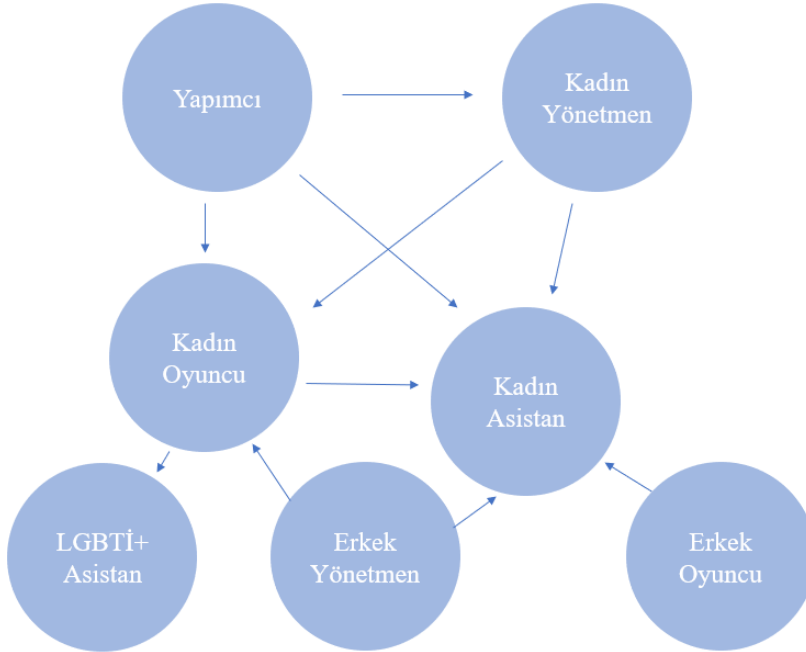


Şekil 2.Özel İlişki Kaynaklı Terfi, Ücret ve Üsluba Dayalı Ayrımcılık

Film endüstrisinde mesleklerin, hiyerarşi üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Görüşmeciler, statü ayrıcalığı ile film endüstrisinde hiyerarşik olarak üstte yer alan (yapımcı, yönetmen, oyuncu) çalışanların asistanlara karşı taciz ve mobbing uyguladığını dile getirmiştir. Utku'nun ifadesiyle “[h]er birimde işte birim şefleri ve asistanları var. Ve bunu suistimal eden insanlar var. Yanındaki insanları ezerek iş yaptıran, onları sömürerek iş yaptıran, hakkını vermeyerek iş yaptıran bir sektör[dür]” ( Erkek, Ses Operatörü, 37) film sektörü. Kostüm asistanlığı yaptığı dönemde Nehir (Kadın, Reji Hazırlık Asistanı, 30), bir erkek oyuncunun tacizini, aynı iş yerinde çalıştıkları için görmezden geldiğini ifade etmiş, çalıştığı sırada çok fazla bel altı şakalarına maruz kaldığını da eklemiştir. Cinsel yönelimi heteronormatif düzenin dışında olan görüşmecilerden Deniz de yine asistan olduğu dönemde bir kadın oyuncunun taciz ve mobbingine uğradığını belirtmiştir:

“Rejide asistan olarak çalışıyordum. (...) Bir kadın oyuncu arkadaşım beni odasına çağırdı. Ben işle alakalı bir şey söyleyecek diye gittim. (...) “Seni tanımak

istiyorum” dedi. Ondan sonra benim üzerine doğru gelip saçlarıma doğru dokunmaya başladı. Ve bunu hem küçük asistanım hem bir o oyuncu ve bunu kimseye söyleyemedim.” (Non-binary, Reji Koordinasyon, 32)



Şekil 3. Film Endüstrisinde Statüye Dayalı Taciz ve Mobbing

Cinsel yönelimi heteronormatif düzenin dışında bırakılan bireyler ve kadın çalışanlar, film endüstrisinde ayrıca dış görünüş ve kıyafete dayalı toplumsal cinsiyet ayrımcılığına da uğramaktadırlar. Özellikle kostüm ve makyaj departmanında yer alan erkeklerin, gey olduğu düşüncesiyle de diğer erkek set çalışanlarının da mobbingine uğradığı görülmektedir. Setlerde söz konusu durumu, bir görüşmecinin “[e]şcinseller için yine küfürlerimizde bile vurgulayarak küfür etmek, konuşurken ciddiye almamak, onun konuşmalarına gülmek sektörümüzde çok oluyor (...) erkek yoğunlukta bir set olduğu için” (Berk, Erkek, Reji Devamlılık Asistanı, 28) şeklindeki ifadesi özetler niteliktedir. Cinsel yönelimi heteronormatif düzenin dışında bırakılan bireyler, kıyafetleri ve dış görünüşleri kaynaklı ayrımcılığa uğrarken; erkeklerin “renkli, absürt kıyafetler” giymesi eşcinsel olarak “kodlanmalarına” yol açmaktadır.

Kıyafet ve dış görünüş nedeniyle kadınlar da ayrımcılığa uğramaktadır. Film endüstrisinde kadınların “açık kıyafet” giymelerinin, kadınların “kolay erişilebilir” görülmesine neden olduğu belirtilmiştir. Berk, bu durumu, “Kıyafetten dolayı yani bir kadın genelde çok açık saçık giyindiyse bilmem ne yaptıysa, kolay erişilebilir, kolay ulaşılabilir, kolay birlikte olunabilir olarak görünür setlerde. Ya da bir erkek çok renkli öyle böyle absürt, pembe bilmem ne farklı renkler giydiğinde genelde eşcinsel gözüyle bakılıyor.” (Erkek, Reji Devamlılık Asistanı, 28) şeklinde aktarmıştır.

### 3.2.2 Kamera Önü Çalışanlarının Çalışma Deneyimleri

Film endüstrisinde kamera önü çalışanlarından özellikle kadın oyuncuların yaşadığı ücret ayrımcılığı, kadın yardımcı oyunculara yönelik uygulanan pozitif ayrımcılıklar, statü ayrımcılığı, kıyafet ayrımcılığı ve güzellik algısı ile sahne içerisinde taciz ve mobbing öne çıkmaktadır.

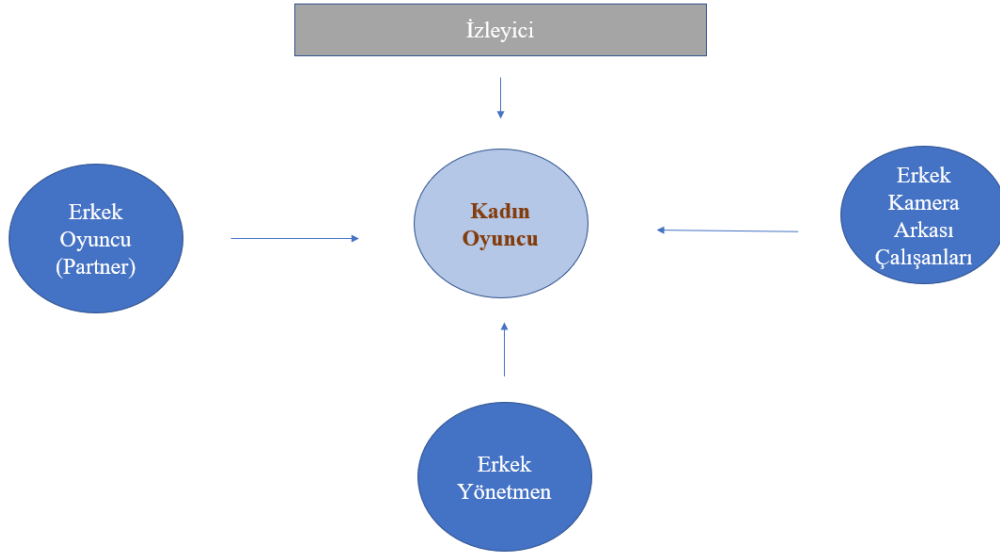
Film endüstrisinde yan roller ve başrollere ödenen ücretler arasında büyük fark olduğu ve kadın oyuncuların ücretlerinin erkek oyuncularından daha az olduğu vurgulanmıştır. Bununla beraber, yan rollerin ücretlerini hemen alamadıkları, böylelikle kadın oyuncuların hem daha az ücret aldıkları hem de ücretlerini geç aldıkları görülmektedir.

Görüşmelerde, kadın yardımcı oyunculara film endüstrisinde pozitif ayrımcılık uygulandığına da değinilmiştir. Kadın yardımcı oyuncular, yemek sırasında erkek yardımcı oyuncularından önce yediklerini, soğuk set mekanlarında ise tek bekleme alanı varsa bu alanda kadınların bekletildiğini belirtmişlerdir: “Soğuk bir ortamda sadece bir tane oda kullanılıyorsa kadınlar içeride oluyor, erkekler dışarıda bekliyor” (Sema, Kadın, Yardımcı Oyuncu, 28). Kadın yardımcı oyuncular için yemek sırası, barınma (set bekleme alanları), gece çekimi (erken paydos) ve ulaşım (özel araç) gibi başlıklarda pozitif ayrımcılığın söz konusu olduğu görülmektedir.

Kadın kamera önü çalışanları statüleri nedeniyle yapımcı, yönetmen veya diğer oyuncular tarafından sözlü tacize uğradıklarını belirtmişlerdir. Dublörük yapan Feyza, uğradığı taciz ve mobbingi şu şekilde aktarmaktadır: “Bir yapımcı işin başladığından birkaç hafta sonra setteki bütün kadınlara asıldığını duydum ve bir sınır belirledim. Sonra karavandan çıkınca beni yakaladı dedi ki “bir akşam yemeği mi yesek, bir kahve mi içsek?” Hala ağabey diyorum ve beyefendi gibi. “Hayır” dedim ve beni üç gün sonra o setten göndermeye çalıştı. Başka bir erkekle ilişkisi var. Uygunsuz şeylerini görüyoruz diye beni işten atmaya çalıştı.” (Feyza, Kadın, Dublör, 37)

Film endüstrisinde kamera önü set çalışanlarından özellikle kadın oyuncular, sahne içerisinde hem hazırlık aşamasında hem de sahne içerisinde kıyafetlerinden kaynaklı sözlü tacize ve mobbinge uğramaktadır. Kadın oyuncular genellikle sette “açık” ve “dikkat çekici” kıyafetler giydirildiklerini belirtmektedirler. Bir kadın oyuncu, “[m]esela ben bir karakter oynuyorum ve hafiften aşüfte olmam gerekiyor. Ve ona göre giydiriliyorum. Ona göre tavırlarım oluyor. Özellikle ona göre giydirildiğim noktada ben set içinde çok rahatsız oluyorum. Nasıl oturacağımı, nasıl kalkacağımı, ne yapacağımı, elimi yani eğer çok miniyse ya da dekoltem varsa nasıl kollayabileceğimi bilmiyorum çünkü rahat hissetmiyorum kendimi. (...)” (Yelda, Kadın, Oyuncu, 42) şeklinde yaşadıklarını ifade etmiştir. Kadın kamera önü çalışanlarının, kıyafetlerin dışında estetik veya beden algısından kaynaklı da mobbinge uğradığı görülmektedir: “Senin göz altların böyle gözüküyor. Bak işte senin göz kenarların fazla kırışmış. Bir küçük iğneyle hallolur diyen yönetmenlerim oldu benim.” (Yelda, Kadın, Oyuncu, 42)

Çekilen sahne içerisinde Yelda hem kamera arkası ekibi hem partneri hem de yönetmen tarafından göz hapsine tutulduğunu belirtmiş ve oluşturduğu rahatsızlığı dile getirmiştir: “İzleyicilerin aksine sette bir teknik ekip izleyicisi var ve bu çok yorucu bir şey. (...) [Ö]püşme sahnelerinde ya da sevişmede oynarken zorlanıyorum dediğimde, bunu anlattığımda insanlar bana profesyonel değil gözüyle bakıyor.” (Yelda, Kadın, Oyuncu, 42).

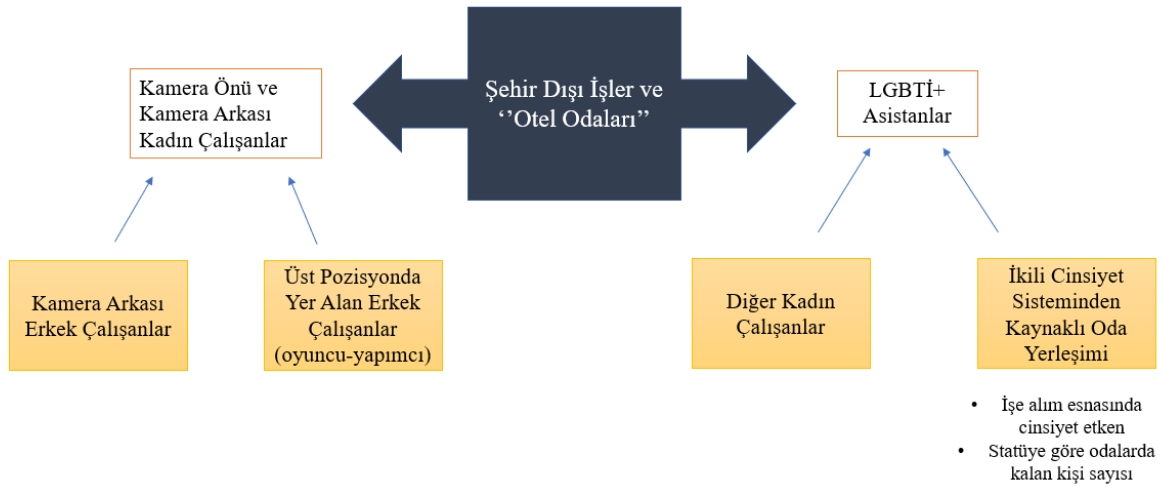


**Şekil 4. Kadın Oyunculara Yönelik Taciz ve Mobbing**

Kamera arkası ve kamera önü set çalışanlarından Berk ve Cenk de görüşmede bu duruma işaret etmişlerdir: “Kadın karakter sette çıplak olduğunda genelde set çalışanlarının çoğu %80’i erkek olduğu için kendince farklı bir duygu içinde bulunabilir. Bakışlara maruz kalabilir.” (Berk, Erkek, Reji Devamlılık Asistanı, 28). “Birkaç tane arkadaşım o sahnede hiç öyle giyinmesi gerekmiyorken kızı öyle giydirdiklerini biliyorum hocanın telkiniyle. Duymuş kız mesela. “Göğüslerini biraz daha açın, güzel görelim” lafını. Bu da taciz. Ha bu hatta çoklu taciz yani. Aç da görelim hani.” (Cenk, Erkek, Oyuncu, 43).

### 3.3 Çalışma Yaşamının Özel Hayata Etkileri

Film endüstrisindeki toplumsal cinsiyet ayrımcılığı yalnızca işe alımda ve çalışma esnasında değil, özel hayatta da kendisini göstermektedir. Film endüstrisinde toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ile özellikle şehir dışında yapılan çekimler esnasında kalınan otel odalarında karşılaşılmaktadır. Kadınlar, kamera arkası ve kamera önü erkek çalışanlar tarafından taciz ve mobbinge uğrarken, LGBTİ+ bireyler ise ikili cinsiyet sisteminden kaynaklı oda yerleşimlerinden dolayı ayrımcılığa uğramaktadır. Çalışanların aktardıkları deneyimler şekil 5’teki grafik ile somutlaştırılmıştır.



**Şekil 5. Film Endüstrisinde Şehir Dışı İşlerin Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığına Etkisi**

Film endüstrisinde çalışanların uzun ve belirsiz çalışma saatleri ayrıca ilişki ve partner seçiminde de belirleyici olmaktadır. Görüşmeciler, farklı sektörde çalışanlarla bu nedenle ilişki yürütemediklerini belirtmişlerdir: “Özel hayatımı etkiliyor çünkü ben hayatıma karışılmasını istemeyen bir insanım. Gece geç saatlere kadar çalışıyoruz. Sürekli sorgulanmak istemediğim için de hayatıma ona göre alıyorum insanları.” (Melisa, Kadın, Oyuncu, 33). Erkek çalışanlar için de benzer etkinin var olduğu görülmektedir: “Bu sektörde çalışan asistanlar bence bu sektörden insanlarla evlenmeli.” (Yüksel, Erkek, Sanat Asistanı, 36).

Uzun çalışma saatlerinin yeniden üretime ilişkin işlere etkisine bakıldığında, görüşmecilerden Deniz, bu durumu “kadının iş yerinde çalıştığı süreyle evde çalıştığı süre de var. 16 saat sette dayanan bir kadın ya da 16 saat sette dayanan bir erkeğin yükümlülükleri toplumumuzun içinde farklı” (Non-binary, Reji Koordinasyon, 32) diyerek özetlemiştir. Görüşmecilerin ifadelerine göre kadın set çalışanlarının çalışma dışı zamanda öncelikleri yemek, bulaşık, temizlik, çamaşır yıkama, kişisel işler, alışveriş ve arkadaşlarla vakit geçirmek biçiminde şekillenirken, erkek set çalışanları durumlarını şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Yani tabii ki temizliği de yapıyoruz haliyle (...) bazen temizlikçi çağırıyoruz. (...) çünkü yapabilecek bir şey yok zaman olmuyor.” (Talha, Erkek, Görüntü Yönetmeni, 30)

“Eve geliyorum, oğlum uyumadan yetiştiysem onunla oynuyorum. (...) Repolarımda ev işlerine yardım ediyorum. Çünkü eşim hep çocukla olduğu için.” (Utku, Erkek, Ses Operatörü, 37)

## Sonuç

Çalışma kapsamında yapılan görüşmelerde, film endüstrisinde toplumsal cinsiyet ayrımcılığı üç şekilde ortaya çıkmaktadır: Çalışma öncesinde, çalışma esnasında ve özel hayatta. Çalışma yaşamı öncesinde, kamera arkasında çalışan kadın ve LGBTİ+ bireylerin, işe alım esnasında toplumsal cinsiyet rollerine göre mesleki ayrımcılığa uğradığı görülmüştür. Çalışma esnasında, toplumsal cinsiyet ayrımcılığının kamera arkası ve kamera önü set çalışanları tarafından farklı biçimlerde deneyimlenebildiği gözlemlenmiştir. Yapılan ayrımcılığı, taciz ve mobbingin toplumsal cinsiyetin yanı sıra sektördeki ast-üst ilişkisi/statüden de temellendiği ortaya



çıkılmaktadır. Güç ilişkileri toplumsal cinsiyet kodlarından beslenerek ve statüye göre sektör içinde yeniden kurgulanmaktadır. Ayrıca, sektörün kendine içkin özellikleri, toplumsal cinsiyet normlarının çalışanların özel hayatlarını düzenlemesinde de etkili olmaktadır. Tüm bunlarla birlikte sektöre ilişkin çalışan deneyimlerinden beslenen çok daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

### **Kaynakça**

- Barnwell, J. (2015): Film Yapımının Temelleri, Çev., G. Altıntaş, İstanbul: Literatür Yayınları
- Decherney, P. (2019): Hollywood, Çev. E. Ünver, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları
- Ecevit, Y. (2021): Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Temel Kavramları Eğitim Materyali, Ankara: Ceid Yayınları
- Ergüney, M. (2017): "Türkiye'de İnternet Dizilerinin Gelişmesinde Zemin Hazırlayan Tarihsel ve Teknolojik Süreç", Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi, 2(1),
- Kaos GL. (2020): Lavanta Tavan, Ankara: Kaos GL Derneği
- Mahar, K.W. (1960): Women Filmmakers in Early Hollywood, Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins University Press.
- Marshall, G. (1999): Sosyoloji Sözlüğü, Çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları
- Mies, M. (2022): Dünya Ölçeğinde Ataerki ve Birikim: Uluslararası İşbölümünde Kadınlar, Çev. Y. Temurtürkan, Ankara: Dipnot Yayınları
- Özen, E. ve Çelenek, S. (2006): "İletişim Araştırmaları. Sinema Endüstrisinin Ekonomik Yöndeşme Eğilimleri: Hollywood Örneği", Ankara Üniversitesi İletişim Araştırmaları ve Uygulama Merkezi, 4(1)
- Özkan, T. (2010): İstanbul Film Endüstrisi, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Özön, N. (1995): Karagözden Sinemaya Türk Sineması ve Sorunları, Ankara: Kitle Yayınları
- Pekel, E. (2019): "Toplumsal Cinsiyet Roller ve Kadının Çalışma Hayatındaki Konumu", Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1)
- Pöstecki, N. (2004): 1990 Sonrası Türk Sineması, İstanbul: Es Yayınları
- Sancar, S. (2013): Erkeklik: İmkansız İktidar, İstanbul: Metis Yayınları
- Sancar, S. (2020): Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar, İstanbul: İletişim Yayınları

## Sosyal Kimlik Kuramı Bağlamında Toplumsal Cinsiyet ve Aidiyet: Ankara'daki Afganistanlılar Örneği

Ezgi TOSUN<sup>52</sup>

### Özet

Türkiye, sahip olduğu göçmen sayısı ile dünya sıralamasında ilk sıralarda yer almakta ve Türkiye'de sayıca fazla olan grupların başında Afganistanlı göçmenler gelmektedir. Göç, küresel bir sorun olarak nitelendirilirken bir yandan göçün kendine özgü yapısı ve bireylerin deneyimi, her göç hikâyesini biricik kılmaktadır. Bireyler göçü ve göçmenliği, yaşları, cinsiyetleri, göç etme nedenleri gibi faktörlere bağlı olarak farklı şekillerde deneyimlemekte ve doğal olarak toplumsal aidiyet hisleri de bunlara paralel biçimde gelişmektedir. Çalışmanın amacı Ankara'da yaşayan Afganistanlı göçmenlerin deneyimlerini ve bu deneyimlerin, kimlik ve aidiyet hislerinde ne gibi bir role sahip olduğunu ortaya koymaktır. Bu amaçla çalışma nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseniyle tasarlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu amaçlı örneklemeyle belirlenmiş 20 Afganistanlı göçmen oluşturmaktadır. Bulgular, bireylerin kimlik ve aidiyet oluşumunda yaşadıkları mekân, ev sahibi toplulukla iletişim, dil, din, kültür gibi etkenlerin önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmanın sonucunda Afganistanlı kadın göçmenlerin kimlik ve aidiyet hislerini oluşturmada güçlük çektikleri, erkek göçmenlerinse toplumsal hayata daha çok katılmaları nedeniyle kimlik ve aidiyet hislerini oluşturabildikleri görülmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Afganistanlılar, Göç, Toplumsal Cinsiyet, Toplumsal Aidiyet.

### Gender And Social Belonging In The Context Of The Social Identity Theory: The Case Of Afghans In Ankara

#### Abstract

Turkey ranks among the first countries in the world with the number of immigrants it hosts and Afghan immigrants are quite high in number among immigrant groups in Turkey. Individuals experience immigration and migration in different ways depending on factors such as their age, gender, reasons for immigration, and naturally, their sense of social belonging develops in parallel with these. The aim of this article is to display the experiences of the Afghan migrants living in Ankara and its role on how they feel about their identity and social belonging. For this purpose, the study was designed with the phenomenology pattern, which is one of the qualitative research methods. The study group of the research consists of 20 immigrants from Afghanistan determined by purposive sampling. The findings reveal that factors such as the place where individuals live, communication with the host community, language, religion, and culture are important in the formation of identity and belonging. As a result of the research, it is seen that female immigrants from Afghanistan have difficulties in forming their sense of identity and belonging, while male immigrants are able to create a sense of identity and belonging because they participate more in social life.

**Keywords:** Afghan, Migration, Gender, Social Belonging.

---

<sup>52</sup> Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, ezgi.tosun@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0003-3641-6924

## Giriş

Türkiye'nin coğrafi konumu, göçmenlerin Türkiye'yi zaman zaman transit ülke olarak kullanmasına, zaman zaman da hedef ülke olarak seçmesine sebebiyet vermiştir. Türkiye'ye yoğun olarak göç veren ülkeler arasında Afganistan'ın ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. TÜİK'in (2023) yayınladığı rapora göre 2022 yılında Türkiye'ye gelen yabancı uyruklu nüfus içinde %25 Rusya Federasyonu, %8,1 Ukrayna, %6,5 İran ve %5,4 ile Afganistan vatandaşları ilk sıralarda yer almaktadır.

Afganistan'ın tarihine bakıldığında birçok medeniyete ev sahipliği yaptığı, kültürel çeşitlilikten çokça etkilenen bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Kartal'a göre (2020: 55) Afganistan'da birbirinden farklı kimlik ve grupların olması tarihi süreç içerisinde, toplumsal etnik çatışmalara neden olmuş, çatışmalar kaosa dönüşmüş ve zamanla Afganistan toplumu, iç savaşta sürüklenmiştir. Yiğittürk Ekiyor (2020: 16) ise çatışmaların mevcudiyetini, ülkedeki farklı unsurları birleştiren bir gücün yoksunluğu ve Afganistan'da ulusal bir kimliğin oluşturulmamasını, toplumsal krize kaynaklık eden en önemli faktör olarak değerlendirmektedir. Kimlikle beraber gelen başka husus, aidiyet konusudur. Toplumsal yaşam, herkesin belli hareketlere karşı verebileceği belirli tepkilerle donatılmış ipuçlarıyla doludur. Bu ipuçları, insanların birbirleriyle uyumunu ve sosyal gruba aidiyetini sağlarken, bir yandan tepkilerin aktarılmasıyla aidiyetini de tanımlamaktadır (Kaplan, 2017: 29). Aidiyet, en genel tanımıyla bir grup veya topluluğun içerisinde güvende, o gruba/topluluğa bağlılık hissedebilme duygusudur. Bu duygunun yoksunluğu veya parçalanmışlığı, hem kimlik oluşumunu hem de aidiyet durumunu etkilemektedir. Söz konusu durumlar, göçün dinamik sebepleri olmakla birlikte göçmenlerin, göç ettikleri yerin toplumuyla ilişkileri, kimlik ve aidiyet duygusunda belirleyici bir rol oynamaktadır (Çağırkan, 2016: 2620). Göçmenin bir topluma, ekonomiye, kendi kültüründen çok farklı bir öğretim sistemine dâhil olmasıyla bireysel kimliği baskı yaşamakta ve sahip olunan kültür, topluluksuzlaştıktan sonra kişisel kimliğin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Değerlerde, içselleştirilme gerçekleşmezse çok kültürlü bir toplum da oluşmamaktadır çünkü çok kültürlü toplumun nitelikleri arasında kültürel aitlik hissini bulması ve toplulukların birbirlerini tanıması, birlikte yaşama isteğinin olması şart gözükmektedir (Touraine, 2017: 245).

Temel problemi "Afganistanlı bireylerin, kimlik ve aidiyet sürecinde hangi değişkenlerden nasıl etkilendiği ve göçmenliği nasıl deneyimledikleri" olan bu çalışmada amaç, uluslararası göçe yönelik çalışmalarda kadının yeri, toplumsal cinsiyet ve aidiyet gibi uzun süre görünmez olan konuları (Dedeoğlu ve Gökmen, 2020: 18) daha görünür kılmaktır.

Çalışma boyunca göçmen kavramı, kapsayıcı biçimde kullanılmıştır. Bunun sebebi katılımcıların statü açısından farklılıklara sahip olması ve her ne kadar hukuki statü farklılıkları olsa da bu kavramların gündelik dilde kullanımının, aidiyet duygusuna ket vuracağı düşüncesidir.

## 1. Kuramsal Çerçeve

Dadak'a (2018: 16) göre kimliğin, tanıma ve tanımlama ile aidiyet olmak üzere iki bileşeni vardır. Bireyin, toplum içerisinde kendisini nasıl tanımladığı ve toplumdaki bireyler tarafından nasıl tanındığı, tanıma ve tanımlamayı ifade etmekteyken aidiyet, bireylerin toplum içerisinde herhangi bir gruba kendini dâhil edebilmesi ve güvende hissetmesidir. Dolayısıyla kimliğin hem toplumsal hem de kişisel kimlikler şeklinde çeşitlenebileceği söylenebilmektedir. Kimlik tanımlamasının diğer boyutu da benzerlik ve farklılık ekseninde gerçekleşmektedir. Farklılık eksenli tanımlamalarda bizi/beni, onlardan/diğerlerinden ayırt etmek, benzerlik eksenli tanımlamalardaysa beni, bize ait kılmak şeklinde bir yöntem takip edilmektedir (Özgül, 2017:

384). Birey her ne kadar oluşturulmuş bir etnik ve kültürel kimliğin içerisine doğmuş olsa da kimlik, süreç içerisinde oluşturulan ve zamanla değişim gösterebilen bir olgudur.

1970'li yılların ortasında grup üyeliği, grup süreçleri ve gruplararası ilişkileri değerlendiren Henri Tajfel ve John Turner, 'sosyal kimlik kuramı' olarak adlandırdıkları psikoloji kuramını geliştirmişlerdir. Kuramda iç içe geçmiş beş temel kavrama yer verilmektedir; sosyal kimlik, sosyal sınıflandırma, sosyal karşılaştırma, abartma etkisi ve iç grup kayırmacılığı. Bu kavramların ilişkisine bakıldığında sosyal kimlik kavramının, geriye kalan dört kavramla netlik kazandığını dile getirmek mümkündür. Kuram, iç (biz) ve dış (onlar) kavramını ortaya koymaktadır ve sosyal gruplarla grup davranışları, sosyal kategorizasyon aracılığıyla oluşmaktadır. Gruplararası iletişim, sadece küçük grupların davranışlarını değil, milliyet, cinsiyet, sınıf, dini inanç vb. ilişkileri de içermektedir (Tajfel ve Turner, 1979: 109; akt., Dadak, 2018: 22). Kendilerini aynı kategoride değerlendirenler, aynı sosyal kategoriyle belirlenmiş sosyal grubun üyesidir çünkü gruplararası kurulan sosyal ilişkilerde kimliklerin belirleyicisi, her grubun kendine özgü özellikleridir. Bu özelliklerin ortaya çıkmasını sağlayansa iletişim halinde olan iki veya daha fazla grubun, diğer gruplarla yaptıkları sosyal karşılaştırmalardır ve sosyal kimliğin esas açıklayıcısı, sosyal karşılaştırmalardır. Sosyal karşılaştırma, grupların oluşumunda işlevsel bir yapıya sahiptir ve bireyler/gruplar, karşılaştırmadan referansla benzerliklerine göre toplumsal gruplar oluşturmaktadır. Abartma etkisiyse grup içi benzerliklerle diğer grupların farklılıklarının abartılı algılanmasını ifade etmektedir. Bireyin sosyal kimliği, dâhil olduğu gruba bağlıdır. Dolayısıyla grubun toplumsal kimliğinin olumlu veya olumsuz olması, sosyal kimliği de etkileyeceğinden diğer gruplarla olan karşılaştırmalar sonucunda sosyal kimlikler yeniden yapılandırılmaktadır (Demirtaş, 2003: 130).

Sosyal kimlik (toplumsal özdeşleşme) kuramı sosyal grubu, kendileriyle ilgili ortak bir sosyal özdeşleşmeyi paylaşan veya neredeyse aynı şey olan, kendilerini aynı sosyal kategorinin üyeleri olarak algılayan iki veya daha fazla insan şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanımlama, bireyin sosyal kimliğinin bir parçasını oluşturur. Bu da bireyin benlik kavramının bir sosyal gruba/gruplara üyeliği, üyelik hakkındaki bilgisinden ve bu üyeliğe atfedilen duygusal önemden türeyen kısım olarak tanımlanmaktadır (Turner, 1974: 9; akt., Reicher, 2010; 44).

## **2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi**

Çalışmanın amacı, Afganistanlı göçmenlerin cinsiyetlerine göre göç sürecini nasıl anlamlandırdıklarını, Türk toplumuna hissettikleri/hissetmedikleri aidiyetin ve kimliğin cinsiyete göre nasıl şekillendiğini ve bu aidiyette, cinsiyetlerinin yanı sıra hangi faktörlerin rol oynadığını ortaya koymak ve literatüre katkı sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda Ankara'da yaşayan Afganistanlı göçmenlerin sosyal hayata katılımı, gündelik yaşam pratikleri ve cinsiyetlerine göre kimlik ve aidiyet hisleri incelenmektedir. 24.02.2022 tarihinde Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Komisyonundan verilen etik izin dâhilinde 10.03.2022'de başlayan ve 21.04.2022'de sonlandırılan araştırma, 10 kadın ve 10 erkek Afganistanlı göçmen olmak üzere toplamda 20 katılımcıdan oluşmaktadır. Görüşmeler, 15-100 dakika arasında sürmüştür ve katılımcılara ait demografik özelliklere, aşağıdaki tabloda yer verilmektedir:

TABLO 1: KATILIMCILARIN YAŞ DAĞILIMI	
	Sayı
Bilmiyor	1
20	1
23	1
25	2
26	1
28	3
29	2
38	1
41	1
43	2
46	2
50	1
62	1
70	1
<b>Total</b>	<b>20</b>

TABLO 2: KATILIMCILARIN MEDENİ DURUMU	
	Sayı
Evli	17
Ayrılmış	1
Nişanlı	1
Eşi vefat etmiş	1
<b>Total</b>	<b>20</b>

18 katılımcı, 20-65 yaş aralığındayken, bir katılımcı 70 yaşında, bir katılımcı yaşını bilmemektedir. Bununla birlikte katılımcıların 14'ü hiçbir şekilde eğitim almamış, 4'ü ilköğretim ve ortaokul düzeyinde eğitim almışken 2'si üniversite eğitimi almıştır. Örneklem 16'sı Özbek kökenli, 3'ü Tacik ve 1'i de Türkmen'dir. Afganistan'daki savaş, istikrarsızlık, ekonomi, eğitim ve sağlık alanındaki yetersizlikleri gibi nedenler göçe iten faktörlerken Türkiye'ye göç etme sebepleri arasında benzer din, dil, kültürel özelliklere sahip olma ve Afganistan'a yakın konumda bulunması gibi etkenler, göçün çekici faktörleri arasındadır.

Çalışmayla açıklanmak istenen süreç, göçmen bireylerin deneyimlerini, hayat hikâyelerini, kimlik ve aidiyet algılarıyla göçmenlik deneyimleri arasındaki ilişkide cinsiyetlerinin etkisine yönelik birçok durum ve olayı kapsamaktadır. Dolayısıyla bireylerin göçmenlik deneyimleri, kimlik ve aidiyet hislerinin, cinsiyetleriyle ilişkisini çözümleyebilecek yöntem, kuşkusuz nitel araştırma yöntemi; oluşturduğu zemin bakımından deseni, fenomenolojik araştırma desendir.

### 3. Bulgular

Katılımcıların Ankara'daki göçmenlik deneyimlerine ilişkin görüşleri incelendiğinde göç etme sürecinde hem hukuki olarak hem de toplum tarafından kabul edilmeme endişesi yaşadıkları, dışlanma ihtimalleri olmasından korktukları görülmektedir:

“(…) Tabii ki endişeleneceksiniz önce. Gidersem beni kabul edecek mi devleti, halkı? Bizi sevecek mi?” (Katılımcı-9, Erkek)

Bunun yanı sıra kötü söylemlere maruz kalmaktan korkan Afganistanlı göçmenler, kendi iletişim ağları dışında kimseyle zorunlu olmadığı müddet iletişime geçmemektedirler. Ev sahibi toplumla

Afganistanlı göçmenler arasındaki bu iletişim kopukluğu, olumsuz söylemler, göçmenlerin buldukları toplumdaki kendilerini soyutlamalarına neden olabilmekte, nefretin bizatihi öznesi olan göçmenler, olumsuz durumlar ve söylemlerin eklenmesiyle psikolojik olarak daha fazla hasar görebilmektedir:

“İşte millet söylüyor. Bizim elimizde değil ki. Dükkânda da söyleyebiliyor bunu mesela dışarıda da köylerde de. Biz sizi sevmiyoruz, siz bizden değilsiniz, siz Afgan’sınız, vatanınızı savunmuyorsunuz. Böyle şeyler geliyor, normal bu da.”(Katılımcı-3, Erkek)

“(…) Ben o kadar depresyon haline girdim ki ben sadece şeye baktım, herhalde bu hayatta başka bir durumu anlamama halinde neden yaşıyorum ben? İntihara bile kalktım ama sonra yani, ilaca başladım psikiyatriden.” (Katılımcı-18, Kadın)

Üzerinde durulmak istenen husus, göçmenlerin var olan haklara erişimindeki engelin sadece ekonomik olmadığıdır. Ekonomik olarak temellendirilebilecek deneyimler mutlaka vardır fakat çocukların eğitime devam edememesi, sağlık hizmetlerinden yararlanamamak gibi hususlar ekonomik yetersizliğin yanı sıra göçmen olmanın getirdiği kimliksiz olma veya sahip olunan belgelere bağlı bir durumdur.

Kırılgan grup olarak kadınlar, göç etmelerinden kaynaklı sömürüye karşı savunmasız olabilmekte ve cinsiyetçi şiddetle karşı karşıya kalabilmektedir. Seks ticareti de toplumsal cinsiyet algılarıyla örülür bir endüstri haline geldiği için bu durum, kadınlarla doğrudan bağdaştırılmaktadır. Şekil değiştiren ataerkil yapının, cinsiyet-güç ilişkisi bağlamında, cinsiyet üzerinden mesleki veya kişisel damgalamalara sebebiyet verdiği görülmektedir:

“Lafla da rahatsız ediyordu yani. Sen çalış, benimle çalış sana para vereceğim. Sen böyle bacak ayırmıyorsun diyerekten rahatsız ediyordu. Yani bazı zaman da arabada böyle sıkıştırıyordu insanı. Dil bilmiyordum hep yani, nasıl konuşacağım? Konuşsam kötü mü olur, ayıp mı olur ya da ayıp olmaz mı diyerek düşünüyordum. Bazı zaman da ağlıyordum, keşke erkek olsaydım. Erkek olsaydım o kadar acı çekmezdim (…)” (Katılımcı-14, Kadın).

		EĞİTİM DURUMU			
		Hiç Eğitim Almamış	İlkokul	Ortaokul	Üniversite
CİNSİYET	Kadın	9	0	0	1
	Erkek	5	3	1	1
Total		14	3	1	2

Eğitim almayan kişiler, toplumlar için birer tehdit unsuru olarak görülebilmektedir. Bu çalışmanın örneklemindeki kişiler, geldikleri ülkede eğitim hakkından yeterli derecede yararlanamamıştır. Afganistan’da eğitim almak, kadın için de erkek için de zorlayıcıdır fakat ikisinin eğitim alamamasında rol oynayan faktörler, farklılık göstermektedir. Kadınlar, cinsiyetleri nedeniyle eğitimlerine devam edemezken erkekler, çalışmaları gerektiği için eğitimlerine devam edememişlerdir. Erkeklerin birçoğu para birimlerini ve kendilerini ifade edecek kadar okuma-yazma biliyorken kadınların çoğu, okuma-yazmayı ve hatta para birimlerini bilememektedir.

“Çünkü şey (okuma-yazma) olmadığı için parayı bile karıştırıyor. 5’in yerine 20 veriyor, 20’nin yerine 5’i veriyor. Öyle. Ha, yanında kızlarım olduğu zaman şey, yapıyor da sorun olmuyor ama tek başına olduğu zaman hanımım, biraz parayla şey oluyor.” (Katılımcı-17, Erkek).

Eğitim ve aidiyet ilişkisinde de eğitim alan bireylerin, kendilerine ve göç ettikleri topluma yönelik bilincin geliştiği bilinmektedir. Ayrıca bu bireyler, yaşamının sadece can güvenliğinin tehlikede olmaması demek olduğunu, göç edilen toplumun gelenek, görenek ve kültürünün de farkında olarak aidiyet duygularının altında yatan olumlu-olumsuz faktörleri de dile getirebilmektedir.

Afganistanlı göçmenlerin Türkçe öğrenme süreçlerine bakıldığında erkeklerin daha çabuk öğrendiklerini, kadınların ise daha uzun sürede öğrendiklerini görmekteyiz. Bakıldığında erkeklerin öğrendiği Türkçe, daha çok çalışma hayatlarına yönelik kavramlardan oluşmaktadır. Kadınların öğrendiği Türkçe ise daha anlaşılır ve düzgündür. Bunun altında yatan etkense kadınların gündelik yaşam pratiklerinde daha aktif olması, çocuklarıyla ilgilenmesidir. Kadın göçmenler Türkçeyi televizyon programlarından, telefonda veya çocuklardan öğrenmektedir. Çocuklar, göçmenler için dil aktarımında en büyük görevi üstlenen gruptur, yani çocuklar hem ana dillerinin devamının sağlayıcısı hem de göç ettikleri ülkenin dilinin taşıyıcısıdır. Ayrıyeten kendi dillerini, kültürlerini unutmak istemeyen göçmenlerin çoğu, aralarında kendi dillerini kullanma eğilimi göstermektedir. Ancak okula giden çocuklarda tersi bir eğilim söz konusudur.

“Kendi aramızda, kendi dilimizi konuşuyoruz. Dışarıdan bir Türk geldiğinde Türkçe konuşuyoruz.” (Katılımcı-13, Kadın).

Kadınların mekânının ev ve aile işlerine yönelik mekânlar (market, pazar, okul vb.) olduğu görülmektedir. Mekânsal olarak düşünüldüğünde bu durum; kadınların başka bir dünyanın olmadığı, bütün hayatın yaşadıkları çevreden ibaret olduğu gibi bir kanıya sahip olduklarının göstergesidir. Bu noktada kadın ve erkeklerin bulunabilecekleri veya buldukları mekânların, ataerkil sistem tarafından yeniden üretildiğini söylemek gerekmektedir.

Göçmenler, Türk ve Afganistan kültürünün birebir benzer olduğunu sıkça dile getirmektedir. Buradaki vurgu, benzerlik kurarak yabancı hissetmeme çabasıdır ve bu durum, göçmenlerin Türk kültürünü tam anlamıyla bilmemelerinden kaynaklanabilmektedir. Varsayıldığı düşünülen kültürel benzerlik dışında din hem kimlik oluşumunda hem de aidiyet hissinin gelişmesindeki önemli etkenler arasında yer almaktadır.

### **Sonuç Yerine**

Göçe yoğunlaşan çalışmalar artış göstermiş olsa da Türkiye’deki göçmenlerin deneyimleri, sahip oldukları pozisyon/statü, cinsiyet ve mevcut kırılkanlıklarıyla aidiyet ilişkisine dair yapılan araştırmaların yeterli olmadığını söylemek mümkündür. Hâlihazırda başka ülkeye göç etmenin getirdiği kırılkanlığın yanına, bir de cinsiyet faktörü eklenmektedir. Afganistan’da devam eden siyasi sorunlar ve savaş, mevcut hareketliliğin sürekliliğine, bu durum da Afganistanlı göçmenlerin sayısının artmasına sebebiyet vermektedir. Göç edenlerin yarısından çoğunu, kadınlar ve çocukların oluşturduğu bilinmektedir. Kadınlar ve çocuklar, süreçten daha fazla etkilenme potansiyeline sahip kırılkan gruplar arasında değerlendirilmektedir (Arpacı, 2020: 138).

Afganistan’ın toplumsal yapısına bakıldığında toplumsal cinsiyet kalıplarının keskin biçimde var olduğu görülmektedir. Afganistanlı göçmen kadınların küçük yaşta başlık parası karşılığında evlendirilmesi, belirli mekânların dışına çıkmaması/çıkamaması, giyeceği kıyafetin, gideceği

yerin vb. katı belirliliği, ataerkil yapının baskın olduğu sistemlerin ve algıların varlığı, bu durumun somut göstergesidir. Afganistan'daki etnik grupların varlığı, çatışmaların devamı ve parçalı yapıların oluşu, toplumsal kimliği atomize ederek cinsiyet, ırk, kültür gibi farklı toplumsal kimliklerin çeşitliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu durumda Afganistanlı göçmen bireyler ne menşe ülkelerine ne göç ettikleri ülkeye ait hissedebilmekte ne de tam anlamıyla bir kimlik inşa edebilmektedirler.

Tajfel'e göre sosyal kimlik, birey ve toplum arasındaki ilişkinin/iletişimin belirleyici aktörüdür (Sözen, 2011: 96). Dolayısıyla bireyler, kendi kimliklerini ait oldukları veya ait hissettikleri gruplara göre tanımlamakta, değerlendirmekte ve karşılıklı bir etkileşimle sosyal kimlikleri de buldukları gruplardan etkilenmektedir (Meşe, 1991: 1). Kimlikler aidiyetin türünü ve boyutunu, aidiyetse kimliğin çeşidini etkileyebilmektedir. Bulgular Afganistanlı kadın göçmenlerin çoğunun Türk toplumuna yönelik bir toplumsal kimlik ve aidiyet hissi ol(a)madığını göstermektedir. Kadınların toplumsal aidiyet hissetmemeleri, göçmenlik deneyimleriyle birebir ilişkiyken kimliklerine yönelik tanımları Afganistan'da deneyimledikleri parçalı yapılardan kaynaklanmaktadır. Kadınların toplumsal hayata katılımlarının düşük veya yok denecek kadar az olması, kadınların birçoğunun anne-baba vb. yakın akrabalarının Afganistan'da olması, yaşadıkları mekânların dışına çıkmamaları, komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerinin –özellikle Türk toplumu ile- yeterli olmaması, benzer gündelik pratiklerin arasındaki kısır döngüsünde kadınların sıkışıp kalması, dil bilmemeleri ve dil öğrenebilmek için bir kurum veya kuruluşun yeterli desteğinin olmaması, çok fazla çocuk sahibi olmaları, okuma-yazma bilmemeleri ve kadın oldukları için sözlü veya fiziksel tacize maruz kalmaları, toplumsal aidiyetin önüne set çeken nedenler arasındadır. Afganistanlı erkek göçmenlerse toplumsal aidiyet konusunda daha ılımlı gözükmekte, sürekli çalıştıkları için bir şekilde Türk toplum yapısına katılmaktadırlar. Tam anlamıyla bir katılım olmasa da çalışmaları ve aile-akraba üyelerinin, arkadaşlarının olması, bu süreci onlar için daha kolay kılmaktadır. Özetle kadınların kimlik ve aidiyete yönelik kafa karışıklığının daha çok olduğu, erkeklere oranla Türk toplumuna ait hissetmekte zorlandıkları veya ait hissetmedikleri ve Türkiye'ye ait bir toplumsal kimlik edinemedikleri, erkeklerin tam tersine Türk toplumuna ait hissettikleri ve kimliklerini Türklük üzerinden tanımladıkları görülmektedir. Ayrıca, kişilerin Türkiye'de buldukları süreçlerin de kimlik ve aidiyet sürecinde etkili olduğunu ancak bu etkinin, kadınlar üzerinde pek de etkili olmadığını, Türkiye'de geçirilen süre artsa da Türkiye'ye yönelik kimlik oluşturulmadığı ve aidiyet hissinin oluşmadığı, elde edilen bulgular arasındadır. Grup üyeliğinin bilişsel yönüne değinen kuramdan hareketle bulgular, Afganistanlıların genellikle toplumsal faaliyetlere katılmadıklarını, sahip oldukları statüler sebebiyle önceliklerinin değiştiğini ve bir gruba ait hissetmede güçlük çektiklerini ortaya koymaktadır. Kuram çerçevesinde göçmen kadınların geneli kendilerini, *kadın ve öteki* olarak görmekteyken bulgular, erkeklerin büyük çoğunluğunun *biz* olarak gördüğünü, yani toplumsal özdeşim kurduklarını göstermektedir ki erkek katılımcıların Türkiye'de askerlik yapma konusuna ılımlı yaklaşıp, bu konuda çaba sarf ettiklerini bulgular dâhilinde söyleyebilmek mümkündür.



**TABLO 4:  
KATILIMCILARIN  
TÜRKİYE'DE  
GEÇİRDİKLERİ SÜRE**

YIL	
BAZINDA	SAYI
14	1
15	1
19	1
22	2
23	1
24	1
25	1
4 AY*	2
6	2
7	2
8	3
8 AY*	1
9	2
<b>Total</b>	<b>20</b>

Bulgular, göç ettikleri ülkede nefret söylemine, olumsuz durumlara, fiziksel veya psikolojik şiddete maruz kalan göçmenlerin kimlik bunalımına girdikleri ve psikolojik deformasyonların ortaya çıktığını göstermektedir. Kadınların dili, kültürü bilmediği ve gittikleri yerde iletişim kuramadığı, neler olduğunu anlayamadıkları için depresyona girdiği, intihar girişiminde bulunduğu, bulunduğu yerden dışarı çıkmak istemediği görülmüştür. Bahsi geçen faktörler, kimlik oluşumunu ve aidiyet hissini olumsuz etkilemektedir.

#### **Kaynakça**

- (TÜİK), Türkiye İstatistik Kurumu. (2023, Temmuz-24). Uluslararası Göç İstatistikleri, 2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Göç-İstatistikleri-2022-49457> adresinden alındı.
- Arpacı, M. (2020). Uluslararası Göç ve Toplumsal Cinsiyet: Erzincan'da Yaşayan Afgan Kadınlar Örneği. Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1), 135-154.
- Çağırkan, B. (2016). Göç, Hibrit Kimlik ve Aidiyet: Yeni Toplumlar, Yeni Kimlikler. İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 5(8), 2613-2623.
- Dadak, E. (2018). Sosyal Kimlik Kuramı Bağlamında Bireylerin Kimlik ve Aidiyet Tanımlamaları: Kocaeli Kafkas Kültür Derneği Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Dedeoğlu, S., & Gökmen, Ç. E. (2020). Göç Teorileri, Göçmen Emeği ve Entegrasyon: Kadınların Yeri. S. A. Vodina, M. Ç. Chesley, S. Dedeoğlu, Ç. E. Gökmen, S. Gönül, M. Koçak , . . . C. Uçar , K. Biehl, & D. Danış (Dü) içinde, Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türkiye'de Göç Çalışmaları (s. 18-37). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Mükemmeliyet Merkezi (SU Gender) ve Göç Araştırmaları Derneği (GAR) Ortak Yayını.

- Demirtaş, H. A. (2003). Sosyal Kimlik Kuramı, Temel Kavram ve Varsayımlar. İletişim Araştırmaları Dergisi, 1(1), 123-144.
- Kaplan, F. N. (2017). Göç Kimlik Çok Kültürlülük: Türk Sinemasında Almanya'ya Göç. İstanbul: Der Yayınları.
- Kartal, R. N. (2020). Afganistan'da Etnisite, Din ve Siyaset Sorunsalı: Peşunlaştırma Siyasetinin Panoraması. Al-Farabi International Journal on Social Sciences, 5(1), 55-63.
- Meşe, G. (1991). Çeşitli Sosyo-Kültürel Gruplarda veya Sosyal Kimlik Olgusunun İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı.
- Reicher, S. (2010). The Determination of Collective Behaviour. (H. Tajfel, Dü.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Sözen, E. (2011). Sosyal Kimlik Kavramının Sosyolojik ve Sosyal Psikolojik Bir İncelemesi. Istanbul Journal of Sociological Studies, 0(23), 93-108.
- Touraine, A. (2017). Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz? (5. b.). (O. Kunal, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yiğittürk Ekiyor, E. (2020). Afganistan'dan Göç ve "Uçurtma Avcısı": Göç Kültürü ve Çatışma Modeli Bağlamında Bir Okuma. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 25(1), 15-32.

# İstisna Halinin Dayatılması Olarak Covid-19 Salgını: Agamben'in Temel Kavramları Üzerinden Salgına Bakış

Fikriye Gözde MOCAN<sup>53</sup>

## Özet

Covid-19 salgını sonrasında pek çok düşünür salgının hukuk, etik, sağlık uygulamaları ve devlet yönetimleri bağlamında tartışmıştır. Bu tartışmaların başında İtalyan bir filozof olan ve salgın dönemindeki görüşleriyle tepki çeken Giorgio Agamben'dir. Agamben, Covid-19 salgını sırasında İtalya'da alınan önlemlerin kişinin özgürlüklerini sınırladığını hatta kalıcı olarak kaybettiğini savunan birkaç makalesinde eleştirel düşüncelerini ortaya koymuştur. Pek çok düşünürün tepkisine maruz kalan Agamben'in temelde ortaya koymaya çalıştığı devletlerin uyguladığı sağlık politikaları kapsamında insanların özgürlüklerinin elinden alınmasıdır. Devletlerin aldığı kararlar insanların dolaşımını, hareketlerini sınırlandırmakta ve bir istisna halinin dayatılmasına yol açmaktadır. Agamben egemen iktidar karşısındaki çıplak hayatın değersizliğini istisna kavramı üzerinden ele almaktadır. Agamben'e göre istisna durumunda kural kendisini askıya alarak istisnanın oluşmasına yol açmaktadır. Ayrıca istisna durumunun diğer kendine has özelliği ise onun hukuk durumu olarak tanımlanamaz ve belirlenemez olmasıdır. Covid-19 salgını ve Agamben'in istisna kavramı birlikte düşünüldüğünde salgının biyopolitik açıdan tartışılması devlet karşısındaki çıplak hayatın ve bedeninin değersizliğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma öncelikle Agamben'in Covid-19 salgınına istisna kavramı üzerinden yaklaşımını ortaya koymakta ve salgına Agamben'in diğer temel kavramları üzerinden yeniden bakmayı önermektedir.

**Anahtar Sözcükler:** Agamben, Biyopolitika, Covid-19, Çıplak Hayat, İstisna Hali.

## Covid-19 Epidemic: Imposing the State of Exception: Overview of The Epidemic Through Agamben's Basic Concepts

### Abstract

After the Covid-19 epidemic, many thinkers discussed it in the context of law, ethics, health practices and reactions with his views during the epidemic period. Agamben has expressed his critical thoughts in several articles arguing that the measures taken in Italy during the Covid-19 epidemic limit a person's freedoms and even cause to lose them permanently. The decisions taken by states limit the circulation and movements of people and lead to the imposition of a state of exception. Agamben discusses the worthlessness of bare life in the face of the dominant power through the concept of exception. According to Agamben, in case of an exception, the rule suspends itself, causing the exception to occur. In addition, another unique feature of the state of exception is that it cannot be defined and determined as a legal situation. When the Covid-19 epidemic and Agamben's concept of exception are considered together, discussing the epidemic from a biopolitical perspective reveals the worthlessness of bare life and body in the face of the state. This study firstly reveals Agamben's approach to the Covid-19 epidemic through the concept of exception and proposes to re-think at the epidemic through Agamben's other basic concepts.

**Keywords:** Agamben, Biopolitics, Covid-19, Bare Life, State of Exception.

---

<sup>53</sup> Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, fgmocan@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5662-5912

## Giriş

2019 yılının aralık ayında Çin'in Hubei eyaletine bağlı Wuhan kentinde bilimsel adıyla SARS-CoV-2, yani Covid-19 nedeniyle Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 12 Mart 2020'de pandemi etti. Salgının ilk ortaya çıktığı tarihten kısa bir süre sonra da dünya genelinde milyonlarca insan virüse yakalandı ve binlerce insan hayatını kaybetti. Korona virüsün dünyada ilk ortaya çıkışı ve yayılması ile salgın sonrasında dünyanın nasıl olacağı birçok açıdan tartışıldı: Örneğin siyasi, ekonomik, toplumsal alanlarda farklı fikirler ortaya kondu ve tartışmalar yürütüldü. Pandemiye ilişkin ortaya konan görüşlerin ortak noktası insanların küresel bir kriz ve belirsizlikle boğuştuğu üzerine oldu. En çok tartışılan şeylerden biri de salgın karşısında alınan önlemler ve bunların sonuçları oldu. Pek çok ülkenin salgın karşısında aldığı önlemler benzerlik göstermişti: Karantina uygulaması, izolasyon, sokağa çıkma yasakları, ulusal ve uluslararası seyahat yasakları, eğitim kurumlarının kapatılması ve uzaktan/online eğitime geçilme, sosyal, kültürel, sanatsal, sportif mekanların kapatılması ve etkinliklerin durdurulması, eve kapanma, sosyal mesafe kuralları, maske kullanımı zorunluluğu, HES kodu vb. pek çok uygulamayı sıralamak mümkündür. Ayrıca hastalığı taşıyan kişilerin yetkililer tarafından takip edilmesi ve izlenmesini de unutmamak gerekmektedir.

Tüm bu uygulamalar esnasında İtalyan düşünür Giorgio Agamben en yakın arkadaşı Jean Luc Nancy'yi bile kızdıracak şeyler söyledi. Tartışmayı kuşkusuz başlatan Agamben'in salgının 26 Şubat 2020 tarihinde yazdığı "Covid-19: Gereksiz Bir Acil Durumun Yarattığı İstisna Hâli" makalesidir (<https://terrabayt.com/covid19/covid-19-gereksiz-bir-acil-durumun-yarattigi-istisna-hali>, 2020). Yazının yayınladığı tarihte İtalya'da vaka sayısı 455, vakaya bağlı ölüm sayısı ise 12. Dünya genelinde ise toplam vaka sayısı yaklaşık 81 bin civarında ama bu sayısının çoğunu Çin'in oluşturduğunu söylemek gerekmektedir. Toplam ölüm sayısı da yine dünya genelinde 2 bin 800 civarındaydı. Agamben'in söz konusu yazısından sonra İtalya'da vaka sayılarının ve ölüm oranlarının hızlandığını söylemekte fayda var. Şu soru sorulmalı: Agamben bu yazısında ne demişti? "Varsayımsal bir koronavirüs salgınına karşı alınan hummalı, irrasyonel ve hepten yersiz acil durum önlemlerine anlam verebilmek için "İtalya'da SARS-CoV2 salgını yoktur" diyen İtalya Ulusal Araştırma Konseyi'nin (NRC) açıklamasından başlamalıyız" (<https://terrabayt.com/covid19/covid-19-gereksiz-bir-acil-durumun-yarattigi-istisna-hali>, 2020).

Agamben bu açıklamanın devamına değinerek medya ve yetkililerin panik havası yaratmak istediğini ve böyle bir ortamdan yararlanarak onların günlük hayatı etkileyecek ciddi kısıtlamalara gitmek istediklerini belirtti. Ayrıca bu kısıtlamalarla yetkililerin istisna durumunu dayatmak istediğinden bahsetti. Agamben'e göre yetkililerin koronavirüs önlemleri karşısında aldığı pek çok önlem istisna halini dayatmakta ve meşrulaştırmaktadır. Agamben'in bu salgın hakkında kullandığı sözcükler de dikkat çekicidir. Örneğin, bir salgın icat etmek, ideal bir bahane, güvenlik arzusu, korku hali ve istisna hali bu sözcüklerden birkaçıdır. Tüm bu sözcükler aslında bizi Agamben'in başka metinlerinde açıkladığı o ünlü kavrama götürmektedir: İstisna hali.

Agamben'in bu yazısı epeyce tartışma yaratmıştır. Agamben konuyla ilgili sırayla Mart, Nisan ve Mayıs aylarında yazılar kaleme almıştır. Bu yazılardaki ortak nokta Agamben'in ilk yazısından bu yana geri adım atmadığı tam tersi düşüncelerini radikalleştirdiği yönündedir. 17 Mart'ta yayınladığı "Açıklamalar" adlı yazısında asıl meselenin salgının etik ve politik sonuçları hakkında sorular sormak olduğunu belirtmektedir. Agamben'in salgın ve alınan önlemler bağlamında dikkat çekmeye çalıştığı diğer bir şey ise çıplak hayattır. Agamben'e göre toplum artık çıplak hayattan başka bir şeye inanmamaktadır (<https://www.ekdergi.com/korku-kotu-bir-yol-gostericidir>, 2020).

Agamben “Bir Soru” başlıklı üçüncü yazısına, şu soruyla başlamaktadır: “Nasıl oluyor da koca bir ülke, hiç fark etmeden, bir hastalık karşısında politik ve etik olarak çöktü?” (<https://terrabayt.com/dusunce/agamben-bir-soru>, 2020). Agamben, 2 Mayıs tarihli “Din Olarak Tıp” başlıklı yazısında, eleştirinin dozunu biraz daha yükseltmektedir. Bilimin çağımızın dini olması ve tıp biliminin modern zamanların dini haline geldiğini söylemektedir (<https://terrabayt.com/dusunce/din-olarak-tip>, 2020). 23 Mayıs tarihli “Öğrencilere Ağıt” yazısında ise üniversitedeki derslerin gelecek yıl online olarak yapılması kararını çok sert şekilde eleştirmektedir. Derslerin online olarak yapılmasının dijital teknolojileri daha yaygınlaştırmak için bir bahane olarak kullanıldığını söylemektedir. Hatta bu durumu teknolojik barbarlık olarak adlandırmaktadır. Agamben, yüzyıllardır süren ve eğitimin en önemli şu iki özelliğine dikkat çekmekte: Öğrenci ve öğretmenler arasındaki fiziksel mevcudiyet. Ayrıca uzaktan eğitim ile toplu tartışma ortamının tamamen yok edildiğini ifade etmektedir. Dersleri online olarak vermeyi kabul eden profesörlere de ağır bir suçlama yöneltmektedir. Onları 1931’de İtalya’da Mussolini’nin faşist rejimine biat eden profesörlerden hiçbir farklarının olmadığını ifade etmektedir (<https://universus.org/2020/05/23/agamben-koronavirus-ogrencilere-agit>, 2023).

Agamben “Biyogüvenlik ve Politika” adlı yazısında tüm düşüncelerini sentezleyerek onları biyogüvenlik kavramıyla birleştirmektedir. Yaşananların acil bir durumun çok ötesinde olduğunu ve asıl amaçlanan şeyin Batının siyasi tarihindeki tüm hükümet biçimlerinden çok daha etkinliği olan bir hükümet paradigması tasarımı olduğunu belirtmektedir. Güvenlik gerekçesi ile insanların daha önce kabul etmek istemedikleri sınırlamaları kabul etmeleri sağlanmış ve biyogüvenlik ile tüm siyasal faaliyetlerin ve sosyal ilişkilerin sona erdiğinden bahsetmektedir. Dolayısıyla faşizmin hiçbir zaman hayal edemeyeceği kısıtlamaların itirazsız olarak kabul edildiğinden söz etmektedir (<https://autonomies.org/2020/05/giorgio-agamben-biosecurity-and-politics>, 2020). Ayrıca Agamben’in vurguladığı diğer önemli kavram yüz kavramıdır.

“Kendi yüzünde vazgeçmeye, kendi vatandaşlarının yüzünü maskelerle kapatmaya karar veren bir ülke, o halde her politik boyutu kendisinden silmiş bir ülkedir. Her an sınırsız bir denetime tabi olan bu boş alanda bireyler artık birbirinden izole hareket etmekte, topluluklarının acil ve hassas temelini yitirmekte ve ancak yüz­süz bir isme yönelik mesaj alışverişinde bulunabilmektedirler. Ve insan politik bir hayvan olduğu için, politikanın ortadan kalkması aynı zamanda yaşamın da ortadan kaldırılması anlamına gelir... Ancak yüz­süz bir toplum, geçmişini olmayan ve fiziksel teması olmayan bir toplum, hayaletler toplumdur ve bu nedenle az çok hızlı bir yıkıma mahkumdur” (<https://www.hukukkritik.com/projects>, 2021).

Agamben’i eleştirenlerin başında “Viral İstisna” yazısı ile Jean-luc Nancy yer almaktadır. Nancy Agamben’i salgının ciddiyetini gözden kaçırmayı ve onu basit bir viral enfeksiyon ile karıştırması yönünde eleştirmektedir. Nancy’nin Agamben’e sitemkar ifadesi şu şekildedir: “Neredeyse 30 yıl önce doktorlar kalp nakli yaptırmam gerektiğine karar verdiler. Giorgio bana onları dinlemem gerektiğini söyleyen bir iki kişiden biriydi. Şayet onu dinlemiş olsaydım, muhtemelen çok geçmeden ölecektim” (<https://terrabayt.com/dusunce/viral-istisna>, 2020). Tüm bunlara başka eleştiriler eklemek de mümkündür. Ama sorulması gereken Agamben’in salgından önce ortaya koydukları ile salgın sonrası söyledikleri arasında ne kadar tutarlı olduğudur. Bunun için Agamben’in bazı temel metinlerine gitmek ve soruyu onlara değindikten sonra yeniden hatırlamak gerekmektedir. Bu konuşma Agamben’in temel kavramları olan biyopolitika, çıplak hayat, istisna halini açıklamayı amaçlamakta ve tüm bu kavramlar ışığında Covid-19 pandemisini yeniden düşünmeyi önermektedir.

## 1. Bir İstisnanın Öznesi Olarak *Homo Sacer* (Kutsal İnsan)

Biyopolitika kavramı sadece Agamben'in ortaya koyduğu bir kavram değildir. Bu kavramla Agamben'den önce özdeşleşen başka bir düşünür daha vardır: Michel Foucault. Agamben biyopolitikanın Batı siyasetinin en başından beri var olduğunu ifade etmekte ve kuramını çıplak hayat, kutsal insan, istisna hali ve kamp kavramları çerçevesinde şekillendirmektedir. Bu bağlamda ilk ortaya koyduğu ayırım Antik Yunanca yaşam anlamına gelen *zoe* ve *bios* sözcükleridir. Bu ayırım *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak* adlı kitabının giriş kısmında geçmektedir. Agamben *bios* kavramının özellikle Aristoteles'teki karşılığına değinmektedir. *Zoe* bütün canlıların (bitki, hayvan, insan) ortak özelliğine yani canlılığına vurgu yapmaktadır. *Bios* ise toplulukların yaşam biçimlerine vurgu yapmaktadır. Örneğin Aristoteles'teki üç yaşam düşünüldüğünde *bios politikos* (politik yaşam biçimi) tam böyledir.

*Zoe* özellikle Antik Yunanda sadece dirimselliğe vurgu yaptığı için pek önemsenmemektedir. *Bios* ise *zoe*'den daha kıymetlidir. Örneğin Aristoteles'te rasyonel olanı belirten her zaman *bios* kavramıdır. Agamben'e göre Aristoteles'in *bios*'u kullanmasının nedeni ise gayet basittir. Agamben'e Aristoteles "yalın doğal hayatı değil; çerçevesi belli bir yaşamı, belli bir hayat tarzını ele alıyordu" (Agamben, 2001: 10). Agamben'in *zoe*'nin *polis*'in alanına girmesinde yani çıplak hayatın siyasallaştırılması sorunsalını Antik Yunanda görmek pek olanaklı değildir. Bunun yine en büyük kanıtı Aristoteles'in metinlerine bakılıp anlaşılabilir. Oysa çağdaş dünyada ve siyasette olan *zoe*'nin *polis*'in yani *bios* ile belirlenen yaşamın alanına girmesi, dolayısıyla çıplak hayatın siyasallaşması üzerinedir. Öyleyse şöyle bir soru karşımıza çıkmaktadır: Çıplak hayatın siyasallaşması ne anlama gelmektedir?

Agamben çoğu metninde ikircikli, kurtarılamaz hayatları ve bu hayatların politik bağlamda temsil edilmelerindeki soruna değinmektedir. Aynı zamanda bu sorunlar iktidarların da sorunudur. Çünkü iktidarlar istisnaları görmezden gelmektedirler. *Homo sacer* (kutsal insan) de kurtarılmasının olanaksız olduğu bir hayatı temsil etmektedir. *Homo sacer*'in kendine özgü durumu istisnanın ve istisna hallerinin tartışılmasının gerekliliğini göstermektedir. *Homo sacer*'in yani çıplak hayatın siyasallaşmasını anlatmadan önce istisnayı biraz açmak gerekmektedir. Bunun için başvurulacak metin Agamben'in *Gelmekte Olan Ortaklık* metni ve o metindeki Limbus sakinlerinin durumudur. Kimdir bu Limbus sakinleri?

Limbus sakinleri vaftiz edilmeden ölen çocukların durumunu temsil etmektedir. Onların ilk günahından başka bir kusuru yoktur. Ayrıca onlara verilen ceza acı verici de değildir. Onlar sadece Tanrının görüntüsünden yoksun olarak cezalandırılmaktadırlar. Tam da burada ikircikli bir durum söz konusudur: Bu durum arafta kalanları birer istisna olarak ele almayı gerektirmektedir. Limbus sakinlerinin bedenleri tıpkı kutsanmışların bedenleri gibi hissizdir. Onlar ilahi terk edilmişlikte acı çekmeden ikamet etmektedirler. Limbus sakinleri unutulmuş ve Tanrı görüntüsünden mahrum bırakılmıştır. Ama asıl onları unutan iktidar olarak Tanrı değildir, Limbus sakinleri Tanrı'yı unutmaktadır. Dolayısıyla Limbus sakinlerinin karşısında Tanrı'nın onları unutuşu güçsüz ve kudretsiz kalmaktadır. Agamben'in ifade ettiği biçimiyle "onlar varacak yeri olmayan mektuplar gibidirler, bundan ötürü kaderleri yoktur" (Agamben, 2012: 16). Kısacası Limbus sakinleri kurtarılamaz ve istisna bir hayatı temsil etmektedir.

Diğer istisnaya dönmek gerekirse *homo sacer*'in durumunu tartışmak gerekmektedir. *Homo sacer* bir suçtan dolayı halk tarafından yargılanan kişiyi temsil etmektedir. Bu kişinin kurban edilmesine izin verilmemekte ve bu kişiyi öldüren cinayet suçu ile yargılanmamaktadır ayrıca o kişiyi öldüren suç işlememiş sayılmamaktadır. Öldürülmesinin ceza gerektirmediği *homo sacer*'in bedeni ise törensel uygulamalar eşliğinde kurban edilememektedir. *Homo sacer*'in durumu açıkça "özgür bir insanı kasten öldüren kişi katil sayılır" kuralının askıya alınmasına yol açıyor. Kutsal insan

biyopolitik anlamda kurban edilemeyen fakat öldürülebilene çıplak bir hayatı ortaya koyuyor. Bundan ötürü *homo sacer*'in temsili ile bu istisna ve ikircikli hayat, iktidarın değersizleştiği ve yok etmeye çalıştığı bir hayatı görünür kılıyor. Çünkü kutsal insan yalnız doğal bir hayatı değil; ölüme maruz bırakılan çıplak ve kutsal bir hayatı gösteriyor. *Homo sacer*'in bu duruma düşmesine iktidar neden olmakta. Agamben'in ifade ettiği biçimiyle "siyasal hayatın en temel dayanağı, öldürülebilene, öldürülebilme özelliğiyle siyasallaştırılan insan hayatıdır" (Agamben, 2001: 120).

Agamben'e göre istisna bir tür dışlamadır. İstisna genel kuralın dışında kalan, o kurala uymayan münferit ya da tekil bir durumun temsilidir. Ama istisnanın kendine has bir özelliği vardır. İstisna olarak dışlanan var olan, dışlandığı için kuralla hiçbir ilgisi olmayan değildir. Aksine istisna olarak dışlanan var olan kuralla ilişkisini kuralın askıya alınması ile sürdürmektedir. "Kuralın istisna üzerindeki geçerliliği, artık onun üzerinde uygulanmaması ve ondan çekilmesi suretiyle devam ediyor" (Agamben, 2001: 21). Dolayısıyla istisna bir kaosa değil, düzenin askıya alınmasından doğan bir durum olma özelliğine sahiptir. İstisna durumunda kural kendisini askıya alarak istisnanın oluşmasına yol açmaktadır. Ayrıca istisna durumunun kendine has bir özelliği onun hukuk durumu olarak tanımlanamaz ve belirlenemez olmasıdır.

## 2. Agamben'in Herhangi Varolan ve *Muselman* Kavramları

Bir istisna olan ve yine çıplak bir hayatı vurgulayan Agamben'in başka bir kavramına başvurmak gerekmektedir. Bu kavram herhangi varolan (*whatever being*) kavramıdır. İlk belirleme olarak "herhangi varolan gelmekte olan varolandır" (Agamben, 2012: 11). Buradaki gelmekte olanı karşılayan İngilizce sözcük *coming* çok özel bir anlamda kullanılmaktadır. Gelen ya da gelmekte olan anlamlarının dışında, eşikte duran anlamındadır. Diğer bir belirleme ise herhangi varolanın bir *quodlibet* olduğudur. Agamben'e göre *quodlibet* Latince anlamının aksine yani "olmasının hiçbir önem teşkil etmediği varolan" değil "olmasının son derece ve her zaman önem teşkil ettiği bir varolandır" (Agamben, 2012: 12). Herhanginin ortak bir özellik (Kızıl olma, Müslüman olma, Fransız olma), nitelikte karşılaştırıldığında bir teklik değil, sadece olduğu için, *öyle* olması bakımından (*being such*) bir teklik olduğu söylenebilir. Bu teklik tümel ile tek arasında tanımlanması ve bilinmesi gereken bir şey değil, o herhangi bir teklik olması bakımından tekliktir.

Herhangi belirli bir özellikten ya da nitelikten ötürü şu ya da bu sınıfa ait değildir. Aksine tüm bir cinse ya da sınıfa özgü aidiyetler, nitelikler ondan geri alınır. "Herhanginin *öyle olması (being such)*, sadece kendi kendine ait olması içindir" (Agamben, 2012: 13). Herhangi varolan bir şeye ait olan, bir küme içinde yer alan, bir tanım altına giren ve yüklenen bir şey değildir. Burada şöyle bir sorun oluşmaktadır: Öyleyse "herhangiye belirleyen ne olacaktır?" Herhangiye belirleyen aslında bir tür -sızlık durumudur. Yalnız bu -sızlık yoksunluk anlamında değildir. Bir iyelik belirtmeme, belirlenmemişlik, bir koşul tarafından temsil edilebilirliği olmama varolanın sadece nasılsa öyle olmasıyla ilgilidir. Çünkü "herhangi saf tekliğin figürüdür" (Agamben, 2012: 87). Kimliksiz, belirlenmemiş herhangi tek ya da varolan aslında olanaklarının tümüyle vardır. Bu olanaklarının tümü ise içeriksizdir. Belirlenmemişlik anlamında olanaklarının tümüdür. Şu ya da bu olanağı değil, olanaklı olan her şeyin tümü anlamındadır.

Yine başka bir kavramı ele almak gerekmektedir: *Muselman*. *Muselman* (Müslümanlar) tıpkı herhangi varolan ve kutsal insan gibi ikircikli bir doğa taşımaktadır. *Muselman*'lar iktidar tarafından yok edilmeye çalışılan çıplak ve değersiz hayatların varlığını göstermektedir. Agamben *Tanık ve Arşiv: Auschwitz'den Artakalanlar*'da tanık üzerinden *Muselman* kavramını ele almakta ve kavramın sorunlu doğasına dikkat çekmektedir. *Auschwitz*'de olanlar üzerinden tanık kavramını yeniden düşünen Agamben, bir kamp tanığı olan kimyagar Primo Levi'nin anıları aracılığıyla sağ kalanların ve kurtulanların ölüm ve yaşam arasındaki arada kalmışlığına dikkat çekmektedir.

Kamptan sağ kurtulan olarak Levi'nin durumu tarafsız bir konum olan özne olmaktan çok uzaktadır. Ne kurtulabilen ne de ölmeyi başarabilen Limbus sakinleri gibi Levi de arafta ve gri bölgededir. Diğer bir taraftan kampın kendisi hem etik kategorilerin hem de hukukun askıya alındığı bir alanı temsil etmektedir. Gri bölgedeki sakinler olarak tanıklar aslında tanıklık edilemeyecek kadar korkunç olanın sözde-tanıkları olurlar. "Asıl tanıklar, tam tanıklar, tanıklık etmeyenler ve edemeyecek olanlardır. Onlar dibe vurmuş olanlardır: Müslümanlar, boğulanlardır" (Agamben, 2017: 36).

Tanıklık edilemez olanın adı olarak *der Muselmann* ve onların durumu gri bölgenin ya da eşik durumunun bir temsilidir. Hem tıbbi bir vaka hem etik kategori olarak hem de politik ve antropolojik kavram olarak *Muselmann* belirsiz bir varlıktır. Onda insanlığa ait olan kavramlar olarak bitkisel hayat, fizyoloji, etik, tıp, politika, yaşam ve ölüm iç içe geçmektedir. Hızlıca kilo veren ve zamanla bakışları hissizleşen *Muselmann* yaşamla ölüm, insani olan ile olmayan arasındaki eşğin birer nişanesidir. Yine *Muselmann* istisnanın ve sınır-durumunun birer öznesi olarak var olmaktadır.

Kamp alanındaki dehşet ve gerçekçi bir yüz olarak *Muselmann* kuralın askıya alındığı bir yerdirlir. Hayatta kalmaya devam etmek ve etmemek arasındaki ince sınırdaki devinen *Muselmann*'lar istisna alanı olan kampta, geri dönüşü olmayan bir noktada yitik özneler olarak yaşamaktadır. Eskinin *Muselmann*'ları yeninin tanıkları ise hayatta olmayanların yaşadıklarını aktarmaktadırlar. Bir zamanlar kendileri de *Muselmann* olan tanıklar arada kalmışları temsil etmektedir. Bu arada kalmışlık onları ne ölenlerle aynı kategoriye ne de sağ kalanlardaki gibi insanlık kategorisine dahil etmektedir. Çünkü her bir tanık hem insanlığı hem de insanlıktan çıkmayı deneyimlediği için ne tam anlamıyla mağdur (çünkü ölmemiştir, ondan daha mağdur ölmüş olanlar vardır) ne de hiçbir şey yaşamamış gibidir. Tanıklar etik bir çıkmazın öznesi olarak yaşamı duyumsamaya devam ederler. Onların bu ikircikli doğası yaşamlarının temsili ve meşruluğunu sorunlaştırmaktadır.

## Sonuç

Covid-19 pandemisinde Agamben'in devletler ve iktidarlara yönelik eleştirisi onun kavramları bağlamında yeniden düşünülebilir. Agamben'in görüşlerindeki hakim kavramsal zemin düşünüldüğünde onun eleştirilerinin tutarlı olduğu görülmektedir. Pandeminin ilan edildiği 2020 yılından günümüze değin geçen sürede pandemi karşısında devletlerin aldığı önlemler ve kısıtlamalar pek çok insanın ve meslek grubunun zarar görmesine neden olmuştur. Türkiye'deki müzisyen intiharları bunlara örnek olarak verilebilir. Dünyadaki pandemi önlemlerine karşı yapılan protestolarda Agamben'in söz konusu edilen kavramları kimi yerlerde anılmakta ya da akıllara gelmektedir. Pandemi sonrası sağlığın ve sağlık politikalarının yeni efendi egemenliği çıplak hayata ilişkin tartışmaları yeniden gündeme getirmektedir. Çıplak hayatın siyasallaştırılmasına yönelik yapılan tartışmalar Agamben'i ve kavramlarını güncel kılmaktadır. Agamben'in metinlerini ve kavramlarını Covid-19 salgınıyla birlikte düşündüğümüzde şu soruyu sormak gerekmektedir: Agamben temel kavramları Covid-19 salgınında yaşananların bir izdüşümü olabilir mi?

## Kaynakça

- Agamben, G. (2001). Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat. Çev., İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı.
- Agamben, G. (2012). Gelmekte Olan Ortaklık. Çev., Betül Parkal. İstanbul: MonoKL
- Agamben, G. (2017). Tanık ve Arşiv: Auschwitz'den Kalanlar. Çev., Ali İhsan Başgöl, Ankara: Dipnot.



<https://terrabayt.com/covid19/covid-19-gerekcesiz-bir-acil-durumun-yarattigi-istisna-hali>

<https://www.ekdergi.com/korku-kotu-bir-yol-gostericidir>

<https://terrabayt.com/dusunce/agamben-bir-soru>

<https://terrabayt.com/dusunce/din-olarak-tip>

<https://uni-versus.org/2020/05/23/agamben-koronavirus-ogrencilere-agit>

<https://autonomies.org/2020/05/giorgio-agamben-biosecurity-and-politics>

<https://www.hukukkritik.com/projects>

<https://terrabayt.com/dusunce/viral-istisna>

## Demokrasinin Krizi ve “Bizim Evin Halleri”

Gülçin Özge TAN<sup>54</sup>

### Özet

İçinde bulunduğumuz yüzyılda dünya, çoklu krizlerle karşı karşıya kalmış 21. yüzyıl büyük bir krizler çağına dönüşmüştür. Devlet krizi, parti krizi, kapitalizm krizi, iklim krizi, diplomasi krizi, ideoloji krizi vb. birçok kriz biçimi bir yana bugün demokrasilerin yaşadığı kriz, daha önce yaşadığı kriz deneyimlerinden farklı bir şekilde geliştiğinden çok zor tanımlanmakta ancak demokrasinin egemen yönetim biçimi olması hasebiyle de büyük ilgi çekmektedir. Herkesin kendini “demokrat” ilan ettiği ve bu bağlamda demokrasinin fetişleştiği günümüz yönetimlerinde demokrasinin askeri vesayetten sıyrılmış olması ve seçimlere indirgenmiş bir halk egemenliği mantığına dayanması, demokrasilerin sınırlarını muğlaklaştırırken krizini de uzunca süre perdelemiştir. Hatta demokrasi, otoriter liderlerin savunma kalkanına dönüşmüştür. “Post-demokrasilerde” yaşanan krizlerin bugün, Colin Crouch’un da işaret ettiği gibi “yok demokrasi (non-democracy)” formunda değil de “pre-demokrasiye” yakın bir minvalden gelişmesi hem krizin saptanması hem de tanımlanması için güçlük yaratsa da demokrasilerin temel dayanaklarını yitirmesi demokrasiyi otoriter rejimlerin inşasında önemli bir silaha çevirmiştir. Bu bildiriye kastedilen “demokrasinin krizi”, sonuçları itibarıyla demokrasiyi kuvvetler arasındaki denge ve denetimden mahrum bıraktıkça yönetimlerin baskısı artmış ve yurttaşlar hem resmîyette hem de uygulamada kamusal hak ve özgürlüklerini adım adım yitirmişlerdir. Bu anlamda, demokrasilerin yaşadığı krizden en çok etkilenen gruplardan birisi de kadınlar olmuş; demokratik geri çekilme ve artan otoriterleşme kadınları hem kamusal alanda hem de özel alanda yoğun bir baskı, zor, kısıtlama ve hak kaybıyla baş başa bırakmıştır. Bildiri kapsamında, toplumsal cinsiyet eşitliğinde yaşanan ilgili kurumsal ve kavramsal gerilemenin söz konusu demokrasi krizi ile ilişkisine yer verilerek demokrasinin krizinin kadını yeniden hane içine/eve/özel alana konumlandırması irdelenecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Demokrasinin Krizi, Post-demokrasi, Yok-demokrasi, Otoriterleşme, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği.

### The Crisis of Democracy and "The States of Our House"

#### Abstract

In the current century, the world finds itself in the midst of multiple crises, effectively transforming the 21st century into an era marked by profound crises. These crises encompass a diverse array, including but not limited to state crises, party crises, capitalism crises, climate crises, diplomacy crises, ideology crises and more. Notably, the crisis experienced by democracies today stands apart from past crises, making it challenging to define precisely. However, given democracy's prevailing governance system, it has garnered significant attention. In contemporary governance structures, where almost everyone identifies as a "democrat," democracy has become fetishized and the fact that democracy has transcended military tutelage and been reduced to a logic of popular sovereignty through elections has blurred its boundaries while veiling its crisis for an extended period. In fact, democracy has turned into a protective shield for authoritarian leaders. As Colin Crouch has pointed out, the crises experienced in "post-democracies" today are not taking the form of "non-democracy" but rather bear resemblance to a "pre-democracy." This peculiar nature of crisis complicates both its identification and definition. However, as democracies lose their fundamental underpinnings, the crisis of democracy has become a potent weapon in the construction of authoritarian regimes.

The intended focus of this paper is the "crisis of democracy." As its consequences unfold, the balance and checks among the branches of government have waned, leading to increased governmental pressure. Citizens, in both theory and practice, have gradually lost their public rights and freedoms. In this regard, one of the groups most profoundly affected by the crisis experienced by democracies is women. Democratic regression and mounting authoritarianism have subjected women to intense pressures, restrictions, limitations, and loss of rights in both the public and private spheres. Within the scope of this paper, we will explore the relationship between the crisis of democracy and the pertinent institutional and conceptual regression in gender equality. Furthermore, we will delve into how democracy's crisis has repositioned women within the confines of the household, the private sphere and the domestic arena.

**Keywords:** Crisis of Democracy, Post-Democracy, Non-Democracy, Authoritarianism, Gender Equality.

<sup>54</sup> Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi, gulcinozgetan@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7490-609X

## Giriş

Siyaset biliminin temel kavramlarından birisi olan demokrasi, bugün egemen yönetim biçimi olmakla beraber hemen hiçbir ülke ve örneklemede aynı içerik ve uygulamaya işaret etmemektedir. Neredeyse herkesin kendisini “demokrat” ilan ettiği çağdaş demokrasiler, tarihte hiç olmadığı kadar çoklu bir anlamlandırma ve sahiplenmeyle karşı karşıyadır. Çoğu yönetimin, liderin ya da yurttaşın bir biçimde kendisini demokrat olarak tanımladığı böyle bir dönemde “demokratik” olanın ne olduğu, “demokratik olmayandan” nasıl farklılaştığı, demokrasiden uzaklaşmaların hangi yollardan gerçekleştiğini ortaya koymak ve demokrasinin yaşadığı değişimlerin otoriterleşmeye nasıl kapı araladığını ve otoriterleşmeyi nasıl perdelediğini tespit etmek kolay değildir. Halkın iradesinin seçimlerle özdeş kılınmasının belirgin bir özellik halini aldığı günümüz demokrasi anlayışı, sandık sonrası çoğunluğun hak kazanımı olarak algılanmakta ve temelde, halkın egemenliğinin geri planda kaldığı hatta yok sayıldığı büyük bir krizin içinde kalmaktadır. Bu bağlamda 21. yüzyılda demokrasi son derece paradoksal bir konumda bulunmaktadır. Dünya tarihi açısından tepe noktasına ulaşmış olan demokrasi, bugün dramatik bir dönüşümün içindedir. Ekonomik açıdan güçlü olanlar nüfuz enstrümanlarını kullanmaya devam ederken halk giderek zayıflamakta ancak bu durum demokrasiyi yirminci yüzyılın başına götürmemektedir. Tarihsel gelişimin farklı bir uğrağı olarak 21. yüzyıl demokrasisinin çizdiği tarihsel parabol, hükümet etme yetkisini, demokrasiden önceki bir zaman diliminin karakteristiğine benzer biçimde, yeniden ve artarak ayrıcalıklı elitlerin denetimine geçirmektedir. 21. yüzyılda demokrasilerin yaşadığı bu deneyim, daha önce yaşadığı kriz deneyiminden farklı bir işlerlelikle geliştiği içine çok zor tespit edilmekte ve çoğu kez tanımlanamamaktadır.

### 1. Demokrasinin Krizi

Demokrasinin krizine yönelik sürdürülen tartışmalar, ilk kez gündeme gelen yeni tartışmalar değildir. Platon, Aristoteles, Alexis de Tocqueville, Karl Marx ve Max Weber gibi klasik isimlerin başlattığı ve derinleştirdiği tartışmalar, bugün pek çok önemli isim tarafından farklı kriz çeşitleriyle birlikte irdelenmeye ve anlamlandırılmaya devam etmektedir. Modern demokrasilerin krizi çerçevesinde yapılan münakaşalar, 1990’lardan itibaren giderek büyümüştür. Eşitliği oy verme hakkına ve davranışına indirgemek; sahte özgürlükler yaratmak; azınlığın iktidara gelme ihtimalini yok etmek ve bunun için gerekirse anayasayı değiştirmek; ifade, toplanma ve gösteri yapma haklarını yasaklamak; muhalefeti oyun dışı bırakmak (Gentile, 2019: 53-55); sermayeyi siyasetin üstünde bir güç olarak büyütme; kuvvetler ayrılığını yok etmek; yürütmenin yetki alanını genişletmek; yasama ve yargıyı kısıtlamak; vatandaşlar arasındaki ayrımları büyütme, toplumu kutuplaştırmak gibi temel semptomlara sahip olan demokrasinin krizi, 21. yüzyılda demokrasiyi halk failinden mahrum bir yönetim biçimine dönüştürmüştür. Özetle,

“Modern zamanlarda demokrasi soyut bir içerik kazanmıştır -diğer terimlerde olduğu gibi, mesela özgürlük ve mutluluk- ve tıpkı bir maymuncuk ya da parola gibi, insanın insana yaptığı en kötü zulümleri örtecek bir perde olarak kullanılmaktadır. Pek çok hükümet biçimi aslında öyle olmasa da kendisini, sinik zihinsel çekincelerle ve sahte varsayımlar, hatta daha da sahte vaatler temelinde destek arayan kendi yurttaşlarını aldatma niyetiyle demokratik diye tanımlamaktadır (Bauman ve Bordoni: 2018: 164).”

Yukarıdaki kriz semptomları, demokrasinin krizinin nitelikleri olarak düşünülebilir; bunun yanı sıra ayrıca demokrasinin işleyebilmek için bazı temel koşullara ihtiyaç duyduğunun da altı çizilmelidir. Bahsedilen koşulların oluşmadığı ya da olmadığı durumlarda demokrasinin krizde olduğunu düşünmek mümkündür. Yetişkinlere tam oy hakkı; özgür, adil ve rekabetçi seçimler;

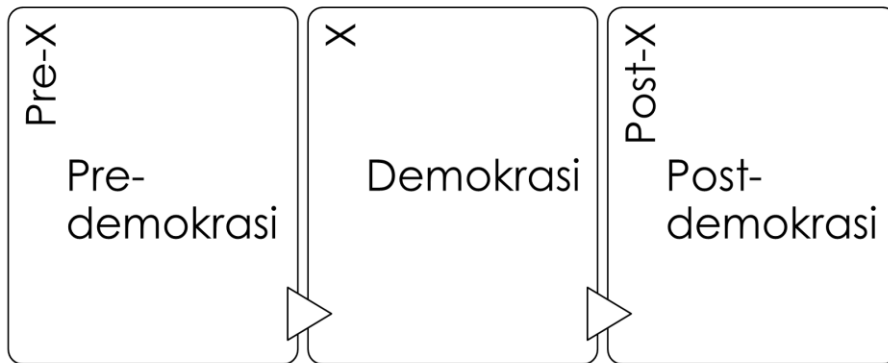
ifade, basın ve örgütlenme özgürlükleri dahil olmak üzere sivil özgürlüklerin geniş bir şekilde korunması ve yasal güvence altına alınması; hukukun üstünlüğü, seçilmiş yetkililerin yürütme gücünü sınırlayan seçilmemiş «vesayetçi» makamların (ordular, monarşi ya da dini kurumlar) olmaması gibi şartlar demokrasi için vazgeçilmezdir. 21. yüzyılda demokrasinin yaşadığı kriz, bu vazgeçilmez şartları kademeli ve algılanamaz bir biçimde aşındırmıştır. Krizin etkilerinin ve yansımalarının hemen anlaşılmasının sebebi, krizin halihazırda demokrasinin işler halde olduğu yönetimlerde açığa çıkarak yasal mekanizmaları ve demokratik araçları antidemokratik amaçlar için kullanmaya başlamasıdır. Demokrasinin bozulması aniden değil antidemokratik amaçların etrafında sınırların bulanıklaşması ile gerçekleşir. Yani demokrasinin krizi bir anda veya anayasanın, yasaların açık ihlali ile gerçekleşmez. Özetle artık bazı demokrasiler askeri darbeler tarafından değil, yasal bir şekilde işbaşına gelen siyasetçilerin kendi iktidarları üzerindeki tüm kurumsal denetimleri kaldırması ve tüm örgütlü muhalefeti yok etmesiyle öldürülür (Levistky ve Ziblatt, 2018). Demokrasinin içinden, demokrasinin kelimeleriyle gerçekleşen bu zamana yayılan kriz hali ve demokrasinin sönmelenmesi meselesi, pek çok tartışmayı da beraberinde getirir. Seçimli otoriterlik, rekabetçi otoriterlik, illiberal demokrasi veya melez rejimler gibi nitelendirme ve tartışmalar bunun önemli örnekleridir.

Demokrasinin içinde bulunduğu kriz halini açıklayan ve tartışmaya açan önemli isimlerden biri de Colin Crouch'tur. Crouch (2016), böyle bir dönemde demokrasiye dair tartışmaların artık sadece iki kavramla (demokrasi & yok demokrasi [*non-democracy*]) yürütülemeyeceğini iddia etmiş ve demokrasinin krizini açıklamak için post-demokrasi tanımlamasını kullanmıştır.

## 2. Post-Demokrasi

Post-demokrasi fikri, Crouch (2016)'a göre, demokratik bir momentten sonra sıkıntı, hüsrana ve hayal kırıklığı gibi duyguların bastırıldığı, güçlü kesimlerin çıkarlarının, siyasi sistemin kendileri için çalışmasını oluşturma konusunda, sıradan insanların yani kitlenin çıkarlarından çok daha aktif ve değerli olduğu, siyasi elitlerin halkın taleplerini yönetme ve manipüle etmeyi öğrendikleri ve halkın tepeden yönetilen tanıtım kampanyalarıyla oylarını kullanması konusunda ikna edilmek zorunda olduğu durumları tanımlamada yardımcı olur. Bu, insanların demokratik olmayan bir devlette yaşadığı anlamına gelmez; bununla birlikte, post-demokrasi kavramı demokrasi parabolünün diğer ucuna ulaşılan bir sayfayı betimler. Bu bağlamda Crouch, demokratikleşme sürecinin çöküş evresini açıklamak için '*eşitlikçilik krizi ve demokratik yordamların önemsizleşmesi*' olarak post-demokrasi kavramını getirir. Bu kriz ve önemsizleştirme çerçevesinde siyaset, yurttaşlarla olan bağlantısını giderek kaybeder. Crouch, çalışmasını açıklamak için bir Post-X soyutlaması geliştirir ve post-demokrasi kavramsallaştırmasını da bu soyutlamaya göre uyarlar ve anlamayı önerir.

Şekil-1: Post-X Soyutlaması ve Post-Demokrasi



Yukarıdaki şekilde basit bir modellemesini oluşturmaya çalıştığım soyutlamayı Crouch, mantıksal olarak birbirinden ayırt edilebilir üç dönem tanımlayarak kurgular. X, Pre-X ve Post-X olarak üç zaman diliminin olduğu soyutlamada, birinci zaman diliminin ya da «pre-X»in ayırt edici yönü, genel olarak «X» ile ilişkilendirilen bazı özelliklerden eksik olmasıdır. İkinci zaman diliminde «X» en yüksek noktasına ulaşmıştır ve birçok alan «X»'ten etkilenmiş ve birinci zaman dilimindeki durumları değişime uğratmıştır. Nihayet üçüncü zaman dilimi «post-X» olarak nitelendirilebilir: yeni bir şey ortaya çıkmış ve bazı açılardan ötesine geçerek X'in önemini azaltmıştır, bu nedenle, bazı şeyler birinci ve ikinci zaman dilimine göre farklı görünmeye başlar. Bununla birlikte, X'in damgası üçüncü zaman diliminde halen hissedilecektir; X'ten kalan izler bu zaman diliminde olduğu gibi görünmeye başlar. Bu yüzden «post» dönemler son derece karmaşıktır. Soyutlamanın demokrasi modellemesi de tam olarak bu karışıklığı anlatmaktadır. Demokrasinin biçimsel bileşenlerinin neredeyse tamamı post-demokraside varlıklarını sürdürmektedir ki bu da “post” devrinin karmaşıklığı ile uyumlu bir olgudur. Demokrasiye kayıtsız kalınmadığı ve ona karşı hayal kırıklığından başka bir duygu beslenmediği sürece ideal demokrasiden giderek uzaklaşmak kaçınılmazdır; ki bu, uzun vadede erozyona yol açmaktadır. Yine de post-demokraside, demokrasinin bazı karakteristik unsurlarına doğru parabolik bir dönüş yaşanabileceği unutulmamalıdır. Kısacası, Crouch'a göre (2016), batıda üstünlüğü devam eden demokrasi, artık demokrasi öncesi dönem ya da zirveyi gören demokrasi gibi değildir. Henüz daha seçimler yapılmakta, hükümetler seçimler aracılığıyla belirlenmektedir ki bu yönüyle pre-demokratik bir yönetim değildir. Fakat içinde bulunulan kriz durumunu, demokratik olarak tasvir etmek de olası gözükmemektedir. Demokrasinin biçimleri aynı kalsa ve hatta bazı yönleri çok daha güçlü olsa bile pre-demokratik zaman diliminde olduğu gibi bugün de siyaset ayrıcalıklı, elit bir gruptadır. Bunun dışında birçok ülkeyi post-demokrasi olarak tanımlanabilir kılan yolsuzluk da yönetimin temel parametrelerinden biri olmuştur. Ayrıca seçimlerin parti liderlerinin karizması üstünden yürütülmesi, şahsileşme ve buna bağlı olarak oluşan siyasi yozlaşma gibi nitelikler post-demokrasinin temel özellikleri olarak yeni bir demokrasiye hatta otoriterleşmeye geçişi sağlamaktadır. İçinde bulunulan yönetim hala demokrasidir fakat bu demokrasi, siyasi gücün, ekonomik ve finansal güce de sahip olan azınlığın elinde giderek yoğunlaşmasından kaynaklanan bir demokrasi birikimidir.

Bu noktada, Crouch'un “post-demokrasi” kavramsallaştırmasının Charles Tilly'nin “*demokrasisizleşme [de-democratization]*” kavramsallaştırmasından farklı olduğunu belirtmek, post-demokrasinin daha net anlaşılması için uygun olabilir. Tilly (2014) demokrasisizleşmeyi bazı demokratik ayrıcalıkların genellikle kısa bir dönem için ya da olağanüstü olaylarla (terörizm, doğal afetler) uğraşmak için iptal edilmesi olarak görür. Post-demokrasi ise tam aksine doğal diye sunulan, formel özgürlükleri güvence altına alırken onları alçaltan ya da gerçek demokratik içeriklerini boşaltan gizli bir süreçtir. Demokrasisizleşmeden çıkış mümkündür yani bu durumdan zarar görmeden kurtulmak ve kayıp zamanı telafi etmek ihtimal dahilindedir. Oysaki post-demokrasiden çıkış daha zordur; çünkü post-demokrasi güçlü ortak çıkarlarla yönlendirilir ve artık günümüz kültürünün parçası haline gelmiştir.

### **3. Post-Demokrasi ve Kadınlar**

Demokrasilerin yaşadığı krizden en çok etkilenen gruplardan birisi de kadınlar olmuş; demokratik geri çekilme ve artan otoriterleşme kadınları hem kamusal alanda hem de özel alanda yoğun bir baskı, zor, kısıtlama ve hak kaybıyla baş başa bırakmıştır. Post-demokratik dönem, cinsiyet eşitliği süreçlerinde kurumsal ve kavramsal gerilemenin yaşandığı bir zaman dilimi haline gelmiş; söz konusu demokrasi krizi içinde kadınlar bir taraftan kamusal alanda baskılanmış bir demokrasi

deneyimi ile karşı karşıya kalmış bir taraftan da yeniden hane içine/ev/özel alana çağrılarak bu alana konumlandırılmıştır.

Post-demokratik evrede, kadınları kendisine bağlamaya çalışan yönetimler, bunun için özellikle demokratik evrede (X zaman diliminde) kadın haklarını araçsallaştırırlar. Demokrasiden post-demokrasiye geçişte denge işlevi gören kadın haklarının geliştirilmesi bir yandan bu geçişi perdeler bir yandan da post-demokratik yönetimlere ya da ilerleyen süreçte otoriter yönetimlere sunulan-sunulacak olan kadın desteğini hazırlar. Otoriterleşen rejimlerin herhangi bir toplumsal baskı olmadan ya da cinsiyet eşitliğini desteklemeden yönetimlerinin belirli bir aşamasında, kadın dostu politikalar izlemesi, kural olarak da olsa 'benimsemesi', kadınların eşitliğine katkı sağlayacak resmi kurum ve kuruluşlar açması gibi politik hamleler görülebilir (Tripp, 2013). Bu tarz politik tercihler Crouch'un yaklaşımında hem demokrasi hem de post-demokrasi dönemlerinde gözlemlenebilir durmaktadır. Ancak yine de antidemokratik uygulamaların demokrasinin çatısı altında toplandığı post-demokraside kadınlara yönelik politikalar da daha çok kadınların özel alana çağrıldığı, kurumsal gerilemelerin yaşandığı, kadınların toplumsal rollerinin geleneksel rollerle çerçeveslendiği ancak neoliberalizmin ihtiyacı doğrultusunda piyasanın içinde kadınların da yer alabildiği, muhafazakâr eğilimli bir fikriyata dayanmaktadır.

### **Sonuç**

Krizler çağında çoklu kriz biçimlerinden birisi olan demokrasi krizini açıklamak için başvurulan kavramlardan birisi olan post-demokrasi, demokrasilerin temel dayanaklarından uzaklaştıkça otoriter rejimlerin inşasında önemli bir silah haline gelmiştir. "Demokrasinin krizi" ya da Crouch'un tabiriyle post-demokrasi, sonuçları itibariyle demokrasiyi kuvvetler arasındaki denge ve denetimden mahrum bıraktıkça yönetimlerin baskısı artmış; yurttaşlar hem resmîyette hem de uygulamada kamusal hak ve özgürlüklerini adım adım yitirmişlerdir. Demokrasilerin yaşadığı krizden en çok etkilenen gruplardan birisi olan kadınlar da söz konusu krizden payına düşeni almış ve büyük bir baskı siyasetinin parçası olarak önemli hak kayıpları yaşamıştır. Ancak Crouch (2016), bütün bu gerileme ve kadınların özerklik kapasitesinin sınırlandırılmasına rağmen feminizmin yükselişi üstünden ve post-demokrasinin ilerleyişinin genel çerçevesi içinde kalarak, kadın hareketinin demokratik bir moment yaratmasından bahseder. Kadın ve çevre hareketine atıfla demokratik bir olasılığa değinen Crouch'a göre (2016), halkın içinde yıkıcı yaratıcılık için daima bir alan bulunması eşitlikten yana olan demokratlara gelecek için umut vermektedir. Crouch post-demokraside bulduğu demokratik umudu şu şekilde açıklar: önce gruplar bir kimlik geliştirir ve tanımlarlar, bunların içinden siyasi dışlanmadan dolayı hayal kırıklığına uğramış olan bazıları aşırı uçluğa sivrülür hatta bazen şiddete ya da şiddet içeren yöntemlere de başvurabilirler. Ancak eğer talepleri geniş bir kesimde yankı bulursa yayılır; iddiaları normalde bu tür gruplarla hiçbir ilgisi olmayan insanların düşüncelerine yerleşmeye başlar. Hareketin içinde uyuşmazlıklar ve çelişkiler açığa çıkar. Yine de resmi politika dünyası, bu hareketi nasıl idare edeceğini bilemez ve demokratik olmadığı gerekçesiyle ilgili hareketlere saldırır. Hareketin sözcüleri istek ve taleplerini daha açık bir biçimde dile getirir. Karşılığında yönetimdeki elitler buna yanıt geliştirecek yollar bulur, böylelikle hareketin kendisi zaferler ve yenilgilerle dolu tarihin beklediği resmi politika alanına girmiş olur. Bu tarihsel modeli izlemek neyin demokratik olduğu neyin olmadığı konusunda politikacıların benimsediği perspektifi altüst eder. Huzursuzluk yaratan taleplerle karşı karşıya kaldıklarında ise seçilmiş politikacılar rutin tepkiler verir. Demokratik yolla geldikleri için kendilerini demokrasinin vücut bulmuş hali olarak sunarlar. İşte bu parabol içerisinde Crouch'un demokrasiye dair umudunu koruyan gruplardan birisi olarak kadınlar, demokrasinin krizinden de en çok etkilenenlerden olarak mücadeleyi ve karşı çıkışı da başlatacak, yönetime talepler iletecek grup olarak belirlemektedir.

## **Kaynakça**

- Bauman, Z. ve Bordon, C. (2018). Kriz Hali ve Devlet. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Crouch, C. (2016). Post-Demokrasi. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Gentile, E. (2019). “Demokraside Halk Her Zaman Egemendir” (Yalan!). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Levitsky, S. ve Ziblatt, D. (2018). Demokrasiler Nasıl Ölür?. Konya: Salon Yayınları.
- Tan, G.Ö. (2023). “Otoriter Siyasetin Kısılcığında Kadın Olmak ya da Ölmeye Yatmak.” Ayrıntı Dergi (43), 59-65.
- Tilly, C. (2014). Demokrasi. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Tripp, A.M. (2013). “Political Systems and Gender.” G.Waylen, J.K.Karen Celis & S. Weldon içinde, The Oxford Handbook of Gender and Politics. Oxford: Oxford Universty Press. 514-535.

# Rumeli Değerler Seti Araştırması

Gülen AKSU TÜRKER<sup>55</sup>

Ayhan OLCAY<sup>56</sup>

## Özet

### Amaç

Türkiye Cumhuriyeti'nde yaklaşık 32 milyon Rumeli kökenli insan yaşadığı ortaya çıkmıştır. Türkiye'de Rumeliden gelenlerin değer setleri ve liderlik özelliklerinin değerlendirilmesi amaçlandı.

### Araç ve Yöntemler

Araştırma 27.12.2022-6.2.2023 tarihleri arasında GLOBE 9 parametre kültürel boyut ile liderlik skalasına göre soruların da olduğu 16 Açık uçlu, 21 kapalı uçlu soru ile Türkiye'de yaşayan 408 Rumeli kökenli katılımcı ile online anket usulü ile yapıldı.

### Sonuçlar

Katılımcıların 364'ü (%89.2) kendini Rumelili olarak tanımlıyordu. Rumelilik olmak sizin için ne ifade ediyor sorusuna en sık verilen cevap "gurur"; aile büyüklerinizden en çok hangi değerlere dikkat etme konusunda uyarıldınız sorusuna "dürüstlük, saygı"; sizce tipik Rumelili değerleri nelerdir sorusuna "dürüstlük, çalışkanlık, saygı"; bir Rumelilinin en büyük korkuları nelerdir sorusuna "savaş, vatan kaybetmek, göç"; başarı sizin için ne ifade ediyor sorusuna "gurur, mutluluk, çalışmak"; kadın sizin için ne ifade ediyor sorusuna "anne"; çocuk sizin için ne ifade ediyor sorusuna "gelecek"; dede, nine sizin için ne ifade ediyor sorusuna "saygı, ata, geçmiş"; aile büyüklerinizle ne sıklıkla görüşüyorsunuz sorusuna "her gün, çok sık, haftada bir" oldu. Globe liderlik skalasına göre performans oryantasyon puanı 4.18, belirsizlikten kaçınma 4, grup içi kolektivizm 3.82, güç mesafesi 3.19, cinsiyet eşitliği 5.48, insancıl oryantasyon 4.7, kurumsal kolektivizm 4.75, gelecek oryantasyonu 5.34, atılganlık 4.79 bulundu.

### Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'ne ortalama 1949 yılında Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Eski Yugoslavyadan göçle gelenler kendini ağırlıklı "Rumelili" olarak tanımlıyor. Globe liderlik skalasına göre Rumeli kökenliler 62 ülke ile karşılaştırıldığında düşük performans oryantasyonu, grup içi kolektivizm ve güç mesafesi özellikleri gösterirken yüksek cinsiyet eşitliği, insancıl oryantasyon, kurumsal kolektivizm, gelecek oryantasyonu, kendine güven ve atılganlık göstermektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Globe liderlik anketi, Rumeli Değerler seti, Balkan, Rumelilik, göç

## Rumelian Values Set Research

### Aim:

It has been revealed that approximately 32 million people of Rumelian origin (immigrated from Greece, Bulgaria, Romania and Former Yugoslavia) lives in Türkiye. The values from the past of the Rumelian family have been transferred from generation to generation by living family members, narratives and listening to pat traditions. We aimed to evaluate the value sets and leadership characteristics of those people who came from Rumelia in Türkiye.

### Materials and Methods:

An online questionnaire based survey was conducted with 16 open-ended and 21 closed-ended questions, including 9 parameters GLOBE cultural leadership, managerial scales between 27.12.2022 and 6.2.2023 with 408 Rumelian natives living in Türkiye. Minimum age was 15, maximum was 83 with mean age 49.8±13.9. Only 398 people responded to gender question as 198 women (48.5%) and 200 men (49%) and 10 (2.5%) did not respond. The 274 (67.2%) participants were in Istanbul, the others were from different cities of Turkey and from different countries. Mean immigration year of the people from Rumelia was 1949±26.4, the earliest immigrant arriving in 1863 and the latest in 2017.

<sup>55</sup> Kosova Prizrenliler Kültür ve Yardımlaşma Derneği Ar-Ge Birimi, İstanbul, Türkiye gturksu@hotmail.com ORCID: 0009-0007-2491-2572

<sup>56</sup> 1. İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul, Türkiye drayhanolcay@gmail.com ORCID: 0000-0003-0525-6569



## Results:

364 (89.2%) of the participants defined themselves as Rumelian. The most common answer to the question of what it means to be a Rumelian was "pride". "Honesty, respect" was the most common answer to the question of which values you were warned to pay attention to the most from your family elders. The most common answer to the question what are the basic Rumelian values was "honesty, hard work, respect". The most common answer to your question about the greatest fears of a Rumelian was "war, losing homeland values, immigration". What success means to you was most commonly answered as "pride, happiness, working". The most common answer to the question of what woman means for you was "mother". The most common answer to the question of what child means to you was "future". The most common answer to the question of what does your grandfather or grandmother mean to you was "respect, ancestor, past". How frequently you see your family member was answered most frequently as "every day, very often, once a week". According to the Globe leader scale, performance orientation score was 4.18, uncertainty avoidance was 4, in-group collectivism was 3.82, power distance was 3.19, gender egalitarianism was 5.48, humane orientation was 4.7, institutional collectivism was 4.75, future orientation was 5, 34, and assertiveness was 4.79.

## Conclusion:

The average year of arrival to the Republic of Turkiye was 1949. Immigrants coming from Greece, Bulgaria, Romania and the former Yugoslavia defined themselves mostly as "Rumelian". According to the GLOBE cultural leadership managerial scale people from Rumelian origins showed low performance orientation, in-group collectivism and power distance while high gender egalitarianism, institutional collectivism, future orientation and assertiveness when compared 62 countries.

## Giriş

Osmanlı Devleti Anadolu’da Kurulmuş bir devletti. Ancak ilerleyen yıllarda “İmparatorluk “olma kararını verince, genişleme ve büyüme için hedefini Batıya doğru yöneltti. Fethettiği her toprakta, hakimiyeti (yönetimi), güvenliği ve diğer amaçları için Anadolu’dan Türkleri ve bazan büyük nüfusa sahip Türk aileleri bu topraklara gönderdi.

Gerileme ve İmparatorluğun yıkılma döneminde her büyük savaştan sonra Türkler (1800 ’den başlayarak) Anadolu’ya gelmek (Göç etmek) zorunda kaldılar. Anadolu’ya kitlesel ve planlı olarak En büyük Türk Gelişi (Göçü) Türkiye Cumhuriyet’inin kuruluşundan sonra başladı. Genç Cumhuriyet Ulus Devlet Yaratmak (Türk Devleti) için bu yolu temel ilke edindi. Atatürk ve Cumhuriyeti kuran kadrolar, Gelişler (Göçle gelecekler için);

-Türk Olmak,

-Türk Soyundan Gelmek,

-Türk Harsından (Kültüründen) Olmak,

(Göç kanunlarında bazı İSTİSNALAR tanınmanın dışında), şartı ile Balkanlardan ve Rumeli’den göçleri özellikle desteklediler ve özendirdiler. Diğer yandan, Balkanlar ve Rumeli’den “Muhacirlerin” hepsinin yönetim tarafından Anadolu’daki Türklerle birlikte Kurucu Unsurlar olarak kabul edilmiş ve “Ev Sahibi” olarak yerleşmeleri istenmiştir (İçduygu vd., 2014:139). Son yüzyılda, gelenler (göçler) ve göçmenler üzerine azımsanmayacak akademik ve akademik olmayan araştırmalar yapıldı.

2019 da yapılan” Türkiye Cumhuriyeti Sınırları (Anadolu) içinde yaşayan Rumeli ve Balkan Kökenli Nüfus Tahmini (Tekin, 2023) çalışmasıyla 2020 yılı için Türkiye sınırları dahilinde; Minimum 27 milyon, Maksimum 32 Milyon (Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve eski Yugoslavya’dan) göçle gelen insanın yaşadığı ortaya çıkınca göç araştırmaları yeni bir boyut kazandı. İlk etapta, Türkiye de yaşayan (2020 de) nüfusun yaklaşık dörtte birinden fazlasını oluşturan Rumeli ve Balkanlardan gelen bu insanların hangi “DEĞER YARGI”larına sahip olduğu camia içinde, dışında ve akademik çevrelerde sorgulanır olmuştur. “Rumeli ve Balkanlardan Gelenlerin Değerler Seti” araştırması bu amaçla tarafımızdan yapılmıştır. Sizlere sunduğumuz bu araştırma bizim bu konuda ilk araştırmamızdır, Rumeli ve Balkanlardan geleler için alt setler halinde devam edecektir.

Kültür, Liderlik ve Organizasyonlar, on yıllık bir araştırma programı olan Küresel Liderlik ve Örgütsel Davranış Etkinliği (GLOBE) araştırma programının sonuçlarını rapor etmektedir. GLOBE, kültür ile toplumsal, organizasyonel ve liderlik etkililiği arasındaki ilişkinin çapraz düzey entegre teorisini kavramsallaştırmak, operasyonel hale getirmek, test etmek ve doğrulamak için tasarlanmış uzun vadeli bir programdır. 160 akademisyenden oluşan bir ekip, 1994’ten bu yana 62 kültürde toplumsal kültür, organizasyon kültürü ve etkili liderliğin niteliklerini incelemek için birlikte çalışmıştır. Bu çalışmamızda literatürde “Kurucu Balkan Göçmenleri: 1923-1949” olarak tarif edilen bu nüfusun değerler seti ve GLOBE 9 parametre kültürel boyut ile liderlik skalasına (House, 2004) göre liderlik ile ilişkileri incelendi.

## Yöntem

Çalışmada 16 Açık uçlu, 21 kapalı uçlu soru "Google forms» anket usulü (<https://forms.gle/dLpbuVJAJcUiH5Xo9>) ile Türkiye’de yaşayan Rumeli kökenli insanlara yanıtlanması için gönderildi. 27.12.2022 ve 6.2.2023 tarihleri arasında 408 katılımcı çalışmaya katıldı. Çalışma Kosova Prizrenliler Kültür ve Yardımlaşma Derneği tarafından desteklenmiştir. GLOBE 9 parametre kültürel boyut ile liderlik skalasına göre sorular da anket içerisine dahil

edildi. GLOBE 9 parametre kültürel boyut anket soruları ve ölçtükleri parametreler ektaki gibidir (House, 2004).

### **Performans Yönelimi**

Bir topluluğun yeniliği, yüksek standartları, mükemmelliği ve performans gelişimini ne ölçüde teşvik ettiğini ve ödüllendirdiğini yansıtır. Karizmatik/Değer Temelli liderlik boyutunun en önemli belirleyicisi olarak Performans Yönelimi kültürel boyutu. Mükemmelliğe, üstün performansa, performans iyileştirmeye ve yeniliğe değer veren toplumlar ve kuruluşlar, muhtemelen Karizmatik / Değere Dayalı nitelikleri örnekleyen liderler arayacak ve bu tür liderlerin etkili olması muhtemeldir. Performans yönelimine verilen yüksek değerlerin hem Katılımcı liderlik hem de Özerk liderlik ile anlamlı ve olumlu bir şekilde ilişkili olduğu bulunmuştur.

### **Belirsizlikten Kaçınma**

Bir toplumun, organizasyonun veya grubun gelecekteki olayların öngörülemezliğini azaltmak için sosyal normlara, kurallara ve prosedürlere ne ölçüde güvendiğini gösterir. Belirsiz durumların ne ölçüde tehdit edici olarak hissedildiğiyle ilgilidir - yani, belirsizliği azaltmak için kasıtlı önlemlerin (kurallar ve prosedürler yapmak ve uygulamak gibi) ne ölçüde alındığıyla ilgilidir. Belirsizlikten kaçınmaya verilen yüksek değer, Takım Odaklı liderlik ile güçlü ve olumlu bir şekilde ilişkilendirilmiştir. Başka bir deyişle, "toplum ve kuruluş belirsizliğinin azaltılmasına ne kadar çok değer verirse, takım odaklı liderliği o kadar çok onaylıyor. Belirsizlikten kaçınma aynı zamanda hem İnsan Odaklı liderlik hem de Kendini Korumacı liderlik ile güçlü bir pozitif ilişki göstermiştir. Kendini korumak, belirsizliği azaltmanın yollarından biridir.

### **Grup Kolektivizmi**

Grup içi kolektivizm önemlidir çünkü bu kültürel boyut, başarılı liderlerin en çok beğenilen iki özelliğinin güçlü bir göstergesi olarak ortaya çıkar. Grup içi kolektivizm, bireylerin örgütlerinde veya ailelerinde gurur, sadakat ve bağlılık ifade etme derecesidir. Grup içi kolektivizme verilen yüksek değer, geniş çapta onaylandığı ortaya çıkan her iki küresel liderlik boyutuyla güçlü ve olumlu bir şekilde ilişkilendirilmiştir. Karizmatik/Değer Temelli liderlik ve Ekip Odaklı liderlik, yüksek grup içi kolektivizm ile ilişkisi dikkat çekicidir.

### **Güç Mesafesi**

Güç mesafesi, bir topluluğun otoriteyi, güç farklılıklarını ve statü ayrıcalıklarını kabul etme ve onaylama derecesi olarak tanımlanmaktadır. GLOBE Projesi ekibi, güç mesafesi boyutunda yüksek bir puanın Katılımcı liderlik için güvenilir bir göstergesi olacağını umuyordu. Kilit istatistiksel testlerinden birini kullandıklarında durumun böyle olmadığını görünce şaşırıldılar; bu nedenle, bu öngörücü ilişkinin var olduğunu bildiremediler. Bununla birlikte, başka bir istatistiksel testin, güç mesafesi ile Katılımcı liderlik arasında negatif bir ilişki gösterdiğini belirtiyorlar. Güç mesafesi, Kendini Korumacı liderlikle güçlü bir pozitif ilişki gösterdi. Yazarlar, "Asya toplumlarının yüksek güç mesafesi değerleri ve uygulamaları, her ikisi de Kendini Koruyucu liderlik boyutunun unsurları olan, genellikle durumu koruma ve statü bilinciyle ilişkilendirilir" yorumunu yapıyor.

### **Cinsiyet Eşitliği**

Cinsiyet eşitliği başarılı liderlerin en çok beğenilen özelliklerinin belirleyicilerinden. Toplumsal cinsiyet eşitlikçiliği, "bir kolektifin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini en aza indirme derecesidir". Toplumsal cinsiyet eşitliğine verilen yüksek değer, akılda tutulması gereken en geniş çapta onaylanan küresel liderlik boyutu olan Karizmatik/Değer Temelli liderlik ile güçlü ve olumlu bir

şekilde ilişkilendirilmiştir. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, belki de toplumsal cinsiyet eşitliği de Katılımcı liderlikle ilişkilendirilmiştir.

### **İnsancıl Yönelim**

"İnsancıl yönelim", "bir kuruluşun veya toplumun bireyleri adil, fedakar, arkadaş canlısı, cömert, ilgili ve başkalarına karşı nazik olmaları için teşvik etme ve ödüllendirme derecesi" olarak tanımlanır. İnsancıl yönelim kültürel boyutuna verilen yüksek değer, aynı isimli küresel liderlik boyutuyla güçlü ve olumlu bir şekilde ilişkilendirilmiştir.

### **Kurumsal Kolektivizm**

"Kurumsal kolektivizm", örgütsel ve toplumsal kurumsal uygulamaların, kaynakların toplu dağıtımını ve toplu eylemi teşvik etme ve ödüllendirme derecesi olarak tanımlanır. Kurumsal kolektivizme verilen yüksek değer, Otonom liderlik adlı küresel liderlik boyutuyla güçlü ama olumsuz bir şekilde ilişkilendirilmiştir. "Özerk" olarak tanımlanan lider davranışlarının, yüksek kurumsal kolektivizm puanlarına sahip gruplar içinde olağanüstü liderliğe katkıda bulunma olarak nadiren deneyimlenmesi belki de sezgisel olarak anlaşılabilir.

### **Gelecek Odaklılık**

"Gelecek yönelimi", "bir topluluğun hazzı planlamak ve ertelemek gibi geleceğe yönelik davranışları teşvik etme ve ödüllendirme derecesidir. Geleceğe yönelmeye verilen yüksek değer, herhangi bir küresel liderlik boyutuyla güçlü bir şekilde ilişkili değildir.

### **Kendine Güven/Atılganlık**

Girişkenlik, "bireylerin başkalarıyla olan ilişkilerinde iddialı, çatışmacı ve saldırgan olma derecesidir. Girişkenliğe verilen yüksek değer, herhangi bir küresel liderlik boyutuyla güçlü bir şekilde ilişkili bulunmadı

### **Rumeli Değerler Seti Açık Uçlu Sorulara Yanıtlar**

Minimum yaş 15 maksimum 83 ve Ortalama yaş 49.8±13.9. 398 kişi cinsiyetiniz sorusunu yanıtlamış. 198 kadın (%48.5) ve 200 erkek (%49) ve 10 kişi (%2.5) yanıt vermemiş. Yanıtlayanların dağılımı tüm Türkiye ve yurt dışına da dağılmış olup %67.2'si İstanbul şeklindedir. Rumeliden ortalama geliş zamanı 1949±26.4, en erken gelen 1863 ve en geç gelen 2017 senesindedir. Kendinizi Rumelili olarak tanımlıyormusunuz sorusuna katılanların %89'u evet diye karşılık vermiştir. Sorusuna en sık verilen yanıt "Gurur" olmuştur (**Resim 1**). Aile büyüklerinizden en çok hangi değerlere dikkat etme konusunda uyarıldınız sorusuna en sık verilen cevaplar "Dürüstlük, Saygı" olmuştur. Sizce tipik Rumelili değerleri nelerdir sorusuna en sık verilen cevaplar "Dürüstlük, Saygı, Çalışkanlık, Aile" şeklindedir (**Resim 2**). Bir Rumelinin En Büyük Korkuları Nelerdir sorusuna en sık verilen cevaplar "Savaş, Vatansız Kalmak, Göç" şeklindedir. Başarı sizin için ne ifade ediyor sorusuna ise en sık verilen cevaplar "Mutluluk, Gurur, Çalışmak" şeklindedir. Kadın sizin için ne ifade ediyor sorusuna en sık verilen yanıt "Anne, Saygı, Baş, Aile" şeklindedir. Çocuk sizin için ne ifade ediyor sorusuna en sık yanıt "Gelecek" olmuştur. Dede, nine sizin için ne ifade ediyor sorusuna en sık yanıt "Saygı, Ata, Geçmiş" olmuştur. Aile büyükleriniz ile ne sıklıkta görüşüyorsunuz sorusuna en sık yanıt "Hergün, Çok, Haftada" şeklindedir.



**Resim 1.** Kendinizi Rumelili olarak tanımlıyordunuz sorusuna verilen yanıtların kelime bulutları.



### GLOBE 9 Parametre Kültürel Boyut İle Liderlik Skalasına Göre Yanıtlar

Globe 9 parametre kültürel boyut ile liderlik özelliklerini ölçmek için 21 kapalı uçlu soru sorulmuş çıkan yanıtların puanları Türkiye ve 62 ülkeye göre sıralanmıştır. Performans orientasyonunu ölçmek amacı ile sorulan sorulara verilen yanıtların ortalama puanı 62 ülkenin ortalamasına göre en alt sıralarda ve Türkiye ortalamasından da düşük olur Rumeli toplumu düşük

performans orientasyonlu bir profil çizmektedir. Belirsizlikten kaçınma özelliğini ölçmek için sorulan sorulara verilen yanıtların ortalama puanı 62 ülkenin ortalaması seviyesinde ve Türkiye ortalamasından da düşüktür. Rumeli toplumu belirsizlikten kaçınma açısından ortalama orientasyonlu bir profil çizmektedir. Grup içi kolektivizm orientasyonunu ölçmek için sorulan sorulara verilen yanıtların ortalama puanı 62 ülkenin ortalamasına göre en altlarda ve Türkiye ortalamasından da belirgin düşüktür. Rumeli toplumu grup kolektivizm açısından çok düşük orientasyonlu bir profil çizmektedir. Güç ile mesafeyi ölçmek amacı ile sorulan sorulara verilen yanıtların ortalama puanı 62 ülkenin ortalamasına göre en alt sıralarda ve Türkiye ortalamasından da belirgin düşüktür. Rumeli toplumu güç ile mesafe açısından düşük güç mesafe orientasyonlu bir profil çizmektedir. Cinsiyet eşitliğini ölçmek amacı ile sorulan sorulara verilen yanıtların ortalama puanı 62 ülkenin en yükseğidir. Rumeli toplumu cinsiyet eşitliği açısından çok yüksek puan ile belirgin olarak cinsiyet eşitlikçi bir profil çizmektedir. İnsancıl yönelimi ölçmek amacı ile sorulan sorulara verilen yanıtların ortalama puanı 62 ülkenin üst ortalama seviyesinde olup Türkiye ortalaması ile benzerlik göstermektedir. Rumeli toplumu yüksek insancıl orientasyonlu bir profil çizmektedir. Kurumsal kolektivizm orientasyonunu ölçmek için sorulan sorulara verilen yanıtların ortalama puanı 62 ülkenin ortalaması seviyesinde olup Türkiye puanının üzerindedir. Rumeli toplumu kurumsal kolektivizm açısından ortalama orientasyonda bir profil çizmektedir. Gelecek orientasyonunu ölçmek için sorulan sorulara verilen yanıtların ortalama puanı 62 ülkenin yanıtlarının üst aralığında olup Türkiye ortalamasından da belirgin yüksektir. Rumeli toplumu gelecek orientasyonu açısından yüksek orientasyonda bir profil çizmektedir. Kendine güven ve atılganlık seviyesini ölçmek için sorulan sorulara verilen yanıtların ortalama puanı 62 ülkenin yanıtlarının üst aralığında olup Türkiye ortalamasından belirgin yüksektir. Rumeli toplumu kendine güven ve atılganlık açısından çok yüksek orientasyonda bir profil çizmektedir.

## **Sonuç**

Türkiye Cumhuriyeti'ne ortalama 1949 yılında Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Eski Yugoslavyadan göçle gelenler kendini ağırlıklı olarak "Rumelili" olarak tanımlıyor. Globe 9 parametre kültürel boyut ile liderlik skalasına göre Rumeli kökenliler 62 ülke ile karşılaştırıldığında düşük performans oriyantasyonu, grup içi kolektivizm ve güç mesafesi özellikleri gösterirken yüksek cinsiyet eşitliği, insancıl orientasyon, kurumsal kolektivizm, gelecek oriyantasyonu, kendine güven ve atılganlık göstermektedir. Rumeli toplumu belirsizlikten kaçınma konusunda ise ortalama eğilim göstermektedir.

## **Kaynakça**

- Tekin N. Migrations from Rumelia and the Balkans to the Republic of Türkiye and Population Growth Forecasts for 2020 (Demographic Forecasts). April 2023, XIX IBANESS Congresses Series on Economics, Business and Management-Plovdiv/Bulgaria April 8-9, 2023.
- İçduygu, A., Erder, S. Gençkaya, Ö. F. (2014). Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikası 1923-2023: Ulus Devlet Oluşumlarından Ulus Ötesi Dönüşümlere Araştırma Raporu. Koç Üniversitesi Göç Araştırmalar Merkezi. Erişim Adresi: <https://mirekoc.ku.edu.tr/wp-content/uploads/2017/01/Tu%CC%88rkiyenin-Uluslararası%C4%B1-Go%CC%88c%CC%A7-Politikalar%C4%B1-1923-2023-.pdf> Erişim Tarihi 29.9.2023
- House, R.J. (2004) Culture, Leadership, and Organizations: The Globe Study of 62 Societies. Sage, Thousand Oaks.

## Rakamlarla Açıklanan Krizi Çiftçilerle Yorumlamak: Kalecik Örneği

Günce DEMİR<sup>57</sup>

### Özet

Dünyamız ve ülkemiz son yıllarda ardı ardına krizler yaşamaktadır. Covid-19, ekonomide yaşanan dalgalanmalar ve doğal afetler ilk akla gelenlerdir. Tabii dünya tarihine baktığımızda pek çok krizin yaşandığını ve bu krizlerin dünya düzenine etki eden çıktıkları olduğunu görmekteyiz. OECD ve FAO'nun yaptığı açıklamalar bakıldığında tarım sektörünün diğer sektörlerle göre krizlere karşı daha dayanıklı olduğunu belirtilmektedir. Son yıllarda tarım konusunda bilinçlenme ve tarım sektörüne artan ilgi de bu düşüncenin bir yansımasıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün "Milli ekonominin temeli ziraattır. Bu sebeple ziraatta kalkınmaya büyük önem vermekteyiz." sözleri köy ve kırsal alanlara kadar yayılacak bir kalkınma planının gerekliliğine işaret etmektedir. Kırsal alanda özellikle tarım konusunda planlı ve programlı dönüşümler ülkenin kriz dönemini faydaya dönüştürebilme sürecinde önemli bir baş aktör olacaktır.

Stratejik önemi her geçen gün artan tarım sektörü günümüzde gıda üretiminden çok da fazla anlam yüklü bir konumdadır. Sürdürülebilir tarım politikaları, doğal kaynakların korunması, dünya piyasası açısından rekabet gücü sağlaması, iklimin ve çevrenin korunması gibi konular devletin tarım sektörüne yüklediği anlam setlerinden bir kısmıdır. Bu alanda Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü tarafından 2021 yılında yayınlanan "İklim Değişikliği ve Tarım Değerlendirme Raporu" ve Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu tarafından 2019 yılında yayınlanan "2019-2023 Stratejik Planı" tarım sektörünün kalkınma açısından önemini ortaya koyan adımlardır.

Bu çalışmada OECD, AFO, Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü ve Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun açıkladığı veri setleri üzerinden tarım sektörünün krizlerden etkilenme düzeyleri Ankara ili Kalecik ilçesinde çiftçiler ile değerlendirilmiştir. Çalışma dahilinde bölgenin farklı köylerinde ikamet eden 8 çiftçi ile Ocak 2023'te yarı yapılandırılmış görüşme kâğıdı üzerinden yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Kurumlar tarafından açıklanan verilerin gündelik hayatta geçim kaynağı tarım olan çiftçiler için yansımaları derinlemesine görüşme tekniği ile ortaya konularak ve değerlendirmeler doğrultusunda yaşanan toplumsal krizlerin tarım sektörüne etkileri deneyimler üzerinden ifade edilmeye çalışılmıştır.

**Anahtar kelimeler:** Kriz, kırsal kalkınma, sosyal değişim

### Interpreting of Crisis Given by Numbers Together with Farmers: Kalecik Case

#### Abstract

In recent years, the world and our country have been experiencing crises one after another. Covid-19, fluctuations in the economies and natural disasters are the first ones to come the mind. Of course, when we look at the world history, we see that there have been many crises which have outputs that affect the world order. Also when we look at the statements made by OECD and FAO, it is stated that the agricultural sector is more resistant to crises than other sectors. In recent years, the increasing awareness and interest about the agriculture sector is a reflection of this idea.

Mustafa Kemal Atatürk, the founder of the Republic of Turkey, said, "The basis of the national economy is agriculture. For this reason, we give great importance to development in agriculture." points to the necessity of a development plan that will spread to villages and rural areas. Planned and programmed transformations in rural areas, especially in agriculture, will be an important actor in the process of turning the country's crisis period into benefits.

Today, the agricultural sector, whose strategic importance is increasing day by day, is in a position that is loaded with more meaning than only food production. Topics such as sustainable agricultural policies, protection of natural resources, providing competitiveness in terms of the world market, protection of climate and environment are some of the sets of meanings those are related to the agricultural sector. In this field, the "Climate Change and Agriculture Assessment Report" published by the Ministry of Agriculture and Forestry, General Directorate of Agrarian Reform in 2021 and the "2019-2023 Strategic Plan" published by the Agriculture and Rural Development Support Institution in 2019 are steps that reveal the importance of the agricultural sector in terms of development.

In this study, the level of impact of the agricultural sector on the crises are evaluated with farmers in Kalecik district of Ankara province through the data sets announced by OECD, AFO, Ministry of Agriculture and Forestry, General Directorate of Agricultural Reform and Agriculture and Rural Development Support Institution. Within the scope of the study, face-to-face interviews were conducted with 8 farmers residing in different villages of the region in January 2023 through a semi-structured interview paper. The reflections of the data announced by the institutions for the farmers, whose livelihood is agriculture in daily life, were revealed by in-depth interview technique and the effects of the social crises experienced in line with the evaluations on the agricultural sector were tried to be expressed through experiences.

**Keywords:** Crisis, rural development, social change

<sup>57</sup> Doç. Dr. Günce Demir Kırıkkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü  
ORCID: 0000-0001-7747-6769

## Giriş

*“Milli ekonominin temeli ziraattır.*

*Bu sebeple ziraatta kalkınmaya*

*büyük önem vermekteyiz.”*

*M. Kemal Atatürk*

Tarım ve Gıda sektörü 21.yy.’ın stratejik sektörlerinden biri olarak tanımlanmaktadır. Dünya nüfusunun hızla artışı ve gıda kaynaklarının aynı hızla tükeniyor olması tarım ve gıdanın giderek artan öneminin ana nedenlerindedir. Küresel ısınma, iklim değişikliği, sulak alanların azalması gibi bazı küresel sebepler ve ülkelerin sahip oldukları kaynakları etkin kullanamaması dolayısı ile yaşanan ulusal krizler gıda kaynaklarının korunmasını elzem kılmaktadır. Dünya tarihine baktığımızda pek çok krizin yaşandığını ve bu krizlerin dünya düzenine etki eden çıktılar olduğunu görmekteyiz. Birleşmiş Milletlerin hazırlamış olduğu Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (2021) kapsamında Sanayi Devrimi sonrasında başlayarak günümüze kadar geçen sürede dünyanın ortalama ısısının 1 dereceden fazla artış gösterdiği belirtilmiştir. 2010 yılı ve itibarı ile de dünyanın en sıcak döneminin yaşandığı dile getirilmiştir. Sıcaklık artışı küresel iklim krizinin de en büyük tetikleyicisi olarak düşünülmektedir. Ancak dünyamız sadece küresel ısınma krizi ile değil ekonomik ve sosyal olarak da pek çok krizle mücadele halindedir. OECD ve FAO’nun yaptığı açıklamalar bakıldığında tarım sektörünün diğer sektörlerle göre krizlere karşı daha dayanıklı olduğu belirtilmektedir (<https://www.oecd.org/newsroom/agriculturemoreresilienttoglobalcrisisthanothersectorssaysoecdandfao.htm>). Tarım sektöre sürdürülebilirliğin sağlanması açısından avantajlı bir alan olarak görüldüğü için yaşadığımız yüzyılın parlayan yıldızı olarak ele alınmaktadır. Ülkemizde de kırsal kalkınma ve tarım konularını desteklemek adına pek çok kurum ve kuruluş çalışmalarını sürdürmektedir.

### **1. Kırsal Kalkınma ile İlgili Bazı Kurumlar ve Raporlara Genel Bakış**

Ülkemizin coğrafi konumu olarak tarıma dayalı bir ekonomik yaklaşımın azımsanmayacak oranda olduğu gözlenmektedir. Tarım ülkemiz için önemli bir geçim kaynağıdır. Sanayileşme adımlarını etkin bir şekilde takip etmemize rağmen her dönemde tarıma desteklemelerin ve ulusal kalkınma planları dahilinde tarıma ait önemli başlıkların olduğu görülmektedir. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu’nun hazırlamış olduğu 2019-2023 Stratejik Plan Raporuna bakıldığında tarım sektörünün modernleşmesine yönelik gıda güvenliği, hayvan ve bitki sağlığı, çevre koruma kapsamında AB standartlarına uyumu hedefleyen adımların ön planda tutulduğu görülmektedir (Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu 2019-2023 Stratejik Planı). Bu noktada özellikle kırsal ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmeye yönelik kırsal kalkınma programlarının uygulanması amaçlanmaktadır.

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü ’de hazırlamış olduğu İklim Değişikliği ve Tarım Değerlendirme Raporunda, iklim değişiklikleri sebebi ile yağış oranlarında ve zamanlarında yaşanan değişimlerin bazı bölgelerde aşırı yağış sebebi ile sel felaketlerine neden olurken bazı bölgelerde ise kuraklık şeklinde vuku bulduğunu belirtmiştir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü İklim Değişikliği ve Tarım Değerlendirme Raporu). Su döngüsünde yaşanan kırılganlıklar yağış rejimini olumsuz etkileyerek hem sulak alanları hem de dünya su kaynaklarını olumsuz şekilde etkilemektedir. Tüm bunlara ek olarak geniş alanlara yayılan orman yangınları da bu kuraklık ve su döngüsünde yaşanan kırılganlıkların bir sonucudur. Bu nedenle Tarım ve Orman Bakanlığı tarım politikaları kapsamında tarımsal üretimi planlarken,



iklim değişikliğini ön planda tutan çalışmalar yapmaktadır. Özellikle yöre halkı ve çiftçilerin bu politikalar hakkında bilgilendirilmesi ve farkındalıklarının artması politikaların yaygınlaşması ve uygulanması açısından oldukça önemlidir. Ülkemizde kamu kuruluşlarının hazırladığı raporların yanı sıra dünya genelinde raporlamalar yapan Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma rgt (OECD) ve Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım rgt (FAO) raporlarında oldukça önemli katkılar sunmaktadır. Ekonomik İş birliği ve Kalkınma rgt'nün (OECD) hazırladığı 1990'dan Günümüze Tarımın evre Performansı Raporu (<https://www.oecd.org/greengrowth/sustainable-agriculture/40808023.pdf>) ve Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım rgt'nün (FAO) hazırladığı Avrupa ve Orta Asya Raporları Türkiye'de ve dünyada tarım sektörünün karşılaştığı durumları ele almaktadır (<https://www.worldbank.org/en/region/eca/publication/europe-and-central-asia-economic-update>).

## 2. Araştırma Bulguları

Çalışma kapsamında Türkiye'nin Başkenti Ankara'nın tarım açısından önde gelen ilçelerinden Kalecik ilçesinde çiftçilikle uğraşan sekiz katılımcı ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Çalışmada katılımcıların geçim kaynağının çiftçilik olması hedeflenmiştir. Katılımcıların demografik bilgilerine bakıldığında; 2 kadın, 6 erkek katılımcı çalışmaya dahil olmuştur. Katılımcıların yaş ortalamasına bakıldığında ise 2 katılımcı 45 yaş altı, diğer katılımcılar 50 yaş üstüdür. Eğitim seviyeleri ise 3 ortaokul, 3 ilkokul, 1 lise, 1 niversite mezunu şeklinde sıralanmaktadır. Katılımcıların gelir seviyesi ise 10 bin-25 bin Türk Lirası arası tespit edilmiştir.

Kalecik ilçesinde yaşayan katılımcıların tamamı bu topraklarda doğduklarını dile getirmişlerdir. Ayrıca pek çoğu küçük yaşlardan itibaren çiftçilikle uğraştıklarını belirtmişlerdir.

“Tarlada doğmuşum ben. Zaten doğduğumuz vakitler öyle anlatılırdı bize; ekinler büyürken, başaklar olurken.... (k2)

“Ben ifti doğmuşum...” (k1)

Yukarıda alıntılarda da yer verildiği üzere bölgede yaşayan katılımcılar çiftçiliği ve kırsal alanda yaşamayı bir hayat tarzı olarak benimsediklerini belirtmişlerdir. Uzun yıllardır çiftçilikle uğraşan katılımcılara “Türkiye'de ifti olmayı anlatır mısınız?” sorusu yöneltildiğinde verdikleri cevapların bazıları aşağıda yer almaktadır.

“Türkiye'de en zoru ifti olmak, kimse sana değer vermez. Ne olacak markette satılanı biliyorlar. Sen onu nasıl yetiştirdin bilen yok.... Emeğini bilen yok.... Sabah kalktın suladın byttn diyen yok.... Gidiyor markete.... alıyor 2 kilo ama o nasıl büyür kimse bilmiyor. sanki fabrikadan geliyor.... televizyonda reklamlarda şimdi hep çiftçiler var... reklamda ifti oynayınca doğal oluyor sanıyorlar... ama ifti kan ağlıyor bilen yok...” (K1)

Tarımın ve çiftçiliğin Türkiye'de hak ettiği değer bulamadığından dem vuran Katılımcı 1, özellikle günümüzde ürünlere erişimin kolaylaşması ve tüketimin artması sonucunca üretme eyleminin yeterince kıymet görmediğini dile getirmiştir. Reklamlarda retim aşamalarına değinmeden bireylerin tüketime yöneltilmesini yukarıda yer alan sözleri ile eleştirdiğini belirtmektedir.

“Atatürk köylü milletin efendisi demiş... ne güzel demiş... reten büyüten insana kıymet vermiş çünkü... iftiysen retirsin, toplum için çalışsın.... Ama bugün ifti üretmiyor. retmeye parası yetmiyor, emeğine kıymet veren yok.... Çoluk

çocuk kaçıyor buralardan yeter ki uzak olsunlar... çiftçinin durumu zor çiftçi sahipsiz....”(K4)

Katılımcı 4 ise yukarıda yer verilen alıntıda Atatürk’ün Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş aşamasında köylüye ve çiftçiye ne kadar değer verdiğini ortaya koyan deyişi ile söylemine başlamıştır. Devamında ise günümüzde yaşanan kriz ortamının yarattığı dalgalanmaların çiftçiyi ne kadar olumsuz etkilediğini dile getirmiştir. Aşağıda yer alan katılımcı 3’un görüşler ise ülkemizdeki toplumsal bazı değerlerin tarıma etkisini ortaya koymaktadır.

“Ben buralı olduğum için zaten kendimi bildim bileli tarladayım. Sonra bir dönem okul bitince (ünv.) özel sektörde işe girdim. Baktım olacak gibi değil döndüm baba ocağına... o yıllarda özel sektör çok az kazandıran çok çalıştıran bir yerd. Bende daha çok kazanırım diye geldim toprakları işlemeye. esas çiftçi babam. Topraklar onun üzerine ben işletiyorum. Zaten buralarda öyledir Allah geçinden versin ölmeden kimse toprak vermez. sonrada bir bölüşülür topraklar ekecek yer bulamazsın kavgalar başlar. şimdi artık kazandırmıyordu toprağı işlemek hep cebinden yemen lazım. Astarı yüzünden pahalı artık...” (K3, )

Katılımcı 3’un yukarıda dile getirildiği gibi bazı katılımcılar kısa süreliğine başka sektörlerde çalışmış olsalar bile çiftçiliğin kendileri ve yaşam tarzları için daha uygun olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye’de çiftçi olmanın eskiden maddi anlamda daha çok getirisi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Türkiye’de toprağın sahipliği ve miras yolu ile toprak paylaşımı düzenlemelerinin bazı sorunlarına değinmektedir. Ailede çocukların konumu ve kırsal alanlarda aile ilişkileri de tarımı ve toprak reformunu etkilemektedir.

Katılımcılara “Yaşanan krizler çiftçiliği nasıl etkiliyor?” sorusu yöneltildiğinde Türkiye’de çiftçiliğin yaşadığı temel bazı sorunsalların kriz ortamına etkilerinden söz edildiği göze çarpmaktadır. Aşağıda katılımcı 4’un alıntısında da bu durum açık şekilde ortaya konmaktadır. Küresel ısınmadan, doğru tarım ilaçlarının kullanılmamasına değinmektedir.

“İlk gözden çıkartılan çiftçi oluyor. Sanıyorlar ki bizde çok var ürün çok var biz pahalı satmak istiyoruz. Ürün de az artık satmak da zor.... Dünya ısınıyor diyorlar hemen doğal ürünler artsın deniliyor. Artar mı kolay kolay.... Sen yıllarca verdin ilaçları toprağa küstürdün toprağı şimdi toprak bana versin...” (k4)

Yaşanan her türlü krizin tarıma etkisinin çok büyük olduğunu belirten Katılımcı 7’in genel değerlendirmesine aşağıda yer verilmiştir.

“Etkilemez mi bahçemi sulayamıyorum ben... sürmeye kalksan benzin yetmiyor... ne yapayım. Emeklilik olmasa aç kalıcam... pandemide herkes toplandı geldi köyde de düzen kalmadı... az bir yeri ekeyim diyor benim çocuklar. Az bir yer ekilir mi... hadi ekin bakmazsan her gün onunla ilgilenmezsen ne olur o.... kapanmalar bitti gene unuttular koyun yolunu. kaldı mı o az bir yerler basıma.. biri kabak ekmiş biri domates ben nasıl bakayım hepsine.. o gün heves edip yapıyorlar sonra arkasına bakmıyorlar.” (K7)

Özellikle son yıllarda ulusal ve uluslararası boyutta tarım ve kırsal yatırımları destekleyen pek çok proje ve hibe duyuruları yayınlanmaktadır. Bu hibe ve desteklerin çiftçilere ne oranda ulaştığını görebilmek adına “Çeşitli kuruluşların çiftçilere sağladıkları destekleri değerlendirebilir misiniz?” sorusu katılımcılar yöneltildiğinde genel olarak bu desteklerin ana hatları ile bilindiği

fakat bu desteklerden faydalanılmadığı görülmüştür. Aşağıda katılımcı 7'nin ifadesine bakıldığında desteklerin bilinmesine rağmen özellikle destek alabilmek için gerekliliklerin karşılanmasında yaşanan sıkıntılardan dem vurulduğu ifade edilmiştir.

“benim çocuklar ekmeye başladıklarında araştırdılar. Bir sürü şeyler var ama şartı şartı çok. Onunla ilgilenmek lazım bakmak lazım benim vaktim yok... o işlere baksam bahçem kalır. O yüzden ben bilmiyorum onları.. Bilemiyorum...” (k7)

“destek lafta çok var... herkes herkese destek oluyor.... Banklar, kuruluşlar, yurtdışı yurt içi imkan çok ama onu bilen yapabiliyor. Ben nasıl takip edeyim. Ben mazot desteğinde askıya adım çıkıyor ona bakmaya gidemiyorum. Entel dantel olacan hem de köyü bilecen o zaman destek çok. Haaa doğru kullanılıyor mu bilemem. bazen gazetelerde başarı hikayeleri okuyoruz. ama çevrende var mı böylesi dersene sana hiç örnek veremem....” (k5)

Katılımcı 5 çiftçi olmanın yoğunluğundan dem vurarak destekleri takip etmenin bile çiftçiler için oldukça meşakkatli olduğunu belirtmektedir. Ayrıca verilen desteklerin ne kadar uygulanabilir olduğundan şüphe duyduğunu da eklemiştir. “Faydalandığımız destek var mı?” sorusuna genel olarak araştırmaya katılan tüm çiftçilerimiz evet demiştir. Ancak faydalandıkları destekler sadece; mazot desteği, gübre desteği, fide desteği, yem desteğidir. Bu destekler “Çiftçi Kayıt Sistemine” dahil olduğunda kolayca erişilebilen desteklerdir. Bankalardan düşük faizli ya da faizsiz olarak verilen kredilerin kayda değer bir destek olarak ele alındığı görülmektedir.

### **Sonuç**

Tarım insanlığın yerleşik hayata geçişinde en önemli adım olarak görülmektedir. Günümüz modern dünyasının temellerinin tarımın yapı taşları ile atıldığını söylemek hiç de yanlış olmaz. Ancak dünya tarihi boyunca yaşanan her kriz tarım sektörünü de az ya da çok etkilediği de yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle 2021 yılında yayınlanan İklim Değişikliği ve Tarım Değerlendirme Raporunda yer aldığı üzere dünya genelinde büyük bir iklim krizi mevcuttur ve her geçen gün bu iklim krizinin etkisi artmaktadır. Türkiye Akdeniz havzasında yer alan bir ülke olarak bu krizin ortaya çıkardığı değişimden yüksek oranda etkilenmektedir. Her ne kadar ulusal ve uluslararası kuruluşlarca bilgilendirme ve bilinçlendirme programları yapıyor olsa da halka dönük planların etkin kullanımının sağlanamadığı göze çarpmaktadır. Pandemi sonrasında ekonomik alanda yaşanan krizler çiftçilerin maddi kaygılar taşıyor olması onların bilinçlenme düzeylerini olumsuz etkilemektedir. Ülkemiz açısından baktığımızda bu durum başkente yakın bölgelerde dahi bilgi akışında aksaklıklar olduğunu göstermektedir. Tüm bunlara ek olarak kalkınma planlarının yapılmasında ve uygulanmasında daha toplumsala dönük bir tutum izlenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

### **Kaynakça**

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu 2019-2023 Stratejik Planı Ankara 2023

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü İklim Değişikliği ve Tarım Değerlendirme Raporu, Ankara 2021.

<https://yesilgazete.org/oecd-raporu-turkiyede-tarim-yatirimlari-yariya-dustu/> erişim tarihi 13.09.2023

<https://tr.euronews.com/2018/07/02/oecd-tarim-raporu-turkiye-de-fiyatlar-dunya-ortalamasinin-yuzde-28-uzerinde-seyrediyor> erişim tarihi 10.09.2023

<https://www.worldbank.org/en/region/eca/publication/europe-and-central-asia-economic-update>  
erişim tarihi 13.09.2023

<https://www.oecd.org/greengrowth/sustainable-agriculture/40808023.pdf> erişim tarihi  
14.09.2023

## Krizle Sınanan Dünyanın Parlayan Yıldızı

### “Evden Çalışma”

Günce Demir<sup>58</sup>

#### Özet

Krizler dünya tarihi boyunca kaçılmaz olarak yaşanmıştır ve yaşanacaktır. Kriz dönemleri zordur, imkanların zorlandığı, yaşantıların değiştiği dönemlerdir. Ama imkanları zorlamak ve değişim, farklıların inşasında önemli bir adımdır. Birleşmiş Milletlerin kurulması aşamasında 2. Dünya Savaşının ortaya çıkardığı krizlerle uğraşan dünya liderleri krizlerin yaratacağı faydalarında altını çizmekten de geri durmamışlardır. İyi bir krizin boşa gitmemesi konusunda Winston Churchill’in sözü bu anlamda önemlidir.

Covid-19 salgını dünyanın pek çok noktasında evden çalışma olgusunun yaygınlaşmasına ortam hazırlamıştır. Günümüzde hala etkileri sürmekte olan covid-19 salgının en yoğun olduğu dönemde uygulanan sokağa çıkma yasakları, karantina ve sosyal mesafe uygulamaları çalışma hayatında dönüşümlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Evden çalışma yöntemini benimseyen pek çok firma covid-19 şartlarının yumuşatılması sonrasında da bu uygulamaya devam etmeyi tercih etmiştir. Özellikle çalışanların firmaya olan bağlılığının evden çalışma sonrasında arttığı noktasındaki çalışmalar ve iş yeri maliyetlerinde yaşanan düşüş uygulamanın devamlılığı için önemli dayanak oluşturmuştur.

Bu çalışmada covid-19 salgını döneminde evden çalışma uygulamasına geçen farklı sektörlerde çalışan 15 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak Aralık 2022 tarihinde görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde evden çalışmanın çalışma koşullarında yarattığı değişim ve bu değişimin yansımaları görüşmecilerin değerlendirmeleri eşliğinde ele alınmıştır. Başta zorunluluk yüzünden iş hayatını dönüştüren evde çalışma durumu sonrasında sağladığı avantajlar ve kolaylıklar ile yaygın ve tercih edilen bir çalışma şekline dönüşmüştür. Yaşanan krizin yarattığı dönüşümün toplumsala yansımalarının değerlendirilmesi çalışmanın ana hedefidir.

**Anahtar kelimeler:** Evden çalışma, Toplumsal değişim, Kriz

#### “Working Home” The Shining Star of The World After Crisis

#### Abstract

Crises have been and will be experienced inevitably throughout the world history. Crisis periods are difficult which conditions are challenged and lives change. But pushing the conditions and outcoming change is an important step in the construction of differences. At the stage of the establishment of the United Nations, world leaders who were dealing with the crises caused by the 2<sup>nd</sup> World War did not hesitate to underline the benefits of the crises. In this sense, Winston Churchill's quote is important about a good crisis was not wasted.

The Covid-19 epidemic has created the environment about spreading remote working at home in many parts of the world. During the peak period of the Covid-19 epidemic which it's effects are still ongoing even today, the curfews, quarantine and social distance practices caused transformations in working life. Many companies that had adopted the method of working from home have also preferred to continue this practice after the softening of the Covid-19 conditions. In particular, the studies at the point where the loyalty of employees to the company increased and the workplace costs decreased formed an important basis for the continuity of this practice.

In this study, interviews were conducted in December 2022 using a semi-structured interview form with 15 people working in different sectors who switched to working from home during the Covid-19 epidemic. In these interviews, the change in working conditions of working from home and the reflections of this change were discussed with the evaluations of the interviewees. Working at home born as a necessity of a transformed business life has turned into a common and preferred way of working with the advantages and conveniences those it provides. The main goal of this study is to evaluate the reflections of the transformation created by the crisis on the society.

**Keywords:** Working at Home, Social change, Crisis

---

<sup>58</sup> Doç. Dr. Günce Demir Kırıkkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü  
ORCID: 0000-0001-7747-6769

## Giriş

*"İyi bir krizin boşa gitmesine asla izin vermeyin"*

*W. Churchill*

Krizler dünya tarihine yön veren ve gündelik hayatımızı etkileyen süreçler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kriz dönemi zordur. Bireyler ve toplumlar krizlerle mücadele edebilmek adına imkanlarını zorlarlar ve yaşantılarında hissedilebilir değişimlerle yüzleşirler. Ancak bu yüzleşmeler yarattıkları zorlukların yanı sıra yenilikleri de tetikler. Örneğin 2. Dünya Savaşına dahil olan liderler daha fazla güç sahibi olabilmek adına bilimsel gelişmelere destek vermişlerdir. Hitler, Mussolini, Stalin gibi dünya liderleri savaş sırasında askeri üstünlük kurmak adına bilime büyük destek veren liderlerdir. Bunun temel sebebi savaşta hakimiyet elde etmek için olsa bile elde edilen etkiler hiç umulmayan alanlarda gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır. Örneğin savaştan önce Amerikalılar bir ticaret gemisini 35 haftada bitirebilirken 1943'te bu süre 50 güne inmiştir (<https://mmbogretimtasarimi.wordpress.com/2011/03/23/ii-dunya-savasinin-insanliga-yararlari-farkli-bakis-acisi/>). Savaşın yıkıcı etkileri bazı yapıcı sonuçları da beraberinde getirmiştir.

Rusya, Amerika, Almanya gibi ülkelerin nükleer bomba yapabilmek için bilimsel çalışmalara geniş bütçe ayırmaları, diğer yandan sağlık alanında özellikle radyo aktif ışınların kullanılmasına ilham olmuştur. X-ray ışınları sayesinde günümüzde bile pek çok hastalık kolaylıkla teşhis edilebilir olmuştur. Bir diğer deyişle öldürmek için geliştirilen pek çok buluş ve icat hayat kurtarmak için kullanılmıştır.

### 1. Kriz Nedir?

Kriz kavramını tanımlamak bu çalışmanın ilk adımı olacaktır. Kriz, aniden ortaya çıkan olumsuz durum, kötüye gidiş, tehlike, buhran, sıkıntı olarak tanımlanmaktadır. Dünya tarihi boyunca pek çok kriz dönemi yaşanmıştır. Aşağıda bazı önemli krizlere yer verilmiştir.

- 1878 Ekonomik Krizi (1878)
- Büyük Buhran (1929)
- Dünya Gıda Krizi (2007)
- Küresel Ekonomik Kriz (2008-2012)
- Covid-19 salgını (2019)

Bu sayılan krizlerin pek çoğu artık etkisini yitirmiş olsa bile yaşandıkları dönemde dünyaya yön veren ve toplumları yeniden şekillendiren olgular olarak değerlendirilmektedirler. Ayrıca yaşanan bütün krizler yaşattıkları olumsuzların yanında bazı faydalarda sağlamaktadır.

### 2. Evden Çalışma Nedir?

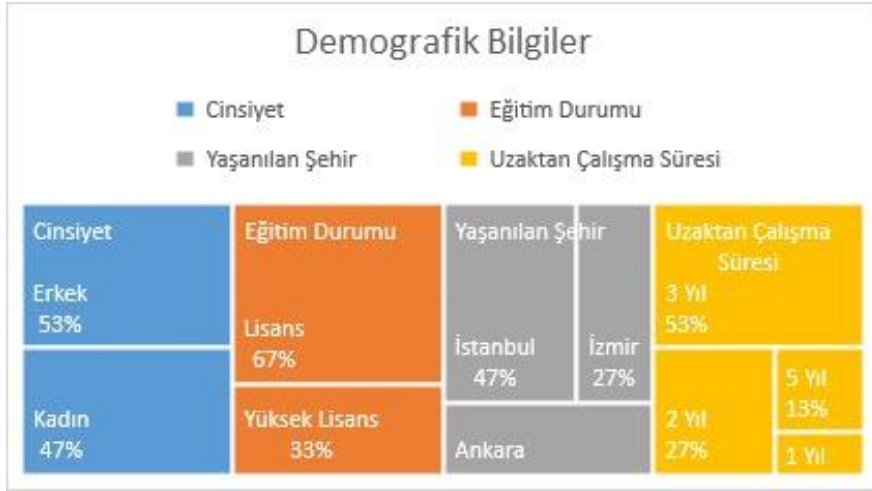
Evden çalışma kavramı günümüzde sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Bazen esnek çalışma kavramı ile iç içe ele alınan evden çalışma kavramı da esnek çalışma gibi mekandan, zamandan bağımsız olma özelliğini barındırmaktadır. Çalışma alışkanlıkları esnek çalışma yaklaşımı ile resmi ya da gayri resmi sınırlandırmalara bağlı olarak çalışanın istediği yerde, istediği zamanda çalışma hayatına katılımına imkan sağlamıştır (Maxwell, 2007: 152). Özellikle 1970 sonrası dönemde esnek çalışma yeni iş ilişkilerinin de yapılmasına ortam hazırlamıştır. İşverenler için iş yerine bağlı kalmayan çalışanlar ile yeniden ilişki ağını oluşturma yolları geliştirilmesi gerekmiştir. Çalışanın evinden çalıştığı, mekan olarak iş yerine gelmediği çalışma ilişkileri en esnek çalışma yöntemlerinden bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Sennet, 2010: 61-62).

### 3. Evden Çalışma Olgusunun Yaygınlaşması

Özellikle 1970 sonrasında güçlü örüntülerle varlığını hissettiren evden çalışma Covid-19 salgını sürecinde dünyanın pek çok noktasında tek çıkar yol olarak düşünülmüştür. Günümüzde hala etkileri sürmekte olan covid-19 salgının en yoğun olduğu dönemde *sokağa çıkma yasakları, karantina ve sosyal mesafe* uygulamaları çalışma hayatında dönüşümlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Evden çalışmanın kriz etkisi ile yaygınlaşması sonrası evden çalışma yöntemini benimseyen pek çok firma covid-19 şartlarının yumuşatılması sonrasında da bu uygulamaya devam etmeyi tercih etmiştir. Özellikle çalışanların firmaya olan bağlılığında yaşanan artış ve aydınlatma, ısıtma, temizlik giderleri ve ulaşım gibi çeşitli iş yeri maliyetlerinde gözlenen düşüş evden çalışmanın kriz sonrasında da yaygınlaşmasında etkili olmuştur.

### 4. Çalışmanın Genel Kurgusu

Çalışmanın genel kurgusuna bakacak olursak farklı sektörlerde iş hayatına dahil olan ve evden çalıştığını belirten 7 kadın, 8 erkek toplam 15 kişi ile görüşmeler yapılmıştır. Görüşmecilerin demografik verileri aşağıda yer alan tablo 1’de verilmiştir.



Araştırmaya katılan 15 katılımcının beş farklı sektörlerde çalışma hayatına dahil olduğu gözlenmektedir. Katılımcıların çalıştıkları sektörler, yazılım, tasarım, çeviri ve editörlük hizmetleri, yazarlık ve ürün tanıtımı olarak belirtilmiştir. Çalışma kapsamında yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşmenin gündelik dile kaymaması için görüşmeler sırasında hatırlatıcı olması için kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formuna katılımcıların verdiği cevaplar kayıt altına alınmıştır. Aralık 2022- Ocak 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilen görüşmelerin kayıtları görüşme sonrasında deşifre edilerek pivot analiz yöntemi ile elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme kağıdında yer alan sorular bulgular kısmında alt başlıklar şeklinde ele alınmıştır. Böylece katılımcıların verdiği cevaplar ilgili başlıklar altında tartışılarak bazı örnek görüşmeci görüşlerine yer verilmiştir.

### 5. Evden Çalışmanın Avantajları

Evden çalışmanın sizce avantajları nelerdir? Sorusuna verilen 15 cevaptan 13’ü evden çalışmanın avantajlarının baskın olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar özellikle yol masrafı, kıyafet bütçesi, yemek parası gibi bazı gider kalemlerinin düşmesinin altını çizmişlerdir. Aşağıda yer alan K15 ve K10’un genel değerlendirmelerine bakacak olursak

«para biriktirebiliyorum... sonuçta evdesin, git gel masrafın yok, doğru planlarsan öğlene yemeğinde hazır. Giysi içinde ayrı bir bütçe ayırman gerekmiyor.» (K15, erkek)

«zaman kazanıyorsun. Kendine vakit kalıyor. İnsan işleri ile az uğraşıyorsun. Sen keyfinle işe odaklanıp çalışıyorsun. Evden çalışmak o anlamda çok keyifli» (K10, erkek)

Kadın katılımcılar ise toplumsal cinsiyet rolleri dağılımında kadına atfedilen sorumluluklarla baş etmek ve anne olduklarında onlardan beklenenleri karşılamak açısından evden çalışmanın avantajlarını dile getirmişlerdir. K1 ve K5'in aşağıda yer alan değerlendirmeleri bu durumu açık şekilde ortaya koymaktadır.

«evden çalışmak kadın olarak büyük kolaylık... benim iki çocuğum var. Açıkçası işyerinde uzun saatler çalışmam gerektiği için onlara az vakit kalıyordu.....» (K1, kadın)

«benim için başka bir hayat sundu evden çalışma. Daha kolay oldu pek çok şey. Yeni evlenmişim sonra bir anda pandemi patlak verdi evden çalışmaya başladık böylece rahata erdim resmen. Hem işimi yapıyorum hem yemeğimi pişiriyorum. Her şeye yetişebiliyorum. Benim için büyük kolaylık.» (K5, kadın)

Araştırmaya katılan 13 kişi evden çalışmanın avantajlarından bahsederken 2 kişi ise evden çalışmanın çok avantajlı olmadığını dile getirmişlerdir. Bu avantajlı olmama halini aşağıda yer alan yargıları ile ortaya koymuşlardır.

«ben alışamadım bu evden çalışmaya.... Avantajı gerçekten avantaj mı bilemiyorum...» (k13, erkek)

«Bilmem bence çok fark etmiyor...» (k11, erkek)

Bu iki görüşmeci için evden çalışmanın avantajlı olmama hali daha çok belirsizliğe dayanmaktadır. Yani katılımcılar evden çalışmanın onlar için avantajlı herhangi bir yönünü hissetmediklerinden dem vurmüşlardır.

## 6. Evden Çalışmanın Dezavantajları

Evden çalışmanın katılımcılar için yaratmış olduğu dezavantajları sorduğumuzda bazı temel başlıklarda yığılmalar olduğu göze çarpmaktadır. Görüşmeciler tarafından insanlardan uzaklaşma , sosyal ortamlardan uzak kalma sebebiyle sosyalleşememe, tek başınalığın yarattığı yalnızlık hissi ve kamusal alan ile özel alanın iç içe geçmişliğinden doğan ev iş yeri ayırımının ortadan kalkması durumu ve yaşanan bu dezavantajların görüşmeciler tarafından dile getirilme hali aşağıda yer almaktadır.

- İnsanlardan uzaklaşmak

«bir kere diğer insanları unuttuk. İş arkadaşı diye bir kavram kalmadı. Bencilliği körüklüyor.» (k7, erkek)

«insanlar uzaklaştı birbirinden. Yeni nesil yüz yüze konuşmayı bile unuttu resmen. Her şeyleri online» (K6, erkek)



- Sosyalleşememek

«bazen hiç evden çıkmıyorum. Biraz hayatın dışında kalmış hissediyorum.» (K5, kadın)

- Yalnızlık hissi

«Covid ile başladı bu evden çalışma meselesi benim için, ondan pek iyi bir şeymiş gibi gelmiyor bana. Yalnızlık ve tek başınalık hissi veriyor. Beni biraz yoruyor bu açıdan ruhen bir yorgunluk...» (k15, erkek)

- Ev ve iş yeri ayrımının ortadan kalkması

«Ama dezavantajları da var tabi evde çalışmak çok zor... evdesin sonuçta hep bir iş hep bir kanepeler var olayın içinde(gülüyor)... kanepeler sana bakarken benim çalışmam lazım demek zor çok zor(gülüyor)... odaklanmak bazen çok zor.» (K14, kadın)

Tüm bu dezavantajların ortaya çıkardığı temel durum insanların “diğerleri” ile bağlantı kurabilecekleri ortamlar azaldığında kendi başlarına kalmadan kaynaklı toplumdaki uzaklaşma hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya her ne kadar bireysel bir yapıya doğru evrilse de bireyler toplumun bir parçası olma ihtiyacını gözetmektedir.

## 7. Evden Çalışma İş Hayatı İçin Sizce Tercih Edilir Bir Şey Mi?

Çalışma kapsamında görüşmecilere evden çalışma imkânının onların çalışma hayatı için tercih edilir bir şey olup olmadığını sorduğumuzda genel olarak katılımcılar evden çalışma ile tanıştıktan sonra bu durumunun çalışma hayatında önemli bir tercih sebebi olduğunu vurgulamışlardır. Özellikle 10 katılımcı için evden çalışma iş seçiminde önemli bir kriter olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda bu durumu belirten bazı söylemlere yer verilmektedir.

«Tercih edilmez mi hiç. Ben işyerimi ona göre seçiyorum artık. Kimse beni ofise kolay kolay getiremez.» (k4, erkek)

«bana kolay evinden çalışmak gibisi var mı... kalk hemen işe basla vakit kaybı olmuyor hiç...» (K7, erkek)

İki katılımcı ise kendileri için evden çalışmanın tercih edilir bir çalışma şekli olmadığını dile getirmiştir. Katılımcı 15’in aşağıda yer alan görüşleri bu durumu sosyalleşmeye olumsuz etkisi açısından ele aldığını ortaya koymaktadır.

«ben tercih etmem ama firma öyle uygun buldu. Kurum içi maliyeti düşüyormuş (gülüyor...) iki insan görüyorduk işe gidince...» (k15, erkek)

Üç katılımcı ise evden çalışma imkanına sahip olmanın iş yeri seçimlerinde etkisi olup olmadığını noktasında kararsız olduğunu belirtmektedir. Bu kararsız olma halinde verilen maaşın temel belirleyici olduğu ifade edilmiştir.

## 8. Evden Çalışma İş Hayatını Nasıl Dönüştürdü?

Evden çalışma olgusu iş hayatında bazı dönüşümleri başlatmıştır. Katılımcılara yaşanan bu değişimler hakkında bir değerlendirme yapmalarını istediğimizde aşağıda yer alan başlıklara değinildiği gözlenmiştir.

- Zaman ve mekânsal sınırlılıklar ortadan kalkması

«evden çalışma iş türlerine göre fırsatlar sunuyor insanlara, kadınları daha fazla görebiliyoruz çalışma hayatında. Yani aslında görmüşte olmuyoruz ama kadınlar çalışabilme şansına daha fazla sahip oldu diyelim.... Zaman ve mekan ilişkisi kırıldı biraz. gece iş yapabilme gerçeği ile yüzleşti hem işveren hem çalışan... saat farkı azaldı dünya genelinde iş yapıyorsanız. evinizde istediğiniz saatte toplantılara katılabiliyorsunuz. eskinde illa iş yerinden olması gereken pek çok şey artık evinin konforunda yapılabilir oldu.» (k14, kadın)

- Çalışanın kendini geliştirmesi daha önemli hale gelmesi

«iyi çalışan olmak lazım. İyi odaklanan, bireylerin doğru çalışma yapan olması gerekli, adil ve bilinçli olacak.» (k10, erkek)

- Bireyselliğin ön plana çıkması

«bence olumlu değil iş hayatı bireysel bir alana dönüştü.... Sen sadece kendinden sorumlusun...» (k13, erkek)

«Daha ben merkezli bir alan oldu iş hayatı. Ben diyorsun artık sen, arkadaş öyle şeyler iş hayatından çıktı. İş veriliyor yapıyorsun iş veren ve çalışan kendi halinde kaldı. Grev yapalım diyemezsin mesela kimseye arkadaş mı goruyosunda diyeceksin. Her koyun kendi bacağından asılır bundan sonra.» (k7, erkek)

İş yaşamında evden çalışmanın etkisiyle yaşanan değişimler önceden mesai kavramı içinde iş yerine bağlı kalan çalışma hayatını farklı bir pencereden değerlendirmemiz gerektiği bizlere göstermektedir. Bireyselliğin şekillendirdiği bu süreçte iş yerine sahip olma hali artık başka bir yapı şekle bürünmüştür.

## 9. Evden Çalışma Toplumsal Hayatını Nasıl Dönüştürdü?

Evden çalışma olgusu popülerlik kazandıkça ve sektör içinde kullanımı yaygınlaştıkça iş hayatında meydana gelen değişimlere ek olarak toplumsal hayatta da bazı dönüşümleri tetiklemiştir. Katılımcıların verdikleri cevaplar kümelenildiğinde üç ana başlık altında toplumsal dönüşümü ele almak mümkündür. Aşağıda bu başlıklar ve bazı alıntılara yer verilmiştir.

- Bireysellik artışı:

«Bireysellik arttıkça toplumsallık azaldı. Kimsenin diğerine saygısı ve tahammülü kalmadı.» (k6, erkek)

- Özel hayat, iş hayatı ayrımı kalmaması:

«Bence toplumsal hayatı olumsuz etkiledi. Çünkü insanlar hep işte oluyor evden çalışmada. İş veren senden sürekli bir şey isteyebiliyor. Mesai mefhumu yitti diyebiliriz.» (k3, kadın)

- Mekânsal olarak «iş yeri» kavramı daha akışkan olması:

«Dönüştürmek zorunda kaldı. İnsanların evden çalışabileceği gerçeğini anladı insanlar. Komsu teyzeler basta evdeyim çalışmıyorum sanıyorlardı ama şimdi farkındalar benim içim evde. Kafeler çalışma mekanları açıldı. Avrupa gibiyiz herkesin kafede önünde bilgisayarını açık, iş gücü peşindeler.» (k1, kadın)

## Sonuç

Aralık 2022- Ocak 2023 tarihleri arasında 15 kişi ile derinlemesine görüşmeler sonucunda gerçekleştirilen çalışmada özellikle covid-19 salgını sonrasında yaygınlaşan evden çalışma olgusunun görüşmeciler için taşıdığı anlam ve hem iş hayatına hem de toplumsal hayata etkileri irdelenmeye çalışılmıştır. Covid-19 sürecinde başta zorunluluk yüzünden iş hayatını dönüştüren evde çalışma durumu sonrasında sağladığı avantajlar ve kolaylıklar ile yaygın ve tercih edilen bir çalışma şekline dönüşüyor. Öyle ki Elon Musk'ın Twitter'ı satın aldıktan sonra evden çalışma uygulamasına son vermesi üzerine firma büyük oranda çalışan kaybı yaşamış ve bu kararından geri adım atmak durumunda kalmıştır (<https://www.cnbc.com/2023/05/16/elon-musk-work-from-home-morally-wrong-when-some-have-to-show-up.html>). Bu durum evden çalışmanın iş tercihlerinde de önemli bir etken olarak karşımıza çıktığını bir göstergesidir. Evden çalışma ile özel alan ve kamusal alan arasındaki sınır esnek bir hale girmiştir. Ev hayatı ve iş hayatının ayrımının azalması çalışanlar için kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz bir ortam oluşturmaktadır. Mesai saatlerinin esnemesi ve mekânsal olarak topluca bir araya gelinen bir iş yerinin gerekliliğinin ortadan kalkmış olması kamusal alan, özel alan kargaşasını ortaya çıkmıştır. Bu karmaşanın kadınların iş hayatında daha aktif yer alabilmesi noktasında alan yarattığı aşıkardır ancak bireyselleşmenin artması toplumsallaşmanın azalması da bu durumun bir sonucudur. Evden çalışmanın avantaj ve dezavantajlarının ele alınarak evden çalışma stratejilerinin daha doğru ve yapıcı olması gerektiğinde bu çalışma sonunda elde ettiğimiz bir bulgudur.

## Kaynakça

<https://mmbogretimtasarimi.wordpress.com/2011/03/23/ii-dunya-savasinin-insanliga-yararlari-farkli-bakis-acisi/>

<https://www.cnbc.com/2023/05/16/elon-musk-work-from-home-morally-wrong-when-some-have-to-show-up.html>

Maxwell, G., Rankine, L., Bell, S. ve MacVicar, A. (2007). The incidence and impact of flexible working arrangements in smaller businesses. *Employee Relations*,29 (2). 138 – 161.

Sennett, R. (2010). *Karakter aşınması*. Çev. Barış Yıldırım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

## Bir Halkla İlişkiler Uygulaması Olarak Kriz İletişiminin Sosyolojik Değerlendirmesi:

### Kriz İletişimi Krizler Çağının Hayal Kırıklıklarını Onarmada Yeterli Mi(ydi)?

H. Burcu ÖNDER MEMİŞ<sup>59</sup>

#### Özet

Kriz iletişimi halkla ilişkilerin bir uygulama alanıdır. 19.y.y.'da Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkardığı krizlere bir tepki olarak doğmuştur. Halkla ilişkilerin modern, kapitalist şirketlerce bir ihtiyaç ve mesleki bir uzmanlaşma alanı olarak belirmesi de bu krizlerden sonra başlamıştır. Bauman, modernizmin, insanlığa vaat ettiklerini yaşatmadığını, bu nedenle vaatleri gerçekleştirilmemiş bir hayal kırıklığı olduğunu ifade eder. Sermaye ve egemen sınıflarca yürütülen halkla ilişkiler bu hayal kırıklıklarını onarmaya, modernizmin umutlarını diri tutmaya çalışır. Toplumlar ise krizleri üst üste yaşamaya devam ederken pek çok acı dönüşümler geçirir. Bu çalışma korona virüs salgını, göçler, depremler gibi krizlerin üst üste yaşandığı bir dönemde halkla ilişkileri pragmatik ve muhafazakâr toplumsal rolleri çerçevesinde; toplumsal teorik yaklaşım, konstrüktivist yaklaşım ve organizasyon teorisi yaklaşımları temelinde eleştirel sorgulamaya tabi tutmaktadır. Bir halkla ilişkiler uygulaması olarak kriz iletişimi gerçekten toplumun krizlerini onarma niyetinde midir? Yoksa yeni krizlere zemin mi hazırlamaktadır? Bu amaçla çalışma Türkiye'de 2013-2023 arasında yaşanan iki krizi vaka analizi yöntemiyle sosyolojik bir sorgulama dâhilinde ortaya koymaktadır. Böylece kriz iletişiminin pragmatist ve muhafazakâr halkla ilişkiler rolleriyle yapıldığı sürece toplumun problemlerini arttırmaktan öteye gitmediği, toplumsal sorunların daha derinleştiği ortaya konulmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Kriz İletişimi, Halkla İlişkiler, Halkla İlişkiler Roller

#### Sociological Evaluation Of Crisis Communication As A Public Relations Practice: Is (was) Crisis Communication Enough To Repair The Disappointments Of The Crisis Era?

#### Abstract

Crisis communication is an application area of public relations. In the 19th century, it was born as a reaction to the crises caused by the Industrial Revolution. The emergence of public relations as a need and a professional specialisation for modern, capitalist companies started after these crises. Bauman, states that modernism has failed to deliver what it promised to humanity, therefore it is a disappointment whose promises have not been realised. Public relations conducted by capital and ruling classes try to repair these disappointments and keep the hopes of modernism alive. Societies, on the other hand, go through many painful transformations as they continue to experience one crisis after another. This study critically questions public relations within the framework of its pragmatic and conservative social roles in a period of crises such as the Covid-19 pandemic, migrations and earthquakes; on the basis of social theoretical approach, constructivist approach and organisation theory approaches. Does crisis communication as a public relations practice really intend to repair society's crises? Or is it setting the stage for new crises? For this purpose, the study presents the two crises that took place in Turkey between 2013 and 2023 within a sociological inquiry through a case study method. Thus, it is revealed that as long as crisis communication is carried out with pragmatist and conservative public relations social roles, it does not go beyond increasing the problems of the society, and social problems deepen.

**Keywords:** Crisis Communication, Public Relations, Public Relations Roles

---

<sup>59</sup> Doç. Dr. İletişim Bilimleri Halkla İlişkiler Bölümü, burcuonder80@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0434-4946

## Giriş

Sanayi Devrimi'nden sonra dünya büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Endüstri Devrimi, kendisine uyum sağlayan ve sağlayamayanlara farklı koşullar sunmuştur. Ama burada önemli bir şey vardır ki, Endüstri Devrimi'nin kendisi krizleri beraberinde getirmiştir. 1929 Büyük Buhran bu bunalım süreçlerinden biridir ve pek çok şeyi tetiklemiştir. Hatta öyle ki Büyük Buhran, dünyanın bundan sonrası için gidişatına dair her ne kadar görülmek istenmese de bir öngörü ortaya koymuştur. Bugün yaşadığımız krizler, bu krizlerin türleri ve şiddetleri bizlere bu ertelenmiş öngörülerini görmeye mecbur bırakmaktadır. Dünyanın yaşanılabilir bir yer olması adına kolektif bir çaba gösterilmedikçe, sermaye ve egemen sınıfların kazanımları ağır bastıkça, bundan sonrası için durum, pek iç açıcı olmayacaktır. Farklı kriz türleri tartışılmaya devam edecektir.

Halkla İlişkiler, Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkardığı krizlerde şirketlerin ihtiyaç duydukları bir alan olarak belirmiştir. Özellikle Ivy Lee'nin çalışmalarına bakıldığında dönemin nasıl bir bunalım içinde olduğu açıkça görülmektedir. Halkla ilişkiler, her ne kadar bu krizlerin aşılması adına çabalar ortaya koysa da sermayenin yanında durmaktan kendini alamamıştır. Toplumların topyekün sıkışmışlıklarının çözülmesinden ziyade, şirketlerin kendilerini kurtarmalarına rehber olmaya çalışmıştır. Çünkü Endüstri Devrimiyle birlikte kapitalist koşulların devamının sağlanması buna bağlı olmuştur. Elbette yararlı halkla ilişkiler çalışmaları da yapılmış, belki doğacak daha büyük felaketlerin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Kuşkusuz dün de bugün de iyi niyetlerle yapılan iletişim çalışmaları mevcuttur. Ancak bunlar varsa bile bugün neden krizler adına toplantılar düzenlemek ve krizleri bu kadar çok konuşmak durumunda olduğumuz konusunda bir fikir birliğine varmak zorundayız. O da, faydalı, iyi niyetlerle, sorunları temelinden çözecek halkla ilişkiler ve kriz iletişimi çalışmalarının yeterince yapılmadığıdır. Peki, bu, insanlığa neye mal olacaktır? En azından bu soruyu cevaplandırmak bir parçası olduğumuz insanlığa, insanlık tarihine ve kolektif vicdanımıza borcumuzdur.

Bu çalışma, bu ve bunun gibi sorulara cevap aramakta, halkla ilişkilerin bir uygulama sahası olarak beliren kriz iletişiminin yaralarımıza gerçekten derman olup olmayacağını sosyolojik bakış açısıyla soruşturmaktadır. Bu amaçla ikinci bölümde halkla ilişkiler ve halkla ilişkilerin yaklaşımları, üçüncü bölümde halkla ilişkilerin bir uygulama sahası olan kriz iletişimi açıklanmaktadır. Dördüncü bölümde 2013-2023 arası Türkiye'de yaşanan krizlerden 28 Ekim 2014 Karaman-Ermenek Maden Faciası Krizi ve 26 Eylül 2019 Silivri Depremi Krizi incelemeye tabi tutulmaktadır. Analizde bu kriz vakaları incelenirken, kriz iletişimi uygulamasının yapılandığı kriz süreçlerinde yapılması gerekenlere ne denli uyulduğu, bunların ne ölçüde yerine getirildiği, hangi kriz stratejilerinin uygulandığı ele alınmaktadır. Aynı zamanda değerlendirmeler, anlamlı bulgular doğrultusunda halkla ilişkiler yaklaşımları kapsamında yorumlanmaktadır.

### 1. Halkla İlişkilerin Tanımı ve Yaklaşımları

Halkla ilişkiler, kurumların hedef kitleleriyle güvene dayalı bir zeminde, iki tarafın da yararına olacak şekilde ilişkiler kurma ve sürdürme çabasıdır (Cutlip vd., 1994: 6). Halkla ilişkiler, kurumlara hedef kitleleriyle iletişim kurma çabasında bir köprü görevi görür. Bu anlamda hedef kitlelerdeki algıları, düşünceleri, bilgileri kurumlara; kurumlardaki bilgileri ve çalışmaları da hedef kitlelere aktarır. Böylece kurumun imajını ve algısını hedef kitlelere taşımaya çabalar. Ayrıca halkla ilişkiler kurumun itibarını yapılandırmaktan da sorumludur ve olumlu bir kurum imajı tesis etmek halkla ilişkilerin birincil görevleri arasında yer almaktadır (Yurdakul ve Coşkun'dan aktaran Göksel, 2010: 51). İngiltere Halkla İlişkiler Enstitüsü (IPR) de halkla ilişkiler tanımlamasında "iyi niyet", "karşılıklı anlayış" (Peltekoğlu, 2001: 3) üzerinde durmaktadır.

Tanımlardan da görüleceği üzere, halkla ilişkiler iletişim kurma, güven tesis etme üzerine temellenir. Tesis edilen bu güvene dayalı olarak ilişki kurmayı ve yürütmeyi hedefler.

Toplumsal Teorik Yaklaşımlar, halkla ilişkilere sosyolojik perspektifte bakan bir yerde durur : “Toplum, içinde bulunulan toplumsal koşulları, halkla ilişkilerin sosyolojik olarak toplumsal sistemde neler oluşturacağı”nı (Ronnenberger’den akt. Okay ve Okay, 2018: 105) irdeler. Bu anlamda Ronnenberger ve Rühl tarafından ortaya konan “modern toplumların kamusal ilişkileri” (Okay ve Okay, 2018: 106) kapsamında halkla ilişkiler yaklaşımını içerir. Aynı zamanda imaj yapılandırma bağlamında halkla ilişkileri de kapsar ki bu da Konstürktivist Yaklaşım temelinde değerlendirilir ve bu yaklaşımın da oldukça geniş bir tartışma alanı bulunur. Jürgen Habermas’a dayanan Anlaşma Oryantasyonlu Halkla İlişkiler Yaklaşımı iletişimi, karşılıklı dinlemeyi, tartışmayı, eşit koşullarda çatışmayı ve anlaşmayı temel alır (Grunig ve White, 2005: 43-78; Okay ve Okay, 2018: 105,106,110,111, 114). Organizasyon Teorisi Yaklaşımı Grunig ve Hunt (1984)’ın ifade ettiği gibi, “kurumun hedef kitlesi ile iletişimi” (Grunig ve Hunt’tan akt. Okay ve Okay, 2018: 119) esasına dayanır. Bu yaklaşım kapsamında, halkla ilişkilerde dünya görüşlerinin yer aldığı dört halkla ilişkiler modeli sınıflandırılır. Bunlar: Basın ajansı modeli, kamuyu bilgilendirme modeli, çift yönlü simetrik ve çift yönlü asimetrik modellerdir (Okay ve Okay, 2018: 119-261).

## 2. Kriz İletişimi

Zygmunt Bauman (2000)’a göre “modernizm bir hayal kırıklığıdır ve modern zaman akışkan, dağınık, sıvılaşmıştır; dünya topyekûn bir krizin içindedir” (Duman, 2008: 4, 5). Krizler beklenmedik durumlarda meydana gelir. Öncesinde yolunda gitmeyenlerin sinyalleri verilse de bunlar dikkate alınmadığında ani bir gelişme, krizi ortaya çıkarır. Kriz tehdit edicidir. Medyanın odaklandığı ve acil cevap/tepki bekleyen durumlardır. Olağan gidişatı bozar ve yok edici özelliği vardır. Kurumun varlığını tehdit eder (Pira ve Sohodol, 2015: 23,24).

Kriz süreçlerinde krizleri karşılamak adına bir takım kriz stratejileri uygulanır. Bu stratejiler, Coombs’un ortaya koymuş olduğu stratejiler ve Benoit’in İmaj Restorasyon Stratejileri kapsamında ele alınabilir. Coombs (1995: 447-476), “yok sayan strateji, mesafeli strateji, yağcı, kangren ve ıstıraplı” olmak üzere beş stratejiye vurgu yapar. Benoit (1997: 177-186) ise “İmaj Restorasyon Stratejileri ve Temel Özellikleri” kapsamında “inkâr etme, sorumluluktan kaçma, eylemin olumsuzluklarını azaltma, düzeltici işlem ve kabullenme” olarak beş stratejiyi ele alır. Coombs’un (1995) Yok Sayan Stratejisinde, krizin varlığı reddedilir. Mesafeli Strateji, “bağışlama”, “niyetin yalanlanması” (Demir, 2008: 1-24; Çetin ve Toprak, 2016: 58,59) gibi taktikleri içine alır. Yağcı Strateji, kurumun övülmesi, onaylanması ve böylece aklanması adına çabaları taşır. Kangren Strateji zarar gören tarafları onarma, tazmin etme yollarına gidebilir. Kriz kurbanlarının zararlarına yönelme bu strateji için söz konusudur. İstıraplı Strateji ise, kurumun kendisini “kurban” olarak gösterir (Demir, 2008: 1-24; Çetin ve Toprak, 2016: 58,59).

Benoit’in (1997) Eylemin Olumsuzluklarını Azaltma Stratejisinde, krizin getirdiği tehdit ve tehlike daha düşük yansıtılmaya çalışılır. Benoit’in stratejileri içerisinde sorumluluk alınanlar, Düzeltici İşlem ve Kabullenme Stratejileridir. Bunlarda sorumluluklar kabul edilir, krizin tekrarlamaması adına yanlışlar giderilmeye çalışılır ve hatalarla yüzleşilir, kamuoyundan özür dilenir. İnkâr stratejisinde, kurum, krize sebebiyet veren herhangi bir eyleminin olmadığını önerir. Bu stratejide kriz, kurumun kontrolü dışındaki sebeplerden çıkmış gibi gösterilir. Sorumluluktan Kaçma Stratejisinde ise, krizin “kaza ile çıktığı” (Benoit 1997: 177-186) algısı yürütülmeye çalışılır. Bu stratejiler, kriz stratejileri olarak, her biri kriz esnasında belli bir algıyı yürütüme ve yönetme çabası olarak ortaya konur (Çetin ve Toprak, 2016: 58,59).

### 3. Araştırma

Bu araştırmada Türkiye’de son on yılda (2013-2023) toplumu etkileyen, kriz tanımı içerisinde değerlendirilebilen olaylar inceleme altına alınmıştır. Bu doğrultuda bir tasnife gidildiğinde, Türkiye’de 2013-2019 arasında terör eylemlerinden kaynaklı saldırıların ağırlık taşıdığı görülmektedir. Ayrıca 2013-2019 arasında altı arayla tekrar eden maden kazaları (Soma Maden Faciası ve Karaman Ermenek Maden Faciası) dikkat çekmektedir. 2019-2023 arasında ise depremlerin toplumu oldukça etkilediği gözlenmektedir. 2019’un sonlarında başlayan korona virüs krizi de toplumu derinden etkileyen bir başka kriz gerçeği olarak yer tutmaktadır (Kızılkaya ve Bakiler, 2019, <https://www.voaturkce.com/>, <https://tr.wikipedia.org>). Bunların yanı sıra 2010 yılında Arap Baharı’ndan sonra başlayan ve günümüze değin devam eden göçmen hareketlerinin etkili olduğu görülmektedir (Öztürk ve Boyacı, 2022: 1811).

#### 3.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı Türkiye’de son on yılda kriz tanımı içerisinde değerlendirilebilecek, toplumu sarsan, toplumda karşılığı olan, yeni ihtiyaçlar ve gündemler yaratan toplumsal/kurumsal krizleri incelemektir. Araştırmada, bu krizlerde, kriz iletişiminde yerine getirilmesi gerekenlerin (Aydede, 2001: 162,163) ne ölçüde yerine getirildiği incelenerek şu sorulara cevaplar aranmıştır:

- Örnekleme olarak ele alınan kriz vakalarında, kriz süreçlerinde yapılması gerekenler yerine getirilmiş midir?
- Yaşanan kriz hangi tartışmaları açmıştır?
- Kriz sürecinde kriz stratejilerinden hangileri uygulanmıştır?
- Benzer krizlerin yaşanmaması için gelecek planları yapılmış mıdır?
- Krizlerin tekrar etmemesi adına alınacak tedbirler/önlemler taahhüt edilmiş midir?
- Krize dair rapor/raporlar çıkarılmış ve kamuoyuyla paylaşılmış mıdır?

Araştırmanın dayandığı ve sınındığı temel:

- Grunig ve ekibi Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik (2005) adlı çalışmalarında pragmatist ve muhafazakâr halkla ilişkiler toplumsal rollerine açıklık getirirler. Grunig (2005)’in belirtmiş olduğu rollere göre, pragmatistler “uygun davranışları oluşturacak ilkelere, etik prensiplere uymazlar” (Grunig, 2005: 18-20). Bu unsurları finansal amaçlara ulaşmada ya da kendi bakış açılarına uygun gerekliliklerin önünde bir engel olarak görürler. Muhafazakâr toplumsal rol, “ekonomik olarak güçlü olanın çıkarlarını savunan” (Grunig, 2005: 18-20) bir halkla ilişkiler amacını ve bakışını benimser. Bu roller, toplumun ihtiyaçlarını öncelik edinmemektedir. Kriz iletişiminin, pragmatist ve muhafazakâr halkla ilişkiler toplumsal rolleri içinde kalınarak yapılması hem kurumsal hem toplumsal krizlere yeterli çözümler sunmamaktadır.

- Halkla ilişkilerin idealist, radikal ve eleştirel toplumsal rolleri, toplumu, toplumdaki dönüşümleri kapsayıcı ve toplumdaki ilişkileri daha yapıcı yönde destekleyen taraftadır. Ayrıca eleştirel rol, halkla ilişkilerin gerekli yerlerde eleştiriler yapmaktan sorumlu oluşunu vurgular (Grunig, 2005: 18-20). Bu rollere hem sosyolojik anlamda hem de toplumsal sorunların çözümü ve toplumsal duyarlılığı geliştirmek anlamında ihtiyaç vardır.
- Halkla İlişkiler uygulamalarında, Toplumsal Teorik Yaklaşım ve bilhassa Habermas'ın İletişimsel Eylem Kuramına dayanan Anlaşma Oryantasyonlu Halkla İlişkiler Yaklaşımına gereksinim bulunmaktadır.

### **3.2. Araştırmanın Yöntemi**

Araştırmada vaka analizi yöntemi kullanılmıştır. Arşiv incelemesi yapılarak, Türkiye'nin son on yılında yaşanan önemli olaylarına dair tarihsel bir tasnife bakılmıştır. Bu amaçla basılı ve dijital yayınlanan gazetelerden, gazetecilerin yazıları ve haber metinlerinden, basına yansıyan haberlerden, raporlardan, konuyla ilgili yürütülen araştırmalar ve bu araştırmaların bulgularından, uzmanların konuyla ilgili bilimsel değerlendirmelerini içeren makalelerden faydalanılmıştır.

### **3.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları**

Araştırmada öncelikle kriz türleri göz önünde bulundurulmuştur. Kazancı (2014: 25,26) krizleri kurum dışından kaynaklanan krizler, teknolojik nedenlerle gelişen krizler, ekonomik, politik nedenlerle kaynaklanan krizler ve kurumun kendisinden kaynaklanan krizler, doğal afetler nedeniyle gelişen krizler olarak sınıflandırmıştır. Bu araştırmada doğal afetlerden kaynaklanan krizler ve kurumlardan kaynaklanan krizler kapsama alınmış, ekonomik, politik krizler ve diğerleri kapsam dışında bırakılmıştır.

### **3.4. Araştırmanın Örnekleme**

Araştırma örnekleme olarak, Soma Maden Faciası'ndan altı ay gibi çok kısa bir süre sonra tekrar eden 28 Ekim 2014 Karaman Ermenek Maden Faciası ve büyük İstanbul depremini tartışmaya açmasıyla gündem olan 26 Eylül 2019 Silivri Depremi alınmıştır.

#### **3.4.1. 28 Ekim 2014 Karaman Ermenek Maden Kazası Krizi**

Karaman Ermenek Faciası, 28 Ekim 2014'te Karaman Ermenek'te Has Şekerler Madencilik Şirketi'ne bağlı kömür ocağında su dolması sonucu, 18 işçinin mahsur kalarak yaşamını yitirmesiyle sonuçlanan maden faciasıdır. Su dolması 350 metrelik bir bölümde oluşmuştur (<https://www.hurriyet.com.tr/>, <https://www.milliyet.com.tr/>).

#### **3.4.2. 26 Eylül 2019 Silivri Depremi Krizi**

26 Eylül 2019'da Silivri'de 5.8 büyüklüğünde meydana gelmiştir. İstanbul'un bölgelerini etkilemiş, birçok bina hasar almış, GSM operatörleri çalışmamıştır. Deprem krizinin yanı sıra aynı zamanda iletişim krizi yaşanmıştır (<https://www.afad.gov.tr>, <https://www.hurriyet.com.tr/>, <http://www.istanbul.gov.tr>).



### 3.5. Bulgular

Araştırma kapsamında analiz edilen krizlerde rastlanan anlamlı bulgular şu şekilde ifade edilebilir:

- Krizlerde, halkla ilişkiler modellerinden Organizasyon Teorisi Yaklaşımı dâhilinde Kamuyu Bilgilendirme Modeli uygulanmıştır.
- Kriz süreçlerinde yapılması gereken toplumu bilgilendirme, basından faydalanma, basın açıklamaları yapma (Aydede, 2001: 157, 158) gibi adımların, daha çok ilgili kamu kurumları tarafından yerine getirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Mert ve Aydın'ın (2018: 15-35) daha önce Karaman Ermenek Maden krizi hakkında yapmış oldukları araştırmada da ifade ettikleri gibi, kriz sürecini ilgili kamu kurumları, kamuyu bilgilendirme yoluyla yönetmiştir.
- Arşiv taramalarında maden krizinin sorumlusu şirketin, bir basın açıklamasına rastlanmıştır (<https://www.kanal46.com>). Şirketin yaptığı açıklama incelendiğinde sorumluluk alıcı stratejilerin izlenmediği görülmektedir.
- Maden krizinde, maden şirketinin, inkâr etme, sorumluluktan kaçınma, kendini krizin kurbanı algısıyla sunma gibi ıstıraplı stratejiyi kullandığı tespit edilmiştir (Torun, 2014: 12; <https://www.kanal46.com/>).
- Krizlerden sonra, krizlere dair yapılacaklara ilişkin çalıştayların düzenlendiği, çeşitli araştırmaların ve raporların çıkarıldığı tespit edilmiştir. Madencilikle ilgili bir de algı araştırmasına rastlanmıştır. Ancak bu türde yalnızca 1 adet araştırma bulgusu elde edilmiştir. Madencilik alanında halka bilgi verilmesi ve toplumla iletişim halinde olunması esaslarının getirildiğine dair çalışmalar olduğu görülmüştür (İleri ve Cesur, 2019: 25-28, <https://www.mta.gov.tr>, <https://www.imib.org.tr>, <https://www.csgeb.gov.tr>, <https://ictmedia.com.tr>, Maden ve Maden Atıklarından Kaynaklı Kazalar Yol Haritası Belgesi, 2014: 1-55; <https://www.afad.gov.tr/>).
- Deprem krizi ile ilgili İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin düzenlediği çalıştay ve raporunda krizin sosyolojik ve iletişim düzeyindeki boyutlarına değinildiği saptanmıştır. Toplumsal iletişim, “sosyal/toplumsal hasar görebilirlik” ve “sosyal/toplumsal dayanıklılık” (İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Deprem Çalıştay Raporu,2019: 1-128)tan bahsedilmesi anlamlı bulgular arasında

değerlendirilmiştir (<https://depremezmin.ibb.istanbul/>). Raporda bu kavramların krizleri aşmadaki toplumsal önemi vurgulanmıştır.

- Deprem krizinde süreci yönetmeye çalışan kamu kurumlarının kriz sonrası telafi etme yollarına giderek tazmin etme stratejisini ve yine bu eylemi kapsayan kangren stratejiyi kullandıkları tespit edilmiştir
- (<https://www.afad.gov.tr>, <http://www.istanbul.gov.tr>, <https://depremezmin.ibb.istanbul>).
- Maden krizi, maden kazaları, iş sağlığı ve güvenliği konusunu tartışmaya açmıştır. Silivri Depremi ise beklenen büyük İstanbul depremini ve afet yönetimini gündeme taşımıştır (Maden ve Maden Atıklarından Kaynaklı Kazalar Yol Haritası Belgesi, 2014: 1-55; <https://www.afad.gov.tr/>, <https://www.hurriyet.com.tr>).
- Maden şirketinin pragmatist ve muhafazakâr roller içinde kalarak inkâr ve sorumluluktan kaçınma stratejisini kullandığı tespit edilmiştir. Şirket, finansal amaçların dışına çıkan gerekli ve etik tedbirleri almamıştır (T24, 30 Ekim 2014).

## Sonuç

Modernizmin yapılandığı yaşam koşulları krizleri gerçeklik olarak kabul etmemizi ve yapabileceğimiz şeyin kaçmak yerine sorumluluğu alıp çözümler için gereken adımları eylemsel olarak atmamızı öngörür. Bunu yapmak kolay değildir. Sorumluluğu almak için yüzleşmeyi göze almak gerekir. Bu, toplumsal olarak yapıp ettiklerimizin yüzleşmesini içerir. Çözümler ancak bu türlü bir sosyolojik yüzleşmenin ardından gelebilir. Sorumluluğun alınmasının ön koşulu da toplumsal olarak olumsuzlukların azalmasını gerçekten arzulanabilir bir noktaya taşımaktır. Olumsuzlukları azaltma istencinin toplumda bir arzu olarak varlık göstermesi gerekir. Yeterince arzu varsa yeterince sorumluluk ve çözüm de kendini var edecektir. Bunlar yoksa ve toplumsal bir arzu boyutuna yeterince ulaşamamışsa krizler belirli ve hatta sık aralıklarla tekrar eder. Bunun sonucunda toplum kan kaybeder. Belli bir yüksek akıma sürekli maruz kalan ve sonrasında yeniden normale dönmeye çalışan bir toplum zaman içinde toplumsal erozyonlar, erimeler yaşamaya başlar. Aynı krizleri temelinden çözememiş, bunlara devamlı surette maruz kalan toplumlar yaşama becerilerini, sağlıklı bir toplumsal yaşam için gerekli olan sağlıklı toplumsal iletişim kaynaklarını kaybederler. Bu, bir toplumun yaşamsal potansiyelinin iflası gibidir. Bunları yaşamamak adına sağlıklı çözüm yollarına bakmak zorundayız. Halkla ilişkiler doğru toplumsal iletişimi sağlamada, toplumun ihtiyaç duyduğu yaşama becerisi kaynaklarını hatırlatır. Her halkla ilişkiler perspektifi ve her halkla ilişkiler çalışması bunu yapmaz; hatta bu iyi niyeti de taşımaz. Bunları fark etmeli ve birbirinden ayırmalıyız. İlk bahsettiğimizi başarabilmek adına halkla ilişkilerin radikal, idealist, eleştirel toplumsal rollerine ihtiyacımız var. Aynı zamanda Habermas'a dayanan iletişimi, karşılıklı dinlemeyi, tartışmayı, eşit koşullarda çatışmayı ve anlaşmayı temel alan Anlaşma Oryantasyonlu Halkla İlişkiler Yaklaşımlarına gereksinimimiz bulunmakta. Şunu da belirtmek gerek: İletişimi idealize edilmiş bir noktaya taşımadan çatışmayı da yeterince içermeye ihtiyacımız bulunmakta. Şirketler pragmatist ve muhafazakâr halkla ilişkiler rollerine sıkışıp kaldıkları müddetçe kısa vadeli, gelişmemiş vizyonlardan öteye geçemeyeceklerdir. Bu anlamda krizlere karşı toplumsal bağlılığı, dayanıklılığı ve esnekliği

arttıran iletişim yaklaşımlarına gereksinim duyulmakta. Krizler üzerine çalışmalar mevcut, ancak yeterli olmayan bir noktada durmakta. Önlemeye ve tedbirler almaya dayalı kriz çalışmalarını daha fazla arttırmak gerekli. Krizlerin ani ama öngörülebilir gelişmeler olduğu unutulmamalı. Bugün kriz iletişimi yaşanan çağın krizlerini karşılamada yeterli gelmemekte, toplumların yaralarına tam anlamıyla derman olamamakta. Bu sebeple, kriz iletişimi çalışmaları, bilhassa finansal gaye taşıyan şirketler tarafından, toplumu önceleyen halkla ilişkiler rollerine geçilerek yapılmalı.

### **Kaynakça**

- Aydede, C. (2001). Teorik ve Uygulamalı Halkla İlişkiler Kampanyaları. Ankara: Mediacat Kitapları.
- Bauman, Z. (2000). Liquid Modernity. Cambridge: Polity Press.
- Benoit, L., W. (1997). "Image Repair Discourse and Crisis Communication". Public Relations Review.23(2): 177-186.
- Coombs, W. T. (1995). "Choosing The Right Words" : The Development Of Guidelines For The Selection Of The Appropriate Crisis Response Strategies". Management Communication Quarterly. 8: 447-476.
- Cutlip S., C., A., H., Broom, G., M. (1994). Effective Public Relations. 7 th Edition, New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- Çetin, M., Toprak, E., Y. (2016). "Kriz İletişimi ve Sosyal Medya: Emisyon Krizinde Volkswagen'in Facebook Kullanımı". Selçuk İletişim. 9 (3):54-68.
- Duman, M., Z. (2008). "Eleştirel Aklın Sözcüsü: Zygmunt Bauman". Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar e-dergisi. 1-11.
- Demir, O., F. (2008). "Kriz Yönetim Stratejileri ve Kriz İletişimi". Review Of Social, Economic &Business Studies. 11/12: 1-24.
- Göksel, B., A. (2010). Stratejik Halkla İlişkiler. Ankara: Nobel Yay.
- Grunig, E., J. (2005). İletişim, Halkla İlişkiler ve Etkin Örgütler: Kitaba Genel Bir Bakış. Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik. Çev.,Elif Özsayar. Ed., Serra Görpe. İstanbul: Rota Yayınları, 11-39.
- Grunig, E., J., White, J. (2005). Halkla İlişkiler Kuram ve Uygulamasında Dünya Görüşlerinin Etkisi. Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik. Çev.,Elif Özsayar. Ed., Serra Görpe. İstanbul: Rota Yayınları,43-78.
- Kazancı, M. (2014). Kriz Dönemleri ve Kuruluşlar. Kriz Yönetimi: İletişimsel Temelde Çözüm Odaklı Stratejik Yaklaşımlar. Ed. Mustafa Akdağ, Ümit Arklan. Konya: Literatürk Academia Yayıncılık, 17-32.
- Mert, S., İ., Aydın, O., B. (2018). "Kriz İletişiminde Mesaj Stratejileri: Ermenek Kömür Madeni Krizine Yönelik Uzman Görüşlerinin İncelenmesi". Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 8, (16) : 15-35.
- Okay, A., Okay, A. (2018). Halkla İlişkiler Kavram Strateji ve Uygulamaları.10. Baskı, İstanbul: Der Kitabevi Yayınevi ve Dağıtım Paz. Ltd. Şti.

- Öztürk, T., Boyacı, E. (2022). “Suriyeli Mülteci Krizinin Türkiye ve Avrupa Birliği İlişisine Yansımaları: Dünya Sistemleri Analizi Üzerinden Bir Değerlendirme”. Alanya Akademik Bakış Dergisi, 6 (1): 1809-1823.
- Peltekoglu, B., F. (2001). Halkla İlişkiler Nedir?. 2. Bas., İstanbul : Beta Yay.
- Pira, A., Sohodol, Ç. (2015). Kriz Yönetimi Halkla İlişkiler Açısından Bir Değerlendirme. 5. Bas., İstanbul : İletişim Yay.
- Torun, M., (2014). “Maden Faciaları Kader Mi? Bu İşin Fıtratı mı?”. Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi. 14 (53) : 10-21.
- Yurdakul, B., N., Coşkun, G. (2008). Teoriden Pratiğe Halkla İlişkiler Projeleri Ödüllü Örnek Uygulamalar. Nobel Yayın Dağıtım: Ankara.

### **Elektronik Kaynaklar**

- İleri, Ö., Cesur, A. (2019). “ ‘Madencilik ve Çevre Çalıştayı’ MTA Ev Sahipliğinde Ankara’da Gerçekleştirildi”. T.C. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni. 28: 25-28 , [https://www.mta.gov.tr/dosyalar/images/dogalkaynaklar/makaleler/383/tr\\_20221023115705\\_383\\_3\\_dc42ea56.pdf](https://www.mta.gov.tr/dosyalar/images/dogalkaynaklar/makaleler/383/tr_20221023115705_383_3_dc42ea56.pdf), Erişim Tarihi : 01.09.2023.
- Kızılkaya S., Bakiler, O. (2019). “Türkiye’nin On Yılı”. Voa Türkçe. <https://www.voaturkce.com/a/turkiye-nin-son-10-yili/5227846.html>, Erişim Tarihi : 20.08.2023.
- “Türkiye’nin Son On Yılı”, Wikipedia, 2013-2023 tarihli sayfalar, <https://tr.wikipedia.org/w/index.php?fulltext=1&profile=default&search=t%C3%BCrkiye%27nin+son+on+y%C4%B1l%C4%B1n&title=%C3%96zel:Ara&ns0=1>, Erişim Tarihleri: 20 Temmuz-11 Eylül 2023.
- “Karaman Ermenek Maden Ocağı Faciası Son Dakika Haberleri”, Milliyet Gazetesi, 17-19.11.2014, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/karaman-ermenek-maden-ocagi-faciasi-son-dakika-haberleri-1970851>, Erişim Tarihi: 28.08.2023.
- “Karaman’daki Maden Kazası’nda Son Gelişmeler”, Hürriyet Gazetesi, 29.10.2014, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/karamandaki-maden-kazasinda-son-gelistmeler-27475543>, Erişim Tarihi: 18.08.2023.
- “İşte Ermenek’teki Maden Faciasını Getiren İhmaller Zinciri”, T24, 30.10.2014, <https://t24.com.tr/haber/iste-ermenekteki-maden-faciasini-getiren-ihmaller-zinciri,275543>, Erişim Tarihi: 28.08.2023.
- “Uzmanlardan İstanbul Depremi Açıklaması! Eli Kulağında!Silivri Son Uyarılardan Biri”, Hürriyet Gazetesi, 17.08.2020, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/uzmanlardan-istanbul-depremi-aciklamasi-eli-kulaginda-silivri-son-uyarilardan-biri-41588945>, Erişim Tarihi: 04.09.2023.
- “Silivri Açıklarında Meydana Gelen Deprem Sonrası Okulların Tatil Edilmesine İlişkin Basın Açıklaması”, T.C. İstanbul Valiliği, 26.09.2019, <http://www.istanbul.gov.tr/silivri-aciklarinda-meydana-gelen-depreme-iliskin-basin-aciklamasi-ek>, Erişim Tarihi: 05.09.2023.
- “Silivri Depremi Sonrası Okullarda Yapılan ‘İleri Tetkik Çalışmaları’ Hakkında Basın Açıklaması”, T.C. İstanbul Valiliği, 01.02.2020, <http://www.istanbul.gov.tr/silivri->

depremi-sonrasi-okullarda-yapilan-ileri-tetkik-calismalari-hakkinda-basin-aciklamasi,  
Erişim Tarihi: 05.09.2023.

“1. Deprem Zararlarının Azaltılmasında Ortak Akıl Çalıştayı”, T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı (AFAD), 16-17.11. 2019, <https://www.afad.gov.tr/1-deprem-zararlarinin-azaltilmasinda-ortak-akil-calistayi-afad-koordinasyonunda-gerceklestirildi>, Erişim Tarihi: 07.09.2023.

“Ermenek’teki Maden Şirketi’nden Açıklama”, Kanal 46, 30.10.2014, <https://www.kanal46.com/ermenekteki-maden-sirketinden-aciklama/amp>, Erişim Tarihi: 18.08.2023.

“Hayatımız Maden 4. Madencilik Çalıştayı Sektörü Yeniden Buluşturdu”, İstanbul Maden İhracatçıları Birliği, 2022, <https://www.imib.org.tr/tr/medya/sectorden-haberler/hayatimiz-maden-4-madencilik-calistayi-sektoru-yeniden-bulusturdu>, Erişim Tarihi: 01.09.2023.

“MİSGEP “Madencilik Sektöründe İş Sağlığının Geliştirilmesi Çalıştayı” Ankara’da Gerçekleştirildi”, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği Müdürlüğü, 27.04.2023, <https://www.csgb.gov.tr/isggm/haberler/madencilik-sektorunde-is-sagliginin-gelistirilmesi-calistayi/>, Erişim Tarihi: 01.09.2023.

“Türkiye Madenciler Derneği’nden ‘Madencilik Algısı Araştırması’: Gençler Madencilik Faaliyetlerine Mesafeli” ,ICT Medya, 10.02.2002, <https://ictmedia.com.tr/haber/turkiye-madenciler-derneginden-madencilik-almi-si-arastirmasi-gencler-madencilik-faaliyetlerine-mesafeli>, Erişim Tarihi: 01.09.2023.

“İstanbul Deprem Çalıştayı”, T.C. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Deprem ve Zemin İnceleme Şube Müdürlüğü İstanbul Deprem Çalıştayı 2-3.12.2019, <https://depremezmin.ibb.istanbul/calismalarimiz/tamamlanmis-calismalar/istanbul-deprem-calistayi-2019/>, Erişim Tarihi : 08.09.2023.

“İstanbul Deprem Çalıştayı”, T.C. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Deprem ve Zemin İnceleme Şube Müdürlüğü İstanbul Deprem Çalıştayı Raporu, 2019: 1-128, [https://8luvomezzsk.merlincdn.net/wp-content/uploads/2020/03/iDc\\_2019.pdf](https://8luvomezzsk.merlincdn.net/wp-content/uploads/2020/03/iDc_2019.pdf), Erişim Tarihi: 08.09.2023.

Maden ve Maden Atıklarından Kaynaklı Kazalar Yol Haritası Belgesi, 2014, <https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/3908/xfiles/maden-son.pdf>, Erişim Tarihi: 18.10.2023.

“İşte Ermenek’teki Maden Faciasını Getiren İhmaller Zinciri”, T24, 30.10.2014, <https://t24.com.tr/haber/iste-ermenekteki-maden-faciasini-getiren-ihmaller-zinciri,275543>, Erişim Tarihi: 28.08.2023.

# İklim Kaynaklı Hareketliliğin İki Hali: “İklim Mültecileri” Ve “İklim Değişikliğine Uyumun Failerleri”

Hacer GÖREN<sup>60</sup>

## Özet

İnsan kaynaklı iklim krizinin yaşam ağı içindeki etkisi, mikro sistemlerden makro sistemlere, yerelden küresele, insanlarınki dahil tüm yaşam biçimlerinde kendini farklı şiddet ve derecede hissettirmekte; derin tarihsel kökleri olan kapitalist dönüşümler sebebiyle şiddet ve sıklığını giderek artırmaktadır. Bunların başında iklim değişikliğinin insan hareketliliği üzerine olan etkisi ve sonuç olarak ülke içinde veya dışına göç etmek zorunda kalmış/kalacak, göç etmek isteyen/isteyecek, göçe teşvik edilen veya göç etmemek için direnmek zorunda kalmış/kalacak insanlar gelmektedir. Bu iklim kaynaklı sebeplerden ötürü hareket halinde olan/olacak insanlara ilişkin öngörü ve tahminlerin nasıl algılandığı, alınıp adlandırıldığı, resmedildiği, (yeniden) üretildiği ve toplumsal tahayyülde nasıl bir yer ettiği ise büyük farklılık gösterebilmektedir. *İklim kaynaklı hareketliliği* daha çok şemsiye bir kavram olarak ele alan bu çalışma, iklimsel nedenlerden dolayı göç eden nüfus gruplarını çerçeveleyen iki ana söylem/argümanın eleştirel kıyaslamasına dayanmaktadır. Bunlardan ilki, güvenlikçi söylem ve eyleme zemin hazırlayan, çoğunlukla Küresel Güney'den Küresel Kuzey'e yoğun ve büyük bir dalga şeklinde “iklim mültecileri” akınının olacağına ilişkin öngörü ve tahminlerdir. Diğer ise iklim değişikliğinin etkileri karşısında bir uyum/adaptasyon taktiği olarak göçü ele alan ve göç edenlere faillik, dayanıklılık ve sorumluluk atfeden söylem ve politik eğilimdir.

**Anahtar Kelimeler:** İklim krizi, göç, güvenlikçi söylem, iklim değişikliğine uyum.

## Two Versions of Climate Mobility: “Climate Refugees” and “Adaptive Agents”

### Abstract

The impacts of human-induced climate crisis within the web of life are felt in varying degrees from micro to macro systems, local to global, and among all forms of life, including human and non-human. Due to capitalist transformations deeply rooted in historical processes, the pace and severity of the climate crisis are also on the rise. One of the most critical impacts of the climate crisis is on different forms of actual and potential human (im)mobilities. Accordingly, there has been growing interest in predicting and forecasting the number of the displaced primarily due to climatic reasons. How such predictions and forecasts are perceived, signified, framed, and thus reproduced and added to social imaginaries can vary greatly. This study, which predominantly sees climate (im)mobility as an umbrella concept, is based on a critical comparison of two main discourses/arguments that frame population groups who are on the move due to climatic reasons. The first discourse envisions and predicts a "climate refugee" influx, often in massive waves, from the Global South to the Global North, preparing the ground for security-oriented discourse and action. The second one considers migration as an adaptation tactic in the face of the climate change effects, attributing agency, resilience, and responsibility to those who migrate.

**Keywords:** Climate crisis, migration, securitization, climate change adaptation.

---

<sup>60</sup>Doktora Adayı, Koç Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, hgoren18@ku.edu.tr, ORCID 0000-0001-5513-7256

## Giriş

İklim değişikliğinin insan hareketliliği üzerine olan etkisi yeni bir olgu değildir. Görece yeni ve tarih bilimciler için beklenmedik olan, iklim değişikliğinin artan şiddet ve sıklığıyla bağlantılı olarak daha çok sayıda insanın hareket halinde olmasıdır (García, 2022:1-2). Örneğin, 2020 yılında, iklimle ilgili felaketler, 149 ülkede 30 milyon kişiyi kendi ülkelerinde yerinden etmiştir (IDMC, 2021: 12). Benzer şekilde, iklim değişikliği ve insan hareketliliği; yoğun bir şekilde gerek medya ve politika yapımcıların gerekse akademik yazının odağında olmaya devam etmektedir.

İklim-değişikliğinin, mekânsal ve zamansal, iklimsel ve iklimsel olmayan karmaşık birçok nedenle iç içe geçmiş bir şekilde göçe neden olduğu konusunda önemli oranda uzlaşma sağlandığı söylenebilir (Thiede vd., 2022). Daha net bir ifadeyle, göç edip etmeme sürecinde, iklim değişikliğinin etkileriyle birlikte ekonomik, toplumsal, siyasi ve kültürel faktörlerin ve bireylerin göç edip etmeme kapsamında var olan kapasite ve arzularının, bağlamsal değişkenler temelinde, farklı seviyelerde etkili olduğu söylenebilir (Gören, 2023). Dolayısıyla, iklim değişikliğinin farklı etkileri farklı nüfus gruplarını çok çeşitli şekillerde etkileyebilmekte; tek tip, yoğun bir dalga şeklinde Küresel Güney'den Küresel Kuzey'e bir "iklim mülteci" akını yaratmaktansa, çok çeşitli yön, şiddet ve ölçeklerde hareketlilik veya hareketsizlik yaratmaktadır. Özellikle yoksul ve kırılgan gruplar için ciddi bir hareketsizlik, "yerinde tutsak kalma (trapped)" nedeni olabilmektedir (Quiñones vd., 2021). Benzer şekilde, belirli toplumlar, hayatları ciddi risk altında dahi olsa, yaşadığı toprak ve kültüre aidiyetlerinden dolayı hareket etmeme konusunda ısrarcı olabilmektedirler (McMichael vd., 2021).

Böylesi karmaşık ve bağlamsal bir konunun ne tür bir söylemle ele alındığı, resmedildiği ve çerçevelendiği farklı aktör ve zamanlara göre değişiklik gösterebilmektedir. Bu noktada, söylemin eyleme gücü/kapasitesi ön plana çıkmaktadır. Nitekim, değişen söylem, etkileşim ve tanımlama örüntüleriyle birlikte, bireylere, gruplara, olaylara, uluslara, deneyimlere ve nesnelere atfedilen anlamlar değişebilir; bu da toplumsal eylemin seyrini değiştirebilir (Snow, 2004: 404). Fairclough'a (1992: 64) göre, söylemler, dünyayı temsil etmekle kalmaz, aynı zamanda o dünyayı anlamlandıran, oluşturan ve inşa eden pratiklerdir. İklim değişikliği nedeniyle ülke içinde veya dışına göç etmek zorunda kalmış/kalacak, göç etmek isteyen/isteyecek, göçe teşvik edilen veya göç etmemek için direnmek zorunda kalmış/kalacak insanların nasıl adlandırılıp yorumlandığı ise bu tür çerçeveleme süreç ve pratiklerinin merkezinde yer almaktadır.

Bu bildiri metninin geri kalan bölümü, iklimsel nedenlerden dolayı hareketlilik halinde olan/olacak nüfus gruplarını çerçeveleyen ve birbirinden ayrı düşünülemez iki ana söylem/argümanın eleştirel kıyaslamasına dayanmaktadır. Bunlardan ilki, çoğunlukla az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere doğru akın edeceği öngörülen ve sayılara indirgenerek ifade edilen "iklim mültecileri" ne ilişkin öngörü ve tahminler ve bunların güvenlikçi söylem ve eyleme zemin hazırlayan yaklaşımıdır. Diğeri ise iklim değişikliğinin etkileri karşısında bir uyum/adaptasyon taktiği olarak göçü ele alan ve göç edenlere faillik, dinamiklik, dayanıklılık ve bunlarla birlikte sorumluluk yükleyen söylem ve politik eğilimdir. Altı uluslararası bilimsel derginin 1990-2022 yılları arasında iklim-çevre-göç ilişkisi kapsamında yayınladığı makalelerin (N:178) sistematik içerik analiz sonuçlarını (İçduygu ve Gören, 2023) çıkış noktası alan bu metin, yukarıda bahsedilen iki söylem-eylemin yansımalarının izini sürerek eleştirel bir perspektif sunmaktadır.

**Tablo1: Altı Uluslararası Bilimsel Derginin Sistematik İçerik Analizi Sonuçlarından (1990-2022) İki Bulgunun Karşılaştırılması (İçduygu ve Gören, 2023)**

Makalenin ana konusu	Makalelerin zamansal dağılımı <sup>61</sup>			
	1990-2000	2000-2010	2010-2020	2020-2022
İklimsel hareketliliğin tahminine dayalı makaleler	7	1	2	0
Göçü iklim değişikliğine uyum kapsamında ele alan makaleler	0	3	13	7

Yukarıdaki tablodan (Tablo 1) görüleceği üzere, iklim kaynaklı mobilitayı tahmine yönelik çalışmalar, 1990-2000’li dönemde yoğunlaşmış ve zaman içerisinde bilimsel çalışmalar içinde ağırlığını yitirmiştir. Öyle ki iklim nedenli hareket halinde olacakların sayısını veya coğrafyasını tahmin etme konusu, 2020’den itibaren, hiçbir makalenin odağında olmamıştır. “İklim değişikliğine uyum taktiği olarak göç” konusunun ise neredeyse tam tersi bir gelişim gösterdiği açıktır. Bu söylem-eylemin, 2000’lerden itibaren görünürlük kazandığı, 2010’dan itibaren bu görünürlüğün hız kazandığı; 2020’lerden itibaren ise bu artışın daha çarpıcı hal aldığı söylenebilir.

### 1. Sayılara İndirgeyen “İklim Mültecileri” Söylem ve Pratikleri

Göçün iklim değişikliği veya çevre bağlamında ne zaman ortaya çıktığını söylemek mümkün olmasa da bu kapsamdaki tartışmaların, 1980’lerin ortaları ve 1990’lara dayandığı iddia edilebilir. Bu dönemde “çevresel mülteciler”in, genellikle, ulus devlete tehdit arz eden ve önlenmesi gereken bir patoloji olarak çerçeveslendiğini söylemek mümkündür (Methmann ve Oels, 2015:52). Bu doğrultuda, Norman Myers’in “200 milyon çevresel mülteci” tahmininin (Myers, 1997:168), sonraki yıllarda da yankı bulmaya devam ettiği söylenebilir. Benzer şekilde, 1990’larda önemli sayıda akademik yazının, daha çok Küresel Güney’den Küresel Kuzey’e, iklim/çevre kaynaklı kitlesel insan hareketliliği tahminine odaklandığı iddia edilebilir (Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) 1990; Myers, 1997). Günümüzde ise yerinden edilme riskini taşıyan insanların sayısının 2050 yılı için 1,2 milyar kişiye ulaşabileceğine dair tahminler yürütülmektedir (IEP, 2020: 7).

Ancak zaman içinde iklim ve çevresel faktörlerin, beklendiği gibi, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere, tek yönlü, yoğun bir dalgadan ziyade, çok yönlü (kırsaldan kırsala, kırsaldan kente, bir bölgeden diğerine gibi), çoğunlukla kısa mesafeli, ülke içinde ve geçici göçe sebep olduğu belirginlik kazanmıştır (Gray ve Mueller, 2012; De Longueville vd., 2019). Buna paralel olarak, iklim kaynaklı insan hareketliliğine ilişkin tahmin ve öngörülerin akademik yazında kademeli olarak önemini yitirdiği söylenebilir (İçduygu ve Gören, 2023:12-14). Ancak, çoğu medya kaynağı için aynı argümanı yapmak mümkün değildir. Nitekim, aşağıdaki örneklerden (a, b) görüleceği üzere, birçok medya kaynağı, iklimsel nedenlerle hareket halinde olabilecek insanları, ulusal güvenliğe tehdit unsuru ve/veya pasif mağdurlar olarak resmetme ve sayılara indirgeme eğilimi göstermektedir.

Örnek a)

“Amerika Birleşik Devletleri’nden üst düzey güvenlik uzmanları, Çevresel Adalet Vakfı (EJF) tarafından yapılan bir çalışmada, iklim mültecilerinin sayısının

<sup>61</sup>Makalelerin 10’ar yıllık periyotlardaki dağılımında, pratik nedenlerden dolayı, sadece 2020-2022 tarih aralığı istisna oluşturmaktadır.



Suriye çatışmasından kaçanları gölgede bırakacağını ve Avrupa'ya büyük zorluklar getireceğini belirtti.” (Taylor, The Guardian, 2 Aralık 2017).

Örnek b)

“İklim değişikliği, terörizmi ve Birleşik Krallığa göçü tetikleyecek çünkü milyonlarca insan (Bangladeş) yükselen deniz suları yüzünden yerinden edilmekte...” (Gosden, The Telegraph, 12 Aralık 2014).

Bu ve benzeri söylemlerin, korkuyu tetikleyerek, meseleyi güvenlik alanına çekip patolojikleştirdiği ve sonrası için olağanüstü önlemler alımı dahil kısıtlayıcı ve yabancı düşmanı tutumların önünü açtığı söylenebilir (Bettini, 2013: 68; Sakellari, 2021). İklim nedeniyle hareket halinde olan/olacakları mağdur olarak çerçeveleyen söylemler de benzer şekilde bu insanları yardıma muhtaç, güçsüz, belirli bir tarih ve mekândan kopuk ötekiler olarak resmetmekte eğilimi göstermektedir. Hedef ülke için tehdit unsuru ve mağdur olarak tasvir eden bu iki söylem, nihayetinde bu insanları güvenlik nesnelere indirgemektedir (Bettini, 2013; Sakellari, 2021; Høeg ve Tulloch, 2019). Tüm bu süreçlere içkin bir şekilde ilerleyen ve bu bireyleri/nüfus gruplarını sayılara indirgeyerek bir yığın ve yoğun bir dalga şeklinde resmeden söylemler dolayısıyla gelecekte bilinmeyen bir zamanda olabilecek tehlikeye işaret etmektedir (Demata, 2017: 32).

Birbirini besleyen güvenlikçi, kurbanlaştırıcı, indirgeyici ve apolitikleştirici bu ve benzeri söylemlerin; iklimsel nedenlerden dolayı hareket halinde olan/olacak insanları, istatistik ve tahminlere hapsedip birey olmaktan, belirli bir mekân ve zamana ait olmaktan uzaklaştırıp toplumsal tahayyülün dışına ittiği söylenebilir. Böylelikle iklimsel nedenlerden dolayı hareket halinde olan/olacak insanların, demokratik-siyasi karar alma süreçlerine katılma becerisinden ve siyasi birer özne olma hakkından yoksun birer nesne olarak tasvir edildiği iddia edilebilir (Bettini, 2013: 69). Baldwin (2012: 636)'in deyiimiyle, tüm bunlar; potansiyel bir ırka karşı açılan bir tür savaşla ırksallaştırma (racialization) sürecine işaret etmektedir. Dahası, geleceğe dönük bu ve benzeri tahmin ve öngörülerin iklim eyleminden beklenenin aksine, beklenmedik sonuçlar doğurabileceği iddia edilebilir. Bu ve benzeri anlatıların yaratabileceği korku ortamı, iklim hareketliliğini etrafıca ele alması beklenen radikal çözümler yerine, konuyu basitleştirerek ve olağanlaştırarak eylemsizlik veya kayıtsızlık yaratabilmektedir (Bettini, 2013: 69). Dolayısıyla, iklim değişikliği-göç bağlamında geleceğe dönük tahmin ve öngörülerde bulunurken, bu öngörü ve tahminleri; geleceğin basit bir tasviri olarak görmekten ziyade, aynı zamanda o geleceği anlamlandıran, inşa eden ve eyleyen pratikler olarak değerlendirmek ayrıca önem teşkil etmektedir.

## 2. “İklim Değişikliğine Uyumun Failerleri”

Küresel iklim eylem planında en önemli dinamiklerden birisi azaltım (sera gazı salınımlarının azaltımı) ise diğeri iklim değişikliğinin etkilerine uyum/adaptasyondur. Sel, fırtına, kasırga gibi iklim değişikliğinin ani etkileri ve kuraklık, toprakların tuzlanması, deniz sularının yükselmesi gibi yavaş seyreden etkileri karşısında bir uyum taktiği olarak göç ön plana çıkmaktadır. Göçün, iklim değişikliği etkileri karşısında bir uyum stratejisi olarak görünürlük kazanması özellikle son on-on beş yılda olmuştur (IOM, 2022; IPCC, 2022). Bu söylemin temelinde, iklim değişikliğinin olumsuz etkileri karşısında göç eden bireylere belirli bir hareket alanı tanıyarak, onları, göç yoluyla iklim değişikliğine uyumun dinamik, dayanıklı ve sorumluluk sahibi faileri olarak gördüğü söylenebilir (Bettini, 2017; Methmann ve Oels, 2015).

Bu, “göç ederek iklim değişikliğine uyum” söylemi; göçü, iklimsel faktörler karşısında atılabilecek olumlu bir adım, göç edenleri de bir önceki bölümde tartışıldığının aksine, çaresiz kurbanlar veya tehdit unsuru olarak görmek yerine, sorumluluk alabilen ve dayanıklı “uyumun faileri” olarak resmetmektedir (Bettini, 2017: 35). İklim değişikliğine uyum taktiği olarak hareketliliğin, göç etme imkanına sahip nüfus grupları için geçim kaynaklarını çeşitlendirip ek gelir ve fırsatlar yarattığı söylenebilir (McLeman ve Smit, 2006; Gemenne, 2010). Ancak, bu söylem ve pratikler, önemli birtakım sorunsalı beraberinde getirmektedir. Bunların başında iklim değişikliğinin etkileri karşısında yerinde tutsak olmuş, hareket edemeyen (“trapped”) ve göç etme fırsatına sahip olmayan yoksul ve kırılgan nüfus gruplarının varlığı gelmektedir (Quiñones vd., 2021). Benzer şekilde bu söylem ve eylemler, devletlerin ve yoğun karbon salınımında bulunan grupların sorumluluklarını bir bakıma bireylere yüklemekte ve göç etme kapasite ve imkanına sahip olmayan bireyve toplulukları bir anlamda göz ardı etme eğilimindedir (Bettini, 2017; Methmann ve Oels, 2015). Yine bu söylem ve pratiklerin göz ardı edebileceği bir diğer nüfus grubu da göçü bir seçenek olarak görmeyen, gelişmekte olan ada devletlerinde olduğu gibi, kendi ülke ve kültürlerine bağlılıklarından dolayı göç etmek istemeyen insanlardır (McMichael vd., 2021).

Bettini (2017:36)’ye göre bu “göç yoluyla iklim değişikliğine uyum” söylemi, nitelikli işgücü göçü için yeterli insan sermayesi olmayanları ve yeterince dayanıklı ve esnek olamayanları dışlayarak oldukça seçici bir söylem yaratmaktadır. Benzer biçimde, Baldwin ve Fornale (2017: 323-24)’ye göre, iklim değişikliği bağlamında işçi göçünü teşvik eden bu söylem ve pratikler; olabildiğince ucuz iş gücü sağlayarak küresel sermayeyi önceleyen bir durum yaratmaktadır. Dolayısıyla iklimsel hareketliliği “iklim değişikliğine uyum” bağlamında değerlendiren söylem ve pratiklerin; göç etme kapasitesi, imkân veya arzusu içinde olmayan nüfus gruplarını ve iklim krizinden daha az sorumlu olanların daha çok göç etmek zorunda olan nüfus gruplarından olageldiğini göz ardı etmemesi son derece önemlidir.

## **Sonuç**

Gerek sel, kasırga, toprak kayması gibi iklimsel felaketler olsun gerekse kuraklık, suların yükselmesi gibi iklim değişikliğinin yavaş seyreden etkileri olsun, iklim krizinin insan hareketliliğine neden olduğu ve daha yoğun bir şekilde neden olmaya devam edeceği, üzerinde genel uzlaşa sağlanan konular arasındadır. Bu bilimsel gerçekliğin nasıl alınıp resmedildiği, çerçevesi ise nasıl bir toplumsal tahayyül ve pratikler yarattığıyla sıkı sıkıya bağlıdır. Bu metnin göstermeye çalıştığı üzere, özellikle medya kaynaklarının, iklim değişikliği nedeniyle insan hareketliliğini az geliştirmiş veya geliştirmekte olan ülkelere doğru, refah ve güvenliği tehdit eden birer unsur olarak resmetme eğiliminde olduğu söylenebilir. Diğer yandan, özellikle politika yapıcı ve akademik yazının, yine özellikle 2010’lardan itibaren, “iklim değişikliğine uyum taktiği olarak göç” söylem ve pratiklerini benimsediği görülmektedir. Bireyleri ve nüfus gruplarını; göç edip etmeme kararlarını kısıtlayacak bir dizi sosyo-ekonomik, siyasi ve kurumsal engellerle ve eşitsiz güç ilişkileriyle karşı karşıya kaldığı siyasi özneler olarak çerçeveleyen ve iklim adaletiyle ilişkili olan söylem-eylemin ise geri planda kaldığı açıktır (Ransan-Cooper vd., 2015: 111).

Oldukça karmaşık ilişkileri ağında ve zamansal-uzamsal farklılıklar temelinde insan hareketliliğine neden olan iklim krizinin etkilerinin, ne “iklim mültecileri” ne de “iklim değişikliğine uyumun faileri” gibi ikilik yaratan söylemlere-eylemlere indirgenebileceği söylenebilir. Dahası, farklı aktörler tarafından benimsenen bu iki uç noktada seyreden çerçeveleme pratiklerinin yine iki uç noktada toplumsal, ekonomik ve politik eylem ve pratiklere dönüşmesi veya var olanları beslemesi muhtemeldir. İkiliklerden uzak, çoğul ve çoğulculuk

(pluralism) fikrini dahil ederek, iklim krizi ve göç olgusunu, siyasi ve etik bağlamında okumayı mümkün kılacak söylem ve pratiklere ihtiyaç açıktır (Baldwin ve Forale, 2017: 322-3). Benzer doğrultuda, bunun; insan haklarını, ortak ama farklılaşan sorumlulukları ve iklim adaletini merkezine alan söylem ve eylem biçimlerini görürüz kılacak bir yaklaşım olması gerektiği açıktır.

### **Kaynakça**

- Baldwin, A. (2012). Orientalising environmental citizenship: climate change, migration, and the potentiality of race. *Citizenship Studies*, 16(1-2), Special Issue: Citizenship After Orientalism.
- Baldwin, A., & Fornalé, E. (2017). Adaptive migration: pluralising the debate on climate change and migration. *The Geographical Journal*, 183(4), 322-328.
- Bettini, G. (2013). Climate barbarians at the gate? A critique of apocalyptic narratives on 'climate refugees'. *Geoforum*, 45, 63-72.
- Bettini, G. (2017). Where next? Climate change, migration, and the (bio) politics of adaptation. *Global Policy*, 8, 33-39.
- Demata, M. (2017). Representations of Climate Change Refugees in The Guardian and in The New York Times.
- De Longueville, F. Zhu, Y. & Henry, S. (2019) 'Direct and indirect impacts of environmental factors on migration in Burkina Faso: application of structural equation modelling', *Population and Environment*, 40/4: 456-479.
- Fairclough, N. (2001). The dialectics of discourse. *Textus*, 14(2), 231-242.
- García, M. C. (2022). *State of Disaster: The Failure of US Migration Policy in an Age of Climate Change*. UNC Press Books.
- Gemenne, F. (2010) 'Migration, a possible adaptation strategy?', Report No.3. IDDRI Report 2010. Paris: IDDRI. [https://www.iddri.org/sites/default/files/import/publications/sy\\_1003\\_gemenne\\_migration.pdf](https://www.iddri.org/sites/default/files/import/publications/sy_1003_gemenne_migration.pdf)
- Gosden, E. (2014, Aralık 12). "Climate change 'will foster terrorism and fuel immigration to UK. *The Telegraph* <https://www.telegraph.co.uk/news/earth/environment/climatechange/11291170/Climate-change-will-foster-terrorism-and-fuel-immigration-to-UK.html>
- Gören, H. (2023, Eylül 12). Voluntarily and Involuntarily Immobile Farmers under the Impacts of Climate Crisis in Turkey. <https://doi.org/10.57708/B172241645>
- Gray, C. L. & Mueller, V. (2012) 'Natural disasters and population mobility in Bangladesh', *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109/16: 6000-6005.
- Høeg, E., & Tulloch, C. D. (2019). Sinking strangers: Media representations of climate refugees on the BBC and Al Jazeera. *Journal of Communication Inquiry*, 43(3), 225-248.
- Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC). (2021) *Internal Displacement in a Changing Climate. Norway: Norwegian Refugee Council*. [grid2021\\_idmc.pdf](https://www.internal-displacement.org/grid2021_idmc.pdf) ([internal-displacement.org](https://www.internal-displacement.org))

- İçduygu, A., & Gören, H. (2023). Exploring temporal and topical dynamics of research on climate/environment–migration nexus: A critical comparative perspective. *Migration Studies*, mnad021.
- Ecological Threat Register (IEP) (2020). *Understanding Ecological Threats, Resilience and Peace*. Report, September. Sydney: IEP.
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (1990) *Climate Change: The IPCC Impacts Assessment*. World Meteorological Organization (WMO) & United Nations Environment Programme (UNEP). Australia: IPCC.
- International Organization for Migration (IOM). (2022) *World Migration Report 2022*. Switzerland: IOM. <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022> (accessed 14 January 2022).
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2022). *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Summary for Policymakers. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. WMO & UNEP. [https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/downloads/report/IPCC\\_AR6\\_WGII\\_Final\\_Draft\\_FullReport.pdf](https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/downloads/report/IPCC_AR6_WGII_Final_Draft_FullReport.pdf) (accessed 23 December 2021).
- McLeman, R. & Smit, B. (2006) ‘Migration as an adaptation to climate change’, *Climatic change*, 76/1: 31-53.
- McMichael, C. et al. (2021) ‘Rising seas, immobilities, and translocality in small island states: Case studies from Fiji and Tuvalu’, *Population and Environment*, 43/1: 82-107. <https://doi.org/10.1007/s11111-021-00378-6>
- Methmann, C., & Oels, A. (2015). From ‘fearing’ to ‘empowering’ climate refugees: Governing climate-induced migration in the name of resilience. *Security Dialogue*, 46(1), 51-68:52.
- Myers, N. (1997). Environmental refugees. *Population and environment*, 19, 167-182.
- Morrissey, J. (2012). Rethinking the 'debate on environmental refugees': from 'maximalists and minimalists' to 'proponents and critics'. *Journal of Political Ecology*, 19(1), 36-49.
- Quiñones, E. J., Liebenohm, S., & Sharma, R. (2021). Left home high and dry-reduced migration in response to repeated droughts in Thailand and Vietnam. *Population and Environment*, 42(4), 579-621.
- Ransan-Cooper, H. et al. (2015) ‘Being(s) framed: The means and ends of framing environmental migrants’, *Global Environmental Change*, 35: 106–115.
- Sakellari, M. (2021) ‘Climate change and migration in the UK news media: How the story is told’, *International Communication Gazette*, 83/1: 63-80.
- Taylor, M. (2017, Aralık 2). “Climate change 'will create world's biggest refugee crisis” *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/environment/2017/nov/02/climate-change-will-create-worlds-biggest-refugee-crisis#:~:text=Tens%20of%20millions%20of%20people,according%20to%20a%20new%20report.>
- Thiede, B. C., Randell, H., & Gray, C. (2022). The childhood origins of climate-induced mobility and immobility. *Population and Development Review*, 48(3), 767-793.

Snow, D. A. (2004). Framing processes, ideology, and discursive fields. D. A. Snow, S.S. Soule & H. Kriesi (Eds.), *The Blackwell companion to social movements*, 380-412.

## 21. Yüzyıldaki Kapitalist Üretim Tarzı:

### Küresel Krizin Yörünge İzleri

Hayati TÜFEKÇİOĞLU<sup>62</sup>

#### Özet

Küresel kapitalizm sadece emek- sermaye ilişkisi bağlamında değerlendirilmemelidir, elbette bu ilişki küresel kapitalizmin önemli bir niteliğidir ancak değerlendirmenin niteliği bu ilişkiyi kapsayarak aşmalıdır. Küresel kapitalizm, doğanın dengesini alt üst etmiştir. Doğa – insan ilişkisi tarihte daha önce görülmediği düzeyde nitelik değiştirmiştir. Doğa – insan ilişkisindeki değişiklik küresel hegemonik ilişkilerden ve toplumsal sınıfların coğrafyadaki dağılımından bağımsız değerlendirilemez. Doğanın, geri dönülmesi neredeyse imkansız biçimde tahribatından küresel ölçeğiyle “insan” sağlığı olumsuz etkilense de sağlık hizmetlerine erişimde toplumsal sınıflar ölçeğinde yarıklar oluşmuştur. Küresel kapitalizmin iklim krizi ile ilişkisini toplumsal sınıflar ve devlet arası hegemonik ilişkiler bağlamında değerlendirmek bu çalışmanın amacına işaret etmektedir.

**Anahtar kelimeler:** Küreselleşme, kapitalizm, doğa, iklim krizi

#### Capitalist Mode of Production in the 21st Century: Trajectory Traces of the Global Crisis

#### Abstract

Global capitalism should not be evaluated only in the context of the relationship between labour and capital; of course, this relationship is an important characteristic of global capitalism, but the nature of the evaluation should go beyond this relationship. Global capitalism has upset the balance of nature. The relationship between nature and human beings has changed its nature to a level never seen before in history. The change in the nature-human relationship cannot be evaluated independently of global hegemonic relations and the distribution of social classes in geography. Although "human" health is adversely affected by the almost irreversible destruction of nature on a global scale, there have been gaps in access to health services on a social class scale. The aim of this study is to evaluate the relationship between global capitalism and the climate crisis in the context of hegemonic relations between social classes and the state.

**Keywords:** Globalisation, capitalism, nature, climate crisis

---

<sup>62</sup> Prof. Dr, İstanbul Arel Üniversitesi, hayatitufekcioglu@arel.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8972-2928

## Giriş

Küresel kapitalizm kavramı; mekânları, ulus devletleri, coğrafyayı aşan emek ve sermaye çatışmasının nitelik ve nicelik açısından değişimini ifade eder. Bir yönüyle bu kavram; sürdürülebilir ekolojik denge bağlamında da daha önce benzeri görülmemiş düzeyde tahribatın simgesi haline gelmiştir. Küresel sermayenin kâr hırsı ile yaşam dengesinin sağlıklı ve tabiata uygunlukla devamı için gerekli enerji kaynaklarının nicelik ve niteliksel dengesizliği; başta yaşam kalitesi, insan sağlığı olmak üzere tüm doğal yaşamı tehdit etmektedir. Bu açıdan iklim krizi ve kapitalizmin birlikte değerlendirilmesi, hem COVID 19 pandemisini yeniden düşünmeyi, hem de küreselleşmiş tabiat krizini sağlık sosyolojisi ve toplumsal sınıflar bağlamında önemli kılmaktadır. Birleşmiş Milletler Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) raporunun sonucunu yorumlayan BM Genel Sekreteri António Guterres'e göre, 2010-2019 yılları arasında zararlı karbon emisyonlarının insanlık tarihinde görülmemiş oranda artmıştır, bu da dünyanın felakete doğru "hızla ilerlediğinin" kanıtı olarak kabul edilebilir. Yine Guterres'e göre tehlikeli olan radikal iklim aktivistleri değil, fosil yakıt üretimini artıran ülkelerdir (BM, 2022).

Ulrich Beck ise *Risk Toplumu* çalışmasında kapitalizmin küresel riskler açısından etkisini 3 başlıkta ele alır.

“1. Mekânsal: Yeni riskler (örn. iklim değişimi) ulus devlet sınırlarını ya da başka sınırları tanımaz.

2. Zamansal: Yeni risklerin gecikme süresi uzundur (örn. nükleer atıklar), bu yüzden zaman içindeki etkileri güvenilir bir şekilde belirlenemez ve sınırlanamaz.

3. Toplumsal: Problemlerin karmaşıklığı ve etki zincirlerinin uzunluğu yüzünden herhangi bir güvenilirlik düzeyinde sebepleri ve sonuçları tayin etmek artık imkânsızdır (örn. mali krizler).” (Beck, 2011, s. 358)

Son tahlilde küresel kapitalizm; Batılı devletlerin ucuz iş gücü ve geniş ticaret hacmi olanaklarını muazzam ölçekte etkilerken bir yandan da geri dönüşmesi çok zor doğa tahribatına sebep olur ve toplumları küresel risklerle baş başa bırakır.

## 1. Kapitalizm ve Doğa

Sosyolojinin ilk emektarları Karl Marx ve Friedrich Engels doğa ve kapitalizmin etkileşimine dair analizleriyle biz sosyologların öncüleri olmuşlardır (Engels, 1977; Marx, 2021). Marksizm, kapitalist üretim tarzının iklim krizi sonucuna dair çıkarımları ve önerileri kritik derecede önemlidir. Engels'in ifadesine göre:

“Doğa üzerinde kazandığımız zaferlerden dolayı kendimizi pek fazla övmeyelim. Böyle her zafer için doğa bizden öcünü alır. Her zaferin beklediğimiz sonuçları ilk planda sağladığı doğrudur, ama ikinci ve üçüncü planda da büyük çoğunlukla ilk sonuçları ortadan kaldıran, bambaşka, önceden görülmeyen etkileri vardır. Mezopotamya, Yunanistan, Küçük Asya ve başka yerlerde işlenecek toprak elde etmek için ormanları yok eden insanlar, ormanlarla birlikte nem koruyan ve biriktiren merkezlerin ellerinden gittiğini, bu ülkelerin şimdiki çölleşmiş durumuna ortam hazırladıklarını akıllarına hiç getirmiyorlardı. Alpler'deki İtalyanlar, dağların kuzey yamaçlarında dikkatle korunan çam ormanlarını güney yamaçlarında yok

ederken, bölgelerinde sütçülük sanayiinin köklerini kazıdıklarını sezemiyorlardı.” (Engels, 1977, s. 228)

Kapitalizm doğanın işleyişine hakimdir. Fizik-doğa ilkeleri, piyasanın iktisadi kar ilkesi için kullanılırken büyük doğal afetlerin meydana geli ilkeleri ise göz ardı edilmiştir. Kapitalist üretim tarzı ve maksimum kar ilkesinin doğadaki etkisine Ulusoy’un çarpıcı yorumuyla dikkat çekilirse:

“Kapitalizm, toprağı sellerden korumayı ancak kapitalist işletmeciliğın olduğu alanlarla sınırlar. Bununla kalmaz, kimyasallarla toprağı verimli olmaktan çıkarır, verimini tüketir, dahası insan yaşamına zararlı hale getirir. Depremden insanı korumayı yalnızca karlı konut inşasıyla sınırlı tutar. Dahası, kapitalist sanayi işletmelerinin ve enerji üretiminin doğayı geri döndürülemez tarzda tahrip etmesini, ekolojik kriz yaratmasını önemsemez.” (Ulusoy, 2019)

İklim krizinin modern dünyadaki tehditlerine karşı ilk çalışmalar, 1960’lı yıllarda başlamıştır ki bu tarih dikkatleri İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı’nın güçlü sanayileşme ataklarına çevirir (Ehrlich, 1970; Hardin, 1968; Catton, 1982).

İklim krizinin kapitalist üretim tarzı ile yakın ilgisi toplumları güvenlik ve insanî güvenlik sorunuyla da karşı karşıya bırakmıştır. İnsanî güvenlik, bireysel çıkarların korunmasını, bireyin güvenliğini toplumsal ölçekte gözetmeyi hedefler (Torun, 2017, s. 227). Toplumlar tarih boyunca hayatta kalma mücadelesi verip, güvenlik stratejilerini belirlerken, içinde buldukları coğrafyanın özelliklerini de göz önünde bulundurmışlardır ancak BM Genel Sekreteri António Guterres’in yukarıdaki ifadesinde görüldüğü gibi insanlık, ilk kez bu denli bir iklim tehdidi altındadır. Avrupa Birliği bu tehdidi güvenlik politikaları çerçevesinde de ele almıştır. Avrupa Birliği üye ülkeleri 2003 yılında yayımladıkları *Daha İyi Bir Dünyada Güvenli Bir Avrupa* strateji belgesine göre iklim değişikliği bir güvenlik *sorunu* olarak ele alınmıştır (Solana, 2003). Avrupa Birliği Komisyonu’nun 2008 yılında hazırladığı İklim Değişikliği ve Uluslararası Güvenlik /Climate Change and International Security raporuna göre ise iklim değişikliği Avrupa Birliği için güvenlik *tehdidi* olarak ifade edilmiştir (Commission, 2008).

Batılı kapitalist devletlerin iklim krizini bir tehdit olarak algıladıkları açıktır, yapılan iş birlikleri, protokoller de söz konusu tehdit algısının somut birer kanıtıdır. Ne var ki ulus ötesi sermayedarlar ve küresel hegemonik Batılı devletler iklim krizine dikkat çekse bile, bu devletlerin üstlerine düşen görevi yaptıklarını söylemek çok zordur. Toplam dünya nüfusunun %20’sini oluşturan Batılı ülkeler dünya kaynaklarının %80’ini kullanmakta ve aynı oranda dünyayı kirletmektedir. Biyolojik çeşitlilik her geçen gün azalmaktadır. Dünya ormanlarının alanı 8 milyar hektardan 3,6 milyar hektara gerilemiştir. Her yıl 20 milyon hektar orman yok olmaktadır. Yağmur ormanları diye bir şey neredeyse kalmamıştır.

Doğal kaynakların üçte ikisi tehlikede, balıkların ve bitkilerin dörtte biri yok olmak üzeredir. Tarımsal genetik çeşitliliğın dörtte üçü, tarım alanlarının üçte biri yok olmuştur. Kimyasal gübreler ve zirai ilaçlar doğanın dengesini kötüye doğru götürmüştür. Dünya topraklarının üçte biri çölleşmiştir. Son 40 yılda biyolojik çeşitlilik dünyada toplam %30 azalmıştır. Günümüz dünyasında yaklaşık 8 milyar insan yaşamakta ve 821 milyon insan, yani 10 kişiden 1’i aç uyumaktadır. İstatistiklere göre bir yıl içinde 10 milyonu aşkın insanın açlık nedeniyle hayatını kaybederken, 1 milyar 700 milyon insan aşırı kilolu, 771 milyon insan ise obezdir.

2 milyar 200 milyon insanın temiz suya erişimi bulunmamaktadır. 2 milyar 300 milyon insan ise temiz tuvalet dahil yaşamsal temel hijyen ihtiyaçlarına erişememektedir. Her gün, 5 yaşın altında



800'den fazla çocuk kirli suya bağılı olarak ortaya çıkan ishal hastalığından dolayı hayatını kaybetmektedir.<sup>63</sup>

Tabiat, sosyolojinin bugünkü ana akım konularından biri olmasa bile varlığını her an hissettiren iklim krizi; sosyolojinin bilimsel imkânları, metodolojisi dahilinde ivedilikle incelenmeli, olası toplumsal çatışma noktalarının (işsizlik, afet ve yoksulluk temelli mobilizasyon, tarım alanlarının yok oluşu nedeniyle güvenli gıdaya ve temiz suya erişimde yaşanması olası ciddi sınıfsal çatışmalar ve elbette tüm bunların sonucu olarak genel sağlık hizmetlerinin yetersizliği vd.) bu eksenlerde gelişebileceği göz ardı edilmemelidir.

## 2. Kapitalizm ve Sağlık

İnsan doğaya bağımlı ve doğa ile etkileşim içindedir. Elbette tarih boyu insanlık; doğayı çeşitli araçlarla, çeşitli tekniklerle kontrol etmiş hatta doğaya yön vermiştir ancak insan hayatta kaldığı süre içinde doğadaki olumlu ya da olumsuz her türlü değişimden etkilenmektedir. Doğayı tahrip edenin insan olduğu açıktır ama bu insan, soyut bir *insan* değildir. Yoksul ve temel yaşam gereksinimlerine bile ya zor koşullarda erişen ya da erişim koşulları küresel kapitalist üretim sistemi nedeniyle tamamen ellerinden alınmış toplumsal sınıflar, iklim krizinin nedeni değildir. Doğa-insan etkileşimini, doğa-insan çatışmasının en acımasız hale dönüşmesinin nedeni, yukarıdaki istatistiklerde de görüldüğü gibi küresel kapitalist üretim biçimi, sermaye yapısıdır.

Tekelleşmiş kapitalist egemenlik ve gücü elinde bulunduran devletlerin savaş yatırımları, hem yer altı hem yer üstü kaynakları hem de emek gücü sömürgeleştirilen devletlerin tüm rasyonalite kurallarını aşan talan edilişi, doğayı krize mahkum etmiştir. Bu durum, doğa-insan ilişkisinde sürdürülebilir bir insanî gelişme imkânını neredeyse tüketmiş, ekolojik krizi geri dönülmesi, onarılması çok zor bir aşamaya getirmiştir.

Beck'in küresel risklerin mekânı aşan öngörülemezliğine vurgusu belli ölçüye kadar haklıdır, gerçekten de gerek sera gazlarının salınımı gerekse yakın dönemde tüm toplumları etkileyen COVID 19 pandemisi toplumsal sınıfları aşan bir etki düzeyine ulaşmıştır. Beck "riskten etkilenenler" ve "riskten henüz etkilenmeyenler" olarak toplumları kategorize etmiştir.

"Kıyaslama ile ifade edersek, riskten etkilenenler 'sınıfı', riskten etkilenmeyenler 'sınıfına' karşı değildir. Riskten etkilenenler 'sınıfı', olsa olsa riskten henüz etkilenmemiş olanlar 'sınıfına' karşı olabilir...Zehirlenmeye yol açan kazalar ve zehirli atık skandalları karşısında resmi makamların çaresizliğinin ve her seferinde akabinde tetiklenen hukuki, idari ve tazminatla ilgili meselelerin çığ gibi artmasının ifade ettiği şey oldukça nettir. Yani riskten muaf olma, birdenbire geri döndürülemez bir maruz kalmaya dönüşebilir." (Beck, 2011, s. 55)

Elbette doğa etki edeceği toplumsal sınıfı ya da kapitalistleşme gücüne göre devletleri ayırt etmeyecektir ancak her ne olursa olsun doğanın verdiği zararları belli bir ölçüde de olsa giderme yoluna gidecek olan toplumlar, ekonomik gücü elinde bulunduran toplumlardır.

Kişinin ilaca, aşıya ve tedavi olanaklarına, sağlık hizmetlerine erişimi hiç şüphesiz ekonomik koşullar ile ilgilidir. Evet, doğayı tahrip eden sınırsız kâr hırsı ile küresel kapitalizmdir, şüphesiz küresel risk yine tüm toplumları etkileyecektir fakat bu tablo, var olan hakikati perdeleyemeyecek kadar açıktır. Dünya Sağlık Örgütü'nün beyanına göre COVID 19 pandemisinde dünya nüfusunun %17'sini oluşturan Afrika kıtasının aşılama oranı diğer kıtalara göre en son sıradadır.

<sup>63</sup> İlgili istatistiğe <https://www.worldometers.info/> adresinden erişilmiştir. Bu istatistik anlık verilerle güncellenmektedir

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre aşılama oranı en yüksek olan kıta ise Amerika kıtasıdır. Dünya Sağlık Örgütü Genel Direktörü Tedros Adhanom Ghebreyesus, Uluslararası Sağlık Tüzüğü (IHR) COVID 19 Acil Komitesi toplantısının açılışında, COVID 19 aşılama oranındaki eşitsizliğe dikkat çekmiştir. Ghebreyesus'un ifadesine göre Afrika kıtasının %85'ine yani yaklaşık 1 milyar kişiye aşı yapılamamıştır (Euronews, 2021; AA, 2021) . Tıbbî olmayan faktörler arasında toplumsal sınıf statüsü, sağlığa en çok etki eden statüdür; bunun kanıtı da evrensel ölüm oranlarıdır (Cockerham, 2022, s. 131).

## Sonuç

İklim krizi, tabiat olaylarının değişiminde gözlenebilse de sadece tabiat olaylarındaki değişime mercek tutularak, krizin doğa – insan etkileşimindeki yönünün anlaşılması zordur. Doğa – insan ilişkisinin niteliğindeki benzersiz değişim insan sağlığını da doğanın düzenini de olumsuz etkilemiştir. Küresel kapitalizmin yapılaşma biçimi, hegemonik karakteri, devletlerin değişen sömürgecilik pratikleri ve elbette ki küresel emek- sermaye ilişkisi / çatışması sosyolojinin metodolojisi çerçevesinde ve iklim olaylarıyla birlikte değerlendirilmelidir. Hiç şüphe yoktur ki iklim krizi, hoyratça doğa tahribatının sonucudur ancak bu tahribatın kaynağı hem sınıf ilişkileri hem de küresel kapitalizmin coğrafi hegemonyasıyla ilgilidir. Sınıf boyutunu özel jetlerin yakıt izlerinden okumanın imkânı vardır.

Küresel kapitalizm, emeğin gücünü azami kâr amacı çerçevesinde yönettiği gibi sağlıklı yaşamının vazgeçilmez koşulu olan havayı ve suyu kullanılamaz hale getirmekte bir beis görmez çünkü temel kaygı, kârı maksimum seviyeye ulaştırmaktır. Toprağı total toplumsal faydanın emrinden tamamen uzaklaştırır, topraktan elde edilen hammaddeleri doğayı tahrip edecek biçimde kullanmakta asla bir sakınca görmez, küresel kapitalizmde böyle bir etik kaygıdan söz edilemez. Doğayı, insanî gelişmenin uyumlu koşulu olmaktan çıkarır. Temel yasası azami kâr olan kapitalizm, bu sonuca kaçınılmaz olarak yol açar.

Kapitalizm; toprağı selden, heyelandan, yangından korumayı ancak kapitalist işletmeciliğin olduğu alanlarla sınırlar. Kapitalizm, kimyasallarla toprağı verimli olmaktan çıkarır, verimini tüketir, dahası insan yaşamına zararlı hale getirir. Depremden korumanın amacı ise tek yönlüdür ve kârlı konut inşasıyla sınırlı tutar. Küresel sermayedar, mülkiyetindeki sanayi işletmeleri ve enerji tüketimiyle doğayı geri döndürülemez tarzda tahrip ederken doğa- insan ilişkisinin yönünü de tarihî kopuşla sabitlemiştir (Ulusoy, 2019).

## Kaynakça

- AA. (2021, 09 07). Küresel adaletsizliğin yeni göstergesi: Kovid-19 aşı uygulamalarında Afrika en geride kaldı. 10 22, 2023 tarihinde aa.com.tr: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kuresel-adaletsizligin-yeni-gostergesi-kovid-19-asi-uygulamalarinda-afrika-en-geride-kaldi/2357646> adresinden alındı
- Beck, U. (2011). Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru. (K. Özdoğan, & B. Doğan, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- BM. (2022, 04 05). BM İklim Raporu: Küresel Isınmayı 1,5 derecede ya Şimdi Tutarız ya da Hiçbir Zaman. 10 20, 2023 tarihinde Birleşmiş Milletler Türkiye: <https://turkiye.un.org/tr/176828-bm-i-CC%87klim-raporu-k-C3%BCresel-%C4%B1s-C4%B1nmay-C4%B1-15-derecede-ya-C5%9Fimdi-tutar-C4%B1z-ya-da-hi-C3%A7bir-zaman> adresinden alındı
- Catton, W. R. (1982). Overshoot: The Ecological Basis of Revolutionary Change. University of Illinois Press.

- Cockerham, W. C. (2022). Sağlıkın ve Hastalığın Toplumsal Nedenleri. (E. T. Akı, Çev.) İstanbul.
- Commission, H. R. (2008, 03 14). Climate Change and International Security. 10 20, 2023 tarihinde Consilium Europa: [https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms\\_data/docs/pressdata/en/reports/99387.pdf](https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/reports/99387.pdf) adresinden alındı
- Ehrlich, P. (1970, 11 04). The Population Bomb. New York Times , 47.
- Engels, F. (1977). Doğanın Diyalektiği. (A. Gelen, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Euronews. (2021, 10 01). DSÖ: Afrika'nın birçok ülkesinde Covid-19'a karşı aşılama oranı yüzde 2'nin altında. 10 22, 2023 tarihinde euronews.com: <https://tr.euronews.com/2021/10/01/dso-afrika-n-n-bircok-ulkesinde-covid-19-a-kars-as-lama-oran-yuzde-2-nin-alt-nda> adresinden alındı
- Hardin, G. (1968). The Tragedy of the Commons. Science , 162 (3859), 1243-1248.
- Marx, K. (2021). Kapital (Cilt 3). (E. Ö. Mehmet Selik, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Solana, J. (2003). European Security Strategy: A Secure Europe in a Better World. 10 20, 2023 tarihinde Consilium Europa: <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf> adresinden alındı
- Torun, Z. (2017). Doktrinde İnsan Güvenliği Kavramı: Destekleyenler ve Eleştirenler. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19 (1), 223-241.
- Ulusoy, Z. (2019, 03 04). Marx ve Engels'te Ekoloji. 10 20, 2023 tarihinde Polen Ekoloji-Marksist Bir Ekoloji İçin: <https://www.polenekoloji.org/marx-ve-engelste-ekoloji/> adresinden alındı

## Günümüz 'Gıda Krizi' Sorununa Behice Boran Perspektifiyle Bakmak

Hayriye Erbaş<sup>64</sup>

### Özet

Toplumsal yaşamın her alanında krizlerin mevcut olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Yaşadığımız dönem benimsenen yaklaşımlara göre “krizler çağı”, “belirsizlikler çağı”, “risk toplumu”, “akışkan toplum” gibi kavramlarla adlandırılmaktadır. Adlandırmalar farklı olsa da düşünürlerin pek çoğunun üzerinde uzlaştığı şey günümüz dünyasının önemli sorunlarla karşı karşıya olduğu ve başta “gıda krizi”, “göçmen krizi” olmak üzere toplumsal yaşamın her alanında krizlerin yaşanmakta olduğudur.

Bu bildiriye, günümüz “tarihsiz, toplumsuz” sosyoloji ile sorunlara çözüm üretilmeyeceği, tam tersine Türkiye’de sosyolojinin erken dönemlerinde var olan DTCF Birinci Dönem sosyoloji anlayışının sorunları analiz etme ve çözüm önerisinde bulunma konusunda daha başarılı olduğu tezi işlenmektedir. Burada düşünsel anlamdaki bu yetkinlik ile bunun uygulamaya geçirilmesi düzlemlerinin farklılığı akılda tutulmalıdır. Bilindiği gibi Boran’ın düşüncelerinin dikkate alınarak uygulanmaya geçirilmemesi ile yetinilmediği gibi düşünceleri nedeniyle ona büyük bedeller ödetilmiştir.

Behice Boran sosyolojisi Türkiye’ye mevcut olan sosyoloji anlayışı dışında yeni bir sosyoloji anlayışı kazandırmıştır. Boran’ın tarihsel ve makro bakış açısı ile gelişme/kalkınma konusuna odaklanışı günümüz dünyası açısından onun sosyolojisinin önemini daha da artırmıştır. Çünkü günümüz dünyasında ülkeler ve sınıflar arası eşitsizlikler giderek derinleşmiş ve azalması beklenen yoksulluk ve açlık sorunu giderek krize dönüşmüştür. Ülkemiz açısından soruna bakıldığında ise son yıllarda durum daha da kötüleşmiş ve gıda enflasyonunun en yüksek olduğu ülkeler sıralamasında dördüncü sıraya yükselmiştir. Sonuçta pek çok Üçüncü Dünya Ülkesi ya da “azgelişmiş ülkeden daha sorunlu bir toplum olma noktasına gelmiştir. Boran’ın özellikle tarım-kır/köy ve kent sorunlarına bakışı günümüz gıda krizini anlama açısından önemli ipuçları vermektedir. Dolayısıyla bu bildiriye gıda krizinin çözümü konusunda Boran’ın perspektifinin sunduğu imkânlar irdelenmeye çalışılacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Behice Boran, Kentleşme, Gelişme, Gıda Krizi

### Looking At Today’s ‘Food Crisis’ Problem From The Behice Boran’s Perspective

#### Abstract

We live in a world where crises exist in every aspect of social life. The period we live in is named with concepts such as “age of crisis”, “age of uncertainties” “risk society” and “fluid society”, depending on the approaches adopted. Although the nomenclatures are different, what most thinkers agree on is that today’s world is faced with important problems and that crises are experienced in all areas of social life, especially the “food crisis” and the “immigrant crisis”.

This paper deals with the thesis that solutions to problems cannot be analyzed and solved with today’s “historyless, societyless” sociology, and on the contrary, the DTCF First Period sociology approach, which existed in the early periods of sociology in Turkey, is more successful in analyzing problems and proposing solutions. Here, the difference between this intellectual competence and its implementation levels should be kept in mind. As it is known, not only were Boran’s ideas not taken into consideration and put into practice, but he was also made to pay a great price for his thoughts.

Behice Boran’s sociology has brought a new understanding of sociology to Turkey, apart from the existing understanding of sociology. Boran’s historical and macro perspective and focus on development have further increased the importance of his sociology for today’s world. Because in today’s world, inequalities between countries and classes have deepened and the problem of poverty and hunger, which was expected to decrease, has gradually turned into a crisis. When we look at the problem for our country, the situation has worsened in recent years and it has risen to the fourth place among the countries with the highest food inflation. As a result, it has come to be a more problematic society than many Third World Countries or “underdeveloped countries”. Boran’s perspective on agricultural-rural/village and urban problems gives important clues in terms of understanding today’s food crisis. Therefore, in this paper, we will try to examine the opportunities offered by Boran’s perspective on the solution of the food crisis.

**Keywords:** Behice Boran, Urbanization, Development, Food Crisis.

<sup>64</sup> Prof. Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, hayriyeerbasm@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7511-9386

## **Giriş: İleri Sürülen Temel Düşünce**

Yaşadığımız dönem toplumsal sorunların çoğaldığı ve küresel düzlemde yaygınlaştığı bir dönem olduğundan farklı kuramcılar tarafından “krizler çağı”, “belirsizlikler çağı” olarak; günümüz toplumları ise “risk toplumu”, “akışkan toplum” gibi kavramlarla adlandırılmaktadır. Farklı kavramsallaştırmalara karşı düşünürlerin çoğunun üzerinde uzlaştığı şey günümüz dünyasının önemli sorunlarla karşı karşıya olduğu ve başta “gıda krizi”, “göçmen krizi” olmak üzere toplumsal yaşamın her alanında krizlerin yaşanmakta olduğudur.

Bu bildiriye, şimdilerde tüm dünyada yaşanmakta olan en önemli krizlerden biri olan “gıda krizi”nin günümüz sosyoloji ana akımına dönüşen mikro çözümlemenin ötesine geçemeyen “tarihsiz, toplum sosyoloji” olarak adlandırdığım anlayış ile ele alınmasının sorunu anlama ve “gerçek çözüm” üretme açısından yetersiz olduğu düşüncesinden hareket edilmektedir (Erbaş, 2018). Bildiriye “gıda krizi” ve diğer toplumsal sorunların DTCTF İlk Dönem sosyoloji anlayışına damgasını vuran ve Türkiye’de yeni bir sosyoloji anlayışı geliştiren Behice Boran’ın perspektifiyle anlaşılabilmesi ve çözüm üretilebileceği tezi ileri sürülmektedir. Zira Boran’ın kır/köy/tarım ve kent/sanayi arasındaki dengeyi dikkate alan çözümlemesi ve önerileri ile sonradan ortaya çıkacak olan sorunları öngördüğü söylenebilir. Bu nedenle Boran’ın özellikle kır/köy ve kent ilişkisine bakışı günümüz gıda krizini anlama açısından önemli ipuçları sunmaktadır.

### **1. Dünyada ve Türkiye’de Gıda Krizi**

Günümüz dünyasında ülkeler ve sınıflar arası eşitsizlikler derinleşmiş ve yoksulluk ve açlık sorunu giderek krize dönüşmüştür. Uzun yıllardan beri doğanın tahribatı, tarım politikaları ve kentleşme ve konut politikalarının sonucunda geline nokta ayrıca son yıllarda tüm dünyayı etkileyen Covid-19 ve Rusya-Ukrayna çatışması eklenince “gıda krizi” daha da etkili olmuş ve buna bağlı olarak açlık ve yetersiz beslenme sorunları giderek artmıştır.

FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO (2023) verilerine göre dünyada 2019 yılında kronik açlıkla karşı karşıya kalan nüfusun oranı %7.9 ilken bu oran 2022 yılında yaklaşık yüzde 9.2’ye yükselmiştir. Birleşmiş Milletler (BM) Dünya Gıda Programı’nın (WFP) gerçek zamanlı veri paylaştığı “Açlık Haritası”na göre, 6 Haziran 2023 itibariyle 92 ülkede toplam 866 milyon kişi yeterli gıda tüketemiyor. Dünyada yaklaşık 8 milyar insanın yaşadığı göz önüne alındığında her 10 kişiden birinin açlık tehlikesi yaşamaktadır (FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. 2023).

BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), BM Dünya Gıda Programı (WFP), Avrupa Birliği (AB) ve Gıda Krizine Karşı Küresel Ağ (GNAFC) kuruluşunun diğer üyeleri tarafından “Küresel Gıda Krizleri Raporu (GRFC) 2023” açıklandı. Raporun sonuçlarına göre 58 ülkeden 258 milyon kişi akut gıda yetersizliği içinde ve beslenme problemi en çok çocukları etkilemektedir (GRFC 2023). Rapora göre 9,2 milyon çocuk yetersiz beslenmenin neden olduğu aşırı kilo kaybı problemiyle karşı karşıya kaldı. Raporda BM’nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri arasında yer alan “2030 yılına kadar açlık ve yetersiz beslenmenin her biçimini sona erdirme” hedefine ulaşmanın çok zor olduğu vurgulanmaktadır. 2021’de yüzde 21,3 olan akut gıda güvensizliği oranı 2022’de 22,7’ye yükselmiştir. Gıda krizi bağlamından 5 yaşın altındaki 35 milyondan fazla çocuk, kilo kaybı ve akut yetersiz beslenme sorunu yaşamaktadır. Bunların 9,2 milyonu ise yetersiz beslenmenin yaşamını en tehdit edici biçimi olan ve çocuk ölümlerinin artmasından büyük rol oynayan aşırı kilo kaybı problemiyle karşı karşıya kalmıştır.

Dünya genelindeki çatışmalar ve aşırı doğa olayları gıda sorununu daha da büyüttü. Covid-19 salgınının ekonomik etkileri ve Ukrayna’daki savaş da gıda ile beslenme güvensizliğinin artmasına neden olurken özellikle en yoksul ülkelerde açlığın başlıca nedeni haline geldi. 39

farklı ülkede yaşayan yaklaşık 35 milyon kişi acil akut açlık seviyesinde yaşarken bunların yarısından fazlası Afganistan, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Sudan ve Yemen'de yer almaktadır.

Gıda ve tarımsal girdilerin ithalatına olan yüksek bağımlılıkları ve küresel gıda fiyatı artışlarına karşı kırılganlıkları da yoksul ülkeleri gıda güvensizliği ve açlık konularında olumsuz etkiledi. 39 farklı ülkede yaşayan yaklaşık 35 milyon kişi acil akut açlık seviyesinde yaşarken bunların yarısından fazlası Afganistan, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Sudan ve Yemen'de yer almaktadır.

Soruna ülkemiz açısından bakıldığında ise, özellikle son yıllarda ücretlerin düşük olması ve gıda ürünleri açısından dışa bağımlı hale gelmiş olması nedeni ile durum daha da ciddi hale gelmiştir. Ülkemiz gıda enflasyonu sıralamasında enflasyonun en yüksek olduğu ülke sıralamasında ilk sıralara yerleşmiştir. Üstelik son bir yılda tüm dünyada gıda fiyatları tekrar bir düşüş eğilimine girerken ülkemizde hızla yükselmeye devam etmektedir. BM Dünya Gıda Programı'nın (WFP) verilerine göre, 82,3 milyon nüfuslu Türkiye'de 14,8 milyon kişi yeterli beslenemiyor. Ülkemizde de gıda krizinden en fazla ve kalıcı şekilde etkilenen kesim çocuklardır. 5 yaş altı çocukların yüzde 1,7'si "akut yetersiz beslenme", yüzde 6'sı ise "kronik yetersiz beslenme" sorunu yaşıyor.

## **2. Behice Boran'da Bilim ve Toplum/Toplumsal Sorunlar İlişkisi**

Bu bildiride ele alınan soruna geçmeden önce Boran'ın bilime, bilimin amacına bakışına değinmek gerekir. Boran doktora tezini Şikago Okulu temsilcilerinden Roderick Duncan McKenzie danışmanlığında yapmıştır. Bu nedenle metodolojisinde Şikago Okulu'nun etkileri görülmektedir. Şikago Okulu'nun denge halinde düzen ve evrim anlayışının izlerini özellikle Boran'ın köy/kent arasındaki ilişkileri yorumlamada rahatlıkla görmekteyiz. Şikago Okulu'nun yaklaşımı esas olarak insanlarla onların doğal, sosyal ve yapısal çevreleri arasındaki ilişkinin incelenmesi olan insan ekolojisi kavramına dayanıyor. Kavram, daha önce bitki ve hayvanların karşılıklı ilişkilerine uygulanan bir analiz tipini, insanların karşılıklı ilişkilerine uygulama girişimi olarak tanımlanmıştır. Okul'un temsilcileri kenti bir anlamda uzun erimde kendiliğinden dengeye oturacak bir eko-sistem ya da organizma olarak görmüşlerdir. Şikago Okulu bu kavramdan hareketle dönemin ve Şikago kentinin özellikleri nedeni ile kent kuramı geliştirmiştir. Boran ise bu yaklaşımdan hareketle kent/sanayi ve köy/tarım meselelerini birlikte ele almış ve aralarında bir uyum ve dengenin olması gerektiğini varsaymıştır. Ancak her ne kadar Şikago Okulu'nun kavramlarından etkilenmiş olsa da Marksizm'le tanışması sonrasında Boran'ın benimsediği sınıf perspektifli makro ve tarihsel bakış onu Şikago Okulu'nun insan ekolojisi kuramını aşan bir noktaya taşımıştır.

Boran toplumu bir bütün olarak ele alır ve bütün olarak gelişmesini önemser ve bunun da bilimle ve planlama ile gerçekleşeceğine inanır. Bu anlamda sosyolojiye önemli görevler yükler. Ona göre sosyoloji toplumu geliştirmenin bilimi olmalıdır. Boran'ın düşüncesinde toplumsal gelişme/kalkınma demokratikleşme anlamına gelir. Dolayısıyla toplumun bütün olarak gelişmesi kent/sanayi ve köy/tarım arasındaki denge ve sınıfsal eşitlik açısından da önem kazanır.

Boran kentleşmenin "mitleştirildiği" bir dönemde kentleşmenin hızının ve düzeyinin gelişme değil sorun yaratabileceği kaygısını taşıyor. Onun tarıma teknolojinin henüz girmediği ve hızlı kentleşmenin henüz başlamadığı bir dönemde bu kaygılarını dile getirmesi, çok çok sonrasında ortaya çıkan sorunları görebilmesi açısından son derece önemlidir. Boran Türkiye'de kent ya da sanayi ve kırsal ya da tarımın birinin desteklenmesi diğerinin ihmal edilmesinin gelişme ve demokratikleşmeyi sağlamayacağını tam tersine ülkeyi bağımlı hale getireceği düşüncesini taşımaktadır.

Nitekim Türkiye’deki gelişme politikalarına bakıldığında Boran’ın kaygısının ne kadar yerinde ve doğru olduğunu görebiliyoruz. Bu anlamda Türkiye’deki makroekonomi politikalarını kabaca şöyle değerlendirebiliriz:

1930’larda devletçilik politikaları döneminde başlayan sanayileşme çabaları 1940’larda gerileyerek 1950’li yıllarda uluslararası iş bölümünde yerini uluslararası iş bölümünde bir tarım ülkesi olması yönündeki politikalara bırakmıştır. Bu politikanın benimsenmesi Boran tarafında çok açık ve şiddetli biçimde eleştirilmiştir.

1960-1980 yıllar arası planlı kalkınma dönemi görece bu dengenin gözetildiği bir dönemdir. Ancak 1980’ler sonrasında ekonomi sanayi dışında inşaat, turizm gibi sektörlere yönelmiş, tarımda ise tarımsal üretimin desteğinin tamamen kesilmesi sonrasında köyler boşalmış, tarımsal üretim nerdeyse yok olmuştur. Bu dönemde ülke sanayinin yanı sıra gıda da gıda egemeni küresel şirketlere bağımlı hale gelmiştir ve hem gıda güvencesi hem de gıda güvenliği sorunları ile karşı karşıya kalmıştır. Daha önceleri gıda üretim miktarına bağlı olarak özünde bölüşüm kaynaklı gıda sorununa ayrıca gıda sistemindeki değişim nedeni ile güvenilir gıdaya erişememe anlamında gıda güvenliği sorunu da eklenmiştir. Dolayısıyla ülke “sanaysiz ve tarımsız” bir ülke haline gelmiştir. Boran’ın perspektifi bu sorunların yaşanmadığı bir demokratik toplum modeli sunmaktadır.

Boran’ın 1940’larda köyü, köylülüğü, tarımı ve kentleşme, kentlileşme ilişkisini ve sorunlarını ele aldığı çalışmaları:

- 1940a-“Köy Davası “Şehirleşmek” Davasıdır I” (Siyasi İlimler Mecmuası),
- 1940b- “Köy Davası “Şehirleşmek” Davasıdır II” (Siyasi İlimler Mecmuası),
- 1941a- “Şehir ve Şehirleşme Davamız” (Yurt ve Dünya),
- 1941b-“Modern Şehir Örneği” (Yurt ve Dünya),
- 1942- “Sanayide Köylü-İşçi” (Yurt ve Dünya),
- 1944a- "Ekonomik ve Sosyal kanunlara Karşı Gelinmez" (Adımlar)
- 1944b- “Zirai İstihsalin Geriliğinin Sebepleri, Gelişmesinin Şartları” (Adımlar),
- 1945- Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki

Boran’ın 1945 yılında yayımlanan “Toplumsal Yapı Araştırmaları” kitabında ayrıntılı olarak ele aldığı konular önceki yazılarının birikimine dayanmaktadır. Ancak kitaptaki düşünceleri daha önceki yazılarında dile getirdiği düşünceleri ile biçimlenmiştir. Öncesinde yayımlanan “Köy Davası “Şehirleşmek” Davasıdır I” (1940a) başlıklı yazısında o dönemde köye ilişkin mevcut iki tavrı değerlendirmektedir. Ona göre bu tavlardan ilki köylerde hayırperver, merhametli insanların olduğu ve dolayısıyla da köye yardımı savunan tavrı; diğeri ise ‘tekrar tabiata dönmek’ anlamına gelebilecek köycülüğün romantikleştirilmesi ve bir köy ütopisi kurulması biçimindeki tavidir. Boran bu iki tavrın da eksik ve yanlış olduğunu ve köy ve köylülüğün sorunlarını çözebilecek farklı bir tavrın gerekliliğini ileri sürer. Ona göre bu tavrı bilimsel/nesnel bir tavrı olmalıdır. Burada Boran’ın bütüncül bakış açısı devreye girer. Çünkü ona göre köy davası kendi başına bir dava değildir ancak daha geniş biçimde toplum çerçevesinde ele alındığında doğru kavranabilecektir. Böyle ele alındığında da köy davasının aslında bir ‘şehirleşme’ davası olduğu anlaşılacaktır. Bu tavrı köy ve kent arasındaki organizasyon farklılığının esas alınmasını gerektirir. Boran bu farklılık sorununun çözümünü ise, tarımı ticaret ve sanayideki tempoya, köy hayatını da şehir hayatındaki tempoya uydurmak biçiminde koymaktadır. Boran, köyün kalkındırılması, köydeki refahın yükseltilmesi için tarımsal üretimin artırılmasının gerekli

olduğunu ek olarak da köy insanın ileri fikirli olması için gereken rasyonel bilgili, kültürlü hale getirilmesi bunu sağlamak için de bu özelliklerin dayandığı maddi hayat şartlarını köye getirmenin gerekli olduğunu ileri sürmektedir. Boran “Köy Davası “Şehirleşme” Davasıdır II” (1940b) adlı makalesinde ise gelişmiş ülkelerdeki kentleşme sürecini ele alarak tarımsal üretimden kopan nüfusun kentte istihdam edilebildiğini ileri sürmekte ancak Türkiye’de önlemler alınmadığı takdirde kentleri bekleyen sorunlara dikkat çekmektedir.

“Şehir ve Şehirleşme Davamız” (1941a) başlıklı yazısında Boran ideal anlamda şehirleşmiş toplumlara, “şehirleşmiş cemiyet” ve nüfusu şehirlere yığılan toplumlara “şehirleri olan cemiyet” olarak adlandırmıştır. Boran’ın şehirleşmiş ve şehirleri olan toplum ayırımını o dönemde yapmış olması önemlidir ve bu ayırım sonraki yıllarda yapılan kentleşme ve kentleşme ayırımına denk gelmektedir. Boran Türkiye’nin şehirleşmiş bir toplum olması gereğini savunmuştur. Boran şehirleşen bir toplum olmada köy ve kent arasındaki ilişkiye değinmekte, şehirleşen toplumlarda köyün şehre tabii olduğuna ve şehrin köyü değiştirici özelliğine vurgu yapmakta ve şehrin teknolojisinin köylere girdiğini, tarımın makineleşmiş ve rasyonelleşmiş olduğunu belirtmektedir. Türkiye’nin de bazı bölgelerinde, Batı Anadolu, Karadeniz ve Akdeniz Bölgeleri, bu anlamda değişikliklerin olduğu ve bu nedenle de Türkiye’nin kapalı ve yetimlik (sonraları geçimlik ekonomi olarak kullanılan) ekonomiden pazar için üretimin yapıldığı ulusal ekonomiye geçen bir ülke olarak değerlendirilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Boran “Modern Şehir Örneği” (1941b) adlı makalesinde de Ankara köyleri üzerine yaptığı alan araştırmalarından elde ettiği veriler üzerinden kent ve köy arasındaki ilişkiye değinmekte ve Ankara’nın bir modern kent olma öyküsünü ele almaktadır. Bunu yaparken Batı ülkelerindeki kent olma süreçlerinden farklılığını tartışmaktadır. Ankara’nın Batı ülkelerinde olduğu gibi ticaret ve sanayideki gelişmeler sonucunda değil, Başkent yapılması sonucu kent olma sürecini irdelemektedir. Boran Şikago Okulu’nun etkisi ile bu makalesinde Türkiye’de yaşanan kentleşme biçiminin kentlerin belli bölgelerinde ‘mantar evi mühit’, ‘mücrim mahal’ kavramları ile bu alanları “içtimai inhitat/çöküntü alanı” olarak tanımlamıştır. Boran’a göre suç, cinayet, serseri çocuklar, bozuk aileler hep bu çöküntü alanlarında önemli sorun oluşturmaktadır. Batıda bu sorunlar sonucunda halka daha iyi konut sağlama yönünde reformlara gidildiğini ve bizim de şimdiden bu sorunlar için önlem almamız gerektiğini ileri sürmektedir.

“Sanayide Köylü-İşçi” (1942) adlı makalesinde belirttiği üzere Boran, tarımda kalkınma ile sanayide kalkınmanın birlikte gitmesi, ziraat ve köyün önemi küçümsemeden sanayiye gereken önemin verilmesi gerektiği görüşünü savunmaktadır.

“Evvelce dediğim gibi unutulmaması lazım gelen nokta, köy ve şehir, ziraat ve sanayinin ancak bir bütün halinde mütalaa edilebileceğidir; bu iki sahada kalkınma ancak beraber olabilir. Avrupa tarihinde sınai inkılabtan bahsedilir, çok zaman bu sınai inkılapla beraber daha göze çarpan zirai bir inkılabın da yer aldığı unutulur... (Sanayide Köylü-İşçi,1941: 81).

Boran böyle bir kalkınmanın sadece ülke refahını arttırmada değil, uluslararası ilişkiler açısından önemli olduğunu ve böylesine bir anlayışla kalkınmanın başarılması gerektiğini ileri sürmektedir. Boran bunun emperyalist sermayenin Türkiye’deki iktisadi hâkimiyetine son vermek için gerekli olduğu düşüncesini savunmaktadır (Ekonomik ve Sosyal Kanunlara Karşı Gelinmez, 1944a).

Boran bu yazılarını yazdığı dönemde kentte yaşayan nüfusun azlığı ve kırsal kesimdeki nüfusun çokluğu doğal olarak kentte bir işçi sorunu yaratıyordu. Bu nedenle yazılarında kente gelen işçilere sunulan şartların onların kentte kalmasını sağlayacak düzeye getirilmesinin gerektiğine



vurgu yaparken köylerde de üreticilerin desteklenerek tarımsal üretimim sürdürülmesinin gerekliliğini ileri sürmüştür.

Boran “Zirai İstihsalin Geriliğinin Sebepleri, Gelişmenin Şartları” (1944b) başlıklı yazısında sanayi ile birlikte tarımda gelişmenin önemini vurgularken tarımda geriliğin nedenlerini saptamakta ve bu saptamaları doğrultusunda öneriler sunmaktadır. Boran’ın köy ve köylülük için önerdiği çözüm yolları arasında toprak reformuna, modern teknolojinin kullanımına, kooperatiflerin kurulmasına ve kültürel yaşamın da yükseltilmesine önem verdiği görülmektedir (1944: 317). Boran’ın değinilen bu boyutları da içeren ve siyasetçi yaşamında giderek daha da önem kazanan demokratikleşme planı önerisi kapitalist planlama dışında bir öneridir aslında (Erbaş, 2015, 18-19). Boran’ın bu düşünceleri başkanı olduğu İşçi Partisinin “Demokratikleşme İçin Plan: ‘1978-1982” ye yansımış ve daha da somutlaşmıştır (TİP, 1978).

### **Sonuç**

Görüldüğü gibi Boran akademik yaşamının ilk yıllarında on yıllarca sonra ortaya çıkacak ve tartışılacak konuları hem bilimsel olarak öngörmüş ve tartışmış hem de çözüm önerilerinde bulunmuştur. Boran sınıfsal perspektifli bütüncül ve tarihsel çözümlemesinde hem ülkenin demokratikleşmesi hem de emperyalizmle baş etmesi için tarım ve sanayinin dengeli bir biçimde geliştirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu denge sayesinde hem tarım gelişmiş olacak hem de kentsel sorunlar yaşanmayacaktır. Kentte ve kırdan yaşayan insanların yaşam standartları iyileşecek ve daha eşitlikçi ve gelişmiş bir toplum gerçekleşecektir.

Boran’ın gelişme/kalkınma konusundaki vurguları ve önerileri aslında bugün yaşanan gıda krizinin yaşanmadığı bir toplum ve dünya modeli sunmaktadır. Dolayısıyla onun sunduğu gelişme modelinin sınıfsal, kırsal, kentsel, bölgesel ve ülkesel her türden eşitliği kapsayan demokratikleşme anlayışını içermesi nedeni ile önemlidir (Alpman ve Erbaş, 2018) ve bu model dikkate alınmış olsa idi bugün yaşanan pek çok sorun ve “gıda krizi” de yaşanmıyordu. Ülkemiz, gelişmiş bir ülke olmayı başaramamış olsa bile en azından bugün insanlar arasındaki eşitsizliğin artması ile toplumun büyük çoğunluğunun açlık ve yetersiz beslenme ile karşı karşıya kalmadığı pek çok alanda “kendi kendine yeten” bir ülke durumunda olacaktır.

### **Kaynakça**

- Alpman, P. S. ve Erbaş, H. (2018) “Behice Boran: Gelişme Sorunsalı Bağlamında Sosyalist Paradigmanın Sosyolojik Temsili” Türkiye’de Gelişme/Kalkınma Yazınından Bir Seçki içinde, der. Hayriye Erbaş, Ankara: Palme.
- Boran, B. (1940a). Köy Davası “Şehirleşmek” Davasıdır I. Siyasi İlimler, Sayı 111, 146-149. (Sargın, der. 2010, Cilt I: 172-174)
- Boran, B. (1940b). “Köy Davası “Şehirleşmek” Davasıdır II”, Siyasi İlimler, Sayı 112, 183-190. (Sargın, der. 2010, Cilt I: 175-180)
- Boran, B (1941a). “Şehir ve Şehirleşme Davamız”, Yurt ve Dünya, Sayı 3, 25-35.
- Boran, B. (1941b). Modern Şehir Örneği. Yurt ve Dünya, Sayı 6, 9-17.
- Boran, B. (1942). “Sanayide Köylü-İşçi”, Yurt ve Dünya, sayı 15-16, ss. 80-84.
- Boran, B. (1944a). “Ekonomik ve Sosyal Kanunlara Karşı Gelinmez”, Adımlar, Sayı, 9, ss. 283-286.
- Boran, B. (1944b). “Zirai İstihsalin Geriliğinin Sebepleri, Gelişmesinin Şartları”, Adımlar, Sayı 10, 313-317.

- Boran, B. (1945). Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki. Ankara Üniversitesi DTCF Felsefe Enstitüsü Sosyoloji Serisi.
- Erbaş, H. (2015) “Türkiye’de Bedeller Ödemiş Bir Sosyolojik Düşünce Ustası: Sosyolog Behice Boran”, Mülkiye Dergisi, Sayı. 39 (3), 5-58.
- Erbaş, H. (2018). “Tarihsiz Toplumuz Sosyoloji: Sosyoloji/Toplumbilim Toplumu Anlamanın Neresinde?” İç. Tülay Uğuzman (Der.) Dünyaya ve Türkiye’ye Sosyolojik Bakış, Paneller Dizisi: I-II Başkent Üniversitesi Geliştirme Vakfı İktisadi İşletmesi, ss. 7-29.
- FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. (2023). The State of Food Security and Nutrition in the World 2023. Urbanization, agrifood systems transformation and healthy diets across the rural–urban continuum. Rome, FAO.16.  
<https://www.fao.org/3/cc3017en/cc3017en.pdf>
- GRFC 2023. FSIN and Global Network Against Food Crises. 2023. GRFC 2023. Rome.  
<https://www.fao.org/3/cc3017en/cc3017en.pdf>
- TİP (1978 Demokratikleşme İçin Plan: 1978-1982.)  
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/c7644549-b879-4c5c-9d68-450cebe47b51>

# İklim Krizi, Yenilenebilir Enerji ve Yerel Direnişler: Jeotermal Santral Protestoları

Hayriye ÖZEN<sup>65</sup>

## Özet

İklim krizini çözmeye oldukça önemli bir rol oynayacağı düşünülen yenilenebilir enerji üretimi neden tepki ve direniş ile karşılaşır? Bu çalışmada Aydın, Manisa, Denizli ve İzmir’de yürütülen jeotermal enerji üretimi faaliyetlerine yönelik yerel direnişleri inceleyerek bu soruya cevap arıyorum. Çalışma 2021 ve 2022 yıllarında bu dört ilde yapılan saha çalışmasında toplanan niteliksel verilere ve konuyla ilgili raporların incelenmesine dayanıyor. Politik ekolojik bir perspektifle yerel direnişleri, küresel ve ulusal politik ekonomik yapı ve bu yapının içerdiği iktidar ilişkileri çerçevesinde ele alıyor ve küresel iklim krizine yanıt olarak geliştirilen çözümlerin, yerel düzlemde yeni ekolojik problemlere yol açarak yerel direnişlerin doğmasına zemin hazırladığını tartışıyorum.

**Anahtar Kelimeler:** Direniş, Protesto, Jeotermal, Politik Ekoloji

## Climate Crisis, Renewable Energy, and Local Resistances: Protests against Geothermal Power Plants

### Abstract

Why does renewable energy production, which is widely seen as critical for mitigating the worst effects of climate change, face resistance? This study addresses this question by examining the local resistances to geothermal energy production in Aydın, Manisa, Denizli, and Izmir. It draws on document analysis and the fieldwork conducted in these four cities in 2021 and 2022. Examining the resistances from political ecology perspective, which envisages environmental conflicts as embedded in the political economic structure and related power relations, I argue that the solutions developed in response to climate crisis may lead to the creation of new ecological problems, paving the way for the generation of local resistances.

**Keywords:** Resistance, Protests, Geothermal, Political Ecology

---

<sup>65</sup> Prof. Dr., İzmir Ekonomi Üniversitesi, hayriye.ozen@ieu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5476-176X.

## Giriş

Enerji üretiminde yenilenebilir kaynakların kullanımının küresel iklim krizini çözmeye yönelik en önemli tedbir olduğuna dair yaygın bir kanaat mevcut. Buna paralel olarak özellikle son 20 yılda pek çok ülke fosil yakıtlara dayalı enerji üretimi yerine yenilenebilir kaynaklara dayalı enerji üretimine geçme yönünde adımlar atmaya başladı. Ancak, yenilenebilir enerji üretimine yönelik bu çaba Meksika'dan Yunanistan'a ve Hindistan'dan Çin'e kadar çok çeşitli ülkelerde yerel halkın protestoları ve direnişi ile karşılaşılıyor (Avila, 2018; Siamanta and Dunlap, 2019; Sovacool, 2021; Dunlap and Arce, 2022). Bu direnişleri ya da toplumsal hareketlenmeyi anlamak yenilenebilir enerjiye geçişin toplumsal düzlemde yarattığı sonuçları görmek ve adil bir enerji geçişine katkıda bulunmak için son derece önemli. Zira, toplumsal hareketler, Melucci'nin (1996: 1) deyiimiyle, 'önceden konuşur', yani toplumsal düzlemde yeni yeni ortaya çıkan ve henüz tam da netleşmeyen ve kamuoyunca pek de fark edilmeyen bir değişikliğe ve bu değişikliğe yol açan iktidar ilişkilerine dikkatimizi çeker.

Bu çalışma Aydın, Manisa, Denizli ve İzmir'de yürütülen jeotermal enerji üretimi faaliyetlerine yönelik protesto ve direnişlere odaklanarak şu soruya yanıt arıyor: Yenilenebilir, yerli ve temiz bir enerji kaynağı olarak tanımlanan jeotermal kaynaklara dayalı enerji üretimi neden yerel halkın tepkisi ve direnişi ile karşılaştı? Bu soruya, konuyla ilgili raporları ve 2021 ve 2022 yılında bu dört ilde yürüttüğüm saha çalışmasında toplanan niteliksel verileri, politik ekoloji ve toplumsal hareket kuramları kılavuzluğunda inceleyerek cevap arıyorum. Politik ekoloji perspektifi doğrultusunda yerel direnişleri, küresel ve ulusal politik ekonomik yapı ve bu yapının içerdiği iktidar ilişkileri çerçevesinde ele alıyor ve küresel iklim krizine yanıt olarak geliştirilen çözümlerin, yerel düzlemde yeni ekolojik problemlere yol açarak yerel direnişlerin doğmasına zemin hazırladığını tartışıyorum.

## 1. İklim Krizine Karşı Yenilenebilir Enerji

Yenilenebilir enerjinin önemi 1970'li yıllardan bu yana vurgulanmakta. Başlangıçta çevreci gruplar tarafından, fosil yakıt kullanımının yarattığı çevresel yıkım, adaletsizlikler ve eşitsizliklere karşı önerilmekle birlikte (Knuth ve diğerleri, 2022), özellikle son yirmi yılda popülerleşen 'yeşil dönüşüm' (yeşil ekonomi veya yeşil büyüme olarak da adlandırılan) söylemi çerçevesinde Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar ve devletler tarafından sahiplenildi. Bütün bu aktörler yenilenebilir kaynakları yalnızca iklim krizine değil, aynı zamanda 2008'den bu yana yaşanan kapitalist krize de bir çözüm olarak gördü (McCarthy, 2015; Wanner, 2019). Zira, yenilenebilir kaynaklar bir yandan düşük karbonlu enerji üretimini mümkün kılarken, diğer yandan yeni sermaye birikimi fırsatları sunmaktaydı. Dolayısıyla, aslında kökeninde kapitalizm olan iklim krizine karşı geliştirilen çözüm önerisi paradoksal bir şekilde kapitalizmi kurtarmaya da yönlendirildi. Bu doğrultuda çeşitli piyasa ve finansal destek mekanizmalarının oluşturulmasıyla birlikte yenilenebilir enerji üretimi görülmemiş bir ivme kazandı. Yeşil dönüşüm söylemi rüzgâr, güneş veya jeotermal gibi farklı kaynakları 'temiz ve yenilenebilir enerji kaynakları' olarak tek bir kategoride ele aldı ve teşvik etti.

Yenilenebilir enerji, alternatif ve yerli bir enerji kaynağı olarak, Türkiye'de devletin gündemine 1980'li yıllarda girdi (örneğin 5. Kalkınma Planı ve 6. Kalkınma Planı). Bununla birlikte konuyla ilgili politikalar yeşil dönüşüm söyleminin küresel ölçekte popülerleştiği 2000'li yıllara kadar şekillenmedi. Yeni bir liberalleşme dalgası ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) yönetimiyle şekillenen bu yıllarda enerji alanı, inşaat ve ulaşım gibi alanlarla birlikte sermaye birikimi fırsatları yaratan alanların başında geldi (Buğra ve Savaşkan, 2012). Bu çerçevede pek çok doğal alan ve kaynak enerji üretimi için sermayenin kullanımına açıldı. Özellikle yabancı sermaye girişinin oldukça azalmaya başladığı 2014-2015 yıllarından itibaren (Akçay, 2021) yerli

kaynakların kullanımı ve doğanın metalaştırılmasına dayalı pratikler daha da ivme kazandı. Örneğin, 2017 yılında 'Bağımsız Enerji, Güçlü Türkiye' sloganıyla başlatılan 'Milli Enerji ve Maden Politikası', enerji üretiminde yerli kaynakların kullanılmasıyla enerjide dışa bağımlılığın azaltılmasını amaçlıyordu. 'Yerli ve milli' söyleminin eşlik ettiği bu politika ve ilgili pratiklerin önemli bir kısmı yenilenebilir enerjiyle ilgili oldu (Yeni Şafak, 27 Haziran 2017, 19 Aralık 2017, 16 Ocak 2021). Güneş, rüzgâr ve jeotermal gibi kaynaklar yerli ve milli olmalarının yanında tıpkı küresel yeşil dönüşüm söyleminde olduğu gibi doğaları gereği mutlak olarak temiz ve yenilenebilir kaynaklar olarak tanımlandı (Yeni Şafak, 30 Ağustos 2019; Sabah, 11 Ekim 2019, 14 Nisan 2021). Ancak, kalkınma planları ve hükümet programlarında (örneğin 9. Kalkınma Planı, 64. Hükümet Programı ve Cumhurbaşkanlığı 2022 Yıllık Programı) ve yetkililerin konuşmalarında vurgulandığı üzere yenilenebilir enerjinin teşvik edilmesindeki en önemli neden enerji üretiminde yerli kaynakların payının artırılmasıydı (Yeni Asır, 13 Mayıs 2020). Bu doğrultuda hayata geçirilen destekleme mekanizmaları (Yenilenebilir Enerji Kaynaklarını Destekleme Mekanizması, YEKDEM) ve mevzuat değişiklikleriyle birlikte yenilenebilir enerji üretimine yönelik ilgi hızla arttı (Bayrak, 2022).

### 1.1. Jeotermal Enerji Üretimi

Türkiye'deki jeotermal kaynakların büyük bir kısmı Ege Bölgesinde fay hatları boyunca doğu-batı yönünde uzanan grabenlerde bulunmaktadır (Satman, 2019). Bu grabenlerin oluşturduğu Büyük Menderes, Gediz ve Küçük Menderes nehir havzaları incir, üzüm, pamuk, zeytin ve çeşitli sebze ve meyvelerin üretildiği oldukça verimli tarım arazilerine ev sahipliği yapmaktadır. Bölgede bulunan jeotermal kaynaklar turizm, konut ve seracılıkta kullanılan düşük ısı ve enerji üretiminde kullanılan yüksek ısı kaynaklarıdır (ÇŞB-AİKB Raporu, 2020).

Finansal destek mekanizmalarının 2013 yılında oluşturulmasıyla birlikte Ege Bölgesi'ndeki jeotermal enerji santrali (JES) sayısı her yıl yaklaşık yüzde 50 artarak 2022 yılında 63'e ulaştı (Bayrak, 2022). Bunun sonucunda Türkiye dünya jeotermal enerji üretiminde dördüncü sırada yer aldı (REN21, 2022; UNESCO, 2022). Bu hızlı artışta dikkatli bir planlama yapılmaması ve onlarca santral ve yüzlerce kuyunun inşası için gerekli izinlerin, olası çevresel ve sosyal etkiler dikkate alınmadan kısa sürede verilmesi önemli bir rol oynadı (TMMOB, 2021). Jeotermal santraller üzerine farklı aktörler tarafından hazırlanan raporların (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, ÇŞB-AİKB, Raporu, 2020; Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, TMMOB, Raporu, 2021; Cumhuriyet Halk Partisi, CHP, Raporu, 2021) ortaya koyduğu üzere jeotermal enerji üretiminin etkili bir şekilde planlanmaması birçok tesisin tarım alanlarında kurulmasıyla sonuçlandı. Dolayısıyla, jeotermal kaynakların, rüzgâr ve güneş gibi diğer yenilenebilir kaynaklardan farklı olarak, yalnızca doğru kullanıldığında yenilenebilir ve temiz olduğu (Shortall vd., 2015; Pan vd., 2019) ve bu nedenle bu kaynakların özellikle tarım alanlarında kullanımının titizlikle planlanması gerekliliği göz ardı edilmiş oldu (Pan vd., 2019; TMMOB, 2021). Diğer yandan jeotermal kaynakların yenilenebilirliği (örneğin, tek bir kaynağın aşırı kullanımını önlemek gibi) için gereken düzenlemeler yapılmadı ve etkin ve kapsamlı denetim mekanizmaları da oluşturulmadı (Aksoy, 2014; Yener, 2022). Daha da önemlisi, JES'lerin sadece çevresel değişime değil kırsal dönüşüme de yol açacağı açık olmasına rağmen ne yerel halk sürece dahil edildi, ne de geçiş sürecinin yarattığı adaletsizlikler dikkate alındı (Yener, 2022).

## 2. Yerel Direnişler

Yenilenebilir enerji santrallerine yönelik ilk protestolar Aydın'ın Yılmazköy ve İmamköy köylerinde 2013 yılında başladı ve hızla diğer illerin köylerine yayıldı. Protestocu köylerin sakinleri ağırlıklı olarak küçük çiftçilerden oluşmakta. Ancak, protestocuların yalnızca köylülerle

sınırlı olmadığını belirtmek gerekir. Türkiye'deki diğer yerel çevre mücadelelerinde olduğu gibi (Özen, 2018), bu mücadelede de il ve ilçe merkezlerinden yerel siyasetçiler, profesyoneller ve çevrecilerden oluşan heterojen bir aktör grubu köylülere teknik ve hukuki bilgi ve destek sağlayarak, protesto eylemleri organize ederek, yerel çevre dernekleri kurarak ve farklı köy, kasaba ve illerden protestocular arasında ilişkiler kurarak etkin bir rol üstlendi (H.Uysal görüşme, 2021; S. E. Değer görüşme, 2021; M. Vergili görüşme, 2021; O. Orpak görüşme, 2022).

Yöre halkının direnişinin ardında birbiriyle bağlantılı üç konunun yatmakta olduğu söylenebilir. Aşağıda detaylarıyla verildiği üzere, bunlardan ilki ve en önemlisi, JES'lerin doğal çevreye ve buna bağlı olarak tarımsal üretime verdiği zararlar, ikincisi çevre tahribatının yarattığı veya şiddetlendirdiği adaletsizlikler ve eşitsizlikler, üçüncüsü ise devlet kurumlarına duyulan güvensizliktir.

## **2.1 Ekolojik Tahribat**

Bölge halkı ilk olarak Aydın'ın Germencik ve Manisa'nın Alaşehir ilçesinde 2011 ve 2012 yıllarında inşa edilen JES'lere başlangıçta hiçbir olumsuz tepki göstermedi. Ancak bu santrallerin doğal çevreye verdiği çeşitli zararların deneyimlenmesiyle birlikte yerel itirazlar ve protestolar başladı. Sonraki yıllarda JES sayısının hızla artmasıyla ekolojik tahribatın hem daha görünür olması hem de daha geniş bir alanı etkilemesi, Aydın ve Manisa'nın yanı sıra Denizli ve İzmir'in köylerinde de protestoların doğmasına yol açtı.

Yerel halk ekolojik tahribata dair özellikle zeytin, incir ve nar ağaçlarının ve bağların kuruması, tarım ürünlerinin zarar görmesi, toprakta çatlak ve yarıklar oluşması, sulama suyunun ısınması ve ağır kokuya vurgu yapmakta (E. Celayır görüşme, 2022; M. Vergili görüşme, 2021; O. Orpak görüşme, 2022; M. Çallica görüşme, 2022; A.İ. Ülgen görüşme, 2022). Özellikle köylülerce dile getirilen bu sorunların çoğu, jeotermal enerji projelerinin çevresel etkilerine ilişkin raporlarla doğrulanıyor. Örneğin, TMMOB tarafından hazırlanan raporda (2021), JES'lerin maliyetleri azaltmak üzere vahşi deşarj yöntemleri kullandığının ve böylelikle tarım ve halk sağlığı açısından ciddi tehdit oluşturan yüzey ve yeraltı suyu kirliliği yarattıklarının altı çiziliyor. Aydın Efeler Belediyesi (2016) tarafından hazırlanan raporda ise, 2015 yılında Aydın'dan Hırvatistan'a ihraç edilen incir ürünlerinin sülfat tespiti nedeniyle iade edildiği ve Aydın'da jeotermal santraller dışında sülfat üreten sanayi tesisinin bulunmadığı belirtiliyor. Diğer yandan, CHP tarafından hazırlanan raporda (2021), Aydın'daki sulama suyunda muhtemelen jeotermal akışkanın karışması nedeniyle yüksek miktarda bor içeriğinin saptandığı vurgulanıyor (CHP Raporu, 2021). TMMOB raporu gibi bu rapor da jeotermal şirketlerinin jeotermal akışkanları doğal ortama uygun olmayan şekilde boşaltma yöntemleri kullandığına dikkat çekiyor. Son olarak ÇŞB-AİKB Raporu (2020), hava kalitesinin korunması, gaz emisyonlarının önlenmesi, jeotermal kaynaklardaki hidrojen sülfür nedeniyle oluşan kötü kokunun önlenmesi ve jeotermal akışkanlarının uygun bir şekilde yeniden enjekte edilmesi için daha fazla yatırım yapılması gerekliliğini belirtiyor. Ayrıca, Aydın Valiliği'nin 2023 yılında hazırladığı il stratejik planı da JES'lerin tarım alanlarında yarattığı kirliliğin Aydın'da tarım sektörünü tehdit eden temel faktör olarak öne çıktığını belirtmekte. Aynı planda jeotermal kaynakların plansız kullanımı ve kullanılan jeotermal kaynakların yeniden enjeksiyonuna ilişkin denetim eksikliği de jeotermal enerjinin geliştirilmesiyle ilgili sorunlar olarak gösterilmektedir (Aydın Valiliği, 2023).

## **2.2. Adaletsizlikler ve Eşitsizlikler**

Yaptığımız görüşmelerin ortaya koyduğu üzere köylerde yaşayan yöre halkı için ekolojik tahribat aynı zamanda doğrudan geçim kaynaklarına yönelik tehdit anlamı taşıyor. Bu kesim için geçim kaynaklarını yitirerek köyden kente göç etmek zorunda kalma, diğer bir deyişle mülksüzleştirilme

ve yerinden edilme ve kentte yaşama ihtimalinin ciddi bir endişe kaynağı olduğu söylenebilir. Bu çerçevede alışlagelen köy yaşamını ve bununla bağlantılı olarak sosyal statü ve ilişkileri kaybetmek ve kent yaşamına uyum sağlayamamak gibi konular öne çıkıyor (Başköy odak grup görüşme II, 2022). Bununla birlikte yöre halkının göç ve kent yaşamına ilişkin en büyük kaygısı proleterleşmek zorunda kalacaklarını düşünmelerinden kaynaklanıyor. Denizli'nin Duacılı köyünden bir kadın protestocunun dile getirdiği 'Jeotermal şirket topraklarımıza el koyduğunda işçi olmaktan başka çaremiz kalacak mı?' sorusu tüm köylülerin taşıdığı kaygıyı yansıtıyor (Duacılı odak grup görüşme, 2022). Bu noktada kırsal kesimden olmayan bazı protestocuların mücadeleyi sadece çevre mücadelesi olarak değil aynı zamanda 'proleterleşme sürecine' karşı bir mücadele olarak gördüğünü de belirtmek gerekiyor (S.E. Değerli görüşme, 2021).

Mülksüzleştirilme ve yerinden edilme korkusu kırsal kesimdeki kadınlar arasında daha yaygın ve daha yoğun olarak görülmekte. Bunun temel nedeni, bu kadınların geleneksel geçim kaynaklarını kaybettikten sonra sınırlı istihdam fırsatlarına sahip olacakları endişesini taşımalarıdır (Başköy odak grup görüşme I, II, 2022; Duacılı odak grup görüşme, 2022; R. İçtepe görüşme, 2021; G. Ener görüşme, 2021). Köy kadınlarının eğitim düzeyi ve köylerdeki erkek egemen yapı göz önüne alındığında bu endişe yersiz değildir. Manisalı bir kadın protestocunun belirttiği gibi, 'Kadınlar, topraklarının ellerinden alınması durumunda en çok kendilerinin zarar göreceğinin farkındalar. .... çünkü kadınların bir fabrikada ya da şehrin başka bir yerinde iş bulması erkeklerden farklı olarak çok daha zor olacak' (S. E. Değerli görüşme, 2021). Kırsal kesimdeki kadınların bu endişesinin, JES'lere karşı direnişin şekillenmesinde kritik bir rol oynadığını belirtmek gerekir. Bir yandan protestocuların birçoğu kadınlardan oluşurken, diğer yandan kadınlar, erkeklere kıyasla daha kararlı ve cesur bir tavır sergileyerek, direnişin itici gücü haline geldi (A. Yakan görüşme, 2021; Ş. Efe görüşme, 2022; S. Şengün görüşme, 2022).

### **2.3. Devlet Kurumlarına Güven Sorunu**

Yerel halkın jeotermal projelere karşı direnişini tetikleyen bir diğer faktör ilgili devlet kurumlarına duyulan güvensizlik ile ilgili oldu. Bu çerçevede pek çok protestocu jeotermal enerjiye değil bu enerjinin üretilme biçimine karşı olduklarını vurguladı. Özellikle kırsal kesimden olmayan protestocular, mevcut haliyle jeotermal enerji üretimini yeni sermaye birikimi fırsatları yaratma amacıyla doğaya el koymanın bir yolu olarak tanımladılar (S.E Değerli görüşme, 2021; H. Uysal görüşme, 2021; M. Çallica görüşme, 2022). Diğer yandan, çeşitli köylerden protestocular, jeotermal enerji üretiminin asıl amacının siyasi iktidara yakın şirketlere yeni fırsatlar sağlamak olduğunu belirttiler (M. Yılmaz görüşme, 2021; Başköy odak grup görüşme II, 2022; Duacılı odak grup görüşme, 2022). Bununla ilgili olarak, 'milyonlarca kişinin geçimini sağlayan 1. sınıf tarım arazilerinin birkaç şirketin çıkarlarına hizmet edecek şekilde kullanılması' dikkat çekilen konular arasında yer aldı (M. Vergili görüşme, 2021; M. Çallica görüşme, 2022). Ayrıca, yerel halkın kullandığı kamuya ait arazilerin jeotermal şirketlerine devredilmesini içeren doğanın tahsis edilmesi ve çitlenmesi süreçleri de vurgulanan konular arasında yer aldı (A. Güney görüşme, 2022).

Protestocuların devlet kurumlarına güvensizliklerini ifade ederken özellikle vurguladıkları diğer iki konu etkili bir planlamanın eksikliği ve izleme süreçlerinin yetersizliği oldu. Daha ayrıntılı vermek gerekirse, mevcut mevzuatın yetersiz olduğu, üretim sahalarının hatalı belirlendiği, doğru üretim yöntemleri kullanılmadığı ve nihayet denetim ve izleme mekanizmalarının yetersiz olduğu sıklıkla dile getirildi (R. İçtepe görüşme, 2021; M. Çallica görüşme, 2022). Görüşülen protestocuların çoğu, denetim eksikliğinin, şirketlerin kural ve düzenlemeleri ihmal etmelerine, izinsiz kuyu açmalarına, zeytin ağaçlarını kesmelerine ve köylülerin arazilerini kullanmalarına, jeotermal kaynakların aşırı kullanımına ve çevre koruma önlemlerinin maliyetinden

kaçınmalarına yol verdiğini vurguladı (M. Vergili görüşme, 2022; H. Uysal görüşme, 2021). Protestocuların devlet kurumlarına olan güvensizliğinin aynı zamanda otoritenin protesto eylemlerine verdiği tepkiyle de bağlantılı olduğu söylenebilir. Bu konuda binlerce kişinin katıldığı dört ile yayılmış protestoların dikkate alınmaması, yeni projelere ısrarla izin verilmesi ve kolluk kuvvetlerinin barışçıl protestolara yönelik sert ve baskıcı tutumunun özellikle etkili olduğu söylenebilir (S. Kuru görüşme, 2022; E. Celayır görüşme, 2022; Ş. Efe görüşme, 2022). Bütün bunlar devlet kurumlarının şirketlere verdiği güçlü desteği yöre halkı nezdinde görünür hale getirdi (G. Ener görüşme, 2021; O. Orpak görüşme, 2022).

## Sonuç

İklim krizini çözmeye oldukça önemli bir rol oynayacağı düşünülen yenilenebilir enerji üretimi neden tepki ve direniş ile karşılaşır? Bu çalışma Aydın, Manisa, Denizli ve İzmir’de yürütülen jeotermal enerji üretimi faaliyetlerine yönelik protesto ve direnişleri inceleyerek bu soruya cevap aradı. Rüzgâr, güneş veya jeotermal gibi farklı enerji kaynaklarını tek bir kategoriye indirgeyerek kritik önemdeki farklılıklarını göz ardı eden ve tüm bu kaynakları ‘özünde temiz’ enerji olarak sunan küresel yenilenebilir enerji söyleminin, ulusal düzlemde geleneksel kalkınma temaları ve mevcut siyasi iktidarın yerli ve milli söylemiyle eklemlenmesi, son derece verimli tarım arazilerinin jeotermal enerji üretimi için kullanılmasına yol vermiştir. Söz konusu dört ilin onlarca köyünde doğan yerel direnişler, jeotermal enerji üretiminin plansız ve kontrolsüz yapıldığında yarattığı ekolojik tahribata dikkat çekerek bu üretimin ekolojik kaygı ve hedefler değil siyasi ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda şekillendiğini göstermiştir. Bu direnişler söz konusu tahribatın yalnızca yeni çevre adaletsizlikleri üretmekle kalmayacağını, aynı zamanda özellikle köylerde yaşayan nüfusun tabii olduğu sınıfsal ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini katlayarak büyüteceğine de dikkat çekmektedir. Böylelikle, onlarca köyde doğan bu direniş, yenilenebilir enerji üretiminin sermaye birikimi hedefiyle teşvik edilmesinin, küresel yenilenebilir enerji söyleminin iddiasının tersine, iklim krizini çözmek bir yana daha da derinleştireceğini ortaya koymaktadır.

## Kaynakça

- Akçay, Ü. (2021). “Authoritarian consolidation dynamics in Turkey.” *Contemporary Politics*, 27 (1): 79-104.
- Aksoy, N. (2014). “Power generation from geothermal resources in Turkey.” *Renewable Energy*, 68: 595- 601.
- Avila, S. (2018). “Environmental justice and the expanding geography of wind power conflicts.” *Sustainability Science*, 13(3): 599–616.
- Aydın Valiliği (2023). Aydın İl Stratejik Planı. <https://docplayer.biz.tr/378828-Aydin-2023-aydin-il-stratejik-plani.html>.
- Bayrak, Y. (2022). “Yenilenebilir Enerji Kaynaklarından Elektrik Üretimini Destekleme Mekanizması. (YEKDEM).” Ankara: TMMOB, pp 242- 252.
- Buğra, A. ve Savaşkan, O. (2012). “Politics and class: The Turkish Business Environment in the Neoliberal age.” *New Perspectives on Turkey*, 46: 27- 63.
- CHP Raporu (2022). Jeotermal Enerji Santrallerinin Çevresel Etkileri. Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi Yayınları.
- ÇŞB-AİKB Raporu (2020). Türkiye’de Jeotermal Kaynakların Kümülatif Etki Değerlendirmesi Raporu.



- Dunlap, A. ve Arce, M.C. (2022). “‘Murderous energy’ in Oaxaca, Mexico: wind factories, territorial struggle and social warfare.” *The Journal of Peasant Studies*, 49 (2): 455-480.
- Knuth S, Behrsin I, Levenda A, McCarthy J (2022) New political ecologies of renewable energy. *Environment and Planning E: Nature and Space* 5(3): 997-1013
- McCarthy, J. (2015). “A socioecological fix to capitalist crisis and climate change? The possibilities and limits of renewable energy.” *Environment and Planning A* 47: 2485-2502.
- Melucci, A. (1996). *Challenging Codes*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Özen, H. (2018). “Yerellik-Popülerlik Ekseninde Türkiye’de Çevre Mücadeleleri.” *Alternatif Politika*, 10 (2): 181-209.
- Pan, SY. Gao, M. Shah, KJ. Zheng, J. Pei, SL. Chiang, PC. (2019). “Establishment of enhanced geothermal energy utilization plans: Barriers and strategies.” *Renewable Energy* 132:19-32.
- REN21 (2022) *Renewables 2022 Global Status Report*. Paris: REN21 Secretariat.
- Satman, A. (2019) *Türkiye’de Jeotermal-Güncel Bakış. Jeotermal Enerji Semineri Bildiriler Kitabı*. Ankara: TMMOB.
- Shortall, R. Davidsdottir, B. Axelsson, G. (2015). “Geothermal energy for sustainable development: A review of sustainability impacts and assessment frameworks.” *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 44: 391- 406.
- Sovacool, B.K. (2021). “Who are the victims of low-carbon transitions? Towards a political ecology of climate change mitigation.” *Energy Research & Social Science* 73: 101916.
- TMMOB (2021) *Büyük Menderes Havzasında Jeotermal Enerji Santralleri Gerçeği ve Aydın İlinde Kurulu JES’lerin Çevresel Etkileri*. Ankara: TMMOB.
- UNESCO (2022) *UNESCO Science Report: The race against time for smarter development*. Unesco.
- Wanner, T. (2015). “The New ‘Passive Revolution’ of the Green Economy and Growth Discourse: Maintaining the ‘Sustainable Development’ of Neoliberal Capitalism.” *New Political Economy*, 20(1): 21-41.
- Yener, A.B. (2022). *Türkiye’de Jeotermal Kaynakların Kullanımı ve Jeotermal Enerji. Türkiye’nin Enerji Görünümü*. Ankara: TMMOB, pp 242- 252.

## Yerelin Sınırlarını Aşan Bir Belediye Başkanı: Ekrem Orhon

İlker ASLAN<sup>66</sup>

### Özet

Ekrem Orhon 1911-1983 yılları arasında yaşamış inşaat mühendisi ve siyasetçidir. 1963-1973 ve 1980-1983 yılları arasında Rize belediye başkanlığı görevinde bulunmuştur. Ekrem Orhon'un önemi bugünkü Rize'nin şehircilik anlamında şekillenmesinde radikal derecede etkili olmasından gelir. Rize'ye yapılan pek çok ciddi yatırımın öncüsü Ekrem Orhon'dur. Üst düzey bir eğitim almış ve yurtdışı tecrübesi edinmiş olmasına rağmen memleketine hizmet etmeyi bir vazife olarak gören Ekrem Orhon kente çoğu kendi kişisel temaslarından doğan imkanlarıyla gerçekleştirdiği pek çok yatırımda bulunmuştur. Başkanlık döneminde belediye bütçesini arttırmış, belediye hizmetlerine pek çok araç kazandırmıştır. Ekrem Orhon'un en önemli girişimleri Rize için üç büyük proje dediği limanın genişletilmesi, kent alanının genişletilmesi ve Rize-İspir-Erzurum karayolunun yapılmasıdır. Bu çalışmada Ekrem Orhon'un biyografisinden hareketle Rize için yaptığı çalışmalar üzerinde durulacak ve Orhon'un yerel belediyecilik anlayışına sunduğu katkılar gündeme getirilecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Ekrem Orhon, Rize Belediyesi, Yerel Belediyecilik

### A Mayor Beyond Local Boundaries: Ekrem Orhon

### Abstract

Ekrem Orhon is a civil engineer and politician who lived between 1911-1983. He served as mayor of Rize between 1963-1973 and 1980-1983. The importance of Ekrem Orhon comes from his radical influence in shaping today's Rize in terms of urbanism. Ekrem Orhon is the pioneer of many serious investments made in Rize. Even though he received a high-level education and had experience abroad, Ekrem Orhon saw it as a duty to serve his country and made many investments in the city, most of which came from his personal contacts. During his presidency, he increased the municipal budget and added many vehicles to municipal services. Ekrem Orhon's most important initiatives are the expansion of the port, the expansion of the city area and the construction of the Rize-İspir-Erzurum highway, which he calls three major projects for Rize. In this study, based on Ekrem Orhon's biography, his work for Rize will be emphasized and Orhon's contributions to the understanding of local municipality will be brought to the agenda.

**Keywords:** Ekrem Orhon, Rize Municipality, Municipalism

---

<sup>66</sup> Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ilkeraslan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3133-018X.

## Giriş

Cumhuriyet tarihi ister siyasal ister sosyoekonomik olarak bakılsın; suların hiçbir zaman durulmadığı, politik çekişme ve çatışmaların sürekli canlılığını koruduğu, neredeyse on yılda bir gerçekleşen askeri darbelerle sosyal ve ekonomik anlamda kat edilen mesafenin devamlı geri sardığı dönemlerin büyük bir toplamı olmuştur. Buna rağmen ülke tarihini anlatabilecek en doğru kelime ilerleme veya gerileme değil, değişimdir. Olumlu da olumsuz da yorumlansa, Türkiye sosyokültürel ve siyasal olarak bir şeylerin sürekli değiştiği bir coğrafya olmaktan beri gelememiştir.

Türkiye'deki istikrarsız siyasal ve ekonomik atmosfer sadece merkezi yönetimi değil yerel yönetimleri de etkilemiştir. Gerçekten de İkinci Dünya Savaşı sonrasında ciddi ekonomik problemler yaşayan Türkiye, kendini (her ne kadar plansız programsız olsa da) Demokrat Parti iktidarında toparlamaya başlamıştır. Ancak yaşanan 27 Mayıs askeri darbesi ile siyasal olarak yeni bir bunalım sürecine giren ülkenin farklı ölçülerde benzer problemleri yaşaması kaçınılmaz olmuştur. Buna rağmen Korkut Boratav'ın (2013: 342-348) vurguladığı üzere, darbe sonrası dönem ülke ekonomisinin belli ölçülerde canlandığı, en azından birtakım plan programlar dahilinde iyileştirilmeye çalışıldığı bir dönem olmuştur.

Her ne kadar ülkenin mevcut siyasal gidişatını belirleyecek olan ana unsur genel seçimlerle başa gelmiş iktidar partisi veya koalisyon hükümetini oluşturan partiler olsa da yerel yönetimler de o ülkedeki sosyal, siyasal ve ekonomik ilerleyişte çok önemli rol oynar. Bu anlamda Türkiye tarihinde yapılan genel seçimler kadar yerel seçimlerin de ülke siyasetini okuyabilmek açısından önemi yadsınamaz. Bu yüzden ülke siyasetine yön veren, merkezi yöneten iktidar sahipleri olduğu kadar yerel idareleri yöneten aktörlerdir de. Ekrem Orhon da ülkenin küçük kentlerinden birinin belediye başkanı olarak, kendi ideal tipini yaratabilmiş, Rize'nin sınırlarını aşarak ulusal ve uluslararası alanda bir belediye başkanının neler yapabileceğini gösteren çok önemli bir figür olmuştur.

### 1. Ekrem Orhon'un Hayatı

Ekrem Orhon, 1911'de Rize'nin Der pazarı ilçesinin Bürücek köyünde doğar. Babası Abdulfafur Efendi şehirde inşaat malzemeleri satan bir tüccardır. Dört erkek ve yedi kız kardeşi vardır. Kardeşleri arasında okuma konusunda en iddialı olan Ekrem Orhon'dur. Orta birinci sınıfa kadar Rize'de okuyan Orhon'un, 1926'da kendi ısrarıyla Robert Koleji'nde eğitim görmek için İstanbul'a gitmesi eğitim konusunda küçük yaşlardan itibaren ne denli çaba gösterdiğinin kanıtıdır. 1935'te lisans derecesi ile mezun olan Ekrem Orhon, 1936'da Amerika'da, İllionis Üniversitesinden yüksek lisans diploması alır ve ülkesine yüksek inşaat mühendisi olarak döner. Aynı yıl babası vefat eden Ekrem Orhon, iki savaş arası dönemin yoksulluk zamanlarında kendi başının çaresine bakmak zorundadır. O günleri sonradan şu sözlerle ifade edecektir: "O zamanlar Rize yoksuldu. Babamın bıraktıkları bütün kardeşlerime yetecek gibi değildi. Kendi başımın çaresine bakmam gerekiyordu" (Ekrem Orhon: Rize Eski Belediye Başkanı, 2010: 15).

1936-1948 arasında inşaat müteahhitliği ve şantiye şefliği yapan Ekrem Orhon, 1948-1951 arasında sırasıyla Karayolları Genel Müdürlüğü Trabzon Yollar 10. Bölge Müdürlüğü, Bakım Şefliği, Kayseri Yollar 6. Bölge Müdürlüğü ve tekrar Trabzon Yollar 10. Bölge Müdürlüğü görevlerini yürütmüş ve 1951-1956 arasında da serbest müteahhitlik yapmıştır. 1958-1963 arasında ise müşavir mühendis olarak çalışmıştır. Ekrem Orhon hem yurtiçinde hem de yurtdışında iyi bir eğitim almasının yanı sıra doğup büyüdüğü toprakları yakından tanıyan, iş hayatını bölgeye hâkim pozisyonlarda sürdüren ve sahayı deneyimleyen bir isimdir. Bu çerçevede Ekrem Orhon'un sonradan sürdüreceği belediye başkanlığı görevine tesadüfen gelmediği, bölge

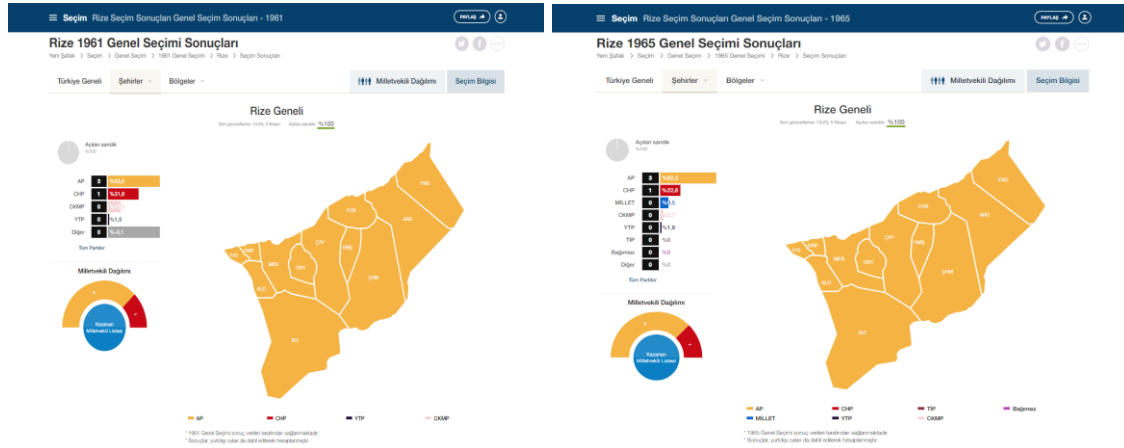
halkının teveccühünü kazanabilecek kadar halkla iç içe yaşayan ve çalışan bir aktör olduğu kolaylıkla görülecektir.

## 2. Ekrem Orhon'un Belediye Başkanlığı Dönemi ve Hizmetleri

Ekrem Orhon, 1963-1973 ve 1980-1983 arasında iki farklı dönemde Rize belediye başkanlığı yapmıştır. İlk başkanlık dönemi öncesinde ölümcül hastalığa yakalanan ve uzun süre tedavi gören Ekrem Orhon, Rize halkından sürekli dua istemiştir. Bu aşamada halkın gösterdiği teveccühü kendisi şöyle anlatır:

“Kansere yakalandım. Londra’da yapılan üç ameliyat ve doku naklinden sonra hayattaydım. ‘Şimdi ne olacak?’ diye kendime sordum. Sonra bir gün Ankara’da bir kahvehanede oturup Rize’yi, benim Rize’mi düşünürken, iki hemşerim, arkadaşım kahvehanenin kapısından girdiler. Beni arıyorlardı. Oturduğum masaya geldiler ve aklımı çeldiler. Belediye başkanı olmamı istiyorlardı. ‘Halk seni istiyor,’ dediler bana. ‘İnsanların sana ihtiyacı var,’ dediler. Ben de kabul ettim” (Ekrem Orhon: Rize Eski Belediye Başkanı, 2010: 16).

27 Mayıs Darbesinin getirdiği kaotik ortama rağmen tekrar demokratik yönetime dönme hareketinde zaman kaybedilmemiştir. Bununla birlikte 1961 Genel Seçimleri yine de 60 Darbesinin gölgesinde gerçekleşmiştir. Demokrat Parti’nin halefi Adalet Partisi, 1961 Seçimlerinden zaferle ayrılmıştır. Rize de Türkiye’deki genel eğilime uyarak tercihinin büyük ölçüde Adalet Partisinden yana kullanmıştır.



Resim 1-2: 1961 ve 1965 Genel Seçimleri Rize İli İstatistikleri

1963 yılının Kasım ayında yapılan yerel seçimler ise başka bir politik duruşu göstermiştir. Cumhuriyet Halk Partisi’nden belediye başkanlığına aday gösterilen Ekrem Orhon, toplam geçerli oyların üçte ikisini alarak belediye başkanı seçilmiştir. Bugün bile tercihinin muhafazakâr/sağ partilerden yana kullanan Rize gibi bir coğrafyada, bir CHP adayının o dönem için önemli sayılabilecek bir oy farkıyla belediye başkanı seçilmesi, aslında halkın Ekrem Orhon ismine ne denli teveccüh gösterdiğinin bir tezahürüdür.

Toplam seçmen sayısı		Toplam sandık sayısı		
10.011		42		
Adaylık			Sonuçlar	
Kıs.	Parti	Aday	Oy sayısı	Oy oranı
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi	Ekrem Orhon	4.154	%63,61
AP	Adalet Partisi	Yusuf Tiryaki	2.020	%30,93
MP	Millet Partisi	İhsan Ulaş	216	%3,31
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi	Ahmet Talha Denizalp	140	%2,14
Toplam			6.530	
Geçersiz ya da boş			601	

Toplam seçmen sayısı		Toplam sandık sayısı		
11.924		46		
Adaylık			Sonuçlar	
Kıs.	Parti	Aday <sup>[2]</sup>	Oy sayısı	Oy oranı
AP	Adalet Partisi	Ekrem Orhon	5.032	%76,78
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi	Mustafa Ardal	1.522	%23,22
Toplam			6.554	
Geçersiz ya da boş			594	

Resim 3-4: 1963 ve 1968 Yerel Seçimleri Rize İli İstatistikleri<sup>67</sup>

1963 Yerel Seçimlerinden sonra gerçekleşen ilk genel seçim olan 1965 Genel Seçimlerinde Rize seçmenin tercihini yine Adalet Partisinden yana kullandığı görülmektedir. Bu durum, iki genel seçim arasındaki yerel seçimde halkın siyasi partiler bazında tavrının değişmesi olarak yorumlanmamalıdır. Yukarıda da dediğimiz gibi yerel seçimler, yerel aktörlerin sahne aldığı arenalardır. Burada halkın politik olarak bir siyasi partiden ziyade siyasi aktörü tercih etmiş olması, seçimin genel atmosferinin yorumlanması bağlamında en rasyonel açıklama olarak görünmektedir. Öyle ki Ekrem Orhon'un bir sonraki yerel seçimler olan 1968 Yerel Seçimleri'nde Adalet Partisi'nden aday olması ve yeniden benzer bir oy oranıyla belediye başkanı seçilmesi, halkın kendisine gösterdiği partiler üstü ilginin bir yansımasıdır.

Her ne kadar 60'lı yıllar Türkiye'si yukarıda da belirttiğimiz üzere siyasi olarak bir türlü istikrara kavuşmamış, belli dinamiklerin yerli yerine oturmadığı bir tablo sunsa da siyasi eğilim olarak bölgelerin takındığı tavır aşağı yukarı aynı kalmıştır. Bu yüzden Ekrem Orhon'un CHP'den başkan seçilmesi dikkate değerdir. Ekrem Orhon, herhangi bir partinin adamı olmadığını, Rizeli için çalışacağını ise sürekli dile getirir. 1964 yılında gerçekleştirdiği bir Ankara ziyareti sonrası yaptığı açıklamalar, bu duruşu doğrular niteliktedir:

“Rize Belediye Başkanı kaldıkça, hiçbir partiyi değil, ancak ve ancak Rize'yi temsil edeceğim. Rizelinin isteklerini hepsine yazacağım. İşimizi başaran kim olursa olsun, onunla mektuplaşmalarımı Rize'de çıkan her gazeteğe vereceğim. Bundan kim ve hangi parti faydalanmak isterse istesin hakkıdır ve ben de bunun böyle olmasını temine çalışacağım” (Zümrüt Rize, 1964).

17 Kasım 1963'te gerçekleşen yerel seçimlerden zaferle ayrılan Ekrem Orhon, tabiri caizse memleketine aşık, halkın istediği bir belediye başkanı olarak 21 Kasım 1963'te göreve başlamış, 1968 seçimlerinde yeniden seçilmiş ve 1973'te Cumhuriyet Senatosu adayı olmak için belediye başkanlığından istifa edene kadar bu görevini sürdürmüştür. İkinci başkanlık dönemi ise 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin gerçekleştiği sürece denk gelir. Dönemin belediye başkanı Ömer Bayar'ın darbe ile görevden alınması üzerine, geçmişte Rize için yaptıkları göz önünde bulundurularak Ekrem Orhon yeniden belediye başkanı olarak tayin edilir. Orhon'un ikinci başkanlık dönemi de bu şekilde başlar ve ölüm tarihi olan 1983'e kadar sürer.

<sup>67</sup> 1968 yılında Adalet Partisi'nin aday gösterdiği Ekrem Orhon'un rakibi olan Mustafa Ardal, yerel bir gazete olan Zümrüt Rize'nin sahibidir ve 1955 seçimlerinde CHP'nin de desteğiyle seçilip, belediye başkanlığı yapmış bir isimdir. Ayrıca Ardal, 1963 seçimlerinde de Ekrem Orhon'un ekibinde yer almış ve Rize'yi mahalle mahalle gezerek Orhon'a oy istemiştir.

Ekrem Orhon göreve başladığı yıl belediye bütçesi 1.101.110 TL'dir. Aynı yıl belediyenin mülkleri ise şu şekildedir: 25 dükkân, Belediye binası altında 12 dükkân, gazino, itfaiye yanında 11 dükkânlı blok, kulüp ve belediye hamamı. Yine göreve başladığı dönemde belediyeye ait sadece bir arazöz, bir çöp kamyonu, bir mezbaha ve inşaat arabası ile bir kamyon (Kandemir, 1985: 40). Bu kısıtlı araçlar ve bütçe ile göreve başlayan Ekrem Orhon'un kent tasavvuru ise bu sınırlı dünyanın çok ötesindeydi. Rize için sayısız girişimde bulunan Ekrem Orhon'un temel olarak üç farklı projesi ve Rize ideali vardır. Bunlar: 1) Denizi doldurmak suretiyle Rize'nin genişletilmesi, 2) Rize'de uluslararası bağlantılar da kurulabilecek bir liman yapılması ve 3) Rize-İspir-Erzurum karayolunun yapılmasıdır. Başkanlık döneminin tamamı boyunca Ekrem Orhon'un bu idealler peşinde koştuğu ve pek çok girişimde bulunduğu görülecektir.

“Denizi kara, karayı para yapan adam” unvanı ile Rize tarihinde iz bırakan Ekrem Orhon'un bu şekilde anılmasında muhakkak haklılık payı vardır çünkü kendisi o dönem hayali bile kurulamayacak bir iş olan denizi doldurarak kent alanını genişletme projesini ortaya atmış ve bu projeyi de büyük ölçüde gerçekleştirmeye çaba göstermiştir. Bugün eski kent sahası düşünüldüğünde gerçekten de şehrin denize doğru neredeyse 2,5 kat genişlediği gözlenebilecektir. Bu genişleme neticesinde hem Ekrem Orhon döneminde hem de kendisinden sonra yapılan dolgu sahalarına dikilen yüksek katlı iş binaları şehrin yapısal olarak değişmesi sonucunu doğurduğu gibi aynı zamanda şehir insanına ciddi bir istihdam da sağlamıştır.



Resim 5-6: 1940-50'li yıllarda ve günümüzde Atatürk Caddesi

Bununla birlikte Ekrem Orhon'un önemli girişimlerinden biri de dolgu sahasıyla birlikte dönüşen sahil şeridinde büyük bir Rize limanı yapmak olmuştur. Ekrem Orhon'un dolgu sahası çalışmaları, Rize limanının bugünkü şekline gelmesinde radikal derecede etkilidir. İlk kez 1966 yılında balıkçı barınağı olarak geliştirilmeye başlanan liman, 1968'de bizzat kendisinin temel atmasıyla bugünkü şekline gelmeye başlamıştır. Ekrem Orhon o günü tarihe şu şekilde not düşmüştür:

“Allah'a şükür. 1950'nin Mayıs 14'ünde Rize-İspir-Erzurum yolunun Cuhma kayalığında yol dereden beş metre yüksekte yapılacak dediğim zaman Rize için bir numaralı isteğim yerine gelmişti. Bugün 14 Mayıs 1968'de 135 kuruş ile Fener burnundan başlatılmasına 4 buçuk yıl uğraştığım Rize limanı temelini atmayı Allah bana nasip etti. Rize için ikinci eserim. Allah'a şükürler olsun” (Kandemir, 1985: 85).

“Bu liman bir noktada uluslararası transit taşımacılığında büyük rol oynayacaktır. İran ve Irak'a ihracat bu limanda yükleme ve boşaltmalar yapılacak, Trabzon-Erzurum yoluna oranla daha kısa olacak Rize-Erzurum yolundan bu transit taşımacılığı kesinlik kazanacaktır” (Kandemir, 1985: 95).



Ekrem Orhon'un yoğun çabalarıyla temeli atılan liman, ölümünden sonra da genişletilmeye devam edilmiştir. Hinterlandı dar olmasına rağmen liman bugün Ovit üzerinden Erzurum, Bayburt, Gümüşhane, Kars, Van, Diyarbakır ve Erzurum transit yolu üzerinden Azerbaycan ve İran'la, Gürcistan'ın Batum ve Poti limanları üzerinden Rusya ve Ukrayna ile bağlantı durumundadır (<https://www.riport.com.tr>, 2023) Ekrem Orhon'un ifadesiyle liman, Rize için ikinci eser olmuştur.



**Resim 7-8-9-10: Geçmişten günümüze Rize Limanı**

Rize Limanı için ikinci eserim diyen Ekrem Orhon'un birinci eser olarak gördüğü Rize-İspir-Erzurum yolu, gerçekten de üzerine çok çabaladığı, bizzat saha deneyimleriyle bölgeyi gezdiği ve yolun, Rize'ye son derece büyük katkısının olacağını düşündüğü bir projedir. Ekrem Orhon, Rize-İspir-Erzurum karayolu için şunları düşünmektedir:

“Rize-Erzurum karayolu en kısa zamanda yapılarak yaz ve kış ulaşımına devamlı açık tutulmalıdır. Bu yolun yapılması ve bu şekilde uygulamaya geçilmesi halinde hem devletimiz hem de milletimiz için büyük çapta ekonomik kazançlar sağlanacağı bir gerçektir” (Kandemir, 1985: 95).

Bu yolun açılması, Rize'yi direkt olarak (bu yoldan önce Rize ile Erzurum bölgesinin ulaşımı sadece Trabzon-Gümüşhane üzerinden sağlanmaktaydı) Erzurum'a, oradan da Ortadoğu'ya kadar uzanan geniş bir bölgeye bağlayacak ve bunun sonucunda da Rize turistik ve ekonomik açıdan ciddi bir kalkınma yaşayacaktı. Ekrem Orhon zamanında temelleri atılan bu yol sonradan tamamlanmış ve bölgeye ekonomik olarak katkı sağlamıştır.<sup>68</sup> Ekrem Orhon, Rize-Erzurum

<sup>68</sup> Bu yol üzerindeki, yapımı 2018 yılında tamamlanan Ovit Tüneli de benzer hassasiyetlerle projelendirilmiştir. Özellikle Kasım-Nisan ayları arası yoğun kar yağışı nedeniyle kapanan yolda trafik

yoluna öylesi ihtimam göstermiştir ki ömrünün bir kısmını o yollarda harcamış, sürekli saha çalışması yaparak bölgeye dair kişisel tecrübelerini genişletmiştir. Öyle ki ölümü dahi onu bu yol üzerinde bulmuştur. 1983 yılında, Rize belediye başkanlığındaki ikinci dönemi devam ederken, Karayolları Genel Müdürü Turan Eren ile çıktığı inceleme gezisinde, o zaman Kars'a, bugün Ardahan'a bağlı olan Göle ilçesinde ani bir rahatsızlık geçirir. Kendisi Kars'ta tedavi altında iken Erzurum'a geçen Turan Eren'e hasta yatağında, Rize-İspir-Erzurum karayolunun mutlaka tamamlanması gerektiği hatırlatmasını yapar. Sonrasında Erzurum'a sevk edilen Orhon, orada vefat eder. Son nefesine kadar Rize-Erzurum karayolunu sayıklayan Orhon'un bu tavrını oğlu Asya Orhon şu sözlerle ifade eder:

“Rize-İspir-Erzurum yolu, hayatı bu yol için son buldu. Yaşamını, kendi-ailesi-çocukları için değil de vatani-milleti ve Rize için geçirmiş bir insandır Ekrem Orhon” (Kandemir, 1985: 118).

Bugün Rize-Erzurum yolunun 12 ay kesintisiz kullanılması için Ovit dağı üzerine Türkiye'nin en uzun tünelinin yapılması bile Ekrem Orhon'un Rize-Erzurum yoluna gösterdiği ilgiyi haklı çıkaracak düzeydedir.



**Resim 11-12 : Ekrem Orhon Ovit yolu incelemeleri için sahada. Sağdaki fotoğrafta dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile aynı bölgede görüşmekte.**

Ekrem Orhon'un Rize kent alanı için dolgu çalışmaları yapma projesi ise neredeyse başkanlık dönemi boyunca sürekli ilgilendiği, üzerine düştüğü bir konu olmuştur. 20 Mart 1964 tarihinde hedefleri doğrultusunda izin ve bütçe görüşmeleri yapmak için Ankara'ya giden Ekrem Orhon dolgu sahası projesi için gereken izinleri alır. Hayalindeki Rize için önünde pek çok engel olan Ekrem Orhon hiçbir şartta yılmamış ve sadece yapısal problemlerin üstesinden gelmeye çalışarak kalmayarak aynı zamanda ciddi bürokratik engellerle de boğuşmuştur. Ancak dolgu çalışmaları ciddi bir atılımla başlamış ve sürdürülmüştür.

---

akışının sürekliliği adına yapılan tünelle birlikte Rize ile Erzurum arasında 12 ay kesintisiz ulaşım sağlanmıştır.





Resim 13: 9 Mayıs 1964 tarihli Zümrüt Rize gazetesinde belediye için alınan 5 buldozer ana sayfadan haber yapılıyor.

Bir inşaat mühendisi olan Orhon, belediye binasının sınırları içinde kalmamış, bürokrasiden arta kalan zamanlarını sahada, şantiyelerde işçilerle bir arada geçirmiştir. Örneğin, 1967 yılında dolgu çalışmalarına hız verebilmek adına araç almak için Murgul'a gitmiştir. Ekrem Orhon'un bir başka özelliği de gittiği her yerden çalışıp çalışmamasına bakmadan makineler ve araçlar temin etmesidir. Bozuk olan, bazısı neredeyse hurdaya çıkacak olan bu makine ve araçların tamir atölyesinde onarılıp aktif hale getirilmesine önyak olmuştur. Bu anlamda Ekrem Orhon'un elindeki bütçeyi dikkatli kullanmaya gayret ettiği görülecektir. Ekrem Orhon'un bu tavrı Karayollarında görev yaptığı 1956 yılında, Yalova-İzmit ve İzmit-İstanbul yolları ile ilgili yazdığı bir raporda kurduğu cümlelerden de fark edilecektir. 19 Ekim 1956 tarihli ilgili raporun sonuç kısmında şu ifadeleri kullanır:

“Bir yolu yaparken gaye yurt kalkınmasıdır. Yoksa iki noktayı birbirine bağlamak değildir. (...) Ne bu toprak yazar bozar tahtasıdır ve ne de bu milletin parası haydan gelmiştir, onun için huya gitmesin” (Kandemir, 1985: 57).



Resim 14: Ekrem Orhon kullanılamaz haldeki araç ve makineleri tamir atölyelerinde kullanılabilir hale getirmiştir.

Ekrem Orhon'un en büyük hayali olan deniz dolgusu projesiyle Rize iki katın üzerinde genişlemiştir. Ekonomik kalkınma adına çok önemli bir girişim olan bu proje ile birlikte Rize'ye kazandırdıkları şu şekilde sıralanabilir:

1. Yüzüncü Yıl dükkanları (12 işyeri)
2. Balıkxane (11 işyeri)
3. Geçici hal binası (16 işyeri)
4. Otobüs terminal binası (21 işyeri), binaya entegre düğün salonu ve sosyal tesisler.
5. Sahil Camii yerinin tahsisi, plan ve maket çalışmasından sonra inşaatın yapımı sürecinin takibi ve tamamlanması. 1792 metrekairelik alana yapılan bu camiin girişinde modern çeşmeler, altında 29 dükkan, kütüphane ve sosyal tesisler bulunmaktadır.
6. Ziraat Bankası önünde İşhanı (51 işyeri)
7. Hal binası (44 işyeri)
8. Demirel (bugünkü adıyla Ekrem Orhon) Apartmanı (55 daire ve altında 25 dükkânlı işyeri)
9. Belediye Blokları: Birinci blok (40 işyeri), ikinci blok (24 işyeri), üçüncü blok (30 işyeri), dördüncü blok (24 işyeri), beşinci blok (72 işyeri)
10. Dolgu sahası üzerinde 100. Yıl Kültür Parkı
11. 3 dozer, 4 kepçe, 2 greyder, 4 teleiks, 4 oklit ve 3 vinç. Ayrıca pek çok binek ve hizmet aracı.
12. Bunların yanında 975 dekarlık dolgu sahası arazisi halkın hizmetine sunulmuştur.



**Resim 15-16-17: Belediye Blokları inşa süreci ve sonrası.**



**Resim 18-19: 2021 yılında kentsel dönüşüm projesi kapsamında yıkılan Belediye Bloklarının yerini yeni modern bloklar almıştır.**

Ekrem Orhon, yukarıda yazılanlar dışında bir başka büyük başarıya daha imza atarak Çaykur Genel Müdürlüğü'nün Rize'de kurulmasını sağlamıştır. Çeşitli ekonomik zorluklar ve arsa bulma sıkıntılarının üstesinden gelerek, gereken girişimlerde bulunmuş, ödenek çıkartmış ve Çaykur'un bugün Rize'de hizmet veriyor olmasına vesile olmuştur. Çaykur Genel Müdürlüğü'nün Rize'de olması, taşıdığı sembolik değer bir yana, çok sayıda Rizeliye iş imkânı da sağlamıştır.

Ekrem Orhon'un Rize kent sahasını genişletmek için denizi doldurma çabalarına sonradan eleştiriler de gelmiş, özellikle Rize'nin denizle olan organik bağının kopması, kentin betona gömülmesi gibi hususlar Orhon'un bu girişimlerinin olumsuz yönleri olarak göze çarpmaktadır. Rize'de çay yetiştiriciliği için uzun yıllar çalışmış ve bölgede çayın ana tarım ürünü olarak yaygınlaşmasına doğrudan katkı sunmuş isimlerden olan Asım Zihnioğlu, Ekrem Orhon için şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Ekrem Orhon bir dönem Rize Belediye Başkanlığı yapmıştı. Önce Cumhuriyet Halk Partili olmuş ve yaşamının son zamanlarında yine Belediye Başkanlığı'na seçilmişti. Bu son başkanlık döneminde Ekrem Orhon kent merkezine arsa kazandırmak için deniz kıyısını doldurma çabalarına girişmişti. Bu çalışmada kendisine yardımcı olan Devlet Karayolları ile anlaşarak, oldukça geniş bir kıyı alanını doldurup belediyeye yeni arsalar kazandırmıştı. Ancak, bu uygulama sonucunda, kentin tek parkı denizden çok uzaklaşmış, bu parkta denizin kokusuyla, sesiyle kucaklaşan insanlar doğal güzelliklerden mahrum kalmış, parkın ön ve arkasından geçen yoğun trafiğin yol açtığı egzoz kokusu ortalığı sarmıştı” (Zihnioğlu, 2008: 93-94).

Asım Zihnioğlu'nun işaret ettiği gerçeklik bugün dahi güncelliğini koruyor olsa da Ekrem Orhon'u doğal güzelliklerin katili ilan etmek oldukça radikal bir çıkış olacaktır. Orhon her ne kadar kentin doğal dokusunda tahribata yol açan şehircilik hamlelerine girişmiş olsa da o gün için Rizeliye istihdam alanı açma çabası, Rize'ye büyükşehir hüviyeti kazandırma gayreti görmezden gelinmemelidir.

### **Sonuç**

Ekrem Orhon, 10 Ağustos 1983 yılında, Rize-İspir-Erzurum yolunu da görmek için çıktığı bir doğu gezisi sırasında hayata veda eder. Ölürken bile bu yolun önemini dile getirir ve buraya dair hayalinin gerçekleştirilmesini söyler. Ölümünün ardından 15 Ağustos 1983 tarihinde Kazım Öztürk, mecliste gündem dışı konuşma için söz alır ve Ekrem Orhon'u anar:

“Ölümünden iki gün önce beraberdik. O, Rize için her zamanki gibi yine büyük düşünüyordu. Rize'nin ipeğini, kendirini, bezini ve alabalığını geliştirme planları yapıyor, kolej ve ziraat fakülteleri açılması için projeler hazırlıyordu. Zigana'ya oranla 50 kilometre kısa olan İspir-Rize yolunun bir an önce bitirilmesi ve İran transit yoluna dönüşmesi Rize'nin Çağlayan ve Fırtına dereleri boyunca muntazam yollarla Erzurum ve Kars yaylalarına bağlanmasını istiyordu. (...) Bunca büyük işlerle uğraşan ve büyük düşünen Orhon'un bir eksiği, tapuda kaydı olmamasıydı. Oturduğu mütevazı dairesi eşine aitti. (...) Kişiliği, hizmet aşkı, uzak görüşlülüğü ve tevazuu ile hepimize örnek olacak ve hatırası hafızalarımızda daima canlı kalacak Ekrem Orhon'u rahmet ve şükranla anıyorum” (Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 1983: 429).

Ekrem Orhon'un ölümünün ardından aralarında Milliyetçi Demokrasi Partisi Genel Başkanı Turgut Sunalp, Orgeneral Selahattin Demircioğlu, Tuğgeneral Ahmet Dölgen, Eski bakanlardan Orhan Alp, dönemin Karayolları 1. Bölge Müdür Vekili Süleyman Girit, dönemin Konya Valisi ve Belediye Başkanı Lütfi Tuncel, Süleyman Demirel'in de olduğu pek çok politikacı, bürokrat ve asker taziye mesajlarını iletir. Bu durum, Orhon'un merkez bürokrasiyle temasını görmek bakımından da önemlidir. Ekrem Orhon adına bir hatıra kitabı derleyen Azmi Kandemir'in mektupla ulaştığı Süleyman Demirel'in Ekrem Orhon için söyledikleri de hem Orhon'un politikada durduğu yeri hem de merkez-taşra ilişkisini görmek bakımından önemlidir:

“Merhum Ekrem Orhon, benim çok aziz ve muhterem bir arkadaşım. Arkadaşlığımız, meslektaş olmaktan ziyade, ‘Türkiye sevdası’ müşteregine dayanmakta idi. Bir ömür boyu, her gün ‘Türkiye ve onun içinde Rize’ rüyasına girmişti. Her dakikasını, her saatini, Türkiye'nin ve Rize'nin iyiliğine, imar ve inşasına haşretmiş, bu büyük vatanperveri unutmamak değil, bilmek lazımdır” (Kandemir, 1985: 39).

Ekrem Orhon, Rize'ye hizmet etmeyi kendine şiar edinen bir yerel aktör olarak, hayalleri ve hedefleriyle Rize'nin sınırlarını aşmış bir idareci olmuştur. Bu çerçevede sınırlı imkanlarla Rize'nin bugünkü görünümüne kavuşması radikal derecede onunla ilgilidir. Ekrem Orhon bugün bile fotoğraflarıyla Rizeli esnafın dükkanlarının duvarlarında yer alan, yöre halkının sevgisini kazanmış ve yerel belediyecilik anlayışını Rize için radikal derecede değiştirmiş bir isimdir. Rize'nin bugünkü haline gelmesinde doğrudan payı olan Ekrem Orhon'un yaptıklarının değeri, dönemin imkan ve sınırlılıkları düşünüldüğünde daha iyi anlaşılacaktır.

### **Kaynaklar**

Boratav, K. (2013). *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, (Yay. Yön. Sina Akşin), “İktisat Tarihi (1908-1980)”, 12. Basım, İstanbul: Cem Yayınevi.

*Ekrem Orhon: Rize Eski Belediye Başkanı (1911-1983)* (2010). Derleme, Rize: Rize Belediyesi Yayınları.

Kandemir, A. (1985). *Ekrem Orhon*, Rize: Kendi Yayını.

Zihnioğlu, A (2008). *Bir Yeşilin Peşinde*, Ankara: Tübitak Yayınları.

*Zümrüt Rize Gazetesi*, 27 Ocak 1964, Rize.

Rize Limanı İşletmesi Yatırım A.Ş. Web Sayfası, <https://www.riport.com.tr/liman-tarihcesi>, Erişim tarihi: 30.08.2023.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 20, Yasama Yılı 2, 15.08.1983, s. 429.  
[https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/DM\\_/d02/c020/dm\\_02020145.pdf](https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/DM_/d02/c020/dm_02020145.pdf),  
Erişim Tarihi: 24.03.2022.

# Güvence Nerede? Üniversite Öğrencilerinin Çalışma Hayatına Yönelik Devletçi ve Liberal Eğilimleri

İlknur EKİZ ATAŞER<sup>69</sup>

## Özet

Türkiye serbest piyasa ekonomisi ile özel sektörü genişletip büyük bir istihdam alanı haline getirirken refah devleti modeli olarak da düşük korumalı bir rejime geçmiştir. Bu rejimle birlikte gençler kamu sektörünün yanında artık özel sektörü de tercih edebilmekte ya da etmek zorundadır. Özel sektörün esnek, güvencesiz, gelip geçici olması ise gençleri kaygılandırmakta ve “devlet babanın” güvencesi aranmaktadır. Diğer yandan bağımsız, özerk ve girişimci olma eğilimi gösteren gençler ise özel sektörü bilinçli tercih etmektedir. Bu çalışmada gençlerin bu eğilimleri, sınava hazırlanarak atanma ile devlet kurumlarında çalışmak isteyenleri devletçi eğilimler, özel sektörde çalışmak isteyenleri ise liberal eğilimler olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu kavramsallaştırmaya bağlı olarak gençlerin çalışma hayatına yönelik planları, istihdam krizleri devlet sektörü ile özel sektör arasında ortaya çıkan gerilimleri ve krizleri göstermektedir. Bu krizler sınavlara hazırlanma/ma, devlet-özel arasında yaptıkları ayırım, iş bulma kaygısı, kendini nerede güvende hissedeceği, esnek çalışma sistemini bilme(me)si ve istemesi durumlarında gözlenmektedir. Araştırmanın kapsamı Konya’da öğrenim gören üniversite öğrencileri olup; yarı yapılandırılmış soru formu kullanılarak 120 öğrenci ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Devletçi eğilimlerin fazla olduğu çalışmada kamu sektörünün daha çok tercih edilmesinde kamu resmi tatiller, yasal haklar, garanti ve güvence olması, düzenli iş saatleri, düzenli maaş gibi nedenler varken özel sektörde ise düşük maaş, uzun, yoğun ve düzensiz çalışma saatleri, işten atılma korkusu, ezici olması, standart bir yaşam tarzına izin vermemesi, iş ve gelecek garantisi vermemesi gibi nedenler gelmektedir. Diğer yandan bunların önemli bir kısmı özel sektörde çalışmak zorunda kalacağını tahmin etmektedir. Zorunlu olarak özele sektöre yönelme dışında bu eğilimde yer alanlar esnek saatlere uyum, bireysel çalışmak, gelişmelere açık, bağımsız olma, kariyer yapma şansı, risk alma, kpss sınavına girmek istememek, tecrübe, kendi işini kurmak ve rekabet etme isteği gibi unsurları öne çıkarmışlardır.

**Anahtar Kelimeler:** Güvence, Diplomalı İşsizlik, Refah Devleti

## Where Is The Assurance? Statist And Liberal Tendencies Of University Students Towards Working Life

### Abstract

While Turkey expanded the private sector with its free market economy and turned it into a large employment area, it also switched to a low-protection regime as a welfare state model. With this regime, young people can or must now choose the private sector as well as the public sector. The fact that the private sector is flexible, insecure and temporary worries young people, and the assurance of the "state father" is sought. On the other hand, young people who tend to be independent, autonomous and entrepreneurial choose the private sector consciously. In this study, these tendencies of young people are conceptualized as statist tendencies for those who want to work in state institutions by preparing for the exam and being appointed, and as liberal tendencies for those who want to work in the private sector. Depending on this conceptualization, young people's plans for working life and employment crises show the tensions and crises that arise between the state sector and the private sector. These crises are observed in situations such as preparation for exams, the distinction between public and private, anxiety about finding a job, knowing (not) knowing and wanting a flexible working system, where to feel safe. The scope of the research is university students studying in Konya; In-depth interviews were conducted with 120 students using a semi-structured questionnaire. In the research where statist tendencies are high, the public sector is preferred for reasons such as public holidays, legal rights, guarantee and security, regular working hours, regular salary, while in the private sector, low salaries, long, intense and irregular working hours, fear of dismissal, etc. There are reasons such as being overwhelming, not allowing a standard lifestyle, and not providing a job and future guarantee. On the other hand, a significant number of them estimate that they will have to work in the private sector. Apart from necessarily turning to the private sector, those in this trend have highlighted elements such as adapting to flexible hours, working individually, being open to developments, being independent, the chance to make a career, taking risks, not wanting to take the KPSS exam, experience, starting their own business and the desire to compete.

**Keywords :** Guarantee, Graduate Unemployment, Welfare state

<sup>69</sup> Dr. Öğr. Üye. KTO Karatay Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, e-posta: ilknur.ekiz@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5402-2254



## Giriş

Yeni kapitalizmle güvencenin buharlaşmasını literatürde iyi bilinen bir hikaye basitçe anlatmaktadır: Richard sennett'in (1970) Enrico ve oğlu Rico özelinde geçen bu hikayede, 70'li yıllarda Baba Enrico'nun hayatında, zaman doğrusal akıp, yıllarca aynı iş yerinde devlet güvencesi ile çalışıp, yavaş yavaş bir parça birikim yapıp, sendika güvencesine sahip olup, yıllarca aynı evde otururken oğlu Rico ise esnekliğin hakim olduğu, bürokrasiyi sevmeyen, değişime açık ve risk almayı seven fakat sık sık iş ve ev değiştiren, işten çıkarılan dolayısıyla arkadaşlıkların da geçici, online olduğu, iş tanımının belirsizleştiği, yoğun ve müşterilerinin programlarına ayak uydurmak zorunda kalan ve evde de artık esnek ebeveyn olmak zorunda kaldığı bir hayatın temsilcisiydi. Bu hikâye Türkiye özelinde de 1980'ler sonrası başlarken 2000'li yıllarda artık çoğunluğun kanıksadığı alışıldık bir hikâye olmuştur. Esnek üretim, esnek çalışma bu hikâyenin ana kavramları olup genel olarak bu “esneklik kişisel özgürlüğün yolunu açmayı ve doğal olarak değişime açık olmayı ve koşullara uymayı getiriyor. Fakat bu değişimin sonucunda kurumların baştan yenilenmesi ve dönüşümü, üretimin esnekliği, iktidar ve kontrol yapılarının yoğunlaşması karşımıza çıkıyor. Burada toplumsal süreklilik denilen şey kaybolmaya başlayınca yeni krizler karşımıza çıkıyor.

Bu krizlerin başında kamu ve özel sektör arasında yaşanan gerilim gelmektedir. Bu gerilim Standing'in anlatımıyla “kamu sektörüne saldırıyla, -dünyada 2008 krizinin etkileriyle-hizmetlerin ticarileştirilmesiyle, özelleştirilmesiyle ve taşeronla verilmesiyle başladı ve kamu kesiminin aşındırılmasını getirdi. Geçici sözleşmeler ve düşük ücretli, fazla sosyal hak sağlamayan yarı zamanlı istihdam hızla devreye girdi. Dünyanın her yerinde sağ politika, kamuda ücretleri, sosyal hakları ve istihdam güvenliğini budamaya dair saldırıları yoğunlaştırmak için ekonomik durgunluğu kullandı.” 70 (2017, s.95).

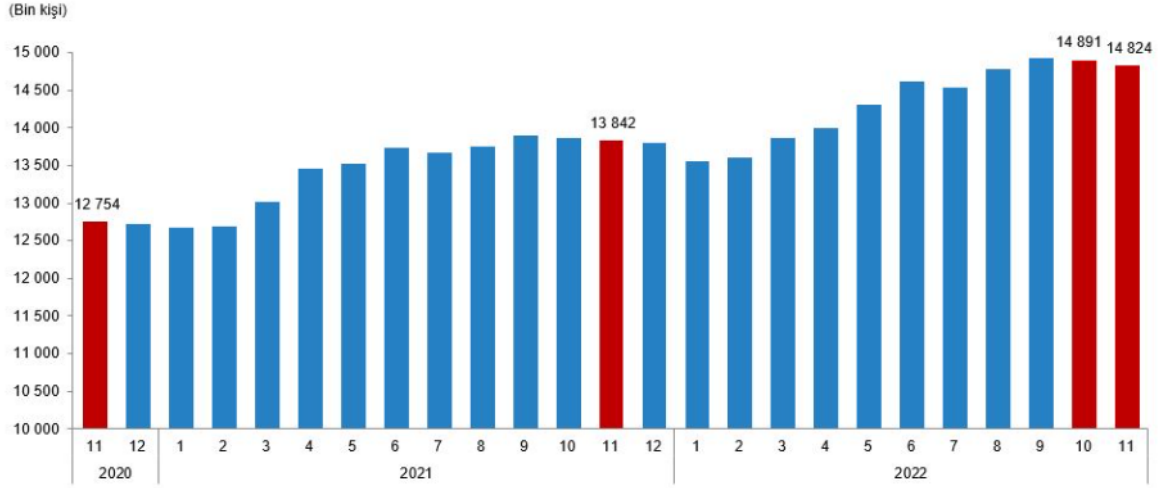
1990'lardan 2000'lere doğru “refah devletinin üç bileşeni olan birikim, emeğin kontrolü ve toplumsal yeniden üretimin işlevleri değişmiş, özelleştirmeler, esnek bir piyasa için emeğin korunmasından esnekliğe giden kurumsal düzenlemeler ve istihdamla bağın kopması, sosyal güvenlik, sağlık, eğitim gibi mekanizmalarda yaşanan değişimler” (Topak, 2012) 2000'ler sonrası daha da karmaşık bir hal alarak emek ve istihdamda kendine yer bulmaya çalışan gençlik için çalışma devlet ve özel alan arasında krizi halini almıştır. “Genç kadınlar özellikle yüksek işsizlikle karşı karşıya kalırken, gençler yetişkinlere göre 2-3 kat yüksek olan işsizlik krizi ile eğreti işleri de kabul etmek zorunda kalırken, sosyal korumanın olmadığı, düşük ücret ve kötü koşulların olduğu enformel sektörde” mücadele etmeye başladılar (Temiz, 2004). Bu durum kamu dışında çalışma hayatının nasıl ezici olduğu düşüncesini tetiklerken “devlet babanın” da artık geri çekildiğini gördüler. Böylece Türkiye zayıf refah devleti ya da düşük korumalı bir refah rejim özelliği ile tanımlandı.

Türkiye'de devletin geri çekilmesiyle genişleyen özel sektör ve artan ücretli çalışanların sayısındaki artış bunu kanıtlamaktadır: “Sanayi, inşaat ve ticaret-hizmet sektörleri toplamında ücretli çalışan sayısı 2022 Kasım ayında bir önceki yılın aynı ayına göre %7,1 arttı. Ücretli çalışan sayısı bir önceki yılın aynı ayında 13 milyon 842 bin 209 kişi iken, 2022 yılı Kasım ayında 14 milyon 824 bin 187 kişi oldu.

---

<sup>70</sup> İtalya'da Ekim 2009'da kırk bin polis daha iyi ücret ve yeni polis arabaları talebiyle sokağa çıktı. İşe alımlar dondurulduğu için İtalya'da polislerin ortalama yaşı kırk beşe yükseldi...Portekiz'de elli bin memur şubat 2010'da ücretlerin dondurulmasını protesto etti ancak hükümet kararından caymadı ve kamu hizmetlerini yavaş yavaş azaltma yoluna gitti...ABD'de olduğu gibi Birleşik Krallık'ta da 2008 öncesindeki on yılda yaratılan yeni işlerin üçte ikisi kamu sektöründeydi....(Standing, 2017:95).

Ücretli çalışanların alt detaylarına bakıldığında; 2022 yılı Kasım ayında ücretli çalışan sayısı yıllık olarak sanayi sektöründe %7,1, inşaat sektöründe %6,3 ve ticaret-hizmet sektöründe %7,3 arttı” (<https://www.tuik.gov.tr/>, 2023).



Kaynak:Tuik, Ücretli Çalışanlar, 2023.

Kezban Çelik, (2008) “Benim devletim babam: Türkiye'nin zayıf devlet refahı koşulları altında genç işsizlik deneyimleri” çalışmasında Gallie ve Paugam'ın (2000) rejim modellerine atf yaparak Türkiye'nin koruyucu olmayan refah rejimli bir ülkeyi iyi temsil ettiğini söyler. Alt korumaya sahip olan bu rejimde aktif istihdam politikaları yoktur, çok az işsiz işsizlik maaşı alınır. Türkiye'de de gençlere yönelik devlet desteğinin olmaması, işsizlik maaşından çoğunun yararlanamaması, işlerin sınırlı, düşük ve eğreti olması, ekonomik krizlerle birleşince gençlerin geleceğe bakışı olumsuz olup onları bilinmezliğe ve özel bir savunmasızlığa maruz bırakırken devlet sorumluluğu aileye bırakmaktadır. Bu aile dayanışmasını ortaya çıkarmaktadır ki, iş bulamayan, ekonomik zorluklarla baş edemeyeceğini bilen gençler ailesinden ayrılamaz (Çelik, 2008: 430; Lüküslü, 2020: 343).

### 1.Araştırmanın Yöntemi

Gençlerin devlet ile özel sektöre yönelik düşünceleri ve tercihleri, buna bağlı olarak çalışma yaşamlarına yönelik kaygı ve güvensizlikleri ve devletçiliğin ve neoliberal uygulamaların gençler özelinde devletçi ve liberal eğilimlerin nasıl geliştiği sorunsalından yola çıkan araştırma Konya'da iki devlet ve bir vakıf üniversitesinde okuyan 3. ve son sınıf öğrencileri kapsamaktadır. Olasılıklı örnekleme yöntemlerinden basit tesadüfi örnekleme ile Konya'da üniversite okuyan öğrencilerden 120 örneklem belirlenmiştir. Görüşmeler Mayıs-Haziran 2023 tarihleri arasında yüz yüze görüşme tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerden öğrenim hayatı bitince çalışma hayatını özel sektör ve kamu sektöründen hangisi üzerine nasıl şekillendireceğini değerlendirilmesi istenmiştir. Bu tercihi yaparken kişisel özelliklerinin, aldıkları eğitimin çalışma piyasasıyla nerelerde uyduğu nerelerde çatıştığı ortaya çıkarılmak istenmiştir. Gençlerin tamamından ilerde çalışma hayatına geçmek isteyen bir yetişkin olarak özel sektörü tercih etmede öne çıkardıkları nedenler ile kamu sektörünü tercih etmede öne çıkardıkları nedenleri değerlendirmesi istenmiştir. Bu değerlendirmelerle birlikte gençlerin çalışma hayatlarını şekillendirirken devletçi ve liberal eğilimleri ve kırılmaları tespit edilmek istenmiştir.



## 2.Bulgular

### 2.1.Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan üniversite öğrencileri Konya’da bulunan iki devlet üniversitesi ve bir vakıf üniversitesinde okuyan özellikle üçüncü ve dördüncü (son) sınıf öğrencileri tercih edilmiştir. Araştırmanın konusu itibarıyla hem devlet hem vakıf üniversitesinde okuyan öğrencileri yer almaktadır. Öğrencilerin yaşları ise 21-24 aralığındadır. Görüşmelere atıf yaparken okudukları bölümle birlikte kadın öğrenciler K olarak, erkek öğrenciler E olarak kodlanmıştır.

Araştırmaya katılan 120 öğrencinin % 52.5’i kadın %47.5’inin ise erkek öğrencilerdir. Öğrencilerin % 68.33’ü devlet üniversitesinde okurken % 31.67’si vakıf üniversitesinde okumaktadır. Devlet üniversitesinde okuyan öğrencilerin % 54.87’si kadın % 45.13’ü erkek iken vakıf üniversitesinde okuyanların ise % 47.36’sı kadın öğrenciler % 52.64’ü ise erkek öğrencilerden oluşmaktadır.

Tablo 1: Öğrencilerin Sektör Tercihleri

	Kadın		Erkek		Toplam	Yüzde
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde		
Özel sektörde çalışmak istiyorum.	25	49.01	26	50.99	51	42.5
Kamu sektöründe çalışmak istiyorum	33	54.09	28	45.91	61	50.8
Her ikisinde de çalışabilirim.	5	62.5	3	37.5	8	6,7
Toplam	63	100	57	100	120	100

Tablo 1 incelendiğinde öğrencilerin %42.5’i özel sektörde çalışmak istediğini, % 50.8’i kamu sektöründe çalışmak istediğini, % 6.7’si ise her iki sektörü de tercih edebileceğini söylemektedir. Özel sektörü tercih etmek isteyenlerde kadınlar % 49.01 erkekler % 50.99 iken kamu sektöründe kadınlar % 54.09 iken erkekler % 45.91 çıkmaktadır.

### 2.2.Devlet Eşittir Güven ve Kırılmalar

Üniversite öğrencilerinin kamu sektöründe çalışma isteklerinin nedenleri; en başta iş garantisi, düzenli gelir ve sürekli istihdam, yasal haklar olmak üzere sıralanmaktadır. Devletçi eğilimlerde olan gençler çalışma hayatı ve kariyerleri için tam koruma ve güvenceyi öncelikle görmektedirler. Sonuç olarak özel sektör düşük maaş, uzun, yoğun ve düzensiz çalışma saatleri, işten atılma korkusu, ezici olması, standart bir yaşam tarzına izin vermemesi, iş ve gelecek garantisi vermemesi olarak tanımlanmaktadır.

Kamu sektörünü isteyen gençleri başka bir araştırmada şu şekilde görüyoruz: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu’ndan 74 gençle yapılan mülakatta, %44,5’i “en çok kamu sektöründe çalışmak istiyorum”, %23’ü “en çok özel sektörde çalışmak istiyorum”, %32,5’i ise “en çok kendi işimi kurmak” olmuştur. Kamu sektöründe çalışmayı isteyenlerde düzenli gelir olması, iş saatlerinin belli olması, risk olmaması, aile ve çevrenin devlet algısı öne çıkarken özel sektörde çalışmak isteyenlerde ise daha çok kazanç, kariyer yapma fırsatı ve sadece kendine bağımlı olması, ve tecrübe edinme fırsatı dile getirilmiştir (Demir vd., 2020: 33-34).

Konya’da yapılan bu araştırmamızda ise sektör tercihi kamuyu önceleyenlerin nedenleriyle anlattıkları görüşlerinden bazıları şöyledir;

“Devlete daha sıcak bakıyorum. Ama işe alım kısıtlı olduğu için özel sektör ilk olarak planlarım arasında. Devletin güvencesi daha fazla olduğu için özel sektörden bir adım daha öne çıkıyor. Özel sektörde işten çıkarma işverene bağlı olarak gerçekleştiriliyor. Fakat devlette bunun olması çok daha zor. Aslında devlet iş garantisi sağlıyor” (E58, Makine Mühendisliği.)

“Her zaman devlet kurumunu düşünüyorum özel sektör az maaşla çok fazla saat çalışma bekliyor...(E37, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi).

“KPSS sınavında iyi bir puan alıp polis ya da asker olmak istiyorum. Ancak iltimas had safhada olduğu için kamuda iş bulma oranının özel sektöre göre çok çok düşük olacağını düşünüyorum. Bu yüzden özel sektöre yönelirim. Devlet kurumunu seçme sebebim düzenli gelir ve sürekli istihdam. Özel sektörü seçme sebebim kamuda istihdam edilememek...” (E36, Gazetecilik Bölümü)

“Devlet kurumuna bağlı kalmayı istiyorum. Çünkü zaten ailem orta gelirli diyebileceğim bir seviyede. Ben de bu yüzden kendi ekonomik bağımsızlığımı elime almam gerekiyor. Kendimi en güvende hissedebileceğim yer de devlet kurumları...(K58, PDR Bölümü.)

devlet kurumunu tercih ederim. Çünkü özel sektöre göre devlet memuru olmanın daha garanti ve çalışma saatleri olarak rahat olduğunu düşünüyorum...”(K57, Hukuk Fakültesi)

“Devlet kurumunu tercih ederim. Özel sektörü seçmeme sebebim standart bir yaşam tarzının oluşturulmaması ve gelecek garantisinin olmaması...(K 45, Sosyal Hizmet Bölümü)

“Özel sektörde ister istemez ezilir insan. Ezilmemek için ezmek zorunda kalır. Emeğinin karşılığını tam hakkıyla alamaz.(K38, Okul Öncesi Öğretmenliği)

Kamunun KPSS sınavlarında yüksek puanlarla sınırlı alım yapması, kayırmaların olması, üniversite sayısının fazla olmasına bağlı olarak mezun sayısının fazla olması gibi politikalar ve bunun sonucunda ortaya çıkan işsizlik gençler için artık devlet eşittir güvence olmamaktadır.

### **2.3.Liberal Eğilimler: Piyasa Toplumu Piyasa Bireyi**

Gençler kamuda istihdam edilememe, esnek saatlere uyum, bireysel çalışmak, gelişmelere açık, bağımsız olma, kariyer yapma şansı, risk alma, kpss sınavına girmek istememek, tecrübe, kendi işini kurma ve rekabet etme isteği, aile şirketinin olması, liyakat gibi nedenlerle özel sektörü tercih etmektedirler. Burada gençlerin liberal eğilim göstermesi biri olumsuz biri olumlu olmak üzere iki tercih üzerinden şekillenmektedir. Birincisi kamuda yani devlette istihdam edilemeyen gençler ikincisi gerçekten kişisel ve dışsal nedenlerden kaynaklı isteyerek özel sektörü tercih eden gençler.

Liberal eğilim gösteren gençlere Haliç üniversitesi öğrencileri ile yapılan girişimcilik araştırmasında da görüyoruz. Öğrencilerin % 45,6’sı kendi işini kurmak isterken % 25,8’i özel sektörde çalışmayı tercih edeceğini söylemiştir. Bu mesleki tercihlerin oluşumunda etkili olan faktör ise öğrenciler için ilk sıralarda “kar elde etme isteği” ve “bağımsız çalışma isteği” (toplamda % 68,7) gelmiştir. Bağımlı ve düzenli bir işte çalışma eğilimi ise % 54,4 olarak ikinci sırada yer almaktadır ( Arslan, 2002).

Bu araştırmada sektör tercihinde özel sektörü önceleyenlerin nedenleriyle anlattıkları görüşlerinden bazıları şöyledir;

“Devlet kurumlarında iş bulamayacağım için özel kurumları tercih etmekten başka imkânımız yok. (E3, Makine Mühendisliği.)

“Günümüz şartlarında atanma hayalim olmadığı için özel sektörlerden ilerleyerek iş alanı yaratmak en iyisi...(K8, Sosyal Hizmet ve Sosyoloji Bölümü.)

“özel bir kurumda çalışmayı isterim. Devlette liyakat sahibi olmayan bir insan iyi bir konumda olabiliyor iken bu özelde pek mümkün değil. Devlette mobbing olduğunu düşünüyorum.(E12, Enerji Yönetimi)

Diğer yandan kendi istekleriyle özel sektörü tercih eden bir kesim de vardır ki bunlar gerçekten liberal eğilimler gösteren gençlerdir. Bu eğilimler esnek saatlere uyum, bireysel çalışmak, gelişmelere açık, bağımsız olma, kariyer yapma şansı, risk alma, kpss sınavına girmek istememek, tecrübe, kendi işini kurma ve rekabet etme isteği, aile şirketinin olması etrafında oluşmaktadır.

“Özel kurumda çalışmayı tercih ederim çünkü devlette belli bir yere gelince orada sabit kalıyorsun. Yükselebilmek ancak özel sektörde bu mümkün...”(E13, Enerji Yönetimi)

“Özel sektörde kendimi daha çok geliştireceğime inanıyorum ve mühendisliği özel sektörde ileri bir seviyeye çıkaracağımı düşünüyorum.”(E20, Bilgisayar Mühendisliği.)

“özel sektörde iş hayatı daha zor olsa da kendimi geliştirme açısından özel sektörün daha iyi olduğunu düşünüyorum. Özel sektörde çalışmak istiyorum.” (K18, İnşaat Mühendisliği.)

“özel sektörde kendimi daha rahat ve özgür bir şekilde ifade edebileceğimi düşünüyorum. Özel ve devlet kurumu arasındaki farklılıklarda bence devlet daha garanti özel sektör daha riskli fakat özel sektörde kendimi daha iyi yetiştirebileceğimi düşünüyorum...”(K14, Hukuk Fakültesi)

Kendini geliştirmek, bağımsız olmak, risk almak, sabit bir iş saati ve düzeninin olmaması bu gençler için daha heyecanlı gelmektedir. Esnek çalışma hayatını temsil eden özel sektör her an her şeye açıktır ve dünyayı deneyimleme şansı vermektedir. Bunun için kendini geliştirme hem bir şart hem de bir sonuçtur. Bu süreçte risk almak bunun bir parçasıdır. Risk almak liberal ve neoliberal kapitalizmin bireylere üzerini cesaretle süslediği bir eylemdir. Özellikle beyaz yakalılarda yani bilgi işçilerinde risk almak örneğin iş değiştirmek daha fazla görülmektedir (Ekiz Ataşer, 2020).

## Sonuç

1960’ların sona erdiği küresel neoliberal düzende genç kuşakların sahip oldukları “imtiyazlı” kitle profillerini kaybedip genç işsiz olarak yer almaya başlamıştır. 2000’li yıllardan sonra bu genişleme daha da ileri aşamalara gelmiş özellikle özel üniversitelerin artması yüksek öğretimde özel sektör doğmuştur. “Diploma enflasyonu”nun yükselmesi bugün geldiğimiz noktada üniversiteli işsizliği/diplomalı işsizliği Türkiye’nin en büyük sorunu olmuştur. Bu süreçte devlet

kamu sektörünü küçültüp özel sektörü genişletmeye başlamıştır. Bu durum istihdam politikasında hem kamu sektörünü zayıflatmış hem de sözleşmeli personel alımı olarak yapı değiştirmiştir. Diğer yandan özel sektör geliştirilirken liberal söylemler ve liberal birey/toplum modeli evre evre oluşmaya başlamıştır. Bu liberal özne artık girişimci, risk alabilen, kendini geliştirmek isteyen ve buna bağlı olarak özgür ve bağımsız olacaktır. Bu vaatlerle hareket eden ya da bu değerleri daha parlak bulan gençler özel sektörü tercih etmek istemektedir. Diğer yandan gençlerin büyük çoğunluğu kamu sektörünü istemekte ve devlet onlar için hala bir güvenceyi temsil etmektedir. Hem devletçi hem de liberal eğilimli gençlerin ortak noktası ise geleceğin belirsiz olması ve güvencenin hem kamu hem de özel sektörlerden hangisinde olabileceğine dair bilinmezlik. Bu durum uzun süredir Türkiye gençleri için kaygılı ve sancılı bir arayıştır. Bir kısmı, umutsuz da olsa zihninde güvenceyi kamu sektöründe aramak isterken bir kısmı güvenceyi özel sektöre yakalamak istemektedir. Koruyucu olmayan bu zayıf devlet refahı koşullarında devletin geri plana çekilip yerini aile alsın da devlete hem güven hem de muhtaçlık ve özlem duyulmaktadır.

### Kaynakça

- Arslan, K. (2002). “Üniversiteli Gençlerde Mesleki Tercihler ve Girişimcilik Eğilimleri”, Doğuş Üniversitesi Dergisi.2002/6, 1-11.
- Çelik, K. (2008). “ ‘My state is my father’: youth unemployment experiences under the weak state welfare provisions of Turkey”, Journal of Youth Studies, Vol. 11, No. 4, August 2008, 429-444.
- Demir, F. M., Yıldız, A., & Fırat, A. (2020). “Kamuda istihdam istek ve baskısının girişimcilik eğilimi üzerine etkisinin belirlenmesi: Kalitatif bir analiz”. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 25-40.
- Ekiz Ataşer, İ. (2020). *Çalışma Yaşamı, Toplumsal Belirsizlik Ve Risk / Türkiye Örneği*, Ankara: Orion Akademi.
- Gallie, D., 2002. The quality of working life in welfare strategy. In: G. Esping-Andersen, D. Gallie, A. Hemerijck, and J. Myles, eds. Why we need a new welfare state. Oxford: Oxford University Press, 96129
- Lüküslü, D. (2020). “İmtiyazlı Bir Kitleden İşsizler Ordusuna Değişen Gençlik Algısı”, *Alternatif Politika*, 2020, 12 (2): 336-352.
- Standing, G. (2017b). *Prekarya Yeni Tehlikeli Sınıf*. Çev., E. Bulut. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sennett, R. (1999) “Yeni Kapitalizm” Defter, Sayı:35, Kış 1999, Sayfa: 31-45, Çev., Mehmet Gökçen. İstanbul: Metis Yayınları.
- Temiz, H. E. (2004). “Eğreti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeni Yapılanması”. *Çalışma ve Toplum*, 2 (2), 55-80. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ct/issue/71791/1155133>
- Topak, O. (2012). *Refah Devleti ve Kapitalizm: 2000'li Yıllarda Türkiye'de Refah Devleti*, İletişim Yayınevi: İstanbul.
- TÜİK (2023). Ücretli Çalışan İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ucretli-Calisan-Istatistikleri-Ocak-2021-37498&dil=1> (erişim tarihi 22.05.2023)

# Deprem, Felaket Kapitalizmi ve İstanbul'da Barınma Krizi

K. Murat Güney<sup>71</sup>

## Özet

Bu çalışma, İstanbul'daki deprem riskini inşaat odaklı büyüme ve rant elde etmek için bir fırsat olarak değerlendiren ve "felaket kapitalizmi" (disaster capitalism) olarak tanımlanabilecek yaklaşımın bir yandan kentsel eşitsizlikleri ve barınma krizini derinleştirirken bir yandan da kenti depreme karşı savunmasız hale getirdiğini veriler ve saha çalışmalarına dayanarak inceliyor. 1999 Marmara Depremi'ni takip eden yıllarda deprem tehlikesi karşısında konut stoğunun güçlendirilmesini ve kentsel dönüşümü sağlamak için hayata geçirilen yasal ve ekonomik düzenlemelerin İstanbul'u depreme daha dayanıklı bir kent haline getirmek yerine inşaat sektörünü kayıran bir kalkınma modelini desteklediği ve kentsel rant üretimi için daha çok yapılaşmaya yol açtığı görüldü. Özellikle 2012 yılında yasalaşan 6306 sayılı "Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun" devlete olağan koşullarda sahip olamayacağı geniş yetkiler tanıyarak deprem açısından riskli olarak değerlendirilen bölgeleri kamu gücünü kullanarak istimlak etme yetkisi verdi. Ne var ki, 6306 sayılı yasanın tanıdığı istimlak yetkisinin İstanbul'un gerçekten deprem riski yüksek Fatih, Zeytinburnu, Bahçelievler gibi ilçelerinde yapı stoğunu güçlendirmek için değil deprem riski düşük ancak arsa değeri yüksek Armutlu, Derbent, Çubuklu gibi bölgelere el koymak için kullanıldığı görüldü.

2021 ve 2022 yıllarında yürütülen araştırma, hem konut stoğu, riskli yapılar ve afet alanı olarak ilan edilen bölgelere dair verilerin analizine hem de İstanbul'da kentsel dönüşümün yoğun ve/veya çatışmalı olarak yaşandığı Moda, Feneryolu, Tozkoparan ve Fikirtepe mahallelerinde yürütülen saha çalışmalarına dayanıyor. Saha çalışmaları, kentsel dönüşüm süreçlerinin mahallenin arsa değeri, mahalle sakinlerinin sosyo-ekonomik durumu ile örgütlenme ve direniş gösterme kapasitesine göre nasıl farklı deneyimlendiğini gösteriyor. Çalışma aynı zamanda insan hayatını koruma odaklı yerinde dönüşüm uygulamalarına ve kentsel dönüşümün finansmanına dair adil bir modelin geliştirilebilmesi için yapısal çözüm önerileri sunuyor.

**Anahtar Kelimeler:** Deprem, Kentsel Dönüşüm, Felaket Kapitalizmi, Barınma Krizi, Eşitsizlik

## Earthquake, Disaster Capitalism, and the Housing Crisis in Istanbul

### Abstract

This paper discusses how "disaster capitalism" has exploited the earthquake risk in Istanbul to justify a construction-led economic growth model, which as a result increased urban inequalities and deepened housing crisis on the one hand and made the city more vulnerable to earthquakes on the other hand. The extraordinary legal and economic policies, new incentives, exceptional rights, and interventions that have been introduced in the years following the 1999 Marmara Earthquake and intended to strengthen the housing stock against the disaster risk through facilitating urban transformation caused indeed the imposition of a development model that favored the construction sector, which aimed to increase profits and urban rent through massive construction.

Particularly, the Disaster Law #6306 that was introduced in 2012 and granted the government the absolute right to expropriate land based on the justification of "protecting residents against earthquakes and other natural disasters" was applied in a selective way to seize valuable land in Istanbul. The law #6306 was not applied to the areas that were actually under high earthquake risk such as Fatih, Zeytinburnu, and Bahçelievler. Instead, the law was used to expropriate land in areas where earthquake risk is low, but land value is high such as Armutlu, Derbent, and Çubuklu. This paper is based on research conducted in 2021 and 2022. The research is composed of both the analysis of the data regarding the housing stock and designated earthquake risk zones as well as fieldworks conducted in areas, where there are conflicts in terms of urban transformation projects. Thus, the paper introduces stories of different neighborhoods in Istanbul, namely Moda, Feneryolu, Tozkoparan, and Fikirtepe, each of which experience the ongoing massive urban transformation differently based on the land value of the neighborhoods, class-position of the residents, and residents' capacity to organize to protect their rights. This research also introduces policy proposals to develop an urban transformation model that prioritizes the protection of human life and secures a fair system to finance the cost of making the city resilient to earthquakes.

**Keywords:** Earthquake, Urban Transformation, Disaster Capitalism, Housing Crisis, Inequality

<sup>71</sup> Dr., Bağımsız Akademisyen, kmuratguney@gmail.com , ORCID: 0000-0002-1269-4172

## Giriş: Felaket Kapitalizmi ve 6306 Sayılı Yasa

İstanbul'daki büyük deprem riski, bugüne kadar inşaat odaklı büyüme ve rant elde etmek için bir fırsat olarak değerlendirildi ve böyle değerlendirilmeye devam ediyor. Bu yaklaşım Naomi Klein'ın literatüre kattığı anlamda bir tür "felaket kapitalizmi" (disaster capitalism) olarak tanımlanabilir (Klein, 2007). 1999 Marmara Depremi'ni takip eden yıllarda deprem tehlikesi karşısında konut stoğunun güçlendirilmesini ve kentsel dönüşümü sağlamak için normal koşullarda eleştirilip karşı çıkılabilecek bir dizi olağanüstü yasal ve ekonomik düzenleme hayata geçirildi. Ancak devlete olağanüstü yetkiler veren bu yasalar tam da felaket kapitalizminin dünyadaki diğer örneklerinde olduğu gibi İstanbul'u depreme daha dayanıklı bir kent haline getirmek yerine inşaat sektörünü kayıran bir kalkınma modelini destekledi ve kentsel rant üretimi için daha çok yapılaşmaya yol açtı (Eren & Özçevik, 2015). Bunun sonucu olarak kentsel eşitsizlikler ve barınma krizi derinleştirirken bir yandan da artan nüfusu ve yapılaşmasıyla İstanbul, depreme karşı daha da savunmasız hale getirildi (Güney, 2022).

17 Ağustos 1999 Marmara Depremi'ni takip eden yıllarda deprem tehlikesi karşısında konut stoğunun güçlendirilmesini ve kentsel dönüşümü desteklemek için TOKİ'nin yetkilerinin artırılmasından yapı denetimlerine kadar bir dizi yasa ve yönetmelik kabul edildi. Bu düzenlemelerin belki de en önemlisi 2012 yılında yürürlüğe giren 6306 sayılı "Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun" oldu. Kısaca "Afet Yasası" olarak bilinen 6306 sayılı yasa, devlete olağan koşullarda sahip olamayacağı geniş yetkiler tanıdı. 6306 sayılı yasaya dayanarak devlet, deprem açısından riskli olarak değerlendirdiği bölgeleri kamu gücünü kullanarak istimlak etme yetkisi elde etti. İlk bakışta vatandaşların can güvenliğini korumak adına deprem riskli bölgeleri istimlak ederek bu bölgelerin yenilenmesine ve depreme dayanıklı hale getirilmesine olanak sağlayacak bir yasa gibi gözükse de çok geçmeden 6306 sayılı yasanın tanıdığı zorla istimlak yetkisinin suistimal edildiği görüldü (Güney, 2019).

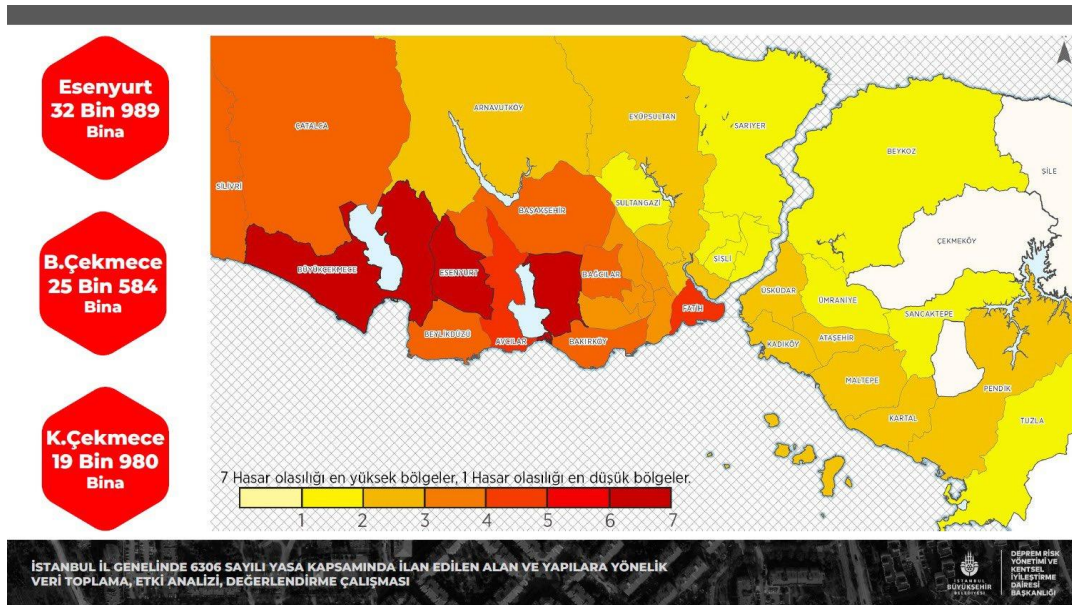


Şekil 1: 6306 Sayılı Yasa ile Riskli İlan Edilen Bölgeler ve Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı'nın Riskli Tespit Ettiği Bölgeler Karşılaştırması

6306 sayılı yasanın tanıdığı istimlak yetkisi deprem riski düşük ancak arsa değeri yüksek Armutlu, Derbent, Çubuklu gibi bölgelere el koymak için kullanıldı. Örneğin, fay hattından görece uzak ve zemin açısından sağlam ancak arsa değeri çok yüksek Etiler Polis Okulu 2013 yılında riskli alan ilan edilerek istimlak edildi. Hemen ardından arsaya AVM ve yüksek katlı bina yapımı için izin verildiği ortaya çıktı. İlerleyen yıllarda 6306 sayılı yasa işte bu ilk uygulamadaki yaklaşıma benzer şekilde sürdürülerek İstanbul'da kentsel rantın yüksek olduğu alanlara el koymak için uygulandı. 6306 sayılı yasa, ayrıca kentsel dönüşüm süreci adil bir biçimde yürütülmediği için itiraz eden ve direniş gösteren Fikirtepe ve Toztoparan gibi mahallelerde daha yasa geçer geçmez yani 2013 yılından itibaren yurttaşların direnişlerini evlerini istimlak etme tehdidiyle kırmak için kullanıldı.

Bu noktada kentsel dönüşüm uygulamaları, kenti bir bütün olarak depreme dirençli hale getirecek birer kamu sağlığı projesi olarak meşrulaştırılırken, kentsel dönüşüm koşullarının adaletsiz ve dayatmacı yapısına dikkat çeken ve direniş gösteren yurttaşlar halk sağlığını tehdit eden birer engel olarak damgalandı (Güney, 2020). Ancak süregelen kentsel dönüşüm uygulamalarının gelir ve servet eşitsizliğini artırarak kent sağlığını etkileyen yeni problemlere neden olduğu görüldü. Adaletsiz kentsel dönüşüm uygulamaları, yıllar içinde arsa değeri yüksek bölgelerdeki konut sahiplerinin daha da zenginleşmesine, yoksul mahallelerin sakinlerinin ise ya yerinden edilmesine ya da depreme dayanıksız konutlarda yaşamak zorunda bırakılmasına yol açtı ve gelir ve servet eşitsizliğini artırarak devam eden barınma krizini daha da derinleştirdi (Kuyucu & Ünsal, 2010).

## 1. İstanbul'un Deprem Riski



Şekil 2: İstanbul İlçelerinin Deprem Riski Sıralaması

İstanbul'da İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) verilerine göre toplam 1 milyon 166 bin konut bulunuyor. Bunların 817 bini yani yüzde 70'i 1999 depremi öncesinde henüz deprem yönetmelikleri yokken yapılan eski binalar (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2021). Bu eski yapıların hepsi bir anlamda riskli. Ancak bu eski yapılar arasında da çok daha riskli durumda olanlar var. Bugün çeşitli tahminlere göre İstanbul'da 50 ila 200 bin arasındaki binanın olası 7.5 büyüklüğündeki bir depremde ya tamamen yıkılacağı ya da ağır hasar alacağı tahmin ediliyor



(Özgür, 2021). Bir önceliklendirme yapılması ve bu en riskli binalardan başlanarak kentsel iyileştirme çalışmalarının insan hayatını koruma ve kurtarma odaklı olarak yürütülmesi gerekiyor.

Ancak 1999 Marmara Depremi'nden bu yana İstanbul'da kentsel dönüşüm yurttaşların yaşamını depreme karşı korumak odaklı değil rant odaklı olarak işliyor. İstanbul'un en riskli bölgeleri, bugüne kadar kentsel iyileştirme çalışmalarına hiç dahil edilmedi. İstanbul'un deprem açısından en riskli alanları, İBB'nin İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) ile beraber 2023'te gerçekleştirdiği güncel çalışmaya göre Avrupa yakasında ve Marmara Denizi kıyısına yakın alanlar. Esenyurt, Avcılar, Büyükçekmece ve Küçükçekmece gibi ilçeler risk altında (İBB ve İTÜ'nün Ortak Deprem Raporu Yayınlandı, 02.06.2023). Ayrıca tarihi Fatih ilçesi İstanbul'un yapı stoğu açısından en eski bölgesi ve büyük risk altında (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2012). Ancak maalesef buralarda kamu destekli kentsel dönüşüm çalışmaları hiç yapılmıyor. 6306 sayılı yasa, İstanbul'un zemin ve konut stoğu açısından en riskli bölgeleri olan Fatih, Esenyurt, Küçükçekmece gibi ilçelerinde hemen hemen hiç uygulanmadı. Öte yandan 6306 sayılı yasa kentsel dönüşümün yüksek kâr ve rant getirdiği Kadıköy gibi ilçelerde yoğunlaşıyor.

## **2. Kentsel Dönüşüme Direniş: Fikirtepe ve Tozkoparan**

6306 sayılı yasanın suistimal edilmesinin ilk örneklerinden biri Kadıköy Fikirtepe'de yaşandı. Fikirtepe 2005 yılında kentsel dönüşüm açısından pilot bölge olarak seçilmişti. Kısa süre içinde Fikirtepe, bölgedeki arsa sahibi vatandaşların arsaları karşılığında 8-10 katlı apartmanlar yapmayı vaat eden ancak güvenilirliği olmayan çok sayıda müteahhidin akınına uğradı. Ne var ki, bu müteahhitlerin vaat ettikleri projeleri bitirip bitiremeyeceğine dair kamu otoritelerince gerekli denetimler yapılmadı.

Bazı vatandaşlar müteahhitlerle anlaşsa da müteahhitlere ve inşaat firmalarına güvenmeyen ve Fikirtepe'deki kentsel dönüşümün adil koşullarda olmadığını düşünen birçok yurttaş, kentsel dönüşüme direndi. Bu direnişi kırmak için 6306 sayılı afet yasası, 2012'de kabulünün üzerinden daha bir yıl geçmeden 2013'te Fikirtepe'de uygulandı ve Fikirtepe deprem açısından riskli bölge ilan edildi. Böylece, kamu zoruyla evlerinin istimlak edilmesinden korkan direnişteki vatandaşlar direnişlerinden vazgeçerek müteahhitlerle kentsel dönüşüm konusunda anlaşmak zorunda kaldı. Fikirtepe deprem açısından riskli bir bölge olsa da İstanbul'daki riskli alanlar sıralamasında öncelikli bir bölge değil. Burada yasa, Kadıköy merkezine yakınlığı ve arsa değeri yüksekliği nedeniyle seçilen Fikirtepe'de daha çok rant yaratmak için başlatılan kentsel dönüşüm sürecini dayatmak için kullanıldı. Ne var ki, takip eden yıllarda Fikirtepe'de birçok proje bitirilemedi ve yarım kaldı. İnşaat sektörünün krize girdiği 2018 döneminde güvenilirliği olmayan müteahhitlerin ve inşaat firmalarının birçoğu iflas etti veya ortadan kayboldu. Böylece Fikirtepe'deki kentsel dönüşüm süreci iyice uzadı. Bugün Fikirtepe'de binlerce mağdur hala konutlarının yapılmasını bekliyor.

Yine benzer şekilde Tozkoparan'da mahalleliler, konutlarının çok küçülmesine ve uzun vadeli borçlanmalarına yol açacak şekilde dayatılan kentsel dönüşüm projelerine itiraz etti ve kentsel iyileştirmeyi mahalleliler için adil koşullarda yürütmek üzere bir direniş ağı örgütledi. Bu direnişin önünü alabilmek ve yurttaşların direnişini kırabilmek için yine 2013'te Tozkoparan 6306 sayılı yasaya dayanarak riskli bölge ilan edildi (Çınar Erdüzgün & Çizmeci Yöreş, 2019). Yurttaşların itirazları sonucu riskli bölge ilanı mahkemece iptal edilse de 6306 sayılı yasada yapılan bir değişiklikle Tozkoparan'ın bir bölümü 2020 yılında yeniden riskli bölge ilan edildi. Bu örnekte de görüldüğü gibi yasanın kendisi de sürekli güncellenerek yurttaşların arsa değeri yükselmiş arazilerine el koymak için bir araç olarak kullanılmaya devam etti.



### 3. Kentsel Dönüşüm ile Zenginleşenler: Moda ve Feneryolu

Kentsel dönüşümün İstanbul'da en yoğun yaşandığı Kadıköy'ün üst ve orta-üst sınıf mahallelerine baktığımızda ise bina yenilemelerinin Moda, Bağdat Caddesi çevresi, Feneryolu, Fenerbahçe gibi arsa değeri ve sosyo-ekonomik seviyesi yüksek mahallelerde yoğunlaştığı görülüyor. Elbette Kadıköy'ün bu mahalleleri de İstanbul'un geri kalanı gibi deprem açısından riskli, ancak İstanbul'daki en riskli ve öncelikli bölgeler buralar değil. Kadıköy'deki durum 6306 sayılı yasaya dayanan kentsel dönüşüm uygulamalarının özellikle yüksek kâr ve rant getiren alanlarda uygulandığını doğruluyor. Kadıköy'de kentsel dönüşüm sonrası dairelerin fiyatları yaklaşık iki katına çıkıyor. Bugün İstanbul'da yapıların en çok yıkılıp yenilediği ilçenin Kadıköy olduğunu tahmin ediliyor. Bu gözleme dayalı bir veri. İstanbul'da ilçe ilçe kentsel dönüşüm uygulamalarını aynı düzlemde karşılaştırılabileceği bir veri seti ne yazık ki bulunmuyor.

Kentsel dönüşümün en çok Kadıköy'de gerçekleşmesinin en büyük nedeni hem arsa değerinin ve kentsel rantın yüksekliği hem de evleri kentsel dönüşüme giren Kadıköy'deki ev sahiplerinin sosyo-ekonomik seviyelerinin İstanbul ortalamasının üstünde olması ve böylece kentsel dönüşümün maliyetini karşılayabilmeleri. Kadıköy'de kentsel dönüşüme girmeyi kabul eden binalardaki ev sahiplerinin ya bu süreçte barınacak ikinci bir evi var ya da her şeye rağmen yüksek kiraları karşılayabiliyorlar. Ama İstanbul içinde kentsel dönüşümün maliyetini bu şekilde kendileri karşılayabilecek olanlar aslında çok küçük bir azınlık. İstanbul'un yoksul mahallelerinin çoğunda yurttaşlar ne inşaat maliyetini ne de bu seviyedeki kiraları karşılayabilecek durumdadır. Dolayısıyla riskli olduğunu bildikleri halde oturdukları evleri terk edemiyorlar.

### 4. Kentsel Dönüşümün Maliyeti ve Yükselen Kiralar

Depreme dayanıksız binaları yenilemenin bina sakinlerine büyük de bir finansal maliyeti var. Bunlardan birincisi yeniden inşaat maliyeti, ikincisi de bina yenileme süresince geçici barınma maliyeti yani kiralar. Kentsel dönüşümde, özellikle yeniden inşa maliyetinin karşılanmasında hiçbir kamu desteği olmadığı ve iş tamamen özel firmalara bırakıldığı için bu maliyetlerin miktarı müteahhitler tarafından pazarlığa bağlı olarak değişiyor. Müteahhittin böyle bir yeniden inşa işini üstlenmek için hem inşaat maliyetini karşılaması hem de üstüne kâr etmesi gerekiyor. Bunun için müteahhitler bina dönüşümü karşılığında arsa payının yaklaşık üçte birini alıp dairelere dönüştürerek satıyor. Bu durumda ev sahiplerinin dairelerin yaklaşık 1/3 oranında küçültülmesi söz konusu.

Kat ve daire karşılığı dönüşüm sürecinin Kahramanmaraş merkezli büyük 6 Şubat 2023 depreminden sonra daha da suistimal edildiği görülüyor. Deprem endişesinin artmasını fırsat bilen müteahhitlerin İstanbul'un rant değeri yüksek mahallelerinde arsa payının üçte birini değil yarısını istediği ve kendi açılarından daha yüksek kârlar elde edecekleri sözleşmeleri dayattıkları gözlemleniyor. Ortada kamu desteği olmayıp iş kâr amacı güden özel müteahhitlere bırakıldıkça, her yeni deprem, felaket kapitalizmi tarafından yeni bir fırsat ve suistimal aracı olarak görülmeye devam ediyor.

Kentsel dönüşümde bina yeniden inşa maliyeti dışında diğer önemli maliyet kalemi bina dönüşümü sürecinde karşılanması gereken kiralar. Kiralar hem İstanbul'da hem de Türkiye'de enflasyonun çok üstünde artmaya devam ediyor. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın kentsel dönüşüm sürecine giren binalardaki mal sahiplerine yaptığı kira yardımı ise İstanbul için Ağustos 2023 itibarıyla ayda 3.500 liradan ibaret. Halbuki Ağustos 2023 itibarıyla İstanbul'da ortalama kira bunun 5 katı yani 17.500 lira. Binanın yıkılıp yenileneceği en az iki yıllık süreç boyunca bu yüksek kiraları da yine binası dönüşüme giren maliklerin kendilerinin karşılaması bekleniyor.

Bugün kentsel dönüşümü teşvik etmek için kira yardımlarının bir an önce günümüz koşullarına uygun biçimde güncellenmesi ve artırılması gerekiyor.

### 5. Kentsel Dönüşümün Finansmanı Sorunu ve Çözüm Önerileri

Bugün İstanbul'u depreme hazırlarken belki de en temel sorun kentsel dönüşümün finansmanı: Yani binası depreme dayanıksız olanların binanın yeniden inşa maliyetini ve bu süreçte ödeyecekleri 15-20 bin liraya varan kiralari nasıl karşılayacağı. Kentsel dönüşüm için uygun bir finansal model oluşturulmadıkça sorun çözülemiyor. Binanın yeniden inşası bina sakinlerine ek maliyet getirmemeli. Binanın yeniden inşa sürecinde özellikle yoksul mahallelerde yaşayan bina sakinlerine düşecek ek maliyetleri devlet üstlenmeli. Devlet kira masraflarını ya karşılamalı ya da barınacak yer göstermeli. Yerinde dönüşüm hedeflenmeli ve süreç, kâr amacı güden firmaların insafına kalmamalı. Başka türlü kentlerimizi topyekûn biçimde depreme dayanıklı hale getirmemiz mümkün gözüküyor.

Bu konuda sıklıkla tekrarlanan bir diğer öneri de şu: Çeşitli araştırmalara göre İstanbul'da 2008 yılından sonra yapılmış ve depreme dayanıklı 150 bin civarında boş konut bulunuyor (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2021). Dolayısıyla İstanbul'da en riskli 150 bin binada oturanların barınmasına yetecek kadar güvenli boş konut var. Bunlar ya inşaat firmalarının tamamlayıp satışını beklediği konutlar ya da varlıklı kesimlerin üçüncü, dördüncü konutları. Bu konutlar bugün en riskli yapılarda oturanların kentsel dönüşüm süreci tamamlanana kadar geçici olarak barınabilmesi için kullanılabilir. Devlet bu konutların kullanıma açılması ve yurttaşların kiralalarının karşılanmasını sağlayabilir. Tek bir kararla yüzbinlerce hayat kurtarılabilir.

Bunun için de her şeyden önce depremi bir kâr ve rant fırsatı olarak gören anlayışın terk edilmesi ve insan hayatını korumayı önceliklendiren bir şehir planlama ve kentsel dönüşüm anlayışının hayata geçirilmesi gerekiyor.

### Kaynakça

- Çınar Erdüzgün, S., & Çizmeçi Yöreş, F. (2019). Right to the city and right to housing in the grip of urban transformation: Tozkoparan. *MEGARON / Yıldız Technical University, Faculty of Architecture E-Journal*. <https://doi.org/10.14744/megaron.2019.24382>
- Eren, M., & Özçevik, Ö. (2015). Institutionalization of disaster risk discourse in reproducing urban space in istanbul. *A/Z ITU Journal of the Faculty of Architecture*, 12, 221–241.
- Güney, K. M. (2019). Building Northern Istanbul: Mega-Projects, Speculation, And New Suburbs. In K. M. Guney, R. Keil, & M. Ucoglu (Eds.), *Massive Suburbanization* (pp. 181–200). University of Toronto Press. <https://doi.org/10.3138/9781487531867-012>
- Güney, K. M. (2020). Public Health Risks Of The Uneven Urban Development In Istanbul: Urban Inequality, Environmental Degradation, And Earthquake Risk. *Urban Anthropology and Studies of Cultural Systems and World Economic Development*, 49, 38.
- Güney, K. M. (2022). Earthquake, disaster capitalism and massive urban transformation in Istanbul. *The Geographical Journal*, geoj.12496. <https://doi.org/10.1111/geoj.12496>
- İBB ve İTÜ'nün Ortak Deprem Raporu Yaymlandı. (2 Haziran 2023). Artı Gerçek. <https://artigercek.com/guncel/ibb-ve-itunun-ortak-deprem-raporu-yayimlandi-252526h>
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi. (2012). *Afet Risk Yönetimi için Megaşehir Gösterge Sistemi "MegaİST"*. İBB Deprem Risk Yönetimi ve Kentsel İyileştirme Daire Başkanlığı, Deprem ve Zemin İnceleme Müdürlüğü.

- İstanbul Büyükşehir Belediyesi. (2021). *Mekansal Adrese Dayalı Kayıt Sistemi (MAKS) Verileri*. Coğrafi Bilgi Sistemi Müdürlüğü
- Klein, N. (2007). *The shock doctrine: The rise of disaster capitalism* (1st ed). Metropolitan Books/Henry Holt.
- Kuyucu, T., & Ünsal, Ö. (2010). 'Urban Transformation' as State-led Property Transfer: An Analysis of Two Cases of Urban Renewal in Istanbul. *Urban Studies*, 47(7), 1479–1499. <https://doi.org/10.1177/0042098009353629>
- Özgür, O. (2021). *Millions at risk in expected Istanbul earthquake*. World Socialist Web Site. <https://www.wsws.org/en/articles/2021/03/13/turk-m13.html>

# Suç Mağduru Kadınların Öykülerine Bağlı Olarak Oluşan Korku Kültürü ve Değişen Gündelik Yaşam Pratikleri: Amasya Merzifon Örneği<sup>72</sup>

Keziban AKDAĞ<sup>73</sup>

Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER<sup>74</sup>

## Özet

Türkiye’de son yıllarda kadın cinayetleri başta olmak üzere, kadınların çeşitli suçlara maruz kalma durumları oldukça artış göstermiştir. Sosyal ve hassas bir varlık olmaları nedeniyle kadınlar gündelik yaşamlarında suça maruz kalmış olmasalar bile etkileşim çevrelerinde suça maruz kalmış birilerine şahit olma durumları onlarda suç mağduru olma korkusu geliştirmektedir; günlük rutinleri diğer faktörlerin yanı sıra bu korkuyla da biçimlenmektedir. Bu bağlamda bu tez çalışması, suça maruz kalan kadınların, (cinayet mağduru kadınların) etkileşim çevresinin suç korkusuna kapılma durumları ve bu korkunun gündelik yaşam pratiklerini ne derece etkilediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma, nitel araştırma yöntemine bağlı kalınarak fenomenolojik desen, yarı yapılandırılmış mülakat tekniğine dayanan derinlemesine mülakat ve amaçlı örnekleme yöntemlerinden olan ölçüt örnekleme kullanılarak yapılmıştır. Bu tez çalışması Amasya- Merzifon sınırları içerisinde yapılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Kadın Cinayetleri, Korku Kültürü, Suç Korkusu, Dolaylı Mağduriyet

## The Culture Of Fear And Changing Daily Life Practices Based On The Stories Of Women Victims Of Crime: The Case Of Amasya- Merzifon

## Abstract

In Turkey, the rate of women's exposure to various crimes, especially femicide, has increased significantly in recent years. Because women are social and sensitive beings, even if they are not exposed to crime in their daily lives the cases of witnessing someone being exposed to crime in their interaction environment develop a fear of being a victim of crime; therefore, their daily routines are shaped by this fear, as well as other factors. In this context, this study aims to reveal the conditions in which the interaction environment of women who are exposed to crime gets into fear of crime and to what extent this fear affects their daily life practices. This study will be carried out by adhering to the qualitative research method, using phenomenological design, in-depth interview based on semi-structured interview technique, and criterion sampling which is one of the purposive sampling methods. This thesis study was conducted within the borders of Amasya- Merzifon.

**Keywords:** Femicide, Culture of Fear, Fear of Crime, Indirect Victimization

<sup>72</sup> Bu çalışma, Prof. Dr. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER’in danışmanlığında tamamlanan yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiş olup 20-21 Eylül 2023 tarihinde gerçekleştirilen “X. Ulusal Sosyoloji Kongresinde” sunulan bildiri özetinin genişletilmiş halidir.

<sup>73</sup> Karadeniz Teknik Üniversitesi, sosyolog, kezibanakdag.x@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6002-2039

<sup>74</sup>Prof. Dr. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER, KTÜ Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü mgozubuyuk74@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6362-7626>

## Giriş

Günümüzde suç korkusu, suçun kendisinden çok daha önemli bir problem haline gelmiştir. Toplum genelinde suç korkusu yaşayan bireylerin büyük çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Kadınların birçoğu geçmiş yaşantılarında doğrudan suç mağduru olmamasına rağmen yoğun bir şekilde suç korkusu yaşamaktadır. Çünkü kadınların suç korkularına büyük oranda başka kadınların mağdurluk deneyimi sebep olmaktadır. Türkiye’de son yıllarda artan kadın cinayetleri başta olmak üzere kadınların çeşitli suçlara maruz kalma durumları, kadınlar arasında suç korkusunun hâkim olmasına neden olmuştur. Kadın cinayetleri ve yaşanan mağduriyet öyküsü, sadece mağdurun kendisini değil dolaylı mağdur durumuna düşen birçok kadını derinden etkilemekte ve gündelik yaşamlarını suç korkusunun hâkimiyeti altında yaşamalarına neden olmaktadır. Özellikle yakın çevresinde birilerinin cinayet mağduriyetine şahitlik eden kadınlar, gündelik rutinlerini eskisi gibi yerine getirmekte zorlanabilmekte, gündelik hayatlarında korku ve güvensizlik hissini daha derinden yaşayabilmektedir. Cinayet mağduru kadınların öykülerine referanslı ortaya çıkan suç mağduru olma korkusu ise kadınların düşünce ve davranışlarına nüfuz etmekte, yaşam tarzlarını etkilemekte ve böylelikle gündelik yaşamlarını biçimlendirmektedir. Kadın cinayetleri özelinde değerlendirdiğimizde, kadın cinayetlerinin mağdurun etkileşim ağları üzerinde bıraktığı etki göz ardı edilmektedir. Oysa kadın cinayetleri, mağdurdan sonra en çok mağdurun birebir iletişim kurduğu veya duygusal olarak bir şeyler paylaştığı etkileşim ağlarındaki insanları derinden etkilemektedir. Bu araştırmada, yakın çevresinde tanıdığı bir kadının cinayet mağduru olması nedeniyle dolaylı mağduriyet yaşayan kadınların, suç korkuları ve bu suç korkusunun gündelik yaşamlarını biçimlendirme üzerindeki etkisine odaklanılmaktadır. Kadınların gündelik yaşamını biçimlendiren ve zamanla yaygınlaşarak bir kültür haline gelen suç korkusunu, bir de kadın cinayetlerinin dolaylı mağduriyetini yaşamış kadınların gündelik yaşam deneyimleri üzerinden incelemek, literatüre özgün bir bakış açısı kazandırması bakımından önemlidir. Bu bağlamda bu çalışmada suç korkusunun, cinayet mağduru kadınların etkileşim ağlarında bulunan kadınların gündelik yaşamını biçimlendirici etkisine ilişkin elde edilen nitel veriler, suç korkusunu açıklayan sosyolojik kuramlara dayanarak değerlendirilmiştir.

### 1. Araştırmanın Metodolojisi

Bu araştırma nitel araştırma yöntemine bağlı kalınarak fenomenolojik desen kullanılarak yapılmıştır. Katılımcıların belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden birisi olan ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Verilerin toplanması aşamasında dökümantasyon yöntemi ve derinlemesine mülakat tekniği olmak üzere iki bilgi toplama tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın ilk aşamasında, çalışmanın teorik çerçevesini oluşturmaya katkı sağlayacak şekilde geniş çaplı bir literatür, doküman ve internet taraması yapılarak konu ile ilgili teorik bilgiler toplanmıştır. Araştırmanın uygulama kısmına ilişkin verileri ise yakın çevresinde bir tanıdığı cinayet mağduru olan 10 kadın katılımcı ile derinlemesine mülakat yapılarak elde edilmiştir. Araştırma verileri betimsel bir analizle yorumlanmıştır.

### 2. Kavramsal Çerçeve

Bu çalışmanın anlaşılması için suç korkusu ve dolaylı mağduriyet kavramının bilinmesi önemlidir. Suç korkusu, iki ayrı anlamı çağrıştırmaktadır. Bunlardan ilki kişinin kendisinin bir suçun faili olma ihtimali ile ilgili bir korkuyken diğeri; bir suçun mağduru olabilme ve bunun sonucunda zarar görebilme düşüncesi karşısında oluşan korkudur (Şenol ve Gülver, 2020: 28). Kadın cinayetlerinin hemcinsleri üzerinde oluşturduğu korku durumunu araştıran bu çalışmada, bir suçun mağduru olma korkusu ele alınmıştır. Ferraro (1995: 23) suç korkusunu, “kişinin bir suça ya da suç ile ilişkilendirdiği sembollere karşı geliştirdiği duygusal korku veya endişe reaksiyonu” olarak tanımlamaktadır.

Dolaylı mağduriyet, bireyin bizzat kendisinin değil başka insanların yaşadıkları mağduriyetin bireyi etkilemesi sonucu bireyin mağdur durumuna düşmesine karşılık gelmektedir (Öztürk, 2015: 83). Birçok kadın doğrudan suç mağduru olmasa da aile, akraba, arkadaş gibi etkileşim ağlarının yaşadığı mağduriyetler veya medya vasıtası ile öğrendikleri suç mağduriyetleri nedeniyle dolaylı mağduriyet yaşamaktadır (Ferraro, 1995).

### 3. Bulgular

#### 3.1. Katılımcıların Sosyo- demografik Bilgileri

Cinayet mağduru kadınların etkileşim ağlarından bulunan 10 kadın katılımcı ile yapılan görüşmelerin betimsel analizi sonucunda şu bulgulara ulaşılmıştır:

**Tablo: 1 Katılımcıların Sosyo- demografik Verileri**

Katılımcılar	Yaş	Eğitim Düzeyi	Mesleği	Medeni Durum	Çocuk Sayısı	Nerede Yaşiyor
K1	32	Üniversite	İşsiz	Bekar	1	Amasya- Merzifon
K2	25	Ortaokul	Ev Hanımı/ Temizlik İşçisi	Evli	2	Amasya- Merzifon
K3	26	Önlisans	Özel Güvenlik	Bekar	-	Amasya
K4	48	İlkokul	Ev hanımı/ Temizlik İşçisi	Evli	3	Amasya- Merzifon
K5	34	Lise Terk	Ev Hanımı	Evli	-	Amasya-Merzifon
K6	26	Lise	Ev Hanımı	Evli	3	Amasya-Merzifon
K7	25	Üniversite	Öğrenci	Bekar	-	Amasya-Merzifon
K8	28	Üniversite	Hemşire	Evli	2	Amasya-Merzifon
K9	54	Lise	Ev Hanımı	Evli	2	Amasya
K10	19	Üniversite	Öğrenci	Bekar	-	Amasya- Merzifon

Katılımcıların sosyo-demografik bilgilerinin verildiği Tablo 1’de gösterildiği gibi tamamı kadınlardan oluşan katılımcıların en küçüğü 19 yaşında, en büyük katılımcı ise 54 yaşında olup, katılımcıların yaş ortalaması 31’dir. Eğitim düzeylerine bakıldığında, katılımcıların büyük çoğunluğunun üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların mesleki bilgileri ise bir güvenlik görevlisi, iki öğrenci, bir hemşire, dört ev hanımı şeklinde dağılım göstermektedir. Medeni durumlarına bakıldığında dört katılımcının bekâr diğer altı katılımcının evli olduğu; bir evli katılımcı hariç diğer evli katılımcıların çocuğu olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

#### 3.2. Kadın Cinayetleri Bağlamında Dolaylı Mağduriyet Deneyimi ve Suç Korkusu

Suç korkusunun nedenleri, geçmişte yaşanan bir mağduriyet hikâyesinde gizli olabilmektedir. Birçok kadının suç korkusu yaşamasında yakınlarının maruz kaldığı cinayet öyküsü önemli bir rol edinmektedir. Bu çalışma, geçmişte bir tanıdığı cinayet mağduru olan yani dolaylı olarak cinayet mağduriyeti yaşayan kadınların, gündelik yaşamlarında suç korkusunun biçimlendirici etkisini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu amaç doğrultusunda katılımcıların yakınlarını mağdur ederek onları dolaylı mağdur durumuna düşüren ve suç korkusu yaşamalarına neden olan cinayet öykülerinin bilinmesi önemlidir. Bu bağlamda katılımcıların çevresinde yaşanan kadın cinayetleri şu şekilde özetlenmiştir:

K3 komşusunun, erkek arkadaşı tarafından arabaya bindirilerek kaçırıldığını sonrasında çeşitli işkenceler ile öldürüldüğünü, K2 teyzesinin, kocası tarafından baltayla öldürüldüğünü, K5 arkadaşının, sevgilisi tarafından öldürdüğünü, K6 arkadaşının eşi tarafından bıçaklanarak öldürdüğünü, K4 akrabasının, kocası tarafından av tüfeğiyle öldürüldüğünü belirtmiştir. K9 komşusunun, bir yakını tarafından öldürüldüğünü, K8 akrabasının, kimliği belirlenememiş biri tarafından bıçaklanarak öldürüldüğünü, K10 akrabasının, evinde bıçaklanmış halde ölü bulunduğunu ifade etmiştir. K7 komşusunun, erkek arkadaşı tarafından çeşitli işkenceler yapılarak ve tecavüz edilerek öldürdüğünü, K1 çocukluk arkadaşının sevgilisi tarafından işkence edilerek ve tecavüz edilerek öldürüldüğünü ifade etmiştir.

Medyada verilen cinayet öyküleri de kadınları dolaylı mağdur durumuna düşürdüğü ve suç korkusuna önemli derecede etkilediği için katılımcıların medya aracılığıyla haber aldıkları ve en çok etkilendikleri kadın cinayetlerini bilmek önemlidir. Katılımcılar medya aracılığıyla haberdar oldukları cinayetler arasında en çok Özgecan Aslan, Başak Cengiz, Ceren Özdemir cinayetinden etkilendiklerini aynı mağduriyetin kendi başlarına gelme korkusunu yaşadıklarını belirtmişlerdir.

### **3.3. Cinayet Mağduru Kadınların Öykülerine Referanslı Suç Korkusunun, Gündelik**

#### **Yaşam Üzerindeki Etkisi**

Günümüzde kadın cinayetlerinin önü alınamaz bir şekilde artması, kadınlar arasında suç korkusunun yaygınlaşmasına neden olmuştur. Duygusal ve hassas bir yapıya sahip olan kadınlar, yaşanan cinayetin üstünden yıllar geçse de hemcinslerinin yaşadıkları suç mağduriyetini genelleyebilmekte ve gündelik hayatlarında korku duygusu ile hareket edebilmektedir (Ünal Reşitoğlu, 2017:53). Bu bağlamda suç korkusu yaşam tarzlarını, bireylerarası iletişimin kalitesini, tercihlerini etkileyerek bireylerin hayatlarının içine girmekte, onları yönlendirmekte ve gündelik yaşamı biçimlendirmektedir. Bu araştırmanın verilerine göre suç korkusunun gündelik yaşamı biçimlendirme üzerindeki etkisi, psikolojik etkiler ve sosyal etkiler olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir.

#### **3.3.1. Duygusal/Psikolojik Etkiler: “Kaygı, Korku, Endişe ve Güvensizlik ile Yaşamak”**

Kadın cinayetleri, dolaylı mağdur durumuna düşen birçok kadın için kaygı, korku, endişe, huzursuzluk, yabancılaşma, güvensizlik ve çaresizlik gibi psikolojik problemleri de beraberinde getirmektedir (Clemente ve Kleiman, 1977). Suç korkusunun neden olduğu bu negatif duygular, bireyin gündelik hayat içindeki düşünce ve davranışlarına yansarak gündelik yaşamı biçimlendirmektedir. Bu çalışmada suç korkusunun, katılımcıların gündelik yaşamı biçimlendirme üzerindeki psikolojik etkilerinin farklı şekillerde gerçekleştiği saptanmıştır.

Suç korkusunun, kadınların gündelik yaşamını biçimlendirme üzerindeki ilk etkisi, *gündelik hayat akışında sürekli kaygı ve korku halinde olma* durumudur. Kadın cinayetlerinin yaygınlığı nedeniyle, birçok katılımcı istemsizce kendini maktulün yerine koyduğunu ve bu yüzden *“kendini her an bir suçun mağduru olacaktı gibi”* düşündüğünü ve gündelik yaşamında kendini pek çok kez tedirgin, huzursuz ve korku dolu hissettiğini ve paranoyak davranışlar sergilediğini ifade etmiştir.

Suç korkusu nedeniyle katılımcıların *“kendini sürekli tedirgin ve korku dolu hissetmesi”* *“akşamları tek başınayken arkasına bakarak yürümesi”*, *“kapıyı kilitleyip kilitlemediğini defalarca kontrol etmesi”* *“dışarda sürekli kendini korumak zorunda hissetmesi”* *“yanından yavaşça geçen arabalardan korkması”* *“yalnız yürüdüğünde kulaklık takamaması”* gibi durumlar onların gündelik hayatlarında yaşadıkları kaygı ve korku halini açıkça göstermektedir.

Bu araştırmada medyada infial etkisi uyandıran Başak Cengiz, Ceren Özdemir ve Özgecan Aslan cinayetlerinin katılımcılar üzerinde önemli psikolojik etkilerinin olduğu ve bu cinayetlere bağlı olarak gelişen suç korkusunun gündelik yaşamını önemli derecede etkilediği saptanmıştır. Katılımcılardan bazıları (K7,K3,K10,K1), Başak Cengiz ve Ceren Özdemir'in evine dönerken hiç tanımadığı biri tarafından takip edilerek öldürülmesinin ardından “*akşamları tek başınayken sık sık arkasına bakarak yürüdüğünü*” özellikle ifade etmiştir. Aynı şekilde katılımcıların birçoğu (tek yolcu olarak kaldığı minibüste, minibüs şoförü tarafından öldürülen) Özgecan Aslan cinayeti sonrası *minibüs, dolmuş, taksi gibi taşıma araçlarında tek yolcu olarak kalmaktan tedirgin olduklarını*, Özgecan'ın yaşadığı mağduriyetin kendi başlarına gelmesinden korktuklarını belirtmiştir (K1,K7,K3,K4,K10,K8,K6). Özgecan Aslan cinayetinden sonra “*minibüste tek yolcu olarak kalma korkusu yaşama*” “*akşam tek başına taksiye bindiğinde plakayı yakınına mesaj atma*” “*tek yolcu olarak kaldığında en erken durakta inme*” gibi katılımcıların yaşadıklarını ifade ettikleri bu durumlar, cinayet mağduru kadınların, mağduriyet öykülerinin (dolaylı mağduriyetin) diğer kadınların suç korkusu üzerindeki etkisini göstermektedir. Çünkü katılımcıların hiçbiri daha önce minibüste doğrudan bir suç mağduriyeti yaşamamış olmasına rağmen hemcinslerinin başına gelen cinayet mağduriyetinden etkilenmiş ve aynı mağduriyetin kendi başına gelmesi korkusunu yaşamıştır.

Kadın cinayetleri neden olduğu suç korkusunun kadınlar üzerindeki bir diğer psikolojik etkisi *erkeklere karşı oluşan güvensizlik* durumudur. Bu araştırmadan elde edilen bulgulara göre cinayet faillerinin genellikle erkekler olması, failin cinayet mağdurunun en yakını olması gibi sebepler katılımcıların erkeklere karşı güvensiz ve mesafeli bir tavır takınmalarına neden olmuştur. Katılımcılar erkeklere karşı olan güvensizliklerini; “*bir erkekle asansörde tek başına kalmaktan tedirgin olma*”, “*bir erkeğin önünde yürümenin tedirgin hissettirmesi*”, “*temizliğe gittiği evde erkek olduğunda rahat hareket edememe*”, “*erkek arkadaşları ile baş başa bir yere gitmekten çekinme*”, “*minibüste erkeklerle tensel temastan kaçınma*”, *toplulu erkeklere karşı* *karşılaştığında yolunu değiştirme*” gibi gündelik deneyimleri üzerinden ifade etmiştir.

Suç korkusunun bir diğer psikolojik etkisi, *suçtan korunma önlemlerini gündelik yaşamın vazgeçilmez bir rutini haline getirmektir*. Kadına yönelik suçların araç ve olasılıklarının artması nedeniyle ortaya çıkan güvensizlik ve korku durumu kadınların kendilerini olası mağduriyetlerinden korumak ve psikolojik olarak kendilerini güvende hissetmek için çeşitli güvenlik önlemleri almalarına neden olmaktadır. Bu duruma ilişkin olarak katılımcılar kendilerini suç mağduriyetlerinden korumak için “*evlerinin kapılarını kilitleme*” (K1,K2,K4,K6,K7,K8), “*akşamları tek başına dışarı çıkmama*” (K1,K3,K5,K6,K7,K9,K10), “*çantasında biber gazı veya küçük bıçak taşıma*” (K3,K4,K8,K10), “*evlerine kamera ve cam korkuluğu taktırma*” (K7,K8,K9) “*KADES uygulamasını telefonuna indirme*” (K5,K7,K10), *dışarı çıkarken altınlarını çıkarma* (K2,K7) gibi güvenlik önlemleri aldıklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların emek, zaman ve para harcayarak aldığı bu güvenlik önlemleri, suç korkusunun, kadınların gündelik yaşamı üzerindeki biçimlendirici etkisini en açık haliyle göstermektedir. Kadına yönelik suç oranlarının artış göstermesiyle ortaya çıkan suç korkusu, kadınlarda güvenlik ihtiyacını neden olmaktadır. Özellikle kadınlardan bir kısmının kendini korumak için KADES uygulamasını indirmesi kadınların gündelik yaşamlarında, kadın cinayetleri nedeniyle suç korkusu yaşadıklarını ve güvenlik ihtiyacı duyduklarını göstermektedir. Sonuç itibariyle kadınların birçoğu kendini suçluların açık hedefi olarak düşünmekte, güvenliğini sağlamadığı takdirde gündelik rutinlerini huzur içinde yerine getirememektedir.

Suç korkusu, kadınların çocuk bakımlarını ve sevdiklerine karşı olan tutumlarını da önemli derecede etkilemektedir. Kadınlar sadece kendileri için değil yakınlarının başına gelecek olası bir



suç mağduriyeti içinde kaygılanmaktadır. Öyle ki yakınlarının can güvenliğini korumak isteyen katılımcıların gündelik yaşamlarının önemli bir kısmını *yakınlarını koruma-kollama arzusu* ile sürdürdükleri saptanmıştır. Başlarına bir şey gelir korkusu ile *“çocuklarını markete-okula tek başına göndermeme”*, *“sokakta oyun oynarken sürekli kontrol etme”*, *“çocuklarının arkadaş tercihlerine ve eve dönüş saatlerine karışma”*, *“çocukları eve geç geldiğinde sürekli arama ve eve gelene kadar uyumama”* gibi durumlar katılımcıların yakınlarının başına gelebilecek olası bir mağduriyet için endişelendiklerini kendi yaşamlarını bu endişe ile sürdürdüklerini göstermektedir. Bu kısımda dikkate değer olan bulgu ise kadınların çocuk sahibi olma durumunun suç korkusuna önemli derecede etkileyen bir değişken olmasıdır. Çocuk sahibi olan katılımcılar suç korkusunu kendi başlarına gelecek bir mağduriyetten ziyade çocuklarının başına gelecek bir mağduriyet ile ilişkilendirmektedir. Bu nedenle çocuklarının suç mağduru olmasından korkan kadınlar, gündelik hayat akışlarını çocuklarının güvenliğini sağlayacak şekilde sürdürmektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse suç mağduru olma korkusu yaşayan pek çok kadın gündelik yaşamın sıradan rutin eylemlerini yaparken bile kendini tedirgin ve korku dolu hissetmektedir.

### **3.3.2. Sosyal Etkiler: “Yaşamı Sınırlama ve Gündelik Yaşamı Kısıtlama”**

Korku kültüründe risk grubunda sınıflanan kadınlar kaçınılması gereken durumlar veya maruz kalılabilecek risklere karşı tetikte olan kısıtlanmış davranış rutini ile yaşamayı alışkanlık haline getirmişlerdir (Ertürk, 2018:283-284). Suç mağduru olmaktan korkan pek çok kadın kendi mağduriyetten korumak adına isteklerini, davranışlarını, özgürlüklerini kısacası gündelik yaşamdaki tüm sosyal aktivitelerini sınırlamak zorunda kalmaktadır. Bu çalışmada suç korkusunun kadınların gündelik yaşamı kısıtlayan çeşitli sosyal etkilerinin olduğu ortaya konmuştur.

Suç korkusunun, katılımcıların gündelik yaşamı biçimlendirme üzerindeki en önemli sosyal etkilerinden biri *zaman-mekân kullanımını güvenli mekânlar ve güvenli saatler ile sınırlamaktır*. Katılımcıların tamamının özellikle akşam saatlerinde suç mağduru olma korkusu yaşadığı ve mağduriyet riskini en aza indirmek için akşam geç saatlerde zorunda olmadıkça tek başına dışarı çıkmadıkları saptanmıştır. Suç korkusu nedeniyle katılımcıların *“hava kararmadan eve dönme isteği”*, *“akşam saatlerine iş bırakmama”* gibi gündelik deneyimleri suç korkunun katılımcıların zaman yönetimini önemli derecede etkilediğini göstermektedir. Bunun yanı sıra katılımcıların تنها yerleri, alkol ve madde tüketilen mekânları, erkeklerin yoğunlukta takıldığı yerleri, yıkık dökük evlerin olduğu sokakları, karanlık sokakları, altgeçitleri, boş arazi ve boş inşaat gibi mekânları suç ile ilişkilendikleri ve bu mekânlarda bulunmaktan kaçındıkları saptanmıştır. Suç korkusu nedeniyle kadınlar vakit geçirmek için genellikle aydınlık sokakları, işyerlerinin ve dükkânların olduğu kalabalık caddeleri ve aile mekânları gibi güvenli gördükleri yerleri tercih etmektedirler.

Kadına yönelik suçların artış göstermesi nedeniyle katılımcıların bir kısmı kendilerine yönelik olası suç mağduriyetlerine mahal vermemek için *dış görünüşlerini ve kıyafet tercihlerini de kapalı ve dikkat çekici olmayacak şekilde sınırladıklarını* (K2,K3,K5,K7) ifade etmiştir. Bazı katılımcıların gündelik yaşamlarında *“açık olmayan kıyafetleri tercih etmesi”*, *“dikkat çekici makyajlar yapmaması”*, suç korkusunun kadınların dış görünüşünü etkilediğini, kılık-kıyafet tercihlerinde özgürce hareket edemediklerini göstermektedir.

Suç korkusu kadınların, insanlarla olan ilişkilerinde veya arkadaş seçimlerinde belirleyici rol üstlenmektedir. Katılımcıların neredeyse tamamı yaşadıkları dolaylı mağduriyet nedeniyle, *insanlara olan güvenlerini yitirdiklerini, insanlarla iletişim kurarken daha temkinli, güvensiz ve seçici davrandıklarını belirtmiştir*. Bu duruma ilişkin olarak katılımcılar yakınlarının başına gelen

cinayetten sonra “eşi ile olan tartışmalarını büyütmemeye”, “yeni tanıştığı erkek arkadaşı ile تنها bir yere gitmekten kaçınma”, “evleneceği kişiyi seçerken veya arkadaş edinirken şüpheli yaklaşma”, “komşuluk ilişkisi kurmaktan çekinme” gibi durumlar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra katılımcılardan bazıları öfke kontrolü olmayan, alkol ve madde kullanan, cinayet işleyen, bakışları rahatsızlık verici bazı erkekleri ve mültecileri potansiyel suçlu olarak gördüklerini, bu kişilerle iletişim kurmamaya dikkat ettiklerini ifade etmişlerdir. Sonuç itibariyle suç korkusu, katılımcıların eş seçimlerini, arkadaş tercihlerini, evlilik süreçlerini, partnerleriyle ve komşularıyla olan ilişkilerini kısacası insanlarla olan iletişim kalitesini önemli derecede etkilemekte ve bireyler arası ilişkilerin güvensizlik üzerine kurulmasına neden olmaktadır.

Suç korkusu nedeniyle kadınların birçoğu sosyal yaşantılarının büyük bir kısmını sınırlamak zorunda kalmaktadır. Bu doğrultuda suç korkusunun kadınlar üzerindeki belki de en önemli etkisi onların isteklerini, hayallerini, özgürlüklerini sınırlamasıdır. Katılımcıların tamamı suç korkusu nedeniyle istediği gibi hareket edemediğini ve kendi yaşamını pek çok kez sınırladığını belirtmiştir. Katılımcıların birçoğu gündelik hayatlarında “tek başına istediği saatte dışarı çıkabilmek” “rahat bir şekilde korkmadan gezabilmek”, “istediği gibi giyinmek”, “arkadaş edinmek”, “özgürce eğlenmek” ve en önemlisi “korkmadan güvenli bir şekilde yaşamak” istedikleri halde suç korkusu engeli ile karşılaşmakta ve bu isteklerini gerçekleştirilememektedir.

Sonuç itibariyle suç korkusu sosyal etkileri itibariyle kadınların yaşamlarını önemli derecede sınırlamaktadır.

### **Sonuç**

Kadın cinayet öyküleri, kadınlar arasında suç mağduru olmaya ilişkin bir korku iklimi yaratmaktadır. Özellikle geçmişte yakın çevresinde bir kimsenin cinayet mağduru olması kadınların suçlara karşı hassasiyetini artırmakta ve suç korkusunu yoğun bir şekilde yaşamasına neden olmaktadır. Başka bir ifadeyle birçok kadın doğrudan suç mağduru olmasa da hemcinslerinin mağduriyet öykülerinden etkilenmekte ve yaşadıkları dolaylı mağduriyetin etkisiyle suç korkusu yaşamaktadır. Suç mağduru kadınların öykülerine referanslı ortaya çıkan bu korku ise kadınların düşünce ve davranışlarına etkilemekte ve böylelikle gündelik yaşamı biçimlendirmektedir. Suç mağduru olmaktan korkan pek çok kadın, gündelik yaşamında korku, kaygı ve güvensizlik duygusu ile hareket etmekte, gündelik yaşamını bu duyguların etkisi altında idame ettirmektedir. Hatta öyle ki suç korkusu yaşayan pek çok kadın sokakta yürümek, çalışmak, eğlenmek, dışarı çıkmak, otobüse binmek, asansör kullanmak, evde oturmak, çocuk bakmak gibi gündelik yaşamın sıradan rutin eylemlerini yaparken bile kendini tedirgin ve korku dolu hissetmektedir.

Suç korkusu psikolojik ve sosyal hayata etkileri ile kadınların gündelik yaşamını saran ve onu biçimlendiren bir mekanizmaya dönüşmüştür. Bu araştırma bulgularına göre suç korkusu kadınların dışarı çıkacakları ve eve dönecekleri saatleri, arkadaşlık tercihlerini, sosyal aktivitelerini, vakit geçirecekleri mekânları, dış görünüşlerini, kıyafet seçimlerini, ruh hallerini, çocuk bakımlarını, kamusal yaşam pratiklerini, planlarını kısacası gündelik yaşamlarındaki eylemlerinin büyük bir kısmını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Suç korkusu ile kadınların birçoğu istemediği halde özgürlüklerini, tercihlerini, sosyal yaşantılarını kısacası davranışlarının büyük bir kısmını suç mağduriyet riskini en aza indirecek şekilde sınırlamak zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla suç korkusu kadınların davranışlarını değiştirmesi ve onlara yeni alışkanlıklar kazandırması yönüyle kadınların gündelik yaşamını önemli derecede etkilemektedir. Sonuç itibariyle bu çalışmada dolaylı mağduriyetin kadınlarda suç korkusu oluşturduğuna ilişkin literatürdeki genel kabul, cinayet mağdurlarının etkileşim ağlarında bulunan kadınların gündelik yaşam deneyimleri üzerinden doğrulanmıştır.

### **Kaynakça**

- Clemente, F. ve Kleiman, M. (1977). "Fear of Crime in the United States: A Multivariate Analysis", **Social Forces**, 56(2), 519-531.
- Ertürk, D. (2018), "Risk Toplumu: Belirsizlik, Korku ve Güven Arayışı Arasında Özne", **Turkish Studies**, 13(10), 275-289.
- Ferraro, K. (1995), "**Fear of Crime: Interpreting Victimization Risk**", Albany, State University of New York.
- Öztürk, M. (2015). **Sosyolojik Açıdan Suç Korkusu ve Yaşam Memnuniyeti: Mersin İli Örneği**, Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şenol, D. ve Gülver, Ö. (2020), "Suçun Sosyal Psikolojik Maliyeti: Suç Korkusu ve Suç Korkusuna Neden Olan Faktörler", **Toplum ve Kültür Araştırma Dergisi**, 5, 25-41.
- Ünal Reşitoğlu, H. (2017), "Kadınlar, Mağdurluk ve Suç Korkusu", **Toplum ve Demokrasi Dergisi**, 11(24), 37-56.

# Türkiye’de Göçmenlerin Günlük Hayatta Duyguları: Somali ve Cibuti Örneği

Leyla TAŞKIN<sup>75</sup>

## Özet

Duyguların sosyal yaşamını anlamak, ilişkileri ve ilişkiler arası meydana gelen etkileşimleri de anlamaktır. Bu bağlamda göçmenlerin sosyal etkileşimlerini anlamak için duygularını da anlamak gerekmektedir. Özellikle göç sosyolojisinde duyguların geri plana itildiği bu süreçlerde anlamının ve iletişimin önemini tekrar hatırlamak gerekmektedir. Yapılan göç çalışmalarında bu alandaki eksiklikler etkileşimlerde kesintiye neden olmaktadır. Oysaki duygular, göçmenlerin varış ülkeleri ile ayrıldıkları ülke arasında uyum söz konusu olduğunda bağlantıları anlamının en güzel yoludur. Bu bağlamda duygular, sosyolojide toplumsal dünyayı anlamak, grup içi ve gruplar arası durumları yorumlayabilmek için gereklidir. Özellikle göç sosyolojisi alanında duyguların yeri ise daha da önemli bir hal almaktadır. Çünkü duygular gruplar arası ilişkilerin anlaşılması, kültürel bütünleşmelerin gerçekleşmesi ve uyum süreçlerinde, varış ülkelerinde göçmenlerin anlaşılması noktasında çalışmalara katkı sağlayacak çok önemli bir unsur olmaya devam edecektir. Çalışma, Ankara’da Somalili ve Cibutili göçmenlerden oluşan bir katılımcı grubuyla, araştırma yöntemlerinin birbiriyle etkileşimli olarak üç yöntemin uygulanmasıyla yürütülmüştür: etnografî, derinlemesine görüşmeler ve katılımcı gözlem tekniği.

**Anahtar kelimeler:** Duygular, Duygu sosyolojisi, Göçmenler, Grup, Gruplararası

## Emotions Of Migrants In The Turkey In Daily Life: Somali And Cibuti Example

### Abstract

Understanding the social life of emotions is also understanding relationships and interactions between relationships. In this context, it is necessary to understand the feelings of immigrants to understand their social interactions. It is necessary to remember the importance of understanding and communication in these processes, especially in the sociology of immigration, where emotions are pushed back. Deficiencies in this area cause interruption in interactions in migration studies. Emotions in the vote are the best way to understand the connections when it comes to harmony between the countries of destination of immigrants and the country they leave. In this context, emotions are necessary to understand the social world in sociology and to interpret intra-group and intergroup situations. Especially in the field of migration sociology, the place of emotions becomes even more important. Because emotions will continue to be a very important element that will contribute to the understanding of intergroup relations, the realization of cultural integrations and the understanding of immigrants in the countries of destination. The study was conducted with a group of participants consisting of Somali and Cibutili immigrants in Ankara, with the implementation of three methods of research methods interactively: ethnography, in-depth interviews and participatory observation technique.

**Keywords:** Emotions, Emotion sociology, Immigrants, Group, Intergroup

---

<sup>75</sup> Bu tez çalışması olup, tezin bir kısmını kapsamaktadır. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyoloji Yüksek Lisans, taskinleyla@gmail.com. ORCID: 0000-0001-5409-4557.

## Giriş

Sosyoloji, sosyal olguları açıklamaya çalışan bir bilimdir. Duygular ise sosyal bir olgudur. Sosyal bir davranışın temelleri duygularda gizlidir. Birçok sosyoloğa göre, duygular sosyal ilişkileri anlamlandırmak için gereklidir. Kemper (1978)'e göre duygularımızın çoğu sosyal ilişkilerimiz bağlamında ortaya çıkar, deneyimlenir ve anlam kazanır. Yalnızlık, öfke, korku, endişe, nefret, gurur ve diğer birçok duygu karşılaşmaların yaşandığı gündelik hayatta karşımıza çıkan ve toplumsal dünyayı daha iyi anlayabilecek temel bileşenlerdir. Yani bir duyguyu anlamak onu üreten sosyal perspektifi de anlamamıza yardımcı olur.

Özellikle göç sosyolojisi alanında iletişim, grup içi ve gruplar arası ilişkileri anlamamız ve anlamlandırmamız için gereklidir. Türkiye'de yapılan göç çalışmalarında iletişimin birincil önceliği olan duygulara çok az yer verilmektedir. Bu durum göç gibi hassas bir konunun detaylıca incelenmesine ve hatta uyum sürecinde karşılıklı bağlantısızlıklara sebep olmaktadır. Bu bağlamda göç alanında duyguların incelenmesi yerli halk ve göçmen, göçmen ve diğer göçmen grupları arasında değerlendirmemizi belirgin kılarak bireysel göç hikayeleri ve kitlesel göç hikayelerine farklı bir perspektiften incelememizi sağlayacaktır.

Bu araştırmanın amacı göçmenlerin göç süreci ve sonrasında gündelik yaşamdaki ritüellerini, yaşam stillerini, okul, hastane, mağaza ve her alanda kendilerini nasıl gördükleri ve nasıl hissettikleri üzerine üç farklı yöntem kullanılarak yapılmış bir çalışmadır. Çalışmada iki farklı göçmen grup vardır: Somali ve Cibutililer. 15 Cibutili ve Somalili ile yapılan bu çalışma iki yıldır devam eden bir süreci kapsamaktadır. Bu bağlamda göçmenlerle gündelik hayattaki tüm etkileşimlerine birebir şahit olunmuş ve daha sonra boşluklar derinlemesine görüşmelerle desteklenerek tamamlanmıştır. Çalışmada etnografi, derinlemesine görüşmeler ve katılımcı gözlem tekniği kullanılmıştır. Keçiören Bölgesinde yaşayan 15 göçmenle yürütülen bu çalışma göç sosyolojisinde özellikle daha hassas konulara değinerek, iletişim sorunlarının perde arkasını bizlere sunacaktır. Bu anlamda hem uyum hem de kültürel çatışmalara neden olan etmenlerin açığa çıkarılması hem de iletişim boyutunda temel eksiklikler detaylandırılacaktır.

### 1. Duyguların Sosyolojisi

Duyguların sosyal yaşamını anlamak, ilişkileri ve ilişkiler arası meydana gelen etkileşimleri de anlamaktır. Bununla birlikte, duyguların her birinin sosyal doğasını anlamaya yönelik büyük ilgiye rağmen, sosyoloğun birincil ilgisi, sosyal yaşamın duygusal doğasını, başka bir deyişle, sosyal fenomenlerde mevcut olan duygusal yapı ve dinamikleri anlamak olmalıdır (Bericat 2015, 9). Bir kişinin hangi duyguyu hissettiğinin belirleyicisi, kişinin mevcut koşulları ve duyguları, uyarıların doğası ve kişinin derin değerleri, anlatıları, dünya görüşü ve 'benliği'nin karmaşık bir birleşimidir. (Dennison 2020,10).

Sosyolojik olarak duygular, kişiler arasındaki etkileşimler veya ilişkiler açısından kavramsallaştırılabilir, böylece duygular "sosyal ilişkilerde gerçek, hayal edilen veya beklenen sonuçlardan kaynaklanır"(Kemper 1978, 43). Kemper'a göre kişinin sosyal hiyerarşideki pozisyonuna dair yorumu değerler, arzular ve inançlar doğrultusunda şekillenir (Scheffe 2013, 17).

Her ne kadar duyguların sosyolojideki yeri geç bilinmiş olsa da aslında daha da eskilere götürülebilir. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde 1930-1970 döneminde, duyguların sosyolojik tartışmada yeri yokmuş gibi görüldüğü bir dönemde bile, duyguların toplumsal ilişkilerin yapılandırılmasındaki rolüne ilişkin bir kaygının yokluğu hiçbir zaman tam olmadı (Barbalet 2001, 16-20).

Önemli sosyolog Georg Simmel ise duyguları birincil ve ikincil duygular olarak ele almıştır. Simmel’de sevgi, sosyalleşmenin temelidir. Sevgi, Simmel’in birincil duygular olarak ifade ettiği duygu türünün en açık örneğidir. Simmel, toplumsal etkileşimlere neden olan duyguları birincil (temel) duygular, toplumsal etkileşimlerin sonucu olan duyguları ikincil duygular olarak tanımlamaktadır (Gerhards 1986, 903).

Wolf ise göçmenlerin gidiş ve varış ülkelerinde sahip oldukları duyguların çift karakterli olduğundan bahseder. Yani göçmenlerin kendi duyguları ile varış ülkelerindeki duyguları arasında bir etkileşim olduğunu varsayar. Bu noktada “ duygusal ulusötesilik” kavramını kullanır. Wolf(1997)’e göre duygusal ulusötesilik terimini, ikinci nesil Filipinli gençlerin çelişen kültürel kodlarla karşı karşıya kaldıklarında yaşadıkları zihinsel sıkıntıyı tanımlamak için kullanır.

Sosyolojide duygulara geçiş, toplumsallığın içinde bedene ve duygulara geçişi yeniden ortaya çıkarmıştır. Özellikle göç sosyolojisinde duyguların geri plana itildiği bu süreçlerde anlamın ve iletişimin önemini tekrar hatırlamak gerekmektedir. Yapılan göç çalışmalarında bu alandaki eksiklikler etkileşimlerde kesintiye neden olmaktadır. Oysaki duygular, göçmenlerin varış ülke ile ayrıldıkları ülke arasında kurduğu ulusötesi bir ikilemi ve uyum söz konusu olduğunda bağlantıları anlamının en güzel yoludur. Albrecht(2015)’e göre Duygu-sosyolojik bakış açısında duygular herhangi bir sosyal bağlamda önemlidir ve gündelik yaşamın sadece duygular devreye girdiğinde tam olarak anlaşılabilirliğini ifade eder. Duygusal ulusötesilik, kültürel ulusötesiliğin içinde bireylerin kendi sosyal alanlarında deneyimledikleri duygulara atıfta bulunurken, “iki kültürlü model” anlayışının bu noktada eleştirilmesi gerekir. Kültürler kilitli değildir ve melez olarak analiz edilmelidir kabul edilemezler, sürekli süreç içinde olan melez varlıklar olarak analiz edilmeleri gerekir (Bhabha 2000,8). Bu bağlamda kültürler geçirgendir ve sınırlılıklar sadece iletişimsizlik ve duyguların anlaşılmasında yoluya ortaya çıkar.

Duygular, 'araştırma konusu' ile 'araştırılan nesne' arasında çizilen metodolojik ayrımlara aracılık eder ve antropolojik alan çalışmasının özneler arası ve deneyimsel yönlerinin önceliklendirilmesine izin verir (Davies 2010, 12).

Denzin (1984) duyguyu, bireyin bedeninden yayılan her şey olarak tanımlar. Kısacası, duyguların, doğal veya sosyal dünyadaki bir olayın bir konu için sahip olduğu önemin bedensel tezahürünü oluşturduğunu söyleyebiliriz. Duygular, birer sinyaldir. Kişiye ve karşı tarafa verilen gizli bir mesajdır.

Duyguları sosyolojik ele alan önemli sosyologlardan biri ise Hochschild’tir.” The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling”, “The sociology of feeling and emotion: selected possibilities” gibi eserlerle duyguların toplumsal olduğunu ele almıştır. Duygunun ne olduğu ve toplumsal olarak duygulardan ne anladığımızı açığa çıkarmaya çalışan sosyolog, özellikle “duygusal emek” kavramı ile tanınmıştır. Hochschild (1983), herhangi bir durumda insanların duygulara göre hareket ettiğini söyler ve buna "hissetme kuralları" der. Bu bağlamda duygular, sosyolojide toplumsal dünyayı anlamak, grup içi ve gruplar arası durumları yorumlayabilmek için gereklidir. Özellikle göç sosyolojisi alanında duyguların yeri ise daha da önemli bir hal almaktadır. Çünkü duygular gruplar arası ilişkilerin anlaşılması, kültürel bütünleşmelerin gerçekleşmesi ve uyum süreçlerinde, varış ülkelerinde göçmenlerin anlaşılması noktasında çalışmalara katkı sağlayacak çok önemli bir unsur olmaya devam edecektir.

## 2. Duygular

Son dönemlerde çok sayıda göç çalışılmasına rağmen, duyguların açıkça dikkate alınmadığını ve göz ardı edildiğini söyleyebiliriz. Sosyal etkileşimlerden bahsedilirken davranışların ve söylemlerin altında yatan etkenlere duygular yoluyla ulaşabiliriz. Duygular, bireylerin günlük

hayatta ortaya koyduğu “şeylerin” birer göstergeleridir. Duygu sosyolojisi bakışına göre, duygular ancak sosyal etkileşimler sonucu yeterince anlaşılır. Svasek bu noktada göç ve duygular araştırma alanlarında iki ana yönden bahseder:

1-Göçmenlerin kendi toplumlarından duygusal olarak nasıl etkilendikleri

2-Geldikleri toplumda duygusal olarak nasıl etkilendikleri

Sosyal kimlik teorisi (SIT), büyük sosyal gruplar arasındaki ilişkileri, sosyal kimlikle ilgili psikolojik süreçleri kullanarak açıklar- bireyin bir gruba ait olma duygusu ve bu üyelikle ilişkili olumlu veya olumsuz duygular. Model aynı zamanda bu bireysel kimlik süreçlerinin toplumsal düzeydeki grup statüsüne hem bireysel hem de toplu tepkileri nasıl öngördüğünü açıklar (Tajfel & Turner 1986,5). Kuram, bireylerin, ben-kavramlarının bir parçası olan sosyal kimliklerini belirli bir sosyal grubun üyesi olmalarına ilişkin bilgilerinden, buna yükledikleri anlamdan ve bu üyeliğe yönelik duygularından yola çıkarak oluşturdukları varsayımı üzerine kuruludur (Mummendey ve Schreiber 1983, 390). Sosyal Kimlik Kuramı'na göre, insanlar, çoğu zaman birey olarak değil, belirli sosyal sınıfların üyeleri olarak hareket ederler. Bu durum da insanların belirli bir toplumsal yapı içinde, kendilerinin ve diğerlerinin yerlerini tanımlamalarına yardımcı olur.

İnsan duygularının aslında basit görünmesi aslında büyük bir yanlışlıktır. Aslında duygular karmaşıklıkları, sorunları ve çelişkileri gizler.

Göçmenlerin diğer gruplarla karşılaşmaları esnasında orta çıkan etkileşimlerde görünenin ötesinde olan bir benlik mücadelesini yakalamak mümkündür. Bu noktada etkileşimler Goffman'ın “Dramatürjik yaklaşım” ile ele alınmıştır. Etkileşimlerin meydana geldiği alanları sahne diyebiliriz. Sahneler tıpkı tiyatro oyununda olduğu gibi oyuna göre değişen mekanlardır. Göçmenlerin benliklerini sergiledikleri sahneler ise ihtiyaç ve etkileşimlere bağlı olarak değişmektedir. Bu sahnede göçmenler aktör olarak belirli performanslar sergilerler. Performanslar seyirciyi etkilemek ve ona kendini kabul ettirmek için çaba gösterilen bir roldür. Seyirciler ise göçmenin etkileşime girdiği diğer gruptaki insanlardır. Seyirciler, aktörün(göçmenin) rolünü nasıl oynadığını inceleyip, onu beğenir veya beğenmez. Tiyatro oyununda beğenme alkış ile sonuçlanırken, göçmenlerin etkileşimlerinde bu olumsuz düşünce ve karşı çıkma şeklinde olmaktadır. Sonuçta göçmen, rolünü en iyi şekilde oynamak zorundadır çünkü yarıştığı karşı bir göçmen grup vardır: diğer göçmen uyrukları. Goffman'ın diğer dramatürjik unsurları olan vitrin ve dekor ise onların görünümüdür. Bazı Somalili göçmenler Türkiye'ye geldikten sonra giyim alışkanlıklarının değiştiğini söylemiştir.

Türkiye'de mevcut göç verileri karma bir göçmen görüntüsü verirken göçmenler, bu karma grup içerisinde kendini kanıtlama yarışı içerisinde. Kendini kabul ettirme, beğenilme ve kanıtlama yarışında duygular, karşı tarafın istekleri ve düşünceleri üzerinden şekilleniyor. Bu perspektiften yola çıkarak günlük hayatta Somalili ve Cibutililerin etkileşimlerinde duygularını değişen roller üzerinden değerlendirebiliriz.

Sonuçta göçmen, rolünü en iyi şekilde oynamak zorundadır çünkü yarıştığı karşı bir göçmen grup vardır: diğer göçmen uyrukları. Göçmenlerin günlük hayatta rutinleri devam ederken takımın bir parçası olmanın verdiği his hep onlarla birlikte. Kendi gruplarını takım olarak gören Somalili ve Cibutili göçmenler, üstlendikleri rollerin bilincinde olarak birbirlerini korur ve yanlışlarını düzeltirler. Nitekim sahada karşılaşılan bir durum buna örnektir. Bir dil kursunda meydana gelen olayda 35 yaşındaki M'nin kendi grup üyesi olan kişiye:

Fragman A:

Biz burada misafiriz, yabancıyız. Senin yapacağın bir hata hepimizi etkileyebilir.

Burada birtakım olarak birbirlerinin hatalarını örtmeye çalışarak, birtakım olarak hareket ettiklerini gözlemleriz. Grup olarak kendilerini değerlendiren göçmenler, bir olamamaları ve benzer şekilde hareket etmelerinin onlar için en iyisi olacağını çünkü temsiliyetin bu noktada hepsini içerdiğini ifade etmiştir. Grup üyeleri karşılaşacakları herhangi bir sorun karşısında birlikte itham edilme veya övünç alma süreçleri içerisine girebilir.

Gruplar arası etkileşimlerde roller en önemli unsurdur. Roller, göçmenlerin o kültürde öğrendiği ve uygulamaya çalıştığı taklitlerdir. Bazı roller kendi kültürleri ile çelişebilir ve bu noktada beğenilmeyebilir. Etkileşimler sırasında bazı roller kendisinde olumsuzluklara sebep olabilir. Bu noktada olumsuz duygular açığa çıkar. Hakkıyla oynanan rollerde ise kişinin duyguları etkileşim sonucunda olumlu duygulara dönüşebilir. Rollerin çatışması durumunda ortaya çıkan ve anlamlandırılmayan duygular ise göçmenin benliğindeki kimlik çatışmalarından kaynaklanır. Bu bölümde duygular roller sonucunda üç başlıkta incelenecektir: rollerin başarılı olması sonucu ortaya çıkan olumlu duygular, rollerin başarısız oynanması sonucu oluşan olumsuz duygular ve rollerin çatışması durumunda uyumsuz duygular.

### 3. Olumlu Duygular

Somalili ve Cibutili göçmenlerin etkileşimler sırasında ortaya koydukları farklı roller olur. Kendini karşı/ diğer gruba kabul ettirmeye çalışan göçmenler, sergiledikleri performansta oynadıkları roller başarılı olur ve etkileşimden memnun ayrılırsa olumlu duygular açığa çıkar.

Bu duygulardan ilki sevgi duygusudur. Zor şartlar altında sığınacak bir ülke olarak gördükleri Türk toplumuna karşı besledikleri vefa duygusu onların duygularını bu ülkeye vardıklarında gözlemleriz. Her ne kadar sevgi duygusu besleseler de uzun süreli kalanların bu duyguyu hala devam ettirip ettirmediği önemlidir. Roller iyi oynandığında ve etkileşim iyi geçtiğinde sevgi duygusunun devam ettiği ve arttığı görülmüştür. Somalili ve Cibutili göçmenlerin yaşadıkları zor şartlar, göç etmenin verdiği burukluk ve yalnızlık, akrabadan ayrı bir ülkede yaşamaları ama tam bu esnada onlara kucak açan bir ülke olarak onları kabul eden ülkelere karşı besledikleri ilk duygu vefa duygusudur diyebiliriz. Her fırsatta duydukları minnet ve samimiyet onların cümlelerinde gizlidir. sevgi bir borç olarak değil, bir aidiyet ve bağlılık olarak Türkiye'ye duyulan bir duygudur.

İncelemeler ve görüşmeler sonucunda vefanın onlar üzerinde önemli bir payı olduğu bir minnet duygusunu pekiştirdiğini söyleyebiliriz.

Fragman B:

Türkiye bize zor zamanımızda bize destek oldu. Bizi geri çevirmedi. Burada bize bir hayat sundu. Bir yakınlık verdi. İnsanlar çok iyi bazen sorun evet ama genel iyi.

20 Yaşındaki Z: Üniversiteyi bitirdikten sonra tabi ki burada kalmak isterim çünkü bize yardım ettiniz. Ben de yardım etmek isterim. Buradaki hastalara bakmak, yardımcı olmak.

Olumlu duygulardan bir diğeri ise memnuniyettir. Memnuniyet Somalili ve Cibutili göçmenlerin olumlu roller ve başarılı karşılaşmalar neticesinde ortaya çıkar. İki farklı grubun alışveriş yapması ve ikili diyalogu sonucu, birbirini dinleme, anlamaya çalışma ve davranışların beğenilmesi bir memnuniyet duygusunu açığa çıkarmaktadır. Burada iki taraflı bir memnuniyet duygusundan bahsedebiliriz. Etkileşime giren göçmen ve karşı grup performanslarının belirli bir seviyede olması sonucu iki taraflı bir memnuniyetin varlığından söz edilebilir. Memnuniyet duygusu



ayrıca bütün göç süreçlerinde başarı ile aşması sonucu da ortaya çıkabilmektedir. Vize ve ikamet başvurularının rahatça yapılabilmesi ve onlara bu konuda kurumların yapmış olduğu yardımlar bu duygunun pekişerek artmasını sağlamaktadır. Yani bu bağlamda aslında memnuniyet bu haklara erişebilmenin vermiş olduğu bir hazdır. Onları anlayan ve işlemlerini rahatça yaptıkları durumlarda bir şeylere rahatça erişebildiklerinde memnun olma duygusu açığa çıkmaktadır. Bu noktada bu başlığa mutluluk da denebilirdi fakat mutluluk anlara bağlı kısa sürelidir.

Fragman C:

Buradaki insanlar çok iyi, bir sıkıntı çıkarmadan alışveriş yapabiliyorum. Bana yardım ediyor satıcı. Bu çok güzel. Somali’de böyle değil orada çok konuşmuyorlar ama burada benle ilgileniyor satıcı.

Kısacası gruplar arası olumlu duygular göçmenlerin öz saygılarının artmasını sağlayarak olumlu sosyal kimlik kazanmalarını sağlamaktadır.

Göçmenlerde açıkça saptanan olumlu duygular bunlarla sınırlıdır. Göç etmenin vermiş olduğu huzursuzluk, sürekli bir hazır durumda olma, sürekli göç düşünmek, çocukların geleceğini düşünmekle geçen hayatlarında olumlu duygulara pek rastlanmaması normaldir. Çünkü onlar için göç etmek bir süreçtir. Bu devam eden süreç içerisinde olumlu duygular çok açığa çıkmamaktadır. Genellikle olumsuz duyguların ve ikilemlerin hakim olduğu bir yaşam döngüsü ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bir yere ait olamama endişesi, kararsızlıklar, ikilemler olumlu duyguların önüne geçmektedir.

#### **4. Uyumsuz Duygular**

Tüm duygular sosyokültürel olarak inşa edilmiş kavramlardır (Thoits 1989, 11). Başka bir deyişle, duygusal deneyimin temel belirleyicileri fizyolojik değil, sosyokültürelidir. Dolayısıyla, uzantı olarak, bir kültür içinde ve kültürler arasında ayırt edilen kadar çok farklı duygu vardır (Thoits 1989, 4).

Sosyal etkileşimler sırasında göçmenin, kendi benliği ile çatışması ve çatışma kaynaklı rollerin iç içe girmesi sonucunda oluşan duygulara burada uyumsuz duygular diyeceğiz. Uyumsuz duygular, bireyin etkileşime girdiği topluluk üyesi ile arasında olan farklı kültürel unsurların açığa çıkması kaynaklı oluşur. Günlük rutinler sırasındaki sosyal ortamlarda göçmenler, rolünü karıştırabilir yada olması gerektiğinden farklı oynayabilir. Bu durum sonucu birbirine zıt, uyumsuz duygular açığa çıkabilir.

Göçmenler iki veya daha fazla alanı aynı anda idare ederek ulusötesi yaşam biçimleri ile meşgul olurlar. Bu sebeple farklı duygu ve duygusal alışkanlıklarla karşı karşıya kalmaktadırlar.

Uyumsuz duygulardan ilki utanca karşı- inkar’dır. Son zamanlarda sosyoloji alanında hızla yer edinen duygular, toplumların gündelik yaşamdaki karşılaşmalarının en aktif izlencesidir. Bu duygulardan biri ve kimlik üzerinde en çarpıcı sonuçlar vereni utançtır. Utanç kavramı kısaca başkaları tarafından reddedilme ve kabul edilmeme neticesinde ortaya çıkabilen duygudur. Utanç, uyumla doğrudan ilişkilidir. Utanç kültürleri, uyumu sürdürmek için öncelikle sosyal onaylamaya dayanan kültürler olarak tanımlandığında, açıkça uyumlu ilgilidir (Harris 2007, 21). Utanç duygusu göçmenler için kritik bir duygudur çünkü utanç kavramı sosyal tehdit kavramının temelini oluşturur.

Göçmenler başkaları tarafından onaylanmak, kabul edilmek veya aşağılanmamak için uyum sağlarlar. Aksi durumlarda meydana gelecek uyumsuzluklar sosyal etkileşimlerde derin bağlantısızlıklara neden olabilir. Onaylanmamanın vermiş olduğu duygu genelde utanç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumlarda göçmenler genellikle farklı görünmekten kaçınmak için davranışlarını değiştirmeye çalışır ya da bu durumu inkar eder. İnsanlar, yoğun olumlu duygulanımın eklendiği kimlikleri canlandırmaya ve yoğun olumsuz duygulanımla ilişkili kimlikleri inkar etmeye daha yatkındır. Toplumda onaylanma o gruba dahil olmak için ya da uyum sağlamak için gerekli olan bir ihtiyaç gibidir. Sosyal onay, göçmenlerin bir topluma veya kültüre uyum sağlamaları, o toplumda onaylanmaları için gereklidir. Birey, başkalarının onun düşünce veya davranışlarına verdiği hayali tepkilere bağlı olarak gurur veya utanç duyar (Thoist 1989, 2).

35 yaşındaki Cibutili E'nin ile otobüs durağında başörtüsü konusunda yaptığımız değerlendirmeler esnasında yanımızda bulunan bir kadının göçmen E'nin fikirlerine karşı olumsuz cevabı karşısında ortaya çıkan duygu utancın bir örneğiydi:

Fragman D:

*Göçmen M: benim ülkemde hicap(başörtüsü) takmak çok önemli hatta böyle kısa baş örtüsü bile takmak olmaz yani. Ben kendi ülkemde uzun takıyorum. Türkler Müslüman ama hicap takmıyorlar, inşallah onlarda hicap takacaklar çünkü böyle günah, haram.*

*Bunun üzerine otobüs durağındaki kadın: siz buraya geldiniz bir de bizleri mi eleştiriyorsunuz? Burası özgür bir ülke isteyen istediğini giyinir. Zaten geldiniz buraları böyle bozdunuz. Niye geldiniz bu ülkeye? Geri gidin kendi ülkenize.*

Bu olaydan sonra yaşanan durum karşısında Göçmenin yüzünde bir utanç duygusu vardı. Hiçbir şey diyemedi ve sadece bana mahcup bir bakış attı ve:

*“Ne diyeyim, bizi zaten istemiyorlar. Ben böyle olmak istemedim. Kötü bir şey mi? Benim hayatımda vallahi çok zor. Çocuklar var. Ben okula gidiyorum ama dil devam ediyorum. Ben de doktorum ama ben orda yaşamak zor. Neden geldin? hep soruyorlar ama anlamıyorum ben. Burası halas(bitti). Ben Cibuti gideceğim.”*

Bu kısa özet aslında dışlanmanın vermiş olduğu utancı, çaresizliği ve geri dönmeye hatırlatan bir umutsuzluğu kapsıyordu. Kendisinin bu düştüğü durumun ona çocuklarını hatırlatması anlatamasa da ona ilerde çocuklarının karşılaşabileceği durumu hatırlatıyordu. Başlangıçtaki o umutsuzluk ifadesi ise derinden gelen ve karşılaştıklarının bir hissizliği gibiydi.

Benzer bir durumla karşılaşan bir Somalili göçmen ise durum karşısında duygularını şu şekilde ifade etti:

*“Beni istemiyorlar, bana yabancı diyorlar ama ben 10 senedir Türkiye’deyim. Ayrıca artık ben alıştım, bu kültürü biliyorum. Öyle olmadığımı biliyorum.*

*Diğer gelenler belki uygun değil ama ben burada büyüdüm. Ama hayır ben diğerleri gibi değilim.”*

Onaylanmamanın verdiği utanca karşı birey, itiraz ve inkar ederek savunmaya geçiyor. Kendisinin karşılaştığı kişiden farksız olmadığını söyleyerek buraya ait olduğunu kanıtlamaya çalışıyor. Buradaki durum sosyal kimlikle açıklanabilir. Göçmen kendisini, karşı taraftaki ile aynı fikirde olduğunu anlatmaya çalışarak kendi inanç ve düşüncelerinin geçerli olduğunu kendisine kabul ettirmeye çalışır. Aynı sosyal kimliğe sahip olmak kritiktir, çünkü diğer kişinin ilgili boyutlarda kendisine benzediği algısı, kişinin kendi inançları için geçerli bir referans noktası olduğunu kabul etmesi için gereklidir (Harvey 2007,15). Sonuçta insanların kendilerine ait olumlu değerlendirmeleri benlik saygılarını yükseltmek içindir. Bu uyumsuzluk gerçek “ile “rol yapan ben” arasındaki ikilemi ortaya çıkarır.

Diğer bir uyumsuz duygu ise ayrımcılığa karşı- hissizleşmedir. Sosyal sınıflandırma, bireylerin, kendi grupları içindeki benzerlikleri ve kendi gruplarıyla diğer gruplar arasındaki farklılıkları olduğundan daha fazlaymış gibi algılamalarına, yani abartmalarına yol açar (Demirtaş 2003,18). Somalili ve Cibutili göçmenlerin kendi grupları içerisinde kendi grubunu ön plana alarak diğer grupların yani Cibutililerin farklılıklarının daha fazla olduğunu söyleyerek onları sınıflandırmaları bazen abartma noktasına gelebiliyor. Özellikle Cibutililerin diğer grup olan Somalili grubu küçümsemesi, onlara karşı söylemleri daha serttir. Bunun sebebi yakın tarihte aynı olan ama daha sonra farklılaşan iki grubun birbirine karşı olan yaşam stillerinin değişmesidir. Fransız sömürüsü altında kalan Cibutililer kendi benliklerini biraz kaybetmişlerdir. Özellikle dil ve yaşam tarzı konusundaki farklılıklar onları Somalili gruptan ayırmıştır. Cibutililerin resmi dili Fransızca’dır. Somalilerin resmi dili ise Somalice’dir. Cibutililerin Somalice dilini terk edip Fransızca’yı tercih etmeleri iki grup arasında sınırları keskinleştirmiştir. Her ne kadar Cibutililer Somalice bilseler de eskisi gibi bu dili kullanmamaktadırlar. Böylece Cibutililer kendi gruplarını kayırırken, diğer grupları küçümserler. İnsanlar, sosyal sınıflandırma sonucunda, kendi gruplarını diğer gruplarla karşılaştırma yoluna giderler, yani sosyal karşılaştırma yaparlar (Turner 1975, 5). Turner’a göre bu iç grup kayırmacılığıdır. Bu bir açıdan dahil olduğumuz grupla diğer gruplar arasındaki bir ayrımdır. Kendi grubumuzla aramızda çok yönlü bir bağ bulunurken, diğer gruplarla aramızda bir mesafe vardır. Göçmen kendi iç grubunu kayırma peşindedir ve hatta bu dışlamaya kadar gidebilir. Çünkü iç grubun kendini kayırması dışında bir ayrıma neden olur. Hatta bazen dış gruba karşı düşmanlık beslenmesine ve çatışmalara neden olabilir. Şu an Cibutili ve Somaliler arasında böyle bir durum söz konusu değildir ama bazı ayrımlar görüldüğünü söyleyebiliriz.

Yine Somalilerin Türkiye’deki yerli halk ile ilişkisine baktığımızda sınıflar arası ayrımlardan bahsetmek mümkündür. Somalilerin Türk halkı ile olan ilişkileri genellikle günlük yaşamdaki karşılaştırmalar yoluyla saptanabilir. Somaliler açısından bir iç grup söz konusu olmasa da Türkiye’deki yerli halk tarafından bir iç gruplaşma görülmektedir. Kendi grubunu üstün tutmaya çalışmak gibi olmasa da yaşam tarzı farklılıklarının belirgin olması nedeni ile bir ayrım söz konusudur. Türk kültürünün Somali kültüründen belirgin farklı özellikleri özellikle aynı apartmanda yaşayan Türk ve Somaliler açısından ayrıma neden olmaktadır.

Fragman E:

*Alan araştırmasında Somalili bir kadının evinde ev ile ilgili şikayetleri dinlemiştim. Orada komşuları ile ilgili sorun yaşadığını söyleyen göçmen, yakında beni apartmandan imza ile çıkartacaklar demiştir. Sebebini*

*sorduğumda ise rahatsız oluyorlar demişti. Burada gözlemlediğim ev içi yaşam şekli ve apartmana uyum sağlama başarısız kalmaktadır. Özellikle çocuklu ailelerde bunun böyle olduğunu söyleyebiliriz. Çocukların evde top oynaması, kapıları vurması, aşırı yüksek sesle kavga etmeleri, zile defalarca basmaları, duvarlara sürekli vurulması gibi nedenlerle apartman sakinleri bu aileye karşı öfkeliydi.*

*Bir gün kapının önünde karşılaştığım komşuları:*

*Bunlar ne zaman gidecekler yavrum? Bu kadar saygısız insanlar görmedim. Geceleri bağıryorlar, sürekli çocuklar bağıryorlar, bir de çok kötü kokuyor apartman ne yemek yapıyorlarsa. Sen biliyor musun?*

Duygu kontrol teorisinin önemli bir çıkarımı, bireylerin sosyokültürel olarak uygun şekillerde davranmak için ayrıntılı kuralları, normları, değerleri veya becerileri bilmeleri gerekmediğidir. Aslında duygulanım sistemi, mantıklı eylemin kültürel mirasının çoğunu depolamak için bir yol sağlar. Duygular yasal yollarla birleştirilir ve dönüştürülür ve yeniden üretilir. Burada var olan duygularını kontrol edemediği için kimlik karmaşasına giriyor.

Somalili ve Cibutili göçmenlerin belirgin renk farkları diğer göçmenlere göre onları daha belirgin yapmaktadır. Bu nedenle günlük aktivitelerinde ayrımcılığa uğramaları daha yoğundur. Diğer gruplarla olan renk farklılığı onları açığa vururken dilin karşılaşmalar üzerinde etkisi azalmaktadır. Böylece bu gruptaki göçmenler toplumsal olarak daha fazla ayrımcılıkla karşılaşılıyor. Göçmenlerin her türlü ayrımcılığa karşı verdikleri tepkiler bazen tepkisizliğe ya da hissizleşmeye neden olabiliyor. Bazıları bu duruma artık aldırmazlık etmeyerek, yoluna devam ediyor.

Özellikle orta yaş gurubunda hakim olan hissizleşme veya umursamamanın fazla olduğunu söyleyebiliriz.

Fragman: F

*Örneğin kendisine karşı yapılan karşı çıkma ve ayrımcılığa karşı Somalili göçmen Z'nin verdiği tepkisizlik buna bir örnektir. Z gittiğimiz alışveriş merkezinde uğradığı ayrımcı söylemle hiçbir tepki vermemiştir. Yine benzer bir olay otobüs yolculuğu yaptığımız sırada F'ye karşı söylenen sözler F'de hiçbir değişime ve söyleme neden olmamıştır.*

## 5. Olumsuz Duygular

Duygular benliğe verilen sinyallerdir, ama aynı zamanda başkalarına verilen sinyallerdir ve başkalarının tepkilerinin nesnelidir (Thoits 1989,11). Olumsuz duygular karşılaşmaların başarısız olduğu durumlarda ortaya çıkan duygulardır. Bu duygulardan ilki korkudur. İletişimde en çok kullanılan duygulardan biri, genellikle tehditlerin sunulmasıyla ortaya çıkan korkudur. Çünkü korku umuttan daha etkili bir yöntem olmuştur. Korkunun kendisi bir iletişim biçimidir ve bir dili vardır (Sağıroğlu 2021). Korku, göçmenlerin günlük hayatta yüz yüze kaldığı bir duygudur. Somalili göçmenler ikili ilişkiler kurmaya başlamadan önce bile bir korku duymaktadırlar. “Beni tersler mi? Bana karşı çıkar mı ?, ya da “Beni istemezse? Bunlar iletişime geçilmeden yaşanmaya başlar. Böylece göçmen Somaliler, etkileşimler konusunda hassaslaşmaya ve iletişimsizliğe varan süreçlere itilirler. Nitekim performansları seyirciler yani diğer grup tarafından beğenilmeyen göçmenler daha çok korkmaya başlayarak, diğer grup üyeleri tarafından

damgalanmaya başlarlar. Sosyal çevre üzerinde olumlu bir intibanın başarısız olması durumunda bağlar güvensizleşir ve yabancılaşma üretir. Bu duygular duygusal bütünleşmeyi olumsuz etkileyebilmektedir.

Göçmenler, çoğunlukla toplumda korkulan kişiler olmuştur. Çünkü insanda bilinmeyene karşı oluşan duygu korkudur. Bunu aşmanın yönetimi ise gruplar arasında ilişkileri güçlendirecek çalışmaların yapılmasıdır. Özellikle sosyal medya üzerinden hızla yayılan videoların bu korkuyu daha da derinleştirilmesine neden olabilir. Yerel halkın korktuğu gibi göçmenlerde bir süre sonra yayılan video ve yanlış ifadelerin varlığından korkmaya başlarlar. Bu durum karşılıklı korkunun önünü açmaktadır.

Özellikle sınıfsal farklılıkların olduğu boyutlarda birçok sosyoloğun incelemiş olduğu utanç duygusu özellikle göçmenler arasında da dikkat çekmiştir. Scheff, Kemper, Turner ve Sayer utanç duygusunu çalışan önemli sosyologlardan bazılarıdır. Modern toplumlarda güç ve statünün etkileriyle ortaya çıkan utanç duygusu, karşılaşmalarda kendini sosyal statüsü güçlü olanın zayıf olanı utandırması veya eşit hissetmemesi doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Genellikle bastırılmaya çalışılarak gizlenen utanç duygusu göçmenlerin kendilerini yalnız ve öfkeye itmesine neden olmaktadır. Yaptıkları hareketler ve toplum içindeki yerlerinin başkaları tarafından onlara hatırlatıldığında utanç duyarlar. Bu durum göçmenin kendini rahat hissedemediği her mekanda ortaya çıkmaktadır. Özellikle genç yetişkin ve ergenlik döneminde gözlemlenen utanç duygusu, bastırıldığı durumlarda öfkeye sebep olabilmektedir. Utanmanın bastırılması ise öfke duygusuna yol açar (Scheff 1990,6). Utancın bastırılması ileriki süreçlerde kişilerarası, kültürlerarası ve yapılar arası sorunlara neden olur.

Diğer bir duygu yalnızlıktır. Karşılaşmaların sonucunda elde ettikleri ve çoğu zaman geriye dönük bir özlemin hakim olduğu yalnızlıktan bahsedebiliriz. Bu aşamada göçmenlerin burada ve orada karşılaştırmaları duygusal ulusötesi durumlar ortaya çıkarmaktadır. Burada karşılaştıkları etkileşimlerde hissedilen yalnızlık, oraya hissedilen özlemi arttırmaktadır. Buradaki özlem kucaklaşmaya, el sıkışmaya ve dokunmaya duyulan özlemdir. Ayrıca buradaki yalnızlık hissi geriye dönük onları duygusal bir yatırım yapmaya da itmektir. Ulusötesi temasların birçoğu burada oluşan yalnızlık hissinden kaynaklanmaktadır. Somali'ye bir haftalık geri dönen bir göçmenle yapılan görüşmede Somali'ye dönmenin ve akrabalarla orada olmanın ne kadar derinden hissedildiği ve burada yaşadığı yalnızlık hissini şöyle aktarmıştır:

Fragman F:

“Uzun zaman sonra oraya Somali'ye gittim. Çok özlemişim. Burayı da seviyorum ama orası başka. Oradaki topraklar, evimizin önündeki meyve ağaçları. Biliyor musun onları annem dikti. Çok güzeldi. Çok özlemişim komşularımı. Hemen geldiler ziyaret ettiler. İyi ki gitmişim. Hep birlikte dolaştık,gezdik..”burada eşim yok dostum az sayıda zor..

Olumsuz duygulardan diğeri birbirini tamamlayan iki duygudur: endişe ve kararsızlık. Somalili göçmenler sürekli bir endişe halindedirler. Onların korkuları çocukları ile birlikte çaba sarf edip, uyum sağladıkları Türkiye'den ne zaman gönderilecekleri ve ikametleridir. Türkiye'ye alışmanın vermiş olduğu olumlu hisse karşı bir kapının sürekli açılıp gidiyorsunuz denilebileceğinin endişesi içinde yaşamaktadırlar. Özellikle bu dönemde (2023 seçim ve sonrası) yoğun bir şekilde yaşanan geleceğinin belirsizlik içinde olmasıydı. İkamet tarihinin yaklaştığı günlerde artan endişe göçmenlerin aklında şu soruların tekrarlanmasına neden olmaktadır: Beni gönderecekler mi yoksa kalacak mıyım? Çocuklarım ne olacak? Hala ikamet yok mu?

Bu soruların yanında statü sahibi göçmenlerde özellikle beni niye gönderecekler sorusu ile karşılaşmıştır. Belirli bir statüye sahip göçmenlerde işe yarama ya da işlerine yarayacağım neden göndermeye çalışıyorlar söylemi daha fazladır. Cibutili göçmen doktor H bunlara bir örnekti. Özellikle yine doktor olan arkadaşının polisler tarafından gönderilmesi onun endişesini arttırmaktaydı. İkamet tarihi yaklaştıkça sonucun olumsuz olacağını düşünüp büyük bir ikilemde kalan Cibutili göçmen H:

Fragman G:

Niye gitmemi istiyorlar? Ben doktorum. Benim faydam var. Çocuklarım Türkçe okula gidiyorlar. Türkçe öğrendiler. Çocuklar burada eğitim alıyor, dil öğreniyor ama şimdi başka bir yere giderse ne olacak?

Ayrıca kendi doktor olan H mesleğini tamamlamak ve göreve başlamak istiyor ama ikamet alamazsa mesleğini yapamayacağını endişesini yaşıyor. Gönderilme endişesi yaşıyor. Buna bağlı olarak kararsızlık çıkıyor. Bu noktada ben kendi ülkeme mi dönsem yoksa başka bir ülkeye mi gitsem sorularını ardı ardına kendisine soruyor. Bu endişe göçmen üzerinde bir kararsızlığa neden oluyor. Gitmeli mi, kalmalı mı, nereye gitmeli ve nasıl yapmalı sorularını cevaplayamıyor. Zor durumda bırakıldığını hissedip bu durum karşısında karar vermekte zorlanıyor. Çocukları ise onun için daha derin sorunlara neden oluyor. Çünkü Türkiye'ye geldiklerinde Türkçe öğrenen ve yaşları küçük olan çocuklar şu an kendi ana dillerini unutmuştu. Anne H çaresiz bir şekilde onların nasıl tekrardan dil öğreneceklerini ve eğitim hayatlarının bu göç serüveni içinde devamlı sekteye uğradığının farkında olarak derin düşüncelerdedi.

İç ve dış grup karşılaşmalarında göçmenler kendi sosyal benliklerini tekrar değerlendirmek ve saygınlık kazanmak için iletişime girerken diğer grup yani çoğunlukta olan yerli insanlar sosyal karşılaştırmalar yaparak iç grup korumacılığı yaparlar. Bu genelde daha çok görünen çalıştığım grubun renk farklılığı ile daha da açık görülmüştür. İç grup, diğer grubu yani dış grubu küçümseme ve yanlılık gibi tutumlar sergilemişlerdir.

İç ve dış grubun karşılaşmalarını göçmenlerle yerli halkın karşılaşmalarına örnek gösterebiliriz. Karşılaşmalar, ten rengi, güçlülük, statü gibi etmenlerin olumsuzlukları ile başlarken göçmenlerin dahil oldukları sosyal grup haricinde, kendisinden farklı ve yeni bir sosyal gruba karşılaşmaları onların benlik ve duygularının boşlukta kalmasına neden olmaktadır. Çünkü kendi sosyal grupları içerisinde fazlaca bölünmeye giden Somalililerde renkler üzerinden bile sosyal gruplar oluşturulmuşken, Türkiye'de farklı sosyal grubun değerlerine sahip olmak ve dahil olmak zorlaşmaktadır. Bu zorluklar Somalili göçmenlerin uyum sürecini sekteye uğratmakta ve süreci uzatmaktadır. Ayrıca süreç uzadıkça bağlarda gevşemekte ve her başarısız karşılaşmada olumsuz duygular artmaktadır.

Göçmenlerin dış grubun sosyal kimliğini öğrenmeye çalışması tamamen karşılaşmaların ortaya çıkardığı duygularla ilgilidir. Tajfel'(1982, 2)'ye göre sosyal kimlik, "bireyin benlik algısının, bir sosyal gruba ya da gruplara üyeliğine ilişkin bilgisinden ve bu üyeliğe yüklediği değerden ve duygusal anlamlılıktan kaynaklanan parçasıdır. Sosyal kimliğe hızlı adaptasyon kişisel kimliğimizle doğrudan bağlantılıdır. Bu nedenle kişisel kimliğimizin sosyal kimliğimize yatkın olup olmaması önemlidir. Kişisel benzerlikler, değerler, beceriler ve tutumlar sosyal kimliğe ne kadar uyumluysa o kadar hızlı dahil olma gerçekleşir. Kendimizi bir sosyal grubun içine dahil etme aşamasında kişisel kimlikle sosyal kimliğin paydaşlarının ortak olması gerektiğini söyleyebiliriz. Somalili göçmenlerde özellikle neyim ben? kimim? Soruları aslında arada

kalmışlığın vermiş olduğu bir debelenmenin yaşandığını gösterir. Göçmen kendini sosyal grubun içinde bulamaz ve kendi benliğini sorgulamaya başlar. Kendi ile ilgili net bir tanımlama bulamaması sosyal kimliğinin henüz yerleşmediğini ya da bir gruba dahil olamadığını gösterir. Turner (1978)'e bir bireyin benlik kavramı ve dolayısıyla da benlik saygısı, onun sosyal sınıf üyeliğine, yani algıladığı sosyal kimliğine demirlenmiştir” (5).

Turner, Sosyal Kimlik Yaklaşımında yeni bir soluk olarak ele alınan "Kendini-Sınıflandırma Kuramını” ortaya çıkarmıştır. Bu kuramda üç temel gruplandırma yapılmıştır:

1. En genel boyut olan "insanlık boyutu" (bireyin insan oluşuna yönelik kimliği),
2. İç-grup/dış-grup boyutu (bireyin sosyal kimliği),
3. En özgül boyut olan, bireyi diğer grup üyelerinden ayıran benliği (bireyin kişisel kimliği).

Bu sınıflandırmaya göre Somalili ve Cibutili göçmenlerin kendilerini hangi sınıfta gördükleri de önemlidir.

İnsanlar, sınıflandırma süreci yoluyla dünyayı birçok farklı toplumsal gruba ayırırlar ve bu toplumsal gruplara ilişkin bilgilerini, inançlarını ve beklentilerini içeren bilişsel bir yapı geliştirirler. Bu bilişsel yapıya da "kalıp yargı" adı verilir (Demirtaş 2003,11). Sınıflandırmalar göçmenler üzerinde kalıp yargılara neden olur sadece yabancı kelimesi bile bir sınıflandırma belirtirken renk üzerinden yapılan sınıflandırmalar için bambaşka boyuta ulaşmasına neden olmaktadır.

İnsanlar, iç- grup kayırmacılığı yoluyla kendi gruplarını diğer gruplardan daha üstün algılayarak olumlu bir sosyal kimlik kazanma eğilimindedirler, ancak kimi zaman, diğer grupların bireyin üye olduğu gruptan üstünlüğü o kadar açıktır ki, o grup üyeliğinden olumlu bir sosyal kimlik kazanmak olası değildir (Turner 1991, 7).

Birey, bir grubun üyesiyken, aynı zamanda, sosyal kimliğine olumlu katkılar getirebilecek yeni gruplar için arayış içindedir. Buradan şu sonuç çıkarılabilir: İnsanlar, üyesi oldukları grupla özdeşleşmeye çalışırlar.

Bazı durumlarda ise Somalili grup diğer göçmenleri kendileri ile kıyaslayarak “biz onlar gibi değiliz” söylemlerinde bulunurlar. Bunun sebebi ise Turner (1991)'in bireyler kendi grup veya gruplarını diğer gruplarla karşılaştırırlar ve bu grupların üyeleriyle olan etkileşimlerinde pozitif olarak değerlendirilen boyutlarda kendi grubu için lehte farklılıklar yaratma çabası içinde olurlar.

Özellikle Türkiye gibi farklı ülkelerden göç alan ülkelerde göçmenler arası bir uyum rekabetinden bahsetmemiz mümkündür. Çünkü burada yaşamak için kendilerini kanıtlamak zorunda hisseden göçmenler diğer göçmenlerle kendilerini kıyaslayarak ve onlarla olan farklılıklarını ortaya koyarak kendilerini kabul ettirmeye çalışırlar. Bunu yaparken diğer grupları küçümseme yoluna girerler.

Karşılaşmalarda önemli olan bireyin hangi sosyal kategoride olduğu onun toplum içindeki pozisyonunu belirler. Göçmenler ve yerli halkın karşılaşmaların göçmenlerin pozisyonu kendi grubu içindeki imajı ile dahil olmaya çalıştığı kategori ile karşılaştığında ortaya çıkan duygulara bu yüzden uyumsuz duygular olarak adlandırılmıştır. Nitekim sosyal kategorasyon kimin toplumda hangi kategoride olduğunu belirler. Sosyal kategorasyon süreci insanların toplum içinde nerede yer aldıkları ve kim olduklarını anlamalarına yardım eder.

Olumsuz duygulardan diğeri savunmasızlıktır. Kayıtsızlık, aktörlerin bir sıkıntı durumundan çıkmak için iç sinyallerini kısıtıldığı duygusal bir uyumsuzluk olarak görülebilir (Hochschild 1983, 21). Gruplar arası yaşam stilleri olumsuz duyguların ortaya çıkmasına neden olan bir etmendir. Yaşam stili ise genel olarak grupların nasıl yaşadıkları, nasıl beslendikleri, giyim tarzları, harcamaları ve günlük yaşam pratiklerini kapsamaktadır. Yaşam stili, kültür, sosyal sınıf ve aile kavramlarını içine alan bir öğrenme süreci olarak nitelendirilebilir. Gruplar arası ilişkilerde yaşam stillerindeki farklılıklar önem arz etmektedir. Her ne kadar kişisel bir alanı ifade etse de sosyal çevreyi de ilgilendiren yaşam stili, Türk ve Somalili grupların karşılaşmalarını etkilemektedir. Aynı apartmanı paylaşan Türk ve Somalilerin yaşam stili farklılıkları iki grubun karşılaşmalarını olumsuz etkilemektedir.

Fragman G:

Aynı binada alt üstlü yaşayan Somalili ile Türk aile binadaki rahatsız edici kokudan sebep Somalili ailenin kapısını çalmış ve onlara evi temizlemelerini, yemek pişirirken çok fazla baharat kokusu ve yağ kokusundan rahatsız olduklarını, balkonda asılan eşyaların kötü koktuğundan bahsetmiştir.

Bunun üzerine Somalili göçmen ne diyeceğini bilememiş ve komşusundan özür dilemiştir.

Bu tip karşılaşmaların neden olduğu kirliliğin ve kokunun onlardan geldiği zannedilmesi veya böyle bir ithamın onlara bireyin benliğinde de kirlenmelere neden olabilir. Duygusal olarak savunmasız olan göçmenler, yapılan söylemler karşısında sadece mahcubiyet hissetmektedirler.

Yine otobüste karşılaşılan bir durumda sözel olarak aşağılanmaya uğrayan Göçmen A'nın olayı da buna örnek gösterilebilir:

Fragman H:

Kendi özel kıyafetlerinden giyen Somalililer yaptığımız yolculukta bir kadının: Şu kıyafetlere bak, ülkelerinden kaçmışlar buraya gelmişler. Yazık!

Yine bir göçmenin fiziksel olarak bir saldırıya maruz kaldığı zaman hiçbir şey yapmamasından ve böyle yaşam stili ve kültürel özellikler bağlamında maruz kaldığı aşağılamadan ızdırap hissettiği durumlar yaşanmaktadır. Bu doğrudan benliğe yapılan saldırılar göçmen sessiz kalsa da kişinin benliğinde yaralanmalar yaratabilir. Savunmasız bırakılan durumlarda göçmenler, genellikle kabullenme ve itaat etme durumlarına girebilirler.

Gruplar arası ilişkiler kötüleştikçe ve kötüleştiğinde kapsamı artma eğilimi gösteren duyarsızlaşma, insanlıktan çıkma ve sosyal basmakalıplaştırma fenomenleri, dış grubun farklılaşmamışlığının bu daha geniş ilkesinin özel örneklerinden başka bir şey değildir. (Tajfel 1982, 13).

Yine ilişkilerde dikkat çeken örgü ise diğer göçmenlerin yaptıkları ve başlarına gelen olayların onları doğrudan çaresiz bıraktığı durumlardır. Bunlar aynı bölgede yaşayan göçmen gruplarının başlarından geçen olaylardır. Grup içi ağların gelişmiş olması dolayısıyla da çok hızlı bilgi akışının birbirleri arasında bir sirkülasyona girdiğini söyleyebiliriz. Grup dışı insanlarla yaşadıkları olaylarda kendi içine kapatılan veya zorunda kalanları görebiliriz. Buna örnek olarak:

Fragman I:



Somalili bir ailenin evinin böceklenmesi ve ilaçlanmak üzere bir ilaç firması ile anlaşılması sonucunda ilaç firması evi ilaçlamış ve göçmenlerin evde durmamasını söylemiştir. Bu olaydan bir gün sonra apartmanda meydana gelen 2 kişinin rahatsızlanıp hastaneye kaldırılması ve ölmesi ve apartmandakilerin yaralı olarak hastaneye kaldırılması ile komşular ev sahibi olan göçmenlere fiziksel şiddet uygulamış ve mahallede bulunan göçmenlerin evlerini taşıyarak, sokakta geçen olayla ilgisiz diğer göçmenlere ağır laflar söylemişlerdir. Olayın ardından mahallede bulunan diğer göçmenler savunmasız kalmış ve bir gün boyunca dışarı çıkmamışlardır. Neden çıkmadıkları sorulduğunda da bu olay nedeni ile korktuklarını söylemişlerdir.

İletişim ile ilgili olan bu sınırlılıklar ve düşmanca ifadeler aradaki mesafeyi arttırarak iki farklı grubun resmi karşılaşmalarına engel koyar. Böylelikle ortaya az temaslı farklı iki kültürün devam eden var olma mücadelesi çıkar. Birikmiş kin ve iletişimsizlik ilk etaplarda büyük bir sorun olmasa da zamanla temel problemlere neden olabilir. Tıpkı göç ederken fiziki sınırların varlığı gibi gruplar arası meydana gelen sınırlarda iki kültürün uyumunu engelleyecek bir durumdur. Gruplar arası toplumsal hareketliliklerin düşmesine neden olacak sınırlar, aşılın sınır duvarlarının içinde de yeni bir iç sınır oluşturabilir.

### **Sonuç**

Göçmenlerin ayrıldıkları ülke ile varış ülkesindeki ilişkilerin tümünü anlayabileceğimiz en uygun yer gündelik yaşıntıdır. Gündelik yaşamda göçmenlerin grup içi ve grup dışı etkileşimleri ise kültürel farklılıklara göre değişir ve yeniden şekillenirken duygular etkileşimlerin temel bağlamını oluşturur. Bu bağlamda, duygular göç çalışmalarında uyum, gruplar arası ilişkiler, farklılık ve benzerlikler konusunda birbirimizi anlamamızın en iyi yöntemi olacaktır.

Yapılan etnografi, derinlemesine görüşmeler ve gözlem sonucunda duygular üç farklı grup içerisinde değerlendirilmiştir. Ayrıca gündelik yaşamdaki etkileşimler dramaturjik yaklaşımla ele alınmıştır. Bu noktada etkileşimler sırasında bazı roller kendisinde olumsuzluklara sebep olabilir. Bu noktada olumsuz duygular açığa çıkar. Hakkıyla oynanan rollerde ise kişinin duyguları etkileşim sonucunda olumlu duygulara dönüşebilir. Rollerin çatışması durumunda ortaya çıkan ve anlamlandırılmayan duygular ise göçmenin benliğindeki kimlik çatışmalarından kaynaklanır. Bu bölümde duygular roller sonucunda üç başlıkta incelenecektir: rollerin başarılı olması sonucu ortaya çıkan olumlu duygular, rollerin başarısız oynanması sonucu oluşan olumsuz duygular ve rollerin çatışması durumunda uyumsuz duygular. Olumlu duygular; sevgi ve memnuniyet. Gruplar arası olumlu duygular göçmenlerin öz saygılarının artmasını sağlayarak olumlu sosyal kimlik kazanmalarını sağlamaktadır. Göç etmenin vermiş olduğu huzursuzluk, sürekli bir hazır durumda olma, sürekli göç düşünmek, çocukların geleceğini düşünmekle geçen hayatlarında olumlu duygulara pek rastlanmaması normaldir. Çünkü onlar için göç etmek bir süreçtir. Etkileşimlerin basarız sonuçlandığı zamanlarda ortaya çıkan duygular olumsuz duygulardır. Olumsuz duygular: Korku, utanç, yalnızlık, endişe ve kararsızlık ve son olarak savunmasızlıktır. Etkileşimlerin kültürel farklılıklar ve fikirlerin çatışması sonucu ortaya çıkan durumlarda uyumsuz duygular açığa çıkmaktadır. Uyumsuz duygular: Utanca karşı inkar ve ayrımcılığa karşı hissizleşmedir. Bu aşamada göçmen kendi benliği ile varış ülkesinde edindiği edimlerle bir çatışmaya giriyorsa bu duygular açığa çıkıyor ve göçmen kendini dışlanmış hissederek yalnızlaşıyor. Kısacası olumlu duygular uyum ve bağlantıları güçlendirirken, olumsuz duygular güvensizlik ve iletişimsizliğe neden oluyor. Uyumsuz duygular ise göçmenleri hissizleşme ve kopma noktasına sürüklemektedir.

Sonuç olarak göçmenlerin gündelik yaşamdaki olumlu duyguları olumlu sonuçlara neden olurken olumsuz ve uyumsuz duyguları dışlanmalara neden olmaktadır. Bütün bunlar gruplar arası ilişkilerin zayıflamasına ve bağlantıların kopmasına neden olmaktadır. Özellikle iletişimsizlik sorununa neden olan durumlarda ise göçmenler arası sosyal gruplaşmalar artmaktadır. Bu durum şimdilerde bir sorun olmasa da ilerde muhtemel sorunlara sebep olacaktır.

### **Kaynakça**

- Barbalet, J. (2002). *Emotions and Sociology*. Oxford: Blackwell.
- Barbalet, J. (2015). The sociology of emotions: Four decades of progress. *Current Sociology* 1–23. DOI: 10.1177/0011392115588355.
- Barbalet, J. M. (2001). *Emotion, social theory and social structure: A macrosociological approach*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Davies, J. (2010). 'Introduction: Emotions in the field'. In J. Davies and D. Spencer (Eds.), *Emotions in the Field: The Psychology and Anthropology of Fieldwork Experience* (s.1-31). Stanford: Stanford University Press.
- Denzin, N. K. (1984). *On Understanding Emotion*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Demirtaş, H. (2003). Sosyal Kimlik Kuramı, Temel Kavram ve Varsayımlar. İletişim araştırmaları. 1(1): 123-144.
- Dennison, J. (2020b). 'How to Perform Impact Assessments: Key Steps for Assessing Communication Interventions'.
- Gerhards, J. (1986). Georg Simmel's Contribution to a Theory of Emotions. *Social Science Information*, 25(4), 901-924.
- Harre, R. (1986). *The Social Construction of Emotions*. Oxford: Basil Blackwell.
- Hochschild, A. R. (1983). *The managed heart*. Berkeley: University of California Press.
- Hochschild, A. R. (1979). Emotion work, feeling rules, and social structure. *American Journal of Sociology* 85(3): 551–575.
- Kemper, T. D. (1978). *A Social Interactional Theory of Emotions*. New York: Wiley.
- Mummendey, A. ve Schreiber, H. J. (1983). "Better or just different? Positive social identity by discrimination against, or by differentiation from outgroups." *European Journal of Social Psychology*, 13. 389-397.
- Scheff, T. J. (1990). *Microsociology: Discourse, emotion and social structure*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Tajfel, H. (1982). "Social psychology of intergroup relations". *Annual Review of Psychology*. 33, 1-39.
- Turner, J. C. (1978). Social comparison, similarity, and ingroup favoritism. See Brown. 235-250.
- Thoits, A. P. (1989). The Sociology of Emotions. *Annual review of Sociology*, vol. 15. 317-342.
- Turner, J. C. (1975). "Social comparison and social identity: Some prospects for intergroup behaviour." *European Journal of Social Psychology*. 5-34.

Wolf, Diane L.(1992). *Factory daughters: Gender, household dynamics, and rural industrialization in Java*. Berkeley: University of California Press.

# Endüstri 4.0 ile Beraber Gelen Dijitalleşmenin Çalışma Hayatına Etkileri: Sosyal Adalet ve Neoliberalizm Üzerinden Bir Değerlendirme

M. Büşra TUFAN<sup>76</sup>

## Özet

Dördüncü Sanayi Devrimi olarak gösterilen Endüstri 4.0 olarak da anılan dijitalleşme dönemi çalışmanın dönüşümünün son uğraklarından biridir. Günlük yaşamlarımızı pek çok anlamda değiştiren Endüstri 4.0 teknolojileri, çalışmanın dönüşümünde de oldukça büyük bir rol oynamaktadır. Büyük veri analizi, otonom robotlar, simülasyonlar, yatay ve dikey sistem entegrasyonları, endüstriyel internet, siber güvenlik, bulut sistemleri, eklemeli üretim, artırılmış gerçeklik, mobil araçlar, gelişmiş insan-makine ara yüzleri bunların başında gelir. Bu çalışmada neoliberal politikalar altında Endüstri 4.0 teknolojilerinin yani dijital çağın gelişimi ile beraber çalışma hayatında yaşanan değişimlerin yazılı literatür ve istatistiksel göstergeler üzerinden sosyal adalet perspektifinden değerlendirilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Endüstri 4.0, teknoloji, çalışma yaşamı, sosyal adalet.

## The Effects of Digitalization Coming with Industry 4.0 on Working Life: An Evaluation Through Social Justice and Neoliberalism

### Abstract

The digitalization period, also known as Industry 4.0, shown as the Fourth Industrial Revolution, is one of the last moments of the transformation of working life. Industry 4.0 technologies, which change our daily lives in many ways, also play a major role in the transformation of work. Big data analysis, autonomous robots, simulations, horizontal and vertical system integrations, industrial internet, cyber security, cloud systems, additive manufacturing, augmented reality, mobile vehicles, and advanced human-machine interfaces are among these. This research aims to evaluate the changes in working life with the development of Industry 4.0 technologies, that is, the digital age, under neoliberal policies, within the framework drawn above, from the perspective of social justice through written literature and statistical indicators. In the study, the evaluation of the relationship between neoliberalism, technology, and social justice is limited by including J. Rawls's distributive justice approach and B. Barry's social justice approach, where he discusses the distribution of rights, opportunities, and resources.

**Keywords:** Industry 4.0, technology, working life, social justice.

---

<sup>76</sup> Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, e-mail: busratufan95@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6177-1544

## Giriş

Çalışma yaşamı sürekli olarak değişim ve dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşümde üretim araçlarının dönüşümü oldukça önemlidir. 18. Yüzyılın sonlarında Sanayi Devrimi ile üretim araçlarında başlayan büyük dönüşüm günümüze kadar devam etmiştir. 19. Yüzyılda 1. Sanayi Devrimi ile başlayan bu süreç, 21. Yüzyılın başlarında anılmaya başlayan Endüstri 4.0 siber-fiziksel sistemlere dayalı akıllı üretimlerin yaygınlaşmaya başlaması ile günümüzdeki noktasına ulaşmıştır (Aksoy, 2017; Annaç Göv ve Erdoğan, 2020; Yıldız, 2018).

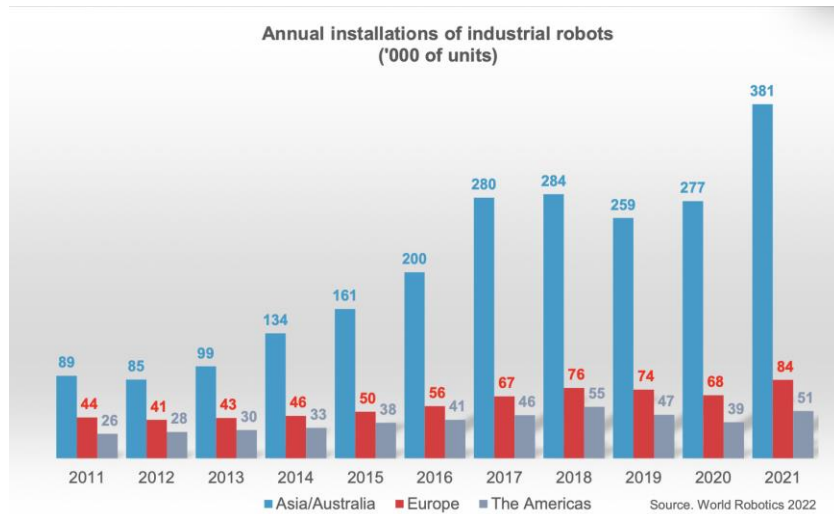
Bu araştırmada Endüstri 4.0 teknolojilerin yani dijital çağın gelişimi ile beraber çalışma hayatında yaşanan değişimlerin yazılı literatür ve istatistiksel göstergeler üzerinden sosyal adalet perspektifinden değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada neoliberalizm, teknoloji ve sosyal adalet ilişkisi değerlendirmesi, J. Rawls'ın dağıtım adaleti yaklaşımına, B. Barry'nin hak, fırsat ve kaynakların dağılımını tartıştığı sosyal adalet yaklaşımına yer verilerek sınırlandırılmıştır.

### 1. Endüstri 4.0 ve Teknolojileri

İlk olarak 2011 yılında Hannover Fuarı'nda kullanılan "Endüstri 4.0", üretimde dijitalleşmeyi gösterir (Yıldız, 2018; Aydın, 2018, s. 462-463; Aygün ve Ofluoğlu, 2019, s. 128). Beden gücüne ihtiyaç duymayan, otonom biçimde üretimi sağlarken üretim sistemlerinin kendi içerisinde iletişimde olduğu siber fiziksel sistemleri içeren bir üretim modelini ifade eder. Bu anlamda hem üretim araçlarında hem üretim biçimlerinde hem de yönetim sistemlerinde bir dönüşüm sağlanmıştır. "İnsan emeğinin yalnızca teknolojik ilerlemenin geliştiricisi ve kullanıcısı" rolünü aldığı bu sistem, "makinelere, bilgisayarların, insanların ve nesnelere interneti" olarak karşımıza çıkar.

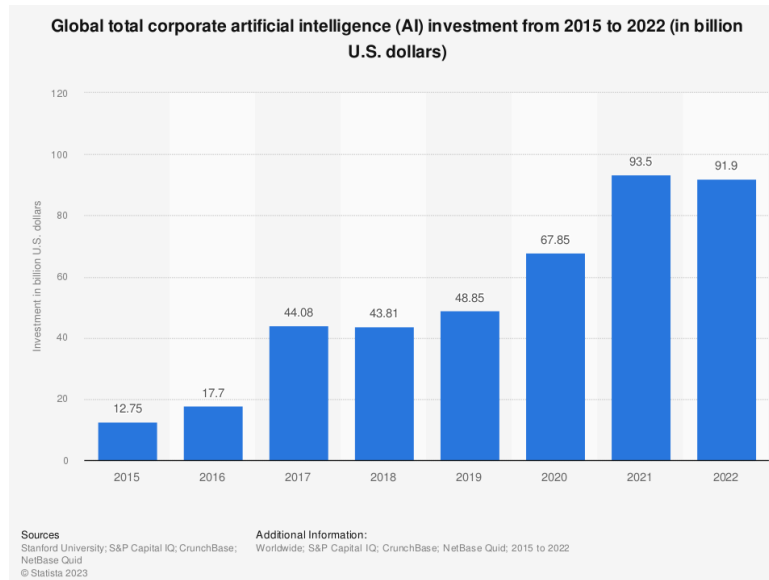
Endüstri 4.0 döneminin çalışma hayatına kazandırdığı pek çok yeni teknoloji vardır. Bunlar, akıllı fabrikalar, nesnelere interneti, siber-fiziksel sistemler, bulut bilişim teknolojileri, yapay zeka, büyük veri, simülasyon, sistem entegrasyonu, üç boyutlu yazıcılar, artırılmış gerçeklik, otonom robotlardır. Genel olarak bu teknolojilerin kullanım alanlarını ve kullanım oranlarının günümüzde arttığını ve ileride daha da artış göstereceği tahmin edilmektedir.

**Tablo 1: Dünyadaki Endüstriyel Robotların Kullanımındaki/Kurulumundaki Artış**



Yukarıda, Tablo 1’de 2022 Dünya Robotik Raporu’nda yer verilen dünyadaki endüstriyel robotların kurulumundaki duruma bakıldığında belirgin bir artış görülmektedir. Endüstri 4.0 teknolojilerinden biri olan endüstriyel robotlardaki bu artış trendi 2011 yılından günümüze Asya/Avustralya, Avrupa ve Amerika’da gözlenmektedir (Uluslararası Robotik Federasyonu, 2022).

**Tablo 2: 2015’ten 2022’ye Kadar Küresel Toplam Kurumsal Yapay Zeka (AI) Yatırımı (milyar ABD doları cinsinden)**



Tablo 2’de 2023 yılında yayınlanan Yapay Zeka Endeksi Raporu’na göre 2015’ten 2022’ye kadar küresel toplam kurumsal yapay zeka yatırımlarında oldukça büyük bir artış olduğu görülmektedir (Stanford Üniversitesi, 2023).

Son olarak, Statista’nın 2023 yılında yayınladığı Nesnelerin İnterneti İstatistikleri Raporu’na göre, bu teknolojiye bağlı cihazların tarımdan madencilğe, sanattan eğitime pek çok alanda kullanımının artışta olduğu görülmektedir; bu artışın 2030 yılına kadar düzenli bir biçimde yükseleceği de öngörülmektedir (Statista, 2023).

## 2. Endüstri 4.0’ın Çalışma Hayatına Etkileri

Endüstri 4.0 diğer sanayi devrimleri gibi çalışma yaşamı üzerinde önemli etkileri olduğu/olacağı düşünülmektedir. Burada bu etkiler olumlu ve olumsuz etkiler sınıflandırması altında özetlenmiştir.

### 2.1. Endüstri 4.0’ın Çalışma Hayatına Olumlu Etkileri

Literatürdeki çalışmalara bakıldığında, Endüstri 4.0 teknolojilerinin çalışma hayatına pek çok olumlu etkisinin olduğu fark edilir. Bu teknolojilerin kullanımının *işi daha iyi hale getirdiği ve karar verme süreçlerinde iyileşmeye yol açtığı*; işin kalitesini, bir insanın yapabildiğine kıyasla arttırdığı görülür (Yang, Henthorne ve George, 2020, s.217; Webster ve Ivanov, 2020, s.128). Bunun yanında bu teknolojiler *işi hızlandırmakta ve bu şekilde verimliliği/üretkenliği arttırmaktadır* (Deloitte, 2018, s.5; Yang, Henthorne ve George, 2020, s.219; Holm, Lorenz ve Stamhus, 2021, s. 150).

Diğer bir olumlu sonuç, bu teknolojilerin iş hayatında kullanımının, insan emeğine kıyasla daha az maliyetli olmasıdır, bu anlamda *işgücüne verilen maliyetin azalacağına* inanılır. Özellikle yapay zeka teknolojisinin endüstriyel üretimde daha ucuz olduğunu söyleyen bazı araştırmalar, robotların büyük ölçekli üretimlerde maliyeti azaltacağına ve yatırım getirisi oluşturacağına inanıyorlar (Yang, Henthorne ve George, 2020, s.220; Erikli ve Salih, 2022, s.219; Kılınç ve Ünal, 2019, s.248; Webster ve Ivanov, 2020, s.128).

Çalışma hayatına olan etkisi en çok tartışılan alan işleri ortadan kaldıracak mı yoksa yeni iş alanları yaratarak istihdam yelpazesini mi arttıracak ikilimi üzerinden kurgulanır. İyimserler, bu yeni teknolojilerle birlikte yakın gelecekte bütün yönetimi ve işleri devralması gibi bir durumun söz konusu olmadığını, daha önceki teknoloji gelişimi aşamalarında olduğu gibi istihdamda *yeni iş alanlarının ve yeni çalışma biçimlerinin gelişeceğini* belirtirler (Denning, 2015; Yang, Henthorne ve George, 2020, s.218; Kılınç ve Ünal, 2019, s.248; The One Hundred Year Study on Artificial Intelligence, 2016, s.38-39). Degryse 2016 yılında yaptığı araştırmada Endüstri 4.0'ın beraberinde getirdiği dijitalleşme ve otomasyon ile birlikte ortaya veri madencisi, veri mühendisi, veri analisti, yazılım ve uygulama geliştiricisi, network uzmanı, yapay zeka uzmanı, akıllı makine, robot ve 3D yazıcı dizayncısı ve üreticisi, dijital pazarlama ve e-ticaret uzmanı gibi yeni mesleklerin ortaya çıkabileceğini belirtmiştir (s.23).

Bir diğer olumlu etki ise bu yeni teknolojilerin *çalışma mekanını ve zamanını esneklaştırması* ile ilgilidir. İşlerin uzaktan yönlendirilmesini sağlayan bu teknolojiler, aynı zamanda bu teknolojilerin evlerde de kullanılabilecek boyutta olması ya da tamamen bilgisayar destekli teknolojilerle uzaktan bilgisayarlarla işin yönetilebiliyor olması çalışma mekanını esnekleştirirken, aynı zamanda işler sadece ofis saatleri ile sınırlı kalmamış çalışma zamanı da esnekleşmiştir. Teknolojinin verimliliği artırması ve işi hızlandırması insanlar için *boş zamanlar yaratabilir*. Hooley, boş zamanın bu çerçevede artık sadece ayrıcalıklı sınıf için değil tüm insanlığın doğal ve doğuştan hakkı haline gelebileceğini belirtir (2018, s.93). Son olarak insan emeğini gerektiren ancak tehlikeli olan emek yoğun işlerin yapay zeka robotlarına aktarılması, *çalışanların tehlikeli durumlarda çalışmasına engel* olabilmek adına, özellikle imalat sanayi dahilinde, kirli, tehlikeli, donuk ve zor işler olarak nitelendirilen işlerin robotlara devredilmesi için önemlidir (Yang, Henthorne ve George, 2020, s.217; Kohl vd., 2020, s.1950).

## **2.2. Endüstri 4.0'ın Çalışma Hayatına Olumsuz Etkileri**

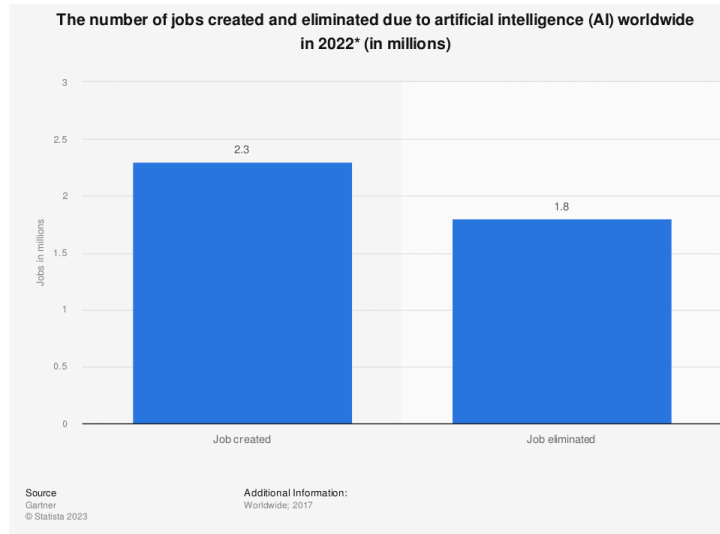
Endüstri 4.0'ın çalışma hayatına olumsuz etkileri de mevcuttur. Endüstri 4.0 teknolojilerinin en çok korkulan olumsuz etkisi, her ne kadar yeni işlerin oluşacağı yönünde bazı görüşler olsa da, *işleri ortadan kaldırma, bazı mesleklerin kaybolması ve yaratabileceği işsizlik ihtimalidir* (Hooley, 2018, s.94; Erikli ve Salih, 2022, s.212; The One Hundred Year Study on Artificial Intelligence, 2016, s.39; Deloitte, 2018; Webster ve Ivanov, 2020, s.131). Bazı mesleklerin (fast food personeli, bahçıvan, makine operatörü, tesisatçı, büro ve sekreteryaya işleri, çevirmenlik, imalat sanayi) bilgisayarlaşmaya yatkın olduğu ve kaybolmanın eşliğinde olduğunu belirten araştırmacılar, insan emeğine olan talebin azalması ile beraber bu durumun işsizliğe yol açacağı vurgusunu yapar (Solon, 2016; Acemoğlu ve Restrepo, 2017; Kohl vd., 2020, s. 1952; Degryse, 2016, s.23). Bu süreç, üretici etkinlikte *emeğin değerini kaybetmesine* de yol açar (Webster ve Ivanov, 2020, s.130-131; Hooley, 2018, s.94-95; The One Hundred Year Study on Artificial Intelligence, 2016, s.39).

Bazı araştırmacılara göre yeni işlerin daha fazla vasıf gerektireceğine yönelik bir algı olmasının yanında (ki bu durum beyaz yakalılar için de bu vasıflara sahip olmak için ekstra çaba gerektirmektedir), yeni teknolojinin halihazırda var olan işleri oldukça *monotonlaştıracağı, basitleştireceği* ve işgücünü vasıfsızlaştıracağı yönünde bir yaklaşım da mevcuttur (Kohl vd.,

2020, s.1952). Bu teknolojilerin istihdam piyasasında yaratacağı bir diğer olumsuz durum ise *güvencesiz, istikrarsız işler yaratması ve ücretlerin düşüşüne sebep olması* olarak işaret edilebilir. Olumlu etkiler kısmında bahsettiğimiz esnekleşme, burada güvencesizliği ve istikrarsızlığı da kapsayacak şekilde olumsuz bir etki olarak karşımıza çıkar.

Robotların ekonomik avantaja sahip olduğu düşüncesi (Yang, Henthorne ve George, 2020, s.217), aynı zamanda insan *emeğinin pazarlık gücünü düşürmüştü* (Hooley, 2018, s.94-95), bu durum da ücretlere de yansımış, çalışanların ücretlerinde düşüş yaşanmıştır. Vasıfsız işçilerin robotlarla ikame edilebilmesi kolay olduğu için onlar düşük ücret alırken, yüksek vasıf gerektiren ve robotlarla ikame edilemeyen emek gücü ile yüksek ücret alarak gelir eşitsizliğini oluşturmaktadır (Erikli ve Salih, 2022, s.219). Bu durum da *toplumsal olarak sınıf farklılıklarının artmasına* neden olmuştur. *Küresel eşitsizlikleri arttıracak*ı vurgusu bir diğer önemli olumsuz etkidir. Küresel piyasada teknolojinin değişim hızına yetişenlerin ve bu piyasayı erken fethedenlerin kalkındığı, yetişemeyenlerin ise kalkınmadığı ve bu şekilde küresel bir eşitsizliğin ortaya çıktığı görülür (Schwab, 2018, s.30-32; Erikli ve Salih, 2022, s.217). Robotlar insanlar gibi tüketim yapmadığı için, üretilen hizmet ve ürünler tüketilememekte ve bu mal ve hizmetleri kimin satın alacağı sorusunu cevapsız bırakmaktadır (Webster ve Ivanov, 2020, s.132). Bu konudaki en temel yargı, tüketimin olmadığı *ekonomide sürdürülebilirlik sorunu* ile karşılaşacağı yönündedir (Bugmann, Siegel ve Burcin, 2011).

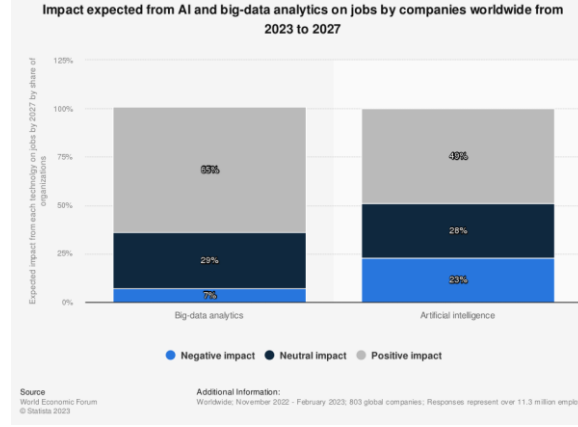
**Tablo 3: 2022'de dünya çapında yapay zeka (AI) nedeniyle yaratılan ve ortadan kaldırılan işlerin sayısı\* (milyon olarak)**



Yukarıda Tablo 3'te çalışma hayatına olan etkisi üzerinde oldukça fazla araştırma yapılan yapay zeka teknolojisinin yaratacağı ve yok edeceği işlerin sayısına yer verilmiştir. Gartner'ın yaptığı araştırmaya göre yapay zekanın 2.3 milyon işi yaratırken, 1.8 milyon işi de ortadan kaldırma ihtimali vardır (2017).

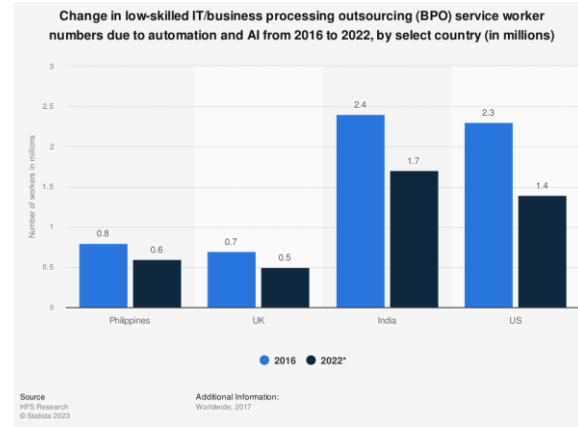
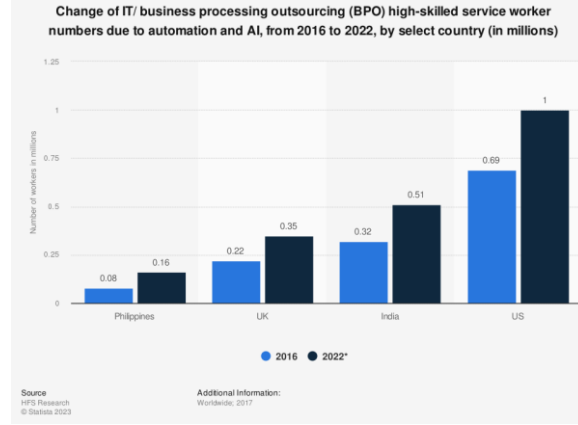


**Tablo 4: Yapay zeka ve büyük veri analitiğinin 2023'ten 2027'ye kadar dünya çapındaki şirketlerin işleri üzerinde beklenen etkisi**



Tablo 4'te elde edilen verilere göre, yapay zeka ve büyük veri analitiğini işler üzerindeki pozitif ve negatif etkilerine bakıldığında; yapay zekanın büyük veri analitiğine göre işlere olan etkisinin daha negatif yönde olacağı tahmin edilmektedir (Dünya Ekonomik Forumu, 2023).

**Tablo 5: Seçilen ülkelere göre 2016'dan 2022'ye kadar otomasyon ve yapay zeka nedeniyle düşük vasıflı ve yüksek vasıflı BT/iş işleme dış kaynak kullanımı (BPO) hizmet çalışanı sayılarındaki değişim**



Son olarak, Tablo 5'e bakıldığında teknoloji kullanımının işgücünün vasıflarına olan etkisi daha net görülebilir. Filipinler, İngiltere, Hindistan ve Amerika'daki duruma bakıldığında, hepsinde otomasyon ve yapay zeka kullanımıyla beraber düşük vasıflı işgücü sayısında bir azalma, yüksek vasıflı işgücüne ihtiyaç konusunda da bir artış görülmektedir. Bu artış otomasyon ve yapay zeka teknolojilerinin yüksek vasıf gerektirmesi ile doğru orantılı görünmektedir (HFS, 2017).

### **Sonuç ve Tartışma: Neoliberal Piyasa, Sosyal Adalet, Endüstri 4.0 ve Çalışma**

Endüstri 4.0 Devrimi, neoliberal piyasa ile birlikte düşünüldüğünde, pek çok ortak hedef göze çarpar. Hız artışı, esneklik, verimlilik artışı, maliyet avantajı, sürdürülebilirlik, kişiselleştirme ve merkezileşmeme neoliberal piyasa politikalarının ana hedeflerindedir (Hooley, 2018; Crowley & Hodson, 2014). Tüm bunlar aynı zamanda Endüstri 4.0'ın beraberinde getirdiği yeni üretim teknolojilerinin kullanılmak istendiği çalışma hayatının da hedefleridir. Yaratıcılık, verimlilik, büyüme ve esneklik hedefleri ile ortaya çıkan Endüstri 4.0, bu hedeflerle neoliberal piyasa ekonomileri ile uyum içerisindedir. Bu çerçevede düşünüldüğünde Endüstri 4.0 ve neoliberal piyasa birbirleri için oldukça iyi işbirlikçiler olarak görülebilir.

Bu çerçevede Endüstri 4.0, neoliberal piyasa ile uyum içerisinde yeni bir ekonomi politik yaratması olasıdır. Yaratacağı bu ekonomi politik sosyal adalet perspektifinden düşünülebilir. Sosyal adalet bağlamında Endüstri 4.0 teknolojilerinin çalışma hayatına etkisine bakıldığında hem olumlu hem olumsuz sonuçlar çerçevesinde sosyal ve ekonomik hayatta pek çok değişimin bu etkilerle beraber geleceği açıktır. Sosyal adalet genel kapsamda, bireylerin, grupların ve toplumların ahlaki ve politik olarak doğru olduğuna inandığı şeylerin eklenmesi olarak tanımlanabilir (Hooley, 2018, s.4). Sosyal adalet, teknoloji ve çalışma hayatı ilişkisini kurabilmek için teknolojinin sosyal adalet tartışmaları içerisindeki yerini kavrayabilmek bu araştırma için

önemli gözükmektedir. Adalet talebi, yeni olmasına rağmen toplumsal hayattaki pek çok unsuru belirlemeye başlayan ve etkisi gün geçtikçe artan Endüstri 4.0 teknolojileri alanında da ihtiyaç haline gelmekte, tartışılmakta ve yeni bir felsefi kavrayışı gerektirmektedir. Her ne kadar tartışmalar gündeme getirmese de örneğin yapay zekâ özelinde adaleti arttırmada ve aynı zamanda baltalamada arka planda önemli bir etkiye sahiptir (Gabriel, 2022, s.227). Webster ve Ivanov'un (2020, s.131) "kazananların ve kaybedenlerin olacağı yeni bir ekonomi ve sosyal manzara" olarak tasvir ettiği bu yeni yapay zeka toplumunda dengenin sağlanması ve sosyal adaletin sağlanabilmesi oldukça önemli görünmektedir. Günümüzde teknolojinin hayatımızın her alanını etkilediği göz önünde bulundurulduğunda, teknolojinin sosyal adalet tartışmaları çerçevesinde parantez dışına çıkartılması da bu araştırma için gereklidir.

Teknolojiden etkilenen birey ve bireyin belirlediği teknoloji: burada adaletsizlik gündeme gelir çünkü teknolojiyi şekillendiren ve etkileyen gücün toplumda eşit dağıtılmadığı bir durum karşımıza çıkar (Gabriel, 2022, s.219). Teknolojik değişimin gücünü elinde bulunduranlar, teknolojik değişimin yönünü belirler ve değişim gücünü elinde bulunduramayanlar için bir eşitsizlik durumu yaratır. Bu çerçevede sosyal adalet, teknoloji ve çalışma hayatı üçgeninde, John Rawls'ın dağıtım adaletini tartıştığı sosyal adalet yaklaşımına, Brian Barry'nin hak, fırsat ve kaynak dağılımı ile ilgili sosyal adalet anlayışına yer verilebilir.

İlk olarak John Rawls'ın dağıtım adaleti ilkelerine yer verdiği sosyal adalet anlayışına bakılabilir. Rawls (1999, s.130), sosyoteknik karaktere sahip adalet ilkeleri seçilirken ve bu anlamda adaletin neyi gerektirdiğine dair bir düşünce ortaya koyarken ekonomik verimliliğin ve teknolojinin gerekliliğinin dikkate alınmasını vurgular. Teknolojik değişim yolunu şekillendirme ve etkileme gücünün eşit dağıtılmadığı bir toplum imgesinin önüne geçilebilmesi, kabaca eşitlikçi adalet normlarının teknolojiye uygulanabilmesi için iki temel çözümden bahsedilebilir.

Rawls'ın dağıtım adaletine göre adalet, ilk olarak temel yapıyı oluşturan uygulamaların adaleti sağlayacak şekilde düzenlenmesi ile şekillenir. Bu şekilde bireysel davranışlar da düzenlenir ve bu durum gelir ve servet dağılımını bozma eğilimine karşı bir önlem oluşturur (Gabriel, 2022, s.221-222). Bu bir bakıma temelde teknolojinin ve ekonomik (üretim) araçların kullanımının düzenlenmesi ile sağlanabilir. Ekonomik yapıda gelir ve servet dağılımının eşit olması için, teknolojinin kimler tarafından ve ne amaçla kullanılacağı belirlenmesi önemlidir.

Dağıtım adaleti ile ilgili olan ikinci kısım ise bir kişinin yaşam şansı üzerinde derin ve yaygın etki bırakan faaliyetlerin ve koşulların herkes için eşit olması ile ilgilidir (Rawls, 1999, s.82). Bu durum aslında yine teknolojinin kullanımı ile doğrudan ilişkili görülmektedir. Teknolojinin kullanımında iş birliklerine, teknolojinin faydalarına ve teknolojinin kullanımı konusundaki kişisel gelişimi şekillendirecek olan imkanlara eşit bir erişimi sağlayacak olan bu yaklaşım, teknoloji ile ilgili düzenlemelerin amacının bireylerin özgürlüklerine müdahale değil, haksız teknolojik dayatma biçimlerine yönelik olduğunu belirtir.

Rawls'ın aynı zamanda adalet dağıtımının ilkelerine bakıldığında, çalışma kapsamında tartışmak için "temel özgürlükler" ve "fark" ilkeleri bu kapsamda önemlidir. Temel özgürlükler ilkesi, eşit vatandaş statüsünü içerisinde barındırır ve temel özgürlüklerden eşit bir biçimde yararlanabilmeyi içerir; "benzer yeteneklere sahip insanların kabaca eşit başarı olasılıklarına sahip olduğu durum" olarak açıklanır (Rawls, 1999, s.199; Gabriel, 2022, s.224-225). Teknolojinin herkes tarafından kullanılabilirdiği bir senaryoda temel özgürlüklerden biri olan çalışma özgürlüğünün sağlanabileceğinden bahsedilebilir. Diğer yandan temel özgürlükler duruma ve tarihsel koşullara göre değişir (Gabriel, 2022, s.224). Bu durumda teknolojinin etki alanının genişlemeye başladığı çağımızda temel özgürlük anlayışının da değiştiğinden söz edebiliriz. Teknoloji göz önünde bulundurulurken temel özgürlüklerin yeniden tanımlanması gerekir.

Fark ilkesi ise toplumdaki en az avantajlı olan bireylerin konumunun iyileştirilebilmesi için kurumsal uygulamaların adil olup olmadığı ile ilgilidir (Rawls, 1999, s.54). Ekonomik işlemlere entegre edilmiş yapay zeka sistemlerinin ve kaynaklara erişimi şekillendiren sosyoteknik sistemin bu fark ilkesini gözeterek düzenlenmesi gerektiği noktasına dikkat çekilmelidir (Gabriel, 2022, s.225-226). Yukarıda teknolojik araç-gereçleri elinde bulunduranlar ile bulundurmayanlar arasında bir eşitsizlik söz konusu olabileceğinden bahsedilmiştir. Bu kapsamda, teknolojik araç-gereçlere sahip olmayan ya da bu teknolojiyi kullanamayan kesim ile diğerleri arasındaki farkı azaltabilmek adına bir fark ilkesi gözetilmeli, adalet bu iki kesim arasında eşit dağıtılmalıdır.

Son olarak, teknoloji, çalışma hayatı ve sosyal adalet tartışmasında Barry'nin hak, kaynak ve fırsat dağılımı ile ilgili olan sosyal adalet yaklaşımına yer verilebilir. Endüstri 4.0 teknolojilerinin oldukça yeni bir teknoloji olduğu düşünüldüğünde, bu teknolojinin kullanımı ve temini konusunda henüz bir fırsat eşitliği ilkesinin sağlanmadığı görülür. Barry (2017), gündelik hayatta hakları icra etmek için eşit fırsatlara sahip olmanın önemine değinir. Çalışma hayatı düşünüldüğünde Barry'nin şu sözleri teknoloji ve adalet ilişkisini kurmak bakımından önemlidir: "En iyi adayın işe alınması, ancak daha önceki bir zamanda milyonlarca kişi en iyi aday olma konusunda eşit fırsata sahip olmuşsa, fırsat eşitliğine konu olabilir." (2017, s.51). Buradan yola çıkarak, istihdamda eşit fırsatın sağlanabilmesi için Endüstri 4.0 dünyasında teknolojiyi kullanma becerisini kazanmada ve kullanmada herkesin eşit fırsata sahip olabilmesi önemlidir. Bu çerçevede ekonomik açıdan tüm etkenlerinin net sonuçlarının eşit olması hedeflenmektedir (Barry, 2017, s.53).

Sonuç olarak, yukarıda çizilen izlekte dağıtım ilkeleri ve fırsat eşitliği sosyal adalet, teknoloji ve çalışma hayatı ilişkisinde önemli kavramların başında gelir. Teknoloji ve sosyal adaletin çalışma hayatı ile ilişkisi kapsamında siyasi ve ekonomik kurumlar burada önemli bir role sahiptir. Bu rol, hem ekonomik yapının adaletin gerektirdiği değerlerle uyumlu olarak düzenlenmesi hem de ekonomik yapının içerisindeki emek gücünün vasıfları ve üretim araçlarına erişimi noktasında önemlidir.

### **Kaynakça**

- Acemoglu, D., Restrepo, P. (2017). "Robots and jobs: Evidence from US labor markets." *NBER Working Paper*. <https://www.nber.org/papers/w23285>
- Aksoy, S. (2017). "Değişen Teknolojiler ve Endüstri 4.0: Endüstri 4.0'ı Anlamaya Dair Bir Giriş" SAV Katkı. 4: 34-44.
- Artificial Intelligence and Life in 2030: One Hundred Year Study on Artificial Intelligence* (September 2016) Report of the 2015 Study Panel.
- Annaç Göv, S., Erdoğan, D. (2020). Dördüncü Endüstri Devriminin (Endüstri 4.0) Neresindeyiz? *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 299-318. <https://doi.org/10.17336/igusbd.661236>
- Aydın, E. (2018). "Türkiye'de Teknolojik İlerleme ile İstihdam Yapısındaki Değişme Projeksiyonu: Endüstri 4.0 Bağlamında Ampirik Analiz" *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16 (31): 461-471.
- Aygün, O. Ofluoğlu, G. (2019). "Küreselleşme Çağında Endüstri 4.0 ve İstihdam Üzerine Yansımaları" *International Black Sea Coastline Countries Symposium-3*, October 18-30, 2019, Zonguldak, Turkey: 125-132.
- Barry, B. (2017). *Sosyal Adalet Neden Önemlidir*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

- Bugmann, G., Siegel, M. Burcin, R. (2011). "A Role for Robotics in sustainable Development?" IEEE Africon 2011 - The Falls Resort and Conference Centre, Livingstone, Zambia, 13 - 15 September 2011.
- Crowley, M., Hodson, R. (2014). Neoliberalism at Work. *Social Currents*, 1(1), 91-108. <https://doi.org/10.1177/2329496513511230>
- Deloitte Human Capital Trends (2018). The rise of the social enterprise (Deloitte Global Human Capital Trends Research Report). Retrieved from Deloitte website: [https://www2.deloitte.com/content/dam/insights/us/articles/HCTrends2018/2018-HCTrends\\_Rise-of-the-social-enterprise.pdf](https://www2.deloitte.com/content/dam/insights/us/articles/HCTrends2018/2018-HCTrends_Rise-of-the-social-enterprise.pdf)
- Denning, S. (2015, June 4). The 'jobless future' is a myth. *Forbes*. Erişim [www.forbes.com/sites/stevedenning/2015/06/04/the-robots-are-not-coming/#6d10363c2e39](http://www.forbes.com/sites/stevedenning/2015/06/04/the-robots-are-not-coming/#6d10363c2e39)
- Dünya Ekonomik Forumu. (Nisan 30, 2013). Impact expected from AI and big-data analytics on jobs by companies worldwide from 2023 to 2027 (Graph). Statista içinde. Erişim Tarihi Ekim 28, 2023, <https://www.statista.com/statistics/1383919/ai-bigdata-impact-jobs/>
- Erikli, S., Salih, P. (2022.) "Zanaatkarlıktan Yapay Zekaya İşgücünün Değişen Niteliği," *asbider*, 9(26): 209-223.
- Gabriel, I. (2022). "Toward a Theory of Justice for Artificial Intelligence," *Daedalus*, 151 (2): 218-231.
- Gartner. (Aralık 13, 2017). The number of jobs created and eliminated due to artificial intelligence (AI) worldwide in 2022\* (in millions) (Graph). Statista içinde. Erişim Tarihi Ekim 28, 2023, <https://www.statista.com/statistics/791992/worldwide-jobs-creation-elimination-due-to-ai/>
- HFS Araştırma. (Ağustos 30, 2017). Change of IT/business processing outsourcing (BPO) high-skilled service worker numbers due to automation and AI, from 2016 to 2022, by select country (in millions) (Graph). Statista içinde. Erişim Tarihi Ekim 28, 2023, <https://www.statista.com/statistics/757223/worldwide-impact-of-automation-ai-on-it-bpo-service-high-skilled-workers/>
- Holm, J. R., Lorenz, E., Stamhus, J. (2021). "The Impacts of Robots and AI/ML on Skills and Work Organization," in *Globalisation, New and Emerging Technologies, and Sustainable Development: The Danish Innovation System in Transition*, Routledge: New York.
- Hooley, T. (2018). "A War Against the Robots? Career Guidance, Automation and Neoliberalism" in *Career Guidance for Social Justice: Contesting Neoliberalism*. Routledge: New York.
- Kılınç, İ., Ünal, A. (2019). "AI is the New Black: Effects of Artificial Intelligence on Business World," *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(2): 238-258.
- Kohl, J. L., van der Schoor, M. J., Syre, A. M., Göhlich, D. (2020). "Social Sustainability in the Development of Service Robots" International Design Conference, published online by Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/dsd.2020.59>
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice*, rev. ed., Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Schwab, K. (2018). *Dördüncü Sanayi Devrimini Yeniden Şekillendirmek*. (çev. Nadir Özata), İstanbul: Optimum Yayınılık.

- Solon, O. (2016, June 17). Self-driving trucks: What's the future for America's 3.5 million truckers? *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/technology/2016/jun/17/self-driving-trucks-impact-on-drivers-jobs-us>
- Stanford University. (April 3, 2023). Global total corporate artificial intelligence (AI) investment from 2015 to 2022 (in billion U.S. dollars) [Graph]. *Statista* içinde. Erişim Tarihi Ekim 28, 2023, <https://www.statista.com/statistics/941137/ai-investment-and-funding-worldwide/>
- Statista. (2023). Statics report on the Internet of Things (IoT). Erişim Tarihi Ekim 28, 2023, <https://www.statista.com/study/27915/internet-of-things-iot-statista-dossier/>
- Uluslararası Robotik Federasyonu (Ed.). (2022). *World robotics 2022: Industrial robots*. VDMA Services GmbH. Report-2022 [https://ifr.org/img/worldrobotics/Executive\\_Summary\\_WR\\_Industrial\\_Robots\\_2022.pdf](https://ifr.org/img/worldrobotics/Executive_Summary_WR_Industrial_Robots_2022.pdf)
- Yang, L., Henthorne, T. L., George, B. (2020). "Artificial Intelligence and Robotics Technology in the Hospitality Industry: Current Applications and Future Trends" in *Digital Transformation in Business and Society: Theory and Cases*, ed. Babu Geroge ve Justin Paul, palgrave: Switzerland, 211-228
- Yıldız, A. (2018). "Endüstri 4.0 ve akıllı fabrikalar." *Sakarya University Journal of Science*, 22(2), 546-556. <https://doi.org/10.16984/saufenbilder.321957>
- Webster, C., Ivanov, S. (2020). "Robotics, Artificial Intelligence, and the Evolving Nature of Work" içinde *Digital Transformation in Business and Society: Theory and Cases*, ed. Babu Geroge ve Justin Paul, palgrave: Switzerland, 127-144.

## “Diyette Kal”: Bir Gözetim İlişkisi Olarak Çevrimiçi Diyet

M. Dilara CILIZOĞLU<sup>77</sup>

Çağatay TOPAL<sup>78</sup>

### Özet

Günümüzde gözetim, sağlık ve teknoloji kavramları iç içe geçmiş durumdadır ve bu kavramlar “çevrimiçi diyet” gibi yeni bir fenomenin oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Çevrimiçi diyet fenomeni, bu kavramların nasıl bir arada var olduğunun önemli bir göstergesidir. Bu çalışma “Çevrimiçi diyet süreçlerinde ve özellikle çevrimiçi diyetisyen ve danışan arasındaki ilişkide gözetim nasıl çalışır?” sorusunu yanıtlandırmayı amaçlamaktadır. Çevrimiçi diyet gözetim kavramının nasıl işlediğini anlamak için “Çevrimiçi diyet nasıl çalışır?”, “Çevrimiçi diyet gözetimin rolü nedir?” ve “Diyetisyen/danışan ilişkisi bağlamında gözetim mekanizmaları nasıl çalışır?” sorularından yola çıkılmıştır. Bu araştırmanın teorik arka planı “protez gözetim” kavramıyla şekillenmiştir. Bu çalışmanın ana yöntemi, beş çevrimiçi diyetisyen ve onların üçer danışanı ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerdir. Ek olarak, çevrimiçi diyetin ne olduğunu ve nasıl işlediğini daha iyi anlamak için üç çevrimiçi diyetisyenin Instagram sayfalarından alınan içerikler MAXQDA kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma çevrimiçi diyetin diyetisyenler ve danışanları arasında olan aktif bir gözetim ilişkisine dayandığını göstermiştir. Esneklik, motivasyon ve süreklilik bu gözetim ilişkisinin üç temel özelliği olarak ortaya çıkmıştır. Çevrimiçi diyetisyenler ve danışan arasındaki güven ilişkisi ise, yukarıda belirtilen faktörlere bağlamsal bir kolaylık sağlamaktadır. Güven çevrimiçi diyet sistemi için gözetim ilişkilerini mümkün ve başarılı kılan önemli bir unsurdur. Covid-19 salgınının çevrimiçi diyetle olan talebi önemli ölçüde arttırdığından çevrimiçi diyetin görünürlüğünü ve bilinirliğinin pandemi döneminde arttığı tespiti çalışmanın bir diğer önemli çıktısıdır.

**Anahtar Kelimeler:** çevrimiçi diyet, gözetim, esneklik, motivasyon, süreklilik

### Stay on the diet: Online dieting as a surveillance relation

#### Abstract

This article asks how surveillance works in online dieting and especially in the relationship between the online dietician and the counselee. There is flexible, continuous, and informal communication between online dieticians and their counselees, which produces motivation. Continuous communication means continuous surveillance. Trust appears as a facilitating ground for such surveillance. An online diet is basically a communication process, which turns into a surveillance relationship with four interrelated characteristics: flexibility, motivation, continuity, and trust. This surveillance relation is akin to “prosthetic surveillance” as defined in the case of *Wii Fit*. Similar to the *Wii Fit* application, online dieting is primarily practiced within the home environment and is mediated through digital technologies. Just like *Wii Fit* which functions as a natural extension of the users’ bodies, we argue that online dieting can be seen as a prosthesis with its communicative function. All these characteristics of online dieting have dramatically increased its visibility and use especially in the Covid-19 context. Online dieting has turned out to be a surveillance relation identified by flexible, motivated, continuous, and trustful communication, which we will define as surveillant communication.

**Keywords:** online diet, surveillance, flexibility, motivation, continuity

<sup>77</sup> Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Arş. Gör., [dilara.cilizoglu@gmail.com](mailto:dilara.cilizoglu@gmail.com), ORCID: 0000-0003-3858-8455.

<sup>78</sup> Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Doç. Dr., [catopal@metu.edu.tr](mailto:catopal@metu.edu.tr), ORCID: 0000-0001-5323-8440.

## Giriş

Çevrimiçi diyetin nasıl yeni bir ilişki türü yarattığı ve gözetimin bu ilişkide nasıl işlediğine yanıt aradığımız bu çalışmada Instagram hesabı olan çevrimiçi diyetisyenlere odaklanıyoruz. İnsanların neden geleneksel diyet yerine çevrimiçi diyeti tercih ettiklerini sorarak çevrimiçi diyetin yeni bir gözetim ilişkisini beraberinde getirdiğini savunmaktayız. Ayrıca, Wii Fit uygulamasına dayanan “protez gözetim”in (Rich ve Miah, 2009) bu yeni ilişkiyi anlamaya yardımcı olup olamayacağını da sorgulamaktayız. Çevrimiçi diyeti protez gözetim süreci olarak değerlendirmemizdeki temel kavramsal referanslar ise sanal topluluk, teletıp, teknoloji aracılı iletişim ve dijital yakınlıktır. Çevrimiçi diyetin Wii Fit ile ortak olan ve istikrarlı sosyal doğasını gösteren dört operasyonel özelliğini ortaya koyuyoruz. Bunlar esneklik, motivasyon, süreklilik ve güvendir. Bu birbirine bağlı süreçler, çevrimiçi diyetin hem bir gözetim ilişkisi hem de bir iletişim süreci olduğuna işaret etmektedir.

### 1. Protez Gözetim: *Wii Fit* ve Çevrimiçi Diyet

Rich ve Miah (2009), “sağlık davranışını” yönetmek için siber uzayın kullanımına iyi bir örnek haline gelen *Nintendo Wii Fit* konsol oyununa dayanarak protez gözetim kavramını geliştirmiştir. Siber uzayın kimliği sanallaştırdığını, bunun da “bedenin protezleştirilmesine yol açtığını” öne sürmektedirler. Örneğin *Wii Fit*, kullanıcılarının ekrandaki avatarları aracılığıyla grafiksel etkileşim gerektirmekte ve bedenleri protez yollarla düzenlemenin yollarını sağlamaktadır. Bu sadece “fiziksel benlikleri gerçek zamanlı olarak” düzenlemek değil, aynı zamanda hipermetinsel bedenler üzerinde protez gözetim üretmektir. Rich ve Miah (2009: 172) eşzamanlılığın bedensel ölçümlerin sanal âlemlerle bütünleşmesini ifade ettiğini belirtmektedir. Bu tür ölçümler “fiziksel benliklerin protezleri” haline gelir. Çevrimiçi diyet ve *Wii Fit*’in aktörleri farklı olsa da ortamları, süreçleri, amaçları ve gözetim mekanizmaları benzerdir. *Wii Fit*, kullanıcının talimatları takip edip etmediğini ayırt edebilmektedir. Çevrimiçi diyetle de danışanlar düzenli olarak diyet öğünlerinin fotoğraflarını gönderdiğinden ve haftalık düzenli çevrimiçi görüşmeler yapıldığından anlık takip mekanizması bulunmaktadır. Bu nedenle hem *Wii Fit* hem de çevrimiçi diyet, bütünleşmiş bir gözetim mekanizması içerir. Danışanlar diyetisyenleriyle sürekli iletişimde ve bu sayede gözetim altında oldukları için diyetle aykırı bir eylemde bulunmaları neredeyse imkânsızdır. *Wii Fit* kullanıcılarına talimat ve öneriler sunan yarı sanal bir oyun uygulamasıdır. Aynı şekilde çevrimiçi diyetle her ne kadar iki kişinin varlığını gerektiren bir süreç olsa, ilişki dijital olarak kurulur. Hem *Wii Fit*’te kullanıcılar hem de çevrimiçi diyetle danışanlar süreç sırasında ve sonrasında olumlu sonuçlar almayı umarak gözetimi talep eder ve gönüllü olarak kabul ederler. Bu anlamda her ikisindeki gözetimin olumlu çağrışımları vardır. Her iki durumda da gözetim farklı şekillerde de olsa “protez” olarak karşımıza çıkmaktadır. *Wii Fit*’te gözetim kullanıcıların vücudunun bir uzantısı haline gelir; çevrimiçi diyetle danışanların diyetisyeniyle olan iletişiminin uzantısıdır. *Wii Fit* örneğinde gözetimin protez karakteri öncelikli olarak tıbbi süreçlerle ilişkilendirilirken, çevrimiçi diyet durumunda protez gözetimin sosyolojik bir özelliği daha görünür hale gelmektedir.

### 2. Metot

Bahsedilen sorulara yanıt vermek için beş çevrimiçi diyetisyen ve her birinin üçer danışanı olmak üzere toplam yirmi görüşmeci ile yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar gerçekleştirdik. Her iki grubun soruları neredeyse aynıydı. COVID-19 salgını nedeniyle mülakatlar Zoom uygulaması ile çevrimiçi gerçekleşti. Her ne kadar beş çevrimiçi diyetisyenle yapılan görüşmeler çevrimiçi diyetin ortaya çıkışı, işleyişi hakkında bilgi edinmeyi amaçlasa da 15 danışana ulaşmamızı kolaylaştırmıştır.



### 3. Analiz

Çevrimiçi diyetteki gözetim mekanizmalarını dört başlıkta tartışıyoruz: esneklik, motivasyon, süreklilik ve güven.

#### 3.1.Esneklik

On üç danışan çevrimiçi diyetle esnek diyet listelerinin altını çizerek, geleneksel diyet listelerinin az sayıda seçenek sunduğunu vurgulamıştır. Vurgulanan bir diğer esneklik mekân esnekliğiydi. Danışanlar, randevularını ertelemeye gerek kalmadan ister tatilde ister farklı bir şehirde ister pandemi dönemindeki gibi hareketliliği engelleyen bir zorunlu bir durum olduğunda kendi akıllı telefon, iPad veya dizüstü bilgisayarları aracılığıyla çevrimiçi diyet toplantılarını kolaylıkla gerçekleştirebildiklerini söylemişlerdir. Paradoksal olarak çevrimiçi diyetin bu esneklikleri, çevrimiçi diyeti geleneksel diyete kıyasla daha katı hale getirdiği şekilde yorumlanmıştır. Bu esneklikler ile danışan ile diyetisyen arasında gerçekleşecek çevrimiçi görüşmeleri geciktirmek veya ertelemek neredeyse imkânsız hale gelmekte ve danışanlar çeşitli alternatifler ve esnek seçenekler sunan diyet programlarını sayesinde sürekli diyet listelerine uyabilmektedirler. Sonuç olarak esneklik, diyetisyen ve danışan arasında gözetim ilişkisini kesintisiz sürdüren bir mekanizmaya dönüşmektedir. Çevrimiçi diyet esnek, sürdürülebilir, zamandan tasarruf sağlayan, iyi disiplinli bir süreç olarak resmedilmiştir.

#### 3.2.Motivasyon

Geleneksel diyeti de deneyimleyen on üç görüşmeci, çevrimiçi diyeti çok daha motive edici bulunduğunu vurgulamıştır. Motivasyonu eksik olan ve diyet listelerini takip ederek diyetle kalmakta zorluk çeken danışanlar bile, çevrimiçi diyetisyenleri tarafından diyetlerini sürdürmekte sorunsuz bir şekilde teşvik edildiklerini açıklamışlardır. Diyet sürecinin herhangi bir nedenle sekteye uğraması ya da diyet listesinin danışan tarafından takip edilememesi durumunda danışanlar diyetisyenle sürekli iletişim kurarak diyetlerine tekrar motive şekilde adapte olduklarını vurgulamışlardır. Diyetisyenler, danışanları diyetle tutmak için sürekli geri bildirimde bulduklarını söylemişlerdir. Böylece sürekli iletişim, danışanların arzu ettiği sürekli gözetime dönüşmektedir. Bu iletişim her ne kadar bir gözetim mekanizması olmaktan uzak gibi görünse de aslında her zaman “diyetle olma durumunu” teşvik etmektedir. Teknolojik aracılı iletişim danışan ve diyetisyen arasındaki paylaşımları kolaylaştırdığından diyetisyen ile danışan arasında dijital bir yakınlığın oluşmasını sağlamaktadır. Diyet paylaşılan ve dostane bir iletişim haline gelmiştir. Diyetisyenler danışanlarına karşı destekleyici ve motive edici tavırlarıyla danışanların diyetlerini sürdürmeleri konusunda sürekli motive etmektedir. Danışanlar diyetisyenleri ile olan iletişimin özellikleri sayesinde diyetle olmaya devam ederek gözetim ilişkilerini sürdürmüştür.

#### 3.3.Süreklilik

Görüşülen kişilerin tamamı, geleneksel diyet yerine çevrimiçi diyeti tercih etmelerinde sürekli iletişimin en kritik faktör olduğunu belirtmiştir. Danışanlar günde en az dört kez yedikleri öğünlerin fotoğrafını göndermekte ve mekân fark etmeksizin diyetisyenleriyle iletişim halinde kalabilmektedir. Danışanlar kendi evlerinde olup geleneksel diyetin aksine diyetisyen ile görüşmek için ayrıca bir çaba sarf etmediklerini vurgulamışlardır. Çevrimiçi diyet yavaş yavaş günlük alışkanlıklarının bir parçası haline gelmiş ve danışanlara daha fazla alternatif ve esneklik kazandırmıştır. Ancak bu alternatifler iletişimi sürekli hale getirerek gözetim alanını otomatik olarak genişletmiştir. Böylece danışanlar her daim ve her durumda diyete devam etmiş ve diyetisyenler danışanlarının her öğününü takip edebilmiştir. Danışanlar diyetisyenlerinin kendilerine uygun bir diyet listesi hazırlamaları için kendi rutinlerini ve alışkanlıklarını diyetisyenlere anlatmalıdırlar. Sürekli iletişim ve gözetim nedeniyle çevrimiçi diyetle hile

yapmak kolay değildir. Çoğu insanın geleneksel diyet yerine çevrimiçi diyeti tercih etmesinin önemli nedenlerinden biri sürekli gözetimdir. Sürekli iletişim, daha az hile yapılmasını ve gözetim mekanizmalarının sorunsuz çalışmasını sağlamaktadır.

### 3.4. Güven

Çalışmamız, esneklik, motivasyon ve sürekliliğin kesiştiği noktada, çevrimiçi diyetisyen ile danışan arasında güvenin giderek geliştiğini göstermiştir. Güven inandırıcı, doğru ve açık iletişimle ortaya çıkmaktadır. Motivasyonun diyetisyen danışan iletişiminde önemli rol oynadığı ilişki aynı zamanda baskıdan uzak ve esnek olmasıyla danışan ve diyetisyen ilişkisinin güven temelli olmasını sağlamaktadır. Diyetisyenlerin açık iletişimi ve sürekli ulaşılabilirliği bu güven ilişkisinin bir diğer önemli faktörüdür. Özellikle danışanların diyet sürecinde motivasyonlarını kaybettiği durumlarda diyetisyenlerin ulaşılabilirliği güven açısından daha kritik hale gelmektedir. Güven ilişkisini arttıran önemli faktörlerden biri de diyetisyenin her zaman “orada” olma halidir. Diyet süreci sonunda istenilen kiloya ulaşılsa bile kilo alma riski her zaman mevcut olduğundan danışanlar diyetisyenlerini bir “koruyucu” olarak tanımlamıştır. Sonuç olarak, teknolojinin aracılığıyla, çevrimiçi diyet açık iletişime ve dijital yakınlığa dayalı bir sosyal ilişki olarak ortaya çıkmaktadır. Güven bu ilişkinin belirleyici unsuru haline gelirken, gözetim danışanların arzuladığı bir iletişim alanı haline gelmektedir.

### 3.5. İletişim Olarak Gözetim

*Wii Fit* kullanıcıların form seviyelerine, ilgi alanlarına, yaşlarına, hayat tarzlarına uygun olarak kişilere program oluşturduğundan esnektir. Bu durum çevrimiçi diyetle benzerlik taşımaktadır çünkü çevrimiçi diyetisyenler danışanlarının günlük rutinlerine göre kişiye özel diyet listeleri hazırlamaktadır. Hem *Wii Fit* hem de çevrimiçi diyet, kullanıcılara ve danışanlara çeşitli alternatifler ve esnek seçenekler sunmaktadır. *Wii Fit*'in de çevrimiçi diyet gibi bazı motive edici yönleri vardır. *Wii Fit* kullanıcıların ilerlemesine göre geri bildirim vermektedir. Kullanıcılar böylece ilerlemelerini takip edebilmekte ve motive kalabilmektedir. Üstelik *Wii Fit*, farklı kullanıcıların birlikte oynaması, birbirleriyle rekabet etmesi ve motivasyonlarını beslemesi için ortak bir zemin sağlamaktadır (Plow ve Finlayson, 2011). Benzer şekilde çevrimiçi diyet, çevrimiçi diyetisyenlerle sürekli iletişim kurarak danışanları motive etmektedir. *Wii Fit* yalnızca bir fiziksel aktivite programı değildir; aynı zamanda eğlence ve fiziksel aktiviteyi birleştirerek kullanıcılar için kolaylıkla alışkanlığa dönüşebilir (Chao vd., 2015). *Wii Fit* ev ortamında rahatlıkla kullanılabilmesi nedeniyle sürekli olarak fiziksel egzersiz yapılmasını mümkün kılmaktadır (Yuen vd., 2011). Çevrimiçi diyet de benzer özellikleri sayesinde sürekli bir ilişkiyi mümkün kılmaktadır. *Wii Fit* güvenilir bir oyun şirketi olan Nintendo tarafından üretilmiştir. Çevrimiçi diyet, gözetim ilişkisinin yeniden üretilmesine yardımcı olan benzer bir güven zemini üzerine kurulmuştur. Diyetisyenler ve danışanlar arasındaki açık, arkadaşça iletişim ve çevrimiçi diyetisyenlerin sürekli erişilebilirliği, bu güvene dayalı gözetim ilişkisinin kurulması için çok önemli unsurlardır. *Wii Fit* ile çevrimiçi diyet arasındaki yukarıdaki benzerliklere dayanarak, protez gözetimi esnek, motive edici, sürekli ve güvenilir iletişimle desteklenen bir sosyal ilişki olarak görüyoruz. Ancak *Wii Fit* ve çevrimiçi diyet arasında çok önemli bir fark vardır: *Wii Fit*'te protez büyük ölçüde bedensel iken çevrimiçi diyet büyük ölçüde iletişimseldir.

### Sonuç

Çevrimiçi diyetin esneklik, motivasyon, süreklilik ve güven olmak üzere birbiriyle ilişkili dört özelliği vurguladığımız bu çalışmada çevrimiçi diyetin gözetim ilişkisine dönüşen bir iletişim süreci olduğu sonucuna vardık. Zaman, yer ve diyet listeleri açısından esnek olan bu sistem danışanlara çeşitli alternatifler sunarak diyetin danışanların hayatına kolayca uymasını

sağlamaktadır. Bu, diyet yapmayı rahat ve kolay bir süreç haline getirirken kesintisiz diyetle olma sürecini desteklemektedir. Çevrimiçi diyetin özelliği olan bu esneklik temelinde danışanlar diyet süreci içinde sorumluluk alarak kendi gözetimlerinde aktif olarak rol almışlardır. Diyetisyenlerin sağladığı motivasyon da diyetin kalıcılığı açısından oldukça önemlidir. Bu motivasyonun temelinde sürekli iletişim vardır. Danışanlar diyetisyenleriyle sanki arkadaşlarıyla iletişim halindeymiş gibi iletişim halinde olduklarını vurgulamışlardır. Bu resmi olmayan iletişim, çevrimiçi diyetisyenlere her an müdahale etme gücü verirken, diyet sürecini sekteye uğratabilecek durumları en aza indirmekte ve diyetin devam etmesine yardımcı olmaktadır. Esneklik ve motivasyonla desteklenen kesintisiz iletişim, buna bağlı olarak sürekliliği sağlamaktadır. Çevrimiçi diyetin öncelikli olarak evde yapılan ve giderek alışkanlık haline gelen karakteri, sürekli iletişimi desteklemektedir. Bu, büyük ölçüde güvene dayanan bir paylaşım süreci olarak karşımıza çıkmaktadır.

Protez gözetim (Rich ve Miah, 2009), çevrimiçi diyet ve gözetim ilişkilerini kavramsallaştırmak ve işlevselleştirmek için başlangıç noktamızdı. Esneklik, motivasyon, süreklilik ve güven, *Wii Fit* gibi çevrimiçi diyetin de ayırt edici özellikleri olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak biz, çevrimiçi diyetin farklı bir protez gözetim biçimiyle birlikte farklı bir protez biçimi olarak ortaya çıktığını savunduk. *Wii Fit*'te gözetim, bedensel bir protezken; çevrimiçi diyetle gözetim, iletişimsel bir protezdir. *Wii Fit*'te beden temelli olan bir tıbbi gözetim var iken, çevrimiçi diyetle gözetim iletişim düzeyde işlemektedir.

#### **Kaynakça**

- Chao, Y. Y., Y. K. Scherer, C. A. Montgomery, Y. W. Wu, & Lucke, K. T. (2015). "Physical and Psychosocial Effects of Wii Fit Exergames Use in Assisted Living Residents: A Pilot Study." *Clinical Nursing Research*, 24(6): 589-603.
- Lange, B. S., P. Requejo, S. M. Flynn, A. A. Rizzo, F. J. Valero-Cuevas, L. Baker, & Winstein, C. (2010). "The Potential of Virtual Reality and Gaming to Assist Successful Aging with Disability." *Physical Medicine and Rehabilitation Clinics*, 21(2): 339-356.
- [Plow, M., & Finlayson, M. \(2011\). "Potential Benefits of Nintendo Wii Fit among People with Multiple Sclerosis: A Longitudinal Pilot Study." \*International Journal of MS Care\*, 13\(1\): 21-30.](#)
- Rich, E. & Miah, A. (2009). "Prosthetic Surveillance: Medical Governance of Healthy Bodies in Cyberspace." *Surveillance & Society*, 6(2): 163-177.
- Yuen, H. K., K. Holthaus, D. L. Kamen, D. O. Sword, & Breland, H. L. (2011). "Using Wii Fit to Reduce Fatigue among African American Women with Systemic Lupus Erythematosus: A Pilot Study. *Lupus*, 20(12): 1293-1299.

# Saha ve Mevzuat Arasında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıf Personeli'nin Yoksulluk Algısı

Mehmet Emin BALCI<sup>79</sup>

## Özet

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları Türkiye'deki sosyal yardım organizasyonunda kendine özgü bir yere sahiptir. 1986 yılında özerk bir statü ile kurulan SYDV'ler, Türkiye'nin 2000 sonrası yapısal dönüşümünden doğrudan etkilenmiş bir kurumdur. Özerk statüsü devam etmekle birlikte sosyal yardım alanına dair siyasal kararların sahadaki en aktif uygulayıcılarından olan SYDV'ler kamuoyunda devlet tarafından finanse edilen bir tür "taşeron" yardım kuruluşu olarak algılanmaktadır. Mevcut yoksulluk literatüründe de karşılık bulan bu tutum, güncel yoksulluk pratiklerini doğrudan gözlemleyip, kayıt altına alan vakıf çalışanlarının profesyonel yoksulluk algısını paranteze almaktadır. SYDV personelinin yoksulluk algısını araştıran bu çalışmada Nisan-Mayıs 2021 arasında İstanbul'da görev yapan 51 SYDV personelinin katılımı ile anket ve 4 sosyal inceleme görevlisi ile mülakat yapılmıştır. Araştırma sonuçları doğrultusunda personelin yoksulluk algısının oluşmasındaki sınıfsal, ideolojik ve mesleki yatkınlıklar incelenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Sosyal Yardım, Yeni Yoksulluk, Profesyonel Bakış

## Abstract

Social Assistance and Solidarity Foundations have a unique place in social aid organizations in Turkey. Founded in 1986 with an autonomous status, SYDVs are an institution that has been directly affected by Turkey's post-2000 structural transformation. Although their autonomous status continues, SYDVs, among the most active implementers of political decisions in social assistance, are perceived by the public as a kind of "subcontractor" aid organization financed by the state. This attitude, also found in the existing poverty literature, brackets the professional poverty perception of foundation employees who directly observe and record current poverty practices. In this study, survey research was conducted with the participation of 51 SYDV personnel working in Istanbul between April and May 2021, and an interview was conducted with 4 social examiners. In line with the research results, class, ideological, and professional tendencies in forming the staff's perception of poverty will be examined.

**Keywords:** Social Assistance, New Poverty, Professional Perspective

---

<sup>79</sup> İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Doç. Dr., mbalci@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5247-9824

## 1.Yoksulluğun Üç İdeal Tipi

Yoksulluk çalışmalarını şekillendiren iki temel kategori öne çıkmaktadır: mutlak yoksulluk ve göreceli yoksulluk. Mutlak yoksulluk “insanların ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli bir kaynağa sahip olmama durumu” veya “asgari refah düzeyinin altında kalma durumu” (Şenses, 2001:63) olarak tanımlanır. Standartların öznel unsurlar içermesi, kitle içindeki çeşitliliği yansıtmaması, gizli yoksulluğu karşı duyarsızlığı ve küresel eşitsizliğin yol açtığı ayrımları dikkate almaması gibi noktalarda eleştirilen mutlak yoksulluk tanımına karşı göreceli yoksulluk kategorisi geliştirilmiştir. Mutlak ve göreceli yoksulluk modern toplumsal yapıdaki değişim ve sınıflar arası ilişkileri anlamlandıran tarihsel bir söylemin tortularını taşır. Bu bağlamda üç ideal yoksul tipinden bahsedilebilir: konjonktürel yoksul, püriten yoksul, yeni yoksul

*Konjokturel yoksul* modern öncesi yoksulluğun bir ideal tipidir. Tarım devrimi ile ekilebilir arazilerin artışı ve besin maddelerinin stoklanabilmesi uygarlığın temel amaçlarından biri olan hayatta kalma ihtiyacına gidermiştir. Öte yandan tarımsal üretimin doğal çevreye bağımlılığı doğal afetlerin verdiği zararları da toplulukların en büyük sorunu haline getirmiştir. Bu noktada yoksulluk su taşkınları, deprem, çekirge istilası gibi doğal veya savaş gibi insani etmenlerin ortaya çıkardığı kıtlık olgusu ile söylemsel olarak özdeşleşmiştir. *Püriten yoksul*, tanrısal inayet ve kilisenin himayesindeki bir sosyal ahlakın yerini mesleki disiplin ve öz-denetimin egemen olduğu bir sosyal etiğe bırakması ile ortaya çıkar. Yoksulluğun istihdamla özdeşleşmesi günümüzde mutlak yoksulluk tanımı ile asgari ücret hesapları arasında organik bağın temellerini atmıştır. Klasik sanayi sisteminde yoksulluk yapısal bir sorun haline gelirken yoksullara yardım da uzun süre örgütlü bir çözümden ziyade hayırseverlerin insafına bırakılmıştır. Yardımın alt sınırını belirleyip yoksulluğu söz konusu sınırdan tutulmaya çalışan klasik sanayi dönemi hayırseverliği bir anlamda sınıflar arasındaki farkların yeniden üretilmesine hizmet etmiştir. Yoksullara yapılan yardımların temel vatandaşlık hakkı olduğu düşüncesinin refah artışına bağlı olarak yerleşmesi 19. Yüzyıl kapitalizminin geçim ve istihdam arasında kurduğu ortaklıktan niteliksel olarak farklı olduğunu gösteriyordu (Buğra, 2013: 71). *Yeni yoksul*, refah politikalarının kazandırdığı yaşam standardı ve sanayi sonrası süreçte yaşanan krizlerle doğrudan ilişkilidir. Refah politikaları ortak refahın bireysel bir hak talebi olarak tescillenmesini mümkün kılarken aynı zamanda bireylerin özel arzu tatmini ve tercihlerine dayanan bir yaşam tarzını da egemen kılmıştır. Yoksulluk eski çalışma etiğinin son tortuları olarak hala açlık ve tembellikle kodlansa da tüketimin ihtiyaç tatmininde sağladığı çeşitlenme farklı bireysel beklenti ve yoksunlukların yoksulluk kategorisine eklenmesine neden olmuştur. Yeni yoksulluk ikamet, fiziksel dezavantaj ve hane merkezli konvansiyonel yoksulluk algısının sarsıldığı bir durum ihtiva etmektedir. Artan refahla birlikte gelen bireyselleşme ideal çekirdek aile mitinin parçalanmasına neden olurken bunun en şiddetli sonuçları yoksulların cephesinde görülmüştür. Tek ebeveynli ve özellikle yalnız annelerden oluşan ailelerdeki artış yanında kadın hareketleri ve kızların emek piyasasında güç kazanması yoksulluk ve toplumsal cinsiyet ilişkisine odaklanan çalışmaların yaygınlaşmasına neden olmuştur (Şenses, 2001: 159).

## 2.Türkiye'nin Yeni Yoksulluk Rejimi ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları

1980'li yıllarda başlayan neo-liberal ekonomi anlayışı ile Thatcher ve Reagan'ın bayraktarlık ettiği bir tür serbest piyasa muhafazakarlığı da gelişmekte olan ülkelerin siyasal gündemine dahil olmuştur. Geç kapitalist toplumlarda refah devletinin çekildiği alanı dolduran gönüllülük faaliyetleri Türkiye'de cemaatsel söylemin hak sahibi vatandaş kavramına eşlik ettiği bir sivil alan doğurmuştur. 29 Mayıs 1986 tarihli ve 3294 sayılı "Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu" kapsamında tüm il ve ilçelerde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları kurulurken; kamuoyunda kinayeli bir şekilde Fakir-Fukara Fonu/Fak-fuk-fon olarak bilinen bir

fon'da Temmuz 1986'da oluşturulacaktı. Hayırsever vatandaşların bağışları ile bütçelerinin oluşturulması öngörülen bu fonlar ilk planda devletin sosyal yardım alanından çekilmesini amaçlamaktadır. Bu fonlara yapılan devlet katkısının bütçe açığını dengelemek için kullanıldığı ve yetersiz bir kısmının fakirlere ulaştırıldığı şeklinde çıkan haberler (Buğra, 2013:212) bu dönemde de yoksulluğun kalkınma efsanesinin gölgesinde ele alındığını gösterecekti. Öte yandan 1999 depremi ile fona ciddi bir kaynak transferi yapılması ve vakıfların daha organize hale gelmesi devletin serbest piyasanın hoyrat ikliminde toplumu sübvans eden birincil aktör olarak güçlendiğini gösteriyordu.

2001 yılı Türkiye'de son yirmi yıla damgasını vuran siyasal aktörleri tasfiye edip siyasal arenayı yeni aktörlere açarken aynı zamanda küresel gelişmelere daha entegre bir konjunkturün doğmasına neden oldu. 2002 yılında tek başına iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi yılları hem yoksulluğun yapısal bir durum olarak ele alındığı düzenleme ve uygulamalara hem de neo-liberal ekonominin devlet müdahalesini piyasa ve toplumsal alandan arındırıp özelleştirme ve gönüllüğü esas alan anlayışının girişine tanıklık edecekti. Bu ikircikli durum 2000'li yılların yoksulluk ve sosyal yardım anlayışında doğrudan sirayet etmiştir. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği için müzakerelere başlaması yoksulluk ve sosyal harcamalar alanında birtakım yeni düzenlemelere gidilmesine neden olacaktı. 2004 yılında AB ilişkileri kapsamında Sosyal İçerme Belgesi imzalandı ve bu gelişmeyi ulusal eylem planları izlemiştir. Ülkedeki yoksulluk olgusunun istatistiki olarak kanıtlayıp takip edildiği bu süreçte ihmal edilmiş, çok daha ciddi adımların atılması gerçeği ortaya çıkmıştır. 2001 yılında OECD ülkeleri arasında sosyal harcamaların gayri safi milli hasılaya oranla yaptığı sosyal harcamalara bakıldığında Türkiye % 8.23'lük oranla son sıralarda geliyordu. Üstelik devlet katkısı dışarda bırakıldığında özel sektörün sosyal harcamaları % 1'i dahi bulmamaktadır. Diğer yandan Dünya Bankası ve TÜİK iş birliği ile yapılan niceliksel araştırma Türkiye nüfusunun %30'unun yeşil kart dahil hiçbir sağlık güvencesi olmadığını ortaya koyuyordu. 14 Eylül 2001'de Türkiye ve Dünya Bankası arasında imzalanan protokolle Şartlı Nakit Transferleri hız kazanmıştır. Dünya Bankası ve Türk Hükümetinin katkıları ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonuna 634 milyon dolar tahsis edilmiştir. Sosyal riski azaltmayı amaçlayan ŞNT yoksul ailelerin çocuklarının okul ve sağlık harcamaları için kullanması yanında kamudaki yardım kurumlarının geliştirilmesi ve yerel grupların üretime katkısını arttıracak yerel girişimler için kullanılmıştır. 2006 yılında yürürlüğe giren zorunlu Genel Sağlık Sigortası yasası tüm vatandaşların sağlık güvencesi kapsamına alınmasını getirirken 18 yaş altı bireylerin sağlık masraflarının devletçe karşılanmasını karara bağlamıştır. Bütün sosyal güvenlik kurumlarının Sosyal Güvenlik Kurumu çatısı altında toplanması ve devletin işçi ve işveren primlerine katkıda bulunması atılan diğer önemli adımlardır.

2002 sonrası atılan bu adımlar yoksulluğun yapısal tanınırlığı açısından oldukça önemliydi. Bununla birlikte neo-liberal ekonomi politikalarının devreye girişi, hızlı bir özelleştirme süreci ve toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizlik bu dönemde çarpıcı şekilde hızlanacaktı. Temel haklar ve refahın devletin tasarrufundan sivil inisiyatiflere devretme arayışı sosyal devlet yerine "sosyal milleti" ikame etmenin yanında kamu harcamalarını azaltmayı amaçlıyordu. Refah devletinin istihdam ve sosyal harcamalardan çekilip buradaki boşluğun özel sektörün sosyal sorumluluk projeleri ve gönüllü emeği ile doldurmayı amaçlayan post-kapitalist etik Türkiye'de eski korporatist söylemle kendine özgü bir kaynaşma gerçekleştirecekti. Bu kaynaşma sahasının en önemli aktörü olan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının sosyal yardımlarda özel bir yeri vardır.

## 2.1. SYDV'nin Hukuki Statüsü Organizasyon Şeması ve Yardım Türleri

“Fakru zaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan vatandaşlar ile gerektiğinde her ne suretle olursa olsun Türkiye'ye kabul edilmiş veya gelmiş olan kişilere yardım etmek, sosyal adaleti pekiştirici tedbirler olarak gelir dağılımının adilane bir şekilde tevzi edilmesini sağlamak, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmek” gibi görevlerle tanımlanan SYDV'lerin yapısı 5737 sayılı Vakıflar Kanununun 4 üncü maddesi ile “özel hukuk tüzel kişiliği” şeklinde tanımlanmıştır. Türk Medeni Kanunu çerçevesinde “her il ve ilçede ayrı birer iş yeri ve her birinin ayrı bağımsız karar organları” olarak organize olmuşlardır Öte yandan 2000 sonrası bürokratik düzenlemelerle SYDV'lerin çalışma alanı ve denetimi Aile ve Sosyal Politalar Bakanlığı, İç İşleri Bakanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğünün nezaretinde düzenlenmektedir. Yardım sürecinin sahadaki aktif aktörü olmaları nedeniyle Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının idari yapılanması içinde görülmesine rağmen SYDV'ler bakanlığa bağlı bir kuruluş değildir. Bu durumun Bakanlığın resmi internet sitesinde birkaç kez vurgulanması dikkat çekicidir. Öte yandan söz konusu yanlış yorumlamanın bütünüyle sebepsiz olduğu söylenemez. Bakanlığın yoksul hanelerin tespiti ve yardımların iletimi noktasında doğrudan SYDV'lerle çalışması bu kanaatin oluşmasını güçlendiren bir etkidir.

2022 yılı itibarıyla Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları'nın sayısı 1003, vakıflarda görevli personel sayısı 4067'si sosyal yardım ve inceleme görevlisi olmak üzere toplam 8.779'dur. Yerel düzeyde faaliyet gösteren vakıfların koordineli hareket etme zorunluluğu 2015 yılında Aile Bakanlığı ve Dünya Bankası İş birliği ile Bütünleşik Programının hayata geçirilmesi ile sonuçlanmıştır. Gelir ve Erişim desteklerini tek çatı altında toplayan program Aile Bakanlığı, İç İşleri Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve onlara bağlı genel müdürlük verilerinin vatandaşların başvurularının değerlendirme sürecinde görülebilmesini sağlamıştır. Sosyal Yardım Bilgi Sistemi (SOYBİS) ve VOİP sistemlerindeki verileri birleştiren bu programla beyanın doğruluğu daha ayrıntılı bir şekilde sorgulanması ve yardımların daha hızlı yerine ulaşması amaçlanmaktadır.

Yardımların temel bir vatandaşlık hakkından ziyade muhtaçlığın izalesini amaçlaması nedeniyle beyan sahiplerinin gerçek mal ve gelir varlığının sorgulanması yardım alan kişilerin verilerinin güncellenmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda yardım başvuru süreci üç aşamadan meydana gelmektedir: başvuru, inceleme, karar. Başvuru aşamasında öncelikle beyan sahibinin ikamet ettiği ilçe sosyal yardım ve dayanışma vakıflarına başvurarak “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları Başvuru Kayıt Formu<sup>23</sup>” doldurması gerekir. Bu noktada başvuru sahibi adına büro personeli tarafından bir dosya açılmaktadır. Bütünleşik Sisteminden başvuru sahibi ve hane halkının gelir durumu, medeni durumu, mal varlıkları ve sosyal güvenlik bilgilerine dair bilgiler dosyaya eklenir. İnceleme aşamasında vakıf bünyesinde görevli sosyal inceleme personelleri başvuru sahibinin yaşadığı haneye giderek hem beyanın doğruluğunu hem de hanenin yoksulluk seviyesi açısından saklanan, değiştirilen ya da belirtilmeyen hususların tespitini sağlar. Kaynakların doğru kişilere aktarılması açısından oldukça kritik olan bu süreçte sosyal incelemeci “Hane Ziyaret Bilgi Formu<sup>27</sup>” ile gözlemlerini raporlaştırıp, kanaatini belirtse de nihai karar Mütevelli Heyeti tarafından verilir. Doğal ve Seçilmiş üyelerden oluşan Mütevelli heyetleri il ve ilçe mülki amiri, müdürlükler, belediye başkanı, müftünün doğal üyeliği yanında muhtar ve hayırsever vatandaşlar arasından seçilir. Kararların oyçokluğu ile alındığı mütevelli heyet toplantılarında yardım başvurusunun türü, miktar ve süresine karar verilir. Muhtaç olmadıklarına karar verilenlerin başvuruları ise reddedilir ancak başvuranın itiraz ve tekrar başvuru hakkı bulunmaktadır.

### 3. Örneklem ve Yöntem

Çalışma Nisan 2021-Mayıs 2021 tarihleri arasında, İstanbul ilinin farklı ilçelerindeki SYDV'lerde görev yapan toplam 51 kişi ile yapılan anket araştırmasına dayanmaktadır. İstanbul dışında çalışana ve görev yeri anlaşılmayan katılımcıların cevapları dışarda bırakılmıştır. Katılımcıların görev statüsü yoksul ve diğer dezavantajlı başvuranlarla doğrudan iletişim kurmaları nedeniyle büro personeli ve sosyal incelemecilerle sınırlı tutulmuş; karar sürecinin bürokratik aktörleri olan müteveli heyeti üyeleri örnekleme dahil edilmemiştir. Ayrıca 3 kadın ve bir erkek sosyal inceleme görevlisi ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. İstanbul'da 39 ilçe ve biri de valilik bünyesinde hizmet veren toplam 40 SYDV bulunmaktadır. Vakıfların yerel işleyişi ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile ikircikli statüsü nedeniyle il ve ilçe düzeyinde personel sayısı ve demografik bilgileri merkezi olarak kayıt altına alınmamaktadır. Araştırmaya İstanbul'un toplam 13 ilçesinden katılım sağlanmıştır (Kartal, Pendik, Maltepe, Fatih, Eyüp, Bakırköy, Zeytinburnu, Küçükçekmece, Sarıyer, Tuzla, Çatalca, Arnavutköy, Avcılar). Şehrin tüm ilçelerinin temsil edilememiş olması örneklemin temel sınırlılıklarından biri olmakla birlikte katılım sağlanan ilçelerin çoğunun demografik, ekonomik ve sosyal yapı açısından benzer özellikler sergilemesi araştırmadan çıkan sonuçların dikkate değer bir tutarlılık göstermesine neden olmuştur.

Katılımcılara demografik bilgileri ve yoksulluk algısını ölçmeye yönelik toplam 25 soru yöneltilmiştir. Demografik bilgiler cinsiyet, yaş, eğitim, çalışma süresi ve çalışılan ilçeyi kapsamaktadır. Yoksulluk algısına yönelik sorular ise katılımcının meslek öncesi yoksulluk algısını oluşturan etkenler, kayıt altına aldıkları hane deneyimlerine dair yoksulluk algıları ve personelin doğrudan dahlinin olmadığı karar süreçleri hakkındaki görüşlerini içermektedir. Yoksulluk algısını ölçmeye yönelik sorular kapalı uçlu olup, katılımcıların 5 şıktan birini tercih etmelerine dayanmaktadır: Kesinlikle katılıyorum, katılıyorum, kısmen katılıyorum, katılmıyorum, kesinlikle katılmıyorum. Her başvuranın kendi şartları ve yapısal sınırlar arasındaki ikilemde yeniden değerlendirilmesi gereken bir durum arz etmesi profesyonellerin genel geçer bir kritere sahip olmasını imkansız kılmaktadır. Doğrudan profesyonel algıyı ölçmeyi amaçlayan 6 sorudan 3'ünde kısmen katılıyorum ifadesinin ilk sırada yer alması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Örneklem demografik veriler ve çoktan seçmeli cevaplar itibarıyla doğrusal değildir. SPSS 21'in %95 güven aralığı kapsamında bakıldığında  $-2 < x < +2$  aralığında örneklem normal dağılım göstermektedir (George and Mallery, 2010).

#### 3.2. Demografik Özellikler

Ankete katılanların %58,8'si kadın yüzde 41,2'si erkeklerden oluşmaktadır. Bu durum dünyada sosyal hizmet çalışanlarının kadın merkezli bir söylemle (Hick, 2015:474) konumlandırılmasını teyit eder niteliktedir. Ayrıca SYDV'lerin personel alımında öne çıkan Sosyoloji, Sosyal Hizmet ve Psikoloji gibi disiplinlerde kadın öğrencilerin çoğunluğu oluşturması; sosyal hizmet piyasasında da kadın emeğinin çoğunluğunu oluşturmasına neden olmaktadır. Katılımcıların %52,9'u 5-10'yıllık, % 7,8'i 1-5 yıl arasında çalıştığını belirtmiştir. Personelin yarısının on yıllık bir kariyer geçmişine sahip olması SYDV'lerin son yıllarda yaşadığı personel alımı ve vakıf sayılarındaki artışla paralellik arz etmektedir. Katılımcıların eğitim seviyesine bakıldığında %86,2'nin lisans mezunu olduğu görülmektedir. Lisans mezunları arasında sosyoloji, psikoloji ve sosyal hizmetler mezunu katılımcıların oranı %43,1'dir. Örneklemde katılımcıların %74,5'inin sosyal inceleme görevlisi olmasının eğitim seviyesini yukarı seviyeye çektiği söylenebilir.

#### 3.3. Meslek Öncesi Yoksulluk ve Yardım Algısı

Meslek öncesi sınıfsal konum katılımcıların kararına referans teşkil etmektedir. Katılımcıların yüzde 29,4'ü ailesinin maddi koşulları ve sosyal konumunun başvuruların yoksulluğuna karar



vermekte olumlu etki ettiğini ifade ederken % 35,3'ü kısmen etkilediğini belirtmiştir. Bu bağlamda birincil sosyalleşme uzamı olan aile, yalnızca kazandırdığı değerler açısından değil aynı zamanda sınıfsal sınırlamalar açısından da bireysel algıyı şekillendirmektedir. Yakın çevre ve arkadaş grubunun sosyal konumu ise personelin yoksulluk okumasında referans bir değere sahip gözükmemektedir. Katılımcıların %54'ü yakın çevrenin ve arkadaş grubunun sosyal konumunun kararlarını vermekte bir etkisinin olmadığını belirtmiştir. Bu durum katılımcıların aileden devralınan statünün aksine eğitim ve meslek kanalı ile edindikleri mevcut statülerine daha yüksek bir değer atfetmelerinden kaynaklanıyor olabilir. Etnik köken ve ideolojik tercihlerin muhtaçlık düzeyine karar vermekte etkisi sorusu %60, 8 ile araştırmada kesinlikle katılmıyorum cevabının verildiği en yüksek oranlı soru olmuştur. Anayasal eşitlik ve sosyal devlet ilkelerine dayanan bir kurum personeline bu sorunun ilk etapta olumsuz karşılanması doğaldır. Ayrıca çalışma alanı İstanbul gibi bir metropol olması bir kısmı çalıştığı ilçelerde ikamet etmeyen personelin yerel patronaj ilişkilerinden azade bir bakış açısına sahip olmalarına katkı sağlamaktadır. Daha küçük yerleşim yerlerinde, personelin yerel dayanışma ağlarına aşinalığı aksi yönde bir etki yapabilir. Öte yandan personelin, özellikle sosyal inceleme görevlilerinin karar alım sürecine doğrudan müdahil olmaması hanenin etnik ve ideolojik özelliklerine görece tarafsız yaklaşımında dolaylı bir etmen olabilir.

#### **3.4. Profesyonel Yoksulluk Algısı**

Araştırmanın dikkat çekici sonuçlarından biri, başvuranların medeni durumlarındaki belirsizliklerin profesyonellerin yoksul kararını ne ölçüde etkilediğine yöneliktir. Toplumsal yapının en dezavantajlı kesimleri ile doğrudan muhatap olan SYDV personelinin yoksulluk ve parçalanmış aile ilişkisini beklenen bir durum olarak nitelendirdiği söylenebilir. Bu soruya verilen cevapların % 43'ü hanenin medeni durumundaki hukuki ve sosyal belirsizliklerin kararı olumsuz etkilemediğini belirtmiştir. Hanenin dağılık görünümü katılımcıların %41,2'sinin kararını etkilemezken, %27,5'nin kararını kesinlikle etkilememektedir. Bu bağlamda SYDV çalışanlarının başvuru ve inceleme süresince, tek ebeveynli, dağılık ve düzensiz bir hane ideal tipinden hareket ettiği söylenebilir.

Araştırmada gündelik yoksulluk algısı ile profesyonel bakış açısının çeliştiği konularından biri de hanenin teknolojik araçlara sahipliği ile taşıt ve arsa sahipliği konusunda yaşanmaktadır. Yoksulluğun sosyal yapı içindeki rolüne bağlı olarak teknolojik erişim ve edinim yoksul haneler için doğal hale gelmektedir. Gerçekten de araştırmada LCD, kablosuz internet veya android cep telefonu gibi eşyaların bulunmasının SYDV çalışanlarının çoğunun kararını olumsuz etkilemediği ortaya çıkmaktadır. Giderek hanelerin temel teknolojik ihtiyacı haline gelen bu cihazların varlığını doğrudan bir zenginlik göstergesi olarak okuyan katılımcı oranının %15'de kalması dikkat çekicidir. Öte yandan teknolojik cihazların varlığı konusundaki kesinliğin hanenin otomobil sahibi olması konusunda yerini bir belirsizliğe bıraktığı söylenebilir. Katılımcıların % 54,9'u otomobil sahibi olmanın kararlarını kısmen olumsuz etkilediğini belirtirken sadece %5,9'u kararını olumsuz etkilemediğini belirtmektedir. Hanenin İstanbul dışında taşınmaz sahibi olmasına ise vakıf çalışanlarının daha toleranslı olduğu dikkat çekmektedir. Katılımcıların %31,4 İstanbul dışındaki arsa, bağ, bahçe gibi taşınmazların varlığının haneyi muhtaçlık seviyesinden

çıkarmadığını düşünmektedir. Gerek Türkiye’de şehir nüfusunun tam olarak topraktan kopmayıp, genellikle küçük ölçekli mülkiyetler şeklinde köyle bağını muhafaza etmesi gerekse köyden gelecek nakit ve aynı gelirin çoğunlukla şehir standartlarında tatminkar bir katkı sunmaması bu kanaati güçlendirmiş olabilir. Öte yandan fındık, çay bahçesi ve zeytinlik gibi daha yüksek gelir getiren taşınmazların varlığı ihtimali katılımcıların % 40’ının daha çekimser kalmasına sebep olmuştur.

### 3.5. Yardım Süreçleri

Araştırmada SYDV personelinin başvuruların muhtaçlık algısını ölçmeye yönelik 6 soru sorulmuştur. Ankete katılanların %70’i mevcut muhtaçlık sınırlamasının ihtiyaç sahipliğini göstermekte yetersiz olduğunu düşünmektedir. Çoğu başvurunun belirlenen muhtaçlık seviyesinin üstünde olması nedeniyle reddedilebilir nitelikte olması, SYDV çalışanlarını pratikte farklı bir muhtaçlık muhasebesi yapmaya sevk etmektedir. Yardım alan algısına bakıldığında SYDV çalışanlarının hasta, yaşlı, engelli gibi çalışmaya elverişli olmayan kesimlerin yardım alımına daha sıcak baktıkları söylenebilir. Katılımcıların %68,6’sı kronik dezavantajlı kesimlerin yardım alımlarında kolaylık sağlanması gerektiğini düşünmektedir. Kronik dezavantajlıların yardım alımına yönelik olumlu bakış gazi ve şehit yakınlarının yardım alımında yerini çekimser hatta görece olumsuz bir algıya bırakmıştır. Katılımcıların yalnızca % 23,5’i gazi ve şehit yakınlarına yardım alımlarında doğrudan kolaylık sağlanması gerektiğini düşünürken %45, 1’i söz konusu önermeyi kısmen desteklemektedir. Ankete katılan SYDV çalışanları arasında Suriyeli ve diğer yabancı uyruklu hanelerin yardım almaları konusunda da olumsuz bir kanaat söz konusudur. Katılımcıların yalnızca % 17,8’i yabancı uyruklu hanelere yardım alımında doğrudan kolaylık sağlanması gerektiğini düşünmekte; % 62,7’si olumsuz kanaat belirtmektedir. Katılımcıların %76,4’ü sosyal yardımları gerçekten hakeden sayısının başvuran sayısından az olduğunu düşünmektedir. Muhtaçlık muhasebesini yapısal beklenti ve güncel topluluk ilişkileri arasında yürüten çalışanların, yerleşik yoksulluk mitinden tamamen etkilenmemelerine rağmen böyle düşünmeleri açıklamaya ihtiyaç duymaktadır. Başvuruların mal varlıkları ve aktif gelirlerine rağmen muhtaçlık beyanında bulunmaları muhtaçlığın günümüzde yalnızca bir hayatta kalma acizliği olmadığını göstermektedir. Bireysel tatmin ya da sınıfsal konumdaki küçük ya da büyük kayıpları tazmin etme ihtiyacı muhtaçlık beyanına neden olabilmektedir. Bu durumla çalışmaya elverişli olmayan ancak gelir düzeyi görece yüksek olan kronik dezavantajlı başvurularında sık sık karşılaşıldığı görüşmelerde dile getirilmiştir. Birden çok konutu olan yaşlıların ya da ebeveyn gelirleri yüksek engellilerin 2022 aylık başvurusunda bulunmaları SYDV çalışanı için sıradan bir manzardır.

Çalışmaya elverişli olmamak ve ikamet zorunluluğu dışındaki farklı kıstaslarla şekillenmiş bir yoksulluk algısının yasa koyucu, uzman ve akademik görüş alanına bütünüyle girdiğini söylemek ise henüz oldukça zordur. Bu durum yardımın normatif değerini belirlemek noktasında da karşımıza çıkmaktadır. Katılımcıların % 72,6’sı sosyal yardımların öncelikle yaşamında iyileşme sağlayabilecek kişilere verilmesi taraftarıdır. 2022 yardımı gibi kronik dezavantajlılara sürekli bir yardım ve yaşam kalitesine arttırmaya yönelik katkılar çalışanlarca gerekli bulunmaktadır. Benzer şekilde kendine yeterli yaşamlarındaki acil veya geçici bir sorunu gidermeye yönelik tek seferlik yardımlara vakıf çalışanlarının sıcak baktığı gözlemlenmektedir. Öte yandan yardımların sınıfta kesimlere verilmesinde ise birtakım ikilemlerle karşılaşılmaktadır. Suçlu, bağımlı ya da göçmen kesimlerin emek piyasası ve normal yaşam standartlarına eklenmelerinin zorluğu vakıf çalışanlarının kararlarını olumsuz etkileyebilmektedir. Örneğin, Görüşmelerde düşük yaşam standartları ve steril olmayan hane şartlarına sahip kağıt toplayıcı ailelerin verilen yardımları yaşam tarzlarını değiştirmekte kullanılmalarının olumsuz karşılandığı gözlemlenmiştir.

### 3.6. Karar Süreçleri

Çalışmada SYDV personelinin müdahalesinden bağımsız olarak yardım talebini kabul ve reddetme yetkisi bulunan müteveli heyetinin kesin karar verme süreçlerine ve personelin söz konusu sürece yönelik algısını araştırmaya yönelik dört soru sorulmuştur. Son yapılan hukuki ve idari değişikliklerle Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın bir dış ekine dönüşmesi, SYDV'leri bir yandan hiyerarşik düzenin karışık çeliştiği bir işleyişe yönlendirmekte diğer yandansa kısa vadeli siyasal polemiklerin içine çekmekte ve yardım faaliyetlerinde aksamalar meydana getirmektedir. Katılımcıların % 39,2'si vakıfların statüsündeki belirsizliklerin yardım süreçlerini olumsuz etkilediğini belirtirken %27,5'i kısmen olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Karar alım sürecinde personel ve müteveli heyeti arasındaki rol farklarının eşitsiz bir güç dağılımı üretmesi bu oranı yükseltmiş olabilir. Bu güçle ilintili olarak kurumsal imajın etkisinden de bahsedilebilir. Katılımcıların %54,9'u sosyal medyadaki haberlerle oluşan kurumsal imaj kaygısının karar alımlarına etki ettiğini düşünürken %19,6'sı kısmen etki ettiği kanaatindedir. Bürokratik ilişki ve rekabetteki etkinin yanında vakıfların hizmet verdiği ilçe içindeki siyasal, ekonomik, sosyal rekabetten etkilenen bir konumda bulunduğu katılımçıların %49,1'i olumlu, % 25,5'i kısmen olumlu cevap vermiştir.

### Sonuç

Günümüzde çok değişkenli ve heterojen bir görüntüye bürünen yoksulların artık ne Tanrı'nın bir imtihanı ne de emek piyasasına girişte aylıklık eden artık nüfus kalıntıları olduğu söylenemez. Refah devletinin geri çekilişi ve neo-liberal politikaların devreye girişi kırılğan bir emek, süreksiz bir siyaset ve her kesimi buluşturan bir tüketim kültürü ile toplulukların kendine yeterliliğini piyasa şartlarına eklemelerken yoksulluk hem toplum dışı bir kategori olmaktan çıkmış hem de farklı gruplar arasında ilerleyen bir boyuta erişmiştir. 1986 tarihide Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının kurulması Türkiye'de yeni yoksulluk tanımı ve sosyal yardım politikalarının faaliyete geçirilmesi anlamında bir dönüm noktasıdır. Yoksul ve dezavantajlı kesimlerin ihtiyaçlarını karşılayıp, sosyal destek sunması yanında sağlık kayıtlarının da yapılmasında görev alan SYDV'ler Türk sosyal politikalarının sahadaki en aktif birimleridir. Yoksul, dezavantajlı ve kayıt dışı kesimlerin doğrudan muhatapları olan bu kuruluşların kurumsal birikim ve deneyimlerinin ülkenin sosyal politikalarını belirlemede yeterince etkin kullanılabildiği söylenemez. Son değişikliklerle Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın fiili taşeronu olarak hizmet veren SYDV'lerin statüsünün bir netliğe kavuşması ve personelin özlük haklarının tanınması bürokratik çekişme ve anlık politik dalgalanmalardan ziyade uzun erimli bir sürece dayanması gereken sosyal yardım politikaları açısından elzemdir. Saha verileri ve profesyonel deneyimleri mevcut muhtaçlık sınırının yoksulluk seviyesinin tespitinde yetersiz kalması nedeniyle, ortalama refaha duyarlı bir standartın hesaplanması faydalı olacaktır. Yardımların daha adil dağıtımını adına başvuran hanelerin total mal varlıkları ve gelirlerin sistem içinde otomatik olarak kodlanması hem iş yükünü azaltacak hem de daha isabetli karar verilmesini sağlayacaktır. Ayrıca SYDV'lerin güncel polemikler ve ideolojik kamplasmalar dışında tutulması için gerekli organizasyonel düzenlemeler ve söylemsel hassasiyetin sağlanması toplum nezdindeki itibarı açısından hayatidir. Karar sürecinde dosyanın saha incelemesini gerçekleştiren personelin gözlemlerini aktarmaya olanak verilmesi ve dosya sahibi personelin heyetin asli üyesi olarak tanınması yerel çekişme ve bürokratik reflekslerin ön plana çıkabildiği heyet kararları açısından dengeleyici olacaktır.

## Kaynakça

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2016). 2015 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.aile.gov.tr/Uploads/sgb/uploads/pages/arge-raporlar/2015-yili-idare-faaliyet-raporu.pdf>
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2017). Türkiye'nin Bütünleşik Sosyal Yardım Sistemi, [https://www.aile.gov.tr/SYGM/PDF/Turkiyenin\\_Butunlesik\\_Sosyal\\_Yardim\\_Sistemi.pdf](https://www.aile.gov.tr/SYGM/PDF/Turkiyenin_Butunlesik_Sosyal_Yardim_Sistemi.pdf)
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021), <https://www.aile.gov.tr/sygm/genel-mudurluk/sosyal-yardimlasma-ve-dayanisma-vakiflari/>
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021), 2020 yılı faaliyet raporu <https://ailevecalisma.gov.tr/media/73621/2020-faaliyet-raporu.pdf>
- Bauman, Zygmunt (1999). Çalışma, Tüketimlik Ve Yeni Yoksullar. Çev., Ümit Öktem. İstanbul: Sarmal Yayınları
- Beaudoin, Steven (2017). Yoksulluğun Tarihi, Çev., Tugay Kaban. İstanbul: Dedalus Kitap
- Buğra, Ayşe (2017). Kapitalizm, Yoksulluk Ve Türkiye'de Sosyal Politika. İstanbul: İletişim Yayınları.
- George, D., & Mallery, M. (2010). Spss for Windows Step By Step: A Simple Guide And Reference. 17.0 update (10a ed.), Boston: Pearson.
- Gürses, D. (2007). "Türkiye'de Yoksulluk Ve Yoksullukla Mücadele Politikaları", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 10 (17): 59-74.
- Hicks, S. (2014). "Social Work And Gender: An Argument For Practical Accounts". Qualitative Social Work: Research And Practice. 14(4): 471-487.
- Niño-Zarazúa, M. (2019). "Welfare And Redistributive Effects Of Social Assistance In The Global South". Population and Development Review. 45(S1):3-22
- OECD (2008). OECD Sağlık Sistemi İncelemeleri: Türkiye, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/837161468310469157/pdf/754330WP0B0x370Health0SystemsTurkey.pdf>
- RESMÎ GAZETE.3294 Sayılı Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu. yayımlandığı tarih: 14.06.1986, Sayı: 19134.
- RESMÎ GAZETE. 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz Ve Kimsesiz Türk Vatandaşları İle Engelli Ve Muhtaç Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Yönetmelik. Yayımlandığı Tarih: 25.01.2013, Sayı: 28539.
- Şenses, Fikret (2001). Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TÜİK (2019). Sosyal Koruma İstatistikleri, <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33668>

# İklim ve Çevre Krizi Çağında Permakültürçü Olmak

Melisa MERCİMEK<sup>80</sup>

Şebnem ÖZKAN<sup>81</sup>

## Özet

İnsan ve doğa arasındaki ilişki günümüz koşullarında gittikçe birbirinden uzaklaşmaktadır. Bunun çeşitli sebepleri olmakla birlikte, insanın zorlu yaşam şartlarında hayatta kalma mücadelesi gibi nedenler sayılabilir. Günümüzdeki insan merkezli yaklaşımlar, tüketimlerimiz, doğadan aldıklarımız ve sömürdüklerimizi yerine koyamadığımızdan dolayı, küresel iklim olaylarının gün geçtikçe sonuçlarını daha sert bir şekilde deneyimlemekteyiz. İklim olaylarına, deprem, sel, toprak kayması, Covid-19 Pandemisi, şiddetli kuraklıklar, aşırı yağışlar gibi örnekleri verebiliriz. Bu olayların sonucunda insan hayatına zorlu yaşam şartlarının eklenmesiyle insan, yaşamdaki bağlamını kaybetmiştir. 1970'lerde Avustralyalı Biyolog Bill Mollison ve öğrencisi David Holmgren'in birlikte ortaya çıkarttıkları Permakültür tasarımı sistemi, öncelikle içinde yaşadığımız dünyayı daha 'iyi' ve her canlı için daha 'adil' bir yer yapmak hayali ile doğmuştur. Daha sonra Tarım alanında tasarım ve insanlara yaşam alanları tasarlama noktasında birçok seçenek sunmuştur. Dünya genelinde her sene birçok Permakültürçü yetiştirilmekte olup, düzenli aralıklarla verilen Permakültür Tasarım Sertifikası kurslarıyla küresel anlamda etkisi genişlemektedir.

Permakültürçülerin kendi yaşam alanlarında kurdukları sistem, yöntem ve teknikler ile sadece tarımsal bir tasarım yapmadıkları, bununla birlikte yaşamı, çevreyi ve dünyayı anlamlandırma süreçlerini tasarladıkları anlaşılmıştır. Bu eksende araştırmanın sonucunda çıkan analizde, insan ve doğa arasındaki ilişkinin bağlantı ve ilişkisellik üzerinden yeniden anlamlandırılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Permakültür gibi topluluklar dünyaya şu mesajı vermekteler; türümüzün yok olmaması için, insan merkezli bakış açısından sıyrılıp, çevremize bütüncül bakmamız gerekiyor. Ortaya çıkan bulgularda, farklı bilinç şekilleriyle çerçevelenmiş, yenilikçi, adaletli, hiyerarşisiz alternatif toplumsal biçimler sunan Permakültürçü anlam kalıpları yer almıştır. Permakültürçülüğün, toplumsal hareketliliğin yönünü değiştiren, eşitsizlik kalıplarını sorgulayan toplumsal alanlar yaratarak, sosyolojik tartışmalarda yer alacak yeni toplumsallıkları ürettiği ifade edilebilir.

**Anahtar Sözcükler:** Permakültür, Doğa, Ekoloji, Çevre, Yeni Toplumsallıklar

## Being a Permaculturist In an Age of Climate and Environmental Crisis

### Abstract

The relationship between humans and nature gradually breaks. In addition, there are various reasons for it, we can emphasize the hard life of man's struggle for survival. Also, we do not replace today's human-centered approaches, consumption, and exploitation. Thus, The impact of global warming gets more powerful. Earthquakes, floods, landslides, the Covid-19 pandemic, extreme droughts, and heavy rains can be given as examples of climate change. As a result of these facts, in addition to the articulation of difficult living conditions to human life, human has lost their context in life. In the 1970s, Australian biologist Bill Mollison and his student David Holmgren created a system of permanent agriculture. They have started the idea of the system to make our world better to live in and to make life fairer for any living being. Then the system of agriculture offered many options for designing and designing living spaces for people. Today, many permacultures are cultivated around the world every year, and their influence is expanding globally with the Permaculture Design Certificate courses given at regular intervals.

The systems, methods, and techniques that permaculturists have established not only create an agriculture design but also design the processes of making sense of the environment and the world. In this sense, the analysis, that emerged as a result of the research, shows the connection and relationship between humans and nature. In addition, this relationship has to be refined relationality. Communities such as permaculture give the following message to the world; "we need to leave the human-centered perspective and look at our environment holistically not to lose our kind. The findings of the thesis suggest alternative communal forms with a different consciousness framed by an innovative, fair, non-hierarchical in framework of the permaculture. It can be stated that permaculturalism produces new societies that take place in sociological discussions by creating social spaces that change the direction of social mobility and question the patterns of inequality.

**Keywords:** Permaculture, Nature, Ecology, Environment, New Socialities

<sup>80</sup> Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Yüksek Lisans Mezun, melisamercimek@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8729-0001

<sup>81</sup> Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Dr. Öğretim Üyesi, sozkan@adu.edu.tr, ORCID:0000-0001-8160-9165.

## Giriş

İnsan ve doğa arasındaki etkileşim yüzyıllardır devam etmekte olup, karşılıklı olarak birbirini besleyen ve destekleyen rollerde yer almaktadır. İnsanoğlunun yaşamı için yeterli besin ve enerjiyi sağlayan faktörlerin birçoğu kuşkusuz doğadan gelmektedir. Bu bağlamda doğada yaşamını sürdürmekte olan insan ve boyunduruğu altına almaya zorladığı doğa arasındaki ilişkiye eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmak gerekmektedir. Doğa'nın insan zihniyetindeki dönüşümünü birçok eski kaynaktan görmek mümkündür. Örneğin ilk çağ filozofları için doğa kavramı, merkeze aldığı ilkeler bağlamından ayrılmaz. Hasan Aslan'ın (2007:121) çalışmasında belirttiği üzere, "Her şey, içinde tanrısal ruh taşıyan su ile dolu olduğundan canlıdır. Doğadaki her şeyin sürekli geçici olması, yenilenmesi, yer değiştirmesi bu canlılıktan ötürüdür."

Ekolojik ve sürdürülebilirlik bakış açısıyla, toplumun sadece insanlardan oluşmadığını, toplumsal bir varlık olan insanın ekolojik dengede kritik konumda yer aldığını söyleyebiliriz. Burada belirtilmesi gereken, Bookchin'in de konu ettiği, ekolojik düşüncedeki kavramların mekanik özelliklere indirgenmemesi ve bu yolla doğal akışın kendi içindeki sürdürülebilirliğine engel olunmamasıdır. (Bookchin, 1996: 63) Permakültür tasarım anlayışında sistemin akışı ve doğallığı merkez noktadır ve tasarım özü itibarıyla kaynağını doğadan almaktadır.

### 1. Küresel İklim Değişikliği ve "Modern" İnsanın Doğa'ya Bakışı

Günümüz "modern" insanının sınırsızca ve dengesiz bir şekilde sömürdüğü tabiat kaynakları, son dönemde Dünya'da ve Türkiye'de doğal afet ve iklim krizi problemi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Giddens'in modern dünyayı, önüne geleni yıkıp geçen 'ezici makine' benzetmesini hatırlarız. (Giddens, 2013: 131). İnsan, kendi çıkarları doğrultusunda ezici bir makine misali doğayı katletmektedir. Modern insanı, değişen iklim koşullarına karşı göstermiş olduğu dinamiklerden ve direniş davranışlarından gözlemlemekteyiz. Bunun yanında küresel iklim değişikliğinin tüm canlılar üzerinde göstermiş olduğu yıkıcı etki, toplumda başta sosyo-ekonomik olmak üzere çeşitli yıkımlara ve problemlere sebep olmaktadır.

#### 1.1. Permakültürcü Olmak

Permakültür, sürdürülebilir insan yerleşimleri oluşturmayı amaçlayan bir tasarım sistemidir. Doğayı gözlemleyerek hareket etmek, Permakültür tasarımının öncelikli prensiplerindedir. Permakültür, özü tasarım olan, bağlantının ve ilişkiselliğin ön planda tutulduğu bir sistemdir (Mollison, 2011: 1). Her ne kadar tarım alanları tasarımı olarak bilinsede, özü itibarıyla doğa ile insan arasındaki ilişkiye bütüncül ve etik bir bakış açısıyla yaklaşan bir alandır. Bill & Reny'nin de bahsettiği üzere, "Permakültür Tasarımı kullandığı yöntemiyle, öğeler arasındaki bağlantıları analiz eder ve ekosistemin bütününe hizmet ederek uyumu getirir" (Bill & Reny, 1991: 4-5).

Permakültür kavramı, 1970 yılında asıl mesleği Biyolog olan Avustralyalı Bill Mollison ve doktora öğrencisi David Holmgren tarafından 'Permakültür' ismini verdikleri sürdürülebilir bir tarım sistemi şablonu olarak geliştirilmiştir. Bill Mollison'un ifade ettiği üzere, 1970'lerde düşünmeye başladığı bu sistemin, tarım yöntemi ve evlere gıda yetiştirmekten daha öncelikli bir anlamı vardır. Ekosisteme bütüncül bakış açısı olan Permakültürcü bakış açısı, küresel iklim krizinin etkilerini oldukça fazla hissettiğimiz günümüzde en büyük ihtiyaçtır. Bill Mollison'un konu hakkındaki görüşleri oldukça dikkat çekicidir;

"Permakültür'ün evlere gıda sağlamaktan daha derin bir anlamı vardır. İnsanların toprağa, bilgiye ve finans kaynaklarına erişimi yoksa, gıda bakımından kendine yeterli olmak tek başına bir şey ifade etmez. Bu yüzden Permakültür son yıllarda toprak erişimini, ticari yapıları ve bölgesel ofinansman stratejilerini içeren uygun

kanuni ve mali stratejileri de kapsar hale gelmiş, böylece bütüncül bir insani sistem oluşmuştur” (Mollison, 2011: VIII).

## 2. İnsan ve Doğa Arasındaki İlişkiye Örüntü Gözüyle Bakmak

Doğa ve insan arasındaki bağlantı noktasında ‘örüntü’ kavramı Permakültür bakış açısında çok önemli bir yer tutar. Doğa’da gözlemlendiğimiz örüntüler, Permakültür tasarımında, birbirleriyle işlevsel olarak ilişki kurarlar. Bu noktada, sistemdeki iki öge birbirini çeşitli şekillerde tamamlayarak, sistemin arazi ve insan arasındaki ilişkiselliğini ortaya çıkarmaktadır. Permakültür’de karşılıklı iki sistemi ve birbiriyle uyumlu olabilecek iki bileşeni bir araya getirmek ve buradan oluşacak olan verimin maximum dereceye ulaşması amaçlanmaktadır. Örüntü kavramındaki bu detayda, insan ve doğa arasındaki etkileşim en yüksek dereceye çıkmaktadır. Burada yer alan bağlantısallık ve ilişkiselliğin, tüm sistemi oluşturan parçalardan daha önemli olduğu görülmektedir. Türker Kılıç çalışmasında, karmaşık sistemleri yani örüntüleri daha iyi anladıkça, iklim değişikliği gibi sorunlarımızın toplum nezdinde daha kolay çözümlenebileceğine vurgu yapmaktadır (Kılıç, 2020: 146-147). Çünkü düşünce biçimlerimiz, bakış açılarımız değiştikçe, ağlar, bağlantılar ve etkileşimlerde yeniden adlandırılmak durumunda kalacaklardır.

## 3. Fenomenolojik Sosyoloji

Fenomen, duyularla algılanabilen ‘şey’ demektir. İnsan, yaşamı boyunca birçok fenomen ile karşı karşıya gelmektedir. Çevresini ve yaşam dünyasını fenomenler aracılığı ile tanıyarak, anlamlandıran insan için, birçok bağlamdan fenomen olgusuna yaklaşılabılır. “Fenomen kavramı; fenomenalizm (bilinen her şeyin nesnelere ibaret olduğu savunusu) ve fenomenoloji okullarının temelini oluşturmaktadır” (Cevizci, 2002: 48). Yaşam dünyasında, insan için önemli noktada yer alan görünüşler bir diğer deyişle fenomenler, önemli noktalarda işlevsel konumda yer almaktadır. Fenomenleri konu edinen Fenomenoloji bilimi ise, gündelik hayattaki tüm ‘şeyler’in yeniden ve sürekli olarak yorumlanmasına ve anlamlandırılmasına olanak sağlamaktadır.

Sosyal bilimcilerin Fenomenoloji’nin tanımı için farklı tanımlamaları olmuştur. Fenomenoloji’nin çıkış noktasının özne ve nesne ayırımından kaynaklandığı görüşü genellikle kabul görmüştür. Bilen’e göre, Fenomenoloji, doğa bilimlerindeki açıklama ile insan bilimlerindeki anlamayı bir arada bütün olarak denemeyi ve sorgulamayı yeniden düşünmeyi sağlamaktadır (Bilen, 2002: 89). Bir başka yaklaşım olarak Fenomenoloji’nin felsefi kaynaklara daha yatkın olduğunu savunan görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden biri olan M. Orleans’ın *Sosyoloji’deki Fenomenoloji* kitabında, Fenomenoloji; deneysel olarak test edilecek önermelerden kesintiler üretmez (Orleans, 2015: 12).

Birçok araştırmacıya göre farklı yorumlanarak tanımlanan Fenomenoloji alanı, asıl olarak kökenlerini felsefe alanından almaktadır. Daha sonra farklı disiplinler ile sentezlenerek bir çok olguyu ve durumu çözümlenmeye yardımcı olmuştur. Tatlıcan’a göre Fenomenoloji, fizik dünyanın her birey için nesnel ve değişmeyen bir şey olmadığını, yoruma ve bireylerin yüklediği anlamlarla göreceli bir durum olduğunu savunmaktadır (Tatlıcan, 2013: 112). Toplumsal dünyayı anlamak ve karmaşık olguları kendi anlam sistemleri ile çözümlenebilmek için birçok noktada Fenomenoloji alanına başvurulmaktadır. Yaklaşımın en temel tezinin, bireylerin toplumsal dünyayı yükledikleri anlamları araştırmak olduğunu belirten Anderson için, anlam sistemlerini nasıl ortaya çıktıkları ve oluşturuldukları üzerinden yürütülecek araştırmalar çok değerlidir (Anderson, 1990: 30).

## Sonuç

Permakültür, önce öznel anlamda daha sonra da nesnel problemlere ürettiği çözümlerle, insanın gezegende yerinin neresi olması gerektiğini, kullandığı gündelik yaşam ritüelleri, ürettiği tiplendirmeler ve bireysel bilgi stokları ile yeniden kendine öğretmektedir. Anlaşılmaktadır ki, Permakültür'ün her ülkeye, her kültüre, her dile göre uyumlandığı, bu görevinde görüşülen Permakültür Eğitmenleri aracılığıyla topluma tanıtıldığı ve yaşam formu olarak kurslarda gösterildiği görülmüştür. İnsanın bu dünyada yalnız olmadığını, hayatların devam ettirebilmesi için yeniden doğanın ve diğer canlılar ile paylaşarak bir hayata geçilmesini öneren Permakültürcülerin, günümüz Kapitalist düzende bu hayalleri uğruna mücadeleye her zaman açık oldukları bütün katılımcıların söyleminde dikkat edilmiştir. Çalışmada Permakültürcülerin anlam dünyasına, Schutz'un Weber'den aldığı 'vesthen' kavramıyla genişlettiği sosyolojik bakış açısı ve derin bir analiz desteği ile yaklaşmıştır. Katılımcılar, anlama ve açıklama yoluyla öznel anlam kategorileri belirlemişlerdir. Önceki hayatlarından miras bilgi stokları ve diğer Permakültürcü birey ya da başka bir canlı ile öznel-arası bir etkileşime girerek oluşturdukları grup olma hissiyatı Permakültür'ün kelime anlamında ifade edilen "kalıcı olma" potansiyelini yaratmıştır.

Sosyolojik olarak, birçok farklı amaç ve nedenle bir araya gelen toplulukların ortaya çıkardığı grup olma, varoluş biçimleri gibi konular oldukça ilgi görmektedir. Şimdiye kadar yapılan araştırmalarda, öznel arası nitelikte insan grupları üzerine çalışmalar vardır. Fakat Pandemi ve iklim krizi gibi oldukça geniş çapta yaşanan sorunlar ile birlikte insanoğlunun hayatının belirleyici olarak sadece insanın olmadığı gerçeği anlaşılmıştır. Covid-19 Pandemisi ile birlikte hızla yükselişe geçen insan ve insan dışı varlıklar arasındaki etkileşim ve iletişim kurma şekli genellikle negatif anlamda, bir tarafın diğer tarafa olan üstünlüğü üzerinden devam etmektedir. Fakat yeni çalışmalar gösteriyor ki, insanoğlunun türünün yok olmaması için doğada var olan diğer canlılar ile bağlantısal ve bütüncül bir yaklaşıma ihtiyacı vardır. Bu da birlikte yaşamın mümkün olabileceği yeni yaklaşımların araştırılmasına ön ayak olmaktadır.

Bu yaklaşımlardan biri olan Permakültür yaşam şekli, insan ile doğadaki birçok canlı (bitki, hayvan, kısacası yaşayan tüm sistemler) aynı doğal ortam içerisinde ortak değerleri olan "yaşamın devam etmesi" öncülüğünde bir araya gelmektedir. Burda kullandığımız yöntemler Sosyolojik bağlamda ele alındığı için Permakültürcülerin anlam dünyasına Fenomenolojik Sosyoloji ile yaklaşılmasını mümkün kılmıştır. Bundan sonra karşılaşacağımız sorunlardan depresyon, sel, gıda krizi, su krizi gibi kökenini doğadan alan problemlerin aşılmasında yine doğa ile kuracağımız dengeli ilişkilerden çıkaracağımız çözümler ile çıkacağız. Araştırmada görüşülen 40 kişiden alınan cevaplar, günümüz insanın tek çaresinin yine ve her zaman olduğu gibi doğa olduğunu göstermektedir.

Önümüzdeki yıllarda insan ve doğa arasındaki etkileşim ve iletişim üzerinden yapılacak birçok araştırma göreceğiz. Bu da bize şimdiden göstermektedir ki, insanın insan merkezli bir dünya görüşünden, sürekli tüketim üzerinden kurguladığı hayat tarzından bir an önce ayrılması gerekmektedir. Permakültür üzerinden yapılan bu çalışmada, ütopyik olmaktan çok uzak olan bir yaşam tarzının derin anlamlarına odaklanılmış olup, ekolojik, bütüncül, sürdürülebilirlik ilkeleri üzerinden bir tasarım sistemi yaratmanın, topluluklar için nesnel bir bilgi sağlamanın koşulları da irdelenmiştir. Gündelik hayatlarındaki doğal akışta, insanın merkezi olarak üstün olduğu hiçbir alt sistem yoktur.

Topluluğun dayanıklı bir tasarıma sahip olabilmesi için her kültür için ayrı tasarımlar yapılması bu bağlamda önemlidir. Öznel arası kavramı çalışmada oldukça fazla kullanılmıştır. Schutz'un da söylediği üzere, toplumsal ilişkileri analiz etmek için öncelikle öznel arası ilişkide hangi parametrelerin geçerli olduğuna bakmak gereklidir. Bireyin deneyimlerini gerçekleştirdiği



yaşantı dünyası, birçok tecrübeyi depoladığı aynı zamanda inşa ettiği bir alan haline gelir (Schutz, 1971: 226). Bu bağlamda bireyin inşası ile sürekli değişen ve gelişen bir toplumsal yapıdan bahsetmek mümkündür.

### **Kaynakça**

- Anderson, J. M. (1990). The Phenomenological Perspective. J. M. Morse içinde, *Qualitative Nursing Research: A Contemporary Dialogue*, 25-40. Sage Publications.
- Bookchin, M., (1996), *Ekolojik Bir Topluma Doğru*. (Çev: A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bilen , O. (2002). *Çağdaş Yorum Bilim Kuramları: Romantik, Felsefi, Eleştirel Hermeneutik*. Ankara: Kitâbiyât Yayınları.
- Bill, M. & Reny, M. S. (1991). Introduction to Permaculture. *The Permaculture Activist Journal*. Australia.
- Cevizci, A. (2002). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Giddens, A. (2013). *İklim Değişikliği Siyaseti*. (Çev. Baltacı E.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Aslan, H. (2007). Sokrates öncesi filozofların doğa anlayışında dayanışma (solidarity) düşüncesi. *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 9, 119-129.
- Kılıç, T. (2020). *Yeni Bilim: Bağlantısallık Yeni Kültür: Yaşamdaşlık*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Mollison, B. (2011). *Permakültüre Giriş*. (Çev. Özkan, E.). İstanbul: Sinek Sekiz Yayınevi.
- Orleans, M. (2015). Phenomenology in Sociology. *International Encyclopedia of the Social ve Behavioral Sciences*, 11-17.
- Schutz, A. (1971). *Collected Papers of Alfred Schutz I: The Problem of Social Reality*, Ed. Maurice Natanson, Netherlands.
- Tatlıcan, Ü. (2013). *Sosyoloji ve Sosyal Teori Yazıları*. Bursa: Sentez Yayıncılık.

# Kişisel Olanın Politik Hikayesi: Adalet Ağaoğlu'nun *Dar Zamanlar* Üçlemesinde Benliğin Feminist İnşası

Merve ÇOPUROĞLU<sup>82</sup>

## Özet

Bu çalışma Adalet Ağaoğlu'nun *Dar Zamanlar* üçlemesinin ana kadın karakteri olan Aysel'in ataerkil toplumda kendini gerçekleştirme hikayesine odaklanır. *Ölmeye Yatmak, Bir Düğün Gecesi ve Hayır* romanlarından oluşan *Dar Zamanlar* üçlemesi, Aysel'i erken cumhuriyet ideolojisiyle yetişmiş bir kadın prototipi olarak merkezine yerleştirir. Böylece geleneksel ile modernin çatışmasını ve idealize edilen toplumsal cinsiyet rollerinin cumhuriyetin ikinci kuşak kadınları üzerinde yarattığı baskıyı gözler önüne serer. Çalışmanın amacı Aysel'in kendisini gerçekleştirmek ve toplumda otonom bir birey olarak var olabilmek için verdiği mücadeleyi toplumsal gerçeklikler ekseninde anlayarak feminist bilgi birikimine katkı sunmaktır. Çalışmada kadın öznelerin edebi metinlerdeki deneyimine ve ataerkil toplumla yaşadıkları çatışmaya odaklanan feminist edebiyat eleştirisi yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda, Aysel'in hayatının farklı evrelerinde kendisi gerçekleştirebilmek ve etken özne olabilmek için birbirinden farklı yöntemler izlediği anlaşılmıştır. Aysel'in benliğini inşa etmek için kullandığı feminist yöntemler kadınlık değerlerinin yeniden sorgulanması, kendi kararlarını alabilme, otoriteye karşı çıkma ve kendi hikayesini yeniden inşa etme olarak özetlenebilir. Aysel'in patriyarkaya karşı uyguladığı mücadele stratejileri, kitapları oluşturan toplumsal bağlam ile paralellik göstermekle beraber farklı feminist direniş tahayyüllerine de kapı aralar.

**Anahtar Kelimeler:** feminist edebiyat eleştirisi, toplumsal cinsiyet, Adalet Ağaoğlu, patriyarka, feminist direniş

## Collective Story of the Personal: Construction of Feminist Self within Adalet Ağaoğlu's *Narrow Times* Trilogy

### Abstract

This study focuses on Aysel's story of actualizing herself against the patriarchal society, who is the main woman character of Adalet Ağaoğlu's *Narrow Times* trilogy. *Narrow Times* trilogy which consists of three books including *Lying Down to Die, A Wedding's Night, and No* locates Aysel to its center as a woman prototype of early republican ideology. By doing so, the pressure results from the conflict of the traditional and the modern, and impact of idealization of gender roles among women becomes visible. The main aim of this study is to contribute to feminist knowledge accumulation by understanding Aysel's strategies of resistance to embody her autonomous being. In this study, feminist literary criticism is used as the main methodology which focuses on women's conflicts with the patriarchal society and woman subjects' experiences within the patriarchal society. As a result of this study, it has been concluded that Aysel uses diverse strategies in order to actualize herself and hold her own agency within different periods in her life. The feminist strategies that Aysel uses while constructing herself can be summarized as reexamination of womanhood, being able to take her decisions and actions, resisting against the authority, and reconstructing her own story. The strategies that Aysel uses against the patriarchy shows similarity with the social context which constructs these books, and it influences further feminist strategies of resistances.

**Keywords:** feminist literary criticism, gender, Adalet Ağaoğlu, patriarchy, feminist resistance

---

<sup>82</sup> Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Doktora Öğrencisi, mervecopuroglu1@hotmail.com , ORCID: 0000-0003-3782-4364

## Giriş

Bu çalışma Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* (1973), *Bir Düğün Gecesi* (1979) ve *Hayır* (1987) romanlarından oluşan *Dar Zamanlar* üçlemesini odağına alır. Adalet Ağaoğlu toplumcu gerçekçi bir yazar olarak bu üçlemede ataerkil toplum yapısında kadınların gündelik hayat deneyimlerini, toplumsal ve politik olayların gerçekleştiği bağlamda feminist bir bakış açısıyla ele alır. Toplumda kolektif olarak deneyimlenmekte olan sosyal ve siyasi meselelere ek olarak, kadınların gündelik hayat deneyiminin toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle de şekillendiği *Dar Zamanlar* üçlemesinin ana karakteri Aysel aracılığıyla takip edilebilir.

*Dar Zamanlar* üçlemesi “bireyin ve toplumun hafızasında depolanmış, kimi zaman bilinçli kimi zaman ise bilinçdışı olarak bastırılmış veya silinmeye çalışılmış bir tarih ve hafıza” hakkında bilgi verir (Arıkan ve Aytan, 2021: 545). Üçlemenin ele aldığı tarihsel ve toplumsal anlatı, askeri darbe dönemlerindeki gündelik hayata kadınların deneyimlerini ve ataerkil toplum yapısıyla yaşadıkları çatışmayı öneleyen bir bakış açısıyla ışık tutar. Bu kapsamda, Adalet Ağaoğlu yazar olarak, anaakım tarihsel bilgi birikiminde kendisine yer edinememiş öznelere, özellikle kadınların, hikâyesini üçleme aracılığıyla okuyucusuna aktarır. Zira kadınlar, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri nedeniyle anaakım tarih anlatısında kendilerine yer edinememiş gruplardan bir tanesidir ve ataerkil toplumun bilgi birikimi kadınların toplumla yaşadığı çatışmayı göz ardı eder.

Nitekim, edebi metinlerin feminist edebiyat eleştirisi veya feminist eleştiri yöntemi ile incelenmesi sayesinde, kadınların ataerkil toplumla yaşadığı çatışma ve ataerkil toplumda kendilerini var edebilmek için uyguladıkları stratejiler görünür hale gelir. Feminist eleştiri en genel tanımı itibariye “toplumsal cinsiyete dayalı güç ilişkilerine ve bundan dolayı ortaya çıkan eşitsizliklere” odaklanır (Culler, 1982: 56). Çalışmada feminist eleştiri yöntemi ile *Dar Zamanlar* üçlemesinin incelenmesi sayesinde ana karakter olan Aysel'in ataerkil toplumdaki kadınlık deneyimine odaklanılır. Aynı zamanda, Aysel cumhuriyetin ikinci kuşak kadınlarını ve onların deneyimlerini temsil eden bir karakter olduğundan, Aysel'in deneyiminin tartışmaya açılmasıyla beraber cumhuriyetin yeni kadın kimliğinin ve geleneksellik ile modernliğin arasında kalmışlığın cumhuriyetin ikinci kuşak kadınlarının üzerinde yarattığı tahribat anlaşılabilir olur.

## 1. Kavramsal Çerçeve

Türkiye'de kadın hareketinin geçmişi Tanzimat Dönemi'ne kadar dayansa da 1923 yılında cumhuriyetin ilanı sonrasında kadınların elde ettiği kazanımlar kadın hakları bağlamında bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Cumhuriyetin kuruluşu ile beraber kadınlar yıllardır sürmekte olan hak ve eşitlik arayışlarında büyük kazanımlar elde etmiş olsa da bu yıllarda uygulanmaya başlanan devlet feminizmi ile kadınların toplumdaki konum, görev ve sorumlulukları da belirlenmiştir. White'a göre *devlet ideal kadınların özelliklerini belirleyerek* kadınlara toplumsal hayatta pratik etmeleri gereken bir kimlik yaratmıştır (2003: 145). Kadınlar ancak bu “yeni cumhuriyet kadını” kimliğine uydukları sürece kamusal hayatta ‘meşru’ bir varoluşa sahip olabilmişlerdir.

Yeni cumhuriyet kadını kimliğine göre kadınlar vatanın anaları olarak cumhuriyetin yeni neslini yetiştirmekle, ailelerinin içinde iyi bir ana ve eş olmakla, kamusal alanda ise cinsiyetsiz ve namuslu vatandaşlar olmakla yükümlüdür. Buna ek olarak, kadınlar eğitim ve çalışma alanlarına dahil olmaları için teşvik edilseler dahi; bu alanlarda kadınların aktif olabilecekleri konular geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üreten pozisyonlarla sınırlı kalmıştır. Bu dönemde kadınları kamusal alana dahil etmek üzerine yoğunlaşan cumhuriyet reformları, “ulusal kalkınma araçları olarak” görüldüğünden, temel motivasyonları kadınların özgürleşmesini sağlamak yerine

ülkenin gelişmesine kadınların kamusal alandaki varlığı aracılığıyla katkı sağlamak ile sınırlı kalmıştır (Arat, 1994: 59).

Kadınların *kurtarılmış ancak özgürleşmemiş* olması kamusal alan ile özel alan arasında “paralel hayatlar” sürdürmelerine neden olmuştur (Kandiyoti, 1987: 324). Kamusal alanda ücretli emek üretmeye başlayan, yasal haklara sahip olan ve ülkenin kalkınmasına katkıda bulunan kadın; özel alana geldiğinde ailesi için fedakâr bir anne ve eş olma sorumluluğunu yüklenmeye devam eder. Geleneksel toplumsal cinsiyet kimliği ile kamusal alanda kadınlara yüklenen yeni cumhuriyet kadını kimliği bu çalışmada Aysel’in üzerinden görüleceği gibi kadınların kendi kimliklerini inşa ederken patriyarkal toplum yapısı ile yaşadıkları çatışmalara sebep olur.

## 2. Bulgular

*Dar Zamanlar* üçlemesi askeri darbe yıllarında kendi benliğini var etmeye çalışan akademisyen Aysel’in ataerkil toplum yapısı ile yaşadığı çatışmayı odağına alır. Üçlemeyi oluşturan kitaplar zaman akışı yönünden değerlendirdiğinde kısa bir süreyi kapsamakta olsalar da Aysel’in bilinç akışında geçmişe, çocukluk ve gençlik yıllarına gidilir. Bu sayede cumhuriyetin kadınlarının deneyimlediği arada kalmışlığı ve toplumsal baskıları oluşturan koşulların nasıl ortaya çıktığı, hangi aktörlerle şekillendiği ve kadınları ne şekilde etkilediği anlaşılmış olur.

Aysel üçleme boyunca sıklıkla karşımıza çıkan “tarihi yapan el” söylemine karşı kendi feminist benliğini kurgulamak için mücadele eder. Tarihi yapan el üçleme boyunca otoriteyi ve resmi ideolojiyi temsil ettiğinden, kadınlara ‘yeni kadın’ kimliğini dayatan ve kadınlar bu kalıba uymadığı sürece onları görmezden gelen iktidar ve güç ilişkileri olarak da okunabilir. Aysel *kadınlık değerlerini yeniden sorgulamaya* başladıkça kendisine dayatılan kimliğin ve omzuna yüklenen yüklerin farkına varır (Sumbaş, 2017: 5).

Aysel gibi cumhuriyetin ikinci kuşağına ait birçok kadın da *geleneksel ile modernin arasında kalmışlığı* deneyimlemektedir (Çayırıcıoğlu, 2022: 126-127). Aysel’in akademisyen olarak toplumun aydın kesiminde yer alması dahi devlet feminizminin kadınların omuzlarına yüklediği sorumluluklara bir örnek oluşturur. Aysel aydın bir cumhuriyet kadını olarak bu şekilde toplumun gelişmesine katkıda bulunur. Fakat zaman geçtikçe Aysel kendi kararlarını alıp kendi isteklerini gerçekleştirmediğini fark eder, bunları sorgulamaya başladıkça da kendi feminist benliğini kurgulamak için adımlar atmaya başlar. Bu adımlar üçleme boyunca farklı temalarla gözlemlenmektedir.

### 2.1. Kadınlık Değerlerinin Yeniden Sorgulanması

Aysel’in kendisine ve diğer kadınlara cumhuriyetle beraber yüklenen değerleri sorgulamaya başlaması ilk kitap olan *Ölmeye Yatmak*’ta bir otel odasına giderek metaforik olarak ölmeye yatmasıyla başlar. Aysel hayatında ilk defa toplumsal normların dışında bir şey yapma cesareti göstererek kimseye haber vermeden tek başına bir otel odasına gider ve burada geçirdiği bir buçuk saat boyunca çocukluk yıllarından başlayarak cumhuriyet tarihini ve bu dönemde kurgulanmış yeni kadın imgesini ameliyat masasına yatırır.

Aysel hayatı boyunca kadınlara yüklenen yeni kadın kimliğinin sınırları dahilinde yaşamaya çalışmış kadınlardan bir tanesi olarak çocukluğundan itibaren kendisine erkek egemen ideoloji ve toplumsal cinsiyet normları etrafında aşılana değerleri bu otel odasında hayatını sorgulamaya başladığında ilk kez fark eder. Aysel hayatı boyunca bu otel odasında ilk kez kendisiyle baş başa kalıp kendisinin de sergilemekte olduğu yeni kadın kimliğini sorguya açma cesareti gösterir.

Bu değerlerin aslında çocukluktan ve okul yıllarından beri kendi kuşağına dayatıldığını, kimsenin bu rolleri yüklenmeye istekli olup olmadığını bile düşünmediğini fark eder:

“ ‘Yeni bir kuşak doğuyor!’ Bizim çocukluğumuz için böyle denirdi. Böyle doğumun ayrı bir sorumluluğu vardır. ‘Ey Türk Gençliği! Birinci vazifen...’ İlk görev. Nedir bu ilk görev? Size verilen, sizin de gücünüzü ölçmeden yüklediğiniz bir sorumluluk” (Ağaoğlu, 2014a: 29).

Aysel’in de içinde bulunduğu kuşağa yüklenen sorumluluklar, özellikle kamusal alana katılımı belirli ön koşullarla sınırlandırılmış kadınlar için daha ağır bir yük oluşturmaktadır. Aysel kadın olmaktan gelen sorumlulukların ve rollerin de toplumsal normlarla kendisine ve diğer kadınlara yüklediğini keşfettikten sonra bu değerleri reddedip kendi otonom kararlarını alabileceği inancı ile bu otel odasından çıkarak hayatına kaldığı yerden devam eder.

## 2.2. Kendi Kararlarını Alabilme

Aysel’in otel odasında tek başına ölmeye yatması aslında tek başına aldığı ilk karar değildir fakat Aysel bu otel odasında hayatını sorguladıkça geçmişte de bazı konularda kendi otonom kararlarını almış olduğunun farkına varır. Aysel feminist benliğini inşa ederken özellikle cinsellik konusunda erkek egemen toplumsal normların kadınlar üzerindeki baskısına karşı kendi kararlarını almış olduğunu ve kendi isteklerini gerçekleştirebilmek için aksiyona geçtiğini anlar.

Evli bir kadın olan Aysel, cinselliğin yalnızca aile içinde meşru kabul eden toplumsal normlara karşı çıkmayı göze alarak kendi özgür iradesi doğrultusunda evlilik dışı bir cinsel ilişki deneyimler. Öğrencilerinden biriyle birlikte olduktan sonra hayatında ilk kez kendi kararını kadınlara dayatılan normlara bağlı kalmadan, bunun yerine kendi özgür iradesi ve arzularıyla almış olur. Bundan dolayı bu birliktelik, Aysel’in feminist benliğini inşa etmesinde önemli bir yere sahiptir; zira Aysel bu birlikteliği hatırlarken kendisini yeniden doğmuş gibi duyumsar:

“Bütün bir gece kendime hiçbir şeyi çok görmedim. ... Bazı sahtekarlıklarım oldu. Bana nasıl baktığının farkındaydım. Ama farkında değilmişim gibi duydum. Kadınca şartlanmalar nedeniyle değil. Bir doçent oluşumun şartlanmalarından henüz sıyrılmadığım için. Yeniden, diri, dolu bir kızdım. Bütün aklım, bilgim, saçlarım, dudaklarım, göğsüm, belim, dünyaya bakışım, gülüşüm, söyleyişim bir bütün halinde ortaya dökülüyordu. Bir anda hem saygıdeğer, hem saygıdeğmez; hem kusursuz, hem kusurlu; hem giyinik, hem çıplak. Hem kadın, hem insan” (Ağaoğlu, 2014a: 195).

Aysel evlilik dışı bir birliktelik yaşayarak kendisi için belirlenmiş meşru alandan çıkarsa da bunun pişmanlığını yaşamaz çünkü kendi isteklerini gerçekleştirmeye karar vermesinin sonucunda kendi benliğini, kendi otonom kararları doğrultusunda yeniden kurgular.

Buna ek olarak, Aysel’in öğrencisiyle birlikte olması onun kendi kendisini tek başına özgürleştiremiyor oluşunun bir sonucudur. Kendi kuşağının kendi kendisini özgürleştiremediğini fark eden Aysel, çözümün bir sonraki kuşakta daha rahat bulunacağını düşünür:

“Evet. Bir kez yattım öğrencimle. Bu yatıştan kısa süren, değişik bir tat aldım. Burası gerçek. Bedenimden çok, beynimde kurulan bir imparatorluğun şehvetiydi belki. İnsan kendini tek başına özgürleştiremezse ve tek başına özgürleşme düşü içinde boğulmuşsa, kendinden sonra gelenlerin altına yatmalıdır” (Ağaoğlu, 2014a: 49)

Aysel'e göre modern ile geleneksel arasına sıkışmış cumhuriyetin ikinci kuşak kadınları, kendilerini özgürleştiremez çünkü henüz onlara dayatılan yeni kadın imgesinden kurtulmayı başaramamışlardır. Aysel özgürleşme düşünden vazgeçmez, ancak bunu tek başına başaramayacağını farkında olacak kadar da gerçekçi olduğundan kendi feminist benliğini inşa ederken tam anlamıyla özgürleşemeyecek olsa da otonom kararlarını alabilmek için kendisinden bir sonraki kuşağa güvenmek gibi farklı stratejiler geliştirir.

### 2.3. Otoriteye Karşı Çıkma

Aysel kendi kararlarını almaya başladıkça ve kendi isteklerinin farkına vardıkça onu sınırlayan ve geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde onu sınırlayan otoriteye karşı çıkmaya başlar. Aysel'in genel anlamda toplumdaki otoriteye veya hayatında otorite figürlerine karşı çıkmaya başlayışını Aysel'in katılmayı reddettiği bir düğünü konu edinen *Bir Düğün Gecesi* romanından itibaren takip etmeye başlarız. Romanda Aysel'in kuzenin evlenmesine rağmen Aysel'in düğüne katılmayı reddetmesi bir kriz nedeni olarak karşımıza çıkar. Aysel'in kuzeninin düğüne katılmayı reddetmesinin arkasında bu evliliğin kişisel istekler doğrultusunda değil, ailelerin kararı sonucu yapılması yatar.

Aysel bireysel isteklerin evlilik gibi insan hayatını etkileyecek bir karar bağlamında baskılanmasını eleştirdiğinden kendisine yapılan ısrarlara rağmen düğüne katılmaz. Ailedeki otorite figürü Aysel'in abisidir ve birçok kararı o almıştır. Fakat buna rağmen Aysel kendi isteklerini uygulamak ve kendi kişisel değerleri ile çatışan etkinliklere katılmamak konusunda o kadar kararlıdır ki abisin otoritesi onun için bir anlam ifade etmez:

“Abin isteseydi ya bu düğün olmazdı ya sen de buradaydın. Abin ne söz? Müjgan bile gerçekten isteseydi, Ayşen'in düğünü bir başka çeşit olurdu, sen de o zaman burda bulunurdun. Müjgan'ın telefondaki sesi: Biliyorum, istesek de gelmez Aysel. Onun böyle yapmasına çok üzülüyorum, inan” (Ağaoğlu, 2014b: 14).

Aysel'in aile içindeki baskıya ve otoritenin tahakkümüne karşı düğüne katılmayı reddetmesinin bir diğer nedeni ise aile kurumunu ülkenin kalkınmasının temeli olarak konumlandıran bakış açısıdır. Bu evlilik de evleneceklerin isteği ile değil, onların ailelerin kararı sonucu ülkenin gelişimine katkı sağlaması hedefiyle yapılan bir evliliğdir. Aysel bu düğünün kimsenin rızası olmamasına rağmen bu kadar gösterişli biçimde yapılıyor oluşunu eleştirir:

“ ‘Kokteyl, nikah, oturarak ve ayakta yemekli düğün! Temel çok sağlam atılıyor.’ ... ‘Böyle bir temel atma töreninde, böyle derin derin ne düşünüyorsun kuzum?’ ‘Kötü bir roman yazıyorum’ deyiverdim ben de. ... ‘Birini başkışı yapsak, Ayşen'i yapardık değil mi? Ne de olsa onun düğünü ya da onun cenaze töreni bu. Aslında bu romanın hiç başkışı yok’ ” (Ağaoğlu, 2014b: 233).

Aysel'e göre Ayşen'in, yani evlenecek kişinin bu birlikteliğe rızası olmadığından bu düğün ancak kötü bir roman olabilir. Çünkü Ayşen kendi kararlarını alamadığından bir ana karakter bile olamaz, bu durumda bu düğün bir cenaze töreninden farksızdır çünkü Ayşen, Aysel ile karşılaştırıldığında kendi hayatı üzerinde kendi iradesini kullanarak karar alamaz.

### 3.4. Kendi Hikâyesini Yeniden İnşa Etme

Aysel'i üçlemenin son kitabı olan *Hayır*'da yaşı ilerlemiş bir profesör olarak buluruz. Geçen yıllarda Aysel kendisini kendi doğrularıyla var etmek için mücadele vermiştir ve artık sahip olduğu bu farkındalıkla kendisini var etmenin ancak kendi hikâyesini yazmakla olabileceğinin bilincindedir. Kitap Aysel'in gün boyu kendisine ödül verilecek bir törene hazırlanışını konu

edinir fakat Aysel kendisine ödül verecek kuruluşun ideolojik varoluşunu kendi doğrularıyla çelişkili bulduğundan törene katılıp katılmama konusunda kararsızdır. Yine de Aysel gün boyu bu törene hazırlanır ve bu esnada kendi geçmişini, kendi kelimeleriyle ve kendi doğrularıyla yeniden kurgular.

Aysel'in bunu yapmasının arkasında yatan sebep kendini bilmenin kendini var etmenin ön koşulu olduğuna inanmasıdır. Aysel'den önceki kuşak olan cumhuriyetin ilk kuşağı bir arada kalmışlık yaşamaktadır. Aysel onların hayatının yaşanmamış bir hayat olduğunu düşünür: “Önceden bildikleri geçersiz ilan edilmiş, bir günde bilmeleri gerekenlerle henüz tanıştırılmış bu insanlar, Salim Bey’ler, Fitnat Hanım’lar, babalarımız, analarımız yani, Meşrutiyet ile Cumhuriyet arasına sıkışıp ufalandılar. ... ‘Anacığım, sen ölme. Henüz yaşamadın ki’ ” (Ağaoğlu, 2021: 48).

Aysel’e göre bu arada kalmışlığın ve kimliksizliğin nedeni üçleme sıklıkla karşımıza çıkan “tarihi yapan el”in özellikle kadınlar üzerindeki tahakkümüdür. “Tarihi yapan el” bir metafor olarak bu bağlamda hem erkek egemen toplumsal normları hem de kadınların kamusal alana kabul edilmesini belirli ön koşullarla bağdaştıran devlet feminizmini hatırlatır ve kadınların tarihini önceden belirlenmiş bir anlatı üzerinden inşa eder. Aysel toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ve devlet otoritesinin kadınları baskıladığı bu ortamda tüm bir ülkenin tarihini değiştiremeyeceğinin farkındadır. Fakat bunun yanı sıra, kendi kişisel tarihini kendi feminist bilinciyle kurabileceğinin de bilincindedir:

“Kuşkusuz bir tarih iki kişiyle yazılmaz. Fakat biz, bir ülkenin değilse de, kendi tarihimizi kendi ellerimizle yazdık. Buna inanıyorum. Yaşadıkça da yazmayı sürdürmeliyiz. Tek kişilik tarihler, hiçbir şeyin, hiçbir tarihin başlangıcı değildir. Ama iki kişilik tarihlerin bir önsöz olduğuna şimdi öylesi derinden inanıyorum ki” (Ağaoğlu, 2021: 198).

Aysel'in tek başına tarihi yapan ele karşı mücadele etmesi imkânsız olsa da kadınları baskılayan bu tarihsel anlatıya hayatındaki insanlarla birlikte yaptığı eylemlerle karşı gelebilir. Aysel gideceği ödül törenine hazırlandığı süre boyunca hayatının başlangıcından o güne dek yaşadıklarını tek tek hatırlar.

Aysel geçmişte verdiği kararlar ve kendi isteklerinin peşinden gitmesi nedeniyle birçok insan tarafından yargılanmıştır. Buna rağmen hiçbir zaman inandığı değerlerden vazgeçmeyerek kendi benliğini kendi otonom kararlarıyla kurgulamaya devam etmiştir. Aysel “Hayır, delirmedim. Çünkü hala hatırlıyorum” diyerek kendi kişisel tarihini hatırlamanın kişisel anlamda bir bütünlük ve tutarlılık oluşturma konusundaki rolüne vurgu yapar (Ağaoğlu, 2021: 155).

Romanın ve üçlemenin sonlarına gelindiğinde Aysel'in kendi değerleri ile çelişen bu törene katılmadığını öğreniriz. Arkadaşları bir süre Aysel'i bekler ancak hiçbir yerde bulamadıklarından Aysel'in evine gidip bakma kararı verirler. Aysel evde değildir ancak masasının üzerinde hem kurgusal bir karakter olarak Aysel'in feminist benliğini hem de Aysel'i kurgulayan yazar olarak Adalet Ağaoğlu'nun otoritenin dayatması karşısındaki tutumunu özetleyen bir not bulurlar: “Her durumda özgür kimliğimizi koruyabilmek ancak edimle söylenebilecek şu tek ve son söze bağlı: Hayır...” (Ağaoğlu, 2021: 293).

## Sonuç

Çalışmada Adalet Ağaoğlu'nun *Dar Zamanlar* üçlemesi bağlamında ana karakter Aysel'in ataerkil toplum yapısıyla yaşadığı çatışma feminist edebiyat eleştirisi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Bu sayede, sadece Aysel'in değil, Aysel'in de içinde bulunduğu kuşağın yani cumhuriyetin ikinci kuşak kadınlarının cumhuriyet reformlarıyla beraber kendilerine yüklenen

yeni kadın kimliği tartışmaya açılmış olur. Aysel'in cumhuriyetin ikinci kuşağına mensup bir kadın olarak kendisine yüklenen değerleri tartışmaya açmasıyla beraber kendisini yeniden keşfetme ve kendi değerleri doğrultusunda kendi kimliğini yeniden inşa etme süreci başlamış olur. Aysel içinde bulunduğu patriyarkal toplum yapısında var olabilmek ve kendi otonom kimliği doğrultusunda aldığı kararları uygulayabilmek için çeşitli mücadele stratejileri uygular.

Aysel kendisine dayatılan gerçekliği ve yüklenen rolleri kabul etmeyip hayatını kendi seçimleri doğrultusunda yaşamak için mücadele eden kadınlardan yalnızca bir tanesidir. Nitekim, *Dar Zamanlar* üçlemesinin incelenmesiyle birlikte Aysel'in öznel gerçekliğinin toplumun deneyimlediği kolektif gerçeklik ile gösterdiği paralellikler ortaya çıkmış olur. Aysel'in yaşadığı sorunlar ve bunların karşısında geliştirdiği stratejiler aynı zamanda bu dönemde cumhuriyetin ikinci kuşak kadınları tarafından da deneyimlenmektedir.

Çalışmada kadınları toplumsal cinsiyet eşitsizliği karşısında pasif konuma düşüren kadın temsiline odaklanmaktan ziyade kadınların eril hegemonya karşısında kendilerini toplumda var etmek için kullandıkları stratejilere odaklanılmıştır. Aysel'in bireysel deneyimi üzerinden kadınların patriyarkayla mücadele edip kendilerini toplumda var ederken kullandıkları stratejilerin açığa çıkarılması; toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yeniden üreten anaakım anlatıların karşısında "karşıt kamusal alan" yaratır (Felski, 1979: 44). Bu karşıt kamusal alan sayesinde kadınların deneyimledikleri tahakküme karşı nasıl mücadele ettiklerinin bilgisi üretilmiş olur. *Dar Zamanlar* üçlemesinin ana karakteri olan Aysel cumhuriyet kadınlarının prototipi olarak yalnızca kendi döneminin toplumsal meselelerini değil, geçmişten bugüne gelen ve hala deneyimlenmekte olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadınlar üzerindeki etkilerini aktardığından; Aysel'in patriyarkayla yaşadığı çatışmayı anlamak hem kadın hareketinin kazanımlarını yeniden hatırlamak hem de yeni feminist direniş tahayyüllerine kapı aralamak açısından önem taşır.

### **Kaynakça**

- Ağaoğlu, A. (2014a). *Ölmeye Yatmak*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Ağaoğlu, A. (2014b). *Bir Düğün Gecesi*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Ağaoğlu, A. (2021). *Hayır*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Arat, Y. (1994). Toward a democratic society: The women's movement in Turkey in the 1980s. In *Women's Studies International Forum* (Vol. 17, No. 2-3, pp. 241-248). Pergamon.
- Arıkan, S., & Aytan, T. (2021). Adalet Ağaoğlu'nun *Dar Zamanlar* Üçlemesinde Hafıza, Tarih ve Kimlik. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 61(2), 541-559.
- Culler, J. (1982). *On Deconstruction: Theory and Criticism after Structuralism*. New York: Cornell University Press.
- Çayırıcıoğlu, D. (2022). *Kadınca Bilmeyişlerin Sonu: 1960-1980 Döneminde Feminist Edebiyat*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Felski, R. (1989). Feminism, postmodernism, and the critique of modernity. *Cultural Critique*, (13), 33-56.
- Kandiyoti, D. (1987). Emancipated but unliberated? Reflections on the Turkish case. *Feminist studies*, 13(2), 317-338.
- Sumbaş, A. (2017). Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* Romanı Üzerinden Türk Modernleşmesi'nin Kadın İmgisinin Eleştirisi. *Mülkiye Dergisi*, 41(2), 3-30.



White, J. B. (2003). State feminism, modernization, and the Turkish republicanwoman. *NWSA Journal*, 145-159.

# Uykunun ve Uykusuz Öznenin Politikleştirilmesi

Merve Gizem UĞUR<sup>83</sup>

## Özet

Bugün dünyada 7/24 sürekli işleyen kapitalist ticaret akışlarına ve çalışma-tüketme ilişkilerine yönelik teknolojik bir altyapı mevcuttur. Bu altyapı, insan-makine etkileşimini artıracak şekilde, çalışmayı ve tüketimi maksimize etmeyi amaçlayan üretim-tüketim stratejileriyle eklenerek insan yaşamının, fiziksel, zihinsel, ruhsal ve biyolojik sınırları arasında yer alan ayrımların öngörülemeyen bir şekilde belirsizleşmesine neden olmaktadır. Uykusuzluk ya da uyku bozukluğu bugün dünyanın kapitalistleşmiş coğrafyaları için yaygın bir sağlık sorunu haline gelmiştir. İnsan yaşamının öngörülemeyen bir şekilde belirsizleşmesi bugün, mevcut insan geliştirme (human enhancement) teknolojilerinin, büyük teknoloji firmaları ve ülkelerin savunma birimlerince kullanılmasıyla bu küresel akışlara ve ilişkilere uygun; uyumadan üretip-tüketebilen yeni uykusuz öznelerin yapım aşamasına değin ulaşmış vaziyettedir. Yüksek lisans tezinden türetilen bu çalışmada uykusuz öznenin yapım sürecini ve uykuyu kontrol etmek için iktidar tarafından kullanılan beden teknolojilerini açıklamak için özgün bir kavram olan "uyku teknolojileri" kavramsallaştırılması geliştirilmiştir. Uyku teknolojileri kendi içinde içselleştirilmiş kapitalizm ve ilaç endüstrisi başlıklarına ayrılarak tartışılacaktır.

Bu çalışmanın amacı, teknoloji ve kapitalist üretim-tüketim süreçlerinin yoğunlaşmasıyla belirsizleşen insan yaşamının sınırlarını, insanın yaşamsal deneyimlerinden ve hayati ihtiyaçlarından biri olan uyku üzerinden yeniden çizmektir. Çalışmada insanın yaşamsal ve zorunlu bir ihtiyacı olan uyku, "biz"i insan-makine etkileşimine yaklaştırmayı amaçlayan ve yaşamın tüm katmanlarına sirayet eden beden teknolojileri ve kapitalist üretim-tüketim stratejilerine karşı kullanılabilecek politik bir mesele olarak, tarihsel süreç içindeki yeri ve bedeni kontrol etmeyi isteyen iktidar mekanizmalarıyla olan ilişkisi üzerinden politik bir mesele ve toplumsal bir deneyim olarak yeniden okunmaya çalışılacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Uyku, Uyku Teknolojileri, Beden Teknolojileri, İçselleştirilmiş Kapitalizm

## Politicization of the Sleepless Subject and Sleep

### Abstract

Today, there is a technological infrastructure in the world for capitalist trade flows and work-consumption relations that operate 24/7. This infrastructure, combined with production-consumption strategies that aim to maximize work and consumption in a way that increases human-machine interaction, causes the distinctions between the physical, mental, spiritual and biological boundaries of human life to become unclear in an unpredictable way. Insomnia or sleep disorder has become a common health problem in the capitalist regions of the world today. The unpredictably uncertainization of human life today is in line with these global flows and relations, with the use of existing human enhancement technologies by large technology companies and the defense units of countries; It has reached the stage of making new sleepless subjects who can produce and consume without sleeping. In this study derived from the master's thesis, the conceptualization of "sleep technologies", an original concept, was developed to explain the construction process of the sleepless subject and the body technologies used by the government to control sleep. Sleep technologies will be discussed under the headings of internalized capitalism and the pharmaceutical industry.

This study aims to redraw the boundaries of human life, which have become unclear with the intensification of technology and capitalist production-consumption processes, through sleep, one of the vital experiences and vital needs of humans. In the study, sleep, which is a vital and mandatory need of humans, is a political issue that aims to bring "us" closer to human-machine interaction and can be used against body technologies and capitalist production-consumption strategies that spread to all layers of life and aims to control the place and the body in the historical process. It will be tried to be re-read as a political issue and a social experience through its relationship with the mechanisms of power.

**Keywords:** Sleep, Sleep Technologies, Body Technologies, Internalized Capitalism

---

<sup>83</sup> Doktora Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, mgizemu@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0247-6590

## Giriş

Uykusuzluk nedir? Tıp uzmanlarına göre uykusuzluk kişilerin kronikleşen bir şekilde uyuyamama durumuna karşılık gelmektedir. Tıbbi bağlamda tedavi ve teşhis aşamasında uykusuzluk ya da kronikleşmiş uykusuzluk durumu kişisel bir sorun gibi ele alınır. Fakat uykusuzluğun sosyal ve kültürel bağlamda ele alındığında uykusuzluğun kaynağının kişisel sebepler kadar toplumsal sebepler olduğu da görülebilir. Kronikleşen uykusuzluk durumunu açıklanırken çevresel faktörlerden, tüketilen gıda maddelerinden ve uykusuzluğa neden olan yaşam koşullarından da bahsedilir. İçinde yaşadığımız 7/24 aydınlatılmış dünya uykusuzluğa neden olan sebepleri her gün yenilemeye devam ediyor. Uykusuzluğu sadece modern yaşama içkin ve modern yaşamın sebep olduğu bir şey olarak görebilir miyiz? Buna verilecek cevap kesinlikle hayır olmalıdır. Bugün modern yaşam içinde birçoğumuz atalarımızdan daha yoğun ve daha uzun süre çalışmak durumunda ve bu durum dolaylı olarak boş zaman ya da kendinize ayıracağınız zamanın da azalması anlamına gelmektedir.

Küreselleşmiş dünyaya hakim olan 7/24 akış halindeki sistemler yaşamın bu akışlara uygun şekilde yeniden düzenlenmesi için bedene görünmez bir baskı uygulamaktadır. Bu baskı çalışma koşullarının, iş tanımlarının değişmesi bağlamında doğrudan enformel ve ekonomik cepheleden gelebildiği gibi görünmez bir elin uyguladığı bir baskı şeklinde yaşam tarzlarının şekillendirilmesini sağlayan sosyal normların, uygulamaların değişmesiyle de gelmektedir.

Uykusuzluk, uykunun olmamasından uykunuzun gelmemesi halinden çok daha fazla ve karmaşık ilişkiler örüntüsünü işaret eder. Uykunuzun olmaması ya da uyuyamama hali sadece sizin kendi sorunlarınızdan ya da doğrudan sizden kaynaklanmıyor olabilir. Son yıllarda yapılan çalışmalar kişisel ve oldukça özel gibi görünen depresyon, kaygı ve diğer duygu-durum bozukluklarımızın bizim dışımızda ve kişisel sebepler dışında mevcut küresel kapitalist sistemden kaynaklanıyor olabileceğine dair düşündürücü verileri ortaya çıkarttı. Temel olarak bu araştırmalardaki verilerin bir benzerini de uykusuzluk için düşünebilir miyiz? *“Uykusuz musunuz? Uykunuzu tam olarak alamıyor ve uyandıktan sonra bile kendinizi dinlenmiş hissedemiyor musunuz? Kapitalizmden mustarip olabilirsiniz!”* Ne kadar karikatürize etmeye çalışsak da bu ifadelerin doğruluk payı büyüktür.

Küresel kapitalizmin iktisadi akışlarının uykularımızı kaçırın bir etkisi olduğunu söylemek mümkün olsa bile uykusuzluğun neye işaret ettiği üzerine konuşmak yine de oldukça güçtür. Bu güçlük uykusuzluğa neden olan etkenlerin ve sebeplerin çokluğuyla ilgilidir. Uykusuzluk ya da uykunun olmayışı durumu basitçe kişisel kaygılarımızdan kaynaklı bir durummuş gibi görünür. Medyada, televizyonda ya da internet reklamlarında karşımıza çıkan ve tekrarlayan daha aktif ve sağlıklı yaşama dair reklamları ve içerikleri uyku ve dinlenme bağlamında ele almak, bugün içinde olduğumuz uykusuz yaşam tarzının nasıl işlerlik kazandığını anlamak için alternatif bir yol sunabilir.

ABD’de yakın zamandaki siyasal tartışmalar, sağlığın, sağlıklı olma ve esenlik hali dışında belirli bir güç ve sınıfsal bir ayrıcalığı, değer yargılarını da kapsadığını göstermiştir (Metzl ve Kirkland, 2015, s: 12-17). Televizyonu açtığımızda ya da sosyal medyada uygulamalar arasında gezerken karşımıza çıkan reklamlarda oldukça farklı bir sağlık anlayışı ile karşılaşırız. Karşımıza çıkan sağlıklı yaşam söylemleri başarı, daha fazla gelir ve statü kazanımıyla yan yana sunulur. Hayatlarımızı devam ettirmek için yaptığımız işlerin neredeyse her biri bugün belirli çalışma saatlerine, mesaiye tabi olmayan işler olmalarıyla eski çalışma pratiklerinden ayrılan işlerdir. 7/24 küresel sermaye akışının hızı içinde şekillenen bu işler çalışanlarını 7/24 akışa uygun şekilde yaşamak için motive etmektedir.

Bu motivasyon en nihayetinde Jonathan Crary'nin de ifade ettiği şekliyle 7/24 küresel pazarlar ve sürekli çalışma ve tüketme alışkanlıklarına uygun bir “insan özne” (2015, s: 15) yapımına alt yapı hazırlamıştır. İnsan-özne yapımı ile kastedilen kelimenin birinci anlamı ile yapmak değildir, burada kastedilen 7/24 çalışma ve tüketme kültürüne uygun, bu kültürü bir yaşam tarzı haline getiren öznelerin tarih sahnesine çıkmasıdır. 7/24 zamansallığa uygun bu yeni insan tipi için uyku, çok çalışma, daha fazla kazanmanın önündeki engeldir ve uyku bu yeni insan tipi için daima daha iyi bir yaşam, daha fazla başarı elde edebilme amacıyla feda edilen, ötelenen ya da geciktirilen ilk şeydir.

Uykunun ötelenmesi ya da ertelenmesi temelde dinlenmenin ertelenmesidir. Teorik olarak daha fazla çalışma, daha fazla kazanç ya da daha çok başarı elde etme arasında kurulan doğrusal ilişki dinlenme zamanını dolayısıyla da uykuyu hedef alır. Crary'nin 7/24 zamansallık için tahayyül ettiği ama isimlendirmedığı o yeni insan özneyi bir tip olarak düşündüğümüzde bu yeni insanı “uykusuz” olarak isimlendirebiliriz. Bu yeni insanı uykusuz olarak isimlendirmemizin temel gerekçesi doğrudan çalışma karşısında dinlenme ve uykuya atfedilen değer ve anlamasında gizlidir. 7/24 zamansallık dünyanın tümüne hakim olan küresel mübadele ve dolaşımın maddi ve soyut kesintisiz akışının zamanıdır ve uykusuz tipi bu zamanın insanıdır. Bu zamanın insanı için uyku hedefe gidilen yolda feda edilmesi, ertelenmesi gereken bir tembellik unsurundan başka bir şey değildir.

Dünya üzerinde birçok kurum ve işkolu neredeyse uzun yıllardır 7/24 kesintisiz bir şekilde bu yeni zamansallığa uygun bir şekilde çalışır fakat bir kişinin ya da bir kişinin toplumsal kimliğinin bu zamansallığa uygun olarak düzenlenmesi oldukça yenidir. Crary'e göre “7/24'lük bir ortam toplumsal bir dünyayı andırır, ama gerçekte makinesel icraatın toplumsal olmayan bir modelidir, verimliliğini sürdürmesinin insana neye mahal olduğunu açık etmeyen bir yaşamayı askıya almalıdır” (2015, s: 20). Bu askıya alma pratiğinin kendisi aktif rıza üretimi ile üretilen bir süreçtir. Kişilerin birçoğu uykusuz olmayı, 7/24 zamansallığa uygun bir yaşam tarzını kabul etmeyi kendi isteğiyle kabul eder. Bu anlamda aktif rıza üretimi doğrudan rüyalara ve arzulara uzanan bir yol izler. Bu yolun en etkili örneği olan Amerikan rüyasının çalışma prensibinin tam olarak bu olduğu söylenebilir. Amerikan rüyası, daha çok çalışmanın daha iyi kazanç ve daha çok başarı getireceği üzerine kurulu bir rıza üretimi sistemidir. Kişisel değerlerini ve sosyal yaşamdaki statülerini ne kadar çalıştıklarına ve başarılarına bağlı gören kişiler çalışma performanslarını ve üretkenliklerini artırmayı hedeflerler. Bunu yapabilmek için de ilk olarak dinlenme zamanları içerisindeki zamanlarından feragat ederler. Burada yeni ve heyecan verici olan şeyse ışıklı bir vaatler dünyasının insanları gölgeleri olmayan bir zamansallığa eklemeye ikna etmesidir. Bu ikna ne ilerleme fantezisiyle ne de başka şeylerle ilişkili değildir doğrudan tek tek bireylere seslenir ve onları yeni birer özne olma haline çağırır.

Kapitalizmin belki de zamansal olarak en mükemmel hali olan 7/24, kapitalizmin için zamansız bir zamanı mümkün kılarak temelde dünyayı yaşayanlar için tarih dışılaştırır ve farkların tümünü önemsizleştirir. Bu bağlamda daha çok başarı ve daha çok kazanç karşısında dinlenmenin ve uyumanın da bir önemi kalmaz. Uykunun kendi içindeki esnek yapısı onu ertelenebilir, kısaltılabilir ve bölünebilir hale getirmiştir. Uykunun bu yapısı esnek çalışma açısından kesintisiz çalışma ve üretme idealini normal hale getirir.

## **1. Uyku Teknolojileri**

Uykuyu düzenlemek için kullanılan uyku teknolojilerinin tümünü açıklamak için uyku teknolojileri kavramını kullanıyoruz. Kapitalist çalışmada yaratıcı enerjinin ve çalışanların daha aktif çalıştırılması için geliştirilen uyku teknolojileri, uykusuz yaşam tarzının neden olduğu yorgunluk ve enerji düşüklüğünün telafisinin sağlanması hedefleniyor. Bu amaçla geliştirilen uyku

teknolojileri içinde uykusuz yaşam tarzı sonucu oluşan yorgunluğu engellemeye yönelik ilaçlar ve takviye edici gıdalar üreten ilaç endüstrisi ve uykusuz yaşamı bir yaşam tarzı olarak başarı, daha iyi bir kazanç gibi vaatlerle sunan içselleştirilmiş kapitalizm ve Amerikan rüyası bulunuyor.

## 2. İçselleştirilmiş Kapitalizm ve Amerikan Rüyası

Uyku teknolojilerinin ilk kutbunda içselleştirilmiş kapitalizm (*internalized capitalism*) bulunur. “İçselleştirilmiş kapitalizm (internalized capitalism) kişisel değerinizin üretkenliğinize, finansal gelirinize, sosyal statünüze veya sahip olduğunuz (pahalı ya da ucuz) nesnelere dayanmasını ifade eden bir kavramdır” (Uğur, 2020, s. 74).

Peki içselleştirilmiş kapitalizm nasıl çalışır? “Dünyanın işleyişine hâkim olan ve kendini bir gerçeklik olarak hissettiren bu sistem gündelik yaşam içerisinde insanları evlerine hatta yatak odalarına ve rüyalarına dek takip etmektedir” (Uğur, 2020, s. 75). Kapitalizm içselleştirilmiş bu haliyle her insana musallat olan bir hayalet gibidir.

Uyku teknolojilerinin ilk kutbunu oluşturan, rüyaları ve ütopyaları kişiselleştiren içselleştirilmiş kapitalizmin çalışma prensibini en iyi açıklayan örnek “Amerikan rüyası”dır. 7/24 kapitalist üretim ve tüketim akışlarının hâkim olduğu, teknolojik öğelerle dolu 21. yüzyılın ışıltılı dünyasında, içselleştirilmiş kapitalizm ile insanlar kişisel değerlerinin üretkenliklerine ve ekonomik gelirlerine bağlı olduğu fikri ile güdülenirler.

## 3. Bir Uyku Teknolojisi Olarak İlaç Endüstrisi

Beden teknolojileri içinde bedeni disipline etmek, uykuyu kontrol etmek için geliştirilen bir diğer kontrol mekanizması da ilaç endüstrisidir. Uyku teknolojisinin ilk kutbunda içselleştirilmiş kapitalizm yer alırken diğer kutbunda da uluslararası ilaç firmalarının ürettiği uykusuzluk ilaçları yer alır.

Bugün dünya çapında en çok tüketilen ilaçlar arasında uykusuzluk ilaçları bulunur. Günlük yaşamda enerji sağlama amacıyla üretilen multivitaminler ve uykusuzluk sonrası oluşan depresyon ve kaygı bozukluklarının bastırılması için kullanılan reçeteli ilaçlar, kısacası uykusuzluk ürünlerinin tümü büyük ilaç firmalarının ateşli ve etkili reklamları ve satış teknikleri ile yeni bir yaşam tarzı olarak sunulur. Bu ilaçlar esnek çalışma ve freelancer çalışma gibi kapitalist çalışma modelleriyle birlikte en sonunda günlük hayat içinde kullanılması zorunlu hale gelmiştir. Uykusuzluk ürünleri ve uyku yoksunluğunun sonucunda ortaya çıkan depresyon ve kaygı gibi duygu-durum bozukluklarını bastırmaya yönelik üretilen sakinleştiriciler ile 7/24 işlemekte olan kapitalist sisteme ve bu sistemin altyapısına uygun yeni insan/özne yapım aşaması da zirve noktasına ulaşmıştır.

## 4. Uykunun Politikleştirilmesi

Uyku, yoksunluğu ölüm ile sonuçlanan zorunlu bir insan ihtiyacı olması bağlamında küresel kapitalizmin 7/24 zamansallığından ve yaşamın tüm katmanlarına sızan teknik bilgisinden kaçmak için Felix Guattari'nin (2013) bahsettiği şekliyle, bir *kaçış çizgisi* haline getirilebilir. Bu da ancak oldukça insani ve ortak bir deneyim olan uykunun ve uykusuz öznenin politikleştirilmesi ile mümkündür. Uykunun sayılan bu özellikleri onu önemsiz bir insani ihtiyaç olmaktan çıkartıp tüm insanlık için, onu yeniden insanlığın müşterek varlığı olarak sunulmasını sağlayacak gerekli imkânları verebilir.

Sonuç olarak çalışmada, uykunun politikleştirilmesi bağlamında teknolojik bilgi karşısında yaşamın dağılan sınırlarının yeniden belirlenmesi için ve bundan sonra gelecek benzer çalışmalara ilham vermesi ve stratejik bir alan açması amacıyla kaynağını “kişisel olan politiktir” ifadesinden alan “kişisel olmayan kişilik” ifadesi geliştirildi. Uyku örneği üzerinden

gösterilmeye çalışıldığı gibi yaşamın en derin ve mahrem katmanlarına yayılmış olan teknik bilgiye ve insanın teknolojik olanla aynı seviyeye indirgenmesine karşı benimsenecek bir teorik hamle kişisel olanı kişilik dışı (*impersonal*) olarak ele alıp, onu tarihsel ve ilişkisel bağlamları ile politikleştirmelidir.

### **Kaynakça**

- Crary, Jonathan. (2015). *7/24 Geç Kapitalizm ve Uykuların Sonu*. (N. Çatlı, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Guattari, Felix. (2013). *Kaçış Çizgileri: Başka Bir Olanaklar Dünyası İçin*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Metzl, J. M. ve Kirkland, A. (2015). *Yeni Bir Erdeme Dönüşen Sağlığa Karşı*. (Çev.: N. Elhüseyni). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uğur, Merve Gizem. (2020). *"7/24" Zaman Tasarımı ve Zamanın Deneyimlenmesi: Modern Çağda Kaygının Üretimi ve Uyku Bozukluğu*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

## Yapay Zekâ Meslekleri Nasıl Dönüştürüyor?

Merve Sultan AKÇAKAYA\*

### Özet

Günümüzde mesleklerin önemi ve geleceği hakkında yapılan çalışmalar artık daha fazla dikkat çekmektedir. Özellikle teknolojik gelişmelerin en ileri aşaması olarak değerlendirilen yapay zekâ, mesleklerin geleceği hakkında bazı tartışmaları da gündeme getirmektedir. Dijitalleşme ve robot teknolojisinde yaşanan devrim niteliğindeki değişimler, bazı mesleklerin geleceğini tehdit ederken, bazı yeni mesleklerin de önünü açmaktadır. Artık gündelik hayatın pek çok alanında kullanılmaya başlanan yapay zekâ, hem insan emeğinin yerini almakta hem de yeni iş olanaklarına zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla toplumlar söz konusu gelişmelere paralel bir seyir izlemek adına, bu alandaki bilgi ve donanımına giderek daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Söz konusu gerçeklikten hareketle bu çalışma, yapay zekâ teknolojisinin mesleklerin dönüşümüne etkilerini konu edinmektedir. Çalışmanın amacı, yapay zekânın gelişimiyle birlikte, hangi alanlardaki mesleklerin yükselişe geçeceğini, hangilerinin risk altında bulunduğunu literatüre bağlı olarak ortaya koymaktır. Yapılan incelemelerin sonucunda, farklı alanlarda konuyla ilgili gerçekleştirilen teorik ve ampirik çalışmaların son zamanlarda önemli ölçüde arttığı görülmüştür. İkinci olarak, bu çalışmalarda yapay zekânın etkisiyle bazı mesleklerin içeriğinde önemli dönüşümlerin yaşandığı ve bu dönüşümlerin teknolojik gelişmelere bağlı olarak devam edeceği öngörülmüştür. Aynı zamanda teknolojik gelişmelerin ve yapay zekânın, yalnızca mavi yaka işlerinde değil, beyaz yaka işlerde de dönüşümlere neden olduğu ortaya konulmuştur. Bu noktada, yapay zekânın mesleklerin geleceği açısından risk olmaktan çıkıp; avantaja dönüştürülmesi için teknolojik gelişmelere uygun becerilerin elde edilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Özellikle sunum, yazılı anlatım, dijital okuryazarlık, iletişim ve dil gibi alanlarda edinilen becerilerin mesleklerin geleceği için önem teşkil ettiği tespit edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Meslek Sosyolojisi, Yapay Zekâ, Mesleklerin Dönüşümü.

### How Artificial Intelligence Is Transforming Professions

#### Abstract

Today, studies on the importance and future of professions attract more attention. Especially artificial intelligence, which is considered as the most advanced stage of technological developments, brings some discussions about the future of professions to the agenda. While revolutionary changes in digitalisation and robotics threaten the future of some professions, they also pave the way for some new professions. Artificial intelligence, which is now being used in many areas of daily life, both replaces human labour and paves the way for new job opportunities. Therefore, societies increasingly need knowledge and equipment in this field in order to follow a course parallel to these developments. Based on this reality, this study focuses on the effects of artificial intelligence technology on the transformation of professions. The aim of the study is to reveal which professions will be on the rise with the development of artificial intelligence and which ones are at risk, depending on the literature. As a result of the analyses, it has been observed that the theoretical and empirical studies on the subject in different fields have recently increased significantly. Secondly, in these studies, it is predicted that important transformations have been experienced in the content of some professions with the effect of artificial intelligence and that these transformations will continue depending on technological developments. At the same time, it has been revealed that technological developments and artificial intelligence have caused transformations not only in blue-collar jobs but also in white-collar jobs. At this point, it has been understood that in order to transform artificial intelligence from a risk to an advantage for the future of professions, it is necessary to acquire skills appropriate to technological developments. It has been determined that the skills acquired especially in areas such as presentation, written expression, digital literacy, communication and language are important for the future of professions.

**Keywords:** Sociology of Occupation, Artificial Intelligence, Transformation of Occupations.

---

\* Doktorant, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, merve.sultan4295@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3313-8861.

## Giriş

Tarihsel süreç içerisinde meydana gelen bilimsel ve teknolojik gelişmeler, insanlar tarafından icra edilen işlerde birtakım dönüşümler yaratmıştır. Özellikle 16. ve 18. yüzyılları arasında yaşanan endüstrileşmeyle birlikte, üretim biçimlerinde çok ciddi değişimler kaydedilmiştir. Bu süreçten önce insanlar, tarımsal faaliyetlerle yaşamlarını idame ettirmekte ve yalnızca kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar üretim yapmaktaydı. Ancak yaşanan hızlı teknolojik gelişmeler, üretim faaliyetlerinin fabrikalara kaymasını ve kas gücünden mekanik kuvvete geçişi koşullandırmıştır. Bunun yanı sıra fabrikalarda belirli bir ücret karşılığında çalışan işçi sınıfının da bu süreçte ortaya çıktığı görülmektedir.

Bu noktada İngiltere’de başlayan ve zamanla Batı Avrupa ülkelerinin çoğuna yayılan bu döneme “Birinci Sanayi Devrimi” adı verilmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde ise elektrik teknolojisinin sağladığı imkanlar dahilinde, seri üretim bantları ve montaj hattı fabrikalardaki yerini almıştır. Elbette bu durumun işçi sınıfı üzerinde olumsuz etkilere yol açtığı söylenebilir. Nitekim seri üretim bantlarının gelişmesi ve makineleşmenin artması, işçi sınıfının vasıfsızlaşması meselesini de beraberinde getirmiştir. Bu süreç ise “İkinci Sanayi Devrimi” olarak adlandırılmıştır. Bunun ardından 1970’lerde bilgisayarların ve elektronik aletlerin hayatımıza girmesiyle beraber, “Üçüncü Sanayi Devrimi” başlamıştır. İnternetin yaygınlaşması ve dijitalleşmesinin artması gibi etkenler, çalışma hayatını oldukça fazla etkilemiştir. Özellikle insan gücüne ihtiyaç duymayan akıllı makinelerin iş hayatına girmesi, üretim biçimlerini yeni bir devre taşımıştır. Endüstri 4.0 olarak bilinen bu yeni üretim biçimlerine geçiş ise “Dördüncü Sanayi Devrimi” olarak nitelendirilmiştir (Erikli ve Salih, 2022: 211). Siber-fiziksel sistemlerle karakterize edilen dördüncü sanayi devrimi ile birlikte, robotik ve yapay zeka uygulamalarına odaklanılmıştır (Aksakal ve Ülgen, 2021: 836).

Zaman içerisinde, üretim biçimleri üzerinde önemli dönüşümler yaratan sanayi devrimlerinin en fazla etkilediği alanlardan biri meslekler olmuştur. İşgücünün geçmişten günümüze değişen niteliği, geleneksel mesleklerin giderek yok olmasına ve isimlerine pek fazla aşina olmadığımız mesleklerin ise hayatımıza girmesine yol açmıştır. Özellikle yapay zekanın yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanması, mesleklerdeki teknik dönüşümleri belirginleştirmiştir. Dijitalleşme ve robot teknolojisinde yaşanan devrim niteliğindeki gelişmeler, bazı mesleklerin geleceğini tehdit ederken, bazı yeni mesleklerin de önünü açmıştır. Artık gündelik hayatın pek çok alanında kullanılmaya başlanan yapay zekâ, hem insan emeğinin yerini almakta hem de yeni iş olanaklarına zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla toplumlar söz konusu gelişmelere paralel bir seyir izlemek adına, bu alandaki bilgi ve donanımın giderek daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Zikredilen gerçeklikten hareketle bu çalışma, yapay zekâ teknolojisinin mesleklerin dönüşümüne etkilerini konu edinmektedir. Çalışmanın amacı, yapay zekânın gelişimiyle birlikte hangi mesleklerin yükselişe geçeceğini, hangilerinin risk altında bulunduğunu alanyazına bağlı olarak ortaya koymak ve yeni mesleki becerilerin neler olduğunu açıklamaktır.

## 1. Yapay Zeka

Yapay zekâ geçmişte yalnızca insanlar tarafından gerçekleştirilebilen görevlerin günümüzde, akıllı makineler tarafından nasıl gerçekleştirilebileceğini ele alan bir sistemdir (Serçemeli, 2018: 375). Esasen insanların bedenini oluşturan temel yapılardan esinlenilerek meydana getirilen bu sistem, makinelerin insan benzeri düşünebilen ve davranabilen yapılar haline gelmesini amaçlamıştır (Adaş ve Erbay, 2022: 329). Yapay zeka, tıpkı insanlar gibi algılayabilen, akıl yürütebilen, kavrayabilen, genelleyerek bir takım çıkarımlarda bulunabilen ve aynı anda birden fazla işi yapabilen bilişim teknolojisidir (Çetin ve Aktaş, 2021: 4227). Makinelerin akıllı hale



getirilmesi ve insan zekası gerektiren işlerin makineler tarafından yapılması, yapay zekanın en önemli amaçları arasındadır (Gültekin, Urgan, ve Ak, 2022: 478).

Yapay zekanın tarihsel gelişimine bakıldığında, İkinci Dünya Savaşı'nın ön plana çıktığı görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Alan Turing'in "Makineler düşünebilir mi?" adlı sorusu, yapay zeka çalışmalarına önemli bir katkı sağlamıştır (Takıl, Erden, ve Sarı Arasıl, 2022: 346). Yapay zekanın teorik temellerini de Alan Turing'in *Computing Machinery and Intelligence* adlı çalışmasında bulmak mümkündür. Turing bu çalışmasında, bilgisayarların insan gibi düşünebileceğini ve insan gibi davranabileceğini savunmuştur. Bilgisayarların akıllı hamleler yapabileceğini göstermek amacıyla Turing Testini geliştirmiştir. Turing, temelde "makinelere düşünebilir mi?" sorusunun cevabını, söz konusu bu test ile bulmaya çalışmıştır. Bir makine ve bir insanın aynı odada bulunduğu sırada sorulan soruya cevap verenin insan mı yoksa makine mi olduğu anlaşılmadığı takdirde, Turing'in amaçladığı gerçekleşmiş olacaktır. Nitekim Turing Testi'nde insan ve makine ayrımı yapılamamıştır (Aksakal ve Ülgen, 2021: 837).

Yapay zekanın teorik temellerini Alan Turing'in çalışmasında görmek mümkündür (Serçemeli, 2018: 375). Ancak kavramı ilk olarak, 1956 yılında Dorthmouth Konferansı'nda, matematikçi John McCarthy kullanmıştır. Söz konusu bu konferans, yapay zekanın doğuşu olarak kabul edilmektedir. Ardından 1980'li yıllarda yapay zeka alanında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu dönemden sonra yapay zeka alanında gerek teorik, gerekse de uygulamalı çalışmaların arttığı görülmektedir. Özellikle 2000'li yıllar, yapay zekanın toplumsal hayata etki etmeye başladığı yıllardır. Bu dönemin en fazla akılda kalan olaylarından biri, Dünya Satranç Şampiyonu Garry Kasparov'un ürettiği Deep Blue isimli bilgisayarla yaptığı maçı kaybetmesidir (Adaş ve Erbay, 2022: 329).

Günümüzde yapay zeka alanında yapılan yatırımlar önemli derece artış göstermiştir. 2020 yılı itibarıyla yapay zeka alanına yapılan yatırımların, dünyanın en büyük yatırım alanlarından biri haline geldiği saptanmıştır. Yapay zekanın en fazla kullanıldığı alanların başında ise sağlık, bankacılık, finans, hukuk ve hizmet sektörleri gelmektedir. Bunun yanı sıra gelecek yıllarda yapay zekanın lojistik, askeri ve güvenlik sektörü gibi alanlarda da yoğun bir şekilde kullanılacağı öngörülmektedir (Erikli ve Salih, 2022). Dolayısıyla yapay zekanın kullanım alanlarının her geçen gün genişlediği ve çalışma yaşamında bir takım dönüşümlere yol açtığı pekala söylenebilir. Bu noktada yapay zekanın, çalışma hayatı ve meslekler üzerinde nasıl bir etkisinin olduğunu açıklamak, araştırmanın amacını gerçekleştirmesine hizmet edecektir.

## 2. Yapay Zekâ ve Mesleklerin Dönüşümü

Teknolojik gelişmelerin en ileri aşamalarından biri olan yapay zekânın, genelde çalışma hayatı üzerinde, özelden ise bazı meslek grupları üzerinde önemli etkilerinin olduğu görülmektedir. Özellikle 1950'li yıllardan sonra akıllı makinelerin ortaya çıkmasıyla birlikte, pek çok sektör insan gücünden ziyade makineleşmeye öncelik vermiştir. Elbette bu durumun toplumsal hayatta birtakım yansımaları yol açtığı söylenebilir. Öyle ki günümüzde, Endüstri 4.0 teknolojisinin en ileri aşaması olarak değerlendirilen yapay zekanın, bazı meslekleri önemli ölçüde dönüştürdüğü, bazı geleneksel mesleklerin yerini almaya başladığı ve son olarak toplumun aşına olmadığı birtakım mesleklerin de hayatımıza girmesini kolaylaştırdığı bilinmektedir. World Economic Forum tarafından 2018 yılında yapılan bir araştırmaya göre dünya genelindeki işlerin %71'i insanlar tarafından yapılmaktayken; 2022 yılında bu oranın %52'ye düşeceği ve işlerin %42'sinin makineler tarafından yapılacağı öngörülmüştür (Aksakal ve Ülgen, 2021: 839). Yine Dünya Ekonomik Forum'unun hazırladığı bir raporda, 2030 yılına kadar özellikle Amerika ve Avrupa ülkelerinde fiziksel becerilerin giderek önemini kaybedeceği, bunun yerine teknolojik becerilerin önem kazanacağı yer almaktadır (WEF, 2020: 5). Bu durum insanlar tarafından yapılan birtakım

işlerin yerini akıllı makinelerin almaya başladığını göstermektedir. Bu noktada yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte bazı meslek gruplarında talep azalışı yaşandığı görülmektedir. Bu meslekler “veri giriş elemanları, muhasebe ve bordro memurları, muhasebeciler, montaj-fabrika işçileri, banka vezne memurları, müşteri hizmetleri çalışanları, finansal analist gibi iş rolleri bulunmaktadır” (Aksakal ve Ülgen, 2021: 842).

Author ve Dorn’a göre bilişim ve teknoloji alanındaki gelişmeler en fazla düşük eğitimli ve rutin işleri yapan kişileri etkilemektedir. Rutin işlerin makineleşmesiyle beraber yüksek eğitim gerektiren mesleklerin daha fazla önem kazanacağı öngörülmektedir (Akt: Erikli ve Salih, 2022: 219). Ancak son zamanlarda yüksek eğitim gerektiren işlerde de bir takım dönüşümlerin yaşandığı görülmektedir. Artan dijitalleşme, tıp, hukuk, öğretmenlik ya da vazilik gibi bazı kadim mesleklerin de dönüşmesine neden olmaktadır. Sağlık sektöründe doktorların yapay zeka aracılığıyla ameliyatlara yapması, avukatların sözleşmeleri yapay zeka uygulamaları aracılığıyla imzalatması, öğretmenlerin uzaktan eğitimle online bir şekilde ders anlatması gibi daha pek çok olay bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Esasen dijitalleşme ve yapay zeka uygulamaları bazı mesleklerin yerini alırken; bazı mesleklerin de teknik açıdan dönüşmesine neden olmaktadır.

Yapay zekanın gelişimiyle birlikte daha yüksek eğitim ve işgücü gerektiren işlere talepte de artış yaşanacağı öngörülmektedir. Nitekim günümüzde endüstri toplumundan, bilgi topluma geçiş söz konusu olmuştur. Teknolojinin gelişimiyle birlikte rutine bağlı işleri yapan işçiler yok olmaya başlarken; eğitim ve özel becerilere olan ilgi daha da artmaktadır. Bu nedenle değişen toplum yapısına uyum sağlamak için daha farklı becerilerin ön plana çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla dijital yetkinliklerin artırılması başta olmak üzere daha pek çok alanda değişen koşullara uyum sağlamanın önemi üzerinde durulmaktadır. Özellikle yapay zekanın gelişimiyle birlikte sosyal ve yaratıcı zekanın ön plana çıkacağı öngörülmektedir. Yani analitik düşünme, problem çözme, ikna kabiliyeti, yaratıcılık gibi beceriler giderek daha önemli hale gelmektedir (Erikli ve Salih, 2022: 219). Bu noktada, küresel ölçekte gelişen mesleklerin gerektirdiği becerilerin başında, ileri teknoloji bilgisi ve sosyal becerilerin geldiği pekala söylenebilir.

## **Sonuç**

Artan teknolojik gelişmelerin, meslekler ve işgücü piyasası üzerindeki gerek olumlu gerekse de olumsuz etkileri son zamanlarda sıklıkla tartışılan meseleler haline gelmiştir. Özellikle Endüstri 4.0 teknolojisinin en ileri aşaması olarak değerlendirilen yapay zeka uygulamalarındaki gelişmeler, bu tartışmaların en önemli belirleyicisi olmuştur. Bu noktada farklı görüşlerin olduğu bilinmektedir. Birincisi yapay zeka uygulamalarının, bazı meslekleri ya da iş olanaklarını ortadan kaldıracığına dair bir görüş bulunmaktadır. Nitekim özel bir beceri gerektirmeyen ve rutin işlerin yapımında yapay zekanın sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu durumda daha çok beden ve kas gücüne dayalı mesleklerde makineleşmeye doğru hızlı bir geçişin olduğu söylenebilir. Esasında söz konusu mesele, bazı mesleklerin vasıfsızlaması durumunu da beraberinde getirmektedir. Bu durum bazı meslek gruplarının ortadan kaybolacağını göstermektedir.

Yapay zekanın meslekler üzerindeki etkilerini gösteren bir diğer görüş ise yeni meslek alanlarının ortaya çıkacak olması ve buna bağlı olarak yeni becerilere ihtiyacın artacak olmasıdır. Gerçekten de beden ve kas gücüne yönelik işlerin makineler tarafından yapılmasından sonra, ileri düzey teknolojik eğitim gerektiren meslekler önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle yapay zeka alanında yapılan yeniliklere ayak uydurabilecek yeni meslek dallarının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu meslekleri icra eden kişiler, ileri düzey eğitim almış ve sosyal kabiliyetleri yüksek bireyler arasından seçilmektedir. Dolayısıyla yapay zeka alanındaki gelişmelerin, toplum tarafından pek fazla aşına olunmayan meslek gruplarını ortaya çıkaracağı söylenebilir. Aynı zamanda yalnızca eğitimin değil, bunun yanı sıra bir takım sosyal ve insani becerilerin de bu

noktada önem kazandığı görülmektedir. Son olarak teknolojik gelişmelere bağlı olarak bazı mesleklerin de teknik açıdan dönüşüme uğradığı söylenebilir. Yapay zekanın sağlık, finans, hukuk, eğitim ve daha pek çok alanda sıklıkla kullanıldığı ve bu alanlardaki meslek gruplarını dönüştürdüğü bilinmektedir.

### **Kaynakça**

Adaş, E. B., & Erbay, B. (2022). "Yapay Zeka Sosyolojisi Üzerine Bir Değerlendirme". Gaziantep University Journal of Social Sciences, 21(1): 326-337.

Aksakal, N. Y., & Ülgen, B. (2021). "Yapay Zeka ve Geleceğin Meslekleri". Trt Akademi, 6(13): 834-852.

Çetin, M., & Aktaş, A. (2021). "Yapay Zeka ve Eğitimde Gelecek Senaryoları". Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 18(Eğitim Bilimleri Özel Sayısı): 4225-4268.

Erikli, S., & Salih, P. (2022). "Zanaatkarlıktan Yapay Zekaya İşgücünün Değişen Niteliği". Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(26): 209-223.

Gültekin, Z., Urgan, S., & Ak, M. (2022). "Yapay Zeka Kaygısının Kariyer Kararlılığına Etkisine Yönelik Bir Araştırma: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğrencileri Örneği". Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 27(3): 477-491.

Serçemeli, M. (2018). "Muhasebe ve Denetim Mesleklerinin Dijital Dönüşümünde Yapay Zeka". Turkish Studies, 13(30): 369-386.

Takıl, N. B., Erden, N. K., & Sarı Arasıl, A. B. (2022). "Farklı Meslek Grubu Adaylarının Yapay Zeka Teknolojisine Yönelik Kaygı Seviyesinin İncelenmesi". Balıkesir Üniversitesi Sosyal Enstitüsü Dergisi, 25(48): 343-353.

World Economic Forum (WEF) (2020). The future of jobs report, [http://www3.weforum.org/docs/WEF\\_Future\\_of\\_Jobs\\_2020.pdf](http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf).

## **“Herkeseye Enteresan Gelen Bize Normal Geliyor”: Sosyal Hizmet alışanlarının Şiddet Algısı Üzerine Bir Araştırma**

**Merve Şimşek<sup>84</sup>**

**Abdurrahman Yılmaz<sup>85</sup>**

### **Özet**

Şiddet toplumda bireysel ve toplumsal ölçekte yıkıcı etkiye sahip bir fenomendir. Uygarlık tarihi boyunca sürekli kendine yeni uygulayıcı özneler bulan/yaratan şiddet, toplumsal normlarla da olağanlaştırılabilmektedir. Şiddete karşın çözüme yönelik arayışlarda, toplumbilime ve sosyal politika uygulayıcısı olan sosyal hizmetlere ayrı görevler düşmektedir. Toplumun yatay ve dikey tüm gruplarını tanıyan ve onlarla çalışan sosyal hizmet personellerinin şiddet uygulayanların ve/veya şiddet mağdurlarının hikayelerine tanıklık halleri mevcuttur. Bununla birlikte, sosyal hizmetin uygulayıcısı ve karar vericisi olan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın sosyal devlet olarak şiddete yönelik çözümler bulması gereken bir organ iken, aynı zamanda çalışanlarının hizmet verdiği kesimden şiddet görmesi şiddete dair yaklaşımların çok farklı ve hiç ele alınmamış bir boyutunu gözler önüne sermektedir. Buradan hareket eden yüksek lisans tezinde, sosyal hizmet çalışanlarının maruz kaldıkları şiddet biçimleri ve bu şiddet türlerini nasıl anlamlandırdıkları sosyolojik bağlamda fenomenolojik perspektifle niteliksel olarak analiz edilmiştir. Sosyal hizmet çalışanı 23 kişi ile yarı-yapılandırılmış görüşme formu ile derinlemesine görüşmelerin yapıldığı araştırma, konusu ve odağı itibariyle Türkiye’de ilk olmasının yanı sıra İstanbul gibi sosyokültürel zenginliğe sahip bir yerde yapılmış olması açasından ayrıca önemlidir. Bildiri, 2021 yılındaki “Sosyal hizmet ve şiddet: İstanbul örneğinde nitel bir araştırma” isimli yüksek lisans tezi olarak sunulan araştırmanın bir bölümünü ele almaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Sosyal hizmet, şiddet, sosyoloji

### **What is Interesting to Everyone Else Seems Normal to Us: A Study of Social Workers' Perceptions of Violence**

### **Abstract**

Violence is a phenomenon that has a destructive effect on society at the individual and societal levels. Violence, which throughout the history of civilisation has always found or created new subjects for its practice, can also be normalised by social norms. In the search for solutions to violence, sociology and social services, as implementers of social policy, have different roles to play. Social service workers, who know and work with all horizontal and vertical groups of society, have witnessed the stories of those who are perpetrators and/or victims of violence. However, while the Ministry of Family and Social Services, as the implementer and decision maker of social services, is a body that should find solutions to violence as a social state, the fact that its employees experience violence from the segment they serve at the same time reveals a very different and never addressed dimension of approaches to violence. In this master's thesis, the forms of violence that social service workers are exposed to and how they make sense of these forms of violence were qualitatively analysed from a phenomenological perspective in a sociological context. The research, in which in-depth interviews were conducted with 23 social service workers using a semi-structured interview form, is not only the first in Turkey in terms of its subject and focus, but also important in terms of being conducted in a socio-culturally rich place like Istanbul. The paper will be published in the 2021 conference entitled "Social work and violence: Istanbul Case Study".

**Keywords:** Social work, violence, sociology

---

<sup>84</sup> Araştırmacı Merve Şimşek: Beykent Üniversitesi Sosyoloji Yüksek Lisans Mezunlu, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Personeli, merve.simsek.ifss@gmail.com, ORCID ID:0000-0003-4979-7359

<sup>85</sup> Doç. Dr. Abdurrahman Yılmaz: Beykent Üniversitesi, Sosyoloji (İng) Bölümü, abdurrahmanyilmaz@beykent.edu.tr, ORCID ID:0000-0001-5964-5944

## Giriş

Sosyal hizmet birey gelişimini destekleyen ve bireylerin yaşamsal sorunlarındaki çözücü rolüyle toplumsal olana hizmet eden bir uygulama alanıdır. Bu nedenle birey ve toplum etkileşiminde yönlendirici olmasının yanı sıra sosyal sistem, norm gibi toplum kabullerinin mikro biçimlerini de içerir. Uygulama alanı içerisinde; sosyolog, sosyal çalışmacı ve psikolog gibi bireylere yönlendirme yapan meslek gruplarının yanında, bakım ve hizmet veren temizlik personeli, bakım elemanı, hemşire vb. meslek grupları da yer almaktadır. Sosyal hizmet çalışanlarının toplumun farklı sınıfsal yapılarındaki bireylerle temas halinde olduğu da ayrıca belirtilmesi gereken bir konudur.

Şiddet kavramı makro ölçekte bir toplum sorunu olup, toplumsal dinamiklerle bireylerin gündelik yaşamında görünür olmaktadır. Sosyal hizmet çalışanları, farklı hikâyelerle şiddetin çeşitli biçimlerinde mağdur olmuş gruplar ile çalışmaktadırlar. Bu durum söz konusu çalışanlara, toplumdaki şiddetin gerçekleşme varyasyonlarını birçok meslek grubundan daha fazla olacak şekilde yakından tanıma olanağı sağlamaktadır. Böyle bir tanıklık halinde sosyal hizmet çalışanlarının şiddeti nasıl gördüğü, neleri gözlemlediği, çalışma alanında kendilerine yönelik şiddet fiillerini nasıl anlamlandırdığı ve hangi davranışları deneyimledikleri önemlidir. Buradan yola çıkan bu araştırma, sosyal hizmet çalışanlarının gerek tanığı, gerekse de nesnesi olarak şiddetin farklı türlerini nasıl deneyimledikleri anlaşılmasına çalışılmıştır. Bunun yanında, bu şiddetin algılanış biçimleri ve bunun bir sorun olarak kavranıp kavranılmadığı da araştırmada ele alınan konular arasında yer almıştır.

### 1. Şiddetin Disiplinlerce İncelenmesi

İnsan zihninin doğduğu anda tamamen boş bir levha -tabula rasa- olduğu ve deneyimlemenin insan zihnini şekillendirdiği fikrini kabul edilebilmektedir. Şiddet ise arkaik toplumlardan günümüze yıkım ile süregelen olumsuz bir kavram yani negasyondur. Bireyin ve bireyle birlikte toplumun da tabula rarasına sürekli kötücül eklemeler yapan söz konusu kavramın anlaşılmasının güç olduğu, beraberinde izahının da bütüncül olması gerektiği düşünülmektedir.

Şiddet psikoloji, antropoloji ve sosyoloji disiplinlerince farklı biçimlerde açıklanabilmektedir. Psikolojide şiddet, insanın arzularına ulaşmanın bir yolu olarak bireysel eylemliliği olan saldırganlık üzerinden ele alınmaktadır. Antropolojide ise iyi olan her şey gibi kötü olan şiddet de kültürün bir ürünü olarak işlenir. Antropologlar şiddetin bireysel değil kolektif, toplum dışı veya karşıtı değil toplumsal olduğunu göstermiştir (Aydın ve Emiroğlu, 2003: 767).

Şiddet kavramını, Chul-Han'ın “Şiddetin Topolojisi” isimli kitabında matematik terimi olan topoloji ile açıklanmıştır. Şiddetin kılıktan kılığa giren bir oyuncu olduğunu ve hiçbir zaman kaybolmadığını eserinde belirten Chul-Han (Han, 2018:9), zamanı topoloji vasıtasıyla geometrik düzleme yatırarak; şiddet modernite öncesi, modernite ve geç modernite ayrımlarıyla incelemeye çalışmıştır. Modernite öncesinde şiddet her yerdedir. Hayatın görünür bir parçasıdır. Sokaklarda insanların infazlarına şahit olabilirsiniz ya da gladyatör savaşları içerisinde insanların vahşi hayvanların önlerine atılarak öldürülmesinde olduğu gibi şiddet apaçık bir şekilde sergilenir, iktidar öldürme eylemi ile gerçekleştirdiği şiddeti uygularken gücü katlanır ve eylemleri doğal kabul edilir.

Modernite döneminde ise şiddet ruhsallaştırılmıştır Chul-Han'a göre. Modernite öncesinde olduğu gibi şiddet “ben buradayım” diyemez ve daha kapalı tezahür etmesi ile birlikte iktidarın kanlı şiddet gösterileri de kabul görmez. Şiddet kendini gururla sahnelemek yerine utançla gizlemektedir (Han, 2018:17). En başında aktarıldığı gibi kılık değiştirmiştir ve vardır. Şiddet nosyonunun görünürlüğünün kapalı tezahürü ise hapishanelerdir, gaz odalarıdır ki söz konusu

şiddet uygulama mekânları ise insanların görmemeleri için şehrin dışında yer alır. Kan gibi dikkat çekici bir renkte sıvıya gerek kalmaksızın eylemler daha “gösterişsiz” ve “seyircisiz” vuku bulur, fail görünmezdir ve hiçbiri teatral değildir.

Topolojide düzlemin içe dönük hareketini arkaik dönemden moderniteye geçişte kırılma ile görürüz. İçe dönme hareketinin karşılığı ise ruha, kendine dönmedir. Şiddet, bireyin içinde yıkıcı eylemlerini gerçekleştirmektedir. Chul-Han bunu Freud’un vicdan kavramını kullanarak şiddetin içe yönlendirilmesi ile açıklamaya çalışır ki kişi başkalarına karşı saldırganlığını ne kadar bastırmaya çalışırsa, vicdanı o denli katı ve zorlayıcı hale gelir (Han, 2018:19). Bireylerin otorite şiddetini içselleştirmesi ile iktidarın bir parçası haline gelerek; iktidarın şiddet uygulama mekanizmasını bu sayede kolaylaştırır. Burada simgesel şiddet kavramını kullanarak; şiddetin doğallaştığını, alışkanlık haline gelmiş davranışların ardından gizil bir şekilde kaldığını belirtir. Bourdieu ile anılan simgesel şiddet; egemenlik ve boyun eğme ilişkilerinin sevgi ilişkilerine, iktidarın karizmaya ya da duygusal bir hoşnutluk yarayabileceği bir cazibeye (patron-sekreter ilişkisi) dönüşmesi (Bourdieu, 2015:180), modernite döneminde aktarılan şiddet biçimini karşılamaktadır.

Geç modernitede ise aslında kapitalizm eleştirisi mevcut olup; kapitalizmin bireye nüfuz etmesi ile bireyin artık özne halinden bir projeye dönüştüğünü, şiddetin hala varlığını sürdürdüğünü fakat bu dönemde bireyin kendini sömürdüğünü hatta sömürme eyleminin özgürlük kavramı ile birlikte hareket etmesinin sonucunda ise bir başkasını sömürmekten daha verimli olduğunu belirtmektedir. Özne başarıya odaklıdır ve kendine yönelik bir saldırganlık hali geliştirir. Geç modernitede şiddetin içsellığı daha sinsi bir etkisellikte fakat moderniteye göre daha belirgin olup, ne kadar özgürlük kavramı ile süslenmiş olsa da kapitalizmin tezahürü sebebiyle olacaktır ki daha zararlı olabilir (Han, 2018: 19).

## **2. Araştırmanın Yöntemi**

Çalışmada nitel metodoloji tercih edilmiştir. Bu tercihin nedeni; nitel yöntemin araştırmadaki kişilerin deneyimlerinde ve edimlerindeki etkileşimlerinin süreç ve olaylara odaklanmasıdır. Kantitatif verilerin yorumlanması ile bilgiye ulaşmaktansa özellikle seçilen araştırma konusunda nitel metodolojinin, kişilerin anlatılarının ardındaki bağlam veya gerçeklere araştırmacıyı yönlendirilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Tez çalışması ile ilişkili olarak şiddet mağduriyetinin nicel olarak yaşanma sıklığı bilgisinin yol gösterici olabileceği hususunda hem fikir olunmaktadır. Fakat şiddet gibi gizlilik ihtiva eden bir konunun gerçekleşmesi ile birlikte süreçte nasıl oluştuğu, neden meydana geldiği ve bireylerin yaşamlarındaki etkisi nitel bir çalışma ile daha açıklayıcı olabilecektir. Destekleyici olacaktır ki sosyal bir araştırma, bu ilişkilerin herhangi bir sosyal ögesinin, bu ilişkilerden doğan sosyal olguların, süreçlerin, sorunların incelenmesi ve bunlara ilişkin bilginin toplanmasıdır (Kümbetoğlu, 2017: 34).

### **2.1. Araştırmanın Stratejisi**

Araştırmada derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşmeler açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme rehber formu eşliğinde yapılmıştır. Araştırmanın örnekleme kartopu tekniği ile belirlenmiştir. Örneklemin oluşturulmasında meslek grubu, çalışma süresi ve cinsiyet kotaları uygulanmıştır. İstanbul ili örneklemin çerçevesini belirlemektedir. Araştırmada, sorulara verilecek olan yanıtları etkileyebileceği ve araştırmanın nesnelliğinin bozulması ihtimali göz önünde bulundurularak araştırmacının “çalışma arkadaşı” durumundaki kişilere yer verilmemiştir. Böylece ikisi pilot olmak üzere toplam 24 kişi ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Bir kişi de şiddet hakkında konuşmanın kendisi için yorucu olduğunu belirterek görüşmeyi reddetmiştir. Çalışmada kişilerin bilgilerinin gizliliği ve çalışma alanlarının ifşa edilmemesi için

ilçe bilgileri paylaşamamaktadır. Anadolu ve Avrupa Yakası olmak üzere İstanbul'da çeşitli illerde çalışma yerlerinde kişilere ulaşılmıştır.

**Tablo 1 : Araştırma Katılımcılarının Bilgileri**

No	İsim	Meslek	Çalışma Yılı	Çalıştığı Alan	Cinsiyet
1	Ayşe	Temizlik Elemanı	0-5	Y+Ç	K
2	Elif	Temizlik Elemanı	0 -5	Ç	K
3	Burcu	Psikolog	5-10	E+Ç	K
4	Sedef	Öğretmen	10-15	Ç	K
5	Hande	Öğretmen	5-10	Ç	K
6	Ayla	Psikolog	5-10	K	K
7	Ali	Sosyal Çalışmacı	5-10	Ç+SHM	E
8	Nur	Psikolog	5-10	K+E	K
9	Umut	Psikolog	5-10	Ç+Y	E
10	Gül	Veri İşletmeni	10-15	Ç+K+SHM	K
11	Jülide	Sosyal Çalışmacı	20 ÜZERİ	Ç+K+Y+E	K
12	Nusret	Sosyal Çalışmacı	20 ÜZERİ	Ç+K+Y+E+SHM	K
13	Neşe	Sosyal Çalışmacı	20	K+Ç	K
14	Aykut	Veri İşl.	15	K+Ç	E
15	Sertap	Sosyolog	10-15	E+Ç	K
16	Yaşar	Hemşire	10-15	Y	E
17	Sezen	Sosyal Çalışmacı	20 ÜZERİ	Ç+K+Y	K
18	Çetin	Şoför	10-15	K	E
19	Ertan	Şoför	10-15	K	E
20	Umay	Bakım Elemanı	20 ÜZERİ OLMALI	Y+Ç+E	K
21	Yıldız	Bakım Elemanı	20 ÜZERİ	Y+Ç+E	K
22	Hacer	Sosyolog	RED	K	K
PİLOT 1	Melda	Din görevlisi	10-15 (12)	Ç+Y	K
PİLOT 2	Zeynep	Sosyolog	5-10	E+Ç	K

Not. Y:Yaşlı Hizmetleri, Ç: Çocuk Hizmetleri, K:Kadın Hizmetleri, SHM: Sosyal Hizmet Merkezi

Bildiri yayınında tüm kategori ve kodlara yer verilemeyecek olup, kongre dahilinde sunulan başlıklar paylaşılacaktır.

Tablo 2: Kod ve Kategorilerin Listesi

KATEGORİLER	KODLAR
A. Sosyal Hizmet ve Meslekler Hakkındaki Düşünceler	-Görev verilen işi sevme nedenleri -Yapılan işte olumsuz hissettiren hususlar -Sosyal hizmet alanında hizmet verilen grubun özellikleri
B <sub>1</sub> . Şiddet Kavramı, Deneyimi ve Şiddetin Anlamlandırılması	-Şiddetin anlamı ve şiddet mağduriyetini tecrübe etme
B <sub>2</sub> . Deneyimlenen Şiddetin Yaşama Etkisi	-Çalışma mekânında şiddet mağduriyeti -Şiddet sonrasında hissedilenler: Herkese enteresan gelen bize normal geliyor
B <sub>3</sub> . Çalışma Mekânının Şiddet ile İlişkisi	-Şiddet sonrası destek mekanizması: Nasıl bir işin içinde olduğumuzu anlamıyorlar -Şiddet sonrası sağaltım çalışmaları: Nasıl başa çıkabiliyorsunuz? -Mekânlardaki şiddet riskinin değerlendirilmesi, tedirginlik yaratan durumlar
C. Şiddetin Toplumdaki Görünür Olup Olmama Halinin Sosyal Hizmet ile İlişkisi	-Toplum belleğindeki sosyal hizmet görüntüsü -Medyanın şiddet kavramındaki rolü
D. Mesleki Örgütlülük	-Sivil toplumun sosyal hizmet alanındaki rolünün değerlendirilmesi
E. Şiddetin Çözümüne Yönelik Yaklaşımlar	-Farklı meslek gruplarında şiddete karşı baş etme mekanizmalarının sosyal hizmet ile kıyası -Toplumda şiddete yönelik yapılabileceklerin değerlendirilmesi

### 3. Şiddet Kavramı, Deneyimi ve Şiddetin Anlamlandırılması

Araştırma konusu olması sebebiyle şiddetin katılımcılara göre ne anlama geldiği, kişilerce nasıl tanımlanabildiği ve gündelik yaşamlarında gözlemledikleri ya da yaşamış oldukları şiddet hallerinin onlara göre nasıl bir karşılığının olduğu önemlidir. Bu nedenle Görüşme Rehber Formunun ikinci bölümünde 11.soruda “şiddetin ne olduğu”, onlara göre “nelerin şiddet tanımlamasına girdiği” sorulmuştur. Katılımcılar genellikle şiddetin toplum içinde akla ilk gelebileceği düşünülen şekli olan fiziksel şiddet yerine psikolojik, sözel şiddet dâhilinde açıklamaya çalışmışlardır.

Katılımcıların 16’sı sözel şiddet, 12’si psikolojik şiddet, 10’u fiziksel şiddet ve 7’si ise cinsel şiddet mağduriyeti yaşamış ya da çalışma arkadaşında tanık olmuştur.

Sosyal hizmet alanında çalışanların hizmet verdikleri grup tarafından yaşadıkları şiddet türlerinde, fiziksel şiddet mağduriyetlerinin engelli hizmetlerinde çeşitli hizmet alan kişilerin engel durumlarından ötürü saldırgan davranışlar mevcut olabilmektedir. Bu davranışlar görev yapan kişiye yönelik de gerçekleşebilmektedir. Davranış bozukluğu olan veya bağımlılık sorunu yaşayan çocuk veya yetişkin kişilerde de benzer davranışlar ne yazık ki olabilmektedir. Bununla birlikte çocuk hizmetlerinde görev yapan bir çalışanın aile incelemesi için veya çocuğun aileden alımı için haneye gittiğinde ebeveynler tarafından karara direnç gösterilerek kendisine yönelik şiddet içerikli tutum/tutumlarla karşılaşabilmektedir.

Katılımcıların anlatımlarını şiddetin gerçekleşme şekline göre ayırdığımızda ise sırası ile sözel şiddet, psikolojik şiddet, fiziksel ve cinsel şiddet şeklinde mağduriyetler sıralanmaktadır. Fakat kişilerin aktarımlarında fiziksel şiddet biçimi daha detaylı ve daha sık örnekle anlatıldığı fark edilmiştir. Fiziksel şiddet uygulama biçimi en az kadın hizmetleri alanında olup; engelli



hizmetleri personellerinin ise uygulanan şiddet kaynaklı ciddi biçimde riskinin söz konusu olduğu anlaşılmıştır. Fiziksel şiddet ile ilgili çocuk hizmetlerinde veri işletmeni Aykut yaşadığı olayı anlatmaktadır:

“Bir tane çocuğun daha doğrusu dört kardeşin babası vardı çocuk evlerinde çalışırken. O mesela bir ara psikolojik olarak bizi bayağı bir yıprattı, sürekli tehdit ediyordu. Siz çocuklarımızla beni görüştürmüyorsunuz ben sizi döveceğim, vuracağım, öldüreceğim tarzı tehditler ediyordu, söylemlerde bulunuyordu. Artı bir gün de kuruma geldi. Elinde şişe kırmış... Elinde cam parçaları... Verin meslek elemanını bana keseceğim, doğrayacağım, biçeceğim (...)” (Aykut, Erkek, 42, 20 ve üzeri Çalışma Süresi, Veri İşletmeni, Kadın ve Çocuk Hizmetleri,2020).

Engelli hizmetlerinde çalışan psikolog Burcu yaşadığı iki olayı anlatmaktadır:

“(...)Üzerime yürüyen olmuştu bir kere. Çünkü bu insanlar halüsinasyon görüyor, ne yapacakları belli değil. Duvarlara vura vura üzerime yürümüşü. O zamanda bakım personeli müdahale etmişti. Onlar için de zor oluyordu. (...) Bir tane zihinsel engelli sinirlendi bakım personeline. Bağırma başladı ve kuvvetli bir yapıdaydı. Ona saldırınca ben durdurmak zorunda kaldım. Ben de tabi birkaç darbe yedim. Bakım personeli de genç bir arkadaşı. O da rahatsız olmuştu bu yaşadıklarından.” (Burcu, Kadın, 31, 5-10 Yıl Çalışma Süresi, Psikolog, Engelli ve Çocuk Hizmetleri,2020).

Cinsel şiddet mağduriyetini en düşük oranda kadın hizmetleri alanında çalışanların yaşamış olduğu anlaşılmakta olup, bununla birlikte tek bir cinsiyete yönelik şiddet söz konusu değildir. Erkek çalışanlara da kadın çalışanlara da yönelik şiddet mevcuttur. Çocuk ve Engelli Hizmetlerinde personelin yaşadığı cinsel şiddet anlatımlarında çocuk ya da engelli bireylerin daha çok öğrenme zorluk yaşaması ve ilkel güdülerinin yoğun olması sebebiyle söz konusu davranışlarda bulunduğu öğrenilmiştir. Bununla birlikte çalışanların cinsel şiddet mağduriyetlerini aktarırken tebessüm ve utanma duyguları içerisinde oldukları gözlenmiş olup; katılımcılardan üçü yaşadıkları mağduriyeti görüşme sonlarına doğru ya da görüşmenin bitiminde paylaşmıştır. Bu yaşananı paylaşmadaki emin olamama hali ya da çekingen tavır diğer şiddet aktarımlarında gözlenmemiştir. Bununla birlikte katılımcılarda, kendilerinde daha güçlü olumsuzluk bırakan belki de travmatik şiddet mağduriyetleri ile ilgili yanıtları vermekte güçlük yaşadıkları, olayın detaylarını sonradan hatırlayıp yanıt verdikleri görülmüştür. Katılımcıların beşi bu şekilde davranış göstermiştir.

“Bir tane adamın [yetişkin engelli bireyden bahsetmektedir] benim çalışma odama gelip masturbasyon yaptığını hatırlıyorum. Bu beni çok kötü etkilemişti. Yine çok genç işe başladım...23 yaşındaydım işe başladığımda ve bağırdığımı hatırlıyorum.” (Burcu, Kadın, 31, 5-10 Yıl Çalışma Süresi, Psikolog, Engelli ve Çocuk Hizmetleri,2020).

“Huzurevinde mesela yaşlı bana bir şeyler diyordu. Ama onun yaşlılığına veriyordum. Hiçbir şey demiyordum ona. Mesela böyle... Yok senin gibi karım olsun, böyle olsun, şöyle olsun... Öyle bir şeyler diyordu bana. Yok gel yanıma, yok seni gel yemeğe götüreyim gibi. (gülüyor.)” (Ayşe, Kadın, 42, 0-5 Yıl Çalışma Süresi, Temizlik Elemanı, Yaşlı ve Çocuk Hizmetleri,2020).

Sözel ve psikolojik şiddet ile ilgili olarak katılımcılar bağırma, yüksek sesle ısrar etme gibi daha sık yaşanan, hatta her gün yaşanabilecek sıklıktaki mağduriyetleri anlatmamışlardır. Belleklerine

daha ürkütücü deneyimler olan takip edilme ile can güvenliği riski tehdidi, işkence sesi dinletme ya da bir sosyal hizmet çalışanının yaşamış olduğu mesleğini kaybetme tehlikesi hikâyesi gelmektedir. Sözel ve psikolojik şiddet mağduriyeti, kadın hizmetlerinde çalışan bireylerde daha sık yaşanan bir mağduriyet türü olup, ardından çocuk hizmetlerinde çalışanların yaşadığı mağduriyet gelmektedir. Psikolojik ve sözel şiddet uygulayan baş aktörlerin çoğunlukla kadın sığınma evinde kalan kadının eşi, çocuğu kurum bakımında kalan ebeveynlerin olduğu öğrenilmektedir. Gül, kadın hizmetlerinde çalıştığı dönemde yaşadığı mağduriyeti anlatmaktadır:

“Sözlü şiddet ve psikolojik şiddet yaşadım evet çalıştığım dönemde. Özellikle şizofren bir vaka vardı. Telefondaki bir görüşmemizi...(Duraksar) Şu anda anlatırken bile tüylerim diken diken olarak anlatıyorum. Çünkü köpeğe işkence çektirip sesini bana dinletmişti şizofren vaka. Ondan çok etkilenmişim. Onu unutamam halen şu an anlatırken bile kötü oldum. İşkence seslerini dinletti. Köpeğe işkence etti, köpeğin ağlama sesleriyle...”(Gül, Kadın, 36, 10-15 Yıl Çalışma Süresi, Veri İşletmeni, Çocuk, Kadın Hizmetleri, Sosyal Hizmet Merkezi,2020).

Şiddet mağduriyeti aktarımında ise cinsiyetler arası bir farklılık olduğu düşünülmemektedir. İl genelinde erkek çalışan sayısının kadın çalışan sayısından az olması sebebiyle, örneklemedeki erkek bireylerin kadın bireylerle eşit olmaması elde edilen bilgiyi olumsuz olarak etkileyeceği düşünülse de; aktarımlarda erkek ve kadın bireylerde bir farklılık olduğu düşünülmemektedir. Anlatılan tecrübeler cinsiyetler arasında birbirine benzemektedir. Meslekte geçirilen süre ise yine cinsiyetteki gibi deneyimin niteliğini değiştirmemiş olsa da yaşanma sayısını etkileyebilmektedir.

## **Sonuç**

Sosyal hizmet alanında şiddet mağduriyeti deneyimleri ile ilgili olarak ise; katılımcılara kendilerinin veya çalışma arkadaşlarının şiddet mağduriyeti yaşayıp yaşamadığı sorulmuştur. Katılımcıların şiddet mağduriyetlerinin iş yerindeki deneyimleri ile ilgili olarak ise 23’ünün birden fazla şiddet biçimini görmüş olması ile birlikte; 16’sı sözel şiddet, 12’si psikolojik şiddet, 10’u fiziksel şiddet ve yedisi ise cinsel şiddet mağduriyeti yaşamış ya da çalışma arkadaşında tanık olmuştur.

Tecrübe edilen şiddet mağduriyetleri cinsiyet ve çalışma süresinden bağımsız olarak daha çok çalışılan alan ile ilişkilidir. Yaşanılan şiddet mağduriyeti biçimi en yoğun sözel şiddet olarak görülmektedir, fakat yaşanan fiziksel şiddet mağduriyeti daha detaylı örneklerle aktarılmıştır. Fiziksel şiddetin en az kadın alanı çalışanlarında görüldüğü en fazla ise engelli hizmetleri alanında yaşandığı anlaşılmıştır.

En düşük oranda görüldüğü aktarılan cinsel şiddet mağduriyeti ise yaşanma sıklığı olarak en az kadın alanı çalışanlarında olduğu öğrenilmiştir. Çocuk ve engelli hizmetlerinde katılımcıların yaşadığı cinsel şiddet mağduriyetinin ise çocuk ve engelli bireylerin öğrenmede zorluk ile birlikte söz konusu bireylerde ilkel güdülerin yoğun yaşanması sebebiyledir. Diğer taraftan çalışanların cinsel şiddet mağduriyetini aktarmada utangaç tavırlar ve tebessümlü ifadelerle çekingen tutumları gözlenmiştir. Üç katılımcı, yaşadığı cinsel şiddet mağduriyetini görüşme sonlarında güven toplayarak ya da iyice emin olduktan sonra görüşme bitiminde paylaşmıştır.

Sosyal hizmet çalışanlarına yönelik en sık görülen bağırma, yüksek sesle talepte bulunma, argo ifadelerin yaşandığı şiddet biçimi olan sözel şiddet mağduriyeti, en fazla kadın alanında görülmektedir. Ardından çocuk hizmetleri çalışanları gelmektedir. Yaşlı bireylerle çalışan sosyal hizmet çalışanlarının ise yoğunlukla yaşadıkları mağduriyet biçimi sözel şiddet ileidir.

Psikolojik şiddet biçimleri de yoğunluklu olarak kadın ve çocuk alanı çalışanlarında görülen bir mağduriyet biçimi olduğu anlaşılmıştır. Sözel ve psikolojik şiddet uygulayan kişiler ise çoğunlukla kadın alanı için eşi sığınma evinde kalan erkek bireyler ve sığınma evinde kalan kadının ailesi olup; çocuk alanında ise çocukları kurum bakımına alınan yetersiz ebeveyn becerilerine sahip ailelerdir.

Katılımcılara yürütülen tez araştırmasında çalışma yaşamında deneyimlenen şiddet biçimleri sorulduğunda, başlangıçta yaşadıkları en travmatik tecrübeleri hatırlayamamış oldukları, görüşme süresince tekrar geriye dönüp aktarımlarını tamamladıkları fark edilmiştir. En sık yaşanan sözel şiddet biçimleri ile ilgili detaylar sosyal hizmet çalışanlarınca iş rutinlerinde görüldüğü ve önem derecesinin düşük olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte katılımcıların belleklerinde takip edilme, can güvenliği riskine yönelik tehditler, işkence sesi dinletme gibi şiddet mağduriyetleri daha kalıcı olabilmekte olup, söz konusu mağduriyetleri daha fazla detaylarla aktarmaktadırlar.

Adalet sistemleri toplumda adil olma, eşit birey, eşit hak ve temsiliyetleri gibi kavramları bireylere ulaştırırken, söz konusu toplumun ekonomik yeterliliğinin de yaşam kalitesini düşürmeyecek nitelikte olması, bir toplumun huzurunu inşa ederken; aynı zamanda sosyal hizmetin makro uygulanışı ve sosyal refahı da kuvvetlendirecektir. Güç uygulama istenci ve bu istencin sonunda doğan şiddet eylemleri, bireylerin kendi aralarında ya da toplum ile birey arasındaki eşitsizlik ile orantılı olabilmektedir.

Ekonomik yetersizlik, yaşamsal kaynaklara ulaşamama, kent içi mekânlar arasındaki sınıfsal farklılıkların yüksek oluşu veya kırsal alanlardaki sosyal yetersizlikler gibi sebepler bireylerin iyilik hallerini azaltıp, toplumun sosyal refahına zarar verebilmektedir. Yaşamsal nitelikler bakımından yetersizlik hisseden söz konusu bireyler de mevcut durumda uygulayacakları şiddet eylemlerini kendilerinde uygulama “hakki” görecek olup; böylelikle güç dengesini şiddet göstererek eşit hale getirebileceklerini düşünebileceklerdir. Tüm bu nedenlerden dolayı sosyal devlet politikasının sistematik olarak ekonomi, eğitim ve kültür politikalarını genişleterek, bireyin refahına verdiği önemi arttırmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu organizasyonların yanında bir tür iyileştirici politika düzenleyicisi olan Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın çalışmaları da uygulanmış olan şiddet ediminin etkilerini sağaltıp, bireylerin mağduriyetlerini gidererek söz konusu bireyleri topluma yeniden kazandırıp, tek bir kurum olarak tüm sosyal sistemin işleyişindeki ilişkiyel bozuklukları düzenlemesi beklenmektedir.

Pesimist fikir dâhilinde Şiddetin Topolojisindeki gibi (Han 2018) insan türünün var olduğu süre boyunca toplumlarda şiddetin yeni varyetelerinin oluşacağı, eski biçemlerinin sürekliliğini gösterebileceği fikri kabul görse dahi; şiddete karşı tüm bireyler toplum sağlığı ve kişisel iyilik hali için katkıda bulunma iyiliğini sağlar ise söz konusu tüm olumsuzlukların azalabileceği ve daha huzurlu bir yaşamın olasılığı da artmış olacaktır.

### **Kaynakça**

- Aydın, Suavi ve Kudret Emiroğlu. (2003). Antropoloji Sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015). Pratik Nedenler Eylem Kuramı Üzerine. Çev., Hülya Uğur Tanrıöver. İstanbul: Hil Yayın.
- Han, B. (2018). Şiddetin Topolojisi. Çev. Dilek Zaptçioğlu. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kümbetoğlu, B. (2017). Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma. İstanbul: Bağlam Yayınları.

## Eğitim Sürecinden Duyulan Memnuniyet ve Sosyal Sermaye İlişkisi<sup>86</sup>

Merve TÜZÜNOğLU<sup>87</sup>

### Özet

Bu çalışma, eğitim sürecinden duyulan memnuniyette ve geleceğe bakışta sosyal sermayenin rolünü Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi öğrencileri özelinde değerlendirme amacı taşımaktadır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle lisans öğrenimine devam eden öğrencilerin sosyal sermaye düzeylerini tespit edecek soru formu uygulanmıştır. Uygulanan soru formunda eğitim sürecinden duyulan memnuniyet ve gelecekte duyulan kaygı ile geleceğe yönelik beslenen umut temalarında sorular yönetilmiştir. Karma araştırma yönteminde yakınsak paralel desen ile tasarlanan bu çalışmada 407 kişiye soru formu uygulanmış, 28 kişiyle de derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre; eğitim sürecinden duyulan memnuniyet sosyal sermaye düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Sosyal sermaye düzeyi, eğitim sürecinden duyulan memnuniyet durumu ile geleceğe yönelik beslenen umut arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. Öğrencilerin sosyal sermaye düzeyleri ile gelecekte duyulan kaygı durumu arasında ters yönlü anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ancak eğitim sürecinden duyulan memnuniyet ile gelecekte duyulan kaygı arasında ters yönlü anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Eğitim Süreci, Kaygı, Memnuniyet, Umut, Sosyal Sermaye.

### The Relationship Between Satisfaction With The Educational Process And Social Capital

### Abstract

This study aims to evaluate the role of social capital in the satisfaction with the education process and the future outlook of Ankara Yıldırım Beyazıt University students. With this purpose, firstly, a question form was applied to determine the social capital levels of the students continuing their undergraduate education at the university. In the applied questionnaire, questions that signify satisfaction with the education process anxiety about the future, and the hope for the future under the title of looking towards the future are administered. In this study, which was designed with a convergent parallel design in the mixed research method, a questionnaire was applied to 407 people and in-depth interviews were conducted with 28 people. According to the findings; satisfaction with the education process differs significantly according to the level of social capital. There is a significant positive relationship between social capital level, satisfaction with the educational process, and hope for the future. There was no significant inverse relationship between students' social capital levels and anxiety about the future. However, there is a significant inverse relationship between satisfaction with the educational process and anxiety about the future.

**Keywords:** Anxiety, Educational Life, Hope, Satisfaction, Social Capital.

---

<sup>86</sup> Bu çalışma, 2020 yılında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyoloji anabilim dalında tamamlanan yüksek lisans tez çalışmasının bulgularını içermektedir.

<sup>87</sup> İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Doktora Öğrencisi. [merve.tuzunoglu@gmail.com](mailto:merve.tuzunoglu@gmail.com).  
ORCID: 0000-0001-6175-9801.

## Giriş

Sosyal sermaye özellikle son yıllarda üzerinde çokça durulan ve çeşitli bağlamlarda ampirik araştırmalara konu olan bir kavramdır. Sosyal ve sermaye kavramları ilk başta birbirine son derece zıt kavramlar olarak gelmektedir. Zira ekonomi biliminden ödünç alınan sermaye kavramı ile sosyallik arasında nasıl bir bağ kurulacağı/kurulduğunu netleştirmek kolay değildir. İktisatçılar sermayenin toplumdan uzak olduğu görüşünü benimserken, toplum bilimciler ise sermayenin sosyal olabileceğini vurgulamaktadır (Fine, 2011: 55-56).

Ulusal tez merkezinin verilerine bakıldığında sosyal sermaye kavramı ile ilgili çalışmaların özellikle son yıllarda niceliksel olarak artış yaşandığı görülmektedir. Bu artışın en önemli sebebi olarak kavramın; modern toplumun sorunlarına bir çözüm olarak görülmesi başlıca nedendir. Geleneksel toplumdan modern topluma geçişle birlikte ilişkilerdeki sıcak ve samimiyet yerini soğukluğa ve mesafeye bırakmıştır. “Biz” mottosunun egemen olduğu geleneksel toplumdan, “ben” duygusunun egemen olduğu modern topluma geçiş sosyal katılımı da derinden etkilemiştir.

Sosyal sermaye; eğitim başarısını arttırmaktan yoksulluk seviyesinin düşürülmesine, suç oranlarının düşürülmesinden psikolojik desteğe kadar çeşitli alanlarda fayda sağlamaktadır. Adler ve Kwon’a göre (2002:17) sosyal sermaye; bireyin kariyer başarısını etkilemekte, iş bulmak konusunda fayda sağlamakta, kaynaklar arası değişim sağlamaktadır.

Geniş bir branş yelpazesi içinde kullanılan sosyal sermaye kavramının tanımı üzerine ise henüz konsensus sağlanabilmiş değildir. Konsensusun sağlanamamasının önemli nedenlerinden birisi kavramın soyut olmasıdır. Henüz tanımı ve ölçümünde konsensus sağlanamamış olsa da sosyal sermayeyi en genel tanımı ile ortak değerler ve normlar etrafında gerçekleşen iş birliği olarak tanımlamak mümkündür. Field sosyal sermayeyi “ne kadar fazla insan tanıyor ve onlarla ne kadar ortak hayat görüşü paylaşıyorsanız sosyal sermaye açısından o kadar zenginsiniz” şeklinde yaptığı tanım ile sosyal sermayenin karanlık tarafına da vurgu yapılması gerektiğini düşünenlerdendir (2008:1).

Baker sosyal sermayeyi; “aktörlerin sosyal yapılardan elde ettikleri kaynaklar” olarak Belliveau, O’Reilly ve Wade; “bireylerin kişisel ağları”, Bourdieu; “kurumsallaşmış, dayanıklı ve karşılıklı tanıdıklık ilişkiler ağından oluşan potansiyel kaynaklar”, Bourdieu ve Wacquant; “az ya da çok kurumsallaşmış, karşılıklı ilişkilerden oluşan kaynakların tümü”, Boxman, De Graaf ve Flap; “destek vermesi beklenen kişi sayısı”, Burt; “arkadaşlar, meslektaşlar ve daha genel anlamda tanıdıklar vasıtasıyla elde edilen fırsatlar”, Knoke; “sosyal aktörlerin diğer sosyal aktörlerle ağ bağlantılarını yaratma süreci”, Portes; “sosyal ağlara üyelik ve aktörlerin fayda sağlama becerileri”, Brehm ve Rahn; “işbirliğine dayalı ilişkiler ağı”, Coleman; “bireylerin eylemlerini kolaylaştıran ağlar”, Fukuyama; “örgüt içinde ortak amaçlar için birlikte hareket edebilme yeteneği”, Inglehart; “güven ve farklılıklara yaratılan hoşgörü ortamı”, Portes ve Sensenbrenner; “üyelerinin ekonomik hedeflerini etkileyen eylem beklentileri”, Putnam; “sosyal ağların normlar ve işbirliği içinde hareket edebilmesi”, Thomas; “sivil toplum içinde işbirliği geliştiren gönüllü süreçler”, Loury; “sosyal beceri elde edilmesi”, Nahapiet ve Ghoshal; “ilişkiler ağından türeyen potansiyel kaynaklar”; Pennar; “bireysel ve ekonomik gelişmeyi etkileyen sosyal ilişkiler”, Schiff; “bireyler arası yapıyı etkileyen sosyal unsurlar” ve son olarak Woolcock ise sosyal sermayeyi; “bireylerin sosyal ağlarındaki güven ve karşılıklılık normu” olarak tanımlamaktadır (Adler ve Kwon, 2002: 20). Sosyal sermayenin tanımına ilişkin görüşler her ne kadar farklılık gösteriyor olsa da “ilişkiler ağı” temelde tüm teorisyenlerin vurgularının ortak noktasıdır. Kavram üzerine tanım yapan çok sayıda teorisyen olmasına rağmen Bourdieu, Putnam, Coleman ve Fukuyama’nın sosyal sermaye ile ilgili çalışma yapan dört önemli kuramcı olarak belirtmek abartı olmayacaktır.

### 1.1. Pierre Bourdieu

Pierre Bourdieu ismi literatürde özellikle son yıllarda yapılan çalışmalarla kültürel sermaye ile özdeşleşmiştir. Ancak kavramın bilinen ilk kullanımının 1916'da olmasına rağmen sosyal sermaye kavramının Bourdieu'nun "The Forms of Capital" isimli çalışmasında sermayenin; ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye şeklindeki tasniften hareketle yaygınlaşmasında önemli bir adım olduğu inkâr edilemez bir gerçekliktir. Bourdieu sosyal sermayeyi potansiyel kaynaklar olarak tanımlamaktadır. Ona göre bu kaynaklarda karşılıklı tanışıklık olmalıdır. Bireyin sosyal sermayesinin büyüklüğünü anlamak istediğimiz vakit, ne kadar çaptaki potansiyel kaynağı harekete geçirebileceği ve harekete geçirebileceği her bireyin de ekonomik, kültürel ve sembolik sermayelerine bakılması gerektiğini ifade etmektedir (Bourdieu, 1986: 248-249). Sermayeyi klasik anlamından çıkarılan Bourdieu için sermaye çeşitlerinin uygun ortam ve koşullarda birbirine dönüşümü mümkündür. Bu dönüşüm eşitsizliklerin de yeniden üretilmesinde rol oynamaktadır.

### 1.2. James Coleman

James Coleman sosyal sermaye "*Social Capital In The Creation of Human Capital*" ve "*Foundation of Social Theory*" isimli çalışmalarda verdiği örnekler ile açıklamaktadır. Ona göre toplumsal sistemi salt ekonomik sistemle sınırlı görmek eksiklidir. Toplumsal örgütlenmeleri sosyal sistem içinde göz ardı etmemek gerekmektedir (Coleman, 1988: 97). Coleman (1994: 302) sosyal sermayeyi; insan ilişkilerinin doğasında bulunan, diğer sermaye biçimleri gibi üretken olan yapısal kaynakların bizzat kendisi olarak tanımlamaktadır.

### 1.3. Robert D. Putnam

Amerikalı siyaset bilimci Robert Putnam 1955'te yayımladığı "*Bowling Alone: America's Declining Social Capital*" isimli eseri ile 1993'te yayımladığı "*What Makes Democracy Work*" adlı çalışması sosyal sermaye literatüründe önemli çalışmalar arasında kabul edilmektedir. Putnam sosyal sermayeyi; ortak hedeflere ulaşmak için iş birliği yapmayı kolaylaştıran normlar, sosyal ağlar ve güven olarak tanımlamaktadır (Putnam, 2000: 225).

### 1.4. Francis Fukuyama

Sosyal sermaye literatüründe önde gelen bir başka siyaset bilimci de Francis Fukuyama'dır. Ona göre sosyal sermaye güven duygusunun hâkim olmasından mütevellit ortaya çıkan bir yetidir. Güven duygusuna önemli bir atıf yapan Fukuyama, ortak ahlaki kurallara uyum sağlanması neticesinde bireylerin birbirlerine olan güven duygularının artacağını bunun da iş maliyetlerini düşüreceğini ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle yüksek güven, sosyal ilişkileri teşvik etmektedir. Birbirlerine güven düzeyleri düşük olan toplumda işlem maliyetleri artacağından bu durum da vergilerin yükselmesi ve iş maliyetinin artması ile sonuçlanmaktadır (Fukuyama, 1998: 37-39).

## 2. Sosyal Sermayenin Eğitim Süreci ve Geleceğe Bakış ile Olan İlişkisi

Sosyal sermayenin bireysel anlamda faydalarının yanı sıra toplumsal faydaları da göz ardı edilemez. Eğitim sürecini çeşitli yönlerden etkileyerek akademik başarıya olan etki sosyal sermayenin bireysel etkisi olarak görülse de bunun yayılmasının toplumsal bir etkisinin olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Ulusal ya da uluslararası literatürde sosyal sermaye düzeyi ile akademik başarı arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma bulmak mümkündür. Bu çalışmada ise sosyal sermaye ile doğrudan akademik başarı ilişkisinden ziyade daha geniş bir çapta düşünülerek eğitim sürecinden duyulan memnuniyet ilişkisi ele alınmaktadır. Ailenin eğitim sürecinde çocuğuna vermiş olduğu maddi ve

manevi destek öğrencinin eğitim sürecini önemli düzeyde etkilemektedir. Öğrencinin seçtiği bölüme kendi isteği ile gelip gelmeme durumu da memnuniyet ilişkisini doğrudan etkilemektedir.

Geleceğe Bakış başlığı da iki temel duyguyu imlemektedir. Bunlar; gelecekte duyulan kaygı ve geleceğe yönelik beslenen umuttur. Sosyal sermayenin bireyler üzerinde sağladığı önemli avantajlardan birisi sağladığı psikolojik destektir. Bu anlamda sosyal sermaye bireylerin psikolojik olarak daha rahat olmalarını sağlayarak gelecekte daha az kaygı duymaları ve geleceğe yönelik daha fazla umut beslemelerine yardımcı olmaktadır.

### **3. Araştırmanın Yöntemi**

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin eğitim süreçlerinden duyulan memnuniyetlerinde ve geleceğe yönelik bakışlarında sosyal sermayenin rolü değerlendirilmektedir. Çalışmanın evrenini Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi oluşturmaktadır. Araştırma 2019-2020 akademik yılında gerçekleştirilmiştir.

Sosyal sermaye salt nicel araştırma ya da salt nitel araştırma yöntemi ile anlaşılacak kadar kompleks bir konudur. Bu çalışmada belirtilen sebepten dolayı karma araştırma yönteminin kullanılmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Karma araştırma yöntemi içinde yer alan 6 desen çeşidinden paralel yakınsak desenin kullanılmasını nedeni; her iki yöntemde de verilerin eş zamanlı olarak toplanması ve nihayetinde analiz aşamasında her iki araştırma yöntemi neticesinde elde edilen verilerin birleştirilmesine imkân tanıyarak zaman tasarrufu yapılabilmesidir.

Creswell ve Clark'ın ifade ettiği üzere karma araştırma yöntemi; tek bir veri kaynağının sonuçları derinleştirmede yetersiz kalacağı, kurumsal bir duruşun kullanılması gerektiğinde, bulguların genişletilmesi gerektiği durumlarda kullanılmaktadır (2018: 8-9). Nicel araştırma yöntemi ve nitel araştırma yönteminin kendi içinde ayrı ayrı dezavantajlarının olmasından dolayı bu çalışmada dezavantajların üstesinden gelmek, konuyu sondajlar ile daha detaylı şekilde analiz edebilmek amacıyla karma araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesinde 2019-2020 akademik yılında 14 fakülte bulunmaktaydı. Her fakülteden öğrencilerin temsilini sağlamak amacıyla tabakalı örneklem yöntemi öğrenci kullanılması tercih edilmiştir. 428 kişiye uygulanan soru formlarından 407'si geçerli olarak kabul edilmiştir. Geçerli kabul edilen soru formlarının fakülteye göre dağılımı şöyledir: Tıp Fakültesinden 58, Sağlık Bilimleri Fakültesinden 61, İşletme Fakültesinden 34, Türk Musikisi Devlet Konservatuarından 5, Hukuk Fakültesinden 32, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesinden 65, Mimarlık Fakültesinden 5, Dış Hekimliği Fakültesi 9, Mühendislik ve Doğa Bilimlerinden 62, Güzel Sanatlar Fakültesinden 2, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesinden 2, Siyasal Bilgiler Fakültesinden 32, İslami İlimler Fakültesinden 19, Şereflikoçhisar Fakültesinden de 21 öğrenciye soru formu uygulanmıştır.

407 kişiye uygulanan soru formunun geçerli kabul edilmesinin yanı sıra eş zamanlı olarak 14 fakülteden birinci ve son sınıflardan birer kişi olmak üzere toplamda 28 kişi ile de derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Nicel araştırma yöntemi ile elde edilen verilerin analizi SPSS 22.0 versiyonu ile gerçekleştirilmiştir. Değişkenler arasındaki farkı görebilmek amacıyla ilişki ve fark testleri uygulanmıştır. Nitel araştırma yöntemiyle elde edilen veriler de ATLAS. Ti 8 programı ile analiz edilmiştir.

### **4. Araştırma Sorularının Geliştirilmesi**

Araştırmanın soru iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde sosyal sermaye göstergeleri olarak kabul edilen başlıklarda sorular yöneltilerek öğrencilerin sosyal sermaye düzeyleri tespit

edilmiştir. Sosyal sermaye unsurları üzerinde uluslararası literatürde henüz konsensus sağlanamadığından literatürdeki sosyal sermaye bileşenleri dikkate alınarak bu çalışma için ayrı sosyal sermaye bileşenleri belirlenmiştir. Bu bileşenler; güven, dayanışma ve destek, toplumsal değerler ve normlar, sosyal katılım, siyasal katılım ve sosyal etkileşimdir. Güven kategorisi içinde de yakın çevreye güven, başkasına güven, kurum ve kuruluşlara güven şeklinde üç alt başlık yer almaktadır. Katılımcılara; tamamen katılıyorum, katılıyorum, kararsızım, katılmıyorum ve tamamen katılmıyorum ifadelerinden oluşan beşli likert tipinde hazırlanan sorular yöneltilmiştir. Soru formunun ikinci bölümünde ise eğitim sürecinden duyulan memnuniyet ve geleceğe bakış başlıkları içinde sorular yöneltilmiştir. Geleceğe bakış teması da kendi içinde gelecekte duyulan kaygı ve geleceğe yönelik beslenen umut şeklinde iki temayı imlemektedir. Her soru formunun uygulanması ortalama 15-20 dakika aralığında sürmüştür.

Soru formunda detaylı bilgi sahibi olamayacağı düşünülen konular üzerinde anket formunda yer alan başlıklar temel alınarak yarı yapılandırılmış şekilde hazırlanan mülakat soruları yöneltilmiştir. Her iki yöntemle de verilerin toplanmasına Ocak 2020’de başlanmış ve bu süreç 16 Mart 2020’ye kadar devam etmiştir.

## 5. Araştırma Bulguları ve Yorumlar

Bu bölümde toplanan verilerin analizleri gerçekleştirilecektir. Öncelikle katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin temel verilerin betimsel tabloları verilecektir.

**Tablo 1: Cinsiyet Dağılımı**

Kadın	%59,7	243
Erkek	%40,3	164

Katılımcıların %59,7’si kadınlardan, %40,3’ü ise erkeklerden oluşmaktadır.

**Tablo 2: Sınıf Düzeyi**

Sınıf	Yüzdeler	Sayı
1	%29,5	120
2	%28,5	116
3	%17,0	69
4+	%25,1	102

Katılımcıların %29,5’i 1.sınıf öğrencilerinden, %28,5’i 2.sınıf öğrencilerinden, %17,0’i 3.sınıf öğrencilerinden, %25,1’i ise 4.sınıf ve üzeri öğrencilerden oluşmaktadır.



**Tablo 3: Anne Eğitim Düzeyi**

	Yüzdellik	Sayı
Okur-yazar	%4,7	19
Okur-yazar değil	%3,7	15
İlkokul-ortaokul mezunu	%46,6	190
Lise ve dengi mezunu	%24,5	100
Yüksekokul-Üniversite mezunu	%17,2	70
Yükseklisans-Doktora mezunu	%3,2	13

Katılımcıların annelerinin eğitim düzeyine bakıldığında %4,7'sinin okur-yazar, %3,7'sinin okur-yazar değil, %46,6'sının ilkokul-ortaokul mezunu, %24,5'inin lise ve dengi mezunu, %17,2'sinin yüksekokul-üniversite mezunu olduğu, %3,2'sinin ise yüksek lisans ve doktora mezunu olduğu görülmektedir.

**Tablo 4: Babanın Eğitim Durumu**

	Yüzdellik	Sayı
Okur-yazar	%5,1	21
Okur-yazar değil	%1,2	5
İlkokul-ortaokul mezunu	%32,1	131
Lise ve dengi mezunu	%21,3	87
Yüksekokul-Üniversite mezunu	%34,3	140
Yükseklisans-Doktora mezunu	%5,6	23

Katılımcıların babalarının eğitim düzeyine bakıldığında %5,1'inin okur-yazar, %1,2'sinin okur-yazar değil, %32,1'inin ilkokul-ortaokul mezunu, %21,3'ünün lise ve dengi mezunu, %34,3'ünün yüksekokul-üniversite mezunu, %5,6'sının ise yüksek lisans-doktora mezunu olduğu görülmektedir.

**Tablo 5: Katılımcıların Sosyal Sermaye Ortalaması**

Descriptive Statistics					
	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
SosyalSermaye_ort	407	1,32	4,30	2,5353	,42891
Valid N (listwise)	407				

407 katılımcıya yöneltilen soru formu neticesinde öğrencilerin sosyal sermaye ortalamalarının 2.5353 olduğu görülmektedir. Sosyal sermayeye ilişkin bileşenlerin ortalama değerleri ise şöyle bulunmuştur.

**Tablo 6: Sosyal Sermaye Unsurlarının Ortalama Değerleri**

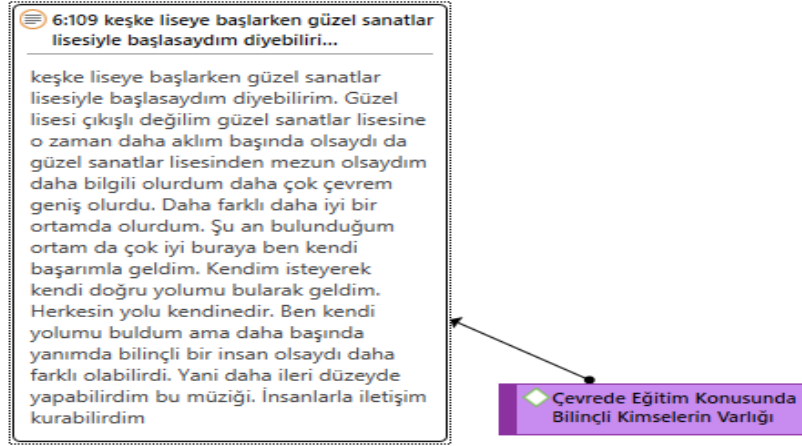
Descriptive Statistics					
	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
GüvenUnsuru_ort	407	1,09	4,45	2,2301	,52245
SosyalDayanışma_ort	407	1,00	5,00	2,7064	1,00634
Değerler_normlar_ort	407	1,29	4,55	2,6956	,59999
Sosyal_Katılım_ort	407	1,00	4,50	2,1633	,59391
Sosyal_Etkileşim_ort	407	1,08	5,00	2,8812	,69248
Valid N (listwise)	407				

Sosyal sermayenin bileşenleri olan güvenin ortalama değeri 2.2301, sosyal dayanışmanın ortalama değeri 2.7064, değerler ve normların ortalama değeri 2.6956, sosyal katılımın ortalama değeri 2.1633, sosyal etkileşimin ortalama değeri ise 2.8812 olarak bulunmuştur.

**Tablo 7: Eğitim Sürecinden Duyulan Memnuniyet, Umut ve Kaygı Değişkenlerinin Ortalama Değerleri**

Descriptive Statistics					
	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
EğitimSüreci_Memnuniyet_ort	407	1,00	4,25	2,2881	,67644
Kaygı_ort	407	1,00	5,00	3,1658	,84743
Umut_ort	407	1,00	5,00	2,5456	,78876
Valid N (listwise)	407				

Eğitim sürecinden duyulan memnuniyete ilişkin Türk Musikisi Devlet Konservatuarında okuyan öğrencinin çarpıcı ifadesine bizzat yer vermek gerekmektedir. Katılımcı, eğitim sürecinin başında kendisini yönlendirecek kişilerin varlığının olması halinde kendi yolunu daha önce kolaylıkla bulabileceğini bu anlamda çevrede bilinçli kişilerin varlığının önemli olduğunu ifade etmiştir.

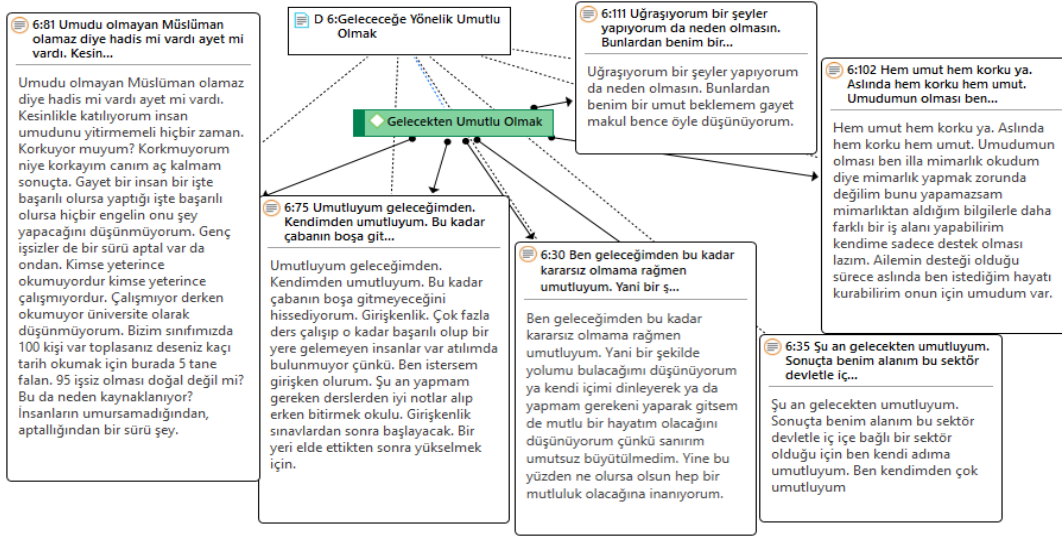


Şekil 1: Çevrede Eğitimli ve Bilinçli Kimsenin Varlığı

Sosyal sermaye düzeyinin cinsiyete bağlı değişkenlik gösterip göstermediğine ilişkin gerçekleştirilen T-testi sonucu bu iki değişken arasında anlamlı bir farklılığın olmadığını bulunmuştur. Sosyal sermaye düzeyinin sınıf seviyesine bağlı anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine ilişkin gerçekleştirilen tek yönlü Anova testi sonucunda anlamlı bir ilişkinin olmadığı, sosyal sermaye düzeyinin sözel/sayısal gibi alanlara bağlı olarak farklılık gösterip göstermediğine ilişkin gerçekleştirilen T-testi sonucunda ise anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Sosyal sermaye düzeyi anne ve babanın eğitim durumlarına ile anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini anlamak için tek yönlü Anova testi yapılmıştır. Anne ya da babanın eğitim düzeyi ile sosyal sermaye düzeyi arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür.

Gelecekte duyulan kaygı durumunun anne ve babanın eğitim durumuna göre değişip değişmediğini görmek için gerçekleştirilen tek yönlü Anova testi sonucunda anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Sosyal sermaye düzeyi ve eğitim sürecinden duyulan memnuniyet arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını görmek üzere gerçekleştirilen korelasyon testi sonucunda pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Sosyal sermaye düzeyi ile geleceğe yönelik beslenen umut düzeyi arasında gerçekleştirilen korelasyon testi sonucunda da pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Geleceğe yönelik beslenen umuda ilişkin katılımcıların görüşlerini şöyle ifade etmişlerdir:



Şekil 2: Geleceğe Yönelik Beslenen Umut

K26 gelecekte umutlu olduğunu bunun dini bir gerekçe olduğunu ifade etmektedir. K5, K6, K12, K13 ve K15'in ortak ifadeleri olarak; kendilerine güven duymalarını belirtmektedirler. Katılımcılar bir şekilde kendi yollarını bulacaklarını, bu zamana kadar göstermiş oldukları emeğin karşılığını alacaklarına inanmaktadır. K12 mimarlık okuduğu için mimarlık yapmak zorunda olmadığını, kendine farklı yollar ve farklı alternatifleri yaratabileceğine dair belirtmiş olduğu görüşü ile kendisine önemli psikolojik rahatlama sağlamaktadır. Birey; sadece mezun olduğu bölüme ilgili istihdama katılmak için ısrarla olduğunda özellikle kısıtlı iş imkanları olan bölümlerden mezun olanların iş arama sürecinde psikolojik olarak yıpranma durumları çok daha fazla olmaktadır.

Eğitim sürecinden duyulan memnuniyet ve geleceğe yönelik beslenen umut arasında gerçekleştirilen korelasyon testi sonucuna göre bu iki değişken arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Eğitim sürecinden duyulan memnuniyet ve kaygı arasındaki korelasyon testi sonucunda bu iki değişken arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır.

Gelecekte duyulan kaygı ve geleceğe yönelik beslenen umut arasında korelasyon testi sonucuna göre 0,01 anlamlılık düzeyinde bu iki değişken arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Ancak sosyal sermaye düzeyi ile gelecekte duyulan kaygı arasında gerçekleştirilen korelasyon testi sonucunda ters yönlü anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir.

## Sonuç

Araştırmanın burada yer verilemeyen çok sayıda sonucu olduğunu öncelikle belirtmek gerekmektedir. Öğrencilerin sosyal sermaye düzeyleri ile yakından bağlı bulunan sivil toplum kuruluşlarına üyelik durumunun sadece %20,4 ile sınırlı kaldığı görülmektedir. Sosyal sermayenin ortalama değeri 2,53 olarak bulunmuştur. Araştırmada sosyal sermaye düzeyi ile eğitim sürecinden duyulan memnuniyet arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Eğitim sürecinden duyulan memnuniyet ve geleceğe yönelik beslenen umut arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki; eğitim sürecinden duyulan memnuniyet ve gelecekte duyulan kaygı arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Sosyal sermaye ile geleceğe yönelik beslenen umut

arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki varken, çarpıcı bir sonuç olarak belirtmek gerekir ki sosyal sermaye düzeyi ile gelecekte duyulan kaygı arasında negatif yönlü ilişki beklenmesine rağmen bu ilişki -0,30 ile neredeyse yok denecek kadar az bulunmuştur.

### **Kaynakça**

- Adler P. S, Kwon S. W. (2002). Social Capital: Prospects For A New Concept. *Academy of Management Review*, 27(1), 17-40.
- Bourdieu P. (1986). The Forms of Capital. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, 241-258.
- Coleman J. S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 95-120.
- Coleman, J. S. (1994). *The Foundations of Social Theory*. England: Harvard University Press.
- Creswell, J. W., ve Clark, V. P. (2018). *Karma Yöntem Araştırmaları*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Field J. (2008). *Sosyal Sermaye*. (Bilgen B, Şen B. Çev.), 2. baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fine B. (2011). *Sosyal Sermaye Sosyal Bilime Karşı: Bin Yılın Eşiğinde Ekonomi Politik ve Sosyal Bilimler*. (Kars A. Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Fukuyama F. (1998). *Güven Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*. (Buğdaycı A. Çev.). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Putnam R. D. (2000). *Bowling Alone: America's Declining Social Capital*. (Crothers L, Lockhart C. Ed.). *Culture and Politics: A Reader*, 223-234.

## Yurttaşlığın İmkânı

Nihal DEMİR<sup>88</sup>

### Özet

Antik Yunan'a kadar köklü bir geçmişi olan yurttaşlık kavramı, politik yapı ile uyruklar arasındaki ilişkiyi yasal statüde tanımlamıştır. Kavram, tarihsel süreç içinde, çeşitli toplumsal grupların kazanımlarıyla genişlemiştir. Yurttaşlık, Fransız Devrimi'nden bu yana, modern ulus devletlerde yaşayan halkın hak ve ödev tanımlarının genel çerçevesini belirlemiştir. Yurttaşlık, yasal bağı işaret ettiği gibi sadece bundan ibaret değildir. Anayasal yurttaşlık ile fiili yurttaşlık arasındaki mesafeden söz edilebilir. Anayasal, temel yurttaşlık haklarına erişim ile yurttaşların mensubu olduğu toplumsal sınıf arasındaki ilişki önemlidir. Çalışmada, temel yurttaşlık haklarına erişim zorlukları, sınıf bilinci ve yurttaşlık bilinci çerçevesinde değerlendirilmiş; yurttaşlık bilincinin, sınıf bilinciyle dinamik etkileşiminin çağdaş toplumsal hareketler ve politik sosyoloji açısından önemi üzerinde durulmuştur.

**Anahtar kelimeler:** Yurttaşlık, toplumsal sınıf, bilinç, hak, ödev

### The Possibility of Citizenship

#### Abstract

The concept of citizenship, which has a long history dating back to Ancient Greece, has defined the relationship between the political structure and the citizens in terms of legal status. The concept has expanded with the gains of various social groups in the historical process. Since the French Revolution, citizenship has determined the general framework of the rights and duties of the people living in modern nation states. Citizenship does not only consist of this, as the legal bond indicates. There is a distance between constitutional citizenship and de facto citizenship. The relationship between access to constitutional and basic citizenship rights and the social class to which citizens belong is important. In this study, the difficulties in accessing basic citizenship rights are analysed within the framework of class consciousness and civic consciousness. The importance of the dynamic interaction of civic consciousness with class consciousness in terms of contemporary social movements and political sociology is emphasised.

**Keywords:** Citizenship, social class, consciousness, right, responsibility

---

<sup>88</sup> Sosyolog, İstanbul Üniversitesi, [nihaldemir86@gmail.com](mailto:nihaldemir86@gmail.com), ORCID: 0009-0003-8640-7572

## Giriş

Solon yasalarından beri anayasal çerçevede tanımlanan yurttaşlık; -genel ifadeyle- bireyin, uyruğu olduğu ulus devlet ile olan yasal bağına işaret eder. Fransız Devrim'i sonrası elde edilen toplumsal kazanımlar ise bugünkü yurttaşlık anlayışının temel çerçevesini belirlemiştir. Devrimin ilk aşamalarında sadece kısıtlı bir gruba (vergi veren erkek) tanınan yurttaşlık hakkı; Jakobenlerin iktidarıyla, ayrıcalıklı grupları aşan bir toplumsal zemine yayılmıştır ancak kadınların, erkek yurttaşlar ile eşit siyasal katılımı kapsayan yasal yurttaşlık hakkı / kazanımı ise ancak 155 yıl sonra mümkün olmuştur (Tønnesson, 2009, s. 392; Çakır, 2015, s. 425-426). Modern ulus devlet ölçeğinde, cumhuriyet yurttaşlığının mücadele ve kazanımlarla olan ilişkisi yurttaşlığın tarihsel ve dinamik yönüne işaret eder. Yurttaşlığın özellikle sınıflar ve kadın yurttaşlık hakları ile simgeleşen kazanımlarla olan ilişkisi ise kavramın tarihsel - politik yönünü belirgin şekilde açığa çıkarır (Kandiyoti, 2013).

Yukarıdaki paragrafa bağlı kalarak ifade edilebilir ki yurttaşlık, belirli bir ulus devlet ile sınırlıdır. Yasal bağ ile devlet ve uyruğu birbirine bağlayan yurttaşlık; haklar, ödevler ve yükümlülükler ile bireyi kuşatır. Söz konusu haklar, ödevler ve yükümlülükler ulus devlet yurttaşlarını genelleşmiş, “uzlaşmış” bir kimlikle tanımlar. Bu kimlik, Heater'ın tanımıyla sosyopolitik bir kimliktir (Heater, 2007, s. 9). Genelleşmiş kimliği temsil eden yurttaşlık; tarihsel ve yasal açıdan, ulus devlet içindeki eşitleri tanımlar ancak söz konusu eşitliğe erişilebilirliğin imkân kesitleri ile fiilî yurttaşlık ve anayasal yurttaşlık arasındaki sınırların hangi noktalarda kristalleştiği önemli bir tartışma konusudur (Demir, 2023).

### 1. Yurttaşlık ve Yurttaşlık Bilinci - Toplumsal Sınıflar

Yurttaşlık hak, ödev ve yükümlülükler içerir ancak ödev ve yükümlülüklerin yerine getirilmemesi halinde, anayasal devlet organları kendi sorumlulukları dâhilinde yurttaşa yükümlülüklerini çeşitli yollarla hatırlatır ve gerekli hallerde yasanın verdiği yetki ile de yaptırım yoluna gider. Basit bir örnek ile somutlandığında, önemli bir yurttaşlık *hakkı*, kazanımı olan mülkiyet hakkı çerçevesinde mülk sahibi yurttaş, sahibi olduğu mülkün vergisini vermekle *yükümlüdür*. Ancak vergi tahsilâtının çeşitlerle nedenlerle aksaması halinde ilgili kurum, yurttaşa *yükümlülüğünü* kısa süre içinde hatırlatır hatta yasa çerçevesinde çeşitli şekillerde cezalandırabilir, bu yöntem ile hak ve yükümlülük terazisinin işlerliği netleşir.

Yine mülkiyet hakkı üzerinden devam edildiğinde çeşitli tartışma alanları ile karşılaşılır. Mülkiyet hakkının bir yurttaşlık kazanımı olması önemlidir fakat bu hakka erişim pek çok yönden tartışmaya açıktır. Örneğin, mülkiyet hakkı kadar mülkiyet ilişkilerinin nasıl düzenlendiği, piyasanın örgütlenme biçimi ve devlet ile olan mesafesi, temel yurttaşlık hakkı olan mülkiyet hakkının toplumsal sınıflar ve yurttaşlık kesitine dair tartışmaların eksenini belirleyebilir. Sınıfların mülkiyetle olan ilişkisine, devlet ve toplumsal sınıflar arası ilişkilere, sınıflar arası çatışma dinamiklerine mercek tutulmadan anayasal yurttaşlık hakkı olan mülkiyet hakkının kapsayıcılığından söz etmek zordur (Hardt & Negri, 2019, s. 267).

Anayasal, Batılı modern ulus devletler tüm yurttaşlarının genel ve temel eğitim hakkını, güvenli gıdaya ve sağlık hizmetlerine erişim hakkını, konut hakkını, protesto ve gösteri hakkını, düşünce ve kanaat yayma hürriyetini vb'ni geniş ölçekte anayasal güvenceye almıştır fakat bu anayasal güvencenin fiilî olana mesafesi büyük oranda sınıfsal konum ile ilişkili ya da sınıf ve yurttaşlık bilincinin zayıflığı ile sınırlıdır. Yeterli ve iyi eğitime erişimden, sağlıklı ve güvenli gıdaya erişime, yaşama elverişli konuta sahip olmaktan, sağlık hizmetlerine erişimdeki imkânlara kadar hemen her temel *yurttaşlık hakkı* toplumsal sınıftaki yerinizin konumuyla sınırlıdır. Anayasal

yurttaşlık hakları ile sınıfsal konum arasındaki yarıklar, yurttaşlığı bir imkân kavramı olarak düşünmeye yol açar.

Sınıfsal konumun yanında yurttaşlık bilinci de önemlidir. Bu noktada, bir diğer anayasal yurttaşlık hakkı olan protesto ve gösteri hakkına dair bilinç zayıflığına da dikkat çekilebilir. KONDA'nın *Gençlerin İnsan Hakları Algısı: Kamuoyu Araştırması*'nin sonuçlarına göre katılımcıların en çok önem verdiği insan hakkı "ifade ve düşünce hakkı"dır, son dört sırayı ise sırasıyla; protesto hakkı, mülkiyet hakkı, örgütlenme hakkı ve toplantı-gösteri hakkı paylaşmıştır. Bu sıralama, çalışmanın çarpıcı bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Katılımcılar, ifade ve düşünce hakkının çok önemli olduğunu belirtse bile ifade edilmek istenen düşüncenin, anayasal yurttaşlık hakkı olan gösteri, toplantı gibi haklar bağlamında duyurulmasına kritik derecede mesafelidir. Elbette burada çeşitli yapısal nedenlerden söz edilebilir; örneğin, polis şiddeti ya da yine aynı araştırmanın bulgularına göre "fişlenme" korkusu, akla gelmesi mümkün -belki de makul- sayılabilecek sebeplerdir. Ancak önemli bir yurttaşlık hakkı olan toplantı ve protesto hakkına dair bilincin bu ölçüde zayıf olması dikkate değerdir (KONDA, 2022).

Marshall ve Bottomore'a göre yurttaşlık, hak temelli kurumsallaşmıştır. Bu haklar; medenî, siyasal ve sosyal haklar olarak gruplandırılabilir. Bu hakların kurumsallaşması devletin toplumsal grupları, sınıfları düzenleme amacı ile paralel düşünülebilir (Marshall & Bottomore, 2000). Turner'a göre ise eşitlik ve yurttaşlık modern dönemin tartışmasız iki unsurdur ancak yine Turner'a göre "*ekonomik sınıf ile yurttaşlık siyasası arasında kaçınılmaz bir çelişki vardır.*" (Turner, 1997, s. 26). Feodalizmden, keyfi karardan kopuş bağlamında en önemli ve temel kazanım olan yurttaşlık, bireyi yasal çerçevede korur, bu açıdan yurttaşlık statüsü mutlaka korunmalı ve tarihsel gerekliliklerle de güçlendirilmelidir ancak sınıfsal zorunluluklar ve çatışma alanları da yurttaşlık kazanımlarıyla birlikte değerlendirilmeye açıktır (Demir, 2023, s. 39).

Rousseau'nun yorumuna göre yurttaşlar, hükümet yöneticilerinin yasalara bağlılığını denetlemek için müzakere içinde olmalıdır. Denetimin etkisi ise her bir yurttaşın kendisini ne ölçüde bütünü bir parçası olarak hissettiği ve yurttaşlık bilincinin gücüyle orantılıdır (Ağaoğulları, 2015, s. 593). Söz konusu yoruma göre yurttaş eşittir paydaş formülüne ulaşılabilir fakat bu eşitlik yukarıda değerlendirilen sınıf ve yurttaşlık bilinci ile yakın ilişkidir.

## 2. Kimlik Çalışmaları ve Yurttaşlık Bilinci

Kimlik tartışmaları çağdaş/post-modern sosyal bilimsel çalışmaların önemli eksenlerinden birini oluşturmaktadır. Kimlik eksenindeki tartışmalar önemlidir ve bu kapsamda tarihsel kazanımlara da katkı sağlamıştır ancak anayasal yurttaşlık haklarına erişimdeki mevcut zorluklar ve bu zorlukların sınıfsal konumlarla olan ilişkisi, kimlik taleplerinin kısıtlı çerçevesini kapsayarak aşar. Yurttaşlık, hakları ve sorumluluklarıyla birlikte vazgeçilmesi mümkün olmayan önemli bir kazanımdır, anayasaldır. Söz konusu anayasal kazanımlara, haklara erişimin sınıfsal konum ile ilgisi ise yine kimlik taleplerini de kapsamaktadır. Yurttaşlığın yasal statüsüne sahiplik ile yurttaşlık bilinci farklı anlamlara işaret etmektedir. Farklı kimliklerle ifade edilen taleplerin, temelde bir yurttaşlık talebi olduğu ve dolayısıyla yurttaşlık hakkı bilinci ekseninde birleşebilme imkânına dair konsensüs yollarının aranması önemlidir.

Yurttaşlık bilinci ve sınıf bilincinin uzlaşma noktalarının güçlendirilmesi; parçalı, dağınık olan *toplumsal gücün* bir araya getirilmesi imkânı açısından göz ardı edilemeyecek değerdedir. Sınıf bilinci, belli bir sınıfa mensup olan bireylerin ortalama bilinci değildir. Sınıf bilinci; üretim ilişkisindeki konumlanışa göre aynı sınıfa ait bireylerin ortak çıkarlarına, mevcut konumlarına dair geliştirilen bilinç kategorisidir (Lukacs, 1998).



Liberal kimlik tartışmalarının simge ve referans isimlerinden biri kabul edilen Will Kymlicka'ya göre klasik yurttaşlık kavramı / statüsü, kapsayıcılığını ve gücünü yitirmiştir. Kymlicka'nın yorumuyla hem sosyalizm hem de ulus devletler tüm farklılıkları, kimlikleri yok saymıştır; ona göre çözüm, kültürlerin çokluğunu ve bir aradalığını kabul eden yeni bir yurttaşlık statüsünde aranmalıdır. Bunun için de özyönetim, federasyon, mecliste temsil, azınlık hakkı vb. gibi öneriler sunar (Kymlicka, 1998). “Tüm” farklılıkları tanıyan yönetim biçimine göre temsiliyet, tanınma çözüm kavramı olarak kabul edilir. Genel kapsamda liberal tanımlara, haklara ve temsiliyete dayanan çözüm önerisinde, mevcut sınıfsal çatışma alanlarına, emek- sermaye ilişkisine dair herhangi bir yanıt rastlanılmamaktadır. Kaldı ki tamamında liberal temsiliyete dayanan ve çeşitli kesimlerce sunulan farklı fakat aynı eksenlerdeki çözüm önerilerindeki temel ortaklık; sözü edilen sınıfsal gerilim noktalarını, emek-sermaye çatışmasının varlığını, sınıf bilincini tamamen flu bir hat üzerine çekmekte belirginleşir (Demir, 2023, s. 42). Kymlicka'nın söz konusu çözüm önerisinin ne ölçüde çözüm sağlayacağı ise pek çok yönden eleştirilmiştir (König, 2001; Delanty, 2002). Phillips'e göre ise kültürel çokluğa, kimliğe dayanan söz konusu çözüm önerileri bir “deli gömleği gibi” bireyi belli bir azınlık kimliğine zorlar, tanımlar ve sıkıştırır (Phillips, 2007, s. 14).

Mikro aidiyet-temsil gruplarının, dinî ya da etnik grupların vb'nin, kimlik talepleri çerçevesinde örgütlenmesi pek çok açıdan değerlendirilebilir. Yukarıda örneklendirilen kimliklerin, temsil gruplarının, mağduriyet yaşadıkları ya da çeşitli nedenlerle tartışmaya açmak istedikleri konularda yurttaşlık haklarını kullanarak “düşünce yayması” (T.C Anayasası, 26. Md) önemli, vazgeçilemeyecek bir *yurttaşlık hakkı*dır. Aynı kimlikte buluşan toplumsal grupların, anayasal hak gaspı olarak ifade edilmesi mümkün olan mağduriyetlerine, bu kapsamdaki taleplerine yakından ve sınıf penceresinden bakılabilir. Söz gelimi aynı kimlik gruplarına ait ( dinî, etnik, vd) farklı sınıfsal hiyerarşiler ve emek-sermaye polarizasyonundaki konumlanmalar, kimlik gruplarının taleplerinin homojenliğini ortadan kaldırır. Toplumsal ve politik onay almış, en önemlisi de sınıfsal statüsü avantajlı olan “marjinal” yurttaşların marjinallikleri, avantajları ölçüğünde görünmezleşebilir. “Toplumsal vicdanda”, en üst politik makamlarda, kamusal alanlarda muteber yurttaş olarak rahatlıkla tanımlanabilir ve kabul görebilirler. Aynı “marjinalliğe” sahip ekonomik açıdan dezavantajlı, daha açık ifadeyle hayatta kalmak için asgarî koşulları bile zor şartlarda elde edebilen yoksul yurttaşlar ise hem “toplumsal vicdanda” hem de politik ya da kamusal gücü elinde tutanlar açısından, yurttaşlık hakları rahatlıkla görmezden gelinebilecek kesimi oluştururlar. Yine hak çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu kesimlerin temel yurttaşlık hakkı olan konut hakkı ile olan mesafeleri bir yana, bu kesimler “marjinallikleri” nedeniyle çoğu zaman kiracı olarak bile *tercih* edilmezler. Yurttaşlık imkân mesafesine taşınır.

## Sonuç

Kimlik tartışmaları bağlamında yurttaşlık; modası geçmiş, işlevsel olarak yetersiz, çağdaş gerekliliklere cevap veremeyen bir statü olarak değerlendirilmektedir. Bunun yerine kimlik temelli aidiyetler ile özerk, belirli bir temsiliyetin çıkarını gözetken kazanımlar için mücadelelere ağırlık verilir. Kimlikler çerçevesinde kazanımlar değerlidir ancak çeşitli alt kimlikler çerçevesinde gruplanan, parçalı ve dolayısıyla etki gücü zayıf grupların ortak, yasal yurttaşlık ve toplumsal sınıfa dair bilinçte buluşması önemlidir. Ulus devletler kapsamında yurttaşlık bilinci, hak ve ödevleriyle birlikte son derece önemlidir, bu bilinç sürekli güçlü tutulmalıdır.

Yurttaşlık bilincinin; ekolojiden, emeğin örgütlenme yapısına, siyasal tercih motivasyonları ile sınıfsal konum arasındaki geniş uçurumlara kadar ilgisi vardır. Yurttaşlık, yukarıda da ifade edildiği gibi feodal ilişkilerden yasal kopuştur ve ulus devletin eşit paydaşları, eşit haklara sahip sorumluları olarak statü kazandırır. Yasal statü tüm kazanımlarıyla korunmalı, sınıf bilinci ve tarihsel gereklerle birlikte güçlendirilmelidir. Yurttaşlık haklarına dair bilinç ne kadar önemliyse

yurttaşlık ödevine dair bilinç geliştirmek de o kadar kritiktir. Ödev bilinci, yurttaş denetimine açılan yolu aralamakta ve güçlendirmektedir.

Bugün, Cumhuriyetimizin 100. yılında yurttaşlık ve güçlendirilmesi gereken yönleriyle yurttaşlık bilincinin inşası büyük önem taşımaktadır. Yurttaşlık kimliğinin kapsayıcılığı, dayanışma ve çeşitli toplumsal grupların kazanımları dahilinde ortak bilinç geliştirme imkânı açısından anayasal statüdedir. Bu imkân, hem var olan hakları koruyarak güçlendirmeyi hem de çağdaş gerekliliklerle toplumsal gücün bir arada tutulmasını sağlayabilir. Söz konusu taleplerin, temelde aynı toplumsal sınıflara ait fakat farklı alt kimliklerle tanımlanan eşitlerin ortak talebi olduğu yönünde yurttaşlık bilinci inşa etmek ve bunun için kolektif katkı vermek kritik önemdedir. Yurttaşlığı, Cumhuriyetimizin 100. yılında *bilinç* ile güçlendirmek, toplumsal güç açısından yaşamsal değerdedir.

### **Kaynakça**

- Ağaoğulları, M. A. (2015). Eşitliğin ve Özgürlüğün Toplumu - H. Yurttaşlık Bilinci. M. A. Ağaoğulları, D. Türk, A. Yalçınkaya, & vd içinde, Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler (s. 580-595). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çakır, S. (2015). Feminizm. B. Örs içinde, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler (s. 413-475). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Delanty, G. (2002). Two Conceptions of Cultural Citizenship: A Review of Recent Literature on Culture and Citizenship. *The Global Review of Ethnopolitics* , 1 (3), 60-66.
- Demir, N. (2023). Emile Durkheim'in Teorisinde Toplumsal Bütünleşme İlkesi Olarak Yurttaşlık Ahlakı. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Hardt, M., & Negri, A. (2019). Meclis. (A. E. Pilgir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Heater, D. (2007). Yurttaşlığın Kısa Tarihi. (M. D. Üst, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Kandiyoti, D. (2013). Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar. (A. Bora, F. Sayılan, Ş. Tekeli, & vd., Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- KONDA. (2022). Gençlerin İnsan Hakları Algısı: Kamuoyu Araştırması. İstanbul.
- König, T. (2001). The Hegemony of Multiculturalism- A Comment on Will Kymlicka's Theory of Nationalism. *Politička Misao* , 38 (5), 48-61.
- Kymlicka, W. (1998). Çokkültürlü Yurttaşlık. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lukacs, G. (1998). Tarih ve Sınıf Bilinci. (Y. Öner, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları.
- Marshall, T. H., & Bottomore, T. (2000). Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar. (A. Kaya, Çev.) Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Phillips, A. (2007). *Multiculturalism without Culture*. Princeton University Press.
- Tønnesson, S. (2009). The Class Route to Nationhood: China, Vietnam, Norway, Cyprus and France. *Nations and Nationalism* , 15 (3), 375-395.
- Turner, B. (1997). Eşitlik. (B. S. Şener, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

## Kriz Dönemlerinde Anlam Arayışı:

### Komplo İnancı

Nuh AKÇAKAYA\*

#### Özet

Kriz, belirsizlik ve risk zamanlarının vazgeçilmez bir anlamlandırma enstrümanı olan komplo teorileri, belki de tarihte hiç görülmediği kadar yaygınlaşmış durumdadır. Nitekim pek çok alandaki hızlı değişim ve bu değişimden kaynaklı risk hali, artık komplo teorileriyle açıklanmakta ve komplo teorileri gittikçe daha çok görünür hale gelmektedir. Ne var ki bu açıklamalar, hâkim akademik tarzdan uzak bir şekilde yapılmakta, ortaya çıkan riskler, bazı toplumsal koşulların istenmeyen bir sonucu olarak değil, salt şeytani bir proje olarak okunmaktadır. Dolayısıyla sıradan insanların risk algısı arttıkça, komplo inancı da artmaktadır. Söz konusu gerçeklikten hareketle bu çalışma, komplo inancı ve kriz algısı arasındaki ilişkiyi konu edinmektedir. Çalışmanın amacı kriz ve belirsizlik dönemlerinde yükselişe geçen risk algısının, komplo inancını nasıl beslediğini açığa çıkarmaktır. Nitekim yapılan incelemeler sonucunda görülmüştür ki dünyanın farklı bölgelerinde gerçekleştirilen ampirik ve teorik çalışmalar da komplo inancı ve risk algısı hakkında yakın bir ilişki kurmaktadır. Genel olarak savaşlar, darbeler, küreselleşme ve neo-liberalizmin ortaya koymuş olduğu makro risklerin; özel olarak da kazalar, ölümler ve beklenmedik olayların yarattığı mikro risklerin, komplo inancının yükselişe geçmesi için uygun bir ortam sağladığı anlaşılmıştır. Sonuç olarak bu çalışmada, gerçekçi risklerin, insanları gerçekçi olmayan inançlara sevk ettiği görülmüş; komplo teorilerinin inandırıcılık zeminini bu risklerden temin ettiği anlaşılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Kriz, Risk, Komplo İnancı.

#### The Search For Meaning In Times Of Crisis: Conspiracy Belief

#### Abstract

Conspiracy theories, which are an indispensable tool for making sense of times of crisis, uncertainty and risk, have become more widespread than perhaps ever before in history. As a matter of fact, the rapid change in many areas and the state of risk caused by this change are now explained by conspiracy theories, and conspiracy theories are becoming more and more visible. However, these statements are made far from the prevailing academic style, and the risks that arise are read not as an unintended consequence of some social conditions, but as a purely diabolical project. Therefore, as ordinary people's perception of risk increases, conspiracy belief also increases. Based on the aforementioned reality, this study deals with the relationship between conspiracy belief and crisis perception. The aim of the study is to reveal how the perception of risk, which increases during periods of crisis and uncertainty, feeds conspiracy belief. As a matter of fact, as a result of the studies conducted, it has been seen that empirical and theoretical studies conducted in different parts of the world also establish a close relationship about conspiracy belief and risk perception. It has been understood that the macro risks posed by wars, coups, globalization and neo-liberalism in general, and the micro risks created by accidents, deaths and unexpected events in particular, provide a suitable environment for conspiracy belief to rise. As a result, in this study, it was seen that realistic risks lead people to unrealistic beliefs; it was understood that conspiracy theories provide the basis for credibility from these risks.

**Keywords:** Crisis, Risk, Conspiracy Belief

---

\* Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Mail: [akcakayanuh@gmail.com](mailto:akcakayanuh@gmail.com)  
ORCID: 0000-0002-1457-1379

## Giriş

Türkiye’de komplo teorileriyle ilgili çalışmaların, genelde geçtiğimiz son on yılda yapıldığı anlaşılmaktadır (Akçakaya, 2023b). Çalışmalar, henüz yeni sayılabilecek bir alan için nitelikli katkılar sunsa da teorik ve ampirik incelemelerin az olduğu görülmektedir (Nefes, 2017). Buna bağlı olarak teorilerin tarihsel süreçteki krizlerle ne denli ilişkili olduğunu gösteren incelemelerin de az olduğu anlaşılmaktadır. Hâlbuki gerek Türkiye’de gerekse de dünyada çoğu zaman krizlerin komplocu açıklamalarla anlamlandırıldığı düşünülmektedir (van Prooijen & Douglas, 2017; Akçakaya, 2023a). Bu çalışma, komplo inancı ve kriz dönemleri arasındaki ilişkiyi konu edinmektedir. Çalışma, daha önceki akademik birikimleri dikkate alarak, bu inancın bilhassa 1980’lerden sonra kriz dönemlerinde nasıl yükselişe geçtiğini göstermek için tasarlanmıştır. Çalışma iki bölüm halinde yapılandırılmıştır. İlk olarak krizlerin sosyolojinin ve komplo teorilerinin çıkışına nasıl hizmet ettiği tartışılmıştır. İkinci olarak Türkiye’de komplo teorilerinin ithal edilme süreçlerinin 1980’lerden sonraki kriz dönemleriyle ilişkisi, komplo teorisyenlerinin yaşı ve kitap yazdığı üretkenlik yıllarına göre analiz edilmiştir. Böylece Türkiye’de komplo teorilerinin ithal edilme süreçlerinin hangi zaman dilimine denk geldiği gösterilmeye çalışılmıştır.

### 1. Sosyolojinin ve Komplo Teorilerinin Kadim Konusu: Kriz

Sosyolojik literatürde kriz, belirsizlik, risk ya da güvensizlik gibi temalar genel itibariyle iç içe geçmiştir. Çünkü bu kavramların herhangi birisinin işaret ettiği toplumsal gerçekliğin görülmesi, diğerinin de ortaya çıkmasını koşullandırmaktadır (Beck, 2011). Bilhassa krizler, riskler ve belirsizlikleri; bunlar da güvensizliği tetikleyebilmektedir (Aydemir, 2011). Durkheim, Comte ya da Marx gibi klasiklerin esasında bir krizle veya bir krizin sonucu ortaya çıkan riskler, güvensizlikler ve belirsizliklerle ilgilendiği görülür (Ritzer, 2013). Mesela Marx, kapitalizmi başlı başına bir kriz olarak görmüş, bunun ürettiği risklerle ilgilenmiştir (Wolff, 2010). Durkheim, Fransız toplumunun devrim sonucunda yaşamış olduğu değişimin, ne türden anomik durumlara ve ahlaki krizlere yol açtığını irdelemiştir (Durkheim, 2016). Batı sosyolojisi bu kriz gerçekliğinin üzerine inşa edilmiştir. Hatta Türk sosyolojisi bile kriz döneminin üstesinden gelebilmek amacıyla kurtarıcı bir bilim olarak görülmüştür (Yelken, 2014).

Avrupa’da Aydınlanmadan sonra gerçekleşen devrimler, bunalımlar ve buna benzer pek çok köklü değişim, dönemin muhafazakârları açısından bir kriz olarak yorumlanmıştır (Burke, 2003). Devrimciler, aydınlanma yanlıları veya kendisini ilerici olarak takdim eden çevreler, bu değişimleri endişe duyulacak nitelikte görmese de değişimlerin, geniş bir kitleyi tedirgin ettiğini söylemek mümkündür. Öte yandan I. ve II. dünya savaşlarının bakiyesi ve bununla beraber gelen soğuk savaş dönemi, yeni türden krizlere ve belirsizliklere yol açmıştır. Böylece hem klasik hem de çağdaş sosyoloji içerisinde kriz temasına merkezi bir önem atfedilmeye başlanmıştır. Bütün bu süreçlerde sosyolojik literatürle beraber komplo teorilerinin de krizleri anlamlandırmaya çalıştığı görülmektedir (Başaran, 2020). Bilim insanlarından ziyade komplo teorisyenlerinin açıklamalarına itibar gösteren sokaktaki insan, yaşanan her olumsuzluğu bir komplo olarak tarif etmeye başlamıştır (Erdoğan & vd., 2022). Bu anlamlandırma biçimi, Roma döneminden (Brotherton, 2018) ortaçağ Avrupa’sına kadar (Campbell, 2020) pek çok zaman dilimi içerisinde görülmüştür.

Kitlelerin ani krizleri bir komplo olarak yorumlaması, çok eski bir alışkanlıktır. Tarihteki kıtlıkların, hastalıkların veya toplumsal olayların bir komplo olarak görüldüğü pek çok vakadan bahsedilebilir (Başaran, 2020). Dolayısıyla sosyolojinin araştırma alanı haline getirdiği konular, komplo teorileri için de birer merak konusu olmuştur. Nitekim sosyolojik teorilerin gelişimiyle modern komplo teorilerinin gelişimi paralel bir zaman diliminde gerçekleşmektedir (Akçakaya, 2023c). Çünkü her iki yaklaşımın da büyük kriz dönemlerinde olgunlaştığı görülmektedir. Bu

açıdan insanlık tarihi adına en büyük kırılma noktalarından birisi olan aydınlanma ve Fransız devrimi gibi iki önemli olay, hem sosyolojinin ortaya çıkışına (Ritzer, 2013) hem de bugünkü anlamda modern komplo teorilerinin oluşmasına hizmet eden başlıca olaylardır (Akçakaya, 2023a). Bilhassa Fransız ihtilali ile ortaya çıkan belirsizlikler, komplocu açıklamalarla anlamlandırılmaya çalışılmış, belki de tarihte daha önce hiç görülmeyen bir anlatı tarzı inşa edilmiştir.

Modern komplo teorilerinin ilk örneklerinde, Fransız devriminin öncesinde ve sonrasında olan biten şeylerin esasen bir komplo olduğu iddia edilir. Devrimin masonlar, illuminati, tapınak şövalyeleri gibi aktörler tarafından *tezgâh*landığı belirtilir (Barruel, 1995; Robison, 1798). Böylece Avrupa tarihinin en belirgin krizlerinden birisi, modern komplo teorilerinin ilk örneklerinin ortaya çıkmasına hizmet eder. Öte yandan aydınlanmanın ve Fransız ihtilalinin tetiklediği toplumsal değişimler, yeni bir toplumsal atmosferin oluşmasına imkân tanımıştır. Bilhassa yükselen milliyetçilik akımları imparatorlukların çözülmesine ve ulus devletlerin ortaya çıkmasına hizmet etmiştir. Bununla beraber, imparatorluklardan geriye kalan ulus devletlerin içerisinde farklı kesimler ötekileştirilmiş, ötekine olan yaklaşım paranormal bir siyasal zemin üzerinden meşruiyetini temin etmeye başlamıştır. Pek çok devletin kendini tehdit altında hissettiği bu dönem, içeriden ve dışarıdan bir takım günah keçilerinin aranmasına hizmet etmiştir.

Komplo teorilerinde merkezi bir referans noktası olan *Siyon Liderlerinin Protokolleri* adlı metin, ulus devletlerin kendisini risk altında hissettiği 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır (Akçakaya, 2023b). II. Dünya Savaşı'nda Hitler'in Holocaust için bir meşruiyet kaynağı olarak gördüğü bu metin, Versay gibi onur kırıcı bir antlaşmanın, bazı sonuçlarının Yahudilere yüklenmesine hizmet etmiştir. Dünya savaşlarının yaratmış olduğu krizlerin komplocu açıklamalarla anlaşılmaya çalışıldığı bu dönemde, toplumsal değişimin olağan süreçlerinin bir komplo olarak görülmesinden rahatsız olan Popper (2018), bunları *fesatçı toplum kuramı* olarak tarif etmiştir. II. Dünya Savaşı'nın dolaylı bir sonucu olarak görülebilecek soğuk savaş dönemi de kendine has bazı krizleri üretmiştir (Bali, 2013; Akyol, 2017). Soğuk Savaş'ın yaratmış olduğu krizler ve belirsizlikler, zihin kontrolü, şirket komploları ve bilhassa istihbarat örgütlerine mal edilen komplo iddialarının yükselişe geçmesine sebep olmuştur. Bu yıllarda küresel örgütlerin başka ülkelerde olan bitenlerle ciddi bir şekilde irtibatlandırıldığı görülür (Ganser, 2005). Berlin duvarının yıkılması ve Sovyet Rusya'nın dağılması ile dünyanın hamisi olarak artık bu örgütler işaret edilir. Üstelik bu türden hikâyeler eski düşmanlıklarla yeniden ilişkilendirilip, daha özgün bir şekilde dile getirilir (Langer, 2021). Nihayetinde son birkaç yüzyıl içerisinde dünyanın tamamını ilgilendiren krizlerin hemen her birisi yeni bir komplo temasının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

## 2. Türkiye'nin Krizleri ve Komplo Teorileri

Türkiye'nin yaşadığı krizler, tıpkı dünyada olduğu gibi yeni anlatıların yayılmasına hizmet etmiştir (Akçakaya, 2023b). Osmanlı'nın son zamanlarında başlayan ve Cumhuriyet ile devam eden bazı krizler, komplo teorileri ile olan ilişkisi bakımından epeyce tartışılmış; dönmeler, masonlar veya Yahudiler kendi bağlamında dikkatli bir şekilde incelenmiştir (Akçakaya, 2023b; Bali, 2013; Hepkon, 2022; Karaosmanoğlu, 2019; Nefes, 2018; Gürpınar, 2020). Fakat soğuk savaşla başlayan ve günümüze kadar devam eden çalkantılı süreçlerin etkisi yeterince tartışılmamıştır. Hâlbuki 1980'li yıllardan sonra neo-liberal ekonominin etkisini göstermesine paralel olarak yeni teoriler artmıştır. Bu konuda başka toplumda yapılmasına rağmen Uscinski ve Parent'in (2014) çalışmasının sonuçları oldukça ilham vericidir. New York Times ve Chicago Tribune gazetelerine yaklaşık 120 yıl boyunca gönderilen 104.803 okuyucu mektubunun arasından rastgele incelenen metinlerde, komplo içeriklerinin tarihsel süreçte çok da artmadığı

görülmüştür. Ama küresel şirketlerin hızlı büyüdüğü bir dönemde istisnai bir artışın olduğu saptanmıştır. Böylece sokaktaki insanın kendini ekonomik otoriteler karşısında güçsüz hissetmesinin bu inanca etkisi olduğu ortaya konulmuştur. Benzer bir durumun Türkiye'nin liberalleşme hikâyesinde gözlemlendiği ve bugün popüler olan pek çok anlatının aslında 1980'lerde ülkeye girdiği anlaşılmaktadır (Bali, 2013).

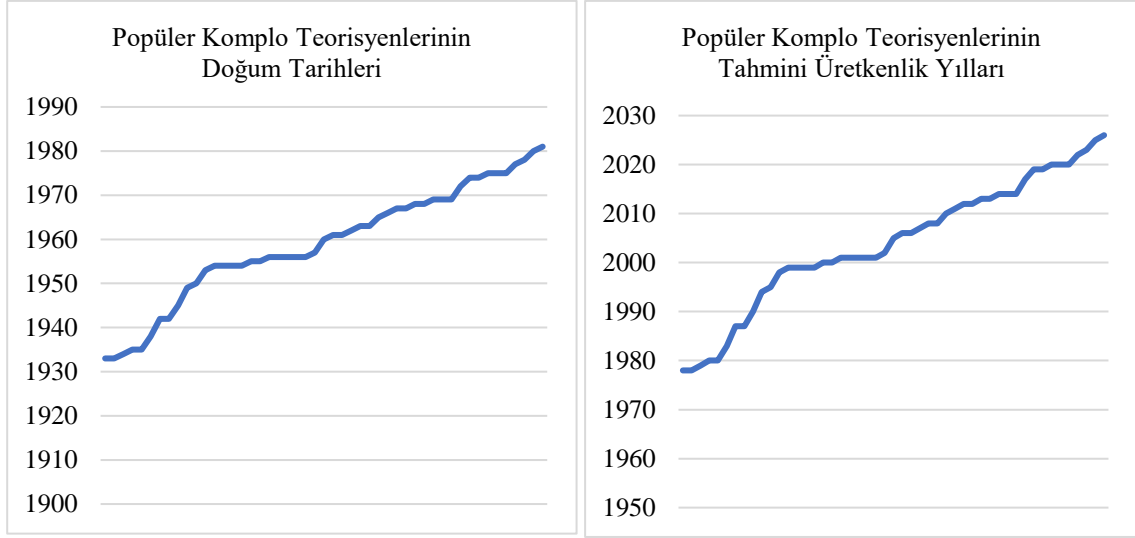
UFO'lar ve gizli Mu Kıtasının uzaylılarla ilişkili olduğuna ilişkin teoriler (Hepkon, 2022); insan zihninin kontrol edildiğine dair anlatılar (Altındal, 1979); çipler, aşılar veya beden ilişkin söylemler ilk defa 1980'li yıllarda dillendirilir. 1990'larda ise bu iddiaların yaygınlaştığı görülür (Özkaya, 2011). 1990'ların kendine has teması olan derin devlet iddiası, bir yerden kamuoyunun gündemini ciddi bir şekilde işgal ederken, diğer yandan da aynı dönem içerisinde bugünün komplo temalarının yavaş yavaş ithal edildiği görülmektedir. Öte yandan 2000'lerin başında BOP veya misyonerlik iddialarının yanında, kuş gribi ve diğer türden virüslerle ilgili teorilerin üretildiği anlaşılmaktadır (Bali, 2013). Bu açıdan Türkiye'deki başlıca komplo teorisyenlerinin, genelde 1945-1965 arasında doğan ve 1980'lerin ikinci yarısından sonra eser veren *baby boomer* kuşağı olduğu görülür. 2000'li yılların ortalarında hastalıklar, yapay deprem iddiaları, virüsler ve aşılara ilişkin yapılan komplocu açıklamaların, aslında ciddi bir kriz sosyalleşmesi geçirmiş olan bu kuşak tarafından ortaya atıldığı anlaşılmaktadır. Bugün çeşitli kaynaklarda popüler teorisyenler<sup>89</sup> olarak işaret edilen kişilerin yaşları düşünüldüğünde bu durum daha net bir şekilde kendini ele vermektedir. Tablo 1'e bakıldığında Türkiye'deki popüler komplo teorisyenleri görülmektedir. Bu kişilerin etki alanları ve ilgilendikleri konular değişmekle beraber, hemen her biri komplo teorileri konusundaki önemli isimler olarak karşımıza çıkmaktadır.

**Tablo 1. Türkiye'deki Popüler Komplo Teorisyenleri**

Abdullah Çiftçi	Erol Bilbilik	Mustafa Armağan
Abdurrahman Dilipak	Erol Mütercimler	Nihat Genç
Adnan Oktar	Ertan Özyiğit	Ömer Özkaya
Ahmet Rasim Küçükusta	Fehmi Kuru	Ramazan Kağan Kurt
Ali Bektan	Hakan Yılmaz Çebi	Sema Maraşlı
Ali Selman Demirbağ	Haluk Özdil	Serdar Kuru
Atilla Akar	Hamza Yardımcıoğlu	Serdar Turgut
Aydoğan Vatandaş	İbrahim Karagül	Serhat Ahmet Tan
Aytunç Altındal	İsmail Hakkı Aydın	Sinan Meydan
Banu Avar	İsmail Tokalak	Soner Yalçın
Cem Küçük	Kadir Mısıroğlu	Şakir Alparslan Yasa
Cengiz Özakıncı	Mahir Kaynak	Şamil Tayyar
Doğu Perinçek	Mehmet Ali Önel	Turgay Güler
Ergün Diler	Mehmet Ali Bulut	Ümit Sayın
Ergün Poyraz	Mehmet Şevki Eygi	Yalçın Küçük
Erkan Trükten	Murat Akan	Yılmaz Dikbaş

Yeni kuşak isimler Tablo 1'de görece daha az yer alsada Hepkon, Gürpınar, Akyol, Bali, Nefes ve Akçakaya'nın yukarıdaki isimleri genelde ortak bir şekilde zikrettikleri görülmektedir. Burada yer almayan yeni nesil teorisyenlerin de genelde önceki teorisyenleri sosyal medyada tekrar ettiği ve kitaplarının olmadığı bilinmektedir.

<sup>89</sup> Bkz. Akçakaya, 2023a; 2023b; Bali, 2013; Gürpınar, 2020; Hepkon, 2022; Nefes, 2017:2018; Akyol, 2017.



Şekil 1. Teorisyenlerin Doğum Tarihleri ve Üretkenlik Yıllarına İlişkin Projeksiyon

Şekil 1'e bakıldığında Tablo 1'deki komplo teorisyenlerinin doğum tarihlerinin ve bunların tahmini üretkenlik yaşlarının grafikleri görülmektedir. Komplo teorileri içerisindeki yeni temaların taşıyıcılığı yapan bu aktörler 12 Eylül'ün, neo-liberalizmin ve internetin yarattığı krizlere büyük oranda şahitlik etmişlerdir. Bu türden krizlerin komplo teorisyenlerini üretmek adına ciddi bir sosyolojik ortam yarattığını tahmin etmek mümkündür. Şekil 1'deki diğer veriye bakıldığında komplo teorisyenlerinin kitaplarını hangi yıl yayımladıklarına dair tahmini bir projeksiyon görülmektedir (ortalama üretkenlik yaşının 38<sup>90</sup> olduğu düşünülmüştür). Bu projeksiyon yıllara göre komplo teorilerinin ne düzeyde üretildiğini tahmin etmek için bir alan açmaktadır. Buna göre komplo teorilerinin 70'lerin sonlarından itibaren başlayan ve 90'ların sonlarına kadar dik bir şekilde tırmanışa geçen anlatılar olduğunu tahmin etmek mümkündür. Bu durumu soğuk savaşın ve neo-liberal krizlerin bir etkisi olarak görmek olasıdır. 2000'lerin başlarında durağan bir seyir izlese de 2000'lerin ortalarından sonra tekrardan bir yükselişin olduğu grafikten çıkarılabilecek sonuçlar arasındadır. Buradaki üretkenliğin sebebi de Ak Parti'nin iktidara gelmesinin ulusalcılarda yarattığı tedirginlik (Gürpınar, 2020) ve Ergenekon soruşturmaları ile alakalıdır (Akçakaya, 2023b).

## Sonuç

Komplo teorileri çoğu zaman başka ülkelerde üretilen anlatıların Türkiye'ye basitçe aktarımı olarak görülse de bu anlatıların hangi zaman dilimi içerisinde Türkçeye aktarıldığı önemli bir araştırma konusudur. Ele alınan temalara ve komplo teorisyenlerine bakıldığı zaman bunların genel itibarıyla kriz dönemlerinde artışa geçtiği anlaşılmaktadır. Bu açıdan Osmanlı'nın son dönemlerinde ve cumhuriyetin ilk dönemlerinde üretilen mason, dönme, Yahudi veya buna benzer komplo anlatılarının ötesinde, diğer türden pek çok komplo temasının 70'lerin sonundan itibaren

<sup>90</sup> Tablo 1'deki 9 adet komplo teorisyeninin, ulaşabildiğimiz 47 adet kitabının ilk baskılarından yola çıkarak komplo teorisyenlerinin kitaplarını ortalama 38.4 yaşında yazdığı sonucuna ulaştık. Sonra bu rakamı her bir teorisyenin doğum tarihine ekleyerek, hangi yıllarda ne kadar kitap yazıldığını tahmin etmeye yarayan bir projeksiyon oluşturduk. Ancak ulaşamadığımız kitaplar ve değerlendirmeye tabi tutmadığımız komplo teorisyenlerinin var olduğu düşünüldüğünde 38.4 rakamının sadece tahmini bir rakam olduğunun söylenmelidir. Net rakamlar için çok daha titiz ve detaylı bir çalışmanın yapılmalıdır. Bizim burada yapmaya çalıştığımız şey, komplo teorisyenlerinin doğum tarihleri ve ortalama kaç yaşında kitap yazdığı üzerinden yola çıkarak, Türkiye'de komplo teorisi niteliğindeki kitapların ne zaman yaygınlaştığını tahmin etmektir.

Türkiye'ye girdiği düşünülebilir. En azından bugün Türkiye'de komplo teorisyeni sıfatı ile anılabilecek kişilerin doğum tarihleri ve bunların ortalama eser verdiği yıllar göz önüne alınırsa bunu söylemek mümkündür. Buradan görülmektedir ki savaşlar, darbeler, küreselleşme ve neo-liberalizmin ortaya koymuş olduğu risklerin yanında kazalar, ölümler ve beklenmedik olayların yarattığı mikro riskler, komplo inancının Türkiye'de yükselişe geçmesine imkân tanımaktadır. Bu noktada kendini gerçekçi risklerin altında hisseden öznelere gerçekçi olmayan inançlara yöneldiğini tahmin etmek olasıdır.

### **Kaynakça**

- Akçakaya, N. (2023a). Türkiye'de Komplo Zihniyeti: Söylemler, Aktörler ve Eğilimler Üzerine Bir Araştırma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).
- Akçakaya, N. (2023b). Türkiye'de Komplo Teorileri: Temalar, Kökenler ve Kaynaklar Üzerine Bütüncül Bir Soruşturma. Mülkiye Dergisi, 47(4), 1191-1224.
- Akçakaya, N. (2023c). Komplo Teorisi Neden Sosyolojik Bir Teori Olamaz? Kütahya I. Ulusal Sosyoloji Sempozyumu "Yeniden Sosyoloji", (s. 16-19). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi.
- Akyol, T. (2017). Bilim ve Yanılgı. İstanbul: Doğan.
- Altındal, A. (1979). Haşhaş ve Emperyalizm. Havass: İzmir.
- Aydemir, M. A. (2011). Sosyal Sermaye Topluluk Duygusu ve Sosyal Sermaye Araştırması. Çizgi Kitabevi.
- Bali, R. (2013). Toplu Makaleler - II Türkiye'de Antisemitizm ve Komplo Kültürü. İstanbul: Libra.
- Barruel, A. (1995). Memoirs Illustrating the History of Jacobinism. Real-View-Books.
- Başaran, B. (2020). Komploculuğun Tarihi Avrupa Düşüncesinde Komplo Teorileri. İstanbul: Lejand.
- Beck, U. (2011). Risk Toplumu. (B. Doğan, & K. Özdoğan, Çev.) İstanbul: İthaki.
- Brotherton, R. (2018). Şüpheli Zihinler Komplo Teorilerine Neden İnanırız. (C. Taşçıoğlu, Çev.) İstanbul: Nemesis.
- Burke, E. (2003). Reflections on the Revolution in France. New York: Yale University.
- Campbell, C. (2020). Günah Keçisi Başkalarını Suçlamanın Tarihi. (G. Kastamonulu, Çev.) İstanbul: İthaki.
- Durkheim, E. (2016). Ahlak Eğitimi. (H. Portakal, Çev.) İstanbul: Cem.
- Erdoğan, E., & vd. (2022). İnfodemi ve Bilgi Düzensizlikleri: Kavramlar, Nedenler ve Çözümler. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ganser, D. (2005). NATO's Secret Armies: Operation Gladio and Terrorism in Western Europe. Routledge.
- Gürpınar, D. (2020). Conspiracy Theories in Turkey Conspiracy Nation. Routledge.
- Hepkon, H. (2022). Komplo Teorileri Tarihi. İstanbul: Kırmızı Kedi.
- Hofstadter, R. (1961). The Paranoid Style in American Politics. Harper's Magazine, 77-86.
- Karaosmanoğlu, K. (2019). Komplo Teorileri Disiplinerarası Bir Giriş. İstanbul: İletişim.



- Langer, A. (2021). The eternal George Soros: The Rise of an Antisemitic and Islamophobic Conspiracy Theory. A. Önnersfors, & A. Krouwel içinde, *Europe, Continent of Conspiracies: Conspiracy Theories in and about Europe* (s. 163-184). Routledge.
- Nefes, T. S. (2017). The impacts of the Turkish Government's Conspiratorial Framing of the Gezi Park Protests. *Social Movement Studies*, 610-622.
- Nefes, T. S. (2018). Framing of a Conspiracy Theory: The Efendi Series. A. Dyrendal, D. G. Robertson, & E. Aspren içinde, *Handbook of Conspiracy Theory and Contemporary Religion* (s. 407-422). Boston: Brill.
- Özkaya, Ö. (2011). *Zihin Kontrolü İnsan Beynini Kontrol Altına Alma Yöntemleri*. İstanbul: Paradoks.
- Popper, K. R. (2018). The Conspiracy Theory of Society. D. Coady içinde, *Conspiracy Theories The Philosophical Debate* (s. 13-16). New York: Routledge-Londra.
- Ritzer, G. (2013). *Sosyoloji kuramları*. (H. Hülür, Çev.) De Ki Basım Yayım.
- Robison, J. (1798). *Proofs of a Conspiracy Against All the Religions and Governments of Europe, Carried On in the Secret Meetings of Freemasons, Illuminati, and Reading Societies*. New York: George Forman.
- Uscinski, J. E., & Parent, J. M. (2014). *American Conspiracy Theories*. Oxford University Press.
- van Prooijen, J. W., & Douglas, K. M. (2017). Conspiracy theories as part of history: The role of societal crisis situations. *Memory studies*, 10(3), 323-333.
- Wolff, R. (2010). Kapitalist Kriz Ve Marx'ın Hayaleti. *Yeni Fikir Dergisi*, 4(2), 66-70.
- Yelken, R. (2014). Kurtarıcı ve Kurucu Bir Bilim Olarak Sosyoloji. *Sosyoloji Divanı (Asırlık Sosyoloji Özel Sayısı)*, 4, 39-51.

# Influencerlaşan Siyasal Hareketler Türkiye İşçi Partisi Örneği

Oğuz ÖZTOSUN<sup>91</sup>

## Özet

2023 yılının mayıs ayında Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en önemli seçimlerinden biri yaşandı. İttifakların kıyasıya yarıştığı seçimlerde, yan yana gelmeleri son derece şaşırtıcı olan birçok siyasi partinin seçimi kazanmak adına beraber hareket ettiklerine şahit olundu. Kıran kırana geçen seçimlerin ardından, milletvekili sayısına göre sıralanacak olursa, 600 sandalyeli Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Adalet ve Kalkınma Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, İyi Parti, Saadet Partisi, Demokrasi ve Atılım Partisi, Yeniden Refah Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Hür Dava Partisi, Demokrat Parti, Demokratik Bölgeler Partisi, Emek Partisi ve Demokratik Sol Parti olmak üzere bambaşka ideolojileri benimseyen 14 farklı siyasi parti 28. dönemde yerlerini aldı. Seçimler kadar propaganda süreci de oldukça ilginç gelişmelere sahne oldu. Aktif olarak bakanlık görevini sürdüren isimler milletvekili olarak aday gösterilirken, hazine yardımı alamayan partiler propaganda sürecini kendi imkânlarıyla yönettiler. 27. dönemde Erkan Baş, Barış Atay Mengülluoğlu, Ahmet Şık ve Saliha Sera Kadıgil ile mecliste yer alan Türkiye İşçi Partisi, konvansiyonel medya araçlarını ekonomik nedenlerle gerekli şekilde kullanmadığı için propaganda sürecini daha çok sosyal medya üzerinden yürütmeyi tercih etti. Sosyal medya hesaplarını aktif bir şekilde kullanan adaylar geniş kitleler tarafından tanınır hale gelerek, bir anlamda influencer etkisi yarattılar. Bu etkinin 2023 seçimlerinin propaganda sürecinde Instagram paylaşımları üzerinden oluşumunun söylem analizinin yapıldığı çalışma siyasi aktörlerin kitleleri etkileme sürecini ortaya koymaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Türkiye İşçi Partisi, influencer, seçim, sosyal medya.

## Influencing Political Movements: The Case of Workers' Party of Turkey

### Abstract

In May 2023, one of the most important elections in the history of the Republic of Turkey took place. In a fiercely competitive election where alliances were vying for victory, it was observed that many political parties, some of which were unlikely to come together, acted together to win the election. Following the closely contested election, when ranked by the number of seats in the 600-member Turkish Grand National Assembly, 14 different political parties embracing vastly different ideologies, including Justice and Development Party, Republican People's Party, People's Equality and Democracy Party, Nationalist Movement Party, Good Party, Felicity Party, Democracy and Progress Party, New Welfare Party, Workers' Party of Turkey, Free Cause Party, Democrat Party, the Democratic Regions Party, Labor Party, and Democratic Left Party, took their places in the 28th term. The election campaign process was accompanied by some interesting developments. Active ministers continued their roles in the government while running as candidates for parliament, while parties that did not receive state aid managed their campaign processes using their own resources. In the 27th term, the Workers' Party of Turkey, represented in parliament by Erkan Baş, Barış Atay Mengülluoğlu, Ahmet Şık, and Saliha Sera Kadıgil, opted to primarily conduct their campaign process through social media because they were unable to effectively utilize conventional media tools for economic reasons. Candidates who actively used their social media accounts became widely recognized and, in a way, created an influencer effect. This study, which analyses the discourse formation through Instagram posts in the propaganda process of the 2023 elections, reveals the process of how political actors influenced the masses.

**Keywords:** Workers' Party of Turkey, influencer, election, social media.

---

<sup>91</sup> Öğretim Görevlisi Dr. Oğuz Öztosun Yeditepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü. oguz.oztosun@yeditepe.edu.tr ORCID: 0000-0002-5168-9034

## Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılı olan 2023 cumhuriyet tarihinin en önemli seçimlerinden birine sahne oldu. Cumhuriyet İttifakı, Millet İttifakı, Emek ve Özgürlük İttifakı, Sosyalist Güç Birliği İttifakı ve ATA İttifakı olarak adlandırılan farklı ittifakların kıran kırana yarıştığı seçimlerde, bir araya gelmeleri oldukça zor görünen birçok siyasi partinin başarılı bir sonuç alabilmek adına birlikte hareket ettikleri görüldü. Kıyasıya rekabetle geçen seçimlerin ardından, milletvekili sayısına göre sıralanacak olursa, 600 sandalyeli Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Adalet ve Kalkınma Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, İyi Parti, Saadet Partisi, Demokrasi ve Atılım Partisi, Yeniden Refah Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Hür Dava Partisi, Demokrat Parti, Demokratik Bölgeler Partisi, Emek Partisi ve Demokratik Sol Parti olmak üzere birbirinden apayrı ideolojileri ve siyaset anlayışını kabul eden 14 farklı siyasi parti 28. dönemde yerlerini aldı.

Propaganda süreci de en az seçimlerin kendisi kadar ilginç gelişmelere sahne oldu. Aktif olarak bakanlık görevini sürdüren isimler Adalet ve Kalkınma Partisi listelerinden milletvekili olarak aday gösterilirken, hazine yardımı alamayan siyasi partiler propaganda sürecini kendi imkânlarıyla yönetmek zorunda kaldılar. 27. dönemde Erkan Baş, Barış Atay Mengülluğlu, Ahmet Şık ve Saliha Sera Kadıgil ile mecliste yer alan Türkiye İşçi Partisi, konvansiyonel medya araçlarını ekonomik nedenlerle yeterli olarak kullanamadığı için propaganda sürecini sosyal medya üzerinden yürütmeyi tercih etti. Sosyal medya hesaplarını aktif bir şekilde kullanan Türkiye İşçi Partisi adayları kısa sürede geniş kitleler tarafından tanınır hale gelerek, bir anlamda *influencer* etkisi yarattılar. Bu etkinin 2023 Cumhurbaşkanı ve Milletvekili seçimlerinin propaganda sürecinde Instagram paylaşımları üzerinden oluşumuna yönelik söylem analizinin yapıldığı çalışma siyasi aktörlerin sosyal medya hesapları üzerinden kitleleri etkileme gücünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

### 1. Türkiye İşçi Partisi

Sosyalist ideolojiyi benimseyen bir siyasi parti olarak 1961 yılında işçi sınıfının ve emekçilerin haklarını savunma, toplumsal adaleti teşvik etme ve sol politikaları benimseme amacıyla kurulan Türkiye İşçi Partisi 1965 yılında yapılan genel seçimlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne 15 milletvekili göndermiştir.



Görsel 1: Türkiye İşçi Partisi Logosu

Kuruluşundan itibaren sol görüşe sahip birçok aydın ve işçi tarafından desteklenerek Türkiye'nin siyaset sahnesinde önemli rol oynayan Türkiye İşçi Partisi, özellikle 1960'lı yılların sonlarından 1970'li yılların ortalarına kadar etkili bir şekilde faaliyet gösterdi. Ancak Türkiye'deki siyasi ortamın karmaşıklığı ve 1970'li yıllarda artan siyasi gerilim nedeniyle partinin etkinliği giderek azalarak, 1980 askeri darbesinin ardından kapatıldı.

Aralarında Erkan Baş, Barış Atay Mengülluoğlu, Tuncay Çelen ve Metin Çulhaoğlu gibi isimlerin de yer aldığı çeşitli sivil toplum örgütü ve sendika temsilcisi, işçi, öğrenci ve akademisyen 146 kişinin imzasının yer aldığı çağrı metniyle Türkiye İşçi Partisi'nin tekrardan doğuşu kamuoyuna duyurulurken, Halkın Türkiye Komünist Partisi çevresinin girişimiyle 7 Kasım 2017 tarihinde partinin yeniden kuruluşu için resmî başvuru yapıldı.



**Görsel 2: Türkiye İşçi Partisi Logosu**

Programını Marksist teori üzerine inşa eden Türkiye İşçi Partisi'nin sol popülist eğilime sahip olduğu söylenebilir. Türkiye İşçi Partisi en temelde kapitalizm yerine sosyalist sistemin kurulmasını önererek, neoliberalizm karşılığı bir siyasi görüşü savunmaktadır. Tanıl Bora yeniden kurulan Türkiye İşçi Partisi'ni aşağıdaki şekilde betimlerken oldukça gerçekçi bir portre ortaya koymaktadır.

“Türkiye İşçi Partisi (TİP), son genel seçimlerde HDP listesinden seçildikten sonra yuvalarına dönen iki milletvekili Erkan Baş ve Barış Atay'a ilaveten, daha sonra, CHP'den Sera Kadıgil'in ve bizzat bir teşkilat hükmündeki Ahmet Şık'ın (HDP'den) katılmalarıyla, TBMM'de etkili bir kare kurdu. Partinin Meclis'teki sözcüleri, dikkat çekiyorlar. 13 Şubat'ta yapılan kongreleri de o yöne bakanlara moral verdi. Enerjisinin kâhir ekseriyetini kendi dışındaki sola kahretmekle tüketme (veya oradan alma!) eğiliminden uzak duruyor. “Sahada” ne kadar etkililer, bilemiyoruz. Her halükârda, bir varlık...” (Bora, 2022).

Sosyalizmi bir yaşam gayesi olarak gören Genel Başkan Erkan Baş ise Türkiye İşçi Partisi'ni partinin bir mensubu olarak şöyle ifade etmektedir:

“Türkiye İşçi Partisi'nin yıllar sonra yeniden Meclis'te yer alması, sosyalizm düşüncesinin ve Saray Rejimi karşısında radikal bir halkçı damarın geniş emekçi kitlelere ulaşması bakımından çok etkili oldu. Bu durumun oluşmasında, biraz şans biraz da emek rol oynadı, ama belki de esas mesele Türkiye işçi sınıfının kendisini temsil eden, kendi sorunlarına çözüm üretmeye çalışan, kendisiyle doğrudan temas kuran sosyalistleri bağrına basmasıdır. Meclis'i bir propaganda kürsüsü, Meclis olanaklarını ise bir kitleleşme kanalı olarak gördüğümüzü defalarca belirtmiştik;

dolayısıyla geldiğimiz noktada planladığımız hedeflere yaklaştığımızı görüyoruz.”  
(Baş, 2022: 9-10).

Kısacası zamanla farklı sol partiler ve hareketlerin sosyalist mirası devralmasına karşın, Türkiye İşçi Partisi'nin yeniden kuruluşu tarihsel etkisinin bir sonucu olarak Türkiye'nin sol siyasetinde önemli bir adım olmuştur. Türkiye İşçi Partisi, sol görüşe sahip bireyler ve topluluklar için oldukça önemli bir referans noktası olarak görülebilir.

## 2. Influencer nedir, kime influencer denir?

Latince içe akış anlamına gelen *influentia* kelimesinden türeyen ve 14. yüzyılın sonlarından itibaren astrolojik bir terim olarak kullanılan *influencer* kelimesi yüzyıllar boyunca gök cisimlerinin insanların karakterine ve kaderine doğrudan etkisini ifade etmiştir. Günümüzdeyse kelime anlamı olarak daha çok “etkileyen kişi” anlamına gelen *influencer* kavramının sosyal medya kullanımının giderek yaygınlaşmasıyla birlikte oldukça popüler hale geldiğini söylemek mümkündür.

Sosyal medya platformlarında genellikle kapitalist tüketim süreçleri temelinde belli temalar üzerinden paylaşım yapan geniş takipçi kitlesine sahip kişiler *influencer* olarak adlandırılmaktadır. Kamusal alanın dijital alanla iç içe geçtiği günümüz dünyasında *influencerlar* takipçilerinin karar alma süreçleri üzerinde önemli etkilere sahip olabilmektedir (Kaplan & Haenlein, 2010).

### 2.1. Ağ Toplumu ve *Influencerlaşan* Siyasal Hareketler

Manuel Castells, modern toplumun temellerini oluşturan bilgi ve iletişim teknolojilerinin ortaya çıkardığı yepyeni bir toplumsal yapıdan bahseder. Ağ toplumu olarak adlandırdığı modern toplum, toplumların temel işleyişini büyük bir dönüşüme uğratmıştır. Bu dönüşüm üretim, tüketim, iletişim ve toplumsal ilişkilerin örgütlenme biçimlerinde köklü değişikliklere yol açmıştır. Geleneksel sanayi toplumunun aksine, modern toplum daha çok ağ temelli örgütlenme yapısına sahiptir. Modern toplumda bireyler ve kurumlar, etkileşim halinde olan ağlar aracılığıyla birbirleriyle bağlantı halindedir. Bu ağlar, iletişimin son derece hızlı olması nedeniyle bilginin etkin bir şekilde dolaşımını sağlar (Castells, 2013).

Ağ toplumunun giderek gelişmesi ve yayılmasıyla birlikte sosyal medya kullanımı ve siyasal hareketler arasında da yakın bir ilişki ortaya çıkmıştır. Sosyal medya, insanların bambaşka alanlarda olduğu gibi, siyaset söz konusu olduğunda da birbirleriyle kolaylıkla etkileşimde bulunmalarına imkân vermektedir. Sosyal medya ayrıca, Gezi Parkı Olayları örneğinde olduğu gibi siyasal hareketlerin organize edilmesinde de önemli rol oynamaktadır. İnsanlar sosyal medya platformları aracılığıyla kampanyalar düzenlemekte, bağış toplamakta ve eylemler planlamaktadır. Öte yandan siyasal söylemlerin şekillenmesinde de sosyal medyanın etkisi göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür.

Siyasetçiler, *influencerlar* gibi, geniş kitlelere ulaşarak takipçileri üzerinde etkisi olan kişilerdir. Siyasi partilerin sosyal medyada varlıkları dikkate alındığında, partilerin önde gelen isimlerinin kitlelere yön vermek adına sosyal medyayı aktif şekilde kullandıklarına şahit olunmaktadır. Aktivizmle kamusal politika ve yönetimin iç içe geçtiği durumlarda siyasetçilerin *influencer* olarak hareket ettiklerini söylemek mümkündür. Siyasetçiler ayrıca sosyal medyayı toplumla doğrudan iletişim kurma amacıyla kullanarak seçimler veya siyasi kararlar gibi toplumsal etkileri olan konularda kamuoyunu etkilemeye çalışırlar. Kısacası siyasetçiler günümüzde sosyal medya ve dijital iletişim araçlarını kullanarak *influencer* benzeri stratejileri benimsemekte ve takipçilerini etkilemeye çalışmaktadırlar.

## 2.2. “Politainment” Kullanan Siyasetçiler

Bazı siyasetçilerin sosyal medya üzerinden yaptıkları paylaşımlarda işin eğlence kısmını da göz ardı etmedikleri görülmektedir. Andreas Dörner tarafından “politainment” olarak adlandırılan bu olgu, İngilizce “siyaset” (politics) ve “eğlence” (entertainment) kelimelerinin birleşiminden oluşan bir kavramdır ve siyasi konuların eğlenceli bir şekilde sunulması anlamına gelir (Dörner, 2001). 20. yüzyılın ortalarında Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkan “politainment” kavramı siyasi olayların ve tartışmaların medya, televizyon, sosyal medya ve diğer platformlarında eğlenceli bir şekilde sunulması ve tüketilmesini ifade eder (Jones, 2010).

“Politainment” ile ün kazanan siyasetçilerin sosyal medya hesaplarını adeta *influencer* gibi kullandıklarını söylemek mümkündür. Bu siyasetçilerin hem dünyada hem de ülkemizde birçok örneği bulunmaktadır. “The Apprentice” televizyon programı ile ün kazanan Donald Trump, programda elde ettiği popülerliği siyasi kariyerine taşımış bir isimdir. Ayrıca mitinglerinde eğlenceli bir üslup takınan Donald Trump, sosyal medya platformlarını aktif bir şekilde kullanarak “politainment” tarzında kampanya yürütmektedir.



Görsel 3: Donald Trump

Siyasi kariyerinin yanı sıra Hollywood’un başarılı bir aktörü olarak tanınan eski Kaliforniya Valisi olan Arnold Schwarzenegger, siyaset ile eğlenceyi başarıyla birleştirmiş başka bir isimdir. Komedyen ve yazar olarak başladığı kariyerini Minnesota Senatörü olarak sürdüren Al Franken de siyasi kariyeri boyunca komik ve mizahi bir üslupla politika yapmaktan çekinmemiştir. “Movimento 5 Stelle” (Beş Yıldız) adlı siyasi hareketi kuran İtalyan komedyen ve aktivist Beppe Grillo, siyasi kampanyalarını eğlenceli bir şekilde yürüterek İtalyan siyasetinde önemli iz bırakmıştır. Son olarak Ukrayna Devlet Başkanı Volodimir Zelenski, televizyon dizilerindeki mizahi tarzını siyasi kariyerine taşıyan başka bir isimdir.



Görsel 4: Volodimir Zelenski

Bu isimlerin popülerlikleri “politainment” tarzını benimsemelerine yardımcı olurken, bu tür bir yaklaşımın tüm siyasi bağlamlarda işe yarayacağını söylemek zordur. Bir başka şekilde ifade

etmek gerekirse, siyasi iletişim stratejilerinin kültürel ve toplumsal faktörlere bağlı olarak değişkenlik gösterebileceği unutulmamalıdır.



Görsel 5: Mustafa Sarıgül

Türkiye’de “politainment” denince Besim Tibuk, Mustafa Sarıgül, Sırrı Süreyya Önder ve Muharrem İnce gibi isimler akla gelmektedir. Bu siyasetçiler de kitlelere yön verirken siyaseti eğlenceye dönüştürmekten kaçınmamaktadır. Her biri kendi siyasi kariyerleri boyunca mizahi üslupları ve medya üzerinden etkileşimleri ile dikkat çekmişlerdir. Türkiye İşçi Partisi adayları da propaganda sürecinde yer yer “politainment” tutumlarıyla özellikle metropollerde yaşayan beyaz yakalıların oy tercihlerine yön vermeyi başarmışlardır.

## 2. 2023 Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili Seçimleri’nde Türkiye İşçi Partisi

Türkiye İşçi Partisi 2023 Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili Seçimleri’nin propaganda sürecinde hazine yardımı alamamanın yarattığı birtakım imkansızlıklar nedeniyle hazine yardımı alabilen partilere kıyasla konvansiyonel medyada daha az görünür olmanın verdiği bazı dezavantajlarla karşı karşıya kalmıştır. Ancak bu dezavantajları gidermek adına bilişim teknolojilerinin ve ağ toplumun beraberinde getirdiği avantajlarla propaganda sürecini yönetme stratejisini benimsemiştir. Adayların propaganda sürecinde sosyal medyayı aktif kullanımı kriz halinin aşılması yolunda atılan bir adım olarak görünürlüklerini ve toplum tarafından tanınırlıklarını artırmış ve bir anlamda siyasal *influencerlar* olarak görülmelerine zemin hazırlamıştır. Adayların bu süreçte *influencer* haline gelmelerini Instagram paylaşımları üzerinden bazı örneklerle tartışmak mümkündür.

Türkiye İşçi Partisi adaylarının seçmenleri etkilemelerini hem partinin propaganda hesapları hem de adayların kendi hesapları üzerinden analiz etmek gerekir. Bu nedenle öncelikle “Türkiye İşçi Partisi Genel Merkez” hesabının paylaşımları, ardından da Erkan Baş ve Saliha Sera Kadıgil’in hesapları incelenmelidir.



Görsel 6: tipgenelmerkez 15 Nisan 2023 paylaşımı

Saray, halkın vergileriyle televizyonları işgal ederken biz gücümüzü sokaktan, halkın teveccühünden alacağız.

[#TİPSenin](#), [#HalkınKampanyası](#) senin, meclis senin!

→<http://halkinkampanyasi.org>

[#tip](#) [#türkiyeişçipartisi](#) [#halk](#) [#kampanya](#) [#tbmm](#) [#milletvekili](#) [#seçim](#) [#televizyon](#)

15 Nisan 2023





Görsel 7: tipgenelmerkez 16 Nisan 2023 paylaşımı

[#HalkınKampanyası](#)'nı halk yürütüyor, emekçileri meclise halk gönderiyor!

→ <http://halkinkampanyasi.org>

16 Nisan 2023



Görsel 8: tipgenelmerkez 23 Nisan 2023 paylaşımı

Şeş kapısını yekle, Sülale Devri'ni zevkle kapatıyorsan [#HalkınKampanyası](#) Malzeme Çantası'na yeni eklenen görsellerimizi gözden geçirebilirsin!

→ [halkinkampanyasi.org](http://halkinkampanyasi.org)

23 Nisan 2023



Görsel 8: tipgenelmerkez 13 Mayıs 2023 paylaşımı

Sülale Devrine veda ediyoruz,

[#MecliseYürüyoruz!](#)

Bu akşam saat 22.00'de Twitter Spaces Odası'nda milletvekili adaylarımız, sizlerin ve gazetecilerin sorularını yanıtlıyor.

13 Mayıs 2023

“Türkiye İşçi Partisi Genel Merkez” hesabından yapılan bu paylaşımlarda partinin propaganda sürecinde konvansiyonel medyayı kullanma imkanlarından yoksun olmasına karşın, propaganda sürecini sosyal medya üzerinden yürüteceğine dair bir bildiri niteliği taşımaktadır. Bu paylaşımların adayların *influencerlaşma* sürecini oldukça hızlandırdığı ortadadır.



Görsel 8: erkanbas.tip 17 Nisan 2023 paylaşımı

Erkan Baş

Mahalle Buluşmasını mitinge çeviren tüm dostlara yoldaşlara teşekkür ediyorum. Bu daha başlangıç...

17 Nisan 2023



Görsel 8: erkanbas.tip 13 Mayıs 2023 paylaşımı

Sevgili yoldaşlarım, değerli yurttaşlar;

Yarın seçim günü, 4 yıl 10 ay 20 gün milletvekili ve Genel Başkan olarak görev yaptım.

Maalesef milletvekilliği kimileri için makam, mevki ve kişisel ikbal veya rahat para kazanılan bir iş olarak görülebiliyor. Bu nedenle bu açıklamayı yapmam gerekiyor.

• Göreve başladığım gün ile bugün arasında “mal varlığım”da ciddi sayılabilecek tek artış 2013 model bir otomobildir.

(Banka kredisiyle aldığım için bir miktar kredi borcum kaldı, ekte an itibarıyla banka hesap durumumu gösteren ekran görüntüsünü paylaşıyorum, başka bir banka hesabım yok.)

• Seçildiğim gün oturduğum evde kirada oturmaya devam ediyorum.

• Kişisel kitaplığımdaki kitap sayısında artış olduğu doğrudur.

• Bilgisayarım ve cep telefonum var. (Dayılar sorarsa çıkarıp gösteriyorum.)

Ayrıca belirtmek isterim ki, sadece yakın akrabalarım arasında değil sülalemde hiç kimse bu dönem içinde, benim aracılığım ile tek 1 lira kazanmadı.

Benim yüzümden zarar görmüşler olabilir ama sağ olsunlar böyle bir şikayeti dile getiren de olmadı.

Bu nedenle rahat rahat sülale devrini bitireceğiz diyebiliyorum.

Özetle; böyle de olabiliyormuş diyor, keyifli bir iç huzurla bilgilerinize arz ediyorum.

Başka bir Türkiye, başka bir siyasetle mümkün.

Eşit ve özgür bir ülke için [#1OyKemal1OyTİPe](#).

13 Mayıs 2023

Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Erkan Baş'ın paylaşımlarında partinin halk tabanını dikkate alarak yaratılan samimi bir diyalog kurma üzerinden propaganda yürütüldüğünü görülmektedir. Özellikle siyasetçilerin mal varlıklarının gündem olduğu politik bir ortamda Erkan Baş'ın sıradan yurttaş benzeri bir bütçeyi yönettiğini göstermesi partinin ideolojisine dair önemli bir ipucu ortaya koymaktadır.



Görsel 9: serakadigil 11 Nisan 2023 paylaşımı

Yoğunluktan fotoğrafları ancak bugüne kaldı ama harika bir aday tanıtımı oldu, duygular sel, çalışma azmi ful oldu.) Bu şahane gecede emeği geçen, bizleri yalnız bırakmayarak kalkıp gelen, salonları dolduran, taşırın tüm dostlarımıza minnettarız!

[#TipSeninMeclisSenin](#)

11 Nisan 2023



Görsel 10: serakadigil 16 Nisan 2023 paylaşımı

Bugün gittiğimiz Feneryolu’nda, Erenköy’de, Pendik ve Çekmeköy’de bizleri yalnız bırakmayan, çoluk çocuk kalkıp gelen, candan görüp duyup dayanamayıp inen, çiçekleriyle birbirinden güzel sözleriyle sevindiren, arabasından [#karşıyım](#) açarak destek olan, ezcümle gün boyu gücümüze güç katan 40 günlükten 87 yaşında herkese çok ama çok teşekkür ederim. İyi ki varsınız ❤️❤️🙏🙏

[#TİPSenin](#) [#MeclisSenin](#)

16 Nisan 2023



Görsel 11: serakadigil 22 Nisan 2023 paylaşımı

Hem Tuzla’da hem Maltepe’de hem gün finalinde Kadıköy’de bizi yalnız bırakmadınız. Yine birbirinden güzel insanlarla tanıştık. Çok teşekkür ederiz, güç oldunuz, moral oldunuz 🙏🙏💙💜

Bugünkü çalışmalarda emeği geçen başta Tuzla, Maltepe ve Kadıköy örgütlerimiz olmak üzere herkese çok ama çok teşekkür ederim. Yeni yuvalarımız hayırlı olsun:)

3 gün İstanbul’dan çarşı izni istiyorum, bi Muğla, Denizli, İzmir yapıp döneceğim. Oralarda da acilen tanışmamız gereken çok dostumuz var, biliyorum:)

Yarı Bodrum’da görüşmek üzere 🙏💙

[#TİPsenin](#)

22Nisan 2023



Görsel 12: serakadigil 14 Mayıs 2023 paylaşımı

Sıramızı bekledik, kontrollerimizi yaptık, oyumuzu kullandık.

Bugün “o” gün!!!

Herkese iyi bayramlar!

[#oyver](#)

14 Mayıs 2023

Türkiye İşçi Partisi Sözcüsü Saliha Sera Kadıgil'in paylaşımlarında partinin mevcut iktidardan memnun olmayan kesimlerle bir aradalığına vurgu yapıldığı göze çarparken, daha gündelik ve mizahi bir dil kullanıldığı da dikkatlerden kaçmamaktadır. Siyasetçilerin bu tarz samimi tutumları aslında kısıtlı imkanlar dahilince halkı etkileme noktasında mensubu oldukları harekete güç vermektedir.

### Sonuç

Bu çalışma 2023 Türkiye Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili Seçimleri'nde Türkiye İşçi Partisi'nin sosyal medyadaki *influencer* etkisi üzerine bir inceleme sunmaktadır. Türkiye İşçi Partisi'nin seçim sürecindeki stratejileri ele alınırken, özellikle Instagram paylaşımları üzerinden adayların *influencer* benzeri etkisi tartışılmaktadır. Türkiye'deki hazine yardımı alamayan siyasi partilerin sosyal medya kullanımının önemini ve siyasetçilerin *influencer* benzeri stratejileri nasıl benimseyebileceğini söylemler üzerinden özetlemektedir.

### Kaynaklar

Baş, E. (2022). *Yaşamak İçin Sosyalizm*. İleri Kitaplığı.

- Bora, T. (2022). III. TİP ve Yeniden Sol Popülizm. *Birikim Dergisi*.  
<https://birikimdergisi.com/haftalik/10960/iii-tip-ve-yeniden-sol-populizm>
- Castells, M. (2013). *Ağ Toplumunun Yükselişi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dörner, A. (2001). *Politainment: Politik in der medialen Erlebnisgesellschaft*. Suhrkamp.
- Jones, J. P. (2010). *Entertaining Politics*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of social media. *Business Horizons*, 53(1), 59-68.



# Afet Dönemlerinde Sosyologların Araştırmacı Rollerini ve Konumları: Karaman-Sudurağı'ndan Yansımalar

Oya AÇIKALIN<sup>92</sup>

Gamze KAÇAR TUNÇ<sup>93</sup>

Erdoğan KİNEŞÇİ<sup>94</sup>

## Özet

Afetin hemen sonrasında veya ileri bir zamanda sosyologların araştırmacı olarak alanda yer alma kararlarını (nerede, neden, ne zaman, ne süreyle, nasıl, kimlerle ve hangi koşullarda çalışabileceklerini) etkileyen temel sorular önemlidir. Bu metinde bu sorulara cevap ararken, afet araştırmalarında sosyologların araştırmacı olarak nasıl konumlanabileceği sorgulanmakta ve buna yönelik bazı metodolojik öneriler sunulmaktadır. Bu bağlamda, aktivist-araştırmacı rolü temelinde tasarlanabilecek katılımlı eylem araştırmalarının önemli bir yöntemsel duruş olabileceği savunulmaktadır. Makaledeki tartışmalar, 6 Şubat 2023'te 11 ili etkileyen depremler sonrasında Karaman-Sudurağı'na yerleşen afet mağdurları ile yürütülen bir eylem araştırması üzerinden örneklendirilmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** afet, kriz, deprem, eylem araştırması, aktivizm

## The Roles of Sociologists as Researchers in Disaster Times: Reflections from Karaman-Sudurağı

### Abstract

In the immediate aftermath or at a later time following a disaster, it is important to address fundamental questions regarding sociologists' decisions to engage in field research. Questions such as what, when, where, how, and with whom, as well as the potential challenges encountered while making these fundamental decisions, need to be considered. This text aims to examine how sociologists can position themselves as researchers in post-disaster research in the light of such discussions and offers specific methodological recommendations for this purpose. It argues that participatory action research, which prioritizes an activist-researcher role, can be a significant methodological stance. It exemplifies its claims through an action research conducted with earthquake survivors who settled in Karaman-Sudurağı after the earthquakes affected 11 provinces in Turkey on February 6, 2023.

**Keywords:** disaster, crisis, earthquake, action research, activism

---

<sup>92</sup> Emekli Sosyolog, Profesör, oacikalin@gmail.com. ORCID: 0000-0002-7893-9881

<sup>93</sup> Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Arş. Gör. Dr., gamzekacartunc@gmail.com. ORCID: 0000-0001-6291-8683

<sup>94</sup> Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Dr. Öğr. Üyesi, erdinckinesci@kmu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-1367-960

## Giriş

Afetlerin hemen sonrasındaki acil müdahale dönemleri afetlerden etkilenenlerin özel ihtiyaçları ve psikolojileri dolayısıyla sosyologların sahada konumlanma biçimlerini zorlaştırmaktadır. Bu kapsamda, deprem bölgesinin neresinde, ne zaman, hangi kimlik, rol ve motivasyon ile bulunulacağı, karar verilmesi gereken yüzlerce soruya başlangıç gibidir.

Sosyologların “saf” bilimsel gayelerle sahada bulunmalarının gerekmediği, araştırma ve aktivizmin birbirlerini destekleyebileceği ve kırılgan grupların güçlenmesine destek olmaya öncelik verilebileceği uygun bulunduğu ölçüde, sosyologların afet dönemlerinde sahada olmaları anlam kazanır. Araştırmacılar bu tür bir varoluşla edindikleri bilgi ve deneyimlerini meslektaşları, afetzedeler ve genel kamu ile tartışarak profesyonel ve kamusal yönlerden değerlendirebilirler; değerlendirmelerini afetten etkilenenler, afet yönetimleri ve sosyal bilim toplulukları için kullanılabilir bilgiye dönüştürebilirler.

Bu metin, bu tür bir bakışla (ve iddiayla) yola çıkan üç sosyolog olarak bizlerin, 6 Şubat 2023'te 11 ili etkileyen (Maraş merkezli) depremlerin sonrasında, acil destek ve hızlı değerlendirme çalışmaları -bir diğer deyişle eylem araştırması- yoluyla edindiğimiz bilgi ve deneyimleri diyalojik temelli düşününsel bir çerçevede irdelememize dayanıyor. Aşağıda eylem araştırmasını ve aktivist-araştırmacı rolünü afet araştırmaları için bir alternatif yol olarak öne sürüyoruz. Araştırmacısı olduğumuz küçük bir saha örneğiyle, depremleri izleyen ilk haftadan sonra Karaman'ın “gözlerden irak” bir köşesi olan Sudurağı Beldesi'ne yerleşmeye başlayan afet mağdurları ile kurduğumuz ilişkileri, acil müdahale ve iyileşme çalışmalarına katkı yapma çabalarımızı ve kriz döneminin yönetimine katılan çeşitli aktörlerle kurduğumuz ilişkileri anlatıyoruz. Böylece bu süreçte deprem bölgesinden gelenler kadar kendimizi de konumlandırma biçimimizi anlatımın merkezine koyuyoruz.

### 1. Afet ve Afet Sonrası Araştırmacının Konumu

Afet, ani gelişen bir olayın sonuçlarına (yani ortaya çıkan etkiye) verilen addır (AFAD, 2014). Burada üç nokta veya ölçüt önemlidir. Birincisi, etkilenme “insan merkezli” olarak; insanların canına, malına ve yaşam çevresine gelen zarara göre tanımlanmaktadır. İkincisi, ortaya çıkan etkinin ölçüğü “büyük” olmalıdır; örneğin en az 10 ölüm, 100 yaralanma, ekonomik yaşamı aksatan ölçüde mal kaybı ve çevrenin yaşanamayacak hale gelmesi gibi (Gökçe vd., 2008). Üçüncüsü, ortaya çıkan etkinin yönetilememesi (yönetimin yardım çağrısında bulunması) gerekmektedir. Kısacası afet çok boyutlu bir kriz durumuna işaret etmektedir; bunlar arasında fiziksel, mekânsal, ekonomik ve politik (yönetimsel) boyutlar ön plandadır. Bu boyutların her birinin toplumsal yönleri olduğu gibi, toplumun örgütlenme yapısında da krizlerin baş gösterdiği durumlar gerçekleşebilmektedir.

Böylesine karanlık-kaotik bir “tablo” ile karşılaştıklarında sosyologların hem meraktan hem de ortaya çıkan durum ve süregiden süreç hakkında mesleki bir sorumluluk duyduklarından bilgi üretmeye yönelmeleri beklendik bir durumdur. Bilginin içeriği kriz koşullarını ve krizi yaşayanları anlama, olan-biteni belgeleme ve/veya gereksinimlerin ve giderilme yol-yönteminin belirlenmesine katkı şeklinde olabilir. Türkiye’de bu türden merak ve sorumluluk duygularını harekete geçiren en büyük ölçekli afet türü depremler olagelmıştır.

Ne var ki bu beklendik yönelimin “naif” şekilde hayata geçirilmesi, sosyoloğun merakını yeterince tatmin etse de etmese de kriz dönemi olarak tanımlanan ilk birkaç hafta hakkında sosyolojik, sivil ve politik yönlerden gereksinim duyulan bilginin üretilmesinde önemli riskler yaratır (Açıkalın, 2017). Örneğin sosyologlar kriz ortamında yeni sorun kaynakları haline gelebilirler (donanımları yetersizse ve bireysel çalışıyorlarsa). Ayrıca, kiminle nasıl

bağlantılanacaklarını bilemezlerse (planlama ve ön iletişimleri yetersizse), bilginin üretilmesinde etkin ve verimli sonuçlar alamayabilirler. Üstelik krizi atlatamamış insanlarla etik ilkelere uygun iletişim kuramayabilirler (Newman vd., 2006) -özellikle kiminle neyi, ne zaman, nasıl konuşmalı konusunda yeterince bilgi ve deneyim sahibi değillerse.

Bu üç basit örnek bile afet (dolayısıyla kriz) araştırmalarında etik, stratejik ve pratik boyutların önemini vurgulayabilmektedir. Ana hatlarıyla kaydetmek gerekirse, kriz ortamlarına girişin bir ekip ile gerçekleştirilmesi, ekipte deneyimli ve farklı disiplinlerden uzmanlara yer verilmesi, zamanlamanın hassasiyetle, çeşitli kurum ve kişilerle iletişim kurarak belirlenmesi önemlidir. Kriz ortamında araştırma mı yoksa yardım mı yapılacağı ve yardım ederken bir gözlemci olarak çalışmanın koşulları gibi konuların belirginleştirilmesi, kriz ortamında görüşülecek kurumlar ve görevlilerin önceden bilgilendirilip onların yönlendirmelerine uymaya özen gösterilmesi hep bu özel koşullardaki etik ve pratik-stratejik sorumlulukların birer parçasıdır (Clarke, 1995). Bunlar ilk anda önümüze çıkan önemli karar konuları iken, verilerin işlenirken ve yayımlanırken katılımcılarla nasıl paylaşılacağı dahi düşünülmesi gereken ayrıntılar arasındadır. Konuyu burada kriz dönemine odaklı olarak açılacak da benzeri bir dizi önemli karar sosyologları kriz-sonrası aşamalarda da (iyileşme ve yeniden yapım) beklemektedir.

## 2. Metodolojik Bir Öneri: Araştırma ve Aktivizm Birlikteliği

Afet (veya genelde kriz) dönemlerinin hemen sonrasında bilgi üretimini önceleyen bir araştırma yerine katılımcıların var olan koşullarının düzeltilmesi için harekete geçen bir eylem araştırmasının daha etkili sonuçlar yaratacağını düşünüyoruz. Eylem araştırmaları, uzmanlar ve durumun öznelere tarafından var olan koşulların veya uygulamaların *eleştirel* yönden değerlendirilmesini ve mümkünse *iyileştirilmesini* içerir (Karasar, 2012). Bunun temelinde, eylem araştırmalarının (özellikle araştırmacıları ve katılımcıları ortak bir paydada buluşturmaya öngören katılımlı eylem araştırmalarının -participatory action research), *diyalojik* karakteri yatmaktadır. Bunun anlamı, bir araştırmanın, ele alınan topluluk üyelerinin veya grubun seslerinin duyulduğu bir etkileşim ve etkinlik olarak gerçekleştirilebilmesidir (Denscombe, 2007; Tedlock, 1991). Eylem araştırmaları aynı zamanda *aktivizme* de ilişkilidir. Aktivizmin araştırmacıları (ve istekliyse katılımcıları) yönlendirdiği rol, otorite yapılarını sorgulayabilmek ve eşitsizliklerin üzerine gidebilmektir (Lisahunter vd., 2013; Oosthuizen, 2002). Bir kimlik olarak aktivist araştırmacılık pek çok unsuru ve dengeyi gözetme zorunluluğundan dolayı güçtür ve bu çerçevede pozitivist bilimin ölçütlerine uymayabilir.

Aktivist eylem araştırması olarak da adlandırılabilir bu metodolojik bakış afet araştırmalarında sosyologların alanda konumlanmasını kolaylaştırabilir. Buradan hareketle bizler, 14 Şubat 2023 tarihinde başlattığımız ve halen süregiden bir eylem araştırması gerçekleştirdik. Katılımcıları salt araştırma nesnelere olarak değil de diyaloğun ve eylemin parçaları olarak kurguladığımız öznelere-arası bir araştırma tasarladık. Buna göre, bir sonraki başlık altında detaylandıracağımız adımları attık ve aktivist rolümüzü önemseyen bir yaklaşımla yola koyulduk.

Burada aktivizmden kastımız, araştırma öznelereyle dayanışma içinde olmak ve onları güçlendirmeyi önemsemektir (Cancian, 1993; Denscombe, 2007). Bu noktada otorite yapılarını dikkate almak ve olası eylemleri gerçekleştirebilmek için yapı-fail ikiliğini aşmak gerektiğinin farkındaydık (Baskhar, 1993). Bunu gerçekleştirmeye çalışırken araştırma sonuçlarının bilimsel ilerlemeye katkı sağlamasını da önemseydiğimizden eleştirel realist bir duruş benimsedik. Baskhar'ın (1993) "dönüşümsel toplumsal etkinlik modeli", yapı ve fail (aktör) arasındaki ilişkinin dinamik ve karşılıklı olduğunu vurgular. Bu karşılıklılık, toplumdan bireye toplumsallaşma ve bireyden topluma doğru yeniden üretim ve/veya dönüştürme ilişkisi biçiminde gerçekleşir. Kısaca Baskhar'a (1993) göre, gerçekliği açıklamak için ilişkisellik hesaba

katılmalıdır. Bizler de analizimizde bu ilişkiselliğin, çoklu nedensellik analizinin ve diyalojik araştırma konumunun peşinde olduk. Şüphesiz bu süreci değerlendirerek bir öneri haline getirmemiz, daha fazla zaman alacak öz-düşünümsel bir bakışla mümkün olacaktır (Bourdieu ve Wacquant, 2003).

### **3. Sudurağı Araştırması: Nasıl Başladı, Nasıl İlerledi?**

Bu bölümde, afet sonrasında sosyologların sahada konumlanma biçimlerine yönelik olarak buraya kadar sunduğumuz metodolojik tartışmanın pratikte nasıl ilerlediğini örneklemekteyiz.

Afet ve kriz dönemlerinde sosyologların (veya sosyal bilim araştırmacılarının) karşılaşılabileceği sorunlara yönelik ilk bölümde yaptığımız vurgular nedeniyle, kriz ortamına doğrudan girmek yerine, krizi yaşayan hane halklarından o ortamdan uzaklaşanlarla, ilk 15 gün sonrasında birlikte olmayı seçtik. Üç kişilik bir ekip olarak, afet bölgesinden ayrılıp Karaman merkeze 30 km uzaklıktaki Sudurağı Beldesi'ne yerleşen afetzedelerle bir araya geldik. 300'e yakın afetzedenin yerleştiği Sudurağı TOKİ Sitesi, deprem sonrasında araştırmacı olarak konumlanmayı seçtiğimiz alan oldu. Karaman bizlerin çalıştığı yerleşimdi; Sudurağı ise kent merkezine uzak olması dolayısıyla önemliydi, çünkü afet sonrası yardımlaşma ağlarından ne ölçüde faydalanabildiğini gözlemleyip, sorun olan noktalarda gerekli adımları atmak istedik.

Araştırma sürecinin bizler ve sahadaki diğer aktörler bakımından nasıl başladığı ve nasıl ilerlediği önemli, çünkü sahanın dinamikleri hem araştırmanın ilerleyişinde hem de sosyologlar olarak sahada konumlanma biçimlerimiz ve niyetlerimiz üzerinde etkili oldu. Bu bakımdan ilk bölümde tartıştığımız alana uyumlanma ve değişimlere açık olma gereğini süreç boyunca deneyimledik (Açıkalın, 2017; Stallings, 2007).

Buna göre araştırmanın genel olarak birbirini takip eden ama işleyiş ve konumlanma bakımından farklılıklara sahip olan üç ayrı dönemden oluştuğu söylenebilir:

#### **3.1. Birinci Dönem (Şubat-Nisan 2023)**

Depremi yaşanmasından bir hafta sonra Karaman'a yönelik göç akışı başlamıştı. Bu bir haftada tüm ülkede bizlerin de zaman zaman içerisinde yer aldığı sivil toplumun etkili bir biçimde örgütlenmesine şahit olmuştuk. Ancak bu yardımlaşma seferberliğinin dışında birer sosyolog olarak ne yapabileceğimizi sorguladığımızda deprem mağdurlarının ihtiyaçlarını sosyal ve kültürel boyutta gözetmenin gerekliliğini fark ettik. Ayrıca sahadaki geçirilecek zaman kente yeni gelenler, kentin eski sahipleri ve yönetenlerle birlikte inşa edilecek olan yaşam sürecini, yardımlaşma ağının dinamiklerini ve afetzedelerin geri dönme/başka bir yere gitme-kalma hareketlerini sürecin başından itibaren izleme olanağı sunmaktaydı. Daha uzun vadede ise afetle mücadele kültürünün inşasına ve afet literatürünün gelişimine katkıda bulunmak istedik.

Henüz afetin şokunun atlatılmadığı acil müdahale ve onu izleyen iyileşme dönemlerini kapsayan ilk üç ayda eylem araştırmasının da bir gereği olarak öncelikle, kente gelenlere duygusal ve sosyal olarak destek olmayı, acil gereksinimlerine hızla destek aramayı etik hassasiyetlerimizin bir gereği olarak önemsedik. Bilimsel gözlemlerimiz bu sürecin yalnızca birer "eşlikçisi" oldu.

İlk üç aylık dönem afet mağdurlarıyla yakınlık kurmada, daha içeriden bir araştırmacı konumu edinebilmede ve sahadaki önemli diğer aktörlerle tanışmada önemli bir eşikti. Bu dönem araştırmanın devamının nasıl süreceğini belirlemede etkili oldu.

Alana giriş için ilk olarak yöneticilerle temasa geçtik. Yönetenlerin ön planda olduğu acil müdahale döneminde, kriz masalarıyla ilişki sayesinde hem ilgili aktörleri tanımak ve kendimizi tanıtmak hem de neler yapıldığını/yapılabileceğini gözlemlemek mümkün oldu. Sudurağı Belediye Başkanı ve yardımcısıyla başlayan görüşmeler, onların yönlendirmeleri sayesinde

TOKİ Site yöneticileriyle etkin iş birliğine evrildi. Afetzedelerin yerleştirilmeleri ve ihtiyaçlarının tespiti noktasında site yönetimi oldukça önemliydi. Ayrıca afetzedelerle ilk temasımızda yönetimin yanımızda olması hızlı şekilde güven kurulmasına destek oldu. TOKİ yetkililerin eşliğinde, 40 haneden erişebildiğimiz 28'iyle tanıştık ve düzenli aralıklarla evlerine ziyaretimizi sürdürdük. Bazı hanelerde bir aile diğerlerinde birkaç aile birlikte yaşıyordu. Geldikleri illere göre hanelerin dağılımı şöyleydi: 13 Hatay, 7 Malatya, 5 Kahramanmaraş, 5 Gaziantep. Haneler zengin bir etnik çeşitlilik gösteriyordu. Alan ziyaretlerimiz genel olarak ilk üç hafta ardı ardına, daha sonra ise iki haftada bire evrildi.

Afetzedelerle tanışma ve ihtiyaç tespiti devam ederken Beldedeki ilkokul ve ortaokul müdürleri ve öğretmenleri, kent merkezinde ise vali yardımcısı ve kriz masası üyeleriyle tanıştık ve fikir alışverişinde bulunduk. Daha sonra, alanda psikolojik yardım ve çocuklara yönelik etkinlikler düzenlenmesi amacıyla Karaman PDR Derneği üyeleriyle temas kurduk.

Sonuç olarak ilk dönemde sahadaki aktörlerle kurduğumuz işbirlikleri ile birlikte, afetzedelerin duygusal destek ihtiyaçları; özel ihtiyaçlı çocuklar, yaşlılar, genç ve yetişkinlerin durumu; sosyalleşme ihtiyaçları; yasal haklarının takibi, hatırlatılması; çocuk ve ailelerin civardaki okullarla iletişimlerinin kurulması; iş arayanların ilgili mercilerle irtibatlarının kurulması; Türkçe bilmeyen afetzedelerin sorun ve ihtiyaçlarının tercüman aracılığıyla dinlenmesi; farklı etnisiteden hanelere farklı yaklaşımların ve küçük şikâyetlerin gözlemlenmesi ve doğabilecek ayrımcı tutumlara yönelik önleyici bazı tedbirler alınması ve afetzedelerin kendi durumlarının iyileştirilmesine yönelik öneri ve olası eylem planlarının dinlenmesi gibi pek çok alanda rol aldık. Yapmayı planladığımız çeşitli etkinlikler ise yapısal engeller sebebiyle yarım kaldı veya hiç hayata geçirilemedi. Örneğin, birinci dönemin sonuna doğru çocuklar için okullar ve PDR Derneği iş birliğinde her hafta sonu gerçekleşecek bir psiko-sosyal etkinlik düzenledik ancak İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün prosedürleri etkinliğin sürdürülmesini engelledi.

### **3.2. İkinci Dönem (Mayıs-Temmuz 2023)**

İlk dönemin sonunda yardım-destek amacımız kadar araştırmacı merakımız da arttı. Alana dair edindiğimiz izlenimler ve geliştirdiğimiz ilişkiler ne tür bir araştırma tasarlayacağımıza katkıda bulundu.

Hanelerin deprem, gitme-kalma ve göçmenlik deneyimlerine odaklandık. Her bir haneye dönüşen rollerimizden, yapmak istediğimiz araştırmadan söz ettik ve kabul edenlerle araştırmaya yönelik görüşmeler yaptık. Yapılandırılmamış, sohbet havasında anlatı görüşmeleri düzenledik (Creswell, 2013). Kimi zaman birbirine değen kimi zamansa birbirinden ayrışan anlatılar dinledik ve içlerindeki çoklu nedenselliği önemsedik. Daha önceki paylaşımlarımızı veri olarak kullanıp kullanamayacağımızı da hanelerin onayına sunduk. Bu dönemde ziyaretlerimiz önceki döneme göre seyrekleşti. Her ay bir hafta sahada vakit geçirdik, ayrıca telefonla iletişim kurmayı, gerektiğinde yardım ve destekte bulunmayı sürdürdük.

Alanda önümüze çıkan yapısal destekleri aşabilmek adına ise araştırmayı bir TÜBİTAK projesine dönüştürdük<sup>95</sup> ve böylelikle alan ziyaretleri ve düzenlemek istediğimiz etkinlikler için sembolik bir maddi destek edindik.

### **3.3. Üçüncü Dönem (Ağustos ve sonrası)**

Bu da araştırma amacının ön planda olduğu bir dönemdi. Henüz sonlandırmadığımız bu dönemde pek çok aile Karaman'dan ayrıldı. Gidenlerle telefonla ilişkimizi sürdürdük. Halen Sudurağı'nda

---

<sup>95</sup> Araştırmamız TÜBİTAK 1002-B Hızlı Destek programı kapsamında, "223K013" numaralı proje olarak desteklenmektedir.

yaşamımı sürdüren hanelerle ve Belediye ve TOKİ yetkilileriyle ise aralıklı görüşmelerimize devam ettik.

Yıl bitmeden ise kalanlarla son bir görüşme ve veda yemeği düzenleyerek araştırmayı pratikte sonlandırmayı planlamaktayız. Sahadan keskin bir ayrılışı değil de yumuşak bir çıkışı kendimiz ve afet mağdurları adına önemsemekteyiz (Smith ve Delamont, 2023).

#### **4. Araştırmacı Rolündeki Dönüşüm**

Saha deneyimimiz boyunca araştırmacı konumumuzun hem karşılaştığımız aktörler hem de bizim için sabit kalmadığını, amaç ve ilgilerimize göre değişip dönüştüğünü söyleyebiliriz. Sahadaki aktörler (afetzedeler ve yöneticiler vb.) için sürecin en başından sonuna doğru konumumuzdaki/kimliğimizdeki değişim keskin olmamakla birlikte şöyle oldu: Yardım ağının bir parçası; mahalleden biri (afetzedeler için); sosyal sermaye (Bourdieu, 1986); araştırmacı/hoca.

Kendimiz için ise alanda bulunma amacı ve metodolojik duruşumuzla da ilişkili olarak aktivizmi ve araştırmayı birleştirebildiğimiz özellikle ilk üç aylık dönemde sahip olduğumuz konumu, saha destek elemanı ve aktivist olarak adlandırabiliriz. Araştırmanın ortalarına doğru ise aktivizm önemli kalmakla birlikte ilkin öne çıkarmamaya çalıştığımız araştırmacı kimliğimiz önemli hale geldi.

Bu ortaklıklar dışında, araştırmacılar olarak tüm bu süreci ve kimlikleri yaşayış biçimimize etki eden faktörleri kaydetmekte yarar var. Kendimize ve birbirimize yönelttiğimiz düşünümsel gözlemler şu faktörlerin duruş ve yaklaşımlarımızı bireysel ölçüde etkilediğini gördük:

- Afet deneyimi (6 Şubat ve öncesi) ve/veya afet bölgesinden olma (Açıkalın, Kineşçi)
- Afet sırasında (6 Şubat ve öncesi) yakınına kaybetme (Kineşçi)
- Afetin yarattığı duygusal etki (Açıkalın, Kineşçi, Kaçar Tunç)
- Daha önceki sosyolojik ilgiler (Afet ve kalkınma -Açıkalın, göç -Kaçar Tunç, etnik ilişkiler ve toplumsal hafıza -Kineşçi, metodoloji -hepimiz, uzmanlık düzeyinde Kaçar Tunç)

6 Şubat depremleri sonrası yaşanan afetle kurduğumuz bireysel ilişkiler ve kişisel ilgiler araştırmaya yönelik farklı bakış açılarıyla birbirimizi desteklememizi ve beslememizi sağladı. Böylelikle alana giremem ve aktörlerle yeterince yakınlık kuramama (Hammersley ve Atkinson, 2007), yanlılık veya körleşme gibi yöntemsel aksaklıkların üstesinden gelebildik.

#### **Sonuç**

Bu metin afet dönemlerinde ve hemen sonrasında sosyologların üstlenebilecekleri roller ve konumlanma stratejileri ile ilgili bir yaklaşım geliştirip buna yönelik bir alan örneği sundu. Yürüttüğümüz tartışma göstermektedir ki sosyal bilimler açısından afet ve her tür kriz döneminde veya toparlanma sürecinde salt bilimsel merakların ön planda tutulduğu bir araştırma yapmak hem zordur hem de etik sorunlara gebe dir.

Sahip olduğu amaç ve stratejik adımlarıyla katılımlı eylem araştırmasının bu tür sorunların bertarafına yardımcı olabilecek bir metodolojik yaklaşım ve araştırma türü olduğunu öne sürmekteyiz. Bu bakımdan aktivist araştırmacı rolünü benimsiyoruz. Yanı sıra, (öz)düşünümsel

bir yaklaşımı, sahanın dinamiklerini fark etme, şartlara esneklikle uyum sağlama ve kendini gözlemlene bakımından önemli buluyoruz.

Sudurağı'ndaki araştırma sürecini kapatırken daha yoğun bir iletişim, analiz ve tartışma ortamını afetten kaçanlar, kendimiz ve diğer aktörler için yaratabildiğimiz ölçüde, burada geliştirdiğimiz yaklaşımın değerlendirmesini derin ve çok boyutlu şekilde yapabilecek, yapısal sorunları daha belirgin şekilde saptayıp, çözüm önerileri ve araştırmacılara sistematik öneriler sunabileceğiz.

### **Kaynakça**

- Açıklalın, O. (2017). *Yüzyılın Hesabı*. Yeni İnsan: İstanbul.
- AFAD (2014). *Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: AFAD
- Bhaskar, R. (2008). Introduction: Critical Realism, Hegelian Dialectic and the Problems of Philosophy, Bhaskar, R., *Dialectic: The Pulse of Freedom*. Oxon, New York: Routledge.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. Richardson, J. (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Westport, CT: Greenwood, s. 241-258.
- Bourdieu, P., Wacquant, L. J. D. (2003). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. İstanbul: İletişim.
- Cancian, F. M. (1993). Conflicts between Activist Research and Academic Success: Participatory Research and Alternative Strategies. *The American Sociologist*, 24(1), 92-106.
- Clarke, L. (1995). An Unethical Ethics Code? *The American Sociologist*, 26(2), 12-21.
- Creswell, W. J. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Denscombe, M. (2007). *The good research guide for small-scale social research projects* (3rd ed.). Maidenhead: Open University Press.
- Gökçe, O., Özden, Ş. ve Demir, A. (2008). *Türkiye'de Afetlerin Mekânsal ve İstatistiksel Dağılımı, Afet Bilgileri Envanteri*. Ankara: AFAD.
- Hammersley, M., Atkinson, P. (2007). *Ethnography: Principles in Practices*. London: Routledge.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel.
- Lisahunter, Emerald, E. ve Martin, G. (2013). *Participatory Activist Research in the Globalised World*. New York, London: Springer.
- Newman, E., Risch, E. ve Kassam-Adams, N. (2006). Ethical Issues in Trauma-Related Research: A Review. *Journal of Empirical Research on Human Research Ethics: An International Journal* , 1(3), 29-46.
- Oosthuizen, M. J. H. (2002). Action Research. Williamson, K. (Ed.), *Research Methods for Students, Academics and Professionals: Information management and systems*. London: Chandos, .s. 159-175.
- Smith, R. J. ve Delamont, S. (Eds.) (2023). *Leaving the Field: Methodological Insights from Ethnographic Exist*. Manchester: Manchester University Press.
- Stallings, R. A. (2007). Methodological Issues. Rodriguez, H., Quarantelli, E. L., ve Dynes, R. R. (Ed.) *Handbook of Disaster Research*, s. 55-82, New York: Springer.

Tedlock, B. (1991). From Participant Observation to the Observation of Participation: The Emergence of Narrative Ethnography. *Journal of Anthropological Research*, 47(1), 69-94.



# Neoliberal Politikalar Bağlamında Nükleer Karşıtı Hareketin Dönüşümü: Mersin İncelemesi<sup>96</sup>

Pınar DEMİRCAN<sup>97</sup>

## Özet

Bu çalışma, Mersin'deki nükleer karşıtı hareketin, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarında 2020 yılı sonuna gelindiğinde sınırlanmış olduğu iddiasından yola çıkmaktadır. Kökleri 1970'lere uzanan mücadelenin, 1980 Askeri Darbesiyle uygulamaya konulan neoliberal stratejilerin nüfuz ettiği siyasal rejim koşullarında sürmesi bakımından, çalışmanın bağlamını neoliberal politikalar oluşturur. Amacı Mersin'deki nükleer santral projesinin gerçekleştirilmesine karşı mücadelenin dönüşümünü analiz etmek olan çalışmada, siyasal rejim, siyasal iktidar ve toplumsal hareketlerin kesişimselliğine yaslanan çekişmeli siyaset yaklaşımından yararlanılmaktadır. Nükleer karşıtı hareketin siyasal iktidarların uygulamaları karşısında bağımlı değişken konumunda olması nedeniyle siyasal gücün otoriterlik eğiliminin analizi için rejimin açıklığı kapalılığı; gücün işlevsel dağılımı, uyguladığı baskı düzeyi; kurduğu ittifak ilişkileri ile ademi merkezîyetçi-merkezîyetçi eğilimlerini baz alan siyasi fırsatlar önermeleri test edilmektedir. Çalışmanın toplumsal hareketler ayağında, nükleer karşıtı hareketin dönüşümünde rol oynayan ittifak ağındaki kurumsal dinamiklerin siyasi rejimle etkileşimi de analiz edilmiştir. Disiplinler arası analizler, AKP'nin nükleer santral projesine toplumsal rıza sağlamak için kullandığı otoriter ve kalkınmacı araçlarla etkileşimin sonuçlarını gösterirken, küresel, ulusal, yerel ölçeklerdeki gelişme ve düzenlemeler de mücadelenin genişleme ve daralma aşamalarını çeşitli boyutlardan tartışmaya olanak vermektedir. Nitel araştırma tekniklerinin benimsendiği ve saha araştırmasını Mersin'de nükleer karşıtı hareketten 26 kişiyle gerçekleştirilen yüz yüze derinlemesine mülakatların oluşturduğu çalışma, yazarın 2023 yılının ocak ayında tamamladığı doktora tezinden bir kesit teşkil etmektedir.

**Anahtar kelimeler:** Neoliberal politikalar, çekişmeli siyaset, siyasi fırsatlar, nükleer karşıtı hareket.

## The Transformation of The Anti-nuclear Movement in The Context of Neoliberal Policies: An Analysis of Mersin

### Abstract

This study claims that by the end of 2020, the anti-nuclear movement in Mersin has faced constraints under the rule of Justice and Development Party (AKP). The context of the study is neoliberal policies, as the anti nuclear movement which has its roots in the 1970s, continues under the conditions of a political regime permeated by neoliberal strategies put into practice by the 1980 military coup. This study examines how the struggle against the nuclear power plant project in Mersin has transformed by using the method of contentious politics which intersects political regimes, power, and social movements. Since the anti-nuclear movement is the dependent variable of the political power, to analyze the authoritarian tendency of the political regime political opportunity propositions based on the openness and closeness of the regime; the distribution of power; the level of suppression; the alliance relations; and the decentralized-centralized tendencies are tested. The institutional dynamics that influenced the alliance network's transformation of the anti-nuclear movement in relation to the political regime were examined in the social movement section of the study. Interdisciplinary analyses reveal the effects of the AKP's authoritarian and developmental tools to gain social consent for the nuclear power plant project, while global, national, and local developments provide a framework for a multi-perspective discussion of the expansion and contraction phases of the movement. This study, using qualitative research techniques and consisting of face-to-face in-depth interviews with 26 individuals of the anti-nuclear movement in Mersin, represents a cross-section of the author's Ph.D. dissertation, completed in January 2023.

**Keywords:** Neoliberal policies, contentious politics, political opportunities, anti-nuclear movement,

<sup>96</sup> Bu çalışma yazarın Ocak 2023' te kabul edilen doktora tezinden bir kesitin özetini yansıtmaktadır. bkz Demircan, P. (2023). Neoliberal politikalar bağlamında nükleer karşıtı hareketin dönüşümü: Mersin ve Sinop incelemesi. Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul; This paper presents a brief overview of an excerpt from the author's PhD thesis, which was accepted in January 2023. The transformation of the anti-nuclear movement in the context of neoliberal policies: A study of Mersin and Sinop

<sup>97</sup> Bağımsız Araştırmacı, Dr., demipinar@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8529-0638

## Giriş

Modernleşme ideali doğrultusunda 1970'lerde dünya genelinde yaygınlaştırılan nükleer santraller, Türkiye'de siyasal iktidarlar tarafından gelişme ve kalkınmanın şartı kabul edilmiştir.<sup>98</sup> Çalışmanın konusunu oluşturan nükleer karşıtı hareketin geçmişi bu yıllarda bir nükleer santral kurulması için Mersin'in seçilmesine karşı protestolara uzanmaktadır.24 Ocak Kararlarına itirazların 12 Eylül Askeri Darbesi ile bastırılmasının ardından üç yıl süren sıkıyönetim boyunca askıya alınan siyasi, ekonomik ve toplumsal yaşamla beraber projeler de durmuştur. Çalışmada neoliberal politikaların askeri darbeye uyarlanması siyasal rejimin otoriter karakterinin dışavurumu olarak düşünülmüştür. Askeri, politik ve ekonomik alanlardaki değişikliklerin hızlı toplumsal dönüşümlere yol açması (Kıray, 2006: 97) değişimin nedenlerini gösterebileceği üzere, kalkınmacılık ve otoriterlik kavramsal anahtarlarının kullanıldığı araştırmada 12 Eylül Askeri Darbesi çalışmanın nirengi noktasıdır. Nitekim literatürde neoliberal politikalara odaklanan çalışmalara (Saad-Filho, Johnston,2005; Berberoglu 2021; Özyürek, Özpınar, Altındiş 2019; Tansel 2018) bakıldığında siyasal iktidarların kalkınmacı ve otoriter pratiklerinin analiz edildiği görülmektedir.

Nükleer karşıtı hareket açısından 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)döneminde nükleer santral kurulması için 2010 yılında Rusya ile Hükümetler arası bir anlaşmanın imzalanmasını yap-sahip ol-işlet /Built-own-operate (B.O. O) tipindeki finansal anlaşmanın izlemesi önemlidir. Zira bu anlaşmalarla Rusya tarihte ilk kez bir devletin bir başka devletin topraklarında kendine ait bir nükleer santralin kurucusu, sahibi ve işletmecisi olmasına örnek teşkil ederken Türkiye'de sivil toplum da karar sürecinin dışına atılmıştır. Nitekim Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nin (NGS) inşaat aşamasına erişmesi projeye tanınan muafiyet ve teşviklerin yanı sıra muhaliflerin bastırılmasıyla mümkün olmuştur. Özellikle AKP iktidarında artan otoriterliğin 2016 yılındaki darbe girişimi sonrasında demokratik hak ve özgürlüklerin daha fazla sınırlanmasına, OHAL'in de belirlenen sürenin dışına taşarak resmi rejimin değişmesine uzanması çevre ve ekoloji mücadelesinde de deneyimlenmiştir. Zira devletle yurttaşlar arasındaki istişare mekanizması olan demokrasi kapasitesi (Tilly, 2007: 189) siyasal süreçlere göre biçimlenirken toplumsal hareketlerin stratejisi, yapısı ve başarılarında da rol oynar. Siyasal rejimle etkileşim içindeki meslek örgütleri, sendikalar, siyasi partiler, derneklerle bireylerin ittifakından oluşan Mersin'deki mücadele açısından "Nükleer karşıtı hareketin çalışmanın zamansal sınırlılığına göre 2020 yılına gelindiğinde sınırlanmış olmasının nedenleri nelerdir, hareket neden ve nasıl dönüşmüştür?" şeklindeki temel araştırma sorusuna iç dinamiklerin diyalektiği de dikkate alınarak yanıt aranmaktadır.

### 1.1. Teori ve Metodoloji

Çalışma siyasal rejim, siyasal iktidar ve toplumsal hareketleri birlikte ele alan **Çekişmeli Siyaset (Contentious Politics)** (Tilly, Tarrow, 2015) yaklaşımına dayanır. Siyasal rejimin niteliği demokrasinin düzeyine göre değişirken demokrasilerde itiraz ve taleplerini kolektif eylemlerle sergileyen toplumsal hareketler iktidarı denetleyen ve dönüştüren bir konumda demokratik muhalefet görevi görmektedir (Özbek, 2005:19-90). Çalışmada Türkiye'deki siyasal rejime dair demokrasinin düzeyi Charles Tilly ve Sidney Tarrow'un siyasi fırsatlar yaklaşımı önermeleriyle test edilmektedir.

<sup>98</sup> 1953 yılında ilan edilen Barış için Atom Anlaşmasını ilk imzalayan ülke 1955 yılında Türkiye'dir. Ülkemizde 1956 yılında Atom Enerjisi Komisyonu kurulmuş, nükleer santral kurulması için teklif alınan ve başarısız olan toplam dört ihalenin ilki 1967 yılında açılmıştır.

### 1.1.1. Siyasi Fırsatlar Yaklaşımı

Demokrasi kapasitesi ile siyasal iktidarın kapasitesi arasındaki mesafenin değişmesinin nedenlerini tespit etmeyi sağlayan *Siyasi Fırsatlar Yaklaşımı (Political Opportunity Structures)* (Kitschelt,1986; Joppke, 1992) siyasal iktidarların uygulamaları karşısında bağımlı değişken konumundaki hareket aktörlerinin fırsat ve tehditleri nasıl yorumladığına odaklanmaktadır (Tilly ve Tarrow, 2015:49). Bu etkileşim, gücün dağılımı ile siyasal iktidarın sağ ya da sol politika izlemesine (Della Porta ve Diani, 2020: 298-299), rejimin merkezîyetçi yapıda olup olmadığına göre derinleşmektedir. Nitekim toplumsal hareketler, siyasal iktidarın uygulamalarına meydan okuyan niteliğiyle toplumsal sorunun tespitinde önemli olduğu kadar (Meyer, Whittier, 1994: 277-298) 2011 yılındaki Arap Baharı, Arap (Tunus, Mısır, Libya) isyanları ile 2013 yılında Türkiye'deki Gezi Parkı eylemleriyle görüldüğü gibi siyasal rejime etki ederek siyasi fırsat da teşkil edebilmektedir.

Çalışmada Tilly ve Tarrow'un Siyasi fırsatlar yaklaşımlarını sentezleyerek 2006 yılında yayımladıkları *Çekişmeli Siyaset (Contentious Politics)* (Tilly,Tarrow,2015:57-59) adlı eserlerinde düzenledikleri beş temel önerme: 1) Siyasal rejimin politikaya etki eden aktörlere açıklığı ve kapalılığı, 2) Siyasal rejimin kendi içinde güç merkezi kurması 3) Siyasal rejimin toplumsal hareketler üzerindeki baskı düzeyi 4) Siyasi ittifakların istikrarsızlığı ve ittifaklarla kapasitesini genişletmesi 5) İktidarın merkezîyetçi ya da ademi merkezîyetçi yönetim eğilimleri test edilmektedir.

### 1.1.2. Toplumsal Hareketler

Çalışmada benimsenen çekişmeli siyaset konularının toplumsal hareketler ayağında kampanyalar, halk mitingleri, hak talebi girişimlerinin uygulanabilirliği demokrasi kapasitesine ışık tutar (Della Porta, Diani, 2020: 108). Farklı kolektif kimliklerin bir araya gelmesiyle (Della Porta, Diani, 2020: 31-32) literatürde “yeni” olarak nitelenen (Çayır, 2006: 23) çevre hareketlerinin çatısı altındaki nükleer karşıtı hareket kolektif kimlikler kadar sınıfsal oluşumları da içermektedir. Zira hareketlerin içinde bulunulan zaman ve mekândan ayrı ele alınamaması eski ve yeni hareket özelliklerinin bir arada görülmesi anlamına gelmektedir (Çetinkaya, 2014: 49, 51). Bu durum, faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için maddi kaynaklar açısından eski hareketlerde görülen *kaynak mobilizasyonunun* kolektif eylemlerdeki etkisini (Çetinkaya, 2014: 28) dikkate almayı gerektirmektedir. Nükleer karşıtı hareketin ittifak ağı yapısını haiz olması, mobilizasyonların isyanlara dönüşmesini engelleyen kurumsallığın etkisini (Staggenborg, 2013) de araştırmaya sevk etmektedir.

Çalışmanın metodolojisi, neoliberal politikaların uygulayıcısı olan siyasal iktidarların kopuş ve sürekliliklerini takip eder. Çalışmanın en önemli katkısı, Türkiye literatüründe teorik tartışmalarla sınırlı kaldığı görülen siyasi fırsatlar yaklaşımının sahaya uyarlanması olurken, 70'lere dayanan geçmişle günümüzde de varlığını sürdüren nükleer karşıtı hareketin çevre ve ekoloji mücadelesini ilgilendiren altyapısal dönüşümün analizini kesintisiz sağlayan bir merceğe görevi gördüğünü göstermesi de kıymetlidir. İlk uğrağı ve nirengi noktası otoriterliğin zirveye çıktığı 12 Eylül olan çalışmanın, ikinci ve üçüncü uğrakları Avrupa Birliği (AB) üyelik süreci ve küreselleşme politikalarıdır. 2002 yılında iktidara gelen AKP döneminde nükleer santral kurulması için ihale yönteminin yerini alan Hükümetler arası Anlaşma ve onu izleyen Yap-Sahip ol- İşlet (B.O.O) finansman anlaşması ise çalışmanın dördüncü uğrağı olan 2008-2009 krizinin bir sonucu olarak düşünülmüştür. Çalışmanın beşinci uğrağını 15 Temmuz 2016 tarihli Askeri Darbe girişimi oluşturur, zira 1 ay sonra ilan edilen OHAL ile başlayan süreçte Parlamenter Sistemin terkiyle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine (CHS)geçilmesinin ardından resmi rejim değişikliği gerçekleştirilmiştir. Zamansal sınırlılığını 2020 yılının oluşturduğu çalışmada

nitel araştırma tekniklerine ek olarak Mersin'deki nükleer karşıtı hareketten 26 kişiyle yapılan yüz yüze derinlemesine mülakat verilerinden yararlanılmıştır. Literatür taramasına ek olarak yerel yönetimlerin ve sivil toplum örgütlerinin argümanları, medya kayıtları, eylem repertuarları, hareketin araçları, kitaplar, yayınlar, raporlar, haberler incelenmiştir.

## 2. Neoliberal Politikaların Kalkınmacı ve Otoriter Bağlamı

Kapitalist birikimin neoliberal stratejisine göre devlet, planlayıcı nosyonunu terk ederek sermaye birikimi için düzenleyici rolüne geçmiştir. Birikimin artı değer<sup>99</sup> üzerinden oluşturulması doğal varlıklarla kamusal mekânların üzerindeki çitlemelerle, rant teminiyle; özel mülkte zorla el koyma, mülksüzleştirme gibi girişimlerle sağlanır. Birikimin motorunun durmaması için sürekli tekrar etmesini öngören neoliberal politikalara göre, toplumsal itirazların zor araçlarıyla engellenmesi otoriter yönetimlerde mücadelenin devlete karşı verildiğini açıklamaktadır (Harvey, 2012:90). Sürekli birikim ve genişleme ihtiyacı içindeki sermayenin yeni coğrafyalara açılması Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi ulusüstü kurumlarca merkezden çepere doğru yönlendirilen projelerle karşılanırken (Wallerstein, 2011:32) küresel birikim rejimine entegrasyonu hedefleyen çeperdeki devletler de gelişmiş devletlerle kurdukları borç ilişkisi çerçevesinde projelere finansal teşvik, düşük maliyet, muafiyet sağlamaktadır.

### 2.1. Siyasal Rejimin Otoriter Uygulamalarının Temeli

Türkiye'deki siyasal rejimin otoriter karakterinin analizinde başvuru olan siyasal fırsatlar önermeleri açısından çalışmanın nirengi noktası olan 12 Eylül ile başlayan sıkıyönetim süreci aynı zamanda birinci uğrağıdır. Siyasal partilerin yasaklandığı, dernek ve örgütlerin kapatıldığı dönem **rejimin kapalılığını gösterirken** AKP döneminin OHAL'i kurumlar lağvedilmediği için rejimin açık olduğu izlenimi verir. Ne var ki, 12 Eylül rejiminde '80'lerin sonunda yeni bir siyasal aktör olarak Türkiye'nin ilk Yeşiller Partisi kurulabilmişken 2020 yılında kuruluş başvurusunu yapmış olan Türkiye'nin üçüncü Yeşiller Partisi'nin kuruluşunun engellenmesi 12 Eylül sonrasına kıyasla CHS rejiminin kapalılığını gösteren net bir örnektir.

Devletlerin otoriterleşmesi demokrasinin temelini oluşturan yasama-yürütme-yargı erklerinin ayrılığı ilkesinden uzaklaşılması demektir. AKP döneminde bu dengenin torba kanun ve kanun hükmünde kararnamelerle bozulması **gücün merkezde toplanması** için araçsallaştırılmıştır ki, torba kanununun AKP açısından en önemli getirisi 2007 yılında Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin kabulüdür. Ancak, bu uygulamaların gerisinde AKP öncesindeki iktidarlar döneminde neoliberal stratejiye göre özelleştirmelerin hızlı gerçekleştirilmesi ve '90larda Avrupa Birliği uyum sürecinde başvuru olan *paket kanun* uygulaması yer almaktadır. Yargı erkinin yürütmenin kontrolüne girmesi ise, 2010 tarihindeki Anayasa değişikliği referandumunun Anayasa Mahkemesini (AYM) işlevsizleştiren ve Hakimler Savcılar Yüksek Kurulu'nun (HSYK) adından "yüksek" kelimesi çıkarılarak yapısında değişiklik oluşturan maddeleriyle sağlanmıştır. Çalışma, AKP öncesinde de yargıya müdahil olunmasıyla yargının zayıflatıldığı örnekler sunar ancak, AKP'nin farkı yargıyı yürütmenin kontrolüne sokmasıdır. Benzer şekilde 2016 yılındaki OHAL KHK'larına yolu açan da '80 sonrasının OHAL kararnameleridir.

Siyasal iktidarın çevre ve ekoloji mücadelesine yönelik kullandığı **baskı ve zor araçlarının** ivmesinin 2013 yılında Gezi sürecinde artmış olması da AKP'nin ikinci döneminde gücünü merkezde toplamasından bağımsız bulunmamaktadır. 12 Eylül kültürünü haiz kolluk kuvvetlerinin uyguladığı baskı ve şiddet, OHAL sürecinde toplumsal etkinlik ve eylemlerin

<sup>99</sup> Marx, iki tür artı değer olduğundan bahsetmektedir: Bunlardan biri çalışma sürelerini artırarak emekçiyi sömürü anlamındaki mutlak artı değer; diğeri teknolojik gelişmelerle emek verimliliğini yükseltmekle gerçekleşen nispi artı değerdir (Marx K. 2019, 521).

Valilik kararıyla keyfi olarak yasaklanmasına uzanmıştır. Anayasa'nın 2911 sayılı Toplu Gösteri ve Yürüyüş Hakkını tanıyan maddesi ihlal edilirken OHAL koşulları da CHS döneminde normalleştirilmiştir. 90'ların parçalı koalisyon hükümetleri döneminin aksine, 2002 yılında iktidara gelen AKP, **ittifaklarla kapasitesini** genişletmiştir. '90lardan itibaren AB üyeliği doğrultusunda izlenen **ademi merkezietçi** politikanın yerini 2013 yılında 6360 sayılı KHK<sup>100</sup> ile Büyükşehir Belediye Kanunu'nda **merkezietçi politikanın** alması da otoriterliğin Valilik yasaklarını destekleyen şekilde yerelde arttığını göstermektedir ki, 1993 yılından itibaren büyükşehir olan Mersin bu değişiklikten doğrudan etkilenmiştir.

## 2.2. Siyasal Rejimin Kalkınmacı Uygulamalarının Temeli

Türkiye'de kalkınmanın nükleer enerjisiz mümkün olmayacağı gibi iddialar siyasal iktidarlar tarafından destek bulmuştur. 1999 yılında Çok uluslu şirketleri (ÇUŞ) ulusal yargıdan muaf tutan Tahkim Kanunu'nun kabulünden sonra nükleer santral kurulması için yeni adım 2007 yılında AKP tarafından nükleer enerjiyi savunanların bile karşı çıktığı *Nükleer Güç Santrallerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Enerji Satışına İlişkin Kanun Değişikliğinin* kabulüyle atılmıştır. AKP'nin 2008-2009 krizinin etkileri altında enerji ve inşaat yatırımlarını artırdığı süreçte, nükleer santral için Rusya ile hükümetler arası anlaşma yapılmış, akabinde finansman sorumluluğu gerektirmeyen, yap-sahip ol-işlet tipindeki finansal anlaşmayla yönetimi Rusya'ya bırakan bir süreç başlamıştır. Anlaşmanın Rusya lehine şekillenmesine itiraz edilmemesi için 2007 yılında Anayasa'nın 90'ıncı maddesinin son fıkrasında da *usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasa'ya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamaz* ibaresi eklenmiştir. Hükümet eliyle kamulaştırma yapılan topraklarda Rusya nükleer santralin daimî sahibi, işletmecisi olurken, sahanın genişletilmesi için acele kamulaştırmalar da yapılmıştır. Akkuyu NGS projesinin sivil toplumun müdahalesinin dışına taşınmasının yanı sıra 2015 yılında *6745 Sayılı Yatırımların Proje Bazında Desteklenmesi ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* aracılığıyla da vergi muafiyeti, KDV indirimi gibi teşviklerin sağlandığı stratejik yatırım statüsü verilmiştir. Yani çalışma, AKP döneminde Mersin'deki nükleer santral projesinin geniş kesimlerin itirazına rağmen inşaat aşamasına geldiğini itiraz edenlerin bastırılmasıyla olduğu gibi projeye tanınan teşvik ve muafiyetlerle mümkün olduğunu göstermektedir. Bu açıdan çalışmada İhale Kanunu, Çevre Kanunu, İmar Kanunu, Orman Kanunu, Kıyı Kanunu, Zeytin Kanunlarında da proje lehine değişikliklere de yer verilmiştir.

## 3. Nükleer Karşıtı Hareketin Dönüşümü

1970'li yıllarda yer lisansı alınan Mersin'deki mücadelenin dönüşümünü konu edinen çalışmada analizler 1993-2000 yılları ile 2002-2020 yılları arasında olmak üzere iki bölümde ve kurumsal düzenlemelerin ışığı altında yürütülmüştür.

### 3.1. Nükleer Karşıtı Hareketin İlk Dönem Dinamik ve Mekanizmalarının Dönüşümü

Mersin'deki nükleer karşıtı hareket, 12 Eylül sıkıyönetiminin ardından demokrasi taleplerinin çevre mücadelesi içinden yükselmesini fırsat olarak görüp kurulan Yeşiller Partisi'nin İzmir'deki parti üyelerinin koordinasyonunda başlar. Çernobil Nükleer Felaketi ile ilgili haberler kamuoyuna yansımışken, 1992 yılında dördüncü kez ihale açılan projeye karşı örgütlü direnişin temelleri meslek örgütleri, dernekler, siyasi partiler, sendikaların üyeleriyle bireylerin bir araya gelerek 1993 yılında gerçekleştirdiği ilk kongrede atılmıştır. "Nükleer Santrallara Karşı Güç Birliği" adı altında yürütülmesine karar verilen kongrede Mersin, Sinop, İstanbul gibi çeşitli illerde

<sup>100</sup> 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (KHK) değişikliği,

platformların kurulması kararlaştırılmıştır. Çalışma, bu süreçte faaliyetlerin gerçekleştirilmesine yönelik kaynak ihtiyacının alternatif, şarkılı, müzikli, şenlikli sokak sergileri, gösteriler, hareket aktörlerinin yazılarının yayımlandığı anti nükleer dergilerin satışları ve kampanyalardan karşılandığını ve hareketin ilk yıllarında kaynak mobilizasyonundan uzak olunduğunu göstermektedir.

Mersin'deki proje mekânında yurt çapında katılım sağlanan yaz şenlikleriyle 7 yıl süren direnişe destek veren sağ partililerin sağ koalisyon hükümeti döneminde hareketten çekilmesi sol siyasetin ağırlık kazandığı bir sürece girildiğini açıklamaktadır. Bu dönemde sağ partili belediye başkanının nükleer taraftarlığına geçmesi ise yerel yönetimin desteğinin yitirilmesi anlamına da gelmiştir. Köyün nükleerciler ve nükleer karşıtları olarak ikiye bölünmesine uzanan bu gelişmeler kaynak sahibi nükleer karşıtlığını köyde yaptığı referandumla (Künar, 2002: 240) yüzde 84 nükleer karşıtlığının tescillemesi tehdidi fırsata çevirdiklerini göstermektedir. Çalışmada, kaynak sahibi örgütlerin yaratıcı faaliyetlerinin diğer bir sonucu ise, ittifak içinde kaynak sahibi olmayanların atalete düşmesi, kötü ekonomi şartlarında bağışların azalmasının kaynak bağımlılığına ve kurumsallaşmaya yol açması, ayrıca kaynak sahibi örgütler arası rekabetin doğması olarak tespit edilmiştir. '80'lerde Dünya Bankası, Avrupa Birliği kaynakları gibi fon alımı ve sivil toplum olgusunun ortaya atılması da toplumsal güçler arasındaki güven ilişkisini zedeleyerek ikilik yaratmıştır. Nükleer santral projesinin 2000 yılında iptal edilmesinde sol siyaset izleyen Demokratik Sol Parti'den (DSP) Başbakan Ecevit'in, hükümeti kurması nükleer karşıtlarının girişimleriyle argümanlarının<sup>101</sup> dikkate alınması gibi bir fırsat sağlamıştır. Dolayısıyla çalışma 1999 yılında Tahkim kanununun Ecevit'in Başbakanlığında kabul edilmiş olması bakımından nükleer karşıtlarının tahkime karşı sınıfsal çözüm üretmediğini yani sol parti iktidarını fırsata çeviren girişimlerde bulunmadığını göstermektedir.

### **3.2. Nükleer Karşıtı Hareketin İkinci Dönem Dinamik ve Mekanizmalarının Dönüşümü**

Nükleer karşıtı hareket ikinci dönemine 2005 yılında, Mersin dahil çeşitli illerde platformların kurulması kararlaştırılan kongre ile başlar. Ancak Avrupa Birliği üyeliği uyum sürecinde, 2004 yılında yürürlüğe giren Dernekler Kanunu'na göre konfederasyon yapılarının platform örgütlenmelerine dahil edilmesi konfederasyon yapılanmasını haiz, yurt genelinde örgütlü ve kitlesi olan dinamiklerin hareket içindeki ağırlığını artırmıştır. Yani çalışmaya göre, harekete ilk dönemden miras kalan sorunlara kurumsallığın da eklenmesiyle yola çıkılırken siyasal iktidarın hedefindeki dinamiklerin dönüşümleri de sürmektedir.

Çalışma '80'lerden itibaren sendikaların, esnek çalışma yöntemleri ve toplu pazarlık güçlerinin zayıflatılmasıyla etkisizleşirken yandaş sendikaların sayısının AKP döneminde arttığını ve üyelik aidatının devlet tarafından ödenmesi, İslami çizgide kültürel ve ideolojik formasyonun fırsata çevrilmesiyle "simbiyotik sendikacılık" gibi müdahalelere uğradığını ortaya koyar. OHAL döneminde siyasi baskının Mersin'de etkin olan KESK üyelerinin KHK'larla işlerini kaybetmesi azalan kaynakların yönünü de değiştirmesi de söz konusudur. Siyasi partiler ise '80 sonrasında Siyasi Partiler Kanunundaki değişikliklerle partilerin hazine yardımı alması, üye aidatlarının önemsizleşmesi, kararların alınmasında siyasi parti liderlerinin belirleyici olmasıyla oligarşik yapıya evrilmiştir. Nükleer karşıtı hareket, ittifak ağındaki kurumsallığı haiz meslek oda ve birlikleri baskı örgütü niteliğini korumuşsa da AKP döneminde aidatlarının kesilmesiyle güç kaybetmiştir. Mersin'deki ittifakta öne çıkan Türk Tabipleri Birliği (TTB) sağlık alanının piyasalaştırılması, AKP döneminde şehir hastanelerinin kurulması, performans dayalı iş, sağlık

<sup>101</sup> Güneş ve rüzgâr enerjilerinin alternatif olabileceği;1999 depreminden sonra deprem riski; 2000 yılında nükleer santral ihalesinde yer alan Siemens şirketinin rüşvet skandalı gibi risklerin mevcudiyeti

sektörünün dönüştürülmesiyle güç kaybına uğramıştır. Türkiye Barolar Birliği (TBB) de AKP döneminde aıdat kesintisi, mesleklerinin piyasalaştırılması, baroların bölünmesi, baroların yapısına müdahalelerle karşılaşmıştır. İttifak ağı içinde dernekler de devletin kamu alanından çekilme girişimi nedeniyle “üçüncü sektör” gibi devletin terk ettiği hizmetleri üstlenen sivil toplum kuruluşlarıyla yan yana gelmiş, fon alımı gibi konularla kaynak edinme süreçleri üzerinden yıpranmıştır. Muhalif dernekler, OHAL itibarıyla “terör” le ilişkilendirilmek istenmiştir.

Mersin’deki nükleer karşıtı hareketin ikinci döneminin dinamikleri<sup>102</sup> yukarıda genel olarak örgütlerin maruz kaldığı etkiler altında faaliyet gösterdiği üzere “Ne Sinop’ta ne Akkuyu’da ne de Türkiye’nin/dünyanın başka bir yerinde nükleer santral istemiyoruz” şeklindeki ana slogan ortaktır. Fakat çalışmanın 2019 yılında gerçekleştirilen mülakatları mücadelenin Mersin’le sınırlı olduğunu, yerelde de zayıfladığını teyit etmektedir. Hareket, 2010 yılı itibarıyla protesto ve kitlesel mitingleri kurumsal ve bürokratik formatta gerçekleştirirken siyasal rejimin baskısı arttıkça önce salon toplantılarına ardından CHS ve pandemi sürecinde çevrimiçi ağlara yönelmiştir.

Öte yandan çalışma, ittifak dinamikleri arasında kurumlar ağırlık sahibiyken bireysel katılımların düşüklüğüne dikkat çekmektedir. Zira kurumsallıkların öne çıkması hareketten çekinme/uzaklaşmaya ve bölünmeye uzanan hareket içi tartışmalara yol açmıştır. Bununla birlikte hareketin temsilcilikle aynı kişilerce idare edilmesi yaşanan ittifak ağının dinamizmini yitirmesine yol açmıştır. Fakat çalışmanın esas saptaması kurumların kaynaklarını OHAL KHK’larıyla görevlerinden uzaklaştırılan üyelerinin geçim sorununu çözmeye yönlendirmesinin bir sonucunun hareketin etkinliklerinin azalması olması bakımından hareketin kaynak mobilizasyonuna uğradığını ortaya koymasındır. Çalışma, OHAL sürecinde KHK’larla işini kaybedenlerin hareketten uzaklaşması, işi olanların kendilerinin/aile fertlerinin işten çıkarılma endişesi duyması, hareket aktörlerinin maruz kaldığı yüksek cezalarla savcılıktan açılan davaların caydırıcılığı, kötü giden ekonomi şartlarında geçim sorunları nedeniyle yeni iş veya ek iş yapma zorunluluğu harekete mesai harcanmasının zorlaştığını da açıklamaktadır. Tüm bunlar insan ve maddi kaynak yoksunu duruma gelen hareketin çalışmanın iddiası doğrultusunda sınırlandığını teyit etmektedir.

## **Sonuç**

12 Eylül rejimi şartlarında uygulamaya konulan neoliberal politikaların açtığı yolda AKP döneminin önceki siyasal iktidarların otoriter uygulamalarından en önemli farkı yasamanın ve yargının zayıflatılmasına ek olarak, yürütmenin güçlendirilmesidir. Muhalifler üzerindeki baskı ve kontrol artarken, izlenen merkezi politika ve rejimin 12 Eylül dönemini izleyen sürece kıyasla kapalılığı AKP’nin OHAL sonrasında geçilen CHS döneminde rejimin resmi niteliğinin otoriterleştiğini açıklamaktadır.

Çalışma, Mersin’deki Akkuyu NGS’nin AKP’nin otoriterleştiği süreçte kalkınmacı pratiklerin zor araçlarının kullanılmasıyla ilerletildiğini ortaya koymaktadır. Çekişmeli siyasetin ayaklarından biri olarak ele alınan nükleer karşıtı hareketin AKP iktidarındaki ikinci dönemine kurumsallaşma, sivil toplumun dönüştürülmesi ve rekabet gibi olgularla sınındığı bir işleyişi ilk döneminden miras alarak başlamış olması hareket dinamikleri arasındaki sorunlar çözülmeden ikinci fazdaki mücadeleye geçildiğini göstermektedir. Bununla birlikte çalışma, mücadelenin ikinci döneminde

---

<sup>102</sup> Mersin NKP’de Halkevi, TEMA, TÖP (Toplumsal Özgürlük Partisi), Doğanın Çocukları, TMMOB (EMO, MMO, Kimya Müh. Odası ortak temsilci), Mersin TTB, KESK, Mersin Barosu, Mersin 78’liler Derneği ve bireysel üyeler

kapasitesi artan siyasal iktidarın dönüşmekte olan kurumsal dinamikler üzerinde baskısını artırmasıyla, hareketin kaynak mobilizasyonu içinde olduğu net olarak görülmüştür. Neticede, bu döneme kadar hareketin kurumsal dinamikler tarafından sahiplenilmiş olması, gençlerle nükleer karşıtlığını merkeze koyma potansiyeli olanların mücadeleye uzak kalmasına neden olurken buna kurumsal dinamiklerin atıl kalmasının da eklemesi çalışmanın mücadelenin sınırlandığı yönündeki iddiasını doğrulamaktadır.

### **Kaynakça**

- Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnston, (2005) Neoliberalism A Critical Reader,
- Berch Berberoğlu (2021) The Global Rise of Authoritarianism in the 21st Century
- Çayır, K. (Ed.). (2016). Yeni sosyal hareketler. Kaknüs Yayınları.
- Çetinkaya, D. (2014). Tarih ve kuram arasında sosyal hareketler. (D. Y. Çetinkaya, Der.). Sosyal hareketler: Tarih, teori, deneyim. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Della Porta, D. ve Diani, M. (2020). Toplumsal hareketler (P. Çakır ve C. Gülbudak, Çev.). İstanbul: İş Bankası.
- Demircan P. (2023) Neoliberal Politikalar Bağlamında Türkiye’de Nükleer Karşıtı Hareketin Dönüşümü: Mersin ve Sinop İncelemesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü
- Harvey, D. (2012). Sermayenin sınırları. (U. Balaban, Çev.). Ankara: Tan Kitabevi Yayınları
- Joppke, C. (1992). Decentralization of control in US nuclear energy policy. Political Science Quarterly, 107 (4), 709-725.
- Kıray, M. B. (2006). Toplumsal yapı toplumsal değişme (2. Baskı). İstanbul: Bağlam.
- Kitschelt, H. P. (1986). Political opportunity structures and political protest: Anti-nuclear movements in four democracies. British journal of political science, 16(1), 57-85.
- Künar, A. (2002). Don Kişot'lar Akkuyu'ya karşı: anti-nükleer hikayeler. Elektrik Müh. Odası
- Marx, K. (2019). Kapital cilt: I: Ekonomi politiğin eleştirisi. Yordam Kitap.
- Meyer, D. S. ve Whittier, N. (1994). Social movement spillover. Social Problems, 41(2), 277-298.
- Özbek, M. (2004). Giriş: Kamusal alanın sınırları. M. Özbek (Der.)
- Özyürek, E., Özpınar, G., Altındış (2019) E. Authoritarianism and Resistance in Turkey,
- Staggenborg, S. (2013). Bureaucratization and social movements. The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements
- Tansel, C.B. (2018): Authoritarian Neoliberalism and Democratic Backsliding in Turkey: Beyond the Narratives of Progress
- Tilly, C. (2006). Regimes and repertoires. Chicago: University of Chicago Press
- Tilly, C. (2007). *Democracy*. Cambridge University Press.
- Tilly, C. ve Tarrow, S. G. (2015). Contentious politics. Oxford University Press
- Wallerstein, I. (2011). Dünya sistemleri analizi. İstanbul: BGST Yayınları.



## Küçültülen ve Yalıtılan Mekanlar: Kiralık Müstakil Odalar Barınma Sorununa Çözüm Olabilir Mi?

Ramazan Oruç<sup>103</sup>

### Özet

Bu çalışma, 2019'dan bu yana yaygınlaşan 'apartman dairelerinin büyük iç tadilatlarla 8-10 metrekarelik bağımsız odalara bölünmesi ve bu odaların müstakil stüdyo daireler şeklinde kiralanması' uygulamasına hizmet sağlayıcıların perspektifinden odaklanmaktadır. Çalışma, müstakil oda arzının kendine özgü karakterini incelemekte, daha önce bilinen bekâr evleri ve pansiyon gibi modellerden hangi yönlerle farklılaştığını ve bu arzı ortaya çıkaran sosyal koşulları araştırmaktadır.

**Anahtar kelimeler:** bekar odası, müstakil oda, stüdyo daire, iç göç, sosyal değişim

### Downsized And Isolated Spaces: Can Private Room Rentals Be A Solution To The Housing Crisis?

### Abstract

This study focuses on the perspectives of service providers on the practice, which has become widespread since 2019, of dividing apartment flats into a maximum number of independent rooms of 8-10 square metres by means of extensive interior renovations and renting these rooms out as separate studio apartments. The study takes a closer look at this particular type of accommodation and examines how it differs from conventional models such as bachelor houses and hostels. It also examines the social factors that have contributed to the emergence of this new type of accommodation.

**Keywords:** bachelor's room, self-contained room, studio apartment, internal migration, social change

---

<sup>103</sup> Doktora Öğrencisi, İstanbul Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Programı, orucr20@itu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2036-0463

## 1. Araştırmanın Sorunsalı, Metodu ve Kısıtları

Doktora yeni başladığım 2021 yılı başında, Sevgili *Handan Türkoğlu* ve *Ayşe Lale Berköz*'den aldığım *Sosyal Araştırma Yöntemleri* isimli doktora dersi kapsamında hazırladığım bir ödevi sunmaya çalışacağım. Geçen iki buçuk yıl içinde baş döndürücü pek çok sosyal çalkantıyla sınırdığımız için bu çalışmanın güncel olmadığı endişesini taşıdığımı itiraf ederek başlayayım. Yine de, pandemi nedeniyle sokağa çıkma yasaklarının uygulandığı olağanüstü bir dönemden bir kesit sunacağı için ilginizi çekeceğini umuyorum.

Bahsettiğim dersi aldığım ilk haftalar, aynı zamanda hararetli bir şekilde taşınacak yeni bir ev aradığım bir zamana denk geliyordu. Pek çok ev ilanı vardı ama emlak sitelerinde gezinip bütçeme uygun ilanları listelemeye çalıştığımda, “1+0 stüdyo daire” ilanları arasında kayboluyordum. İçinde günlük ihtiyaçların asgari düzeyde karşılanabileceği temel mobilyanın bulunduğu, ortak kullanıma tahsisli alanlara da sahip, pansiyon benzeri bu *müstakil odalar*, geçici olarak barınmaya da uygun olduğu vaadiyle “valizini al, gel” çağrısıyla ilgisinin dikkatine sunuluyordu. Aradığım şeyi bulmama engel olacak kadar fazla oldukları için tırmanan rahatsızlığım, sonunda beni emlak sitelerinden birinin iletişim adresine “bu tür ilanlar için yeni bir kategori tanımlamalarının herkes için daha iyi olacağı” şeklinde bir mesaj atmaya bile sevk etmişti. 2019 yılı ortalarında yine kiralık ev ararken benzer ilanlara rastladığımı sonradan hatırladım.

Bir çeşit düşünce akışı içinde kaybolunca asıl uğraşımı erteleyip, [sahibinden.com](http://sahibinden.com) sitesi üzerinden paylaşılmış ilanlardan bazılarını detaylıca incelemeye başladım. Tespit ettiğim örüntüler bunun araştırılmaya değer *yeni* bir sosyal durum olduğunu imliyordu. Pansiyon, paylaşımlı daireler ya da bekar evi/odası<sup>104</sup> gibi önceki örneklerden farklı olarak, İstanbul’da yakın zamanda ortaya çıkmış bu barınma birimlerinin özgün karakterini ve bu tür bir arzı ortaya çıkaran toplumsal koşulları anlamak ilginç olabilirdi. Sonraki ilk derste çalışmak üzere konuyu önerdim. Ve işte buradayız!

Araştırma evrenini, İstanbul Şişli, Beşiktaş, Beyoğlu, Bakırköy ve Kadıköy ilçe merkezleri olarak belirledik. Çalışma, literatür taramasıyla eş zamanlı olarak, emlak sitelerinde yer alan ilanların *hizmet bedeli*, *hizmetin sunulma biçimi*, *hedef kitlesi* gibi kriterlere göre sınıflandırılmasıyla başladı. Bu çaba mekânsal kümelenmeleri görünür kıldı (Bkz.: Şekil 1). Odaları kiraya verenlerle (arz tarafı) birlikte, buralarda konaklayan kişilerle (talep tarafı) de görüşmek istediysen de, çeşitli kısıtlar nedeniyle mülakatlar maalesef yalnızca hizmet sağlayıcılarla sınırlı kaldı.

İlk etapta 11 işletmeciyile ön-görüşme yapılarak araştırma soruları sarihleştirildi. Bu 11 ön-görüşme ve ilan sahipleriyle emlak siteleri üzerinden yapılan muhtelif yazışmalar ışığında oluşan çerçevede, hizmet sağlayıcılarla toplamda 51 yarı-yapılandırılmış derinlemesine mülakat gerçekleştirildi (11 ön-görüşme bu sayıya dahil değil.). Bunlardan 2’si araştırmanın ilgi alanında olan barınma birimlerinde, 1’i ise açık kamusal alanda olmak üzere, yalnızca 3’ü yüz yüze gerçekleştirilebildi. Hizmet sağlayıcı kişi ya da kurumların ilanları telefon numarasıyla birlikte yayımlamaları, diğer 48 görüşmeyi telefon marifetiyle yapma şansı verdi. Böylece önemlik bir dersin zaman kısıtını ve yeterliliğini aşan bir örneklem elde edilebilirdi.

---

<sup>104</sup> Adına hücerat denen ve vakfiyeler tarafından yaptırılan ve kiralanan tek odalı marjinal barınma birimlerinin tarihi 15. yüzyıl Osmanlısına kadar uzanıyor (bkz.: Tanyeli, 1996: 57-71; Cengizkan, 2000: 29; Tanyeli, 2001:15, Çokuğraş, 2013; Yağcı ve Akkaya, 2014). Ancak cumhuriyet yazınında oldukça ihmal edilmiş bir konu olduğu iddia edilebilir. Şen & Şen’in Süleymaniye’deki bekar evleri üzerine hazırladığı birkaç çalışmasının bu anlamda önemli bir istisna olduğunu anmalıyız (bkz.: Şen, 2012a; Şen, 2012b; Şen, vd., 2013; Şen, 2015) Ayrıca bkz.: Kızıllan, 2009; Erim, 2019

\*\*\*

Müstakbel çalışmalara boşlukları işaret etmesi açısından araştırmanın kısıtlarını da kısaca özetlemeye çalışayım.

Bu hizmet sunma şeklinin enformel karakteri nedeniyle, birkaç istisna dışında görüşülen kişilerin neredeyse tamamı ses kaydı alınmasına sıcak bakmadı. Bu nedenle görüşme notları el yazısı ve sesi yazıya çeviren online dikte yazılımları ile tutulmaya çalışıldı. Diğer taraftan emlak sitelerinin üçüncü taraf paket yazılımlarla veri kazınmasına imkân vermeyecek biçimde korunması nedeniyle bütün nicel veriler manuel biçimde toplandı. Bu da maalesef, mevcut zaman kısıtını besleyen bir durum oldu.

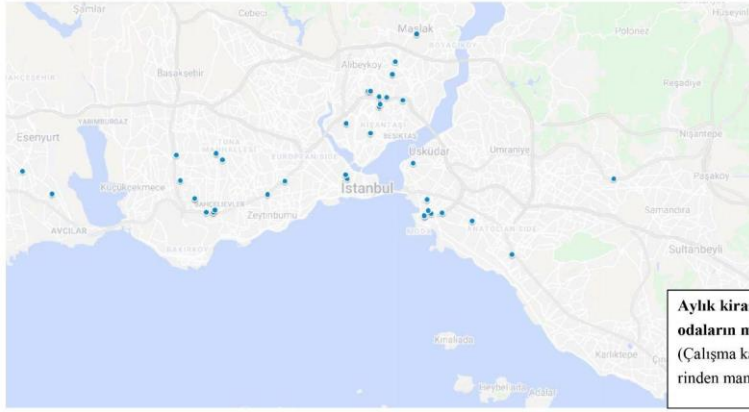
Çalışmanın en büyük eksikliği, söz konusu müstakil odalarda ikamet etmekte olan kiracılarla görüşülememiş olmasıdır. Bu açıdan yalnızca hizmet sağlayanların tek yönlü beyanları üzerinden kullanıcı deneyimi hakkında dolaylı çıkarımlarda bulunulabildi. Bir diğer önemli kısıt da otel, öğrenci yurdu, *Airbnb evi* gibi farklı modellerde çalışan barınakların pandemi etkisinde geçici fonksiyon değişikliğine uğraması ve çalışmanın odağını oluşturan *müstakil odalara* ait kümülatif datayı kirletmiş olması olasılığıdır. Bu tür geçici fonksiyon değişiklikleri kendi başına yeni bir durumu tarif etmesi bakımından önemli bir dönemsel gösterge olsa da araştırmanın esas odağını dağıtma riski nedeniyle bir kısıt olarak kabul edilmelidir. Son olarak, telefon görüşmelerinin sağladığı kolaylığın *mekan deneyimi* gibi önemli bir ayrıntıyı değerlendirme imkanını elimizden aldığımızı da anmadan geçmeyelim. Mekana ilişkin bilgi, tasvirler ve ilanlarda sunulan fotoğraflar üzerinden edinildi.

## 2. İstanbul’da Oda Kiralamak

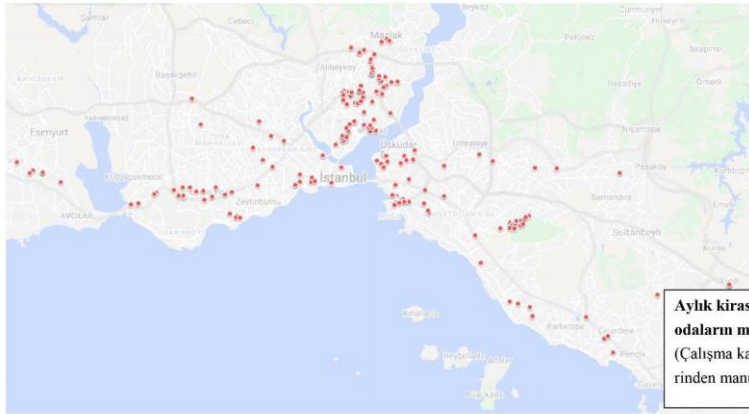
Başlangıç sermayesine sahip bir hizmet sağlayıcının, tekil bir apartman dairesini, ama daha yaygın olarak apartmanın tamamını<sup>105</sup>, ortalama 8-9 m<sup>2</sup> genişliğinde ve maksimum sayıda oda içerecek biçimde büyük bir tadilatın geçirerek kiraya vermesi şeklindeydi. Aynı zamanda temel altyapının da yeniden kurgulanmasını gündeme getiren bu tadilat sonunda, tek değişmeyen yapı bina ana kütlesi oluyordu. Azami sayıda oda elde etme amacına matuf bu iç müdahaleler, doğal olarak penceresiz, bozuk/oransız geometrili odalar ortaya çıkarıyor. Her bir oda temel gereksinimleri karşılayacak mobilyalarla donatılıyor, bazı örneklerde her katta güvenlik kamerası yerleştirildiği görülüyordu. Oda kapıları ekseriyetle manyetik anahtarlarla açılıp kilitlenecek şekilde kurgulanıyordu. Uygun genişlikteki odalarda duşakabinler göze çarpıyordu. Genelde zemin katta, ama bodrum ya da terasın olduğu çatı katında da ortak sosyalleşme alanlarının tanımlanıyordu. Ortak alan temizliğinin genelde haftada bir gelen kat görevlisi tarafından yapıldığı, ancak yatak çevresi, kişisel eşyalar ve oda demirbaşlarının temizliğinin odada kalanların sorumluluğunda olduğu belirtiliyordu. Odalar, genişlik, pencere-balkon ve duşakabin bulunması gibi kriterleri sağladığı nispette farklılaşan bedellerle kullanıcılarına kiralanıyordu. Özetle; güvenli, mahremiyet sağlayan, temiz, kentsel hizmet alanlarıyla ilişkili, tüketim mekanlarına yakın, erişilebilir, asgari konfor sağlayan, geçici, görece ucuz şekilde pazarlanan bir yeni modelden söz ediyoruz (Bkz.: Şekil 2).

---

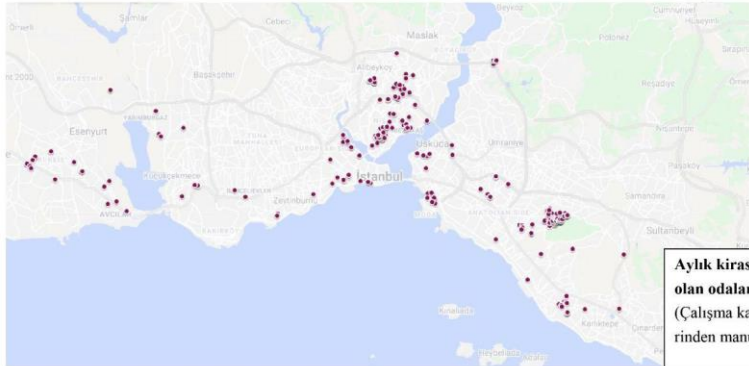
<sup>105</sup> Tadilata alınan apartman dairelerinin mülkiyet konusu, her bir görüşmede çok farklı yollarla yeniden sorulmuş olsa da tam olarak açığa kavuşturulabilmiş değildir. Görüşülen işletmecilerden, dönüştürdüğü apartmanın kendi mülkü olduğunu söyleyen, ev sahibinin rızasını alarak kiracı olduğu binayı tadil ettiğini söyleyen, rakipleri için “sahipsiz binaları kırıp döküyorlar, ev sahibinin ruhu bile duymuyor” açıklamasını yapan kişiler olmuştur.



**Aylık kirası 0-800 TL aralığında olan odaların mekânsal dağılımı**  
(Çalışma kapsamında çeşitli emlak sitelerinden manuel olarak toplanmıştır)



**Aylık kirası 800-1.200 TL aralığında olan odaların mekânsal dağılımı**  
(Çalışma kapsamında çeşitli emlak sitelerinden manuel olarak toplanmıştır)



**Aylık kirası 1.200-1.800 TL aralığında olan odaların mekânsal dağılımı**  
(Çalışma kapsamında çeşitli emlak sitelerinden manuel olarak toplanmıştır)

**Şekil 1: Oda ilanlarının mekânsal dağılımı (kaynak: muhtelif emlak siteleri)**

“İstanbul'a bir kaç ay için çalışmaya geldiyseniz ve güvenli bir yer bulup işlerinize yoğunlaşmak istiyorsanız vakit kaybetmeden bize gelin! Yıllık kontrat zorunluluğu olmadan, faturaları üzerinize alma derdi olmadan valizinizi yerleştirin, konaklamaya başlayın! İstanbul trafiğine takılmamanız için metroya yürüme 3 dk mesafedeki kurumumuz hizmetinizde! Güvenli bir sokakta, 24 saat güvenlik ve güvenilir komşularınızın olacağı binamızda hizmetinizdeyiz. Ücretsiz internet hizmeti, çamaşır makinesi, kurutma makinesi, ütü ihtiyaçlarınızı da ekstra ücret ödemedi giderin. Bekliyoruz. Özel süit oda, tüm faturalar dâhil, emlak komisyonu yok, 250 tl depozito... Her odada banyo ve tuvalet bulunmaktadır. Her katta temiz mutfak ortak kullanım, güvenlik kameralı 24 saat güvenlik, temizlik hizmeti... Detaylı bilgi için lütfen arayın. Kurumumuzda beyaz yaka çalışan misafirlerimiz bulunmaktadır. Şehrin merkezinde Kadıköy metro durağına 3 dk yürüme mesafesinde cafe, restoran ve yaşam alanlarına yakın merkezi konumdadır.”

**Şekil 2: Bir oda ilanı metni (kaynak: [sahibinden.com](http://sahibinden.com))**

Pek çok ilan metninde bu barınma birimlerinin temel karakteri, kısa süreli kiralamaya uygun oluşu yönüyle öne çıkıyordu. Bu noktada kısa süreli barınma konusunda işletmeci ile kiracı arasında karşılıklı bir mutabakatın kurulduğu söylenebilir. Yapılan görüşmelerde -uç örnekler zikredilmiş olsa da-, kiracıların ortalama 2-3 aylık sürelerle konakladıkları anlaşılıyor.

“Benim şahsen, 2 aydan daha uzun kalan müşterim olmadı şimdiye kadar. Bak, bir buçuk sene geçti açalı. E, zaten uzun süre kalacağını anlayan insan ev tutma derdine düşüyor. Çünkü buradaki hayat, hayat değil. (...) İlk açarken, ‘bu kadar mı kısa olacaktı’ diye sorsaydınız, ben ‘hayır’ derdim. Beklentimiz 6 aylık kiralama falan gibiydi.” (Görüşme Notları, -bundan sonra kısaca G.N.-)

Bir apartman dairesini bir kişiye konut olarak kiraya vermek ile -tadilat yapıp yapmamaktan bağımsız olarak- oda oda kiraya vermek arasında ikincisi lehine bir kazanç farkı oluştuğu sıklıkla zikrediliyordu. Görüşmecilerden biri, daireyi bir bütün halinde kiralamaya karar verdiğinde uygun bir kiracı bulana kadar dairesinin boş kalma süresinin kendisine zarar yazdığını, kiracı bulsa bile ödemeyi her aksattığında zararının arttığını, bu nedenle riski bölerek kendisi için en iyiyi yakalamaya çalıştığını ifade etmişti. Bir başkasından doğrudan alıntı yapacağım:

“Mesela 3+1 bir binaydı burası. Binanın içinde ben tadilat yaptırdım. Yani iç duvarları kırdık; tekrardan odalara dönüştürdük. Bunlardan toplam şu anda 5 oda çıktı. Bunların içinde müstakil duşları var. Her birisinin aylık kirası, dışarıya bakanlar 1500 lira (penceresi olanlar), penceresi olmayanları da 1000 liradan aşağı vermiyorum. Kapış kapış da gidiyor. Yani şimdi baktığımda ben bu evi 3+1 olarak kiraya vermiş olsaydım, aylık maksimum 3000 lira kazanacaktım. Ama böyle 5'e böldüm. Beşi de her zaman dolmuyor ama riski böldüm Yani 3+1 bir evin boş duracağına, 5 gözlü evinin 3 odasını kiraya verdiğinde zaten ondan fazla kazanıyorsun. Artık kimsede, aile değilse, 3+1 ev tutacak para yok zaten. Adam 3000 lira kazanıyor mu ki bilmem kaç lirasını kiraya versin?” (G.N.)

Diğer taraftan bu kiralama modelinin kiracılar lehine de önemli avantajlar sunduğu sıklıkla ifade ediliyordu. Kendi başına, ya da birkaç kişi bir araya gelerek, ev kiralamak isteyecekler için, gözden çıkarılması gereken başlangıç maliyetinin yüksekliği, talebi arttıran önemli bir husus olarak dile getiriliyor. İş arayan, staj yapan gençler açısından, ancak görece güvenceli bir iş temin edinceye kadar ev kiralama seçeneğini sürekli erteleme eğiliminde oldukları vurgulanıyordu:

“Şimdi sen nereden baksan, bir evi ilk defa kiralyorsan, evin kirasıdır, depozitosudur, emlakçı parasıdır, eve girişteki ufak tefek tadilatlardır, boyası badanası, efendime söyleyeyim, evin içine alacağın eşyalardır, yani hiçbir şey almasan çamaşır makinesi, buzdolabı, ocak, yatak: bunları almak zorundasın. ‘Her birini sıfır alamam, ikinci el alacağım.’ desen de, en az 2 kira yapar bunların toplamı. O yüzden şimdi bir insan, eve çıkayım, dese hiç yoksa en az cebinde 10 bin lirasının olması lazım. Kimin cebinde 10 bin lira var ki bu devirde? Adam iş aramaya gelmiş, cebinde 10 bin lira olacak...” (G.N.)

Güvencesizliğin yol açtığı *hayat inşa edememe* pratiğinin boyutlarını kavramak açısından sorulan kışkırtıcı ilave sorulara, işletmecilerden birinin yanıtı ilginç ve açıklayıcıydı.

“Bir kere maaşlar çok düşük. Adamın maaşı ay sonunu getirmeye yetmiyor ki. Bu adam nasıl gidecek de ev kuracak kendisine, kiralık olsa bile? Evlenecek de çocuk çocuğa karışacak. Bak, ben sana şöyle söyleyeyim: benim 40 yaşında bekâr müşterilerim var hala.” (G.N.)

### 3. Müstakil Oda Olgusu Hangi Toplumsal Değişimlerin Bir Göstergesi Olarak

#### Okunabilir?

Bu oda kiralama modelinin en çarpıcı karakteri, açıkça enformel bir alanda faaliyet göstermesine karşın pek çok farklı noktadan formel olanla açıktan temasının olmasıdır diyebiliriz. İlan metinlerinde, *harita üzerine işaretlenen konum bilgilerinin temsili olduğu, ayrıntılı yer tarifi almak isteyenlerin iletişim bölümündeki telefon numaralarını kullanmaları istenmesi* de bariz bir tedirginliğin ürünü.

Resmi olarak da pansiyon biçiminde hizmet veren iki işletme sahibi dışında görüşülen tüm kişiler, elde ettikleri gelire karşılık herhangi bir vergi ödemediklerini, zaten vergi levhalarının da bulunmadığını; ancak, yaptıkları işin yasal olmadığı ile ilgili ithamları kabul etmediklerini beyan ettiler. *Otellerin verdiği benzer bir hizmetin çok daha ucuza sunulduğu* argümanı çok yaygın olarak dile getirildi. İşletme sahiplerinin, kiralama öncesinde doğal olarak herhangi bir formel/yasal sözleşme tesis etmedikleri, bu nedenle de kiralama süreçlerinin kiracılar aleyhine güvencesizlikler üretebildiği kolaylıkla farkediliyordu. Bir işletmecinin, alkollü içki kullanıp diğer müşterilerini rahatsız ettiğini söylediği bir müşterisini kovduğunu; ancak odasını boşaltıp ayrılmaya yanaşmayan müşterisini attırmak için polis çağırarak zorunda kaldığını belirtmesi durumu iyi özetleyen bir örnek. Yine formelle-enformelin kesiştiği arayüze ilişkin çarpıcı bir örnek olduğunu düşünerek bir alıntı paylaşacağım:

“Bizim burada kalacak müşterilerden talep ettiğimiz bir kaç evrak var. Bir kere kimlik fotokopisi. İkincisi adli sicil kaydı. Duruma göre başka şeyler de icap edebiliyor. Ama bu iki taneyi mutlaka alıyoruz. Sabıkalı adam bu kapıdan içeri giremez” (G.N.)

Peki sabıkalı olmamak dışında kiracılar nasıl bir profil çiziyordu? Değişmeyen en temel vurgu, müşterilerinin “işinde gücünde insanlar” olduğu. Buna göre “serserilik peşinde olmayan”, “gündüz işinde akşam istirahatinde” insanların erdemi övülüyordu. Genelde bekar kiracıları olduğunu söyledikten sonra işletmesinin *bekar evi* gibi anlaşılmasını istemediğini söyleyen bir görüşmecinin, “...*bu bildiğin anlamdaki bekâr odalarından başka bir şey. (...) Yazar var. Ressam, öğrenci... Böyle bakımsız-çöküntü yeri değil yani.*” şeklindeki beyanında sıraladığı meslekler dikkat çekicidir. Her ne kadar bu tür bir meslek grubu algısı üzerinden bir iletişim kurmaya çalışılsa da görüşmelerde bu profilin dışında kalan önemli bir işsiz grubundan da söz ediliyor.

Görüşülen 8 odalı küçük bir işletmenin sorumlusu, kendisinin bilgisayar mühendisi olduğunu, 1 yıl önce ilk defa müşteri olarak geldiği bu mekâna, mekân sahibiyle kurdukları iyi ilişkilerin bir sonucu olarak 2 ay önce ortak olduğunu söylemişti. Genç mühendisten küçük bir alıntı paylaşacağım:

“...yani ortak dediğime de bakma. Para koyamadım. Para koyacak bir şeyim de yok. Başında duruyorum işinin. Adamın başka yerlerde de binaları var, güveniyor. Ben de sabah akşam ortalığı toparlıyorum. Tuvalet temizliyoruz yeri geldiğinde. Yani ben de isterim kendi mesleğimi yapabilmek; ama ekmek parası, ne yapacaksın işte! Memlekete gidip de annemin babamın eline mi bakayım?” (G.N.)

*En garanti müşteri kitlesi* olarak görülen yükseköğrenim öğrencilerinin, pandemi nedeniyle İstanbul’dan ayrılıp ailelerinin yanına taşınmaları, görüşmelerin odağını mevcut kiracıların potansiyeline yönlendirdi ve bu önemli ayrıntıyı maalesef bir küçük paranteze hapsetti.

Cinsiyet mefhumu bu hizmet sunma biçiminin en önemli belirleyenlerinden bir diğeri. Erkek ve kadın mekânları katı bir şekilde birbirinden ayrılmış görünüyor. Küçükçekmece, Üsküdar, Beşiktaş ve Kadıköy’de, yalnızca kadınlara tahsisli ve sayıları toplamda 10’u bulmayan oda kiralayan işletmesi tespit edildi. Bunun yanında, yine çok az sayıda ve tamamen kadınlara tahsis edilmiş “kız öğrenci yurtları” ve “bayan pansiyonları” mevcut. Bu mekânların öne çıkan vaadi, sağladıklarını iddia ettikleri yüksek güvenlik tedbirleri. İlgili ilanlarda bina içi ve çevresine takılan güvenlik kameraları, güvenlik görevlisi bulundurmaları, jiletli/dikenli telle çevrelenmiş koruma duvarlarına sahip olmaları gibi somut ve görünür güvenlik önlemleri öne çıkarılıyor. Kadınlara tahsisli mekânlarda ilave güvenlik söyleminin nedenleri hakkında, erkek mekânı işleten bir hizmet sağlayıcının beyanları açıklayıcı:

“Onun sorumluluğu bambaşka. Yani kız çocuğu neticede: namus. Biz burada kamera taktırdığımız halde buradaki koca adamların başına bir iş gelir mi diye tedirginken o kız çocuklarını barındıran yerlerin işi hakaten zor.” (G.N.)

Daha az güvenlik önlemi vurgulu erkek mekânlarında ise, şehrin yaşam alanlarına yakın olmaya dair daha fazla atıf olduğu görülüyor.

Bu işletmelerin karşı cins misafir kabul etmemek konusunda katı kuralları var. Görüşülen işletmecilerden biri, kendi mekanına kadın misafir alma ısrarını anlamadığını, bunun için zaten günlük ya da (artık) saatlik kiralanan daireler olduğunu; her iş için amacına uygun yer seçilmesi gerektiği beyanı ilginçti.

“Dışarıda ne yaptıklarını bilemem. Beni ilgilendirmez. Ama içeriye misafir, biz kabul etmiyoruz. Hani bu lobinin oraya gelir, orada 2 dakika oturur arkadaşları aşağı inene kadar. Ama yukarı çıkmak diye bir şey mümkün değil.” (G.N.)

Bu kiralık odalarda *gurbet duygusu*, *mekansal aidiyet* gibi sosyal olguların *göçmenlik* ortak paydasında izini sürmek mümkün. Ailesi İstanbul'da yaşayan hiçbir kiracısı olmadığını söyleyen bir işletmecinin, eğitim kaynaklı iç mobilitayla İstanbul'a savrulan kiracıları üzerinden kuşaklar arasındaki geniş açıklığa dikkat çektiği sözlerine kulak verelim:

“İstanbul'da yerli bulamazsın. Herkes göçmen bir şekilde. (...) İstanbul bir umut kapısı. Eskiden cahil ilkokul mezunu gelirdi. Şimdi üniversitelisi geliyor. Eskiden gelen daha şanslıymış. Yani onlar ev sahibi oldular, mülk sahibi oldular. Ama şimdi gelenler de göçmen herhalde? Göçmendir de öyle daha sanki en eski İstanbulludan daha iyi İstanbul Türkçesi konuşuyor.” (G.N.)

İstanbul'da değişen göçmenlik pratiği halen barınma sorunu için *sistemin içinden* çözümler üretmenin ötesine geçememiş görünüyor. Ancak bazı önemli toplumsal değişimlere yapılan vurgular bunun statik bir süreklilik içermediğini gösteriyor. 50'lerden itibaren akrabada uzun misafirlikler, bekâr evleri, şantiye binası gibi yerlerde barınmakla başlayan erkeğin şehirle ilk kapsamlı ilişkisi (göçülen yerde olanın da şehre taşınmasıyla kolektif bir mücadele halinde deneyimlenmekteyken) şeklinde beliren dengenin, birkaç kuşak sonra başka bir yöne evrildiği görülüyor:

“Eskiden gurbete gelirdi birisi, 1-2 sene çalışır, ortamı koklar, gider bir yere bir gecekonduyu yapar; sonra çoluk-çocuk, ana-baba, ufak tefek eşya –neyi varsa artık-toparlar o gecekonduya taşınırdı. Artık öyle bir dünya yok. Gideceksin de, bir yerde arazi kapatacağın da, üstüne ev yapacaksın. Adamın gözünü oyarlar. Bugün artık mecbur kiraya çıkacaksın.” (G.N.)

Gurbet algısının da yeni kuşaklarda öncekilerden daha farklı ve daha az yoğun deneyimlendiği konusunda bir mutabakat oluşmuşa benziyor. Görüşülen kişiler bu durumu genelde, öğrenciyken ilk gurbeti yaşayan kişinin, öğrencilik bitmeden bu deneyime bağımsızlık kazanmasına bağlıyorlar. “Yüksekokul okumuş biri Amerika'ya da gitse, orası da onun evi” açıklamasında anlamını bulan bir çabuk adapte olma meziyeti tarif edilmekte ve büyükşehir sevgisiyle birlikte ele alınarak “bu gençlerin” evine/memleketine dönmeyi “hayallerinden bile geçirmedeği” dile getiriliyor.

İç göçün sürüklediği Türkiye kentleşmesinin önemli bir sureti olan akrabalık-hemşehrilik-cemaat ağlarının değişen toplumsal dinamikler nedeniyle dağılmaya başlaması, çalışmak için ilk defa İstanbul'a gelen birinin kendi barınma sorununu aşmak için bu ağların sağladığı belli güvencelerden yoksun bir biçimde, bireysel çözümler üretmek zorunda olduğu yeni bir durum tanımlıyor. Ancak bu zorunluluğa bir tür rızanın da eşlik ettiği dikkatten kaçmamalı:

“Sen sanıyor musun ki İstanbul'a gelen herkes garip, bir başına? Öyle değil işte! Hepsinin en az bir akrabası, bir arkadaşı vardır muhakkak. Ama işte eskisi gibi böyle insanlar birbirlerine sahip çıkmadığı için, 1 gün misafir kalacak, 2 gün misafir kalacak. 3. gün mırın kırın edecek karşısındaki. Bunun külfetine katlanmak istemeyen adam da çıkartıyor aylık 1 milyar lira (1.000 TL) para ödüyor. Yani şimdi bakınca hak veriyorum ben, mantıklı yani.” (G.N.)

Görüşülen bir başka işletme sahibi, *ortak oda sisteminin* pandemiden azade olarak işe yaramadığını, çünkü yeni neslin karar verirken tek kriterinin ekonomi olmadığını dile getiriyor. Buna göre müstakil oda sunusunun, inşa edilen yeni bireyin beklentileri ve arzuları ile uyumlu geliştiğini söylemek abartı olmayacaktır.



## Sonuç

Müstakil oda kiralama olgusunu anlama çabasını aktarmayı hedefleyen bu sunumda, çalışmanın bulgularını şu şekilde özetleyebiliriz:

Kendine ait bir özel alan ihtiyacının baskın olduğu, ağırlıklı olarak İstanbul dışından gelen eğitilmiş gençlerden müteşekkil kullanıcılar, ev kiralamanın başlangıç maliyetini karşılayacak gelire sahip olmadıkları için güvenceli koşullara kavuşuncaya kadar buradaki konaklamalarının geçici olduğunu da akılda tutarak bu müstakil odaları kiralamaya başlıyorlar. Staj-iş arama sürecinin uzunluğu nispetinde kiralamaların süresi uzayabilmekle birlikte, yaygın olarak ortalama 2 ay ikamet edildiği bildiriliyor. Kuşaklar arasındaki muazzam uçurumu derinleştiren bir husus olarak akraba-hemşehri-cemaat ağlarının zayıflaması, bu modeli bireysel bir çözüm ürettiği algısıyla besliyor. Diğer taraftan *gurbet duygusunun* yeni kuşakta öncekilerden daha farklı ve daha az yoğun deneyimlendiği konusunda bir mutabakat oluşmuşa benziyor.

Hizmet sağlayıcıların temel argümanı, “otellerin sağladığına benzer bir hizmetin çok daha ucuza sunulduğu” şeklinde. Bu önermeyi kiracıların da bu önermeyi ikrar ettiği ifade ediliyor. Ayrıca mekanın daha küçük birimlere bölerek kiralamanın, riski dağıtma yönüyle işletmecilere evi tadilatından geçirmeden oda kiralamaktan daha kazançlı geldiği anlaşılıyor. Fakat otel sunusundan farklı olarak ilanların konum bilgilerinde ve hizmet bedelinde manipülasyonlar yapılması, hizmetin enformelliğine karşı bir tedbir olarak geliştirilmiş görünüyor. Vergi ödemediklerini gizlemeyen işletmeciler, herhangi bir formel/yasal sözleşme tesis etmediklerinden, kiralama süreçleri kiracılar aleyhine güvencesizlikler üretiyor. Bir başka önemli detay ise toplumsal cinsiyet mefhumunun bu modelde kendini olabildiğince açığa vurması. Kadın ve erkek mekanlarının birbirinden tamamen ayrı olması bir yana, cinsiyete tahsisli mekana karşı cinsin ziyaret bile hoş karşılanmıyor. Kiracıların misafir ağırlayamaması kuralına yapılan itirazlara, günlük/saatlik kiralanmış daireler çözüm olarak işaret ediliyor.

Pandeminin, sadece bu işle geçinen hizmet sağlayıcıların hayatına çok olumsuz etkilediği, *en garanti müşteri* olarak tarif ettikleri yükseköğrenim öğrencilerinin ailelerinin yanına taşınmasının işlerini zora soktuğunu ifade eden işletmeciler, pandemi etkisiyle normalde yurt, AirBnb evi veya otel olarak hizmet veren yapıların da geçici fonksiyon değişikliğiyle kendilerine rakip olmaya başladıklarını ifade ediyorlar.

## Kaynakça

- Cengizkan, A. (2000). Türkiye'de Fabrika ve İşçi Konutları. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi,20(1-2), 29-55.
- Çokuğraş, I. (2013). İstanbul'da Marjinalite Ve Mekân (1789-1839): Bekâr Odaları ve Meyhaneler. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen BilimleriEnstitüsü, İstanbul.
- Erim, F. (2019). “Bekâr Odaları”nda Kalan Erkeklerin Deneyimlerinin Eleştirel Sosyal Hizmet Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi: İzmir-Basmane Örneği, Hacettepe Ün. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara,
- Kızıllıkan, N. (2009) Erkeklik Mekanları: İstanbul, Süleymaniye'de Bekar Odaları. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şen, B. (2012a). Metropol Kent Merkezlerinde Çöküntüleşme Eğilimleri İstanbulEminönü-Süleymaniye Bölgesi Örneği. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(2), 293-323.

- Şen, B. (2012b) Kentsel Mekân ve Göç ilişkisine "Barınak"tan Bakmak: Erkek Göçmenlerin Barınma Mekanları. *Toplum ve Demokrasi* (13-14), 177-200.
- Şen, B., Bulut, Y., Parin, S., Arlı, A., & Sallan Gül, S. (2013) Tarihi Kent Merkezinde Göç, Kentsel Yoksulluk ve Enformel Sektör: İstanbul Süleymaniye Bölgesi Bekâr Odaları.TÜBİTAK Projesi.
- Şen, B.; Şen, A.A. (2015) İstanbul'un Öteki Yüzü ve Araftakiler: Suriçi İstanbul'da Göç, Yoksulluk ve Göçmen Mekânları, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2015/1, Sayı:21, 31-58.
- Tanyeli, U. (1996) Klasik Dönem Osmanlı Metropolünde Konutun 'Reel' Tarihi , Doğan Kuban'a Armağan içinde, hzl.: Ahunbay, Z., Mazlum, D., Eyüpgiller, K., , Eren Yayınları, İstanbul, 57-71
- Yağcı, Z. G.; Akkaya, M. (2014) Üsküdar Bekâr Odaları ve, Türk İslam Medeniyeti AkademikAraştırmalar Dergisi, 10/20, s.: 65-87

## 6 Şubat Deprem Felaketinin Toplumsal Sonuçları: İstanbul Örneği

Reyhan KULLUK<sup>106</sup>

### Özet

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en büyük depremi olarak nitelendirilen 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen depremler on bir ilde yüksek can kaybı, yaralanma ve mekânsal hasarlara neden olmuştur. Yaşanan deprem felaketi en başta depremi yaşayanlar olmak üzere tüm ülkede derin etkiler yaratmıştır. 6 Şubat depreminden sonra depremin etkileri üzerine çeşitli sosyolojik araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Türkiye’de bir afet sosyolojisinin sınırlılıkları düşünüldüğünde yeni çalışmaların yapılması adına önemli katkılar sunacaktır. 1999 depremi üzerine yapılan sosyolojik çalışmalar dikkate alındığında, 6 Şubat depreminin toplumsal sonuçlarını karşılaştırmak bizlere önemli sosyolojik veriler kazandırmaktadır. Bununla birlikte bir doğal afet olan deprem yalnızca onu doğrudan deneyimleyenler üzerinde değil, aynı zamanda onu deneyimleyenler üzerinde de önemli toplumsal sonuçlar doğurmaktadır. Çünkü 6 Şubat depremi sürecini deneyimleyen bireyler gibi, bu deprem felaketini deneyimlemeyenler de güvende sandıkları evlerinin belki de güvenli olmadığı, her an aile bireylerinden birilerini kaybedebileceklerini dolayısıyla kendileri, aileleriyle ilişkileri, evleri ve tüm bunlara ilişkin anıları üzerinde tekrar düşünme imkânı bulmuştur. Bu durum başta toplumsal hafıza ve risk toplumu gibi sosyoloji içerisindeki temel meseleleri yeniden gündeme getirmektedir. Bu açıdan araştırmamızın amacı 6 Şubat deprem sürecini doğrudan deneyimlemeyen ve yakın süreçte büyük bir deprem olması beklenen İstanbul’da yaşayan bireylerin 6 Şubat deprem sürecinden nasıl etkilendiğini ortaya koymaktır.

Afet sosyolojisi açısından bakıldığında depremin yarattığı en önemli sosyolojik unsurlardan biri failerin toplumda olağan seyrinde süregelen belirli temaların yeniden anlamlandırılmasıdır. Aile, ev, akrabalık söz konusu temalardandır. Araştırmamızın örneklemini oluşturan katılımcıların söz konusu depremi doğrudan yaşamamış olmalarına rağmen etkilerini yoğun olarak yaşamaları sosyolojik olarak güven, korku, endişe gibi kavramların toplumsal açıdan değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu doğrultuda bir değişimin olup olmadığını saptamak önemlidir. Bu kapsamda araştırmamızda nitel araştırma yaklaşımı kullanılmıştır. Araştırmamızda deprem olasılığı yüksek olan ve yakın zamanda deprem yaşanması beklenen İstanbul ilinde bulunan 12 kişi ile yarı-yapılandırılmış mülakat görüşmeleri yapılmıştır. Mülakat görüşmelerinden elde edilen bulgular betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Afet, Risk Toplumu, 6 Şubat Depremi, Ev, Aile.

### Social Consequences Of The February 6 Earthquake Disaster: The Case Of Istanbul

#### Abstract

The earthquakes that occurred on February 6, 2023, which is considered as the biggest earthquake in the history of the Republic of Turkey, caused high loss of life, injuries and spatial damages in eleven provinces. The earthquake disaster had a profound impact on the whole country, especially on those who experienced the earthquake. After the February 6 earthquake, various sociological studies have been conducted on the effects of earthquakes. Considering the limitations of a sociology of disasters in Turkey, new studies will make important contributions to the field. Considering the 1999 earthquake sociological studies, comparing the social consequences of the February 6 earthquake provides us with important sociological data. However, earthquake, which is a natural disaster, has important social consequences not only on those who directly experience it, but also on those who do not experience it. Because, just like the individuals who experienced the February 6 earthquake, those who did not experience this earthquake disaster also had the opportunity to rethink themselves, their relationships with their families, their homes and their memories of all these, as they realized that their homes, which they thought were safe, were perhaps not safe, and that they could lose one of their family members at any time. This situation brings the fundamental issues in sociology such as social memory and risk society back to the agenda. In this respect, the aim of our research is to reveal how individuals living in Istanbul, which did not directly experience the February 6 earthquake process and is expected to experience a major earthquake in the near future, were affected by the February 6 earthquake process. From the perspective of disaster sociology, one of the most important sociological elements created by the earthquake is the reinterpretation of certain themes that continue in the ordinary course of the perpetrators' society. Family, home, kinship are among these themes. The fact that the participants in the sample of our research did not directly experience the earthquake in question, but experienced its effects intensely requires a sociological evaluation of concepts such as trust, fear and anxiety from a social perspective. It is important to determine whether there is a change in this direction. In this context, qualitative research approach was used in our research. In our research, semi-structured interviews were conducted with 12 people in Istanbul, which has a high probability of earthquake and is expected to experience an earthquake in the near future. The findings obtained from the interviews were analyzed by descriptive analysis method.

**Keywords:** Disaster, Risk Society, February 6 Earthquake, Home, Family.

<sup>106</sup>Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji, Türkiye  
reyhankulluk67@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4374-8540

## Giriş

Bir toplumda meydana gelen afetlerin önemli sonuçlarından ve etkilerinden biri toplumsal nitelikteki olaylar olmalarıdır. Yaşanan afetlerin var olan toplum içerisindeki düzeni ve süregiden işleyişi sarsması sosyolojik olarak önemli bir problem olduğunu bize göstermektedir. Çünkü afetler ile toplumun ve toplumun içerisindeki faillerin gündelik hayat içerisindeki olağan seyri kesintiye uğramaktadır. Bu durum afetlerin yalnızca doğa bilimleri alanının bir konusu olarak görülmemesini beraberinde getirmiştir. Sosyal bilimlerdeki disiplinler deprem gibi doğal afetlerin çeşitli boyutlarını incelemişlerdir. Sosyoloji ise genel olarak deprem gibi doğal afetlerin toplumsal sonuçlarını çözümlenmektedir. Bu bağlamda ilgili literatür gün geçtikçe genişlemektedir. Artık sosyoloji alanında genel olarak afetlerin özel olarak depremin toplumsal sonuçlarına odaklanan bir afet sosyolojisi alt alanı oluşmuştur (bkz. Beck, 2019; Kasapoğlu ve Ecevit, 2001; Alkın, 2022; Yerlikaya Şaşmaz, 2022; Kolay Çepni ve Varlıklar Demirkazık, 2023: 828).

Türkiye’de afet sosyolojisi alanının oluşması Alp-Himalaya deprem kuşağında ve ülke nüfusunun büyük kısmının aktif fay hatlarında yaşamasından dolayı önemlidir (Erkaraman, 2023: 7338). Türkiye’de birçok büyük deprem yaşanmasına rağmen bunlardan en büyüğü 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli meydana gelen iki depremdir. Resmi kaynaklara göre depremlerde elli binden fazla birey hayatını kaybetmiş ve yüksek yaralanmalar olmuştur. Ayrıca binaların yanlış yere inşası, kaçak malzeme kullanımı, deprem yönetmeliklerine uyulmaması, imar affı gibi nedenler büyük ölçüde mekânsal tahribatlara neden olarak bireylerin mevcut şehirlerinden başka şehirlere göç edilmesine neden olmuştur (Bozkurt, 2023: 93; İTÜ, 2023: 3). 1999 Marmara depremine bakıldığında Türkiye geçmiş süreçlerdeki gibi depreme hazır değildir (Erkaraman, 2023: 7344).

6 Şubat Depremleri’nin etkilerine bakıldığında toplumsal sonuçlarının sosyoloji disiplini açısından incelenmesi önemlidir. Çünkü depremin bireysel ve toplumsal düzeyde etkileri sosyolojik birçok veriyi içermektedir. Sosyolojinin alt disiplini olan afet sosyolojisi, fiziksel yıkımın ötesinde bireylerin yaşanan afetlerle nasıl başa çıktığı, mevcut hükümetin ve kurumların nasıl tepki verdiklerini ve bu durumun uzun vadede sosyal, siyasal, ekonomik etkilerini, bu etkilerin karşılıklı etkileşimlerini anlamayı kolaylaştırmaktadır (Erdoğan, 2023: 719). Modern toplumda bireyler kırılma olasılığının yüksek olduğu bir fay hattı üzerinde yaşamakta ve depremin bilimsel açıklaması yapıldığı için risk bilincine sahip olmaktadır. Bu durumda bireylerin deprem gibi bir tehlikeyi anlamasını ve sonuçları üzerinde düşünmesini sağlamaktadır (Beck, 2019: 21). Deprem gibi bir doğal afetin uzun vadeli sosyal, siyasal, ekonomik etkileri (Erdoğan, 2023: 719) göz önünde bulundurulduğunda tek başına süreci deneyimleri değil, doğrudan deneyimlemeyenleri de etkilemektedir. Deprem gibi yüksek hasarlara neden olan bir doğal afet üzerinde tartışıldığında risk toplumu, korku kültürü, belirsizlik, endişe ve güven olguları toplumsal açıdan büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda aslında 6 Şubat deprem felaketinin hem süreci deneyimleyenlerin hem de doğrudan deneyimlemeyenlerin üzerinde büyük etkileri olduğu söylenebilir. Bunun nedeni ise risk bilincine sahip olan toplumsal yapının faillerinin 6 Şubat depreminin etkisiyle gündelik hayatın olağan süregiden bazı temalarını (kendileri, aileleri, evleri, anıları, gelecekleri) yeniden anlamlandırma çabasına girmesindedir. Bu nedenle de 6 Şubat Depremleri’nin doğrudan deneyimlemeyen bireyler üzerinde toplumsal sonuçlarının neler olduğu sosyolojik açıdan araştırılması gereken bir husustur.

### 1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmanın amacı, 6 Şubat depremlerini doğrudan deneyimlemeyen ancak büyük bir deprem beklenen İstanbul’da yaşayan bireylerin bu süreçten nasıl etkilendiği ve bu sürecin bireylerde yaratmış olduğu sosyolojik etkilerinin neler olduğunu ortaya koymaktır.

Çalışmada nitel araştırma yaklaşımı tercih edilmiştir. Çünkü nitel araştırma sürecinde ortaya konulan problem derin bir kavrayış kazanmayı içerir, araştırmacıya anlama, yorumlama, sorgulama ve az sayıda örneklem ile derinlemesine ve kapsayıcı inceleme imkânı tanır (Creswell, 2020: 25; Gerring, 2007). Çalışmada veri toplama aracı olarak saha sürecinde verilen cevaplara göre yeni gelişebilecek soru ve durumlara imkân tanıdığı için yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Çalışmada amaçlı örneklem tercih edilmiştir. Amaçlı örneklem kriterlerince çalışmada 6 Şubat deprem sürecini doğrudan deneyimlemeyen ancak uzun süredir yüksek boyutlarda bir deprem beklentisi olan İstanbul’da yaşayan, orta gelirli, yükseköğretim mezunu on iki bireyle görüşme gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın saha sürecinde örneklem boyutunu verilerin doygunluğu belirlemiş ve görüşmeler 1-10 Eylül 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler telefon ve elektronik ortam üzerinden sesli ve görüntülü şekilde katılımcıların rızasına uygun olarak kayıt altında alınmıştır. Çalışmada elde edilen veriler betimsel analiz ile çözümlenmiş, ortak ve nesnel temalar etrafında tartışılmıştır.

## 2. Araştırma Bulgularının Yorumlanması

### 2.1. Afet Yönetimine Güven

Araştırmaya katılan bireyler 6 Şubat deprem sürecinde ve sürecin sonrasında uygulanan afet yönetiminin yetersiz olduğunu ve depremin büyük çaplı olmasının buna neden olduğunu düşünmektedir.

Üst üste olan iki ve 11 şehri etkileyen bir deprem. Bir plansızlık hakimdi. Maalesef yardımlar, kurtarma ekipleri çok yetersiz kaldı (K2, 25, Bekar, E).

6 Şubat depreminin olduğu o bölge çok geniş bir alana yayıldığı için tam bir koordinasyon sağlanamadı. Yani daha iyi yönetilebilirdi ama bir şeyler eksik kaldı (K4, 31, Evli, K).

Bireylerde afet yönetimine güven eksiliği vardır. 1999 Gölcük merkezli deprem sonrasında yapılan araştırmalarda 6 Şubat depremleri gibi afet yönetimine karşı güven kaybı yaşadıklarını, iletişim, koordinasyonda yaşanan aksaklıkların arama kurtarma ekiplerinin yanlış yere yönlendirilmesi gibi olumsuzluklara neden olduğunu ortaya konmuştur (Bozkurt, 1999; Genç, 2008: 169; Karahisar, 2016: 46; Erkaraman, 2023;). Afet yönetiminde yaşanan bu tür iletişim ve koordinasyon eksikliği depremin kritik saatlerinde etkili müdahaleyi zorlaştırırken, depremin neden olduğu hasarı da büyütülmektedir (Tierney, 2012). Bu durumda depremi deneyimleyenler kadar doğrudan deneyimlemeyenlerinde afet yönetimine karşı güvenini sarsmaktadır.

Yaşanan güven eksikliği olası bir İstanbul depreminde bireyleri korkutmaktadır. Bu durumun bireylerde bir korku kültürü oluşturması durumu hakimdir.

O bölgelere bile çok sıkıntılı ulaşım sağlandı. Ben kesinlikle İstanbul’da bir deprem olduğunda, herhangi bir ulaşımın, bir yardımın geleceğini düşünmüyorum, (K5, 28, Bekar, K).

İstanbul’da bu süreç işlemez. Yani bir umut yok gibi bir şey yok. Kaderimize razı olacağız (K12, 30, Evli, K).

Bireyler olası bir İstanbul Depremi’nde afet yönetimine karşı oldukça güvensizdir. Süreç İstanbul’da yaşayan bireylerde korku kültürüne neden olmaktadır. Çünkü bugün bilgiye erişim, bilgi yoğunluğunun artışıyla deprem olasılıkları herkesçe bilinmektedir. Böylece tecrübe edilen

korku ve risk bilinci, yaşanan afetlerde daha fazla dramatik toplumsal etkiler oluşturmaktadır (Tekin, 2020). 6 Şubat deprem sürecinden sonra özellikle medya üzerinden edinilen bilgiler bireylerde korku ve panik halini arttırmıştır. Afet yönetimine duyulan güvenin eksilmesi bu durumu tetiklemektedir. Furedi'e (2017) göre, bilimsel verilere dayanmadığı halde medya gibi kanallar toplumu paniğe yöneltmekte ve korku kültürü oluşturmaktadır. Bu durum bireyler açısından fizyolojik olduğu kadar toplumsal işlevinde bozulmasına neden olmaktadır. Korkunun yanı sıra tehlikenin, riskin sürekli gündemde tutulması bireyleri depresyona sürükleyebilmektedir (Yurdigül, 2018). Böylece bireyler olası bir İstanbul depreminde afet yönetiminin, ulaşımın, yardımın ulaşmayacağını düşünerek hem korkuya kapılmakta hem de gündelik hayat akışları sekteye uğramaktadır.

## 2.2. Deprem Sonrası Korku

6 Şubat depremlerinden sonra İstanbul'da yaşayan bireyler deprem korkusunu çok daha yoğun hissetmektedir.

Sürekli depremi düşünüyorum. Panik havasıydım. Bina sağlam mı, zemini kaç yıllık? Bunu sorguluyorum (K2, 25, Bekar, E).

Ben sürekli deprem senaryoları kuruyorum. Uykularımız hep 4.17'den sonraya kaydı (K4, 31, Evli, K).

6 Şubat depremleri bireylerin deprem korkusunu tetiklemiştir. Bireylerin deprem senaryoları kurdukları ve depremin gerçekleştiği 4.17'den önce uyuyamamanı psikolojik bir eşik olduğu görülmektedir. Bireylerin yaşadıkları korkular bireysel yaşamlarının yanı sıra süregiden hayatlarını, aile ve arkadaşlık ilişkilerini, iş hayatlarını etkilemektedir. Çünkü bir doğal afete tanıklık insanları derinden etkileyen, kaygı ve stresle sonuçlanan deneyimi de içermektedir (Gerstner., vd., 2020). Sürekli deprem hakkında medya ve çevrelerinden konuşulanlara maruz kalma, her an deprem olabilir riskiyle planlama yapmama, sürekli dalgın ve stres halinde bulunma, performans düşüşü vb. durumlarda kendini göstermektedir (Yurdigül, 2018). Deprem korkusunun yaratmış olduğu korkular gündelik hayat işleyişini ve düzeni bozabilmektedir.

## 2.3. Yeniden Düşünme ve Geleceğe Duyulan Endişe

6 Şubat deprem sürecinin bireyler üzerinde önemli etkilerinden biri de ev, aile, gelecek gibi temalar üzerinde yeniden düşünme imkânı bulmalarıdır.

Depremden sonra insanların hiçbir şeyi kalmayınca her şey gözümüzde değerlendirildi. Hayatta olmak en önemlisi. (K3, 24, Bekar, K).

Anı yaşama üzerine planlar kuruyorum. Yani geleceğe yönelik çok plan kurmuyorum (K7, 31, Evli, E).

Ben çocuğum olsun istemiyorum bu durumda en bariz durum bu (K4, 31, Evli, K).

6 Şubat depremlerinden sonra bireyler güvenli evlerinin güvenli olmadığını, aile bireylerini bir anda kaybedebileceklerini, hayatta ve sevdikleriyle olmanın önemli olduğunu hissetmektedir. Bunları düşünürken geleceğe dair birikim, aile kurma, eğitim, iş gibi planlamalarda yapmaktan kaçınılmaktadır. Çünkü Türkiye'nin deprem bölgesi olması bireylerde sürekli deprem riskini ve korkusunu arttırmaktadır. Gündelik hayatta her şeyin net olmasını arzu eden bireyler riskin getirdiği belirsizliği yaşamaktadır (Göktaş ve İnce, 2022: 70). Belirsizlik, risk, korku, huzursuzluk

hayatın içinden kavramlardır ve tehlike anlamına sahiptir (Bauman, 2003). Bugün yarına sahip olmayı belirsiz kılma açısından deprem riski bireylerde sorunsallaşmıştır.

#### 2.4. Kent Yapısının Neden Olduğu Endişeler

Katılımcıların araştırma sürecinde kentleşmenin, binaların planlanmasının bireysel önlemleri etkisiz kılacağını düşünmektedir.

İstanbul'daki yapıların hiçbirinin birbiriyle alakası yok. Evinizin yıkılmasına gerekmez. Başka yapılar sizin evinizin yıkılabilir üstüne. Bunlar ciddi tehlike yani (K5, 28, Bekar, K).

Sen ne kadar önlem alırsan al evet belki hayatta kalabiliriz bilmiyorum ama kentleşmeyi düşününce ben pek bireysel önlemlerin etkili olacağını düşünmüyorum (K8, 29, Evli, K).

Deprem uzmanları İstanbul depremini beklemekte ve mutlak yaşanacağı konusunda sürekli uyarmaktadır. Burada riskli olan İstanbul gibi sanayi bölgelerine yaşanan göçlerin hızlı ve çarpık kentleşmeyi, gecekondu gibi kentleşme sorunlarını beraberinde getirmesidir. Çünkü İstanbul gibi kentsel alanlarda fazla nüfus yoğunluğu, altyapı, sanayi, çeşitli kurumlar depremlerden daha fazla etkilenmekte ve bu etkilerin telafisi daha uzun sürmektedir (İrdem ve Mert, 2023). 6 Şubat'ta veya 1999 Marmara, Van, Elâzığ, İzmir gibi çeşitli büyük depremlerde görüldüğü gibi yanlış kentleşme Türkiye'nin büyük sorunlarından. 1999 Marmara Depremlerinden sonra deprem üzerine çeşitli önlemler alınsa da 6 Şubat Depremleri bu önlemlerin eksik ve yetersiz kaldığını göstermektedir (Erkaraman, 2023). Bireyler bu durumu medya üzerinden sıkça duydukları için hem riski fark etmekte hem de endişe ve korkuları yoğunlaşmaktadır. Bireyler, kentleşmenin getirdiği sorunlardan dolayı bireysel önlemlerin eksik kalacağını düşünülmektedir.

#### 2.5. Gelir Durumunun Deprem Korkusunu Baskılaması

İstanbul depremi riskinin farkında olan bireylerin 6 Şubat depremlerinden sonra kentsel dönüşüm planlamalarına ekonomik imkânlardan dolayı eşit düzeyde dâhil olamadıkları görülmektedir.

Biz tüm köken olarak İstanbul'dayız. Evimiz Kentsel dönüşümde, şu an kiradayız. İmkânımız vardı yaptık ama olmayanlarda var (K3, 24, Bekar, K).

Müstakil bir eve çıkabilseydik veya kentsel dönüşüme gidebilseydik çaba sözü konusu olabilirdi ama İstanbul'da kiralar ve benim durumum belli depremi baz alarak girmeye kalksan işin içinden çıkamazsın. Göç etsem nereye gideceğim işim düzenim burada kabullendik, bekliyoruz (K9, 28, Bekar, E).

Benim bütçem dahilinde karşılayabileceğim ev seçeneklerim 2, 3 taneydi ve ev seçimlerimi tam depreme göre yapamadım çünkü onu düşünmeye ekonomik imkânım yok (K6, 24, Bekar, E).

6 Şubat Depremlerinden sonra bireylerin depreme dayanıklı bina arayışının yanı sıra ev kiralari da yükselişe geçmiştir. Kentsel dönüşüm planlamalarına bireyler artan ev kiralari nedeniyle eşit düzeyde dahil olamamaktadır (İçli, 2013). İstanbul'da yaşayan bireyler riskin farkında olsa da ekonomik kaygıları daha dayanıklı bir eve geçmeye, kentsel dönüşüme, başka bir şehre göç etmeye imkân tanımamakta dolayısıyla gelir durumları deprem korkularının önüne geçebilmektedir. Bu durum depremin toplumsal sonuçlarının önemli bir bölümünün sınıfsal olarak yaşanacağı gerçeğini ortaya koymaktadır. Elbette deprem gibi bir doğal afetin kendisinde

sınıfsal bir durum yoktur, olamaz. Fakat gerek depreme hazırlıklı olma noktasında gerekse sonrasında depremin sonuçlarının etki etmesinde sınıfsallık önemli bir unsurdur. Bireylerin deprem riskiyle birlikte İstanbul'da yaşamalarının en önemli nedenlerinden birisi ekonomik durumdur ancak bu risklere rağmen daha dayanıklı binalara geçememe, göç etmeme sebepleri de yine ekonomik durumdur.

## **2.6. Olası Bir Depremın Sonrasına Yönelik Endişeler**

6 Şubat depremlerinden sonra bireyler olası İstanbul depremi yaşandıktan sonrasına ilişkinde endişe içindedir.

20.000.000 nüfus, bunu kaldırabilmemiz zor. Belki de aylarca yıllarca buranın bu eski haline getirilmesi ve travmasının atılması sürecek (K10, 28, Bekar, E).

Deprem sonrası organize bir şekilde belli birkaç yerden yönetilen sistematik bir yağma ihtimali ve buna bağlı olarak hırsızlık, tecavüzler falan bu ihtimaller beni çok korkutuyor (K9, 28, Bekar, E).

Bireyler depremin yanında deprem sonrasına ilişkinde oldukça endişelidir. Ayrıca depremden sonra yaşanan anti-sosyal davranışlar bireyleri korkutmaktadır. Çünkü afet süreçleri toplumsal dayanışmayı arttırdığı gibi az da olsa yağmalama durumunu da doğurmaktadır. Bu dönemlerde ortaya çıkan yağlama gibi anti-sosyal davranışlar afet mitleri olarak adlandırılmaktadır (Quarantelli, 1990). Bireylerde 6 Şubat sonrası yaşanan anti-sosyal davranışların beklenen İstanbul depreminde daha ileri gideceği ve depremin etkilerinin yıllarca sürmesi endişesi yaşamaktadır.

## **Sonuç**

Bir toplumda meydana gelen büyük bir deprem yeryüzünü sarstığı gibi toplumsal yapıyı, toplumsal yapı içerisindeki kurumları ve o toplumda yaşayan bireyleri de derinden etkileyen bir güce sahiptir. Çünkü hem ciddi can ve mal kayıplarına yol açarken hem de altyapı gibi mekânsal olarak da hasarlara neden olur. Bir gün önce veya bir an önce işi, iş yerleri, evi, ailesi olan bireyler bir anda ellerinde bulunan her şeyi veya kısmi bir kısmını kaybederek derin acılar ve anıların yitimiyle karşı karşıya kalarak mekânsal anlamda göç etmeye mecbur kalabilmektedir. Failler bir anda karşılaştıkları depremin etkileriyle birlikte toplumda olağan seyrinde süregiden kurallarını, işleyişini kaybeder. Bu durum hem toplumsal sistemin düzenini hem de failerin bizzat kendilerini krize sürerler. Deprem sonrasında hem failerde hem de toplumsal bağlamda risk, korku, endişe, belirsizlik, huzursuzluk gibi hususların gündelik yaşamın parçası haline gelmesine neden olur.

Türkiye'nin Alp-Himalaya deprem kuşağında yer alması, sıklıkla doğal afetlere maruz kalması ve etkileri sosyoloji içerisinde bir alt disiplin olarak afet sosyolojinin gelişimine kaynaklık etmiştir. Çünkü yaşanan doğal afetlerin uzun vadede sosyal, ekonomik, siyasal birçok çıktısı söz konusudur. Uzun vadeli etkileri göz önünde bulundurulduğunda yaşanan depremler yalnızca deneyimleyenleri değil, doğrudan deneyimlemeyenleri de etkilemektedir. Özellikle çalışmamız kapsamında ele aldığımız 6 Şubat Depremleri, deprem beklenen İstanbul'daki bireylerde korku, güven, risk, huzursuzluk, endişe gibi olguları gündeme getirmiştir. Çalışmanın verilerine bakıldığında bireylerde 6 Şubat deprem sürecinde ve sürecin sonrasında uygulanan afet yönetiminin yetersiz ve eksik kaldığını dolayısıyla bir güven eksikliği oluşmuştur. Bu durum failerde olası bir İstanbul depreminde nüfusun yoğunluğu, kentin yapısı ve ulaşım durumu göz önünde bulundurulduğunda afet yönetiminin işlemeyeceği, ulaşımın sağlanamayacağı, toplanma alanlarının eksik olduğu, yardımların ulaşımı, deprem sonrasında İstanbul'un geleceği durum vb.



endişelere sebep vermektedir. Bir nevi yaşanan süreçler, özellikle medyada sürekli depreme ilişkin haberlere maruz kalma toplumda bir korku kültürünün yayılmasına neden olmaktadır. 6 Şubat depremlerinden sonra bireylerin hissettiği kaygı ve korkular sadece bireysel olarak kendilerini değil olağan süregiden hayat akışlarını, aile ve arkadaşlık ilişkilerini de etkilemektedir. Çünkü bir doğal afete tanıklık etmek insanları derinden etkileyen, kaygı ve stresle sonuçlanan bir deneyimi de içinde barındırmaktadır. Bu kaygılar bir süre sonra bireylerin gündelik hayat işleyişlerini, düzenlerini de etkileyen bir boyuta ulaşabilmektedir. Özellikle her an her yerde deprem hakkında konuşma, medya ve çevrelerinden konuşulanlara maruz kalma, her an deprem olabilir riskiyle planlama yapmama, var olan temaları yeniden düşünme, geleceğe duyulan endişe, sürekli dalgın ve stres halinde bulunma, performans düşüşü vb. durumlarda kendini göstermektedir. Deprem korkusunun yaratmış olduğu korku ve kaygılar işlevselci teori açısından baktığımızda gündelik hayat işleyişini ve düzeni bozan etkilerinin olduğu söylenebilir. Tüm bu bileşenler sadece depreme maruz kalan bireyler için değil toplumun geneli açısından büyük oranda yıkıcı bir etki gösterir. Burada varabileceğimiz en temel sonuç doğal bir afet olan depremin toplumsallığıdır.

17 Ağustos Marmara depremi sonrası gündeme gelen kaçak yapılaşma ve dayanıksız konut probleminin önüne geçmek amacıyla birtakım önlemler öne çıkmıştır. Bu önlemler, yeni deprem yönetmeliğine uygun dayanıklı binaların yapılması, kentsel dönüşüm projeleri, zorunlu deprem sigortası gibi depremin oluşturacağı riskleri azaltmaya yöneliktir. Ancak 6 Şubat depremleri göstermiştir ki bu önlemler eksik ve yetersizdir. Failler bu durumda risk bilincinde oldukları için endişe ve korkularını da yoğunca hissetmektedir. Bu süreçte bireysel önlemlerin faydasız veya yetersiz olacağı düşüncesi oldukça hakimdir. Çünkü kendi binalarının iyileştirme çalışmaları olsa da veya depreme dayanıklılığı onaylansa da kentleşmenin ve yüksek katlı binaların getirmiş olduğu yıkımlarda binalarının sağlam kalsa da diğer binaların yıkma olasılığına sahip olduğu, toplanma alanı gibi yeşil alanların eksik olduğu ve yolların çok sıkışık, dar olması hasebiyle bireysel alınan önlemlerin yetersiz olduğunu düşünmektedirler. Bunun yanında katılımcılar kentsel dönüşüm alanlarının hızla planlanması, depreme dayanıklılığın ölçülmesi ve deprem sonrasında toplanma alanlarının oluşturulması gibi beklentiler içerisindeyler.

Riskin farkında olsalar dahi gelir durumları deprem korkularının önüne geçebilmektedir. Bu durum depremin toplumsal sonuçlarının önemli bir bölümünün sınıfsal olarak yaşanacağı gerçeğini ortaya koymaktadır. Elbette deprem gibi bir doğal afetin kendisinde sınıfsal bir durum yoktur, olamaz. Fakat gerek depreme hazırlıklı olma noktasında gerekse sonrasında depremin sonuçlarının etki etmesinde sınıfsallık önemli bir unsurdur. Pek çok katılımcının görüşmeler esnasında farklı bağlamlarda defaatle ifade ettikleri gibi deprem riskiyle birlikte İstanbul'da yaşamalarının en önemli nedenlerinden birisi ekonomik durum olduğu ancak bu risklere rağmen daha dayanıklı binalara geçememe sebeplerinin de yine ekonomik durum olduğudur. 6 Şubat depremlerinden sonra olası bir İstanbul depreminde yağmalama durumunun deprem sonrası kaçınılmaz olduğu ve depremden sonra hayatta kalırsa dahi kalamama korkusu bireyleri etkilemektedir. Dolayısıyla depremin en önemli sonuçlarından biri de depremin sonrası insanların hayatta kalsalar bile yaşayacakları yağma, tecavüz, organ mafyaları gibi durumlarla karşı karşıya gelme ihtimalleridir. Yani bu durum, bireylerin bilincinde tam bir kaos ortamını canlanmasına yol açmaktadır. Bunlar, doğal bir afet olan depremin hangi toplumsal sonuçlar doğurduğunun en uç örnekleri olarak görülebilir. Bir başka açıdan, bu bağlamda depremin en radikal toplumsal sonucu toplumsallığın yerini kaosun almasıdır. Bu, tamamen doğal bir afet olan bir olayın, yani depremin toplumsallıkla ne denli sıkı bir ilişkiye sahip olduğunu bir anlamda ifşa etmektedir. Dolayısıyla günümüz modern toplumlarında deprem gibi doğal afetler, özellikle neden oldukları sonuçlar itibarıyla doğal oldukları kadar toplumsaldırlar. 6 Şubat Depremleri ve yaşanacak yeni afetler

sonuçları itibarıyla değerlendirildiklerinde korku, güven, sınıfsallık, risk gibi etmenlerle düşünüldüğünde söz konusu *doğal afetle* birer *toplumsal afet* olarak değerlendirilebilir.

### **Kaynakça**

- Alkın, R. C. (2022). Aftershock: Earthquake In New York Filmi Üzerine Bir Afet Sosyolojisi İncelemesi. *İçtimaiyat*, 6 (1), 298-311.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve müphemlik* (İ. Türkmen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bozkurt, V. (1999). *Deprem ve Toplum*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bozkurt, V. (2023). Depremin Toplumsal Boyutu. *Avrasya Dosyası Dergisi Cilt 14 (Sayı 1)*: 89-111 İstanbul.
- Creswell, John W. *Eğitim Araştırmaları, Nicel ve Nitel Araştırmanın Planlanması, Yürütülmesi ve Değerlendirilmesi*. Şamil Tatık tarafından çevrilmiştir. İstanbul: Edam Yayınları, 2020.
- Erdoğan, B. (2023). Depremin Sosyolojisi: 6 Şubat Felaketinin Toplumsal ve Kültürel Boyutları. *TRT Akademi*, 8 (18), 718-725.
- Erkaraman, M. (2023). "Sosyal Medyanın Depremlerde Kullanımı: 6 Şubat Pazarcık ve Elbistan Depremleri Örneği" *International Social Sciences Studies Journal*, (e-ISSN:2587-1587) Vol:9, Issue:112; pp:7338-7347.
- Furedi, F. (2017). *Korku kültürü: Risk Almanın riskleri* (B. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Genç, F. N. (2008). Kriz İletişimi: Marmara Depremi Örneği. *Selçuk İletişim*, 5(3), 161-175.
- Gerring, J. (2007). *Case Study Research: Principles and Practices*. New York: Cambridge University Press.
- Gerstner, R. M., Lara-Lara, F., Vasconez, E., Viscor, G., Jarrin, J. D., & Ortiz-Prado, E. (2020). Earthquake-related stressors associated with suicidality, depression, anxiety and posttraumatic stress in adolescents from Muisne after the earthquake 2016 in Ecuador. *BMC psychiatry*, 20(1), 1-9
- Göktaş, N. ve İnce, C. (2022). Risk, belirsizlik ve korku toplumunda afetler: COVID-19 örneği. *NOSYON: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, (10), 66-81.
- İçli, G. (2013). Kentsel Yapılı Çevrenin Üretimi ve Yeni Mekânsal Dinamikler- Kentsel Dönüşüm Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme, *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 5 (1), 247-257.
- İrdem, İ. ve Mert, E. (2023). Deprem, Dirençli Kent ve Acil Afet Yönetimi: Türkiye Örneği. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 4 (2), 241-276.
- İTÜ. (2023). 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri Ön İnceleme Raporu. İstanbul: İTÜ. [https://haberler.itu.edu.tr/docs/default-source/default-document-library/2023\\_itu\\_deprem\\_on\\_raporu.pdf?sfvrsn=77afe59e\\_4](https://haberler.itu.edu.tr/docs/default-source/default-document-library/2023_itu_deprem_on_raporu.pdf?sfvrsn=77afe59e_4) adresinden alındı.
- Karahisar, T. (2016). Olası Bir Depremde Koordinasyonun Sağlanması ve Sosyal Medyanın Rolü. *Beykoz Akademi Dergisi*, 4(2), 43-64.
- Kasapoğlu, A. Ecevit M. (2001). Depremin sosyolojik araştırması (1. Baskı). Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.

- Kolay Çepni, Ő. ve Varlıklar Demirkazık, . N. (2023). Sosyoloji Afetleri Nasıl Görür? Afet Sosyolojisi Bağlamında Bir Değerlendirme. İzmir Kâtip elebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 8 (2), 827-834.
- Quarantelli, E. L. (1990). Thirty Years of Catastrophe Research. In P.Lagadec, States of Emergency: Technological Failures and Social Destabilization. London: Butterworth-Heinemann. (pp.) 101-119.
- Tekin, S. (2020). Küresel risk toplumu ve toplumsal tecrit. Birikim. Erişim adresi (30 Ağustos 2023): <https://birikimdergisi.com/guncel/10045/kuresel-risk-toplumu-ve-toplumsal-tecrit>
- Tierney, K. (2012). Disaster governance: Social, political, and economic dimensions. Annual Review of Environment and Resources, 37, 341-363
- Yerlikaya Şaşmaz, O. (2022). Afet Sosyolojisi. (Ed. Dlek İ.) Afetlerle Yaşamayı öğrenmek içinde s. 73-88. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Yurdigül, A. (2018). Medya ve korku kültürü: Korku kültürünün yaratım sürecinde televizyon haberleri. İstanbul: Cinus Yayınları

# Tedavi Gören Uyuşturucu Madde Bağımlılarının Perspektifinden Aile İçi Sorunların Bağımlılıklarını Ne Ölçüde Tetiklediğinin Belirlenmesi

Handan KARAKAYA<sup>107</sup>

Senanur ARSLAN<sup>108</sup>

## Özet

Madde kullanımı Dünyada olduğu kadar ülkemizde de yaygınlaşmaya başladı. Toplumsal bir sorun olan bu bağımlılık hem kullanan şahsı hem de bu şahsın çevresini olumsuz etkilemektedir. Bu açıdan madde kullanımı, sadece kullanan değil kullanan kişinin çevresini de etkilemektedir. Bağımlının içinde bulunduğu ortam kendisini bu sürece sürüklemiş olabilir. Bu noktada zarar verici etken madde bağımlısı kişi kadar bu kişinin çevresi de önemlidir. Yakın çevre denildiğinde akla ilk gelen aile sistemidir. Sosyal Hizmet mesleği madde bağımlılığı ile mücadelede etkin rol oynayan, hizmet verici mesleklerden biridir. Madde bağımlılığının nedenlerini tek tek irdelemek de, bu bağlamda sosyal hizmet mesleğinin bir gereğidir. Bu araştırmanın amacı, uyuşturucu madde bağımlısı bireylerin bağımlılık sürecine, aile içi sorunların etkisini ortaya koymaktır. Bu kapsamda araştırmanın örneklemini Alkol ve Madde Bağımlılığı Tedavi Merkezi (AMATEM)'nde tedavi gören bağımlı kişiler oluşturmaktadır. Araştırmanın amacı doğrultusunda, uyuşturucu madde kullanım eğiliminin aile içi sorunlara bağlı olarak arttığı ya da azaldığı durumların incelendiği bir literatür de ortaya konulmaktadır. Bu aynı zamanda araştırmanın özgünlüğünü ve önemini yansıtmaktadır. Araştırmada katılımcılara nitel araştırma kapsamında öncelikli olarak sosyo- demografik bilgi formu verilerek kişisel sorulara cevap bulunmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşme formları ile derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak veriler toplanmıştır. Araştırma TÜBİTAK 2209- A kapsamında desteklenen bir öğrenci projesidir. Çalışma sürecinde görüşme yapılan 5 katılımcının görüşleri doğrultusunda içerik analizi ile veriler analiz edilmiştir. Bununla birlikte çalışmanın araştırma safhası henüz devam ettiğinden şu ana kadar edinilen bulgular ışığında aile içi sorunlar ile madde bağımlılığı arasında anlamlı ilişkiler olduğu gözlemlenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Madde bağımlılığı, Aile, Aile içi sorunlar

## Determining To What Extent Domestic Problems Trigger Their Addiction From The Perspective Of Drug Addicts Receiving Treatment

## Abstract

The use of substances has begun to spread not only globally but also in our country. This addiction, which is a social problem, negatively affects both the person using the substance and their surroundings. From this perspective, substance use affects not only the user but also the user's surroundings. When it comes to the immediate environment, the family system is the first thing that comes to mind. The social work profession is one of the service professions that plays an effective role in combating substance addiction. Examining the reasons for substance addiction in detail is also a requirement of the social work profession in this context. The purpose of this research is to reveal the impact of family problems on the addiction process of individuals with substance addiction. In this context, the sample of the research is composed of individuals with substance addiction who receive treatment at the Alcohol and Substance Addiction Treatment Center. In line with the aim of the research, it is also stated in the literature that the tendency to use drugs increases or decreases depending on family problems. This also reflects the originality and importance of the research. In the research, participants will be given a socio-demographic information form primarily within the scope of qualitative research, and personal questions will be answered. Data were collected using semi-structured interview forms with in-depth interview technique. The research is a student project supported within the scope of TÜBİTAK 2209 – A. In the course of the study, data were analyzed by content analysis based on the views of 5 participants who were interviewed. However, since the research phase of the study is still ongoing, it has been observed that there are significant relationships between family problems and substance addiction based on the findings obtained so far.

**Keywords:** Substance Abuse, Family, Family issues

<sup>107</sup> Doç. Dr. Handan Karakaya, Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü. hkarakaya@firat.edu.tr

<sup>108</sup> Senanur Arslan, Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü Lisans 4. Sınıf Öğrencisi. runanesa08@gmail.com

## **Giriş**

Bu araştırmanın konusunu, uyuşturucu madde bağımlılarının aile içi sorunlarının madde kullanımlarını tetikleme düzeylerinin belirlenmesi oluşturmaktadır. Bu bağlamda araştırma kapsamını Alkol ve Madde Bağımlılığı Tedavi Merkezi'nde tedavi görmekte olan uyuşturucu madde bağımlıları oluşturmaktadır. Tarihsel süreçte bağımlılık her dönemde mücadele edilen toplumsal bir sorundur. Bu bağlamda madde kullanımının altında yatan nedenleri anlamak çok önemlidir. Madde bağımlılığı, bireyin sağlığını etkilemesinin yanı sıra aile yaşamını, sosyal güvenliği, ekonomiyi de olumsuz etkilemektedir. Bunun yanında madde bağımlılığının biyopsikososyal yönü olması nedeniyle mücadelede multidisipliner bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Uyuşturucu madde bağımlılığı kullanımı ile ilgili sorunlar ve normal yaşamda var olan ruhsal sorunlar birlikte bulunabilir. Ruhsal sorunu olan bireyler kendi kendine tedavi amacıyla madde kullanabilir veya madde bağımlılığına bağlı olarak ruhsal bozukluklar gelişebilir (Cüceler, Yılmaz, Türkleş 2022: 105-106 ).

### **1. Araştırmanın Amacı**

Bu çalışmanın temel hedefi hali hazırda tedavi gören uyuşturucu madde bağımlılarının aile içi sorunları nedeniyle madde bağımlılığına yönelmelerinin belirlenmesi ve aile ilişkilerinin araştırılmasıdır. Bu çalışmada, bireyi madde kullanımına yönelten ailesel sorunlar merkeze alınmış ve ekolojik kuramın bakış açısıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda araştırma şu sorulara yanıt aramaktadır:

- 1- Uyuşturucu madde bağımlılarının aile ilişkileri nasıldır?
- 2- Uyuşturucu madde kullanımı hangi travmatik olay sonrasında başladı?
- 3- Hangi ailevi sorunlar madde kullanımını daha fazla tetikler?
- 4- Madde bağımlılarının aileleri ile görüşme sıklığı nasıldır?
- 5- Madde bağımlılarının demografik aile özellikleri bağımlılıkları üzerinde etkili olmuş mudur?

### **2. Araştırmanın Kuramsal Çerçevesi**

Çalışmanın amacı ve konusu göz önünde bulundurularak belirlenen kuramsal çerçeve aile içi sorunların çeşitli bağımlılıkların nedeni olduğu ortaya koyan teorilere dayanmaktadır. Daha öncesinde bağımlılık tedavisinde sadece bağımlı bireylere odaklanılıyordu. Bağımlının akranları yani çevresi göz ardı edilmekteydi. Ancak 1950-1960'lı yıllarda Joan Jackson'ın çalışmalarıyla bu bakış açısı değişikliğe uğradı. Jackson, bağımlıyı tüm aile üyeleri ve ilişkileri ile birlikte ele almıştır (Brown ve Lewis, 2008, s. 279-280). Bu bir yönüyle ekolojik yaklaşıma da atıf yapmaktadır. Sampson ve Laub (1995: 1-29) tarafından yapılan çalışmada aile yapısı ile uyuşturucu madde kullanımı arasında bir ilişki olduğunu belirlenmiştir. Sampson ve Laub çalışmalarını Hirschi'nin 1969 yılında geliştirdiği sosyal kontrol teorisine dayandırmışlardır. Çalışmalarında aile yapısındaki sorunların çocukları sapkın davranışlara ve uyuşturucu kullanımına ittiğini ortaya koymaya çalışmışlardır. Ayrıca çalışmada aile bağlarının güçlü olduğu durumlarda uyuşturucu kullanım oranının en aza indirildiği saptanmıştır. Katz, Dunham ve Zimmerman (1997: 199-215), aile özellikleri ile bireylerin sapkın davranışları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırma sonucunda aileye bağlarının güçlü olma derecesinin bireyin olumsuz davranış sıklığı üzerinde bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ergenlik dönemi de bu bağlamda önemli bir aşamadır. Aile-genç iletişimi, uyuşturucu madde kullanımında önemli bir faktördür. Özellikle sağlıksız baba-genç iletişiminin erkek çocuklarda madde kullanım riskini %60 oranında artırdığı saptanmıştır (Califano, J. 1990). Kelly ve arkadaşları (2002: 775-787)'nin

yaptığı bir araştırmada ise aile içi iletişimin az olduğu aile yapılarında çocukların madde kullanımının kontrol grubuna göre daha fazla olduğu saptanmıştır.

### **3. Aile İçi Sorunlar, Aile İlişkileri ile İlgili Literatürün Tanıtımı**

Toplum yapılarının doğası, onları oluşturan ailelere bağlıdır. Toplumun sağlığı, aile sağlığıyla oldukça orantılı bir ilişkiye sahiptir. Anayasamızın 41. maddesinde “Aile Türk toplumunun temelidir, devlet ailenin huzur ve refahı ile özellikle annenin ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimiyle uygulamasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır” şeklindeki resmi kararı yer alır. Çocuğun psikososyal gelişiminin ilk adımları da ailede atılır. Öte yandan aile dinamiklerini olumlu ya da olumsuz etkileyen birçok değişken vardır. Psikolojik, ekonomik, sosyolojik, kültürel, biyolojik, çevresel faktörler bunlardan bazılarıdır (Kargı ve Akman, 2007: 31-38). Kusursuz bir aile modeli hiçbir zaman var olmamıştır ve sorun alanları farklılaşmaktadır. Bir aile kurumunun sağlıklı olması için gerekli fonksiyonları sağlamaması durumu işlevsiz aile olarak tanımlanır. Bu işlevlerini yerine getiremeyen ailelerde aile içi sorunlar daha fazla baş gösterir ve çözümlenmesi daha karmaşık hale gelir. Genel olarak aile içi sorunlar aile ilişkilerini bozan bir içeriğe sahiptir. Genelde aile ilişkileri kuvvetli aileler sağlıklı, işlevsel aileler olarak tanımlanır (Algan, T 2022: 1-280). Bu ailelerde sorunlar birbirlerini suçlamadan, iletişimin net ve açık olduğu ve demokratik meşru yollarla çözülmektedir.

Aileye işlevsel bir bakış açısıyla yaklaşırsak, aile sosyal bir organizasyondur. Her aile üyesinin bir rolü olduğunu ve bu rolün hakları olduğunu ve sorumluluklardan oluştuğunu ve birbirini tamamladığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte aile üyelerinin yerine getirmesi gereken sorumluluklar aile içi beklentileri beslemektedir. Toplumsal olarak kadın ve erkeklerden beklenen rol ve sorumluluklar cinsiyet üzerinden farklılaşmış bir beklentiler ortaya çıkarmaktadır. Cinsiyetler üzerinden farklılaşan rol ve sorumluluklar aynı zamanda aile içerisindeki statü ve rollerini belirlemektedir. Burada hiyerarşik bir yapı oluşmaktadır. Baba evin reisi olarak tanımlanır ve çoğunlukla rol ve sorumlulukların yerine getirilmesinde denetleyici bir konumdadır (Klein & White 1996: 165-170). Öte yandan, aile ilişkilerine sembolik etkileşim açısından bakarsak, üyelerin her birinin aktif aktör olduğu sistemde sorumlulukların belirlenen sınırlar çerçevesinde yerine getirilmesi beklenir.

Aile ilişkilerinde karşılıklılık (değiş-tokuş) ilkesine göre biçimlenen bir alış veriş sürecinin olduğu ifade edilebilir. Başka bir ifadeyle aile kurumu farklı fırsat ve kaynaklara sahip bireylerin bir araya gelerek yeni kaynak ve fırsatlar oluşturmasını da ifade eder. Aile içi iletişim, eşler arası iletişim, ebeveyn-çocuk iletişimi, kardeşler arası iletişimi, nesiller arası iletişimi akla getirmektedir. Bireylerin bu iletişim biçimlerindeki içsel anlam kodlarının kapsamında anlamları hem rasyonel hem de duygusal anlamda karşılıklılık ilkesine dayanmaktadır. İlişki kurma, aile rollerini işlevsel kılacak şekilde paylaşma ve bireysel mülkiyet bölümlerinin, hak ve sorumluluklarının serbest bırakılmasının ve kişisel alana saygı duyma temeline dayanmaktadır. Özellikle, bu faktörler eşler arası iletişim için geçerlidir (Baran, G. A. 2004: 31-42).

### **4. Aile İçi Sorunların Bağımlılık Üzerindeki Etkisi ile İlgili Literatürün Tanıtımı**

Toplumun merkezinde yer alan aile kurumu, bireylerin çoğalmasında ve sosyalleşmesinde büyük bir öneme sahiptir. Ancak ailenin işlevlerini sağlıklı bir biçimde yerine getirememesi, sosyal hizmet disiplininin konusu olan birçok toplumsal sorunun baş göstermesine neden olmaktadır. Bu toplumsal sorunlardan biri de bağımlılıktır. Araştırmalar, ailenin haiz olduğu bazı özelliklerinin bağımlılık meselesinde engelleyici olduğunu, bazılarının ise risk faktörü içerdiğini ortaya koymuştur. Madde kullanım bozukluğu açısından ailenin sağlıklı işleyişi koruyucu bir faktör olarak görünmektedir. Sağlıklı fonksiyona sahip ailelerde; Aile üyeleri birbirlerine empati

kavramıyla yaklaşarak duygularını doğrudan ifade ederler. Bilgisini olumlu bir şekilde paylaşır ve sorunlara etkili analitik yaklaşım sergiler. İşlevleri sağlıklı olan ailelerde bireyler arasında sağlıklı ve spontan bir iletişim vardır (Yüksel, A. 2009: 153-165).

Ekolojik kurama göre aile sistemini oluşturan bireylerin yaşamlarında meydana gelen herhangi bir değişiklik karşılıklı olarak sistemi ve dolayısıyla sistemi oluşturan diğer bireyleri de etkiler. Bu etki, aile yapısında var olan düzenin bozulmasına ve gerilim nedeniyle yeni düzen arayışına yol açabilmektedir. Bağımlılık da ailenin bu düzen arayışında karşılaştığı sorunlardan/sorunlarından biri olabilir. Ailede boşanma ve ebeveyn kaybı olan parçalanmış ailelerin çocukları daha fazla risk altındadır. Sağlıklı ailelerde yetişen çocuklar ile madde kullanımı arasında anlamlı bir ilişki bulunmazken, parçalanmış ailelerde büyüyen çocuklar ile madde kullanımı arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur (Tuncay & Nalbantoğlu, 2023: 207-226). Bununla beraber aile mazisindeki suçluluk olgusu ile çocuğun ergenlik dönemindeki bireyin suç unsuru sayılan davranışlarda bulunması veya madde kullanımında bulunması arasında önemli bir bağ gözlemlenmiştir (Acar, G. Demir, A. Görmez, D. Keser, İ. 2015: 651-656). Ekonomik olarak dezavantajlı bir konumda bulunan aileler ve aile içindeki mali gerilimler, ebeveynlik rollerinde ve aile içi iletişimde stres yaratan unsurlardandır. Bu durum, ebeveynlerin çocukları üzerindeki kontrollerini zayıflatmalarına neden olan zorlayıcı bir süreç geliştirmektedir. Ekolojik yaklaşımın da vurguladığı gibi aile yaşam döngüsünün işlevini kaybetmesi, ebeveynlerden birinin edilgenliği, anne ya da baba veya her ikisinin rolünün çocuk üzerindeki yetersizliği ve pasifleşmesi riskli durumlar arasında sayılmaktadır. Bunlara ek olarak boşanmalar, aile içinde yaşanan bazı ölümler bağımlılığı arttıran nedenlerdir (Şıklıel & Harmancı, 2022: 123-146).

Bu literatür taramasına bakılarak çalışmaların genellikle çocuk ve ergenlerin madde kullanımına yönelik, aile içi sorunların bağımlılığı ise alkol, sigara ve oyun bağımlılığı üzerinden ele alınmış durumdadır. Bu araştırma, aile içi sorunların uyuşturucu madde kullanımına etkisini araştırmaktadır.

## **5. Araştırma Sonucu ve Analizi**

Araştırmanın veri toplama safhası hali hazırda devam etmekte olup şu ana kadar edinilen bilgiler ışığında değerlendirme yapılacaktır. Görüşmeler kapsamında toplam 5 katılımcıya ulaşım sağlanmıştır. Görüşmeler gizlilik içerisinde yürütülmüştür.

### **5.1. Sosyo-Demografik Özellikler ve Tanı**

Araştırma grubunun yaş ortalaması 25,4 tür. Danışanların çoğunluğu Doğu Anadolu Bölgesi'nden yaşamaktadır. Beş danışandan 1 tanesi evli, 2 tanesi boşanmış, 2 tanesi ise bekar. Danışanların %60'ı lise mezunudur. Danışanların %80'i asgari gelir düzeyinin altında gelire sahiptir. Danışanların %80'i erkek ve %20'si kadındır.

### **5.2. Verilerin Analizi**

#### **5.2.1. Yalnızlıkla Baş Etme Yolu Olarak Madde Kullanımı**

Danışanlar aile içerisinde yalnız bırakıldıklarını ve buna bir çözüm olarak da madde kullanan arkadaşlarına yakınlaşmayı gördüklerini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda D2'nin ifadeleri önemlidir:

«Yani babamla aramız hiç iyi değildi. Sürekli kavga ediyorduk. Ben de genelde evden çıkıp gidiyordum. Yani arkadaşlarımın yanına gidiyordum. O iyi geliyordu. Yani evde hep eleştiriliyordum. Hakaret. Tabi bazen şiddette vardı. Arkadaşlarımın yanında rahat hissediyordum. Öyle başladım»

Daha önce de belirtildiği gibi özellikle sağlıksız baba-geç genç iletişiminin erkek çocuklarda madde kullanım riskini %60 oranında artırdığı saptanmıştır (Califano, 1999).

### **5.2.2. Bir «uyum» Tutumu Olarak Madde Kullanımı**

Danışanlar görüşme esnasında çevrelerine uyum sağlamak amacıyla da madde kullanımına başladıklarını ifade etmişlerdir. Özellikle parçalanmış aile yapısı ve düşük sosyo ekonomik koşullara sahip çevrelerde yaşamak bireyin madde bağımlılığında etkili olan faktörler arasındadır. Güçlü olmayan aile sistemi bireyi çevresiyle daha fazla uyum arama sürecine itmekte ve bunun bir sonucu olarak da birey açısından madde kullanımını kolaylaştırmaktadır (Mutlu, E. 2013: 13-17). Bu bağlamda D5'in ifadeleri önemlidir.

«Annemle babam biz küçükken boşandılar. Tabi annem bizi geçindirmekte zorlanıyordu. Düşük kirası olan mahallelerde oturuyorduk. Yani hani yoksul olan mahallelerde. Çevremdeki çocukların abileri falan madde satıyordu. Biz de kolay ulaşabiliyorduk tabi. Bir de herkeste görünce şey olmuyor yani»

D4 «Yani çevremdeki çocuklar kullanıyordu. Yani onlarda aileleri ile sorunlar yaşıyorlardı. O konuda çok ortak noktamız vardı. Madde bizi hani birleştiren noktaydı. Ortama uyum sağlamak için. Dışlanmamak için kullanıyorsunuz. Başlarda öyle oldu.»

### **5.2.3. Sorunlardan Saklanma Alanı Olarak Madde Kullanımı**

Danışanlar özellikle aile içi sorunlardan uzaklaşmanın bir yolu olarak maddeye sığındıklarını ifade etmişlerdir.

D1 «Annemle aramızda hep bir çatışma vardı. Ölene kadar da anlaşamadık. Ben evde durmak istemiyordum. Ev benim için sürekli bir kavga yeri. O nedenle hep dışarı çıkıyordum. Arkadaşlarımın yanına gidiyordum. Sorun yaşamak istemiyordum. Gece geç de olsa çıkmak istiyordum»

Araştırmalar, ailenin haiz olduğu bazı özelliklerinin bağımlılık meselesinde engelleyici olduğunu, bazılarının ise risk faktörü içerdiğini ortaya koymuştur. Aile kurumunda düzenin bozulması bireyi yeni düzen arayışına itmektedir. Bağımlılık da bireyin bu düzen arayışında sığındığı alanlardan biri olabilmektedir (Mutlu, E. 2013: 13-17).

### **5.2.4. Travma Sonrası Stres Bozukluğu Sonucunda Madde Kullanımı**

Danışanlar aile içinde tanıklık ettikleri veya deneyimledikleri ani ve beklenmedik travmatik yaşantılar sonucu bütün dengelerini kaybedip hayatın anlamsızlaştığını düşünüp bu yaşadıkları yoğun stres ve psikolojik kaygılarına son vermek için madde kullanımına yönelebildiklerini ifade etmişlerdir (Tuncer, Şimşek, 2022: 308-315). Bu bağlamda D3'ün ifadeleri önemlidir.

D3 «Kardeşim ve benim içinde bulunduğum araçta geçirdiğimiz trafik kazası sonrasında hayatımız alt üst oldu. O kazada kız kardeşimi kaybettim. Annem ve babam bir daha eskisi gibi olamadılar. Hep suçluymuşum gibi uzak durdum onlardan. Mahcubiyet duydum kendimce. Bu olaydan sonra her şeyi kafamdan silmek için madde kullanımına başladım. İlk başlarda iyi geldi. »

Madde bağımlılığı genellikle tıp açısından ruh hastalıklarıyla birlikte seyreden bir hastalık sürecidir. Aile içinde travmatik deneyimlere sahip birey birçok psikolojik rahatsızlıkla da karşı



karşıya kalabilir. Aile ile birlikte iş birliği içerisinde iyileşmeyi sağlayacak travmaya duyarlı bir yol izlenmesi yapılan çalışmalarda olumlu sonuçlar elde etmede önemli bir basamak olarak ifade edilmektedir (Uzby, Beyazyürek,2003: 81-87).

### **Kaynakça**

- Acar, G. & Demir, A & Görmez, D. & Keser, İ. (2015). Aile ve Çocuk Suçluluğu İlişkisi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, Uluslararası Katılımlı 3. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Kongre Kitabı.
- Ruh Hastalığının Aile İşlevlerine Etkisi. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yayınları
- Akıncı, H. (2017). Madde Bağımlılığı Ve Manevi Destek. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.
- Algan T. (2022). Türkiye'de Aile İçi Sorunlara Yönelik Aile Danışmanlığı Uygulaması: Eğitim Yayınevi (1. Basım) İstanbul.
- Ballester L, Valera M, Orte C, Amer J. (2018). An Analysis Of Family Dynamics: A Selective Substance Abuse Prevention Programme For Adolescents. European Journal of Social Work, 23(2): 1-13.
- Baltacı, G. (2010). Aile Danışmanlığı Hizmetinden Yararlanmak İsteyen Evli Kadınların Nitelikleri. H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bahar, A. (2018). Uyuşturucu Madde Kullanımının Nedenleri ve Bağımlılık Oluşum Sürecinde İletişimsel Yaklaşımların Rolü ve Önemi: Polis Kayıtları Üzerinden Olgusal Bir İnceleme, Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences, 55: 1-36
- Baran, G. A. (2004). Türkiye'de Aile İçi İletişim Ve İlişkiler Üzerine Bir Model Denemesi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, (1): 31-42
- Brown, S., Levis, V. (2008). Alkolik aile gelişimsel bir iyileşme modeli. I. Yalom, (Ed), Alkolizm Terapisi içinde (279-318). İstanbul: Prestij Yayınları
- Califano, J. (1990). Poor Child-Father Relationship is Major Factor in Teen Drug Use. New York: Guilford Press.
- Cüceler, S. Yılmaz M. Türkleş S. (2022). Madde Bağımlısı Bireylerin Yaşadığı Psikososyal Sorunlar, Uygulanan Kanıt Temelli Müdahaleler ve Hemşireliğin Rolü, Bağımlılık Dergisi, 23(1):105-110
- Demirbilek, M. (2016). Aile Danışmanlığı: Bir Uygulama Örneği, Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care, 10(2). 109-120
- Derdiman, R. C. (2006). Uyuşturucu Maddeler Hakkında Genel Bilgi ve Uyuşturucu Maddelerle Mücadele Esasları. Journal of Academic Studies, 7(28):103-122.
- Gantman, C.A. (1978). Normal, Rahatsız Ve Uyuşturucu Bağımlısı Ergenleri Olan Aileler Arasındaki Aile Etkileşim Kalıpları. Gençlik Ve Ergenlik Dergisi, 7 (4): 429–440.
- Hirschi, T. (1969). Causes of Delinquency. Berkeley: University of California Press.
- Karakaş S.A. Ersöğütçü F.(2016). Madde Bağımlılığı Ve Hemşirelik, Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi, 3(2): 133-139.

- Kargı, E. Akman, B.(2007). Üniversiteli Gençlerin Bakış Açısıyla Aile İçi Sorunlar, Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi (18)1:31-38.
- Katz, S. Dunham, R. & Zimmerman, A. (1997). Adolescence Family Structure Versus Parental Attachment in Controlling Adolescent Deviant Behavior: A Social Control Model. Adolescence 32(125): 199- 215.
- Kelly, J. Leonora, M.C. G. Hunn, L.C.P. (2002). Parent-Child Communication, Perceived Sanctions Against Drugs Use and Youth Drug Involvement, Adolescence, Libra Publishers İnc.San Diego, CA, 92117, (37)148:775-787.
- Koçanlı, M. (2020). Uyuşturucu Madde Bağımlılığında Ailenin Etkisi ve Bağımlı Sayısının Azaltılmasında Jandarmanın Etkinliği: İstanbul'da Bir Uygulama, USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi, 2(4): 576-619.
- Neuman, W. L. (2012). Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar I-II. Çeviren: Özlem Akkaya, Siyasal Kitapevi (5. Basım) Ankara.
- Sağlam E, Uzbay T, Beyazyürek M (2003) Madde Bağımlılığının Psikofarmakolojik Özellikleri, Bağımlılık Dergisi, 4:81-87.
- Sampson, R. J. & Laub, J. H. (1995). Crime in the Making: Pathways and Turning Points Through Life, Canadian Journal of Sociology / Cahiers canadiens de sociologie 74(1):1-29.
- Sayım, A. (2000). Lise Öğrencilerini Bilgilendirmenin Madde Konusundaki Görüşlerine Etkisinin Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İ. Ü. Adli Tıp Enstitüsü, İstanbul
- Şikiel, Ç. Harmancı, H. (2022). Ebeveynin Boşanması Çocuğun Kimlik Gelişimini Etkiler Mi? Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (8): 123-146.
- Tuncay, T. & Nalbantoğlu, İ. (2023). Madde Bağımlılarının ve Ailelerinin Bağımlılıkla Mücadele Deneyimlerinin İncelenmesi, Bağımlılık Dergisi, 24(2):207-226
- Tuncer, B. & S. Şimşek, Z. (2022). Travmatik Yaşantıların Bağımlılık Tedavi Sürecine Etkisi, Bağımlılık Dergisi, 23(3): 308-315.
- Mutlu, E. (2013). Madde Bağımlılığı Sürecinde Ailenin Rolü, Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi, 2 :13-17
- Ulusoy, K. (2017). Tarih Öğretmenlerinin Madde Bağımlılığı ve Medya Bağımlılığı ile İlgili Düşünceleri, Kastamonu Education Journal, 25(1). 385-400
- Yüksel, A. (2009). İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Empatik Becerileriyle Aile İşlevleri ve Benlik Kavramları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi , 1( 25). 153-165
- White J. M. & Klein, D. M (2009). Family Theories, Journal of Family Theories & Review, 1(1): 62-65

# Türkiye Kökenli Evlilik Göçmenleri Örneğinde Habitus Analizi

Serçin ŞAHİN<sup>109</sup>

## Özet

Doktora tezi kapsamındaki nitel araştırma projesi olan bu çalışma, Türkiye’ den Almanya’ ya yapılan „Evlilik Göçü ve Toplumsal Katılım: Türkiye Kökenli Kadın Evlilik Göçmenleri’nin Habitus analizi,, konusunu ele almaktadır. Araştırmanın merkezinde şu soru sorulmaktadır; Evlilik Göçü yoluyla Almanya’ ya gelmiş olan kadınların sosyal kökenleri (Milieu), daha doğrusu habitusu ne yönden, göç ülkesi olan Almanya’ da toplumsal katılımlarında müessirdir? Habitus terimi burada Bourdieu’nin habitus kuramını teşkil etmekle beraber, sosyal alan, sermaye ve sosyal sınıf (Milieu) habitusu ile de ilişkilendirilerek irdelenmiştir. Toplumsal katılım terimi ise burada, göçmenlerin göç alan ülkede, eğitim, iş pazarı, sosyal ve kültürel alanlarına iştiraklarını kapsamakla beraber, entegrasyon dinamiklerini incelemektedir. Araştırma sonucu habitusun dirençliliği ve toplumsal katılım perspektifleri açısından birincil etkisini vurgulamakla beraber, evlilik pratiklerinde de sosyal sınıf uyumuna dikkat çekmektedir.

**Anahtar kelimeler:** Evlilik göçü, habitus, sosyal sınıf (Milieu), toplumsal katılım

## Habitus Analysis of Turkish Origin Marriage Migrants

### Abstract

This study is part of a qualitative research project within a doctoral dissertation and deals with the topic of “*Marriage Migration and Social Participation: A Habitus Analysis of Female Marriage Migrants of Turkish Origin*”. The focus lies on answering the question: *In which way does the social background (Milieu), more precisely habitus, of women who came to Germany through marriage migration influence their social participation in the country of immigration?* The term habitus comes from Bourdieu’s habitus theory but is also considered as the habitus of social space, social capital, and social class (Milieu). Social participation represents the participation of migrants in the receiving country’s education system, labor market, social life, and cultural spheres. This concept examines the dynamics of integration. The results emphasize the primary impact of habitus regarding resilience and social inclusion but also draw attention to social class cohesion in marriage practices.

**Keywords:** marriage migration, Habitus, social class (Milieu), social participation

---

<sup>109</sup> Serçin Şahin, M.A. – PhD. Leibniz Universität Hannover Philosophische Fakultät Institut für Politische Soziologie, E-Mail: sercin.sahin@stud.uni-hannover.de

## Giriş

Almanya'nın sekteye vurmayan göç tarihi 19. ve 20. yüzyıla dayanmakla beraber, aynı zamanda birinci dünya savaşı sonrasında, özellikle 1939'dan itibaren işçi talebinin artmasıyla da hız kazanmıştır. Bunun akabinde 1955 yılından sonra süregelen göç unsuru ile de karşı karşıya kalan Almanya, çok kültürlü toplum olarak da çeşitli uyum polkalarına gitme zorunluluğunun kaçınılmaz olduğunu benimsemeye başlamıştır (Bade: 1983). Burada süregelen göç olgusuyla beraber, göç kavramı da Alman toplumunda kendine özgü terminolojide biçimlenmiş olup, bu bağlamda göç ve göçmen bugün gelen ve yarın geri dönen yabancılardan ziyade, yaşam merkezlerinin coğrafik konumu itibariyle, sınır ötesi bir ülkeden diğer bir ülkeye uzun vadeli değiştirilmesi veya taşınması olarak tanımlanmaya başlamıştır (Treibel: 2008).

İstatistik verilere göre Almanya'da artan göç unsuruyla beraber, yaklaşık 22,3 milyon göçmen kökenli vatandaş yaşamaktadır (Statistisches Bundesamt für Migration und Flüchtlinge 2022/ İstatistik Kurumu, Göç ve Mülteciler). Almanya'daki göçün süregelmesinde etken olan bir diğer faktörde göç sınıflandırılmalarında; işçi göçü, eğitim göçü ve şu an ki mülteci akımının yansira, özellikle 1973 yılından itibaren durdurulan işçi göçü talebinin ardından, gelişmekte olan ülkelerden Almanya'ya yapılan evlilik göçü olmuştur (Keim et al.: 2012; Aybek et al.: 2013; Büttner & Sticks: 2013). Dolayısıyla Türkiye'den talep edilen konuk işçi göçü'nün yansira, aile birleşimi yoluyla süregelen göç unsuru, aynı şekilde Almanya' da yaşayan Türk nüfusunun artmasında önemli ölçüde etken olmakla beraber, Türkiye'den verilen göçün akımında önemli bir rol oynamaktadır (Keim et al.: 2012; Canbulat: 2009).

Almanya'da yaşayan göçmen yoğunluğunun yaklaşık 2,83 milyon gibi büyük bir oranını da aynı zamanda Türkiye vatandaşı olan göçmenler oluşturmaktadır (Statistisches Bundesamt für Migration und Flüchtlinge 2022/ İstatistik Kurumu, Göç ve Mülteciler). Burada Almanya'ya yapılan evlilik göçü bağlamında, Türkiye diğer göçmen gruplarına kıyasla da en ön sırada bulunmakla beraber, cinsiyet bakımından da aynı şekilde Türkiye kökenli kadınlar, nüfus olarak önde gelen grubu temsil etmektedirler (Aybek et al.: 2013).

Göç olgusuyla beraber toplumsal yaşamında çok kültürlülüğü de içinde barındıran Alman toplumunda gerek basın diskurslarında gerekse ampirik çalışmalarda, göçmenlerin sosyal ve kültürel entegrasyon sorunları, egemen toplum perspektifleri doğrultusunda ele alınmakta ve kontrovers bir şekilde irdelenmektedir. Bu çalışmalarda sıkça tartışılan, göçmenlerin geldikleri yeni topluma uyum/adaptasyon süreçlerinde engel teşkil eden nedenler olarak, Türkiye kökenli göçmenlerin ve çocuklarının eğitim sistemine yetersiz eğilimleri, egemen toplumla sosyal etkileşim eksikliği, dil yetersizliği, özellikle kendi kültürlerine dönük yaşam biçimleri gibi (Von C. Lauer et al.: 2010) ve bununla beraber Türkiye kökenli göçmenlerin eş seçimlerinde kendi kültürlerinden olan bireyleri tercih etmeleri (Sarrazin:2010) gibi argümanlar ekseninde, entegrasyonu engelleyen nedenlere vurgu yapılmaktadır.

Göçmenlerin entegrasyon sorunlarının, geldikleri topluma uyumda gönülsüz olmalarına ve egemen toplum değerlerini benimsememeleri gibi, çoğunluk toplumu tarafından kendilerine atfedilen nedenlerin üretilmesi ve bunun gibi bulgulara indirgenmesi, sağlıklı bir entegrasyon politikası oluşturmayı da engellemektedir. Bu bağlamda göçmenler salt bir kültür ürünü olarak kabul edilmekle beraber, entegrasyon sürecinde geliştirdikleri stratejiler ve erişim mücadelelerinde sosyal kökenleri (Milieu) ve daha önce yaşadıkları ülkelerinde edindikleri habituel pratiklerinin, bunun gibi toplumsal katılımlarında önemli rolü olan sermaye (ekonomik, kültürel, sosyal ve simgesel sermayeler gibi) donanımı, göçmenlerin geldikleri yeni göç toplumunda ne derece entegrasyon/adaptasyon süreçlerinde etken olduğu, göz ardı edilmektedir.

Aynı şekilde göçmenlerin sahip oldukları yukarıda belirtilen farklı sermaye kaynaklarının, göç toplumunda yapısal unsurlar açısından ne ölçüde geçerlilik bulduğu da uyum sürecinde önemli faktörlerden biri olarak, entegrasyon çalışmaları ve diskurslarında göz önüne alınması, önem arz etmektedir. Burada kullanılan toplumsal katılım kavramı olarak, bireylerin içinde yaşadıkları toplumun sosyal ve kurumsal alanlarına, iştirak etme ve dahil edilme süreçlerindeki entegrasyon derecesini (Häussermann & Kapphan: 2008) teşkil eden, iş pazarına katılımları, sosyal ilişkiler düzeyi, eğitim, meslek ve kültürel alanlara katılımları ve bunun gibi Almanca dil seviyesi, kültürel entegrasyon, aynı zamanda sübjektif entegrasyon hissi kastedilmektedir.

Habitus analizi içeren bu nitel çalışmada vurgulanan habitus teriminin anlam kavramı Pierre Bourdieu'nün sosyal öznelerin/aktörlerin, sosyal alandaki konumlarını belirleyen ön koşulların nasıl oluştuğunu, sosyolojik çözümlene de anlamak ve açıklamak için geliştirdiği, habitus konseptine dayanmaktadır (Bourdieu:1993a; 1993b; 1976; 1987; Bourdieu & Wacquant: 1996; Mörth & Fröhlich: 1994; Vester: 2010; Audem: 2017). Sosyal praksiyoloji'yi üretme prensibi olarak işlev gören habitus, aynı zamanda içinde yaşadığı sosyal yapının da etkisini taşımakla beraber, kısaca bireylerin sosyal yaşam alanlarında edindikleri sosyal deneyimleri ve pratikleri doğrultusunda, içselleştirdikleri sosyal, kültürel, tercih ve alışkanlıklar birikimleri olan; algı, düşünce ve davranış şemalarını kapsamaktadır (a. mfl.).

Burada habitus, sosyal pratikleri biçimlendiren kökleşmiş kurallar şemasından ziyade, bireylerin içine girdikleri yeni toplum ve kültürlerde oryantasyon süreçlerinde, strateji geliştirmelerini mümkün kılan sosyal rehber topluluğu olarak da düşünülebilir. Bourdieu'ya göre sosyal yapıyı ve sosyal eşitsizliği anlamak için, önce sosyal bağlam içindeki deneyimleri, habitusu, dolayısıyla sosyal özneyi anlamak gerekir. Bu çerçevede Bourdieu habitusu toplumsal sınıf ve bunun içinde biçimlendirilen cinsiyetin özne anlayışı gibi, sosyal alanla ilişkilendirerek idrak ve izah etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Bourdieu „*İnce Ayrımlar*“ çalışmasında altını çizdiği bu formül ile; {(Habitus) (Kapital)}+Alan = Praksis (Bourdieu:1987, S.17), habitusun sermaye, alan, ve praksis ilişkisinin birlikte değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla göçmenlerin uyum ve toplumsal katılım süreçlerini anlamak için önce Habitus sermaye, alan ve praxis ilişkisini anlamak gerekmektedir.

## 1. Durum Çalışması

Türkiye kökenli eşlerin ve eş adaylarının evlilik pratikleri ve tutumları bağlamında mevcut olan bilimsel çalışmalar, nicel ve nitel çalışmalar olarak farklılaşmaktadır. Öncelikle nicel çalışmalar şu bulgulara dayanmaktadır:

İstatistiksel verilerin, kurumlarına göre farklılık göstermesi ve aile birleşiminde kısıtlayıcı entegrasyon politikalarına gidilmesi (Aybek et al. 2013)

Evlilik göçmenlerinin göç yaşının ortalama 25 yaş ve üzeri olmasından dolayı bu göçmen grupların iş pazarı için büyük bir potansiyel oluşturmalarına dikkat çekilmesi ve bu gruplar arasında entegrasyon motivasyonunun oldukça yüksek oluşu sonuçlarına varılması (Büttner & Stichs: 2013)

Nitel çalışmalara bakıldığında, Türkiye kökenli eşlerin ve es adaylarının evlilik pratikleri ağırlıklı olarak göz önünde bulundurulmakla birlikte, şu şekildeki farklılıklar perspektifleri açısından ele alınmaktadır:

Evlilik pratiklerinde endogam; kendi etnik kökenleri içerisinde yapılan tercihler (Nauk: 2001)

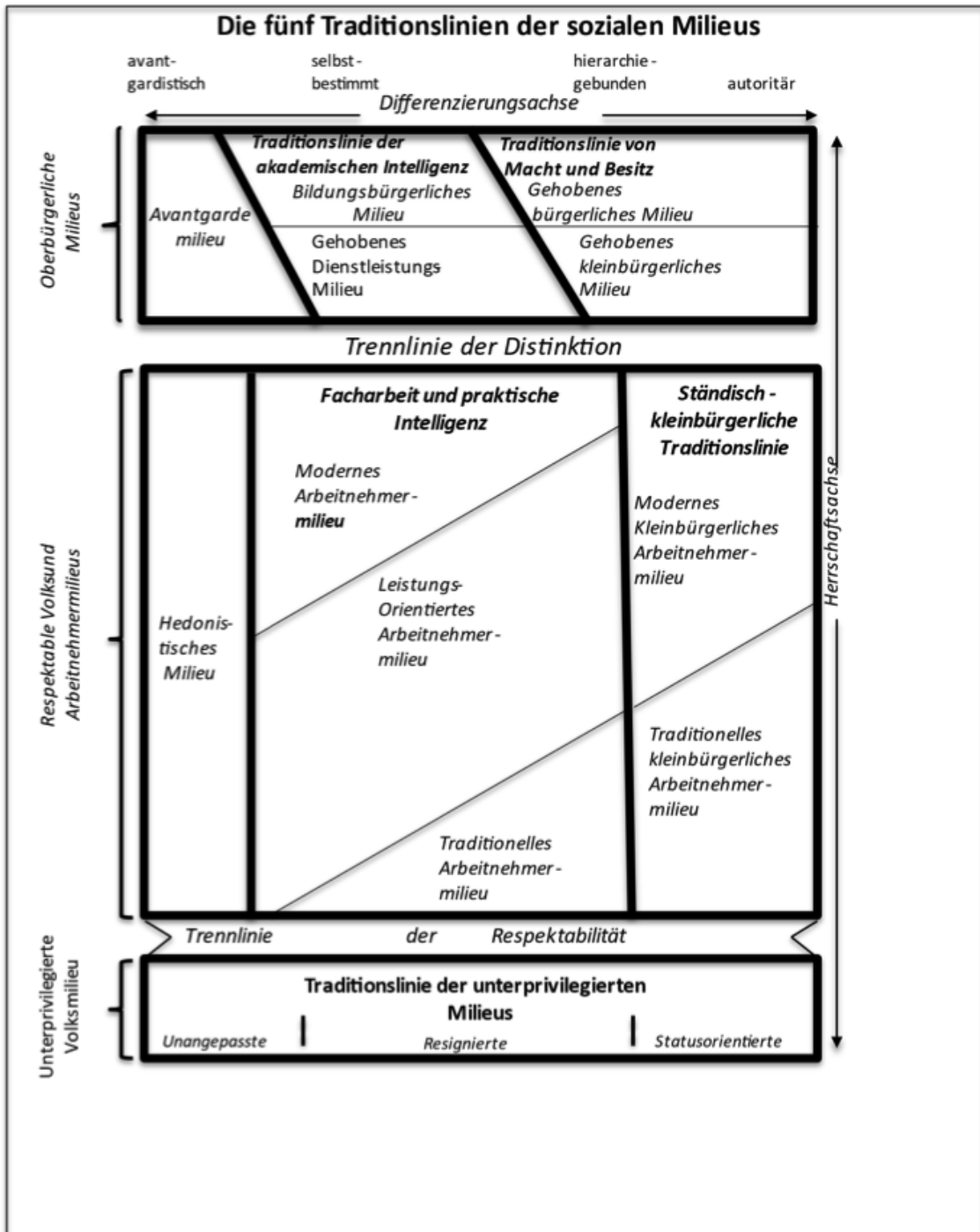
Aile odaklı ve aile onayı ile yapılan evlilik seçimleri (a.y.)

Fertil ve kohabitasyon durumu doğrultusunda farklılaşması (Naderi: 2009)

Türkiye kökenli eşlerin aile içi pratiklerinde asimetrik ilişki düzeyi ve geleneksel rol dağılımının burada hakimiyeti gibi entegrasyon boyutları ve benzeri paradigmlar altında değerlendirilmesi (Steinbach: 2009)

## 2. Teorik Çerçeve

Bu çalışmanın teorik tabanı yukarıda da belirtildiği gibi Bourdieu'nun habitus konsepti ve milieu modeli ile oluşturulmuştur. Bourdieu'ya göre habitus sabit kültürel eğilimler ve tercihler sistemi olmakla birlikte, bireylerin algı, düşünce ve davranış tutumlarında da önemli ölçüde etkindir. Sosyal kılavuzlar topluluğu olarak da nitelendirilen habitus aynı zamanda sosyal sınıfların kendi bünyesinde şekillenmekle beraber, sosyal praksis inşasında da işlevselliğini göstermektedir. Habitus pratiklerinin anlamının ve çözümlemenin sadece meslek ve eğitim diplomaları doğrultusunda yapılan sınıflandırma ile anlaşılmasının yetersizliğine dikkat çeken, Vester ve diğerlerinin (2015) sosyal alan ve habitus konsepti üzerine geliştirmiş oldukları milieu modeli'nde (Sosyal harita düzenlemesine bakınız), aktörlerin beğeni ve değer yargılarının aynı zamanda sınıf habitusu sonucuna bağlamaktadır. Milieu modelindeki diğer bir vurgu ise, habitusun sosyal sınıf doxaları ile relasyon içinde olmasına yapılmasıdır. Bu bağlamda soylu üst, orta ve prekarya sınıfının kendine özgü gelenek ve ayırım sınır çizgilerine sahip olması burada nitelendirilirken, örneğin ekonomik sermayenin yoğun olduğu sınıflarda (sosyal harita sağ tarafta ki gelenek çizgisine göre) özellikle otorite düzenine bağlılık ve bu değerlere itaat ve sadakat beklentisi burada belirgin olmakla beraber, emekçi ve başarı odaklı orta sınıfta (Sosyal harita orta sol taraf gelenek çizgisine göre) ise, daha ziyade eşitlikçi değerleri hakim olmaktadır. Buna nazaran prekarya da ise (sosyal harita alt sınıf gelenek çizgisine göre) daha çok anomi durumları riskine dikkat çekilmektedir.



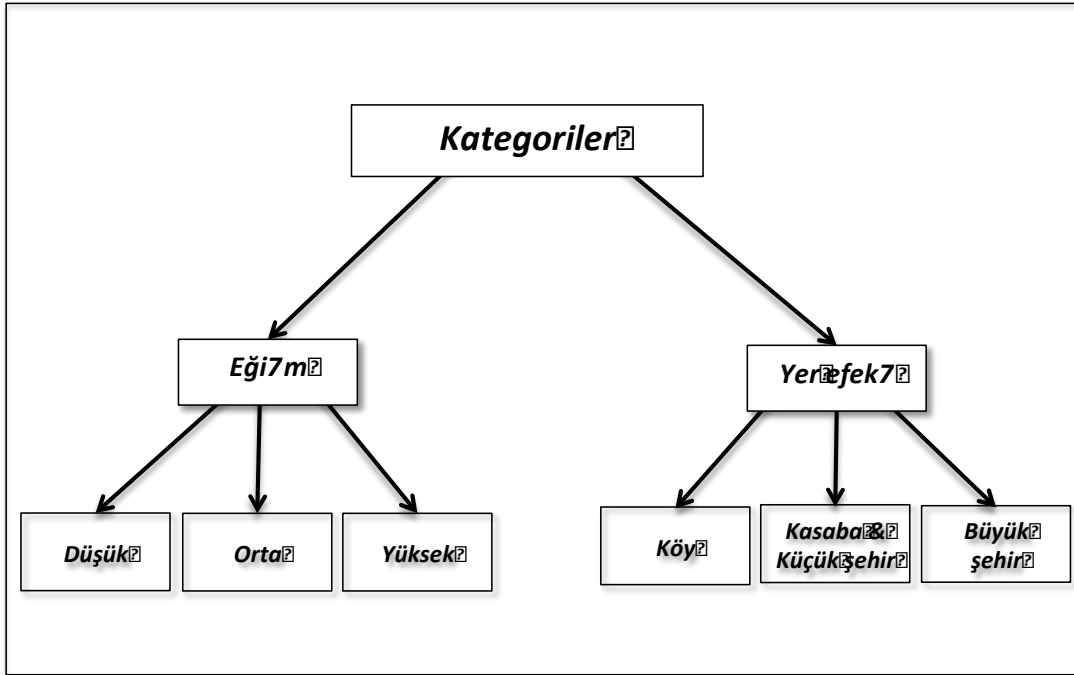
Kaynak: Vester & Gardemin: 2003 & 2012.

### 3. Yöntem ve Kullanılan Araştırma Teknikleri

Nitel araştırma olan bu ampirik çalışmada, örnekleme seçiminde öncelikle kartopu yöntemi kullanılmış olup, örnekleme şekilde sıralanan şu kategoriler doğrultusunda seçilmiştir.

#### 3.1 Örnekleme Seçiminde Kullanılan Kategoriler

Kategoriler 2



Düzenleme: Sercin Sahin (2023)

Örnekleme seçimini farklı şemalardan ele alabilmek için, bireylerin Türkiye’den geldikleri, kentsel ve kırsal yerlerin altyapı özellikleri, yani faaliyet alan olanakları dikkate alınarak, köy, küçük şehir ve büyük şehirlerden gelen kişiler; Türkiye’den daha önce edindikleri üç boyutlu kurumsal eğitim derecesine örneğin; düşük, orta ve yüksek eğitime göre seçilmişlerdir. Göçmen sayısının yoğun olması ve araştırma konumunun da aynı bölgede bulunması göz önüne alınarak, örnekleme Almanya’nın Aşağı Saksonya Eyaleti ile sınırlandırılmıştır.

Bu çalışmada metodoloji olarak, verilere ulaşmak için nitel araştırma yöntemi olan, konu ve hayat hikâyesi odaklı (Themenzentriertes Interview) söyleşi yöntemi kullanılmıştır (Geiling et al. 2011; Brake et al. 2013; Witzel 2000 & 1982 & 1985). Burada örneğin yaşam alanlarını kapsayan, günlük ve aile içi pratikler, çocukluk, okul, meslek veya üniversite dönemi, sosyal ilişkiler gibi konular önceden rehber kılavuzlarında belirlenmiştir. Bunun yanısıra tamamlayıcı metot olarak, sosyal verilere ulaşmak için de sosyal veri anketi kullanılmıştır (Geiling et al., 2011).

Nitel araştırmanın temeli olan *anlama* (Verstehen) kriteri, dil olgusunun da aynı zamanda önemini vurgulamaktadır. Dolayısıyla söyleşiler katılımcıların kendi ana dilleri olan Türkçe dilinde gerçekleştirilmiş olup, Almanca dilinde tercüme edilmiştir. Veriler habitushermeneutik (Brake et al. 2013) betimleme yöntemi ile yine iki dil de betimleme analiz çalışma gruplarıyla, küçük basamaklı segment analizleri şeklinde yorumlanmıştır. Burada farklı yorumlara imkân



tanıyan bu yöntemde, yine habitus spesifik olan zıt kutuplu temel kategoriler de kullanılarak (a. mfl.), habitus sendromu olarak nitelendirilen sosyal tutumlar, değerlendirilmiştir.

#### 4. Bulgular

Burada evlilik göçmenlerinin farklı yaşam alanlarındaki habitus pratikleri yukarıda söyleşi rehber kılavuzunda belirlenen konularda örneklendiği gibi, günlük yaşam alanları, sosyal pratikleri, sosyal ilişkileri ve mesleki durumları betimleme analiz gruplarıyla Almanca ve Türkçe dilinde yorumlanarak, katılımcıların habitus pratikleri öncelikle irdelenmiş olup, farklı habitus kalıpları sonucuna varılmıştır. Katılımcıların örnekleme seçimindeki kategorilere göre karşılaştırılmalarında; geldikleri köy, küçük ve büyük şehir olarak yerleşim yerlerine ve eğitim durumlarına göre bakıldığında, sosyal pratiklerinin eğitim ve yerleşim yeri efektinden ziyade, Türkiye'deki ve Almanya'da yaşadıkları aile yapısına göre benzerlik gösterdiği sonucuna varılmaktadır. Bu benzerlikler örneğin aile içindeki sosyal pratiklere, çocuk yetiştirme stiline, aile içi rol dağılımına ve de Türkiye'de daha önce edinilen meslek ethosuna göre gözlemlendiği gibi, aynı zamanda bu sosyal dinamiklerin toplumsal katılım stratejilerinde etki efektini arttırabildiğini ortaya çıkarmaktadır.

Elde edilen genel sonuçlar kapsamında katılımcıların Almanya'daki oryantasyon ve adaptasyon süreçlerinde, Türkiye'deki içselleştirdikleri sosyal değerler ve kültürel tercihleri doğrultusunda entegrasyon yaklaşımları gözlenmektedir. Burada entegrasyon diskurlarında olduğu gibi, eğitim ve dil olgusunun göçmenlerin uyum süreçlerinde önemine vurgu yapıldığı gibi, genel sonuçlar doğrultusunda yüksek eğitimin ve yüksek sermayelerin entegrasyon üzerinde salt bir etkisi olmadığı gözükmektedir.

Aynı şekilde genel sonuçlar kapsamında değerlendirildiğinde, katılımcıların toplumsal katılım süreçlerinde geliştirdikleri erişim stratejilerinde habitusun dirençlilik etkisinin kentsel-kırsal yerleşime göre otonom olması sonucuna varılmaktadır. Diğer taraftan eğitim efektine bakıldığında, burada da eğitim efektinin yani kültürel sermayenin habitusa göre aynı şekilde ikincil etkisinin olması tespit edilmektedir.

Bireysel faktörlerin habitus efektinde olduğu gibi, göçmenlerin geldikleri içinde buldukları göç toplumundaki yeni sosyal çevre ve yerleşim yerlerinin faaliyet alan ve olanaklarının, toplumsal katılıma teşvik eden etkenler açısından, elde edilen sonuçlar doğrultusunda, aynı şekilde önem teşkil etmesidir. Toplumsal katılım sürecinde habitus'un birincil etkisinin yanı sıra, diğer bir etken olarak da göçmenlerin meslek ve diplomalarına geldikleri göç toplumunda denklik değerinin verilmemesinin, entegrasyon sürecinde, yapılan genel değerlendirme sonuçlarında aynı şekilde engel teşkil ettiğinin altının çizilmesi gerektiğidir.

Yapısal faktörler açısından, örneğin katılımcıların meslek ve akademik diplomalarının geldikleri toplumda ki denklik durumu, göçmenlerin toplumsal katılımında, sermayelerini çoğaltmak için vermiş oldukları erişim mücadelelerinde, bu sermayeleri zenginleştirebileceği gibi, özellikle örneklemede içe dönük strateji geliştirmede teşvik edilmemiş habitus tiplerinde olduğu gibi, habitus sınırlarını aşma mücadelesi ve stratejileri geliştirilemediği takdirde, bu sermayelerin fakirleştirilmeye ve dolayısıyla habitus'un gerilemesine neden olacağı unsuru da entegrasyon politikaları açısından tartışılmalıdır.

Son olarak habitus tutumları sosyal tipolojik bakımından değerlendirildiğinde, yapılan analiz sonuçlarında temel de üç farklı uyum habitus kalıpları tespit edilmiştir. Burada başlıca habitüel tutumlar geleneğe bağlı konvensiyonel, müşterek sosyal ilişkiler odaklı ve toplumsal süreçlere yönelik olmak üzere farklılaşmaktadır. Yine bu tipus ayrımında da eğitim statüsünün ve coğrafik

konumun habitusun sabitliği karşısında sekonder olduğunu, aynı şekilde tipolojik ayrımda da göstermiş olmaktadır.

### **Kaynakça**

- Audehm, Katrin (2017): Habitus. In: Anja Kraus; Jürgen Budde; Maud Hietzge; Christoph Wulf (Hrsg): Handbuch Schweigendes Wissen. Beltz Juventa Verlag, Weinheim Basel.
- Aybek, Can M.; Babka v. Gostomski, Christian; Rühl, Stefan; Straßburger, Gaby (2013): Heiratsmigration und Ehegattenzug aus der Türkei nach Deutschland: Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung
- Bade, J. Klaus (1983): Vom Auswanderungsland zum Einwanderungsland? Colloquium Verlag, Berlin
- Bourdieu, Pierre (1976): Entwurf einer Theorie der Praxis. Auf der ethnologischen Grundlage der kabyliischen Gesellschaft. Suhrkamp, Frankfurt am Main
- Bourdieu, Pierre (1987): Sozialer Sinn. Kritik der theoretischen Vernunft. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main. Übersetz von Günter Seib
- Bourdieu, Pierre (1987): Die feinen Unterschiede. Kritik der gesellschaftlichen Urteilskraft. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main. 25. Auflage 2016
- Bourdieu, Pierre (1993a): Sozialer Sinn: Kritik der theoretischen Vernunft. Übers. von Günter Seib. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main. 9. Auflage 2015
- Bourdieu, Pierre (1993b): Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital In: Reinhard Kreckel (Hrsg.): Soziale Ungleichheiten. (Soziale Welt Sonderband 2), Göttingen
- Bourdieu, Pierre & Wacquant; Loïc J. D. (1996): Reflexive Anthropologie. Übersetzt von Hella Beister. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main
- Büttner, Tobias; Stichs, Anja (2013): Bundesamt für Migration und Flüchtlinge. Die Integration von zugewanderten Ehegattinnen und Ehegatten in Deutschland. BAMF-Heiratsmigrationsstudie 2013
- Brake, Anna; Bremer, Helmut; Lange-Vester, Andrea (2013): Empirisch arbeiten mit Bourdieu. Theoretische und methodische Überlegungen, Konzeptionen und Erfahrungen. Beltz-Juventa Verlag, Weinheim und Basel
- Canbulat, Mehmet (2009): Migration in Deutschland - eine Reise ins Ungewisse. Eine Reflexion aus türkischer Perspektive. In: Jugend-Migration-Sozialisation-Bildung. Festschrift zum 65. Geburtstag von Hartmut M. Griese. Lit Verlag, Berlin 2009
- Geiling, Heiko; Gardemin, Daniel; Meise, Stephan; König, Andrea (2011): Migration-Teilhabemilieu. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden
- Häussermann, Hartmut & Kapphann, Andreas (2008): Integrationspolitik der Städte – ein Paradigmenwechsel. In: Migrationsreport 2008- Fakten- Analysen –Perspektiven
- Keim, Inken; Ceylan, Necmiye; Ocak, Sibel; Sirin, Emran (2012): Heirat und Migration aus der Türkei. Biographische Erzählungen junger Frauen. Narr Francke Attempto Verlag GmbH+Co. KG, Tübingen
- Nauck, Bernhard (2001): Generationenbeziehungen und Heiratsregimes-theoretische Überlegungen zur Struktur von Heiratsmärkten und Partnerwahlprozessen am Beispiele

- der Türkei und Deutschland. In: Klein, Thomas (Hrsg.): Partnerwahl und Heiratsmuster. Strukturelle Voraussetzungen der Liebe. Springer Fachmedien-Wiesbaden GmbH
- Naderi, Robert (2008): Ehen und nichteheliche Lebensgemeinschaften im Lebensverlauf von Deutschen und türkischen Staatsbürgern in Deutschland. In: Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 33(2008)3-4-433-448
- Mörth, Ingo & Fröhlich, Gerhard (1994): Das Symbolische Kapital der Lebensstile. Zur Kulturosoziologie der Moderne nach Pierre Bourdieu. Campus Verlag, Frankfurt/ New York
- Sarrazin, Thilo (2010): Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen. Deutsche Verlags-Anstalt, München
- Statistisches Bundesamt für Migration und Flüchtlinge : (2022) [ps://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Statistik/Migrationsatlas/migrationsatlas-12.pdf?\\_\\_blob=publicationFile&v=3](https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Statistik/Migrationsatlas/migrationsatlas-12.pdf?__blob=publicationFile&v=3)
- Steinbach, Anja (2009): Die häusliche Aufgabenteilung bei Paaren mit türkischem Migrationshintergrund und einheimischen deutschen Paaren im Vergleich. In: Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft 34 (2009) 1-2:79-104-DOI 10.1007/ s12523-010-0034-1
- Treibel, Anette (2008) Migration, In: Bauer, Nina; Korte, Hermann; Löw, Martina und Schröder, Markus (Hg.): Handbuch der Soziologie. VS Verlag, Wiesbaden
- Vester, Michael; von Oertzen, Peter, Geiling, Heiko; Hermann, Thomas; Müller, Dagmar (Auflage 2015): Soziale Milieus im gesellschaftlichen Strukturwandel. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am
- Von C. Lauer; D. Siems; D. Ehrentraut (2010): Türken sind die Sorgenkinder der Integration-Migrantenstudie (veröffentlicht in Welt-n24) Letzter Zugriff am 08.07.17: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article7222075/Tuerken-sind-die-Sorgenkinder-der-Integration.html>
- Witzel, Andreas (1982): Verfahren der qualitativen Sozialforschung. Ein Überblick und Alternativen. Verlag Campus, Frankfurt/ Main; New York
- Witzel, Andreas (1985): Das problemzentrierte Interview. In: Jüttermann, Gerd: Qualitative Forschung in der Psychologie. Grundfragen, Verfahrensweisen, Anwendungsfelder. Verlag Beltz, Weinheim und Basel
- Witzel, Andreas (2000): Das problemzentrierte Interview: FQS <http://www.qualitative-research.net/fqs/>

# Sahadaki Krizden Sanaldaki Krize: Kahramanmaraş Depremi Sonrası Medya İhlalleri ve Toplumsal Sonuçları<sup>110</sup>

Sertaç Timur DEMİR<sup>111</sup>

Ali ÖZCAN<sup>112</sup>

Muhammed Said TUĞCU<sup>113</sup>

Yasemin GÜNEY<sup>114</sup>

## Özet

TÜBİTAK AR-GE proje desteğiyle yürütülen araştırmanın çıktılarını resmeden bu bildiri, öngörülemeyen bir kriz olarak 11 ili derinden etkileyen 6 Şubat Kahramanmaraş depremine müteakip ve depreme dair ilk iki haftada yapılan medya haberlerine ve sosyal medya paylaşımlarına odaklanmaktadır. Televizyon ve gazete haberleri (köşe yazıları dahil) gibi geleneksel medya ve Instagram, Twitter ve Facebook gibi yeni medya içeriklerinin incelendiği bu çalışmada yazı ve video olarak yapılan haber ve paylaşımların ekran görüntüleri ve deşifre edilen ses metinleri dökümanlaştırılarak bir araya getirilmiş ve veriler eleştirel söylem analizi ve semiyotik analizden oluşan birleşimi ile tahlil edilmiştir. Buna göre önemli ölçüde acil yardım süreci ve kampanyalarına destek amacı taşıyan bu haber ve paylaşımların yanı sıra, eş zamanlı olarak çok sayıda gayri hukuki ve etik dışı dezenformatif medya ihlalleri de gözlemlenmiştir. Dahası her mecranın kendi uygulama kültürüne koşut farklı etkileşimler ve ihlaller ürettiği tespit edilmiştir. Bu ihlaller yalnızca kriz yönetimini değil; siyasetten kültüre, dinden etnisiteye geniş anlamda toplumsal dinamiği etkilemiştir. Başka bir ifadeyle medya temelli ihlaller, toplumsal çatallanmaların hem nedeni hem de sonucu olarak karşılık bulmuştur. Benzer şekilde “özgür ifade”yle ilişkilendirilen sosyal medya platformları da yine deprem söylemleri üzerinden kötülüğün, münakaşanın, kargaşanın, bilgi kirliliğinin, söz kalabalığının, nefret söyleminin, linç kültürünün, duyarlılıkların zedelenmesinin, moral bozukluğunun, yanlış ihbarların, travmatik görüntülerin ve mahremiyet ihlallerinin üretim alanlarından biri -belki de öncülü- olmuştur. Bu durum, bu bildiriye hedeflendiği gibi, son yıllarda yükselen “[sosyal] medya düzenlemeleri” tartışmalarını ve “ifade özgürlüğü” paradoksunu güncel bir vaka üzerinden yeniden ve farklı biçimde ele alma imkânını ve mecburiyetini doğurmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kitle İletişim, Medya Ahlakı, Afet Yönetimi, Kahramanmaraş Depremi

## From Crisis On The Field To Virtual Crisis: Media Violations And Social Consequences After Kahramanmaraş Earthquake

### Abstract

This paper, depicting the outputs of the research carried out with the support of TÜBİTAK project, focuses on the media news and social media posts made in the first two weeks about the February 6 Kahramanmaraş earthquake, which deeply affected 11 provinces as an unforeseen crisis. In this research, where traditional media such as television and newspaper news and new media content such as Instagram, Twitter and Facebook are examined, screenshots and deciphered audio texts of the news and posts made as text and video are documented and brought together, and the data are combined with the eclectic combination of critical discourse analysis and semiotic analysis. Accordingly, in addition to these news and posts that aim to support emergency aid processes and campaigns, many illegal and unethical misinformative media violations were also observed simultaneously. Moreover, it has been determined that each medium produces different interactions and violations parallel to its own application culture. These violations not only include crisis management; It has affected social dynamics in a broad sense, from politics to culture, from religion to ethnicity. In other words, media-based violations have been both the cause and the result of social bifurcations. Similarly, social media platforms associated with “free expression” are also the production areas of evil, controversy, chaos, information pollution, verbal overload, hate speech, lynching culture, damage to sensitivities, demoralization, false reports, traumatic images and privacy violations through earthquake discourses. has been one - perhaps its predecessor. This situation, as aimed in this declaration, has created the opportunity and obligation to re-examine the “social media regulations” debates and the “freedom of expression” paradox that have risen in recent years, through a current case, in a new and different way.

**Keywords:** Mass Media, Media Ethics, Disaster Management, Kahramanmaraş Earthquake.

<sup>110</sup> Bu araştırma TÜBİTAK tarafından desteklenen [123K153 numaralı] “Kahramanmaraş Depremi’ne Dair Medya İhlallerinin Eleştirel Söylem Analizi: Sorunlu Yayıncılıktan Sorumlu Yayıncılığa” başlıklı projeye dayanmaktadır.

<sup>111</sup> Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, Gümüşhane/Türkiye, stdemir@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-9420-9416

<sup>112</sup> Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, Gümüşhane/Türkiye, aliozcan@gumushane.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4773-9764

<sup>113</sup> Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, saidtuocu@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0598-7097

<sup>114</sup> Öğr. Gör. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, Gümüşhane/Türkiye, guneyasemin@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1582-9052

## Giriş

Yaşamın ekranlaştırıldığı ve düşüncelerin yine ekranlar üzerinden geliştirildiği bir çağda niteliğin (doğruluğun) yerini niceliğin (hızın) alması makul değilse bile anlaşılabilir. Günümüzde medya iletilerinden uzak kalarak inziva ve sükûnet köşelerine çekilmenin neredeyse imkânı kalmamış gibidir. İnsanlar birer medya tüketicisi ve üreticisi olarak ekranlara bakarak duygulanmakta ve burada(n) fikirler geliştirmektedir. Belki de bu nedenle çağın insanı için bilgiye erişim ve iletişim eksikliğinden ziyade bunların denetimsiz yükselişi esas sorunu teşkil etmektedir (Demir ve Özcan, 2021). Çağın izleyici-insanı, sürekli kendisiyle beraber taşıdığı mobil cihazlar vasıtasıyla kesintisiz veri akışı karşısında her an aktiftir. Başlarda bir tür iletişim devrimi ve özgür katılım olarak tanımlanan ve pazarlanan bu yönelim, günümüzde medya katılımlarına dair hukuki ve etik temelli çok sayıda ihlal ve eleştiriye konu olmaktadır. Bu durum, özellikle afet durumlarında iyiden iyiye görünür olmakta ve karmaşıklaşmaktadır.

Medya en basit çerçeveye toplumun haberleşme, bilgilenme ve eğlenme ihtiyacını karşılamakla sorumludur. Bunu yaparken kamu vicdanını temsil ve müdafaa etmek, meseleleri farklı yönleriyle göstererek toplumsal kanıyı beslemek, temel kişisel ve yapısal haklara riayet etmek ve hem çeşitliliğe saygı duymak hem de toplumsal entegrasyonu pekiştirmek gibi görev ve rollere sahiptir. Tersten ifadeyle medya manipüle etmemeli, kişilik haklarına ve mahremiyete saygılı olmalı, yargılayıcı olmamalı, malumat yığını oluşturmamalı, yanıltmamalı, haberleşme ve ifade özgürlüğüne sığınarak kötülüğü kışkırtmamalı ve buna zemin hazırlamamalıdır. Baudrillard'ın güçlü bir şekilde tespit ettiği gibi (1995) her özgürleşme, iyiliği ve kötülüğü eşit bir şekilde etkilemektedir. Başka bir ifadeyle uzakları yakınlaştırıp bilgi çağının kapılarını aralayan medya (McLuhan, 2017), bununla beraber ayırışmanın, bölünmenin ve kimi zaman çatışmanın da mecrası olabilmektedir.

Medya bilginin yalnızca aktarıldığı değil; ideolojik söylemlerle yorumlandığı, kurgulandığı ve dağıtıldığı bir yerdir de. İster geleneksel isterse sosyal medyada olsun, onun bu yorumlayıcı kurgusal yönü neden olabileceği etik hak ihlallerinin de özünü oluşturmaktadır. Bu, medyanın kendi ontolojik kültürüdür, ki McLuhan'ın meşhur "araç mesajın kendisidir" sözü tam da bu durumu özetlemektedir. Teyit esasına dayalı editoryal medya yaklaşımları bugün hiç olmadığı kadar çetin ve bir o kadar da hayatidir. Ne var ki teyit kültürüne dayalı geleneksel medya da hızın, yani seri haber üretme ve yayma eğilim ve alışkanlıklarının baskısı altındadır. Bu açıdan varlığı ve sınırları kesin çizgilerle tanımlanmaya çalışılan sosyal medyanın dışında, bugün medyaya dair belki de en sıcak soru, geleneksel medyanın bu "hız tehdidi" karşısında gelecekte neye dönüşeceği. Afetler, tıpkı 6 Şubat depreminde gözlemlendiği gibi, bu tür soruların kısa vadede askıya alınsa da esasında kritikliğini en fazla vurguladığı dönemler olarak belirlemektedir. Bu anlamda 6 Şubat sonrasında yaşanan ihlaller, medya ve afet yönetimi bağlamında yeni düzenlemeler yapmanın ve hâlihazırda yürürlükte olan düzenlemeleri gözden geçirmenin önünü açmıştır. Yoksa dezenformatif haber ve paylaşımları tekil olarak tespit, tahlil ve tenkit etmenin söz konusu sorunun bizleri –şayet mümkünse- kalıcı ve yapıcı bir çözüme kavuşturamayacağı açıktır.

## 1. Kapsam

Bu çalışma 6-20 Şubat arasındaki iki haftalık sürede yapılan deprem haberlerini ve paylaşımlarını irdelemiştir. Nitekim 6-20 Şubat arasındaki iki haftalık süreç, kriz yönetimi döngüsü için olduğu kadar, medya ihlallerine dair geçerli ve gerçekçi bir portrenin oluşması ve okunması için de yeterli olduğu varsayılmıştır. İletişim Başkanlığı'nın incelediği içeriklerin yanı sıra medya ihlaline konu

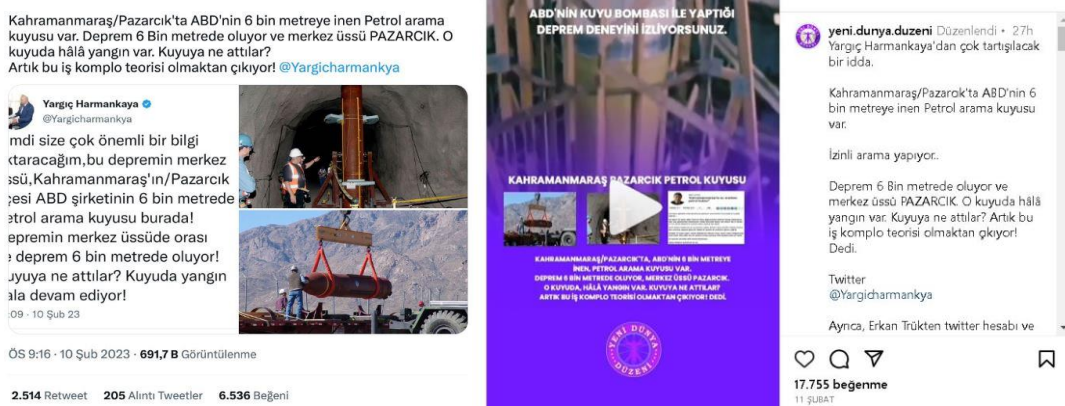
olabilecek iki haftalık veri yığına ulaşılmış; daha sonra bu yığın içindeki “medya ihlalleri” belirli kavramsallaştırmalarla sınıflandırılmış ve analiz edilmiştir. Bu haber ve paylaşımlar yalnızca metin veya ses değil; ayrıca -baskın bir şekilde- görüntü temelli olduğu için bir bütün olarak kullandığı dil ve hedef-kitle üzerinde ürettiği fikir bağlamında ele alınmıştır. Geleneksel medyanın yanı sıra özellikle Twitter’daki paylaşımlar ve etkileşimler göz önünde bulundurulmuştur.

### Analiz: Bazı Örnekler ve Çözömlmeleri



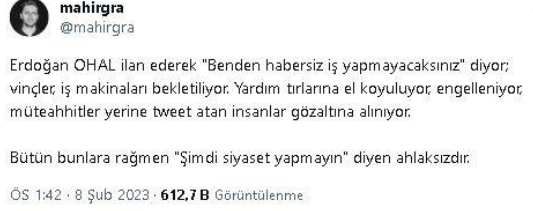
Görsel 1

Bu bilgi asılsız çıkmıştır. Ne var ki bilginin asılsız oluşu yalnızca bilgiye dair bir eksikliğe değil; yaşamsal olanın ihlaline dair kritik bir soruna gönderme yapmıştır. Yüzbinlerce kez gösterilen ve çok boyutlu etkileşim alan bazı paylaşımlar, özellikle son dönemde popüler olan dijital kanallar yoluyla dezenformasyonun alanını genişletecek şekilde tasarlanmıştır. Bu etki o kadar büyük ve hızlı gerçekleşmiştir ki, söz konusu paylaşımların daha sonra yayından kaldırılması bir şey ifade etmemiştir.



Görsel 2

Bu ve benzeri çok sayıda komplo teorisi özellikle sosyal medyanın sık sık gündemine oturmuştur. Bu haberlerde kullanılan görseller haber içeriğine delil teşkil edecek, yani inanırılığı arttıracak şekilde konumlandırılmıştır. İş makineleri ve teknik aletler komplo teorisine bilimsel bir dayanak oluşturacak temsillerle yüklüdür.



Görsel 3

Depreminden ardından ikinci gün yapılan paylaşım.



Görsel 4

Siyasetçilerin toplumsal düzen ve mutabakattaki rolü, afet dönemlerinde ayrı bir hassasiyet gerektirirken, sıklıkla buna aksi demeçler verilmiştir.



Görsel 5

Yalan haberlerin birçoğu bu şekilde siyasete angaje edilmiştir.

## Erdoğan'dan deprem günü ayrımcılığı: CHP'li belediye başkanlarını aramadı

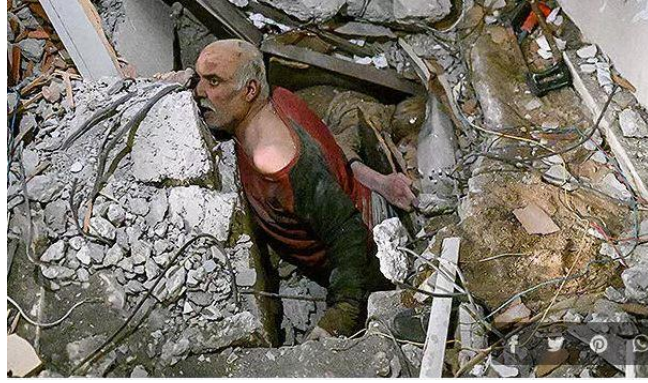
Cumhurbaşkanı Erdoğan, deprem meydana illerin belediye başkanlarını arayarak bilgi aldı ancak AKP'li olmayan Hatay, Mersin ve Hatay Büyükşehir Belediye başkanlarını aramadı. Erdoğan'ın ayrımcı tutumu büyük tepki çekti.

KRONOS | 06 Şubat 2023 | GÜNDEM



### Görsel 6

Siyasi gerilimler depremin ardından da askıya alınmadı.



### Görsel 7

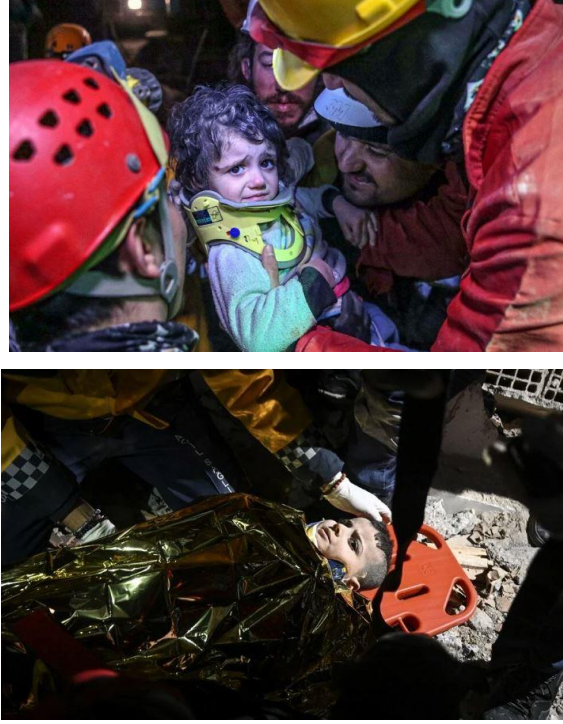
Bu görselin verildiği haberin başlığı “yıkım uydudan göründü” olsa da; içerikte bu görsel özensizce paylaşılmıştır. Üstelik ülkenin en köklü gazetelerinden birinde. Bu görsel göndermesizdir, empatisiz, mesajsız ve ifadesizdir. Yalnızca hem görüntüdeki kişilerin hem de bu görüntülere bakanın haklarını ihlal eden bu fotoğraf saf şiddet yüklüdür.





**Görsel 8**

Bu görselde depremden etkilenen yaşlı ve engellilerin daha sonra görmek istemeyecekleri, hengâme halinde ve kendi rızaları dışında çekilmiş görüntüleri vardır. Bu görüntünün yüklendiği mesajın aşırılığı esasında gösterilene görünmezleştirmiştir. Bu nedenle izleyiciye vaat ettiği şey gerçekte yüzleşme değil; ona karşı hissizleşmedir.



Görsel 9

Birçok haber kanalında ve sosyal medyada buna benzer çocuk görüntüleri kişinin iradesi dışında paylaşılmıştır. Çocukların yüzlerindeki toz ve ona karışmış korku, çevresindekilerin taşıdığı umut ve heyecanın önüne geçmiştir.

### Azra Duru Malaç bebek hayatını kaybetti

Hatay'da depremde enkaz altından sağ çıkarıldıktan sonra arama-kurtarma ekibinden bir personelin kucağına alıp video çekerek sosyal medyada paylaştığı 4 yaşındaki Azra Duru Malaç'ın kaldırıldığı Adana Şehir Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde 8 Şubat'ta vefat ettiği öğrenildi.

17.02.2023 - 09:41 Haberler - DHA

Paylaş



Görsel 10

Depremden sağ kurtulan ve görüntülerinin paylaşılması kaygısıyla taşıma/sedye tedbirleri ihmal edilen Azra bebek vefat etmiştir. Burada kişi ister mutluluktan ister iyi niyetten olsun, depremin öznesi olan ve kurtarılmayı bekleyen bir bebeği nesneleştirmiş, onu görüntü imgesine indirgemmiştir.



### Görsel 11

Medyada popüler kişilerin neden olduğu ihlallerin olumsuzluk etkisi daha fazla olmaktadır. Bu arada savcıların mesai saatleri dışında çalışmadıkları iddiasının asılsız olduğu anlaşılmıştır.



### Görsel 12

Küçük etkileşimlerle başlayan birçok korku iletisi kısa zaman içinde toplumsal kaosu tetiklemiştir.



### Görsel 13

Konuyla ilgili en saygın kişi ve kurumların itibarına yaslanan bu paylaşım, esasında bir yıl önce 17 Ağustos depreminin yıldönümünde olası İstanbul depremi hakkında verilmiş bir demeci 6 Şubat depremi sabahında kullanarak bağlamından çıkarmıştır.



Görsel 14

İddiyanın sahibini gizleyen bu haberde vurgulanan “kimsesizler mezarlığı” ifadesi ilgili kamu otoritelerinin çalışmalarını ve itibarını zedelemeye çalışmıştır. Bu arada söz konusu “iddia” daha sonra yanlışlanmıştır. Görüntüdeki kişinin belirsizliği ile “iddia edildi” vurgusu birbirini beslemiştir.



Görsel 15

“İddia ediliyor” gibi veya mış – miş gibi duyulan geçmiş zaman kipiyle yazılmış teyitsiz ve kaynaksız birçok haber ve paylaşım hem kurumları hedef almış hem de toplum üzerinde yıkıcı etkiler tasarlamıştır.

**BirGün**

BİST	7.660,75	DO LAR	25,6707	EURO	27,8429	ALTIN	1.577,41
	▲ %0,64		▼ %-5,59		▼ %-5,7		▼ %-5,78

İstanbul 24° Açık

Son Dakika BirGün Güncel Yazarlar Siyaset Dünya Avrupa Ege Ekonomi

Anayasa / Güncel / Diyanet'ten 'depremzede evlatlık' sorusuna yanıt. Evlat edinenle evlatlık arasında evlenme engeli yok

## Diyanet'ten "depremzede evlatlık" sorusuna yanıt: Evlat edinenle evlatlık arasında evlenme engeli yok

Depremde ailesini kaybeden ve refakatsiz duruma gelen çocuklara yönelik etkili bir takip mekanizması kurulamaması tartışılırken Diyanet, "Depremzede çocuklar evlat edinebilir mi?" sorusuna dikkati çeken bir yanıt verdi. Yanıtta, evlatlığın mirasçı olma hakkı bulunmadığı belirtilerek, "Evlat edinen ile evlatlık arasında evlenme engeli doğmaz" denildi. Bu cevabın yer aldığı sayfalar, olayın gündeme gelmesinin ardından silindi.

Güncel Güç: 17.02.2023 15:39 | Güncelleme: 17.02.2023 19:11

Görsel 16

Bu haberin odağı depremzedeler veya evlatlık edinme değil, bizatihi diyanet kurumunun kendisidir.

### Süleyman Soylu: 'Bizim hazırlığımız İstanbul depremiydi'

İçişleri Bakanı Süleyman Soylu, "3-4 yıldır Türkiye, 99 depreminden itibaren deprem hazırlıklarını sürdürüyor. Devletin gücünün nasıl olabileceğini ortaya koymaya çalışıyor. Bizim hazırlığımız İstanbul depremiydi. Fakat Kahramanmaraş hattı da bizim için önemli alanlardan bir tanesiydi." diye konuştu.

cumhuriyet.com.tr



Görsel 17

Bu haberde söz konusu gazete demecin içinden bir bölümü kesip bağlamından kopartarak yayımlamıştır.





Görsel 18

Son yıllarda İHA'lar birçok meselede bağlamından çıkarılarak gündeme gelmektedir. Bu İHA'lar 6 Şubat depremi sonrasında etkin bir şekilde kullanılmıştır.

### Kahramanmaraş'ta skandal iddia: Enkazdaki yurttası 'valinin tanıdığı' için bıraktılar

Kahramanmaraş Elbistan'da AFAD ekibinin, enkaz altındaki kurtarılmayı bekleyen bir yurttası bırakıp, valinin tanıdığı kişiyi kurtarmaya gittiği iddia edildi. Olayla ilgili olduğu belirtilen videoda yurttas, "Bakın abi, AFAD olay yerini terk ediyor. Vali Bey'in tanıdığı varmış. Burada canı bırakıp gidiyorlar bakın" ifadelerini kullandı.

cumhuriyet.com.tr

Yayınlanma: 11.02.2023 - 19:04  
Güncelleme: 11.02.2023 - 18:05

Görsel 19

Böylesi skandal bir iddianın hangi haber kaynağından alındığının belirtilmemesi ve bununla ilgili herhangi bir sorumluluğun alınmaması bir medya skandalı olarak değerlendirilebilir.



Görsel 20

Acının insandaki yeri yüzdür. Yüz aynı zamanda kimliğin göstergesidir. Acıyı haberleştirmek bu nedenle kimlikleri saklamayı, öncelikle olayı/durumu öne çıkarmayı gerektirir.



Görsel 21

Afet gibi acının açıkça belirginleştiği dönemlerde birçok fotoğraf ödül alabilecek hikayeleri yakalamaktadır. Fakat bu durumda fotoğrafı çekilen kişinin hakkı ve ruhsal durumunun herhangi bir önemi yok mudur? Ömrü boyunca unutmayı isteyeceği bir anı ebedileştirmenin bedeli nedir?



Görsel 22

Depremde enkaz altında gerçek ve hayat kurtarıcı ihbarlar da gelmiştir. Ancak buna benzer çok sayıda asılsız ihbar arama kurtarma süreçlerinde ciddi bir zaman ve emek kaybına neden olmuştur.



Görsel 23

Yanlış yönlendirmeler sadece bilgi düzeyinde değil, toplumsal moral ve çözüm arayışlarında büyük infiallere neden olabilmektedir.



Görsel 24

Yağmalamaya dair sayısız haber esasında bölgede tümüyle kontrolsüzleşmiş ve çözümsüz gibi görünen bir durumun varlığını vaaz etmiştir.

## Hatay Yapı Denetim Şube Müdürlüğü'nde evrak nöbeti: Delil karartmayın!

Merkez üssü Kahramanmaraş olan 7.7 ve 7.6 büyüklüğündeki depremlerinin yarattığı yıkımın ardından Antakya Yapı Denetim ve Yapı Malzeme Şube Müdürlüğü'nde yıkıma başlanacağı haberine avukatlar isyan etti: "Bu delil karartmadır."

Güncel Giriş: 11.02.2023 20:54 | Güncelleme: 11.02.2023 21:43

Görsel 25

Deprem sonrası sıklıkla gündeme gelen müteahhit ihmallerini işaret eden bu haberde kamunun kendisi delil karartmakla itham edilmiştir.





Görsel 26

Asılsız ve kasıtlı haber ve paylaşımların bir diğer odağı şehir hastaneleri olmuştur. Şehir hastaneleriyle ilgili tartışma deprem sürecinde askıya alınmadığı gibi deprem üzerinden büyütülmüştür.



Görsel 27

Sosyal medya paylaşımları, haberin aslının olup olmadığını sorgulamayı, içeriği hem üretenler hem de tüketenler için imkansızlaştırmaktadır. Özellikle afet ve kriz dönemlerinde.



**Merdan Yanardağ**  
@merdanyanardag

Deprem gibi afetlerde TSK devreye girerdi.. Gerçekten TSK nerede? TSK'nın gücü neden devreye girmedi? Orduya ne oldu?

ÖS 10:04 · 6 Şub 2023 · 2,1 Mn Görüntülenme

4.016 Yeniden Gönderi 278 Alıntılar 29,4B Beğeni 32 Yer İşareti

### Görsel 28

Sosyal medyada milyonlarca kez görüntülenen ve kullanıcıların algılarına tesir eden paylaşımlar ülkenin en köklü ve organize kurumlarını bile hedef alabilmiştir. Bu kurumlardan biri olan Türk Silahlı Kuvvetleri'yle ilgili olarak dönemin Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar bu iddiaları yalanlamıştır.

## Naci Görür FOX TV canlı yayınında böyle isyan etti: 'Fay hattı için projemiz reddedildi!'

Ünlü yer bilimci Prof. Dr. Naci Görür, FOX TV canlı yayınında Kahramanmaraş'ta yaşanan depremi değerlendirdi. Görür, depremin yaşandığı Doğu Anadolu Fay Hattı için hazırladıkları projenin Devlet Planlama Teşkilatı ve TÜBİTAK tarafından reddedildiğini açıkladı.



cumhuriyet.com.tr



Yayınlanma: 06.02.2023 - 22:16  
Güncelleme: 06.02.2023 - 22:17

### Görsel 29

Deprem sonrasında sıklıkla fikirlerine danışılan bazı uzmanlar merkeze alınarak yapılan birtakım haberlerde çarpıtmalar yapılmıştır. Üstelik bu çarpıtma yalnızca sosyal ağlarda değil; köklü medya kuruluşlarında da izlenmiştir. Bu arada sözkonusu profesörün TÜBİTAK'a yaptığı 17 proje başvurusundan 13'ünün kabul almış olmasına rağmen, ilgili proje başvurusunun mevzuata uymadığı için iade edildiği ortaya çıkmıştır. Ne var ki Türkiye'de habercilik kültürü olumluluğun teşvik edilmesinden çok, olumsuzluğun resmedilmesine eğilimlidir.



**Târik**  
@kenroosenberg

52- Müge Anlı'nın Kızılay için topladığı 10 milyon lira ile kızılâyın tamamına 48 tane yatak alması.

(;D)

ÖS 2:28 · 9 Şub 2023 · 214,7 B Görüntülenme

### Görsel 30

Medyada karşılık bulan popüler isimler de yalan haberlere alet edilmiş, böylece kitlesel etkisinin genişletilmesi hedeflenmiştir.



Görsel 31

İnternette satışta olan bir kıyafetin böyle bir haber içinde araştırılması sorunlu yayıncılığın dijital olanaklarındaki sınırsızlığı resmetmiştir.



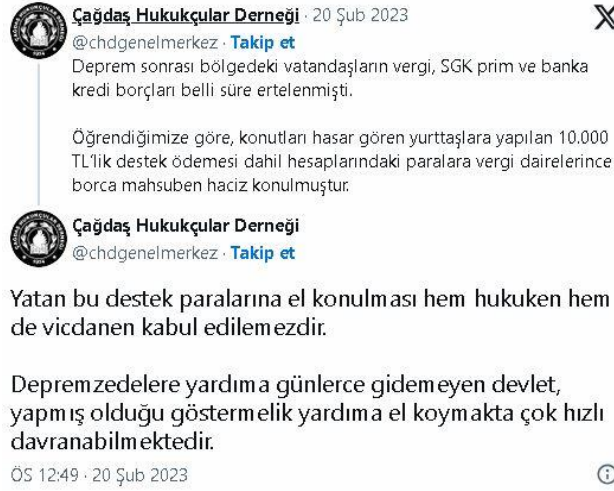
Görsel 32

Bu haber depremzedelerin ihtiyaçlarının karşılanmasıyla ilgili talepten çok, "Diyanet"e dönük tenkite yönelmiştir. Dolayısıyla haberin/paylaşımın maksadı söz konusu kuruma bir zafiyet atfederek ideolojik ayrışmayı körüklemiştir. Oysa bu yönelişler, depremin neden olduğu yıkımla mücadelenin dışında tutulmalıdır.



Görsel 33

“Duydum ki” diye başlayan ve etkileşimler yoluyla çoğalan asılsız haberler, sorunun çözümüne ortak olan teşebbüsleri zedelemiştir.



Görsel 34

Oysa Hazine ve Maliye Bakanlığı bu iddiaların gerçeği yansıtmadığını, kamu alacaklarının tahsili için 6 Şubat'tan itibaren bölgede hiçbir haciz uygulaması yapılmadığını duyurmuştur.



**Bircan Yıldırım**   
@BRCNYLDRM78

Konya Dedemli evleri TOKİ tarafından yapılan bu konutların şu anda boş durduğunu biliyor musunuz?

Depremdeki yoksul Anadolu halkını neden buraya yerleştirmiyorsunuz?

#deprem #DedemliEvleri #Konya



📍 Son düzenleme: ÖÖ 11:19 · 18 Şub 2023 · 834,5B Görüntülenme

Görsel 35

Oysa bu evler zaten depremzedeler için kullanılmıştır.

## Kızılay rezaleti!

Malatya'daki ülkenin en büyük konteyner fabrikasının sahibi Kızılay, depremzedeler için konteyner üretmiyor. Afetler için de hiç konteyner stoklamayan Kızılay yönetimi, fabrikaya bir kebabçıyı torpille müdür yapmış.

**Güncel** Giriş: 12.02.2023 06:30 | Güncelleme: 14.02.2023 15:38

Görsel 36

Birçok haber geleneksel ile sosyal medyanın arasında gidip gelmiş, bunlar birbirini beslemiştir. Nitekim bu asılsız haber de dijital mecralar dışında ciddi denebilecek medya kuruluşlarında da dağıtımına sokulmuştur.



Görsel 37

Sorunu bağlamından çıkartarak belli bir kesimi hedef gösteren bu haber dili, sarfedilen çaba ve hizmetleri görmediği gibi ideolojik duruşunu yinelemiştir.



Görsel 38

Depremde hedef alınan odaklar, esasında deprem öncesinde de hedef alınan odaklardı. Buna göre, yaşanan büyük yıkımların bile düşünsel ayrışmaları yumuşatmadığı gözlemlenmiştir.





**dokuz8haber** @dokuz8haber

#DEPREM | Adıyaman'ın Alevi köylerine yardım gitmediğini duyuran ve Sünni olduğunu belirten yurttaş çağrı yaptı: Lütfen Adıyaman'ın Alevi dağ köylerine yardımlarınızı gönderin.

[dokuz8haber.net/fuzyyilin-depre...](https://dokuz8haber.net/fuzyyilin-depre...)



**mühendisyen** @muhendisyenn

Alevi vatandaşlarımızın ibadet yeri olan İstanbul'da Şahkulu Pendik Cemevi'ne silahlı saldırı yapıldı! Olay görüntüleri telegram hesabımızda. Cemevi'nde depremezdedeler için toplanan yardımlara el koymak isteyen kişiler silahlı saldırı düzenledi.

1 kişi yaralandı.  
#Deprem



ÖS 5:35 - 15 Şub 2023 - 349,9 B Görüntülenme

#### Görsel 41

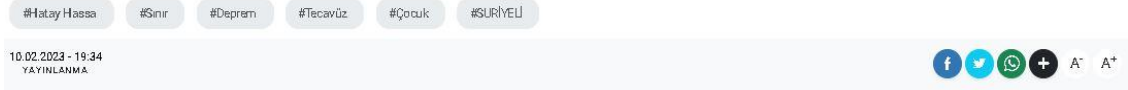
Mezhepsel farklılıkları kışkırtan bir dil hem kendi içinde bir nefret söylemi üretmiş hem de başka nefret söylemlerinin yükselmesine neden olmuştur. Oysa böyle bir afette sorunu sosyolojik vasıflardan ziyade salt insani parametrelerle ele almak ve bunu desteklemek gereklidir.





## Şok iddia: Depremden 10 saat sonra sınırdan geçip 13 14 yaşında çocuklara tecavüz ettiler!

Türkiye'yi sarsan 10 ilde yıkıma neden olan 7.7 ve 7.6 şiddetindeki Kahramanmaraş merkezli deprem sonrası insanlar yardım için tek yürek oldu. Orada olan bir gönüllü ise şahit olduklarını Ümit Özdağ'a anlattı; Yağma olaylarıyla sürekli gündeme gelen Suriyelilerin depremden yaklaşık 10 saat sonra sınırdan geçerek hayatta kalan 13 14 yaşındaki kızlara tecavüz iddiası herkesi şoke etti.



Görsel 42

Son yıllarda özellikle bazı kesimlerin arasında yükselen yabancı (hassaten Suriyeli, Arap) düşmanlığı depremin ilk günlerinde de izlenmiştir.

## Suriyeli ve Afganlar kız yurdunu işgal etti, depremzedeler yurttan kaçıyor. Ekşi Sözlük'te ortaya çıktı

Ekşi Sözlük'te paylaşılan bilgilere göre depremzedelerin yerleştirileceği söylenerek boşaltılan Mersin Kırkkasık KYK Kız Yurdu'na Suriyeli ve Afganlar yerleştirildi. Gelen görüntülerde sığınmacıların yurdu istila ettiği ve içeriye nargile getirecek hatta çocukların bulunduğu yerde cinsel ilişkiye girecek kadar rahat oldukları ortaya çıktı.

09 Şubat 2023 / 17:33

Görsel 43

Geleneksel medyanın bile Ekşisözlük'ü referans göstererek yaptığı bazı haberlerde belli kesimler hedef alınmıştır.

 **Şahan Gökbakar** ✓  
@sgokbakar

Bugünden itibaren hiçbir geçici sığınmacıymış, mülteciymiş, kaçak afganmış bu ülkeye sokmayın. Artık bu felaketin etkilediği 13milyondan fazla kendi insanımıza yardım etme vakti. Sağlık, barınma ve tüm maddi imkanlarımız yabancılara değil sadece kendi insanımıza kullanılmalı.

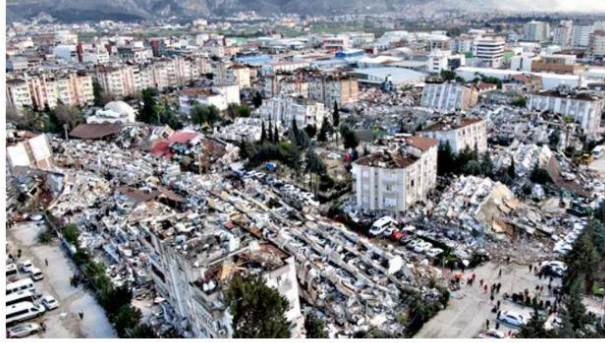
ÖS 3:53 · 11 Şub 2023 · **8,5 Mn** Görüntülenme

51,5 B Yeniden Gönderi 1.839 Alıntılar 273,7 B Beğeni 303 Yer İşareti

#### Görsel 44

Sosyal medyada devasa takipçi kitlesine sahip popüler karakterler de bu süreçte toplumsal uzlaşmanın önünü açmak yerine yerleşik sorunlu dili yeniden üretmiştir.

### Depremde en güvenli kat! Depremde binanın en alt katı güvenli mi? Depremde en üst kat mı güvenilir?



Kahramanmaraş'ta meydana gelen iki deprem sonrası 10 ilde yıkıcı etkiler olmuştu. Tartışma programına katılan konuklar depremde binaların güvenliğiyle ilgili konuşuyor. Birçok vatandaş ise binalarda en güvenli katın hangi kat olduğunu sorguluyor. İşte depremde en güvenilir katla ilgili yapılan son açıklamalar...

10.02.2023 19:34 Son Güncelleme: 10.02.2023 19:34



#### Görsel 45

Deprem henüz dördüncü gününde ve bu denli kritik bir mesele etrafında bile magazin denebilecek haberler de yapılmıştır. Üstelik bu haberler depremin yaşandığı bölgelerin dışındaki insanlar üzerinde kaygı üretecek türdendir.



Görsel 46

Deprem henüz üçüncü gününde, yani arama kurtarma süreci hızla devam ederken; depremzedelerin dilinden dökülmüş gibi edebi metinler üretilmiştir. Ancak bu üretimlerde yaşanan gerçeğin içeriği kurgusal dille bağlamından çıkarılmış, depremzedelerin kendilerine ait olmayan ve kalanlarda moral bozan yersiz ajitasyonlar gözlemlenmiştir.



Görsel 47

FETÖ ile bağlantılı uluslararası mecraya göz kırpan bazı sosyal medya kullanıcıları, yaşanan afeti ülkenin Cumhurbaşkanı'na indirgemıştır.



Görsel 48

İçinde yabancılarla ilgili kavramların geçtiği paylaşımlardaki medya ihlalleri, özü itibarıyla uluslararası kamuoyunun algısını manipüle etme düşüncesine dayanmıştır.



Görsel 49

Depremi ilk iki haftasında çok büyük ihlallerde bulunan medya, kendisiyle ilgili (ama esasında kendisinin alması gereken) kısıtlayıcı veya düzenleyici kararlar karşısında “mağdur”u oynamıştır. Bu mağduriyet algısı hem geleneksel hem de sosyal medya için geçerlidir.

## Sonuç

Depremi ilk dakikalarından itibaren her şey haberleştirilmiş ve bu durum bir tür kontrolsüz veri yığınının oluşmasına neden olmuştur. Bu yığın içerik tüketicilerinin paylaşımlarıyla genişlemiş ve olumsuz etkileşim alanları üretmiştir. Yığın içinde(n) akan veriler editöryal sistemi askıya almıştır. Haberlerin belli bir süzgeçten geçirildiği geleneksel medya bile bu hız ve yoğunluk karşısında çaresiz kalmıştır. Kalabalık veriler içinden en fazla ilgi çeken ve biraz da ilgi çekmesi için öne çıkartılan haber ve paylaşımlar en sansasyonel olanları olmuştur. Böylece en trajik haberler bile bir şekilde ticarileşmiş ve medyadaki rekabet kültürüne angaje edilmiştir.

Teyit mekanizmasını da kapsam dışına iten bu kültür, asılsız bilgilerle ve yalan haberler ve paylaşımlar dolayısıyla afet yönetimi sürecini yer yer sekteye uğratmıştır. Özellikle ilk günlerde çok sayıda komplo teorisiyle içeriklenen medya, güncel siyasi tartışmalara odak olmuştur. Toplumsal farklılıkları temsil eden dini ve etnik parametreler öne çıkarılmış ve birer çatışma unsuru olarak kurgulanmıştır. Sansasyon dili en fazla mahremiyet ölçülerini ve çocuklara dair etik kaideleri ihmal etmiştir. Afeti medyadan takip eden kullanıcılar veya izleyiciler kaosu hâkim olduğu bir medya dilinin etkisi altında bir yandan aşırı öfke, korku ve ümitsizliğe sürüklenirken; diğer yandan kontrol dışı yardım faaliyetine dahil edilmiştir.

Verilen haberlerde ve yapılan paylaşımlarda çoğu kez haber kaynağı aktarılmamıştır. Yaşanan vaka, öte yandan sayılara indirgenmiş ve deprem sanki salt bir istatistik sorunsalı olarak resmedilmiştir. Birçok medya kuruluşu, bölgeden gelen görüntüleri klipelemiş ve buradan reyting devşirmeye çalışmıştır. Bu kurgusal yaklaşım çoğu kez doğru bilgiyi göz ardı etmiş ve abartılı bir tarzı kışkırtmıştır. Bu abartılar karşısında pasifleşen ve sadece ekran başında aktifleşen izleyici, afet yönetimine müdahil kamu kurumlarının itibarsızlaştırılmasına ortak edilmiştir. Deprem sonrası özellikle sosyal medya nefret söylemi açısından denetimsiz bir saha olarak belirmiştir.

## Kaynakça

Baudrillard, J. (1995). *Kötülüğün Şeffaflığı: Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Demir, S. T. & Özcan, A. (2021). "Sosyal Medya ve Linç Kültürü: Sanal Nedenler Gerçek Sonuçlar", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (56), 1-15.

McLuhan, M. (2017). *Gutenberg Galaksisi/Tipografik İnsanın Oluşumu*. İstanbul: YKY.

Görsellerin Erişim Linkleri

Görsel 1: <https://www.habervakti.com/yarseli-barajinin-duvari-catladi-paylasimi-yapan-babalaltvye-tepki-yagdi> (Erişim Tarihi 20 Şubat 2023).

Görsel2: <https://www.aa.com.tr/tr/teyithatti/aktuel/abdli-petrol-sirketinin-kahramanmarasta-petrol-ararken-depremi-tetikledi-iddiasi/1815363#:~:text=6%20%C5%9Eubat%202023'de%207.7,at%C4%B1lan%20bir%20nesne%20depremi%20tetikledi>. (Erişim Tarihi 1 Mart 2023).

Görsel 3: <https://twitter.com/mahirgra/status/1623271103664734208> . (Erişim Tarihi 27 Şubat 2023)

Görsel 4: <https://www.ensonhaber.com/gundem/umit-ozdag-enkazlardan-once-ak-partililer-cikartiliyor> (Erişim Tarihi 3 Nisan 2023).



- Görsel 5: <https://twitter.com/Profiozturk/status/1623785788306497538> (Erişim Tarihi 19 Mart 2023)
- Görsel 6: <https://kronos36.news/tr/erdogandan-deprem-gunu-ayrimciligi-chpli-belediye-baskanlarini-aramadi/> (Erişim Tarihi 27 Şubat 2023)
- Görsel 7: <https://www.milliyet.com.tr/galeri/yikim-uydudan-gorundu-sok-fotograflar-6900307/2> (Erişim Tarihi 3 Nisan 2023)
- Görsel 8: <https://twitter.com/aykirimcomtr/status/1622582477926592514> (Erişim Tarihi 10 Mayıs 2023)
- Görsel 9: [https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/deprem-bolgesinden-carpici-fotograflar,TZmz\\_wHiok2-QOyB9pjz-Q/nV1g1WM4UaaRbrsiU1jow](https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/deprem-bolgesinden-carpici-fotograflar,TZmz_wHiok2-QOyB9pjz-Q/nV1g1WM4UaaRbrsiU1jow) (Erişim Tarihi 23 Mart 2023)
- Görsel 10: [https://www.ntv.com.tr/turkiye/azra-duru-malac-bebek-hayatini-kaybetti,U5ZznBXQe0aErWOoebg\\_Kw#](https://www.ntv.com.tr/turkiye/azra-duru-malac-bebek-hayatini-kaybetti,U5ZznBXQe0aErWOoebg_Kw#) (Erişim Tarihi 23 Mart 2023)
- Görsel 11: <https://twitter.com/fatihaltayli/status/1623725678645456896> (Erişim Tarihi 12 Şubat 2023)
- Görsel 12: <https://twitter.com/Horse65horse/status/1622569238513741824> (Erişim Tarihi 8 Haziran 2023)
- Görsel 13: <https://twitter.com/Darkwebhaber/status/1622499946191630337> (Erişim Tarihi 21 Mayıs 2023)
- Görsel 14: <https://twitter.com/derfokus/status/1626247552063381505> (Erişim Tarihi 24 Mayıs 2023)
- Görsel 15: <https://twitter.com/dogrulamaservis/status/1623635555262005249> (Erişim Tarihi 8 Haziran 2023)
- Görsel 16: <https://www.birgun.net/haber/diyanet-ten-depremzede-evlatlik-sorusunayanit-evlat-edinenle-evlatlik-arasinda-evlenme-engeli-yok-421832> (Erişim Tarihi 28 Nisan 2023)
- Görsel 17: <https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/suleyman-soylu-bizim-hazirligimiz-istanbul-depremiydi-2052860> (Erişim Tarihi 28 Nisan 2023)
- Görsel 18: <https://twitter.com/gdhdefence/status/1624340390462595073> (Erişim tarihi 13 Mayıs 2023)
- Görsel 19: <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/afad-enkaz-altinda-kurtarilmayi-bekleyen-yurttasi-valinin-tanidigi-icin-birakti-2050765> (Erişim Tarihi 8 Haziran 2023)
- Görsel 20: <https://tr.euronews.com/2023/02/21/fotograflarla-turkiyede-deprem-sonrasi-14-gun-caba-umut-enkaz> (Erişim Tarihi 13 Mayıs 2023)
- Görsel 21: <https://gazeteoksijen.com/turkiye/6-subat-depremlerini-anlatan-fotograflar-hayatini-kaybeden-kizinin-elini-birakamadi-169953> (Erişim Tarihi 13 Mayıs 2023)

- Görsel 22: <https://twitter.com/UrfaValiligi/status/1622654960432291845> (Erişim Tarihi 8 Haziran 2023)
- Görsel 23: <https://twitter.com/bbcturkce/status/1622563280551129088> (Erişim Tarihi 20 Mayıs 2023)
- Görsel 24: <https://twitter.com/inattvcom/status/1623287055965995008> (Erişim Tarihi 28 Nisan 2023)
- Görsel 25: <https://www.birgun.net/haber/hatay-yapi-denetim-sube-mudurlugu-nde-evrak-nobeti-delil-karartmayin-421088> (Erişim Tarihi 13 Mayıs 2023)
- Görsel 26: <https://twitter.com/d4mn3dd/status/1622610084747436039> (Erişim Tarihi 4 Haziran 2023)
- Görsel27: <https://twitter.com/moodegram/status/1622671021378609186>  
<https://twitter.com/BRCNYLDRM78/status/1622552098591191040> (Erişim Tarihi 13 Mayıs 2023)
- Görsel 28: <https://twitter.com/merdanyanardag/status/1622672620633169926> (Erişim Tarihi 20 Mayıs 2023)
- Görsel 29: <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/naci-gorur-fox-tv-canli-yayininda-boyle-isyan-etti-fay-hatti-icin-projemiz-reddedildi-2048935> (Erişim Tarihi 13 Mayıs 2023)
- Görsel 30: <https://twitter.com/kenroosenberg/status/1623645043989876736> (Erişim Tarihi 13 Mayıs 2023)
- Görsel 31: [https://twitter.com/sendika\\_org/status/1623300968803717123](https://twitter.com/sendika_org/status/1623300968803717123) (Erişim Tarihi 13 Mayıs 2023)
- Görsel 32: <https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/SON12-13bulten.pdf> (Erişim Tarihi 20 Mayıs 2023)
- Görsel 33: <https://www.aa.com.tr/tr/teyithatti/blog/-otellere-depremzede-kabul-etmeyin-talimati-gonderildigi-iddiasi/1815397/>  
<https://twitter.com/mustfsnmz/status/1625096343843635201> (Erişim Tarihi 13 Mayıs 2023)
- Görsel34: [https://twitter.com/chdgenelmerkez/status/1627606253156311041?ref\\_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etwembed%7Ctwterm%5E1627606255421341697%7Ctwgr%5Ecd6b10a81814a42a1b54cd87390e37ca997896f2%7Ctwcon%5Es2\\_&ref\\_url=https%3A%2F%2Fwww.evrensel.net%2Fhaber%2F482963%2Fchd-deprem-yardimlarina-haciz-konu](https://twitter.com/chdgenelmerkez/status/1627606253156311041?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etwembed%7Ctwterm%5E1627606255421341697%7Ctwgr%5Ecd6b10a81814a42a1b54cd87390e37ca997896f2%7Ctwcon%5Es2_&ref_url=https%3A%2F%2Fwww.evrensel.net%2Fhaber%2F482963%2Fchd-deprem-yardimlarina-haciz-konu) (Erişim Tarihi 3 Nisan 2023)
- Görsel 35: <https://twitter.com/BRCNYLDRM78/status/1626858920902795264> (Erişim Tarihi 4 Haziran 2023)
- Görsel 36: <https://www.birgun.net/haber/kizilay-rezaleti-421111> (Erişim Tarihi 27 Nisan 2023)
- Görsel 37: <https://twitter.com/yekvucutcom/status/1623726082997248000> (Erişim Tarihi 13 Mayıs 2023)

- Görsel38: [https://twitter.com/oncecocukkadin/status/1626519575108919296?ref\\_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1626519575108919296%7Ctwgr%5Eb3c5a7e3b1c6beb32c0049b2140faca1732be6db%7Ctwcon%5Es1&ref\\_url=https%3A%2F%2Fteyithattiadmin.aa.com.tr%2FAdmin%2FContents%2FUpdate%3FFilterUser%3D0SearchID%3D0FilterCategory%3D0](https://twitter.com/oncecocukkadin/status/1626519575108919296?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1626519575108919296%7Ctwgr%5Eb3c5a7e3b1c6beb32c0049b2140faca1732be6db%7Ctwcon%5Es1&ref_url=https%3A%2F%2Fteyithattiadmin.aa.com.tr%2FAdmin%2FContents%2FUpdate%3FFilterUser%3D0SearchID%3D0FilterCategory%3D0)  
[https://twitter.com/CengizMumay/status/1626615926610173953?ref\\_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1626615926610173953%7Ctwgr%5Ea76](https://twitter.com/CengizMumay/status/1626615926610173953?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1626615926610173953%7Ctwgr%5Ea76) (Erişim Tarihi 27 Nisan 2023)
- Görsel39: [https://twitter.com/HDPgenelmerkezi/status/1622994493317283840?ref\\_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1622994493317283840%7Ctwgr%5E872c68e81132e8ce03e8462ff74b2bb12fa01bec%7Ctwcon%5Es1&ref\\_url=https%3A%2F%2Fartigercek.com%2Fguncel%2Fhdpli-patnos-belediyesinin-topladigi-deprem-yardimina-el-konuldu-238273h](https://twitter.com/HDPgenelmerkezi/status/1622994493317283840?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1622994493317283840%7Ctwgr%5E872c68e81132e8ce03e8462ff74b2bb12fa01bec%7Ctwcon%5Es1&ref_url=https%3A%2F%2Fartigercek.com%2Fguncel%2Fhdpli-patnos-belediyesinin-topladigi-deprem-yardimina-el-konuldu-238273h) (Erişim Tarihi 8 Haziran 2023)
- Görsel 40: <https://twitter.com/umutmurare/status/1622947007240208387> (Erişim Tarihi 8 Haziran 2023)
- Görsel41: <https://twitter.com/dokuz8haber/status/1624537535429877764>  
<https://twitter.com/muhendisyyenn/status/1625866514912931840> (Erişim Tarihi 4 Haziran 2023)
- Görsel 42: <https://twitter.com/militerdoktrin1/status/1622588444554690560>  
<https://twitter.com/ovgunaercan/status/1623968389294174208>  
<https://www.habererk.com/sok-iddia-depremden-10-saat-sonra-sinirdan-gecip-13-14-yasinda-cocuklara-tecavuz-ettiler> (Erişim Tarihi 20 Mayıs 2023)
- Görsel 43: <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/suriyeli-ve-afganlar-kiz-yurdunu-iskal-etti-628030h.htm> (Erişim Tarihi 4 Haziran 2023)
- Görsel 44: <https://twitter.com/sgokbakar/status/1624391225280167937> (Erişim Tarihi 28 Nisan 2023)
- Görsel 45: <https://www.cnnturk.com/turkiye/depremde-en-guvenli-kat-depremde-binanin-en-alt-kati-guvenli-mi-depremde-en-ust-kat-mi-guvenilir> (Erişim Tarihi 4 Haziran 2023)
- Görsel 46: <https://twitter.com/GazeteOksijen/status/1623673067510837252> (Erişim Tarihi 12 Şubat 2023)
- Görsel 47: <https://twitter.com/ademyarlan/status/1623065665698426901> (Erişim Tarihi 27 Şubat 2023)
- Görsel 48: [https://twitter.com/ajans\\_muhibir/status/1625148601910304770](https://twitter.com/ajans_muhibir/status/1625148601910304770) (Erişim Tarihi 13 Mayıs 2023)
- Görsel 49: <https://twitter.com/valarmorgls2/status/1623409956581150720> (Erişim Tarihi 20 Mayıs 2023)



# Ulusal Medya Çerçevesinde 2023 Türkiye Depremi

Simay ÖZLÜ DİNİZ<sup>115</sup>

## Özet

Beck'in "Risk Toplumu" adını verdiği sistemde bireyler artık modernleşen dünyada artan ekonomik, ekolojik, biyolojik riskler ve felaketlerle mücadele etmektedirler. Akademik çalışmalar göstermektedir ki toplumsal alt yapı, hazırlık ve kapasite tehlikelerin felakete sürüklenmesinin önündeki en büyük engeldir. Türkiye'de Şubat 2023'te meydana gelen 7.7 şiddetindeki güçlü deprem büyük tahribat yaratmış ve iklim ile güvenlik sorunlarının altını çizmiştir. Bütün bu veriler doğrultusunda, Türkiye'de son yaşanan deprem felaketinin ardından 06-27 Şubat tarihleri arasında ilk üç haftada ulusal internet gazetesinde yer alan medya haberleri çeşitli başlıklar altında incelenmiştir. 20 ulusal internet gazetesinde yer alan konu başlıkları Google arama motoruna girilerek aramada ilk sayfaya düşen haberler ele alınmıştır. Haber içerikleri hermeneutik açıdan incelenmiş ve eleştirel söylem analiziyle çözümlenerek hangi medya çerçevesinden ele alındığı tartışılmıştır: belirsizlik, tetikleyici, sorumluluk, çatışma, güvenlik. Bu şekilde medya yasakları- çatışma, hükümet söylemleri güvenlik ve çatışma, dezenformasyon – belirsizlik ve tetikleyici, yardımlaşma – sorumluluk çerçevelerine uygun görülmüştür. Özetle, bu çalışmada ulusal medyadaki farklı yaklaşımlar ve çerçeveleme biçimleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca, kriz anlarında medyanın oynadığı rolün ve medyanın kamuyu afetlere hazırlama ve bilinçlendirme rolünün altı çizilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Medya, Çerçeveleme Teorisi, Risk Toplumu, Eleştirel Söylem Analizi

## National Media Framing for the 2023 Turkish Earthquake

### Abstract

In the system that Beck calls the "Risk Society", individuals are now struggling with increasing economic, ecological, biological risks and disasters in a modernizing world. Academic studies show that social infrastructure, preparedness and capacity are the most influential factors against driving hazards into disasters. The strong earthquake of magnitude 7.7 that occurred in Turkey in February 2023 caused great destruction and highlighted the climate and security problems. Following the recent earthquake disaster in Turkey, the national internet newspaper coverage in the first three weeks (between February 06 and 27) were examined under various titles. The media analysis of 20 national internet newspapers were made through entering the key words to Google search engine and the news that fell on the first page in the search was covered. News content was examined from a hermeneutical point of view and analyzed through critical discourse analysis. It was discussed to which media framework the news fit in: uncertainty, trigger, responsibility, conflict, security. In this way, media bans - conflict, government discourses – security and conflict, disinformation – uncertainty and trigger, cooperation - responsibility were considered in accordance with the frameworks. In summary, this study aims to focus on different approaches and framing styles in the national media following the earthquake. In addition, the role played by the media in times of crisis and the role of the media in preparing the public for disasters as well as raising awareness were underlined.

**Keywords:** Media Framing Theory, Risk Society, Critical Discourse Analysis

---

<sup>115</sup> Başkent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi / Sosyoloji Bölümü, simayozlu@yahoo.com / ORCID: 0000-0002-2856-353X

## Giriş

Beck'in "Risk Toplumu" adını verdiği sistemde bireyler artık modernleşen dünyada artan ekonomik, ekolojik ve biyolojik tehditlerle mücadele etmekte ve bu yüzden bireylerin yaşam memnuniyetleri düşmektedir. Ayrıca iklim kriziyle birlikte değerlendirildiğinde yaşam memnuniyetinin bireylerin kendilerini güvende hissetmeleriyle örtüştüğü görülmektedir. Küreselleşen günümüzde sanayileşme faaliyetleri teknolojinin yarattığı faydalarla beraber sera gazı salınımına sebep olarak yeryüzüne zarar vermektedir. İklim değişikliği ise her geçen gün salgın hastalık, doğal afet, kıtlık, kuraklık, fırtına, sel, yangın ve deprem gibi sorunlara sebep olmaktadır. Bunun yanı sıra çalışmalar sera gazı etkisiyle olağandan hızlı eriyen buzulların kıtalar üzerindeki basıncını değiştirerek depremi tetiklediğini göstermektedir. Özellikle deprem riski olan ülkeler daha kırılgan hale gelmektedirler. Afetleri takip eden süreç göçe neden olmakta ve bu da küresel güvenliği etkilemektedir. Bu nedenle çevresel çöküşün yarattığı uluslararası güvenlik sorunları hükümetleri BMİDÇS gibi anlaşmalarla uzlaşmaya zorlamaktadır. Ancak devletlerin farklı yaklaşımları onları iş birliğinden uzaklaştırmaktadır. Eleştirel söylem analiziyle depremi takip eden bir ay içerisindeki ulusal medya içerikleri incelenmiş ve bu içeriklerin hangi çerçeveleme teorisine uyduğu analiz edilmiştir. Bu şekilde ulusal medyanın yaklaşımı tartışılmış ve konuyu ele alan haber sitelerinin içerikleri arasındaki farklar ortaya konmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte medyanın doğal afetleri çerçeveleme biçimlerinin risk ile güvenlik algısı ve bireysel mutluluk üzerindeki etkisi gözden geçirilmiştir.

Ulrich Beck'in (1986) "Risk Toplumu" kitabında anlattığı üzere bireyler artık modernleşen dünyada artan ekonomik, ekolojik ve biyolojik tehditlerle mücadele etmekte ve bu yüzden bireylerin yaşam memnuniyetleri düşmektedir. İklim değişikliği, ekonomik güvencesizlik, salgın hastalıklar, savaş potansiyeli bireyler üzerinde büyük bir baskı yaratmaktadır. Rudenstine ve Galea (2012)'nin "Felaketlerin Sebepleri ve Davranışsal Sonuçları" adlı kitabında ise her tehlikenin felaketle sonuçlanmadığının altı çizilmiştir. Yazarlar ülkelerin kırılganlıkları ve kapasiteleri doğrultusunda tehlikelerden etkilendiklerini anlatmışlardır. Bununla birlikte felaket sonrası yaklaşımlar ve politikalar da durumu iyileştirmekte veya daha kötü hale getirmektedir. Diğer taraftan afetler kavramsal olarak değerlendirildiğinde sadece ulusal değil aynı zamanda küresel çapta etkileri olan çok geniş bir olgudur. Bununla beraber afetleri tek başına salt olarak değerlendirmek yeterli olmayıp yarattığı etkiler açısından incelemek daha doğru ve anlamlıdır. Afetin büyüklüğü ve yarattığı etkiler kapsamında; bölgenin az gelişmişlik seviyesi, fiziksel boyutunun büyüklüğü, bölgenin nüfus ve demografik yapısı, bölgenin endüstri yapısı, binalarının konumu, ilk yardım ve afet ekiplerinin yetersizliği ve eğitim eksikliği, ekipler arasında koordinasyon eksikliği, yerel otoriterlerin vurduymazlığı, kuralların kişilere göre keyfi uygulanması gibi etkenler afetlerin sonucunda meydana gelen can kayıpları, yaralanmalar, yapısal yıkımlar, sosyal, ekonomik ve çevresel kayıplarının büyüklüğünü belirleyebilmektedir.

## 1. Teorik Çerçeve

### 1.1. Medya Çerçeveleme

Eleştirel söylem çözümlemesi metinlerde ve haberlerde yer alan ideolojik unsurların dilin içine gömülü olduğunu ve bir çözümlemeyle ortaya konulabileceğini öne sürer (Doruk, 2013). Eleştirel söylem en sade şekliyle dilin incelenmesidir ancak sınırları zorlayarak içeriği inceler. Eleştirel söylem analizinde (ESA) öncü olan isimler Teun A. Van Dijk ve Norman Fairclough'tur. Dijk'e göre haberlere kamu söyleminin bir biçimi olarak yaklaşılabilir ve haberler ideolojik sunumu ortaya koyar. Michel Foucault da söylem, bilgi ve iktidar ilişkisini ele almış ve iktidarın pek çok yerde egemenlik gösterebileceğini aktarmıştır (Doruk, 2013). ESA sosyal bir pratik olan dilin iktidar ile olan ilişkisine odaklanır (Şah, 2020). Kitle iletişim aracı olan medya gazete, TV, radyo,

internet ve haber ajanslarından oluşmaktadır (Ghassabi & Zare-Farashbandi, 2015). Kamuoyu oluşturmada en önemli araçlardan biri olan medya milli beraberlik oluşturmada etkilidir. Bununla birlikte ifade özgürlüğünün olmadığı bir ortamda medyanın kullanımının sadece güç sahiplerinin (hükümet, şirketler, vb.) çıkarlarına hizmet edeceği ve bir propaganda aracı olarak kullanılacağı görüşleri ileri sürülmektedir (Chomsky, 1991).

Çerçeveleme teorisi ilk olarak Erving Goffman tarafından “Frame Analysis” (1974) kitabıyla ele alınmıştır (Yılmaz, 2019). Medya çerçeveleme, olayları sınırlayarak bu olaylar içindeki bazı konuların öne çıkmasına neden olmaktadır. Çerçeveleme teorisi 1990’larda Robert Entman (1993) tarafından kuramlaştırılmış ve ‘seçme’ ile ‘dikkat çekme’ yöntemiyle ortaya konmuştur. Yaygın olarak kullanılan medya çerçeveleri belirsizlik, tetikleyici (alarm, felaket), sorumluluk (etik), çatışma, güvenlidir (sağlık) (Özay, 2022; Moernaut, 2017).

## **1.2. Afetlerde Medyanın Rolü**

Medya özellikle afet zamanlarında bilgiye hızla ulaşma, kriz hakkında uyarma, yardım toplama ve ulaştırma işleviyle önem taşımaktadır (Ghassabi ve Zare-Farashbandi, 2015: 95). Medya böyle durumlarda toplumu sakinleştirip iş birliğini artırdığı gibi, insanları panik ve kaosa da sürükleyebilir. Bu sebeple medyanın doğru biçimde kullanılıp topluma objektif, gerçekçi ve tarafsız bilgi aktarması zararın en aza indirilmesi ve toplumsal refah bakımından son derece önemlidir. Örneğin, Van depreminde enkaz altında kalanlar Twitter paylaşımları sayesinde kurtulmuşlardır. ABD kasırgaları, Japonya deprem ve tsunami felaketi, İtalya ve Şili depremleri, Avusturya sellerinde sosyal medya kurtarma ve yardım çalışmalarında fayda sağlamıştır (Usta ve Yükseler, 2021: 265). Ayrıca afetle baş etme, toparlanma gibi mekanizmalarla toplumun normalleşmesi sürecinde de etkilidir. Sosyal medyada güvenilir kurum ve kuruluşların paylaşımlarını dikkate almak gerekir. Bu konuda Kuruluşlararası Daimî Komitesi (IASC)’ın zarar vermeme, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti (TGC)’nin medyanın doğru kullanımı ilkelerine uymak gereklidir. Ayrıca UNICEF, CRIN, BBC’nin medya prensipleri de göz önüne alınmalıdır (Akdağ ve Taşdemir, 2013: 155).

## **2. Bulgular**

Bu araştırma kapsamında 2023 depremi sırasında Türk medyasında ele alınan gündem konuları, çerçeveleme biçimleri ve halka yansımaları irdelenmiştir. Bunun için 06 ve 27 Şubat tarihleri arasında ana akım ile muhalefet medya, sosyal medya ve çeşitli platformlarda paylaşılan haberler incelenmiştir. Bu kapsamda TRT Haber, Habertürk, Cumhuriyet, Sabah, Hürriyet, NTV, Türkiye Gazetesi, Yeni Akit, Halk TV, Sözcü, Tele 1, Fox TV, Birgün, İnternet Haber, Gazete Duvar, Indy Türk, Anadolu Ajansı, Teyit, Doğruluk Payı ve birkaç internet gazetesi araştırmaya dahil edilmiştir. Konu başlıkları Google arama motoruna girilerek aramada ilk sayfaya düşen haberler incelenmiştir. Gündeme gelen haberler dört ana başlık altında toplanmış ve kategorize edilerek analiz edilmiştir: medya yasakları, hükümet söylemleri, dezenformasyon, yardımlaşma. Araştırmada bu haber kategorilerinin hangi çerçeveleme modeline uyduğu tartışılmıştır. Bu araştırmanın sınırlılıkları kısıtlı bir zaman dilimini kapsaması ve daha geniş bir medya analizine yer vermemesidir.

### **2.1. Medya Yasakları**

Dijk ve Foucault’nun öne sürdüğü gibi söylem, bilgi ve iktidar ilişkisinde iktidarlar söylemlere yön vermekte ve kamu kanaatini yönetmektedir. Yani güç sahipleri medyayı bir propoganda aracı olarak kullanmaktadır. Haberler de bir çeşit kamu söylemidir ve ideolojik içeriklidir. Bunun için ana akım medya kullanılmakta ve muhalif görüşler susturulmaktadır. Türkiye’de 2023 yılı deprem döneminde Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) tarafından pek çok medya yasağı ve ceza

uygulanmıştır. Televizyon kanallarından FOX TV, Halk TV ve Tele 1'e izleme uzmanları tarafından hazırlanan raporlar doğrultusunda idari para cezası ve program durdurma cezaları getirildi. Kanallara "toplumda kin ve düşmanlığa tahrik", "Tarafsızlık, gerçeklik ve doğruluk ilkelerini esas almamak ve toplumda özgürce kanaat oluşumuna engel olmak" gibi gerekçelerle yaptırım uygulandı.<sup>116</sup> FOX TV'de yayınlanan "Orta Sayfa" programında sunucunun AFAD'ın yardımları engellediğine dair sözleri üzerine kanala üst sınırdan idari para cezası kesildi.<sup>117</sup> Halk TV ve Tele 1'e ("18 Dakika" ve "Forum" programları) de üst sınırdan beşer kez program durdurma ve idari para cezaları verildi. ANKA Haber Ajansı'nın aktardığı bilgiler göre Halk TV'ye Türkiye İşçi Partisi İstanbul Milletvekili Ahmet Şık'ın deprem bölgesinde yaptığı açıklamalar nedeniyle ceza getirildi (Indyturk.com). Son olarak, Haber Türk kanalında Fatih Altaylı'nın sunduğu deprem özel yayınının tarafsızlık ilkesiyle çatıştığı iddia edildi.

## 2.2. Sosyal Medya Yasakları

İletişim yöntemlerinden en güncellerinden olan sosyal medya günümüzde sıklıkla kullanılan ve hızla gelişen bir haberleşme aracıdır (Usta ve Yükseler, 2021: 252). Sosyal medyanın güçlü kullanıcı sayısının ve paylaşım hızının yüksek, sınırlarının esnek olmasından ileri gelmektedir. Sosyal medya kitlelerin dayanışmasını, yardımlaşmasını ve organize olmasını sağlar. Bununla birlikte, sosyal medya acil müdahale gerektiren durumlarda dayanışma ve yardımlaşma sayesinde arama kurtarma faaliyetlerine, gönüllülerin mobilizasyonuna, kaçış yolları için kriz haritaları oluşturulmasına, afetten etkilenen topluluklarla iletişim kurulmasına, ihtiyacın duyurulması, organize olma, yardım ulaştırma ve acil durum bilgilerinin paylaşılmasına yarar (Ghassabi ve Zare-Farashbandi, 2015: 98). Afetlerden önce toplumu buna karşı hazırlamak ve kamu spotlarını paylaşmak amacıyla da kullanılmaktadır.

Türkiye'de 2023 depremi döneminde muhalif ulusal kanallara RTÜK (Radyo ve Televizyon Üst Kurulu) tarafından çeşitli para ve program durdurma cezaları kesilmesinin yanı sıra, Twitter ve Ekşi Sözlük sosyal medya mecraları erişime kapatıldı. İlk olarak depremin ikinci günü olan ve 08.02.23 tarihinde haberleşme amacıyla aktif olarak Twitter'a erişim 9,5 saat bant daraltma uygulamasıyla engellendi.<sup>118</sup> Bir diğer engelleme ise 21.02.23 tarihinde ise Ekşi Sözlük adlı internet sitesinin "eksisozluk.com, 21/02/2023 tarihli ve 490.05.01.2023.-100029 sayılı Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu kararıyla erişime engellenmiştir" açıklamasıyla kapatılarak gerçekleşti.<sup>119</sup>

## 2.3. Hükümet Söylemleri

İktidar ve söylem ilişkisinde hükümetin medya söylemlerinin incelenmesi gereklidir. Hükümetler çoğunlukla bilgiyi ellerinde tutarak algıyı yönetmektedirler (Doruk, 2013). 2023 Türkiye afetinde depremle ilgili ilk resmi açıklama İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'dan gelmiştir. Bakan, "Dördüncü seviye alarm ortaya koyduk. Bu, uluslararası yardımı da içeren bir alarmdır" sözleriyle

<sup>116</sup> Indy Türk, (21.02.2023). <https://www.indyturk.com/node/612071/haber/rt%C3%BCk-halk-tv-tele-1-fox-tv-ve-habert%C3%BCrk%E2%80%99e-ceza-g%C3%BCndemiyle-toplanacak>

<sup>117</sup> Haberler, 24.02.2023. <https://www.haberler.com/haberler/rtuk-halk-tv-ve-tele1-e-neden-ceza-verdi-rtuk-ne-15652412-haberi/>

<sup>118</sup> Haber Türk, 09.02.2023. <https://www.haberturk.com/twitter-coktu-mu-neden-yavasladı-8-subat-2023-twitter-da-erisim-sorunu-yasaniyor-3563750/3>

<sup>119</sup> Halk TV, (22.02.2023). <https://halktv.com.tr/bilim-ve-teknoloji/eksi-sozluk-kapatildi-mi-eksi-sozluk-neden-acilmiyor-eksi-sozluk-720642h>

durumu aktardı.<sup>120</sup> Ardından AFAD içerisinde oluşturulan basın merkezinden bilgi verileceğini ilettili.<sup>121</sup> Bunun yanı sıra yanlış bilgilendirmeye karşı çıktı.

Depremın 3. günü 08.02.23 tarihinde bölgeye giden Cumhurbaşkanı Kahramanmaraş'taki çadır kenti ziyaret etti.<sup>122</sup> İlk gün bazı sıkıntılar yaşandığını ancak ikinci ve üçüncü gün durumun kontrol altına alındığını aktardı. İlk etapta havaalanlarında, yollarda ve ulaşımında sorunlar olduğunu, akaryakıt sorunlarının devam ettiğini anlattı. Depremden zarar gören ailelere on bin TL maddi yardım yapılacağını ve ısınma amaçlı tüp dağıtımının başladığını aktardı. Hedeflerinin afet illerinde bir yıl içerisinde Toplu Konut İdaresi (TOKİ) ile kalıcı konut yapmak olduğunu söyledi. AFAD'ın açıklamaları dışında provokatörlere fırsat verilmemesi gerektiğinin altını çizdi. Devlet Bilgi Koordinasyon Merkezi'nde 10 ili kapsayan ve 3 ay sürecek olan OHAL ilanını açıkladı.<sup>123</sup> Cumhurbaşkanı devlete yönelik eleştirilere de cevap verdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan, CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun, 'Kızılay nerede?' sözlerini terbiyesizlik olarak nitelendirdi ve tepki gösterdi.<sup>124</sup> Devlet nerede diyenleri de kalitesizlikle suçladı.<sup>125</sup>

#### 2.4. Dezenformasyon

Özellikle afet zamanlarında bilgi kirliliği, yanlış bilgilendirme, diğer bir deyişle dezenformasyon toplumda panik ile kaosa neden olarak krizin daha da büyümesine ve çözümün zorlaşmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple medyanın doğru biçimde kullanılıp topluma objektif, gerçekçi ve tarafsız bilgi aktarması zararın en aza indirilmesi ve toplumsal refah bakımından son derece önemlidir. Afetlerde sosyal medyanın kullanımı ise daha güncel bir konudur. Sosyal medyanın yanlış kullanımı asılsız ihbarların yapılması durumu zorlaştırmaktadır (Demiröz, 2020: 294). Yanlış enkaz ve yardım bildirimleri vakit kaybı yaratarak ihtiyaç sahiplerine ulaşılmasını geciktirmektedir. Sosyal medyanın kontrolsüz kullanımı ise özel hayatın gizliliği ve kişisel verilerin korunması konusunda sıkıntılar yaratabilmektedir (Usta ve Yükseler; 2021: 252). Özellikle, ilgi çekmek amacıyla hassas içerikli (sansasyonel) ve korunmaya muhtaç (kadın, çocuk, engelli vb.) kişilerin görsellerinin kullanılması etik sorunlar yaratmakta ve afet sürecini zorlaştırabilmektedir.

2023 Türkiye depreminde de sosyal medyada paylaşılan yanlış haberler olmuştur. Yardım amaçlı lans edilen sahte ve kişisel hesap numaraları, yalan yardım çağrıları, yanlış kurtarma ekibi iletişim bilgileri, koruyucu anne olma hakkındaki yanlış bildirimler, AHBAP yardım kuruluş isim benzerliğini kullanıp yardım parası toplayan AHBAB isimli hesap numarası toplumda karışıklık yaratmış ve krizin büyümesine sebep olmuştur. Bunlarla mücadele edebilmek için teyit.org, dogrulukpayi.com, aa.com.tr/tr/teyithatti, turkiyegazetesi.com.tr için haber teyit mekanizmaları mevcuttur. Deprem sonrasında çeşitli yanlış haberler gündeme gelmiş ve bunların asılsız olduğu çeşitli teyit mekanizmaları tarafından açıklanmıştır. Ayrıca yanlış haberlerle mücadele edebilmek için Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Dezenformasyonla Mücadele Merkezi (CİMER)

<sup>120</sup> Sözcü, 06.02.2023. <https://www.sozcu.com.tr/2023/gundem/icisleri-bakani-suleyman-soyludan-deprem-aciklamasi-dorduncu-seviye-alarm-ortaya-koyduk-7581306/>

<sup>121</sup> Anadolu Ajansı, (06.02.2023). <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/icisleri-bakani-soylu-6nin-uzerinde-6-deprem-var-biz-de-bakan-arkadaslarimizla-bolgeye-gidecegiz/2807121>

<sup>122</sup> NTV, (20.02.2023). <https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-deprem-bolgesinde-yapilasma-ovalarda-olmayacak.kmg64UyrB0mEwcV1e1tZA>

<sup>123</sup> Hürriyet, (08.02.2023). <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-cumhurbaskani-erdogan-uzmanlar-bu-deprem-icin-dunyada-ornegi-yok-42216440>

<sup>124</sup> Türkiye Gazetesi (21.02.2023). <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/politika/son-dakika-haberi-deprem-bolgesine-70-bin-koy-evi-yapilacak-cumhurbaskani-erdogan-kizilay-iddiasina-sert-tepki-gosterdi-950819>

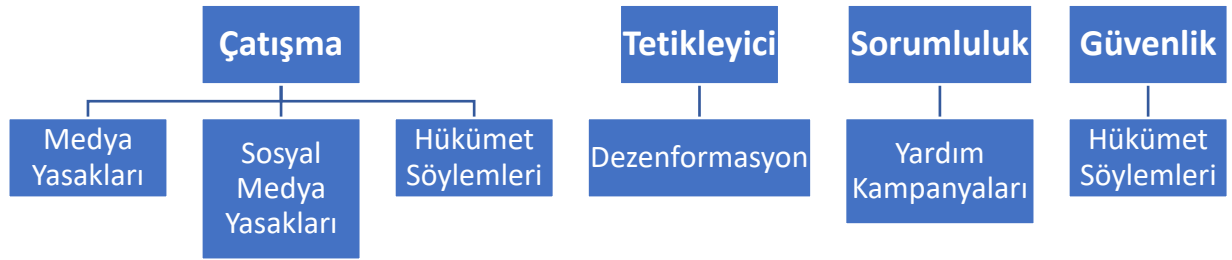
<sup>125</sup> NTV, (20.02.2023). <https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-deprem-bolgesinde-yapilasma-ovalarda-olmayacak.kmg64UyrB0mEwcV1e1tZA>

depremlerle ilgili Dezenformasyon Bülteni yayınlamış ve Cumhurbaşkanlığınca önemli konuları incelemiştir. Bununla birlikte yanlış bilgi yayarak toplumda korku ve paniğe sebep olduğu iddia edilen haberler hakkında İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından soruşturma başlatılmıştır.

## 2.5. Yardımlaşma

Medya özellikle afet zamanlarında bilgiye hızla ulaşma, kriz hakkında uyarma, yardım toplama ve ulaştırma işleviyle önem taşımaktadır (Ghassabi ve Zare-Farashbandi, 2015: 98). Depremi takip eden dönemde canlı yayınlarda yapılan yardım programlarında bağış yapıldı. 15 Şubat akşamı düzenlenen ve ünlü sanatçıların sunduğu ortak canlı yayında “Türkiye Tek Yürek” adlı kampanyaya TRT1, ATV, FOX, Kanal D, Kanal 7, Show TV, Star TV ve TV8 dahil olmak üzere yurt içi ve yurt dışından toplam 213 kanal destek oldu ve 90 milyarı kamu kuruluşlarından olmak üzere 115 milyar TL’nin üzerinde para toplandı.<sup>126</sup> Toplanan miktar AFAD ve Kızılay’a bağışlandı. Toplanan bağışların depremzedelere gidip gitmeyeceği ise muhalefet tarafından eleştirildi. 22 Şubat akşamı ise İzmir Belediye Başkanı Tunç Soyer’in yürüttüğü ve Halk TV’de yayınlanan “Bir Kira Bir Yuva Halk Dayanışması Özel Programı” kampanyası gerçekleştirildi.<sup>127</sup> Yine sanatçıların desteklediği kampanyada 330 milyon TL toplandı, 33 bin aileye kira desteği, çadır ve konteyner sağlandı. Kampanyayı Adana BB, Hatay BB, İhtiyaç Haritası, İzpa, Nef Vakfı gibi STK’lar destekledi. Bunun haricinde pek çok kurum tarafından yardım kampanyaları yürütüldü ve medya üzerinden duyuruldu. Ücretsiz hizmet sağlayan doktorlar instagramdan ve diğer sosyal medya kanallarından paylaşım yaparak destek sundular.

Özetlemek gerekirse, medya ve sosyal medya yasakları, hükümet söylemleri, dezenformasyon ve yardımlaşma temalı haberler incelendiğinde 2023 Türkiye depremi ile ilgili ulusal medya içeriklerinin Şekil-1’de yer alan dört ana başlıkta gruplandırılabilceği görülmüştür. Bunlar çatışma, tetikleyici, sorumluluk ve güvenlik olarak sıralanmaktadır:



Şekil-1: 2023 Türkiye Depreminde Ulusal Medya Çerçevesi

<sup>126</sup> TRT Haber, (15.02.2023). <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-tek-yurek-toplanan-bagis-115-milyar-146-milyon-528-bin-lira-746586.html>

<sup>127</sup> Halk TV, (22.02.2023). <https://halktv.com.tr/gundem/paralel-kasa-kurdular-toplanan-yardim-paralari-depremzedelere-gitmeyecek-720553h>

## Sonuç

2023 Türkiye depremi sırasında medyada ele alınan önemli başlıklar incelendiğinde medya yasaklarının çatışma, hükümet söylemlerinin güvenlik ve çatışma, dezenformasyonun belirsizlik ve tetikleyici, yardımlaşmanın sorumluluk çerçevelerinden ele alındığı söylenebilir. Sonuç olarak görülmektedir ki Türk mediasında deprem döneminde hükümet ve muhalif söylemlerine yer verilmiş, dezenformasyonla mücadele edilmeye çalışılmış, muhalefet söylemlerine medya yasakları uygulanmış ve bunun yanı sıra medya yardım kampanyaları düzenlemek için kullanılmıştır. Ana akım medya hükümet yanlısı, birkaç medya kanalı ise muhalefet yanlısı haberlere yer vermektedir. Hükümet ve muhalefet arasında zaman zaman çatışmacı ve agresif söylemlere rastlanmaktadır. Böyle durumlarda RTÜK tarafından hükümet karşıtı söylemlere yer veren medya organlarına maddi ve kapatma cezası uygulandığı anlaşılmaktadır. Medya üzerinden yürütülen yardım kampanyaları ise sorumluluk çerçevesine uygundur. Ancak yardım kampanyaları da hükümet ve muhalefet tarafından ayrı olarak düzenlenmiştir. Dezenformasyon toplumda belirsizlik yaratması, kaosu tetiklemesi bakımından sakıncalıdır ve belirsizlik çerçevesinden incelenmiştir. Deprem döneminde yanlış bilgileri engellemek adına çeşitli önlemler alınmaya çalışılmıştır.

Literatür çalışmalarının da gösterdiği gibi medya özellikle felaket zamanlarında haberleşme, doğru bilgi aktarımı, arama kurtarma çalışmaları, yardımlaşma ve sosyal birliktelik bakımından önemli bir işlev görmektedir. Dezenformasyonun engellenmesi panik, korku ve kaos yaratmamak için faydalıdır. Üstelik toplumun felaket dönemi öncesi hazırlıkları ortaya çıkan zararları azaltmada son derece etkilidir. Bu sebeple ön hazırlıklarla toplumun afet durumlarına karşı bilinçli ve hazırlıklı hale gelmesi felaketlerle mücadeleyi kolaylaştırmaktadır. Ülkemizde toplumu bilinçlendirmek ve afet durumlarında yapılacakları bilgilendirmek amacıyla sosyal medya kampanyaları düzenlenmelidir. Basın özgürlüğü demokratik bir toplumun bilgiye erişme hakkıdır. Doğru haberin halka iletilmesi hem kriz zamanlarında hem de diğer zamanlarda elzemdir. Bu sebeple muhalif ve eleştirel yayın yapan medyanın iletişim özgürlüğü sağlanmalıdır. Bununla birlikte afet öncesinde acil durumlarda faydalanılabilecek kaynaklar, doğru haberin teyit edilmesi, afet durumlarında kullanılabilecek merkezi ve bağımsız bir haberleşme ağının varlığı ve bunun tanıtımı bu tür felaket durumlarıyla mücadeleyi kolaylaştıracaktır.

## Kaynakça

- Akdağ, M. ve Taşdemir, E. “Krizden Çıkmanın Yolları: Etkin Bir Kriz İletişimi”, Selçuk İletişim, (2013), 4/: 141-157.
- Chomsky, N. Media Control. Seven Stories Press. (1991).
- Demiröz, K. “Afet Kriz Yönetiminde Sosyal Medyanın İşlevselliği ve Zararları Üzerine Bir İnceleme,” Resilience, (2020), 4/2: 293-304.
- Doruk, Ö. G. Ö. “Disiplin toplumu ve haber söylemi: Gökkuşuğu derneği’nce yapılması planlanan yürüyüşün engellenmesine ilişkin haberlerin çözümlenmesi,” Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, (2013), 2/1. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/e-gifder/issue/7470/98366>
- Entman, R. M. “Framing: Toward Clarification Of A Fractured Paradigm,” Journal Of Communication, (1993), 43: 51-58.
- Ghassabi F., Zare-Farashbandi F. “The role of media in crisis management: A case study of Azarbayejan earthquake.” International Journal of Health System and Disaster Management. (2015), 3/2: 95–102.

- Goffman, E. *Frame Analysis: An Essay On The Organization Of Experience*, Cambridge, Harvard University Press: MA. (1974).
- Inter Agency Standing Committee, (2023). [https://interagencystandingcommittee.org/system/files/iasc\\_mhpss\\_guidelines\\_turkish.pdf](https://interagencystandingcommittee.org/system/files/iasc_mhpss_guidelines_turkish.pdf) (Erişim tarihi: 05.03.2023)
- ISDR. *Terminology on Disaster Risk Reduction, United Nations International Strategy for Disaster Reduction, UNISDR: Geneva, Switzerland.* (2009).
- Kasapoğlu, A. “Her yer Taksim her yer direniş: 13 Haziran 2013 ve artçı sarsıntıları”. *Yurt ve Dünya Dergisi*, 7. (2014).
- Moernaut, R. & Pauwels, L. (2017). Framing climate change: A multi-level model, In book: *Handbook of Climate Change Communication 1: 215-271.* DOI:10.1007/978-3-319-69838-0\_14
- Özay, S. & Mustafa, S. N. (2022). İklim krizine Türk medyası çerçevesinden bakmak, *İnsan & İnsan* 9 (33): 97-112. DOI: <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.1104362>
- Rudenshtine, S. ve Galea, S. (2012). *Felaketlerin Sebepleri ve Davranışsal Sonuçları. Küresel Deneyimden Modeller 1950 – 2005.* Springer.
- Said, E. *Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu.* Pınar Yayınları. (1978).
- Scheufele, B. Framing-Effects Approach: “A Theoretical And Methodological Critique, Communications,” *The European Journal of Communication*, (2004), 29: 401-428.
- Soydan, E., Alpaslan N. “Medyanın doğal afetlerdeki işlevi”, *İstanbul Journal of Social Sciences*, (2014) 62: 53-64.
- Şah, U. “Eleştirel söylem analizi: Temel yaklaşımlar,” *Kültür Araştırmaları Dergisi*, (2020), 7: 210-231. DOI: 10.46250/kulturder.819362
- Tuchman, G. *Making News, A Study in The Construction Of Reality*, Knopf: New York. (1978).
- Uluslararası Göç Örgütü. *Göç terimleri Sözlüğü*, No 18: İsviçre. (2009).
- UNICEF. *Afet ve acil durumlarda psikososyal destek hizmetleri saha çalışanları için el kitabı.* Ankara: UNICEF Türkiye Temsilciliği. (2019).
- United Nations Integrated Regional Information Networks. *Disaster Reduction and the Human Cost of Disaster, IRIN Web Special: Geneva, Switzerland.* (2005).
- Usta, E. ve Yükseler, M. “Afetlerde Sosyal Medya Kullanımı ve Etik İkilemler: İzmir Seferihisar Depremi Örneği.” *Afet ve Risk Dergisi*, (2021), 4/2: 249-269.
- Vural, A. M. , Boztepe Taşkıran, H. , Türkoğlu, S. , Sarı, M. , Maral, T. , Keskin, R. K. , Koparan, E. , Yüncüoğlu, B. , Gülnar, M. , Şahin, H. , Ünlü, T. T. ve Ağca, M. E. “Risk iletişimi bağlamında deprem haberlerinin çerçevelenmesi: Radyo ve televizyonda depremin temsili”. *Intermedia International E-journal*, (2022), 9/17: 170-191 . DOI: 10.56133/intermedia.1113132
- Wodak, R. ve Meyer, M. *Critical discourse analysis: History, agenda, theory, and methodology 1.* In, *Methods of Critical Discourse Analysis.* (2009).
- Yazıcı, S. ve Zincir, O. “Kriz Yönetimi Ve Afetlerde Sosyal Medya Kullanımı.” *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (2014), 0/49.



Yılmaz, S. “Afet İçerikli Haberlerin Afetlere Karşı Toplumsal Kapasite Geliştirmeye Etkisi,” Artvin Çoruh Üniversitesi Doğal Afetler Uygulama ve Araştırma Merkezi Doğal Afetler ve Çevre Dergisi, (2019), 5/2: 257-271.

Zare-Farashbandi, Firoozeh “The role of media in crisis management: A case study of Azarbayejan earthquake,” International Journal of Health System and Disaster Management, (2015), 3/2, DOI:10.4103/2347-9019.151323

## “Sezonluk” Turizm Çalışanlarının Maruz Kaldıkları Total Kurum Stratejileri

Songül Çilem KAYA<sup>128</sup>

### Özet

Hizmet sektörünün en kalabalık iş kolları arasında yer alan turizm, neoliberal ekonomi politikalarının istihdam üzerindeki etkilerinin ve esnek ve güvencesiz çalışma koşullarının en açık ve ağır şekilde gözlemlendiği sektörler arasındadır. Bu araştırmanın konusu turizm sektöründe çalışanların çalışma yaşamında maruz kaldıkları denetim ve kontroldür. Çalışmanın amacı turizm işgücünün çalışma yaşamında total kurum stratejilerine maruz kalma süreçlerini ortaya çıkarmak ve değerlendirmektir. Çalışmanın yöntemi eleştirel derlemedir, amaca ikincil veriler üzerinden, bu konuda önceden yapılmış çalışmalar incelenerek ve Goffman'cı bir perspektifle değerlendirilerek ulaşılmaya çalışılmış, sezonluk hizmet veren turizm işletmelerinde çalışan ve çalıştıkları otellerin lojmanlarında konaklayan turizm çalışanlarının total kurumların öznel üzerindeki stratejilerine nasıl maruz kaldıkları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın önemi, çalışma yaşamıyla ilgili yapılan araştırmalarda ortaya koyulan bilgileri total kurum stratejileri bağlamında kapsayıcı bir kavramsal çerçeve üzerinden okumasıdır. Bulgular lojmanda konaklayan turizm çalışanlarının çalıştıkları kurum tarafından gözetim ve denetim altında tutulduklarını göstermektedir. Bunun yanında çalışanların misafir ve birbirleriyle olan iletişim ve etkileşimlerinin kısıtlanması ve lojmana giriş çıkış saatlerinin denetime tabi tutulması, güvenlik ve kat hizmetleri uygulamalarının çalışanın özel yaşamına müdahaleyi mümkün kılacak şekilde düzenlenmiş olması ile kapatma; tek tip üniformalar giyerek çalışmaları ve lojmanda da belli kıyafet kurallarına uymak zorunda olmaları ile kişisizleştirme; lojman kurallarına riayet etmenin, çalışma performansını yüksek tutmanın bir ayrıcalık ve ödüllendirme sistemi yaratması, çalışanların klik oluşumu ile birlikte lojman odalarında yasak olmasına rağmen alkol tüketmesi ve yine yasak olmasına rağmen kadın erkek çalışanların birbirlerinin odalarına girmesi ile ikincil ayarlama ortaya çıkması total kurum stratejilerinin turizmdeki yansımalarını ifade etmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Turizm çalışanları, total kurum stratejileri, denetim, kontrol, turizm işletmeleri, lojman

### Total Organisational Strategies To Which “Seasonal” Tourism Employees Are Exposed

#### Abstract

Tourism, which is among the most crowded business lines of the service sector, is among the sectors where the effects of neoliberal economic policies on employment and flexible and precarious working conditions are most clearly and severely observed. The subject of this research is the supervision and control that employees in the tourism sector are exposed to in their working life. The aim of the study is to reveal and evaluate the processes of exposure of the tourism workforce to total corporate strategies in their working life. The method of the study is a critical review, the aim of the study was tried to be achieved by examining secondary data, examining previous studies on this subject and evaluating them from a Goffmanian perspective, and it was tried to reveal how tourism employees working in seasonal tourism enterprises and staying in the lodgings of the hotels where they work are exposed to the strategies of total institutions on subjects. The importance of this study is that it reads the information put forward in the researches on working life through an inclusive conceptual framework in the context of total corporate strategies. The findings show that tourism employees staying in lodgings are kept under supervision and control by the organisation they work for. In addition to this, employees' communication and interactions with guests and each other are restricted and their entry and exit times are subject to control, security and housekeeping practices are arranged in a way that makes it possible to intervene in the private life of the employee, which leads to closure; they work in uniform uniforms and have to follow certain dress codes in the lodging, which leads to depersonalisation; The fact that complying with the rules of the lodging and keeping the work performance high creates a privilege and reward system, that employees consume alcohol in the lodging rooms with the formation of cliques even though it is forbidden, and the emergence of secondary adjustment with male and female employees entering each other's rooms even though it is also forbidden express the reflections of total institutional strategies in tourism.

**Keywords:** Tourism employees, total organisational strategies, supervision, control, tourism enterprises, lodging

<sup>128</sup> Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, [स्क@anadolu.edu.tr](mailto:स्क@anadolu.edu.tr), ORCID: 0000-0002-7044-0605

## Giriş

Türkiye’de konaklama işletmelerinin tarihi dünyadaki Hippi hareketi ile eş değer bir zamanda gelişmiştir. Yeni kültür ve toplulukları keşfetmek isteyen Hippilerin özellikle Side’de başlayan arkeolojik kazılar ile birlikte bu bölgeye yoğun ilgi göstererek şimdi sit alanı olan bölge ve kıyılarda çadırlarda konaklamaları, ev pansiyonculuğunun zeminini hazırlamıştır (Turan, Yılmaz ve Yetgin, 2018: 247; Türktarhan, Toker ve Kozak, 2022: 92). Ardından Suat Şakir Kabağaçlı’nın Side’deki ilk pansiyonu açması ve bölgede konaklama işletmeciliği anlamında profesyonelleşmenin başlaması devlet otoritelerinin de dikkatini çekmiş ve turizm kanun ve teşviklere konu olmaya başlamıştır (Toker, 2021: 79). Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Marshall Yardımları’nın İstanbul’da bir otel kurulması amacı ile hibe edilmesi ile birlikte konaklama işletmeciliğinde büyüme büyük bir ivme kazanmış (Aksöz, 2018: 461), bu ivme Özal dönemindeki kanun ve teşvikler ile düzensiz bir hızda genişlemeye başlamıştır (Tuncel, 2011: 149). Yabancı sermayeye tanınan ayrıcalıklar ile birlikte sahil kesimlerini kapsayan büyük teşvik ve yatırımlar neticesinde turizmde konaklama işletmeleri bugünkü halini almış, yaz aylarında talebin yoğunlukta olması (Kozak, 1991) ile kitle turizmi kültürünün hala kırılmayan etkisi ile her şey dahil sistemin ağırlıkta olduğu mevsimlik turizm ile birlikte “sezon” anlayışı gelişmiştir. İlk başladığında neredeyse üç ay ile sınırlı olan sezonluk turizm, küresel iklim krizinin etkisi ile günümüzde neredeyse sekiz aya ulaşmış, iç göçler ile birlikte büyük bir istihdam hareketliliği yaratan bir sektör haline gelmiştir. Bu çalışma “turizm işletmelerinde total kurum stratejileri” konulu makale çalışması için yapılan alanyazın taraması bağlamında hazırlanmıştır. Alandaki boşluğu tespit etmek amaçlandığından, incelenen çalışmaların genellikle yönetim ve örgüt kuramları bağlamında ele alınmış olmalarından kaynaklı olarak kapsamlı bir veri elde edilememiştir. Dolayısıyla gelecek çalışmalar için keşfedici yaklaşımla ele alınması elzemdir. Buna ek olarak çalışma kapsamında mevsimlik turizm işletmelerinin total kurum bağlamında değerlendirilmediğini belirtmekte fayda vardır. Davies’in (1989: 78) belirttiği üzere gecekondular, aile gibi bölge ve toplumsal kurumların total kurum bağlamında değerlendirilme niyeti ile yola çıkıldığında kuramsal bir eksiklik ortaya çıkmaktadır. Çünkü total kurum, kişilerin belirli amaç ve koşullar bağlamında zorunlu olarak bürokratik bir iktidar aracılığı ile kapatıldığı kurumları ifade etmek için kuramlaştırılan bir kavramdır ve örgüt kuramları bağlamında yeterince dikkate alınmamıştır (Clegg, 2006: 426). Goffman’ın birçok kurumu total kurumlar bağlamında değerlendirdiği bilinmesine karşın (Soydemir, 2013: 22), bu bağlamda kuramsal zemini sağlamlaştıracak bir dayanak bulunamamıştır. Dolayısı ile turizm çalışanlarının kendi istekleri ve çabaları ile girdikleri bu işletmeleri total kurum bağlamında değerlendirmek yerine total kurum stratejilerinin bu işletmelerdeki yansımalarına odaklanıldığını belirtmek gerekir. Bu çalışma kapsamında yaz aylarında Ege ve Güney’deki bölgelerdeki sezonluk turizm bağlamında konaklama işletmelerinde çalışan ve lojmanlarda konaklayan turizm çalışanlarının maruz kaldıkları total kurum stratejileri Erving Goffman’ın “*Timarhaneler: Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler*” isimli çalışması bağlamında değerlendirmek amaçlanmıştır. Çalışma sonuçlarına göre sezonluk turizm bölgelerindeki turizm çalışanlarının gözetim ve denetime maruz kaldıkları; bunun yanı sıra kapatma, kişiliksizleştirme, klik oluşumu ve ikincil ayarlama stratejilerinin ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

## 1. Kavramsal Tartışma

Goffman, 1954 yılından 1956 yılına kadar National Institute of Mental Health’te gerçekleştirdiği çalışmasının ardından “total kurumlar” kavramını ortaya çıkarmıştır (Goffman, 2023; Mouzelis, 1971: 9). Goffman’ın (2023: 11) tanımına göre total kurum: “*toplumdan uzun süreli olarak koparılmış ve benzer durumda olan birçok bireyin kurum tarafından kuşatılmış ve resmi olarak düzenlenmiş bir yaşam döngüsünü sürdürdükleri ikamet ve çalışma yeri*”dir. Goffman’ın total

kurumları beş grupta değerlendirdiği ve total kurumların kuşatıcılık düzeyine göre farklılık gösterdiği bilinmektedir (Perry, 1974: 346). Bu gruplar Goffman (2023: 16-17) tarafından şu şekilde sıralanmaktadır:

- Aciz ve zararsız kimselerin bakımı ile görevli kurumlar (Yetimhane, huzurevi vb.)
- Kendilerine bakamayan ve kasıtsız bir biçimde topluma zarar verme ihtimali olan bireylerin bakımı ile görevli kurumlar (Akıl hastaneleri vb.)
- Topluma kasti olarak zarar verme ihtimali olan bireyleri tecrit etmekle görevli kurumlar (Hapishaneler, ıslahevleri vb.)
- İşe benzer görevlerin yerine getirilmesi amacı ile kurulduğu iddia edilerek meşrulaştırılan kurumlar (Askeri kışlalar, gemiler, yatılı okullar, hizmetçilere ait bölümlerde yaşayanların gözünden malikaneler vb.)
- Dindar kişilerin eğitim amacı ile kapandığı kurumlar (Tekke, zaviye, manastır vb.)

Yukarıdaki maddeleme Goffman'ın kaynağından alınmış olup günümüzde ulusal bağlamda karşılaşılabilecek olan örneklerin parantez içinde verildiğini belirtmekte fayda vardır. Bu noktada bu çalışma kapsamında üçüncü grubun mercek altına alınacağını ifade etmek mümkündür. Hizmet sektörünün temel direklerinden biri olan turizmde turistlere deneyim ekonomisi bağlamında örülmüş bir sistemle önemli ve iyi hissettirmek, mutlu ve tatmin olmuş turistler ağırlamak amacı güderek hizmetkarlık kavramının sınırlarını çalışma saatleri başta olmak üzere (Kozak, 1991: 32) birçok açıdan zorlayan bir meslek olduğu bilinmektedir. Özellikle turizm eğitimi veren lise ve üniversitelerde zorunlu staj uygulaması olması ve bu stajların yoğunlukla mevsimlik otellerde gerçekleştirilmesi turizm çalışanlarının daha henüz mesleğin başındayken bazı total kurum stratejilerine maruz kalmaya başladıklarının göstergesidir. Örneğin, ücret, sigorta hakları ve hizmet içi eğitim konularında stajlarından duydukları memnuniyetsizliğe karşın iş arkadaşlarının davranışlarını olumlu olarak değerlendirdikleri görülmektedir (Pelit ve Güçer, 2006: 158). Üstelik, akademik alanda gerçekleştirilen çalışmalarda özellikle stajyerlerin kötü muamele ve koşulları dile getirmede çekimser oldukları göz önüne alındığında bu bulgu *klik oluşumunun* mevsimlik turizm sektöründe karşılaşılan total kurum stratejileri bağlamında değerlendirilebilir. Sözü geçen çalışmada elde edilen bulgular arasında yer alan öğrencinin staj için gittiği otellerde hangi düzeyde (meslek yüksek okulu, lisans, ön lisans vb.) alt kademe işlerde çalıştırılması (Pelit ve Güçer, 2006: 160) total kurumlara kendi isteği ile gelen bireylerin dışarıdaki hayatlarından soyutlanması ile bağdaştırılabilir (Goffman, 2023). Stajyerler bağlamında gerçekleştirilen bir başka çalışmada ise mobbing uygulamalarının cinsiyete ve departmana göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (Koçak vd., 2012). Bu çalışmada staj yapan turizm öğrencilerinin aşağılama, kişilerarası iletişimi engelleme, bireyin kendini ispatını engelleme, zorbalık, yöneticiler tarafından görmezden gelinme, kötü niyetli performans takibi gibi mobbing uygulamalarına maruz kaldıkları tespit edilmiş olsa da nicel yaklaşımla ele alınan bu çalışmada bunun nedenleri, öğrencilerin başa çıkma şekli ve benzeri gibi konular göz ardı edilmiştir. Turizm sektöründe sıklıkla karşılaşılan bu sorunlar özellikle total kurum stratejileri bağlamında değerlendirilebilmek açısından daha detaylı incelenmelidir. Bu bağlamda turizmde

güvencesiz koşulları inceleyen bir çalışma mobbingin yıldırma aracılığı ile istifaya zorlama kanallarından biri olduğunu tespit etmiştir (Çelik, 2013). Çelik'in (2013: 161) bu noktada vurguladığı bir nokta total kurum stratejileri açısından dikkat çekmektedir:

“İşçiler, öncelikle sözleşmelerin enformel niteliği ve işçi haklarını güvence altına alan unsurların eksikliği nedeniyle üstlerinin keyfi uygulamalarına ve mobbinge boyun eğmeye mecbur kalmaktadırlar. Öyle ki imzaladıkları bireysel iş sözleşmesini okuma hakkını bile kendilerinde görememektedirler.”

Uzun çalışma saatleri ve ağır çalışma temposunun aile yaşamını bitirdiği ve kendisini toplumdan soyutladığını ifade eden bir katılımcının “*Yıllardan beri çetin çalışma koşulları altında bu sektörde çalışıyorum genellikle de yazları. Bu bizi biraz toplumdaki eşten dosttan uzaklaştırdı ve aile müessesemin bitmesine neden oldu... Ben artık bu meslekte yorulduğum ve geleceğe yönelik öyle çok fazla beklentim yok...*” sözleri turizm alanyazınında tükenmişlik sendromu bağlamında değerlendirilen bir çalışmanın bulgularında yer almaktadır (Hız vd., 2015: 19). Bu bağlamda incelendiğinde özellikle yaz sezonunda çalışan turizm işçilerinin toplumsal yaşamdan soyutlandıklarını gözlemlemek mümkündür. Dolayısıyla turizm işletmelerini ve çalışanların konakladıkları lojmanları total kurum stratejileri bağlamında değerlendirmek mümkündür. Turizm sektörünün “düzgün iş” bağlamından değerlendirilmesi amacıyla ele alınan bir çalışma (Kılıç ve Avcıkurt, 2020) sonucunda dört yetersizliğin ortaya çıktığı bilinmektedir (Tüzünkan, 2015: 249):

- Kayıt dışı istihdamın fazla olması
- Eğitimsiz istihdam oranının fazla olması
- Çalışma saatleri ve ücret orantısızlığı
- Toplu iş sözleşmesi ve sendikalaşmanın yetersizliği

Yukarıdaki maddeler bağlamında turizm işletmelerinin işe aldıkları çalışanlara bir kurum kimliğini empoze etmek için iktidar yolu ile güç uygulamalarının (Güçyener, 2011: 21; Bayır, 2018: 46) önü açılmaktadır. Çünkü işsiz kalma korkusu ve güvencesizliğin oluşturduğu turizm prekaryası itaat gösterme eğilimindedir (Aytaç, 2005: 337; Çelik, 2013: 135). Bu bağlamda çalışanları “hizada tutmak” için bazı disiplin işlemlerinin uygulandığı bilinmektedir. Turizm alanında disiplin işlemlerine bakıldığında önleyici, düzeltici ve yapıcı disiplin olmak üzere üç grupta gerçekleştirilen yaptırımların varlığı ile karşılaşılmaktadır. Önleyici disiplin iş kuralları çerçevesinden düzenin korunmasına yönelik önceden koyulmuş ve uyulması gereken kuralları kapsarken; düzeltici disiplin kurallara karşı gelen çalışanların cezalandırıldığı ve yapıcı disiplin ise danışmanlık yaklaşımı ile çalışanın istenmeyen davranışlarının kontrol altına alındığı disiplin biçimi olarak uygulanmaktadır. Turizm işletmelerinde çalışanların psikolojik durumu ve bu durumun dış dünyaya yansımaları hizmet kalitesini etkileyeceğinden insan kaynakları birimlerinin bürokratik bir yaklaşım ile bu disiplin uygulama yöntemleri ile verimliliği artırmayı amaçladığı bilinmektedir (Pelit ve Gökçe, 2020: 66-68). Bu uygulamalar, total kurum stratejileri bağlamında incelendiğinde *kişisizleştirme* ve *kapatma* olarak değerlendirilebilecek uygulama temsilleri ile karşılaşmak mümkündür.

Turizm işletmelerinin mevsimlik işçi olarak çalıştırdığı kişilerin lojmanlarda konaklamaları, lojman giriş çıkışlarının ve otel giriş çıkışları ile birlikte takip edilen, güvenlik görevlileri aracılığı ile incelenen bir süreç olması Goffman'ın total kurum bağlamında belirttiği *iç/dış ayrımını* gözler

önüne sermektedir (Fırat, 2014: 14). Öyle ki, iş saatlerinde otel tesisinden çıkışın yasak olması ya da izne tabi tutulması, tesise hem girerken hem de çıkarken çalışanların x-ray cihazlarından geçerek çantalarının kontrol edilmesi de bu uygulamanın parçalarından biridir. Goffman'a göre bazı kurumların kapatılma derecesine göre diğerlerine oranla "daha total" olabildiği bilinmektedir (Davies, 1989: 80). Bu bağlamda çalışma ve barınma dışında kalan alanlarda "özgür" oldukları düşünülen mevsimlik turizm çalışanlarının total kurum stratejilerine çalışma ve barınma bağlamında maruz kaldığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu çalışmada total kurum stratejileri bu iki alan üzerinden değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışanların bireyselliğe yönelen, zaman zaman ahlakdışı davranışlarının total kurum stratejileri bağlamında değerlendirilebileceği öne çıkmaktadır (Çelik, 2013: 126; Aytaç, 2015: 336).

## **Sonuç ve Öneriler**

Turizm alanyazınında turizm çalışanları bağlamında ele alınan çalışmaların genellikle üretkenlik, verimlilik ve performans iyileştirmesi bağlamında gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Fakat mevsimlik turizm bağlamında çalışanların konakladığı lojmanlar ile mesai saatlerinde ve dışında yeme-içme ihtiyaçlarını karşıladıkları yemekhanelerde total kurum stratejilerinin gerçekleştiğini ifade etmek özellikle Kıykaç ve Aslan'ın (2019) çalışmasındaki bulgular ile mümkün hale gelmektedir. Kamusal alandan azade olan ve kapitalizmin yeniden üretim pratiklerinin somut bir biçimde gerçekleştiği yaşam alanları evlerin (Akşit, 2017: 355) kılık değiştirmiş bir diğer biçimi olan lojmanlarda uygulanan güvenlik uygulamaları ve disiplin kuralları lojmanları bir nevi kapatma mekanları haline getirmektedir. Kapitalizmin önde gelen sektörlerinden biri olan turizmde hizmet kalitesi adı altında çalışanlar tıpkı Goffman'ın total kurumlarında olduğu gibi kimlik ve benliklerinde sınırlanarak (Bayır, 2018: 46) markanın bir parçası haline getirilirler. Bunun sebebi turizm ürününün stoklanamaz ve kolay ikame edilebilir özelliklere sahip olmasından kaynaklanan talep esnekliğidir (Avcıkurt, vd., 2009: 29-30). Dolayısıyla turizm işletmeleri dağıtım kanallarının tersine işlediği bu sistemde müşteri memnuniyeti ve pazarlama kolaylığı adına çalışanlarını işletmenin canlı varlığının temsili olarak kullanmayı, marka sadakatini ve memnuniyetini en önce çalışanlar nezdinde gerçekleştirmeyi tercih ederler. Bundan kaynaklı olarak turizm çalışanları temsil ettikleri işletme değerleri ve yerine getirmek zorunda oldukları görev tanımları ile birlikte kıskaç altına alınmaktadır. Bunun yanı sıra hiyerarşik yapı ve çalışma dışı zamanında işletme bünyesine bağlı temsillerde geçiriliyor olması mevsimlik turizm işletmelerinde çalışan turizm çalışanlarını total kurum stratejilerine maruz kalmaya açık hale getirmektedir. Konaklama ve yeme içme ihtiyacının giderilmesi bağlamında kapatma, iş kıyafetleri ve iletişim biçimlerine müdahale kişiliksizleştirme, ödüllendirme sistemi klik oluşumu çalışanların gündelik yaşamlarını bu kurallar ve şekillendirmelerin dışında sürdürmeye devam etme stratejileri ise ikincil ayarlama bağlamında değerlendirilebilmektedir. Çünkü özellikle yaz aylarında dayanılmaz sıcaklıklarda yoğun tempo ve uzun saatler boyunca düşük ücretlere çalışan turizm prekaryası işsiz kalma korkusu, terfi beklentisi ve benzer psikolojik sebepler ile işlerinden ayrılamamaktadırlar. Bu ikircikli ilişki turizm işletmelerini total kurum stratejileri bağlamında değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

Lojmanlar, yemekhaneler, servis hizmeti ve güvenlik departmanı ile birlikte çalışma kampına benzer bir alan yaratan sezonluk turizm işletmelerinin total kurumlar bağlamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışmaya açıktır. Fakat total kurum stratejilerinin bu bağlamda değerlendirilmesi bu tartışma açısından aydınlatıcı olabilir. Böylelikle ilerleyen çalışmalarda direkt olarak bu stratejileri sorgulamaya yönelik çalışmalar sezonluk turizm işletmelerinden seçilecek çalışma grupları ve/veya katılımcılar ile gerçekleştirilebilir. Turizm işletmelerinin kısmen total kurumlar bağlamında değerlendirmeye alındığı bu çalışmada çalışma alanları ve lojman bağlamında total kurum stratejilerinin varlığı sorgulanmıştır. Çalışanların "özgür" varsayıldığı

zamanlarında bu stratejilerin varlığını sorgulamak adına keşfedici bir çalışma gelecek çalışmalar için önerilebilir.

### **Kaynakça**

- Aksöz, E. O. (2018). Turizm sektörünün 60 yıllık okulu İstanbul Hilton Oteli. *Dünden Bugüne Türkiye’de Turizm Kurumlar Kuruluşlar Turizm Bölgeleri Meslekler*. (ss. 459-468), İstanbul: Yıkılmazlar Basın Yayın.
- Akşit, E. E. (2017). Harem ve total kurum olmak ya da olmamak. *Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmalı Dergisi*, (44), 353-362.
- Avcıkurt, C. (2009). *Turizm işletmelerinin pazarlamasında 7P ve 7C*. Değişim Yayınları.
- Aytaç, Ö. (2005). Modern bürokrasiler ve yabancılaşma ethosu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 320, 321-326.
- Bayır, M. (2018). Egemenlik ve gözetimin çağdaş biçimleri: Total kurum, disiplinci iktidar ve kamp. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, (1), 46-61.
- Clegg, S. R. (2006). Why is organization theory so ignorant? The neglect of total institutions. *Journal of Management Inquiry*, 15(4), 426-430.
- Çelik, C. (2013). *Güvencesizlik ve işçi sınıfı oluşumu: Antalya turizm işçilerinin sınıf deneyimi olarak güvencesizlik* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu yönetimi Anabilim Dalı, Antalya.
- Davies, C. (1989). Goffman's concept of the total institution: Criticisms and revisions. *Human Studies*, 77-95.
- Fırat, D. (2014). Kapatılma mekânlarına bakmanın kavramsal araçları: “total kurum”, “disipliner kurum” ve “kamp”. *Teorik Bakış*, (4), 11-25.
- Goffman, E. (2023). *Tımarhaneler: Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler*. Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Gücüyener, M. (2011). *Panoptikonik Gözetimden Synoptisizme Gözetim Toplumu* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Afyon.
- Hız, G., Karataş, A., & Uluksar, F. Ö. (2015). Konaklama işletmelerinde mutfakta istihdam edilenlerin tükenmişlik sendromu: Marmaris örneği. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 7-29.
- Kılıç, S. N., & Avcıkurt, C. (2020). Otel çalışanlarının “düzgün iş” koşullarına yönelik algıları ve işten ayrılma niyetine etkisi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(3), 1402-1424.
- Kıykaç, B. & Aslan, A. (2019). Disipline Edici İktidar ve Çalışanları Ağrlamak. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Koçak, İ., Keskin, E., & Çontu, M. (2012). *Turizm eğitimi almakta olan üniversite öğrencilerinin maruz kaldıkları mobbing Nevşehir Üniversitesi örneği*. Ulusal Meslek Yüksekokulları Çalıştayı ve Öğrenci Sempozyumu.
- Kozak, N. (1991). Bodrum ve yöresindeki mevsimlik otel iş görenlerinin sorunları. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(6), 32-38.

- Mouzelis, N. P. (1971). On total institutions. *Sociology*, 5(1), 113-120.
- Pelit, E., & Gökçe, F. (2020). İnsan kaynakları yönetiminde bürokratik ve disiplin işlemleri kapsamındaki sorunlar: Turizm işletmeleri örneğinde teorik bir inceleme. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 23(1), 52-77.
- Pelit, E., & Güçer, E. (2006). Turizm alanında öğretmenlik eğitimi alan öğrencilerin turizm işletmelerinde yaptıkları stajları değerlendirmeleri üzerine bir araştırma. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 139-164.
- Perry, N. (1974). The two cultures and the total institution. *The British Journal of Sociology*, 25(3), 345-355.
- Soydemir, S. (2013). *Risk kavramının toplumsal yansıması: Sosyal güvenlik ve sosyal yardımlaşma* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Sakarya.
- Toker, A., (2021). Girit'ten Side'ye göç: Turizmle uyumlanan yaşamlar. *Antalya Göç Kitabı* (ss.67-92), Palet Yayınevi.
- Tuncel, I. (2011). Turizmin cinsiyeti ya da kadın gölgesinde turizm. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1(2).
- Turan, A., Yılmaz, A. ve Yetgin, D. (2018). Bin yıllık uykusundan uyanan kent: Side. *Dünden Bugüne Türkiye'de Turizm Kurumlar Kuruluşlar Turizm Bölgeleri Meslekler* (ss.237-262), İstanbul: Yıkılmazlar Basın Yayın.
- Türktarhan, G., Toker, A. ve Kozak, N. (2022). The roots of tourism: Hippies. *Journal of Multidisciplinary Academic Tourism*, 7(2), 85-94.
- Tüzünkan, D. (2015). Düzgün iş'in hedefleri açısından Türk turizm sektörünün genel özellikleri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(29), 241-251.



## Göçmen Sağlığına İçeriden Bakmak: Eskişehir Örneği<sup>129</sup>

Temmuz GÖNÇ-ŞAVRAN<sup>130</sup>

### Özet

Göçmen sağlığının iyileştirilmesi, bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önleme, sağlık maliyetlerinin azaltılması ve sağlık hizmetlerinin daha etkili kullanılması üzerinden tüm toplumun sağlık düzeyini, ekonomik kaynakların etkili kullanımını ve toplumsal dayanışmayı etkileyen önemli bir amaçtır. Göçmenlerin hukuki statüsü sağlık hizmetlerine erişim sürecinde çok önemli olsa da göçmen sağlığı eğitim, gelir, yaşama ve çalışma koşulları gibi sağlığın sosyal belirleyicileri ve kültürel koşullar çerçevesinde şekillenmektedir. Bu çalışmanın amacı Eskişehir’de yaşayan uluslararası göçmenlerin sağlıklı bir yaşam için gerekli kaynaklara sahip olma ve sağlık hizmetlerine erişme açısından sorunlarını ortaya koymaktır. Çalışma, nitel yöntemle ve çoklu vaka çalışması deseniyle yürütülmüş olan bir alan araştırmasının verilerine dayanmaktadır. Katılımcılar Eskişehir’de yaşayan, Suriye, İran, Irak ve Afganistan’dan göç etmiş olan ve hukuki statüleri çeşitlilik gösteren 57 göçmendir. Veriler yarı yapılandırılmış mülakatlarla toplanmış, betimsel ve sistematik olarak analiz edilmiştir. Çalışmada göçmenlerin yaşama ve çalışma koşullarının sosyal sermaye veya kültürel özelliklerden daha etkili olduğu ortaya konmuştur. Bulgular göçmenlerin, kaynak ülkeden bağımsız olarak barınma ve beslenme konusunda sağlığa zarar verecek ciddi sorunlarla karşılaştıklarını göstermektedir. Sağlık sigortasının kapalı olması ve açılmasını sağlayacak bürokratik okuryazarlık düzeyinin düşük olması, tercümanlık hizmetlerinin çeşitli açılardan kısıtlılığı ve cepten yapılan ödemeler de sağlık hizmetlerine erişim sürecinde karşılaşılan diğer problemler arasındadır.

**Anahtar Kelimeler:** Göçmen sağlığı, sağlık sosyolojisi, göç, barınma, beslenme

### Investigating Immigrant Health Within: A Case Study of Eskişehir

### Abstract

Improving immigrant health is an important goal that affects the health level of the entire society, the effective use of economic resources and social solidarity. Although the legal status of immigrants is very important in the process of accessing health services, immigrant health is shaped within the framework of both social determinants of health and cultural settings. This study aims to reveal the health-related problems of international immigrants living in Eskişehir. The study is based on data from field research, which was conducted with qualitative method and multiple case study design. The participants are 57 immigrants living in Eskişehir, who immigrated from Syria, Iran, Iraq and Afghanistan, and whose legal statuses vary. Data were collected through semi-structured interviews and analyzed thematically. The study revealed that material conditions are more influential than social capital or cultural characteristics after migration. Findings show that immigrants, regardless of the country of origin, face serious health-damaging problems in housing and nutrition. Other problems include the closure of health insurance, lack of bureaucratic literacy that will enable it to be opened, limitations in translation services and out-of-pocket payments.

**Keywords:** Immigrant health, sociology of health, migration, housing, nutrition

<sup>129</sup> Bu çalışma Anadolu Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiş olan genel amaçlı bir projenin (2302E007) verilerine dayanmaktadır.

<sup>130</sup> Doç.Dr., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Eskişehir. tgonc@anadolu.edu.tr  
ORCID: 0000-0003-0561-4661

## Giriş

Günümüzde küresel ölçekte giderek hızlanan ve artan göç, toplumların demografik yapısı kadar sağlık kurumunun işleyişini ve toplum sağlığı göstergelerini de değiştirmektedir. Göç öncesinde ve sırasında sağlığı olumsuz etkileyecek çeşitli koşullarla karşılaşan göçmenler<sup>131</sup> hedefledikleri ülkeye vardıklarında da dil sorunları, göçmen politikalarının sınırlılığı, dışlanma, işsizlik, yoksulluk, sosyal ve psikolojik stres gibi nedenlerle sağlık hizmetleri alma konusunda çeşitli zorluklarla karşılaşabilirler. Sağlık, toplumsal eşitsizliklerin bir yansıması olduğu ve ekonomik, sosyal ve politik zorluklar sağlık durumunu olumsuz etkileyebildiği için göçmen grupların bir dizi sağlık sorunu ile karşılaşması sık görülen bir durumdur (Karadağ ve Altıntaş, 2010; Korkmaz, 2014).

Göçmen sağlığının kötüleşmesi bulaşıcı hastalıkların yayılımına ve buna bağlı olarak sağlık harcamalarının artmasına, aidiyet ve sosyal entegrasyon sürecinin aksamasına, eşitlik ve sosyal adalet ilkelerinin zedelenmesine ve bu nedenle toplumsal değerlerin zayıflamasına neden olabilir. Ayrıca göçmenlerin ekonomik üretkenliğin azalmasına ve topluma ekonomik katkılarının düşük düzeyde kalmasına da yol açabilir. Bunlara ek olarak, göçmenlerin sağlığının güvence altına alınması bir insan hakları meselesidir. İnsan hakları açısından hukuki statüsüne bakılmaksızın her birey, temel sağlık hizmetlerine erişmeyi ve fiziksel ve zihinsel refahı artıran koşullarda yaşama hakkını hak eder. Özellikle yoğun göç alan toplumlarda göçmen sağlığı, göçmenlerin kişisel refahının ötesinde çok yönlü bir konudur, ev sahibi ülkelerin sosyal ve ekonomik yapısını ve halk sağlığı göstergelerini etkiler ve insan hakları, eşitlik ve sosyal adalet gibi daha geniş ideallere katkıda bulunur. Bu nedenle, sınırlar arası nüfus hareketliliğinin hızla arttığı ve artmaya devam ettiği çağdaş toplumlarda göçmen sağlığına öncelik vermek hem ahlaki hem de pragmatik açıdan önemlidir.

Göçmenlerin sağlığı ve refahı, karmaşık bir toplumsal olgu ve ciddi bir sosyolojik problem olduğu halde bu konuda yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır ve çoğunlukla belirli bir göçmen etnik gruba odaklanmaktadır. Her ne kadar farklı ülkelerden gelen göçmenler kültürel bakımdan farklılık gösterebilir de sosyolojik bir perspektiften ele alındığında tüm göçmenler için geçerli olan desenlerden bahsedilebilir. Sağlığın sosyal belirleyicileri yaklaşımına göre yaşama ve çalışma koşulları sağlığı topluluksal ağlardan ve bireysel yaşam tarzı faktörlerinden daha fazla etkilemektedir. Yapısal kırılmalık yaklaşımına göre (Holmes, 2011) ise söz konusu koşullar ucuz işgücü kitlesi yaratmayı ve bu koşulların göçmenler tarafından içselleştirilmesini sağlamaktadır, kapitalist sistem açısından işlevseldir ve yapısal ırkçılığın yansımasıdır. Sağlığı bozan temel nedenin topluluksal ve bireysel düzeydeki desenler değil, yapısal işleyiş olması, göçmen sağlığı konusunda da farklı etnik gruplara odaklanmadan tüm göçmen gruplar için geçerli olabilecek kapsayıcı bir göçmen sağlığı kavramının kullanılmasını gerektirir.

Bu çalışmanın amacı Eskişehir’de dört farklı ülkeden göç etmiş 57 uluslararası göçmeni kapsayan nitel bir araştırmanın verileri üzerinden göçmen sağlığını bozan temel etkenleri ortaya koymaktır. Araştırma genelleme amacı taşımasa da bulgular çalışma ve yaşama koşullarında sağlık üzerinde bozucu etkisi olabilecek deneyimlerin kaynak ülke fark etmeksizin tüm göçmen gruplarında gözlemlendiğini göstermektedir.

Sağlıklı bir yaşam hem sağlıklı bir yaşam için gerekli gelir, barınma ve beslenme koşullarını hem de sağlık hizmetlerine erişimi ve bu hizmetlerden faydalanabilmeyi içerir. Göçmenler bu süreçlerin tümünde sistematik olarak çeşitli dezavantajlarla karşılaşmaktadırlar. Göçmen gruplarının yoksulluk düzeylerini ortaya koyan güncel çalışmalar olmasa da yoksulluk ve açlık

<sup>131</sup> Bu çalışmada göçmen kavramı, uluslararası göçmenleri ifade etmektedir.

sınırı altında yaşayan göçmen oranının yüksek olduğu bilinmektedir (UNICEF, 2021; Karasapan, 2019; Özgün, 2021). Göçmenlerin hane büyüklüklerine oranla çalışan kişi sayısının az olduğu ve erkeklerin genellikle inşaat işçisi, hamal, otomobil yıkayıcısı, fabrika işçisi, Afgan göçmenleri için ayrıca çobanlık gibi işlerde çalıştıkları veya ağırlıklı olarak yemek üzerine kendi işyerlerini açtıkları, kadınların ise temizlikçilik veya tekstil işçiliği gibi işlerde çalıştıkları ortaya konmuştur (Özgün, 2021; Çetin, 2016; Yıldırım, İslamoğlu ve İyem, 2017; Buz vd. 2020).

Göçmen sağlığıyla ilgili çalışmalar (Amara ve Aljunid, 2014; Imilan, 2016; ASID, 2016) aşırı kalabalık ve hijyen, iklimlendirme ve havalandırma açısından yetersiz olan konutlarda barınmanın göçmenlerde çeşitli kronik sağlık sorunlarına yol açtığını ve bulaşıcı hastalıklara yakalanma riskini artırdığını olduğunu ortaya koymaktadır. Yirmi dört çalışmayı kapsayan kapsamlı bir literatür taraması, kronik hastalık görülme sıklığı yüksek olan göçmenlerin sağlık hizmetlerinden yararlanma oranlarının düşük olduğunu, sağlık sistemi hakkında sınırlı bilgiye sahip olduklarını, sıklıkla iletişim engelleriyle karşı karşıya kaldıklarını ve dışlanma veya saygısızlık korkularının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Henderson vd., 2011). Sağlık hizmetlerinden faydalanabilme sürecinde dil kısıtları göçmenlerin en önemli sorunlarından biridir. Tercümanlık hizmetlerine erişimi olan göçmenlerin sağlık hizmetine daha çok güvendikleri ve hizmetlerden daha yüksek düzeyde tatmin oldukları, kendi tercih ettikleri dilde sağlık bakımı aldıklarında sağlık durumlarıyla ilgili daha kalıcı çözümler elde ettikleri ortaya konmuştur (MRHP, 2020). Türkiye'deki göçmen grupları açısından ele alındığında ana dil sorununun yanı sıra konuşma dili, kullanılan alfabe, yazı karakterleri, terminoloji, görsel simgeler gibi öğelerin de sağlık bakımı alımı sırasında önemli olduğu vurgulanmaktadır (Turhan vd., 2021). Dil uyumsuzluğu ve tercüman eksikliği sağlık çalışanlarının göçmenlerle iletişimini olumsuz etkilemekte ve bilgilendirilmiş onam alamama, empati kuramama, tanı ve tedavi sürecini etkin yürütememe gibi iletişim kaynaklı sıkıntılara neden olabilmektedir (Turhan vd., 2021).

## 1. Yöntem

Bu araştırma sağlık sosyolojisi çerçevesinde Eskişehir'de yaşayan uluslararası göçmenlerin sağlıklı bir yaşama erişme konusunda yaşadıkları sorunları ortaya koymak, bu alanlarda benzeştikleri ve farklılaştıkları yönleri ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilen bir araştırmanın bulgularına dayanmaktadır. Araştırma nitel yöntemle ve vaka çalışması deseniyle gerçekleştirilmiştir. Araştırma nitel bir araştırma olduğu için bulgularını evrene genelleme amacı taşımamaktadır. Bununla birlikte araştırma evreni Eskişehir'de yaşayan Suriye, Afgan, Irak ve İran vatandaşı olan uluslararası göçmenlerdir. Örneklem seçim tekniği olarak olasılığa dayalı olmayan örneklem seçim tekniklerinden olan amaçsal ve kartopu örnekleme teknikleri kullanılmıştır. Örnekleme girme kriteri Eskişehir'de yaşayan uluslararası göçmen olmakla Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmamakla sınırlıdır. Bu nedenle T.C. vatandaşı olanlar ve bahsi geçen dört ülke dışındaki ülkelere göç etmiş olanlar kapsam dışında bırakılmıştır. Bu kapsamda 57 uluslararası göçmenle yarı yapılandırılmış mülakat yapılmıştır.

Katılımcıların 16'sı Afganistan'dan, 16'sı Irak'tan, 17'si Suriye'den ve 8'i İran'dan göç etmiş olan göçmenlerdir. Suriyeli katılımcıların tümü geçici koruma kimlik belgesine sahiptir, diğer ülkelere göç eden katılımcıların büyük kısmı uluslararası koruma başvuru sahibi kimlik belgesine, dördü ise uluslararası koruma statü sahibi belgesine sahiptir.

Görüşmelerin büyük çoğunluğu katılımcıların evlerinde, bir kısmı göçmenlerin bağlı olduğu bir dayanışma derneğinin çalışma salonunda ve az bir kısmı da çocuk parklarında gerçekleştirilmiştir. Mülakatların süresi 45-125 dakika arasında değişmektedir, ortalama mülakat süresi 55 dakika olmuştur. Katılımcılara mülakattan önce araştırmayla ilgili bilgi verilmiş ve katılım ve ses kaydı için izinleri alınmıştır. Mülakatlar Kasım 2022-Ağustos 2023 arasında, veri analizi süreci 2023

yılıının Ağustos-Ekim ayları arasında tamamlanmıştır. Mülakat metinleri betimsel ve sistematik nitel analize tabi tutulmuş ve kategori ve temalar verilerden yola çıkılarak oluşturulmuştur.

Mülakatların bir kısmında tercüman kullanılmamıştır, bu mülakatlardan yapılan alıntılarda katılımcıların Türkçe kullanımlarına bağlı anlatım hataları mülakatın bağlamını aktarabilmek amacıyla düzeltilmeden kullanılmıştır.

## 2. Bulgular

Bu araştırmanın bulguları sağlıklı yaşam için gerekli kaynaklar yoksulluk, gelir, istihdam, barınma ve beslenme koşullarının sağlığın belirleyicilerinden olduğu ve göçmenlerin bu açılardan dezavantajlı olduğunu savunan Sağlığın Sosyal Belirleyicileri yaklaşımının iddialarıyla örtüşmektedir. Katılımcılar gelire göre seçilmedikleri halde büyük kısmı yoksulluk ve açlık sınırının altında yaşamaktadır. İstisnai katılımcılar dışında ücretli bir işte çalışanlar kayıt dışı olarak, güvencesiz, düşük ücretlerle, uzun çalışma saatleriyle ve zor koşullarda çalışmaktadır. Göç sürecinin zorlukları nedeniyle sağlıkları bozulmuş olanlar, kendilerine uygun olmasa ve fiziksel olarak zorlansalar da bu işlerde çalışmaya devam etmektedirler. Örneğin aşağıdaki alıntıda fiziksel niteliklerine uymayan ağır bir işte günde on bir saat güvencesiz olarak çalıştığını anlatan işçi başka bir iş bulamadığı için bu işte çalışmaya devam ettiğini belirtmektedir:

Madende çalışıyorum, lüle taş madeni mi diyorlar ne diyorlar, taş çıkartıyoruz, ben de toprağını dolduruyorum kovalara sonra yukarı çekiyorlar vinçle. Bu bacakla yapılmaması gereken bir iş aslında, bacağımla çalışırken sürekli şişiyor burası ama ne yapacaksın yani yapacak bir şey yok. Başka iş bulamadım girdim buraya mecbur oldum. Yerin 70 metre altındayım bütün gün. Mesela sabah saat dokuz gidiyoruz akşam saat sekizde geliyoruz, uzun. 400 veriyor bana günlük ama yemek vermiyor bana kendin getireceksin yemek evden. Sigorta yok hiçbir şey yok, hiçbir şey yok, hiçbir şey vermiyor. İşe gitmedin o gün para yok mesela gittim 4 saat çalıştım 5 saat çalıştım bu kadar çalıştın diyor kesiyor parayı vermiyor yemeği de evden kendin götüreceksin (Afgan, erkek, 38 yaşında, 4 çocuğu var, okur yazar değil)

Katılımcıların geri gönderilme endişesi veya gelecekle ilgili belirsizlik dışında, günlük yaşamda en önemli endişeleri barınmanın sürekliliğini sağlayabilmek, yani kirayı ödeyebilmektir. Aldıkları ücreti, verilme amacı ne olursa olsun sosyal yardımlarla birleştirerek kirayı denkleştirmekte, bu nedenle diğer masrafları kısmaları gerektiğinde, zaten büyük çoğunluğu giyim veya eğlence için bütçe ayıramadığından, beslenme ve sağlık harcamalarından kesinti yapmaktadırlar. Örneğin:

Kıyafetten kısıyor, yiyecekten kısıyoruz, gidecekten kısıyoruz, ilaçtan kısıyoruz yani önceliği kiraya faturaya verdiğimiz için elimizde ne kalırsa kiraya veriyoruz. (Oğlunun) ilacını alıyoruz mesela ama benim miyom var rahmimde ameliyat olmam gerekiyor onu şimdi Osmangazi'den randevu aldım devlet hastanesi olmasına rağmen 300 TL benden para istiyor yaptırmıyorum. (İranlı, kadın, 39 yaşında, 2 çocuğu var, lise mezunu, temizlikçi)

Katılımcıların yaşadıkları evlerde kişi başına düşen alan azdır, özellikle evlerin yalıtımsız olması ve kışları oldukça soğuk olan Eskişehir'de ısınma maliyetlerinin yüksek olması, sonbahardan itibaren yaza kadar hane halkının yaşamının çoğunun ısıtılabilen tek bir odada geçmesine neden olmaktadır. Odayı olduğu kadar yatağı paylaşmak da katılımcılarda sık karşılaşılan bir olgudur. Göçmen katılımcıların evleri, kaynaklarının büyük kısmını barınmaya aktardıkları halde sıklıkla nem ve küf sorunu olan, haşerat ve böceklerin görüldüğü, yalıtımsız, eski, bakımsız evlerdir. Göçmenlerin zaman zaman sağlıklarını riske atarak zor koşullarda çalışmaları sonucunda

kazandıkları ücretle ancak bu koşullarda barınabilmeleri sağlıklarını iyileştirebilme çabasının sonuçsuz bir kısır döngüde kalmasına neden olmaktadır:

Ev hiç iyi değil rutubet de var fare de var mutfaklar de çocuklar oturduğu için hep kırıldı, rutubet çok var, sıkıntı çok. Yani gitmek istiyom ev bulamıyom başka ev istiyom ama meselan kira da çok 5000, 4000 deyolar o kader de bize çok zor. İkide bir yani hep bakıyım normal ev belki olur emma bulamadım. ...Sadece iki oda oturuyom, öbür oda kapatıyom soğuk için, doğalgaz pahalı için. (Afgan, kadın, 34 yaşında, 3 çocuğu var, okuryazar değil, ev kadını)

Yukarıdaki alıntıda da değinilen ev bulma sürecindeki zorluk, katılımcıların en sık bahsettikleri sorunlardan biridir. Daha yüksek kiralara ödeyebilecek olan katılımcılar ev bulma sürecinde ayrımcılıkla karşılaştıklarını belirtmektedir, bu sorun daha iyi koşullarda barınmalarını engellemektedir. Örneğin:

Suriyeliye ev vermiyorlar, çok zor, bizim arkadaş değilse vermezler. Hatta şeye gittik, emlakçıya da gittik ya, ne diyecek sana bak bazı Suriyeliler pis, bazan kira ödemiyorlar bazan evi bozuluyorlar tamam, ama diyorum bak hepsi aynı parmak değil (beş parmağın beşi bir değil). ... Emlakçıya da gittim emlakçı da vermiyor. Şimdi halam için ev sahibi dedim ya Libyalı ... ama Türkler vermiyor. (Suriyeli, erkek, 38 yaşında, 4 çocuğu var, ortaokul mezunu, esnaf)

Ekonomik kaynakların büyük kısmının barınmaya aktarılması yeterli beslenmenin önünde bir engel oluşturmaktadır:

Doktor bey dedi senin tansiyonun çok düşük niye öyle sen niye yemiyosun dedi bilmem meyve, çok bol bol sebze bilmem ne neden yemiyosun dedi. Ben kendisine söyleyemem mesela biz alamıyoruz biz şey yapamıyoruz, biz yiyemiyoruz diye. Valla hoca bilmiyom işte ben yiyorum da niye öyle bilmiyorum neden tansiyon öyle oldu dedim. (Iraklı, kadın, 32 yaşında, 4 çocuğu var, ilkokul mezunu, ev kadını)

Katılımcılarda genel bir desen olarak protein tüketiminin sınırlı olduğu, kırmızı etin çok az tüketildiği, ağırlıklı olarak tek çeşit ve karbonhidrat ağırlıklı beslenmenin söz konusu olduğu gözlenmiştir. Artık yeterli ve dengeli beslenen katılımcılar da göç ettikleri ilk yıllarda bu durumu deneyimlediklerini aktarmışlardır. Yetersiz beslenme gelişme çağındaki çocuklar açısından da risk yaratmaktadır:

Sağlık Ocağı artık bizi biliyor. Şey diyor size ailece vitamin yazıyorum. Vitamin b yazıyor. Folik asit yazıyor. Beslenemiyorsunuz diyor, yeteri beslenmeniz lazım diyor kadın (doktor) biliyor bizi. ... Ne kadar tost yedireyim ben çocuğuma, ne kadar makarna yedireyim tost ve makarna, tost ve makarna, anne bıktım diyor ama düşünün mesela bir baklagiller ne kadar bir tane mesela mercimek alsam çok fazla, çok pahalı. (İranlı, kadın, 43 yaşında, 2 çocuğu var, lisans mezunu, işsiz)

Dil bariyeri hem randevu alma sürecinde hem de muayene sürecinde sorun oluşturmaktadır. Katılımcılar sağlık personeliyle iletişim kurmak için gerekli olan tercümeji dijital araçlarla (cep telefonu uygulamaları), tercüme desteği veren sivil toplum kuruluşları aracılığıyla telefon konuşmalarıyla, profesyonel tercüman hizmetleriyle veya sosyal çevreden geçici tercümanlık yapacak birilerinin bulunmasıyla sağlamaktadır. Bunların içinde en sağlıklı iletişimi sağlayabilecek olan profesyonel tercüman hizmetleridir, ancak katılımcılar tercümanların sadece

belirli dillerde hizmet verdiğini, bazı dillerde ücretsiz tercüme hizmeti olmadığını, ücretsiz hizmet veren tercümanlar genellikle dolu oldukları için ücretli tercüman bulmak zorunda kaldıklarını belirtmektedirler. Ücretli tercüman bulmanın kendisi de bir sosyal sermaye gerektirmektedir, bu tercümanların iletişim bilgilerine ulaşmak ancak sosyal medyada kurulan gruplarla veya daha önce bu gibi hizmetleri almış olanlarla kurulacak iletişimle mümkündür. Örneğin:

Biraz Translate ile halletmeye çalıştık ama doktora gidiyoruz o bir şey diyor biz bilmiyoruz, biz bir şey deyince yani telefona bir şey yazıyoruz, doktor bakmıyor. Hayır hayır ben telefona bakmıyorum diyor, gerçekten çok zor günlerdi. O zaman daha Özbek tercümanları da biz bilmiyoruz nerede bulunur, tercüman nerede, kim olur hastanede, zaten Arapça bilen var Özbekçe bilen yok. (Afgan, kadın, 27 yaşında, boşanmış, 2 çocuğu var, ortaokul mezunu, esnaf)

## Sonuç

Araştırma bulguları göçmenlerin kaynak ülkeden ve kültürel farklılıklardan bağımsız olarak sağlıkla ilgili çeşitli engel ve kısıtları deneyimlediklerini, çalışma ve yaşama koşullarının sağlığı topluluksal ve kültürel süreçlerden daha keskin şekilde etkilediğini göstermiştir. Göçmenlere yönelik yapısal düzeydeki ayrımcılık hem işgücü piyasasına girişi sınırlamakta ve düşük ücretli işlerde çalışmaya ve yetersiz beslenmeye neden olmakta hem de geliri yüksek olan katılımcılar için bile uygun barınma koşullarına erişmeyi sınırlamaktadır. Sağlık hizmetlerine erişim sürecinde ise göçmenler açısından öne çıkan sorunlar sağlık sigortasının kapalı olması, cepten yapılan sağlık harcamaları ve tercümanlık hizmetlerine erişimin sınırlılığıdır. Göçmenler kişisel ve etkileşimsel düzeyde ayrımcılıkla karşılaşmalar dahi içinde buldukları maddi koşullar ucuz işgücü üretmekte ve yeniden üretmektedir, bu da kapitalist sistemin işleyişi açısından önemli bir işlevdir ve yapısal ırkçılığın bir tezahürüdür. Bu araştırma sonucunda göçmen sağlığının spesifik etnik gruplar üzerinden değil, toplumsal sınıflar ve yapısal ırkçılık çerçevesinde bir bütün olarak ele alınması ve göçmen sağlığını iyileştirme amacı taşıyan politikalar geliştirmek amacıyla yapılacak analizlerde topluluksal veya kültürel etkenlerden çok yapısal işleyişe odaklanılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

## Kaynakça

- Amara, A. H. ve Aljunid, S. M. (2014). Noncommunicable diseases among urban refugees and asylum-seekers in developing countries: A neglected health care need. *Globalization and Health*, 10, 1-15.
- ASID Australasian Society for Infectious Diseases, Refugee Health Network of Australia. (2016). Recommendation for comprehensive post-arrival assessment for people from refugee-like backgrounds, second edition. Sydney: Australasian society for infectious diseases. <https://www.asid.net.au/documents/item/1225>, (Erişim tarihi: 12.07.2022).
- Buz, S., Memişoğlu, F., Dönmez, H., Verduijn, S. (2020). Destination unknown Afghans on the move in Turkey. *Mixed Migration Center*.
- Coşkun, E. (2017). Türkiye’de kağıtsız göçmen kadınlar ve sosyal hizmetler. *Çalışma ve Toplum*, 3(54), 1299-1316.
- Çetin, İ. (2016). Suriyeli mültecilerin işgücüne katılımları ve entegrasyon: Adana-Mersin örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(4), 1001-1016.
- Henderson S, Kendall, E. ve See L. (2011). The effectiveness of culturally appropriate interventions to manage or prevent chronic disease in culturally and linguistically diverse

- communities: A systematic literature review. *Health & Social Care in the Community*, 19(3), 225–49.
- Holmes, S. M. (2011). Structural vulnerability and hierarchies of ethnicity and citizenship on the farm. *Medical Anthropology*, 30(4), 425-449.
- Imilan, W. (2016). Políticas y luchas por la vivienda en Chile: El camino neoliberal. *Working Paper Series: Contested Cities*.
- Karadağ, Ö. ve Altıntaş K. H. (2010). Mülteciler ve sağlık. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 9(1), 55-62.
- Karasapan, O. (2019). Turkey's Syrian Refugees--The Welcome Fades. *Brookings*. <https://www.brookings.edu/articles/turkeys-syrian-refugees-the-welcome-fades/> (Erişim tarihi: 23.08.2023).
- Korkmaz, A. Ç. (2014). Sığınmacıların sağlık ve hemşirelik hizmetlerinde yarattığı sorunlar. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 1(1), 37-42.
- MRHP (Migrant and Refugee Health Partnership) (2020) Interpreter Engagement in General Practice in Australia, Canberra. (<https://culturaldiversityhealth.org.au/wp-content/uploads/2020/06/Interpreter-Engagement-in-General-Practice-in-Australia.pdf>. (Erişim tarihi: 23.08.2023).
- Özgün, C. (2021). Afgan Göçmen Profili Üzerine Bir Araştırma: Trabzon Örneği. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7(12), 1-17.
- Turhan, S., Gürsoy, S. ve Karakullukçu, S. (2021). Türkiye’de göçmenlere sunulan sağlık hizmetleri için yürütülen iletişim çalışmaları. *Turkish Journal of Public Health*, 19(3), 286-294.
- UNICEF (2021). *Realising Children’s Rights through Social Policy in Europe and Central Asia A Compendium of UNICEF’s Contributions (2014-2020)*. <https://www.unicef.org/belarus/en/documents/realising-childrens-rights-through-social-policy-europe-and-central-asia> (Erişim tarihi: 23.08.2023).
- WHO (2021). Common health needs of refugees and migrants: Literature review. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240033108> (Erişim tarihi: 28.08.2022).
- Yıldırım alp, S., İslamoğlu, S. ve İyem, C. (2017). Suriyeli sığınmacıların toplumsal kabul uyum sürecine ilişkin bir araştırma. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 107-126.

# **Etno-dini Kimlik ve Medeni Durumun Kamusal Alan Kullanımındaki Kesişimi: İstanbul'daki Yüksek Eğitimli Ermeni Kadınlar Örneği**

**Tomris Derya KERESTECİ<sup>132</sup>**

## **Özet**

Bu çalışma, etno-dini kimlik, medeni durum ve eğitim seviyesiyle mekânın karşılıklı ilişkisini odağına almaktadır. Çalışmanın kapsamında görünürlük, hareketlilik ve erişim, kamusal alan kullanımı bağlamında incelenecek üç eksen olarak belirlenmiştir. Feminist metodolojiyi benimseyen bu araştırma, kadınların anlatılarını odağına alarak onların gündelik hayatlarındaki duygu ve deneyimlerini katman katman incelemiştir. Bu araştırma, üniversite ve üzeri eğitim seviyesine sahip on beş katılımcıyla yapılan yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmelere dayanarak, bekâr Ermeni kadınların İstanbul'daki mekânsal duygulanımlarında etno-dini ve toplumsal cinsiyet kimlikleri arasındaki kesişimsel deneyimleri ortaya çıkarma çabasıdır. İstanbul'un yer ve mekânlarında korku, kaygı, güvenlik, tedirginlik gibi duyguların yanında, rahatlık, özgürlük, aidiyet gibi duyguların analize dahil edildiği bu çalışmada, Ermeni kadınların kamusal alanda şiddet ve ayrımcılıkla baş etme taktik ve stratejileri öncelenmiştir.

Bekâr Ermeni kadınlar, kamusal alanda şiddet korkusunu çok katmanlı bir şekilde deneyimlemektedirler. Kamusal alanda maruz kalabilecekleri cinsel şiddetin korkusu, Ermeni kimlikleri açığa çıktığı takdirde katlanarak artan bir hale gelmektedir. Bu noktada eğitilmiş olma durumunun, kentin kimi güvenli alanlarına erişebilme imkânı sağladığı ve bu alanlarda bulunabilme halini pekiştirdiği görülmüştür. Yine de eğitim seviyesi, şiddet korkusunun önüne geçememektedir. Kamusal alanda kimliklerini gizlemeyi tercih etmedikleri görülen genç Ermeni kadınlar, ayrımcı ve ırkçı söylemlere karşı seslerini yükselterek kendilerini savunmaktadırlar. Ancak tek başlarına karanlık ve tehada olmak, şiddet korkusunu tetikleyerek sessiz kalmalarına sebep olmaktadır. Müslüman muhafazakâr yer ve mekânlarda bulunmak ise şiddet korkusunu limitsiz kılan önemli bir tetikleyicidir. Sonuç olarak bu çalışma, korku ve cesaret tarafından şekillendirilen mekândaki patriyarkal ilişkileri ortaya çıkararak kamusal alanın cinsiyetli yapısına karşı geliştirilen bu meydan okumayı görünür kılmayı hedefler.

**Anahtar Kelimeler:** Kamusal alan, Ermeni kadınlar, toplumsal cinsiyet, medeni durum, yüksek eğitim.

## **Intersection Between Ethnicity and Marital Status in the Usage of Public Space: The Case of High Educated Armenian Women in İstanbul**

### **Abstract**

This study focuses on the interrelationship between ethno-religious identity, marital status, higher education, and space. Within the scope of the study, visibility, mobility, and access have been identified as three axes to be examined in the context of the use of public space. Embracing feminist methodology, this research centers on women's narratives and delves into the layered examination of their emotions and experiences in their daily lives. Based on semi-structured in-depth interviews with fifteen participants who have university-level education or higher, it aims to uncover the intersecting experiences between ethno-religious and gender identities in the spatial perceptions of single Armenian women in İstanbul.

In public spaces, single Armenian women experience the fear of violence in a multi-layered manner. The fear of potential sexual violence they may face intensifies when their Armenian identity becomes apparent. It has been observed that their higher education provides the opportunity to access certain safe spaces and reinforces their ability to be present in them. However, higher education cannot overcome the fear of violence. Young Armenian women prefer not to conceal their identities in public spaces and raise their voices to defend themselves against discriminatory discourse. Nevertheless, being alone in the dark and in secluded places triggers their fear, causing them to remain silent. Being in Muslim conservative areas is a significant trigger that amplifies the fear without limits. As a result, challenging the gendered structure of public space, this study aims to make visible the patriarchal relationships in space shaped by fear and courage.

**Keywords:** Public space, Armenian women, gender, marital status, higher education.

<sup>132</sup> deryakeresteci@gmail.com , ORCID: 0000-0003-0367-9832.



## Giriş

Eşitsiz bir dünyada yaşamak, bünyesinde zorluklar barındırdığı kadar beraberinde mücadeleyi getirerek toplumsal değişim ve dönüşüm umudunu artırır. Yerler ve mekânlar için verilen mücadelelerin esası, toplumun var olmasını sağlayan politik ve mekânsal alanların eşitsiz paylaşımına dayanır. Bireyler, gruplar ve toplumlar için “evinde hissetme” duygusu, mekânların ve yerlerin oluşturulduğu ve kuruluşuyla ilişkilidir. Dolayısıyla mekânsal ilişkisellik bağlamsaldır. Diğer yandan yerlere ve mekânlara yapısal açıdan içkin olan toplumsal cinsiyet, yapılan araştırmalarda ya da verilen politik mücadelelerde çoğunlukla göz ardı edilmektedir. Bu noktada belirleyici olan feminist coğrafya, eşitsizliğin, baskının, (cinsel) sömürünün ve seksizmin mekânda nasıl işlendiğini anlamak için yollar önerir. Yaşadığımız dünyanın her bir katmanı, gündelik hayatın her mekânı, etkileştiği toplumun toplumsal ilişkilerinin bir bildirisi gibidir; şehirler, taş, tuğla ve betona *yazılmış* patriyarkadır. İlk olarak evler, ardından işyerleri, okullar, restoran ve kafeler, parklar, hatta otoyollar ve kaldırımlar ve tüm bu mekânların tasarımı, inşası ve konumlandırılması, söz konusu toplumun ne tür bir toplum olduğuna dair ipuçları taşır. İnsanların ayrılması ve ayrışması, bir araya gelmesi, dahil edilmesi ve dışlanması, sınıfsal ve ideolojik olduğu kadar cinsiyete dayalıdır. Tüm eşitsizlik, sömürü ve hükmetme biçimlerinin bir coğrafyası vardır. Tam da bu sebeple, gündelik yaşamın kendisi coğrafyadan bağımsız değildir ve olamaz.

Gündelik pratiklerin önemli bir parçası olarak okuduğum kamusal alan, bireysel ve politik deneyimin mekânıdır. Bu deneyimleri biçimlendirirken onlar tarafından biçimlendirilmektedir. Rahatlamak için yürüyüşe çıktığımızda veya işe giderken ayak üzeri bir kahve molası verdiğimizde, kamusal mekânla etkileşime girerek *kente dahil oluyor*, onu *duyumsuyor* gibi hissederiz. Bu anlarda gündelik bireysel pratiğin mekânı olan kamusal alan, başka zamanlarda ise politik kaygılarla katıldığımız sokak protestolarının mekânı olur; bir *kenti talep etme biçimi* haline gelir. Fakat tüm bunları deneyimleme şeklimiz şüphesiz herkes için aynı değildir. Akademik ve politik merak ve endişelerle kurguladığım yüksek lisans tezimin konusu, aynı zamanda, kamusal alanla kurduğum bireysel deneyim ve duygulanımlar tarafından şekillendi. Bu araştırmayla, mekân ve toplumsal cinsiyetin karşılıklı ilişkisini anlamayı amaçladım. Kent içinde bekâr Ermeni kadınların güvenliği sağlama mekanizmalarını ortaya çıkarmanın yanı sıra, İstanbul’da korkuyu, tehlikeyi ve güvenliği haritalandırmak amaçlarım arasındaydı. Yüksek eğitimin kamusal alan kullanımına etkisini ortaya çıkarmak ve gayri-müslim bir cemaat içinde bekâr olma deneyimini anlamak, bu araştırmanın diğer amaçlarını oluşturmaktadır.

## 1. Alanyazın

Cinsiyet ile mekân arasındaki ilişkiyi ilk inceleyen feminist coğrafyacılar mekâna, kadınları tamamen sınırlayan ve kısıtlayan bir ilişkisellikte yaklaşmak yerine onu, karşıtlıkları içeren bir süreç olarak ele almışlardır. Feminist coğrafyacılar yaşamın toplumsal cinsiyete dayalı şekilde örgütlenmesiyle mekânsal bölünmeler arasındaki ilişkiyi incelemiş ve bu ikisinin karşılıklı inşasını görünür kılmaya çalışmışlardır. Fortuijn, Horn ve Ostendorf (2004: 215), kentsel mekânların cinsiyetli yapısına dikkat çekerek, mekânın kullanımının iktidar ilişkileri ve anlamlı ilişkili olduğunu belirtirler. Yer ve mekânların bağlamı ve cinsiyetli yapısı, tasarımı ve inşası, içerdiği sembolik anlamlarla beraber kentsel mekânların düzenleyicileri olarak işlev görmektedir (Fortuijn, Horn ve Ostendorf, 2004: 215). Bu sebeple bazı mekânlar kimilerine cazip gelmektedir

ve bu kişileri içermektedir, çünkü aidiyet duygusu uyandırır.<sup>133</sup> Bu, iktidar ilişkilerini üreten ve sürekli olarak yeniden üreten bir durumdur. Spain (2015: 11-12), kamusal katılımın önünü açan en önemli koşulun politik eylem olduğunu söyler. Buna göre, cinsiyetlendirilmiş mekânlar kadınların politik kimlik geliştirmeleri için görece güvenli alanlar yaratabilmektedir (Spain, 2015: 13).

Gillian Rose'un (1993: 137) yaklaşımına göre mekân, çok boyutlu, koşullu, esnek, değişken ve bir o kadar çelişkilidir. Ona göre mekân, ürettiği ve yeniden ürettiği hegemonik erkekliği aşma fırsatları sunar ve özgürleştirici potansiyel içerir. Bu nedenle, farklılıkları görünür kılarak ve politikleştirerek mekânların patriyarkal yapısına karşı daha güçlü, daha eleştirel ve daha özgür bir kamusal alan yaratmak mümkündür. Öte yandan Massey (1994), mekânsal olanın toplumsal olarak inşa edildiğini vurgular. Dolayısıyla mekânı kavramak, ekonomik ve toplumsal olanın analizini gerektirir. Massey'e (1994: 155) göre mekân, hiçbir şekilde sabit olmadığı için zamanda donmuş değildir. Dinamik ve akıcı mekân, hakimiyet ve itaat ilişkilerinin, dayanışma ve işbirliğinin karmaşık ilişkiler ağıdır. Mekânı bir "iktidar geometrisi" olarak ifade eden Massey (1994), içerdiği sembolik anlamların, taşıdığı ve etkilendiği biçimleriyle kendilerini mekânda gösterdiklerini vurgular. Yani, patriyarkal anlam, kendini şiddet aracılığıyla dayatarak kadınları ve LGBTI+'ları açıkça dışlar. Bu dışlamanın iki yönü bulunmaktadır; (1) yerleşme ve hapsedilme yoluyla hareketin ve (2) doğrudan kimliğin sınırlandırılması (Massey, 1994: 179). Rose ve Massey'in bu yaklaşımları, tezimde benimsemiştir.

Kentsel hareketlilik ve kamusal yer ve mekânlara erişim, toplumsal cinsiyet normları tarafından sürekli ve karşılıklı bir şekilde tanımlanmaktadır (Siwach, 2020: 34). Öte yandan alanyazın incelendiğinde, kentsel kamusal alanın yer ve mekânlarındaki hareketliliği şekillendiren en önemli ve belirleyici faktörün şiddet korkusu olduğu görülmüştür. Bu noktada, kadınların hissettiği korku, mekânsal ve coğrafi bir boyut kazanır. Kadınlar, belirli erkeklerden kaçınmak yerine hangi mekânlardan ve alanlardan kaçınmaları gerektiğini içselleştirirler (Valentine, 1989). Bu, şehir sokaklarında hissedilen korkunun sürekliliğini aksatan bir başa çıkma stratejisi olarak işlev görür. Kadınların her erkekten korkmadığını belirten Valentine'a (1989: 386) göre kadınlar, güvenlikleri üzerinde kontrol *illüzyonunu* sürdürmek için "tehlikeli erkekler" ile nerede ve ne zaman karşılaşabileceklerini tanımlarlar. Yapılan diğer çalışmalarda ise kamusal alanda korkunun tetiklenmesinde kentsel tasarımın etkisi vurgulanmıştır; karanlık sokaklar, yüksek duvarlar, tenha yerlerdeki duraklar ve istasyonlar, ıssız umumi tuvaletler, karanlık alt geçitler ve köprüler kadınların şehirde özgürce ve korkusuzca hareket etmesine engel olmaktadır (Jiang, Mak, Larsen ve Zhong: 2017). Güvenlik bağlamında vurgulanan bir başka olgu, kadınların genellikle tanıdık bir yerde ve ortamda kendilerini güvende hissetmeleridir. "Tanıdık" kavramı burada, çevreyle ve mekânla kültürel, demografik ve sınıfsal aşinalığı ifade eder (Roy ve Bailey, 2021: 7). Buralarda bireyler kendilerine "güvenli alanlar" yaratabilirler. Bunu incelerken başvurdukları "rahatlama haritaları"<sup>134</sup>, bireylerin duygu ve deneyimlerinin mekânlarla olan ilişkilerini tanımlar ve kimliklerini görünür kılar (Rodo-de-Zarate, 2013: 17).

<sup>133</sup> Mekânlar hem içinde buldukları toplumun normlarını yansıtmakta hem o normlar tarafından oluşturulmaktadır. Gündelik pratik aracılığıyla bu sürekli olarak yeniden inşa edilmektedir. Dolayısıyla, öyle sembolik anlamlarla kurgulanan ve inşa edilen alanlar düşünelim ki bunlar sadece bazı insanları içerecek şekilde tasarlansın ve onlarda aidiyet duygusunu üretsin. Örneğin kahvehanelerin erkekleri içerip kadınları dışlaması, cinsiyetli bir kamusal alandaki iktidar ilişkilerini yansıtır. Bir kamusal mekân olan kahvehane (bu ilişkileri yansıttığı ölçüde) erkeklerin bir *özel alanı* haline gelmektedir.

<sup>134</sup> Kavramın İngilizce kullanımı "relief maps" şeklindedir.

Koskela (1997) araştırmasında, “cesur yürüyüş”<sup>135</sup> sergileyen kadınların, karşılaşılabilecekleri risklere rağmen kentsel hareketlerini sınırlamadıklarını ve birer özne gibi davrandıklarını vurgular (Koskela, 1997: 315). Bununla birlikte, gözünü pekliklerine ve tedbirlerine rağmen, Koskela (1997: 316), yürüyüşlerini korkunun yönettiğini göstererek yürüyüş deneyimlerinde mekânların cinsiyetlendirilmiş yapısını ortaya koymuştur. Öte yandan Valentine (1992: 23-24), ebeveyn uyarılarının ve gündelik tartışmaların, kadınların kamusal yaşamlarındaki korkunun toplumsal ve ideolojik boyutu olduğunu ileri sürer. Kızlarına gündüz kalabalıkta olmanın sorun olmadığını ancak karanlıkta dolaşmanın tehlikeli olduğunu söyleyen ebeveynler, çocukluktan itibaren mekânın cinsiyetli *doğasını* içselleştirme sürecini başlatırlar. Bu uyarıların yarattığı korku coğrafyası, “tehlikeli yerler ve zamanlar” algısını üretir (Valentine, 1992: 25). Bu algı, başta mekânın cinsiyetli yapısını yeniden üreten ebeveyn uyarıları, daha sonra iş çevresi, yabancı erkeklere duyulan korku ve şiddetin medyadaki görünürlüğü gibi kaynaklar aracılığıyla sağlamlaşır. Valentine’ın (1992: 28) vurguladığı gibi, sosyo-ekonomik durumuna bakılmaksızın en az bir şiddet eylemi deneyimleyen her kadın için korku bilgisinin kaynakları; (1) bellek, (2) duygu ve (3) öğrenilmişlikten oluşan katmanlar içerir ve bunlar kadınların kamusal mekânlarla ilişkilerini doğrudan etkiler.

Bu yüksek lisans tezinin konusu gereği çok katmanlı bir alanyazın incelemesi yapılmıştır. Tezde kamusal alan yaklaşımlarına, kesişimsellik tartışmalarına, azınlık literatürüne ve gayri-müslim araştırmalarına kapsamlı şekilde yer verilmiş olsa da burada yalnızca cinsiyetli mekân üzerinde durulmuştur.

## 2. Araştırmanın Kapsamı

Kamusal alanın cinsiyetli yapısını ortaya çıkarmayı amaçlayan bu çalışma, feminist metodolojiden beslenmiştir. Yüksek eğitimin kamusal alan kullanımına etkisiyle beraber gayri-müslim bir cemaatten kadınların bekârlık deneyimleri ve kamusal alanla etkileşimleri anlaşılacak istenmiştir. Araştırma sorusunu yanıtlamak için en uygun metot olan niteliksel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Yarı-yapılandırılmış açık uçlu soruları içeren derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Kamusal alan kullanımında hareketlilik, görünürlük ve erişim, incelenecek üç ana eksen olarak belirlendiğinden bekâr, çalışan ve/veya okuyan kadınlarla görüşülmeye karar verilmiştir. Gençlik bağlamında yaş aralığı belirlenirken Ermeni cemaatinden bir “anahtar kişiye” ulaşılarak *içeriden* bilgi alınmış, 30 yaşından sonra evlenme oranının arttığı öğrenilerek örneklem yaş aralığı 25-35 olarak belirlenmiştir.

Saha araştırmasında kadınların duygu, düşünce ve deneyimleri öncelenmiştir. Örneklem kar topu yöntemiyle ulaşılmıştır. 21-31 yaş aralığında 15 katılımcıyla görüşülmüştür. Katılımcılardan 11 tanesi farklı özel sektörlerde maaşlı çalışan, 1 tanesi üst düzey yönetici ve 3 tanesi kendi hesabına çalışan, kendi işinin başına geçmiş kadınlardır. Katılımcılar, öğretmen, psikolog, sosyolog, mimar, mühendis gibi çeşitli alanlarda uzman kadınlardan oluşmaktadır. 1 üniversite öğrencisi, 3 yüksek lisans öğrencisi, 2 yüksek lisanslı ve 9 üniversite mezunu bulunmaktadır.

## 3. Bulgular

Büyük çoğunluğu geniş toplumla ilk *ciddi* ilişkilmesini üniversiteden yaşamış olan katılımcılar aslında çocukluktan itibaren kamusal alanda temas içindeydi. Yine büyük çoğunluğunun adalar dışında karma ortamlara girebildikleri yerlerde yazlıkları bulunuyordu. Tatiller dışında ilk temaslar, mahallede sokakta Müslüman komşuların çocuklarıyla oynarken gerçekleşmişti. Bunların dışında kimlik oluşumunda en öne çıkan mekânlar dershanelerdi. Liseye hazırlanırken gittikleri dershaneler, özellikle Ermeni kimliklerinin ön plana çıkartıldığı mekânlardı. Tarih

<sup>135</sup> Kavramın İngilizce kullanımı “bold walks” şeklindedir.

derslerinde özellikle tarih hocaları, 1915'e dair ayrımcı ve ırkçı söylem üretmekteydi. Bunun dışında temas ve etkileşimlerin olduğu hemen her mekânda, "İsmin neden böyle?" diye başlayıp devam eden son derece absürt çeşitli sorulara maruz kalmaktalardı. Dini ve kültürel bilgilerin yanı sıra biriktirilen bireysel gözlem, deneyim ve duygulanımlara eklenen aktarılmış hafıza, azınlık kimliklerini inşa etmektedir. Kilise, okul gibi cemaat kurumlarına yönelik saldırılar, Hrant Dink cinayeti gibi olayların katılımcıların kimliklerine dair etkileri saha araştırması boyunca gözlemlenmiştir.

Bu noktada ebeveyn tembihleri ön plana çıkmaktadır, çünkü katılımcıların kamusal alanla ilişkilenebildiklerinde bu tembihlerin etkisi inkâr edilemez şekilde anlamlıdır. "Dikkat çekme", "Sesini yükseltme", "Tatlı dil güler yüz", "Sakın politika konuşma", (toplu taşımayı içererek sokakta) "Haçını çıkar ya da arkaya at", (göçle azalan nüfus ve asimilasyon bağlamında) "Müslüman [dacik] çocuklardan uzak dur", "Dacikleri içimize alma", "Ev senin toprak devletin" gibi tembihlerle büyüyen katılımcılara, ebeveynleri tarafından *içeride kal* mesajı verilmiştir. Ermeni kimliğini kamusal alanda kapamak, gizlemek, örtmek kendini koruma stratejisi olarak öğretilmiştir. Dolayısıyla bu tembihler, ayrımcılıktan ve ırkçı şiddetten sakınma stratejisidir. Kadın kimlikleri bağlamında ise, "Geç saate kalma", "Yalnız yürüme", "Kalabalıkta dolaş" tembihleri dikkat çekmiştir. Ek olarak giyimlerine dikkat etmeleri, hiçbir zaman sarhoş olup kontrolü kaybetmemeleri, gece çıkılacaksa topluca çıkmaları ve mümkünse cemaatten insanlarla olmaları öğütlenmiştir. Tüm bu tembihler, İstanbul'da cemaatin oluşturduğu güvenlik çemberini aşmamaya dairdir. Kadın kimliklerine dair tembihleri benimsediklerini gördüğüm katılımcılar, etno-dini kimlikleri bağlamındaki dönüşümlerdeydi. Yeni girdikleri karma ortamlarda herhangi tehdit edici bir bakış, söz ya da davranışla karşılaşmadılarsa, takma isim kullanmayı tercih etmiyorlardı; kimliklerini açıyorlardı.

Kamusal alanla ilişkilendirilen hissedilen tedirginliğin, medyada kadın cinayetlerinin görünürlüğüyle doğru orantılı olduğu görülmüştür. Benzer şekilde cemaat kurumlarına saldırılar, tedirginliği arttıran etkenlerdir. Literatürde görüldüğü gibi karanlık ve ıssız sokakların, ara sokakların, alt geçitlerin ve durakların tedirginliği tetiklediği tespit edilmiştir. Bilinmeyen yerlerde tek başına olmanın verdiği korkunu dışında, özellikle devlet dairelerinde olmanın başlı başına tedirgin edici bir deneyim olduğu anlaşılmıştır. Bu koşullarda erkeklerin bakışlarını üzerlerinde hissetmenin korkuyu, öfkeyi ve tedirginliği arttırdığını söyleyen katılımcılar, "tehlikeli erkeklerle" yaşadıkları karşılaşmalardan bahsettiler. Dışarıdan bakıldığında "Müslüman muhafazakâr olduğu belli olan", kapüşonlu sırt çantalı yüzü görünmeyen, sarhoş ya da kavga eden erkekler bu kategorinin içindeydi. Kontrolsüz agresyon çağrıştıran bu erkeklerden gelecek olası şiddetin sınırsızlığı işaret edilmekteydi. Bu erkekleri bu kadar tehlikeli yapan aslında bakışlarıydı; onların bakışlarını üzerlerinde hissettiklerinde, eğer koşullar dezavantajlıysa hızla uzaklaşıyorlardı.

Tedirginliğe karşı kamusal alanda çoğunlukla toplu hareket etmeyi tercih eden katılımcılar, yalnız olduklarında çevrelerindeki başka kadınlara yakın durmaktaydı. Tedirgin hissettiklerinde kamusal alanı yalnızca bir yerden bir yere ulaşmak için bir geçiş alanı olarak kullanıyorlardı. Evden çıkmadan mutlaka güvenli rota belirleyen katılımcılar, yalnızken her an tetikteydi. İstenmeyen biri onların yanına yaklaştığındaysa tavırlarıyla itici olmaya çalışarak onları uzaklaştırmaktaydılar. En sık tercih edilen ulaşım yöntemlerinden metro ve Marmaray'ın güvenli sayılıyor olmasının hızla ilintili olduğunu gördüm. Otobüs, minibüs gibi trafiğe takılmadan birkaç dakika sonra bir sonraki durakta aracın duracağını bilmek güven veren bir faktördü. Otobüs ve metrobüs katılımcılara göre tedirgin hissedecekleri koşulların oluşabileceği mekânlardı. Bu ikisi, toplumun her tabakasından insanı barındırdığı düşünüldüğünden, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel olarak *yabancı* kişilerle çevrelenmenin getirdiği belirsizlikler kaygı uyandırıyordu.

Kentsel kümelenme bağlamında yaşamak istenmeyen yerleri Müslüman muhafazakâr demografiye sahip bölgeler oluştururken, yaşamak istenen yerler ikiye ayrılmaktaydı. Sosyo-ekonomik olarak daha fazla kaynağa sahip kadınlar Yeşilköy, Bebek, Nişantaşı, daha az sermayeye sahip olanlar Kurtuluş, Feriköy, Osmanbey gibi cemaatin yoğunlaştığı bölgeleri tercih etmekteydi. Hepsi cemaatin çemberinde kalmak şartıyla güvenliklerini sağlayabiliyor olsa da, sermayesi fazla olanların bu güvenlik çemberinden çıkma ayrıcalığına sahip olduğunu gördüm. Dolayısıyla, kamusal alanda güvenliğin sınıfsal bir boyutuydu bu. Sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel açılardan kendilerine yakın hissettikleri insanların yanında ve onların olduğu mekânlarda bulunmanın aidiyeti pekiştirdiği; buradan hareketle, kente dair aidiyet ve güvenlik hislerinin keyifli bir kent yaşamı tahayyülüyle doğrudan ilintili olduğu söylenebilir. Boş vakitlerinde alıp başını yürümek kadınların gündelik hayatının çok önemli bir parçasıydı. Tek başına kulaklıklarını takıp yürümek, bir yere girip tek başına yemek, çevreyi gözlemlemek, parkta saati gözetmeksizin oturmak, meydanlara gidip orada kuşları besleyen insanları, gelip geçenleri ya da kaykay yapanları izlemek, gece yürüyüşleri... Kısaca kenti deneyimlemek ve hissedebilmek hemen her katılımcı için çok değerliydi. Ancak güvende hissetmediklerinden, her adımı önceden hesaplamaktaydılar.

Tezde bekârlık deneyimlerine, kuşaklar arası farklılıklara, stratejilere ve kentin politik kullanımına dair bulgulara daha kapsamlı yer verilmiştir, ancak burada yalnızca mekânsallık ve İstanbul’la kurulan ilişki üzerinde durulmuştur.

### **Sonuç**

Araştırmada kamusal mekanların cinsiyetli yapısının, yer ve mekânlara içsel sembolik anlamlar tarafından, şiddet korkusu gibi duygular aracılığıyla nasıl yeniden üretildiği görülmüştür. Katılımcıların korku deneyimleri, kamusal mekânlarda hareketliliği ve kimlikleri hem sınırlamakta hem kısıtlamaktadır. Cemaatin mekânsal olarak yoğunlaştığı bölgelere yakın olmayı tercih etmek, topluca hareket etmek ve çeşitli giyim kuşak stratejilerine başvurulması, bu durumu açıkça göstermektedir. Önce birer kadın olarak kamusal alanda *açıkta* hissettiklerini paylaşan katılımcılar, tedirginlik verici durumlar baş gösterdiğinde Ermeni kimlikleri *göze batarsa* olası bir cinsel şiddetin boyutunun artarak ölüme varabileceğinden korkuyorlardı. Yani şiddet korkusu katmerlenerek sınırsız bir hale gelmekteydi. Eğitim seviyesi ise, kadınların istihdamda vasıflı konumlara ulaşmalarını sağlayarak kimi güvenli alanlara erişmelerine olanak tanımaktaydı. Ancak eğitim seviyesinin kamusal alandaki şiddet korkusunun önüne geçemediğini gördüm. Dolayısıyla, kesişimsel deneyimlerinin ışığında, bekâr Ermeni kadınlar için şiddet korkusunun, cinsel şiddet ve ırkçı nefretten doğan şiddet olmak üzere iki ana vechesi olduğu tespit edilmiştir. Bitirirken, korkulara ve tedirginliklere rağmen genç ve bekâr Ermeni kadınların sokaklardan vazgeçmek yerine geliştirdikleri kendini koruma mekanizmaları yardımıyla kamusal alanlarda birer özne olarak şiddete boyun eğmeyi reddettikleri görülmüştür.

### **Kaynakça**

- Fortuijn, J. D., Horn, A. & Ostendorf, W. (2004). “‘Gendered spaces’ in urban and rural contexts: An Introduction”. *GeoJournal*. 61: 215-217.
- Jiang, B., Mak, C. N. S., Larsen L. & Zhong H. (2017). “Minimizing the gender difference in perceived safety: Comparing the effects of urban back alley interventions”. *Journal of Environmental Psychology*. 51: 117-131.
- Koskela, H. (1997). “‘Bold Walks and Breakings’: Women’s spatial confidence versus fear of violence”. *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*. 4 (3): 301-320.

- Massey, D. (1994). Part III: Space, Place and Gender. *Space, Place and Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Rodo-de-Zarate, M. (2013). "Young lesbians negotiating public space: an intersectional approach through places". *Children's Geographies*. 1-22.
- Rose, G. (1993). *Women and Everyday Spaces. Feminism and Geography: The Limits of Geographical Knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Roy, S. & Bailey, A. (2021). "Safe in the City? Negotiating safety, public space and the male gaze in Kolkata, India". *Cities*. 117: 1-12.
- Siwach, P. (2020). "Mapping Gendered Spaces and Women's Mobility: A Case Study of Mitathal Village, Haryana". *The Oriental Anthropologist*. 20(1): 33-48.
- Spain, D. (2015). "Gendered Space and the Public Realm". *Gender in an Urban World*. 9: 9-28.
- Valentine, G. (1989). "The Geography of Women's Fear". *Area*. 21 (4): 385-390.
- Valentine, G. (1992). "Images of danger: women's sources of information about the spatial distribution of male violence". *Area*. 24 (1): 22-29.

# Kentsel Çevre Adaletsizliğinin Politik Ekolojisi: Eskişehir Gündoğdu Mahallesi

Örneği<sup>136</sup>

Umut Berk KARAASLAN<sup>137</sup>

## Özet

Ekolojik krizin gittikçe derinleşmesiyle birlikte doğa ve toplumun kesişim alanını analiz etmek için kullanılan çevresel adaletsizlik kavramı bu araştırmanın temel çıkış noktasıdır. Toplumsal iktidar ilişkilerinin içine yerleşen, bu ilişkileri derinleştiren ve yeniden üreten çevresel adaletsizlik, çevresel zararların, bunlara karşı direnmek için siyasi ve finansal kaynaktan yoksun olanlara yüklenmesini ifade eder. Kentsel çevresel adaletsizlik kavramı ise ekonomik, politik ve kültürel süreçlerle inşa edilen kentsel çevrenin ekolojik ilişkilere gömülü biçimiyle karşımıza çıkan eşitsizlikleri vurgular. Bu bağlamda, çalışmanın temel konusu kentsel çevrenin gelişmesi ve değişiminin beraberinde getirdiği kentsel çevresel imkân ve yüklerin, neden iktidar ilişkilerinden ve mevcut eşitsizliklerden bağımsız düşünülemeyeceği ve bu ilişkilerin nasıl çok boyutlu ve karmaşık yapıların içinde şekillendiğidir. Eskişehir Gündoğdu Mahallesi'ni odağına alan çalışma kentsel çevresel adaletsizlikleri, bu adaletsizliklerin oluşmasında etkili olan süreçleri ve bu adaletsizliklerin etnik, toplumsal cinsiyet, sınıf gibi mevcut eşitsizliklerle ilişkisini konu edinmektedir. Bu bağlamda araştırmanın amacı çevrenin mutenalaştırılması bağlamında örnek olarak gösterilen Eskişehir'in ilk bakışta görünmeyen bir mahallesi olan Gündoğdu Mahallesi'ndeki kentsel çevresel adaletsizliği araştırarak kentsel çevresel dönüşümü 'çeperden' okumaktır.

**Anahtar Kelimeler:** kentsel politik ekoloji, çevresel adalet(sizlik), kentsel çevresel adalet(sizlik), Eskişehir, Gündoğdu Mahallesi

## Political Ecology of Urban Environmental Injustice: Eskişehir Gündoğdu Neighbourhood

## Abstract

This research's primary starting point is the idea of environmental injustice, which is used to analyze how nature and society collide in light of the growing ecological crisis. The term "environmental injustice" refers to the attribution of environmental harms to people who lack the financial and political means to combat them. Environmental injustice is ingrained in, strengthens, and reproduces existing power relations. On the other hand, the idea of "urban environmental injustice" highlights the disparities that exist between natural relationships and the urban environment, which is shaped by processes related to politics, economy, and culture. The primary focus of this study is why power dynamics and current inequalities, as well as how these relations are shaped within multifaceted and complex structures, are inextricably linked to the opportunities and burdens associated with the development and transformation of the urban environment. The study, which focuses on the Gündoğdu Neighborhood in Eskişehir, examines urban environmental injustices, the mechanisms that contribute to their development, and how these injustices relate to other forms of inequality, such as those based on class, gender, or ethnicity. In this regard, the aim of the research is to investigate urban environmental injustice in Gündoğdu Neighbourhood, an invisible neighbourhood of Eskişehir, and use it as an example of gentrification of the environment in order to read urban environmental transformation 'from the periphery'.

**Keywords:** urban political ecology, environmental (in)justice, urban environmental (in)justice, Eskişehir, Gündoğdu Neighbourhood

<sup>136</sup> Bu bildiri metni yazar tarafından yürütülen yüksek lisans tez çalışmasında yer alan bazı tartışma ve bulgular esas alınarak hazırlanmıştır.

<sup>137</sup> Yüksek lisans öğrencisi, Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı, umutberkkaraaslan@gmail.com  
ORCID: 0009-0006-4539-4658

## Giriş

Bu araştırmanın ortaya çıkmasında Eskişehir'in kentsel çevresel dönüşümünün her daim örnek olarak sunulması oldukça etkilidir. Anadolu'daki diğer kentlere kıyasla Eskişehir düşünüldüğünde diğerlerinden farklı bir modernleşme hikayesine rastlanır. Eskişehir'e bir kent olarak bakıldığında gayet iyi planlanmış, kentsel sorunları ortadan kaldırabilmiş, 'temiz ya da steril', turistik, estetik ve ilgi çekici bir yer gibi gözükür. Aslında bu kentsel algılamayı diğer kentlere de uygulamak mümkündür. Ancak Eskişehir bağlamında karşılaşılan kentleşme ilk bakışta görün(e)meyen çelişkileri barındırıyor olabilir mi? Aslında araştırmanın ortaya çıkmasına yol açan merak tam olarak bu soru etrafında şekillenmektedir. Bununla birlikte bu sorunsallaştırmayı kentsel çevresel adaleti merkeze koyarak araştırmak farklı bir tartışma zemini ortaya çıkarır. Kente, çevresel ya da ekolojik bir tutumla yaklaşıldığında bu çelişkilerin anlattıkları farklı bir bağlamın oluşmasına yol açar. Elbette böylesi bir okuma ile Eskişehir'e bakıldığında ve çeperden kentin manzarası ele alındığında 'idealleştirilen' kentsel çevresel dönüşümün söyledikleri ilk bakışta görülenden farklı sonuçları ortaya çıkarır. Bu çalışmanın sonuçları tam olarak böylesi bir gündem etrafında şekillenmektedir.

Öte yandan Eskişehir'i kentsel çevresel adalet temelinde ve çeperden okumak için bir akademik/entelektüel araca ihtiyaç duyulur. Bu bağlamda bir araştırma gündemi olarak politik ekolojiden yararlanılabilir. Politik ekoloji kentsel çevreye dair bir tartışma yürütmek adına önemli olanaklar sağlamaktadır. O halde politik ekolojiden başlamak faydalı olacaktır.

### 1. Politik Ekolojide 'Politik' Olan Ne Anlama Gelir?

Politik ekoloji, oldukça geniş bir çerçevede tartışılabilir içeriğe sahip olmakla birlikte bu metinde yalnızca 'politik' olanın önemine değinilecektir. Politik ekolojiden farklı olarak çevreye yönelik betimsel, teknik ve nötr açıklamalar bulunur. Bu açıklamalar genellikle insan yetenekleri ve kültürlerini coğrafi etkilerin belirlediğini öne sürer (Robbins, 2012: 27-28). Böylesi bir argümanın sınıfsal ve toplumsal eşitsizlikleri görünmez kıldığı söylenebilir (Braun, 2015; Bridge, McCarthy ve Perreault, 2015; Robbins, 2012). Politik ekoloji bu argümanlara karşı meydan okuma olarak ortaya çıkar ve doğanın belirlenimciliğinin yerine ekonomik-politik unsurları, çevresel adaleti, tarihsel bağlamı, kapitalist sömürü ilişkilerini ve devleti koyar (Bridge vd., 2015: 5; Robbins, 2012: 27-28). Böylece çevresel meselelerin politik-ekonomik güçler ve eşitsizlik yapıları ile kuşatıldığını öne sürer (Biersack, 2006: 3; Braun, 2015: 102; Robbins, 2012: 3). Tam olarak politik ekolojide 'politik' olanın anlamı bu noktaya ilişkilidir. Daha somut düzeyde ele almak 'politik' olanın anlamını kavramayı kolaylaştıracaktır. Örneğin bir araştırmada/tartışmada çevresel adalet ele alınıyorsa -bu çalışmada olduğu gibi- 'politik' olanın anlamı, sınıfsal çelişkilerin, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ya da etnik kökene bağlı yoksullukların -bu listeyi çoğaltmak mümkün- görmezden gelinemeyeceğidir. Politik ekoloji kentsel ölçekte nasıl bir analiz olanağı sağladığını kavramak için politik ekolojiye kentsellik dahil edilir. Diğer bir deyişle kentsel politik ekolojiye göz atmak kentsel ölçeği çevre bağlamında tartışabilmenin bir yolu olarak ortaya çıkar. Bu durumda kentsel politik ekolojinin temel argümanlarına bakmak yerinde olacaktır.

#### 1.1. "Doğanın Geri Gelişi": Kent-Doğa İkililiğini Aşmanın Bir Yolu Olarak Kentsel Politik Ekoloji

Kentsel politik ekoloji yukarıda bahsedilen teorik zemin üzerinde şekillenmekle birlikte bazı karşı çıkışları da içerir. Aslında bu karşı çıkılan noktaların ya da eleştirel argümanların politik ekolojinin kendi içinden yükseldiğini ve kentsel politik ekolojinin şekillenmesine yol açtığı söylenebilir. Eleştiri yöneltilen en önemli argüman ise; kentlerin genellikle tarihsel, teorik ve ampirik düzeyde doğanın, ekolojinin ve çevrenin tam karşısında konumlanması, bunların zıttı



olarak görülmesidir (Keil, 2003: 729). Kentsel politik ekoloji kentin bu anlamını değiştirmeye odaklanır ve kentlerin doğanın, çevrenin ve ekolojik olanın tam merkezinde olduğuna, çevre odaklı tartışılabilir ve sorgulanabilir olduğuna dair önemli argümanlar geliştirir (Heynen, 2014: 598; Rademacher, 2015: 140). Bu bakış açısıyla kent, toplum-doğa ilişkilerinin üretildiği ve mekansallaştığı alanlar olarak kavranır; yani doğal unsurlar ve toplumsal unsurların kentsel alanlarda iç içe geçtiği öne sürülür (Akbulut ve Candan, 2019: 284; Harvey, 1996: 186; Rademacher, 2015: 142; Robbins, 2012: 72; Swyngedouw ve Heynen, 2003: 905). Kent ve doğayı birlikte ele alabilmek, çevresel adaletsizlikleri kentsel ölçekte ele alabilmenin olanağını yaratması bakımından bu çalışma için oldukça önemli bir argümandır. (Kentsel) Politik ekolojinin bir boyutunu çevresel adaletsizlikler oluşturur.

## **1.2. Çevresel Adalet, Kentsel Çevresel Adalet, Kent Hakkı ve Mekânsal Adalet**

Politik ekolojide çevresel adalete yönelik, yani çevresel değişimin beraberinde getirdiği maliyetlerin ve faydaların nasıl dağıldığına yönelik bir ilgi bulunur. Bahsi geçen faydalar ve maliyetlerin çoğunlukla güç koşullarına göre eşitsiz dağılımı söz konusudur (Bailey ve Bryant, 2005: 27; Robbins, 2012: 87). Çevresel adaletsizliklerin kentsel ölçekteki görünürlüğü kentsel çevresel adalet kavramını ortaya çıkarır. Kentsel çevresel adaletsizlikler kaynağını sermaye birikiminin sürdürülmesi için yapılmış çevreye yapılan yatırımlarda ve bu yatırımların beraberinde getirdiği eşitsiz gelişme süreçlerinde aramak mümkündür (Harvey, 2013; Smith, 1982). Yani kentsel çevrenin sermaye birikimini ve gelişimini sağlayan süreçlerle üretildiğini ve böylece kentsel değişim ve gelişimin mekânsal farklılaşma yaratma ve eşitsiz olma eğiliminde olduğu söylenebilir (Swyngedouw ve Heynen, 2003: 910). Kentsel çevre adaletsizliklerinin tam olarak bu farklılaşma ve eşitsiz gelişim sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir.

Bu noktada bir parantez açarak kentsel çevresel adalet kavramının bazı sınırlılıklara sahip olduğu belirtmek gerekir. Çevresel adalet araştırmalarında özellikle hava kirliliği, su kirliliği, tehlikeli atıklar gibi çevresel zararlara odaklanıldığı görülür (Anguelovski, 2013: 160). Ancak kentsel alanlarda her zaman bu kirlilik kaynaklarıyla karşılaşmak mümkün değildir. Bu nedenle kentsel sorunların kentsel çevresel adaletsizlik vakaları olarak ele alınabileceğini öne sürmek mümkün. Bu argümanı desteklemek ve kavramın sınırlılıkları aşmak için kentsel çevresel adalet, kent hakkı ve mekânsal adalet kavramlarını birlikte ele almak oldukça fayda sağlar (Anguelovski, 2013). Bu kavramsal birlikteliğin kentsel sorunları ele alırken önemli bir çerçeve sunduğu açıkça belirtilebilir.

## **1.3. Eskişehir'in Kentleşme Süreci**

Eskişehir'in kentleşme sürecine bakıldığında 2000'li yılların başlarında gerçekleşmeye başlayan projelerin oldukça önemli olduğu görülür. Bu çalışmanın odağında özellikle Porsuk Nehri'nin yeniden yapılandırılmasına yönelik dönüşüm projeleri bulunmaktadır. Porsuk'un yeniden yapılandırılması kentsel politik ekolojik bir bakış açısıyla ele alındığında sosyo-ekolojik bir süreç olarak değerlendirilebilir. Sosyo-ekolojik bir süreç olarak ele alındığında Eskişehir'in kentleşmesi bir yanı sıra Porsuk Nehri'nin yeniden yapılandırılmasını tarihi olarak okunabilir hale gelir (Civelek, 2020; Şentürk, 2016). Diğer bir deyişle Porsuk'un yeniden doğuşu Eskişehir'in yeniden doğuşunu temsil eder. Porsuk Nehri'nin yeniden yapılandırılmasına yol açan projeler nehrin kent içinden geçen bölümünün ıslahını içerir. Bu ıslah aynı zamanda nehrin etrafında konumlanan mahallelerde büyük ölçüde kentsel çevrenin değişimini beraberinde getirmiştir.

Bahsi geçen Porsuk odağındaki kentleşmenin hala devam eden bir süreç olduğu düşünülebilir. Bu çalışmanın araştırma sahası olan Gündoğdu Mahallesi bu sürecin devam ettiğini gösteren önemli bir örnek olarak ele alınmaktadır. Gündoğdu Mahallesi'nde yapılması planlanan kentsel dönüşüm

bir yanıyla mahalleden geçen Porsuk'un ıslah edilmesini ve nezihleştirilmesini içermektedir. Sonuç olarak 2000'li yıllarda başlayan Porsuk odağındaki kentleşme sürecinin Gündoğdu Mahallesi'nde, benzer biçimlerde sürekli hale geldiği görülmektedir.

Porsuk Nehri bir hat halinde kent içinde takip edildiğinde kentin Doğu yönüne doğru bir eşitsiz gelişim hikayesine rastlanır. Bu bağlamda Gündoğdu Mahallesi bu eşitsiz gelişimin görülebildiği alanlardan birisi olarak göze çarpmaktadır. Gündoğdu, 2000'li yılların başından beri gerçekleşen kentsel çevresel iyileştirmelerden neredeyse hiçbir şekilde yararlanamamış ve çöküntü alanı haline gelmiş bir mahalle olarak düşünülebilir. İşte tam olarak bu çalışma, bahsi geçen eşitsiz gelişimin sonuçlarının Gündoğdu'da nasıl görüldüğüne ilişkin bazı bulguları paylaşmaktadır.

## **2. Yöntem**

Araştırma nitel araştırma yöntemi ve derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak yürütülmüş ve böylece araştırma problemine ilişkin düşünce, görüş ve deneyimlerin detaylı bir şekilde elde edilmesi amaçlanmıştır. Araştırma amacına göre betimleyici zamana göre kesitsel kullanımına göre uygulamalı bir araştırmadır. Amaçsal örneklem tekniği kullanılarak katılımcılar belirlenmiş ve bu bağlamda Gündoğdu Mahallesi'nde yaşayan kişiler ve belediye yönetiminden kişilerle görüşülmüştür. Katılımcıların Gündoğdu Mahallesinden oluşmasının sebebi mahallenin Porsuk Çayı'nın kıyısında konumlanması ve Porsuk Çayı'na yönelik çevresel iyileştirmelerden ve buna bağlı olarak kentsel gelişmelerden faydalanamamış olmasıdır. Derinlemesine görüşmelerden elde edilen ses kayıtları deşifre edilerek yazılı hale getirilmiştir. Sonrasında analiz sürecinde metinler üzerinde kodlamalar gerçekleştirilmiştir. Kodlama sürecinden sonra betimsel ve sistematik analiz yapılarak bulgular yorumlanmış ve araştırma problemine yanıt aranmıştır.

## **3. Bulgular**

### **3.1. "Üvey Evlat Gündoğdu'da Gün Doğmuyor"**

Gündoğdu Mahallesi'nin bir yerleşim alanı olarak tarihi oldukça uzun bir geçmişe sahiptir. Mahalle Ankara eksenli düşünüldüğünde Eskişehir'in girişinde konumlanır. Mahalle fiziki olarak çevre yolu kaynaklı parçalı bir yapıya sahiptir. Diğer bir deyişle çevre yolu mahallenin içinden geçerek Gündoğdu'yu iki parçaya ayırmaktadır. Bu durum mahalle için oldukça problemlilik görülmektedir. Mahallede yaşayanlar ve belediye yöneticileri Gündoğdu'nun geliş(e)memesinin bir sebebi olarak çevre yolunu işaret etmektedir. Aslında bunun anlamı şudur: çevre yolu sermaye yatırımlarının önünde bir engel olarak durmakta ve sermayenin değer kazanmasını engellediği için mahallenin gelişimini -Eskişehir'in özellik Porsuk nehrine kıyısı olan diğer mahallelerine kıyasla- olumsuz etkilemektedir. Mahalle için sermayenin değer kazanmasının önündeki engel çevre yolu ile sınırlı değil. Bir diğer engel 1. Ana Jet Üssü'nün Gündoğdu Mahallesi'nin kuzey sınırında konumlanması olarak görülebilir. Mahallenin bir jet üssünün yanında konumlanmasının birçok sınırlandırmayı beraberinde getirdiği düşünülmektedir. Örneğin kat artırımına izin verilmemesi bu sınırlamalardan biri olarak değerlendirilebilir. Buna ek olarak Porsuk Nehri, jet üssü ve mahalleyi birbirinden ayırmaktadır. Diğer bir deyişle jet üssünün mahalleye sınırı, Porsuk Nehri ile belirlenmiş durumdadır. Bu alan -Porsuk Nehri'ni içine almaktadır- askeriyenin güvenlik sahası ilan ettiği bölgede kaldığından dolayı Büyükşehir Belediyesinin 20 yılı aşan Porsuk odağındaki kentleşme projelerinin önünde bir engel olarak düşünülmektedir. Sonuçta farklı etmenlerin toplamında Gündoğdu Mahallesi sermayenin değer kazanması bakımından çekici bir alan olarak görülmemektedir. Bu nedenle Porsuk kıyısında olan diğer mahallelere kıyasla Gündoğdu'da eşitsiz gelişimin yol açtığı olumsuzluklara rastlamak mümkündür. O halde bu eşitsiz gelişimin yol açtığı kentsel çevresel adaletsizliklerin mahallede nasıl görüldüğüne dair bazı temaları paylaşmak faydalı olacaktır.

### 3.2. Konut Sorunu

Kentsel çevresel adaletsizlik olarak değerlendirilebilecek ilk bulgu mahalledeki konut sorunudur. Mahallede yer alan konutların büyük çoğunluğu tek katlı, bahçeli evlerden oluşmaktadır. Çoğunlukla kırsal alanlardan göç ile gelen kişilerin yaptığı ve birçoğu başlangıçta yapıldığı haliyle duran gecekondulardan oluşan bu konutların büyük bir kısmı yıpranmış, eskimiş, bakımsız ve sağlıksız durumdadır. En kötü durumdaki konutlarda Suriyeli, Iraklı ve Afgan sığınmacıların yaşadığı belirtilmektedir. Bu durum kentsel çevresel adaletsizliklerin diğer toplumsal eşitsizliklerle bir arada düşünülmesi gerektiğinin de bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

### 3.3. Porsuk Nehri'ne Erişim

Kentsel çevresel adaletsizlik olarak kavranabilecek diğer bir tema Porsuk Nehri'ne Erişimde yaşanan sorunlardır. Eskişehir'de özellikle Porsuk Nehri'ne kıyısı olan mahallelere kıyasla, Gündoğdu'da Porsuk'a hiçbir erişimin olmadığı söylenebilir. Porsuk'un Eskişehir'de yaşayan insanlar için kültürel anlamı ve yeşil alana duyulan ihtiyaç birlikte düşünüldüğünde bu durum adaletsiz bir sürece işaret eder. Porsuk'a erişimin olmaması yine güvenlik sahası ile ilişkilendirilebilecek bir durumdur. Jet Üssü'nün mahalledeki sınırına 600 metreden fazla yaklaşmanın yasak olduğu belirtilmektedir. Bu aynı zamanda Porsuk Nehri'ne erişimin yasak olduğu anlamına gelir. Bu nedenle Porsuk Nehri'nin mahallede yaşayanlar için kültürel anlamı ve algılanabilirliği neredeyse hiç bulunmamaktadır. Porsuk mahalle boyunca son derece bakımsız ve hiçbir peyzaj düzenlemesine sahip değildir.

### 3.4. “Paran olsa taksi bile gelmez.”- Ulaşım ve Yaya Erişebilirliği

Diğer bir tema ulaşım ve yaya erişebilirliği ile ilişkilidir. Mahalle ulaşım açısından oldukça problemlili görülmektedir. Toplu taşıma ile ulaşımın kısıtlı ve yetersiz olduğunu söylemek mümkün. Çevreyolunun mahalle giriş/çıkışını uzatmasından dolayı yaşanan zorluğun taksi, okul servisi gibi ticari araçların dahi mahalleye gelmemesine yol açtığı belirtilmektedir. Mahalle içinde ve çevresinde yaya erişebilirliği oldukça kısıtlı görülmektedir. Örneğin mahalleyi bölen çevreyolunu aşmak için üstgeçitler mevcut olmasına rağmen donatı bakımından oldukça yetersiz gözükmektedir. Üstgeçitler açık olarak tasarlanmıştır. Eskişehir'in iklimsel koşulları düşünüldüğünde bu oldukça sorunlu bir durumdur. Buna ek olarak üstgeçitler yaşlılar ve engellilerin kullanımına kesinlikle uygun değildir. Mahallenin büyük çoğunluğunu yaşlıların oluşturduğu düşünüldüğünde en sık dile getirilen problemlerden biri üst geçitlerin erişilebilir olmamasıdır. Bundan dolayı ölümlü kazalar dahi olduğu belirtilmektedir.

### 3.5. Kentsel Dönüşüm: “Yıkıldı yıkılacak, yıkıldı yıkılacak. İnsanların psikolojisi bozuldu.”

Öne çıkan temalardan bir diğeri ve aynı zamanda saha araştırmasının en baskın teması kentsel dönüşümdür. Eskişehir Büyükşehir Belediyesi 2013 yılından beri Gündoğdu Mahallesi'nde 3 etaplı bir kentsel dönüşüm projesi gerçekleştirmeyi planlamaktadır. Bu kentsel dönüşümü bir yanıyla sermayeye alan açılması ve bu nedenle sermayenin önündeki engellerin kaldırılması olarak kavramak mümkün. Örneğin yukarıda bahsedilen jet üssü güvenlik sahasının, kentsel dönüşüm projesiyle Porsuk Nehri'nin gerisine çekildiğini ve böylece bu engelin ortadan kaldırıldığı görülmektedir. Bazı koşullar etrafında Porsuk Nehri yeniden yapılandırılacak ve çevresi yapılaşmaya açılacaktır. Çevreyolu engeli için belediyenin görev ve yetkilerinin dışında olduğu için doğrudan bir şey yapılamamakla birlikte farklı çözümler üretilmeye çalışılmaktadır. Bu çözümlerden bazıları çevreyolunu aşan bir üst geçit (otomobiller için) ve çevre yoluna paralel yarı yollar inşa edilmesidir.

Belediyenin bu kentsel dönüşümle birlikte hem sermaye yatırımları bakımından hem de mahalleye gelecek yeni sakinler bakımından Gündoğdu'yu çekim merkezi haline getirmek istediği düşünülebilir. Sermaye yatırımları uzun zamandır yalnızca şehrin Batı ekseninde gerçekleştiğinden dolayı bu kentsel dönüşüm projesi, bu yatırımları doğu eksenli kaydırmayı amaçlamaktadır. Yeni sakinler bakımından ise özellikle orta sınıfları mahalleye çekme çabası göze çarpmaktadır. Şehir Hastanesi ve Organize Sanayi mahalleye yakın olduğu için burada çalışan orta sınıf beyaz yakalılar tarafından tercih edileceği öngörülmektedir.

Bu noktada oldukça önemli bir soru gündeme gelecektir. Bu kentsel dönüşüm kentsel çevresel adaletsizlik olarak öne sürülen sorunlara çözüm olabilir mi? Öncelikle bu dönüşüm görüleceği üzere mahallenin hem kültürel hem de sınıfsal dokusunda önemli bir değişikliği öngörmektedir. Bu durumda görüşmecilerin çoğunun belirttiğine göre başka mahallelere yerleşmek oldukça yüksek bir ihtimal olarak görülebilir. Belediye yöneticileri de oradaki insanlar için rant yaratacaklarını ve bu ranttan yararlanarak gitmek isteyenler olacağını öngördüklerini belirtmektedir. Ancak yerinden edilme durumu bu kadarla sınırlı değil. Belediye yöneticilerine göre mahallenin %6'lık en yoksul kesimi zaten bu kentsel dönüşümün sağlayacağı faydalardan hiçbir şekilde yararlanamayacak. Bu en yoksul kesim borçlarından dolayı mülklerini kentsel dönüşüm kapsamına dahi aldırıyorlar. Bu insanların yerinden edileceği açıkça öngörülebiliyor. Bununla birlikte bir de mahallede yaşayan sığınmacıların yerinden edilenler arasında olacağını öngörmek hiç zor değil. Peki bu insanlar nereye yerleşebilir? Tam olarak kentsel çevresel adaletsizliklerin son bulmaması bu noktayla ilişkili olarak açıklanabilir. Bu insanların sınıfsal konumları dolayısıyla yine çevresel adaletsizliklerin yaşandığı yerlere göç edecek olması oldukça yüksek bir ihtimal olarak gözükmektedir. Buradan hareketle kentsel çevresel adaletsizliklerin yalnızca yaşanılan fiziksel çevreyle ilişkilendirilebilecek bir fenomen olmadığı düşünülebilir. Kentsel çevresel adaletsizlikler farklı eşitsizliklere eklenerek bu eşitsizlik deneyimlerini perçinleyen bir fenomen olarak ortaya çıkmaktadır.

## **Sonuç**

Paylaşılan bulgulardan hareketle daha genel bir sonucu paylaşmak anlamlı gözükmektedir. Buraya kadar ele alınan kentsel sorunlar birer kentsel çevresel adaletsizlik olarak ele alınabilir. Bu kentsel çevresel adaletsizliklerin ortaya çıkmasında kentsel çevrenin sermayenin çıkarlarına göre dönüşmesinin etkili olduğu tüm açıklığıyla karşımızda durmaktadır. Eskişehir'de gerçekleşen ve hala süregelen Porsuk odağındaki kentleşme süreci, aslında sermaye yatırımlarına alan açarak gerçekleşen bir süreç olarak değerlendirilebilir. Bu durumda sermaye için çekim merkezi haline gelen alanlar çevresel iyileştirmelerden maksimum faydayı alıp nezhleşirken cazibesi olmayan alanlar çöküntü alanı haline gelmektedir. Gündoğdu Mahallesi bu çöküntü alanlarından biri olarak karşımıza çıkar. Bu çöküntü alanlarının yeniden yapılandırılması ve çöküntü alanı olmaktan kurtulması ise sermaye birikiminin alanına dahil olmaktan geçer. Planlanan kentsel dönüşümler toplumsal çıkarları tümüyle merkeze almadığı için adil kentler yaratmaktan uzak sonuçlar doğurmaktadır/doğuracaktır. Bu projelerin gerçekleştiği alanlar kentsel çevresel yeniden yapılandırmalarla nezhleştirilse dahi sınıfsal ve toplumsal konumları sebebiyle bu adaletsizlikleri deneyimleyen özneler, eşitsizlik sarmalından kurtulamamakta ve adaletsizlikleri deneyimleyecek fiziksel çevrelerde yaşamaya devam edebilmektedir. Sonuç olarak hem yaşadığımız gezegen ve kentler için hem de tüm canlı yaşamı -insan ve diğer tüm canlılar- için adil dönüşümleri ortaya çıkarmak ve bunun için mücadele etmek zorundayız. Bunun gerçekleşmesi için ise hem insanlığın hem de tüm canlı yaşamının en yüksek düzeyde çıkarlarını önemseyen politikaların üretilmesi gerekir. Örneğin Porsuk odağında bir kentleşme süreci gerçekleştiriyorsanız bu durumda dönüşen kentsel alanların orada yaşayan insanların çıkarlarını öncelemesi gerekmektedir. Üstelik yalnızca bunu incelemek yeterli değildir. Sonuçta bir kentsel

nehir yeniden yapılandırılması söz konusu olduğundan nehirdeki canlı yaşamı da gözetilmelidir. Bununla birlikte buna benzer dönüşümler yalnızca küçük ölçekte dönüşümler yaratmaz. Posuk Nehri 400 kilometrenin üstünde yol kat eder. Bu nedenle farklı coğrafi ölçekleri birbirine bağlar. Porsuk Nehri odağında yapılan yeniden yapılandırmalar farklı coğrafi ölçekleri de etkileme potansiyeline sahip olabilir. Bu durumda farklı coğrafi ölçekleri nasıl ve ne düzeyde etkileneceği hesaba katılmalıdır. Sonuç olarak kentsel ölçekte gerçekleştiren yeniden yapılandırmalar bir yanıyla ekolojik dönüşümlerdir. Bu çalışmada da görüleceği üzere ekolojik dönüşümler politik dönüşümlerden bağımsız değildir. Aksine her ekolojik dönüşüm bir politik dönüşüm her politik dönüşüm bir ekolojik dönüşüm olabilir. Bu nedenle politik dönüşümlerin adil ve daha iyi bir geleceği merkezine alması ve doğal, toplumsal ve kültürel olarak kapsayıcı sonuçlar üretmesi oldukça önemlidir.

### Kaynakça

- Akbulut, B. ve Candan, A. B. (2019). Bir-İki Ağacın Ötesinde: İstanbul'a Politik Ekoloji Çerçevesinden Bakmak. C. Özbay ve A. B. Candan (Ed.), içinde *Yeni İstanbul Çalışmaları Sınırlar, Mücadeleler, Açılımlar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Anguelovski, I. (2013). New Directions in Urban Environmental Justice: Rebuilding Community, Addressing Trauma, and Remaking Place. *Journal of Planning Education and Research*, 33(2), 160-175. <https://doi.org/10.1177/0739456X13478019>
- Bailey, S. ve Bryant, R. (2005). *Third World Political Ecology: An Introduction*. Florence: Taylor and Francis.
- Biersack, A. (2006). Reimagining Political Ecology: Culture/Power/History/Nature. A. Biersack ve J. B. Greenberg (Ed.), içinde *Reimagining Political Ecology*. Duke University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv11317mb>
- Braun, B. (2015). From critique to experiment? Rethinking political ecology for the Anthropocene. T. A. Perreault, G. Bridge ve J. McCarthy (Ed.), içinde *The Routledge handbook of political ecology* (ss. 102-114). London ; New York, NY: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Bridge, G., McCarthy, J., ve Perreault, T. (2015). Editor's Introduction. T. A. Perreault, G. Bridge, ve J. McCarthy (Ed.), içinde *The Routledge handbook of political ecology* (ss. 3-18). London ; New York, NY: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Civelek, C. (2020). *Non-spectacular policy-making: Urban governance, silence, and dissent in an abortive renewal project in Eskişehir, Turkey*. Yayınlanmamış doktora tezi. University of Vienna.
- Harvey, D. (1996). *Justice, nature, and the geography of difference*. Cambridge, Mass: Blackwell Publishers.
- Harvey, D. (2013). *Asi şehirler: Şehir hakkında kentsel devrime doğru* (İkinci Basım; Ö. Çelik, Ed.; A. D. Temiz, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Heynen, N. (2014). Urban Political Ecology I: The Urban Century. *Progress in Human Geography*, 38(4), 598-604. <https://doi.org/10.1177/0309132513500443>
- Keil, R. (2003). Urban Political Ecology. *Urban geography*, 24(8), 723-738.
- Rademacher, A. (2015). Urban Political Ecology. *Annual Review of Anthropology*, 44(1), 137-152. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-102214-014208>

- Robbins, P. (2012). *Political ecology: A critical introduction* (2nd ed). Chichester, West Sussex ; Malden, MA: J. Wiley & Sons.
- Smith, N. (1982). Gentrification and Uneven Development. *Economic Geography*, 58(2), 139. <https://doi.org/10.2307/143793>
- Swyngedouw, E., ve Heynen, N. C. (2003). Urban Political Ecology, Justice and the Politics of Scale. *Antipode*, 35(5), 898-918.
- Şentürk, L. (2016). Eskişehir’de Kentleşmenin Yirmi Yıllık Seyri Üzerine Gözlemler. M. S. Tümtaş, A. Dericioğulları Ergun, & C. Ergun (Ed.), içinde *Kente Dair...* (ss. 159-176). Ankara: Bağlam.

### Özet

Nitelikli eğitimin yanı sıra sosyal ve kültürel imkan ve imtiyazlar sunmasıyla tanımlanabilecek olan elit okullar, mezunlarını sadece bir sonraki eğitim aşamasına hazırlamanın ötesinde, ortak kültürel ve sosyal sermaye biçimlerine dayanan bir grup kimliği de inşa eder. Bununla birlikte, aynı eğitimi alan elit okul öğrencilerinin bu kimlikle kurdukları ilişkiler, geldikleri toplumsal köken ve okuldan önce tevarüs ettikleri sosyo-kültürel sermayenin farklılaşması sebebiyle çoğullaşmaktadır. Bu araştırma, farklı toplumsal ve sınıfsal arka plandan gelen elit lise mezunlarıyla derinlemesine mülakatlar üzerinden gerçekleştirilen bir doktora tez araştırmasına dayanmaktadır. Araştırmanın hedefi, İstanbul'un önde gelen üç lisesinin (İstanbul Erkek, Galatasaray ve Özel İstanbul Robert Liseleri) mezunlarının okulla kurdukları ilişkinin ve aidiyet biçimlerinin nasıl çeşitlendiğini ve bu çeşitliliğin katılımcı söylemlerine nasıl yansıdığını analiz etmektir. Çalışmada nihai olarak, elit okul mezunlarının kendilerini, mesleki güzergahlarını ve sosyo-ekonomik statülerini tanımlamalarında ve sunma biçimlerinde mezun oldukları okulu söylemsel olarak nasıl konumlandıkları sorusuna cevap aranmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** elit okul; aidiyet, dezavantajlı öğrenciler

### The Rhetorical Construction of Elite School Sense of Belonging

### Abstract

Elite schools, defined by the provision of social and cultural opportunities and privileges in addition to quality education, not only prepare graduates for their next stage of education, but also establish a collective identity based on shared forms of cultural and social capital. Although elite school students are offered the same education and opportunities at school, the relationships that they establish with this group identity are pluralised due to their varying social backgrounds and the amount of cultural capital they have inherited before school. This study is based on a doctoral research conducted through in-depth interviews with elite high school graduates from three prestigious high schools in Istanbul. The aim of the study is to analyse how the relationships and sense of belonging of graduates from different graduation years vary according to their social background. Ultimately, it seeks to answer how graduates of elite schools present and define themselves, their professional trajectories, and their socio-economic status in relation to their alma mater, as the latter has a determining effect on the acquisition of prestigious educational and career paths in Turkey.

**Keywords:** elite school; belonging; disadvantaged students

---

<sup>138</sup> Bu çalışma, yazar tarafından gerçekleştirilen ve halen devam etmekte olan doktora tez araştırmasına dayanmaktadır.

<sup>139</sup> İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü doktora adayı, vildan\_ozerturk@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6627-4985

## Giriş

Bağlamsal olarak -olumlu ya da olumsuz<sup>140</sup>- farklı anlamlar yüklenen ‘elit’ kavramının muğlaklığı (Charles, 2014; Gaztambide-Fernandez, 2009b; Khan, 2012), ‘elit okul’ kavramının, üzerinde mutabakata varılmış sabit bir tanımının olmasının önüne geçmiştir. Bununla birlikte, ilgili literatürde, toplumsal bağlamlarından bağımsız, elit okulların ortak özellikleri olarak dört nitelik öne çıkmaktadır: ‘Elit okulların dört sütunu’ olarak kavramsallaştırılan (Gaztambide-Fernandez, 2009b; Howard, Pine vd., 2020) ve ‘akademik, atletik, artistik ve müfredat-dışı’ alanları kapsayan bu nitelikler, aynı zamanda elit okulları, diğer okullardan ayırt edici kılan özellik ve imkanlara işaret etmekte, bu imkanlar üzerinden elit okul öğrencilerinin çok yönlü, başarılı bireyler (*all-rounder*) olarak okuldan mezun olmaları hedeflenmektedir (Howard, Pine vd., 2020; Goh, 2020).

Literatürdeki elit okul tanımlamalarına baktığımızda, elit okul mezuniyeti ile prestijli toplumsal konum ve meslekleri doğrudan ilişkilendiren mecazların kullanımı dikkat çekicidir: Mezunların elit mesleklere erişimini sağlayan ‘huni’ (Courtois, 2018), geleceğin elitlerini ve liderlerini yetiştiren ‘beşik’ (Baltzell, 2017) ve ‘antreman sahası’ (Jack ve Black, 2022), seçili girdileri elit çıktıya dönüştüren ‘eritme potası’ (Courtois, 2018; Goh, 2020), ‘kuluçka makinesi’ (Stevens, Armstrong vd., 2008), ayrıcalığı sınırlı bir gruba hasreden ‘statü mabedi’ (Cookson ve Persell, 1985; Stevens, Armstrong et al., 2008), ‘ayrıcalık kalesi’ (Howard, Pine vd., 2020), çoğunluk içinden elit profili ayıran ‘elek’ ve elitleri birbirine bağlayan ‘bağlantı merkezi’ (Stevens, Armstrong vd., 2008) gibi elit okulları ayrıcalığın yeniden üretim mekanizması olarak konumlandıran bu mecazların yaygınlığı, Fransız sosyolog Pierre Bourdieu’nün *Devlet Soyululuğu* (1989/1996) kitabında elit okullara yönelik argümanını destekler mahiyettedir. Bourdieu bu çalışmasında, Fransız toplumunun en prestijli yükseköğretim kurumları olan *grande école*’lerin sınavlarına hazırlayan hazırlık okullarını (*prépas*) çalışma odağına alır. Kitabın başlığı, feodal toplumlarda iktidarın aile içinde kalması adına, kan bağı üzerinden gerçekleşen güç ve ayrıcalık aktarımının, günümüz modern toplumunda benzer bir motivasyonla elit okul diplomaları üzerinden gerçekleştiğine işaret etmektedir.

Elit okulları ayrıcalığın ve üst toplumsal sınıf kültür ve normlarının yeniden üretimi ile doğrudan ilişkilendiren bu tanımlamaların yaygınlığına rağmen, ‘elit okul’ kavramının evrensel ve zamansız bir kategori olmadığına, ‘elit’ olarak kabul edilen belli nitelikte bir okulun, başka bir toplumda bu şekilde görülmeyebileceğine dikkat çeken Kenway ve Koh, bu bağlamsallığından dolayı ‘elit okul’ kavramının tarihselleştirilmesi ve mekansallaştırılması gereğine işaret ederler (2015: 1). Bilhassa elit eğitim literatüründeki mevcut çalışmaların ağırlıklı olarak paralı, özel okullar odağında yapılmış olması ve öğrenci kompozisyonunun da yine ağırlıklı olarak üst sosyo-ekonomik sınıftan oluşması, elit okul olgusunun, prestijli devlet okullarının yer aldığı Türk toplumu bağlamında özgün bir yaklaşım ve ihtiyatla ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

### 1. Kavramsal Çerçeve

Bu araştırmanın odağını teşkil eden aidiyet teması, elit okullar literatüründe temelde iki çerçevede analize dahil edilmektedir: Birtakım çalışmalar, Weber’in ‘toplumsal kapanma’ kavramıyla ilintili olarak elit okul aidiyetini dışarıya karşı net bir ayırım ve içeride, okul paydaşları arasında, güçlü bir bağlılık hissiyatı odağında, ‘kolektif kimlik’ ve ‘dayanışma’ kavramları üzerinden ele almaktadır (Gibson, 2019; Courtois, 2018; Baltzell, 2017/1958). Bu noktada kolektif kimlik,

<sup>140</sup> Kavramın olumsuz çağrışımları genellikle toplumsal ve ekonomik ayrıcalık, otoriter liderlik ve ‘iktidar seçkinleri’ ile ilişkilendirilmektedir.



okulun belirli değerler sistemi ve yetiştirmeyi hedeflediği öğrenci profiline ilişkin beklentilerini içeren *kurumsal habitusuna* uygunluk üzerinden şekillenmektedir. Basil Bernstein'in (2003) 'görünmeyen pedagoji' (*invisible pedagogy*) olarak nitelendirdiği okul kültürüne ait bu ortak değerler sistemi, kurumsal habitusu şekillendiren 'anlamsal kültür/düzen' (*expressive order*) yoluyla öğrencilere aktarılmaktadır. Okulun kurumsal habitusuna uyumlu toplumsal arkaplanlardan gelen öğrencilerin bu anlamsal kültüre ve kolektif kimliğe dahil oluşu, gerilimsiz, doğal bir sürecin sonucu olarak gerçekleşmekte, aidiyet hisleri de o noktada yüksek olmaktadır. Bu grup öğrencilerin birincil habitusları ile okulun kurumsal habitusu arasındaki bu özdeşim, öğrencilerin kendilerini 'evlerinde' hissetmelerine, Digby Baltzell'in ifadelendirmesiyle, elit okulun 'vekil aile' (*surrogate family*) hüviyeti kazanmasına imkan tanımaktadır (1958/2017: 293).

Literatürde aidiyet teması üzerine eğilen çalışmaların ekserisi ise araştırma odaklarına 'dezavantajlı öğrenciler'in elit okul tecrübelerini almaktadır. Kurumsal habitustan farklılık arzeden toplumsal arkaplanlardan gelen öğrenciler olarak tanımlanan 'dezavantajlı öğrenciler'in aidiyet hissi, aktif bir çabayı gerekli kılan 'uyumlanma pratikleri' üzerinden gerçekleşmektedir (Gaztambide-Fernandez, 2009a; Feldman ve Wallace, 2021; Courtois, 2018; Gibson, 2019). Literatürdeki çalışmalar, alt toplumsal sınıfsal ve/veya etnik azınlık gruplardan gelen öğrencilerin elit okulların beyaz, üst toplumsal sınıfların habitusuna uyumlu atmosferi ve pratikleri karşısında tecrübe ettikleri 'kültür şoku'na ve devamında ortaya çıkan 'aidiyet belirsizliği'ne (*belonging uncertainty*) işaret etmektedir (Feldman ve Wallace, 2021; Merry ve Boterman, 2020; Jack ve Black, 2022; Jack, 2019; Khan, 2011). Sosyal psikoloji alanında Walton ve Cohen (2007) tarafından türetilmiş bir kavram olan 'aidiyet belirsizliği' durumu, hakim kültür karşısında kimliğinin belirli bir bileşeni üzerinden azınlık durumuna indirgenen bireylerin, dahil oldukları sosyal çevreye gerçekten ait olup olmadıklarını sorguladıkları duygu durumunu tanımlamaktadır. Dahası bu sorgulama ve belirsizlik durumu bireylerin performanslarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Höhne ve Zander, 2019).

Literatürdeki ilgili çalışmalar değerlendirildiğinde, aidiyet temasının, dezavantajlı toplumsal gruplar nezdinde, elit okul ortamına ait hissetme ya da hissetmeme odağında dikotomik olarak ele alındığı görülmektedir. Öte yandan böylesi bir yaklaşım, aidiyet hissiyatını homojen bir tecrübe olarak konumlandığından, yeterince açıklayıcı ve kapsayıcı olmamaktadır. Zira elit okulların öğrencilerine sunmuş olduğu akademik, sosyal, kültürel ve fiziki imkanlar aynı olmakla birlikte, elit okul öğrencilerinin bu imtiyazı tecrübe edişi, okulla kurmuş oldukları ilişki ve aidiyet biçimi üzerinden farklılaşmakta ve çoğullaşmaktadır. Bu bağlamda, Jack ve Black'in, Amerika'da elit bir üniversitedeki siyahi öğrenciler odağında gerçekleştirmiş oldukları nitel araştırmaları (2022), alanyazındaki bu boşluğu doldurmaya yönelik önemli bulgular içermektedir.

Bu çalışmalarında yazarlar, alt ekonomik sınıfa mensup siyahi öğrencilerin okul aidiyetlerinde birbirinden ayrışan biçimler bulgulamışlardır. Jack'in *Ayrıcalıklı Yoksullar* başlıklı çalışmasında (2019) kavramsallaştırdığı üzere, elit bir liseden mezun olmuş yoksul siyahi öğrenciler ('ayrıcalıklı yoksullar'), beyaz-üst sınıf değerlerinin hakim olduğu elit üniversite ortamına aidiyet sıkıntısı çekmezken, yazarın 'çifte dezavantajlılar' (*doubly disadvantaged*) olarak adlandırdığı, elit olmayan bir liseden mezun olmuş yoksul siyahi öğrenciler, ilk kez karşılaştıkları elit okul ortamına ait hissetmekle ilgili problem yaşamışlardır. Bu noktada kontrol grubu olarak araştırmaya dahil edilen ve okulun sosyal ortamına rahatlıkla ve yoğun katılım sağlayan üst sınıfa mensup siyahi elit okul öğrencilerinin yüksek aidiyet hissine benzer şekilde, 'ayrıcalıklı yoksullar', sınıfsal farklılıklarına odaklanmak yerine, kişisel ve kariyer gelişimlerine destek olacak şekilde okulun sunmuş olduğu kaynak ve fırsatlardan maksimum düzeyde istifade etme eğilimi göstermişlerdir. Sınıfsal ve etnik farklılıklarının çok daha farkında olan 'çifte dezavantajlı'

grubun ise okulun sosyal ortamına katılımı çok daha sınırlı olmuş, bu grup daha çok kendi arasında sosyalleşmeyi ve akademik çalışmalarına odaklanmayı tercih etmiştir. Jack ve Black (2022), bu üç siyahi öğrenci grubunun okulun kurumsal habitusuna dahil olma biçimini sırasıyla yoğun, kozmopolitan ve çekinik (*immersive, cosmopolitan, withdrawal*) olarak kavramsallaştırmışlardır (7).

## 2. Yöntem

Türk toplumundaki elit okullar odağında nitel yaklaşımla gerçekleştirilen mevcut araştırma, farklı toplumsal arkaplanlardan gelen elit okul mezunlarının okullarıyla kurmuş oldukları aidiyet biçimleri üzerine eğilmektedir. Araştırma verileri, İstanbul'un önde gelen prestijli üç lisesinin (İstanbul Erkek, Galatasaray ve Özel İstanbul Robert Liseleri) farklı dönem mezunlarıyla gerçekleştirilen 18 adet yarı-yapılandırılmış derinlemesine mülakata dayanmaktadır. Katılımcıların belirlenmesinde aidiyetin potansiyel çoğullaşmasını gözlemleyebilmek adına, maksimum çeşitlilik kriterine dikkat edilmiş; farklı mezuniyet dönemi, cinsiyet, aile toplumsal arkaplanı ve yatılı/gündüzlü kategorilerinde olabildiğince dengeli bir dağılım sağlanmaya çalışılmıştır (Tablo 1):

#	Cinsiyet	Okul	Mezuniyet Dönemi	Okul Dönemi	Yatılı		Meslek	Aile Sınıfsal Köken
						Gündüzlü		
1	E	GSL	1975	Orta+Lise	Yatılı		Avukat	Üst-Orta
2	K	RK	1976	Orta+Lise	Gündüzlü		Ticari Firma sahibi	Orta
3	E	İEL	1979	Orta+Lise	Yatılı		Makine Mühendisi	Üst-Orta
4	K	GSL	1980	Orta+Lise	Gündüzlü		Ev hanımı-Yazar	Üst-Orta
5	K	İEL	1987	Orta+Lise	Gündüzlü		Mimar	Orta
6	E	İEL	1993	Orta+Lise	Gündüzlü		İç Denetçi	Alt-Orta
7	K	GSL	1995	Orta+Lise	Gündüzlü		Akademisyen	Orta
8	E	RK	1997	Orta+Lise	Yatılı		Makine Mühendisi	Orta
9	E	GSL	2000	Orta+Lise	Gündüzlü		Yazılım Mühendisi	Orta
10	E	İEL	2001	Orta+Lise	Yatılı		Akademisyen	Orta
11	E	GSL	2003	Lise	Gündüzlü		Akademisyen	Alt
12	K	İEL	2003	Lise	Gündüzlü		Mimar	Alt-Orta
13	E	İEL	2003	Lise	Yatılı		Jeofizik Mühendisi	Alt-Orta
14	E	RK	2003	Orta+Lise	Gündüzlü		Mühendis	Alt-Orta
15	K	GSL	2005	Lise	Gündüzlü		Editör	Üst
16	E	GSL	2008	Lise	Gündüzlü		Akademisyen	Alt-Orta
17	E	RK	2010	Lise	Gündüzlü		Endüstri Mühendisi	Üst-Orta
18	K	RK	2017	Lise	Gündüzlü		Asistan	Alt-Orta

Tablo 1: Katılımcıların Dağılımı

## 3. Bulgular

Mevcut araştırma, elit okullardaki ekonomik sınıfsal farklılığın okul aidiyetine olan etkisini literatürde vurgulandığı ölçüde ve yoğunlukta bulgulamamıştır. Bilhassa örneklemeledeki elit devlet okullarının alt ve alt-orta toplumsal sınıflardan gelen mezun katılımcıları, kendi dönemlerindeki öğrenci profilini ağırlıklı olarak orta sınıf olarak tanımlamakla birlikte, okuldaki ekonomik

sınıfsal farklılığı ‘en azından üzülecekleri’ ya da olumsuz etkilenecekleri kadar hissetmediklerinin altını çizmişlerdir. Bu bulguda hem elit devlet okullarında okuyan katılımcıların, öğrenci profilini ‘karma, çeşitli, karışık’ olarak tanımlamalarının ve kendilerine benzer toplumsal sınıflardan gelen öğrencilerin mevcut olmasının hem de okullarda üst ekonomik sınıf yoğunluğunun görece az olmasının etkisinden bahsedilebilir. Elit özel okul mezunu katılımcılarda ise bu etki okula ilköğretim sonrası giren eski dönem mezun katılımcılarda daha az iken, maddiyatın görünürlüğünün çok daha arttığı yakın dönem mezunlarda, ekonomik sınıfsal etkinin daha belirgin olduğu görülmektedir.

Literatürde esas olarak ekonomik sermaye farklılığı üzerinden ortaya çıkan çekimlik okul aidiyeti teması mevcut araştırmada, katılımcıların geldikleri ekonomik sınıflardan ziyade, yaşam tarzları ve dünya görüşleri üzerinde daha baskın etkisi olan sosyo-kültürel arkaplanlarının etkisi ile belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Bu noktada araştırma bulguları, elit okul tecrübesinin farklılaşmasında etkili olan ana unsurun, Türk modernleşme tecrübesinin toplumsal hayata dikotomik yansımaları olarak ortaya çıkan seküler-dindar arkaplan ayrımı olduğuna işaret etmektedir. Gerçekleştirilen mülakatlarda döneminden ve ekonomik sınıfından bağımsız olarak dindar ailelerden geldiklerini ifade eden katılımcıların okullarıyla temelde ‘gerilim’ üzerinden tanımlanabilecek bir ilişki biçimi tesis ettikleri görülmektedir. Okulun kurumsal habitusu ve genel öğrenci profilinden ayrılan ‘ayrık’ bir kimlik üzerinden şekillenen bu ilişki biçimi, yine döneminden ve ekonomik sınıfından bağımsız, seküler aile arkaplanından geldiklerini ifade eden katılımcılarda ise gözlenmemiş, bu grup katılımcıların anlatılarında, okullarına yönelik çok daha ‘bütünleşmeci’ bir aidiyet söylemi dikkat çekmiştir.

Bununla birlikte, araştırmanın özgün bir katkısı olarak, literatürdeki dikotomik yaklaşımdan farklı olarak, mevcut araştırmada ortaya çıkan bu ikili ayrım, yüksek aidiyet sadece ‘bütünleşmeci aidiyet modeli’nde ortaya çıkmamakta, ‘ayrık aidiyet biçimi’ de doğrudan düşük aidiyet ile ilişkili olmamaktadır. Araştırma kapsamında katılımcılardan okul dönemindeki ve güncel aidiyet hissiyatlarını derecelendirmeleri istenmiştir. Bu derecelendirmede, 18 katılımcı içinde ayrık aidiyet modelinde yer alan 8 katılımcıdan 3 tanesi düşük aidiyet hissiyatını belirtirken, diğer 5 katılımcı okul dönemi ve mevcut durumda okullarına yüksek aidiyet hissettiklerini belirtmişlerdir. Yine öğrencilik döneminde en yüksek aidiyet puanı veren 5 katılımcıdan 2 tanesi ayrık aidiyet biçiminden gelirken, güncelde en yüksek aidiyet puanı veren 10 katılımcıdan 3 tanesi de yine ayrık aidiyet biçiminden gelmiştir. Dolayısıyla literatürde bulguların dezavantaj tecrübesi ile düşük aidiyet hissiyatı arasındaki doğrudan ilişki bu araştırma kapsamında bulgulanmamıştır.

Yine literatürdeki yaygın yaklaşımdan farklı olarak, ve Jack ve Black’in (2002) bulgusuna paralel olarak, mevcut araştırmada, elit okul tecrübesinin homojen olarak şekillenmediğini görülmektedir: Her iki aidiyet biçiminde, katılımcıların gelmiş oldukları arkaplan ve okulda buldukları dönem etkisi üzerinden tecrübenin kendi içinde de heterojenleştiği ortaya çıkmaktadır.<sup>141</sup> Bununla birlikte, bu heterojenleşmedeki ana faktör her iki aidiyet biçiminde farklılaşmaktadır: Bütünleşmeci aidiyet modelindeki heterojenleşmede, katılımcıların gelmiş oldukları ailelerin ekonomik ve bilhassa da eğitim ve kültürel sermaye farklılıkları etkili olurken; *invivo kod* olarak kategori ismi olarak atanan ayrık aidiyetteki kırılımda ana etkenin dönem etkisi olduğu görülmektedir: Ülkedeki hakim siyasi ideolojinin okula yansımalarının ve beraberindeki ayrışmanın daha belirgin olduğu bilhassa 80’li ve 90’lı yıllarda okumuş olan katılımcıların tamamı, sosyo-ekonomik sınıflarından bağımsız, okulla farklı derecelerde ‘gerilim’ üzerinden tanımlanabilecek bir tecrübe ve ilişki biçimi tesis etmişlerdir. Siyasal etkinin seyredildiği

<sup>141</sup> Halen devam etmekte olan doktora tez çalışmasında ortaya çıkan bu kategorilerin teorik doygunluğa ulaşması adına, bu heterojenleşmeye ilişkin detaylar, bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

bilhassa yakın dönem mezun katılımcılarda ise bu gerilimin de benzer şekilde seyredildiği, katılımcıların farklı kimlik özellikleri üzerinden okullarıyla bir ilişki biçimi tesis ettikleri görülmektedir.

Aidiyet biçimlerindeki bu farklılaşma ve çoğullaşmalar, söylemsel olarak katılımcı anlatılarına da yansımaktadır. Genel olarak, bütünleşmeci aidiyet biçiminde yer alan katılımcıların anlatılarında, okulun sosyal ortamı ile kurulan özdeşim üzerinde temellenen bir 'biz söylemi' ön plana çıkmaktadır. Bu 'biz' söylemi, katılımcı anlatılarında vurgulanan "birbirimizi devamlı tutmaya çalışıyoruz" (**Katılımcı #1**), "biz gerçekten kardeş gibiydik" (**Katılımcı #5**), "birliktelik, bir aile olmak" (**Katılımcı #9**), "mezun olduktan sonra da birlikte hareket ederiz" (**Katılımcı #7**), "bir kardeşinle karşılaşmışsın gibi oluyor" (**Katılımcı #13**) tanımlamalarında hususen ortaya çıkmaktadır.

Benzer minvalde, karakter gelişimi ve toplumsal konum erişiminde okula merkezi konum atfı ve minnet hissiyatı da yine bütünleşmeci aidiyet biçiminde çok daha baskın olarak ortaya çıkmaktadır. Mülakat esnasında katılımcılara yöneltilen 'yeniden tercih dönemine dönecek olsanız, okulunuzu tercih eder miydiniz?' sorusuna 'Kesinlikle evet' cevabı veren 9 katılımcının 8 tanesi bütünleşmeci aidiyet modelinden gelmiştir.

Bütünleşmeci aidiyet modelinde baskın olan 'biz' söyleminden farklı olarak, ayrık aidiyet modelindeki katılımcı anlatılarında birey ve bireysel gayret odaklı, çok daha öznel söylemsel bir inşa göze çarpmaktadır. Kolektif kimlik ve kolektif okul aidiyetine temkinli bir mesafenin ana hatlarını çizdiği bu söylemde, okulu, hakim sosyal ortam ve yönetici zihniyetten bağımsız bir olgu olarak ele alma temayülü ön plana çıkmaktadır. Bu özgün ilişki biçiminde, katılımcıların okulun ekol kimliği ile doğrudan özdeşim kurdukları görülmektedir:

"O gerilimde okulla kurduğum özel bir ilişki var. Bunu kültür temelinde kuruyorum. Kültürlü bir insan olmak, entelektüel bir insan olmak.." (**Katılımcı #16**)

"Ennihayetinde bu devlet bizim devletimiz hani bu benim devletim. Ama yönetenler başka. Benim okulla ilişkim de bu şekilde. Yani benim o yüzden bir aidiyet problemim yoktu. Okulu da devletin bir uzantısı olarak görüyordum. Türkiye içindeki problemlerin aynen oraya yansıdığını düşünüyorum." (**Katılımcı #10**).

Bununla birlikte, bu tekil söylem, biraz da zorunlu bir tercih olarak ortaya çıkmaktadır, zira mevcut okul ortamına yeterli aidiyet hissinin oluşmadığı durumlarda, kişinin kendi yolunu bulma ihtiyacı ön plana çıkmakta; kişi, biz söylemine dahil olmadığını hissettiği yerde, anlatısının odağına bireysel yolculuğunu ve gayretini konumlandırmaktadır. Okulun, hakim sosyal ortamla özdeşimli olarak algılandığı durumlarda ise daha gerilimli bir tecrübe ve daha mesafeli bir söylem ve aidiyet biçimi ortaya çıkmaktadır.

Söylemdeki bu belirgin ayrıma rağmen, her iki aidiyet modelindeki mezun anlatılarında ortaklaşan söylemler de mevcuttur. Bu ortaklaşan söylemin bilhassa okul mezunlarının yüksek niteliği üzerinde temellendiği görülmektedir. Bu ortaklaşma, ayrık aidiyet biçimindeki katılımcıların 'biz' söylemine dahil olduğu durumlarda da ortaya çıkmaktadır. Örneğin, okuluna yönelik düşük aidiyet hissiyatını ifade eden GSL mezunu kadın bir katılımcı, okulunu diğer köklü liselerden ayırt edici kılan niteliklerden bahsederken, İEL'ne atıfla, "onlar daha sayısal odaklı, biz daha renkliyiz. Yani işte bizden tiyatrocı da çıkar, hukukçu da çıkar, işte müzisyen de çıkar, tıpcı da çıkar" (**Katılımcı #15**) şeklinde, biz söylemine dahil olucu bir değerlendirmede bulunmuştur.

Yine katılımcı anlatılarında yoğun biçimde ortaya çıkan bir tema olarak ‘potansiye olan güven’ de her iki aidiyet modelinde ortaklaşan bir söylem olarak öne çıkmaktadır: ‘*verileni alabilme*’, ‘*o tedrisattan geçmiş olma*’, ‘*girebilmek de başarı, çıkabilmek de*’, ‘*bir yere işlenmiştir o kod, bir yerde çıkar*’ kodları üzerinden, katılımcılar anlatılarında, akademik başarısından bağımsız olarak, sınıf arkadaşlarının özgün niteliklerinden ve potansiyellerinden gururla bahsetmişlerdir:

“Bunların hepsi belli seviyede öğrencilerdir. Hepsinin belli ilgileri vardır kendisine özel. Kendisini özel kılabilen insanlardır...bir adam var, satranç oynuyor ama çok iyi oynuyor. ..Gözlemliyorum ben yani hani adamın dersi iyi değil, hani çok akademik olarak yüksek bir şey yok. Yani sınıfın da düşükleri arasında ama sana bir şey veriyor...hani adam işte Formula bir ile ilgileniyor ama Bayağı iyi ilgileniyor. Sıradan bir şekilde ilgilenmiyor yani, kendisine özel bir bakışı var.” **(Katılımcı #10)**.

## Sonuç

Elit okullar bağlamında ‘aidiyet’ temasına ilişkin gerçekleştirilen bu çalışmada, katılımcı söylemleri üzerinden bir analiz gerçekleştirilmiştir. Bu analiz, elit okullar literatüründe çoğunlukla homojen bir tecrübe olarak ve dikotomik olarak ele alınan aidiyet hissiyatının, Türk toplumu bağlamında, çok daha çoğul, çeşitli ve nüanslı bir tecrübe olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tecrübenin anlamlandırılmasında katılımcıların ailelerinden tevarüs ettikleri ekonomik, kültürel ve eğitim sermayesi farklılıklarının yanı sıra, okulda öğrenci oldukları sosyo-politik dönem etkisinin de belirleyici etkisi bulunmaktadır. Katılımcıların elit okul tecrübesi ve aidiyet hissiyatına ilişkin olarak her ne kadar aile sosyo-kültürel arkaplan farklılığı üzerinde temellenen ana bir ayırım dikkat çekse de bunun birbirini dışlayıcı mahiyetinin olmadığına altını çizmek gerekmektedir. Bir diğer ifadeyle, okulun ağırlıklı olarak seküler, üst-sınıf değerlerle şekillenen kurumsal habitusundan farklılık arz eden toplumsal arkaplanlardan gelen öğrenciler, okullarıyla farklı düzeylerde ve nitelikte ‘gerilimler’ üzerinden şekillenen bir ilişki biçimi tesis etseler de, bu ilişki biçimi, doğrudan ve kaçınılmaz olarak düşük aidiyet hissiyatı ile neticelenmemektedir. Dahası, her iki aidiyet biçiminde ‘potansiye olan güven’ teması odağında ortaklaşan bir söylem dikkat çekmektedir. Bu noktada, farklı toplumsal arkaplanlardan gelen katılımcıların anlatılarında ortaya çıkan benzerlikler ve benzerlikler içindeki farklılaşma ve çoğullaşmaları fark edebilmek, elit okulların aslında sahip oldukları en değerli sermaye olan insan/mezun sermayesinin çeşitlilik ve zenginliğinin boyutunu daha gerçekçi olarak görebilmemiz açısından önem arz etmektedir.

## Kaynakça

- Baltzell, E. D. (2017). *Philadelphia Gentlemen: The Making of a National Upper Class*. Routledge Taylor & Francis Group. (Orijinal yayın tarihi, 1958).
- Bernstein, B. (2003). *Class, Codes and Control: Towards a Theory of Educational Transmission, Cilt III: Routledge (III)*.
- Bourdieu, P. (1996). *The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power*. (Çev. L. C. Clough). Polity Press. (Original yayın yılı, 1989).
- Charles; C. (2014). “Elite Girls' Schooling, Social Class and Sexualised Popular Culture.” Routledge.
- Cookson Jr., P. W., ve Persell, C. H. (1985). *Preparing for Power: America's Elite Boarding Schools*. New York: Basic Books.
- Courtois, A. (2018). *Elite Schooling and Social Inequality: Privilege and Power in Ireland's Top Private Schools*. Palgrave Macmillan.

- Feldman, J. ve Wallace, J. (2021). “‘Cultural Capital in the Wrong Currency’: The Reflective Accounts of Scholarship Students Attending Elite Secondary Schools.” *International Studies in Sociology of Education*, 33 (1), ss. 1–19. DOI: 10.1080/09620214.2021.1956996.
- Gaztambide-Fernandez, R. A. (2009a). *The Best of the Best. Becoming Elite at an American Boarding School*. Harvard University Press.
- Gaztambide-Fernández, R. A. (2009b). “What Is an Elite Boarding School?” *Review of Educational Research* 79 (3), ss. 1090–1128. <https://www.jstor.org/stable/40469090>.
- Gibson, A. (2019). “The (Re-)Production of Elites in Private and Public Boarding Schools: Comparative Perspectives on Elite Education in Germany.” *Comparative Social Research*, 34, ss. 115–135. DOI: 10.1108/S0195-631020190000034006.
- Goh, D. P. S. (2020). “Affective Identities and the Recontextualisation of Elite Schools for Globalisation in Singapore.” *Globalisation, Societies and Education*, 18 (2), ss. 208–220. DOI: 10.1080/14767724.2020.1712191.
- Howard, A., Pine, J., Muench, W. ve Peck, S. (2020). “Securing Eliteness: Class Strategies of An Elite School in Chile.” *Globalisation, Societies and Education*, 18 (5), ss. 564–577. DOI: 10.1080/14767724.2020.1816160.
- Höhne, E., ve Zander, L. (2019). “Sources of Male and Female Students’ Belonging Uncertainty in the Computer Sciences.” *Frontiers in Psychology*, 10, Article 1740.
- Jack, A. A. (2019). *The Privileged Poor: How Elite Colleges are Failing Disadvantaged Students*. Cambridge Massachusetts: Harvard University Press.
- Jack, A. A., ve Black, Z. (2022). “Belonging and Boundaries at an Elite University.” *Social Problems*, spac051, <https://doi.org/10.1093/socpro/spac051>.
- Kenway, J. ve Koh, A. (2015). “Sociological Silhouettes of Elite Schooling.” *British Journal of Sociology of Education* 36 (1), ss. 1–10. DOI: 10.1080/01425692.2015.977557.
- Khan, S. R. (2011). *Privilege. The Making of an Adolescent Elite at St. Paul's School*. Princeton University Press (Princeton Studies in Cultural Sociology).
- Khan, S. R. (2012). “The Sociology of Elites.” *Annu. Rev. Sociol.* 38 (1), ss. 361–377. DOI: 10.1146/annurev-soc-071811-145542.
- Merry, M. S. ve Boterman, W. (2020). “Educational inequality and state-sponsored elite education: The case of the Dutch Gymnasium.” *Comparative Education*, 56 (4), ss. 522–546. DOI: 10.1080/03050068.2020.1771872.
- Stevens, M. L.; Armstrong, E. A. ve Arum, R. (2008). “Sieve, Incubator, Temple, Hub: Empirical and Theoretical Advances in the Sociology of Higher Education.” *Annu. Rev. Sociol.* 34 (1), ss. 127–151. DOI: 10.1146/annurev.soc.34.040507.134737.
- Walton, G. M., & Cohen, G. L. (2007). “A Question of Belonging: Race, Social Fit, and Achievement.” *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(1), 82–96.

# Büyük Veri'nin Gargantua Metaforu ile İncelenmesi

Volkan ALTUNBUDAK <sup>142</sup>

## Özet

Basit alet yapımı ve kullanımı ile başlayan teknoloji günümüzde çok ileri noktalara ulaşmıştır. Bu öyle bir noktadır ki insan kendi ürettiği teknolojik aletleri ve bunların kullanımları ile ortaya çıkan ve çıkabilecek olan sorunları kavrayamaz hale gelmiştir. Bu durumun en önemli göstergelerinden birisi son yıllarda sıklıkla kullanılmaya başlanan bir kavram olan büyük veridir.

Büyük verinin ortaya çıkması, bir insanın duyuları aracılığıyla edindiği, kaydettiği ve düşünce sistemi ile işleyebildiği sınırlı miktardaki verinin büyük işlem hacmine sahip teknolojik araçlar aracılığıyla kaydedilip işlenebilmesi sayesinde gerçekleşmiştir.

Gerek günlük dilde gerekse akademik literatürde sıklıkla kullanılmaya başlanan bir kavram olan büyük veri kavramının üzerinde anlaşılmış net bir tanım bulunmamaktadır.

Büyük miktarda verinin toplanması, işlenmesi ve değerlendirilmesi çok gelişkin ve karmaşık bir süreçtir. Bu sürecin sonuçları ise hem olumlu hem de olumsuz olarak insan yaşamını derinden etkilemektedir. Türkçe'deki kullanımıyla büyük veri ve İngilizce'deki kullanımıyla big data olumlu bir çağrışıma sahiptir ve bahsedilen sürecin karmaşıklığını ve gelişkinliğini yeterince karşılamamaktadır.

François Rebelais'in roman kahramanı Gargantua, aşırılıklarıyla karikatürize edilerek Orta Çağın hâkim düşünce biçimi olan Aristo felsefesinden Rönesans ile başlayan Yeni Çağ felsefesine geçişi sembolize etmektedir. Gargantua, yönetmen Christopher Nolan'ın Interstellar filminde de solucan deliği olarak kullanılabilir olan bir kara deliğin ismidir.

Gargantua hem Rebelais'in roman kahramanı olarak hem de Nolan'ın kara deliği olarak olumlu ve olumsuz fırsatları bir arada sembolize etmektedir.

Bu çalışmada, Gargantua metaforu üzerinden büyük veri incelemesi yapılarak büyük verinin hem olumlu hem de olumsuz potansiyelinin ortaya konması amaçlanmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** teknoloji, büyük veri, big data, gargantua.

## Analysing Big Data With The Metaphor Of Gargantua

### Abstract

Technology, which started with making and using simple tools, has reached a very advanced point today. This is such a point that people have become unable to comprehend the technological tools they have produced and the problems that arise and may arise with their use. One of the most important indicators of this situation is big data, a concept that has been frequently used in recent years.

The emergence of big data has been realised thanks to the ability to record and process the limited amount of data that a person can acquire, record and process with his/her thought system through his/her senses by means of technological tools with large processing volume.

There is no clear definition of the concept of big data, which is a concept that is frequently used in both daily language and academic literature.

The collection, processing and evaluation of large amounts of data is a very sophisticated and complex process. The results of this process deeply affect human life both positively and negatively. Big data in Turkish and big data in English have a positive connotation and do not sufficiently recognise the complexity and sophistication of the process.

François Rebelais' novel hero Gargantua, caricatured with his excesses, symbolises the transition from Aristotelian philosophy, the dominant way of thinking in the Middle Ages, to the New Age philosophy that began with the Renaissance. Gargantua is the name of a black hole that can be used as a wormhole in director Christopher Nolan's film Interstellar.

Gargantua symbolises both positive and negative opportunities both as Rebelais' novel hero and as Nolan's black hole.

In this study, it is aimed to reveal both the positive and negative potential of big data by analysing big data through the metaphor of Gargantua.

**Keywords:** technology, big data, big data, gargantua.

<sup>142</sup> ORCID: 0000-0002-8746-4

## Giriş

Basit alet yapım ve kullanımı ile başlayan teknoloji günümüzde çok ileri noktalara ulaşmıştır. Bu öyle bir noktadır ki insan kendi ürettiği teknolojik aletleri ve bunların kullanımları ile ortaya çıkan ve çıkabilecek olan sorunları kavrayamaz hale gelmiştir. Bu durumun en önemli göstergelerinden birisi son yıllarda sıklıkla kullanılmaya başlanan bir kavram olan büyük veri kavramıdır.

Büyük verinin ortaya çıkması, bir insanın duyuları aracılığıyla edindiği, kaydettiği ve düşünce sistemi ile işleyebildiği sınırlı miktardaki verinin büyük işlem hacmine sahip teknolojik araçlar aracılığıyla kaydedilip işlenebilmesi sayesinde gerçekleşmiştir.

Gerek günlük dilde gerekse akademik literatürde sıklıkla kullanılmaya başlanan bir kavram olan büyük veri kavramının üzerinde anlaşılmalı net bir tanım bulunmamaktadır.

Bu doğrultuda büyük verinin çağrışımları, tanımları ve potansiyeli üzerine teorik bir çalışma yapmak faydalı olacaktır.

### 1. Büyük Veri Kavramına Genel Bir Bakış

Gerek günlük dilde gerekse akademik literatürde sıklıkla kullanılmaya başlanan bir kavram olmasına rağmen “büyük veri” (big data) kavramının üzerinde anlaşılmalı net bir tanım bulunmamaktadır. Büyük miktarda verinin toplanması, işlenmesi, değerlendirilmesi “büyük veri”yi açıklayan bir dizi kavram olarak anlaşılmaktadır.

Kavrama ilk kez 1997 yılında 8. Görüntüleme Konferansı’ndaki bir makalede, “veri setlerinin çok büyük olduğu için bütün bellekleri doldurması” olarak rastlanmış ve bu durum büyük veri problemi olarak adlandırılmıştır (Cox ve Ellsworth, 1997:235).

Kayaduman (Kayaduman, 2020:212) tarafından “herkesin konuştuğu ama kimsenin tam olarak ne olduğunu anlamadığı” bir kavram olarak ifade edilen “büyük veri”, başlangıçta insanın akli ve duyuları aracılığıyla yorumlayabileceği bilgilerden, zamanla küçük işlem kapasitesine sahip bilgisayarların ve geleneksel yöntemlerin kaydettiği ve işlediği daha büyük verilere geçilmesinden sonra verilerin bütün bu geleneksel veri işleme araçlarının ve kapasitelerinin de üzerinde gelişkin bir şekilde kullanılması olarak tanımlanabilir (Kayaduman, 2020:212)”.

Marr’a göreyse “büyük veri”, çok kısa bir süre önce bile olanaksız görülen şekillerde veri toplama ve bu verileri analiz edebileceğimiz gerçeğine işaret eder. Ona göre, daha fazla veriye sahip olabilmek ve bu verileri depolama ve analiz etme konusundaki gelişmiş yeteneğimiz büyük veriyi anlamak için gerekli kavramlardır (Marr, 2016:1-2).

Hem Marr’ın hem de Kayaduman’ın tanımlamalarından da anlaşılacağı üzere büyük veri kavramı geniş bir kavram çerçevesine işaret etmektedir. Büyük veri için birçok farklı tanım bulunmakta ve bir olumsuzluk olarak gözüken büyük veri ya da İngilizce literatürdeki ifadesiyle “big data” bütün bu geniş kavram çerçevesini açıklamak için yeterli gözükmemektedir.

“... Ve bu da yeterli gelmediğinden işlenmemiş bilgi parçacığı olarak tanımlanan verinin isimlendirilmesinde de değişiklikler görülmektedir. Şimdilerde devasa veri gibi farklı örneklerine rastlanmaya başlanması bu terimin de kalıcı olmayacağını gösterir” (Kayaduman, 2020:212). Kayaduman’ın da ifade ettiği üzere gerek günümüz teknolojisinin gelişen ve değişen yapısı gerekse büyük verinin sürekli bir değişim içinde olması sözünü ettiğimiz kavramı karşılamak için büyük veri kavramının yeterli olmadığını ve bundan dolayı için yeni bir kavrama ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Büyük veriyi daha iyi anlayabilmek için onu oluşturan, veri, enformasyon ve bilgi gibi kavramlara bakmak faydalı olacaktır.



### 1.1. Veri

Veri, enformasyon ve bilgi ile bir arada düşünülduğünde veri; enformasyon ve bilgiye kaynaklık eden onları oluşturan ve kendi başına bir anlam ifade etmeyen en küçük parçadır. Veri, bilgi veya bilgiye dayalı olarak saklanan, işlenen veya iletilebilen herhangi bir şey olarak tanımlanabilir.

Veri, işlenmemiş ham data, tek başına bir anlam ifade etmeyen ve enformasyona ve bilgiye temel oluşturan, ilişkilendirmeye, gruplandırılmaya, yorumlanmaya, anlamlandırılmaya ve analiz edilmeye gereksinim duyulan ham bilgidir (Yılmaz, 2009:98).

### 1.2 Enformasyon

İşlenmiş veri, bir bağlama ilişkin derlenmiş bilgi parçası olarak tanımlanan enformasyon ise, bilgi ya da anlam içeren herhangi bir veri, ses, görüntü, metin ya da sinyaldir. Enformasyon, bir sistem içinde bir bilgi kaynağı olarak görülebilir veya sistem aracılığıyla iletilebilir. Enformasyon teknolojisi ise enformasyonun toplanması, işlenmesi, depolanması ve iletimi için kullanılan teknolojileri kapsar.

### 1.3 Bilgi

Bilgi ise bir konunun veya durumun gerçekliği hakkında elde edilen ve anlaşılabilir olarak sunulan veridir. Bilgi birçok farklı şekilde elde edilebilir, örneğin deneyim, eğitim, araştırma veya bilgi kaynaklarının okunması yoluyla. Bilgi çeşitli amaçlar için kullanılabilir, örneğin karar verme, problem çözme veya bilinçli bir karar alma gibi.

Davenport ve Prusak bilgiyi, enformasyonun insan zihni tarafından işlenmiş hali. Belli bir düzen içindeki deneyimlerin, değerlerin, amaca yönelik enformasyonun ve uzmanlık görüşünün, yeni deneyimlerin ve enformasyonun bir araya getirilip değerlendirilmesi için bir çerçeve oluşturan esnek bir bileşim (Davenport ve Prusak, 2001:27) olarak tanımlanmaktadır.

Görüldüğü gibi literatürde ve günlük yaşamda çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılan ve büyük veriyi oluşturan veri, enformasyon ve bilgi kavramları birbirlerinden ayrı kavramlardır ve farklılıklarının ortaya konması önemlidir.

Arthur C. Clarke, teknolojik aygıtların tehlikesine dikkat çekerken, “Bu muhteşem aygıtlarda, insanı büyüleyen video görüntülerinde kendinizi kaybetmeden önce size hatırlatayım: Malumat bilgi değil, bilgi bilgelik değil, bilgelik öngörü değil. Her biri diğerinden doğar, bizim hepsine ihtiyacımız var (Clarke’dan akt. Leonhard, 2018:63)”, şeklinde bir açıklama yapıyor. Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi veri, enformasyon ve bilgi hem birbirleri için hem de büyük veri için çok önemli kavramlardır ve bütün bu kavramlar insan zihninin deneyim, yaşantılar, bağlam, işleme, değerlendirme ve kavramsallaştırma özellikleri olmadan düşünülmemelidir.

Günümüzde “yeni petrol” (Leonhard, 2018:129) olarak görülen ve insan hayatında kökten değişikliklere yol açan büyük verinin bu yönü de kavram için yeni bir terime ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

## 2. Büyük Verinin Gelişimi ve Getirileri

Kayıtlı tarihin başlangıcından 2003’e kadar 5 milyar gigabayt veri işlenmişken 2015 yılında her on saniyede 5 milyar gigabayt veri işlenmiştir (Zwitter, 2014:4). Bu insan zihninin işlem hacminin çok ötesinde bir miktara karşılık gelmektedir.

Büyük veri kavramının ortaya çıkması öncelikli olarak bilgisayar teknolojilerindeki ya da algoritmalar ve çiplerdeki gelişmelerle değil daha fazla veri sayesinde gerçekleşir (Schönberger ve Cukier, 2013:22). Yani büyük verinin insan yaşamını köklü bir değişime uğratan etkisi çoğunlukla insanlardan elde edilen verilerle ortaya çıkar. Büyük veri web 3.0 ve makine

öğrenimiyle gelişmektedir ancak burada bu verilerin oluşmasını sağlayan da hem webi hem de web tabanlı sosyal medya araçlarını kullanmalarıyla insanlardır. Gerek Türkiye özelinde düşünüldüğünde 2022 yılında hanelerin %94,1'inin evden internete erişim imkanına sahip olması ve 16-74 yaş arası bireylerde internet kullanımının %85'e ulaşması (TUİK, 2022) gerekse bütün dünyada 4,95 milyar insanın internet kullanması ve 4,62 milyar insanın sosyal medya kullanıcısı olması (WAS, 2022) veri artışını ve büyük veri için gerekli olan verinin insanlar tarafından oluşturulduğunu göstermektedir.

Leonhard'a göre, bilim ve teknolojiadaki artış hızı bir önceki dönemin iki katına çıkmış yani üssel biçimde artış göstermeye başlamıştır ve bunun yansımaları her alanda görülmektedir. Otomobil teknolojisinde 80 kilometre gidebilen elektrikli araçlardan 500 kilometreye gidebilen araçlara; genom dizilimi çalışmalarında 10 milyon dolardan 800 dolara düşen maliyetler ve daha birçok alandaki insanın havsalasını aşan gelişmeler büyük veri ile ilgili imkanları besler ve geliştirir (Leonhard, 2018:20-21). Ancak bütün bu gelişmeler insanların, mobil cihazlar, internet ve sosyal medya aracılığıyla bıraktıkları izlerin oluşturduğu verilerden ayrı düşünülmemelidir.

Büyük veri insanlardan gelen verilerle beslenir, insanlığın yararına olduğu iddiası ile gelişir ancak insanın hayatını kolaylaştırıp kolaylaştırmadığı ya da kısa zamanda insana ve dünyaya fayda sağlama karşılığında uzun dönemde zararlı olup olmadığı tartışma konusudur.

## 2.1 Bir İmkân Olarak Büyük Veri

Büyük veri potansiyeli bakımından birçok imkânı da beraberinde getirmektedir. İnsanın işleyebileceği kapasitenin çok üstünde verinin bilgisayarlar ve diğer teknolojik aygıtlar tarafından depolanıp işlenebilmesi birçok alanda fırsatlar barındırmaktadır.

IBM tarafından 2012 yılında patenti alınan yüzey tabanlı bilgi işlem teknolojisi dokunmaya duyarlı bir zemin kaplaması sayesinde birçok potansiyel barındırır. Bu teknoloji sayesinde yaşam mekanlarındaki tabanların, üzerindeki nesnelere tanımlayabilmesi, içeriye birisi girdiğinde ışıkları açması, yaşlıların düşüp kalkmasını anlayabilmeye yarayabilecek şekilde bireylerin ağırlıklarını, duruşlarını ve yürüyüşlerini algılayabilmesi insan yaşamını kolaylaştıran büyük veri örneklerinden birisi olarak görülebilir (Schönberger ve Cukier, 2013:52).

Yine günümüzde lise seviyesinde bir okuldan mezun olan bir bireyin Orta Çağda yaşayan bir bilim insanından daha fazla bilgiye erişim olanağının olması büyük verinin sağladığı imkanlardan biri olarak düşünülebilir. Benzer şekilde bir insanın hayatı boyunca bir arada göremeyeceği kitabı cep telefonuna sığdırabilmesi de büyük verinin eseridir.

Büyük veri sayesinde İngiltere'nin Keynes kasabasında uygulanan akıllı şehir yönetimi uygulamaları ve bunun sonuçları da büyük verinin sağladığı imkanlara örnek olarak gösterilebilir. Keynes kasabası trafik yoğunluğunu, ısınma için harcanan enerjiyi ve çevre kirliliğini büyük veriyi kullanarak azaltmıştır. Keynes kasabası uygulamaları bütün dünyaya örnek olmuş dünyadaki birçok şehir büyük veri sayesinde şehir sakinlerinin hayatını kolaylaştırırken, çevre korumasına da katkı da bulunmuştur (Marr, 2016:43).

Büyük verinin imkanlarıyla ilgili tek tek örneklerden bahsetmektense, Novah Harari'nin *Homo Deus* kitabında bahsettiği genel çerçeveyi aktarmak problemağımızı daha iyi anlamak açısından faydalı olacaktır; "Bize bol gıda, ilaç, enerji ve hammadde sağlayan ekonomik büyümemiz sayesinde kıtlık, salgın ve savaşları dize getirmeyi başardık (Harari, 2017:31)". Her ne kadar Harari kıtlığın, salgınların, savaşların ve açlığın bitirilmesini sistem olarak kapitalizmle açıklasa da dikkatli bir bakışla bütün bunlardaki en büyük payın büyük veri de olduğu görülebilir.

Bütün bu örnekler büyük verinin insanlar için nasıl faydalı olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Büyük veri birçok olumlu imkânı beraberinde getiriyor gözükmese de onun olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilemeyeceği ve tarafsız olmadığı her araç gibi kullanıcılar tarafından nasıl kullanılırsa sonuçlarının öyle oluşacağı yönünde görüşler de mevcuttur. William Gibson'un dediği gibi, "Teknolojiler biz onları uygulayana dek ahlaken tarafsızdır (Gibson'dan akt. Leonhard, 2018:38).

## 2.2 Büyük Veriye Mesafelenmek

Büyük veri birçok olumlu fırsatı barındırmasına rağmen ona kullanıcılarının seçimlerinden bağımsız olarak yaklaşmak birçok sakıncayı beraberinde getirmektedir. Özellikle bireylerin internet kullanımlarından ve günlük yaşamlarındaki yapıp etmelerinden gelişmiş aygıtlar aracılığıyla elde edilen verilerin onlara karşı kullanılması eğer dikkatli olunmaz ve gerekli önlemler alınmazsa öncelikle özgür seçim, birey bağımsızlığı ve demokrasi üzere birçok büyük sorunu beraberinde getirebilir.

"Büyük veri, iklim değişikliğini ele almak, hastalıkları ortadan kaldırmak ve iyi yönetimi ve ekonomik kalkınmayı teşvik etmek gibi acil küresel sorunların çözümünün bir parçası haline geldiğinden topluma çok geniş faydalar sağlayacaktır. Ancak büyük veri çağı teknolojiyenin yararlanmanın kurumlarımızı ve kendimizi nasıl değiştireceğine aha iyi hazırlanmamız için de bize meydan okuyor (Schönberger ve Cukier, 2013:12)".

ABD'de 2015 yılında gerçekleştirilen başkanlık seçimleri öncesi kullanılan Cambridge Analitik programı bu duruma örnek oluşturmaktadır. 2014 yılında Cambridge Üniversitesi'nden Profesör Alexander Cogan'ın geliştirdiği kişilik özellikleri ile psikolojik profil çıkarmayı sağlayan ölçek olan Cambridge Analitik uygulamasının Facebook aracılığıyla ABD seçimlerinde kullanılması sonucu seçimin sonuçlarının etkilendiği iddiaları ortaya atılmıştır (Acar ve Gürpınar, 2022). Bu program Facebook kullanıcılarının beğenileri aracılığıyla bireylerin eğilimlerini ve tercihlerini belirler. ABD Başkanlık seçimleri için eğilimleri belirlenen Facebook kullanıcılarına seçim tercihlerini etkileyecek kişiye özel haber akışları gösterilmiştir. Söz gelimi seçimde Trump aleyhine oy kullanma potansiyeline sahip bir kullanıcıya seçimi Hillary Clinton'un kesin kazanacağı ile ilgili içerikler gösterilerek kullanıcının sandığa gitmemesinin sağlanması hedeflenmiştir. Seçim sonuçlarını çok küçük farklarla Trump'ın kazandığı ve sandığa gitmeyen seçmenlerin seçim sonuçlarında belirleyici olduğu düşünülürken bu durumun günümüz demokrasi anlayışına getirebileceği potansiyel zararlar daha iyi anlaşılabilir.

Büyük veri, insan beyninin kavrayıp yorumlayabileceği miktardaki verinin çok daha fazlasının, işlenmesi ve örüntüler oluşturulmasına dayanırken matematik ve sayılardan kaynaklı bir tarafsızlık algısı oluşturur ancak kullanılan algoritma için veri seçimi tarafsız değildir. Gelişen teknolojilerle birlikte makine öğrenimi ilerlemeye devam etse de biyolojik, psikolojik ve sosyolojik olarak son derece karmaşık bir varlık olan insan ve onun oluşturduğu anlam dünyası vekil verileri kullanan algoritmaların oluşturduğu büyük veri ile birebir temsil edilememektedir. Bunun yerine atanan vekil veriler algoritmaları oluşturanların çıkarlarına hizmet edebilir. Bundan dolayı büyük veri, üzerinde güç ilişkilerinin hâkim olduğu ve mevcut düzenin yeniden üretimine hizmet eden bir araç olarak işlev görebilir ve mevcut güç ilişkilerinin yeniden üretilmesi için belli amaçlar doğrultusunda oluşturulan algoritmalarda kullanılan verilerin matematik ve sayılar ile mistifiye edilmesi sonucu insanın anlam dünyasına zarar verebilir.

Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi büyük veri hem olumlu hem de olumsuz olarak büyük bir potansiyele sahiptir. Büyük veri tarafsız değildir, büyük verinin getireceği sonuçlar, verileri depolayanlar, hangi verilerin kaydedilmesine karar verenler ve hangi verilerin ne amaçlarla

kullanılmasına karar verenler tarafından belirlenmektedir ve belirlenecektir. Büyük verinin seçimlere göre olumlu ya da olumsuz sonuçlara yol açma potansiyeli, tarafsız olmaması, son derece kompleks ve karmaşık bir yapısının olması ve bütün bunlardan dolayı bugüne kadar birçok tanımının ortaya çıkmasından dolayı büyük veri için “büyük veri” yerine yeni bir kavram ihtiyacının olduğu düşünülebilir.

### 3. Gargantua

François Rebelais’ın Gal efsanelerinden ve Kral Arthur hikayelerinden esinlenerek yarattığı Gargantua anlatısı; dünyaya bir dev olarak gelen Gargantua’nın okuma, öğrenme, deneyimleme, inanma ve karar verme gibi insani süreçleri öğrenerek her Şeyi amaçsızca tüketen bir devden “iyi yönlendirilmesi ve doğru yönde geliştirilmesi” durumunda nasıl iyi ve kıymetli bir varlığa yani insana dönüştüğünü anlatan bir hikayedir (Yılmaz, 2011 ve Rebelais, 2009).

Gargantua bir yandan her türlü bilgiyi büyük bir iştahla öğrenmeye çalışır ve bilgi açlığını ne yaparsa yapsın gideremez diğer yandan annesinin kulağından doğup, doğar doğmaz bira isteyip, gittiği yerlere kıtlık getirecek kadar yiyip içerken işini yaptığında yüzlerce insanın ölmesine neden olur. Din adamı, keşiş, doktor ve yazar olan Rebelais, Aydınlanma Dönemi’nin ve Rönesans’ın eşiğindeki bir dönemde, Gargantua karakteri aracılığıyla didaktik bir hikâye anlatarak dogmaya cephe alıp pozitif bilimin önemini vurgulamaya çalışmıştır. Gargantua, dönemin hâkim bilgi anlayışına ve egemenlerin eğitim sistemine eleştirel yaklaşır. Adeta Rönesans’ın müjdecisi gibidir.

Gargantua, bir yandan dönemin köhnemiş, arkaik bilgi anlayışını, Aristo felsefesini reddedip pozitif bir bilgi anlayışını vurgularken diğer yandan aşırılıklarına rağmen sevilen “dev”in hikayesini anlatır. Bütün bu hikâyeyi, Aydınlanma Dönemi’nde ortaya çıkan pozitif bilim anlayışının, insanlığın bütün sorunlarına üzüm getirme vaadinden dolayı aşırılıklarının ve zararlı olabilecek yan etkilerinin insanlar tarafından göz ardı edilmesine benzetebiliriz. Büyük veri de insan hayatını kolaylaştırmak için birçok fırsat barındırmaktadır ancak onu kullananların tercihlerine göre farklı noktalara evirilebilir.

Gargantua, Rebelais’den başka yönetmen Christopher Nolan tarafından “*Interstellar*” isimli bilim kurgu filminde bir kara delik ismi olarak da kullanılmaktadır (Nolan, 2014). Gargantua, “*Interstellar*” filminde bir taraftan bir solucan deliği işlevi görerek uzay-zamanda mesafeleri kısaltacak potansiyele sahipken diğer taraftan yörüngesine giren her Şeyi yutup yok edecek güçlü bir kara deliktir. Tıpkı Rebelais’in Gargantua’sındaki pozitif bilginin faydaları ve aşırılıklar sonucu oluşabilecek zararlar gibi Nolan’ın Gargantua’sı da solucan deliği ve kara delik olarak ikili bir anlama hem olumlu hem de olumsuz bir potansiyele sahiptir.

### Sonuç Yerine

Büyük veri son derece kompleks, karmaşık yapısı ve içeriğindeki hem olumlu hem de olumsuz sonuçlara yol açabilecek potansiyeli nedeniyle bugüne kadar birçok farklı araştırmacı tarafından farklı Şekillerde tanımlanmış ve değişen ve gelişen yapısından dolayı yeni kavramlarla tanımlanmaya devam etmektedir.

Kavram ne Şekilde ve hangi açıdan tanımlanırsa tanımlansın büyük veri gibi tarafsızlık çağrıştıran bir terim onu açıklamak için yeterli gelmemektedir. Çünkü büyük veri muhtevastan dolayı tarafsız olamaz. Büyük veri kullancıların tercihlerine göre dünyayı insanlar ve diğer bütün canlılar için daha adil, eşiş ve yaşanılabılır bir hale de getirebilir belli g odaklarının elinde mevcut smrlerin, eşişsizliklerin ve adaletsizliklerin yeniden üretimini devam ettirerek dünyadaki insanlar ve diğer bütün canlılar için bir distopya da oluşturabilir. Hatta büyük veri

öylesi büyük bir potansiyele sahiptir ki üssel olarak büyümesiyle yakında insanlar ve diğer canlılar için üzerinde distopya olarak bile yaşanabilecek bir yeryüzü bırakmayabilir.

Bütün bunlardan dolayı toplumda görünenin arkasındaki gerçekliği açığa çıkarma amacı taşıyan sosyolojik bir bakış için fen bilimleri, pazarlama, iktisat, reklamcılık gibi alanlardaki anlamıyla ve çağrışımıyla büyük veri terimini kullanmak yerine yeni bir terim kullanılmasını önermek faydalı olabilir. Daha açık bir ifadeyle insan yaşamının bütün sorunlarının çözümünü teknolojiye gören/gösteren ama teknolojinin onu kullananların tercihlerinden dolayı ortaya çıkan büyük sorunlara sırtını dönen teknofetişizmin araçsallaştırdığı bir büyük veri terimi yerine toplumdaki mevcut toplumsal tahakküm ilişkilerinin açığa çıkarılması amacıyla büyük verinin hem olumlu hem de olumsuz yönlerini ortaya koyan hatta kavrama biraz daha eleştirel yaklaşan bir terimin kullanılması isabetli olacaktır.

Gargantua'nın, Rebelais'ın içinde özgür düşüncenin hakim olduğu Theleme Tekkesi'ni kuran, bağınaz düşünce ve saldırganlıkla mücadele eden "dev"inden, Nolan'ın solucan deliği olarak uzayda mesafeleri kısaltmayı vaat eden ama içine aldığı her şeyi yok eden bir kara deliğe dönüşüm yolculuğu; teknolojinin veriler ve algoritmalar aracılığıyla insanların hayatını kolaylaştırma ve ayrımcılığı önleme vadeden, insanı cezbeden ama sonunda mevcut güç ve üretim ilişkilerini yeniden üretmek için içine aldığı her şeyi yok edip insanın anlam dünyasını bozarak insanı "şey"e indirgeme potansiyelini barındıran büyük verinin yolculuğuyla benzerdir. Bütün bu sebeplerle bu kavramdan bundan sonra toplum bilim alanında büyük veri yerine "Gargantua" olarak bahsetmek daha isabetli ve kapsayıcı olabilir.

### Kaynakça

- Acar, F. & Gürpınar, B. (2022). *Dönüşen bir hegemonya biçimi - "dijital hegemonya": Cambridge Analytica olayı*. Dijitalleşen Dünyada Birey, Toplum, Siyaset Kongresi Bildiri Kitabı. (s.104-123). İstanbul: Işık Üniversitesi Yayınları.
- Cathy O.N. (2020). *MATEMATİKSEL İMHA SİLAHLARI Büyük Veri, Eşitsizliği Nasıl Artırıp Demokrasiyi Tehdit Ediyor? (Çev: A.E. Pilgir)*. İstanbul: Can Sanat Yayınları
- Cox, M. ve Ellsworth, D. (1997, 18-24 Ekim). *Application-Controlled Demand Paging for Out-of-core Visualization. Proceedings of the 8th Conference on Visualization '97, Phoenix, AZ, U.S.A., 235- 244.*
- Davenport, T. H. ve Laurence P. (2001). *İş dünyasında bilgi yönetimi: kuruluşlar ellerindeki bilgiyi nasıl yönetirler (Çev: G. Günay)*. İstanbul: Rota Yayınları.
- Dunbar, R. I. M. (1992). "Neocortex size as a constraint on group size in primates". *Journal of Human Evolution*. 22 (6): 469–493.
- Harari, Y. N. (2016) *Homo Deus: Yarının kısa Bir Tarihi*. (Çev. P.N. Taneli) İstanbul: Kolektif Kitap
- Kayaduman, C. (2020). "Post-Truthun Şifası Algoritmik Bilgi mi?" *Pasajlar Dergisi: Post-Truth Çağı*, (2):4,211-223
- Leonhard, G. (2018), *Teknolojiye karşı insanlık insan ile makinenin yaklaşan çatışması (Çev: C. Akkartal-İ. Akkartaş)*. İstanbul: Siyah Kitap
- Marr, B. (2016). *Büyük Veri İş Başında*, (Çev:B. Gündüz). İstanbul:MediaCat Kitapları
- Nolan, C. (Yönetmen). (2014). *Interstellar* [Film]. Amerika Birleşik Devletleri: Warner Bros.

- Rabelais, F. (2009). *Gargantua* (Çev: S. Eyüboğlu, A. Erhat, V. Günyol). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Schönberger, V. M. ve Cukier, K. (2013). *Big Data: A Revolution that will Transform how We Live, Work and Think*, Boston: Houghton Mifflin Harcour.
- TUİK (2022). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması* [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587) (Erişim: 05-01-2023)
- WAS (2022). *Dünyada ve Türkiye’de İnternet-Sosyal Medya Kullanımı* <https://recrodigital.com/dunyada-ve-turkiyede-internet-sosyal-medya-kullanimi-2022/> (Erişim: 03-01-2023)
- Yılmaz, A. (2011). *François Rabelais’de insan imgesi: hümanizma ve ütopya çerçevesinde Gargantua’yı okumak*. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 28 (1)
- Yılmaz, M. (2009). *Enformasyon ve bilgi kavramları bağlamında enformasyon yönetimi ve bilgi yönetimi*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 49.1 (95-118)
- Zwitter, A. (2019) “*Büyük Veri Etiği*” (Der. Tezcan Durna, Mutlu Binark ve Günseli Bavraktutan) İletişim Hakkı ve Yeni Medya: Tehditler ve Olanaklar, İstanbul: Um: ag, s.161-175.
- Zwitter, A. (2019) “*Büyük Veri İncelemeleri ve Son Gelişmeler*” (Der. Tezcan Durna, Mutlu Binark ve Günseli Bayraktutan) İletişim Hakkı ve Yeni Medya: Tehditler ve Olanaklar, İstanbul:

## Kızlarının Gözünden Çalışan Anneleri

Yasemin YÜCE<sup>143</sup>

Miki SUZUKİ HİM<sup>144</sup>

### Özet

Bu çalışma kadınların eşitlik mücadelesinde önemli bir alan olan çalışma hayatına katılımını ve bunun çelişkilerini mercek altına almıştır. Çalışmada, ‘Çalışan anneler kızlarına rol modeli olmuş mudur?’ sorusu sorulmuştur. 2017 yılında Samsun’da 21 çalışan anne ve onların yetişkin kızları, toplam 42 kadın ile yapılan derinlemesine görüşmeler ile elde edilen veriler analiz edilmiştir. Verilerin tematik analizin önemli bulgularından biri, bazı annelerin ev ve bakım işlerinde kızlarıyla iş birliği yapmış olmasıdır. Kızların ev işleri küçük yaşlarda yapmaya başlaması onların “ev kadınlamasını” erken yaşta sağlamış ve ev işlerinden özgürleşen anneler çalışarak güçlenirken ataerkil ev içi iş bölümü düzeni de korumuştur. Bazı anneler ise aile içi/dışından başka kadınlardan destek alarak kızlarını ev içi işlerinden korumuş ve onların eğitime odaklanmasını sağlamıştır. Bu vakada da cinsiyete dayalı iş bölümü korunmuştur. İki vakada çalışan annelerin kızlarının deneyimleri oldukça farklı olmasına rağmen sonuç olarak onlara kariyerden daha çok anneliğin öncelikliği konusunda ikna etmiş görülmektedir. Böylece ataerkil iş bölümünün yeni kuşaklarda yeniden üretilmesini sağlamış görülmektedir. Bu çalışma anneliğe imkânsız yükler yükleyen ataerkil iş bölümü sorgulanmadan çalışmanın kadının özgürleşmesi için gerekli olan yapısal dönüşümlere yol açmasının güç olduğunu savunmaktadır.

**Anahtar kelimeler:** Çalışan anne, kız çocuğu, ev içi işleri, cinsiyete dayalı iş bölümü, yeniden üretim

### Working Mothers from Their Daughters' Perspectives

### Abstract

This study sheds light on contradictions of women’s participation in paid work, which is an important area of the struggle for gender equality. A research question is asked as follows: “Are working women a role model for their daughters?” to analyse the data obtained from the interviews with 21 working mothers and their daughters, that is, 42 women in total, which were conducted in Samsun in 2017. One of the important findings of the thematic analysis of the data is that some mothers collaborated with daughters in house/care work. This made the daughters “housewife” at a young age. Thus patriarchal domestic division of labour was maintained while the mothers who were liberated from the significant part of domestic work became empowered by working. Some mothers prevented their daughters from domestic work and had them focus on education by acquiring the help of their mothers/mothers-in-law and hiring women outside the family. This case maintained gender division of labour, too. In both cases, the childhood experiences of the working women’s daughters appear to have taught them motherhood as the duty which should be prioritised to occupational career. Thus patriarchal division of labour is reproduced in the younger generation. This study argues that women’s paid work cannot automatically lead to structural transformation for women’s emancipation unless the patriarchal division of labour which expects impossible burdens from motherhood is questioned.

**Keywords:** Working mother, daughter, domestic work, gender division of labour, social reproduction

<sup>143</sup> Doç.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, yyuce@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8606-910X

<sup>144</sup> Doç.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, mikihim@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1426-8695

## Giriş

Bu çalışma kadınların eşitlik mücadelesinde önemli bir alan olan çalışma hayatına katılımı ve bunun çelişkileri mercek altına almıştır. Feminist düşünceler, aralarındaki birçok görüş farklılıklarına rağmen hem temel insan hakkı olarak hem de güçlenme ve özgürleşmenin bir yolu olarak kadının ekonomik faaliyete katılımının önemini her zaman vurgulamıştır. Aynı zamanda kadının çalışması yıllardır ekonomik kalkınma ya da yoksullukla mücadelenin bir araç olarak küresel, ulusal ve yerel politikalarlada teşvik edilmiştir. Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk yıllarında eğitim ve istihdamdaki toplumsal cinsiyet eşitliği modernleşmenin bir koşul olarak devlet ideolojisinin önemli bir parçasıydı. Günümüzde de kadının emek piyasasına katılımı sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir parçası olarak devlet planlamalarında bir slogan haline gelmiştir. Ancak ülkede eğitimin toplumsal cinsiyet eşitliğindeki iyileşmelere rağmen kadın istihdamı oranı %30,4 ile erkeklere göre halen oldukça düşüktür (TÜİK, 2023). Kentleşme sürecinde birçok ülkede görülen U-eğri Türkiye’de henüz gerçekleşmemektedir. Kırdan kente göç ile beraber üretimden uzaklaşan kadınların ekonomik faaliyetlere dönüşü gecikmektedir (Erinc, 2017). Bunun sebepleri sosyolojik çalışmalarda birçok yönden tartışılmaktadır. Bazı çalışmalar kadınların düşük emek piyasasına katılım oranını kültürel muhafazakârlıkla ilişkilendirirken (Göksel, 2013), bazı araştırmalar kadınlara yüklenen ev ve bakım işleri, yani toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünü ana etken olduğunu belirtmektedir (İlkaracan, 2012). Ev içi iş bölümünün küresel eğilimi kadınların aleyhinedir. Türkiye ise ücretsiz ev işlerine harcanan zaman açısında kadın-erkek eşitsizliğinin dünyada en çok olduğu ülkelerden biridir (OECD, 2023). Bu durumda özellikle evli kadınlar ya aileden veya aile dışında başka kadınlardan destek alarak çift vardiyaya mecbur kalır ya da emek piyasasından çekilmek zorunda kalırlar. Birçok çalışmanın ataerkil kapitalist toplumda çalışmanın kadını özgürleştirici gücünü sorgularken ülkede genç kadınların üst kuşaktaki çalışan kadınlardan neler öğrendikleri merak edilen bir konudur. Bu çalışma bu konuya ışık tutmak için, ‘Çalışan anneler kızlara rol modeli olmuş mudur?’ sorusunu sorarak annenin çalışması kızları toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında nasıl ve ne derece güçlendirdiği anlamaya çalışmıştır.

Araştırma, 2017 yılında Samsun’da yapılan çalışan kadınların kızlarına neler aktardıklarını incelediği kapsamlı araştırmanın verilerini üretim ve yeniden üretim sorunsallığını bir arada görmeye sağlayan sosyalist feminist perspektiften yeniden okumayı ve tartışmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada analiz edilen veriler, 21 çalışan anne ve onların 21 yetişkin kızları, toplam 42 kadın ile yapılan derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır. Araştırmanın katılımcıları, amaçlı örnekleme yöntemi ile farklı mesleki alanda çalışmış veya çalışan kadınlardan en az bir kızı olması dikkate alınarak seçilmiştir. Verinin tematik analiz ise, görüşme transkriptinin açık ve eksenli kodlamalarından sonra kızlarının annenin çalışması ile ilişkin deneyimleri ve düşünceleri ekseninde seçici kodlama yapılmıştır.

### 1. Araştırmanın Katılımcılarının Sosyo-demografik Özellikleri

Analiz edilen görüşmelerin katılımcıları, beş profesyonel meslek (öğretim üyesi, eczacı vb.), sekiz memur (öğretmen, Kuran öğreticisi, hemşire vb.), üç işçi (TEKEL sigara fabrikası vb.) ve beş serbest meslekte (terzi, esnaf vb.) çalışan veya çalışmış kadınlar ve onların kızlarıdır. Anneler, 43 ve 68 yaş aralığında, ilkokul mezunundan doktora yapmış olana kadar farklı eğitim düzeyindedirler. Kızlar ise, 18-46 yaş aralığındadırlar. Beş kişi lise mezunu, 11 kişi lisans mezunu ve beş kişi lisansüstü eğitimi almışlar. Dört kişi işsiz, beş kişi öğrenci ve kalan 16 kadın hekim, avukat, öğretmen ve firma çalışanı gibi farklı meslekte çalışmaktadır.



## 2. Çalışan Annenin Kızlarının Deneyimleri: ‘Gurur’, ‘Gücenme’, ‘Çelişik’

Verilerin tematik analizi kızların annenin çalışması ile ilgili deneyimi annenin ev içi işlerini nasıl düzenlediğine göre farklılaştığını göstermektedir. Kızlarının anlatımları arasında, annenin çalışması ile ilgili üç farklı duygu görülmüştür: ‘gurur’, ‘gücenme’ ve ‘çelişik’. Bu farklı duygu da annenin ev ve bakım işlerini nasıl düzenlediği ile ilişkili görülmektedir. Araştırmaya katılan kadınlar arasında ev ve bakım işleri düzenlemede iki farklı anne tipolojisi mevcuttur. Birinci tip, ‘ev işlerinden kızlarını koruyan anne’dir. On üç katılımcı bakıcı tutarak, yardımcı kadın istihdam ederek ve/veya çocuklarının anneanne/babaannesinden destek alarak kız çocuklarına ev işleri yaptırmamıştır. Bu kızlarından ikisi annenin çalışması ile ilgili olumsuz hatıralar ve duygulara sahipken, kalan 11 kişi annesinin çalışan kadın olma veya mesleki saygınlığın verdiği sosyal statü ile ilişkin annesine olan gurur ve hayranlığını paylaşmıştır;

“Benim babaannem vardı yanımda. Hiçbir zaman aileden biri olmadan kalmadık, artı sürekli bir evde yardımcımız da vardı. ... İş konusuna geldiğinde ben hiç bilmem şu evi bir temizle dediğini, bazı anneler bunu diyor çünkü. ... Sabahları annem bırakıyordu bizi, (kardeşim) zaten her sabah beraber gidiliyordu okula. Onun için sen götür gibi bir sorumluluğum olmadı. ... Şimdi genel olarak çok gurur duyduğum bir şey benim. Herkesin anneme böyle sözler söylüyor olması, çok güzel. Benim için tabi xxx’in kızı olmak ne kadar güzel bir şey” (Lisans mezunu profesyonel anne 2’nin kızı, 27, Doktora, Öğr.üyesi).

Annenin çalışması ile ilgili olumsuz hatıralar paylaşan iki katılımcı ise annelerine karşı gücenme duygusunu ‘anne yokluğu’ anlatımı veya “travma” gibi ifadelerle anlatmıştır;

“Biri bakmamış yani. Bazen yengemde kalmışım. Bazen babaanneme bırakmış. Bazen annem varmış. Çok fazla bakıcı değişti bir de ben baya yaramazdım. İşte dükkânda bir sürü abla vardı. Anaokuluna götüren biri vardı. Okuldan döndüğümde evde olan bir abla vardı. Böyle şey gibi değil işte zenginlik bir sürü bakıcı gibi değil. ... Acıdır yani. Hayatımın bence travması annemin çalışması” (Lisans mezunu serbest meslek anne 4’ün kızı, 23, Lisans, Öğrenci).

Hem olumlu deneyimler paylaşan hem de olumsuz deneyimler paylaşan kızlarının anneleri ev ve bakım işleri akrabaların yardımları ve/veya piyasadan hizmet satın alarak düzenlemiştir. Ancak annesinin çalışmasını ‘gurur’ olarak ifade eden kızların annelerinin çoğu lisans ve üstü mezundur. Bu annelerin eğitimi, mesleği ve ev/bakım işlerinde aldığı desteklerin niteliğinden onların ekonomik, kültürel ve sosyal sermayelerinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. İlkokul mezunu ve lise mezunu olan iki anne ise, yalnız babaanne/anneanne ve kısa süreli bakıcı desteği vardır. Tüm annelerin çift vardiya olarak tanımlanabilen deneyimleri vardır. Ancak bu anneler diğerlerine göre daha yoğun çift vardiya ile çocukları ev işleri ve yalnızlık duygusundan korumaya başarmış gibi görülmektedir. Diğer yandan hem annelerin hem de kızlarının anlatımları annesinin çalışmasını ‘anne yokluğu’ olarak anımsayan kızların annelerinin istikrarlı ev işi ve bakım düzenini kurmakta zorlandığına işaret etmektedir.

İkinci tip, ‘ev işlerinde kızlarıyla işbirliği yapan anne’dir. Deneyimleri ‘çelişik’ olarak adlandırabileceği çelişkili duygu ile anlatan kızların anneleri arasında, ilkokuldan lisansa kadar farklı eğitim düzeyinde ve profesyonel meslek dışında tüm meslek alanında kadınlar mevcuttur. Bu annelerinin tek ortak özellikleri, ev içi işlerinde kızlarıyla işbirliği yapmış olmasıdır. Kızlar, annesinin çalışkanlığı ve mücadeleleri de anımsayarak onun güçlülüğü ve özgüvenine hayranlık

duymaktadırlar. Aynı zamanda “kardeşlerinin annesi olmak” ve “erken büyüme”nin zorluklarını da anlattılar.

“Hani ben kendimin güçlü bir karakter olduğumu düşünüyorum. Bu güçlü karakter olmamda annemin payı çok büyüktür. Annem ... çalışıyor, evine ekmek getiriyor, evini idare ediyor. Kısmen ve ya tamamen, bakış açısına göre değişir, Çocuklarına bakabiliyor. Babanın karşısında durabiliyor, bir güç var yani. Bana en büyük katkılarında biridir, o benim idolumdur. Ama olumsuz tarafı evet maalesef bir kız çocuğu için çok zor” (İlkokul mezunu işçi anne 3’ün kızı, 32, Yüksek lisans, Araştırma görevlisi).

“Sürekli onlara (kardeşleri) anne gibi davranmak zorunda kalıyordum. Onların her şeyleri ile ben ilgileniyordum. ... Annemle rollerimiz değişmişti. ... Annem benim ortağım yardımcım gibiydi. Ben de onların ortağı, yardımcısı gibiydim. Rollerimiz öyle oldu” (İlkokul mezunu işçi anne 1’in kızı, 42, Lisans, İnşaat sektörü çalışanı).

### **3. Çalışan Annenin Kızlarının Kadının Çalışması ile ilgili Görüşleri: “Çalışan Bir Ev Kadını Olmayı Ben Annemden Öğrendim”**

Araştırmaya katılan çalışan annenin kızlarının çoğu annelerinden gurur duymaktadırlar. Annesinin ‘çalışan kadın’ olması veya mesleği ile ilişkin itibarı, kamusal alan tecrübelerinin verdiği sosyalliği ve özgüveni, ekonomik özgürlüğü ve/veya ailene sağladığı ekonomik katkısı gibi birçok yönden annelerine saygı duymaktadırlar. Ancak mevsimlik işte çalışan kocası olan bir kadın hariç tüm anneler ev içi işleri kocası ile paylaş(a)mamıştır. Bu durumda, anneler aile içi ve aile dışından başka kadınlardan hizmet alarak çift vardiya ile baş etmeye çalışmışlardır. Bu durumda çalışan annenin kızlarının anılarında annenin mücadeleleri büyük yer almaktadır ve bu anılar kızların “kadının çalışması” ile ilgili düşüncelerine belirlemektedir.

Kızların çalışma ile ilgili görüşü ikiye ayrılmaktadır. Biri çalışmayı ‘özgürlük ve bağımsızlık’ olarak tanımlayan görüştür. Diğeri de ‘maddi ihtiyaç’ olarak ifade edilen görüştür. Tüm anneler çift vardiyanın zorluklarıyla beraber çalışarak ‘üretken’ olmanın verdiği özgüveni ve güçlenme duygusunu anlatırken, onların kızları arasında, özellikle ev işlerinde annelerine destek olmuş kızlarında, çalışmaya maddi değerın ötesinde anlam yüklemeyen ve ev hanımı hayalini anlatanlar bulunmaktadır: “Zengin kocam olacak ... ama ben evde pişireyim” (İlkokul mezunu serbest meslek anne 1’in kızı, 42, Lisans, öğretmen). Hem ev işlerinden korunan hem de ev işleri yapan kızlardan çalışmanın ‘özgürlük’tür diyeler vardır. Fakat bazıları aynı zamanda ‘annelik’ görevinin önemini, hatta kariyere daha önemli olduğunu, vurgulamışlardır. Annesinin öğretim üyesi, kendisi de tıp doktoru olan katılımcı annesinden çok gurur duyduğunu söylemektedir. Fakat aynı zamanda annesi gibi kariyer yapmayacağını söylemiş (annesini ile yapılan görüşmeden) ve onunla kıyaslayarak kendisinin anneliğe daha yoğun emek verdiğini anlatmaktadır;

“Her zaman doğum günlerimizi yapar, eğitimimiz konusunda fazlaca özen gösterirdi, ihmal etmedi. Sadece çok stresliydi sürekli stres vardı evde. Yani evde sürekli her bir yerlere yetişmeye, onlar rahat değildi. ... Şimdiki nesil kadar, yani benim kızlarımla ilgilendiğim kadar benimle ilgilenmiyordu ama mesela ben kızlarıma ayrı şeye götürüyorum işte yani kızlarımla istekleri ön planda. Mesela ben kızımın mutlu olsun diye onların annelerinin arkadaşlarıyla, aileleriyle arkadaşlık yapıyorum öyle bir şeyimiz yoktu. Ondan sonra ... sosyal yönden çocuğumu

yönlendiriyorum. ... Yani mesela keman dersine götürüyorum, ... basketbola taşıyorum” (Doktora mezunu profesyonel anne 4’ün kızı, 49, Lisans, Hekim).

Annesi terzi olan katılımcı da annesinden öğrendiği bir şeyin “çalışan ev kadını olma” olduğunu söylemektedir;

“Annem hep sabah namazından sonra hiç uyumaz. Namazını kılar ve sabah ev işlerine girer. Bize o eksikliği hiç yaşatmamaya çalıştı zaten. ... Ben annemden tam bir ev kadını olmayı öğrendim. Çalışan bir ev kadını diyeyim daha doğrusu. ... Çalışan bir ev kadını olmayı ben annemden öğrendim” (İlkokul mezunu serbest meslek anne 2’nin kızı, 24, Lisans, İşletmeci).

Çocukluk boyunca annelerinin hem işte hem evde çok çalıştığı, stresli olduğu ve yorulduğunu gören kızların çoğu onların güçlülüğü ve özgüvenine hayranlık duymaktadırlar. Aynı zamanda kızlar, annelerinden çift vardiyayı yönetmeyi öğrenmiş, anneliğe öncelik veren düşüncesini benimsemiş ve bazıları ise ev kadınlığına özenmektedir. Burada *ataerkil anneliğin yeniden üretimi* görülmektedir.

### **Sonuç**

Bu çalışma kadının çalışma hayatına katılımının kadınların eşitlik mücadelesinde önemli bir yere sahip olduğu ancak çalışmanın kadınlar için birçok çelişkilerle yüzleştiğini savunmaktadır. Çalışmanın bulguları kadının anneliğine imkânsız yükler yükleyen ataerkil iş bölümü sorgulanmadan kadının özgürleşmesi için gerekli olan yapısal dönüşümlerin güç olduğunu işaret etmektedir. Araştırmaya katılan yaklaşık tüm çalışan anneler ev içi işleri düzenlemede kocalarını iş paylaşımına katmamışlardır. Annelerin çalışma hayatında oluşları ailenin refahına katkıda bulunurken ev ve bakım işleri için ya piyasadan hizmet satın alınmış ya da aileden başka kadınlardan destek alınmıştır. Ekonomik ve sosyal sermayenin yetersiz olduğu durumda kadınlar kendi kızlarına ev işlerini devrettiği görülmüştür. Kadın dayanışması gibi görünen anne-kız iş birliğinin kızların ‘ev kadınlığını’ erken yaşta sağlamıştır. Ev işlerinden özgürleşen anneler çalışarak güçlenirken ataerkil ev içi iş bölümü düzeni de korumuştur.

Ev içi işleri için piyasadan hizmet satın alabilmiş, çocuklarının anneannesi/babaannesinden bakım işlerinin yanında duygusal emek açısından da destek alabilmiş anneler kızlarını ev içi işlerinden korumuş ve eğitime odaklanmalarını sağlamıştır. Fakat bu annelerin kızları annelerinin yoğun iş temposu, çift vardiya ve yorgunluğunu görerek, daha çok ev-iş dengesine dikkat etmeye, hatta kariyerden daha çok anneliğe özen göstermeye meyillidirler.

Her iki vakada kızlar çalışan annelerinden onların saygınlığı, özgüveni ve/veya fedakârlığından dolayı gurur duymuştur. Ancak kızlar annelerinden meslek sahibi veya ekonomik bağımsızlığı olan birey olmayı değil, ‘çalışan *anne*’ olmayı öğrenmişlerdir. Annenin çalışması onların meslekleri bakmaksızın ataerkil ev içi iş bölümünü bozmamıştır. Böylece yeni kuşaklarda cinsiyete dayalı iş bölümünü yeniden üretilmesini de sağlamış görülmektedir.

### **Kaynakça**

- Erinc, M. (2017). “The Conflict between Education and Female Labour in Turkey: Understanding Turkey’s Non-Compliance with the U-shape Hypothesis.” *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 19 (5): 571-589.
- Göksel, İ. (2013). “Female Labor Force Participation in Turkey: The Role of Conservatism.” *Women’s International Forum*, 41(1): 45-54.

- İlkkaracan, İ. (2012). “Why Do Few Women in the Labor Market in Turkey?” *Feminist Economics*, 18(1): 1-37.
- OECD. (2023). *Employment: Time Spent in Paid and Unpaid Work, by Sex*. OECD.Stat. <https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=54757> (Erişim: 02. 10. 2023).
- TÜİK. (2023). *İşgücü İstatistikleri, 2022*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2022-49390#:~:text=%C4%B0stihdam%20oran%C4%B1%20%47%2C5%20oldu,%30%2C4%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti>. (Erişim: 02. 10. 2023).

## Ailenin İnşası ve Ev Sahipliği Arasındaki İlişki

Zeynep ARSLAN TAÇ<sup>145</sup>

### Özet

Aile ve ev sahipliği arasındaki ilişkiyi tartışmanın üç temel sebeple önemli olduğu düşünölmektedir. Bu sebeplerin ilki, konutun ekonomik ve sosyal sebeplerle hem aile hem de politika düzeyinde refah rejimi içindeki kapladığı yerden kaynaklanmaktadır. İkinci sebep ise, konutla ilgili çalışmaların çoğunlukla konut politikalarına ve konut piyasasına odaklanırken, konuta erişimde ailenin oynadığı enformel rolün ve aile içi dinamiklerin ihmal edilmesidir. Üçüncü sebep ise ev ve aile arasındaki bağla, iki olgunun birbirinin içine geçerek bütünleşmesi üzerinden kurulmasıyla ilişkilidir.

Çalışma, doktora tez araştırması için yürütölen saha araştırmasında elde edilen bulgulara dayanmaktadır. İlgili tez araştırması göç ve yerleşme süreçlerinde yaşanan farklılıklar ile sosyo-demografik farklılıkların gözlemlendiği İstanbul ili Kadıköy ve Sultanbeyli ilçelerinde 2020 Temmuz- Kasım döneminde; muhtar, müteahhit, emlakçı ve konut kullanıcılarından oluşun 57 kişiyle gerçekleştirilmiştir. Pandemi dolayısıyla derinlemesine görüşmeler yüze yüze ya da çevrimiçi gerçekleştirilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Ev sahipliği, Aile, İstanbul

### The Relationship Between the Construction of Family and Homeownership

#### Abstract

Discussing the relationship between family and home ownership is significant for three reasons. First, housing plays a critical role in the welfare regime at the family and policy levels for economic and social reasons. Second, most studies on housing concentrate on housing policies and the housing market, disregarding the informal role of the family and intra-family dynamics in accessing housing. Lastly, understanding this connection can provide insights into the impact of family dynamics on homeownership. The third reason relates to the interlocking relationship between home and family.

The phenomena are mutually integrated, and the study draws on the field research findings from the doctoral dissertation research. The pertinent thesis investigation took place in the Kadıköy and Sultanbeyli districts of İstanbul, where variances in migration and settlement procedures and socio-demographic distinctions are notable. The study consisted of 57 participants, including mukhtars, contractors, real estate agents, and housing users, between July and November 2020. In-person or online in-depth interviews were carried out due to the pandemic.

**Keywords:** Homeownership, Family, İstanbul

---

<sup>145</sup> Dr., Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Faköltesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, zeynep.arslan@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5260-0054

## Giriş

Konut edinimindeki belirleyici etkenlerin ekonomik faktörler, ödeme ve borçlanabilme kapasitesi olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle konut çalışmalarına olan ilgi geçmişe kıyasla son dönemde artış göstermiş olsa da çalışmalar yoğunlukla konut piyasası ve vergi düzenlemeleri, ipotekli konut kredileri, hanehalklarının yatırım tercihleri gibi iktisadi bir çerçeveden ele almaktadır. Diğer yandan ev sahibi olma oranı ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Bu farklılığın temel sebebi konut politikasındaki farklılıklardır. Bununla birlikte ülkelerin ev sahipliği oranında radikal değişiklikler olmadığı ve bu oranların kalıcı olduğunu söylemek mümkündür. Bu oranların neredeyse sabit olması, değişen konut politikaları ya da makro ekonomik iktisadi koşullar haricinde kiralama- satın alma, konut edinim kararına ilişkin nesilden nesile aktarılan kültürel tutumun ve bu kültürün kalıcılığının varlığını düşündürmektedir. Çalışma kapsamında kültür geniş anlamıyla, konut edinimine yönelik tutuma ilişkin genel bir referansla kullanılmaktadır. Bu tutumlar ise tarihsel makroekonomik ya da kurumsal deneyimler ya da daha derinlere gömülü nesiller arasında aktarılan tercih ve değerlerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışma buradan yola çıkarak Türkiye’de ev sahipliği ve aile arasındaki ilişkiyi üç bağlamda ele almaktadır. İlki, konutun refah rejiminde oynadığı rol ve bu rolün hem politika hem de aile için sahip olduğu önemle ilişkilidir. İkincisi, konuta erişim ve konut edinimiyle ilgili çalışmalarda ailenin oynadığı rolün ihmal edilmesidir. Üçüncü bağlamı ise bu iki olgunun neredeyse birbirinin içine geçmiş olmasıyla ilişkilidir. Söz konusu bulgular, doktora tez çalışması kapsamında Kadıköy ve Sultanbeyli ilçeleri Dumlupınar, Fenerbahçe, Rasimpaşa, Hamidiye, Mehmet Akif ve Mimar Sinan mahallelerinde ikamet eden 57 kişi ile yapılan yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır.

### 1. Konutun Refah Rejimi İçindeki Kapladığı Yer

Esping-Anderson’un refah rejimi modellemesinden farklı olarak Güney Avrupa ülkelerinde ailelerin ve enformalitenin rolü ön plana çıkmaktadır (bkz. Evers, 1988; Gough 1996; Ferrera, 1996; Poggio, 2012). Ailelerin ve enformel ekonomilerin oynadığı role ek olarak, Castles ve Ferrera (1996) Avrupa’da konut kullanıcı statülerini, oturan profillerini inceledikleri çalışmalarında, Güney Avrupa’da oturan-sahiplik oranının çok daha yüksek olduğunu ve konutun sosyal politika içindeki önemi vurgulayarak, refah rejiminin farklı olup olmadığını sorgulamıştır. Trifiletti (1999:56) de Güney Avrupa ülkelerindeki yüksek ev sahipliğini oranına dikkat çekmiş, sebep olarak yaşlılık döneminin beraberinde getirdiği risklerle başa çıkmayı göstermiştir. Allen (2006) Kuzey ve Güney Avrupa’daki refah rejimindeki farklılığı açıklamada konut sunum biçimlerine, ev sahibi olunması için sunulan desteğe ve bir bütün olarak konut rejimine başvurulabileceğini söyler. Konut, refah sunumu ve refah devleti politikalarının hem aile hem de politika açısından önemli bir parçasıdır. Konut, sosyal güvenlik, sağlık ve eğitimle birlikte dört ayağından biridir ve yüksek sermaye yoğunluğu ile karakterize edilmesi sebebiyle diğerlerinden ayrılır (Kemeny, 2001). Konut üretimi ve finansmanının piyasaya bırakıldığı liberal refah devleti modeli içinde hükümetler piyasayı düzenlemek için çeşitli sübvansiyonları uygulamaya koyarken; aile, akraba ve tanıdıklardan borçlanarak konut finansmanını sağlamak, geliştirilen enformel finansman yöntemlerine örnektir. Akdeniz tipi refah rejiminde ailenin finansal desteği konut ediniminde ve ev sahipliğine erişimde temel finansman yöntemi olarak karşımıza çıkar.

Rose (1986: 14) refahı, bir hanehalkının faydalanabileceği tüm mal ve hizmetleri kapsayan geniş bir konsept olarak tanımlarken; devletin en belirgin refah üreticisi olduğunu ama bu alandaki yegâne aktör olmadığını, hanehalkı ve piyasa gibi farklı sosyal kurumların da refah üretimine katkı sunabileceğini öne sürer ve tarihsel olarak hanehalkının, refahın ana kaynağı olduğunu ve önemli bir miktarın aile içinde sağlanmaya devam ettiğini söyler. Türkiye’nin refah rejim

modelinin, sorumlulukların devlet, piyasa ve aile arasında bölüşümü üzerine kurulu olduğu söylenebilir. Bu yönüyle yüksek ev sahipliği oranı, ebeveynlerle ortak yaşam ve ailenin refah modelindeki güçlü rolü gibi sebeplerle İspanya, Yunanistan, İtalya ve Portekiz'in dahil olduğu Güney Avrupa ya da Akdeniz Modeli refah rejimi modelinin özelliklerini barındırmaktadır (bkz. Gough, 1996; Saraceno, 2002; Grütjen, 2008; Mulder vd., 2015). Son dönemde konut fiyat artışı ve ekonomik krizle birlikte, Türkiye'de konut edinim davranışında bir değişim görülmekte, ev sahipliği oranı düşmekte, ev sahibi olma oranı yaşla birlikte artmaktadır. Türkiye'de ev sahibi olma oranı 25- 34 yaş grubunda yüzde 24, 35- 54 yaş grubunda yüzde 41 ve 55 yaş grubunda ise yüzde 71'dir (Gürlesel, 2006). Bu veri, konut sahibi olabilmek için uzun süreli tasarrufun gerekli olduğunu gösterirken düşen konut sahipliği oranı da gençlerin konut ediniminde her geçen yıl daha çok zorlandığını düşündürmektedir. Bu trend Türkiye'ye özgü olmamakla birlikte, genç nüfus kiracı nesil (*generation rent*) olarak da adlandırılmaktadır.

Ev sahipliğinin Akdeniz refah rejimindeki merkezi konumu, enformel ve aile içi pratiklerin konut edinimdeki rolü ve varlık temelli refah sisteminde konutun potansiyel rolü; ev sahipliğinin sadece bireysel refah ve sosyal güvenceden ibaret olmadığını ve tüm refah sistemini şekillendirebileceğini gösterir (Poggio, 2008). Anlamli sosyal yardım programlarının yokluğunda, risk durumlarında ya da yardıma ihtiyaç duyduğunda aile bağlarına güvenmekten başka seçenek kalmamaktadır. Türkiye'deki refah sisteminde de mülk edinimi, yaşlı ve çocuk bakımı gibi pratiklerde ebeveynler ve çocuklar arasındaki bağın, aynı hanede ikamet etme şartı olmaksızın, güçlü olduğunu söylemek mümkündür. Nesiller arasındaki bağ eğitim, gelir, sınıf gibi değişkenlerden bağımsız fakat ailenin sosyal refah seviyesine bağlı olarak formel ve enformel yerleşim alanı farkı gözetmeksizin sürdürülmektedir. Bu bağ, aile fertlerinin birbirine yakın oturması, yeni evlenen çocuğun evlilik seremonisinin maliyetinin üstlenilmesi, aile kaynaklarının bir araya getirilerek konut edinilmesi, çocuğun konut ediniminin ebeveynlerce üstlenilmesi ya da ebeveynlerin konut edinimde çocuğa maddi destekte bulunması ve evinin mobilyalarının temini şeklinde kendini gösterir. Diğer yandan, konut edinimindeki gayri resmi pratiklere ve ailenin rolüne akademik anlamda yeterli ilgi gösterilmemiştir (Allen vd. 2004). Refah devleti modelleri içinde konuta biçilen rolün politikalar ve yasalar vasıtasıyla ilgili toplumun konut ve evle ilgili tutum ve davranışları üzerinde belirleyici ve dönüştürücü etkisi olmakla birlikte, akrabalık ilişkilerinde finansal kaynakların nesiller boyu ve çekirdek aileler arasında nasıl bölüşüldüğüne, bir sistemin ya da hiyerarşinin varlığına dair karşılaştırmalı etnografik araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Araştırma kapsamında konut edinimi ve ev sahipliğinin, kültür içinde anlam kazandığı, bu anlamın oluşmasında makro ekonomik koşulların göz ardı edilemeyecek bir rol oynadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bireysel deneyimler, aile içindeki ilişkiler ve ebeveynlerin üstlendiği role ek olarak, gelecek ve geçim kaygısı konut ediniminin ve ev sahipliğinin kültür içinde kazandığı anlamda belirleyici olmaktadır. Katılımcılar, İstanbul'da geçinmenin çok zor olduğu konusunda hem fikirdir. Ev sahibi olmak, finansal güvence sahibi olmakla eşdeğer görülmekte, kiracılar konut edinmek için uygun iktisadi koşulları beklemektedir. Ev sahipliği katılımcıların tümü için ideal kullanıcı statüsüdür. Ancak, herkes için ulaşılabilir konut sunumunun olmayışı, bu ideale ulaşmayı güçleştirmekte ya da engellemektedir. Konut ediniminin ulaşılabilir olmadığı durumlarda ev sahibi olabilmek için enformel yollara başvurulmaktadır. Geçmişte gecekondular konut inşası ya da edinimi, bu enformel yolların başında gelirken, yakın zamana kadar hiçbir düzenleme ve denetime tabii olmayan tasarruf şirketleri aracılığıyla ev sahibi olmaya çalışmak, tapu devri olmaksızın senetle konut satın almak günümüzde başvurulan yöntemlere örnek gösterilebilir. Ev sahibi olanlar ve hatta belirli muhitlerde ev sahibi olabilenler daha ayrıcalıklı bir zümrenin üyesi haline gelmektedir. Böylece ev sahipliği, ekonomik bağımsızlık ve refahın

kanıtı olarak yüksek sosyal statüyü temsil eden “kültürel bir beklenti” olarak konumlandırılmaktadır. Ev sahipliğine yönelik geliştirilen davranış, sınıfların toplumsal ve kültürel ortamlarını ortak bir ürünü olarak değerlendirilebilir ve bu toplumsal tabakalaşma için de geçerlidir.

## **2. Konuta Erişimde Ailenin Oynadığı Enformel Rolün ve Aile İçi Dinamiklerin Yeri**

Kadıköy ve Sultanbeyli’de oturanların konut edinim süreçleri farklılaşmakla birlikte, ailelerin konut ediniminde oynadığı rol benzerlik göstermektedir. Kadıköy’de konut edinimi konutun satın alınması şeklinde gerçekleşirken, Sultanbeyli’de güncel örneğine rastlanmamakla birlikte, konut edinimi arsanın satın alınması ve satın alınan arsa üzere konut inşa edilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Konut ediniminde ailenin oynadığı rol de bu bağlamda farklılaşmaktadır. Ailenin ne zaman ve hangi koşullarda ev sahibi olduğu belirleyici bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Ailenin, çocuğun ev sahibi olması üzerindeki etkisi ise iki şekilde deneyimlenmektedir. İlki, konutun servet ve kaynak aktarımı yani hediye, miras ya da finansal destek yoluyla çocuğun ev sahibi olmasında ebeveynlerin rolüdür. İkincisi, çocuğun konut edinimine ilişkin kararda ebeveynlerin etkisidir. Aile içindeki sosyalizasyon süreci yetişkin çocuğun konut edinimine ilişkin aldığı kararda, genel olarak konutla ilgili karar ve beğenilerinde etkili olmaktadır. Ailenin konut tutumu olarak ifade edilebilecek bu durum, ailenin nesiller arası servet, kaynak transferiyle de yakın ilişki içindedir. Başka bir deyişle, servet, kaynak aktarımına benzer şekilde aileler, konutla ilgili görüş ve davranışlarını, aile konutu tutumlarını sosyalleşme yoluyla çocuklarına aktarmakta, çocuğun konut ve ev olgularına yaklaşımının sosyalizasyon süreci içinde inşasında etkili olmaktadır. Çalışmalar ebeveynlerin ev sahipliğinin, çocuğun ev sahipliği ihtimalini artırdığı bulgusunu desteklemektedir (bkz. Henretta, 1984; Boehm, Schlottmann, 1999; Helderman, Mulder, 2007; Aratani, 2011; Mulder vd. 2015; Lux vd. 2016 (2018); Albertini, Tosi, Kohli, 2017; Choi, Zhu, Goodman, 2018). Bu ilişkinin konut rejiminin ve piyasalarının nasıl çalıştığı üzerinde etkisi olduğu öngörülmektedir. Türkiye’de bu etkinin kapsamının nitel ve nicel veriler ışığında, kanıta dayalı olarak araştırıldığı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkiye örneğinde aile ve ev sahipliği arasındaki ilişki sadece konut finansmanında ebeveynlerin hediye, miras ya da yardımda bulunmasıyla sınırlı değildir. Diğer ülke örneklerinde olduğu gibi, Türkiye’de de ailenin konut edinimine ve ev sahipliğine yaklaşımı adeta servet transferi gibi nesiller arasında aktarılmaktadır. Çalışma kapsamında ulaşılan ve Türkiye’ye özgü olduğu düşünülen ilişki biçiminde ailenin ve aile arası ilişkilerin ev sahipliği etrafında inşa edildiğidir. Aile ve ev arasında kurulan ilişkinin, ev sahipliği etrafında inşa edildiği ve bu ilişkinin iki boyutlu olduğu gözlemlenmiştir. Bu boyutların ilki, her ne kadar istatistikler ve çalışmalar hanehalkı ve aile tiplerinde değişimler ve çeşitlenmeler olduğunu ortaya koysa da geniş aileye ilişkin pratiklerin ve rol dağılımının aynı mekân içinde olmasa da devam ettiğidir. Ancak çalışmanın sınırlılıkları sebebiyle elde edilen bu bulguya ilişkin olarak görüşmelerde, rol dağılımı ve pratiklere ilişkin detaylara inilmemiştir. Türkiye’nin toplumsal yapısı ve aile yapısının ve bu yapıların dönüşümünün anlaşılmasında, geniş ailenin değişen rol ve pratikleriyle, çekirdek aile ve geniş aile ilişkisinin deneyimlenme biçimleri üzerine yapılacak olan çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Aile, ev ve ev sahipliği ilişkisine ilişkin ikinci boyut ise konut ediniminde çocuğun önemli bir motivasyon kaynağı olduğudur. Ebeveynler, çocuklarının kirada oturmaması konusunda kendilerini sorumlu hissetmekte ve çocuklarının geleceği için ev sahibi olmayı ve evli çocuğun ev sahibi olmasını kendilerine görev edinmektedirler. Ev sahipliği, hem çocuğa büyüdüğü mekânda bir devamlılık sağlamak hem de gelecekte çocuğa miras bırakılabilecek bir konuta sahip olmak bakımından önemsenmektedir. Bu amaçla edinilen konutun yatırım amacı taşıdığı ancak bu yatırımın finansal kaygılarla ya da finansal bir kazanç elde etme amacıyla değil,



çocuğun geleceğini güvence altına alma amacıyla yapıldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ev sahipliği ebeveynler için hem kendileri hem de çocukları için ontolojik güvenliği sağlamanın ve aile hayatından duyulan memnuniyeti ve doyumunu en üst düzeyde deneyimlemenin en temel yolu olarak yorumlanabilir. Ev sahipliğinin beraberinde daha iyi bir ekonomik durum getirdiğine yönelik inanç ve inancın ötesinde konut ediniminde ailenin üstlendiği rol, çocuk için gerçek anlamda bir ekonomik refahı da beraberinde getirmektedir.

İstanbul'da hanehalkı tipleri ve büyüklüğünde zaman içinde değişiklik meydana gelse de çekirdek aile ve geniş aile arasındaki ilişkinin ve akrabalık bağının geçmiştekinе benzer bir şekilde devam ettiği ve güçlü olduğu gözlemlenmiştir. Her ne kadar hane büyüklüğü ve biçimi değişmiş, geniş aileler aynı evde yaşamayı bırakmış olsalar da kır ve kent kökenli olmasından bağımsız olarak geniş aile üyelerinin birbirine yakın oturmayı tercih ettiği; özellikle kadınların, annelerine yakın oturmayı tercih ettiği gözlemlenmiştir. Katılımcıların aile evinden iki şekilde ayrıldığı tespit edilmiştir. Bunlardan ilki eğitim ya da iş sebebiyle, başka şehre taşınarak yurda ya da ayrı bir konuta yerleşme diğeri ise evlilik yoluyla olan ayrılmalardır. Eğitim ya da iş sebebiyle evden ayrılan çocuğun, hayatın bu döngüsü tamamlandığında eğer evlenmediyse, yine ailenin yanına döndüğü gözlemlenmiştir. Evliliğin rolüne benzer şekilde ayrı eve çıkmak yetişkinliğe geçiş ritüeli olarak değerlendirilebilir, aile evinden ayrılarak kendine özel bir alan açmak bu ritüeldeki temel kilometre taşlarından biri olarak kabul edilebilir. Cinsiyet, eğitim, yaş gibi faktörlerden bağımsız olarak bekar gençlerin evlenmeden aile yanından ayrılmalarının yaygın olmadığı söylenebilir. Aile evinden, evlenerek çıkan kadınlar için aileye yakın oturmanın daha önemli olduğu gözlemlenmiştir. Gelir, yaş, cinsiyet ve eğitim durumundan bağımsız olarak katılımcıların yakın akrabalarıyla yakın yaşamayı istediği ve her sınıftan katılımcının yakın akrabalarını sık sık ziyaret ettiği bilgisine ulaşılmıştır. Ebeveynler ise yakın akrabalar arasında en çok görüşülen grubun başında gelmektedir. Demografik yapısı göçle şekillenen Sultanbeyli ve İstanbul'un en eski yerleşim yerlerinden biri olan Kadıköy arasında anlamlı bir fark bulunmadığı, yaş, cinsiyet, gelir ve eğitim durumundan bağımsız olarak, katılımcıların ailelerine yakın mümkünse aynı apartmanda ya da aynı sokakta yaşamayı tercih ettiği gözlemlenmiştir. Katılımcılar her ne kadar ayrı evleri olan çekirdek aile mensuplarından oluşuyor olsa da aynı apartman ya da aynı sokakta ikamet etmekte; konut edinimi söz konusu olduğunda ekonomik bir ortaklık geliştirmektedirler. Çekirdek aile hane yapısının istatistiksel bir norm haline gelmişken (Duben, Behar, 2014:70), katılımcıların hane ve aile mensubiyetinin çekirdek aile ve geniş aile yapısı arasında geçişkenlik gösterdiği, hane mensubiyetinin esnek olduğu, aile arası ve içi ilişki ve ekonomik dayanışmanın yaygın olduğu gözlemlenmiştir.

Evini kaybederek evsiz kalan bir kişinin hayat hikayesini dinlendiğinde ya da evsizlerle çalışan toplum gönüllüleriyle konuşulduğunda kişinin evsiz kalma sürecinde ailevi sorunların ön plana çıktığı görülmüştür. Evsizlerin profili oldukça çeşitli olup, bağımlılık sorunu olmayan, istikrarlı bir kariyere sahip yetişkinlerin dahi aile ilişkilerindeki sorunlar nedeniyle evsiz kalabileceği bilgisi ortaya konmuştur. Bu grup, sayıca önemli bir düzeyde bulunmakta olup, evsizliğin yaygınlığına dair daha fazla farkındalık gerektiren bir durumu temsil etmektedir. Bozulan aile ilişkileri ve evsizlik arasındaki ilişkiye ilişkin elde edilen bulgu literatürle de uyumaktadır. Kötü aile ilişkileri, evsizliğe neden olan faktörlerin başında gelmektedir (Acar vd., 2022). Kişinin kendisinin ya da ebeveynlerinin boşanması ve ebeveynlerin yeni evliliklerinde çocuğun istenmemesi de evsizliğe yol açmaktadır. Youtube üzerinden yayın yapan haber kanalı +90'ın (2022) İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kayışdağı Yerleşkesi'nde kısa dönem barınan evsiz kadınlarla yaptığı belgeselde de taciz, aile içi geçimsizlik, boşanma gibi kötü aile ilişkileri evsizliğe neden olan faktörler olarak ön plana çıkmaktadır.

Çalışma bulguları göstermektedir ki, evsizler çoğunlukla aileleri tarafından dışlanmış ya da aile içi şiddet, istismar gibi sebeplerle aile konutunu terk etmek zorunda kalmış kimselerdir. Evsizliğe neden olan diğer unsurlar, aile içi geçim sorunlarının önemini ortadan kaldırmamaktadır. Araştırma kapsamında, evsizlerin fiziki bir barınak olarak konutun ötesinde, bir duygu mekânı, duygusal sığınak olarak ev ve aile yokluğu çektiği verisine ulaşılmıştır. Evsizlerle ilgili ulaşılan bu verinin Türkiye’de oldukça sınırlı olan evsizlik çalışmaları içinde önemli bir bulgu olduğu düşünülmektedir. Evsizliğin bu boyutuyla ilgili yapılacak çalışmaların, evsizlikle ilgili geliştirilen politikalarda, evsizlere hizmet verecek olan barınaklarda ya da evsizliğin ortadan kaldırılmasında alternatif bir politika geliştirilmesine olanak sağlayabileceği düşünülmektedir.

Aile ve ev sahipliği arasındaki ilişki, mülkiyet ilişkisinin çok daha ötesinde derin bağlar içermekte, ev ve ev sahipliği aile olmakla ilişkilendirilmektedir. Ek olarak, toplum yapısı içinde çekirdek aile, hâkim aile yapısı olarak kabul edilse de geniş ailenin psikolojik destek, ekonomik destek, prestij ve koruyuculuk gibi fonksiyonlarına günümüzde hala devam etmekte, geçmişteki yapısından farklı olarak sadece aynı iç mekânı paylaşmamaktadır.

### **Sonuç Yerine**

Bu çalışma, Türkiye'nin özgün sosyal ve kültürel bağlamında aile ve konut arasındaki karmaşık ilişkileri derinlemesine incelemekte ve bu ilişkilerin ev sahipliği kavramını nasıl şekillendirdiğini anlamamıza önemli bir perspektif sunmaktadır. Ev sahipliği sadece bir mülkiyet durumu değil, aynı zamanda aile içi ilişkilerin, ekonomik dinamiklerin ve toplumsal normların bir yansıması olarak görülmektedir. Ailelerin ev sahibi olma sürecindeki rolü, aile içi sosyalizasyon süreçleriyle birlikte ele alarak ev sahipliği kavramını zenginleştirmekte ve aynı zamanda Türkiye'deki evsizlik sorununu daha derinlemesine anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. Ayrıca, kiracı-ev sahibi ilişkisinin, toplumsal ilişkilerin ve ev deneyiminin şekillenmesindeki etkileri, Türkiye'nin konut piyasasındaki benzersiz yapının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

### **Kaynakça**

- +90 (DW). (2022). Evsiz ve kadın olmak | "Bir bakıyorum akşam olmuş, ben yine dışarıdayım [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=OgTSOa2Yb1A>
- Acar, B., Bozkafa, H., Vural, B., Önal, S., Genç, M., Yaman, Ö. M. (2022). “Evsizliğin Nedenleri ve Deneyimleri Üzerine Nitel Bir Araştırma: Beyoğlu Örneği”, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 33/2: 339- 358. doi:10.33417/tsh.986870
- Albertini, M., Tosi, M., Kohli, M. (2018). “Parents’ Housing Careers And Support For Adult Children Across Europe”, *Housing Studies*, 33/2: 160-177. doi: 10.1080/02673037.2017.
- Allen, J. (2006). “Welfare Regimes, Welfare Systems and Housing in Southern Europe”, *European Journal of Housing Policy*, 6/3: 251-277. doi: 10:1080/14616710600973102
- Allen, J., Barlow, J., Leal, J., Maloutas, T., Padovani, L. (2004). *Housing and Welfare in Southern Europe*, Blackwell Publishing.
- Aratani, Y. (2011). “Socio-demographic Variations of Homeowners and Differential Effects of Parental Homeownership on Offspring's Housing Tenure”, *Housing Studies*, 26/5: 723-746, doi: 10.1080/02673037.2011.581912
- Boehm, T. P., Schlottmann, A. M., (1999). “Does Home Ownership by Parents Have an Economic Impact on Their Children?”, *Journal of Housing Economics*, 8/3: 217-232. doi.org/10.1006/jhec.1999.0248.

- Castles, F. G., Ferrera, M. (1996). "Home Ownership and the Welfare State: Is Southern Europe Different?", *South European Society and Politics*, 1/2: 163-185. doi: 10.1080/13608749608539470
- Choi, J. H., Zhu, J., Goodman, L. (2018, Ekim). "Intergenerational Homeownership: The Impact of Parental Homeownership", Research Report, Urban Institute.
- Duben, A., Behar, C. (2014). *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık: 1880-1940*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Evers, A. (1988). "Shifts in the Welfare Mix – Introducing a New Approach for the Study of Transformations in Welfare and Social Policy", Evers, A., Wintersberger, H. (Ed.), *Shifts in the Welfare Training and Research*: 7-30.
- Ferrera, M. (1996). "The 'Southern Model' of Welfare in Social Europe", *Journal of European Social Policy*, 6/17:17-37. doi: 10.1177/095892879600600102
- Grütjen, D. (2008). The Turkish welfare regime: An example of the Southern European model? The role of the state, market and family in welfare provision. *Turkish Policy Quarterly*, 7(1), 111-129.
- Gough, I. (1996). 'Social Assistance in Southern Europe', *South European Society and Politics* 1: (1–23). doi.org/10.1080/13608749608454714
- Gürlelel, C. F. (2006). *Gayrimenkul Araştırma Raporu: Gayrimenkul Sektörü ve İstanbul için Öngörüler 2015*. GYODER.
- Helderman, A., Mulder, C. (2007). "Intergenerational Transmission of Homeownership: The Roles of Gifts and Continuities in Housing Market Characteristics", *Urban Studies*, 44/2: 231–247. doi.org/10.1080/00420980601075018
- Henretta, J. C. (1984). "Parental Status and Child's Home Ownership", *American Sociological Review*, 49/1: 131–140. doi:10.2307/2095562
- Kemeny, J. (2001). "Comparative Housing and Welfare: Theorising the Relationship", *Journal of Housing and Built Environment*, 16:53-70. <https://www.jstor.org/stable/41107163>
- Lux, M., Samec, T., Bartos, V., Sunega, P., Palguta, J., Boumova, I., Kazmer, L. (2016 (2018)). "Who actually decides? Parental influence on the housing tenure choice of their children", *Urban Studies*, 55/2:1-20. doi:10.1177/0042098016646665
- Mulder, C., C. Dewilde, M. van Duijn, and A. Smits (2015). "The Association Between Parents' and Adult Children's Home Ownership: A Comparative Analysis." *European Journal of Population* 31: 495–527.
- Poggio, T. (2008). "The Housing Pillar of the Mediterranean Welfare Regime: Family, State and Market in the Social Production of Home Ownership in Italy", TU Delft Repositories. Conference Building on Home Ownership: Housing Policies and Social Strategies, 13-14 Kasım.
- Poggio, T. (2012). "The Housing Pillar Of The Mediterranean Welfare Regime: Relations Between Home Ownership and Other Dimensions in Italy", Ronald, R., Elsinga, M. (Ed.), *Beyond Home Ownership: Housing, Welfare and Society*, London: Routledge: 51–67.

- Rose, R. (1986). "Common Goals but Different Roles: The State's Contribution to the Welfare Mix.", Rose, R., Shiratori, R. (Ed), *The Welfare State East and West*, Oxford University Press: 13-39.
- Saraceno, C. (2002). (ed.) *Social Assistance Dynamics in Europe: National and Local Poverty Regimes*. Bristol: The Policy Press.
- Trifiletti, R. (1999). "Southern European Welfare Regimes and the Worsening Position of Women", *Journal of European Social Policy*, 9/1:49-64. doi:10.1177/095892879900900103